๚ นโม ตสฺส ภควโต อรหโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส๚

วินยปิฎเก

สารตฺถทีปนี-ฏีกา (ปฐโม ภาโค)

คนฺถารมฺภกถา

มหาการุณิกํ **พุทฺธํ, ธมฺมญฺจ** วิมลํ วรํ;
วเนฺท **อริยสงฺฆญฺจ,** ทกฺขิเณยฺยํ นิรงฺคณํ๚

อุฬารปุญฺญเตเชน, กตฺวา สตฺตุวิมทฺทนํ;
ปตฺตรชฺชาภิเสเกน, สาสนุโชฺชตนตฺถินา๚

นิสฺสาย สีหฬิเนฺทน, ยํ **ปรกฺกมพาหุนา**;
กตฺวา นิกายสามคฺคึ, สาสนํ สุวิโสธิตํ๚

กสฺสปํ ตํ มหาเถรํ, สงฺฆสฺส ปริณายกํ;
ทีปสฺมึ ตมฺพปณฺณิมฺหิ, สาสโนทยการกํ๚

ปฏิปตฺติปราธีนํ, สทารญฺญนิวาสินํ;
ปากฏํ คคเน จนฺท-มณฺฑลํ วิย สาสเน๚

สงฺฆสฺส ปิตรํ วเนฺท, วินเย สุวิสารทํ;
ยํ นิสฺสาย วสโนฺตหํ, วุทฺธิปฺปโตฺตสฺมิ สาสเน๚

อนุเถรํ มหาปุญฺญํ, **สุเมธํ** สุตฺติวิสฺสุตํ;
อวิขณฺฑิตสีลาทิ-ปริสุทฺธคุโณทยํ๚

พหุสฺสุตํ สติมนฺตํ, ทนฺตํ สนฺตํ สมาหิตํ;
นมามิ สิรสา ธีรํ, ครุํ เม คณวาจกํ๚

อาคตาคมตเกฺกสุ , สทฺทสตฺถนยญฺญุสุ;
ยสฺสเนฺตวาสิภิกฺขูสุ, สาสนํ สุปฺปติฏฺฐิตํ๚

วินยฏฺฐกถายาหํ, **ลีนสารตฺถทีปนึ**;
กริสฺสามิ สุวิเญฺญยฺยํ, ปริปุณฺณมนากุลํ๚

โปราเณหิ กตํ ยํ ตุ, ลีนตฺถสฺส ปกาสนํ;
น ตํ สพฺพตฺถ ภิกฺขูนํ, อตฺถํ สาเธติ สพฺพโส๚

ทุวิเญฺญยฺยสภาวาย, สีหฬาย นิรุตฺติยา;
คณฺฐิปเทสฺวเนเกสุ, ลิขิตํ กิญฺจิ กตฺถจิ๚

มาคธิกาย ภาสาย, อารภิตฺวาปิ เกนจิ;
ภาสนฺตเรหิ สมฺมิสฺสํ, ลิขิตํ กิญฺจิเทว จฯ

อสารคนฺถภาโรปิ, ตเตฺถว พหุ ทิสฺสติ;
อากุลญฺจ กตํ ยตฺถ, สุวิเญฺญยฺยมฺปิ อตฺถโตฯ

ตโต อปริปุเณฺณน, ตาทิเสเนตฺถ สพฺพโส;
กถมตฺถํ วิชานนฺติ, นานาเทสนิวาสิโนฯ

ภาสนฺตรํ ตโต หิตฺวา, สารมาทาย สพฺพโส;
อนากุลํ กริสฺสามิ, ปริปุณฺณวินิจฺฉยนฺติฯ

คนฺถารมฺภกถาวณฺณนา

วินยสํวณฺณนารเมฺภ รตนตฺตยํ นมสฺสิตุกาโม ตสฺส วิสิฏฺฐคุณโยคสนฺทสฺสนตฺถํ **“โยกปฺปโกฏีหิปี”**ติอาทิมาหฯ วิสิฏฺฐคุณโยเคน หิ วนฺทนารหภาโว, วนฺทนารเห จ กตา วนฺทนา ยถาธิเปฺปตมตฺถํ สาเธติฯ เอตฺถ จ สํวณฺณนารเมฺภ รตนตฺตยปณามกรณปฺปโยชนํ ตตฺถ ตตฺถ พหุธา ปปเญฺจนฺติ อาจริยาฯ ตถา หิ วณฺณยนฺติ –

“สํวณฺณนารเมฺภ รตนตฺตยวนฺทนา สํวเณฺณตพฺพสฺส ธมฺมสฺส ปภวนิสฺสยวิสุทฺธิปฏิเวทนตฺถํ, ตํ ปน ธมฺมสํวณฺณนาสุ วิญฺญูนํ พหุมานุปฺปาทนตฺถํ, ตํ สมฺมเทว เตสํ อุคฺคหณธารณาทิกฺกมลทฺธพฺพาย สมฺมาปฏิปตฺติยา สพฺพหิตสุขนิปฺผาทนตฺถํฯ อถ วา มงฺคลภาวโต , สพฺพกิริยาสุ ปุพฺพกิจฺจภาวโต, ปณฺฑิเตหิ สมาจริตภาวโต, อายตึ ปเรสํ ทิฏฺฐานุคติอาปชฺชนโต จ สํวณฺณนายํ รตนตฺตยปณามกิริยา”ติฯ

มยํ ปน อิธาธิเปฺปตเมว ปโยชนํ ทสฺสยิสฺสามฯ ตสฺมา สํวณฺณนารเมฺภ รตนตฺตยปณามกรณํ ยถาปฏิญฺญาตสํวณฺณนาย อนนฺตราเยน ปริสมาปนตฺถนฺติ เวทิตพฺพํฯ อิทเมว หิ ปโยชนํ อาจริเยน อิธาธิเปฺปตํฯ ตถา หิ วกฺขติ –

“อิเจฺจวมจฺจนฺตนมสฺสเนยฺยํ ,
นมสฺสมาโน รตนตฺตยํ ยํ;
ปุญฺญาภิสนฺทํ วิปุลํ อลตฺถํ,
ตสฺสานุภาเวน หตนฺตราโย”ติฯ

รตนตฺตยปณามกรเณน เจตฺถ ยถาปฏิญฺญาตสํวณฺณนาย อนนฺตราเยน ปริสมาปนํ รตนตฺตยปูชาย ปญฺญาปาฏวภาวโต, ตาย ปญฺญาปาฏวญฺจ ราคาทิมลวิธมนโตฯ วุตฺตเญฺหตํ –

“ยสฺมิํ, มหานาม, สมเย อริยสาวโก ตถาคตํ อนุสฺสรติ, เนวสฺส ตสฺมิํ สมเย ราคปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ, น โทสปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ, น โมหปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ, อุชุคตเมวสฺส ตสฺมิํ สมเย จิตฺตํ โหตี”ติอาทิ (อ. นิ. ๑๑.๑๑)ฯ

ตสฺมา รตนตฺตยปูชเนน วิกฺขาลิตมลาย ปญฺญาย ปาฏวสิทฺธิฯ

อถ วา รตนตฺตยปูชนสฺส ปญฺญาปทฏฺฐานสมาธิเหตุตฺตา ปญฺญาปาฏวํฯ วุตฺตญฺหิ ตสฺส สมาธิเหตุตฺตํ –

> ‘‘เอวํ อุชุคตจิโตฺต โข, มหานาม, อริยสาวโก ลภติ อตฺถเวทํ, ลภติ ธมฺมเวทํ, ลภติ ธมฺมูปสํหิตํ ปาโมชฺชํ, ปมุทิตสฺส ปีติ ชายติ, ปีติมนสฺส กาโย ปสฺสมฺภติ, ปสฺสทฺธกาโย สุขํ เวทิยติ, สุขิโน จิตฺตํ สมาธิยตี’’ติ (อ. นิ. ๑๑.๑๑.)ฯ

สมาธิสฺส จ ปญฺญาย ปทฏฺฐานภาโว วุโตฺตเยว ‘‘สมาหิโต ยถาภูตํ ปชานาตี’’ติ (สํ. นิ. ๔.๙๙; มิ. ป. ๒.๑.๑๔)ฯ ตโต เอวํ ปฏุภูตาย ปญฺญาย ปฏิญฺญามหตฺตกตํ เขทมภิภุยฺย อนนฺตราเยน สํวณฺณนํ สมาปยิสฺสติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อนนฺตราเยน ปริสมาปนตฺถ’’นฺติฯ

อถ วา รตนตฺตยปูชาย อายุวณฺณสุขพลวฑฺฒนโต อนนฺตราเยน ปริสมาปนํ เวทิตพฺพํฯ รตนตฺตยปณาเมน หิ อายุวณฺณสุขพลานิ วฑฺฒนฺติฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘อภิวาทนสีลิสฺส , นิจฺจํ วุฑฺฒาปจายิโน;
> จตฺตาโร ธมฺมา วฑฺฒนฺติ, อายุ วโณฺณ สุขํ พล’’นฺติฯ (ธ. ป. ๑๐๙);

ตโต อายุวณฺณสุขพลวุฑฺฒิยา โหเตว การิยนิฏฺฐานมิติ วุตฺตํ ‘‘อนนฺตราเยน ปริสมาปนตฺถ’’นฺติฯ

อถ วา รตนตฺตยคารวสฺส ปฏิภานาปริหานาวหตฺตาฯ อปริหานาวหญฺหิ ตีสุปิ รตเนสุ คารวํฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘สตฺติเม, ภิกฺขเว, อปริหานิยา ธมฺมาฯ กตเม สตฺต? สตฺถุคารวตา ธมฺมคารวตา สงฺฆคารวตา สิกฺขาคารวตา สมาธิคารวตา กลฺยาณมิตฺตตา โสวจสฺสตา’’ติ (อ. นิ. ๗.๓๔)ฯ

โหเตว จ ตโต ปฏิภานาปริหาเนน ยถาปฏิญฺญาตปริสมาปนํฯ

อถ วา ปสาทวตฺถูสุ ปูชาย ปุญฺญาติสยภาวโตฯ วุตฺตญฺหิ ตสฺส ปุญฺญาติสยตฺตํ –

> ‘‘ปูชารเห ปูชยโต, พุเทฺธ ยทิว สาวเก;
> ปปญฺจสมติกฺกเนฺต, ติณฺณโสกปริทฺทเวฯ
>
> ‘‘เต ตาทิเส ปูชยโต, นิพฺพุเต อกุโตภเย;
> น สกฺกา ปุญฺญํ สงฺขาตุํ, อิเมตฺตมปิ เกนจี’’ติฯ (ธ. ป. ๑๙๕-๑๙๖; อป. เถร ๑.๑๐.๑-๒);

ปุญฺญาติสโย จ ยถาธิเปฺปตปริสมาปนุปาโยฯ ยถาห –

> ‘‘เอส เทวมนุสฺสานํ, สพฺพกามทโท นิธิ;
> ยํ ยเทวาภิปเตฺถนฺติ, สพฺพเมเตน ลพฺภตี’’ติฯ (ขุ. ปา. ๘.๑๐);

อุปาเยสุ จ ปฏิปนฺนสฺส โหเตว การิยนิฏฺฐานํฯ รตนตฺตยปูชา หิ นิรติสยปุญฺญเกฺขตฺตสํพุทฺธิยา อปริเมยฺยปฺปภโว ปุญฺญาติสโยติ พหุวิธนฺตราเยปิ โลกสนฺนิวาเส อนฺตรายนิพนฺธน

สกลสํกิเลสวิทฺธํสนาย ปโหติ, ภยาทิอุปทฺทวญฺจ นิวาเรติฯ ตสฺมา สุวุตฺตํ ‘‘สํวณฺณนารมฺภ รตนตฺตยปณามกรณํ ยถาปฏิญฺญาตสํวณฺณนาย อนนฺตราเยน ปริสมาปนตฺถนฺติ เวทิตพฺพ’’นฺติฯ

เอวํ ปน สปฺปโยชนํ รตนตฺตยวนฺทนํ กตฺตุกาโม ปฐมํ ตาว ภควโต วนฺทนํ กาตุํ ตมฺมูล กตฺตา เสสรตนานํ **‘‘โย กปฺป…เป…. มหาการุณิกสฺส ตสฺสา’’**ติ อาหฯ เอตฺถ ปน ยสฺสา เทสนาย สํวณฺณนํ กตฺตุกาโม, สา ยสฺมา กรุณาปฺปธานา, น สุตฺตนฺตเทสนา วิย กรุณา ปญฺญาปฺปธานา, นาปิ อภิธมฺมเทสนา วิย ปญฺญาปฺปธานา, ตสฺมา กรุณาปฺปธานเมว ภควโต โถมนํ อารทฺธํฯ เอสา หิ อาจริยสฺส ปกติ, ยทิทํ อารมฺภานุรูปโถมนาฯ เตเนว สุตฺตนฺตเท สนาย สํวณฺณนารมฺภ ‘‘กรุณาสีตลหทยํ, ปญฺญาปโชฺชตวิหตโมหตม’’นฺติ กรุณา ปญฺญาปฺปธานํ, อภิธมฺมเทสนาย สํวณฺณนารมฺภ ‘‘กรุณา วิย สเตฺตสุ, ปญฺญา ยสฺส มเหสิ โน’’ติ ปญฺญาปฺปธานญฺจ โถมนํ อารทฺธํฯ กรุณาปญฺญาปฺปธานา หิ สุตฺตนฺตเทสนา เตสํ เตสํ สตฺตานํ อาสยานุสยาธิมุตฺติจริยาทิเภทปริจฺฉินฺทนสมตฺถาย ปญฺญาย สเตฺตสุ จ มหา กรุณาย ตตฺถ สาติสยปฺปวตฺติโตฯ สุตฺตนฺตเทสนาย หิ มหากรุณาสมาปตฺติพหุโล เวเนยฺย สนฺตาเนสุ ตทชฺฌาสยานุโลเมน คมฺภีรมตฺถปทํ ปติฏฺฐาเปสิฯ อภิธมฺมเทสนา จ เกวลํ ปญฺญาปฺปธานา ปรมตฺถธมฺมานํ ยถาสภาวปฏิเวธสมตฺถาย ปญฺญาย ตตฺถ สาติสยปฺปวตฺติ โตฯ

วินยเทสนา ปน อาสยาทินิรเปกฺขํ เกวลํ กรุณาย ปากติกสเตฺตนปิ อโสตพฺพารหํ สุณ โนฺต อปุจฺฉิตพฺพารหํ ปุจฺฉโนฺต อวตฺตพฺพารหญฺจ วทโนฺต ภควา สิกฺขาปทํ ปญฺญเปสีติ กรุณาปฺปธานาฯ ตถา หิ อุกฺกํสปริยนฺตคตหิโรตฺตปฺปโปฺปิ ภควา โลกิยสาธุชเนหิปิ ปริหริตพฺ พานิ ‘‘สิขรณีสี’’ติอาทีนิ วจนานิ ยถาปราธญฺจ ครหวจนานิ วินยปิฏกเทสนาย มหากรุณา สโญฺจทิตมานโส มหาปริสมเชฺฌ อภาสิ, ตํตํสิกฺขาปทปญฺญตฺติการณาเปกฺขาย เวรญฺชาทีสุ สารีริกญฺจ เขทมนุโภสิฯ ตสฺมา กิญฺจาปิ ภูมนฺตรปจฺจยาการสมยนฺตรกถานํ วิย วินยปญฺญตฺ ติยาปิ สมุฏฺฐาปิกา ปญฺญา อนญฺญสาธารณตาย อติสยกิจฺจวตี, กรุณาย กิจฺจํ ปน ตโตปิ อธิ กนฺติ กรุณาปฺปธานา วินยเทสนาฯ กรุณาพฺยาปาราธิกตาย หิ เทสนาย กรุณาปฺปธานตาฯ ตสฺมา อารมฺภานุรูปํ กรุณาปฺปธานเมว เอตฺถ โถมนํ กตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

กรุณาคฺคหเณน จ อปริเมยฺยปฺปภาวา สเพฺพปิ พุทฺธคุณา สงฺคหิตาติ ทฏฺฐพฺพา ตํมูล กตฺตา เสสพุทฺธคุณานํฯ มหากรุณาย วา ฉสุ อสาธารณญาเณสุ อญฺญตรตฺตา ตํสหจริตเส สาสาธารณญาณานมฺปิ คหณสพฺภาวโต สเพฺพปิ พุทฺธคุณา นยโต ทสฺสิตาว โหนฺติฯ เอ โสเยว หิ นิรวเสสโต พุทฺธคุณานํ ทสฺสนุปาโย ยทิทํ นยคฺคาโหฯ อญฺญถา โก นาม สมโตฺถ ภควโต คุเณ อนุปทํ นิรวเสสโต ทเสฺสตุํฯ เตเนวาห –

> ‘‘พุโทฺธปิ พุทฺธสฺส ภเณยฺย วณฺณํ,
> กปฺปมฺปิ เจ อญฺญมภาสมาโน;
> ขีเยถ กโปฺป จิรทีฆมนฺตเร,
> วโณฺณ น ขีเยถ ตถาคตสฺสา’’ติฯ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๓๐๔; ๓.๑๔๑; ม. นิ. อฏฺฐ. ๒.๔๒๕);

เตเนว จ อายสฺมตา สาริปุตฺตเตฺถเรนปิ พุทฺธคุณปริเจฺฉทนํ ปติอนุยุเตฺตน ‘‘โน เหตํ, ภเนฺต’’ติ ปฏิกฺขิปิตฺวา ‘‘อปิจ เม, ภเนฺต, ธมฺมนฺวโย วิทิโต’’ติ (ที. นิ. ๒.๑๔๖) วุตฺตํฯ ตสฺมา

‘‘โย กปฺปโกฏีหิปี’’ติอาทินา กรุณามุเขน สเงฺขปโต สกลสพฺพญฺญุคุเณหิ ภควนฺตํ อภิตฺถวีติ ทฏฺฐพฺพํฯ อยเมตฺถ สมุทายโตฺถฯ

อยํ ปน อวยวโตฺถ – **โย**ติ อนิยมวจนํฯ ตสฺส ‘‘นาโถ’’ติ อิมินา สมฺพนฺโธฯ ‘‘กปฺปโกฏีหิปี’’ติอาทินา ปน ยาย กรุณาย โส ‘‘มหาการุณิโก’’ติ วุจฺจติ, ตสฺสา วเสน กปฺปโกฏิคณนายปิ อปฺปเมยฺยํ กาลํ โลกหิตตฺถาย อติทุกฺกรํ กโรนฺตสฺส ภควโต ทุกฺขานุภวนํ ทเสฺสติฯ กรุณาย พเลเนว หิ โส ภควา หตฺถคตมฺปิ นิพฺพานํ ปหาย สํสารปเงฺก นิมุคฺคํ สตฺตนิกายํ ตโต สมุทฺธรณตฺถํ จิเนฺตตุมฺปิ อสกฺกุเณยฺยํ นยนชีวิตปุตฺตภริยทานาทิกํ อติทุกฺกรมกาสิฯ **กปฺปโกฏีหิปิ อปฺปเมยฺยํ กาล**นฺติ กปฺปโกฏิคณนายปิ ‘‘เอตฺตกา กปฺปโกฏิโย’’ติ ปเมตุํ อสกฺกุเณยฺยํ กาลํ, กปฺปโกฏิคณนวเสนปิ ปริจฺฉินฺทิตุมสกฺกุเณยฺยตฺตา อปริจฺฉินฺนานิ กปฺปสตสหสฺสาธิกานิ จตฺตาริ อสเงฺขยฺยยานีติ วุตฺตํ โหติฯ กปฺปโกฏิวเสเนว หิ โส กาโล อปฺปเมโยฺย, อสเงฺขยฺยวเสน ปน ปริจฺฉิโนฺนเยวฯ ‘‘กปฺปโกฏีหิปี’’ติ **อปิ**สโทฺท กปฺปโกฏิวเสนปิ ตาว ปเมตุํ น สกฺกา, ปเคว วสฺสคณนายาติ ทเสฺสติฯ ‘‘อปฺปเมยฺยํ กาล’’นฺติ อจฺจนฺตสํโยเค อุปโยควจนํ ‘‘มาสมธีเต, ทิวสํ จรตี’’ติอาทีสุ วิยฯ **กโรโนฺต อติทุกฺกรานี**ติ ปญฺจมหาปริจฺจาคาทีนิ อติทุกฺกรานิ กโรโนฺตฯ เอวมติทุกฺกรานิ กโรโนฺต กึ วินฺทีติ เจ? **เขทํ คโต,** กายิกํ เขทมุปคโต, ปริสฺสมํ ปโตฺตติ อโตฺถ, ทุกฺขมนุภวีติ วุตฺตํ โหติฯ ทุกฺขญฺหิ ขิชฺชติ สหิตุมสกฺกุเณยฺยนฺติ ‘‘เขโท’’ติ วุจฺจติฯ **โลกหิตายา**ติ ‘‘อนมตเคฺค สํสาเร วฏฺฏทุเกฺขน อจฺจนฺตปีฬิตํ สตฺตโลกํ ตมฺหา ทุกฺขโต โมเจตฺวา นิพฺพานสุขภาคิยํ กริสฺสามี’’ติ เอวํ สตฺตโลกสฺส หิตกรณตฺถายาติ อโตฺถฯ อสฺส จ ‘‘อติทุกฺกรานิ กโรโนฺต’’ติ อิมินา สมฺพโนฺธฯ โลกหิตาย เขทํ คโตติ โยชนายปิ นตฺถิ โทโสฯ **มหาคณฺฐิปเท**ปิ หิ ‘‘อติทุกฺกรานิ กโรโนฺต เขทํ คโต, กิมตฺถนฺติ เจ? โลกหิตายา’’ติ วุตฺตํฯ

ยํ ปน เอวํ โยชนํ อสมฺภาเวเนฺตน **เกนจิ** วุตฺตํ ‘‘น หิ ภควา โลกหิตาย สํสารทุกฺขมนุภวติฯ น หิ กสฺสจิ ทุกฺขานุภวนํ โลกสฺส อุปการํ อาวหตี’’ติ, ตํ ตสฺส มติมตฺตํฯ เอวํ โยชนายปิ อติทุกฺกรานิ กโรนฺตสฺส ภควโต ทุกฺขานุภวนํ โลกหิตกรณตฺถายาติ อยมโตฺถ วิญฺญายติ, น ตุ ทุกฺขานุภวเนเนว โลกหิตสิทฺธีติฯ ปฐมํ วุตฺตโยชนายปิ หิ น ทุกฺกรกรณมเตฺตน โลกหิตสิทฺธิฯ น หิ ทุกฺกรํ กโรโนฺต กญฺจิ สตฺตํ มคฺคผลาทีสุ ปติฏฺฐาเปติ, อถ โข ตาทิสํ อติทุกฺกรํ กตฺวา สพฺพญฺญุภาวํ สจฺฉิกตฺวา นิยฺยานิกธมฺมเทสนาย มคฺคผลาทีสุ สเตฺต ปติฏฺฐาเปโนฺต โลกสฺส หิตํ สาเธติฯ

กามเญฺจตฺถ สตฺตสงฺขารภาชนวเสน ติวิโธ โลโก, หิตกรณสฺส ปน อธิเปฺปตตฺตา ตํวิสยเสฺสว สตฺตโลกสฺส วเสน อโตฺถ คเหตโพฺพฯ โส หิ โลกียนฺติ เอตฺถ ปุญฺญปาปานิ ตํวิปาโก จาติ ‘‘โลโก’’ติ วุจฺจติฯ กตฺถจิ ปน ‘‘สนรามรโลกครุ’’นฺติอาทีสุ สมูหโตฺถปิ โลกสโทฺท สมุทายวเสน โลกียติ ปญฺญาปียตีติฯ ยํ ปเนตฺถ **เกนจิ** วุตฺตํ ‘‘อิมินา สตฺตโลกญฺจ ชาติโลกญฺจ สงฺคณฺหาติ, ตสฺมา ตสฺส สตฺตโลกสฺส อิธโลกปรโลกหิตํ, อติกฺกนฺตปรโลกานํ วา อุจฺฉินฺนโลกสมุทยานํ อิธ ชาติโลเก โอกาสโลเก วา ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารสงฺขาตญฺจ หิตํ สมฺปิเณฺฑตฺวา โลกสฺส, โลกานํ, โลเก วา หิตนฺติ สรูเปกเสสํ กตฺวา โลกหิตมิเจฺจวาหา’’ติ, น ตํ สารโต ปเจฺจตพฺพํ ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารสงฺขอาตหิตสฺสปิ สตฺตโลกวิสยตฺตา, สตฺตโลกคฺคหเณเนว อุจฺฉินฺนมูลานํ ขีณาสวานมฺปิ สงฺคหิตตฺตาฯ

สพฺพตฺถ **‘‘เกนจี’’**ติ วุเตฺต **‘‘วชิรพุทฺธิฏีกาการเรนา’’**ติ คเหตพฺพํฯ **‘‘มหาคณฺฐิปเท’’**ติ วา **‘‘มชฺฌิมคณฺฐิปเท’’**ติ วา **‘‘จูฬคณฺฐิปเท’’**ติ วา วุเตฺต **‘‘สีห

ฬคณฺฐิปเทสู”ติ คเหตพฺพํฯ เกวลํ “**คณฺฐิปเท**”ติ วุเตฺต “**มาคธภาสาย ลิขิเต คณฺฐิปเท**”ติ คเหตพฺพํฯ

นาโถติ โลกปฏิสรโณ, โลกสามี โลกนายโกติ วุตฺตํ โหติฯ ตถา หิ สพฺพานตฺถปอหาร ปุพฺพงฺคมาย นิรวเสสหิตสุขวิธานตปฺปราย นิรติสยาย ปโยคสมฺปตฺติยา สเทวมนุสฺสาย ปชาย อจฺจนฺตุปการิตาย อปริมิตนิรุปมปฺปภาวคุณวิเสสสมงฺคิตาย จ สพฺพสตฺตุตฺตโม ภควา อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ อปริมาณานํ สตฺตานํ เอกปฏิสรโณ ปติฏฺฐาฯ อถ วา นาถตีติ **นาโถ,** เวเนยฺยานํ หิตสุขํ เมตฺตายนวเสน อาสีสติ ปเตฺถตีติ อโตฺถฯ อถ วา นาถติ เวเนยฺยคเต กิเลเส อุปตาเปตีติ อโตฺถ, นาถตีติ วา ยาจตีติ อโตฺถฯ ภควา หิ ‘‘สาธุ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ กาเลน กาลํ อตฺตสมฺปตฺตึ ปจฺจเวเกฺขยฺยา’’ติอาทินา (อ. นิ. ๘.๗) สตฺตานํ ตํ ตํ หิตปฏิปตฺตึ ยาจิตฺวาปิ กรุณาย สมุสฺสาหิโต เต ตตฺถ นิโยเชติฯ ปรเมน วา จิตฺติสฺสริเยน สมนฺนาคโต สพฺพสเตฺต อีสติ อภิภวตีติ ปรมิสฺสโร ภควา ‘‘นาโถ’’ติ วุจฺจติฯ สโพฺพปิ จายมโตฺถ สทฺทสตฺถานุสารโต เวทิตโพฺพฯ

มหาการุณิกสฺสาติ โย กรุณาย กมฺปิตหทยตฺตา โลกหิตตฺถํ อติทุกฺกรกิริยาย อเนกปฺปการํ ตาทิสํ สํสารทุกฺขมนุภวิตฺวา อาคโต, ตสฺส มหาการุณิกสฺสาติ อโตฺถฯ ตตฺถ กิรตีติ **กรุณา,** ปรทุกฺขํ วิกฺขิปติ อปเนตีติ อโตฺถฯ ทุกฺขิเตสุ วา กิรียติ ปสารียตีติ กรุณาฯ อถ วา กิณาตีติ กรุณา, ปรทุเกฺข สติ การุณิกํ หึสติ วิพาเธติ, วินาเสติ วา ปรสฺส ทุกฺขนฺติ อโตฺถฯ ปรทุเกฺข สติ สาธูนํ กมฺปนํ หทยเขทํ กโรตีติ วา กรุณาฯ อถ วา กมิติ สุขํ, ตํ รุนฺธตีติ กรุณาฯ เอสา หิ ปรทุกฺขาปนยนกามตาลกฺขณา อตฺตสุขนิรเปกฺขตาย การุณิกานํ สุขํ รุนฺธติ วิพาเธตีติฯ กรุณาย นิยุโตฺตติ การุณิโก ยถา ‘‘โทวาริโก’’ติฯ ยถา หิ ทฺวารฏฺฐานโต อญฺญตฺถ วตฺตมาโนปิ ทฺวารปฏิพทฺธชีวิโก ปุริโส ทฺวารานติวตฺตวุตฺติตาย ทฺวาเร นิยุโตฺตติ ‘‘โทวาริโก’’ติ วุจฺจติ, เอวํ ภควา เมตฺตาทิวเสน กรุณาวิหารโต อญฺญตฺถ วตฺตมาโนปิ กรุณานติวตฺตวุตฺติตาย กรุณาย นิยุโตฺตติ ‘‘การุณิโก’’ติ วุจฺจติฯ มหาภินีหารโต ปฏฺฐาย หิ ยาว มหาปรินิพฺพานา โลกหิตตฺถเมว โลกนาถา ติฏฺฐนฺติฯ มหเนฺต การุณิโกติ มหาการุณิโกฯ สติปิ ภควโต ตทญฺญคุณานมฺปิ วเสน มหนฺตภาเว การุณิกสทฺทสนฺนิธาเนน วุตฺตตฺตา กรุณาวเสเนตฺถ มหนฺตภาโว เวทิตโพฺพ ยถา ‘‘มหาเวยฺยากรโณ’’ติฯ เอวญฺจ กตฺวา ‘‘มหาการุณิกสฺสา’’ติ อิมินา ปเทน ปุคฺคลาธิฏฺฐาเนน สตฺถุ มหากรุณา วุตฺตา โหติฯ

อถ วา กรุณา กรุณายนํ สีลํ ปกติ เอตสฺสาติ **การุณิโก,** ปถวีผสฺสาทโย วิย กกฺขฬผุสนาทิสภาวา กรุณายนสภาโว สภาวภูตกรุโณติ อโตฺถฯ เสสํ ปุริมสทิสเมวฯ อถ วา มหาวิสยตาย มหานุภาวตาย มหาพลตาย จ มหตี กรุณาติ **มหากรุณา**ฯ ภควโต หิ กรุณา นิรวเสเสสุ สเตฺตสุ ปวตฺตติ, ปวตฺตมานา จ อนญฺญสาธารณา ปวตฺตติ, ทิฏฺฐธมฺมิกาทิเภทญฺจ มหนฺตเมว สตฺตานํ หิตสุขํ เอกนฺตโต นิปฺผาเทติ, มหากรุณาย นิยุโตฺตติ **มหาการุณิโก**ติ สพฺพํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ อถ วา มหตี ปสตฺถา กรุณา อสฺส อตฺถีติ มหาการุณิโกฯ ปูชาวจโน เหตฺถ มหนฺตสโทฺท ‘‘มหาปุริโส’’ติอาทีสุ วิยฯ ปสตฺถา จ ภควโต กรุณา มหากรุณาสมาปตฺติวเสนปิ ปวตฺติโต อนญฺญสาธารณตฺตาติฯ

เอวํ กรุณามุเขน สเงฺขปโต สกลสพฺพญฺญุคุเณหิ ภควนฺตํ โถเมตฺวา อิทานิ สทฺธมฺมํ โถเมตุํ “**อสมฺพุธ**”นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อสมฺพุธ**นฺติ ปุพฺพกาลกิริยานิเทฺทโส, ตสฺส อสมฺพุชฺฌโนฺต อปฺปฏิวิชฺฌโนฺตติ อโตฺถ, ยถาสภาวํ อปฺปฏิวิชฺฌนโตติ วุตฺตํ โหติฯ เหตฺอโตฺถ เหตฺถ อนฺตสโทฺท ‘‘ปฐโนฺต นิสีทตี’’ติอาทีสุ วิยฯ **ยน**ฺติ ปุพฺพกาลกิริยาย อนิยมโต กมฺมนิเทฺทโสฯ

พุทฺธนิเสวิตนฺติ ตสฺส วิเสสนํฯ ตตฺถ พุทฺธสทฺทสฺส ตาว ‘‘พุชฺฌิตา สจฺจานีติ พุโทฺธ, โพเธตา ปชายาติ พุโทฺธ’’ติอาทินา (มหานิ. ๑๙๒) นิเทฺทสนเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อถ วา สวาสนาย อญฺญาณนิทฺทาย อจฺจนฺตวิคมโต, พุทฺธิยา วา วิกสิตภาวโต พุทฺธวาติ **พุโทฺธ** ชาครณวิกสนตฺถวเสนฯ อถ วา กสฺสจิปิ เญยฺยธมฺมสฺส อนวพุทฺธสฺส อภาเวน เญยฺยวิเสสสฺส กมฺมภาเวน อคฺคหณโต กมฺมวจนิจฺฉาย อภาเวน อวคมนตฺถวเสเนว กตฺตุนิเทฺทโส ลพฺภตีติ พุทฺธวาติ พุโทฺธฯ อตฺถโต ปน ปารมิตาปริภาวิโต สยมฺภูญาเณน สห วาสนาย วิหตวิทฺธํสิตนิรวเสสกิเลโส มหากรุณาสพฺพญฺญุตญฺญาณาทิอปริเมยฺยคุณคณาธาโร ขนฺธสนฺตาโน พุโทฺธฯ ยถาห ‘‘พุโทฺธติ โย โส ภควา สยมฺภู อนาจริยโก ปุเพฺพ อนนุสฺสุเตสุ ธเมฺมสุ สามํ สจฺจานิ อภิสมฺพุชฺฌิ, ตตฺถ จ สพฺพญฺญุตํ ปโตฺต พเลสุ จ วสีภาว’’นฺติ (มหานิ. ๑๙๒; จูฬนิ. ปารายนตฺถุติคาถานิเทฺทส ๙๗; ปฏิ. ม. ๑.๑๖๑)ฯ เตน เอวํ นิรุปมปฺปภาเวน พุเทฺธน นิเสวิตํ โคจราเสวนาภาวนาเสวนาหิ ยถารหํ นิเสวิตํ อนุภูตนฺติ อโตฺถฯ

ตตฺถ นิพฺพานํ โคจราเสวนาวเสเนว นิเสวิตํ, มโคฺค ปน อตฺตนา ภาวิโต จ ภาวนาเสวนาวเสน เสวิโต, ปเรหิ อุปฺปาทิตานิ ปน มคฺคผลานิ เจโตปริยญาณาทินา ยทา ปริชานาติ, อตฺตนา อุปฺปาทิตานิ วา ปจฺจเวกฺขณญาเณน ปริจฺฉินฺทติ, ตทา โคจราเสวนาวเสนปิ เสวิตานิ โหนฺติเยวฯ เอตฺถ จ ปริยตฺติธมฺมสฺสปิ ปริยายโต ธมฺมคฺคหเณน คหเณ สติ โสปิ เทสนาสมฺมสนญาณโคจรตาย โคจราเสวนาย เสวิโตติ สกฺกา คเหตุํฯ ‘‘อภิธมฺมนยสมุทฺทํ อธิคจฺฉติ, ตีณิ ปิฏกานิ สมฺมสี’’ติ จ อฏฺฐกถายํ วุตฺตตฺตา ปริยตฺติธมฺมสฺสปิ สจฺฉิกิริยาย สมฺมสนปริยาโย ลพฺภตีติ ยํ อสมฺพุธํ อสมฺพุชฺฌโนฺต อสจฺฉิกโรโนฺตติ อตฺถสมฺภวโต โสปิ อิธ วุโตฺต เอวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ตมฺปิ จ อปฺปฏิวิชฺฌโนฺต ภวาภวํ คจฺฉติ, ปริญฺญาตธมฺมวินโย ปน ตทตฺถปฏิปตฺติยา สมฺมาปฏิปโนฺน น จิรเสฺสว ทุกฺขสฺสนฺตํ กริสฺสติฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘โย อิมสฺมึ ธมฺมวินเย, อปฺปมโตฺต วิหสฺสติ;
> ปหาย ชาติสํสารํ, ทุกฺขสฺสนฺตํ กริสฺสตี’’ติฯ (ที. นิ. ๒.๑๘๕; สํ. นิ. ๑.๑๘๕);

เอตฺถ จ กิญฺจาปิ มคฺคผลนิพฺพานานิ ปเจฺจกพุทฺธพุทฺธสาวเกหิปิ โคจราเสวนาทินา เสวิตานิ โหนฺติ, ตถาปิ อุกฺกฏฺฐปริเจฺฉทวเสน ‘‘พุทฺธนิเสวิต’’นฺติ วุตฺตํฯ **เกนจิ** ปน พุทฺธสทฺทสฺส สามญฺญโต พุทฺธานุพุทฺธปเจฺจกพุทฺธานมฺปิ เอเตฺถว สงฺคโห วุโตฺตฯ

ภวาภวนฺติ อปรกาลกิริยาย กมฺมนิเทฺทโส, ภวโต ภวนฺติ อโตฺถฯ อถ วา ***ภวาภว***นฺติ สุคติทุคฺคติวเสน หีนปณีตวเสน จ ขุทฺทกํ มหนฺตญฺจ ภวนฺติ อโตฺถฯ วุทฺธโตฺถปิ หิ อ-กาโร ทิสฺสติ ‘‘อเสกฺขา ธมฺมา’’ติอาทีสุ วิยฯ ตสฺมา ***อภโว***ติ มหาภโว วุจฺจติฯ อถ วา ***ภโว***ติ วุทฺธิ, ***อภโว***ติ หานิฯ ***ภโว***ติ วา สสฺสตทิฏฺฐิ, ***อภโว***ติ อุเจฺฉททิฏฺฐิฯ วุตฺตปฺปกาโร ภโว จ อภโว จ ภวาภโวฯ ตํ ภวาภวํฯ **คจฺฉตี**ติ อปรกาลกิริยานิเทฺทโสฯ **ชีวโลโก**ติ สตฺตโลโกฯ ชีวคฺคหเณน หิ สงฺขารภาชนโลกํ นิวเตฺตติ ตสฺส ภวาภวคมนาสมฺภวโตฯ นโม อตฺถูติ ปาฐเสโส ทฏฺฐโพฺพฯ

อวิชฺชาทิกิเลสชาลวิทฺธํสิโนติ ธมฺมวิเสสนํฯ ตตฺถ อวินฺทิยํ วินฺทตีติ **อวิชฺชา**ฯ ปูเรตุํ อยุตฺตเฏฺฐน กายทุจฺจริตาทิ อวินฺทิยํ นาม, อลทฺธพฺพนฺติ อโตฺถฯ ตพฺพิปรีตโต กายสุจริตาทิ วินฺทิยํ นาม, ตํ วินฺทิยํ น วินฺทตีติ วา อวิชฺชา, ขนฺธานํ ราสฏฺฐํ, อายตนานํ อายตนฏฺฐํ, ธาตูนํ สุญฺญตฏฺฐํ, อินฺทฺริยานํ อธิปติยฏฺฐํ, สจฺจานํ ตถฏฺฐํ อวิทิตํ กโรตีติ วา อวิชฺชา, ทุกฺขาทีนํ ปีฬนาทิวเสน วุตฺตํ จตุพฺพิธํ อตฺถํ อวิทิตํ กโรตีติปิ อวิชฺชา, อนฺตวิรหิเต สํสาเร สพฺพโยนิคติภววิญฺญาณฏฺฐิติสตฺตาวาเสสุ สเตฺต ชวาเปตีติ วา อวิชฺชา, ปรมตฺถโต อวิชฺชมาเนสุปิ อิตฺถิปุริ

สาทีสุ ชวติ, วิชฺชมาเนสุปิ ขนฺธาทีสุ น ชวตีติ วา อวิชฺชาฯ สา อาทิ เยสํ ตณฺหาทีนํ เต อวิชฺชาทโย, เตเยว กิลิสฺสนฺติ เอเตหิ สตฺตาติ **กิเลสา,** เตเยว จ สตฺตานํ พนฺธนเฏฺฐน ชาลสทิสาติ **ชาลํ,** ตํ วิทฺธํเสติ สพฺพโส วินาเสติ สีเลนาติ อวิชฺชาทิกิเลสชาลวิทฺธํสีฯ นนุ เจตฺถ สปริยตฺติโก นวโลกุตฺตรธมฺโม อธิเปฺปโต, ตตฺถ จ มคฺโคเยว กิเลเส วิทฺธํเสติ, เนตเรติ เจ? วุจฺจเตฯ มคฺคสฺสปิ นิพฺพานมาคมฺม กิเลสวิทฺธํสนโต นิพฺพานมฺปิ กิเลเส วิทฺธํเสติ นาม, มคฺคสฺส กิเลสวิทฺธํสนกิจฺจํ ผเลน นิปฺผนฺนนฺติ ผลมฺปิ ‘‘กิเลสวิทฺธํสี’’ติ วุจฺจติฯ ปริยตฺติธมฺโมปิ กิเลสวิทฺธํสนสฺส ปจฺจยตฺตา ‘‘กิเลสวิทฺธํสี’’ติ วตฺตุมรหตีติ น โกจิ โทโสฯ

ธมฺมวรสฺส ตสฺสาติ ปุเพฺพ อนิยมิตสฺส นิยมวจนํฯ ตตฺถ ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชมาเน จตูสุ อปาเยสุ อปตมาเน ธาเรตีติ **ธโมฺม**ฯ

> ‘‘เย เกจิ ธมฺมํ สรณํ คตาเส, น เต คมิสฺสนฺติ อปายภูมิํ;
> ปหาย มานุสํ เทหํ, เทวกายํ ปริปูเรสฺสนฺตี’’ติฯ (ที. นิ. ๒.๓๓๒; สํ. นิ. ๑.๓๗) –

หิ วุตฺตํฯ สํสารทุเกฺข วา อปตมาเน กตฺวา ธาเรตีติ ธโมฺม มคฺคผลุปฺปตฺติยา สตฺตกฺขตฺตุปรมตาทิวเสน สํสารสฺส ปริจฺฉินฺนตฺตาฯ อปายาทินิพฺพตฺตกกิเลสวิทฺธํสนเญฺจตฺถ ธารณํฯ เอวเญฺจ กตฺวา อริยมโคฺค ตสฺส ตทตฺถสิทฺธิเหตุตาย นิพฺพานญฺจาติ อุภยเมว นิปฺปริยายโต ธาเรติ, อริยผลํ ปน ตํสมุจฺฉินฺนกิเลสปฏิปฺปสฺสมฺภเนน ตทนุคุณตาย, ปริยตฺติธโมฺม ตทธิคมเหตุตายาติ อุภยํ ปริยายโต ธาเรตีติ เวทิตพฺพํฯ วุตฺตปฺปกาโร ธโมฺมเยว อตฺตโน อุตฺตริตราภาเวน วโร ปวโร อนุตฺตโรติ **ธมฺมวโร,** ตสฺส ธมฺมวรสฺส นโม อตฺถูติ สมฺพโนฺธฯ เอตฺตาวตา เจตฺถ อเมฺหหิ สารโตฺถ ปกาสิโตฯ ยํ ปเนตฺถ **เกนจิ** ปปญฺจิตํ, อเมฺหหิ จ อิธ น ทสฺสิตํ, น ตํ สารโต ปเจฺจตพฺพํฯ อิโต ปเรสุปิ เอวเมว ทฏฺฐพฺพํฯ ตสฺมา อิโต ปฏฺฐาย เอตฺตกมฺปิ อวตฺวา สารตฺถเมว ทสฺสยิสฺสามฯ ยตฺถ ปน **เกนจิ** อจฺจนฺตวิรุทฺธํ ลิขิตํ, ตมฺปิ กตฺถจิ ทสฺสยิสฺสามฯ เอตฺถ จ ‘‘อวิชฺชาทิกิเลสชาลวิทฺธํสิโน’’ติ เอเตน สฺวากฺขาตตาทีหิ ธมฺมํ โถเมติ, ‘‘ธมฺมวรสฺสา’’ติ เอเตน อญฺญสฺส วิสิฏฺฐสฺส อภาวทีปนโต ปริปุณฺณตายฯ ปฐเมน วา ปหานสมฺปทํ ธมฺมสฺส ทเสฺสติ, ทุติเยน ปภาวสมฺปทํฯ

เอวํ สเงฺขเปเนว สพฺพธมฺมคุเณหิ สทฺธมฺมํ โถเมตฺวา อิทานิ อริยสงฺฆํ โถเมตุํ **‘‘คุเณหี’’**ติอาทิมาหฯ ‘‘คุเณหี’’ติ ปทสฺส ‘‘ยุโตฺต’’ติ อิมินา สมฺพโนฺธฯ อิทานิ เยหิ คุเณหิ ยุโตฺต, เต ทเสฺสโนฺต **‘‘สีลสมาธี’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ จตุปาริสุทฺธิสีลาทิ **‘‘สีล’’**นฺติ วุจฺจติฯ **สมาธี**ติ ปฐมชฺฌานาทิฯ สมาธิสีเสน หิ ปฐมชฺฌานาทโย วุตฺตาฯ **ปญฺญา**ติ มคฺคปญฺญาฯ วิมุตฺติ จ วิมุตฺติญาณญฺจ วิมุตฺติวิมุตฺติญาณนฺติ วตฺตเพฺพ เอกเทสสรูเปกเสสนเยน ‘‘วิมุตฺติญาณ’’นฺติ วุตฺตํฯ อาทิสทฺทปริยาเยน ปภุติสเทฺทน วา วิมุตฺติคฺคหณํ เวทิตพฺพํฯ ตตฺถ **วิมุตฺตี**ติ ผลํฯ **วิมุตฺติญาณ**นฺติ ปจฺจเวกฺขณญาณํฯ **ปภุติ**-สเทฺทน ฉฬภิญฺญาจตุปฏิสมฺภิทาทโย คุณา สงฺคหิตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอตฺถ จ สีลาทโย คุณา โลกิยา โลกุตฺตรา จ ยถาสมฺภวํ นิทฺทิฏฺฐาติ เวทิตพฺพาฯ ยํ ปเนตฺถ **เกนจิ** วุตฺตํ ‘‘สีลาทโย กิญฺจาปิ โลกิยโลกุตฺตรา ยถาสมฺภวํ ลพฺภนฺติ, ตถาปิ อเนฺต ‘อริยสงฺฆ’นฺติ วจนโต สีลาทโย จตฺตาโร ธมฺมกฺขนฺธา โลกุตฺตราวา’’ติ, ตํ ตสฺส มติมตฺตํฯ น หิ อริยสงฺฆสฺส โลกิยคุเณหิปิ โถมนาย โกจิ โทโส ทิสฺสติ, สพฺพญฺญุพุทฺธสฺสปิ ตาว โลกิยโลกุตฺตรคุเณหิ โถมนา โหติ, กิมงฺคํ ปน อริยสงฺฆสฺสาติฯ

กุสลตฺถิกานํ ชนานํ ปุญฺญสฺส วุทฺธิยา เขตฺตสทิสตฺตา เขตฺตนฺติ อาห **‘‘เขตฺตํ ชนานํ กุสลตฺถิกาน’’**นฺติฯ ขิตฺตํ พีชํ มหปฺผลภาวกรเณน ตายตีติ หิ เขตฺตํ, ปุพฺพณฺณาปรณฺณวิรุหนภูมิ, ตํสทิสตฺตา อริยสโงฺฆปิ ‘‘เขตฺต’’นฺติ วุจฺจติฯ อิมินา อริยสงฺฆสฺส อนุตฺตรปุญฺญเกฺขตฺต

ภาวํ ทีเปติฯ ‘‘อนุตฺตรํ ปุญฺญกฺเขตฺตํ โลกสฺสา’’ติ หิ วุตฺตํฯ **ตนฺติ** ปุพฺเพ ‘‘โย’’ติ อนิยเมน วุตฺตสฺส นิยมวจนํฯ **อริยสงฺฆนฺติ** เอตฺถ อารกตฺตา กิเลเสหิ, อนเย น อิริยนโต, อเย จ อิริยนโต อริยา นิรุตฺตินเยนฯ อถ วา สเทวเกน โลเกน สรณนฺติ อรณียโต อุปคนฺตพฺพโต อุปคตานญฺจ ตทตฺถสิทฺธิโต อริยาฯ อริยานํ สโงฺฆ สมูโหติ **อริยสโงฺฆ**ฯ อถ วา อริโย จ โส ยถาวุตฺตนเยน สโงฺฆ จ ทิฏฺฐิสีลสามญฺเญน สํหตภาวโตติ อริยสโงฺฆ, อฏฺฐ อริยปุคฺคลาฯ ตํ อริยสงฺฆํฯ ภควโต อปรภาเค พุทฺธธมฺมรตนานมฺปิ สมธิคโม สงฺฆรตนาธีโนติ อริยสงฺฆสฺส พหุปการตํ ทเสฺสตุํ อิเธว **‘‘สิรสา นมามี’’**ติ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

เอวํ คาถาตฺตเยน สเงฺขปโต สกลคุณสํกิตฺตนมุเขน รตนตฺตยสฺส ปณามํ กตฺวา อิทานิ ตํ นิปจฺจการํ ยถาธิเปฺปเต ปโยชเน ปริณาเมโนฺต อาห **‘‘อิเจฺจว’’**มิจฺจาทิฯ อิเจฺจวํ ยถาวุตฺตนเยน **อจฺจนฺตํ** เอกเนฺตน **นมสฺสเนยฺยํ** นมสฺสิตพฺพํ รตนตฺตยํ **นมสฺสมาโน** กายวาจาจิเตฺตหิ วนฺทมาโน อหํ วิปุลํ ยํ ปุญฺญาภิสนฺทํ อลตฺถนฺติ สมฺพโนฺธฯ ตตฺถ พุทฺธาทโย รติชนนเฏฺฐน **รตนํ**ฯ เตสญฺหิ ‘‘อิติปิ โส ภควา’’ติอาทินา ยถาภูตคุเณ อาวเชฺชนฺตสฺส อมตาธิคมเหตุภูตํ อนปฺปกํ ปีติปาโมชฺชํ อุปฺปชฺชติฯ ยถาห –

> ‘‘ยสฺมิํ, มหานาม, สมเย อริยสาวโก ตถาคตํ อนุสฺสรติ, เนวสฺส ตสฺมิํ สมเย ราคปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ, น โทสปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ, น โมหปริยุฏฺฐิตํ จิตฺตํ โหติ, อุชุคตเมวสฺส ตสฺมิํ สมเย จิตฺตํ โหติ, อุชุคตจิโตฺต โข ปน, มหานาม, อริยสาวโก ลภติ อตฺถเวทํ, ลภติ ธมฺมเวทํ, ลภติ ธมฺมูปสํหิตํ ปาโมชฺชํ, ปมุทิตสฺส ปีติ ชายตี’’ติอาทิ (อ. นิ. ๑๑.๑๑)ฯ

จิตฺตีกตาทิภาโว วา รตนโฏฺฐฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘จิตฺตีกตํ มหคฺฆญฺจ, อตุลํ ทุลฺลภทสฺสนํ;
> อโนมสตฺตปริโภคํ, รตนํ เตน วุจฺจตี’’ติฯ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๓);

จิตฺตีกตภาวาทโย จ อนญฺญสาธารณา พุทฺธาทีสฺเวว ลพฺภนฺตีติฯ

‘‘ปุญฺญาภิสนฺทนฺติ ปุญฺญราสิํ ปุญฺญุปฺปวตฺตํ วา’’ติ **มหาคณฺฐิปเท** วุตฺตํฯ **มชฺฌิมคณฺฐิปเท** ปน **จูฬคณฺฐิปเท** จ ‘‘ปุญฺญาภิสนฺทนฺติ ปุญฺญาภินิสํส’’นฺติปิ อโตฺถ วุโตฺตฯ **ปุญฺญาภิสนฺทนฺติ** ปุญฺญนทิํ, ปุญฺญปฺปวาหนฺติ เอวํ ปเนตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อวิเจฺฉเทน ปวตฺติยมานญฺหิ ปุญฺญํ อภิสนฺทนเฏฺฐน ‘‘ปุญฺญาภิสโนฺท’’ติ วุจฺจติฯ เตเนว สารตฺถปกาสินิยา สํยุตฺตนิกายฏฺฐกถาย (สํ. นิ. อฏฺฐ. ๓.๕.๑๐๒๗) –

> ‘‘จตฺตาโรเม, ภิกฺขเว, ปุญฺญาภิสนฺทา กุสลาภิสนฺทา สุขสฺสาหาราฯ กตเม จตฺตาโร? อิธ, ภิกฺขเว, อริยสาวโก พุเทฺธ อเวจฺจปฺปสาเทน สมนฺนาคโต โหติ ‘อิติปิ โส ภควา…เป.… พุโทฺธ ภควา’ติ, อยํ ปฐโม ปุญฺญาภิสโนฺท กุสลาภิสโนฺท สุขสฺสาหาโร’’ติ (สํ. นิ. ๕.๑๐๒๗) –

เอวมาทิกาย ปาฬิยา อตฺถํ ทเสฺสโนฺต ‘‘ปุญฺญาภิสนฺทา กุสลาภิสนฺทาติ ปุญฺญนทิโย กุสลนทิโย’’ติ วุตฺตํฯ ยํ ปน **คณฺฐิปเท** วุตฺตํ ‘‘ปุญฺญาภิสนฺทนฺติ ปุญฺญผล’’นฺติ, ตํ น สุนฺทรํ ฯ น หิ รตนตฺตยํ นมสฺสมาโน ตสฺมิํ ขเณ ปุญฺญผลํ อลตฺถ, กินฺตุ อนปฺปกํ ปุญฺญราสิํ ตทา อลภิ, ตสฺส จ ผลํ ปรโลกภาคี, ทิฏฺฐธเมฺม ตุ อนฺตรายวิฆาโต ตสฺส จ ปุญฺญสฺส อานิสํสมตฺตกํ,

‘‘ตสฺสานุภาเวน หตนฺตราโย’’ติ จ วุตฺตํ, น จ ปุญฺญผเล อนุปฺปเนฺน ตสฺสานุภาเวน หตนฺตรา ยภาโว น สิชฺฌติ, น เจตํ ตสฺมึเยว ขเณ ทิฏฺฐธมฺมเวทนียํ อโหสิฯ ตสฺมา ตสฺส มหโต ปุญฺญปฺปวาหสฺส อานุภาเวน หตนฺตราโยติ อยเมว อโตฺถ ยุชฺชติฯ อถาปิ ปณามกิริยาย ชนิตตฺตา ปุญฺญเมว ปุญฺญผลนฺติ ตสฺสาธิปฺปาโย สิยา, เอวํ สติ ยุเชฺชยฺยฯ โส จ ปุญฺญปฺป วาโห น อปฺปมตฺตโก, อถ โข มหโนฺตเยวาติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘วิปุล’’**นฺติ, มหนฺตํ อนปฺปกนฺ ติ วุตฺตํ โหติฯ **อลตฺถ**นฺติ อลภึ, ปาปุณินฺติ อโตฺถฯ

ตสฺสานุภาเวนาติ ตสฺส ยถาวุตฺตสฺส ปุญฺญปฺปวาหสฺส อานุภาเวน พเลนฯ **หตนฺตรา โย**ติ ตํตํสมฺปตฺติยา วิพนฺธนวเสน สตฺตสนฺตานสฺส อนฺตเร เวมเชฺฌ เอติ อาคจฺฉตีติ อนฺตรา โย, ทิฏฺฐธมฺมิกาทิอนโตฺถฯ ปณามปโยชเน วุตฺตวิธินา หโต วิทฺธโสฺต อนฺตราโย อุปทฺทโว อสฺสาติ หตนฺตราโยฯ อสฺส ‘‘วณฺณยิสฺสํ วินย’’นฺติ อิมินา สมฺพโนฺธ, หตนฺตราโย หุตฺวา วินยํ วณฺณยิสฺสนฺติ วุตฺตํ โหติฯ เอเตน ตสฺส ปุญฺญปฺปวาหสฺส อตฺตโน ปสาทสมฺปตฺติยา รตน ตฺตยสฺส จ เขตฺตภาวสมฺปตฺติยา อตฺถสํวณฺณนาย อุปฆาตกอุปทฺทวานํ หนเน สมตฺถตํ ที เปติฯ

เอวํ รตนตฺตยสฺส นิปจฺจการกรเณ ปโยชนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ยสฺส วินยปิฏกสฺส อตฺถํ สํวเณฺณตุกาโม, ตสฺส ตาว ภควโต สาสนสฺส มูลปติฏฺฐานภาวํ ทเสฺสตฺวา ตมฺปิ โถเมโนฺต อาห **‘‘ยสฺมิํ ฐิเต’’**ติอาทิฯ อฏฺฐิตสฺส สุสณฺฐิตสฺส ภควโต สาสนํ ยสฺมึ ฐิเต ปติฏฺฐิตํ โหตีติ โยเชตพฺพํฯ ตตฺถ **ยสฺมิ**นฺติ ยสฺมึ วินยปิฏเกฯ **ฐิเต**ติ ปาฬิโต จ อตฺถโต จ อนูนํ หุตฺวา ลชฺชี ปุคฺคเลสุ ปวตฺตนเฏฺฐน ฐิเตติ อโตฺถฯ **สาสน**นฺติ อธิสีลอธิจิตฺตอธิปญฺญาสงฺขาตสิกฺขตฺตย สงฺคหิตํ สาสนํฯ **อฏฺฐิตสฺสา**ติ กามสุขลฺลิกตฺตกิลมถานุโยคสงฺขาเต อนฺตทฺวเย อฏฺฐิตสฺสา ติ อโตฺถฯ ‘‘อปฺปติฏฺฐํ ขฺวาหํ, อาวุโส, อนายูหํ โอฆมตริ’’นฺติ (สํ. นิ. ๑.๑) หิ วุตฺตํฯ อยญฺจ โตฺถ ตีสุปิ **สีหฬคณฺฐิปเทสุ** วุโตฺตเยวฯ **คณฺฐิปเท** ปน ‘‘อฏฺฐิตสฺสาติ ปรินิพฺพุตสฺสปิ ภคว โต’’ติ วุตฺตํฯ

ปติฏฺฐิตํ โหตีติ เตสฺเยว ลชฺชีปุคฺคเลสุ ปวตฺตนเฏฺฐน ปติฏฺฐิตํ โหติฯ **สุสณฺฐิตสฺสา**ติ เอตฺถ ตาว ตีสุปิ **คณฺฐิปเทสุ** อิทํ วุตฺตํ ‘‘ทฺวตฺติํสมหาปุริสลกฺขณอสีติอนุพฺยญฺชเนหิ สมนฺ นาคมนวเสน สุสณฺฐานสฺสาติ อโตฺถฯ อเนน อสฺส รูปกายสมฺปตฺติํ นิทเสฺสตี’’ติฯ **คณฺฐิปเท** ปน ‘‘ยถาฐาเน ปติฏฺฐิเตหิ ลกฺขเณหิ สมนฺนาคตตฺตา รูปกาเยน สุสณฺฐิโต, กายวงฺกาทิรหิต ตฺตา ตาทิลกฺขณสมนฺนาคตตฺตา จ นามกาเยนปี’’ติ วุตฺตํฯ **เกนจิ** ปน ‘‘จตุพฺรหฺมวิหารวเสน สเตฺตสุ สุฏฺฐุ สมฺมา จ ฐิตสฺสาติ อตฺถวเสน วา สุสณฺฐิตสฺสฯ สุสณฺฐิตตฺตา เหส เกวลํ สตฺตานํ ทุกฺขํ อปเนตุกาโม หิตํ อุปสํหริตุกาโม สมฺปตฺติยา จ ปมุทิโต อปกฺขปติโต จ หุตฺวา วินยํ เท เสติฯ ตสฺมา อิมสฺมึ วินยสํวณฺณนาธิกาเร สารุปฺปาย ถุติยา โถเมโนฺต อาห ‘สุสณฺฐิตสฺ สา’’’ติ วตฺวา **‘‘คณฺฐิปเทสุ** วุตฺตโตฺถ อธิเปฺปตาธิการานุรูโป น โหตี’’ติ วุตฺตํฯ อยํ ปเนตฺถ อมฺหากํ ขนฺติ – ยถาวุตฺตกามสุขลฺลิกาทิอนฺตทฺวเย อฏฺฐิตตฺตาเยว มชฺฌิมาย ปฏิปทาย สมฺ มา ฐิตตฺตา สุสณฺฐิตสฺสาติ เอวมโตฺถ คเหตโพฺพติฯ เอวญฺหิ สติ อารมฺภานุรูปโถมนา กตา โหติ ยถาวุตฺตอนฺตทฺวยํ วิวเชฺชตฺวา มชฺฌิมาย ปฏิปทาย วินยปญฺญตฺติยาเยว เยภุเยฺยน ปกา สนโตฯ

ตนฺติ ปุเพฺพ ‘‘ยสฺมิ’’นฺติ อนิยเมตฺวา วุตฺตสฺส นิยมวจนํ, ตสฺส ‘‘วินย’’นฺติ อิมินา สมฺพ โนฺธฯ **อสมฺมิสฺส**นฺติ ภาวนปุํสกนิเทฺทโส, นิกายนฺตรลทฺธีหิ อสมฺมิสฺสํ กตฺวา อนากุลํ กตฺวา วณฺณยิสฺสนฺติ วุตฺตํ โหติฯ สิกฺขาปทปญฺญตฺติยา อนุรูปสฺส กาลมตฺตสฺสปิ ธมฺมเสนาปติสาริ

ปุตฺตเตฺถรสทิเสนปิ ทุวิเญฺญยฺยภาวโต เกวลํ พุทฺธวิสยํ วินยปิฏกํ อตฺตโน พเลน วณฺณยิสฺสามีติ วจนมตฺตมฺปิ อเญฺญหิ วตฺตุมสกฺกุเณยฺยตฺตา **“นิสฺสาย ปุพฺพาจริยานุภาว”**นฺติ อาหฯ ปุพฺพาจริยานุภาโว นาม อตฺถโต ปุพฺพาจริเยหิ สํวณฺณิตา อฏฺฐกถา, ตโตเยว จ ‘‘ปุพฺพาจริยานุภาโว อฏฺฐกถา’’ติ สพฺพตฺถ **คณฺฐิปเทสุ** วุตฺตํฯ ตสฺมา ปุพฺพาจริเยหิ สํวณฺณิตํ อฏฺฐกถํ นิสฺสาย วณฺณยิสฺสํ, น อตฺตโนเยว พลํ นิสฺสายาติ วุตฺตํ โหติฯ

อถ ‘‘โปราณฏฺฐกถาสุ วิชฺชมานาสุ ปุน วินยสํวณฺณนาย กึ ปโยชน’’นฺติ โย วเทยฺย, ตสฺส โปราณฏฺฐกถาย อนูนภาวํ อตฺตโน จ สํวณฺณนาย ปโยชนํ ทเสฺสโนฺต **“กามญฺจา”**ติ อาทิมาหฯ **กาม**นฺติ เอกเนฺตน, ยถิจฺฉกํ วา, สพฺพโสติ วุตฺตํ โหติ, ตสฺส ‘‘สํวณฺณิโต’’ติ อิมินา สมฺพโนฺธฯ กามํ สํวณฺณิโตเยว, โน น สํวณฺณิโตติ อโตฺถฯ เกหิ ปน โส วินโย สํวณฺณิโตติ อาห **“ปุพฺพาจริยาสเภหี”**ติฯ มหากสฺสปเตฺถราทโย ปุพฺพาจริยา เอว อกมฺปิยเฏฺฐน อุตฺตมเฏฺฐน จ อาสภา, เตหิ ปุพฺพาจริยาสเภหีติ วุตฺตํ โหติฯ กีทิสา ปเนเต ปุพฺพาจริยาติ อาห **“ญาณมฺพู”**ติอาทิฯ อคฺคมคฺคญาณสงฺขาเตน **อมฺพุนา** สลิเลน **นิโทฺธตานิ** นิเสฺสสโต อายตึ อนุปฺปตฺติธมฺมตาปาทเนน โธตานิ วิกฺขาลิตานิ วิโสธิตานิ ราคาทีนิ ตีณิ มลานิ กามาสวาทโย จ จตฺตาโร อาสวา เยหิ เต **ญาณมฺพุนิทฺธาตมลาสวา,** เตหีติ อโตฺถฯ อิมินา จ น เกวลํ เอเตสุ อาจริยภาโวเยว, อถ โข ราคาทิมลรหิตา ขีณาสวา วิสุทฺธสตฺตา เอเตติ ทเสฺสติฯ

ขีณาสวภาเวปิ น เอเต สุกฺขวิปสฺสกา, อถ โข เอวรูเปหิปิ อานุภาเวหิ สมนฺนาคตาติ ทเสฺสโนฺต อาห **“วิสุทฺธวิชฺชาปฏิสมฺภิเทหี”**ติฯ วิสุทฺธา อจฺจนฺตปริสุทฺธา วิชฺชา จตโสฺส จ ปฏิสมฺภิทา เยสํ เต วิสุทฺธวิชฺชาปฏิสมฺภิทา, เตหิฯ เอกเทเสน ปฏิสมฺภิทํ อปฺปตฺตานํ อริยานเมว อภาวโต เอเตหิ อธิคตปฏิสมฺภิทา ปฏฺฐตรลทฺธปฺปเภทาติ ทเสฺสตุํ **วิสุทฺธ**คฺคหณํ กตํฯ **วิชฺชา**ติ ติโสฺส วิชฺชา, อฏฺฐ วิชฺชา วาฯ ตตฺถ ทิพฺพจกฺขุญาณํ ปุเพฺพนิวาสญาณํ อาสวกฺขยญาณญฺจาติ อิมา ติโสฺส วิชฺชาฯ อฏฺฐ วิชฺชา ปน –

> ‘‘วิปสฺสนาญาณมโนมยิทฺธิ ,
> อิทฺธิปฺปเภโทปิ จ ทิพฺพโสตํ;
> ปรสฺส เจโตปริยายญาณํ,
> ปุเพฺพนิวาสานุคตญฺจ ญาณํ;
> ทิพฺพญฺจ จกฺขาสวสงฺขโย จ,
> เอตานิ ญาณานิ อิธฏฺฐ วิชฺชา’’ติฯ –

เอวํ วิปสฺสนาญาณมโนมยิทฺธีหิ สทฺธึ ปริคฺคหิตา ฉ อภิญฺญาเยวฯ อตฺถปฏิสมฺภิทา ธมฺมปฏิสมฺภิทา นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา ปฏิภานปฏิสมฺภิทาติ จตโสฺส ปฏิสมฺภิทาฯ ตตฺถ สเงฺขปโต เหตุผเล ญาณํ อตฺถปฏิสมฺภิทา, เหตุมฺหิ ญาณํ ธมฺมปฏิสมฺภิทา, เหตุเหตุผลานุรูปํ โวหาเรสุ ญาณํ นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา, อิทํ ญาณํ อิมมตฺถํ โชตยตีติ อิมินา อากาเรน เหฏฺฐา วุเตฺตสุ ตีสุ ญาเณสุ ปวตฺตญาณํ ปฏิภานปฏิสมฺภิทาฯ เอตาสํ ปน วิตฺถารกถา อติปปญฺจภาวโต อิธ น วุจฺจติฯ ปฏิสมฺภิทาปฺปตฺตานํ สทฺธเมฺมสุ เฉกภาวโต อาห **“สทฺธมฺมสํวณฺณนโกวิเทหี”**ติฯ ‘‘ปฏิสมฺภิทาปฺปตฺตานมฺปิ ธเมฺมสุ อภิโยควเสน วิเสโส โหตีติ ลทฺธปฏิสมฺภิทาสุ สาติสยตํ ทเสฺสตุํ อาหา’’ติปิ วทนฺติฯ **สทฺธมฺมสํวณฺณนโกวิเทหี**ติ ปิฏกตฺตยสงฺขาตสฺส สทฺธมฺมสฺส สํวณฺณเน สพฺพโส อตฺถปฺปกาสเน โกวิเทหิ เฉเกหิ, กุสเลหีติ อโตฺถฯ

กิเลสชาลํ ปริกฺขารพาหุลฺลํ วา สํลิขติ ตนุํ กโรตีติ **สเลฺลโข**ฯ อิธ ปน ขีณาสวาธิการตฺตา ปริกฺขารพาหุลฺลสฺส สลฺลิขนวเสเนว อโตฺถ คเหตโพฺพ, ตโตเยว จ **คณฺฐิปเท** ‘‘สเลฺลขิเย ปริมิตปริกฺขารวุตฺติยา’’ติ อโตฺถ วุโตฺตฯ สเลฺลขสฺส ภาโว **สเลฺลขิยํ,** ตสฺมิํ สเลฺลขิเย, สเลฺลขปฏิปตฺติยนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **โนสฺลภูปเมหี**ติ อสฺลภูปเมหิ สเลฺลขปฏิปตฺติยา อสฺกสทิสาติ เตสํ อุปมาย อนุจฺฉวิกปุคฺคลานํ ทุลฺลภตฺตา นตฺถิ สุลภา อุปมา เอเตสนฺติ โน สุลภูปมาฯ **มหาวิหารสฺสา**ติ จิตฺตลปพฺพตอภยคิริเสสนิกายทฺวยํ ปฏิกฺขิปติฯ **ธชูปเมหี**ติ รถสฺส สญฺชานนเหตุกํ รเถ พทฺธธชํ วิย อชานนฺตานํ ‘‘อสฺเกหิ จ อสฺเกหิ จ เถเรหิ นิวาสิโต มหาวิหาโร นามา’’ติ เอวํ มหาวิหารสฺส สญฺชานนเหตุตฺตา มหาวิหารสฺส ธชูปเมหิฯ **สํวณฺณิโต**ติ สมฺมา อนูนํ กตฺวา วณฺณิโตฯ สํวณฺณิโต อยํ วินโยติ ปทเจฺฉโท กาตโพฺพฯ **จิเตฺตหิ นเยหี**ติ อเนกปฺปเภทนยตฺตา วิจิเตฺตหิ นเยหิฯ **สมฺพุทฺธวรนฺวเยหี**ติ สพฺพญฺญุพุทฺธวรํ อนุคเตหิ, ภควโต อธิปฺปายานุคเตหิ นเยหีติ วุตฺตํ โหติฯ อถ วา พุทฺธวรํ อนุคเตหิ ปุพฺพาจริยาสเภหีติ สมฺพโนฺธ กาตโพฺพฯ

เอวํ โปราณฏฺฐกถาย อนูนภาวํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อตฺตโน สํวณฺณนาย ปโยชนวิเสสํ ทเสฺสตุํ **‘‘สํวณฺณนา’’**ติอาทิมาหฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – กิญฺจาปิ ปุพฺพาจริยาสเภหิ ยถาวุตฺตคุณวิสิเฏฺฐหิ อยํ วินโย สพฺพโส วณฺณิโต, ตถาปิ เตสํ เอสา สํวณฺณนา สีหฬทีปวาสีนํ ภาสาย สงฺขตตฺตา รจิตตฺตา ทีปนฺตเร ภิกฺขุชนสฺส สีหฬทีปโต อญฺญทีปวาสิโน ภิกฺขุคณสฺส กิญฺจิ อตฺถํ ปโยชนํ ยสฺมา นาภิสมฺภุณาติ น สมฺปาเทติ น สาเธติ, ตสฺมา อิมํ สํวณฺณนํ ปาฬินยานุรูปํ กตฺวา พุทฺธสิริเตฺถเรน อชฺฌิโฎฺฐ อิทานิ สมารภิสฺสนฺติฯ ตตฺถ สํวณฺณิยติ อโตฺถ เอตายาติ **สํวณฺณนา,** อฏฺฐกถาฯ สา ปน ธมฺมสงฺคาหกเตฺถเรหิ ปฐมํ ตีณิ ปิฏกานิ สงฺคายิตฺวา ตสฺส อตฺถวณฺณนานุรูเปเนว วาจนามคฺคํ อาโรปิตตฺตา ติโสฺส สงฺคีติโย อารุฬฺหเยว พุทฺธวจนสฺส อตฺถสํวณฺณนาภูโต กถามโคฺคฯ โสเยว จ มหามหินฺทเตฺถเรน ตมฺพปณฺณิทีปํ อาภโต, ปจฺฉา ตมฺพปณฺณิเยหิ มหาเถเรหิ นิกายนฺตรลทฺธีหิ สงฺกรปริหรณตฺถํ สีหฬภาสาย ฐปิโตฯ เตนาห **‘‘สีหฬทีปเกนา’’**ติอาทิฯ สีหสฺส ลานโต คหณโต **สีหโฬ,** สีหกุมาโรฯ ตํวํสชาตตาย ตมฺพปณฺณิทีเป ขตฺติยานํ เตสํ นิวาสตาย ตมฺพปณฺณิทีปสฺสปิ สีหฬภาโว เวทิตโพฺพ, ตสฺมิํ สีหฬทีเป ภูตตฺตา **สีหฬทีปเกน วาเกฺยน** วจเนน, สีหฬภาสายาติ วุตฺตํ โหติฯ

ปาฬินยานุรูปนฺติ ปาฬินยสฺส อนุรูปํ กตฺวา, มาคธภาสาย ปริวตฺติตฺวาติ วุตฺตํ โหติ ฯ **อเชฺฌสน**นฺติ ครุฏฺฐานิยํ ปยิรุปาสิตฺวา ครุตรํ ปโยชนํ อุทฺทิสฺส อภิปตฺถนา อเชฺฌสนา, ตํ อเชฺฌสนํ, อายาจนนฺติ อโตฺถฯ ตสฺส ‘‘สมนุสฺสรโนฺต’’ติ อิมินา สมฺพโนฺธฯ กสฺส อเชฺฌสนนฺติ อาห **‘‘พุทฺธสิริวฺหยสฺส เถรสฺสา’’**ติฯ พุทฺธสิรีติ อวฺหโย นามํ ยสฺส โสยํ **พุทฺธสิริวฺหโย,** ตสฺส, อิตฺถนฺนามสฺส เถรสฺส อเชฺฌสนํ สมฺมา อาทเรน สมนุสฺสรโนฺต หทเย ฐเปโนฺตติ อโตฺถฯ

อิทานิ อตฺตโน สํวณฺณนาย กรณปฺปการํ ทเสฺสโนฺต **‘‘สํวณฺณนํ ตญฺจา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ตญฺจ อิทานิ วุจฺจมานํ สํวณฺณนํ สมารภโนฺต สกลายปิ มหาอฏฺฐกถาย อิธ คเหตพฺพโต มหาอฏฺฐกถํ ตสฺสา อิทานิ วุจฺจมานาย สํวณฺณนาย สรีรํ กตฺวา มหาปจฺจริยํ โย วินิจฺฉโย วุโตฺต, ตเถว กุรุนฺทีนามาทีสุ วิสฺสุตาสุ อฏฺฐกถาสุ โย วินิจฺฉโย วุโตฺต, ตโตปิ วินิจฺฉยโต ยุตฺตมตฺถํ อปริจฺจชโนฺต อโนฺตคธเตฺถรวาทํ กตฺวา สํวณฺณนํ สมารภิสฺสนฺติ ปทตฺถสมฺพโนฺธ เวทิตโพฺพฯ เอตฺถ จ อโตฺถ กถิยติ เอตายาติ อตฺถกถา, สาเยว **อฏฺฐกถา** ตฺถการสฺส ฏฺฐการํ กตฺวา ‘‘ทุกฺขสฺส ปีฬนโฏฺฐ’’ติอาทีสุ (ปฏิ. ม. ๑.๑๗; ๒.๘) วิยฯ **มหาปจฺจริย**นฺติ เอตฺถ **ปจฺจรี**ติ อุฬุมฺปํ วุจฺจติ, ตสฺมิํ นิสีทิตฺวา กตตฺตา ตเมว นามํ ชาตํฯ กุรุนฺทิวลฺลิวิหาโร นาม อตฺถิ, ตตฺถ

กตฺตา **กุรุนฺที**ติ นามํ ชาตนฺติ วทนฺติฯ อาทิสเทฺทน อนฺธกฏฺฐกถํ สงฺเขปฏฺฐกถญฺจ สงฺคณฺหาติฯ **วิสฺสุตาสู**ติ สพฺพตฺถ ปตฺถฏาสุ, ปากฏาสูติ วุตฺตํ โหติฯ

ยุตฺตมตฺถนฺติ เอตฺถ ตาว **มชฺฌิมคณฺฐิปเท จูฬคณฺฐิปเท** จ อิทํ วุตฺตํ ''ยุตฺตมตฺถนฺติ สํวเณฺณตพฺพฏฺฐานสฺส ยุตฺตมตฺถํ, น ปน ตตฺถ อยุตฺตมฺปิ อตฺถีติ วุตฺตํ โหตี''ติฯ **มหาคณฺฐิปเท** ปเนตฺถ น กิญฺจิ วุตฺตํฯ **เกนจิ** ปน ''มหาอฏฺฐกถานเยน วินยยุตฺติยา วา ยุตฺตมตฺถ''นฺติ วุตฺตํ, ตํ ยุตฺตํ วิย ทิสฺสติ มหาปจฺจริอาทีสุปิ กตฺถจิ อยุตฺตสฺสาปิ อตฺถสฺส อุปริ วิภาวนโตฯ ''อฏฺฐกถํเยว คเหตฺวา สํวณฺณนํ กริสฺสามี''ติ วุเตฺต อฏฺฐกถาสุ วุตฺตเตฺถรวาทานํ พาหิรภาโว สิยาติ เตปิ อโนฺตกตฺตุกาโม **''อโนฺตคธเถรวาท''**นฺติ อาห, เถรวาเทปิ อโนฺตกตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ **สํวณฺณน**นฺติ อปรกาลกิริยาย กมฺมนิเทฺทโสฯ ปุเพฺพ วุตฺตํ ตุ ''สํวณฺณน''นฺติ วจนํ ตเตฺถว ''สมารภโนฺต''ติ ปุพฺพกาลกิริยาย กมฺมภาเวน โยเชตพฺพํฯ **สมฺมา**ติ วตฺตเพฺพ คาถาพนฺธวเสน รสฺสภาโว กโตติ เวทิตโพฺพฯ

เอวํ กรณปฺปการํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ โสตูหิ ปฏิปชฺชิตพฺพวิธึ ทเสฺสโนฺต **''ตํ เม''**ติอาทิมาหฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – อิทานิ วุจฺจมานํ ตํ มม สํวณฺณนํ ธมฺมปทีปสฺส ตถาคตสฺส ธมฺมํ สาสนธมฺมํ ปาฬิธมฺมํ วา สกฺกจฺจํ ปฏิมานยนฺตา ปูเชนฺตา ถิเรหิ สีลกฺขนฺธาทีหิ สมนฺนาคตตฺตา เถรา, อจิรปพฺพชิตตฺตา นวา, เตสํ มเชฺฌ ภวตฺตา มชฺฌิมา จ ภิกฺขู ปสนฺนจิตฺตา ยถาวุตฺตนเยน สปฺปโยชนตฺตา อุปริ วกฺขมานวิธินา ปมาณตฺตา จ สทฺทหิตฺวา ปีติโสมนสฺสยุตฺตจิตฺตา อิสฺสาปกตา อหุตฺวา นิสาเมนฺตุ สุณนฺตูติฯ ตตฺถ **ธมฺมปฺปทีปสฺสา**ติ ธโมฺมเยว สตฺตสนฺตาเนสุ โมหนฺธการวิธมนโต ปทีปสทิสตฺตา ปทีโป อสฺสาติ ธมฺมปทีโป, ภควาฯ ตสฺส ธมฺมปทีปสฺสฯ

อิทานิ อตฺตโน สํวณฺณนาย อาคมวิสุทฺธึ ทเสฺสตฺวา ปมาณภาวํ ทเสฺสโนฺต **''พุเทฺธนา''**ติอาทิมาหฯ ยเถว พุเทฺธน โย ธโมฺม จ วินโย จ วุโตฺต, โส ตสฺส พุทฺธสฺส เยหิ ปุเตฺตหิ ธมฺมเสนาปติอาทีหิ ตเถว ญาโต, เตสํ พุทฺธปุตฺตานํ มติมจฺจชนฺตา สีหฬฏฺฐกถาจริยา ยสฺมา ปุเร อฏฺฐกถา อกํสูติ อยเมตฺถ สมฺพโนฺธฯ ตตฺถ **ธโมฺม**ติ สุตฺตาภิธเมฺม สงฺคณฺหาติ, **วินโย**ติ สกลํ วินยปิฏกํฯ เอตฺตาวตา จ สพฺพมฺปิ พุทฺธวจนํ นิทฺทิฏฺฐํ โหติฯ สกลญฺหิ พุทฺธวจนํ ธมฺมวินยวเสน ทุวิธํ โหติฯ **วุโตฺต**ติ ปาฬิโต จ อตฺถโต จ พุเทฺธน ภควตา วุโตฺตฯ น หิ ภควตา อพฺยากตํ นาม ตนฺติปทํ อตฺถิ, สเพฺพสํเยว อโตฺถ กถิโต, ตสฺมา สมฺมาสมฺพุเทฺธเนว ติณฺณํ ปิฏกานํ อตฺถวณฺณนากฺกโมปิ ภาสิโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ตตฺถ ตตฺถ ภควตา ปวตฺติตา ปกิณฺณกเทสนาเยว หิ อฏฺฐกถาฯ ตเถว ญาโต**ติ ยเถว พุเทฺธน วุโตฺต, ตเถว เอกปทมฺปิ เอกกฺขรมฺปิ อวินาเสตฺวา อธิปฺปายญฺจ อวิโกเปตฺวา ญาโต วิทิโตติ อโตฺถฯ **เตสํ มติมจฺจชนฺตา**ติ เตสํ พุทฺธปุตฺตานํ อธิปฺปายํ อปริจฺจชนฺตาฯ **อฏฺฐกถา อกํสู**ติ อฏฺฐกถาโย อกํสุฯ กตฺถจิ ''อฏฺฐกถามกํสู''ติ ปาโฐ ทิสฺสติ, ตตฺถาปิ โสเยวโตฺถ, ม-กาโร ปน ปทสนฺธิวเสน อาคโตติ ทฏฺฐโพฺพฯ ''อฏฺฐกถา''ติ พหุวจนนิเทฺทเสน มหาปจฺจริยาทิกํ สงฺคณฺหาติฯ

ตสฺมาติ ยสฺมา เตสํ พุทฺธปุตฺตานํ อธิปฺปายํ อวิโกเปตฺวา ปุเร อฏฺฐกถา อกํสุ, ตสฺมาติ อโตฺถฯ **หี**ติ นิปาตมตฺตํ เหตุอตฺถสฺส ''ตสฺมา''ติ อิมินาเยว ปกาสิตตฺตาฯ ยทิ อฏฺฐกถาสุ วุตฺตํ สพฺพมฺปิ ปมาณํ, เอวํ สติ ตตฺถ ปมาทเลขาปิ ปมาณํ สิยาติ อาห **''วชฺชยิตฺวาน ปมาทเลข''**นฺติฯ ตตฺถ **ปมาทเลข**นฺติ อปรภาเค โปตฺถการุฬฺหกาเล ปมชฺชิตฺวา ลิขนวเสน ปวตฺตํ ปมาทปาฐํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ปมาเทน สตึ อปจฺจุปฏฺฐเปตฺวา อทินฺนาทานสฺส ปุพฺพปโยเค

‘‘สเจฺจปิ อลิเกปิ ทุกฺกฏ’’นฺติ วุตฺตวจนสทิสํ ยํ ลิขิตํ, ตํ วชฺชยิตฺวา อปเนตฺวา สพฺพํ ปมาณนฺติฯ วกฺขติ หิ ตตฺถ –

> ‘‘มหาอฏฺฐกถายํ ปน สเจฺจปิ อลิเกปิ ทุกฺกฏเมว วุตฺตํ, ตํ ปมาทลิขิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ น หิ อทินฺนาทานสฺส ปุพฺพปโยเค ปาจิตฺติยฏฺฐาเน ทุกฺกฏํ นาม อตฺถี’’ติ (ปารา. อฏฺฐ. ๑.๙๔)ฯ

เกสํ ปมาณนฺติ อาห **‘‘สิกฺขาสุ สคารวานํ อิธ ปณฺฑิตาน’’**นฺติฯ **อิธา**ติ อิมสฺมึ สาสเนฯ ปุน ‘‘ยสฺมา’’ติ วจนสฺส โก สมฺพโนฺธติ เจ? เอตฺถ ตาว **มหาคณฺฐิปเท คณฺฐิปเท** จ น กิญฺจิ วุตฺตํ, **มชฺฌิมคณฺฐิปเท** ปน **จูฬคณฺฐิปเท** จ อิทํ วุตฺตํ ‘‘ยสฺมา ปมาณํ, ตสฺมา นิสาเมนฺตุ ปสนฺนจิตฺตา’’ติฯ เอวมสฺส สมฺพโนฺธ ทฏฺฐโพฺพฯ ยสฺมา อฏฺฐกถาสุ วุตฺตํ ปมาณํ, ตสฺมา อิธ วุตฺตมฺปิ ปมาณเมวาติ ปาฐเสสํ กตฺวา **วชิรพุทฺธิเตฺถโร** วทติฯ ตตฺถ **อิธา**ติ อิมิสฺสา สมนฺตปาสาทิกายาติ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ

ตตฺถ ‘‘ยสฺมา’’ติ วจนสฺส ปฐมํ วุตฺตสมฺพนฺธวเสน อฏฺฐกถาสุ วุตฺตํ สพฺพมฺปิ ปมาณนฺติ สาธิตตฺตา อิทานิ วุจฺจมานาปิ สํวณฺณนา เกวลํ วจนมเตฺตเนว ภินฺนา, อตฺถโต ปน อฏฺฐกถาเยวาติ ทเสฺสตุํ **‘‘ตโต จ ภาสนฺตรเมวา’’**ติอาทิมาหฯ ปจฺฉา วุตฺตสมฺพนฺธวเสน ปน อิธ วุตฺตมฺปิ กสฺมา ปมาณนฺติ เจ? ยสฺมา วจนมตฺตํ ฐเปตฺวา เอสาปิ อฏฺฐกถาเยว, ตสฺมา ปมาณนฺติ ทเสฺสตุํ **‘‘ตโต จ ภาสนฺตรเมวา’’**ติอาทิมาหฯ เอวมากุลํ ทุพฺพิเญฺญยฺยสภาวญฺจ กตฺวา **คณฺฐิปเทสุ** สมฺพโนฺธ ทสฺสิโต, อนากุลวจโน จ ภทนฺตพุทฺธโฆสาจริโยฯ น หิ โส เอวมากุลํ กตฺวา วตฺตุมรหติ, ตสฺมา ยถาธิเปฺปตมตฺถมนากุลํ สุวิเญฺญยฺยญฺจ กตฺวา ยถาฐิตสฺส สมฺพนฺธวเสเนว ทสฺสยิสฺสามฯ กถํ? ยสฺมา อฏฺฐกถาสุ วุตฺตํ ปมาณํ, ตสฺมา สกฺกจฺจํ อนุสิกฺขิตพฺพาติ เอวเมตฺถ สมฺพโนฺธ ทฏฺฐโพฺพฯ ยทิ นาม อฏฺฐกถาสุ วุตฺตํ ปมาณํ, อยํ ปน อิทานิ วุจฺจมานา กสฺมา สกฺกจฺจํ อนุสิกฺขิตพฺพาติ อาห **‘‘ตโต จ ภาสนฺตรเมว หิตฺวา’’**ติอาทิฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยสฺมา อฏฺฐกถาสุ วุตฺตํ ปมาณํ, ยสฺมา จ อยํ สํวณฺณนาปิ ภาสนฺตรปริจฺจาคาทิมตฺตวิสิฏฺฐา, อตฺถโต ปน อภินฺนาว, ตโตเยว จ ปมาณภูตา เหสฺสติ, ตสฺมา สกฺกจฺจํ อาทรํ กตฺวา อนุสิกฺขิตพฺพาติฯ ตถา หิ โปราณฏฺฐกถานํ ปมาณภาโว, อิมิสฺสา จ สํวณฺณนาย ภาสนฺตรปริจฺจาคาทิมตฺตวิสิฏฺฐาย อตฺถโต ตโต อภินฺนภาโวติ อุภยเมฺปตํ สกฺกจฺจํ อนุสิกฺขิตพฺพภาวเหตูติ ทฏฺฐพฺพํฯ น หิ เกวลํ โปราณฏฺฐกถานํ สติปิ ปมาณภาเว อยํ สํวณฺณนา ตโต ภินฺนา อตฺถโต อญฺญาเยว จ สกฺกจฺจํ อนุสิกฺขิตพฺพาติ วตฺตุมรหติ, นาปิ อิมิสฺสา สํวณฺณนาย ตโตอภินฺนภาเวปิ โปราณฏฺฐกถานํ อสติ ปมาณภาเว อยํ สํวณฺณนา สกฺกจฺจํ อนุสิกฺขิตพฺพาติ วตฺตุํ ยุตฺตรูปา โหติ, ตสฺมา ยถาวุตฺตนเยน อุภยเมฺปตํ สกฺกจฺจํ อนุสิกฺขิตพฺพภาวเหตูติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ตโตติ อฏฺฐกถาโตฯ **ภาสนฺตรเมว หิตฺวา**ติ กณฺจุกสทิสํ สีหฬภาสํ อปเนตฺวาฯ **วิตฺถารมคฺคญฺจ สมาสยิตฺวา**ติ โปราณฏฺฐกถาสุ อุปริ วุจฺจมานมฺปิ อาเนตฺวา ตตฺถ ตตฺถ ปปญฺจิตํ ‘‘ญตฺติจตุเตฺถน กเมฺมน อกุเปฺปน ฐานารเหน อุปสมฺปโนฺนติ ภิกฺขู’’ติ (ปารา. ๔๕) เอตฺถ อปโลกนาทีนํ จตุนฺนมฺปิ กมฺมานํ วิตฺถารกถา วิย ตาทิสํ วิตฺถารมคฺคํ สงฺขิปิตฺวา วณฺณยิสฺสามาติ อธิปฺปาโยฯ ตถา หิ วกฺขติ –

> ‘‘เอตฺถ จ ญตฺติจตุตฺถกมฺมํ เอกเมว อาคตํ, อิมสฺมึ ปน ฐาเน ฐตฺวา จตฺตาริ สงฺฆกมฺมานิ นีหริตฺวา วิตฺถารโต กเถตพฺพานีติ สพฺพอฏฺฐกถาสุ วุตฺตํ, ตานิ จ ‘อปโลกนกมฺมํ ญตฺติกมฺมํ ญตฺติทุติยกมฺมํ ญตฺติจตุตฺถกมฺม’นฺติ ปฏิปาฏิยา ฐเปตฺวา วิตฺถาเรน ขนฺธกโต ปริวาราวสาเน กมฺมวิภงฺคโต จ ปาฬึ อาหริตฺวา กถิตานิฯ ตานิ มยํ ปริวารา

วสาเน กมฺมวิภงฺคเยว วณฺณยิสฺสามฯ เอวญฺหิ สติ ปฐมปาราชิกวณฺณนา จ น ภาริยา ภวิสฺสติ, ยถาฐิตาย จ ปาฬิยา วณฺณนา สุวิเญฺญยฺยา ภวิสฺสติ, ตานิ จ ฐานานิ อสุญฺญานิ ภวิสฺสนฺติ, ตสฺมา อนุปทวณฺณนเมว กโรมา''ติ (ปารา. อฏฺฐ. ๑.๔๕ ภิกฺขุปทภาชนียวณฺณนา)ฯ

วินิจฺฉยํ สพฺพมเสสยิตฺวาติ ตํตํอฏฺฐกถาสุ วุตฺตํ สพฺพมฺปิ วินิจฺฉยํ อเสสยิตฺวา เสสํ อกตฺวา, กิญฺจิมตฺตมฺปิ อปริจฺจชิตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ วณฺณิตุํ ยุตฺตรูปํ หุตฺวา อนุกฺกเมน อาคตํ ปาฬึ อปริจฺจชิตฺวา สํวณฺณนโต สีหฬฏฺฐกถาสุ อยุตฺตฏฺฐาเน วณฺณิตํ ยถาฐาเนเยว สํวณฺณนโต จ วุตฺตํ **''ตนฺติกฺกมํ กิญฺจิ อโวกฺกมิตฺวา''**ติ, กิญฺจิ ปาฬิกฺกมํ อนติกฺกมิตฺวา อนุกฺกเมเนว วณฺณยิสฺสามาติ อธิปฺปาโยฯ

สุตฺตนฺติกานํ วจนานมตฺถนฺติ สุตฺตนฺตปาฬิยํ อาคตานมฺปิ วจนานมตฺถํฯ สีหฬฏฺฐกถาสุ ''สุตฺตนฺติกานํ ภาโร''ติ วตฺวา อวุตฺตานมฺปิ เวรญฺชกณฺฑาทีสุ ฌานกถาอานาปานสฺสติสมาธิอาทีนํ สุตฺตนฺตวจนานมตฺถํ ตํตํสุตฺตานุรูปํ สพฺพโส ปริทีปยิสฺสามีติ อธิปฺปาโยฯ **เหสฺสตี**ติ ภวิสฺสติ, กริยิสฺสตีติ วา อโตฺถฯ เอตฺถ จ ปฐมสฺมิํ อตฺถวิกเปฺป ภาสนฺตรปริจฺจาคาทิกํ จตุพฺพิธํ กิจฺจํ นิปฺผาเทตฺวา สุตฺตนฺติกานํ วจนานมตฺถํ ปริทีปยนฺตี อยํ วณฺณนา ภวิสฺสตีติ วณฺณนาย วเสน สมานกตฺตุกตา เวทิตพฺพาฯ ปจฺฉิมสฺมิํ อตฺถวิกเปฺป ปน เหฏฺฐาวุตฺตภาสนฺตรปริจฺจาคาทิํ กตฺวา สุตฺตนฺติกานํ วจนานมตฺถํ ปริทีปยนฺตี อยํ วณฺณนา อเมฺหหิ กริยิสฺสตีติ เอวํ อาจริยวเสน สมานกตฺตุกตา เวทิตพฺพาฯ **วณฺณนาปี**ติ เอตฺถ **อปิ**สทฺทํ คเหตฺวา ''ตสฺมาปิ สกฺกจฺจํ อนุสิกฺขิตพฺพาติ โยเชตพฺพ''นฺติ **จูฬคณฺฐิปเท** วุตฺตํฯ ตตฺถ ปุเพฺพ วุตฺตปฺปโยชนวิเสสํ ปมาณภาวญฺจ สมฺปิเณฺฑตีติ อธิปฺปาโยฯ **มชฺฌิมคณฺฐิปเท** ปน ''ตสฺมา สกฺกจฺจํ อนุสิกฺขิตพฺพาปี''ติ สมฺพโนฺธ วุโตฺตฯ เอตฺถ ปน น เกวลํ อยํ วณฺณนา เหสฺสติ, อถ โข อนุสิกฺขิตพฺพาปีติ อิมมตฺถํ สมฺปิเณฺฑตีติ อธิปฺปาโยฯ เอตฺถาปิ ยถาฐิตวเสเนว อปิสทฺทสฺส อโตฺถ คเหตโพฺพติ อมฺหากํ ขนฺติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยสฺมา อฏฺฐกถาสุ วุตฺตํ ปมาณํ, ยสฺมา จ อยํ วณฺณนาปิ ตโต อภินฺนตฺตา ปมาณภูตาเยว เหสฺสติ, ตสฺมา สกฺกจฺจํ อนุสิกฺขิตพฺพาติฯ

คนฺถารมฺภกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

พาหิรนิทานกถา

อิทานิ ''ตํ วณฺณยิสฺสํ วินย''นฺติ ปฏิญฺญาตตฺตา ยถาปฏิญฺญาตวินยสํวณฺณนํ กตฺตุกาโม สํวรวินยปหานวินยาทิวเสน วินยสฺส พหุวิธตฺตา อิธ สํวเณฺณตพฺพภาเวน อธิเปฺปโต ตาว วินโย ววตฺถเปตโพฺพติ ทเสฺสโนฺต อาห **''ตตฺถา''**ติอาทิฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ ตาสุ คาถาสุฯ **ตาว**-สโทฺท ปฐมนฺติ อิมสฺมิํ อเตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ เตน ปฐมํ วินยํ ววตฺถเปตฺวา ปจฺฉา ตสฺส วณฺณนํ กริสฺสามีติ ทีเปติฯ **ววตฺถเปตโพฺพ**ติ นิยเมตโพฺพฯ **เตเนตํ วุจฺจตี**ติ ยสฺมา ววตฺถเปตโพฺพ, เตน เหตุนา เอตํ ''วินโย นามา''ติอาทิกํ นิยามกวจนํ วุจฺจตีติ อโตฺถฯ **อสฺสา**ติ วินยสฺสฯ **มาติกา**ติ อุเทฺทโสฯ โส หิ นิเทฺทสปทานํ ชนนีฐาเน ฐิตตฺตา มาตา วิยาติ มาติกาติ วุจฺจติฯ

อิทานิ วเณฺณตพฺพมตฺถํ มาติกํ ฐเปตฺวา ทเสฺสโนฺต อาห **''วุตฺตํ เยนา''**ติอาทิฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – เอตํ ''เตน สมเยน พุโทฺธ ภควา เวรญฺชายํ วิหรตี''ติอาทินิทานวจนปฏิมณฺฑิตํ วินยปิฏกํ เยน ปุคฺคเลน วุตฺตํ, ยสฺมิํ กาเล วุตฺตํ, ยสฺมา การณา วุตฺตํ, เยน ธาริตํ, เยน จ

อาภตํ, เยสุ ปติฏฺฐิตํ, เอตํ ยถาวุตฺตวิธานํ วตฺวา ตโต ‘‘เตน สมเยนา’’ติอาทิปาฐสฺส อตฺถํ อเนกปฺปการโต ทสฺสยนฺโต วินยสฺส อตฺถวณฺณนํ กริสฺสามีติฯ เอตฺถ จ ‘‘วุตฺตํ เยน ยทา ยสฺมา’’ติ อิทํ วจนํ ‘‘เตน สมเยน พุทฺโธ ภควา’’ติอาทินิทานวจนมตฺตํ อเปกฺขิตฺวา วตฺตุกาโมปิ วิสุํ อวตฺวา ‘‘นิทาเนน อาทิกลฺยาณํ, ‘อิทมโวจา’ติ นิคมเนน ปริโยสานกลฺยาณ’’นฺติ จ วจนโต นิทานนิคมนานิปิ สตฺถุเทสนาย อนุวิธานตฺตา ตทนฺโตคธาเนวาติ นิทานสฺสปิ วินยปาฬิยํเยว อโนฺตคธตฺตา ‘‘วุตฺตํ เยน ยทา ยสฺมา’’ติ อิทมฺปิ วินยปิฏกสมฺพนฺธํเยว กตฺวา มาติกํ ฐเปสิฯ มาติกาย หิ ‘‘เอต’’นฺติ วุตฺตํ วินยปิฏกํเยว สามญฺญโต สพฺพตฺถ สมฺพนฺธมุปคจฺฉติฯ

อิทานิ ปน ตํ วิสุํ นีหริตฺวา ทเสฺสนฺโต **‘‘ตตฺถ วุตฺตํ เยนา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ตตฺถา**ติ เตสุ มาติกาปเทสุฯ อถ กสฺมา อิทเมว วจนํ สนฺธาย วุตฺตนฺติ อาห **‘‘อิทญฺหี’’**ติอาทิฯ **อิท**นฺติ ‘‘เตน สมเยน พุทฺโธ ภควา’’ติอาทิวจนํ ฯ **หิ**-สโทฺท ยสฺมาติ อเตฺถ ทฏฺฐโพฺพ, ยสฺมา พุทฺธสฺส ภควโต อตฺตปจฺจกฺขวจนํ น โหติ, ตสฺมาติ วุตฺตํ โหติฯ **อตฺตปจฺจกฺขวจนํ น โหตี**ติ อตฺตโน ปจฺจกฺขํ กตฺวา วุตฺตวจนํ น โหติ, ภควตา วุตฺตวจนํ น โหตีติ อธิปฺปาโยฯ ‘‘อตฺตปจฺจกฺขวจนํ น โหตีติ อาหจฺจ ภาสิตํ น โหตีติ อธิปฺปาโย’’ติ **เกนจิ** วุตฺตํฯ **คณฺฐิปเท** ปน ‘‘อตฺตปจฺจกฺขวจนํ น โหตีติ อตฺตโน ธรมานกาเล วุตฺตวจนํ น โหตี’’ติ ลิขิตํฯ ตทุภยมฺปิ อตฺถโต สมานเมวฯ อิทานิ ปญฺหกรณํ วตฺวา อนุกฺกเมน ยถาวุตฺตปญฺหวิสฺสชฺชนํ กโรนฺโต **‘‘อายสฺมตา’’**ติอาทิมาหฯ อิมินา ปุคฺคลํ นิยเมติ, **‘‘ตญฺจา’’**ติอาทินา กาลํ นิยเมติฯ ตญฺจ อุปาลิเตฺถเรน วุตฺตวจนํ กาลโต ปฐมมหาสงฺคีติกาเล วุตฺตนฺติ อโตฺถฯ

ปฐมมหาสงฺคีติกถาวณฺณนา

อิทานิ ตํ ปฐมมหาสงฺคีตึ ทเสฺสตุกาโม ตสฺสา ตนฺติอารุฬฺหาย อิธ วจเน การณํ ทเสฺสนฺโต **‘‘ปฐมมหาสงฺคีติ นาม เจสา…เป…. เวทิตพฺพา’’**ติ อาหฯ **ปฐมมหาสงฺคีติ นาม เจสา**ติ **จ**-สโทฺท อีทิเสสุ ฐาเนสุ วตฺตพฺพสมฺปิณฺฑนโตฺถ, ตญฺจ ปฐมมหาสงฺคีติกาเล วุตฺตํ, เอสา จ ปฐมมหาสงฺคีติ เอวํ เวทิตพฺพาติ วุตฺตํ โหติฯ อุปญฺญาสโตฺถ วา **จ**-สโทฺทฯ **อุปญฺญาโส**ติ จ วากฺยารโมฺภ วุจฺจติฯ เอสา หิ คนฺถการานํ ปกติ, ยทิทํ กิญฺจิ วตฺวา ปุน ปรํ วตฺตุมารภนฺตานํ จสทฺทปฺปโยโคฯ ยํ ปน **เกนจิ** วุตฺตํ ‘‘ปฐมมหาสงฺคีติ นาม จาติ เอตฺถ จ-สโทฺท อติเรกโตฺถ, เตน อญฺญาปิ อตฺถีติ ทีเปตี’’ติฯ ตเทว ตสฺส คนฺถกฺกเม อโกวิทตํ ทเสฺสติฯ น เหตฺถ จสเทฺทน อติเรกโตฺถ วิญฺญายติฯ ยทิ เจตฺถ เอตทโตฺถเยว จ-กาโร อธิเปฺปโต สิยา, เอวํ สติ น กตฺตโพฺพเยว ปฐมสเทฺทเนว อญฺญาสํ ทุติยาทิสงฺคีตีนมฺปิ อตฺถิภาวสฺส ทีปิตตฺตาฯ ทุติยาทึ อุปาทาย หิ ปฐมสทฺทปฺปโยโค ทีฆาทึ อุปาทาย รสฺสาทิสทฺทปฺปโยโค วิยฯ ยถาปจฺจยํ ตตฺถ ตตฺถ เทสิตตฺตา ปญฺญตฺตตฺตา จ วิปฺปกิณฺณานํ ธมฺมวินยานํ สงฺคเหตฺวา คายนํ กถนํ **สงฺคีติ**ฯ เอเตน ตํตํสิกฺขาปทานํ สุตฺตานญฺจ อาทิปริโยสาเนสุ อนฺตรนฺตรา จ สมฺพนฺธวเสน ฐปิตํ สงฺคีติการวจนํ สงฺคหิตํ โหติฯ มหาวิสยตฺตา ปูชนียตฺตา จ มหตี สงฺคีติ **มหาสงฺคีติ,** ปฐมา มหาสงฺคีติ **ปฐมมหาสงฺคีติ**ฯ **นิทานโกสลฺลตฺถ**นฺติ นิทฺทาติ เทสนํ เทสกาลาทิวเสน อวิทิตํ วิทิตํ กตฺวา นิทเสฺสตีติ นิทานํ, ตตฺถ โกสลฺลํ นิทานโกสลฺลํ, ตทตฺถนฺติ อโตฺถฯ

สตฺตานํ ทสฺสนานุตฺตริยสรณาทิปฏิลาภเหตุภูตาสุ วิชฺชมานาสุปิ อญฺญาสุ ภควโต กิริยาสุ ‘‘พุโทฺธ โพเธยฺย’’นฺติ ปฏิญฺญาย อนุโลมนโต เวเนยฺยานํ มคฺคผลุปฺปตฺติเหตุภูตา กิริยา นิปฺปริยาเยน พุทฺธกิจฺจนฺติ อาห **‘‘ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนญฺหิ อาทึ กตฺวา’’**ติฯ ตตฺถ

สทฺธินฺทฺริยาทิธมฺมเยว ปวตฺตนเฏฺฐน จกฺกนฺติ **ธมฺมจกฺกํ**ฯ อถ วา จกฺกนฺติ อาณา, ธมฺมโต อนเปตตฺตา ธมฺมญฺจ ตํ จกฺกญฺจาติ ธมฺมจกฺกํ, ธเมฺมน ญาเยน จกฺกนฺติปิ ธมฺมจกฺกํฯ ยถาห –

> ‘‘ธมฺมญฺจ ปวเตฺตติ จกฺกญฺจาติ ธมฺมจกฺกํ, จกฺกญฺจ ปวเตฺตติ ธมฺมญฺจาติ ธมฺมจกฺกํ, ธเมฺมน ปวเตฺตตีติ ธมฺมจกฺกํ, ธมฺมจริยาย ปวเตฺตตีติ ธมฺมจกฺก’’นฺติอาทิ (ปฏิ. ม. ๒.๔๐)ฯ

กตพุทฺธกิเจฺจติ กตํ ปรินิฏฺฐาปิตํ พุทฺธกิจฺจํ เยน, ตสฺมิํ กตพุทฺธกิเจฺจ ภควติ โลกนาเถติ สมฺพโนฺธฯ เอเตน พุทฺธกตฺตพฺพสฺส กสฺสจิปิ อเสสิตภาวํ ทเสฺสติฯ ตโตเยว หิ โส ภควา ปรินิพฺพุโตติฯ นนุ จ สาวเกหิ วินีตาปิ วิเนยฺยา ภควตาเยว วินีตา โหนฺติ, ตถา หิ สาวกภาสิตํ สุตฺตํ พุทฺธวจนนฺติ วุจฺจติ, สาวกวิเนยฺยา จ น ตาว วินีตาติ? นายํ โทโส เตสํ วินยนูปายสฺส สาวเกสุ ฐปิตตฺตาฯ เตเนวาห –

> ‘‘น ตาวาหํ ปาปิม ปรินิพฺพายิสฺสามิ, ยาว น ภิกฺขู วิยตฺตา วินีตา วิสารทา พหุสฺสุตา อาคตาคมา ธมฺมธรา วินยธรา มาติกาธรา อุปฺปนฺนํ ปรปฺปวาทํ สหธเมฺมน สุนิคฺคหิตํ นิคฺคเหตฺวา สปฺปาฏิหาริยํ ธมฺมํ เทเสสฺสนฺตี’’ติอาทิ (ที. นิ. ๒.๑๖๘)ฯ

‘‘กุสินาราย’’นฺติอาทินา ภควโต ปรินิพฺพุตเทสกาลวิเสสทสฺสนํ, ‘‘อปรินิพฺพุโต ภควา’’ติ คาหสฺส มิจฺฉาภาวทสฺสนตฺถํ โลเก ชาตสํวุทฺฒภาวทสฺสนตฺถญฺจฯ ตถา หิ มนุสฺสภาวสฺส สุปากฏกรณตฺถํ มหาโพธิสตฺตา จริมภเว ทารปริคฺคหาทีนิปิ กโรนฺตีติฯ **กุสินาราย**นฺติ เอวํนามเก นคเรฯ สมีปเตฺถ เจตํ ภุมฺมวจนํฯ **อุปวตฺตเน มลฺลานํ สาลวเน**ติ ตสฺส นครสฺส อุปวตฺตนภูตํ มลฺลราชูนํ สาลวนุยฺยานํ ทเสฺสติฯ ตตฺถ นครํ ปวิสิตุกามา อุยฺยานโต อุเปจฺจ วตฺตนฺติ คจฺฉนฺติ เอเตนาติ อุปวตฺตนนฺติ สาลวนํ วุจฺจติฯ ยถา หิ อนุราธปุรสฺส ถูปาราโม ทกฺขิณปจฺฉิมทิสายํ, เอวํ ตํ อุยฺยานํ กุสินาราย ทกฺขิณปจฺฉิมทิสาย โหติฯ ยถา จ ถูปารามโต ทกฺขิณทฺวาเรน นครํ ปวิสนมโคฺค ปาจีนมุโข คนฺตฺวา อุตฺตเรน นิวตฺตติ, เอวํ อุยฺยานโต สาลปนฺติ ปาจีนมุขา คนฺตฺวา อุตฺตเรน นิวตฺตา, ตสฺมา ตํ ‘‘อุปวตฺตน’’นฺติ วุจฺจติฯ **ยมกสาลานมนฺตเร**ติ ยมกสาลานํ เวมเชฺฌฯ ตตฺถ กิร ภควโต ปญฺญตฺตสฺส ปรินิพฺพานมญฺจสฺส เอกา สาลปนฺติ สีสภาเค โหติ, เอกา ปาทภาเค, ตตฺราปิ เอโก ตรุณสาโล สีสภาคสฺส อาสโนฺน โหติ, เอโก ปาทภาคสฺส, ตสฺมา ‘‘ยมกสาลานมนฺตเร’’ติ วุตฺตํฯ อปิ จ ‘‘ยมกสาลา นาม มูลกฺขนฺธวิฏปปเตฺตหิ อญฺญมญฺญํ สํสิเพฺพตฺวา ฐิตสาลา’’ติปิ **มหาอฏฺฐกถายํ** วุตฺตํฯ

อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยาติ อุปาทียเต กมฺมกิเลเสหีติ อุปาทิ, วิปากกฺขนฺธา กฏตฺตา จ รูปํฯ โส ปน อุปาทิ กิเลสาภิสงฺขารมารนิมฺมถเนน นิพฺพานปฺปตฺติยํ อโนสฺสโฏฺฐ, อิธ ขนฺธมจฺจุมารนิมฺมถเนน โอสฺสโฏฺฐ นิเสสิโตติ อยํ อนุปาทิเสสา นิพฺพานธาตุ นตฺถิ เอติสฺสา อุปาทิเสโสติ กตฺวาฯ **นิพฺพานธาตู**ติ เจตฺถ นิพฺพุติมตฺตํ อธิเปฺปตํ, อิตฺถมฺภูตลกฺขเณ จายํ กรณนิเทฺทโสฯ **ปรินิพฺพาเน**ติ ปรินิพฺพานฏฺฐาเน, นิมิตฺตเตฺถ วา ภุมฺมวจนํ, ปรินิพฺพานเหตุ สนฺนิปติตานนฺติ อโตฺถฯ สงฺฆสฺส เถโร **สงฺฆเตฺถโร**ฯ โส ปน สโงฺฆ กึปริมาโณติ อาห **‘‘สตฺตนฺนํ ภิกฺขุสตสหสฺสาน’’**นฺติฯ นิจฺจสาเปกฺขตฺตา หิ อีทิเสสุ สมาโส โหติเยว ยถา ‘‘เทวทตฺตสฺส ครุกุล’’นฺติฯ **สตฺตนฺนํ ภิกฺขุสตสหสฺสาน**นฺติ จ สงฺฆเตฺถรานํเยว สตฺตนฺนํ ภิกฺขุสตสหสฺสานํฯ ตทา หิ ‘‘สนฺนิปติตา ภิกฺขู เอตฺตกา’’ติ ปมาณรหิตาฯ ตถา หิ เวฬุวคาเม เวทนาวิกฺขมฺภนโต ปฏฺฐาย ‘‘น จิเรน ภควา ปรินิพฺพายิสฺสตี’’ติ สุตฺวา ตโต ตโต อาคเตสุ ภิกฺขูสุ เอกภิกฺขุปิ ปกฺกโนฺต นาม นตฺถิ, ตสฺมา คณนํ วีติวโตฺต สโงฺฆ อโหสิฯ อายสฺมา มหากสฺสโป ธมฺมวินยสงฺคายนตฺถํ ภิกฺขูนํ อุสฺสาหํ ชเนสีติ สมฺพโนฺธฯ

ตตฺถ **มหากสฺสโป**ติ มหนฺตหิ สีลกฺขนฺธาทีหิ สมนฺนาคตตฺตา มหโนฺต กสฺสโปติ มหากสฺสโป, อปิจ กุมารกสฺสปเตฺถรํ อุปาทาย อยํ มหาเถโร ‘‘มหากสฺสโป’’ติ วุจฺจติฯ อถ กิมตฺถํ อายสฺมา มหากสฺสโป ธมฺมวินยสงฺคายนตฺถํ อุสฺสาหํ ชเนสีติ อาห **‘‘สตฺตาหปรินิพฺพุเต’’**ติ อาทิฯ สตฺต อหานิ สมาหฏานิ สตฺตาหํ, สตฺตาหํ ปรินิพฺพุตสฺส อสฺสาติ **สตฺตาหปรินิพฺพุโต,** ภควา, ตสฺมิํ สตฺตาหปรินิพฺพุเต ภควติ, ภควโต ปรินิพฺพานทิวสโต ปฏฺฐาย สตฺตาเห วีติวเตฺตติ วุตฺตํ โหติฯ สุภเทฺทน วุฑฺฒปพฺพชิเตน วุตฺตวจนํ สมนุสฺสรโนฺตติ สมฺพโนฺธฯ ตตฺถ **สุภโทฺท**ติ ตสฺส นามํ, วุฑฺฒกาเล ปน ปพฺพชิตตฺตา **วุฑฺฒปพฺพชิโต**ติ วุจฺจติฯ **‘‘อลํ อาวุโส’’**ติ อาทินา เตน วุตฺตวจนํ นิทเสฺสติฯ โส หิ สตฺตาหปรินิพฺพุเต ภควติ อายสฺมตา มหากสฺสปเตฺถเรน สทฺธิํ ปาวาย กุสินารํ อทฺธานมคฺคปฺปฏิปเนฺนสุ ปญฺจมเตฺตสุ ภิกฺขุสเตสุ อวีตราเค ภิกฺขู อนฺตรามเคฺค ทิฏฺฐอาชีวกสฺส สนฺติกา ภควโต ปรินิพฺพานํ สุตฺวา ปตฺตจีวรานิ ฉเฑฺฑตฺวา พาหา ปคฺคยฺห นานปฺปการํ ปริเทวเนฺต ทิสฺวา เอวมาหฯ

กสฺมา ปน โส เอวมาห? ภควติ อาฆาเตนฯ อยํ กิร โส **ขนฺธเก** (มหาว. ๓๐๓) อาคเต อาตุมาวตฺถุสฺมิํ นหาปิตปุพฺพโก วุฑฺฒปพฺพชิโต ภควติ กุสินารโต นิกฺขมิตฺวา อฑฺฒเตฬเสหิ ภิกฺขุสเตหิ สทฺธิํ อาตุมํ คจฺฉเนฺต ‘‘ภควา อาคจฺฉตี’’ติ สุตฺวา อาคตกาเล ‘‘ยาคุทานํ กริสฺสามี’’ติ สามเณรภูมิยํ ฐิเต เทฺว ปุเตฺต เอตทโวจ ‘‘ภควา กิร ตาตา อาตุมํ อาคจฺฉติ มหตา ภิกฺขุสเงฺฆน สทฺธิํ อฑฺฒเตฬเสหิ ภิกฺขุสเตหิ, คจฺฉถ ตุเมฺห ตาตา ขุรภณฺฑํ อาทาย นาฬิยาวาปเกน อนุฆรกํ อนุฆรกํ อาหิณฺฑถ, โลณมฺปิ เตลมฺปิ ตณฺฑุลมฺปิ ขาทนียมฺปิ สํหรถ, ภควโต อาคตสฺส ยาคุทานํ กริสฺสามี’’ติฯ เต ตถา อกํสุฯ อถ ภควติ อาตุมํ อาคนฺตฺวา ภุสาคารกํ ปวิเฏฺฐ สุภโทฺท สายนฺหสมยํ คามทฺวารํ คนฺตฺวา มนุเสฺส อามเนฺตตฺวา ‘‘หตฺถกมฺมมตฺตํ เมเทถา’’ติ หตฺถกมฺมํ ยาจิตฺวา ‘‘กิํ ภเนฺต กโรมา’’ติ วุเตฺต ‘‘อิทญฺจิทญฺจ คณฺหถา’’ติ สพฺพูปกรณานิ คาหาเปตฺวา วิหาเร อุทฺธนานิ กาเรตฺวา เอกํ กาฬกํ กาสาวํ นิวาเสตฺวา ตาทิสเมว ปารุปิตฺวา ‘‘อิทํ กโรถ, อิทํ กโรถา’’ติ สพฺพรตฺติํ วิจาเรโนฺต สตสหสฺสํ วิสฺสเชฺชตฺวา โภชฺชยาคุญฺจ มธุโคฬกญฺจ ปฏิยาทาเปสิฯ **โภชฺชยาคุ** นาม ภุญฺชิตฺวา ปาตพฺพยาคุ, ตตฺถ สปฺปิมธุผาณิตมจฺฉมํสปุปฺผผลรสาทิ ยํ กิญฺจิ ขาทนียํ นาม อตฺถิ, ตํ สพฺพํ ปวิสติ, กีฬิตุกามานํ สีสมกฺขนโยคฺคา โหติ สุคนฺธคนฺธาฯ

อถ ภควา กาลเสฺสว สรีรปฏิชคฺคนํ กตฺวา ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต ปิณฺฑาย จริตุํ อาตุมาภิมุโข ปายาสิฯ มนุสฺสา ตสฺส อาโรเจสุํ ‘‘ภควา ปิณฺฑาย คามํ ปวิสติ, ตยา กสฺส ยาคุ ปฏิยาทิตา’’ติฯ โส ยถานิวตฺถปารุเตเหว เตหิ กาฬกกาสาเวหิ เอเกน หเตฺถน ทพฺพิญฺจ กฏจฺฉุญฺจ คเหตฺวา พฺรหฺมา วิย ทกฺขิณชาณุมณฺฑลํ ภูมิยํ ปติฏฺฐาเปตฺวา วนฺทิตฺวา ‘‘ปฏิคฺคณฺหตุ เม ภเนฺต ภควา ยาคุ’’นฺติ อาหฯ ตโต ‘‘ชานนฺตาปิ ตถาคตา ปุจฺฉนฺตี’’ติ **ขนฺธเก** (มหาว. ๓๐๓) อาคตนเยน ภควา ปุจฺฉิตฺวา จ สุตฺวา จ ตํ วุฑฺฒปพฺพชิตํ วิครหิตฺวา ตสฺมิํ วตฺถุสฺมิํ อกปฺปิยสมาทาปนสิกฺขาปทํ ขุรภณฺฑปริหรณสิกฺขาปทญฺจาติ เทฺว สิกฺขาปทานิ ปญฺญเปตฺวา ‘‘ภิกฺขเว อเนกกปฺปโกฏิโย โภชนํ ปริเยสเนฺตเหว วีตินามิตา, อิทํ ปน ตุมฺหากํ อกปฺปิยํ, อธเมฺมน อุปฺปนฺนโภชนํ อิมํ ปริภุญฺชิตฺวา อเนกานิ อตฺตภาวสหสฺสานิ อปาเยเสฺวว นิพฺพตฺติสฺสนฺติ, อเปถ มา คณฺหถา’’ติ ภิกฺขาจาราภิมุโข อคมาสิ, เอกภิกฺขุนาปิ น กิญฺจิ คหิตํฯ

สุภโทฺท อนตฺตมโน หุตฺวา ‘‘อยํ ‘สพฺพํ ชานามี’ติ อาหิณฺฑติ, สเจ น คเหตุกาโม เปเสตฺวา อาโรเจตพฺพํ อสฺส, ปกฺกาหาโร นาม สพฺพจิรํ ติฏฺฐโนฺต สตฺตาหมตฺตํ ติเฏฺฐยฺย, อิทญฺจ มม ยาวชีวํ ปริยตฺตํ อสฺส, สพฺพํ เตน นาสิตํ, อหิตกาโม อยํ มยฺห’’นฺติ ภควติ อาฆาตํ พนฺธิตฺวา ทสพเล ธรมาเน กิญฺจิ วตฺตุํ นาสกฺขิฯ เอวํ กิรสฺส อโหสิ ‘‘อยํ อุจฺจกุลา ปพฺพชิโต

มหาปุริโส, สเจ กิญฺจิ วกฺขามิ, มมํเยว สนฺตเชฺชสฺสตี’’ติฯ สฺวายํ อชฺช มหากสฺสปเตฺถเรน สทฺธึ อาคจฺฉโนฺต ‘‘ปรินิพฺพุโต ภควา’’ติ สุตฺวา ลทฺธสฺสาโส วิย หฏฺฐตุฏฺโฐ เอวมาหฯ เถโร ปน ตํ สุตฺวา หทเย ปหารํ วิย มตฺถเก ปติตสุกฺกาสนิ วิย มญฺญิ, ธมฺมสํเวโค จสฺส อุปฺปชฺชิ ‘‘สตฺตาหมตฺตปรินิพฺพุโต ภควา, อชฺชาปิสฺส สุวณฺณวณฺณํ สรีรํ ธรติเยว, ทุเกฺขน ภควตา อาราธิตสาสเน นาม เอวํ ลหุํ มหนฺตํ ปาปกสฏํ กณฺฏโก อุปฺปโนฺน, อลํ โข ปเนส ปาโป วฑฺฒมาโน อเญฺญปิ เอวรูเป สหาเย ลภิตฺวา สาสนํ โอสกฺกาเปตุ’’นฺติฯ

ตโต เถโร จิเนฺตสิ ‘‘สเจ โข ปนาหํ อิมํ มหลฺลกํ อิเธว ปิโลติกํ นิวาเสตฺวา ฉาริกาย โอกิราเปตฺวา นีหราเปสฺสามิ, มนุสฺสา ‘สมณสฺส โคตมสฺส สรีเร ธรมาเนเยว สาวกา วิวทนฺตี’ติ อมฺหากํ โทสํ ทเสฺสสฺสนฺติ, อธิวาเสมิ ตาวฯ ภควตา หิ เทสิตธโมฺม อสงฺคหิตปุปฺผราสิสทิโส, ตตฺถ ยถา วาเตน ปหฏปุปฺผานิ ยโต วา ตโต วา คจฺฉนฺติ, เอวเมว เอวรูปานํ วเสน คจฺฉเนฺต คจฺฉเนฺต กาเล วินเย เอกํ เทฺว สิกฺขาปทานิ นสฺสิสฺสนฺติ วินสฺสิสฺสนฺติ, สุเตฺต เอโก เทฺว ปณฺหวารา นสฺสิสฺสนฺติ, อภิธเมฺม เอกํ เทฺว ภูมนฺตรานิ นสฺสิสฺสนฺติ, เอวํ อนุกฺกเมน มูเล นเฏฺฐ ปิสาจสทิสา ภวิสฺสาม, ตสฺมา ธมฺมวินยสงฺคหํ กริสฺสามิ, เอวํ สติ ทฬฺหสุเตฺตน สงฺคหิตปุปฺผานิ วิย อยํ ธมฺมวินโย นิจฺจโล ภวิสฺสติฯ เอตทตฺถญฺหิ ภควา มยฺหํ ตีณิ คาวุตานิ ปจฺจุคฺคมนํ อกาสิ, ตีหิ โอวาเทหิ อุปสมฺปทํ อกาสิ, กายโต จีวรปริวตฺตนํ อกาสิ, อากาเส ปาณึ จาเลตฺวา จโนฺทปมปฏิปทํ กเถโนฺต มเญฺญว สกฺขึ กตฺวา กเถสิ, ติกฺขตฺตุํ สกลสาสนรตนํ ปฏิจฺฉาเปสิ, มาทิเส ภิกฺขุมฺหิ ติฏฺฐมาเน อยํ ปาโป สาสเน วฑฺฒึ มา อลตฺถ, ยาว อธโมฺม น ทิปฺปติ, ธโมฺม น ปฏิพาหียติ, อวินโย น ทิปฺปติ, วินโย น ปฏิพาหียติ, อธมฺมวาทิโน น พลวโนฺต โหนฺติ, ธมฺมวาทิโน น ทุพฺพลา โหนฺติ, อวินยวาทิโน น พลวโนฺต โหนฺติ, วินยวาทิโน น ทุพฺพลา โหนฺติ, ตาว ธมฺมญฺจ วินยญฺจ สงฺคายิสฺสามิ, ตโต ภิกฺขู อตฺตโน อตฺตโน ปโหนกํ คเหตฺวา กปฺปิยากปฺปิเย กเถสฺสนฺติ, อถายํ ปาโป สยเมว นิคฺคหํ ปาปุณิสฺสติ, ปุน สีสํ อุกฺขิปิตุํ น สกฺขิสฺสติ, สาสนํ อิทฺธเญฺจว ผีตญฺจ ภวิสฺสตี’’ติฯ จิเนฺตตฺวา โส ‘‘เอวํ นาม มยฺหํ จิตฺตํ อุปฺปนฺน’’นฺติ กสฺสจิ อนาโรเจตฺวา ภิกฺขุสงฺฆํ สมสฺสาเสตฺวา อถ ปจฺฉา ธาตุภาชนทิวเส ธมฺมวินยสงฺคายนตฺถํ ภิกฺขูนํ อุสฺสาหํ ชเนสิฯ เตน วุตฺตํ ‘‘อายสฺมา มหากสฺสโป สตฺตาหปรินิพฺพุเต…เป…. ธมฺมวินยสงฺคายนตฺถํ ภิกฺขูนํ อุสฺสาหํ ชเนสี’’ติฯ

ตตฺถ **อล**นฺติ ปฏิเกฺขปวจนํฯ **อาวุโส**ติ ปริเทวเนฺต ภิกฺขู อาลปติฯ **มา โสจิตฺถา**ติ จิเตฺต อุปฺปนฺนพลวโสเกน มา โสจิตฺถฯ **มา ปริเทวิตฺถา**ติ วาจาย มา ปริเทวิตฺถ ‘‘ปริเทวนํ วิลาโป’’ติ วจนโตฯ อิทานิ อโสจนาทีสุ การณํ ทเสฺสโนฺต **‘‘สุมุตฺตา มย’’**นฺติอาทิมาหฯ **เตน มหาสมเณนา**ติ นิสฺสเกฺก กรณวจนํ, ตโต มหาสมณโต สุฏฺฐุ มุตฺตา มยนฺติ อโตฺถ, อุปทฺทุตา จ โหม ตทาติ อธิปฺปาโยฯ **โหมา**ติ วา อตีตเตฺถ วตฺตมานวจนํ, อหุมฺหาติ อโตฺถ, อนุสฺสรโนฺต ธมฺมสํเวควเสนาติ อธิปฺปาโยฯ ธมฺมสภาวจินฺตาวเสน ปวตฺตํ สโหตฺตปฺปญาณํ ธมฺมสํเวโคฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘สพฺพสงฺขตธเมฺมสุ, โอตฺตปฺปาการสณฺฐิตํ;
> ญาณโมหิตภารานํ, ธมฺมสํเวคสญฺญิต’’นฺติฯ

ฐานํ โข ปเนตํ วิชฺชตีติ ติฏฺฐติ เอตฺถ ผลํ ตทายตฺตวุตฺติตายาติ ฐานํ, เหตุฯ **โข**ติ อวธารเณ, เอตํ การณํ วิชฺชเตว, โน น วิชฺชตีติ อโตฺถฯ กึ ตํ การณนฺติ อาห **‘‘ยํ ปาปภิกฺขู’’**ติ อาทิฯ เอตฺถ **ย**นฺติ นิปาตมตฺตํ, การณนิเทฺทโส วา, เยน การเณน อนฺตรธาเปยฺยุํ, ตเทตํ การณํ วิชฺชตีติ อโตฺถฯ **ปาปภิกฺขู**ติ ปาปิกาย ลามิกาย อิจฺฉาย สมนฺนาคตา ภิกฺขูฯ อตีโต อติ

กฺกโนฺต สตฺถา เอตฺถ, เอตสฺสาติ วา **อตีตสตฺถุกํ,** ปาวจนํฯ ปธานํ วจนํ **ปาวจนํ,** ธมฺมวินยนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **ปกฺขํ ลภิตฺวา**ติ อลชฺชีปกฺขํ ลภิตฺวาฯ **น จิรเสฺสวา**ติ น จิเรเนวฯ **ยาว จ ธมฺมวินโย ติฏฺฐตี**ติ ยตฺตกํ กาลํ ธโมฺม จ วินโย จ ลชฺชีปุคฺคเลสุ ติฏฺฐติฯ

วุตฺตเญฺหตํ ภควตาติ ปรินิพฺพานมญฺจเก นิปเนฺนน ภควตา ภิกฺขู โอวทเนฺตน เอตํ วุตฺตนฺติ อโตฺถฯ **เทสิโต ปญฺญโตฺต**ติ ธโมฺมปิ เทสิโต เจว ปญฺญโตฺต จฯ สุตฺตาภิธมฺมสงฺคหิตสฺส หิ ธมฺมสฺส อภิสชฺชนํ ปโพธนํ เทสนา, ตเสฺสว ปการโต ญาปนํ วิเนยฺยสนฺตาเน ฐปนํ ปญฺญาปนํ, ตสฺมา ธโมฺมปิ เทสิโต เจว ปญฺญโตฺต จาติ วุโตฺตฯ **ปญฺญโตฺต**ติ จ ฐปิโตติ อโตฺถฯ วินโยปิ เทสิโต เจว ปญฺญโตฺต จฯ วินยตนฺติสงฺคหิตสฺส หิ อตฺถสฺส กายวาจานํ วินยนโต วินโยติ ลทฺธาธิวจนสฺส อติสชฺชนํ ปโพธนํ เทสนา, ตเสฺสว ปการโต ญาปนํ อสงฺกรโต ฐปนํ ปญฺญาปนํ, ตสฺมา วินโยปิ เทสิโต เจว ปญฺญโตฺต จาติ วุจฺจติฯ

โส โว มมจฺจเยนาติ โส ธมฺมวินโย ตุมฺหากํ มมจฺจเยน สตฺถาฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – มยา โว ฐิเตเนว ‘‘อิทํ ลหุกํ, อิทํ ครุกํ, อิทํ สเตกิจฺฉํ, อิทํ อเตกิจฺฉํ, อิทํ โลกวชฺชํ, อิทํ ปณฺณตฺติวชฺชํฯ อยํ อาปตฺติ ปุคฺคลสฺส สนฺติเก วุฏฺฐาติ, อยํ คณสฺส, อยํ สงฺฆสฺส สนฺติเก วุฏฺฐาตี’’ติ สตฺตนฺนํ อาปตฺติกฺขนฺธานํ อวีติกฺกมนียตาวเสน โอติณฺณวตฺถุสฺมิํ สขนฺธกปริวาโร อุภโตวิภโงฺค มหาวินโย นาม เทสิโต, ตํ สกลมฺปิ วินยปิฏกํ มยิ ปรินิพฺพุเต ตุมฺหากํ สตฺถุกิจฺจํ สาเธสฺสติ ‘‘อิทํ โว กตฺตพฺพํ, อิทํ โว น กตฺตพฺพ’’นฺติ กตฺตพฺพากตฺตพฺพสฺส วิภาเคน อนุสาสนโตฯ ฐิเตเนว จ มยา ‘‘อิเม จตฺตาโร สติปฏฺฐานา, จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา, จตฺตาโร อิทฺธิปาทา, ปญฺจินฺทฺริยานิ, ปญฺจ พลานิ, สตฺต โพชฺฌงฺคานิ, อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค’’ติ เตน เตน วิเนยฺยานํ อชฺฌาสยานุรูเปน ปกาเรน อิเม สตฺตติํส โพธิปกฺขิยธเมฺม วิภชิตฺวา สุตฺตนฺตปิฏกํ เทสิตํ, ตํ สกลมฺปิ สุตฺตนฺตปิฏกํ มยิ ปรินิพฺพุเต ตุมฺหากํ สตฺถุกิจฺจํ สาเธสฺสติ ตํตํจริยานุรูปํ สมฺมาปฏิปตฺติยา อนุสาสนโตฯ ฐิเตเนว จ มยา ‘‘ปญฺจกฺขนฺธา, ทฺวาทสายตนานิ, อฏฺฐารส ธาตุโย, จตฺตาริ สจฺจานิ, พาวีสตินฺทฺริยานิ, นว เหตู, จตฺตาโร อาหารา, สตฺต ผสฺสา, สตฺต เวทนา, สตฺต สญฺญา, สตฺต เจตนา, สตฺต จิตฺตานิ, ตตฺราปิ เอตฺตกา ธมฺมา กามาวจรา, เอตฺตกา รูปาวจรา, เอตฺตกา อรูปาวจรา, เอตฺตกา ปริยาปนฺนา, เอตฺตกา อปริยาปนฺนา, เอตฺตกา โลกิยา, เอตฺตกา โลกุตฺตรา’’ติ อิเม ธเมฺม วิภชิตฺวา อภิธมฺมปิฏกํ เทสิตํ, ตํ สกลมฺปิ อภิธมฺมปิฏกํ มยิ ปรินิพฺพุเต ตุมฺหากํ สตฺถุกิจฺจํ สาเธสฺสติ, ขนฺธาทิวิภาเคน ญายมานํ จตุสจฺจสโมฺพธาวหตฺตา สตฺถารา สมฺมาสมฺพุเทฺธน กตฺตพฺพกิจฺจํ นิปฺผาเทสฺสติฯ อิติ สพฺพเมฺปตํ อภิสโมฺพธิโต ยาว ปรินิพฺพานา ปญฺจจตฺตาลีส วสฺสานิ ภาสิตํ ลปิตํ, ตีณิ ปิฏกานิ, ปญฺจ นิกายา, นวงฺคานิ, จตุราสีติ ธมฺมกฺขนฺธสหสฺสานีติ เอวํ มหปฺปเภทํ โหติฯ อิติ อิมานิ จตุราสีติ ธมฺมกฺขนฺธสหสฺสานิ ติฏฺฐนฺติ, อหํ เอโกว ปรินิพฺพายามิ, อหญฺจ ปนิทานิ เอโกว โอวทามิ อนุสาสามิ, มยิ ปรินิพฺพุเต อิมานิ จตุราสีติ พุทฺธสหสฺสานิ ตุเมฺห โอวทิสฺสนฺติ อนุสาสิสฺสนฺติ โอวาทานุสาสนีกิจฺจสฺส นิปฺผาทนโตติฯ

สาสนนฺติ ปริยตฺติปฏิปตฺติปฏิเวธวเสน ติวิธํ สาสนํ, นิปฺปริยายโต ปน สตฺตติํส โพธิปกฺขิยธมฺมาฯ **อทฺธนิย**นฺติ อทฺธานมคฺคคามีติ อทฺธนิยํ, อทฺธานกฺขมนฺติ อโตฺถฯ **จิรฏฺฐิติก**นฺติ จิรํ ฐิติ เอตสฺสาติ จิรฏฺฐิติกํ, สาสนํ, **อสฺส** ภเวยฺยาติ สมฺพโนฺธฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถา เยน ปกาเรน อิทํ สาสนํ ทีฆมทฺธานํ ปวตฺติตุํ สมตฺถํ, ตโตเยว จิรฏฺฐิติกํ อสฺส, ตถา เตน ปกาเรน ธมฺมญฺจ วินยญฺจ สงฺคาเยยฺยนฺติฯ

อิทานิ สมฺมาสมฺพุทฺเธน อตฺตโน กตํ อนุคฺคหวิเสสํ วิภาเวนฺโต อาห **“ยญฺจาหํ ภควตา”**ติอาทิฯ ตตฺถ ‘‘ยญฺจาห’’นฺติ เอตสฺส ‘‘อนุคฺคหิโต’’ติ เอเตน สมฺพนฺโธฯ ตตฺถ **ย**นฺติ ยสฺมา, เยน การเณนาติ วุตฺตํ โหติฯ กิริยาปรามสนํ วา เอตํ, เตน ‘‘อนุคฺคหิโต’’ติ เอตฺถ อนุคฺคณฺหนํ ปรามสติฯ **ธาเรสฺสสี**ติอาทิกํ ปน ภควา อญฺญตรสฺมิํ รุกฺขมูเล มหากสฺสปตฺเถเรน ปญฺญตฺตสงฺฆาฏิยํ นิสิโนฺน ตํ จีวรํ วิกสิตปทุมปุปฺผวเณฺณน ปาณินา อนฺตเร ปรามสโนฺต อาหฯ วุตฺตเญฺหตํ **กสฺสปสํยุตฺเต** (สํ. นิ. ๒.๑๕๔) มหากสฺสปตฺเถเรเนว อานนฺทตฺเถรํ อามเนฺตตฺวา กเถเนฺตน –

> ‘‘อถ โข, อาวุโส, ภควา มคฺคา โอกฺกมฺม เยน อญฺญตรํ รุกฺขมูลํ เตนุปสงฺกมิ, อถ ขฺวาหํ, อาวุโส, ปฏปิโลติกานํ สงฺฆาฏิํ จตุคฺคุณํ ปญฺญาเปตฺวา ภควนฺตํ เอตทโวจํ ‘อิธ, ภเนฺต, ภควา นิสีทตุ, ยํ มมสฺส ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขายา’ติฯ นิสีทิ โข, อาวุโส, ภควา ปญฺญเตฺต อาสเน, นิสชฺช โข มํ, อาวุโส, ภควา เอตทโวจ ‘มุทุกา โข ตฺยายํ กสฺสป ปฏปิโลติกานํ สงฺฆาฏี’ติฯ ‘ปฏิคฺคณฺหาตุ เม, ภเนฺต, ภควา ปฏปิโลติกานํ สงฺฆาฏิํ อนุกมฺปํ อุปาทายา’ติฯ ‘ธาเรสฺสสิ ปน เม ตฺวํ กสฺสป สาณานิ ปํสุกูลานิ นิพฺพสนานี’ติฯ ‘ธาเรสฺสามหํ, ภเนฺต, ภควโต สาณานิ ปํสุกูลานิ นิพฺพสนานี’ติฯ โส ขฺวาหํ, อาวุโส, ปฏปิโลติกานํ สงฺฆาฏิํ ภควโต ปาทาสิํ, อหํ ปน ภควโต สาณานิ ปํสุกูลานิ นิพฺพสนานิ ปฏิปชฺชิ’’นฺติ (สํ. นิ. ๒.๑๕๔)ฯ

ตตฺถ (สํ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒.๑๕๔) **มุทุกา โข ตฺยาย**นฺติ มุทุกา โข เต อยํฯ กสฺมา ภควา เอวมาหาติ? เถเรน สห จีวรํ ปริวเตฺตตุกามตายฯ กสฺมา ปริวเตฺตตุกาโม ชาโตติ? เถรํ อตฺตโน ฐาเน ฐเปตุกามตายฯ กิํ สาริปุตฺตโมคฺคลฺลานา นตฺถีติ? อตฺถิ, เอวํ ปนสฺส อโหสิ ‘‘อิเม น จิรํ ฐสฺสนฺติ, กสฺสโป ปน วีสวสฺสสตายุโก, ‘โส มยิ ปรินิพฺพุเต สตฺตปณฺณิคุหายํ วสิตฺวา ธมฺมวินยสงฺคหํ กตฺวา มม สาสนํ ปญฺจวสฺสสหสฺสปริมาณํ กาลํ ปวตฺตนกํ กริสฺสตี’ติ อตฺตโน นํ ฐาเน ฐเปมิ, เอวํ ภิกฺขู กสฺสปสฺส สุสฺสูสิตพฺพํ มญฺญิสฺสนฺตี’’ติ, ตสฺมา เอวมาหฯ เถโร ปน ยสฺมา จีวรสฺส วา ปตฺตสฺส วา วเณฺณ กถิเต ‘‘อิมํ ตุมฺหากํ คณฺหถา’’ติ จาริตฺตเมว, ตสฺมา ‘‘ปฏิคฺคณฺหาตุ เม ภเนฺต ภควา’’ติ อาหฯ **ธาเรสฺสสิ ปน เม ตฺวํ กสฺสปา**ติ กสฺสป ตฺวํ อิมานิ ปริโภคชิณฺณานิ ปํสุกูลานิ ปารุปิตุํ สกฺขิสฺสสีติ วทติฯ ตญฺจ โข น กายพลํ สนฺธาย, ปฏิปตฺติปูรณํ ปน สนฺธาย เอวมาหฯ อยเญฺหตฺถ อธิปฺปาโย – อหํ อิมํ จีวรํ ปุณฺณํ นาม ทาสิํ ปารุปิตฺวา อามกสุสาเน ฉฑฺฑิตํ ตุมฺพมเตฺตหิ ปาณเกหิ สมฺปริกิณฺณํ เต ปาณเก วิธุนิตฺวา มหาอริยวํเส ฐตฺวา อคฺคเหสิํ, ตสฺส เม อิมํ จีวรํ คหิตทิวเส ทสสหสฺสจกฺกวาเฬ มหาปถวี มหารวํ วิรวมานา กมฺปิตฺถ, อากาสํ ตฏตฏายิ, จกฺกวาฬเทวตา สาธุการํ อทํสุ ‘‘อิมํ จีวรํ คณฺหเนฺตน ภิกฺขุนา ชาติปํสุกูลิเกน ชาติอารญฺญิเกน ชาติเอกาสนิเกน ชาติสปทานจาริเกน ภวิตุํ วฏฺฏติ, ตฺวํ อิมสฺส จีวรสฺส อนุจฺฉวิกํ กาตุํ สกฺขิสฺสสี’’ติฯ เถโรปิ อตฺตนา ปญฺจนฺนํ หตฺถีนํ พลํ ธาเรติฯ โส ตํ อตกฺกยิตฺวา ‘‘อหเมตํ ปฏิปตฺติํ ปูเรสฺสามี’’ติ อุสฺสาเหน สุคตจีวรสฺส อนุจฺฉวิกํ กาตุกาโม ‘‘ธาเรสฺสามหํ ภเนฺต’’ติ อาหฯ **ปฏิปชฺชิ**นฺติ ปฏิปโนฺนสฺมิฯ เอวํ ปน จีวรปริวตฺตนํ กตฺวา เถเรน ปารุตจีวรํ ภควา ปารุปิ, สตฺถุ จีวรํ เถโรฯ ตสฺมิํ สมเย มหาปถวี อุทกปริยนฺตํ กตฺวา อุนฺนทนฺตี กมฺปิตฺถฯ

สาณานิ ปํสุกูลานีติ มตกเฬวรํ ปริเวเฐตฺวา ฉฑฺฑิตานิ ตุมฺพมเตฺต กิมี ปโปฺผเฏตฺวา คหิตานิ สาณวากมยานิ ปํสุกูลจีวรานิฯ รถิกสุสานสงฺการกูฏาทีนํ ยตฺถ กตฺถจิ ปํสูนํ อุปริ ฐิตตฺตา อพฺภุคฺคตเฏฺฐน เตสุ ปํสุกูลมิวาติ **ปํสุกูลํ**ฯ อถ วา ปํสุ วิย กุจฺฉิตภาวํ อุลติ คจฺฉตีติ ปํสุกูลนฺติ ปํสุกูลสทฺทสฺส อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **นิพฺพสนานี**ติ นิฏฺฐิตวสนกิจฺจานิ, ปริโภคชิณฺณา

นีติ อโตฺถฯ เอตฺถ ‘‘กิญฺจาปิ เอกเมว ตํ จีวรํ, อเนกาวยวตฺตา ปน พหุวจนํ กต’’นฺติ **มชฺฌิมคณฺฐิปเท** วุตฺตํฯ **จีวเร สาธารณปริโภเคนา**ติ เอตฺถ อตฺตนา สาธารณปริโภเคนาติ วิญฺญายมานตฺตา วิญฺญายมานตฺถสฺส จ-สทฺทสฺส ปโยเค กามาจารตฺตา ‘‘อตฺตนา’’ติ น วุตฺตํฯ ‘‘ธาเรสฺสสิ ปน เม ตฺวํ, กสฺสป, สาณานิ ปํสุกูลานี’’ติ หิ วุตฺตตฺตา อตฺตนาว สาธารณปริโภโค วิญฺญายติ, นาเญฺญนฯ น หิ เกวลํ สทฺทโตเยว สพฺพตฺถ อตฺถนิจฺฉโย ภวิสฺสติ อตฺถปกรณาทินาปิ เยภุเยฺยน อตฺถสฺส นิยเมตพฺพตฺตาฯ **อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน** ปเนตฺถ อิทํ วุตฺตํ ‘‘จีวเร สาธารณปริโภเคนาติ เอตฺถ อตฺตนา สมสมฏฺฐปเนนาติ อิธ อตฺตนาสทฺทํ อาเนตฺวา จีวเร อตฺตนา สาธารณปริโภเคนา’’ติ โยเชตพฺพํฯ

‘‘ยสฺส เยน หิ สมฺพโนฺธ, ทูรฎฺฐมฺปิ จ ตสฺส ตํ;
อตฺถโต หฺยสมานานํ, อาสนฺนตฺตมการณ’’นฺติฯ

อถ วา ภควตา จีวเร สาธารณปริโภเคน ภควตา อนุคฺคหิโตติ โยชนียํ เอกสฺสปิ กรณนิเทฺทสสฺส สหโยคกตฺตุตฺถโชตกตฺตสมฺภวโตติฯ สพฺพตฺถ **‘‘อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรนา’’**ติ วุเตฺต สุตฺตนฺตฎีกาการเรนาติ คเหตพฺพํฯ สมานํ ธารณเมตสฺสาติ **สาธารโณ,** ปริโภโคฯ สาธารณปริโภเคน เจว สมสมฏฺฐปเนน จ อนุคฺคหิโตติ สมฺพโนฺธฯ

อิทานิ (สํ. นิ. ๒.๑๕๒) –

‘‘อหํ, ภิกฺขเว, ยาวเท อากงฺขามิ วิวิเจฺจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธเมฺมหิ สวิตกฺกํ สวิจารํ วิเวกชํ ปีติสุขํ ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรามิฯ กสฺสโปปิ, ภิกฺขเว, ยาวเท อากงฺขติ วิวิเจฺจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธเมฺมหิ สวิตกฺกํ สวิจารํ วิเวกชํ ปีติสุขํ ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติฯ

‘‘อหํ, ภิกฺขเว, ยาวเท อากงฺขามิ วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา อชฺฌตฺตํ สมฺปสาทนํ เจตโส เอโกทิภาวํ อวิตกฺกํ อวิจารํ สมาธิชํ ปีติสุขํ ทุติยํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรามิฯ กสฺสโปปิ, ภิกฺขเว, ยาวเท อากงฺขติ วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา…เป.… ทุติยํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติฯ

‘‘อหํ, ภิกฺขเว, ยาวเท อากงฺขามิ ปีติยา จ วิราคา อุเปกฺขโก จ วิหรามิ, สโต จ สมฺปชาโน สุขญฺจ กาเยน ปฏิสํเวเทมิ, ยํ ตํ อริยา อาจิกฺขนฺติ ‘อุเปกฺขโก สติมา สุขวิหารี’ติ, ตติยํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรามิฯ กสฺสโปปิ, ภิกฺขเว, ยาวเท อากงฺขติ ปีติยา จ วิราคา อุเปกฺขโก จ วิหรติ…เป.… ตติยํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติฯ

‘‘อหํ, ภิกฺขเว, ยาวเท อากงฺขามิ สุขสฺส จ ปหานา ทุกฺขสฺส จ ปหานา ปุเพฺพว โสมนสฺสโทมนสฺสานํ อตฺถงฺคมา อทุกฺขมสุขํ อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธิํ จตุตฺถํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรามิฯ กสฺสโปปิ, ภิกฺขเว, ยาวเท อากงฺขติ สุขสฺส จ ปหานา ทุกฺขสฺส จ ปหานา ปุเพฺพว…เป.… จตุตฺถํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติฯ

‘‘อหํ , ภิกฺขเว, ยาวเท อากงฺขามิ สพฺพโส รูปสญฺญานํ สมติกฺกมา ปฏิฆสญฺญานํ อตฺถงฺคมา นานตฺตสญฺญานํ อมนสิการา ‘อนโนฺต อากาโส’ติ อากาสานญฺจายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรามิฯ กสฺสโปปิ, ภิกฺขเว, ยาวเท อากงฺขติ สพฺพโส รูปสญฺญานํ สมติกฺกมา…เป.… อากาสานญฺจายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรติฯ

‘‘อหํ, ภิกฺขเว, ยาวเท อากงฺขามิ สพฺพโส อากาสานญฺจายตนํ สมติกฺกม ‘อนนฺตํ วิญฺญาณ’นฺติ วิญฺญาณญฺจายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรามิฯ กสฺสโปปิ, ภิกฺขเว, ยาวเท อากงฺขติ สพฺพโส อากาสานญฺจายตนํ สมติกฺกมฺม…เป…. วิญฺญาณญฺจายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรติฯ

‘‘อหํ , ภิกฺขเว, ยาวเท อากงฺขามิ สพฺพโส วิญฺญาณญฺจายตนํ สมติกฺกมฺม ‘นตฺถิ กิญฺจี’ติ อากิญฺจญฺญายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรามิฯ กสฺสโปปิ, ภิกฺขเว, ยาวเท อากงฺขติ…เป…. อากิญฺจญฺญายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรติฯ

‘‘อหํ, ภิกฺขเว, ยาวเท อากงฺขามิ สพฺพโส อากิญฺจญฺญายตนํ สมติกฺกมฺม เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรามิฯ กสฺสโปปิ, ภิกฺขเว, ยาวเท อากงฺขติ…เป…. เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ อุปสมฺปชฺช วิหรติฯ

‘‘อหํ, ภิกฺขเว, ยาวเท อากงฺขามิ สพฺพโส เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ สมติกฺกมฺม สญฺญาเวทยิตนิโรธํ อุปสมฺปชฺช วิหรามิฯ กสฺสโปปิ…เป…. สญฺญาเวทยิตนิโรธํ อุปสมฺปชฺช วิหรติฯ

‘‘อหํ, ภิกฺขเว, ยาวเท อากงฺขามิ อเนกวิหิตํ อิทฺธิวิธํ ปจฺจนุโภมิ, เอโกปิ หุตฺวา พหุธา โหมิ, พหุธาปิ หุตฺวา เอโก โหมิ, อาวิภาวํ ติโรภาวํ ติโรกุฏฺฏํ ติโรปาการํ ติโรปพฺพตํ อสชฺชมาโน คจฺฉามิ เสยฺยถาปิ อากาเส, ปถวิยาปิ อุมฺมุชฺชนิมุชฺชํ กโรมิ เสยฺยถาปิ อุทเก, อุทเกปิ อภิชฺชมาเน คจฺฉามิ เสยฺยถาปิ ปถวิยํ, อากาเสปิ ปลฺลงฺกน กมามิ เสยฺยถาปิ ปกฺขี สกุโณ, อิเมปิ จนฺทิมสูริเย เอวํมหิทฺธิเก เอวํมหานุภาเว ปาณินา ปริมสามิ ปริมชฺชามิ, ยาว พฺรหฺมโลกาปิ กาเยน วสํ วเตฺตมิฯ กสฺสโปปิ ภิกฺขเว ยาวเท อากงฺขติ อเนกวิหิตํ อิทฺธิวิธํ ปจฺจนุโภติ…เป…. ยาว พฺรหฺมโลกาปิ กาเยน วสํ วเตฺตติฯ

‘‘อหํ , ภิกฺขเว, ยาวเท อากงฺขามิ ทิพฺพาย โสตธาตุยา วิสุทฺธาย อติกฺกนฺตมานุสิกาย อุโภ สเทฺท สุณามิ ทิเพฺพ จ มานุเส จ เย ทูเร สนฺติเก จฯ กสฺสโปปิ, ภิกฺขเว, ยาวเท อากงฺขติ ทิพฺพาย โสตธาตุยา…เป…. เย ทูเร สนฺติเก จฯ

‘‘อหํ , ภิกฺขเว, ยาวเท อากงฺขามิ ปรสตฺตานํ ปรปุคฺคลานํ เจตสา เจโต ปริจฺจ ปชานามิ, สราคํ วา จิตฺตํ ‘สราคํ จิตฺต’นฺติ ปชานามิ, วีตราคํ วา จิตฺตํ ‘วีตราคํ จิตฺต’นฺติ ปชานามิ, สโทสํ วา จิตฺตํ…เป…. วีตโทสํ วา จิตฺตํ…เป…. สโมหํ วา จิตฺตํ…เป…. วีตโมหํ วา จิตฺตํ…เป…. สํขิตฺตํ วา จิตฺตํ…เป…. วิกฺขิตฺตํ วา จิตฺตํ…เป…. มหคฺคตํ วา จิตฺตํ…เป…. อมหคฺคตํ วา จิตฺตํ…เป…. สอุตฺตรํ วา จิตฺตํ…เป…. อนุตฺตรํ วา จิตฺตํ…เป…. สมาหิตํ วา จิตฺตํ…เป…. อสมาหิตํ วา จิตฺตํ…เป…. วิมุตฺตํ วา จิตฺตํ…เป.… อวิมุตฺตํ วา จิตฺตํ ‘อวิมุตฺตํ จิตฺต’นฺติ ปชานามิฯ กสฺสโปปิ, ภิกฺขเว, ยาวเท อากงฺขติ ปรสตฺตานํ ปรปุคฺคลานํ เจตสา เจโต ปริจฺจ ปชานาติ, สราคํ วา จิตฺตํ ‘สราคํ จิตฺต’นฺติ ปชานาติ…เป…. อวิมุตฺตํ วา จิตฺตํ ‘อวิมุตฺตํ จิตฺต’นฺติ ปชานาติฯ

‘‘อหํ, ภิกฺขเว, ยาวเท อากงฺขามิ อเนกวิหิตํ ปุเพฺพนิวาสํ อนุสฺสรามิฯ เสยฺยถิทํ – เอกมฺปิ ชาตึ เทฺวปิ ชาติโย ติโสฺสปิ ชาติโย จตโสฺสปิ ชาติโย ปญฺจปิ ชาติโย ทสปิ ชาติโย วีสมฺปิ ชาติโย ตึสมฺปิ ชาติโย จตฺตาลีสมฺปิ ชาติโย ปญฺญาสมฺปิ ชาติ

โย ชาติสตมฺปิ ชาติสหสฺสมฺปิ ชาติสตสหสฺสมฺปิ อเนเกปิ สํวฏฺฏกปฺเป อเนเกปิ วิวฏฺฏกปฺเป อเนเกปิ สํวฏฺฏวิวฏฺฏกปฺเป 'อมุตฺราสึ เอวํนาโม เอวํโคตฺโต เอวํวณฺโณ เอวมาหาโร เอวํสุขทุกฺขปฺปฏิสํเวที เอวมายุปริยนฺโต, โส ตโต จุโต อมุตฺร อุทปาทึ, ตตฺราปาสึ เอวํนาโม เอวํโคตฺโต เอวํวณฺโณ เอวมาหาโร เอวํสุขทุกฺขปฺปฏิสํเวที เอวมายุปริยนฺโต, โส ตโต จุโต อิธูปปนฺโน'ติฯ อิติ สาการํ สอุทฺเทสํ อเนกวิหิตํ ปุพฺเพนิวาสํ อนุสฺสรามิฯ กสฺสโปปิ, ภิกฺขเว, ยาวเท อากงฺขติ อเนกวิหิตํ ปุพฺเพนิวาสํ อนุสฺสรติฯ เสยฺยถิทํ – เอกมฺปิ ชาตึ…เป…. อิติ สาการํ สอุทฺเทสํ อเนกวิหิตํ ปุพฺเพนิวาสํ อนุสฺสรติฯ

''อหํ, ภิกฺขเว, ยาวเท อากงฺขามิ ทิพฺเพน จกฺขุนา วิสุทฺเธน อติกฺกนฺตมานุสเกน สตฺเต ปสฺสามิ จวมาเน อุปปชฺชมาเน หีเน ปณีเต สุวณฺเณ ทุพฺพณฺเณ สุคเต ทุคฺคเต, ยถากมฺมูปเค สตฺเต ปชานามิ 'อิเม วต โภนฺโต สตฺตา กายทุจฺจริเตน สมนฺนาคตา วจีทุจฺจริเตน สมนฺนาคตา มโนทุจฺจริเตน สมนฺนาคตา อริยานํ อุปวาทกา มิจฺฉาทิฏฺฐิกา มิจฺฉาทิฏฺฐิกมฺมสมาทานา, เต กายสฺส เภทา ปรํ มรณา อปายํ ทุคฺคตึ วินิปาตํ นิรยํ อุปปนฺนาฯ อิเม วา ปน โภนฺโต สตฺตา กายสุจริเตน สมนฺนาคตา วจีสุจริเตน สมนฺนาคตา มโนสุจริเตน สมนฺนาคตา อริยานํ อนุปวาทกา สมฺมาทิฏฺฐิกา สมฺมาทิฏฺฐิกมฺมสมาทานา, เต กายสฺส เภทา ปรํ มรณา สุคตึ สคฺคํ โลกํ อุปปนฺนา'ติฯ อิติ ทิพฺเพน จกฺขุนา วิสุทฺเธน อติกฺกนฺตมานุสเกน สตฺเต ปสฺสามิ จวมาเน อุปปชฺชมาเน หีเน ปณีเต สุวณฺเณ ทุพฺพณฺเณ สุคเต ทุคฺคเต, ยถากมฺมูปเค สตฺเต ปชานามิฯ กสฺสโปปิ, ภิกฺขเว, ยาวเท อากงฺขติ ทิพฺเพน จกฺขุนา วิสุทฺเธน อติกฺกนฺตมานุสเกน สตฺเต ปสฺสติ จวมาเน อุปปชฺชมาเน หีเน ปณีเต สุวณฺเณ ทุพฺพณฺเณ สุคเต ทุคฺคเต, ยถากมฺมูปเค สตฺเต ปชานาติฯ

''อหํ, ภิกฺขเว, อาสวานํ ขยา อนาสวํ เจโตวิมุตฺตึ ปญฺญาวิมุตฺตึ ทิฏฺเฐว ธมฺเม สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา อุปสมฺปชฺช วิหรามิฯ กสฺสโปปิ, ภิกฺขเว, อาสวานํ ขยา อนาสวํ เจโตวิมุตฺตึ ปญฺญาวิมุตฺตึ ทิฏฺเฐว ธมฺเม สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา อุปสมฺปชฺช วิหรตี''ติ (สํ. นิ. ๒.๑๕๒) –

เอวํ นวานุปุพฺพวิหารฉฬภิญฺญาปฺปเภเท อุตฺตริมนุสฺสธมฺเม อตฺตนา สมสมฏฺฐปนตฺถาย ภควตา วุตฺตํ กสฺสปสํยุตฺเต อาคตํ ปาฬิมิมํ เปยฺยาลมุเขน อาทิคฺคหเณน จ สงฺขิปิตฺวา ทเสฺสนฺโต อาห **''อหํ ภิกฺขเว''**ติอาทิฯ

ตตฺถ **ยาวเท อากงฺขามี**ติ ยาวเทว อิจฺฉามีติ อโตฺถฯ ตโตเยว หิ **มชฺฌิมคณฺฐิปเท จูฬคณฺฐิปเท** จ ''ยาวเทติ ยาวเทวาติ วุตฺตํ โหตี''ติ ลิขิตํฯ **สํยุตฺตนิกายฏฺฐกถายมฺปิ** ''ยาวเท อากงฺขามีติ ยาวเทว อิจฺฉามี''ติ อโตฺถ วุโตฺตฯ ตถา หิ ตตฺถ ลีนตฺถปกาสนิยํ **อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรเนว** วุตฺตํ ''ยาวเทวาติ อิมินา สมานตฺถํ ยาวเทติ อิทํ ปท''นฺติฯ โปตฺถเกสุ ปน กตฺถจิ ''ยาวเทวา''ติ อยเมว ปาโฐ ทิสฺสติฯ ยานิ ปน อิโต ปรํ ''วิวิเจฺจว กาเมหี''ติ อาทินา นเยน จตฺตาริ รูปาวจรกิริยฌานานิ, ''สพฺพโส รูปสญฺญานํ สมติกฺกมา''ติอาทินา นเยน จตโสฺส อรูปสมาปตฺติโย, ''สพฺพโส เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ สมติกฺกมฺม สญฺญาเวทยิตนิโรธ''นฺติอาทินา นเยน นิโรธสมาปตฺติ, ''อเนกวิหิตํ อิทฺธิวิธ''นฺติอาทินา นเยน อภิญฺญา จ วุตฺตาฯ ตตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ สิยา, ตํ อนุปทวณฺณนาย เจว ภาวนาวิธาเนน จ สทฺธึ **วิ**

สุทฺธิมคฺค (วิสุทฺธิ. ๑.๖๙-๗๐) สพฺพโส วิตฺถาริตํฯ อิธาปิ จ เวรญฺชกเณฺฑ จตฺตาริ รูปาวจร ฌานานิ ติโสฺส จ วิชฺชา อาวิ ภวิสฺสนฺติ, ตสฺมา ตตฺถ ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ ตเตฺถว วณฺณยิสฺสามฯ

นวานุปุพฺพวิหารฉฬภิญฺญาปฺปเภทติ เอตฺถ **นวานุปุพฺพวิหารา** นาม อนุปฏิปาฏิยา สมาปชฺชิตพฺพภาวโต เอวํสญฺญิตา นิโรธสมาปตฺติยา สห อฏฺฐ สมาปตฺติโยฯ **ฉฬภิญฺญา** นาม อาสวกฺขยญาเณน สทฺธึ ปญฺจาภิญฺญาโยติ เอวํ โลกิยโลกุตฺตรเภทา สพฺพา อภิญฺญาโยฯ **อุตฺตริมนุสฺสธมฺม**ติ อุตฺตริมนุสฺสานํ ฌายีนเญฺจว อริยานญฺจ ธโมฺม อุตฺตริมนุสฺสธโมฺมฯ อถ วา อุตฺตริ มนุสฺสธมฺมาติ อุตฺตริมนุสฺสธโมฺม, มนุสฺสธโมฺม นาม ทสกุสลกมฺมปถธโมฺมฯ โส หิ วินา ภาวนามนสิกาเรน ปกติยาว มนุเสฺสหิ นิพฺพเตฺตตพฺพโต มนุสฺสตฺตภาวาวหโต วา ‘‘มนุสฺสธโมฺม’’ติ วุจฺจติ, ตโต อุตฺตริ ปน ฌานาทีนิ ‘‘อุตฺตริมนุสฺสธโมฺม’’ติ เวทิตพฺพานิฯ **อตฺตนา สมสมฏฺฐปเนนา**ติ อหํ ยตฺตกํ กาลํ ยตฺตเก วา สมาปตฺติวิหาเร อภิญฺญาโย จ วฬเญฺชมิ, ตถา กสฺสโปปีติ เอวํ ยถาวุตฺตอุตฺตริมนุสฺสธเมฺม อตฺตนา สมสมํ กตฺวา ฐปเนนฯ อิทญฺจ นวานุปุพฺพวิหารฉฬภิญฺญาทิภาวสามเญฺญน ปสํสามตฺตํ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ น หิ อายสฺมา มหากสฺสโป ภควา วิย เทวสิกํ จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสสงฺขา สมาปตฺติโย สมาปชฺชติ, ยมกปาฏิหาริยาทิวเสน วา อภิญฺญาโย วฬเญฺชติฯ เอตฺถ จ ‘‘อุตฺตริมนุสฺสธเมฺม อตฺตนา สมสมฏฺฐปเนนา’’ติ อิทํ นิทสฺสนมตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ ตถา หิ –

> ‘‘โอวท กสฺสป ภิกฺขู, กโรหิ กสฺสป ภิกฺขูนํ ธมฺมึ กถํ, อหํ วา กสฺสป ภิกฺขู โอวเทยฺยํ ตฺวํ วา, อหํ วา กสฺสป ภิกฺขูนํ ธมฺมึ กถํ กเรยฺยํ ตฺวํ วา’’ติ (สํ. นิ. ๒.๑๔๙)ฯ

เอวมฺปิ อตฺตนา สมสมฏฺฐาเน ฐเปติเยว, ตสฺส กิมญฺญํ อาณณฺยํ ภวิสฺสติ อญฺญตฺร ธมฺมวินยสงฺคายนาติ อธิปฺปาโยฯ ตตฺถ ‘‘ตสฺสาติ ตสฺส อนุคฺคหสฺสา’’ติ **มชฺฌิมคณฺฐิปเท** วุตฺตํฯ ตสฺส เมติ วา อโตฺถ คเหตโพฺพฯ โปตฺถเกสุ หิ กตฺถจิ ‘‘ตสฺส เม’’ติ ปาโฐเยว ทิสฺสติ, ธมฺมวินยสงฺคายนํ ฐเปตฺวา อญฺญํ กึ นาม ตสฺส เม อาณณฺยํ อณณภาโว ภวิสฺสตีติ อโตฺถฯ **‘‘นนุ มํ ภควา’’**ติอาทินา วุตฺตเมวตฺถํ อุปมาวเสน วิภาเวติฯ **สกกวจอิสฺสริยานุปฺปทาเนนา**ติ เอตฺถ จีวรสฺส นิทสฺสนวเสน กวจสฺส คหณํ กตํ, สมาปตฺติยา นิทสฺสนวเสน อิสฺสริยํ คหิตํฯ **กุลวํสปฺปติฏฺฐาปก**นฺติ กุลวํสสฺส กุลปฺปเวณิยา ปติฏฺฐาปกํฯ ‘‘เม สทฺธมฺมวํสปฺปติฏฺฐาปโก’’ติ นิจฺจสาเปกฺขตฺตา สมาโส ทฏฺฐโพฺพ, เม สทฺธมฺมวํสสฺส ปติฏฺฐาปโก ปวตฺตโกติ วุตฺตํ โหติฯ วุตฺตวจนมนุสฺสรโนฺต อนุคฺคเหสีติ จินฺตยโนฺต ธมฺมวินยสงฺคายนตฺถํ ภิกฺขูนํ อุสฺสาหํ ชเนสีติ สมฺพโนฺธ, ธาตุภาชนทิวเส ตตฺถ สนฺนิปติตานํ ภิกฺขูนํ อุสฺสาหํ ชเนสีติ อโตฺถฯ

อิทานิ ยถาวุตฺตมตฺถํ ปาฬิยา วิภาเวโนฺต อาห **‘‘ยถาหา’’**ติอาทิฯ ตตฺถ **เอกมิทาห**นฺติ เอตฺถ **อิท**นฺติ นิปาตมตฺตํฯ **เอกํ สมย**นฺติ จ ภุมฺมเตฺถ อุปโยควจนํ, เอกสฺมึ สมเยติ วุตฺตํ โหติฯ **ปาวายา**ติ ปาวานครโต, ตตฺถ ปิณฺฑาย จริตฺวา กุสินารํ คมิสฺสามีติ อทฺธานมคฺคปฺปฏิปโนฺนติ วุตฺตํ โหติฯ **อทฺธานมโคฺค**ติ จ ทีฆมโคฺค วุจฺจติฯ ทีฆปริยาโย เหตฺถ อทฺธานสโทฺทฯ **มหตา ภิกฺขุสเงฺฆน สทฺธิ**นฺติ คุณมหเตฺตนปิ สงฺขฺยามหเตฺตนปิ มหตาฯ ภิกฺขูนํ สเงฺฆน ภิกฺขุสเงฺฆน, สมณคเณน สทฺธึ เอกโตติ อโตฺถฯ **‘‘ปญฺจมเตฺตหี’’**ติอาทินา สงฺขฺยามหตฺตํ วิภาเวติฯ **มตฺต**-สโทฺท เจตฺถ ปมาณวจโน ‘‘โภชเน มตฺตญฺญุตา’’ติอาทีสุ วิยฯ **สพฺพํ สุภทฺทกณฺฑํ วิตฺถารโต เวทิตพฺพ**นฺติ สพฺพํ สุภทฺทกณฺฑํ อิธ อาเนตฺวา วิตฺถารโต ทเสฺสตพฺพนฺติ อธิปฺปาโยฯ

‘‘ตโต ปรนฺติ ตโต ภิกฺขูนํ อุสฺสาหชนนโต ปร’’นฺติ **อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน** วุตฺตํฯ **มหาคณฺฐิปเท** ปน ‘‘ตโต ปรนฺติ สุภทฺทกณฺฑโต ปร’’นฺติ วุตฺตํฯ อิทเมเวตฺถ สารโต ป

เจฺจตพฺพนฺติ โน ตโกฺกฯ อยเมว หิ อุสฺสาหชนนปฺปกาโร, ยทิทํ ‘‘หนฺท มยํ, อาวุโส, ธมฺมญฺจ วินยญฺจ สงฺคาเยยฺยาม, ปุเร อธโมฺม ทิปฺปตี’’ติอาทิ, ตสฺมา อุสฺสาหชนนโต ปรนฺติ น วตฺตพฺพํ เหฎฺฐา อุสฺสาหชนนปฺปการสฺส ปาฬิยํ อวุตฺตตฺตาฯ อยเญฺหตฺถ ปาฬิกฺกโม –

‘‘อถ โข อายสฺมา มหากสฺสโป ภิกฺขู อามเนฺตสิ, เอกมิทาหํ, อาวุโส, สมยํ ปาวาย กุสินารํ อทฺธานมคฺคปฺปฎิปโนฺน มหตา ภิกฺขุสเงฺฆน สทฺธิํ ปญฺจมเตฺตหิ ภิกฺขุสเตหิฯ อถ ขฺวาหํ, อาวุโส, มคฺคา โอกฺกมฺม อญฺญตรสฺมิํ รุกฺขมูเล นิสีทิํฯ

‘‘เตน โข ปน สมเยน อญฺญตโร อาชีวโก กุสินาราย มนฺทารวปุปฺผํ คเหตฺวา ปาวํ อทฺธานมคฺคปฺปฎิปโนฺน โหติฯ อทฺทสํ โข อหํ, อาวุโส, ตํ อาชีวกํ ทูรโตว อาคจฺฉนฺตํ, ทิสฺวาน ตํ อาชีวกํ เอตทโวจํ ‘อปาวุโส, อมฺหากํ สตฺถารํ ชานาสี’ติ ? ‘อาม, อาวุโส, ชานามิฯ อชฺช สตฺตาหปรินิพฺพุโต สมโณ โคตโม, ตโต เม อิทํ มนฺทารวปุปฺผํ คหิตนฺติฯ ตตฺราวุโส, เย เต ภิกฺขู อวีตราคา, อเปฺปกเจฺจ พาหา ปคฺคยฺห กนฺทนฺติ, ฉินฺนปาตํ ปปตนฺติ อาวฎฺฎนฺติ วิวฎฺฎนฺติ, ‘อติขิปฺปํ ภควา ปรินิพฺพุโต, อติขิปฺปํ สุคโต ปรินิพฺพุโต, อติขิปฺปํ จกฺขุํ โลเก อนฺตรหิต’นฺติฯ เย ปน เต ภิกฺขู วีตราคา, เต สตา สมฺปชานา อธิวาเสนฺติ ‘อนิจฺจา สงฺขารา, ตํ กุเตฺตฺถ ลพฺภา’’’ติฯ

‘‘อถ ขฺวาหํ, อาวุโส, เต ภิกฺขู เอตทโวจํ – ‘อลํ, อาวุโส, มา โสจิตฺถ มา ปริเทวิตฺถ, นเนฺวตํ, อาวุโส, ภควตา ปฎิกเจฺจว อกฺขาตํ ‘สเพฺพเหว ปิเยหิ มนาเปหิ นานาภาโว วินาภาโว อญฺญถาภาโวฯ ตํ กุเตฺตฺถ, อาวุโส, ลพฺภา, ยํ ตํ ชาตํ ภูตํ สงฺขตํ ปโลกธมฺมํ, ตํ วต มา ปลุชฺชี’ติ เนตํ ฐานํ วิชฺชตี’’ติฯ

‘‘เตน โข ปน สมเยน, อาวุโส, สุภโทฺท นาม วุฑฺฒปพฺพชิโต ตสฺสํ ปริสายํ นิสิโนฺน โหติฯ อถ โข อาวุโส สุภโทฺท วุฑฺฒปพฺพชิโต เต ภิกฺขู เอตทโวจ ‘อลํ, อาวุโส, มา โสจิตฺถ มา ปริเทวิตฺถ, สุมุตฺตา มยํ เตน มหาสมเณน, อุปทฺทุตา จ มยํ โหม’ ‘อิทํ โว กปฺปติ, อิทํ โว น กปฺปตี’ติ, ‘อิทานิ ปน มยํ ยํ อิจฺฉิสฺสาม, ตํ กริสฺสาม, ยํ น อิจฺฉิสฺสาม, น ตํ กริสฺสามา’ติฯ หนฺท มยํ อาวุโส ธมฺมญฺจ วินยญฺจ สงฺคาเยยฺยาม, ปุเร อธโมฺม ทิปฺปติ, ธโมฺม ปฎิพาหียติ, อวินโย ปุเร ทิปฺปติ, วินโย ปฎิพาหียติ, ปุเร อธมฺมวาทิโน พลวโนฺต โหนฺติ, ธมฺมวาทิโน ทุพฺพลา โหนฺติ, ปุเร อวินยวาทิโน พลวโนฺต โหนฺติ, วินยวาทิโน ทุพฺพลา โหนฺตี’’ติฯ

‘‘‘เตน หิ, ภเนฺต, เถโร ภิกฺขู อุจฺจินตู’ติฯ อถ โข อายสฺมา มหากสฺสโป เอเกนูนปญฺจอรหนฺตสตานิ อุจฺจินิฯ ภิกฺขู อายสฺมนฺตํ มหากสฺสปํ เอตทโวจุํ ‘อยํ, ภเนฺต, อายสฺมา อานโนฺท กิญฺจาปิ เสโกฺข, อภโพฺพ ฉนฺทา โทสา โมหา ภยา อคติํ คนฺตุํ, พหุ จาเนน ภควโต สนฺติเก ธโมฺม จ วินโย จ ปริยโตฺตฯ เตน หิ, ภเนฺต, เถโร อายสฺมนฺตมฺปิ อานนฺทํ อุจฺจินตู’’’ติอาทิ (จูฬว. ๔๓๗)ฯ

ตสฺมา **ตโต ปร**นฺติ เอตฺถ สุภทฺทกณฺฑโต ปรนฺติ เอวมโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ ‘‘สพฺพํ สุภทฺทกณฺฑํ วิตฺถารโต เวทิตพฺพ’’นฺติ หิ อิมินา ‘‘ยํ น อิจฺฉิสฺสาม, น ตํ กริสฺสามา’’ติ เอตํ ปริยนฺตํ สุภทฺทกณฺฑปาฬิํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ อวเสสํ อุสฺสาหชนนปฺปการปฺปวตฺตํ ปาฬิเมว ทเสฺสโนฺต **‘‘หนฺท มยํ อาวุโส’’**ติอาทิมาหฯ

ตตฺถ **ปุเร อธมฺมํ ทิปฺปตี**ติ เอตฺถ อธมฺมํ นาม ทสกุสลกมฺมปถธมฺมปฏิปกฺขภูโต อธมฺมฯ **ปุเร ทิปฺปตี**ติ อปิ นาม ทิปฺปติฯ อถ วา ยาว อธมฺมํ ธมฺมํ ปฏิพาหิตุํ สมตฺถ โหติ, ตโต ปุเรตรเมวาติ อโตฺถฯ อาสเนฺน หิ อนาคเต อยํ ปุเรสโทฺทฯ **ทิปฺปตี**ติ ทิปฺปิสฺสติฯ ปุเร-สทฺทโยเคน หิ อนาคตเตฺถ อยํ วตฺตมานปโยโค ยถา ‘‘ปุรา วสฺสติ เทโว’’ติฯ เกจิ ปเนตฺถ เอวํ วณฺณยนฺติ ‘‘ปุเรติ ปจฺฉา อนาคเต ยถา อทฺธานํ คจฺฉนฺตสฺส คนฺตพฺพมคฺค ‘ปุเร’ติ วุจฺจติ, ตถา อิธ ทฏฺฐพฺพ’’นฺติฯ **อวินโย**ติ ปหานวินยสํวรวินยานํ ปฏิปกฺขภูโต อวินโยฯ ‘‘วินยวาทิโน ทุพฺพลา โหนฺตี’’ติ เอวํ อิติ-สโทฺทปิ เอตฺถ ทฏฺฐโพฺพ, ‘‘ตโต ปรํ อาหา’’ติ อิมินา สมฺพโนฺธฯ โปตฺถเกสุ ปน กตฺถจิ อิติ-สโทฺท น ทิสฺสติ, ปาฬิยํ ปน ทีฆนิกายฏฺฐกถายญฺจ อเตฺถว อิติ-สโทฺทฯ

เตน หีติ อุโยฺยชนเตฺถ นิปาโตฯ อุจฺจินเน อุโยฺยเชนฺตา หิ ตํ มหากสฺสปเตฺถรํ เอวมาหํสุฯ **ภิกฺขู อุจฺจินตู**ติ สงฺคีติยา อนุรูเป ภิกฺขู อุจฺจินิตฺวา คณฺหาตูติ อโตฺถฯ ‘‘สกลนวงฺค…เป. … ปริคฺคเหสี’’ติ เอเตน สุกฺขวิปสฺสกขีณาสวปริยนฺตานํ ยถาวุตฺตปุคฺคลานํ สติปิ อาคมาธิคมสพฺภาเว สห ปฏิสมฺภิทาหิ เตวิชฺชาทิคุณยุตฺตานํ อาคมาธิคมสมฺปตฺติยา อุกฺกํสคตตฺตา สงฺคีติยา พหูปการตํ ทเสฺสติฯ ตตฺถ **สกลนวงฺคสตฺถุสาสนปริยตฺติธเร**ติ สกลํ สุตฺตเคยฺยาทิ นวงฺคํ เอตฺถ, เอตสฺส วา อตฺถีติ สกลนวงฺคํ, สตฺถุสาสนํฯ อตฺถกาเมน ปริยาปุณิตพฺพโต ทิฏฺฐธมฺมิกาทิปุริสตฺถปริยตฺตภาวโต จ ปริยตฺตีติ ตีณิ ปิฏกานิ วุจฺจนฺติ, ตํ สกลนวงฺคสตฺถุสาสนสงฺขาตํ ปริยตฺติํ ธาเรนฺตีติ สกลนวงฺคสตฺถุสาสนปริยตฺติธรา, ตาทิเสติ อโตฺถฯ พหูนํ นานปฺปการานํ กิเลสานํ สกฺกายทิฏฺฐิยา จ อวิหตตฺตา ตา ชเนนฺติ, ตาหิ วา ชนิตาติ **ปุถุชฺชนา**ฯ ทุวิธา ปุถุชฺชนา อนฺธปุถุชฺชนา กลฺยาณปุถุชฺชนาติฯ ตตฺถ เยสํ ขนฺธธาตุอายตนาทีสุ อุคฺคหปริปุจฺฉาสวนธารณปจฺจเวกฺขณานิ นตฺถิ, เต อนฺธปุถุชฺชนาฯ เยสํ ตานิ อตฺถิ, เต กลฺยาณปุถุชฺชนาฯ เต อิธ ‘‘ปุถุชฺชนา’’ติ อธิเปฺปตาฯ สมถภาวนาสิเนหาภาเวน สุกฺขา ลูขา อสินิทฺธา วิปสฺสนา เอเตสนฺติ **สุกฺขวิปสฺสกา**ฯ

ติปิฏกสพฺพปริยตฺติปฺปเภทธเรติ ติณฺณํ ปิฏกานํ สมาหาโร ติปิฏกํ, ติปิฏกสงฺขาตํ นวงฺคาทิวเสน อเนกธา ภินฺนํ สพฺพปริยตฺติปฺปเภทํ ธาเรนฺตีติ ติปิฏกสพฺพปริยตฺติปฺปเภทธรา, ตาทิเสติ อโตฺถฯ อนุ อนุ ตํสมงฺคีนํ ภาเวติ วเฑฺฒตีติ อนุภาโว, อนุภาโว เอว อานุภาโว, ปภาโวฯ มหโนฺต อานุภาโว เยสํ เต **มหานุภาวา**ฯ **เตวิชฺชาทิเภเท**ติ ติโสฺส วิชฺชาเยว เตวิชฺชา, ตา อาทิ เยสํ ฉฬภิญฺญาทีนํ เต เตวิชฺชาทโย, เต เภทา อเนกปฺปการา ภินฺนา เอเตสนฺติ เตวิชฺชาทิเภทา, ขีณาสวา, ตาทิเสติ อโตฺถฯ อถ วา ติโสฺส วิชฺชา เอตสฺส อตฺถีติ เตวิโชฺช, โส อาทิ เยสํ ฉฬภิญฺญาทีนํ เต เตวิชฺชาทโย, เต เภทา เยสํ ขีณาสวานํ เต เตวิชฺชาทิเภทา, ตาทิเสติ อโตฺถฯ **เย สนฺธาย อิทํ วุตฺต**นฺติ เย ภิกฺขู สนฺธาย อิทํ ‘‘อถ โข อายสฺมา’’ติ อาทิวจนํ **สงฺคีติกฺขนฺธเก** (จูฬว. ๔๓๗) วุตฺตนฺติ อโตฺถฯ

กิสฺส ปนาติ กสฺมา ปนฯ สิกฺขตีติ **เสโกฺข,** อถ วา สิกฺขนํ สิกฺขา, สาเยว ตสฺส สีลนฺติ เสโกฺขฯ โส หิ อปริโยสิตสิกฺขตฺตา จ ตทธิมุตฺตตฺตา จ เอกเนฺตน สิกฺขนสีโล น อเสโกฺข วิย ปรินิฏฺฐิตสิโกฺข ตตฺถ ปฏิปสฺสทฺธุสฺสาโห, นาปิ วิสฺสฏฺฐสิโกฺข ปจุรชโน วิย ตตฺถ อนธิมุโตฺตฯ อถ วา อริยาย ชาติยา ตีสุ สิกฺขาสุ ชาโต, ตตฺถ วา ภโวติ เสโกฺขฯ อถ วา อิกฺขติ เอตายาติ อิกฺขา, มคฺคผลสมฺมาทิฏฺฐิฯ สห อิกฺขายาติ เสโกฺขฯ อุปริมคฺคตฺตยกิจฺจสฺส อปริโยสิตตฺตา สห กรณีเยนาติ **สกรณีโย**ฯ **อสฺสา**ติ อเนนฯ **อสมฺมุขา ปฏิคฺคหิตํ นาม นตฺถี**ติ นนุ จ –

‘‘ทฺวาสีติ พุทฺธโต คณฺหิํ, เทฺว สหสฺสานิ ภิกฺขุโต;

จตุราสีติ สหสฺสานิ, เย เม ธมฺมา ปวตฺติโน’’ติฯ (เถรคา. ๑๐๒๗) –

วุตฺตตฺตา กถเมตํ ยุชฺชตีติ? เทฺว สหสฺสานิ ภิกฺขุโตติ วุตฺตมฺปิ ภควโต สนฺติเก ปฏิคฺคหิตเมวาติ กตฺวา วุตฺตนฺติ นายํ วิโรโธฯ **พหุการตฺตา**ติ พหุอุปการตฺตาฯ อุปการวจโน เหตฺถ การสทฺโทฯ **อสฺสา**ติ ภเวยฺยฯ

อติวิย วิสฺสตฺโถติ อติวิย วิสฺสาสิโกฯ **น**นฺติ อานนฺทตฺเถรํ, ‘‘โอวทตี’’ติ อิมินา สมฺพนฺโธฯ อานนฺทตฺเถรสฺส เยภุยฺเยน นวกาย ปริสาย วิพฺภมเนน มหากสฺสปตฺเถโร เอวมาห **‘‘น วายํ กุมารโก มตฺตมญฺญาสี’’**ติฯ ตถา หิ ปรินิพฺพุเต สตฺถริ มหากสฺสปตฺเถโร สตฺถุปรินิพฺพาเน สนฺนิปติตสฺส ภิกฺขุสงฺฆสฺส มเชฺฌ นิสีทิตฺวา ธมฺมวินยสงฺคายนตฺถํ ปญฺจสเต ภิกฺขู อุจฺจินิตฺวา ‘‘อาวุโส, ราชคเห วสฺสํ วสนฺตา ธมฺมวินยํ สงฺคาเยยฺยาม, ตุเมฺห ปุเร วสฺสูปนายิกาย อตฺตโน อตฺตโน ปลิโพธํ ปจฺฉินฺทิตฺวา ราชคเห สนฺนิปตถา’’ติ วตฺวา อตฺตนา ราชคหํ คโตฯ อานนฺทตฺเถโรปิ ภควโต ปตฺตจีวรมาทาย มหาชนํ สญฺญาเปนฺโต สาวตฺถึ คนฺตฺวา ตโต นิกฺขมฺม ราชคหํ คจฺฉนฺโต ทกฺขิณคิริสฺมึ จาริกํ จริฯ ตสฺมึ สมเย อานนฺทตฺเถรสฺส ตึสมตฺตา สทฺธิวิหาริกา เยภุยฺเยน กุมารภูตา เอกวสฺสิกทุวสฺสิกภิกฺขู เจว อนุปสมฺปนฺนา จ วิพฺภมิํสุฯ กสฺมา ปเนเต ปพฺพชิตา, กสฺมา วิพฺภมิํสูติ? เตสํ กิร มาตาปิตโร จินฺเตสุํ ‘‘อานนฺทตฺเถโร สตฺถุวิสฺสาสิโก อฏฺฐ วเร ยาจิตฺวา อุปฏฺฐหติ, อิจฺฉิติจฺฉิตฏฺฐานํ สตฺถารํ คเหตฺวา คนฺตุํ สกฺกติ, อมฺหากํ ทารเก เอตสฺส สนฺติเก ปพฺพาเชสฺสาม, โส สตฺถารํ คเหตฺวา อาคมิสฺสติ, ตสฺมึ อาคเต มยํ มหาสกฺการํ กาตุํ ลภิสฺสามา’’ติ อิมินา ตาว การเณน เนสํ ญาตกา เต ปพฺพาเชสุํฯ สตฺถริ ปน ปรินิพฺพุเต เตสํ สา ปตฺถนา อุปจฺฉินฺนา, อถ เน เอกทิวเสเนว อุปฺปพฺพาเชสุํฯ

อถ อานนฺทตฺเถรํ ทกฺขิณคิริสฺมึ จาริกํ จริตฺวา ราชคหมาคตํ ทิสฺวา มหากสฺสปตฺเถโร เอวมาห ‘‘น วายํ กุมารโก มตฺตมญฺญาสี’’ติฯ วุตฺตเญฺหตํ กสฺสปสํยุตฺเต –

> ‘‘อถ กิญฺจรหิ ตฺวํ, อาวุโส อานนฺท, อิเมหิ นเวหิ ภิกฺขูหิ อินฺทฺริเยสุ อคุตฺตทฺวาเรหิ โภชเน อมตฺตญฺญูหิ ชาคริยํ อนนุยุตฺเตหิ สทฺธิํ จาริกํ จรสิ, สสฺสฆาตํ มเญฺญ จรสิ, กุลูปฆาตํ มเญฺญ จรสิ, โอลุชฺชติ โข เต, อาวุโส อานนฺท, ปริสา, ปลุชฺชนฺติ โข เต อาวุโส นวปฺปายา, น วายํ กุมารโก มตฺตมญฺญาสีติฯ
>
> ‘‘อปิ เม ภเนฺต กสฺสป สิรสฺมึ ปลิตานิ ชาตานิ, อถ จ ปน มยํ อชฺชาปิ อายสฺมโต มหากสฺสปสฺส กุมารกวาทา น มุจฺจามาติฯ ตถา หิ ปน ตฺวํ, อาวุโส อานนฺท, อิเมหิ นเวหิ ภิกฺขูหิ อินฺทฺริเยสุ อคุตฺตทฺวาเรหิ โภชเน อมตฺตญฺญูหิ ชาคริยํ อนนุยุตฺเตหิ สทฺธิํ จาริกํ จรสิ, สสฺสฆาตํ มเญฺญ จรสิ, กุลูปฆาตํ มเญฺญ จรสิ, โอลุชฺชติ โข เต, อาวุโส อานนฺท, ปริสา, ปลุชฺชนฺติ โข เต อาวุโส นวปฺปายา, น วายํ กุมารโก มตฺตมญฺญาสี’’ติ (สํ. นิ. ๒.๑๕๔)ฯ

ตตฺถ (สํ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒.๑๕๔) **สสฺสฆาตํ มเญฺญจรสี**ติ สสฺสํ ฆาเตนฺโต วิย อาหิณฺฑสิฯ **กุลูปฆาตํ มเญฺญ จรสี**ติ กุลานิ อุปฆาเตนฺโต วิย หนนฺโต วิย อาหนนฺโต วิย อาหิณฺฑสิฯ **โอลุชฺชตี**ติ ปลุชฺชติ ภิชฺชติฯ **ปลุชฺชนฺติ โข เต อาวุโส นวปฺปายา**ติ, อาวุโส, เอวํ เอเต ตุยฺหํ ปาเยน เยภุยฺเยน นวกา เอกวสฺสิกทุวสฺสิกทหรา เจว สามเณรา จ ปลุชฺชนฺติฯ **น วายํ กุมารโก มตฺตมญฺญาสี**ติ อยํ กุมารโก อตฺตโน ปมาณํ น วต ชานาตีติ เถรํ ตเชฺชนฺโต อาหฯ **กุมารกวาทา น มุจฺจามา**ติ กุมารกวาทโต น มุจฺจามฯ **ตถา หิ ปน ตฺว**นฺติ อิทมสฺส เอวํ วตฺตพฺพตาย การณทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ อยเญฺหตฺถ อธิปฺปาโย – ยสฺมา ตฺวํ อิเมหิ นวเกหิ

ภิกฺขูหิ อินฺทฺริยสํวรรหิเตหิ สทฺธึ วิจรสิ, ตสฺมา กุมารเกหิ สทฺธึ จรโนฺต ‘‘กุมารโก’’ติ วตฺตพฺพตํ อรหสีติฯ

‘‘น วายํ กุมารโก มตฺตมญฺญาสี’’ติ เอตฺถ **วา**-สโทฺท ปทปูรเณฯ **วา**-สโทฺท หิ อุปมานสมุจฺจยสํสยววสฺสคฺคปทปูรณวิกปฺปาทีสุ พหูสุ อเตฺถสุ ทิสฺสติฯ ตถา เหส ‘‘ปณฺฑิโต วาปิ เตน โส’’ติอาทีสุ (ธ. ป. ๖๓) อุปมาเน ทิสฺสติ, สทิสภาเวติ อโตฺถฯ ‘‘ตํ วาปิ ธีรา มุนิ เวทยนฺตี’’ติอาทีสุ (สุ. นิ. ๒๑๓) สมุจฺจเยฯ ‘‘เก วา อิเม กสฺส วา’’ติอาทีสุ (ปารา. ๒๙๖) สํสเยฯ ‘‘อยํ วา อิเมสํ สมณพฺราหฺมณานํ สพฺพพาโล สพฺพมูโฬฺห’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๑๘๑) ววสฺสเคฺคฯ ‘‘เย หิ เกจิ, ภิกฺขเว, สมณา วา พฺราหฺมณา วา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๑๗๐; สํ. นิ. ๒.๑๓) วิกเปฺปติฯ อิธ ปน ปทปูรเณ ทฏฺฐโพฺพฯ เตเนว จ **อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน** วุตฺตํ ‘‘วาสทฺทสฺส อตฺถุทฺธารํ กโรเนฺตน ‘น วายํ กุมารโก มตฺตมญฺญาสี’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๒.๑๕๔) ปทปูรเณ’’ติฯ อฏฺฐกถายมฺปิ (สํ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒.๑๕๔) เอตฺตกเมว วุตฺตํ ‘‘น วายํ กุมารโก มตฺตมญฺญาสีติ อยํ กุมารโก อตฺตโน ปมาณํ น วต ชานาตีติ เถรํ ตเชฺชโนฺต อาหา’’ติฯ เอตฺถาปิ **วตา**ติ วจนสิลิฏฺฐตาย วุตฺตํฯ ยํ ปเนตฺถ **เกนจิ** วุตฺตํ ‘‘น วายนฺติ เอตฺถ วาติ วิภาสา, อญฺญาสิปิ น อญฺญาสิปีติ อโตฺถ’’ติ ฯ ตํ ตสฺส มติมตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ น เหตฺถ อยมโตฺถ สมฺภวติ, ตสฺมา อตฺตโน ปมาณํ นาญฺญาสีติ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **ตตฺรา**ติ เอวํ สติฯ **ฉนฺทาคมนํ วิยา**ติ เอตฺถ ฉนฺทา อาคมนํ วิยาติ ปทเจฺฉโท กาตโพฺพ, ฉเนฺทน อาคมนํ ปวตฺตนํ วิยาติ อโตฺถ, ฉเนฺทน อกตฺตพฺพกรณํ วิยาติ วุตฺตํ โหติฯ ฉนฺทํ วา อาคจฺฉติ สมฺปโยควเสนาติ ฉนฺทาคมนํ, ตถา ปวโตฺต อปายคมนีโย อกุสลจิตฺตุปฺปาโทฯ อถ วา อนนุรูปํ คมนํ อคมนํ, ฉเนฺทน อคมนํ ฉนฺทาคมนํ, ฉเนฺทน สิเนเหน อนนุรูปํ คมนํ ปวตฺตนํ อกตฺตพฺพกรณํ วิยาติ วุตฺตํ โหติฯ **อเสกฺขปฏิสมฺภิทาปฺปเตฺต**ติ อเสกฺขภูตา ปฏิสมฺภิทา อเสกฺขปฏิสมฺภิทา, ตํ ปเตฺต, ปฏิลทฺธอเสกฺขปฏิสมฺภิเทติ อโตฺถฯ **อนุมติยา**ติ อนุญฺญาย, ยาจนายาติ วุตฺตํ โหติฯ

‘‘กิญฺจาปิ เสโกฺข’’ติ อิทํ น เสกฺขานํ อคติคมนสพฺภาเวน วุตฺตํ, อเสกฺขานํเยว ปน อุจฺจินิตตฺตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ปฐมมเคฺคเนว หิ จตฺตาริ อคติคมนานิ ปหียนฺติ, ตสฺมา กิญฺจาปิ เสโกฺข, ตถาปิ เถโร อายสฺมนฺตมฺปิ อานนฺทํ อุจฺจินนฺตูติ เอวเมตฺถ สมฺพโนฺธ เวทิตโพฺพฯ น ปน กิญฺจาปิ เสโกฺข, ตถาปิ อภโพฺพ อคตึ คนฺตุนฺติ โยเชตพฺพํฯ ‘‘อภโพฺพ’’ติอาทินา ปน ธมฺมสงฺคีติยา ตสฺส อรหภาวํ ทเสฺสนฺตา วิชฺชมาเน คุเณ กเถนฺติฯ ตตฺถ **ฉนฺทา**ติ ฉเนฺทน, สิเนหาติ อโตฺถฯ **อคตึ คนฺตุ**นฺติ อคนฺตพฺพํ คนฺตุํ, อกตฺตพฺพํ กาตุนฺติ วุตฺตํ โหติฯ อิมานิ ปน จตฺตาริ อคติคมนานิ ภณฺฑภาชนีเย จ วินิจฺฉยฏฺฐาเน จ ลพฺภนฺติฯ ตตฺถ ภณฺฑภาชนีเย ตาว อตฺตโน ภารภูตานํ ภิกฺขูนํ อมนาเป ภเณฺฑ สมฺปเตฺต ตํ ปริวตฺติตฺวา มนาปํ เทโนฺต ฉนฺทาคตึ คจฺฉติ นามฯ อตฺตโน ปน อภารภูตานํ มนาเป ภเณฺฑ สมฺปเตฺต ตํ ปริวตฺติตฺวา อมนาปํ เทโนฺต โทสาคตึ คจฺฉติ นามฯ ภเณฺฑสุ ภาชนียวตฺถุญฺจ ฐิติกญฺจ อชานโนฺต โมหาคตึ คจฺฉติ นามฯ มุขรานํ วา ราชาทินิสฺสิตานํ วา ‘‘อิเม เม อมนาเป ภเณฺฑ ทิเนฺน อนตฺถํ กเรยฺยุ’’นฺติ ภเยน ปริวตฺติตฺวา มนาปํ เทโนฺต ภยาคตึ คจฺฉติ นามฯ โย ปน เอวํ น คจฺฉติ, สเพฺพสํ ตุลาภูโต ปมาณภูโต มชฺฌโตฺตว หุตฺวา ยํ ยสฺส ปาปุณาติ, ตเทว ตสฺส เทติ, อยํ จตุพฺพิธมฺปิ อคตึ น คจฺฉติ นามฯ วินิจฺฉยฏฺฐาเน ปน อตฺตโน ภารภูตสฺส ครุกาปตฺตึ ลหุกาปตฺตึ กตฺวา กเถโนฺต ฉนฺทาคตึ คจฺฉติ นามฯ อิตรสฺส ลหุกาปตฺตึ ครุกาปตฺตึ กตฺวา กเถโนฺต โทสาคตึ คจฺฉติ นามฯ อาปตฺติวุฏฺฐานํ ปน สมุจฺจยกฺขนฺธกญฺจ อชานโนฺต โมหาคตึ คจฺฉติ นามฯ มุขรสฺส วา ราชปูชิตสฺส วา ‘‘อยํ เม ครุกํ กตฺวา อาปตฺตึ กเถนฺตสฺส อนตฺถมฺปิ กเรยฺยา’’ติ ครุกเมว ลหุกาปตฺตึ กเถโนฺต ภยาคตึ คจฺฉติ นามฯ โย ปน สเพฺพสํ ยถาภูตเมว กเถสิ, อยํ จตุพฺพิธมฺปิ อคติคมนํ น คจฺฉติ นามฯ เถโรปิ ตาทิโส จตุนฺนมฺปิ อคติคมนานํ ปฐมมเคฺคเนว ปหีนตฺตา, ตสฺมา

สงฺคายนวเสน ธมฺมวินยวินิจฺฉเย สมฺปตฺเต ฉนฺทาทิวเสน อญฺญถา อกเถตฺวา ยถาภูตเมว กเถตีติ วุตฺตํ **“อภพฺพ...เป.... อคตึ คนฺตุ”**นฺติฯ **ปริยตฺต**ติ อธีโต, อุคฺคหิโตติ อตฺโถฯ

อุจฺจินิเตนาติ อุจฺจินิตฺวา คหิเตนฯ **เอตทโหสี**ติ เอตํ ปริวิตกฺกนํ อโหสิฯ **ราชคหํ โข มหาโคจร**นฺติ เอตฺถ ‘‘ราชคหนฺติ ราชคหสามนฺตํ คเหตฺวา วุตฺต’’นฺติ **จูฬคณฺฐิปเท มชฺฌิมคณฺฐิปเท** จ วุตฺตํฯ คาโว จรนฺติ เอตฺถาติ โคจโร, โคจโร วิย โคจโร, ภิกฺขาจรณฏฺฐานํฯ โส มหนฺโต อสฺส, เอตฺถาติ วา มหาโคจรํ, ราชคหํฯ **ถาวรกมฺม**นฺติ จิรฏฺฐายิกมฺมํฯ **วิสภาคปุคฺคโล** สุภทฺทสทิโสฯ **อุกฺโกเฏยฺยา**ติ นิวาเรยฺยาติ อตฺโถฯ **ญตฺติทุติเยน กมฺมน สาเวสี**ติ –

‘‘สุณาตุ เม, อาวุโส, สงฺโฆ, ยทิ สงฺฆสฺส ปตฺตกลฺลํ, สงฺโฆ อิมานิ ปญฺจ ภิกฺขุสตานิ สมฺมเนฺนยฺย ‘ราชคเห วสฺสํ วสนฺตานิ ธมฺมญฺจ วินยญฺจ สงฺคายิตุํ, น อเญฺญหิ ภิกฺขูหิ ราชคเห วสฺสํ วสิตพฺพ’นฺติ, เอสา ญตฺติฯ

‘‘สุณาตุ เม, อาวุโส, สงฺโฆ, สงฺโฆ อิมานิ ปญฺจ ภิกฺขุสตานิ สมฺมนฺนติ ‘ราชคเห วสฺสํ วสนฺตานิ ธมฺมญฺจ วินยญฺจ สงฺคายิตุํ, น อเญฺญหิ ภิกฺขูหิ ราชคเห วสฺสํ วสิตพฺพ’นฺติ, ยสฺสายสฺมโต ขมติ อิเมสํ ปญฺจนฺนํ ภิกฺขุสตานํ สมฺมุติ ‘ราชคเห วสฺสํ วสนฺตานํ ธมฺมญฺจ วินยญฺจ สงฺคายิตุํ, น อเญฺญหิ ภิกฺขูหิ ราชคเห วสฺสํ วสิตพฺพ’นฺติ, โส ตุณฺหสฺสฯ ยสฺส นกฺขมติ, โส ภาเสยฺยฯ

‘‘สมฺมตานิ สเงฺฆน อิมานิ ปญฺจ ภิกฺขุสตานิ ‘ราชคเห วสฺสํ วสนฺตานิ ธมฺมญฺจ วินยญฺจ สงฺคายิตุํ, น อเญฺญหิ ภิกฺขูหิ ราชคเห วสฺสํ วสิตพฺพ’นฺติ, ขมติ สงฺฆสฺส, ตสฺมา ตุณฺหี, เอวเมตํ ธารยามี’’ติ (จูฬว. ๔๓๗) –

เอวํ ญตฺติทุติเยน กเมฺมน สาเวสิฯ อิทํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘ตํ สงฺคีติกฺขนฺธเก วุตฺตนเยเนว ญาตพฺพ’’นฺติฯ

อยํ ปน กมฺมวาจา ตถาคตสฺส ปรินิพฺพานโต เอกวีสติเม ทิวเส กตาฯ วุตฺตเญฺหตํ **ทีฆนิกายฏฺฐกถายํ** (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.ปฐมสงฺคีติกถา) ‘‘อยํ ปน กมฺมวาจา ตถาคตสฺส ปรินิพฺพานโต เอกวีสติเม ทิวเส กตาฯ ภควา หิ วิสาขปุณฺณมายํ ปจฺจูสสมเย ปรินิพฺพุโต, อถสฺส สตฺตาหํ สุวณฺณวณฺณํ สรีรํ คนฺธมาลาทีหิ ปูชยึสุฯ เอวํ สตฺตาหํ สาธุกีฬนทิวสา นาม อเหสุํฯ ตโต สตฺตาหํ จิตกาย อคฺคินา ฌายิ, สตฺตาหํ สตฺติปญฺชรํ กตฺวา สนฺถาคารสาลายํ ธาตุปูชํ กรึสูติ เอกวีสติ ทิวสา คตาฯ เชฏฺฐมูลสุกฺกปกฺขปญฺจมิยํ ปน ธาตุโย ภาชยึสุฯ เอตสฺมึ ธาตุภาชนทิวเส สนฺนิปติตสฺส มหาภิกฺขุสงฺฆสฺส สุภทฺทน วุฑฺฒปพฺพชิเตน กตํ อนาจารํ อาโรเจตฺวา วุตฺตนเยเนว ภิกฺขู อุจฺจินิตฺวา อยํ กมฺมวาจา กตาฯ อิมญฺจ ปน กมฺมวาจํ กตฺวา เถโร ภิกฺขู อามเนฺตสิ ‘อาวุโส อิทานิ ตุมฺหากํ จตฺตาลีสทิวสา โอกาโส, ตโต ปรํ อยํ นาม โน ปลิโพโธ อตฺถีติ วตฺตุํ น ลพฺภา, ตสฺมา เอตฺถนฺตเร ยสฺส โรคปลิโพโธ วา อาจริยุปชฺฌายปลิโพโธ วา มาตาปิตุปลิโพโธ วา อตฺถิ, ปตฺตํ วา ปน ปจิตพฺพํ จีวรํ วา กาตพฺพํ, โส ตํ ปลิโพธํ ฉินฺทิตฺวา กรณียํ กโรตู’ติฯ เอวญฺจ ปน วตฺวา เถโร อตฺตโน ปญฺจสตาย ปริสาย ปริวุโต ราชคหํ คโต, อเญฺญปิ มหาเถรา อตฺตโน อตฺตโน ปริวารํ คเหตฺวา โสกสลฺลสมปฺปิตํ มหาชนํ อสฺสาเสตุกามา ตํ ตํ ทิสํ ปกฺกนฺตาฯ ปุณฺณเตฺถโร ปน สตฺตสตภิกฺขุปริวาโร ‘ตถาคตสฺส ปรินิพฺพานฏฺฐานํ อาคตาคตํ มหาชนํ อสฺสาเสสฺสามี’ติ กุสินารายเมว อฏฺฐาสิฯ อายสฺมา อานโนฺท ยถา ปุเพฺพ อปรินิพฺพุตสฺส, เอวํ ปรินิพฺพุตสฺสปิ ภควโต สยเมว ปตฺตจีวรมาทาย ปญฺจหิ

ภิกฺขุสเตหิ สทฺธึ เยน สาวตฺถิ เตน จาริกํ ปกฺกามิฯ คจฺฉโต ปนสฺส ปริวารา ภิกฺขู คณนปถํ วีติวตฺตา’’ติฯ ตสฺมา ตถาคตสฺส ปรินิพฺพานโต ตีสุ สตฺตาเหสุ อติกฺกเนฺตสุ เอกวีสติเม ทิวเส อิมํ กมฺมวาจํ สาเวตฺวา เถโร ราชคหํ ปกฺกโนฺตติ เวทิตพฺพํฯ

ยทิ เอวํ กสฺมา ปน อิธ **มงฺคลสุตฺตฏฺฐกถายญฺจ** (ขุ. ปา. อฏฺฐ. ๕.ปฐมมหาสงฺคีติกถา) ‘‘สตฺตสุ สาธุกีฬนทิวเสสุ สตฺตสุ จ ธาตุปูชาทิวเสสุ วีติวเตฺตสู’’ติ วุตฺตํ? สตฺตสุ ธาตุปูชาทิวเสสุ คหิเตสุ ตทวินาภาวโต มเชฺฌ จิตกาย ฌาปนสตฺตาหมฺปิ คหิตเมวาติ กตฺวา วิสุํ น วุตฺตํ วิย ทิสฺสติฯ ยทิ เอวํ อถ กสฺมา ‘‘อฑฺฒมาโส อติกฺกโนฺต, ทิยฑฺฒมาโส เสโส’’ติ จ วุตฺตนฺติ? นายํ โทโสฯ อปฺปกญฺหิ อูนมธิกํ วา คณนูปคํ น โหติ, ตสฺมา สมุทาโย อปฺปเกน อธิโกปิ อนธิโก วิย โหตีติ กตฺวา อฑฺฒมาสโต อธิเกปิ ปญฺจ ทิวเส ‘‘อฑฺฒมาโส อติกฺกโนฺต’’ติ วุตฺตํ ‘‘ทฺวาสีติขนฺธกวตฺตานํ กตฺถจิ อสีติขนฺธกวตฺตานี’’ติ วจนํ วิยฯ ตถา อปฺปเกน อูโนปิ จ สมุทาโย อนูโน วิย โหตีติ กตฺวา ‘‘ทิยฑฺฒมาสโต อูเนปิ ปญฺจ ทิวเส ทิยฑฺฒมาโส เสโส’’ติ จ วุตฺตํฯ **สติปฏฺฐานวิภงฺคฏฺฐกถาย**ญฺหิ (วิภ. อฏฺฐ. ๓๕๖) ฉมาสโต อูเนปิ อฑฺฒมาเส ‘‘ฉ มาเส สชฺฌาโย กาตโพฺพ’’ติ วุตฺตวจนํ วิยฯ ตตฺถ หิ ตจปญฺจกาทีสุ จตูสุ ปญฺจเกสุ ทฺวีสุ จ ฉเกฺกสุ เอเกกสฺมึ อนุโลมโต ปญฺจาหํ, ปฏิโลมโต ปญฺจาหํ, อนุโลมปฏิโลมโต ปญฺจาหํ, ตถา ปุริมปุริเมหิ ปญฺจกฉเกฺกหิ สทฺธึ อนุโลมโต ปญฺจาหํ, ปฏิโลมโต ปญฺจาหํ, อนุโลมปฏิโลมโต ปญฺจาหนฺติ เอวํ วิสุํ ติปญฺจาหํ เอกโต ติปญฺจาหญฺจ สชฺฌายํ กตฺวา ฉมาสํ สชฺฌาโย กาตโพฺพติ วจนํ วิยฯ ตตฺถ หิ วกฺกปญฺจกาทีสุ ตีสุ ปญฺจเกสุ ทฺวีสุ จ ฉเกฺกสุ วิสุํ เหฏฺฐิเมหิ เอกโต จ สชฺฌาเย ปญฺจนฺนํ ปญฺจนฺนํ ปญฺจกานํ วเสน ปญฺจมาสปริปุณฺณา ลพฺภนฺติ, ตจปญฺจเกปน วิสุํ ติปญฺจาหเมวาติ อฑฺฒมาโสเยเวโก ลพฺภตีติ อฑฺฒมาสาธิกปญฺจมาสา ลพฺภนฺติฯ

เอวํ สติ ยถา ตตฺถ อฑฺฒมาเส อูเนปิ มาสปริเจฺฉเทน ปริจฺฉิชฺชมาเน สชฺฌาเย ฉ มาสา ปริเจฺฉทกา โหนฺตีติ ปริจฺฉิชฺชมานสฺส สชฺฌายสฺส สตฺตมาสาทิมาสนฺตรคมนนิวารณตฺถํ ฉมาสคฺคหณํ กตํ, น สกลฉมาเส สชฺฌายปฺปวตฺติทสฺสนตฺถํ, เอวมิธาปิ มาสวเสน กาเล ปริจฺฉิชฺชมาเน อูเนปิ ปญฺจทิวเส ทิยฑฺฒมาโส ปริเจฺฉทโก โหตีติ ปริจฺฉิชฺชมานสฺส กาลสฺส ทฺวิมาสาทิมาสนฺตรคมนนิวารณตฺถํ ‘‘ทิยฑฺฒมาโส เสโส’’ติ ทิยฑฺฒมาสคฺคหณํ กตนฺติ เอวเมตฺถ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ อญฺญถา จ อฏฺฐกถาวจนานํ อญฺญมญฺญวิโรโธ อาปชฺชติฯ เอกาหเมว วา ภควโต สรีรํ จิตกาย ฌายีติ ขุทฺทกภาณกานํ อธิปฺปาโยติ คเหตพฺพํฯ เอวญฺหิ สติ ปรินิพฺพานโต สตฺตสุ สาธุกีฬนทิวเสสุ วีติวเตฺตสุ อฏฺฐมิยํ จิตกาย ภควโต สรีรํ ฌาเปตฺวา ตโต ปรํ สตฺตสุ ทิวเสสุ ธาตุปูชํ อกํสูติ อฑฺฒมาโส อติกฺกโนฺต, กิมฺหานํ ทิยโฑฺฒ จ มาโส เสโส โหติฯ ปรินิพฺพานสุตฺตนฺตปาฬิยมฺปิ หิ จิตกาย ฌาปนสตฺตาหํ น อาคตํ, เทฺวเยว สตฺตาหานิ อาคตานิ, อุปปริกฺขิตฺวา ปน ยํ รุจฺจติ, ตํ คเหตพฺพํฯ อิโต อเญฺญน วา ปกาเรน ยถา น วิรุชฺฌติ, ตถา การณํ ปริเยสิตพฺพํฯ ยํ ปเนตฺถ **เกนจิ** วุตฺตํ ‘‘อฑฺฒมาโส อติกฺกโนฺตติ เอตฺถ เอโก ทิวโส นฏฺโฐฯ โส ปาฏิปททิวโส โกลาหลทิวโส นาม, ตสฺมา อิธ น คหิโต’’ติฯ ตํ น สุนฺทรํ ปรินิพฺพานสุตฺตนฺตปาฬิยํ ปาฏิปททิวสโตเยว ปฏฺฐาย สตฺตาหสฺส วุตฺตตฺตา อฏฺฐกถายญฺจ ปรินิพฺพานทิวเสนปิ สทฺธึ ติณฺณํ สตฺตาหานํ คหิตตฺตาฯ ตถา หิ ปรินิพฺพานทิวเสน สทฺธึ ติณฺณํ สตฺตาหานํ คหิตตฺตา เชฏฺฐมูลสุกฺกปญฺจมี เอกวีสติโม ทิวโส โหติฯ

สตฺตสุ สาธุกีฬนทิวเสสูติ เอตฺถ สาธุกีฬนํ นาม สํเวควตฺถุํ กิเตฺตตฺวา กิเตฺตตฺวา อนิจฺจตาปฏิสํยุตฺตานิ คีตานิ คายิตฺวา ปูชาวเสน กีฬนโต สุนฺทรํ กีฬนนฺติ **สาธุกีฬนํ**ฯ อถ วา สปรหิตสาธนเฏฺฐน สาธุ, เตสํ สํเวควตฺถุํ กิเตฺตตฺวา กิเตฺตตฺวา กีฬนํ สาธุกีฬนํ, อุฬารปุญฺญปสวนโต สมฺปรายิกตฺถาวิโรธิกีฬาวิหาโรติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ ปุริมสฺมึ สตฺตาเห สาธุกีฬาย เอกเท

เสน กตฺตฺตา สาธุกีฬนทิวสา นาม เต ชาตาฯ วิเสสโต ปน ธาตุปูชาทิวเสสุเยว สาธุกีฬนํ อกํสุฯ ตโตเยว จ มหาปรินิพฺพานสุตฺตนฺตปาฬิยํ –

> ‘‘อถ โข โกสินารกา มลฺลา ภควโต สรีรานิ สตฺตาหํ สนฺถาคาเร สตฺติปญฺชรํ กริตฺวา ธนุปาการํ ปริกฺขิปาเปตฺวา นจฺจหิ คีเตหิ วาทิเตหิ มาเลหิ คนฺเธหิ สกฺกรึสุ ครุํ กรึสุ มาเนสุํ ปูเชสุ’’นฺติ (ที. นิ. ๒.๒๓๕)ฯ

เอตสฺส อฏฺฐกถายํ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒๓๕) วุตฺตํ –

> ‘‘กสฺมา ปเนเต เอวมกํสูติ? อิโต ปุริเมสุ ทฺวีสุ สตฺตาเหสุ เต ภิกฺขุสงฺฆสฺส ฐานนิสชฺชโอกาสํ กโรนฺตา ขาทนียโภชนียาทีนิ สํวิทหนฺตา สาธุกีฬิกาย โอกาสํ น ลภึสุฯ ตโต เนสํ อโหสิ ‘อิมํ สตฺตาหํ สาธุกีฬิตํ กีฬิสฺสาม, ฐานํ โข ปเนตํ วิชฺชติ, ยํ อมฺหากํ ปมตฺตภาวํ ญตฺวา โกจิเทว อาคนฺตฺวา ธาตุโย คเณฺหยฺย, ตสฺมา อารกฺขํ ฐเปตฺวา กีฬิสฺสามา’ติ, เตน เต เอวมกํสู’’ติฯ

ตสฺมา วิเสสโต สาธุกีฬิกา ธาตุปูชาทิวเสสุเยวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ เต ปน ธาตุปูชาย กตฺตฺตา ‘‘ธาตุปูชาทิวสา’’ติ ปากฏา ชาตาติ อาห **‘‘สตฺตสุ จ ธาตุปูชาทิวเสสู’’**ติฯ **อุปกฏฺฐา**ติ อาสนฺนาฯ วสฺสํ อุปเนนฺติ อุปคจฺฉนฺติ เอตฺถาติ **วสฺสูปนายิกาฯ เอกํ มคฺคํ คโต**ติ จาริกํ จริตฺวา มหาชนํ อสฺสาเสตุํ เอเกน มคฺเคน คโตฯ เอวํ อนุรุทฺธเตฺถราทโยปิ เตสุ เตสุ ชนปเทสุ จาริกํ จริตฺวา มหาชนํ อสฺสาเสนฺตา คตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ **เยน สาวตฺถิ, เตน จาริกํ ปกฺกามี**ติ ยตฺถ สาวตฺถิ, ตตฺถ จาริกํ ปกฺกามิ, เยน วา ทิสาภาเคน สาวตฺถิ ปกฺกมิตพฺพา โหติ, เตน ทิสาภาเคน จาริกํ ปกฺกามีติ อโตฺถฯ

ตตฺราติ ตสฺสํ สาวตฺถิยํฯ **สุทนฺ**ติ นิปาตมตฺตํฯ **อนิจฺจตาทิปฏิสํยุตฺตายา**ติ ‘‘สเพฺพ สงฺขารา อนิจฺจา’’ติอาทินยปฺปวตฺตายฯ อสมุจฺฉินฺนตณฺหานุสยตฺตา อวิชฺชาตณฺหาภิสงฺขเตน กมฺมุนา ภวโยนิคติฐิติสตฺตาวาเสสุ ขนฺธปญฺจกสงฺขาตํ อตฺตภาวํ ชเนติ อภินิพฺพเตฺตตีติ ชโน, กิเลเส ชเนติ, อชนิ, ชนิสฺสตีติ วา ชโน, มหโนฺต ชโนติ **มหาชโน,** ตํ มหาชนํ, พหุชนนฺติ อโตฺถฯ **สญฺญาเปตฺวา**ติ สมสฺสาเสตฺวาฯ **คนฺธกุฏิยา ทฺวารํ วิวริตฺวา**ติ ปริโภคเจติยภาวโต คนฺธกุฏึ วนฺทิตฺวา คนฺธกุฏิยา ทฺวารํ วิวรีติ เวทิตพฺพํฯ เตเนว ทีฆนิกายฏฺฐกถายํ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.ปฐมมหาสงฺคีติกถา) ‘‘คนฺธกุฏึ วนฺทิตฺวา’’ติ วุตฺตํฯ มิลาตํ มาลากจวรํ **มิลาตมาลากจวรํฯ ยถาฐาเน ฐเปตฺวา**ติ ปฐมฐิตฏฺฐานํ อนติกฺกมิตฺวา ยถาฐิตฏฺฐาเนเยว ฐเปตฺวาติ อโตฺถฯ **ภควโต ฐิตกาเล กรณียํ วตฺตํ สพฺพมกาสี**ติ เสนาสเน กตฺตพฺพวตฺตํ สนฺธาย วุตฺตํฯ กโรโนฺต จ นฺหานโกฏฺฐเก สมฺมชฺชนอุทกูปฏฺฐานาทิกาเลสุ คนฺธกุฏึ คนฺตฺวา ‘‘นนุ ภควา อยํ ตุมฺหากํ นฺหานกาโล, อยํ ธมฺมเทสนากาโล, อยํ ภิกฺขูนํ โอวาททานกาโล, อยํ สีหเสยฺยํ กปฺปนกาโล, อยํ มุขโธวนกาโล’’ติอาทินา นเยน ปริเทวมาโนว อกาสิฯ ตเมนํ อญฺญตรา เทวตา ‘‘ภเนฺต อานนฺท, ตุเมฺห เอวํ ปริเทวมานา กถํ อเญฺญ อสฺสาสยิสฺสถา’’ติ สํเวเชสิฯ โส ตสฺสา วจเนน สํวิคฺคหทโย สนฺถมฺภิตฺวา ตถาคตสฺส ปรินิพฺพานโต ปภุติ ฐานนิสชฺชพหุลตาย อุสฺสนฺนธาตุกํ กายํ สมสฺสาเสตุํ ขีรวิเรจนํ ปิวิฯ อิทานิ ตํ ทเสฺสโนฺต **‘‘อถ เถโร’’**ติ อาทิมาหฯ

อุสฺสนฺนธาตุกนฺติ อุปจิตเสมฺหาทิธาตุกํ กายนฺติฯ **สมสฺสาเสตุนฺ**ติ สนฺตเปฺปตุํฯ **ทุติยทิวเส**ติ เทวตาย สํเวชิตทิวสโตฯ ‘‘เชตวนวิหารํ ปวิฏฺฐทิวสโต วา ทุติยทิวเส’’ติ วทนฺติฯ วิริจฺจติ เอเตนาติ วิเรจนํ, โอสธปริภาวิตํ ขีรเมว วิเรจนนฺติ **ขีรวิเรจนํฯ ยํ สนฺธายา**ติ ยํ เภสชฺช

ปานํ สนฺธายฯ องฺคสุภตาย สุโภติ เอวํ ลทฺธนามตฺตา **สุเภน มาณเวน**ฯ **ปหิตํ มาณวก**นฺติ ‘‘สตฺถา ปรินิพฺพุโต อานนฺทตฺเถโร กิรสฺส ปตฺตจีวรํ คเหตฺวา อาคโต, มหาชโน จ ตํ ทสฺสนาย อุปสงฺกมตี’’ติ สุตฺวา ‘‘วิหารํ โข ปน คนฺตฺวา มหาชนมชฺเฌ น สกฺกา สุเขน ปฏิสนฺถารํ วา กาตุํ ธมฺมกถํ วา โสตุํ, เคหํ อาคตํเยว นํ ทิสฺวา สุเขน ปฏิสนฺถารํ กริสฺสามิ, เอกา จ เม กงฺขา อตฺถิ, ตมฺปิ นํ ปุจฺฉิสฺสามี’’ติ จินฺเตตฺวา สุเภน มาณเวน เปสิตํ มาณวกํฯ **เอตทโวจา**ติ เอตํ ‘‘อกาโล โข’’ติอาทิกํ อานนฺทตฺเถโร อโวจฯ **อกาโล โข**ติ อชฺช คนฺตุํ ยุตฺตกาโล น โหติฯ กสฺมาติ เจ อาห **‘‘อตฺถิ เม อชฺชา’’**ติอาทิฯ **เภสชฺชมตฺตา**ติ อปฺปมตฺตกํ เภสชฺชํฯ อปฺปโตฺถ หิ อยํ มตฺตาสโทฺท ‘‘มตฺตา สุขปริจฺจาคา’’ติอาทีสุ วิยฯ

ทุติยทิวเสติ ขีรวิเรจนํ ปีตทิวสโต ทุติยทิวเสฯ **เจตกเตฺถเรนา**ติ เจติยรฏฺเฐ ชาตตฺตา ‘‘เจตโก’’ติ เอวํลทฺธนาเมนฯ **สุเภน มาณเวน ปุโฏฺฐ**ติ ‘‘เยสุ ธเมฺมสุ ภวํ โคตโม อิมํ โลกํ ปติฏฺฐาเปสิ, เต ตสฺส อจฺจเยน นฏฺฐา นุ โข, ธรนฺติ, สเจ ธรนฺติ, อานโนฺท ชานิสฺสติ, หนฺท นํ ปุจฺฉามี’’ติ เอวํ จินฺเตตฺวา ‘‘เยสํ โส ภวํ โคตโม ธมฺมานํ วณฺณวาที อโหสิ, ยตฺถ จ อิมํ ชนตํ สมาทเปสิ นิเวเสสิ ปติฏฺฐาเปสิ, กตเมสานํ โข โภ อานนฺท ธมฺมานํ โส ภวํ โคตโม วณฺณวาที อโหสี’’ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๔๔๘) สุเภน มาณเวน ปุโฏฺฐฯ อถสฺส เถโร ตีณิ ปิฏกานิ สีลกฺขนฺธาทีหิ ตีหิ ขเนฺธหิ สงฺคเหตฺวา ทเสฺสโนฺต ‘‘ติณฺณํ โข, มาณว, ขนฺธานํ โส ภควา วณฺณวาที’’ติอาทินา สุภสุตฺตมภาสิฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ **‘‘ทีฆนิกาเย สุภสุตฺตํ นาม ทสมํ สุตฺตมภาสี’’**ติฯ

ขณฺฑผุลฺลปฏิสงฺขรณนฺติ เอตฺถ **ขณฺฑ**นฺติ ฉินฺนํฯ **ผุลฺล**นฺติ ภินฺนํฯ เตสํ **ปฏิสงฺขรณํ** ปุน สมฺมา ปากติกกรณํ, อภินวกรณนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **ราชคห**นฺติ เอวํนามกํ นครํฯ ตญฺหิ มนฺธาตุมหาโควินฺทาทีหิ ปริคฺคหิตตฺตา ‘‘ราชคห’’นฺติ วุจฺจติฯ **ฉฑฺฑิตปติตอุกฺลาปา**ติ ฉฑฺฑิตา จ ปติตา จ อุกฺลาปา จ อเหสุนฺติ อโตฺถฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ภควโต ปรินิพฺพานฏฺฐานํ คจฺฉเนฺตหิ ภิกฺขูหิ ฉฑฺฑิตา วิสฺสฏฺฐา, ตโตเยว จ อุปจิกาทีหิ ขาทิตตฺตา อิโต จิโต จ ปติตา, สมฺมชฺชนาภาเวน อากิณฺณกจวรตฺตา อุกฺลาปา จ อเหสุนฺติฯ อิมเมวตฺถํ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘ภควโต หี’’**ติอาทิฯ ปริเจฺฉทวเสน เวณิยติ ทิสฺสตีติ **ปริเวณํ**ฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ วิหาเรสุฯ ขณฺฑผุลฺลปฏิสงฺขรณนฺติ อิมินา สมฺพโนฺธฯ **ปฐมํ มาส**นฺติ วสฺสานสฺส ปฐมํ มาสํ, อจฺจนฺตสํโยเค เจตํ อุปโยควจนํฯ เสนาสนวตฺตานํ ปญฺญตฺตตฺตา **เสนาสนกฺขนฺธเก** จ เสนาสนปฏิพทฺธานํ พหูนํ วจนโต ‘‘ภควตา…เป.… วณฺณิต’’นฺติ วุตฺตํฯ

ทุติยทิวเสติ ‘‘ขณฺฑผุลฺลปฏิสงฺขรณํ กโรมา’’ติ จินฺติตทิวสโต ทุติยทิวเสฯ โส จ วสฺสูปนายิกทิวสโต ทุติยทิวโสติ เวทิตโพฺพฯ เต หิ เถรา อาสาฬฺหีปุณฺณมาย อุโปสถํ กตฺวา ปาฏิปเท สนฺนิปติตฺวา วสฺสํ อุปคนฺตฺวา เอวํ จินฺเตสุํฯ **อชาตสตฺตุ ราชา**ติ อชาโต หุตฺวา ปิตุโน ปจฺจตฺถิโก ชาโตติ ‘‘อชาตสตฺตู’’ติ ลทฺธโวหาโร ราชาฯ ตสฺมิํ กิร กุจฺฉิคเต เทวิยา เอวรูโป โทหโฬ อุปฺปชฺชิ ‘‘อโห วตาหํ รโญฺญ ทกฺขิณพาหุโต โลหิตํ ปิเวยฺย’’นฺติ ฯ อถ ตสฺสา กเถตุํ อสโกฺกนฺติยา กิสภาวํ ทุพฺพณฺณภาวญฺจ ทิสฺวา ราชา สยเมว ปุจฺฉิตฺวา ญตฺวา จ เวเชฺช ปโกฺกสาเปตฺวา สุวณฺณสตฺถเกน พาหุํ ผาเลตฺวา สุวณฺณสรเกน โลหิตํ คเหตฺวา อุทเกน สมฺภินฺทิตฺวา ปาเยสิฯ เนมิตฺตกา ตํ สุตฺวา ‘‘เอส คโพฺภ รโญฺญ สตฺตุ ภวิสฺสติ, อิมินา ราชา หญฺญิสฺสตี’’ติ พฺยากริํสุ, ตสฺมา ‘‘อชาโตเยว รโญฺญ สตฺตุ ภวิสฺสตี’’ติ เนมิตฺตเกหิ นิทฺทิฏฺฐตฺตา อชาตสตฺตุ นาม ชาโตฯ **กิ**นฺติ การณปุจฺฉนเตฺถ นิปาโต, กสฺมาติ อโตฺถฯ **ปฏิเวเทสุ**นฺติ นิเวเทสุํ, ชานาเปสุนฺติ อโตฺถฯ **วิสฺสตฺถา**ติ นิราสงฺกจิตฺตาฯ **อาณาจกฺก**นฺติ

อาณาเยว อปฺปฏิหตวุตฺติยา ปวตฺตนเฏฺฐน จกฺกนฺติ อาณาจกฺกํฯ **สนฺนิสชฺชฏฺฐาน**นฺติ สนฺนิปติตฺวา นิสีทนฏฺฐานํฯ

ราชภวนวิภูตินฺติ ราชภวนสมฺปตฺตึฯ **อวหสนฺตมิวา**ติ อวหาสํ กุรุมานํ วิยฯ **สิริยา นิเกตมิวา**ติ สิริยา วสนฏฺฐานมิวฯ **เอกนิปาตติตฺถมิว จ เทวมนุสฺสนยนวิหงฺคาน**นฺติ เอกสฺมิํ ปานียติเตฺถ สนฺนิปตนฺตา ปกฺขิโน วิย สเพฺพสํ ชนานํ จกฺขูนิ มณฺฑเปเยว นิปตนฺตีติ เทวมนุสฺสานํ นยนสงฺขาตวิหงฺคานํ เอกนิปาตติตฺถมิว จฯ **โลกรามเณยฺยกมิว สมฺปิณฺฑิต**นฺติ เอกตฺถ สมฺปิณฺฑิตํ ราสิกตํ โลเก รมณียภาวํ วิยฯ ยทิ โลเก วิชฺชมานํ รมณียตฺตํ สพฺพเมว อาเนตฺวา เอกตฺถ สมฺปิณฺฑิตํ สิยา, ตํ วิยาติ วุตฺตํ โหติฯ ‘‘ทฏฺฐพฺพสารมณฺฑนฺติ เผคฺคุรหิตสารํ วิย กสฏวินิมุตฺตํ ปสนฺนภูตํ วิย จ ทฏฺฐเพฺพสุ ทฏฺฐุํ อรหรูเปสุ สารภูตํ ปสนฺนภูตญฺจา’’ติ ตีสุปิ **คณฺฐิปเทสุ** วุตฺตํฯ ทฏฺฐโพฺพ ทสฺสนีโย สารภูโต วิสิฏฺฐตโร มโณฺฑ มณฺฑนํ อลงฺกาโร เอตสฺสาติ **ทฏฺฐพฺพสารมโณฺฑ,** มณฺฑโปติ เอวเมตฺถ อโตฺถ คเหตโพฺพติ อมฺหากํ ขนฺติ, อุปปริกฺขิตฺวา ยุตฺตตรํ คเหตพฺพํฯ มณฺฑํ สูริยรสฺมิํ ปาติ นิวาเรตีติ **มณฺฑโปฯ วิวิธ...เป.... จารุวิตาน**นฺติ เอตฺถ กุสุมทามานิ จ ตานิ โอลมฺพกานิ จาติ กุสุมทามโอลมฺพกานิฯ เอตฺถ จ วิเสสนสฺส ปรนิปาโต ทฏฺฐโพฺพ, โอลมฺพกกุสุมทามานีติ อโตฺถฯ ตานิ วิวิธานิ อเนกปฺปการานิ วินิคฺคลนฺตํ วเมนฺตํ นิกฺขาเมนฺตมิว จารุ โสภนํ วิตานํ เอตฺถาติ **วิวิธกุสุมทามโอลมฺพกวินิคฺคลนฺตจารุวิตาโน,** มณฺฑโป, ตํ อลงฺกริตฺวาติ โยเชตพฺพํฯ **รตนวิจิตฺรมณิกโอฏฺฏิมตลมิวา**ติ นานาปุปฺผูปหารวิจิตฺตสุปรินิฏฺฐิตภูมิกมฺมตฺตาเยว นานารตเนหิ วิจิตฺตภูตมณิโกฏฺฏิมตลมิวาติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ รตนวิจิตฺตคฺคหณํ นานาปุปฺผูปหารวิจิตฺตตาย นิทสฺสนํ, มณิโกฏฺฏิมตลคฺคหณํ สุปรินิฏฺฐิตภูมิปริกมฺมตายาติ เวทิตพฺพํฯ มณิโย โกเฏฺฏตฺวา กตตลตฺตา มณิโกฏฺฏเนน นิพฺพตฺตตลนฺติ มณิโกฏฺฏิมตลํฯ **น**นฺติ มณฺฑปํฯ **ปุปฺผูปหาโร** ปุปฺผปูชาฯ **อุตฺตราภิมุข**นฺติ อุตฺตรทิสาภิมุขํฯ **อาสนารห**นฺติ นิสีทนารหํฯ **ทนฺตขจิต**นฺติ ทเนฺตหิ รจิตํ, ทเนฺตหิ กตนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **เอตฺถา**ติ อาสเนฯ **นิฏฺฐิตํ ภเนฺต มม กิจฺจ**นฺติ มยา กตฺตพฺพกิจฺจํ นิฏฺฐิตนฺติ อโตฺถฯ

ตสฺมิํ ปน ทิวเส เอกเจฺจ ภิกฺขู อายสฺมนฺตํ อานนฺทํ สนฺธาย เอวมาหํสุ ‘‘อิมสฺมิํ ภิกฺขุสเงฺฆ เอโก ภิกฺขุ วิสฺสคนฺธํ วายโนฺต วิจรตี’’ติฯ เถโร ตํ สุตฺวา ‘‘อิมสฺมิํ ภิกฺขุสเงฺฆ อโญฺญ วิสฺสคนฺธํ วายโนฺต วิจรณกภิกฺขุ นาม นตฺถิ, อทฺธา เอเต มํ สนฺธาย วทนฺตี’’ติ สํเวคํ อาปชฺชิฯ เอกเจฺจ นํ อาหํสฺเยว ‘‘เสฺว, อาวุโส, สนฺนิปาโต’’ติอาทิฯ อิทานิ ตํ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘ภิกฺขู อายสฺมนฺตํ อานนฺทํ อาหํสู’’**ติอาทิฯ **เตนา**ติ ตสฺมาฯ **อาวเชฺชสี**ติ อุปนาเมสิฯ **อนุปาทายา**ติ ตณฺหาทิฏฺฐิวเสน กญฺจิ ธมฺมํ อคเหตฺวา, เยหิ วา กิเลเสหิ สเพฺพหิ วิมุจฺจติ, เตสํ เลสมตฺตมฺปิ อคเหตฺวาติ อโตฺถฯ **อาสเวหี**ติ ภวโต อาภวคฺคํ ธมฺมโต วา อาโคตฺรภุํ สวนโต ปวตฺตนโต อาสวสญฺญิเตหิ กิเลเสหิฯ ลกฺขณวจนเญฺจตํ อาสเวหีติ, ตเทกฏฺฐตาย ปน สเพฺพหิปิ กิเลเสหิ, สเพฺพหิปิ ปาปธเมฺมหิ จิตฺตํ วิมุจฺจติเยวฯ **จิตฺตํ วิมุจฺจี**ติ จิตฺตํ อรหตฺตมคฺคกฺขเณ อาสเวหิ วิมุจฺจมานํ กตฺวา อรหตฺตผลกฺขเณ วิมุจฺจีติ อโตฺถฯ **จงฺกเมนา**ติ จงฺกมนกิริยายฯ วิวฏฺฏูปนิสฺสยภูตํ กตํ อุปจิตํ ปุญฺญํ เอเตนาติ **กตปุโญฺญ,** อรหตฺตาธิคมาย กตาธิกาโรติ อโตฺถฯ **ปธานมนุยุญฺชา**ติ วีริยํ อนุยุญฺช, อรหตฺตาธิคมาย อนุโยคํ กโรหีติ อโตฺถฯ **กถาโทโส นาม นตฺถี**ติ กถาย อปรชฺฌํ นาม นตฺถิฯ **อจฺจารทฺธํ วีริย**นฺติ อติวิย อารทฺธํ วีริยํฯ **อุทฺธจฺจายา**ติ อุทฺธตภาวายฯ **วีริยสมตํ โยเชมี**ติ จงฺกมนวีริยสฺส อธิมตฺตตฺตา ตสฺส ปหานวเสน สมาธินา สมรสตาปาทเนน วีริยสมตํ โยเชมิฯ

ทุติยทิวเสติ เถเรน อรหตฺตปฺปตฺตทิวสโต ทุติยทิวเสฯ **ธมฺมสภายํ สนฺนิปติตา**ติ ปกฺขสฺส ปญฺจมิยํ สนฺนิปติํสุฯ **อตฺตโน อรหตฺตปฺปตฺติํ ญาเปตุกาโม**ติ ‘‘เสกฺขตาย ธมฺมสงฺคีติยา คเหตุํ อยุตฺตมฺปิ พหุสฺสุตตฺตา คณฺหิสฺสามา’’ติ จินฺเตตฺวา นิสินฺนานํ เถรานํ ‘‘อิทานิ อรหตฺตปฺปตฺโต’’ติ โสมนสฺสุปฺปาทนตฺถํ ‘‘อปฺปมตฺโต โหหี’’ติ ทินฺนโอวาทสฺส สผลตาทีปนตฺถํ อตฺตุปนายิกํ อกตฺวา อญฺญพฺยากรณสฺส ภควตา สํวณฺณิตตฺตา จ เถโร อตฺตโน อรหตฺตปฺปตฺติํ ญาเปตุกาโม อโหสีติ เวทิตพฺพํฯ **ยถาวุฑฺฒ**นฺติ วุฑฺฒปฏิปาฏิํ อนติกฺกมิตฺวาฯ **เอเก**ติ มชฺฌิมภาณกานํเยว เอเกฯ ปุพฺเพ วุตฺตมฺปิ หิ สพฺพํ มชฺฌิมภาณกา วทนฺติเยวาติ เวทิตพฺพํฯ ทีฆภาณกา (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.ปฐมมหาสงฺคีติกถา) ปเนตฺถ เอวํ วทนฺติ –

> ‘‘อถ โข อายสฺมา อานนฺโท อรหา สมาโน สนฺนิปาตํ อคมาสิฯ กถํ อคมาสิ? ‘อิทานิมฺหิ สนฺนิปาตมชฺฌํ ปวิสนารโห’ติ หฏฺฐตุฏฺฐจิตฺโต เอกํสํ จีวรํ กตฺวา พนฺธนา มุตฺตตาลปกฺกํ วิย ปณฺฑุกมฺพเล นิกฺขิตฺตชาติมณิ วิย วิคตวลาหเก นเภ สมุคฺคตปุณฺณจนฺโท วิย พาลาตปสมฺผสฺสวิกสิตเรณุปิญฺชรคพฺภํ ปทุมํ วิย จ ปริสุทฺเธน ปริโยทาเตน สปฺปเภน สสฺสิริเกน มุขวเรน อตฺตโน อรหตฺตปฺปตฺติํ อาโรจยมาโน วิย จ อคมาสิฯ อถ นํ ทิสฺวา อายสฺมโต มหากสฺสปสฺส เอตทโหสิ ‘โสภติ วต โภ อรหตฺตปฺปตฺโต อานนฺโท, สเจ สตฺถา ธเรยฺย, อทฺธา อชฺช อานนฺทสฺส สาธุการํ ทเทยฺย, หนฺท อิมสฺสาหํ อิทานิ สตฺถารา ทาตพฺพํ สาธุการํ ททามี’ติ ติกฺขตฺตุํ สาธุการมทาสี’’ติฯ

อากาเสน อาคนฺตฺวา นิสีทีติปิ เอเกติ เอตฺถ ปน เตสํ เตสํ ตถา ตถา คเหตฺวา อาคตมตฺตํ ฐเปตฺวา วิสุํ วิสุํ วจเน อญฺญํ วิเสสการณํ นตฺถีติ วทนฺติฯ อุปติสฺสเตฺถโร ปนาห ‘‘สตฺตมาสํ กตาย ธมฺมสงฺคีติยา กทาจิ ปถวิยํ นิมุชฺชิตฺวา อาคตตฺตา ตํ คเหตฺวา เอเก วทนฺติฯ กทาจิ อากาเสน อาคตตฺตา ตํ คเหตฺวา เอเก วทนฺตี’’ติฯ

***ภิกฺขู* อามนฺเตสี**ติ *ภิกฺขู* อาลปิ อภาสิ สโมฺพเธสีติ อยเมตฺถ อโตฺถฯ อญฺญตฺร ปน ญาปเนปิ โหติฯ ยถาห – ‘‘อามนฺตยามิ โว, *ภิกฺขเว*, (ที. นิ. ๒.๒๑๘) ปฏิเวทยามิ โว, *ภิกฺขเว*’’ติ (อ. นิ. ๗.๗๒)ฯ ปโกฺกสเนปิ ทิสฺสติฯ ยถาห ‘‘เอหิ ตฺวํ, *ภิกฺขุ*, มม วจเนน สาริปุตฺตํ อามเนฺตหี’’ติ (อ. นิ. ๙.๑๑)ฯ **อาวุโส**ติ อามนฺตนาการทีปนํฯ **กํ ธุรํ กตฺวา**ติ กํ เชฏฺฐกํ กตฺวาฯ **กิํ อานนฺโท นปฺปโหตี**ติ อฏฺฐกถาจริเยหิ ฐปิตปุจฺฉาฯ **นปฺปโหตี**ติ น สโกฺกติฯ **เอตทคฺค**นฺติ เอโส อโคฺคฯ ลิงฺควิปลฺลาเสน หิ อยํ นิเทฺทโสฯ **ยทิท**นฺติ จ โย อยนฺติ อโตฺถ, ยทิทํ ขนฺธปญฺจกนฺติ วา โยเชตพฺพํฯ **สมฺมนฺนี**ติ สมฺมตํ อกาสิฯ **อุปาลิํ วินยํ ปุเจฺฉยฺย**นฺติ ปุจฺฉธาตุสฺส ทฺวิกมฺมกตฺตา วุตฺตํฯ **พีชนิํ คเหตฺวา**ติ เอตฺถ พีชนีคหณํ ธมฺมกถิกานํ ธมฺมตาติ เวทิตพฺพํฯ ภควาปิ หิ ธมฺมกถิกานํ ธมฺมตาทสฺสนตฺถเมว วิจิตฺตพีชนิํ คณฺหาติฯ น หิ อญฺญถา สพฺพสฺสปิ โลกสฺส อลงฺการภูตํ ปรมุกฺกํสคตสิกฺขาสํยมานํ พุทฺธานํ มุขจนฺทมณฺฑลํ ปฏิจฺฉาเทตพฺพํ โหติฯ ‘‘ปฐมํ, อาวุโส อุปาลิ, ปาราชิกํ กตฺถ ปญฺญตฺต’’นฺติ กสฺมา วุตฺตํ, นนุ ตสฺส สงฺคีติยา ปุริมกาเล ปฐมภาโว น ยุโตฺตติ? โน น ยุโตฺต ภควตา ปญฺญตฺตานุกฺกเมน ปาติโมกฺขุเทฺทสานุกฺกเมน จ ปฐมภาวสฺส สิทฺธตฺตาฯ เยภุเยฺยน หิ ตีณิ ปิฏกานิ ภควโต ธรมานกาเล ฐิตานุกฺกเมเนว สงฺคีตานิ, วิเสสโต วินยาภิธมฺมปิฏกานีติ ทฏฺฐพฺพํฯ **กิสฺมิํ วตฺถุสฺมิํ เมถุนธเมฺม**ติ จ นิมิตฺตเตฺถ ภุมฺมวจนํฯ

วตฺถุมฺปิ ปุจฺฉีติอาทิ ‘‘กตฺถ ปญฺญตฺต’’นฺติอาทินา ทสฺสิเตน สห ตโต อวสิฏฺฐมฺปิ สงฺคเหตฺวา ทสฺสนวเสน วุตฺตํฯ กิํ ปเนตฺถ ปฐมปาราชิกปาฬิยํ กิญฺจิ อปเนตพฺพํ วา ปกฺขิปิตพฺพํ วา อาสิ นาสีติ? พุทฺธสฺส ภควโต ภาสิเต อปเนตพฺพํ นาม นตฺถิฯ น หิ ตถาคตา เอกพฺยญฺ

ชนมฺปิ นิรตฺถกํ วทนฺติ, สาวกานํ ปน เทวตานํ วา ภาสิเต อปเนตพฺพมฺปิ โหติ, ตํ ธมฺมสงฺคาหกเตฺถรา อปนยึสุ, ปกฺขิปิตพฺพํ ปน สพฺพตฺถาปิ อตฺถิ, ตสฺมา ยํ ยตฺถ ปกฺขิปิตุํ ยุตฺตํ, ตํ ตตฺถ ปกฺขิปึสุเยวฯ กึ ปน ตนฺติ เจ? ''เตน สมเยนา''ติ วา ''เตน โข ปน สมเยนา''ติ วา ''อถ โข''อิติ วา ''เอวํ วุตฺเต''ติ วา ''เอตทโวจา''ติ วา เอวมาทิกํ สมฺพนฺธวจนมตฺตํฯ เอวํ ปกฺขิปิตพฺพยุตฺตํ ปกฺขิปิตฺวา ปน อิทํ ปฐมปาราชิกนฺติ ฐเปสุํ ฯ ปฐมปาราชิเก สงฺคหมารุเฬฺห ปญฺจ อรหนฺตสตานิ สงฺคหํ อาโรปิตนเยเนว คณสชฺฌายมกํสุฯ ''เตน สมเยน พุทฺโธ ภควา เวรญฺชายํ วิหรตี''ติ จ เนสํ สชฺฌายารมฺภกาเลเยว สาธุการํ ททมานา วิย มหาปถวี อุทกปริยนฺตํ กตฺวา กมฺปิตฺถฯ เต เอเตเนว นเยน เสสปาราชิกานิปิ สงฺคหํ อาโรเปตฺวา ''อิทํ ปาราชิกกณฺฑ''นฺติ ฐเปสุํฯ เอวํ เตรส สงฺฆาทิเสสานิ ''เตรสก''นฺติอาทีนิ วตฺวา วีสาธิกานิ เทฺว สิกฺขาปทสตานิ ''มหาวิภงฺโค''ติ กิตฺเตตฺวา ฐเปสุํฯ มหาวิภงฺคาวสาเนปิ ปุริมนเยเนว มหาปถวี อกมฺปิตฺถฯ ตโต ภิกฺขุนิวิภงฺเค อฏฺฐ สิกฺขาปทานิ ''ปาราชิกกณฺฑํ นามา''ติอาทีนิ วตฺวา ตีณิ สิกฺขาปทสตานิ จตฺตาริ จ สิกฺขาปทานิ ''ภิกฺขุนิวิภงฺโค''ติ กิตฺเตตฺวา ''อยํ อุภโตวิภงฺโค นาม จตุสฏฺฐิภาณวาโร''ติ ฐเปสุํฯ อุภโตวิภงฺคาวสาเนปิ วุตฺตนเยเนว ปถวี อกมฺปิตฺถฯ เอเตเนวุปาเยน อสีติภาณวารปริมาณํ ขนฺธกํ ปญฺจวีสติภาณวารปริมาณํ ปริวารญฺจ สงฺคหํ อาโรเปตฺวา ''อิทํ วินยปิฏกํ นามา''ติ ฐเปสุํฯ วินยปิฏกาวสาเนปิ วุตฺตนเยเนว ปถวีกมฺโป อโหสิฯ ตํ อายสฺมนฺตํ อุปาลิเตฺถรํ ปฏิจฺฉาเปสุํ ''อาวุโส, อิทํ ตุยฺหํ นิสฺสิตเก วาเจหี''ติ เอวเมตฺถ อวุโตฺตปิ วิเสโส เวทิตโพฺพฯ

เอวํ วินยปิฏกํ สงฺคหมาโรเปตฺวา สุตฺตนฺตปิฏกํ สงฺคายึสุฯ อิทานิ ตํ ทเสฺสโนฺต อาห **''วินยํ สงฺคายิตฺวา''**ติอาทิฯ **มหากสฺสปเตฺถโร อานนฺทเตฺถรํ ธมฺมํ ปุจฺฉี**ติ เอตฺถ อยมนุกฺกโม เวทิตโพฺพ – อานนฺทเตฺถเร ทนฺตขจิตํ พีชนึ คเหตฺวา ธมฺมาสเน นิสินฺเน อายสฺมา มหากสฺสปเตฺถโร ภิกฺขู ปุจฺฉิ ''กตรํ, อาวุโส, ปิฏกํ ปฐมํ สงฺคายามา''ติ? ''สุตฺตนฺตปิฏกํ, ภเนฺตติฯ สุตฺตนฺตปิฏเก จตโสฺส สงฺคีติโย, ตาสุ ปฐมํ กตรํ สงฺคีตินฺติ? ทีฆสงฺคีตึ, ภเนฺตติฯ ทีฆสงฺคีติยํ จตุตฺตึส สุตฺตานิ, ตโย จ วคฺคา, เตสุ ปฐมํ กตรํ วคฺคนฺติฯ สีลกฺขนฺธวคฺคํ, ภเนฺตติฯ สีลกฺขนฺธวเคฺค เตรส สุตฺตนฺตา, เตสุ ปฐมํ กตรํ สุตฺตนฺติ? พฺรหฺมชาลสุตฺตํ นาม ภเนฺต ติวิธสีลาลงฺกตํ นานาวิธมิจฺฉาชีวกุหนลปนาทิวิทฺธํสนํ ทฺวาสฏฺฐิทิฏฺฐิชาลวินิเวฐนํ ทสสหสฺสิโลกธาตุปกมฺปนํ, ตํ ปฐมํ สงฺคายามา''ติฯ อถ โข อายสฺมา มหากสฺสโป อายสฺมนฺตํ อานนฺทํ เอตทโวจ ''พฺรหฺมชาลํ, อาวุโส อานนฺท, กตฺถ ภาสิต''นฺติ?

อนฺตรา จ ภเนฺต ราชคหํ อนฺตรา จ นาฬนฺทนฺติ เอตฺถ **อนฺตรา**-สโทฺท การณขณจิตฺตเวมชฺฌวิวราทีสุ ทิสฺสติฯ ตถา หิ ''ตทนฺตรํ โก ชาเนยฺย อญฺญตฺร ตถาคตา''ติ (อ. นิ. ๖.๔๔; ๑๐.๗๕) จ, ''ชนา สงฺคมฺม มเนฺตนฺติ, มญฺจ ตญฺจ กิมนฺตร''นฺติ (สํ. นิ. ๑.๒๒๘) จ อาทีสุ การเณ อนฺตราสโทฺท วตฺตติฯ ''อทฺทส มํ ภเนฺต อญฺญตรา อิตฺถี วิชฺชนฺตริกาย ภาชนํ โธวนฺตี''ติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๑๔๙) ขเณฯ ''ยสฺสนฺตรโต น สนฺติ โกปา''ติอาทีสุ (อุทา. ๒๐) จิเตฺตฯ ''อนฺตรา โวสานมาปาที''ติอาทีสุ เวมเชฺฌฯ ''อปิ จายํ ตโปทา ทฺวินฺนํ มหานิรยานํ อนฺตริกาย อาคจฺฉตี''ติอาทีสุ (ปารา. ๒๓๑) วิวเรฯ สฺวายมิธ วิวเร วตฺตติ, ตสฺมา ราชคหสฺส จ นาฬนฺทาย จ วิวเรติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพ, อนฺตราสเทฺทน ปน ยุตฺตตฺตา อุปโยควจนํ กตํฯ อีทิเสสุ จ ฐาเนสุ อกฺขรจินฺตกา ''อนฺตรา คามญฺจ นทิญฺจ ยาตี''ติ เอวํ เอกเมว อนฺตราสทฺทํ ปยุชฺชนฺติ, โส ทุติยปเทนปิ โยเชตโพฺพ โหติฯ อโยชิยมาเน อุปโยควจนํ น ปาปุณาติ สามิวจนปฺปสเงฺค อนฺตราสทฺทโยเคน อุปโยควจนสฺส อิจฺฉิตตฺตาฯ อิธ ปน โยเชตฺวา เอวํ วุโตฺตฯ **ราชาคารเก**ติ ตตฺถ รโญฺญ กีฬนตฺถํ ปฏิภานจิตฺตวิจิตฺรํ อคารํ อกํสุ, ตํ ราชาคารกนฺติ ปวุจฺจติ, ตสฺมึฯ **อมฺพลฏฺฐิกา**ติ รโญฺญ อุยฺยานํฯ ตสฺส กิร ทฺวารสมีเป ตรุโณ อมฺพรุ

โกฺข อตฺถิ, ตํ อมฺพลฏฺฐิกาติ วทนฺติฯ ตสฺส อวิทูรภวตฺตา อุยฺยานมฺปิ อมฺพลฏฺฐิกาเตฺวว สงฺขฺยํ คตํ ‘‘วรุณานคร’’นฺติอาทีสุ วิยฯ

สุปฺปิยญฺจ ปริพฺพาชกนฺติ เอตฺถ **สุปฺปิโย**ติ ตสฺส นามํ, **ปริพฺพาชโก**ติ สญฺชยสฺส อเนฺตวาสี ฉนฺนปริพฺพาชโกฯ **พฺรหฺมทตฺตญฺจ มาณวกนฺ**ติ เอตฺถ **พฺรหฺมทโตฺต**ติ ตสฺส นามํฯ **มาณโว**ติ สโตฺตปิ โจโรปิ ตรุโณปิ วุจฺจติฯ ตถา หิ –

> ‘‘โจทิตา เทวทูเตหิ, เย ปมชฺชนฺติ มาณวา;
> เต ทีฆรตฺตํ โสจนฺติ, หีนกายูปคา นรา’’ติฯ (ม. นิ. ๓.๒๗๑; อ. นิ. ๓.๓๖) –

อาทีสุ สโตฺต มาณโวติ วุโตฺตฯ ‘‘มาณเวหิปิ สมาคจฺฉนฺติ กตกเมฺมหิปิ อกตกเมฺมหิปี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๒.๑๔๙) โจโรฯ ‘‘อมฺพฏฺฐมาณโว องฺคโก มาณโว’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๒๕๘-๒๖๑, ๓๑๖) ตรุโณ มาณโวติ วุโตฺตฯ อิธาปิ อยเมว อธิเปฺปโตฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ ‘‘พฺรหฺมทตฺตํ นาม ตรุณปุริสํ อารพฺภ’’ติฯ **ชีวกมฺพวเน**ติ ชีวกสฺส โกมารภจฺจสฺส อมฺพวเนฯ อถ ‘‘กํ อารพฺภา’’ติ อวตฺวา ‘‘เกนสทฺธิ’’นฺติ กสฺมา วุตฺตํ? น เอตํ สุตฺตํ ภควตา เอว วุตฺตํ, รญฺญาปิ ‘‘ยถา นุ โข อิมานิ ปุถุสิปฺปายตนานี’’ติอาทินา กิญฺจิ กิญฺจิ วุตฺตํ อตฺถิ, ตสฺมา เอวํ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **เวเทหิปุเตฺตนา**ติ อยํ โกสลรโญฺญ ธีตาย ปุโตฺต, น วิเทหรโญฺญ, ‘‘เวเทหี’’ติ ปน ปณฺฑิตาธิวจนเมตํฯ วิทนฺติ เอเตนาติ เวโท, ญาณเสฺสตํ อธิวจนํฯ เวเทน อีหติ ฆฏติ วายมตีติ เวเทหี, เวเทหิยา ปุโตฺต เวเทหิปุโตฺต, เตนฯ

เอเตเนวุปาเยน ปญฺจ นิกาเย ปุจฺฉีติ เอตฺถ อยมนุกฺกโม เวทิตโพฺพฯ วุตฺตนเยน พฺรหฺมชาลสฺส ปุจฺฉาวิสชฺชนาวสาเน ปญฺจ อรหนฺตสตานิ สชฺฌายมกํสุฯ วุตฺตนเยเนว จ ปถวีกโมฺป อโหสิฯ เอวํ พฺรหฺมชาลํ สงฺคายิตฺวา ตโต ปรํ ‘‘สามญฺญผลํ ปนาวุโส อานนฺท, กตฺถ ภาสิต’’นฺติอาทินา ปุจฺฉาวิสชฺชนานุกฺกเมน สทฺธิํ พฺรหฺมชาเลน เตรสสุตฺตนฺตํ สงฺคายิตฺวา ‘‘อยํ สีลกฺขนฺธวโคฺค นามา’’ติ กิเตฺตตฺวา ฐเปสุํฯ ตทนนฺตรํ มหาวคฺคํ, ตทนนฺตรํ ปาถิกวคฺคนฺติ เอวํ ติวคฺคสงฺคหํ จตุตฺติํสสุตฺตนฺตปฏิมณฺฑิตํ จตุสฏฺฐิภาณวารปริมาณํ ตนฺติํ สงฺคายิตฺวา ‘‘อยํ ทีฆนิกาโย นามา’’ติ วตฺวา อายสฺมนฺตํ อานนฺทเตฺถรํ ปฏิจฺฉาเปสุํ ‘‘อาวุโส, อิมํ ตุยฺหํ นิสฺสิตเก วาเจหี’’ติฯ ตโต อนนฺตรํ อสีติภาณวารปริมาณํ มชฺฌิมนิกายํ สงฺคายิตฺวา ธมฺมเสนาปติสาริปุตฺตเตฺถรสฺส นิสฺสิตเก ปฏิจฺฉาเปสุํ ‘‘อิมํ ตุเมฺห ปริหรถา’’ติฯ ตทนนฺตรํ ภาณวารสตปริมาณํ สํยุตฺตนิกายํ สงฺคายิตฺวา มหากสฺสปเตฺถรํ ปฏิจฺฉาเปสุํ ‘‘ภเนฺต, อิมํ ตุมฺหากํ นิสฺสิตเก วาเจถา’’ติฯ ตทนนฺตรํ วีสติภาณวารสตปอมาณํ องฺคุตฺตรนิกายํ สงฺคายิตฺวา อนุรุทฺธเตฺถรํ ปฏิจฺฉาเปสุํ ‘‘อิมํ ตุมฺหากํ นิสฺสิตเก วาเจถา’’ติฯ

ตทนนฺตรํ –

> ‘‘ธมฺมสงฺคณิํ วิภงฺคญฺจ, กถาวตฺถุญฺจ ปุคฺคลํ;
> ธาตุยมกํ ปฏฺฐานํ, อภิธโมฺมติ วุจฺจตี’’ติฯ –

เอวํ สํวณฺณิตํ สุขุมญาณโคจรํ ตนฺติํ สงฺคายิตฺวา ‘‘อิทํ อภิธมฺมปิฏกํ นามา’’ติ วตฺวา ปญฺจ อรหนฺตสตานิ สชฺฌายมกํสุฯ วุตฺตนเยเนว ปถวีกโมฺป อโหสิฯ ตโต ปรํ ชาตกํ มหานิเทฺทโส ปฏิสมฺภิทามโคฺค อปทานํ สุตฺตนิปาโต ขุทฺทกปาโฐ ธมฺมปทํ อุทานํ อิติวุตฺตกํ วิมานวตฺถุ เปตวตฺถุ เถรคาถา เถรีคาถาติ อิมํ ตนฺติํ สงฺคายิตฺวา ‘‘ขุทฺทกคโนฺถ นาม อย’’นฺติ จ วตฺวา อภิธมฺมปิฏกสฺมิํเยว สงฺคหํ อาโรปยิํสูติ ทีฆภาณกา วทนฺติฯ มชฺฌิมภาณกา ปน ‘‘จริยาปิฏก

พุทฺธวํเสหิ สทฺธึ สพฺพมฺปิ ตํ ขุทฺทกคนฺถํ สุตฺตนฺตปิฏเก ปริยาปนฺน''นฺติ วทนฺติฯ อยเมตฺถ อธิปฺปาโย – ชาตกาทิเก ขุทฺทกนิกายปริยาปเนฺน เยภุเยฺยน จ ธมฺมนิเทฺทสภูเต ตาทิเส อภิธมฺมปิฏเก สงฺคณฺหิตุํ ยุตฺตํ, น ปน ทีฆนิกายาทิปฺปกาเร สุตฺตนฺตปิฏเก, นาปิ ปญฺญตฺตินิเทฺทสภูเต วินยปิฏเกติฯ ทีฆภาณกา ''ชาตกาทีนํ อภิธมฺมปิฏเก สงฺคโห''ติ วทนฺติฯ จริยาปิฏกพุทฺธวํสานเญฺจตฺถ อคฺคหณํ ชาตกคติกตฺตาฯ มชฺฌิมภาณกา ปน อฏฺฐุปฺปตฺติวเสน เทสิตานํ ชาตกาทีนํ ยถานุโลมเทสนาภาวโต ตาทิเส สุตฺตนฺตปิฏเก สงฺคโห ยุโตฺต, น ปน สภาวธมฺมนิเทฺทสภูเต ยถาธมฺมสาสเน อภิธมฺมปิฏเกติ ชาตกาทีนํ สุตฺตปริยาปนฺนตํ วทนฺติฯ ตตฺถ ยุตฺตํ วิจาเรตฺวา คเหตพฺพํฯ ขุทฺทกนิกายสฺส เสสนิกายานํ วิย อปากฏตฺตา เสเส ฐเปตฺวา ขุทฺทกนิกายํ ปากฏํ กตฺวา ทเสฺสโนฺต **''ตตฺถ ขุทฺทกนิกาโย นามา''**ติอาทิมาหฯ **ตตฺถาติ** เตสุ นิกาเยสุฯ **ตตฺถาติ** ขุทฺทกนิกาเยฯ

เอวํ นิมิตฺตปโยชนกาลเทสการกกรณปฺปกาเรหิ ปฐมมหาสงฺคีตึ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตตฺถ ววตฺถาปิเตสุ ธมฺมวินเยสุ นานปฺปการโกสลฺลตฺถํ เอกวิธาทิเภเท ทเสฺสตุํ **''ตเทตํ สพฺพมฺปี''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธินฺติ** เอตฺถ อนาวรณญาณปทฏฺฐานํ มคฺคญาณํ มคฺคญาณปทฏฺฐานญฺจ อนาวรณญาณํ ''สมฺมาสโมฺพธี''ติ วุจฺจติฯ **ปจฺจเวกฺขเนฺตน วาติ** อุทานาทิวเสน ปวตฺตธมฺมํ สนฺธายาหฯ **วิมุตฺติรสนฺติ** อรหตฺตผลสฺสาทํ วิมุตฺติสมฺปตฺติกํ วา อคฺคผลนิปฺผาทนโต, วิมุตฺติกิจฺจํ วา กิเลสานํ อจฺจนฺตวิมุตฺติสมฺปาทนโตฯ

กิญฺจาปิ อวิเสเสน สพฺพมฺปิ พุทฺธวจนํ กิเลสวินยเนน วินโย, ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชมาเน อปายปตนาทิโต ธารเณน ธโมฺม จ โหติ , อิธาธิเปฺปเต ปน ธมฺมวินเย นิทฺธาเรตุํ **''ตตฺถ วินยปิฏก''**นฺติอาทิมาหฯ ขนฺธาทิวเสน สภาวธมฺมเทสนาพาหุลฺลโต อาห **''อวเสสํ พุทฺธวจนํ ธโมฺม''**ติฯ อถ วา ยทิปิ ธโมฺมเยว วินโย ปริยตฺติอาทิภาวโต, ตถาปิ วินยสทฺทสนฺนิธาโน อภินฺนาธิกรณภาเวน ปยุโตฺต ธมฺมสโทฺท วินยตนฺติวิปรีตํ ตนฺตึ ทีเปติ ยถา ''ปุญฺญญาณสมฺภาโร, โคพลีพทฺท''นฺติอาทิฯ

อเนกชาติสํสารนฺติ อยํ คาถา ภควตา อตฺตโน สพฺพญฺญุตญฺญาณปทฏฺฐานํ อรหตฺตปฺปตฺตึ ปจฺจเวกฺขเนฺตน เอกูนวีสติมสฺส ปจฺจเวกฺขณญาณสฺส อนนฺตรํ ภาสิตาฯ เตนาห **''อิทํ ปฐมพุทฺธวจน''**นฺติฯ อิทํ กิร สพฺพพุเทฺธหิ อวิชหิตอุทานํฯ อยมสฺส สเงฺขปโตฺถ (ธ. ป. อฏฺฐ. ๒.๑๕๔) – อหํ อิมสฺส อตฺตภาวเคหสฺส การกํ ตณฺหาวฑฺฒกึ คเวสโนฺต เยน ญาเณน ตํ ทฏฺฐุํ สกฺกา, ตสฺส โพธิญาณสฺสตฺถาย ทีปงฺกรปาทมูเล กตาภินีหาโร เอตฺตกํ กาลํ อเนกชาติสํสารํ อเนกชาติสตสหสฺสสงฺขฺยํ สํสารวฏฺฏํ **อนิพฺพิสํ** อนิพฺพิสโนฺต ตํ ญาณํ อวินฺทโนฺต อลภโนฺตเยว **สนฺธาวิสฺสํ** สํสรึฯ ยสฺมา ชราพฺยาธิมรณมิสฺสตาย ชาติ นาเมสา ปุนปฺปุนํ อุปคนฺตุํ ทุกฺขา, น จ สา ตสฺมึ อทิเฏฺฐ นิวตฺตติ, ตสฺมา ตํ คเวสโนฺต สนฺธาวิสฺสนฺติ อโตฺถฯ

ทิโฏฺฐสีติ อิทานิ มยา สพฺพญฺญุตญฺญาณํ ปฏิวิชฺฌเนฺตน ทิโฏฺฐ อสิฯ **ปุน เคหนฺติ** ปุน อิมํ อตฺตภาวสงฺขาตํ มม เคหํ **น กาหสิ** น กริสฺสสิฯ ตว **สพฺพา** อนวเสสา กิเลส**ผาสุกา** มยา **ภคฺคา**ฯ อิมสฺส ตยา กตสฺส อตฺตภาวเคหสฺส **กูฏํ** อวิชฺชาสงฺขาตํ กณฺณิกมณฺฑลํ **วิสงฺขตํ** วิทฺธํสิตํฯ **วิสงฺขารํ** นิพฺพานํ อารมฺมณกรณวเสน **คตํ** อนุปวิฏฺฐํ อิทานิ มม **จิตฺตํ,** อหญฺจ ตณฺหานํ ขยสงฺขาตํ อรหตฺตมคฺคํ อรหตฺตผลํ วา **อชฺฌคา** อธิคโต ปโตฺตสฺมีติ อโตฺถฯ **คณฺฐิปเทสุ** ปน ''วิสงฺขารคตนฺติ จิตฺตเมว ตณฺหานํ ขยสงฺขาตํ อรหตฺตมคฺคํ อรหตฺตผลํ วา อชฺฌคา อธิคโต ปโตฺต''ติ เอวมฺปิ อโตฺถ วุโตฺตฯ อยํ มนสา ปวตฺติตธมฺมานํ อาทิฯ ''ยทา หเว ปาตุภ

วนฺติ ธมฺมาติ อยํ ปน วาจาย ปวตฺติตธมฺมานํ อาที''ติ วทนฺติฯ อโนฺตชปฺปนวเสน กิร ภควา ''อเนกชาติสํสาร''นฺติอาทิมาหฯ

เกจีติ ขนฺธกภาณกาฯ ปฐมํ วุโตฺต ปน ธมฺมปทภาณกานํ อธิปฺปาโยติ เวทิตโพฺพฯ เอตฺถ จ ขนฺธกภาณกา วทนฺติ ''ธมฺมปทภาณกานํ คาถา มนสา เทสิตตฺตา ตทา มหโต ชนสฺส อุปการาย น โหติ, อมฺหากํ ปน คาถา วจีเภทํ กตฺวา เทสิตตฺตา ตทา สุณนฺตานํ เทวพฺรหฺมานํ อุปการาย อโหสิ, ตสฺมา อิทเมว ปฐมพุทฺธวจน''นฺติฯ ธมฺมปทภาณกา ปน ''เทสนาย ชนสฺส อุปการานุปการภาโว ลกฺขณํ น โหติ, ภควตา มนสา เทสิตตฺตาเยว อิทํ ปฐมพุทฺธวจน''นฺติ วทนฺติ, ตสฺมา อุภยมฺปิ อญฺญมญฺญํ วิรุทฺธํ น โหตีติ เวทิตพฺพํฯ นนุ จ ยทิ ''อเนกชาติสํสาร''นฺติ มนสา เทสิตํ, อถ กสฺมา ธมฺมปทอฏฺฐกถายํ (ธ. ป. อฏฺฐ. ๒.๑๕๓-๑๕๔) ''อเนกชาติสํสารนฺติ อิมํ ธมฺมเทสนํ สตฺถา โพธิรุกฺขมูเล นิสิโนฺน อุทานวเสน อุทาเนตฺวา อปรภาเค อานนฺทเตฺถเรน ปุโฏฺฐ กเถสี''ติ วุตฺตนฺติ? ตตฺถาปิ มนสา อุทาเนตฺวาติ เอวมโตฺถ คเหตโพฺพฯ อถ วา มนสาว เทสิตนฺติ เอวํ คหเณ กึ การณนฺติ เจ? ยทิ วจีเภทํ กตฺวา เทสิตํ สิยา, อุทานปาฬิยํ อารุฬฺหํ ภเวยฺย, ตสฺมา อุทานปาฬิยํ อนารุฬฺหภาโวเยว วจีเภทํ อกตฺวา มนสา เทสิตภาเว การณนฺติ วทนฺติฯ

ยทา หเว ปาตุภวนฺติ ธมฺมาติ เอตฺถ **อิติ**สโทฺท อาทิอโตฺถฯ เตน ''อาตาปิโน ฌายโต พฺราหฺมณสฺส, อถสฺส กงฺขา วปยนฺติ สพฺพาฯ ยโต ปชานาติ สเหตุธมฺม''นฺติ อาทิคาถาตฺตยํ สงฺคณฺหาติฯ **อุทานคาถ**นฺติ ปน ชาติยา เอกวจนํ, ตตฺถาปิ ปฐมคาถํเยว วา คเหตฺวา วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ เอตฺถ ปน ยํ วตฺตพฺพํ, ตํ ขนฺธเก อาวิ ภวิสฺสติฯ **ปาฏิปททิวเส**ติ อิทํ ''สพฺพญฺญุภาวปฺปตฺตสฺสา''ติ น เอเตน สมฺพนฺธิตพฺพํ, ''ปจฺจเวกฺขนฺตสฺส อุปฺปนฺนา''ติ เอเตน ปน สมฺพนฺธิตพฺพํฯ วิสาขปุณฺณมายเมว หิ ภควา ปจฺจูสสมเย สพฺพญฺญุตํ ปโตฺตติฯ **โสมนสฺสมยญาเณนา**ติ โสมนสฺสสมฺปยุตฺตญาเณนฯ **อามนฺตยามี**ติ นิเวทยามิ, โพเธมีติ อโตฺถฯ **วยธมฺมา**ติ อนิจฺจลกฺขณมุเขน ทุกฺขานตฺตลกฺขณมฺปิ สงฺขารานํ วิภาเวติ ''ยทนิจฺจํ ตํ ทุกฺขํ, ยํ ทุกฺขํ ตทนตฺตา''ติ (สํ. นิ. ๓.๑๕) วจนโตฯ ลกฺขณตฺตยวิภาวนนเยเนว ตทารมฺมณํ วิปสฺสนํ ทเสฺสโนฺต สพฺพติตฺถิยานํ อวิสยภูตํ พุทฺธาเวณิกํ จตุสจฺจกมฺมฏฺฐานาธิฏฺฐานํ อวิปรีตํ นิพฺพานคามินึ ปฏิปทํ ปกาเสตีติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ อิทานิ ตตฺถ สมฺมาปฏิปตฺติยํ นิโยเชติ **''อปฺปมาเทน สมฺปาเทถา''**ติฯ อถ วา ''วยธมฺมา สงฺขารา''ติ เอเตน สเงฺขเปน สํเวเชตฺวา ''อปฺปมาเทน สมฺปาเทถา''ติ สเงฺขเปเนว นิรวเสสํ สมฺมาปฏิปตฺตึ ทเสฺสติฯ อปฺปมาทปทญฺหิ สิกฺขตฺตยสงฺคหิตํ เกวลปริปุณฺณํ สาสนํ ปริยาทิยิตฺวา ติฏฺฐตีติฯ **อนฺตเร**ติ อนฺตราเฬ, เวมเชฺฌติ อโตฺถฯ

สุตฺตนฺตปิฏกนฺติ เอตฺถ ยถา กมฺมเมว กมฺมนฺตํ, เอวํ สุตฺตเมว สุตฺตนฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ **อสงฺคีต**นฺติ สงฺคีติกฺขนฺธกกถาวตฺถุปฺปกรณาทิฯ เกจิ ปน ''สุภสุตฺตมฺปิ ปฐมสงฺคีติยํ อสงฺคีต''นฺติ วทนฺติ, ตํ น ยุชฺชติฯ ''ปฐมสงฺคีติโต ปุเรตรเมว หิ อายสฺมตา อานนฺทเตฺถเรน เชตวเน วิหรเนฺตน สุภสฺส มาณวสฺส เทสิต''นฺติ **อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน** วุตฺตํฯ สุภสุตฺตํ ปน ''เอวํ เม สุตํ – เอกํ สมยํ อายสฺมา อานโนฺท สาวตฺถิยํ วิหรติ เชตวเน อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราเม อจิรปรินิพฺพุเต ภควตี''ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๔๔๔) อาคตํฯ ตตฺถ ''เอวํ เม สุต''นฺติอาทิวจนํ ปฐมสงฺคีติยํ อายสฺมตา อานนฺทเตฺถเรเนว วตฺตุํ ยุตฺตรูปํ น โหติฯ น หิ อานนฺทเตฺถโร สยเมว สุภสุตฺตํ เทเสตฺวา ''เอวํ เม สุต''นฺติอาทีนิ วทติฯ เอวํ ปน วตฺตพฺพํ สิยา ''เอกมิทาหํ, ภเนฺต, สมยํ สาวตฺถิยํ วิหรามิ เชตวเน อนาถปิณฺฑิกสฺส อาราเม''ติ, ตสฺมา ทุติยตติยสงฺคีติการเกหิ ''เอวํ เม สุต''นฺติอาทินา สุภสุตฺตํ สงฺคีติมาโรปิตํ วิย ทิสฺสติฯ อถ **อาจริยธมฺมปาล**

เตฺถรสฺส เอวมธิปฺปาโย สิยา ‘‘อานนฺทเตฺถเรเนว วุตฺตมฺปิ สุภสุตฺตํ ปฐมสงฺคีตึ อาโรเปตฺวา ตนฺตึ ฐเปตุกาเมหิ มหากสฺสปเตฺถราทีหิ อเญฺญสุ สุเตฺตสุ อาคตนเยเนว ‘เอวํ เม สุต’นฺติ อาทินา ตนฺติ ฐปิตา’’ติ, เอวํ สติ ยุเชฺชยฺยฯ อถ วา อายสฺมา อานนฺทเตฺถโร สุภสุตฺตํ สยํ เทเสโนฺตปิ สามญฺญผลาทีสุ ภควตา เทสิตนเยเนว เทเสสีติ ภควโต สมฺมุขา ลทฺธนเย ฐตฺวา เทสิตตฺตา ภควตา เทสิตํ ธมฺมํ อตฺตนิ อทหโนฺต ‘‘เอวํ เม สุต’’นฺติอาทิมาหาติ เอวมธิปฺปาโย เวทิตโพฺพฯ

อุภยานิ ปาติโมกฺขานีติ ภิกฺขุภิกฺขุนีปาติโมกฺขวเสนฯ **เทฺว วิภงฺคานี**ติ ภิกฺขุภิกฺขุนีวิภงฺควเสเนว เทฺว วิภงฺคานิฯ **ทฺวาวีสติ ขนฺธกานี**ติ มหาวคฺคจูฬวเคฺคสุ อาคตานิ ทฺวาวีสติ ขนฺธกานิฯ **โสฬสปริวารา**ติ โสฬสหิ ปริวาเรหิ อุปลกฺขิตตฺตา โสฬสปริวาราติ วุตฺตํฯ ตถา หิ ปริวารปาฬิยํ ‘‘ยํ เตน ภควตา ชานตา ปสฺสตา อรหตา สมฺมาสมฺพุเทฺธน ปฐมํ ปาราชิกํ กตฺถ ปญฺญตฺต’’นฺติอาทินา (ปริ. ๑) ปญฺญตฺติวาโร, ตโต ปรํ ‘‘เมถุนํ ธมฺมํ ปฎิเสวโนฺต กติ อาปตฺติโย อาปชฺชตี’’ติอาทินา (ปริ. ๑๕๗) กตาปตฺติวาโร, ‘‘เมถุนํ ธมฺมํ ปฎิเสวนฺตสฺส อาปตฺติโย จตุนฺนํ วิปตฺตีนํ กติ วิปตฺติโย ภชนฺตี’’ติอาทิปฺปเภโท (ปริ. ๑๘๒) วิปตฺติวาโร, ‘‘เมถุนํ ธมฺมํ ปฎิเสวนฺตสฺส อาปตฺติโย สตฺตนฺนํ อาปตฺติกฺขนฺธานํ กติหิ อาปตฺติกฺขเนฺธหิ สงฺคหิตา’’ติอาทิปฺปเภโท (ปริ. ๑๘๓) สงฺคหวาโร, ‘‘เมถุนํ ธมฺมํ ปฎิเสวนฺตสฺส อาปตฺติโย ฉนฺนํ อาปตฺติสมุฎฺฐานานํ กติหิ สมุฎฺฐาเนหิ สมุฎฺฐนฺตี’’ติอาทินา (ปริ. ๑๘๔) สมุฎฺฐานวาโร, ‘‘เมถุนํ ธมฺมํ ปฎิเสวนฺตสฺส อาปตฺติโย จตุนฺนํ อธิกรณานํ กตมํ อธิกรณ’’นฺติอาทินา (ปริ. ๑๘๕) อธิกรณวาโร, ‘‘เมถุนํ ธมฺมํ ปฎิเสวนฺตสฺส อาปตฺติโย สตฺตนฺนํ สมถานํ กติหิ สมเถหิ สมฺมนฺตี’’ติอาทิปฺปเภโท (ปริ. ๑๘๖) สมถวาโร, ตทนนฺตรํ สมุจฺจยวาโร จาติ อฎฺฐ วารา วุตฺตาฯ ตโต ปรํ ‘‘เมถุนํ ธมฺมํ ปฎิเสวนปจฺจยา ปาราชิกํ กตฺถ ปญฺญตฺต’’นฺติอาทินา (ปริ. ๑๘๘) นเยน ปุน ปจฺจยวเสน เอโก ปญฺญตฺติวาโร, ตสฺส วเสน ปุริมสทิสา เอว กตาปตฺติวาราทโย สตฺต วาราติ เอวํ อปเรปิ อฎฺฐ วารา วุตฺตาฯ อิติ อิมานิ อฎฺฐ, ปุริมานิปิ อฎฺฐาติ มหาวิภเงฺค โสฬส วารา ทสฺสิตาฯ ตโต ปรํ เตเนว นเยน ภิกฺขุนิวิภเงฺคปิ โสฬส วารา อาคตาติ อิเมหิ โสฬสหิ วาเรหิ อุปลกฺขิตตฺตา โสฬสปริวาราติ วุจฺจติฯ โปตฺถเกสุ ปน กตฺถจิ ‘‘ปริวาโร’’ติ เอตฺตกเมว ทิสฺสติ, พหูสุ ปน โปตฺถเกสุ ทีฆนิกายฎฺฐกถายํ อภิธมฺมฎฺฐกถายญฺจ ‘‘โสฬสปริวารา’’ติ เอวเมว วุตฺตตฺตา อยมฺปิ ปาโฐ น สกฺกา ปฎิพาหิตุนฺติ ตเสฺสวโตฺถ วุโตฺตฯ

พฺรหฺมชาลาทิจตฺตฺตึสสุตฺตสงฺคโหติ พฺรหฺมชาลสุตฺตาทีนิ จตฺตฺตึส สุตฺตานิ สงฺคยฺหนฺติ เอตฺถ, เอเตนาติ วา พฺรหฺมชาลาทิจตฺตฺตึสสุตฺตสงฺคโหฯ วุตฺตปฺปมาณานํ วา สุตฺตานํ สงฺคโห เอตสฺสาติ พฺรหฺมชาลาทิจตฺตฺตึสสุตฺตสงฺคโหติฯ เอวํ เสเสสุปิ เวทิตพฺพํฯ

วิวิธวิเสสนยตฺตาติ อิมิสฺสา คาถาย อตฺถํ วิภาเวโนฺต อาห **‘‘วิวิธา หี’’**ติอาทิฯ **ทฬฺหีกมฺมสิถิลกรณปฺปโยชนา**ติ ยถากฺกมํ โลกวเชฺชสุ สิกฺขาปเทสุ ทฬฺหีกมฺมปฺปโยชนา, ปณฺณตฺติวเชฺชสุ สิถิลกรณปฺปโยชนาติ เวทิตพฺพํฯ **อชฺฌาจารนิเสธนโต**ติ สญฺญมเวลํ อติภวิตฺวา ปวโตฺต อาจาโร อชฺฌาจาโร, วีติกฺกโม, ตสฺส นิเสธนโตติ อโตฺถฯ **เตนา**ติ วิวิธนยตฺตาทิเหตุนาฯ **เอตนฺ**ติ ‘‘วิวิธวิเสสนยตฺตา’’ติอาทิคาถาวจนํฯ **เอตสฺสา**ติ วินยสฺสฯ **อิตรํ ปนา**ติ สุตฺตํฯ

อิทานิ **อตฺถานํ สูจนโต**ติอาทิคาถาย อตฺถํ ปกาเสโนฺต อาห **‘‘ตญฺหี’’**ติอาทิฯ **อตฺตตฺถปรตฺถาทิเภเท**ติ โย ตํ สุตฺตํ สชฺฌายติ สุณาติ วาเจติ จิเนฺตติ เทเสติ จ, สุเตฺตน สงฺคหิโต สีลาทิอโตฺถ ตสฺสปิ โหติ, เตน ปรสฺส สาเธตพฺพโต ปรสฺสปิ โหตีติ ตทุภยํ ตํ สุตฺตํ สู

เจติ ทีเปติฯ ตถา ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกเตฺถ โลกิยโลกุตฺตรเตฺถ จาติ เอวมาทิเภเท อเตฺถ อาทิสเทฺทน สงฺคณฺหาติฯ **อตฺถ**สโทฺท จายํ หิตปริยายวจโน, น ภาสิตตฺถวจโนฯ ยทิ สิยา, สุตฺตํ อตฺตโนปิ ภาสิตตฺถํ สูเจติ ปรสฺสปีติ อยมโตฺถ วุโตฺต สิยา, สุเตฺตน จ โย อโตฺถ ปกาสิโต, โส ตเสฺสว โหติ, น เตน ปรโตฺถ สูจิโต โหตีติฯ เตน สูเจตพฺพสฺส ปรตฺถสฺส นิวเตฺตตพฺพสฺส อภาวา อตฺตคฺคหณญฺจ น กตฺตพฺพํฯ อตฺตตฺถปรตฺถวินิมุตฺตสฺส ภาสิตตฺถสฺส อภาวา อาทิคฺคหณญฺจ น กตฺตพฺพํ, ตสฺมา ยถาวุตฺตสฺส หิตปริยายสฺส อตฺถสฺส สุเตฺต อสมฺภวโต สุตฺตาธารสฺส ปุคฺคลสฺส วเสน อตฺตตฺถปรตฺถา วุตฺตาฯ

อถ วา สุตฺตํ อนเปกฺขิตฺวา เย อตฺตตฺถาทโย อตฺถปฺปเภทา ''น หญฺญทตฺถตฺถิ ปสํสลาภา''ติ เอตสฺส ปทสฺส **นิเทฺทเส** (มหานิ. ๖๓) วุตฺตา อตฺตโตฺถ, ปรโตฺถ, อุภยโตฺถ, ทิฏฺฐธมฺมิโก อโตฺถ, สมฺปรายิโก อโตฺถ, อุตฺตาโน อโตฺถ, คมฺภีโร อโตฺถ, คุโฬฺห อโตฺถ, ปฏิจฺฉโนฺน อโตฺถ, เนโยฺย อโตฺถ, นีโต อโตฺถ, อนวโชฺช อโตฺถ, นิกฺกิเลโส อโตฺถ, โวทาโน อโตฺถ, ปรมโตฺถติ, เต อเตฺถ สุตฺตํ สูเจตีติ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ ตถา หิ กิญฺจาปิ สุตฺตนิรเปกฺขํ อตฺตตฺถาทโย วุตฺตา สุตฺตตฺถภาเวน อนิทฺทิฏฺฐตฺตา, เตสุ ปน เอโกปิ อตฺถปฺปเภโท สุเตฺตน ทีเปตพฺพตํ นาติกฺกมติ, ตสฺมา เต อเตฺถ สุตฺตํ สูเจตีติ วุจฺจติฯ อิมสฺมิญฺจ อตฺถวิกเปฺป **อตฺถ**-สโทฺทยํ ภาสิตตฺถปริยาโยปิ โหติฯ เอตฺถ หิ ปุริมกา ปญฺจ อตฺถปฺปเภทา หิตปริยายา, ตโต ปเร ฉ ภาสิตตฺถเภทา, ปจฺฉิมกา ปน อุภยสภาวาฯ ตตฺถ ทุรธิคมตาย วิภาวเน อคาธภาโว คมฺภีโร, น วิวโฏ คุโฬฺห, มูลุทกาทโย วิย ปํสุนา อกฺขรสนฺนิเวสาทินา ติโรหิโต ปฏิจฺฉโนฺนฯ นิทฺธาเรตฺวา ญาเปตโพฺพ เนโยฺย, ยถารุตวเสน เวทิตโพฺพ นีโตฯ อนวชฺชนิกฺกิเลสโวทานา ปริยายวเสน วุตฺตา, กุสลวิปากกิริยธมฺมวเสน วาฯ ปรมโตฺถ นิพฺพานํ, ธมฺมานํ อวิปรีตสภาโว เอว วาฯ

อถ วา อตฺตนา จ อปฺปิโจฺฉ โหตีติ อตฺตตฺถํ, อปฺปิจฺฉากถญฺจ ปเรสํ กตฺตา โหตีติ ปรตฺถํ สูเจติฯ เอวํ ''อตฺตนา จ ปาณาติปาตา ปฏิวิรโต โหตี''ติอาทีนิ (อ. นิ. ๔.๙๙) สุตฺตานิ โยเชตพฺพานิฯ วินยาภิธเมฺมหิ จ วิเสเสตฺวา สุตฺตสทฺทสฺส อโตฺถ วตฺตโพฺพ, ตสฺมา เวเนยฺยชฺฌาสยวสปฺปวตฺตาย เทสนาย อตฺตหิตปรหิตาทีนิ สาติสยํ ปกาสิตานิ โหนฺติ ตปฺปธานภาวโต, น อาณาธมฺมสภาววสปฺปวตฺตายาติ อิทเมว อตฺถานํ สูจนโต สุตฺตนฺติ วุตฺตํฯ เอวญฺจ กตฺวา ''เอตฺตกํ ตสฺส ภควโต สุตฺตาคตํ สุตฺตปริยาปนฺน''นฺติ (ปาจิ. ๖๕๕) จ ''สกวาเท ปญฺจ สุตฺตสตานี''ติ (ธ. ส. อฏฺฐ. นิทานกถา) จ เอวมาทีสุ สุตฺตสโทฺท อุปจริโตติ คเหตโพฺพฯ

สุเตฺตสุ อาณาธมฺมสภาวา จ เวเนยฺยชฺฌาสยํ อนุวตฺตนฺติ, น วินยาภิธเมฺมสุ วิย เวเนยฺยชฺฌาสโย อาณาธมฺมสภาเว, ตสฺมา เวเนยฺยานํ เอกนฺตหิตปฏิลาภสํวตฺตนิกา สุตฺตนฺตเทสนา โหตีติ **''สุวุตฺตา เจตฺถ อตฺถา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ''เอกนฺตหิตปฏิลาภสํวตฺตนิกา สุตฺตนฺตเทสนา''ติ อิทมฺปิ เวเนยฺยานํ หิตสมฺปาปเน สุตฺตนฺตเทสนาย ตปฺปรภาวํเยว สนฺธาย วุตฺตํฯ ตปฺปรภาโว จ เวเนยฺยชฺฌาสยานุโลมโต ทฏฺฐโพฺพฯ เตเนวาห **''เวเนยฺยชฺฌาสยานุโลเมน วุตฺตตฺตา''**ติ ฯ วินยเทสนํ วิย อิสฺสรภาวโต อาณาปติฏฺฐาปนวเสน อเทเสตฺวา เวเนยฺยานํ อชฺฌาสยานุโลเมน จริยานุรูปํ วุตฺตตฺตา เทสิตตฺตาติ อโตฺถฯ

อนุปุพฺพสิกฺขาทิวเสน กาลนฺตเร อภินิปฺผตฺตึ ทเสฺสโนฺต อาห **''สสฺสมิว ผล''**นฺติฯ **ปสวตี**ติ ผลติ, นิปฺผาเทตีติ อโตฺถฯ อุปายสมงฺคีนํเยว นิปฺผชฺชนภาวํ ทเสฺสโนฺต **''เธนุ วิย ขีร''**นฺติ อาหฯ เธนุโตปิ หิ อุปายวนฺตานํเยว ขีรปฏิลาโภ โหติฯ อนุปาเยน หิ อกาเล อชาตวจฺฉํ เธนุํ โทหโนฺต กาเลปิ วา วิสาณํ คเหตฺวา โทหโนฺต เนว ขีรํ ปฏิลภติฯ ''สุตฺตาณา''ติ เอตสฺส อตฺถํ ปกาเสตุํ **''สุฏฺฐุ จ เน ตายตี''**ติ วุตฺตํฯ

สุตฺตสภาคนฺติ สุตฺตสทิสํฯ สุตฺตสภาคตํเยว ทเสฺสนฺโต อาห **“ยถา หี”**ติอาทิฯ **ตจฺฉกานํ สุตฺต**นฺติ วฑฺฒกีนํ กาฬสุตฺตํฯ **ปมาณํ โหตี**ติ ตทนุสาเรน ตจฺฉนโตฯ **เอวเมตมฺปิ วิญฺญูน**นฺติ ยถา กาฬสุตฺตํ ปสาเรตฺวา สญฺญาเณ กเต คเหตพฺพํ วิสฺสเชฺชตพฺพญฺจ ปญฺญายติ, เอวํ วิวาเทสุ อุปฺปเนฺนสุ สุเตฺต อานีตมเตฺต ‘‘อิทํ คเหตพฺพํ, อิทํ วิสฺสเชฺชตพฺพ’’นฺติ วิญฺญูนํ ปากฏตฺตา วิวาโท วูปสมฺมตีติ เอตมฺปิ สุตฺตํ วิญฺญูนํ ปมาณํ โหตีติ อโตฺถฯ อิทานิ อญฺญถาปิ สุตฺตสภาคตํ ทเสฺสนฺโต อาห **“ยถา จา”**ติอาทิฯ สุตฺตํ วิย ปมาณตฺตา สงฺคาหกตฺตา จ สุตฺตมิว สุตฺตนฺติ วุตฺตํ โหติฯ เอตฺถ จ อตฺตตฺถาทิวิธาเน สุตฺตสฺส ปมาณภาโว อตฺตตฺถาทีนํเยว จ สงฺคาหกตฺตํ โยเชตพฺพํ ตทตฺถปฺปกาสนปธานตฺตา สุตฺตสฺสฯ วินยาภิธเมฺมหิ วิเสสตฺตญฺจ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว โยเชตพฺพํฯ **เอต**นฺติ ‘‘อตฺถานํ สูจนโต’’ติอาทิกํ อตฺถวจนํฯ **เอตสฺสา**ติ สุตฺตสฺสฯ

ยนฺติ ยสฺมาฯ **เอตฺถา**ติ อภิธเมฺมฯ **อภิกฺกมนฺตี**ติ เอตฺถ **อภิ**-สโทฺท กมนกิริยาย วุฑฺฒิภาวํ อติเรกตํ ทีเปตีติ อาห **“อภิกฺกมนฺตีติอาทีสุ วุฑฺฒิยํ อาคโต”**ติฯ **อภิญฺญาตา**ติ อฑฺฒจนฺทาทินา เกนจิ สญฺญาเณน ญาตา ปญฺญาตา ปากฏาติ อโตฺถฯ อฑฺฒจนฺทาทิภาโวหิ รตฺติยา อุปลกฺขณวเสน สญฺญาณํ โหติ, ยสฺมา อโฑฺฒ จโนฺท, ตสฺมา อฎฺฐมี, ยสฺมา อูโน, ตสฺมา จาตุทฺทสี, ยสฺมา ปุโณฺณ, ตสฺมา ปนฺนรสีติฯ **อภิลกฺขิตา**ติ เอตฺถาปิ อยเมวโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อภิลกฺขิตสทฺทปริยาโย อภิญฺญาตสโทฺทติ อาห **“อภิญฺญาตา อภิลกฺขิตาติอาทีสุ ลกฺขเณ”**ติฯ เอตฺถ จ วาจกสทฺทนฺตรสนฺนิธาเนน นิปาตานํ ตทตฺถโชตกมตฺตตฺตา ลกฺขิตสทฺทตฺถโชตโก อภิสโทฺท ลกฺขเณ วตฺตตีติ วุโตฺตฯ **ราชาภิราชา**ติ ราชูหิ ปูเชตุํ อรโห ราชาฯ **ปูชิเต**ติ ปูชารเหฯ

อภิธเมฺมติ ‘‘สุปินเนฺตน สุกฺกวิสฺสฎฺฐิยา อนาปตฺติภาเวปิ อกุสลเจตนา อุปลพฺภตี’’ติ อาทินา วินยปญฺญตฺติยา สงฺกรวิรหิเต ธเมฺมฯ ‘‘ปุพฺพาปรวิโรธาภาวโต ธมฺมานํเยว จ อญฺญมญฺญสงฺกรวิรหิเต ธเมฺม’’ติปิ วทนฺติฯ ‘‘ปาณาติปาโต อกุสล’’นฺติ เอวมาทีสุ จ มรณาธิปฺปายสฺส ชีวิตินฺทฺริยุปเจฺฉทกปโยคสมุฎฺฐาปิกา เจตนา อกุสลํ, น ปาณสงฺขาตชีวิตินฺทฺริยสฺส อุปเจฺฉทสงฺขาโต อติปาโต, ตถา อทินฺนสฺส ปรสนฺตกสฺส อาทานสงฺขาตา วิญฺญตฺติ อพฺยากโต ธโมฺม, ตํวิญฺญตฺติสมุฎฺฐาปิกา เถยฺยเจตนา อกุสโล ธโมฺมติ เอวมาทินาปิ อญฺญมญฺญสงฺกรวิรหิเต ธเมฺมติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อภิวินเย**ติ เอตฺถ ‘‘ชาตรูปรชตํ น ปฎิคฺคเหตพฺพ’’นฺติ วทโนฺต วินเย วิเนติ นามฯ เอตฺถ ‘‘เอวํ ปฎิคฺคณฺหโต ปาจิตฺติยํ, เอวํ ทุกฺกฎนฺติ วทโนฺต จ อภิวินเย วิเนติ นามา’’ติ วทนฺติฯ ตสฺมา ชาตรูปรชตํ เถยฺยจิเตฺตน ปรสนฺตกํ คณฺหนฺตสฺส ยถาวตฺถุ ปาราชิกถุลฺลจฺจยทุกฺกเฎสุ อญฺญตรํ, ภณฺฑาคาริกสีเสน คณฺหนฺตสฺส ปาจิตฺติยํ, อตฺตตฺถาย คณฺหนฺตสฺส นิสฺสคฺคิยํ ปาจิตฺติยํฯ เกวลํ โลลตาย คณฺหนฺตสฺส อนามาสทุกฺกฎํ, รูปิยฉฑฺฑกสฺส สมฺมตสฺส อนาปตฺตีติ เอวํ อญฺญมญฺญสงฺกรวิรหิเต วินเย ปฎิพโล วิเนตุนฺติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **อภิกฺกเนฺตนา**ติ เอตฺถ กนฺติยา อธิกตฺตํ อภิสโทฺท ทีเปตีติ อาห **“อธิเก”**ติฯ

นนุ จ ‘‘อภิกฺกมนฺตี’’ติ เอตฺถ อภิสโทฺท กมนกิริยาย วุฑฺฒิภาวํ อติเรกตํ ทีเปติ, ‘‘อภิญฺญาตา อภิลกฺขิตา’’ติ เอตฺถ ญาณลกฺขณกิริยานํ สุปากฏตฺตา วิเสสํ, ‘‘อภิกฺกเนฺตนา’’ติ เอตฺถ กนฺติยา อธิกตฺตํ วิสิฎฺฐตํ ทีเปตีติ อิทํ ตาว ยุตฺตํ กิริยาวิเสสกตฺตา อุปสคฺคสฺส, ‘‘อภิราชา อภิวินโย’’ติ ปน ปูชิตปริจฺฉิเนฺนสุ ราชวินเยสุ อภิสโทฺท วตฺตตีติ กถเมตํ ยุเชฺชยฺยาติ เจ? อิธาปิ นตฺถิ โทโส ปูชนปริเจฺฉทนกิริยาทีปนโต, ตาหิ จ กิริยาหิ ราชวินยานํ ยุตฺตตฺตา, ตสฺมา เอตฺถ อติมาลาทีสุ อติสโทฺท วิย อภิสโทฺท สห สาธเนน กิริยํ วทตีติ อภิราชอภิวินย

สทฺทา สิทฺธา, เอวํ อภิธมฺมสเทฺท อภิสโทฺท สห สาธเนน วุฑฺฒิยาทิกิริยํ ทีเปตีติ อยมโตฺถ ทสฺสิโตติ ทฎฺฐพฺพํฯ

เอตฺถ จาติ อภิธเมฺมฯ **ภาเวตี**ติ จิตฺตสฺส วฑฺฒนํ วุตฺตํฯ **ผริตฺวา**ติ อารมฺมณสฺส วฑฺฒนํ วุตฺตํฯ **วุฑฺฒิมโนฺต**ติ ภาวนาผรณวุฑฺฒีหิ วุฑฺฒิมโนฺตปิ ธมฺมา วุตฺตาติ อโตฺถฯ **อารมฺมณาทีหี**ติ อารมฺมณสมฺปยุตฺตกมฺมทฺวารปฎิปทาทีหิฯ **ลกฺขณียตฺตา**ติ สญฺชานิตพฺพตฺตาฯ เอกนฺตโต โลกุตฺตรธมฺมานํเยว ปูชารหตฺตา ''เสกฺขา ธมฺมา''ติอาทินา โลกุตฺตราเยว ปูชิตาติ ทสฺสิตาฯ **สภาวปริจฺฉินฺนตฺตา**ติ ผุสนาทิสภาเวน ปริจฺฉินฺนตฺตาฯ **อธิกาปิ ธมฺมา วุตฺตา**ติ เอตฺถ กามาวจเรหิ มหนฺตภาวโต มหคฺคตา ธมฺมาปิ อธิกา นาม โหนฺตีติ เตหิ สทฺธึ อธิกา ธมฺมา วุตฺตาฯ

ยํ ปเนตฺถ อวิสิฎฺฐนฺติ เอตฺถ วินยาทีสุ ตีสุ อญฺญมญฺญวิสิเฎฺฐสุ ยํ อวิสิฎฺฐํ สมานํ, ตํ ปิฎกสทฺทนฺติ อโตฺถฯ วินยาทโย หิ ตโย สทฺทา อญฺญมญฺญํ อสาธารณตฺตา วิสิฎฺฐา นาม, ปิฎกสโทฺท ปน เตหิ ตีหิปิ สาธารณตฺตา อวิสิโฎฺฐติ วุจฺจติฯ **มา ปิฎกสมฺปทาเนนา**ติ ปาฬิสมฺปทานวเสน มา คณฺหถาติ วุตฺตํ โหติฯ กุทาลญฺจ ปิฎกญฺจ **กุทาลปิฎกํ**ฯ ตตฺถ กุ วุจฺจติ ปถวี, ตสฺสา ทาลนโต วิทาลนโต อโยมโย อุปกรณวิเสโส กุทาลํ นาม, ตาลปณฺณเวตฺตลตาทีหิ กโต ภาชนวิเสโส ปิฎกํ นาม, ตํ อาทาย คเหตฺวาติ อโตฺถฯ **ยถาวุเตฺตนา**ติ ''เอวํ ทุวิธเตฺถนา''ติอาทินา วุตฺตปฺปกาเรนฯ

เทสนาสาสนกถาเภทนฺติ เอตฺถ กเถตพฺพานํ อตฺถานํ เทสกายเตฺตน อาณาทิวิธินา อภิสชฺชนํ ปโพธนํ **เทสนา**ฯ สาสิตพฺพปุคฺคลคเตน ยถาปราธาทินา สาสิตพฺพภาเวน อนุสาสนํ วินยนํ **สาสนํ** ฯ กเถตพฺพสฺส สํวราสํวราทิโน อตฺถสฺส กถนํ วจนปฎิพทฺธตากรณํ **กถา**ติ วุจฺจติฯ ตสฺมา เทสิตารํ ภควนฺตมเปกฺขิตฺวา เทสนา, สาสิตพฺพปุคฺคลวเสน สาสนํ, กเถตพฺพสฺส อตฺถสฺส วเสน กถาติ เอวเมตฺถ เทสนาทีนํ นานากรณํ เวทิตพฺพํฯ เอตฺถ จ กิญฺจาปิ เทสนาทโย เทเสตพฺพาทินิรเปกฺขา น โหนฺติ, อาณาทโย ปน วิเสสโต เทสกาทิอธีนาติ ตํตํวิเสสโยควเสน เทสนาทีนํ เภโท วุโตฺตฯ ตถา หิ อาณาวิธานํ วิเสสโต อาณารหาธีนํ ตตฺถ โกสลฺลโยคโตฯ เอวํ โวหารปรมตฺถวิธานานิ จ วิธายกาธีนานีติ อาณาทิวิธิโน เทสกายตฺตตา วุตฺตาฯ อปราธชฺฌาสยานุรูปํ วิย ธมฺมานุรูปมฺปิ สาสนํ วิเสสโต, ตถา วิเนตพฺพปุคฺคลาเปกฺขนฺติ สาสิตพฺพปุคฺคลวเสน สาสนํ วุตฺตํฯ สํวราสํวรนามรูปานํ วิย วินิเวเฐตพฺพายทิฎฺฐิยาปิ กถนํ สติ วาจาวตฺถุสฺมึ นาสตีติ วิเสสโต ตทธีนนฺติ กเถตพฺพสฺส อตฺถสฺส วเสน กถา วุตฺตาฯ เภทสโทฺท วิสุํ วิสุํ โยเชตโพฺพ ''เทสนาเภทํ สาสนเภทํ กถาเภทญฺจ ยถารหํ ปริทีปเย''ติฯ **เภท**นฺติ จ นานตฺตนฺติ อโตฺถฯ เตสุ ปิฎเกสุ สิกฺขา จ ปหานานิ จ คมฺภีรภาโว จ สิกฺขาปหานคมฺภีรภาวํ, ตญฺจ ยถารหํ ปริทีปเยติ อโตฺถฯ ปริยตฺติเภทญฺจ วิภาวเยติ สมฺพโนฺธฯ

ปริยตฺติเภทนฺติ จ ปริยาปุณนเภทนฺติ อโตฺถฯ **ยหินฺ**ติ ยสฺมึ วินยาทิเก ปิฎเกฯ ยํ สมฺปตฺติญฺจ วิปตฺติญฺจ ยถา ปาปุณาติ, ตมฺปิ สพฺพํ วิภาวเยติ สมฺพโนฺธฯ อถ วา ยํ ปริยตฺติเภทํ สมฺปตฺติญฺจ วิปตฺติญฺจาปิ ยหึ ยถา ปาปุณาติ, ตมฺปิ สพฺพํ วิภาวเยติ โยเชตพฺพํฯ เอตฺถ **ยถา**ติ เยหิ อุปารมฺภาทิเหตุปริยาปุณนาทิปฺปกาเรหิ อุปารมฺภนิสฺสรณธมฺมโกสกรกฺขณเหตุปริยาปุณนํ สุปฺปฎิปตฺติ ทุปฺปฎิปตฺตีติ เอเตหิ ปกาเรหีติ วุตฺตํ โหติฯ

ปริทีปนา วิภาวนา จาติ เหฎฺฐา วุตฺตสฺส อนุรูปโต วุตฺตํ, อตฺถโต ปน เอกเมวฯ **อาณารเหนา**ติ อาณํ ฐเปตุํ อรหตีติ อาณารโห, ภควาฯ โส หิ สมฺมาสมฺพุทฺธตาย มหาการุณิกตาย

จ อวิปรีตหิโตปเทสกภาเวน ปมาณวจนตฺตา อาณํ ปเณตุํ อรหติ, โวหารปรมตฺถานมฺปิ สมฺภวโต อาห **“อาณาพาหุลฺลโต”**ติฯ อิโต ปเรสุปิ เอเสว นโยฯ

ปฐมนฺติ วินยปิฏกํฯ ปจุราปราธา เสยฺยสกเตฺถราทโยฯ เต หิ โทสพาหุลฺลโต **“ปจุราปราธา”**ติ วุตฺตาฯ ปจุโร พหุโก พหุโล อปราโธ โทโส วีติกฺกโม เยสํ เต ปจุราปราธาฯ **อเนกชฺฌาสยา**ติอาทีสุ อาสโยว **อชฺฌาสโย**ฯ โส จ อตฺถโต ทิฏฺฐิ ญาณญฺจ, ปเภทโต ปน จตุพฺพิธํ โหติฯ ตถา หิ ปุพฺพจริยวเสน อายตึ สติ ปจฺจเย อุปฺปชฺชมานารหา สสฺสตุเจฺฉทสงฺขาตา มิจฺฉาทิฏฺฐิ สจฺจานุโลมิกญาณกมฺมสฺสกตญฺญาณสงฺขาตา สมฺมาทิฏฺฐิ จ **“อาสโย”**ติ วุจฺจติฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘สสฺสตุเจฺฉททิฏฺฐิ จ, ขนฺติ เจวานุโลมิกา;
> ยถาภูตญฺจ ยํ ญาณํ, เอตํ อาสยสญฺญิต’’นฺติฯ

อิทญฺจ จตุพฺพิธํ อาสยนฺติ เอตฺถ สตฺตา นิวสนฺตีติ อาสโยติ วุจฺจติฯ **อนุสยา** กามราคภวราคทิฏฺฐิปฏิฆวิจิกิจฺฉามานาวิชฺชาวเสน สตฺตฯ มูสิกวิสํ วิย การณลาเภ อุปฺปชฺชนารหา อนาคตา กิเลสา, อตีตา ปจฺจุปฺปนฺนา จ ตเถว วุจฺจนฺติฯ น หิ กาลเภเทน ธมฺมานํ สภาวเภโท อตฺถีติฯ **จริยา**ติ ราคจริยาทิกา ฉ มูลจริยา, อนฺตรเภเทน อเนกวิธา, สํสคฺควเสน ปน เตสฏฺฐิ โหนฺติฯ อถ วา จริยาติ จริตํ, ตํ สุจริตทุจฺจริตวเสน ทุวิธํฯ ‘‘อธิมุตฺติ นาม ‘อเชฺชว ปพฺพชิสฺสามิ, อเชฺชว อรหตฺตํ คณฺหิสฺสามี’ติอาทินา ตนฺนินฺนภาเวน ปวตฺตมานํ สนฺนิฏฺฐาน’’นฺติ **คณฺฐิปเทสุ** วุตฺตํฯ **อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน** ปน ‘‘สตฺตานํ ปุพฺพจริยวเสน อภิรุจี’’ติ วุตฺตํฯ สา ทุวิธา หีนปณีตเภเทนฯ **ยถานุโลม**นฺติ อชฺฌาสยาทีนํ อนุรูปํฯ **อหํ มมาติ สญฺญิโน**ติ ทิฏฺฐิมานตณฺหาวเสน อหํ มมาติ เอวํ ปวตฺตสญฺญิโนฯ **ยถาธมฺม**นฺติ นเตฺถตฺถ อตฺตา อตฺตนิยํ วา, เกวลํ ธมฺมมตฺตเมตนฺติ เอวํ ธมฺมสภาวานุรูปนฺติ อโตฺถฯ

สํวราสํวโรติ เอตฺถ สํวรณํ สํวโร, กายวาจาหิ อวีติกฺกโมฯ มหนฺต สํวโร อสํวโรฯ วุฑฺฒิอโตฺถ หิ อยํ อ-กาโร ยถา ‘‘อเสกฺขา ธมฺมา’’ติ, ตสฺมา ขุทฺทโก มหนฺต จ สํวโรติ อโตฺถฯ **ทิฏฺฐิวินิเวฐนา**ติ ทิฏฺฐิยา วิโมจนํฯ อธิสีลสิกฺขาทีนํ วิภาโค ปรโต ปฐมปาราชิกสํวณฺณนาย อาวิ ภวิสฺสติฯ สุตฺตนฺตปาฬิยํ ‘‘วิวิเจฺจว กาเมหี’’ติอาทินา สมาธิเทสนาพาหุลฺลโต **“สุตฺตนฺตปิฏเก อธิจิตฺตสิกฺขา”**ติ วุตฺตํฯ **วีติกฺกมปฺปหานํ กิเลสาน**นฺติ สํกิเลสธมฺมานํ กมฺมกิเลสานํ วา โย กายวจีทฺวาเรหิ วีติกฺกโม, ตสฺส ปหานํฯ อนุสยวเสน สนฺตาเน อนุวตฺตนฺตา กิเลสา การณลาเภ ปริยุฏฺฐิตาปิ สีลเภทวเสน วีติกฺกมิตุํ น ลภนฺตีติ อาห **“วีติกฺกมปฏิปกฺขตฺตา สีลสฺสา”**ติฯ **ปริยุฏฺฐานปฺปหาน**นฺติ โอกาสทานวเสน กิเลสานํ จิเตฺต กุสลปฺปวตฺตึ ปริยาทิยิตฺวา อุฏฺฐานํ ปริยุฏฺฐานํ, ตสฺส ปหานํ จิตฺตสนฺตาเนสุ อุปฺปตฺติวเสน กิเลสานํ ปริยุฏฺฐานสฺส ปหานนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **อนุสยปฺปหาน**นฺติ อปฺปหีนภาเวน สนฺตาเน อนุ อนุ สยนกา การณลาเภ อุปฺปตฺติอรหา อนุสยาฯ เต ปน อนุรูปํ การณํ ลทฺธา อุปฺปชฺชนารหา ถามคตา กามราคาทโย สตฺต กิเลสา, เตสํ ปหานํ อนุสยปฺปหานํฯ เต จ สพฺพโส อริยมคฺคปญฺญาย ปหียนฺตีติ อาห **“อนุสยปฏิปกฺขตฺตา ปญฺญายา”**ติฯ

ตทงฺคปฺปหานนฺติ ทีปาโลเกเนว ตมสฺส ทานาทิปุญฺญกิริยวตฺถุคเตน เตน เตน กุสลเงฺคน ตสฺส ตสฺส อกุสลงฺคสฺส ปหานํ ‘‘ตทงฺคปฺปหาน’’นฺติ วุจฺจติฯ อิธ ปน เตน เตน สุสีลฺยเงฺคน ตสฺส ตสฺส ทุสฺสีลฺยงฺคสฺส ปหานํ ‘‘ตทงฺคปฺปหาน’’นฺติ เวทิตพฺพํฯ **วิกฺขมฺภนสมุเจฺฉทปฺปหานานี**ติ เอตฺถ อุปจารปฺปนาเภเทน สมาธินา ปวตฺตินิวารเณน ฆฏปฺปหาเรเนว ชลตเล เสวาลสฺส เตสํ เตสํ นีวรณานํ ธมฺมานํ วิกฺขมฺภนวเสน ปหานํ **วิกฺขมฺภนปฺปหานํ**ฯ

จตุนฺนํ อริยมคฺคานํ ภาวิตตฺตา ตํตํมคฺควโต สนฺตาเน สมุทยปกฺขิกสฺส กิเลสคณสฺส อจฺจนฺตํ อปฺปวตฺติสงฺขาตสมุจฺฉทวเสน ปหานํ **สมุจฺฉทปฺปหานํ**ฯ **ทุจฺจริตสํกิเลสสฺส ปหาน**นฺติ กายทุจฺจริตาทิ ทุฏฺฐุ จริตํ, กิเลเสหิ วา ทูสิตํ จริตนฺติ ทุจฺจริตํฯ ตเทว ยตฺถ อุปฺปนฺนํ, ตํ สนฺตานํ สมฺมา กิเลเสติ พาธยติ อุปตาเปติ จาติ สํกิเลโส, ตสฺส ปหานํ, กายวจีทุจฺจริตวเสน ปวตฺตสํกิเลสสฺส ตทงฺควเสน ปหานนฺติ วุตฺตํ โหติฯ สมาธิสฺส กามจฺฉนฺทปฏิปกฺขตฺตา สุตฺตนฺตปิฏเก **ตณฺหาสํกิเลสสฺส ปหานํ** วุตฺตํฯ อตฺตาทิวินิมุตฺตสภาวธมฺมปฺปกาสนโต อภิธมฺมปิฏเก **ทิฏฺฐิสํกิเลสสฺส ปหานํ** วุตฺตํฯ

เอกเมกสฺมิเณฺจตฺถาติ เอเตสุ ตีสุ ปิฏเกสุ เอกเมกสฺมึ ปิฏเกติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **ธโมฺมติ ปาฬี**ติ เอตฺถ ปกฏฺฐานํ อุกฺกฏฺฐานํ สีลาทิอตฺถานํ โพธนโต สภาวนิรุตฺติภาวโต พุทฺธาทีหิ ภาสิตตฺตา จ ปกฏฺฐานํ วจนปฺปพนฺธานํ อาฬีติ ปาฬิ, ปริยตฺติธโมฺมฯ ‘‘ธโมฺมติ ปาฬีติ เอตฺถ ภควตา วุจฺจมานสฺส อตฺถสฺส โวหารสฺส จ ทีปโน สโทฺทเยว ปาฬิ นามา’’ติ **คณฺฐิปเทสุ** วุตฺตํฯ อภิธมฺมฏฺฐกถาย ลิขิเต **สีหฬคณฺฐิปเท** ปน อิทํ วุตฺตํ – สภาวตฺถสฺส สภาวโวหารสฺส จ อนุรูปวเสน ภควตา มนสา ววตฺถาปิตา ปณฺณตฺติ ปาฬีติ วุจฺจติฯ ยทิ สโทฺทเยว ปาฬิ สิยา, ปาฬิยา เทสนาย จ นานตฺเตน ภวิตพฺพํฯ มนสา ววตฺถาปิตาย จ ปาฬิยา วจีเภทกรณมตฺตํ ฐเปตฺวา เทสนาย นานตฺตํ นตฺถิฯ ตถา หิ เทสนํ ทเสฺสเนฺตน มนสา ววตฺถาปิตาย ปาฬิยา เทสนาติ วจีเภทกรณมตฺตํ วินา ปาฬิยา สห เทสนาย อนญฺญตา วุตฺตาฯ ตถา จ อุปริ ‘‘เทสนาติ ปญฺญตฺตี’’ติ วุตฺตตฺตา เทสนาย อนญฺญภาเวน ปาฬิยา ปณฺณตฺติภาโว กถิโต โหติฯ อปิจ ยทิ ปาฬิยา อญฺญาเยว เทสนา สิยา, ‘‘ปาฬิยา จ ปาฬิอตฺถสฺส จ เทสนาย จ ยถาภูตาวโพโธ’’ติ วตฺตพฺพํ สิยา, เอวํ ปน อวตฺวา ‘‘ปาฬิยา จ ปาฬิอตฺถสฺส จ ยถาภูตาวโพโธ’’ติ วุตฺตตฺตา ปาฬิยา เทสนาย จ อนญฺญภาโว ทสฺสิโต โหติฯ เอวญฺจ กตฺวา อุปริ ‘‘เทสนา นาม ปญฺญตฺตี’’ติ ทเสฺสเนฺตน เทสนาย อนญฺญภาวโต ปาฬิยา ปณฺณตฺติภาโว กถิโตว โหตีติฯ

เอตฺถ จ ‘‘สโทฺทเยว ปาฬิ นามา’’ติ อิมสฺมึ ปเกฺข ธมฺมสฺสปิ สทฺทสภาวตฺตา ธมฺมเทสนานํ โก วิเสโสติ เจ? เตสํ เตสํ อตฺถานํ โพธกภาเวน ญาโต อุคฺคหณาทิวเสน จ ปุเพฺพ ววตฺถาปิโต สทฺทปฺปพโนฺธ **ธโมฺม,** ปจฺฉา ปเรสํ อวโพธนตฺถํ ปวตฺติโต ตทตฺถปฺปกาสโก สโทฺท **เทสนา**ติ เวทิตพฺพํฯ อถ วา ยถาวุตฺตสทฺทสมุฏฺฐาปโก จิตฺตุปฺปาโท **เทสนา** ‘‘เทสียติ สมุฏฺฐาปียติ สโทฺท เอเตนา’’ติ กตฺวา มุสาวาทาทโย วิยฯ ตตฺถาปิ หิ มุสาวาทาทิสมุฏฺฐาปิกา เจตนา มุสาวาทาทิสเทฺทน โวหรียติฯ

ตีสุปิ เจเตสุ เอเต ธมฺมตฺถเทสนาปฏิเวธาติ เอตฺถ ปาฬิอโตฺถ ปาฬิเทสนา ปาฬิอตฺถปฏิเวโธ จาติ อิเม ตโย ปาฬิวิสยา โหนฺตีติ วินยปิฏกาทีนํ อตฺถสฺส เทสนาย ปฏิเวธสฺส จ อาธารภาโว ยุโตฺต, ปิฏกานิ ปน ปาฬิโยเยวาติ เตสํ ธมฺมสฺส อาธารภาโว กถํ ยุเชฺชยฺยาติ เจ? ปาฬิสมุทายสฺส อวยวปาฬิยา อาธารภาวโตฯ อวยวสฺส หิ สมุทาโย อาธารภาเวน วุจฺจติ ยถา ‘‘รุเกฺข สาขา’’ติฯ เอตฺถ จ ธมฺมาทีนํ ทุโกฺขคาหภาวโต เตหิ ธมฺมาทีหิ วินยาทโย คมฺภีราติ วินยาทีนมฺปิ จตุพฺพิโธ คมฺภีรภาโว วุโตฺตเยว, ตสฺมา ธมฺมาทโย เอว ทุโกฺขคาหตฺตา คมฺภีรา, น วินยาทโยติ น โจเทตพฺพเมตํ สมฺมุเขน วิสยวิสยีมุเขน จ วินยาทีนํเยว คมฺภีรภาวสฺส วุตฺตตฺตาฯ ธโมฺม หิ วินยาทโย, เตสํ วิสโย อโตฺถ, ธมฺมตฺถวิสยา จ เทสนาปฏิเวธาติฯ ตตฺถ ปฏิเวธสฺส ทุกฺกรภาวโต ธมฺมตฺถานํ, เทสนาญาณสฺส ทุกฺกรภาวโต เทสนาย จ ทุโกฺขคาหภาโว เวทิตโพฺพฯ ปฏิเวธสฺส ปน อุปฺปาเทตุํ อสกฺกุเณยฺยตฺตา ตํวิสยญาณุปฺปตฺติยา จ ทุกฺกรภาวโต ทุโกฺขคาหตา เวทิตพฺพาฯ ทุเกฺขน โอคยฺหนฺตีติ **ทุโกฺขคา**

หาฯ เอกเทเสน โอคาหนฺตหิปิ มนฺทพุทฺธีหิ ปติฏฺฐา ลทฺธุํ น สกฺกาติ อาห **"อลพฺภเนยฺย ปติฏฺฐา จา"**ติฯ **เอกเมกสฺมิ**นฺติ เอเกกสฺมิํ ปิฏเกฯ **เอตฺถา**ติ เอเตสุ ปิฏเกสุฯ นิทฺธารเณ เจตํ ภุมฺมวจนํฯ

อิทานิ เหตุเหตุผลาทีนํ วเสนปิ คมฺภีรภาวํ ทเสฺสโนฺต อาห **"อปโร นโย"**ติอาทิฯ **เหตู**ติ ปจฺจโยฯ โส หิ อตฺตโน ผลํ ทหติ วิทหตีติ ธโมฺมติ วุจฺจติฯ ธมฺมสทฺทสฺส เจตฺถ เหตุปริยายตา กถํ วิญฺญายตีติ อาห **"วุตฺตเญฺหต"**นฺติอาทิฯ นนุ จ **"เหตุมฺหิ ญาณํ ธมฺมปฏิสมฺภิทา"**ติ เอเตน วจเนน ธมฺมสฺส เหตุภาโว กถํ วิญฺญายตีติ เจ? ธมฺมปฏิสมฺภิทาติ เอตสฺส สมาสปทสฺส อวยวปทตฺถํ ทเสฺสเนฺตน ''เหตุมฺหิ ญาณ''นฺติ วุตฺตตฺตาฯ ''ธเมฺม ปฏิสมฺภิทา ธมฺมปฏิสมฺภิทา''ติ เอตฺถ หิ ''ธเมฺม''ติ เอตสฺส อตฺถํ ทเสฺสเนฺตน ''เหตุมฺหี''ติ วุตฺตํ, ''ปฏิสมฺภิทา''ติ เอตสฺส อตฺถํ ทเสฺสเนฺตน ''ญาณ''นฺติ, ตสฺมา เหตุธมฺมสทฺทา เอกตฺถา ญาณปฏิสมฺภิทาสทฺทา จาติ อิมมตฺถํ วทเนฺตน สาธิโต ธมฺมสฺส เหตุภาโวฯ **เหตุผเล ญาณํ อตฺถปฏิสมฺภิทา**ติ เอเตน วจเนน สาธิโต อตฺถสฺส เหตุผลภาโวปิ เอวเมว ทฏฺฐโพฺพฯ เหตุโน ผลํ เหตุผลํฯ ตญฺจ ยสฺมา เหตุอนุสาเรน อรียติ อธิคมียติ สมฺปาปุณียติ, ตสฺมา อโตฺถติ วุจฺจติฯ

ยถาธมฺมนฺติ เอตฺถ **ธมฺม**สโทฺท เหตุํ เหตุผลญฺจ สพฺพํ สงฺคณฺหาติฯ สภาววาจโก เหส ธมฺมสโทฺท, น ปริยตฺติเหตุภาววาจโก, ตสฺมา **ยถาธมฺม**นฺติ โย โย อวิชฺชาทิสงฺขาราทิธโมฺม, ตสฺมิํ ตสฺมินฺติ อโตฺถฯ ธมฺมานุรูปํ วา ยถาธมฺมํฯ เทสนาปิ หิ ปฏิเวโธ วิย อวิปรีตวิสยวิภาวนโต ธมฺมานุรูปํ ปวตฺตติ, ตโตเยว จ อวิปรีตาภิลาโปติ วุจฺจติฯ **ธมฺมาภิลาโป**ติ อตฺถพฺยญฺชนโก อวิปรีตาภิลาโปฯ เอตฺถ จ อภิลปฺปตีติ อภิลาโปติ สโทฺท วุจฺจติฯ เอเตน ''ตตฺร ธมฺมนิรุตฺตาภิลาเป ญาณํ นิรุตฺติปฏิสมฺภิทา''ติ (วิภ. ๗๑๘) เอตฺถ วุตฺตํ ธมฺมนิรุตฺติํ ทเสฺสติ สทฺทสภาวตฺตา เทสนายฯ ตถา หิ นิรุตฺติปฏิสมฺภิทาย ปริตฺตารมฺมณาทิภาโว **ปฏิสมฺภิทาวิภงฺคปาฬิยํ** (วิภ. ๗๑๘ อาทโย) วุโตฺตฯ **อฏฺฐกถายญฺจ** (วิภ. อฏฺฐ. ๗๑๘) ''ตํ สภาวนิรุตฺติํ สทฺทํ อารมฺมณํ กตฺวา''ติอาทินา สทฺทารมฺมณตา ทสฺสิตาฯ ตถา หิ อิมสฺส อตฺถสฺส อยํ สโทฺท วาจโกติ วจนวจนเตฺถ ววตฺถเปตฺวา ตํตํวจนตฺถวิภาวนวเสน ปวตฺติโต สโทฺท เทสนาติ วุจฺจติฯ **อธิปฺปาโย**ติ เอเตน ''เทสนาติ ปญฺญตฺตี''ติ เอตํ วจนํ ธมฺมนิรุตฺตาภิลาปํ สนฺธาย วุตฺตํ, น ตโต วินิมุตฺตํ ปญฺญตฺติํ สนฺธายาติ อธิปฺปายํ ทเสฺสติฯ เทสียติ อโตฺถ เอเตนาติ หิ **เทสนา,** ปกาเรน ญาปียติ เอเตน, ปการโต ญาเปตีติ วา **ปญฺญตฺตี**ติ ธมฺมนิรุตฺตาภิลาโป วุจฺจติฯ เอวํ ''เทสนา นาม สโทฺท''ติ อิมสฺมิํ ปเกฺข อยมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ''เทสนาติ ปญฺญตฺตี''ติ เอตฺถ ปญฺญตฺติวาทิโน ปน เอวํ วทนฺติ – กิญฺจาปิ ''ธมฺมาภิลาโป''ติ เอตฺถ อภิลปฺปตีติ อภิลาโปติ สโทฺท วุจฺจติ, น ปณฺณตฺติ, ตถาปิ สเทฺท วุจฺจมาเน ตทนุรูปํ โวหารํ คเหตฺวา เตน โวหาเรน ทีปิตสฺส อตฺถสฺส ชานนโต สเทฺท กถิเต ตทนุรูปา ปณฺณตฺติปิ การณูปจาเรน กถิตาเยว โหติฯ อถ วา ''ธมฺมาภิลาโปติ อโตฺถ''ติ อวตฺวา ''ธมฺมาภิลาโปติ อธิปฺปาโย''ติ วุตฺตตฺตา เทสนา นาม สโทฺท น โหตีติ ทีปิตเมวาติฯ

อิทานิ ปฏิเวธํ นิทฺทิสโนฺต อาห **"ปฏิเวโธติ อภิสมโย"**ติฯ ปฏิวิชฺฌตีติ ญาณํ ปฏิเวโธติ วุจฺจติฯ ปฏิวิชฺฌนฺติ เอเตนาติ วา ปฏิเวโธ , อภิสเมตีติ อภิสมโย, อภิสเมนฺติ เอเตนาติ วา อภิสมโยฯ อิทานิ อภิสมยปฺปเภทโต อภิสมยปฺปการโต อารมฺมณโต สภาวโต จ ปากฏํ กาตุํ **"โส จ โลกิยโลกุตฺตโร"**ติอาทิมาหฯ วิสยโต อสโมฺมหโต จ อวโพโธติ สมฺพนฺโธฯ ตตฺถ **วิสยโต** อตฺถาทิอนุรูปํ ธมฺมาทีสุ อวโพโธ นาม อวิชฺชาทิธมฺมารมฺมโณ สงฺขาราทิอตฺถารมฺมโณ ตทุภยปญฺญาปนารมฺมโณ โลกิโย อวโพโธฯ **อสโมฺมหโต** อตฺถาทิอนุรูปํ ธมฺมาทีสุ อวโพโธ ปน นิพฺพานารมฺมโณ มคฺคยุโตฺต ยถาวุตฺตธมฺมตฺถปญฺญตฺตีสุ สโมฺมหวิทฺธํสโน

โลกุตฺตโร อภิสมโยฯ ตถา หิ ‘‘อยํ เหตุ, อิทมสฺส ผลํ, อยํ ตทุภยานุรูโป โวหาโร’’ติ เอวํ อารมฺมณกรณวเสน โลกิยญาณํ วิสยโต ปฏิวิชฺฌติ, โลกุตฺตรญาณํ ปน เหตุเหตุผลาทีสุ สโมฺมหสฺส มคฺคญาเณน สมุจฺฉินฺนตฺตา อสโมฺมหโต ปฏิวิชฺฌติฯ **อตฺถานุรูปํ ธเมฺมสู**ติ อวิชฺชา เหตุ, สงฺขารา เหตุสมุปฺปนฺนา, สงฺขาเร อุปฺปาเทติ อวิชฺชาติ เอวํ การิยานุรูปํ การเณสูติ อโตฺถฯ อถ วา ปุญฺญาภิสงฺขารอปุญฺญาภิสงฺขารอาเนญฺชาภิสงฺขาเรสุ ตีสุ อปุญฺญาภิสงฺขารสฺส สมฺปยุตฺตอวิชฺชา ปจฺจโย, อิตเรสํ ยถานุรูปนฺติอาทินา การิยานุรูปํ การเณสุ ปฏิเวโธติ อโตฺถฯ **ธมฺมานุรูปํ อเตฺถสู**ติ ‘‘อวิชฺชาปจฺจยา สงฺขารา’’ติอาทินา การณานุรูปํ การิเยสุ อวโพโธติ อโตฺถฯ **ปญฺญตฺติปถานุรูปํ ปญฺญตฺตีสู**ติ ปญฺญตฺติยา วุจฺจมานธมฺมานุรูปํ ปญฺณตฺตีสุ อวโพโธติ อโตฺถฯ

ยถาวุเตฺตหิ ธมฺมาทีหิ ปิฏกานํ คมฺภีรภาวํ ทเสฺสตุํ **‘‘อิทานิ ยสฺมา เอเตสุ ปิฏเกสู’’**ติ อาทิมาหฯ **ธมฺมชาต**นฺติ การณปฺปเภโท การณเมว วาฯ **อตฺถชาต**นฺติ การิยปฺปเภโท การิยเมว วาฯ ยา จายํ เทสนาติ สมฺพนฺโธฯ **โย เจตฺถา**ติ เอตาสุ ตํตํปิฏกคตาสุ ธมฺมตฺถเทสนาสุ โย ปฏิเวโธติ อโตฺถฯ **ทุโกฺขคาห**นฺติ เอตฺถ อวิชฺชาสงฺขาราทีนํ ธมฺมตฺถานํ ทุปฺปฏิวิชฺฌตาย ทุโกฺขคาหตาฯ เตสํ ปญฺญาปนสฺส ทุกฺกรภาวโต เทสนาย ปฏิเวธนสงฺขาตสฺส ปฏิเวธสฺส จ อุปฺปาทนวิสยีกรณานํ อสกฺกุเณยฺยตาย ทุโกฺขคาหตา เวทิตพฺพาฯ **เอวมฺปี**ติ **ปิ**สโทฺท ปุเพฺพ วุตฺตปฺปการนฺตรํ สมฺปิเณฺฑติฯ **เอตฺถา**ติ เอเตสุ ตีสุ ปิฏเกสุฯ **วุตฺตตฺถา**ติ วุโตฺต สํวณฺณิโต อโตฺถ อสฺสาติ วุตฺตตฺถาฯ

ตีสุ ปิฏเกสูติ เอตฺถ ‘‘เอเกกสฺมิ’’นฺติ อธิการโต ปกรณโต วา เวทิตพฺพํฯ **ปริยตฺติเภโท**ติ ปริยาปุณนํ ปริยตฺติฯ ปริยาปุณนวาจโก เหตฺถ ปริยตฺติสโทฺท, น ปาฬิปริยาโย, ตสฺมา เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพ ‘‘ตีสุ ปิฏเกสุ เอเกกสฺมิํ ปริยาปุณนปฺปกาโร ทฏฺฐโพฺพ ญาตโพฺพ’’ติฯ ตโตเยว จ ‘‘ปริยตฺติโย ปริยาปุณนปฺปการา’’ติ ตีสุปิ **คณฺฐิปเทสุ** วุตฺตํฯ อถ วา ตีหิ ปกาเรหิ ปริยาปุณิตพฺพา ปาฬิโย เอว ปริยตฺตีติ วุจฺจนฺติ, ตโตเยว จ ‘‘ปริยตฺติโย ปาฬิกฺกมา’’ติ อภิธมฺมฏฺฐกถาย ลิขิเต **สีหฬคณฺฐิปเท** วุตฺตํฯ เอวมฺปิ หิ อลคทฺทูปมาปริยาปุณนโยคโต อลคทฺทูปมา ปริยตฺตีติ ปาฬิปิ สกฺกา วตฺตุํ, เอวญฺจ กตฺวา ‘‘ทุคฺคหิตา อุปารมฺภาทิเหตุ ปริยาปุฏา อลคทฺทูปมา’’ติ ปรโต นิเทฺทสวจนมฺปิ อุปปนฺนํ โหติฯ ตตฺถ หิ ปาฬิเยว ทุคฺคหิตา ปริยาปุฏาติ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ **อลคทฺทูปมา**ติ อลคโทฺท อลคทฺทคฺคหณํ อุปมา เอติสฺสาติ อลคทฺทูปมาฯ อลคทฺทสฺส คหณเญฺหตฺถ อลคทฺทสเทฺทน วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ‘‘อาปูปิโก’’ติ เอตฺถ อปูปสเทฺทน อปูปขาทนํ วิย อลคทฺทคฺคหเณน คหิตปริยตฺติ อุปมียติ, น ปน อลคเทฺทนฯ ‘‘อลคทฺทคฺคหณูปมา’’ติ วา วตฺตเพฺพ มเชฺฌปทโลปํ กตฺวา ‘‘อลคทฺทูปมา’’ติ วุตฺตํ ‘‘โอฏฺฐมุโข’’ติอาทีสุ วิยฯ อลคโทฺทติ เจตฺถ อาสีวิโส วุจฺจติฯ คโทติ หิ วิสสฺส นามํฯ ตญฺจ ตสฺส อลํ ปริปุณฺณํ อตฺถิ, ตสฺมา อลํ ปริยโตฺต ปริปุโณฺณ คโท อสฺสาติ อนุนาสิกโลปํ ทการาคมญฺจ กตฺวา ‘‘อลคโทฺท’’ติ วุจฺจติฯ อถ วา อลํ ชีวิตหรเณ สมโตฺถ คโท อสฺสาติ อลคโทฺทฯ **นิสฺสรณตฺถา**ติ วฏฺฏทุกฺขโต นิสฺสรณํ อโตฺถ ปโยชนํ เอติสฺสาติ นิสฺสรณตฺถาฯ **ภณฺฑาคาริกปริยตฺตี**ติ เอตฺถ ภณฺฑาคาเร นิยุโตฺต ภณฺฑาคาริโก, ภณฺฑาคาริโก วิย ภณฺฑาคาริโก, ธมฺมรตนานุปาลโกฯ อญฺญํ อตฺถํ อนเปกฺขิตฺวา ภณฺฑาคาริกเสฺสว สโต ปริยตฺติ ภณฺฑาคาริกปริยตฺติฯ

ทุคฺคหิตาติ ทุฏฺฐุ คหิตาฯ ทุคฺคหิตภาวเมว วิภาเวโนฺต อาห **‘‘อุปารมฺภาทิเหตุ ปริยาปุฏา’’**ติ, อุปารมฺภา อิติวาทปฺปโมกฺขาทิเหตุ อุคฺคหิตาติ อโตฺถฯ ลาภสกฺการาทิเหตุ ปริ

ยาปุณนมฺปิ เอเตฺถว สงฺคหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ วุตฺตเญฺหตํ อลคทฺทสุตฺตฏฺฐกถายํ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒๓๙) –

> ‘‘โย หิ พุทฺธวจนํ ‘เอวํ จีวราทีนิ วา ลภิสฺสามิ, จตุปริสมเชฺฌ วา มํ ชานิสฺสนฺตี’ติ ลาภสกฺการาทิเหตุ ปริยาปุณาติ, ตสฺส สา ปริยตฺติ อลคทฺทปริยตฺติ นามฯ เอวํ ปริยาปุณนโต หิ พุทฺธวจนํ อปริยาปุณิตฺวา นิทฺทากฺกมนํ วรตร’’นฺติฯ

นนุ จ อลคทฺทคฺคหณูปมา ปริยตฺติ อลคทฺทูปมาติ วุจฺจติ, เอวญฺจ สติ สุคฺคหิตาปิ ปริยตฺติ อลคทฺทูปมาติ วตฺตุํ วฏฺฏติ ตตฺถาปิ อลคทฺทคฺคหณสฺส อุปมาภาเวน ปาฬิยํ วุตฺตตฺตาฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, ปุริโส อลคทฺทตฺถิโก อลคทฺทคเวสี อลคทฺทปริเยสนํ จรมาโน, โส ปเสฺสยฺย มหนฺตํ อลคทฺทํ, ตเมนํ อชปเทน ทเณฺฑน สุนิคฺคหิตํ นิคฺคเณฺหยฺย, อชปเทน ทเณฺฑน สุนิคฺคหิตํ นิคฺคเหตฺวา คีวาย สุคฺคหิตํ คเณฺหยฺยฯ กิญฺจาปิ โส, ภิกฺขเว, อลคโทฺท ตสฺส ปุริสสฺส หตฺถํ วา พาหํ วา อญฺญตรํ วา องฺคปจฺจงฺคํ โภเคหิ ปลิเวเฐยฺย, อถ โข โส เนว ตโตนิทานํ มรณํ วา นิคเจฺฉยฺย มรณตฺตํ วา ทุกฺขํฯ ตํ กิสฺส เหตุ, สุคฺคหิตตฺตา, ภิกฺขเว, อลคทฺทสฺส, เอวเมว โข, ภิกฺขเว, อิเธกเจฺจ กุลปุตฺตา ธมฺมํ ปริยาปุณนฺติ สุตฺตํ เคยฺย’’นฺติอาทิ (ม. นิ. ๑.๒๓๙)ฯ

ตสฺมา อิธ ทุคฺคหิตา เอว ปริยตฺติ อลคทฺทูปมาติ อยํ วิเสโส กุโต วิญฺญายติ, เยน ทุคฺคหิตา อุปารมฺภาทิเหตุ ปริยาปุฏา อลคทฺทูปมาติ วุจฺจตีติ? สจฺจเมตํ, อิทํ ปน ปาริเสสญาเยน วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ตถา หิ นิสฺสรณตฺถภณฺฑาคาริกปริยตฺตีนํ วิสุํ คหิตตฺตา ปาริเสสโต อลคทฺทสฺส ทุคฺคหณูปมา ปริยตฺติ อลคทฺทูปมาติ วิญฺญายติฯ สุคฺคหณูปมา หิ ปริยตฺติ นิสฺสรณตฺถา วา โหติ ภณฺฑาคาริกปริยตฺติ วา, ตสฺมา สุวุตฺตเมตํ ‘‘ทุคฺคหิตา อุปารมฺภาทิเหตุ ปริยาปุฏา อลคทฺทูปมา’’ติฯ **ยํ สนฺธายา**ติ ยํ ปริยตฺติทุคฺคหณํ สนฺธายฯ **วุตฺต**นฺติ อลคทฺทสุเตฺต วุตฺตํฯ

อลคทฺทตฺถิโกติ อาสีวิสตฺถิโกฯ อลคทฺทํ คเวสติ ปริเยสติ สีเลนาติ **อลคทฺทคเวสี**ฯ **อลคทฺทปริเยสนํ จรมาโน**ติ อลคทฺทปริเยสนตฺถํ จรมาโนฯ **โภเค**ติ สรีเรฯ **หเตฺถ วา พาหาย วา**ติ เอตฺถ มณิพนฺธโก ยาว อคฺคนขา ‘‘หโตฺถ’’ติ เวทิตโพฺพ, สทฺธิํ อคฺคพาหาย อวเสสา ‘‘พาหา’’ติฯ กตฺถจิ ปน ‘‘กปฺปรโต ปฏฺฐายปิ ยาว อคฺคนขา หโตฺถ’’ติ วุจฺจติฯ **อญฺญตรสฺมิํ วา องฺคปจฺจเงฺค**ติ วุตฺตลกฺขณํ หตฺถญฺจ พาหญฺจ ฐเปตฺวา อวเสสํ สรีรํ ‘‘องฺคปจฺจงฺค’’นฺติ เวทิตพฺพํฯ **ตโตนิทาน**นฺติ ตํนิทานํ, ตํการณาติ วุตฺตํ โหติฯ ปุริมปเท หิ วิภตฺติอโลปํ กตฺวา นิเทฺทโสฯ ตํ หตฺถาทีสุ ฑํสนํ นิทานํ การณํ เอตสฺสาติ ตํนิทานนฺติ หิ วตฺตเพฺพ ‘‘ตโตนิทาน’’นฺติ ปุริมปเท ปจฺจเตฺต นิสฺสกฺกวจนํ กตฺวา ตสฺส จ โลปํ อกตฺวา นิเทฺทโสฯ **ตํ กิสฺส เหตู**ติ ยํ วุตฺตํ หตฺถาทีสุ ฑํสนํ ตํนิทานญฺจ มรณาทิอุปคมนํ, ตํ กิสฺส เหตุ เกน การเณนาติ เจฯ **อิธา**ติ อิมสฺมิํ สาสเนฯ **เอกเจฺจ โมฆปุริสา**ติ เอกเจฺจ ตุจฺฉปุริสาฯ **ธมฺม**นฺติ ปาฬิธมฺมํฯ **ปริยาปุณนฺตี**ติ อุคฺคณฺหนฺตีติ อโตฺถ, สชฺฌายนฺติ เจว วาจุคฺคตา กโรนฺตา ธาเรนฺติ จาติ วุตฺตํ โหติฯ **อตฺถ**นฺติ ยถาภูตํ ภาสิตตฺถํ ปโยชนตฺถญฺจฯ **น อุปปริกฺขนฺตี**ติ น ปริคฺคณฺหนฺติ น วิจาเรนฺติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ‘‘อิมสฺมิํ ฐาเน สีลํ กถิตํ, อิธ สมาธิ, อิธ ปญฺญา กถิตา, มยญฺจ ตํ ปูเรสฺสามา’’ติ เอวํ ภาสิตตฺถํ ปโยชนตฺถญฺจ ‘‘สีลํ สมาธิสฺส การณํ, สมาธิ วิปสฺสนายา’’ติอาทินา น ปริคฺคณฺหนฺตีติฯ **อนุปปริกฺขต**นฺติ อนุปปริกฺขนฺตานํฯ **น นิชฺฌานํ ขมนฺตี**ติ นิชฺฌานปญฺญํ นกฺขมนฺติ, นิชฺฌายิตฺวา ปญฺญาย ทิสฺวา โรเจตฺวา คเหตพฺพา น

โหนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ เตน อิมมตฺถํ ทีเปติ ‘‘เตสํ ปญฺญาย อตฺถํ อนุปปริกฺขนฺตานํ เต ธมฺมา น อุปฏฺฐหนฺติ, ‘อิมสฺมิํ ฐาเน สีลํ, สมาธิ, วิปสฺสนา, มคฺโค, ผลํ, วฏฺฏํ, วิวฏฺฏํ กถิต’นฺติ เอวํ ชานิตุํ น สกฺกา โหนฺตี’’ติฯ

เต อุปารมฺภานิสํสา เจวาติ เต ปเรสํ วาเท โทสาโรปนานิสํสา หุตฺวา ปริยาปุณนฺตีติ อโตฺถฯ **อิติวาทปฺปโมกฺขานิสํสา จา**ติ อิติ เอวํ เอตาย ปริยตฺติยา วาทปฺปโมกฺขานิสํสา, อตฺตโน อุปริ ปเรหิ อาโรปิตวาทสฺส นิคฺคหสฺส ปโมกฺขปฺปโยชนา หุตฺวา ธมฺมํ ปริยาปุณนฺตีติ อโตฺถฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ปเรหิ สกวาเท โทเส อาโรปิเต ตํ โทสํ เอวญฺจ เอวญฺจ โมเจสฺสามาติ อิมินา จ การเณน ปริยาปุณนฺตีติฯ อถ วา โส โส วาโท อิติวาโท, อิติวาทสฺส ปโมโกฺข อิติวาทปฺปโมโกฺข, อิติวาทปฺปโมโกฺข อานิสํโส เอเตสนฺติ อิติวาทปฺปโมกฺขานิสํสา, ตํตํวาทปฺปโมจนานิสํสา จาติ อโตฺถ ฯ **ยสฺส จตฺถาย ธมฺมํ ปริยาปุณนฺตี**ติ ยสฺส จ สีลาทิปูรณสฺส มคฺคผลนิพฺพานสฺส วา อตฺถาย อิมสฺมิํ สาสเน กุลปุตฺตา ธมฺมํ ปริยาปุณนฺติฯ **ตญฺจสฺส อตฺถํ นานุโภนฺตี**ติ ตญฺจ อสฺส ธมฺมสฺส สีลาทิปริปูรณสงฺขาตํ อตฺถํ เอเต ทุคฺคหิตคาหิโน นานุโภนฺติ น วินฺทนฺติฯ

อถ วา ยสฺส อุปารมฺภสฺส อิติวาทปฺปโมกฺขสฺส วา อตฺถาย เย โมฆปุริสา ธมฺมํ ปริยาปุณนฺติ, เต ปเรหิ ‘‘อยมโตฺถ น โหตี’’ติ วุเตฺต ทุคฺคหิตตฺตาเยว โสเยวโตฺถติ ปฏิปาทนกฺขมา น โหนฺตีติ ปรสฺส วาเท อุปารมฺภํ อาโรเปตุํ อตฺตโน วาทา ตํ โมเจตุญฺจ อสโกฺกนฺตาปิ ตํ อตฺถํ นานุโภนฺติเยวาติ เอวมโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **ทีฆรตฺตํ อหิตาย ทุกฺขาย สํวตฺตนฺตี**ติ เตสํ เต ธมฺมา ทุคฺคหิตตฺตา อุปารมฺภมานทปฺปมกฺขปลาสาทิเหตุภาเวน ทีฆรตฺตํ อหิตาย ทุกฺขาย สํวตฺตนฺติฯ เอตฺถ หิ การเณ ผลโวหาเรน ‘‘เต ธมฺมา อหิตาย ทุกฺขาย สํวตฺตนฺตี’’ติ วุตฺตํฯ ตถา หิ กิญฺจาปิ น เต ธมฺมา อหิตาย ทุกฺขาย สํวตฺตนฺติ, ตถาปิ วุตฺตนเยน ปริยาปุณนฺตานํ สชฺฌายกาเล วิวาทสมเย จ ตํมูลกานํ อุปารมฺภาทีนํ อเนเกสํ อกุสลานํ อุปฺปตฺติสพฺภาวโต ‘‘เต ธมฺมา อหิตาย ทุกฺขาย สํวตฺตนฺตี’’ติ การเณ ผลโวหาเรน วุตฺตํฯ **ตํ กิสฺส เหตู**ติ เอตฺถ **ตนฺ**ติ ยถาวุตฺตสฺสตฺถสฺส อนภิสมฺภุณนํ เตสญฺจ ธมฺมานํ อหิตาย ทุกฺขาย สํวตฺตนํ ปรามสติฯ

สีลกฺขนฺธาทิปาริปูริํเยวาติ เอตฺถ อาทิสเทฺทน สมาธิวิปสฺสนาทีนํ สงฺคโห เวทิตโพฺพฯ โย หิ พุทฺธวจนํ อุคฺคณฺหิตฺวา สีลสฺส อาคตฏฺฐาเน สีลํ ปูเรตฺวา สมาธิโน อาคตฏฺฐาเน สมาธิคพฺภํ คณฺหาเปตฺวา วิปสฺสนาย อาคตฏฺฐาเน วิปสฺสนํ ปฏฺฐเปตฺวา มคฺคผลานํ อาคตฏฺฐาเน มคฺคํ ภาเวสฺสามิ, ผลํ สจฺฉิกริสฺสามีติ อุคฺคณฺหาติ, ตเสฺสว สา ปริยตฺติ นิสฺสรณตฺถา นาม โหติฯ **ยํ สนฺธาย วุตฺตน**ฺติ ยํ ปริยตฺติสุคฺคหณํ สนฺธาย อลคทฺทสุเตฺต วุตฺตํฯ **ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย สํวตฺตนฺตี**ติ สีลาทีนํ อาคตฏฺฐาเน สีลาทีนิ ปูเรนฺตานมฺปิ อรหตฺตํ ปตฺวา ปริสมเชฺฌ ธมฺมํ เทเสตฺวา ธมฺมเทสนาย ปสเนฺนหิ อุปนีเต จตฺตาโร ปจฺจเย ปริภุญฺชนฺตานมฺปิ ปเรสํ วาเท สหธเมฺมน อุปารมฺภํ อาโรเปนฺตานมฺปิ สกวาทโต โทสํ หรนฺตานมฺปิ ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขาย สํวตฺตนฺติฯ ตถา หิ น เกวลํ สุคฺคหิตปริยตฺติํ นิสฺสาย มคฺคภาวนาผลสจฺฉิกิริยาทีเนว, ปรวาทนิคฺคหสกวาทปติฏฺฐาปนานิปิ อิชฺฌนฺติฯ ตถา จ วุตฺตํ ‘‘อุปฺปนฺนํ ปรปฺปวาทํ สหธเมฺมน สุนิคฺคหิตํ นิคฺคเหตฺวา’’ติอาทิ (ที. นิ. ๒.๑๖๘)ฯ

ปริญฺญาตกฺขโนฺธติ ทุกฺขปริชานเนน ปริญฺญาตกฺขโนฺธฯ **ปหีนกิเลโส**ติ สมุทยปฺปหาเนน ปหีนกิเลโสฯ **ปฏิวิทฺธากุโปฺป**ติ ปฏิวิทฺธอรหตฺตผโลฯ น กุปฺปตีติ **อกุปฺปนฺ**ติ หิ อรหตฺตผลเสฺสตํ นามํฯ สติปิ หิ จตุนฺนํ มคฺคานํ จตุนฺนญฺจ ผลานํ อกุปฺปสภาเว สตฺตนฺนํ เสกฺขานํ สก

สกนามปริจฺจาเคน อุปรูปริ นามนฺตรปฺปตฺติโต เตสํ มคฺคผลานิ ‘‘อกุปฺปานี’’ติ น วุจฺจนฺติ, อรหา ปน สพฺพทาปิ อรหาเยว นามาติ ตเสฺสว ผลํ ‘‘อกุปฺป’’นฺติ วุตฺตํฯ อิมินา จ อิมมตฺถํ ท เสฺสติ ‘‘ขีณาสวเสฺสว ปริยตฺติ ภณฺฑาคาริกปริยตฺติ นามา’’ติฯ ตสฺส หิ อปริญฺญาตํ อปฺปหีนํ อภาวิตํ อสจฺฉิกตํ วา นตฺถิ, ตสฺมา พุทฺธวจนํ ปริยาปุณนฺโต ตนฺติธารโก ปเวณีปาลโก วํสานุ รกฺขโก จ หุตฺวา อุคฺคณฺหาติฯ เตเนวาห **‘‘ปเวณีปาลนตฺถายา’’**ติอาทิฯ ตตฺถ **ปเวณี**ติ ธมฺมสนฺตติ, ธมฺมสฺส อวิจฺเฉเทน ปวตฺตีติ อโตฺถฯ **วํสานุรกฺขณตฺถายา**ติ พุทฺธสฺส ภควโต วํ สานุรกฺขณตฺถํฯ ตสฺส วํโสปิ อตฺถโต ปเวณีเยวาติ เวทิตพฺพํฯ

นนุ จ ยทิ ปเวณีปาลนตฺถาย พุทฺธวจนสฺส ปริยาปุณนํ ภณฺฑาคาริกปริยตฺติ, กสฺมา ‘‘ขีณาสโว’’ติ วิเสเสตฺวา วุตฺตํฯ เอกจฺจสฺส ปุถุชฺชนสฺสปิ หิ อยํ นโย ลพฺภติฯ ตถา หิ เอก โจฺจ ภิกฺขุ ฉาตกภยาทีสุ คนฺถธเรสุ เอกสฺมิํ ฐาเน วสิตุํ อสโกฺกเนฺตสุ สยํ ภิกฺขาจาเรน อกิลม มาโน อติมธุรํ พุทฺธวจนํ มา นสฺสตุ, ตนฺติํ ธาเรสฺสามิ, วํสํ ฐเปสฺสามิ, ปเวณิํ ปาเลสฺสามีติ ปริ ยาปุณาติ, ตสฺมา ตสฺสปิ ปริยตฺติ ภณฺฑาคาริกปริยตฺติ นาม กสฺมา น โหตีติ? วุจฺจเต – เอวํ สเนฺตปิ ปุถุชฺชนสฺส ปริยตฺติ ภณฺฑาคาริกปริยตฺติ นาม น โหติฯ กิญฺจาปิ หิ ปุถุชฺชโน ‘‘ป เวณิํ ปาเลสฺสามี’’ติ อชฺฌาสเยน ปริยาปุณาติ, อตฺตโน ปน ภวกนฺตารโต อนิตฺติณฺณตฺตา ตสฺส ปริยตฺติ นิสฺสรณปริยตฺติ นาม โหติ, ตสฺมา ปุถุชฺชนสฺส ปริยตฺติ อลคทฺทูปมา วา โหติ นิสฺสรณตฺถา วา, สตฺตนฺนํ เสกฺขานํ นิสฺสรณตฺถาว, ขีณาสวานํ ภณฺฑาคาริกปริยตฺติเยวาติ เวทิตพฺพํฯ ขีณาสโว จ ภณฺฑาคาริกสทิสตฺตา ภณฺฑาคาริโกติ วุจฺจติฯ ยถา หิ ภณฺฑาคาริ โก อลงฺการภณฺฑํ ปฏิสาเมตฺวา ปสาธนกาเล ตทุปิยํ อลงฺการภณฺฑํ รโญฺญ อุปนาเมตฺวา อ ลงฺกโรติ, เอวํ ขีณาสโวปิ ธมฺมรตนภณฺฑํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา โมกฺขาธิคมสฺส ภพฺพรูเป สเหตุเก ส เตฺต ปสฺสิตฺวา ตทนุรูปํ ธมฺมเทสนํ วเฑฺฒตฺวา มคฺคงฺคโพชฺฌงฺคาทิสงฺขาเตน โลกุตฺตเรน อ ลงฺกาเรน อลงฺกโรตีติ ภณฺฑาคาริโกติ วุจฺจติฯ

เอวํ ติโสฺส ปริยตฺติโย วิภชิตฺวา อิทานิ ตีสุปิ ปิฏเกสุ ยถารหํ สมฺปตฺติวิปตฺติโย วิตฺถา เรตฺวา ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘วินเย ปนา’’**ติอาทิฯ **สีลสมฺปตฺติํ นิสฺสาย ติโสฺส วิชฺชา ปาปุณา ตี**ติอาทีสุ ยสฺมา สีลํ วิสุชฺฌมานํ สติสมฺปชญฺญพเลน กมฺมสฺสกตญฺญาณพเลน จ สํกิเลสมล โต วิสุชฺฌติ, ปาริปูริญฺจ คจฺฉติ, ตสฺมา สีลสมฺปทา สิชฺฌมานา อุปนิสฺสยสมฺปตฺติภาเวน สติ พลํ ญาณพลญฺจ ปจฺจุปฏฺฐเปตีติ ตสฺสา วิชฺชตฺตยูปนิสฺสยตา เวทิตพฺพา สภาคเหตุสมฺป ทานโตฯ สติพเลน หิ ปุเพฺพนิวาสวิชฺชาสิทฺธิ, สมฺปชเญฺญน สพฺพกิเจฺจสุ สุทิฏฺฐการิตาปริจ เยน จุตูปปาตญาณานุพทฺธาย ทุติยวิชฺชาย สิทฺธิ, วีติกฺกมาภาเวน สํกิเลสปฺปหานสพฺภาว โต วิวฏฺฏูปนิสฺสยตาวเสน อชฺฌาสยสุทฺธิยา ตติยวิชฺชาสิทฺธิฯ ปุเรตรสิทฺธานํ สมาธิปญฺญานํ ปาริปูริํ วินา สีลสฺส อาสวกฺขยญาณูปนิสฺสยตา สุกฺขวิปสฺสกขีณาสเวหิ ทีเปตพฺพาฯ ‘‘สมาหิ โต ยถาภูตํ ปชานาตี’’ติ (สํ. นิ. ๔.๙๙; ๓.๕; เนตฺติ. ๔๐; มิ. ป. ๒.๑.๑๔) วจนโต สมาธิสมฺป ทา ฉฬภิญฺญตาย อุปนิสฺสโยฯ ‘‘โยคา เว ชายติ ภูรี’’ติ (ธ. ป. ๒๘๒) วจนโต ปุพฺพโยเคน ครุวาสเทสภาสาโกสลฺลอุคฺคหณปริปุจฺฉาทีหิ จ ปริภาวิตา ปญฺญาสมฺปตฺติ ปฏิสมฺภิทาปฺป เภทสฺส อุปนิสฺสโยฯ เอตฺถ จ ‘‘สีลสมฺปตฺติํ นิสฺสายา’’ติ วุตฺตตฺตา ยสฺส สมาธิวิชมฺภนภูตา อ นวเสสา ฉ อภิญฺญา น อิชฺฌนฺติ, ตสฺส อุกฺกฏฺฐปริเจฺฉทวเสน น สมาธิสมฺปทา อตฺถีติ สติปิ วิชฺชานํ อภิเญฺญกเทสภาเว สีลสมฺปตฺติสมุทาคตา เอว ติโสฺส วิชฺชา คหิตาฯ ยถา หิ ปญฺญา สมฺปตฺติสมุทาคตา จตโสฺส ปฏิสมฺภิทา อุปนิสฺสยสมฺปนฺนสฺส มเคฺคเนว อิชฺฌนฺติ มคฺคกฺขเณ เอว ตาสํ ปฏิลภิตพฺพโตฯ เอวํ สีลสมฺปตฺติสมุทาคตา ติโสฺส วิชฺชา สมาธิสมฺปตฺติสมุทาคตา จ ฉ อภิญฺญา อุปนิสฺสยสมฺปนฺนสฺส มเคฺคเนว อิชฺฌนฺตีติ มคฺคาธิคเมเนว ตาสํ อธิคโม เวทิต

โพฺพฯ ปเจฺจกพุทฺธานํ สมฺมาสมฺพุทฺธานญฺจ ปเจฺจกโพธิสมฺมาสโมฺพธิธมฺมสมธิคมสทิสา หิ อิเมสํ อริยานํ อิเม วิเสสาธิคมาติฯ

ตาสํเยว จ ตตฺถ ปเภทวจนโตติ เอตฺถ **ตาสํเยวา**ติ อวธารณํ ปาปุณิตพฺพานํ ฉฬภิญฺญาจตุปฏิสมฺภิทานํ วินเย ปเภทวจนาภาวํ สนฺธาย วุตฺตํฯ เวรญฺชกเณฺฑ หิ ติโสฺส วิชฺชาว วิภตฺตาติฯ ทุติเย **ตาสํเยวา**ติ อวธารณํ จตโสฺส ปฏิสมฺภิทา อเปกฺขิตฺวา กตํ, น ติโสฺส วิชฺชาฯ ตา หิ ฉสุ อภิญฺญาสุ อโนฺตคธตฺตา สุเตฺต วิภตฺตาเยวาติฯ **ตาสญฺจา**ติ เอตฺถ **จ**-สเทฺทน เสสานมฺปิ ตตฺถ อตฺถิภาวํ ทีเปติฯ อภิธมฺมปิฏเก หิ ติโสฺส วิชฺชา ฉ อภิญฺญา จตโสฺส จ ปฏิสมฺภิทา วุตฺตาเยวฯ ปฏิสมฺภิทานํ ปน อญฺญตฺถ ปเภทวจนาภาวํ ตเตฺถว จ สมฺมา วิภตฺตภาวํ ทีเปตุกาโม เหฏฺฐา วุตฺตนเยน อวธารณํ อกตฺวา **"ตเตฺถวา"**ติ ปริวเตฺตตฺวา อวธารณํ ฐเปสิฯ

อิทานิ ''วินเย ทุปฺปฏิปโนฺน 'มุทุกานํ อตฺถรณาทีนํ สมฺผโสฺส วิย อิตฺถิสมฺผโสฺสปิ วฏฺฏตี'ติ เมถุนวีติกฺกเม โทสํ อทิสฺวา สีลวิปตฺตึ ปาปุณาตี''ติ ทเสฺสโนฺต อาห **"วินเย ปน ทุปฺปฏิปโนฺน"**ติอาทิฯ ตตฺถ สุโข สมฺผโสฺส เอเตสนฺติ **สุขสมฺผสฺสานิ,** อตฺถรณปาวุรณาทีนิฯ **อุปาทินฺนผโสฺส** อิตฺถิผโสฺส, เมถุนธโมฺมติ วุตฺตํ โหติฯ **วุตฺตมฺปิ เหต**นฺติ อริเฎฺฐน ภิกฺขุนา วุตฺตํฯ โส หิ พหุสฺสุโต ธมฺมกถิโก กมฺมกิเลสวิปากอุปวาทอาณาวีติกฺกมวเสน ปญฺจวิเธสุ อนฺตรายิเกสุ เสสนฺตรายิเก ชานาติ, วินเย ปน อโกวิทตฺตา ปณฺณตฺติวีติกฺกมนฺตรายิเก น ชานาติ, ตสฺมา รโหคโต เอวํ จิเนฺตสิ ''อิเม อคาริกา ปญฺจ กามคุเณ ปริภุญฺชนฺตา โสตาปนฺนาปิ สกทาคามิโนปิ อนาคามิโนปิ โหนฺติฯ ภิกฺขูปิ มนาปิกานิ จกฺขุวิเญฺญยฺยานิ รูปานิ ปสฺสนฺติ…เป…. กายวิเญฺญเยฺย โผฎฺฐเพฺพ ผุสนฺติ, มุทุกานิ อตฺถรณปาวุรณาทีนิ ปริภุญฺชนฺติ, เอตํ สพฺพํ วฏฺฏติ, กสฺมา อิตฺถีนํเยว รูปสทฺทคนฺธรสโผฎฺฐพฺพา น วฏฺฏนฺติ, เอเตปิ วฏฺฏนฺตี''ติ อนวเชฺชน ปจฺจยปริภุญฺชนรเสน สาวชฺชกามคุณปริโภครสํ สํสนฺทิตฺวา สจฺฉนฺทราคปริโภคญฺจ นิจฺฉนฺทราคปริโภคญฺจ เอกํ กตฺวา ถูลวาเกหิ สทฺธึ อติสุขุมสุตฺตํ ฆเฎฺฏโนฺต วิย สาสเปน สทฺธึ สิเนรุโน สทิสตํ อุปสํหรโนฺต วิย ปาปกํ ทิฎฺฐิคตํ อุปฺปาเทตฺวา ''กึ ภควตา มหาสมุทฺทํ พนฺธเนฺตน วิย มหตา อุสฺสาเหน ปฐมปาราชิกํ ปญฺญตฺตํ, นตฺถิ เอตฺถ โทโส''ติ สพฺพญฺญุตญฺญาเณน สทฺธึ ปฏิวิรุชฺฌโนฺต เวสารชฺชญาณํ ปฏิพาหโนฺต อริยมเคฺค ขาณุกณฺฏกาทีนิ ปกฺขิปโนฺต ''เมถุนธเมฺม โทโส นตฺถี''ติ ชินสฺส อาณาจเกฺก ปหารมทาสิฯ เตนาห **"ตถาหํ ภควตา ธมฺมํ เทสิตํ อาชานามี"**ติอาทิฯ

ตตฺถ **อนฺตรายิกา**ติ ตํตํสมฺปตฺติยา วิพนฺธนวเสน สตฺตสนฺตานสฺส อนฺตเร เวมเชฺฌ เอติ อาคจฺฉตีติ อนฺตราโย, ทิฎฺฐธมฺมิกาทิอนโตฺถฯ อนติกฺกมนเฎฺฐน ตสฺมึ อนฺตราเย นิยุตฺตา, อนฺตรายํ วา ผลํ อรหนฺติ, อนฺตรายสฺส วา กรณสีลาติ อนฺตรายิกา, สคฺคโมกฺขานํ อนฺตรายกราติ วุตฺตํ โหติฯ เต จ กมฺมกิเลสวิปากอุปวาทอาณาวีติกฺกมวเสน ปญฺจวิธาฯ เตสํ วิตฺถารกถา ปรโต **อริฎฺฐสิกฺขาปเท** (ปาจิ. ๔๑๗) อาวิ ภวิสฺสติฯ อยํ ปเนตฺถ ปทตฺถสมฺพโนฺธ – เย อิเม ธมฺมา อนฺตรายิกา อนฺตรายกราติ ภควตา วุตฺตา เทสิตา เจว ปญฺญตฺตา จ, เต ธเมฺม ปฏิเสวโต ปฏิเสวนฺตสฺส ยถา เยน ปกาเรน เต ธมฺมา อนฺตรายาย สคฺคโมกฺขานํ อนฺตรายกรณตฺถํ นาลํ สมตฺถา น โหนฺติ, ตถา เตน ปกาเรนาหํ ภควตา เทสิตํ ธมฺมํ อาชานามีติฯ **ตโต ทุสฺสีลภาวํ ปาปุณาตี**ติ ตโต อนวชฺชสญฺญีภาวเหตุโต วีติกฺกมิตฺวา ทุสฺสีลภาวํ ปาปุณาติฯ

จตฺตาโรเม , **ภิกฺขเว**ติอาทินา –

‘‘จตฺตาโรเม, ภิกฺขเว, ปุคฺคลา สนฺโต สํวิชฺชมานา โลกสฺมิํฯ กตเม จตฺตาโร, อตฺตหิตาย ปฏิปนฺโน โหติ, โน ปรหิตาย, ปรหิตาย ปฏิปนฺโน โหติ, โน อตฺตหิตาย, เนว อตฺตหิตาย ปฏิปนฺโน โหติ โน ปรหิตาย, อตฺตหิตาย เจว ปฏิปนฺโน โหติ ปรหิตาย จา’’ติ (อ. นิ. ๔.๙๖; ปุ. ป. มาติกา, จตุกฺกอุทฺเทส ๒๔) –

อาทินา ปุคฺคลเทสนาปฏิสํยุตฺตสุตฺตนฺตปาฬิํ นิทเสฺสติฯ **อธิปฺปายํ อชานนฺโต**ติ ‘‘อยํ ปุคฺคลเทสนา โวหารวเสน, น ปรมตฺถโต’’ติ เอวํ ภควโต อธิปฺปายํ อชานนฺโตฯ พุทฺธสฺส หิ ภควโต ทุวิธา เทสนา สมฺมุติเทสนา ปรมตฺถเทสนา จาติฯ ตตฺถ ‘‘ปุคฺคโล สตฺโต อิตฺถี ปุริโส ขตฺติโย พฺราหฺมโณ เทโว มาโร’’ติ เอวรูปา **สมฺมุติเทสนา**ฯ ‘‘อนิจฺจํ ทุกฺขํ อนตฺตา ขนฺธา ธาตุโย อายตนานิ สติปฏฺฐานา’’ติ เอวรูปา **ปรมตฺถเทสนา**ฯ ตตฺถ ภควา เย สมฺมุติวเสน เทสนํ สุตฺวา อตฺถํ ปฏิวิชฺฌิตฺวา โมหํ ปหาย วิเสสมธิคนฺตุํ สมตฺถา, เตสํ สมฺมุติเทสนํ เทเสติฯ เย ปน ปรมตฺถวเสน เทสนํ สุตฺวา อตฺถํ ปฏิวิชฺฌิตฺวา โมหํ ปหาย วิเสสมธิคนฺตุํ สมตฺถา, เตสํ ปรมตฺถเทสนํ เทเสติฯ

ตตฺรายํ อุปมา – ยถา หิ เทสภาสากุสโล ติณฺณํ เวทานํ อตฺถสํวณฺณโก อาจริโย เย ทมิฬภาสาย วุตฺเต อตฺถํ ชานนฺติ, เตสํ ทมิฬภาสาย อาจิกฺขติ, เย อนฺธกภาสาทีสุ อญฺญตราย, เตสํ ตาย ภาสาย, เอวํ เต มาณวา เฉกํ พฺยตฺตํ อาจริยมาคมฺม ขิปฺปเมว สิปฺปํ อุคฺคณฺหนฺติฯ ตตฺถ อาจริโย วิย พุทฺโธ ภควา, ตโย เวทา วิย กเถตพฺพภาเว ฐิตานิ ตีณิ ปิฏกานิ, เทสภาสาย โกสลฺลมิว สมฺมุติปรมตฺถโกสลฺลํ, นานาเทสภาสามาณวกา วิย สมฺมุติปรมตฺถวเสน ปฏิวิชฺฌนสมตฺถา เวเนยฺยสตฺตา, อาจริยสฺส ทมิฬภาสาทิอาจิกฺขนํ วิย ภควโต สมฺมุติปรมตฺถวเสนปิ เทสนา เวทิตพฺพาฯ อาห เจตฺถ –

‘‘ทุเว สจฺจานิ อกฺขาสิ, สมฺพุทฺโธ วทตํ วโร;
สมฺมุติํ ปรมตฺถญฺจ, ตติยํ นูปลพฺภติฯ

‘‘สเงฺกตวจนํ สจฺจํ, โลกสมฺมุติการณา;
ปรมตฺถวจนํ สจฺจํ, ธมฺมานํ ภูตการณาฯ

‘‘ตสฺมา โวหารกุสลสฺส, โลกนาถสฺส สตฺถุโน;
สมฺมุติํ โวหรนฺตสฺส, มุสาวาโท น ชายตี’’ติฯ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๕๗; อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๑๗๐);

อปิจ อฏฺฐหิ การเณหิ ภควา ปุคฺคลกถํ กเถติ – หิโรตฺตปฺปทีปนตฺถํ กมฺมสฺสกตาทีปนตฺถํ ปจฺจตฺตปุริสการทีปนตฺถํ อานนฺตริยทีปนตฺถํ พฺรหฺมวิหารทีปนตฺถํ ปุเพฺพนิวาสทีปนตฺถํ ทกฺขิณาวิสุทฺธิทีปนตฺถํ โลกสมฺมุติยา อปฺปหานตฺถญฺจาติฯ ‘‘ขนฺธา ธาตุโย อายตนานิ หิริยนฺติ โอตฺตปฺปนฺตี’’ติ วุตฺเต มหาชโน น ชานาติ, สโมฺมหมาปชฺชติ, ปฏิสตฺตุ โหติ ‘‘กิมิทํ ขนฺธา ธาตุโย อายตนานิ หิริยนฺติ โอตฺตปฺปนฺติ นามา’’ติฯ ‘‘อิตฺถี หิริยติ โอตฺตปฺปติ, ปุริโส ขตฺติโย พฺราหฺมโณ เทโว มาโร’’ติ วุตฺเต มหาชโน ชานาติ, น สโมฺมหมาปชฺชติ, น ปฏิสตฺตุ โหติ, ตสฺมา ภควา **หิโรตฺตปฺปทีปนตฺถํ** ปุคฺคลกถํ กเถติฯ ‘‘ขนฺธา กมฺมสฺสกา ธาตุโย อายตนานี’’ติ วุตฺตปิ เอเสว นโยฯ ตสฺมา ภควา **กมฺมสฺสกตาทีปนตฺถํ** ปุคฺคลกถํ กเถติฯ ‘‘เวฬุวนาทโย มหาวิหารา ขเนฺธหิ การาปิตา, ธาตูหิ อายตเนหี’’ติ วุตฺตปิ เอเสว นโยฯ ตสฺมา ภควา **ปจฺจตฺตปุริสการทีปนตฺถํ** ปุคฺคลกถํ กเถติฯ ‘‘ขนฺธา มาตรํ ชีวิตา โวโรเปนฺติ,

ปิตรํ อรหนฺตํ, รุหิรุปฺปาทกมฺมํ สงฺฆเภทํ กโรนฺติ, ธาตุโย อายตนานี’’ติ วุเตฺตปิ เอเสว นโยฯ ตสฺมา ภควา **อานนฺตริยทีปนตฺถํ** ปุคฺคลกถํ กเถติฯ

‘‘ขนฺธา เมตฺตายนฺติ, ธาตุโย อายตนานี’’ติ วุเตฺตปิ เอเสว นโยฯ ตสฺมา ภควา **พฺรหฺมวิหารทีปนตฺถํ** ปุคฺคลกถํ กเถติฯ ‘‘ขนฺธา ปุเพฺพนิวาสํ อนุสฺสรนฺติ, ธาตุโย อายตนานี’’ติ วุเตฺตปิ เอเสว นโยฯ ตสฺมา ภควา **ปุเพฺพนิวาสทีปนตฺถํ** ปุคฺคลกถํ กเถติฯ ‘‘ขนฺธา ทานํ ปฏิคฺคณฺหนฺติ, ธาตุโย อายตนานี’’ติ วุเตฺตปิ มหาชโน น ชานาติ, สโมฺมหมาปชฺชติ, ปฏิสตฺตุ โหติ ‘‘กิมิทํ ขนฺธา ธาตุโย อายตนานิ ปฏิคฺคณฺหนฺติ นามา’’ติฯ ‘‘ปุคฺคลา ปฏิคฺคณฺหนฺติ สีลวโนฺต กลฺยาณธมฺมา’’ติ วุเตฺต ปน ชานาติ, น สโมฺมหมาปชฺชติ, น ปฏิสตฺตุ โหติฯ ตสฺมา ภควา **ทกฺขิณาวิสุทฺธิทีปนตฺถํ** ปุคฺคลกถํ กเถติฯ โลกสมฺมุติญฺจ พุทฺธา ภควโนฺต น วิชหนฺติ, โลกสมญฺญาย โลกนิรุตฺติยา โลกาภิลาเป ฐิตาเยว ธมฺมํ เทเสนฺติฯ ตสฺมา ภควา **โลกสมฺมุติยา อปฺปหานตฺถมฺปิ** ปุคฺคลกถํ กเถติ , ตสฺมา อิมินา จ อธิปฺปาเยน ภควโต ปุคฺคลเทสนา, น ปรมตฺถเทสนาติ เอวํ อธิปฺปายํ อชานโนฺตติ วุตฺตํ โหติฯ

ทุคฺคหิตํ คณฺหาตีติ ‘‘ตถาหํ ภควตา ธมฺมํ เทสิตํ อาชานามิ, ยถา ตเทวิทํ วิญฺญาณํ สนฺธาวติ สํสรติ, อนญฺญ’’นฺติอาทินา ทุคฺคหิตํ กตฺวา คณฺหาติ, วิปรีตํ คณฺหาตีติ วุตฺตํ โหติฯ **ทุคฺคหิต**นฺติ หิ ภาวนปุํสกนิเทฺทโสฯ **ยํ สนฺธายา**ติ ยํ ทุคฺคหิตคาหํ สนฺธายฯ อตฺตนา ทุคฺคหิเตน ธเมฺมนาติ ปาฐเสโส เวทิตโพฺพฯ อถ วา ทุคฺคหณํ ทุคฺคหิตํฯ **อตฺตนา**ติ จ สามิอเตฺถ กรณวจนํ, ตสฺมา อตฺตโน ทุคฺคหเณน วิปรีตคาเหนาติ วุตฺตํ โหติฯ **อเมฺห เจว อพฺภาจิกฺขตี**ติ อมฺหากญฺจ อพฺภาจิกฺขนํ กโรติฯ **อตฺตานญฺจ ขนตี**ติ อตฺตโน กุสลมูลานิ ขนโนฺต อตฺตานํ ขนติ นามฯ

ธมฺมจินฺตนนฺติ ธมฺมสภาววิชานนํฯ **อติธาวโนฺต**ติ ฐาตพฺพมริยาทายํ อฏฺฐตฺวา ‘‘จิตฺตุปฺปาทมเตฺตน ทานํ โหติ, สยเมว จิตฺตํ อตฺตโน อารมฺมณํ โหติ, สพฺพํ จิตฺตํ อสภาวธมฺมารมฺมณ’’นฺติ เอวมาทินา อติธาวโนฺต อติกฺกมิตฺวา ปวตฺตมาโนฯ **จตฺตารี**ติ พุทฺธวิสยอิทฺธิวิสยกมฺมวิปากโลกวิสยสงฺขาตานิ จตฺตาริฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘จตฺตาริมานิ, ภิกฺขเว, อจิเนฺตยฺยานิ น จิเนฺตตพฺพานิ, ยานิ จิเนฺตโนฺต อุมฺมาทสฺส วิฆาตสฺส ภาคี อสฺสฯ กตมานิ จตฺตาริ? พุทฺธานํ ภิกฺขเว พุทฺธวิสโย อจิเนฺตโยฺย น จิเนฺตตโพฺพ, ยํ จิเนฺตโนฺต อุมฺมาทสฺส วิฆาตสฺส ภาคี อสฺสฯ ฌายิสฺส, ภิกฺขเว, ฌานวิสโย อจิเนฺตโยฺย น จิเนฺตตโพฺพ…เป.… กมฺมวิปาโก, ภิกฺขเว, อจิเนฺตโยฺย น จิเนฺตตโพฺพ…เป.… โลกจินฺตา ภิกฺขเว อจิเนฺตยฺยา น จิเนฺตตพฺพา…เป.… อิมานิ, ภิกฺขเว, จตฺตาริ อจิเนฺตยฺยานิ น จิเนฺตตพฺพานิ, ยานิ จิเนฺตโนฺต อุมฺมาทสฺส วิฆาตสฺส ภาคี อสฺสา’’ติ (อ. นิ. ๔.๗๗)ฯ

ตตฺถ ‘‘อจิเนฺตยฺยานี’’ติ เตสํ สภาวนิทสฺสนํฯ ‘‘น จิเนฺตตพฺพานี’’ติ ตตฺถ กตฺตพฺพตานิทสฺสนํฯ ตตฺถ **อจิเนฺตยฺยานี**ติ จิเนฺตตุมสกฺกุเณยฺยานิ, จิเนฺตตุํ อรหรูปานิ น โหนฺตีติ อโตฺถฯ อจิเนฺตยฺยตฺตา เอว น จิเนฺตตพฺพานิ, กามํ อจิเนฺตยฺยานิปิ ฉ อสาธารณาทีนิ อนุสฺสรนฺตสฺส กุสลุปฺปตฺติเหตุภาวโต ตานิ จิเนฺตตพฺพานิ, อิมานิ ปน เอวํ น โหนฺตีติ อผลภาวโต น จิเนฺตตพฺพานีติ อธิปฺปาโยฯ เตนวาห **‘‘ยานิ จิเนฺตโนฺต อุมฺมาทสฺส วิฆาตสฺส ภาคี อสฺสา’’**ติฯ **เตส**นฺติ เตสํ ปิฏกานํฯ

เอตนฺติ เอตํ พุทฺธวจนํฯ **ติวคฺคสงฺคหานี**ติ สีลกฺขนฺธวคฺคมหาวคฺคปาถิกวคฺคสงฺขาเตหิ ตีหิ วเคฺคหิ สงฺคโห เอเตสนฺติ ติวคฺคสงฺคหานิฯ **จตุตฺตึเสว สุตฺตนฺตา**ติ คาถาย เอวมตฺถโยชนา เวทิตพฺพา – ยสฺส นิกายสฺส สุตฺตคณนาโต จตุตฺตึเสว จ สุตฺตนฺตา วคฺคสงฺคหเสน ตโย วคฺคา อสฺส สงฺคหสฺสาติ ติวโคฺค สงฺคโหฯ เอส ปฐโม นิกาโย ทีฆนิกาโยติ **อนุโลมิโก** อปจฺจนีโก, อตฺถานุโลมนโต อนฺวตฺถนาโมติ วุตฺตํ โหติฯ

อตฺถานุโลมนโต อนุโลมิโก, อนุโลมิกตฺตํเยว วิภาเวตุํ **''กสฺมา ปนา''**ติอาทิมาหฯ **เอกนิกายมฺปี**ติ เอกสมูหมฺปิฯ **เอวํ จิตฺตนฺ**ติ เอวํ วิจิตฺตํฯ **ยถยิทนฺ**ติ ยถา อิเมฯ โปณิกา จิกฺขลฺลิกา จ ขตฺติยา, เตสํ นิวาโส **โปณิกนิกาโย จิกฺขลฺลิกนิกาโย**ติ วุจฺจติฯ **เอวมาทีนิ เจตฺถ สาธกานิ สาสนโต จ โลกโต จา**ติ เอวมาทีนิ อุทาหรณานิ เอตฺถ นิกายสทฺทสฺส สมูหนิวาสานํ วาจกภาเว สาสนโต จ โวหารโต จ สาธกานิ ปมาณานีติ อโตฺถฯ เอตฺถ ปฐมมุทาหรณํ สาสนโต สาธกวจนํ, ทุติยํ โลกโตติ เวทิตพฺพํฯ

ปญฺจทสวคฺคสงฺคหานีติ มูลปริยายวคฺคาทีหิ ปญฺจทสหิ วเคฺคหิ สงฺคโห เอเตสนฺติ ปญฺจทสวคฺคสงฺคหานิฯ **ทิยฑฺฒสตํ เทฺว จ สุตฺตานี**ติ อเฑฺฒน ทุติยํ ทิยฑฺฒํ, เอกํ สตํ เทฺว ปญฺญาสสุตฺตานิ จาติ อโตฺถฯ **ยตฺถา**ติ ยสฺมึ นิกาเยฯ **ปญฺจทสวคฺคปริคฺคโห**ติ ปญฺจทสหิ วเคฺคหิ ปริคฺคหิโต สงฺคหิโตติ อโตฺถฯ

สุตฺตนฺตานํ สหสฺสานิ สตฺตสุตฺตสตานิ จาติ ปาเฐ สุตฺตนฺตานํ สตฺต สหสฺสานิ สตฺต สตานิ จาติ โยเชตพฺพํฯ กตฺถจิ ปน ''สตฺต สุตฺตสหสฺสานิ สตฺต สุตฺตสตานิ จา''ติปิ ปาโฐฯ **สํยุตฺตสงฺคโห**ติ สํยุตฺตนิกายสฺส สงฺคโหฯ

ปุเพฺพ นิทสฺสิตาติ สุตฺตนฺตปิฏกนิเทฺทเส นิทสฺสิตาฯ วุตฺตเมว ปการนฺตเรน สงฺขิปิตฺวา ทเสฺสตุํ **''ฐเปตฺวา จตฺตาโร นิกาเย อวเสสํ พุทฺธวจน''**นฺติ วุตฺตํฯ **สกลํ วินยปิฏก**นฺติอาทินา นิทฺทิฏฺฐเมว หิ อิมินา ปการนฺตเรน สงฺขิปิตฺวา วุตฺตํฯ เตเนวาห **''ฐเปตฺวา จตฺโรเปเต''**ติ อาทิฯ **ตทญฺญ**นฺติ เตหิ จตูหิ นิกาเยหิ อญฺญํ อวเสสนฺติ อโตฺถฯ

สพฺพเมว ๒ หิทนฺติ สพฺพเมว อิทํ พุทฺธวจนํฯ **นวปฺปเภทนฺ**ติ เอตฺถ กถํ ปเนตํ นวปฺปเภทํ โหติฯ ตถา หิ นวหิ อเงฺคหิ ววตฺถิเตหิ อญฺญมญฺญสงฺกรรหิเตหิ ภวิตพฺพํ, ตถา จ สติ อสุตฺตสภาวาเนว เคยฺยงฺคาทีนิ สิยุํ, อถ สุตฺตสภาวาเนว เคยฺยงฺคาทีนิ, เอวํ สติ สุตฺตนฺติ วิสุํ สุตฺตงฺคเมว น สิยา, เอวํ สเนฺต อฎฺฐงฺคํ สาสนนฺติ อาปชฺชติฯ อปิจ ''สคาถกํ สุตฺตํ เคยฺยํ, นิคฺคาถกํ สุตฺตํ เวยฺยากรณ''นฺติ อฎฺฐกถายํ วุตฺตํฯ สุตฺตญฺจ นาม สคาถกํ วา สิยา นิคฺคาถกํ วาติ องฺคทฺวเยเนว ตทุภยํ สงฺคหิตนฺติ ตทุภยวินิมุตฺตญฺจ สุตฺตํ อุทานาทิวิเสสสญฺญารหิตํ นตฺถิ, ยํ สุตฺตงฺคํ สิยา, อถาปิ กถญฺจิ วิสุํ สุตฺตงฺคํ สิยา, มงฺคลสุตฺตาทีนํ สุตฺตงฺคสงฺคโห วา น สิยา คาถาภาวโต ธมฺมปทาทีนํ วิย, เคยฺยงฺคสงฺคโห วา สิยา สคาถกตฺตา สคาถกวคฺคสฺส วิย, ตถา อุภโตวิภงฺคาทีสุ สคาถกปฺปเทสานนฺติ? วุจฺจเต –

> สุตฺตนฺติ สามญฺญวิธิ, วิเสสวิธโย ปเร;
> สนิมิตฺตา นิรุฬฺหตฺตา, สหตาเญฺญน นาญฺญโตฯ
>
> ยถาวุตฺตสฺส โทสสฺส, นตฺถิ เอตฺถาวคาหณํ;
> ตสฺมา อสงฺกรํเยว, นวงฺคํ สตฺถุสาสนํฯ

สพฺพสฺสปิ หิ พุทฺธวจนสฺส สุตฺตนฺติ อยํ **สามญฺญวิธิ**ฯ ตถา หิ ‘‘เอตฺตกํ ตสฺส ภควโต สุตฺตาคตํ สุตฺตปริยาปนฺนํ, สาวตฺถิยา สุตฺตวิภงฺเค, สกวาเท ปญฺจ สุตฺตสตานี’’ติอาทิวจนโต วินยาภิธมฺมปริยตฺติวิเสเสสุปิ สุตฺตโวหาโร ทิสฺสติฯ เตเนว จ อายสฺมา มหากจฺจาโน เนตฺติยํ (เนตฺติ. สงฺคหวาร) อาห – ‘‘นววิธสุตฺตนฺตปริเยฏฺฐี’’ติฯ ตตฺถ หิ สุตฺตาทิวเสน นวงฺคสฺส สาสนสฺส ปริเยฏฺฐิ ปริเยสนา อตฺถวิจารณา ‘‘นววิธสุตฺตนฺตปริเยฏฺฐี’’ติ วุตฺตาฯ ตเทกเทเสสุ ปน เคยฺยาทโย **วิเสสวิธโย** เตน เตน นิมิตฺเตน ปติฏฺฐิตาฯ ตถา หิ เคยฺยสฺส สคาถกตฺตํ ตพฺภาวนิมิตฺตํฯ โลเกปิ หิ สสิโลกํ สคาถกํ วา จุณฺณิยคนฺถํ ‘‘เคยฺย’’นฺติ วทนฺติฯ คาถาวิรเห ปน สติ ปุจฺฉํ กตฺวา วิสชฺชนภาโว เวยฺยากรณสฺส ตพฺภาวนิมิตฺตํฯ ปุจฺฉาวิสชฺชนญฺหิ ‘‘พฺยากรณ’’นฺติ วุจฺจติฯ พฺยากรณเมว เวยฺยากรณํฯ เอวํ สนฺเต สคาถกาทีนมฺปิ ปุจฺฉํ กตฺวา วิสชฺชนวเสน ปวตฺตานํ เวยฺยากรณภาโว อาปชฺชตีติ? นาปชฺชติฯ เคยฺยาทิสญฺญานํ อโนกาสภาวโต สโอกาสโต อโนกาสวิธิ พลวาติ ‘‘คาถาวิรเห สตี’’ติ วิเสสิตตฺตา จฯ ตถา หิ ธมฺมปทาทีสุ เกวลํ คาถาพนฺเธสุ สคาถกเตฺตปิ โสมนสฺสญาณมยิกคาถายุเตฺตสุ ‘‘วุตฺตเญฺหต’’นฺติอาทิวจนสมฺพนฺเธสุ อพฺภุตธมฺมปฏิสํยุเตฺตสุ จ สุตฺตวิเสเสสุ ยถากฺกมํ คาถาอุทานอิติวุตฺตกอพฺภุตธมฺมสญฺญา ปติฏฺฐิตาฯ เอตฺถ หิ สติปิ สญฺญนฺตรนิมิตฺตโยเค อโนกาสสญฺญานํ พลวภาเวเนว คาถาทิสญฺญา ปติฏฺฐิตา, ตถา สติปิ คาถาพนฺธภาเว ภควโต อตีตาสุ ชาตีสุ จริยานุภาวปฺปกาสเกสุ ชาตกสญฺญา ปติฏฺฐิตา, สติปิ ปญฺหาวิสชฺชนภาเว สคาถกเตฺต จ เกสุจิ สุตฺตเนฺตสุ เวทสฺส ลภาปนโต เวทลฺลสญฺญา ปติฏฺฐิตาติ เอวํ เตน เตน สคาถกตฺตาทินา นิมิเตฺตน เตสุ เตสุ สุตฺตวิเสเสสุ เคยฺยาทิสญฺญา ปติฏฺฐิตาติ วิเสสวิธโย สุตฺตงฺคโต ปเร เคยฺยาทโยฯ ยํ ปเนตฺถ เคยฺยงฺคาทินิมิตฺตรหิตํ, ตํ สุตฺตงฺคํ วิเสสสญฺญาปริหาเรน สามญฺญสญฺญาย ปวตฺตนโตฯ

นนุ จ เอวํ สเนฺตปิ สคาถกํ สุตฺตํ เคยฺยํ, นิคฺคาถกํ สุตฺตํ เวยฺยากรณนฺติ สุตฺตงฺคํ น สมฺภวตีติ โจทนา ตทวตฺถา เอวาติ? น ตทวตฺถาฯ โสธิตตฺตาฯ โสธิตญฺหิ ปุเพฺพ คาถาวิรเห สติ ปุจฺฉาวิสชฺชนภาโว เวยฺยากรณสฺส ตพฺภาวนิมิตฺตนฺติฯ ยญฺจ วุตฺตํ ‘‘คาถาภาวโต มงฺคลสุตฺตาทีนํ สุตฺตงฺคสงฺคโห น สิยา’’ติ, ตํ น, นิรุฬฺหตฺตาติฯ นิรุโฬฺห หิ มงฺคลสุตฺตาทีนํ สุตฺตภาโวฯ น หิ ตานิ ธมฺมปทพุทฺธวํสาทโย วิย คาถาภาเวน ปญฺญาตานิ, อถ โข สุตฺตภาเวเนวฯ เตเนว หิ อฏฺฐกถายํ สุตฺตนามกนฺติ นามคฺคหณํ กตํฯ ยํ ปน วุตฺตํ ‘‘สคาถกตฺตา เคยฺยงฺคสงฺคโห สิยา’’ติ, ตมฺปิ นตฺถิฯ ยสฺมา สหตาเญฺญนฯ สหภาโว หิ นาม อตฺถโต อเญฺญน โหติ, สห คาถาหีติ จ สคาถกํฯ น จ มงฺคลสุตฺตาทีสุ คาถาวินิมุโตฺต โกจิ สุตฺตปฺปเทโส อตฺถิ, โย ‘‘สห คาถาหี’’ติ วุเจฺจยฺยฯ นนุ จ คาถาสมุทาโย คาถาหิ อโญฺญ โหติ, ตถา จ ตสฺส วเสน สห คาถาหีติ สคาถกนฺติ สกฺกา วตฺตุนฺติ? ตํ นฯ น หิ อวยววินิมุโตฺต สมุทาโย นาม โกจิ อตฺถิฯ ยมฺปิ วุตฺตํ ‘‘อุภโตวิภงฺคาทีสุ สคาถกปฺปเทสานํ เคยฺยงฺคสงฺคโห สิยา’’ติ, ตมฺปิ น อญฺญโตฯ อญฺญาเยว หิ ตา คาถา ชาตกาทิปริยาปนฺนตฺตาฯ อโต น ตาหิ อุภโตวิภงฺคาทีนํ เคยฺยงฺคภาโวติ เอวํ สุตฺตาทีนํ องฺคานํ อญฺญมญฺญสงฺกราภาโว เวทิตโพฺพฯ

อิทานิ สุตฺตาทีนิ นวงฺคานิ วิภชิตฺวา ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘ตตฺถ อุภโตวิภงฺคนิเทฺทสขนฺธกปริวารา’’**ติอาทิฯ ตตฺถ **นิเทฺทโส** นาม สุตฺตนิปาเต –

> ‘‘กามํ กามยมานสฺส, ตสฺส เจตํ สมิชฺฌติ;
> อทฺธา ปีติมโน โหติ, ลทฺธา มโจฺจ ยทิจฺฉตี’’ติฯ (สุ. นิ. ๗๗๒) –

อาทินา อาคตสฺส อฏฺฐกวคฺคสฺส,

‘‘เกนสฺสุ นิวุโต โลโก, (อิจฺจายสฺมา อชิโต;)
เกนสฺสุ นปฺปกาสติ;
กิสฺสาภิเลปนํ พฺรูสิ,
กึสุ ตสฺส มหพฺภย’’นฺติฯ (สุ. นิ. ๑๐๓๘) –

อาทินา อาคตสฺส ปารายนวคฺคสฺส,

‘‘สพฺพสุ ภูเตสุ นิธาย ทณฺฑํ,
อวิเหฐยํ อญฺญตรมฺปิ เตสํ;
น ปุตฺตมิเจฺฉยฺย กุโต สหายํ,
เอโก จเร ขคฺควิสาณกปฺโป’’ติฯ (สุ. นิ. ๓๕) –

อาทินา อาคตสฺส ขคฺควิสาณสุตฺตสฺส จ ตทตฺถวิภาควเสน สตฺถุกเปฺปน อายสฺมตา ธมฺมเสนาปติ**สาริปุตฺตเตฺถเรน** กโต นิเทฺทโส มหานิเทฺทโส จูฬนิเทฺทโสติ จ วุจฺจติฯ เอวมิธ นิเทฺทสสฺส สุตฺตงฺคสงฺคโห **ภทนฺตพุทฺธโฆสาจริเยน** ทสฺสิโตติ เวทิตพฺพํฯ อญฺญตฺถาปิ จ ทีฆนิกายฏฺฐกถาทีสุ สพฺพตฺถ อุภโตวิภงฺคนิเทฺทสขนฺธกปริวาราติ นิเทฺทสสฺส สุตฺตงฺคสงฺคโห เอว ทสฺสิโตฯ **อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน**ปิ เนตฺติปกรณฏฺฐกถายํ เอวเมตสฺส สุตฺตงฺคสงฺคโหว กถิโตฯ เกจิ ปน นิเทฺทสสฺส คาถาเวยฺยากรณเงฺคสุ ทฺวีสุ สงฺคหํ วทนฺติฯ วุตฺตเญฺหตํ นิเทฺทสอฏฺฐกถายํ **อุปเสนเตฺถเรน** –

> ‘‘ตเทตํ วินยปิฏกํ สุตฺตนฺตปิฏกํ อภิธมฺมปิฏกนฺติ ตีสุ ปิฏเกสุ สุตฺตนฺตปิฏกปริยาปนฺนํ, ทีฆนิกาโย มชฺฌิมนิกาโย สํยุตฺตนิกาโย องฺคุตฺตรนิกาโย ขุทฺทกนิกาโยติ ปญฺจสุ มหานิกาเยสุ ขุทฺทกมหานิกาเย ปริยาปนฺนํ, สุตฺตํ เคยฺยํ เวยฺยากรณํ คาถา อุทานํ อิติวุตฺตกํ ชาตกํ อพฺภุตธมฺมํ เวทลฺลนฺติ นวสุ สตฺถุสาสนเงฺคสุ ยถาสมฺภวํ คาถาเวยฺยากรณงฺคทฺวยสงฺคหิต’’นฺติ (มหานิ. อฏฺฐ. คนฺถารมฺภกถา)ฯ

เอตฺถ ตาว กตฺถจิ ปุจฺฉาวิสชฺชนสภาวโต นิเทฺทเสกเทสสฺส เวยฺยากรณงฺคสงฺคโห ยุชฺชตุ นาม , คาถงฺคสงฺคโห ปน กถํ ยุเชฺชยฺยาติ อิทเมตฺถ วีมํสิตพฺพํฯ ธมฺมปทาทีนํ วิย หิ เกวลํ คาถาพนฺธภาโว คาถงฺคสฺส ตพฺภาวนิมิตฺตํฯ ธมฺมปทาทีสุ หิ เกวลํ คาถาพเนฺธสุ คาถาสมญฺญา ปติฏฺฐิตา, นิเทฺทเส จ น โกจิ เกวโล คาถาพนฺธปฺปเทโส อุปลพฺภติฯ สมฺมาสมฺพุเทฺธน ภาสิตานํเยว หิ อฏฺฐกวคฺคาทิสงฺคหิตานํ คาถานํ นิเทฺทสมตฺตํ ธมฺมเสนาปตินา กตํฯ อตฺถวิภชนตฺถํ อานีตาปิ หิ ตา อฏฺฐกวคฺคาทิสงฺคหิตา นิทฺทิสิตพฺพา มูลคาถาโย สุตฺตนิปาตปริยาปนฺนตฺตา อญฺญาเยวาติ น นิเทฺทสสงฺขฺยํ คจฺฉนฺติ อุภโตวิภงฺคาทีสุ อาคตภาเวปิ ตํ โวหารํ อลภมานา ชาตกาทิคาถาปริยาปนฺนา คาถาโย วิย, ตสฺมา การณนฺตรเมตฺถ คเวสิตพฺพํ, ยุตฺตตรํ วา คเหตพฺพํฯ

นาลกสุตฺตตุวฏฺฏกสุตฺตานีติ เอตฺถ **นาลกสุตฺตํ** นาม ปทุมุตฺตรสฺส ภควโต สาวกํ โมเนยฺยปฏิปทํ ปฏิปนฺนํ ทิสฺวา ตทตฺถํ อภิกงฺขมาเนน ตโต ปภุติ กปฺปสตสหสฺสํ ปารมิโย ปูเรตฺวา อาคเตน อสิตสฺส อิสิโน ภาคิเนยฺเยน นาลกเตฺถเรน ธมฺมจกฺกปฺปวตฺติตทิวสโต สตฺตเม ทิวเส ‘‘อญฺญาตเมต’’นฺติอาทีหิ ทฺวีหิ คาถาหิ โมเนยฺยปฏิปทํ ปุเฏฺฐน ภควตา ‘‘โมเนยฺยํ เต อุปญฺญิสฺส’’นฺติอาทินา (สุ. นิ. ๗๐๖) นาลกเตฺถรสฺส ภาสิตํ โมเนยฺยปฏิปทาปริทีปกํ สุตฺตํฯ **ตุวฏฺฏกสุตฺตํ** ปน มหาสมยสุตฺตนฺตเทสนาย สนฺนิปติเตสุ เทเวสุ ‘‘กา นุ โข อรหตฺตปฺปตฺติยา ปฏิปตฺตี’’ติ อุปฺปนฺนจิตฺตานํ เอกจฺจานํ เทวตานํ ตมตฺถํ ปกาเสตุํ ‘‘ปุจฺฉามิ ตํ อาทิจฺจ

พนฺธู’’ติอาทินา (สุ. นิ. ๙๒๑; มหานิ. ๑๕๐) นิมฺมิตพุทฺเธน อตฺตานํ ปุจฺฉาเปตฺวา ‘‘มูลํ ปปญฺจสงฺขายา’’ติอาทินา (สุ. นิ. ๙๒๒) ภาสิตํ สุตฺตํฯ เอวมิธสุตฺตนิปาเต อาคตานํ มงฺคล สุตฺตาทีนํ สุตฺตงฺคสงฺคโห ทสฺสิโต, ตเตฺถว อาคตานํ อสุตฺตนามิกานํ สุทฺธิกคาถานํ คาถงฺค สงฺคหญฺจ ทสฺสยิสฺสติ, เอวํ สติ สุตฺตนิปาตฏฺฐกถารเมฺภ –

> ‘‘คาถาสตสมากิโณฺณ , เคยฺยพฺยากรณงฺกิโต;
> กสฺมา สุตฺตนิปาโตติ, สงฺขเมส คโตติ เจ’’ติฯ (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.คนฺถารมฺภกถา) –

สกลสฺสปิ สุตฺตนิปาตสฺส เคยฺยเวยฺยากรณงฺคสงฺคโห กสฺมา โจทิโตติ? นายํ วิโรโธฯ เก วลญฺหิ ตตฺถ โจทเกน สคาถกตฺตํ กตฺถจิ ปุจฺฉาวิสชฺชนมตฺตญฺจ คเหตฺวา โจทนามตฺตํ กตนฺติ คเหตพฺพํฯ อญฺญถา สุตฺตนิปาเต นิคฺคาถกสฺส สุตฺตเสฺสว อภาวโต เวยฺยากรณงฺคสงฺคโห น โจเทตโพฺพ สิยาติฯ สคาถาวโคฺค เคยฺยนฺติ โยเชตพฺพํฯ ‘‘อฏฺฐหิ อเงฺคหิ อสงฺคหิตํ นาม ปฏิ สมฺภิทาที’’ติ ตีสฺุปิ **คณฺฐิปเทสุ** วุตฺตํฯ เกจิ ปน ปฏิสมฺภิทามคฺคสฺส เคยฺยเวยฺยากรณงฺคทฺวย สงฺคหํ วทนฺติฯ วุตฺตเญฺหตํ **ปฏิสมฺภิทามคฺคฏฺฐกถายํ** (ปฏิ. ม. อฏฺฐ. ๑.คนฺถารมฺภกถา) ‘‘นวสุ สตฺถุสาสนเงฺคสุ ยถาสมฺภวํ เคยฺยเวยฺยากรณงฺคทฺวยสงฺคหิต’’นฺติฯ

โนสุตฺตนามิกาติ อสุตฺตนามิกาฯ ‘‘สุทฺธิกคาถา นาม วตฺถุคาถา’’ติ ตีสุ **คณฺฐิปเทสุ** วุตฺตํฯ ตตฺถ **วตฺถุคาถา**ติ –

> ‘‘โกสลานํ ปุรา รมฺมา, อคมา ทกฺขิณาปถํ;
> อากิญฺจญฺญํ ปตฺถยาโน, พฺราหฺมโณ มนฺตปารคู’’ติฯ (สุ. นิ. ๙๘๒) –

อาทินา ปารายนวคฺคสฺส นิทานํ อาโรเปเนฺตน อายสฺมตา อานนฺทเตฺถเรน สงฺคีติกาเล วุตฺตา ฉปฺปญฺญาส จ คาถาโย, อานนฺทเตฺถเรเนว สงฺคีติกาเล นาลกสุตฺตสฺส นิทานํ อาโรเปเนฺตน วุตฺตา –

> ‘‘อานนฺทชาเต ติทสคเณ ปตีเต,
> สกฺกญฺจ อินฺทํ สุจิวสเน จ เทเว;
> ทุสฺสํ คเหตฺวา อติริว โถมยเนฺต,
> อสิโต อิสิ อทฺทส ทิวาวิหาเร’’ติฯ (สุ. นิ. ๖๘๔) –

อาทิกา วีสติมตฺตา คาถาโย จ วุจฺจนฺติฯ ตตฺถ ‘‘นาลกสุตฺตสฺส วตฺถุคาถาโย นาลกสุตฺต สงฺขฺยํเยว คจฺฉนฺตี’’ติ อฏฺฐกถายํ วุตฺตํฯ วุตฺตเญฺหตํ **สุตฺตนิปาตฏฺฐกถายํ** (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๖๘๕) –

> ‘‘ปรินิพฺพุเต ปน ภควติ สงฺคีตึ กโรเนฺตน อายสฺมตา มหากสฺสเปน อายสฺมา อานโนฺท ตเมว โมเนยฺยปฏิปทํ ปุโฎฺฐ เยน ยทา จ สมาทปิโต นาลโก ภควนฺตํ ปุจฺฉิ, ตํ สพฺพํ ปากฏํ กตฺวา ทเสฺสตุกาโม ‘อานนฺทชาเต’ติอาทิกา วีสติ วตฺถุคาถาโย วตฺวา อภาสิฯ ตํ สพฺพมฺปิ นาลกสุตฺตนฺติ วุจฺจตี’’ติฯ

ตสฺมา นาลกสุตฺตสฺส วตฺถุคาถาโย นาลกสุตฺตคฺคหเณเนว สงฺคหิตาติ ปารายนิ กวคฺคสฺส วตฺถุคาถาโย อิธ สุทฺธิกคาถาติ คเหตพฺพํฯ ตเตฺถว ปนสฺส ปารายนิยวเคฺค อชิ ตมาณวกาทีนํ โสฬสนฺนํ พฺราหฺมณานํ ปุจฺฉาคาถา ภควโต วิสชฺชนคาถา จ อิธ สุทฺธิกคาถา ติ เอวมฺปิ วตฺตุํ ยุชฺชติฯ ตาปิ หิ ปาฬิยํ สุตฺตนาเมน อวตฺวา ‘‘อชิตมาณวกปุจฺฉา ติสฺสเมตฺตยฺ

ยมาณวกปุจฺฉา’’ติอาทินา (สุ. นิ. ๑๐๓๘-๑๐๔๘) อาคตตฺตา จุณฺณิยคเนฺถหิ อมิสฺสตฺตา จ โนสุตฺตนามิกา สุทฺธิกคาถา นามาติ วตฺตุํ วฏฺฏติฯ

อิทานิ อุทานํ สรูปโต ววตฺถเปโนฺต อาห **‘‘โสมนสฺสญาณมยิกคาถาปฏิสํยุตฺตา’’**ติ อาทิฯ เกนฏฺเฐน (อุทา. อฏฺฐ. คนฺถารมฺภกถา) ปเนตํ **‘‘อุทาน’’**นฺติ วุจฺจติ? อุทานนฏฺเฐนฯ กิมิทํ อุทานํ นาม? ปีติเวคสมุฏฺฐาปิโต อุทาหาโรฯ ยถา หิ ยํ เตลาทิ มินิตพฺพวตฺถุ มานํ คเหตุํ น สโกฺกติ, วิสฺสนฺทิตฺวา คจฺฉติ, ตํ ‘‘อวเสโก’’ติ วุจฺจติ, ยญฺจ ชลํ ตฬากํ คเหตุํ น สโกฺกติ, อโชฺฌตฺถริตฺวา คจฺฉติ, ตํ ‘‘มโหโฆ’’ติ วุจฺจติ, เอวเมว ยํ ปีติเวคสมุฏฺฐาปิตํ วิตกฺกวิปฺผารํ หทยํ สนฺธาเรตุํ น สโกฺกติ, โส อธิโก หุตฺวา อโนฺต อสณฺฐหิตฺวา พหิ วจีทฺวาเรน นิกฺขโนฺต ปฏิคฺคาหกนิรเปโกฺข อุทาหารวิเสโส **‘‘อุทาน’’**นฺติ วุจฺจติฯ ธมฺมสํเวควเสนปิ อยมาการโร ลพฺภเตวฯ ตยิทํ กตฺถจิ คาถาพนฺธวเสน กตฺถจิ วากฺยวเสน ปวตฺตํฯ ตถา หิ –

> ‘‘เตน โข ปน สมเยน ภควา ภิกฺขู นิพฺพานปฏิสํยุตฺตาย ธมฺมิยา กถาย สนฺทเสฺสติ สมาทเปติ สมุเตฺตเชติ สมฺปหํเสติฯ เตธ ภิกฺขู อฏฺฐิํ กตฺวา มนสิ กตฺวา สพฺพํ เจตสา สมนฺนาหริตฺวา โอหิตโสตา ธมฺมํ สุณนฺติฯ อถ โข ภควา เอตมตฺถํ วิทิตฺวา ตายํ เวลายํ อิมํ อุทานํ อุทาเนสิ ‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, ตทายตนํ, ยตฺถ เนว ปถวี น อาโป’’’ติ (อุทา. ๗๑-๗๒) –

อาทีสุ โสมนสฺสญาณสมุฏฺฐิตวากฺยวเสน ปวตฺตํฯ

นนุ จ อุทานํ นาม ปีติโสมนสฺสสมุฏฺฐาปิโต ธมฺมสํเวคสมุฏฺฐาปิโต วา ธมฺมปฏิคฺคาหกนิรเปโกฺข อุทาหาโร ตถา เจว สพฺพตฺถ อาคตํ, อิธ กสฺมา ภควา อุทาเนโนฺต ภิกฺขู อามเนฺตสีติ? เตสํ ภิกฺขูนํ สญฺญาปนตฺถํฯ นิพฺพานปฏิสํยุตฺตญฺหิ ภควา เตสํ ภิกฺขูนํ ธมฺมํ เทเสตฺวา นิพฺพานคุณานุสฺสรเณน อุปฺปนฺนปีติโสมนเสฺสน อุทานํ อุทาเนโนฺต ‘‘อิธ นิพฺพานวโชฺช สโพฺพ สภาวธโมฺม ปจฺจยายตฺตวุตฺติโกว อุปลพฺภติ, น ปจฺจยนิรเปโกฺข, อยํ ปน นิพฺพานธโมฺม กถมปฺปจฺจโย อุปลพฺภตี’’ติ เตสํ ภิกฺขูนํ เจโตปริวิตกฺกมญฺญาย เตสํ ญาเปตุกาโม ‘‘อตฺถิ, ภิกฺขเว, ตทายตน’’นฺติ (อุทา. ๗๑)-อาทิมาหฯ น เอกนฺตโต เต ปฏิคฺคาหเก กตฺวาติ เวทิตพฺพํฯ

> ‘‘สเจ ภายถ ทุกฺขสฺส, สเจ โว ทุกฺขมปฺปิยํ;
> มากตฺถ ปาปกํ กมฺมํ, อาวิ วา ยทิ วา รโห’’ติฯ (อุทา. ๔๔) –

เอวมาทิกํ ปน ธมฺมสํเวควสปฺปวตฺตํ อุทานนฺติ เวทิตพฺพํฯ

> ‘‘สุขกามานิ ภูตานิ, โย ทเณฺฑน วิหิํสติ;
> อตฺตโน สุขเมสาโน, เปจฺจ โส น ลภเต สุข’’นฺติฯ (ธ. ป. ๑๓๑; อุทา. ๑๓) –

อิทมฺปิ ธมฺมสํเวควสปฺปวตฺตํ อุทานนฺติ วทนฺติฯ ตถา หิ เอกสฺมิํ สมเย สมฺพหุลา โคปาลกา อนฺตรา จ สาวตฺถิํ อนฺตรา จ เชตวนํ อหิํ ทเณฺฑหิ หนนฺติฯ เตน จ สมเยน ภควา สาวตฺถิํ ปิณฺฑาย คจฺฉโนฺต อนฺตรามเคฺค เต ทารเก อหิํ ทเณฺฑน หนเนฺต ทิสฺวา ‘‘กสฺมา กุมารกา อิมํ อหิํ ทเณฺฑน หนถา’’ติ ปุจฺฉิตฺวา ‘‘ฑํสนภเยน ภเนฺต’’ติ จ วุเตฺต ‘‘อิเม ‘อตฺตโน สุขํ กริสฺสามา’ติ อิมํ ปหรนฺตา นิพฺพตฺตฏฺฐาเน ทุกฺขํ อนุภวิสฺสนฺติ, อโห อวิชฺชาย นิกติโกสลฺล’’นฺติ ธมฺมสํเวคํ อุปฺปาเทสิฯ เตเนว จ ธมฺมสํเวเคน อิมํ อุทานํ อุทาเนสิฯ เอวเมตํ กตฺถจิ คาถา

พนฺธวเสน กตฺถจิ วากฺยวเสน กตฺถจิ โสมนสฺสวเสน กตฺถจิ ธมฺมสํเวควเสน ปวตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ ตสฺมา อฏฺฐกถายํ ‘‘โสมนสฺสญาณมยิกคาถาปฏิสํยุตฺตานี’’ติ ยํ อุทานลกฺขณํ วุตฺตํ, ตํ เยภุยฺยวเสน วุตฺตนฺติ คเหตพฺพํฯ เยภุเยฺยน หิ อุทานํ คาถาพนฺธวเสน ภาสิตํ ปีติโสมนสฺสสมุฏฺฐาปิตญฺจฯ

ตยิทํ สพฺพญฺญุพุทฺธภาสิตํ ปเจฺจกพุทฺธภาสิตํ สาวกภาสิตนฺติ ติวิธํ โหติฯ ตตฺถ ปเจฺจกพุทฺธภาสิตํ –

‘‘สเพฺพสุ ภูเตสุ นิธาย ทณฺฑํ,
อวิเหฐยํ อญฺญตรมฺปิ เตส’’นฺติฯ –

อาทินา **ขคฺควิสาณสุตฺต** (สุ. นิ. ๓๕) อาคตเมวฯ สาวกภาสิตานิปิ –

‘‘สโพฺพ ราโค ปหีโน เม, สโพฺพ โทโส สมูหโต;
สโพฺพ เม วิหโต โมโห, สีติภูโตสฺมิ นิพฺพุโต’’ติฯ –

อาทินา **เถรคาถาสุ** (เถรคา. ๗๙),

‘‘กาเยน สํวุตา อาสึ, วาจาย อุท เจตสา;
สมูลํ ตณฺหมพฺภุยฺห, สีติภูตามฺหิ นิพฺพุตา’’ติฯ –

เถริคาถาสุ (เถรีคา. ๑๕) จ อาคตานิฯ อญฺญานิปิ สกฺกาทีหิ เทเวหิ ภาสิตานิ ‘‘อโห ทานํ ปรมทานํ กสฺสเป สุปติฏฺฐิต’’นฺติอาทีนิ (อุทา. ๒๗), โสณทณฺฑพฺราหฺมณาทีหิ มนุเสฺสหิ จ ภาสิตานิ ‘‘นโม ตสฺส ภควโต’’ติอาทีนิ (ที. นิ. ๒.๓๗๑; ม. นิ. ๑.๒๙๐) ติโสฺส สงฺคีติโย อารุฬฺหานิ อุทานานิ สนฺติ เอว, น ตานิ อิธ อธิเปฺปตานิฯ ยานิ ปน สมฺมาสมฺพุเทฺธน สามํ อาหจฺจภาสิตานิ ชินวจนภูตานิ, ตาเนว จ ธมฺมสงฺคาหเกหิ ‘‘อุทาน’’นฺติ สงฺคีตํฯ เอตานิเยว จ สนฺธาย ภควโต ปริยตฺติธมฺมํ นววิธา วิภชิตฺวา อุทฺทิสเนฺตน อุทานนฺติ วุตฺตํฯ

ยา ปน ‘‘อเนกชาติสํสาร’’นฺติอาทิคาถา ภควตา โพธิยา มูเล อุทานวเสน ปวตฺติตา อเนกสตสหสฺสานํ สมฺมาสมฺพุทฺธานํ อุทานภูตา จ, ตา อปรภาเค ธมฺมภณฺฑาคาริกสฺส ภควตา เทสิตตฺตา ธมฺมสงฺคาหเกหิ อุทานปาฬิยํ สงฺคหํ อนาโรเปตฺวา ธมฺมปเท สงฺคหิตาฯ ยญฺจ ‘‘อญฺญาสิ วต โภ โกณฺฑโญฺญ’’ติ อุทานวจนํ ทสสหสฺสิโลกธาตุยา เทวมนุสฺสานํ ปเวทนสมตฺถนิโคฺฆสวิปฺผารํ ภควตา ภาสิตํ, ตทปิ ปฐมโพธิยํ สเพฺพสํ เอว ภิกฺขูนํ สมฺมาปฏิปตฺติปจฺจเวกฺขณเหตุกํ ‘‘อาราธยิํสุ วต มํ ภิกฺขู เอกํ สมย’’นฺติอาทิวจนํ (ม. นิ. ๑.๒๒๕) วิย ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนสุตฺตเทสนาปริโยสาเน อตฺตนา อธิคตธเมฺมกเทสสฺส ยถาเทสิตสฺส อริยมคฺคสฺส สาวเกสุ สพฺพปฐมํ เถเรน อธิคตตฺตา อตฺตโน ปริสฺสมสฺส สผลภาวปจฺจเวกฺขณเหตุกํ ปีติโสมนสฺสชนิตํ อุทาหารมตฺตํ, น ‘‘ยทา หเว ปาตุภวนฺติ ธมฺมา’’ติอาทิวจนํ (มหาว. ๑-๓; อุทา. ๑-๓) วิย ปวตฺติยา นิวตฺติยา วา ปกาสนนฺติ น ธมฺมสงฺคาหเกหิ อุทานปาฬิยํ สงฺคีตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

อุทานปาฬิยญฺจ โพธิวคฺคาทีสุ อฏฺฐสุ วเคฺคสุ ทส ทส กตฺวา อสีติเยว สุตฺตนฺตา สงฺคีตา , ตโตเยว จ **อุทานฏฺฐกถายํ** (อุทา. อฏฺฐ. คนฺถารมฺภกถา) **อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน** วุตฺตํ –

‘‘อสีติ เอว สุตฺตนฺตา, วคฺคา อฏฺฐ สมาสโต;
คาถา จ ปญฺจนวุติ, อุทานสฺส ปกาสิตาฯ

‘‘อฑฺฒูนนวมตฺตา จ, ภาณวารา ปมาณโต;
เอกาธิกา ตถาสีติ, อุทานสฺสานุสนฺธโยฯ

‘‘เอกวีสสหสฺสานิ, สตเมว วิจกฺขโณ;
ปทาเนตานุทานสฺส, คณิตานิ วินิทฺทิเสฯ –

คาถาปาทโต ปน –

‘‘อฏฺฐสหสฺสมตฺตานิ, จตฺตาเรว สตานิ จ;
ปทาเนตานุทานสฺส, เตวีสติ จ นิทฺทิเสฯ

‘‘อกฺขรานํ สหสฺสานิ, สฏฺฐิ สตฺต สตานิ จ;
ตีณิ ทฺวาสีติ จ ตถา, อุทานสฺส ปเวทิตา’’ติฯ

อิธ ปน ‘‘ทฺวาสีติ สุตฺตนฺตา’’ติ วุตฺตํ, ตํ น สเมติ, ตสฺมา ‘‘อสีติ สุตฺตนฺตา’’ติ ปาเฐน ภวิตพฺพํฯ

วุตฺตเญฺหตํ ภควตา – ‘‘วุตฺตมรหตาติ เม สุตํฯ เอกธมฺมํ, ภิกฺขเว, ปชหถ, อหํ โว ปาฏิโภโค อนาคามิตายฯ กตมํ เอกธมฺมํ? โลภํ, ภิกฺขเว, เอกธมฺมํ ปชหถ, อหํ โว ปาฏิโภโค อนาคามิตายา’’ติ เอวมาทินา เอกกทุกติกจตุกฺกวเสน อิติวุตฺตกปาฬิยํ (อิติวุ. ๑) สงฺคหมาโรปิตานิ ทฺวาทสุตฺตรสตสุตฺตนฺตานิ **อิติวุตฺตกํ** นามาติ ทเสฺสนฺโต อาห **‘‘วุตฺตเญฺหต’’**นฺติอาทิฯ **ทสุตฺตรสตสุตฺตนฺตา**ติ เอตฺถาปิ ‘‘ทฺวาทสุตฺตรสตสุตฺตนฺตา’’ติ ปาเฐน ภวิตพฺพํฯ ตถา หิ เอกกนิปาเต ตาว สตฺตวีสติ สุตฺตานิ, ทุกนิปาเต ทฺวาวีสติ, ติกนิปาเต ปญฺญาส, จตุกฺกนิปาเต เตรสาติ ทฺวาทสุตฺตรสตสุตฺตนฺตาเนว อิติวุตฺตกปาฬิยํ อาคตานิฯ ตโตเยว จ ปาฬิยํ –

‘‘โลโภ โทโส จ โมโห จ,
โกโธ มเกฺขน ปญฺจมํ;
มาโน สพฺพํ ปุน มาโน,
โลโภ โทเสน เตรสฯ

‘‘โมโห โกโธ ปุน มโกฺข,
นีวรณา ตณฺหาย ปญฺจมํ;
เทฺว เสกฺขเภทา สามคฺคี,
ปทุฏฺฐนิรเยน เตรสฯ

‘‘ปสนฺนา เอกมาภายิ, ปุคฺคลํ อตีเตน ปญฺจมํ;
เอวเญฺจ โอปธิกํ ปุญฺญํ, สตฺตวีส ปกาสิตา’’ติฯ –

เอวมาทินา อุทฺทานคาถาหิ ทฺวาทสุตฺตรสตสุตฺตานิ คเณตฺวา ทสฺสิตานิฯ เตเนว จ **อฏฺฐกถาย**มฺปิ (อิติวุ. อฏฺฐ. คนฺถารมฺภกถา) –

‘‘สุตฺตโต เอกกนิปาเต ตาว สตฺตวีสติ สุตฺตานิ, ทุกนิปาเต ทฺวาวีสติ, ติกนิปาเต ปญฺญาส, จตุกฺกนิปาเต เตรสาติ ทฺวาทสาธิกสตสุตฺตสงฺคห’’นฺติ –

วุตฺตํฯ กามเญฺจตฺถ อปฺปกํ อูนมธิกํ วา คณนูปคํ น โหตีติ กตฺวา ‘‘ทฺวาสีติ ขนฺธกวตฺตานี’’ติ วตฺตเพฺพ ‘‘อสีติ ขนฺธกวตฺตานี’’ติ วุตฺตวจนํ วิย ‘‘ทฺวาทสุตฺตรสตสุตฺตนฺตา’’ติ วตฺตเพฺพ ‘‘ทสุตฺตรสตสุตฺตนฺตา’’ติ วุตฺตนฺติปิ สกฺกา วตฺตุํ, ตถาปิ อีทิเส ฐาเน ปมาณํ ทเสฺสเนฺตน ยาถาวโตว นิยเมตฺวา ทเสฺสตพฺพนฺติ ‘‘ทฺวาทสุตฺตรสตสุตฺตนฺตา’’ อิเจฺจว ปาเฐน ภวิตพฺพํฯ

ชาตํ ภูตํ ปุราวุตฺถํ ภควโต ปุพฺพจริตํ กายติ กเถติ ปกาเสตีติ **ชาตกํ**ฯ

‘‘จตฺตาโรเม , ภิกฺขเว, อจฺฉริยา อพฺภุตา ธมฺมา อานเนฺทฯ กตเม จตฺตาโร? สเจ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุปริสา อานนฺทํ ทสฺสนาย อุปสงฺกมติ, ทสฺสเนนปิ สา อตฺตมนา โหติฯ ตตฺถ เจ อานโนฺท ธมฺมํ ภาสติ, ภาสิเตนปิ สา อตฺตมนา โหติ, อติตฺตาว, ภิกฺขเว, ภิกฺขุปริสา โหติ, อถ อานโนฺท ตุณฺหี ภวติฯ สเจ ภิกฺขุนีปริสา…เป.… อุปาสกปริสา…เป.… อุปาสิกา ปริสา อานนฺทํ ทสฺสนาย อุปสงฺกมติ, ทสฺสเนนปิ สา อตฺตมนา โหติฯ ตตฺถ เจ อานโนฺท ธมฺมํ ภาสติ, ภาสิเตนปิ สา อตฺตมนา โหติ, อติตฺตาว, ภิกฺขเว, อุปาสิกาปริสา โหติ, อถ อานโนฺท ตุณฺหี ภวติฯ อิเม โข, ภิกฺขเว, จตฺตาโร อจฺฉริยา อพฺภุตา ธมฺมา อานเนฺท’’ติ (อ. นิ. ๔.๑๒๙) เอวมาทินยปฺปวตฺตา สเพฺพปิ อจฺฉริยอพฺภุตธมฺมปฏิสํยุตฺตา สุตฺตนฺตา **อพฺภุตธมฺมํ** นามาติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘จตฺตาโรเม, ภิกฺขเว’’**ติอาทิฯ

จูฬเวทลฺลาทีสุ (ม. นิ. ๑.๔๖๐ อาทโย) วิสาเขน นาม อุปาสเกน ปุฏฺฐาย ธมฺมทินฺนาย นาม ภิกฺขุนิยา ภาสิตํ สุตฺตํ **จูฬเวทลฺลน**ฺติ เวทิตพฺพํฯ **มหาเวทลฺลํ** (ม. นิ. ๑.๔๔๙ อาทโย) ปน มหาโกฏฺฐิกเตฺถเรน ปุจฺฉิเตน อายสฺมตา สาริปุตฺตเตฺถเรน ภาสิตํฯ **สมฺมาทิฏฺฐิสุตฺต**มฺปิ (ม. นิ. ๑.๘๙ อาทโย) ภิกฺขูหิ ปุเฏฺฐน เตเนวายสฺมตา สาริปุตฺตเตฺถเรน ภาสิตํฯ เอตานิ มชฺฌิมนิกายปริยาปนฺนานิฯ **สกฺกปญฺหํ** (ที. นิ. ๒.๓๔๔ อาทโย) ปน สเกฺกน ปุโฏฺฐ ภควา อภาสิ, ตญฺจ ทีฆนิกายปริยาปนฺนนฺติ เวทิตพฺพํฯ **มหาปุณฺณมสุตฺต**มฺปิ (ม. นิ. ๓.๘๕ อาทโย) ตทหุโปสเถ ปนฺนรเส ปุณฺณมาย รตฺติยา อญฺญตเรน ภิกฺขุนา ปุเฏฺฐน ภควตา ภาสิตํ, ตํ ปน มชฺฌิมนิกายปริยาปนฺนนฺติ เวทิตพฺพํฯ **เวท**นฺติ ญาณํฯ **ตุฏฺฐิ**นฺติ ยถาภาสิตธมฺมเทสนํ วิทิตฺวา ‘‘สาธุ อเยฺย, สาธาวุโส’’ติอาทินา อพฺภนุโมทนวสปฺปวตฺตํ ปีติโสมนสฺสํฯ **ลทฺธา ลทฺธา**ติ ลภิตฺวา ลภิตฺวา, ปุนปฺปุนํ ลภิตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ

เอวํ องฺควเสน สกลมฺปิ พุทฺธวจนํ วิภชิตฺวา อิทานิ ธมฺมกฺขนฺธวเสน วิภชิตฺวา กเถตุกาโม อาห **‘‘กถํ ธมฺมกฺขนฺธวเสนา’’**ติอาทิฯ ตตฺถ **ธมฺมกฺขนฺธวเสนา**ติ ธมฺมราสิวเสนฯ ทฺวาสีติ สหสฺสานิ พุทฺธโต คณฺหิํ, เทฺว สหสฺสานิ ภิกฺขุโต คณฺหินฺติ สมฺพโนฺธฯ ตตฺถ **พุทฺธโต คณฺหิ**นฺติ สมฺมาสมฺพุทฺธโต อุคฺคณฺหิํ, เทฺวสหสฺสาธิกานิ อสีติ ธมฺมกฺขนฺธสหสฺสานิ สตฺถุ สนฺติกา อธิคณฺหินฺติ อโตฺถฯ **เทฺว สหสฺสานิ ภิกฺขุโต**ติ เทฺว ธมฺมกฺขนฺธสหสฺสานิ ภิกฺขุโต อุคฺคณฺหิํ, ธมฺมเสนาปติอาทีนํ ภิกฺขูนํ สนฺติกา อธิคณฺหิํฯ สาริปุตฺตเตฺถราทีหิ ภาสิตานํ สมฺมาทิฏฺฐิสุตฺตนฺตาทีนํ วเสน หิ ‘‘เทฺว สหสฺสานิ ภิกฺขุโต’’ติ วุตฺตํฯ **จตุราสีติ สหสฺสานี**ติ ตทุภยํ สโมธาเนตฺวา จตุสหสฺสาธิกานิ อสีติ สหสฺสานิฯ **เย เม ธมฺมา ปวตฺติโน**ติ เย ธมฺมา มม ปวตฺติโน ปวตฺตมานา ปคุณา วาจุคฺคตา ชิวฺหเคฺค ปริวตฺตนฺติ, เต ธมฺมา จตุราสีติ ธมฺมกฺขนฺธสหสฺสานีติ วุตฺตํ โหติฯ เกจิ ปน ‘‘เย อิเม’’ติ ปทเจฺฉทํ กตฺวา ‘‘เย อิเม ธมฺมา พุทฺธสฺส ภควโต ภิกฺขูนญฺจ ปวตฺติโน, เตหิ ปวตฺติตา, เตสฺวาหํ ทฺวาสีติ สหสฺสานิ พุทฺธโต คณฺหิํ, เทฺว สหสฺสานิ ภิกฺขุโตติ เอวํ จตุราสีติ ธมฺมกฺขนฺธสหสฺสานี’’ติ เอวเมตฺถ สมฺพนฺธํ วทนฺติฯ

เอตฺถ จ **สุภสุตฺตํ** (ที. นิ. ๑.๔๔๔ อาทโย) **โคปกโมคฺคลฺลานสุตฺต**ญฺจ (ม. นิ. ๓.๗๙ อาทโย) ปรินิพฺพุเต ภควติ อานนฺทตฺเถเรน วุตฺตตฺตา จตุราสีติธมฺมกฺขนฺธสหสฺเสสุ อโนฺตคธํ โหติ, น โหตีติ? ตตฺถ **ปฏิสมฺภิทาคณฺฐิปเท** ตาว อิทํ วุตฺตํ ''สยํ วุตฺตธมฺมกฺขนฺธานํ ภิกฺขุโต คหิเตเยว สงฺคเหตฺวา เอวมาหาติ ทฏฺฐพฺพ''นฺติฯ ภควตา ปน ทินฺนนเย ฐตฺวา ภาสิตตฺตา สยํ วุตฺตธมฺมกฺขนฺธานมฺปิ ''พุทฺธโต คณฺหิ''นฺติ เอตฺถ สงฺคหํ กตฺวา วุตฺตนฺติ เอวเมตฺถ วตฺตุํ ยุตฺตตรํ วิย ทิสฺสติฯ ภควตาเยว หิ ทินฺนนเย ฐตฺวา สาวกา ธมฺมํ เทเสนฺติฯ เตเนว หิ ตติยสงฺคีติยญฺจ โมคฺคลิปุตฺตติสฺสตฺเถเรน ภาสิตมฺปิ กถาวตฺถุปฺปกรณํ พุทฺธภาสิตํ นาม ชาตํ, ตโตเยว จ อตฺตนา ภาสิตมฺปิ สุภสุตฺตาทิ สงฺคีตึ อาโรเปนฺเตน อายสฺมตา อานนฺทตฺเถเรน ''เอวํ เม สุต''นฺติ วุตฺตํฯ

เอวํ ปริทีปิตธมฺมกฺขนฺธวเสนาติ โคปกโมคฺคลฺลาเนน พฺราหฺมเณน ''ตฺวํ พหุสฺสุโตติ พุทฺธสาสเน ปากโฏ, กิตฺตกา ธมฺมา เต สตฺถารา ภาสิตา, ตยา ธาริตา''ติ ปุจฺฉิเต ตสฺส ปฏิวจนํ เทเนฺตน อายสฺมตา อานนฺทตฺเถเรน เอวํ ''ทฺวาสีติ พุทฺธโต คณฺหิ''นฺติอาทินา ปริทีปิตธมฺมกฺขนฺธานํ วเสนฯ **เอกานุสนฺธิกํ สุตฺตํ** สติปฏฺฐานาทิฯ สติปฏฺฐานสุตฺตญฺหิ ''เอกายโน อยํ, ภิกฺขเว, มคฺโค สตฺตานํ วิสุทฺธิยา''ติอาทินา (ที. นิ. ๒.๓๗๓) จตฺตาโร สติปฏฺฐาเน อารภิตฺวา เตสํเยว วิภาคทสฺสนวเสน ปวตฺตตฺตา ''เอกานุสนฺธิก''นฺติ วุจฺจติฯ **อเนกานุสนฺธิก**นฺติ นานานุสนฺธิกํ ปรินิพฺพานสุตฺตาทิฯ ปรินิพฺพานสุตฺตญฺหิ นานาฐาเนสุ นานาธมฺมเทสนานํ วเสน ปวตฺตตฺตา ''อเนกานุสนฺธิก''นฺติ วุจฺจติฯ **คาถาพเนฺธสุ ปญฺหปุจฺฉน**นฺติ –

> ''กติ ฉินฺท กติ ชเห, กติ จุตฺตริ ภาวเย;
> กติ สงฺคาติโค ภิกฺขุ, 'โอฆติโณฺณ'ติ วุจฺจตี''ติฯ (สํ. นิ. ๑.๕) –

เอวมาทินยปฺปวตฺตํ ปญฺหปุจฺฉนํ เอโก ธมฺมกฺขโนฺธติ อโตฺถฯ

> ''ปญฺจ ฉินฺท ปญฺจ ชเห, ปญฺจ จุตฺตริ ภาวเย;
> ปญฺจ สงฺคาติโค ภิกฺขุ, 'โอฆติโณฺณ'ติ วุจฺจตี''ติฯ (สํ. นิ. ๑.๕) –

เอวมาทินยปฺปวตฺตํ วิสชฺชนนฺติ เวทิตพฺพํฯ **ติกทุกภาชนํ** นิเกฺขปกณฺฑอฏฺฐกถากณฺฑวเสน เวทิตพฺพํฯ ตสฺมา ''กุสลา ธมฺมา, อกุสลา ธมฺมา, อพฺยากตา ธมฺมา, สุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตา ธมฺมา, ทุกฺขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตา ธมฺมา, อทุกฺขมสุขาย เวทนาย สมฺปยุตฺตา ธมฺมา''ติ เอวมาทีสุ ติเกสุ กุสลตฺติกสฺส วิภชนวเสน ยํ วุตฺตํ นิเกฺขปกเณฺฑ (ธ. ส. ๙๘๕-๙๘๗) –

> ''กตเม ธมฺมา กุสลา? ตีณิ กุสลมูลานิ อโลโภ อโทโส อโมโห, ตํสมฺปยุโตฺต เวทนากฺขโนฺธ สญฺญากฺขโนฺธ สงฺขารกฺขโนฺธ วิญฺญาณกฺขโนฺธ, ตํสมุฏฺฐานํ กายกมฺมํ วจีกมฺมํ มโนกมฺมํฯ อิเม ธมฺมา กุสลาฯ
>
> ''กตเม ธมฺมา อกุสลา? ตีณิ อกุสลมูลานิ โลโภ โทโส โมโห, ตเทกฏฺฐา จ กิเลสา, ตํสมฺปยุโตฺต เวทนากฺขโนฺธ…เป.… มโนกมฺมํฯ อิเม ธมฺมา อกุสลาฯ
>
> ''กตเม ธมฺมา อพฺยากตา? กุสลากุสลานํ ธมฺมานํ วิปากา กามาวจรา รูปาวจรา อรูปาวจรา อปริยาปนฺนา เวทนากฺขโนฺธ …เป.… วิญฺญาณกฺขโนฺธ, เย จ ธมฺมา กิริยา เนว กุสลา นากุสลา น จ กมฺมวิปากา สพฺพญฺจ รูปํ อสงฺขตา จ ธาตุฯ อิเม ธมฺมา อพฺยากตา''ติ –

อยเมโก ธมฺมกฺขโนฺธฯ เอวํ เสสตฺติกานมฺปิ เอเกกสฺส ติกสฺส วิภชนํ เอเกโก ธมฺมกฺขโนฺธติ เวทิตพฺพํฯ

ตถา ‘‘เหตู ธมฺมา’’ติ เอวมาทิเกสุ ทุเกสุ เอเกกสฺส ทุกสฺส วิภชนวเสน ยํ วุตฺตํ –

‘‘กตเม ธมฺมา เหตู? ตโย กุสลา เหตู, ตโย อกุสลา เหตู, ตโย อพฺยากตา เหตู’’ติ (ธ. ส. ๑๐๕๙) –

อาทิ, ตตฺถาปิ เอเกกสฺส ทุกสฺส วิภชนํ เอเกโก ธมฺมกฺขโนฺธฯ ปุน อฎฺฐกถากเณฺฑ (ธ. ส. ๑๓๘๔-๑๓๘๖) –

‘‘กตเม ธมฺมา กุสลา? จตูสุ ภูมีสุ กุสลํฯ อิเม ธมฺมา กุสลาฯ กตเม ธมฺมา อกุสลา? ทฺวาทส อกุสลจิตฺตุปฺปาทาฯ อิเม ธมฺมา อกุสลาฯ กตเม ธมฺมา อพฺยากตา? จตูสุ ภูมีสุ วิปาโก ตีสุ ภูมีสุ กิริยาพฺยากตํ รูปญฺจ นิพฺพานญฺจฯ อิเม ธมฺมา อพฺยากตา’’ติ –

เอวมาทินา กุสลตฺติกาทิวิภชนวเสน ปวเตฺตสุ ติกภาชเนสุ เอเกกสฺส ติกสฺส ภาชนํ เอเกโก ธมฺมกฺขโนฺธฯ ตถา –

‘‘กตเม ธมฺมา เหตู? ตโย กุสลา เหตู, ตโย อกุสลา เหตู, ตโย อพฺยากตา เหตู’’ติ (ธ. ส. ๑๔๔๑) –

อาทินยปฺปวเตฺตสุ ทุกภาชเนสุ เอกเมกํ ทุกภาชนํ เอเกโก ธมฺมกฺขโนฺธติ เอวเมตฺถ ติกทุกภาชนวเสน ธมฺมกฺขนฺธวิภาโค เวทิตโพฺพฯ

เอกเมกญฺจ จิตฺตวารภาชนนฺติ เอตฺถ ปน –

‘‘ยสฺมิํ สมเย กามาวจรํ กุสลํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหติ โสมนสฺสสหคตํ ญาณสมฺปยุตฺตํ รูปารมฺมณํ วา…เป.… ตสฺมิํ สมเย ผโสฺส โหติ…เป.… อวิเกฺขโป โหตี’’ติ (ธ. ส. ๑) –

เอวมาทินยปฺปวเตฺต จิตฺตุปฺปาทกเณฺฑ เอกเมกํ จิตฺตวารภาชนํ เอเกโก ธมฺมกฺขโนฺธติ คเหตพฺพํฯ **เอโก ธมฺมกฺขโนฺธ**ติ เอตฺถ ‘‘เอเกกติกทุกภาชนํ เอกเมกํ จิตฺตวารภาชน’’นฺติ วุตฺตตฺตา เอเกโก ธมฺมกฺขโนฺธติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ‘‘เอเกโก’’ติ อวุเตฺตปิ หิ อยมโตฺถ อตฺถโต วิญฺญายมาโนว โหตีติ ‘‘เอโก ธมฺมกฺขโนฺธ’’ติ วุตฺตํฯ **อตฺถิ วตฺถู**ติอาทีสุ **วตฺถุ** นาม สุทินฺนกณฺฑาทิ ฯ **มาติกา**ติ ‘‘โย ปน ภิกฺขุ ภิกฺขูนํ สิกฺขาสาชีวสมาปโนฺน’’ติอาทินา (ปารา. ๔๔) ตสฺมิํ ตสฺมิํ อชฺฌาจาเร ปญฺญตฺตสิกฺขาปทํฯ **ปทภาชนีย**นฺติ ตสฺส ตสฺส สิกฺขาปทสฺส ‘‘โย ปนาติ โย ยาทิโส’’ติอาทินยปฺปวตฺตํ (ปารา. ๔๕) วิภชนํฯ **อนฺตราปตฺตี**ติ ‘‘ปฎิลาตํ อุกฺขิปติ, อาปตฺติ ทุกฺกฎสฺสา’’ติ (ปาจิ. ๓๕๕) เอวมาทินา สิกฺขาปทนฺตเรสุ ปญฺญตฺตา อาปตฺติฯ **อนาปตฺตี**ติ ‘‘อนาปตฺติ อชานนฺตสฺส อสาทิยนฺตสฺส อุมฺมตฺตกสฺส ขิตฺตจิตฺตสฺส เวทนาฎฺฎสฺส อาทิกมฺมิกสฺสา’’ติอาทินยปฺปวโตฺต **ติกเจฺฉโท**ติ ‘‘ทสาหาติกฺกเนฺต อติกฺกนฺตสญฺญี นิสฺสคฺคิยํ ปาจิตฺติยํ, ทสาหาติกฺกเนฺต เวมติโก นิสฺสคฺคิยํ ปาจิตฺติยํ, ทสาหาติกฺกเนฺต อนติกฺกนฺตสญฺญี นิสฺสคฺคิยํ ปาจิตฺติย’’นฺติ (ปารา. ๔๖๘) เอวมาทินยปฺปวโตฺต ติกปาจิตฺติยติกทุกฺกฎาทิเภโท ติกปริเจฺฉโทฯ

อิทานิ **เอวเมตํ อเภทโต รสวเสน เอกวิธ**นฺติอาทินา ‘‘อยํ ธมฺโม, อยํ วินโย…เป.… อิมานิ จตุราสีติ ธมฺมกฺขนฺธสหสฺสานี’’ติ พุทฺธวจนํ ธมฺมวินยาทิเภเทน ววตฺถเปตฺวา สงฺคายนฺเตน มหากสฺสปปฺปมุเขน วสีคเณน อเนกจฺฉริยปาตุภาวปฏิมณฺฑิตาย สงฺคีติยา อิมสฺส ปิฏกสฺส วินยภาโว มชฺฌิมพุทฺธวจนาทิภาโว จ ววตฺถาปิโตติ ทเสฺสติฯ น เกวลํ อิมเมวิมสฺส ยถาวุตฺตปฺปเภทํ ววตฺถเปตฺวา สงฺคีตํ, อถ โข อญฺญมฺปีติ ทเสฺสนฺโต อาห **‘‘น เกวลญฺจ อิมเมวา’’**ติอาทิฯ ตตฺถ **อุทฺทานสงฺคโห** ปฐมปาราชิกาทีสุ อาคตานํ วินีตวตฺถุอาทีนํ สเงฺขปโต สงฺคหทสฺสนวเสน ธมฺมสงฺคาหเกหิ กถิตา –

> ‘‘มกฺกฏี วชฺชิปุตฺตา จ, คิหี นโคฺค จ ติตฺถิยา;
> ทาริกุปฺปลวณฺณา จ, พฺยญฺชเนหิปเร ทุเว’’ติฯ (ปารา. ๖๖) –

อาทิกา คาถาโยฯ สีลกฺขนฺธวคฺคมูลปริยายวคฺคาทิวเสน สงฺคโห **วคฺคสงฺคโห**ฯ อุตฺตริมนุสฺสธมฺมเปยฺยาลนีลจกฺกเปยฺยาลาทิววตฺถาปนวเสน **เปยฺยาลสงฺคโห**ฯ องฺคุตฺตรนิกายาทีสุ **เอกกนิปาตาทิสงฺคโห**ฯ สํยุตฺตนิกาเย เทวตาสํยุตฺตาทิวเสน **สํยุตฺตสงฺคโห**ฯ มชฺฌิมนิกายาทีสุ มูลปณฺณาสกาทิวเสน **ปณฺณาสกสงฺคโห**ฯ

อสฺส พุทฺธวจนสฺส สงฺคีติปริโยสาเน สาธุการํ ททมานา วิยาติ สมฺพนฺโธฯ **สงฺกมฺปี**ติ อุทฺธํ อุทฺธํ คจฺฉนฺตี สุฏฺฐุ กมฺปิฯ **สมฺปกมฺปี**ติ อุทฺธํ อโธ จ คจฺฉนฺตี สมฺปกมฺปิฯ **สมฺปเวธี**ติ จตูสุ ทิสาสุ คจฺฉนฺตี สุฏฺฐุ ปเวธิฯ อจฺฉรํ ปหริตุํ ยุตฺตานิ **อจฺฉริยานิ,** ปุปฺผวสฺสเจลุเกฺขปาทีนิ ฯ ยา ปฐมมหาสงฺคีติ ธมฺมสงฺคาหเกหิ มหากสฺสปาทีหิ ปญฺจหิ สเตหิ เยน กตา สงฺคีตา, เตน ปญฺจสตานิ เอติสฺสา อตฺถีติ **‘‘ปญฺจสตา’’**ติ จ, เถเรเหว กตตฺตา เถรา มหากสฺสปาทโย เอติสฺสา อตฺถีติ **‘‘เถริกา’’**ติ จ โลเก วุจฺจติ, อยํ ปฐมมหาสงฺคีติ นามาติ สมฺพนฺธฯ

เอวํ ปฐมมหาสงฺคีตึ ทเสฺสตฺวา ยทตฺถํ สา อิธ นิทสฺสิตา, ตํ นิคมนวเสน ทเสฺสนฺโต **‘‘อิมิสฺสา’’**ติอาทิมาหฯ **อายสฺมตา อุปาลิเตฺถเรน วุตฺต**นฺติ ‘‘เตน สมเยนา’’ติอาทิ วกฺขมานํ สพฺพํ นิทานวจนํ วุตฺตํฯ กิมตฺถํ ปเนตฺถ ธมฺมวินยสงฺคเห กถิยมาเน นิทานวจนํ วุตฺตํ, นนุ จ ภควตา ภาสิตวจนเสฺสว สงฺคโห กาตโพฺพติ? วุจฺจเต – เทสนาย ฐิติอสโมฺมสสทฺธเอยฺยภาวสมฺปาทนตฺถํฯ กาลเทสเทสกปริสาปเทเสหิ อุปนิพนฺธิตฺวา ฐปิตา หิ เทสนา จิรฏฺฐิติกา โหติ อสโมฺมสธมฺมา สเทฺธยฺยา จ, เทสกาลกตฺตุเหตุนิมิเตฺตหิ อุปนิพโนฺธ วิย โวหารวินิจฺฉโยฯ เตเนว จ อายสฺมตา มหากสฺสเปน ‘‘ปฐมปาราชิกํ อาวุโส, อุปาลิ, กตฺถ ปญฺญตฺต’’นฺติอาทินา เทสาทิปุจฺฉาสุ กตาสุ ตาสํ วิสชฺชนํ กโรเนฺตน อายสฺมตา อุปาลิเตฺถเรน ‘‘เตน สมเยนา’’ติ อาทินา ปฐมปาราชิกสฺส นิทานํ ภาสิตํฯ

อปิจ สาสนสมฺปตฺติปกาสนตฺถํ นิทานวจนํฯ ญาณกรุณาปริคฺคหิตสพฺพกิริยสฺส หิ ภควโต นตฺถิ นิรตฺถกา ปฏิปตฺติ อตฺตหิตตฺถา วา, ตสฺมา ปเรสํเยวตฺถาย ปวตฺตสพฺพกิริยสฺส สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส สกลมฺปิ กายวจีมโนกมฺมํ ยถาปวตฺตํ วุจฺจมานํ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมเตฺถหิ ยถารหํ สตฺตานํ อนุสาสนเฏฺฐน สาสนํ, น กพฺพรจนาฯ ตยิทํ สตฺถุจริตํ กาลเทสเทสกปริสาปเทเสหิ สทฺธึ ตตฺถ ตตฺถ นิทานวจเนหิ ยถารหํ ปกาสียติฯ

อปิจ สตฺถุโน ปมาณภาวปฺปกาสเนน สาสนสฺส ปมาณภาวทสฺสนตฺถํ นิทานวจนํ, ตญฺจสฺส ปมาณภาวทสฺสนํ ‘‘พุโทฺธ ภควา’’ติ อิมินา ปททฺวเยน วิภาวิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ **พุโทฺธ**ติ หิ อิมินา ตถาคตสฺส อนญฺญสาธารณสุปริสุทฺธญาณาทิคุณวิเสสโยคปริทีปเนน, **ภควา**ติ จ อิมินา ราคโทสโมหาทิสพฺพกิเลสมลทุจฺจริตาทิโทสปฺปหานทีปเนน, ตโต เอว จ

สพฺพสตฺตุตฺตมภาวทีปเนน อยมโตฺถ สพฺพถา ปกาสิโต โหตีติ อิทเมตฺถ นิทานวจนปฺปโยชนสฺส มุขมตฺตนิทสฺสนํฯ

ตตฺรายํ อาจริยปรมฺปราติ ตสฺมิํ ชมฺพุทีเป อยํ อาจริยานํ ปรมฺปรา ปเวณี ปฏิปาฏิฯ **อุปาลิ ทาสโก**ติอาทีสุ **อุปาลิเตฺถโร** ปากโฏเยว, **ทาสกเตฺถรา**ทโย ปน เอวํ เวทิตพฺพา ฯ เวสาลิยํ กิร เอโก ทาสโก นาม พฺราหฺมณมาณโว ติณฺณํ อเนฺตวาสิกสตานํ เชฏฺฐเนฺตวาสิโก หุตฺวา อาจริยสฺส สนฺติเก สิปฺปํ อุคฺคณฺหโนฺต ทฺวาทสวสฺสิโกเยว ติณฺณํ เวทานํ ปารคู อโหสิฯ โส เอกทิวสํ อเนฺตวาสิกปริวุโต ธมฺมวินยํ สงฺคายิตฺวา วาลิการาเม นิวสนฺตํ อายสฺมนฺตํ อุปาลิเตฺถรํ อุปสงฺกมิตฺวา อตฺตโน เวเทสุ สพฺพานิ คณฺฐิฏฺฐานานิ เถรํ ปุจฺฉิฯ เถโรปิ สพฺพํ พฺยากริตฺวา สยมฺปิ เอกํ ปญฺหํ ปุจฺฉโนฺต นามํ สนฺธาย อิมํ ปญฺหํ ปุจฺฉิ ‘‘เอกธโมฺม โข, มาณว, สเพฺพสุ ธเมฺมสุ อนุปตติ, สเพฺพปิ, มาณว, ธมฺมา เอกธมฺมสฺมิํ โอสรนฺติ, กตโม นุ โข โส, มาณวก, ธโมฺม’’ติฯ โสปิ โข มาณโว ปญฺหสฺส อตฺถํ อชานโนฺต ‘‘กิมิทํ โภ ปพฺพชิตา’’ติ อาหฯ พุทฺธมโนฺตยํ มาณวาติฯ สกฺกา ปนายํ โภ มยฺหมฺปิ ทาตุนฺติฯ สกฺกา, มาณว, อเมฺหหิ คหิตปพฺพชฺชํ คณฺหนฺตสฺส ทาตุนฺติฯ ‘‘สาธุ โข โภ ปพฺพชิตา’’ติ มาณโว สมฺปฏิจฺฉิตฺวา อตฺตโน มาตรํ ปิตรํ อาจริยญฺจ อนุชานาเปตฺวา ตีหิ อเนฺตวาสิกสเตหิ สทฺธิํ เถรสฺส สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา ปริปุณฺณวีสติวโสฺส อุปสมฺปทํ ลภิตฺวา อรหตฺตํ ปาปุณิฯ เถโร ตํ ธุรํ กตฺวา ขีณาสวสหสฺสสฺส ปิฏกตฺตยํ วาเจสิฯ

โสณโก ปน ทาสกเตฺถรสฺส สทฺธิวิหาริโกฯ โส กิร กาสีสุ เอกสฺส วาณิชกสฺส ปุโตฺต หุตฺวา ปญฺจทสวสฺสุเทฺทสิโก เอกํ สมยํ มาตาปิตูหิ สทฺธิํ วาณิชฺชาย คิริพฺพชํ คโตฯ ตโต ปญฺจปญฺญาสทารเกหิ สทฺธิํ เวฬุวนํ คนฺตฺวา ตตฺถ ทาสกเตฺถรํ สปริสํ ทิสฺวา อติวิย ปสโนฺน ปพฺพชฺชํ ยาจิตฺวา เถเรน มาตาปิตโร อนุชานาเปตฺวา ‘‘ปพฺพชาหี’’ติ วุโตฺต มาตาปิตุสนฺติกํ คนฺตฺวา ตมตฺถํ อาโรเจตฺวา เตสุ อนิจฺฉเนฺตสุ ฉินฺนภโตฺต หุตฺวา มาตาปิตโร อนุชานาเปตฺวา ปญฺจปญฺญาสาย ทารเกหิ สทฺธิํ เถรสฺส สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา ลทฺธูปสมฺปโท อรหตฺตํ ปาปุณิฯ ตํ เถโร สกลํ พุทฺธวจนํ อุคฺคณฺหาเปสิฯ โสปิ คณปาโมโกฺข หุตฺวา พหูนํ ธมฺมวินยํ วาเจสิฯ

สิคฺควเตฺถโร ปน โสณกเตฺถรสฺส สทฺธิวิหาริโก อโหสิฯ โส กิร ปาฏลิปุเตฺต สิคฺคโว นาม อมจฺจปุโตฺต หุตฺวา ติณฺณํ อุตูนํ อนุจฺฉวิเกสุ ตีสุ ปาสาเทสุ สมฺปตฺติํ อนุภวมาโน เอกทิวสํ อตฺตโน สหาเยน จณฺฑวชฺชินา เสฏฺฐิปุเตฺตน สทฺธิํ สปริวาโร กุกฺกุฏารามํ คนฺตฺวา ตตฺถ โสณกเตฺถรํ นิโรธสมาปตฺติํ สมาปชฺชิตฺวา นิสินฺนํ ทิสฺวา วนฺทิตฺวา อตฺตนา สทฺธิํ อนาลปนฺตํ ญตฺวา คนฺตฺวา ตํ การณํ ภิกฺขุสงฺฆํ ปุจฺฉิตฺวา ภิกฺขูหิ ‘‘สมาปตฺติํ สมาปนฺนา นาลปนฺตี’’ติ วุโตฺต ‘‘กถํ, ภเนฺต, สมาปตฺติโต วุฏฺฐหนฺตี’’ติ ปุน ปุจฺฉิตฺวา เตหิ จ ภิกฺขูหิ ‘‘สตฺถุโน เจว สงฺฆสฺส จ ปโกฺกสนาย ยถาปริจฺฉินฺนกาลโต อายุสงฺขยา จ วุฏฺฐหนฺตี’’ติ วตฺวา ตสฺส สปริวารสฺส อุปนิสฺสยํ ทิสฺวา สงฺฆสฺส วจเนน นิโรธา วุฏฺฐาปิตํ โสณกเตฺถรํ ทิสฺวา ‘‘กสฺมา, ภเนฺต, มยา สทฺธิํ นาลปิตฺถา’’ติ ปุจฺฉิตฺวา เถเรน ‘‘ภุญฺชิตพฺพกํ กุมาร ภุญฺชิมฺหา’’ติ วุเตฺต ‘‘สกฺกา นุ โข, ภเนฺต, อเมฺหหิปิ ตํ โภเชตุ’’นฺติ ปุจฺฉิตฺวา ‘‘สกฺกา, กุมาร, อมฺหาทิเส กตฺวา โภเชตุ’’นฺติ วุเตฺต ตมตฺถํ มาตาปิตูนํ อาโรเจตฺวา เตหิ อนุญฺญาโต อตฺตโน สหาเยน จณฺฑวชฺชินา เตหิ จ ปญฺจหิ ปุริสสเตหิ สทฺธิํ โสณกเตฺถรสฺส สนฺติเก ปพฺพชิตฺวา อุปสมฺปโนฺน อโหสิฯ ตตฺถ สิคฺคโว จ จณฺฑวชฺชี จ เทฺว อุปชฺฌายเสฺสว สนฺติเก ธมฺมวินยํ ปริยาปุณิตฺวา อปรภาเค ฉฬภิญฺญา อเหสุํฯ

ติสฺสสฺส ปน **โมคฺคลิปุตฺตสฺส** อนุปุพฺพกถา ปรโต อาวิ ภวิสฺสติฯ **วิชิตาวิโน**ติ วิชิตสพฺพกิเลสปฏิปกฺขตฺตา วิชิตวโนฺตฯ **ปรมฺปรายา**ติ ปฏิปาฏิยา, อนุกฺกเมนาติ วุตฺตํ โหติฯ **ชมฺพุสิริวฺหเย**ติ ชมฺพุสทิสนาเม, ชมฺพุนามเกติ วุตฺตํ โหติฯ มหเนฺตน หิ ชมฺพุรุเกฺขน อภิลกฺขิตตฺตา ทีโปปิ ''ชมฺพู''ติ วุจฺจติฯ **อจฺฉิชฺชมานํ** อวินสฺสมานํ กตฺวาฯ

วินยวํสนฺติอาทีหิ ตีหิ วินยปาฬิเยว กถิตา ปริยายวจนตฺตาฯ **ปกตญฺญุต**นฺติ เวยฺยตฺติยํ, ปฏุภาวนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **ธุรคฺคาโห อโหสี**ติ ปธานคฺคาหี อโหสิ, สเพฺพสํ ปาโมโกฺข หุตฺวา คณฺหีติ วุตฺตํ โหติฯ ภิกฺขูนํ สมุทาโย สมูโห ***ภิกฺขุสมุทาโย,*** สมณคโณติ อโตฺถฯ

อิติ สมนฺตปาสาทิกาย วินยฏฺฐกถาย สารตฺถทีปนิยํ

ปฐมมหาสงฺคีติกถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

ทุติยสงฺคีติกถาวณฺณนา

''ยทา นิพฺพายิํสู''ติ สมฺพโนฺธฯ **โชตยิตฺวา จ สพฺพธี**ติ ตเมว สทฺธมฺมํ สพฺพตฺถ ปกาสยิตฺวาฯ ''ชุติมโนฺต''ติ วตฺตเพฺพ คาถาพนฺธวเสน **''ชุตีมโนฺต''**ติ วุตฺตํ, ปญฺญาโชติสมฺปนฺนาติ อโตฺถ, เตชวโนฺตติ วา, มหานุภาวาติ วุตฺตํ โหติฯ **นิพฺพายิํสู**ติ อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพายิํสุฯ ปหีนสพฺพกิเลสตฺตา นตฺถิ เอเตสํ กตฺถจิ อาลโย ตณฺหาติ **อนาลยา,** วีตราคาติ วุตฺตํ โหติฯ

วสฺสสตปรินิพฺพุเต ภควตีติ วสฺสสตํ ปรินิพฺพุตสฺส อสฺสาติ วสฺสสตปรินิพฺพุโต, ภควา, ตสฺมิํ ปรินิพฺพานโต วสฺสสเต อติกฺกเนฺตติ วุตฺตํ โหติฯ **เวสาลิกา**ติ เวสาลีนิวาสิโนฯ **วชฺชิปุตฺตกา**ติ วชฺชิรเฏฺฐ เวสาลิยํ กุลานํ ปุตฺตาฯ **กปฺปติ สิงฺคีโลณกโปฺป**ติ สิเงฺคน โลณํ ปริหริตฺวา ปริหริตฺวา อโลณกปิณฺฑปาเตน สทฺธิํ ภุญฺชิตุํ กปฺปติ, น สนฺนิธิํ กโรตีติ อธิปฺปาโยฯ **กปฺปติ ทฺวงฺคุลกโปฺป**ติ ทฺวงฺคุลํ อติกฺกนฺตาย ฉายาย วิกาเล โภชนํ ภุญฺชิตุํ กปฺปตีติ อโตฺถฯ **กปฺปติ คามนฺตรกโปฺป**ติ ''คามนฺตรํ คมิสฺสามี''ติ ปวาริเตน อนติริตฺตโภชนํ ภุญฺชิตุํ กปฺปตีติ อโตฺถฯ **กปฺปติ อาวาสกโปฺป**ติ เอกสีมายํ นานาเสนาสเนสุ วิสุํ วิสุํ อุโปสถาทีนิ สงฺฆกมฺมานิ กาตุํ วฏฺฏตีติ อโตฺถฯ **กปฺปติ อนุมติกโปฺป**ติ ''อนาคตานํ อาคตกาเล อนุมติํ คเหสฺสามี''ติ เตสุ อนาคเตสุเยว วเคฺคน สเงฺฆน กมฺมํ กตฺวา ปจฺฉา อนุมติํ คเหตุํ กปฺปติ, วคฺคกมฺมํ น โหตีติ อธิปฺปาโยฯ **กปฺปติ อาจิณฺณกโปฺป**ติ อาจริยุปชฺฌาเยหิ อาจิโณฺณ กปฺปตีติ อโตฺถฯ โส ปน เอกโจฺจ กปฺปติ ธมฺมิโก, เอกโจฺจ น กปฺปติ อธมฺมิโกติ เวทิตโพฺพฯ **กปฺปติ อมถิตกโปฺป**ติ ยํ ขีรํ ขีรภาวํ วิชหิตํ ทธิภาวํ อสมฺปตฺตํ, ตํ ภุตฺตาวินา ปวาริเตน อนติริตฺตํ ภุญฺชิตุํ กปฺปตีติ อโตฺถฯ **กปฺปติ ชโลคิํ ปาตุ**นฺติ เอตฺถ **ชโลคี**ติ ตรุณสุราฯ ยํ มชฺชสมฺภารํ เอกโต กตํ มชฺชภาวมสมฺปตฺตํ, ตํ ปาตุํ วฏฺฏตีติ อธิปฺปาโยฯ **ชาตรูปรชต**นฺติ สรสโต วิการํ อนาปชฺชิตฺวา สพฺพทา ชาตํ รูปเมว โหตีติ ชาตํ รูปเมตสฺสาติ ชาตรูปํ, สุวณฺณํฯ ธวลสภาวตาย ราชตีติ รชตํ, รูปิยํฯ **สุสุนาคปุโตฺต**ติ สุสุนาคสฺส ปุโตฺตฯ

กากณฺฑกปุโตฺตติ กากณฺฑกพฺราหฺมณสฺส ปุโตฺตฯ **วชฺชีสู**ติ ชนปทวจนตฺตา พหุวจนํ กตํฯ เอโกปิ หิ ชนปโท รุฬฺหีสทฺทตฺตา พหุวจเนน วุจฺจติฯ **เยน เวสาลี, ตทวสรี**ติ เยน ทิสาภาเคน เวสาลี อวสริตพฺพา, ยสฺมิํ วา ปเทเส เวสาลี, ตทวสริ, ตํ ปโตฺตติ อโตฺถฯ **มหาวเน กูฏาคารสาลาย**นฺติ เอตฺถ **มหาวนํ** นาม สยํชาตมโรปิมํ สปริเจฺฉทํ มหนฺตํ วนํฯ กปิลวตฺถุสามนฺตา ปน มหาวนํ หิมวเนฺตน สห เอกาพทฺธํ อปริเจฺฉทํ หุตฺวา มหาสมุทฺทํ อาหจฺจ ฐิตํ,

อิทํ ตาทิสํ น โหตีติ สปริเจฺฉทํ มหนฺตํ วนนฺติ มหาวนํฯ **กูฏาคารสาลา** ปน มหาวนํ นิสฺสาย กเต อาราเม กูฏาคารํ อนฺโต กตฺวา หํสวฏฺฏกจฺฉเนฺนน หํสมณฺฑลาการเนน กตาฯ

ตทหุโปสเถติ เอตฺถ **ตทหู**ติ ตสฺมึ อหนิ, ตสฺมึ ทิวเสติ อโตฺถฯ อุปวสนฺติ เอตฺถาติ **อุโปสโถ,** อุปวสิตพฺพทิวโสฯ **อุปวสนฺตี**ติ จ สีเลน วา สพฺพโส อาหารสฺส จ อภุญฺชนสงฺขาเตน อนสเนน วา ขีรปานมธุปานาทิมเตฺตน วา อุเปตา หุตฺวา วสนฺตีติ อโตฺถฯ โส ปเนส ทิวโส อฏฺฐมีจาตุทฺทสีปนฺนรสีเภเทน ติวิโธฯ กตฺถจิ ปน ปาติโมเกฺขปิ สีเลปิ อุปวาเสปิ ปญฺญตฺติ ยมฺปิ อุโปสถสโทฺท อาคโตฯ ตถา เหส ‘‘อายามาวุโส กปฺปิน, อุโปสถํ คมิสฺสามา’’ติอาทีสุ ปาติโมกฺขุเทฺทเส อาคโตฯ ‘‘เอวํ อฏฺฐงฺคสมนฺนาคโต โข วิสาเข อุโปสโถ อุปวุโตฺถ’’ติอาทีสุ (อ. นิ. ๘.๔๓) สีเลฯ ‘‘สุทฺธสฺส เว สทา เผคฺคุ, สุทฺธสฺสุโปสโถ สทา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๗๙) อุปวาเสฯ ‘‘อุโปสโถ นาม นาคราชา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๒.๒๔๖; ม. นิ. ๓.๒๕๘) ปญฺญตฺติยญฺจ อาคโตฯ ตตฺถ อุเปจฺจ วสิตพฺพโต อุโปสโถ ปาติโมกฺขุเทฺทโสฯ อุเปเตน สมนฺนาคเตน หุตฺวา วสิตพฺพโต สนฺตาเน วาเสตพฺพโต อุโปสโถ สีลํฯ อสนาทิสํยมาทึ วา อุเปจฺจ วสนฺตีติ อุโปสโถ อุปวาโสฯ ตถารูเป หตฺถิอสฺสวิเสเส อุโปสโถติ สมญฺญามตฺตโต อุโปสโถ ปญฺญตฺติฯ อิธ ปน ‘‘น, ภิกฺขเว, ตทหุโปสเถ สภิกฺขุกา อาวาสา’’ติอาทีสุ (มหาว. ๑๘๑) วิย อุโปสถทิวโส อธิเปฺปโต, ตสฺมา ตทหุโปสเถติ ตสฺมึ อุโปสถทิวเสติ อโตฺถฯ **กํส ปาติ**นฺติ สุวณฺณปาตึฯ **กหาปณมฺปี**ติอาทีสุ กหาปณสฺส สมภาโค **อโฑฺฒฯ ปาโท** จตุตฺถ ภาโคฯ มาสโกเยว **มาสกรูปํฯ สพฺพํ ตาว วตฺตพฺพ**นฺติ อิมินา สตฺตสติกกฺขนฺธเก (จูฬว. ๔๔๖ อาทโย) อาคตา สพฺพาปิ ปาฬิ อิธ อาเนตฺวา วตฺตพฺพาติ ทเสฺสติฯ สา กุโต วตฺตพฺพา ติ อาห **‘‘ยาว อิมาย ปน วินยสงฺคีติยา’’**ติอาทิฯ สงฺคายิตสทิสเมว สงฺคายึสูติ สมฺพโนฺธฯ

ปุเพฺพ กตํ อุปาทายาติ ปุเพฺพ กตํ ปฐมสงฺคีติมุปาทายฯ สา ปนายํ สงฺคีตีติ สมฺพ โนฺธฯ **เตสู**ติ เตสุ สงฺคีติการเกสุ เถเรสุฯ **วิสฺสุตา**ติ คณปาโมกฺขตาย วิสฺสุตา สพฺพตฺถ ปา กฏาฯ ตสฺมิญฺหิ สนฺนิปาเต อเฏฺฐว คณปาโมกฺขา มหาเถรา อเหสุํ, เตสุ จ วาสภคามี สุมโนติ เทฺว เถรา อนุรุทฺธเตฺถรสฺส สทฺธิวิหาริกา, อวเสสา ฉ อานนฺทเตฺถรสฺสฯ เอเต ปน สเพฺพปิ อฏฺฐ มหาเถรา ภควนฺตํ ทิฏฺฐปุพฺพาฯ อิทานิ เต เถเร สรูปโต ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘สพฺพกามี จา’’**ติอาทิฯ **สาณสมฺภูโต**ติ สาณเทสวาสี สมฺภูตเตฺถโร ฯ ทุติโย สงฺคโหติ สมฺพโนฺธฯ **ปนฺนภารา**ติ ปติตกฺขนฺธภาราฯ ‘‘ภารา หเว ปญฺจกฺขนฺธา’’ติ (สํ. นิ. ๓.๒๒) หิ วุตฺตํฯ **กตกิจฺจา**ติ จตูสุ สเจฺจสุ จตูหิ มเคฺคหิ กตฺตพฺพสฺส ปริญฺญาปหานสจฺฉิกิริยาภาวนาสงฺขาตสฺส โสฬสวิธ สฺสปิ กิจฺจสฺส ปรินิฏฺฐิตตฺตา กตกิจฺจาฯ

อพฺพุทนฺติ อุปทฺทวํ วทนฺติ โจรกมฺมมฺปิ ภควโต วจนํ เถเนตฺวา อตฺตโน วจนสฺส ทีปน โต ฯ **คณฺฐิปเท** ปน ‘‘อพฺพุทํ คโณฺฑ’’ติ วุตฺตํฯ **อิม**นฺติ วกฺขมานนิทสฺสนํฯ สนฺทิสฺสมานา มุขา **สมฺมุขาฯ อุปริพฺรหฺมโลกูปปตฺติยา ภาวิตมคฺค**นฺติ อุปริพฺรหฺมโลเก อุปปตฺติยา อุปฺ ปาทิตชฺฌานํฯ ฌานญฺหิ ตตฺรูปปตฺติยา อุปายภาวโต อิธ ‘‘มโคฺค’’ติ วุตฺตํฯ อุปาโย หิ ‘‘ม โคฺค’’ติ วุจฺจติฯ วจนโตฺถ ปเนตฺถ – ตํ ตํ อุปปตฺตึ มคฺคติ คเวสติ ชเนติ นิปฺผาเทตีติ มโคฺคติ เอวํ เวทิตโพฺพฯ อตฺถโต จายํ มโคฺค นาม เจตนาปิ โหติ เจตนาสมฺปยุตฺตธมฺมาปิ ตทุภ ยมฺปิฯ ‘‘นิรยญฺจาหํ, สาริปุตฺต, ชานามิ นิรยคามิญฺจ มคฺค’’นฺติ (ม. นิ. ๑.๑๕๓) หิ เอตฺถ เจตนา มโคฺค นามฯ

‘‘สทฺธา หิริยํ กุสลญฺจ ทานํ,
ธมฺมา เอเต สปฺปุริสานุยาตา;

เอตญฺหิ มคฺคํ ทิวิยํ วทนฺติ,
เอเตน หิ คจฺฉติ เทวโลก’’นฺติฯ (อ. นิ. ๘.๓๒; กถา. ๔๗๙) –

เอตฺถ เจตนาสมฺปยุตฺตธมฺมา มโคฺค นามฯ ‘‘อยํ ภิกฺขเว มโคฺค อยํ ปฏิปทา’’ติ **สงฺขารูปปตฺติสุตฺตา**ทีสุ (ม. นิ. ๓.๑๖๑) เจตนาปิ เจตนาสมฺปยุตฺตธมฺมาปิ มโคฺค นามฯ อิมสฺมิํ ฐาเน ฌานสฺส อธิเปฺปตตฺตา เจตนาสมฺปยุตฺตธมฺมา คเหตพฺพาฯ

โมคฺคลิพฺราหฺมณสฺสาติ โลกสมฺมตสฺส อปุตฺตกสฺส โมคฺคลินามพฺราหฺมณสฺสฯ นนุ จ กถเมตํ นาม วุตฺตํ ‘‘โมคฺคลิพฺราหฺมณสฺส เคเห ปฏิสนฺธิํ คเหสฺสตี’’ติฯ กิํ อุปรูปปตฺติยา ปฏิลทฺธสมาปตฺตีนมฺปิ กามาวจเร อุปฺปตฺติ โหตีติ? โหติฯ สา จ กตาธิการานํ มหาปุญฺญานํ เจโตปณิธิวเสน โหติ, น สเพฺพสนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ อถ มหคฺคตสฺส ครุกกมฺมสฺส วิปากํ ปฏิพาหิตฺวา ปริตฺตกมฺมํ กถมตฺตโน วิปากสฺส โอกาสํ กโรตีติ? เอตฺถ จ ตาว ตีสุปิ **คณฺฐิปเทสุ** อิทํ วุตฺตํ ‘‘นิกนฺติพเลเนว ฌานา ปริหายติ, ตโต ปริหีนชฺฌานา นิพฺพตฺตนฺตี’’ติฯ เกจิ ปน ‘‘อนีวรณาวตฺถาย นิกนฺติยา ฌานสฺส ปริหานิ วีมํสิตฺวา คเหตพฺพา’’ติ วตฺวา เอวเมตฺถ การณํ วทนฺติ ‘‘สติปิ มหคฺคตกมฺมุโน วิปากปฏิพาหนสมตฺถสฺส ปริตฺตกมฺมสฺสปิ อภาเว ‘อิชฺฌติ, ภิกฺขเว, สีลวโต เจโตปณิธิ วิสุทฺธตฺตา’ติ (ที. นิ. ๓.๓๓๗; อ. นิ. ๘.๓๕; สํ. นิ. ๔.๓๕๒) วจนโต กามภเว เจโตปณิธิ มหคฺคตกมฺมสฺส วิปากํ ปฏิพาหิตฺวา ปริตฺตกมฺมุโน วิปากสฺส โอกาสํ กโรตี’’ติฯ

สาธุ สปฺปุริสาติ เอตฺถ **สาธู**ติ อายาจนเตฺถ นิปาโต, ตํ ยาจามาติ อโตฺถฯ **หฏฺฐปหโฏฺฐ**ติ จิตฺตปีณนวเสน ปุนปฺปุนํ สนฺตุโฏฺฐฯ **อุทคฺคุทโคฺค**ติ สรีรวิการุปฺปาทนปีติวเสน อุทคฺคุทโคฺคฯ ปีติมา หิ ปุคฺคโล กายจิตฺตานํ อุคฺคตตฺตา อพฺภุคฺคตตฺตา ‘‘อุทโคฺค’’ติ วุจฺจติฯ **สาธูติ ปฏิสฺสุณิตฺวา**ติ ‘‘สาธู’’ติ ปฏิวจนํ ทตฺวาฯ **ตีเรตฺวา**ติ นิฏฺฐเปตฺวาฯ **ปุน ปจฺจาคมิํสู**ติ ปุน อาคมิํสุฯ **เตน โข ปน สมเยนา**ติ ยสฺมิํ สมเย ทุติยสงฺคีติํ อกํสุ, ตสฺมิํ สมเยติ อโตฺถฯ **นวกา**ติ วุตฺตเมวตฺถํ วิภาเวตุํ **‘‘ทหรภิกฺขู’’**ติ วุตฺตํฯ **ตํ อธิกรณํ น สมฺปาปุณิํสู**ติ ตํ วชฺชิปุตฺตเกหิ อุปฺปาทิตํ อธิกรณํ วินิจฺฉินิตุํ น สมฺปาปุณิํสุ นาคมิํสุฯ โน อหุวตฺถาติ สมฺพโนฺธฯ **อิทํ ทณฺฑกมฺม**นฺติ อิทานิ วตฺตพฺพํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ยาวตายุกํ ฐตฺวา ปรินิพฺพุตาติ สมฺพโนฺธ, ยาว อตฺตโน อตฺตโน อายุปริมาณํ, ตาว ฐตฺวา ปรินิพฺพุตาติ อโตฺถฯ

กิํ ปน กตฺวา เต เถรา ปรินิพฺพุตาติ อาห **‘‘ทุติยํ สงฺคหํ กตฺวา’’**ติอาทิฯ อนาคเตปิ สทฺธมฺมวุฑฺฒิยา เหตุํ กตฺวา ปรินิพฺพุตาติ สมฺพโนฺธฯ อิทานิ ‘‘เตปิ นาม เอวํ มหานุภาวา เถรา อนิจฺจตาย วสํ คตา, กิมงฺคํ ปน อเญฺญ’’ติ สํเวเชตฺวา โอวทโนฺต อาห **‘‘ขีณาสวา’’**ติอาทิฯ **อนิจฺจตาวส**นฺติ อนิจฺจตาวสตฺตํ, อนิจฺจตายตฺตภาวํ อนิจฺจตาธีนภาวนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **ชมฺมิํ** ลามกํ **ทุรภิสมฺภวํ** อนภิภวนียํ อติกฺกมิตุํ อสกฺกุเณยฺยํ อนิจฺจตํ เอวํ ญตฺวาติ สมฺพโนฺธฯ เกจิ ปน ‘‘ทุรภิสมฺภว’’นฺติ เอตฺถ ‘‘ปาปุณิตุํ อสกฺกุเณยฺย’’นฺติ อิมมตฺถํ คเหตฺวา ‘‘ยํ ทุรภิสมฺภวํ นิจฺจํ อมตํ ปทํ, ตํ ปตฺตุํ วายเม ธีโร’’ติ สมฺพนฺธํ วทนฺติฯ **สพฺพากาเรนา**ติ สพฺพปฺปกาเรน วตฺตพฺพํ กิญฺจิปิ อเสเสตฺวา ทุติยสงฺคีติ สํวณฺณิตาติ อธิปฺปาโยฯ

อิติ สมนฺตปาสาทิกาย วินยฏฺฐกถาย สารตฺถทีปนิยํ

ทุติยสงฺคีติกถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

ตติยสงฺคีติกถาวณฺณนา

อิมิสฺสา ปน สงฺคีติยา ธมฺมสงฺคาหกเตฺถเรหิ นิกฺกฑฺฒิตา เต ทสสหสฺสา วชฺชิปุตฺตกา ภิกฺขู ปกฺขํ ปริเยสมานา อตฺตโน อตฺตโน อนุรูปํ ทุพฺพลปกฺขํ ลภิตฺวา วิสุํ มหาสงฺฆิกํ อาจริยกุลํ นาม อกํสุ, ตโต ภิชฺชิตฺวา อปรานิ เทฺว อาจริยกุลานิ ชาตานิ โคกุลิกา จ เอกโพฺยหาริกา จฯ โคกุลิกนิกายโต ภิชฺชิตฺวา อปรานิ เทฺว อาจริยกุลานิ ชาตานิ ปณฺณตฺติวาทา จ พาหุลิยา จฯ พหุสฺสุติกาติปิ เตสํเยว นามํ, เตสํเยว อนฺตรา เจติยวาทา นาม อปเร อาจริยวาทา อุปฺปนฺนาฯ เอวํ มหาสงฺฆิกาจริยกุลโต ทุติเย วสฺสสเต ปญฺจาจริยกุลานิ อุปฺปนฺนานิ, ตานิ มหาสงฺฆิเกหิ สทฺธึ ฉ โหนฺติฯ

ตสฺมิํเยว ทุติเย วสฺสสเต เถรวาทโต ภิชฺชิตฺวา เทฺว อาจริยวาทา อุปฺปนฺนา มหิสาสกา จ วชฺชิปุตฺตกา จฯ ตตฺถ วชฺชิปุตฺตกวาทโต ภิชฺชิตฺวา อปเร จตฺตาโร อาจริยวาทา อุปฺปนฺนา ธมฺมุตฺตริกา ภทฺทยานิกา ฉนฺนาคาริกา สมิติกาติฯ ปุน ตสฺมิํเยว ทุติเย วสฺสสเต มหิสาสกวาทโต ภิชฺชิตฺวา สพฺพตฺถิวาทา ธมฺมคุตฺติกาติ เทฺว อาจริยวาทา อุปฺปนฺนาฯ ปุน สพฺพตฺถิวาทกุลโต ภิชฺชิตฺวา กสฺสปิกา นาม ชาตา, กสฺสปิเกสุปิ ภินฺนสุ อปเร สงฺกนฺติกา นาม ชาตา, สงฺกนฺติเกสุ ภินฺนสุ สุตฺตวาทา นาม ชาตาติ เถรวาทโต ภิชฺชิตฺวา อิเม เอกาทส อาจริยวาทา อุปฺปนฺนา, เต เถรวาเทน สทฺธึ ทฺวาทส โหนฺติฯ อิติ อิเม จ ทฺวาทส มหาสงฺฆิกานญฺจ ฉ อาจริยวาทาติ สเพฺพ อฏฺฐารส อาจริยวาทา ทุติเย วสฺสสเต อุปฺปนฺนาฯ อฏฺฐารส นิกายาติปิ อฏฺฐารสาจริยกุลานีติปิ เอเตสํเยว นามํฯ เอเตสุ ปน สตฺตรส วาทา ภินฺนกา, เถรวาโทเวโก อสมฺภินฺนโกติ เวทิตโพฺพฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ทีปวํเส –

‘‘นิกฺกฑฺฒิตา ปาปภิกฺขู, เถเรหิ วชฺชิปุตฺตกา;
อญฺญํ ปกฺขํ ลภิตฺวาน, อธมฺมวาที พหู ชนาฯ

‘‘ทสสหสฺสา สมาคนฺตฺวา, อกํสุ ธมฺมสงฺคหํ;
ตสฺมายํ ธมฺมสงฺคีติ, มหาสงฺคีติ วุจฺจติฯ

‘‘มหาสงฺคีติกา ภิกฺขู, วิโลมํ อกํสุ สาสเน;
ภินฺทิตฺวา มูลสงฺคหํ, อญฺญํ อกํสุ สงฺคหํฯ

‘‘อญฺญตฺร สงฺคหิตํ สุตฺตํ, อญฺญตฺร อกริํสุ เต;
อตฺถํ ธมฺมญฺจ ภินฺทิํสุ, วินเย นิกาเยสุ จ ปญฺจสุฯ

‘‘ปริยายเทสิตญฺจาปิ , อโถ นิปฺปริยายเทสิตํ;
นีตตฺถเญฺจว เนยฺยตฺถํ, อชานิตฺวาน ภิกฺขโวฯ

‘‘อญฺญํ สนฺธาย ภณิตํ, อญฺญํ อตฺถํ ฐปยิํสุ เต;
พฺยญฺชนจฺฉายาย เต ภิกฺขู, พหุํ อตฺถํ วินาสยุํฯ

‘‘ฉเฑฺฑตฺวาน เอกเทสํ, สุตฺตํ วินยคมฺภิรํ;
ปติรูปํ สุตฺตํ วินยํ, ตญฺจ อญฺญํ กริํสุ เตฯ

‘‘ปริวารํ อตฺถุทฺธารํ, อภิธมฺมํ ฉปฺปกรณํ;
ปฏิสมฺภิทญฺจ นิเทฺทสํ, เอกเทสญฺจ ชาตกํ;
เอตฺตกํ วิสฺสเชฺชตฺวาน, อญฺญานิ อกริํสุ เตฯ

‘‘นามํ ลิงฺคํ ปริกฺขารํ, อากปฺปกรณานิ จ;
ปกติภาวํ วิชหิตฺวา, ตญฺจ อญฺญํ อกํสุ เตฯ

‘‘ปุพฺพงฺคมา ภินฺนวาทา, มหาสงฺคีติการกา;
เตสญฺจ อนุกาเรน, ภินฺนวาทา พหู อหุฯ

‘‘ตโต อปรกาลมฺหิ, ตสฺมึ เภโท อชายถ;
โคกุลิกา เอกโพฺยหาริ, ทฺวิธา ภิชฺชิตฺถ ภิกฺขโวฯ

‘‘โคกุลิกานํ เทฺว เภทา, อปรกาลมฺหิ ชายถ;
พหุสฺสุติกา จ ปญฺญตฺติ, ทฺวิธา ภิชฺชิตฺถ ภิกฺขโวฯ

‘‘เจติยา จ ปุนวาที, มหาสงฺคีติเภทกา;
ปญฺจ วาทา อิเม สเพฺพ, มหาสงฺคีติมูลกาฯ

‘‘อตฺถํ ธมฺมญฺจ ภินฺทึสุ, เอกเทสญฺจ สงฺคหํ;
คนฺถญฺจ เอกเทสญฺหิ, ฉฑฺฑตฺวา อญฺญํ อกํสุ เตฯ

‘‘นามํ ลิงฺคํ ปริกฺขารํ, อากปฺปกรณานิ จ;
ปกติภาวํ วิชหิตฺวา, ตญฺจ อญฺญํ อกํสุ เตฯ

‘‘วิสุทฺธเตฺถรวาทมฺหิ, ปุน เภโท อชายถ;
มหิสาสกา วชฺชิปุตฺตกา, ทฺวิธา ภิชฺชิตฺถ ภิกฺขโวฯ

‘‘วชฺชิปุตฺตกวาทมฺหิ, จตุธา เภโท อชายถ;
ธมฺมตฺตุริกา ภทฺทยานิกา, ฉนฺนาคาริกา จ สมิติฯ

‘‘มหิสาสกานํ เทฺว เภทา, อปรกาลมฺหิ อชายถ;
สพฺพตฺถิวาทา ธมฺมคุตฺตา, ทฺวิธา ภิชฺชิตฺถ ภิกฺขโวฯ

‘‘สพฺพตฺถิวาทานํ กสฺสปิกา, สงฺกนฺติ กสฺสปิเกน จ;
สงฺกนฺติกานํ สุตฺตวาที, อนุปุเพฺพน ภิชฺชถฯ

‘‘อิเม เอกาทส วาทา, ปภินฺนา เถรวาทโต;
อตฺถํ ธมฺมญฺจ ภินฺทึสุ, เอกเทสญฺจ สงฺคหํ;
คนฺถญฺจ เอกเทสญฺหิ, ฉฑฺฑตฺวา อญฺญํ อกํสุ เตฯ

‘‘นามํ ลิงฺคํ ปริกฺขารํ, อากปฺปกรณานิ จ;
ปกติภาวํ วิชหิตฺวา, ตญฺจ อญฺญํ อกํสุ เตฯ

‘‘สตฺตรส ภินฺนวาทา, เอกวาโท อภินฺนโก;
สเพฺพวฏฺฐารส โหนฺติ, ภินฺนวาเทน เต สห;
นิโคฺรโธว มหารุโกฺข, เถรวาทานมุตฺตโมฯ

‘‘อนูนํ อนธิกญฺจ, เกวลํ ชินสาสนํ;

กณฺฏกา วิย รุกฺขมฺหิ, นิพฺพตฺตา วาทเสสกาฯ

‘‘ปฐเม วสฺสสเต นตฺถิ, ทุติเย วสฺสสตนฺตเร;
ภินฺนา สตฺตรส วาทา, อุปฺปนฺนา ชินสาสเน’’ติฯ

อปราปรํ ปน เหมวตา ราชคิริกา สิทฺธตฺถิกา ปุพฺพเสลิยา อปรเสลิยา วาชิริยาติ อเญฺญปิ ฉ อาจริยวาทา อุปฺปนฺนาฯ ปุริมกานํ ปน อฏฺฐารสนฺนํ อาจริยวาทานํ วเสน ปวตฺตมาเน สาสเน อโสโก ธมฺมราชา ปฏิลทฺธสโทฺธ ทิวเส ทิวเส พุทฺธปูชาย สตสหสฺสํ, ธมฺมปูชาย สตสหสฺสํ, สงฺฆปูชาย สตสหสฺสํ, อตฺตโน อาจริยสฺส นิโคฺรธเตฺถรสฺส สตสหสฺสํ, จตูสุ ทฺวาเรสุ เภสชฺชตฺถาย สตสหสฺสนฺติ ปญฺจ สตสหสฺสานิ ปริจฺจชโนฺต สาสเน อุฬารํ ลาภสกฺการํ ปวเตฺตสิฯ ตทา หตลาภสกฺกาเรหิ ติตฺถิเยหิ อุปฺปาทิตํ อเนกปฺปการํ สาสนมลํ วิโสเธตฺวา โมคฺคลิปุตฺตติสฺสเตฺถโร ติปิฏกปริยตฺติธรานํ ปภินฺนปฏิสมฺภิทานํ ภิกฺขูนํ สหสฺสเมกํ คเหตฺวา ยถา มหากสฺสปเตฺถโร จ ยสเตฺถโร จ ธมฺมญฺจ วินยญฺจ สงฺคายึสุ, เอวเมว สงฺคายโนฺต ตติยสงฺคีตึ อกาสิฯ อิทานิ ตํ ตติยสงฺคีตึ มูลโต ปภุติ วิตฺถาเรตฺวา ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘ติโสฺสปิ โข มหาพฺรหฺมา พฺรหฺมโลกโต จวิตฺวา โมคฺคลิพฺราหฺมณสฺส เคเห ปฏิสนฺธึ อคฺคเหสี**’’ติอาทิฯ

ตตฺถ **เคเห ปฏิสนฺธึ อคฺคเหสี**ติ โมคฺคลิพฺราหฺมณสฺส เคเห พฺราหฺมณิยา กุจฺฉิมฺหิ ปฏิสนฺธึ อคฺคเหสีติ อโตฺถฯ เคหสฺส ปน ตนฺนิสฺสยตฺตา นิสฺสิเต นิสฺสยโวหารวเสน ‘‘เคเห ปฏิสนฺธึ อคฺคเหสี’’ติ วุตฺตํ ยถา ‘‘มญฺจา อุกฺกุฏฺฐึ กโรนฺติ, สโพฺพ คาโม อาคโต’’ติฯ **สตฺตวสฺสานี**ติ อจฺจนฺตสํโยเค อุปโยควจนํฯ **อติจฺฉถา**ติ อติกฺกมิตฺวา อิจฺฉถ, อิธ ภิกฺขา น ลพฺภติ, อิโต อญฺญตฺถ คนฺตฺวา ภิกฺขํ ปริเยสถาติ อธิปฺปาโยฯ **‘‘โภ ปพฺพชิตา’’**ติอาทิ พฺราหฺมโณ อตฺตโน เคเห ภิกฺขาลาภํ อนิจฺฉโนฺต อาหฯ **ปฏิยาทิตภตฺตโต**ติ สมฺปาเทตฺวา ฐปิตภตฺตโตฯ **ตทุปิยนฺ**ติ ตทนุรูปํฯ **อุปสมํ ทิสฺวา**ติ เถรสฺส กายจิตฺตวูปสมํ ปุนปฺปุนํ ทิสฺวา, ญตฺวาติ อโตฺถฯ อิริยาปถวูปสมสนฺทสฺสเนน หิ ตนฺนิพนฺธิโน จิตฺตสฺส โยนิโส ปวตฺติอุปสโมปิ วิญฺญายติฯ **ภิโยฺยโส มตฺตาย ปสีทิตฺวา**ติ ปุนปฺปุนํ วิเสสโต อธิกตรํ ปสีทิตฺวาฯ **ภตฺตวิสฺสคฺคกรณตฺถายา**ติ ภตฺตกิจฺจกรณตฺถายฯ **อธิวาเสตฺวา**ติ สมฺปฏิจฺฉิตฺวาฯ

โสฬสวสฺสุเทฺทสิโกติ โสฬสวโสฺสติ อุทฺทิสิตโพฺพ โวหริตโพฺพติ โสฬสวสฺสุเทฺทโส, โสเยว โสฬสวสฺสุเทฺทสิโกฯ โสฬสวโสฺสติ วา อุทฺทิสิตพฺพตํ อรหตีติ โสฬสวสฺสุเทฺทสิโก, โสฬสวสฺสานิ วา อุทฺทิสิตพฺพานิ อสฺสาติ โสฬสวสฺสุเทฺทสิโก, โสฬสวโสฺสติ อุเทฺทโส วา อสฺส อตฺถีติ โสฬสวสฺสุเทฺทสิโก, อตฺถโต ปน โสฬสวสฺสิโกติ วุตฺตํ โหติฯ **ติณฺณํ เวทานํ ปารคู**ติ อิรุเวทยชุเวทสามเวทสงฺขาตานํ ติณฺณํ เวทานํ ปคุณกรณวเสน ปารํ คโตติ ปารคูฯ ปารคูติ เจตฺถ นิจฺจสาเปกฺขตาย สมาสาทิกํ เวทิตพฺพํฯ **ลเคฺคตฺวา**ติ โอลเมฺพตฺวาฯ **น จ กาจี**ติ เอตฺถ **จ**-สโทฺท อวธารเณ, กาจิ กถา เนว อุปฺปชฺชตีติ อโตฺถฯ **ปลฺลงฺกนฺ**ติ นิสีทิตพฺพาสนํฯ **อุปฺปชฺชิสฺสตี**ติ เอตฺถาปิ ‘‘กถา’’ติ อิทํ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ **กุปิโต อนตฺตมโน**ติ โกเปน กุปิโต, อนตฺตมโน โทมนเสฺสนฯ โทมนสฺสสมงฺคี หิ ปุคฺคโล ปีติสุเขหิ น อตฺตมโน น อตฺตจิโตฺตติ อนตฺตมโนติ วุจฺจติฯ น สกมโนติ วา อนตฺตมโน อตฺตโน วเส อฐิตจิตฺตตาฯ

จณฺฑิกฺกภาเวติ จณฺฑิโก วุจฺจติ จโณฺฑ ถทฺธปุคฺคโล, ตสฺส ภาโว จณฺฑิกฺกํ, ถทฺธภาโวติ อโตฺถฯ อิธ ปน ‘‘จณฺฑิกฺกภาเว’’ติ วุตฺตตฺตา จณฺฑิโกเยว จณฺฑิกฺกนฺติ คเหตพฺพํ, เตน ‘‘จณฺฑิกฺกภาเว’’ติ เอตฺถ ถทฺธภาเวติ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **กิญฺจิ มนฺตนฺ**ติ กิญฺจิ เวทํฯ

อเญฺญ เก ชานิสฺสนฺตีติ น เกจิ ชานิสฺสนฺตีติ อธิปฺปาโยฯ **ปุจฺฉิตฺวา สกฺกา ชานิตุ**นฺติ อตฺตโน ปเทสญาเณ ฐิตตฺตา เถโร เอวมาหฯ สพฺพญฺญุพุทฺธา เอว หิ ‘‘ปุจฺฉ, มาณว, ยทากงฺขสี’’ติอาทินา ปเจฺจกพุทฺธาทีหิ อสาธารณํ สพฺพญฺญุปวารณํ ปวาเรนฺติฯ สาวกา ปน ปเทสญาเณ ฐิตตฺตา ‘‘สุตฺวา เวทิสฺสามา’’ติ วา ‘‘ปุจฺฉิตฺวา สกฺกา ชานิตุ’’นฺติ วา วทนฺติฯ

ตีสุ เวเทสูติอาทีสุ ตโย เวทา ปุเพฺพ วุตฺตนยา เอวฯ **นิฆณฺฑู**ติ นามนิฆณฺฑุรุกฺขาทีนํ เววจนปฺปกาสกํ สตฺถํ, **เววจนปฺปกาสก**นฺติ จ ปริยายสทฺททีปกนฺติ อโตฺถ, เอเกกสฺส อตฺถสฺส อเนกปริยายวจนวิภาวกนฺติ วุตฺตํ โหติฯ นิทสฺสนมตฺตเญฺจตํ อเนเกสํ อตฺถานํ เอกสทฺทสฺส วจนียตาวิภาวนวเสนปิ ตสฺส คนฺถสฺส ปวตฺตตฺตาฯ วจนียวาจกภาเวน อตฺถํ สทฺทญฺจ นิขเณฺฑติ ภินฺทติ วิภชฺช ทเสฺสตีติ นิขณฺฑุ, โส เอว อิธ ข-การสฺส ฆ-การํ กตฺวา นิฆณฺฑูติ วุโตฺตฯ **เกฎุภ**นฺติ กิริยากปฺปวิกโปฺป กวีนํ อุปการสตฺถํฯ เอตฺถ จ **กิริยากปฺปวิกโปฺป**ติ วจีเภทาทิลกฺขณา กิริยา กปฺปียติ วิกปฺปียติ เอเตนาติ กิริยากโปฺป, โส ปน วณฺณปทพนฺธปทตฺถาทิวิภาคโต พหุวิกโปฺปติ กิริยากปฺปวิกโปฺปติ วุจฺจติฯ อิทญฺจ มูลกิริยากปฺปคนฺถํ สนฺธาย วุตฺตํฯ โส หิ สตสหสฺสปริมาโณ นยาทิจริยาทิกํ ปกรณํฯ วจนตฺถโต ปน กิฎติ คเมติ กิริยาทิวิภาคํ, ตํ วา อนวเสสปริยาทานโต คเมโนฺต ปูเรตีติ เกฎุภนฺติ วุจฺจติ, สห นิฆณฺฑุนา เกฎุเภน จ **สนิฆณฺฑุเกฎุภา,** ตโย เวทาฯ เตสุ สนิฆณฺฑุเกฎุเภสุฯ ฐานกรณาทิวิภาคโต นิพฺพจนวิภาคโต จ อกฺขรา ปเภทียนฺติ เอเตนาติ อกฺขรปฺปเภโท, สิกฺขา จ นิรุตฺติ จฯ สห อกฺขรปฺปเภเทนาติ **สากฺขรปฺปเภทา,** เตสุ สากฺขรปฺปเภเทสุฯ **อิติหาสปญฺจเมสู**ติ อถพฺพนเวทํ จตุตฺถํ กตฺวา ‘‘อิติห อาส อิติห อาสา’’ติ อีทิสวจนปฏิสํยุโตฺต ปุราณกถาสงฺขาโต อิติหาโส ปญฺจโม เอเตสนฺติ อิติหาสปญฺจมา, ตโย เวทาฯ เตสุ อิติหาสปญฺจเมสุฯ **เนว อตฺตนา ปสฺสตี**ติ เนว สยํ ปสฺสติ, เนว ชานาตีติ อโตฺถฯ **ปุจฺฉ, พฺยากริสฺสามี**ติ ‘‘สพฺพาปิ ปุจฺฉา เวเทสฺเยว อโนฺตคธา’’ติ สลฺลเกฺขโนฺต เอวมาหฯ

ยสฺส จิตฺตนฺติอาทิปญฺหทฺวยํ จุติจิตฺตสมงฺคิโน ขีณาสวสฺส จุติจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขณํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ตตฺถ ปฐมปเญฺห **อุปฺปชฺชตี**ติ อุปฺปาทกฺขณสมงฺคิตาย อุปฺปชฺชติฯ **น นิรุชฺฌตี**ติ นิโรธกฺขณํ อปฺปตฺตตาย น นิรุชฺฌติฯ **ตสฺส จิตฺต**นฺติ ตสฺส ปุคฺคลสฺส ตโต ปฏฺฐาย จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติ นุปฺปชฺชิสฺสตีติ ปุจฺฉติฯ **ยสฺส วา ปนา**ติอาทิเก ปน ทุติยปเญฺห **นิรุชฺฌิสฺสตี**ติ ยสฺส จิตฺตํ ภงฺคกฺขณํ ปตฺวา นิรุชฺฌิสฺสติฯ **นุปฺปชฺชิสฺสตี**ติ ภงฺคโต ปรภาเค สยํ วา อญฺญํ วา นุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส ปุคฺคลสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ น นิรุชฺฌตีติ ปุจฺฉติฯ อิเมสํ ปน ปญฺหานํ ปฐโม ปเญฺห วิภชฺชพฺยากรณีโย, ตสฺมา ‘‘ยสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ น นิรุชฺฌติ, ตสฺส จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติ นุปฺปชฺชิสฺสตี’’ติ (ยม. ๒.จิตฺตยมก.๖๓) เอวํ ปุเฎฺฐน สตา เอวมยํ ปเญฺห จ วิสเชฺชตโพฺพ ‘‘ปจฺฉิมจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ เตสํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ น นิรุชฺฌติ นิรุชฺฌิสฺสติ น อุปฺปชฺชิสฺสติ, อิตเรสํ จิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ เตสํ จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ น นิรุชฺฌติ, นิรุชฺฌิสฺสติ เจว อุปฺปชฺชิสฺสติ จา’’ติ (ยม. ๒.จิตฺตยมก.๖๓)ฯ เยสญฺหิ ปริจฺฉินฺนวฎฺฎทุกฺขานํ ขีณาสวานํ สพฺพปจฺฉิมสฺส จุติจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ วตฺตติ, เตสํ ตเทว จุติจิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติ นุปฺปชฺชิสฺสตีติฯ อุปฺปาทปฺปตฺตตาย อุปฺปชฺชติ นาม, ภงฺคํ อปฺปตฺตตาย น นิรุชฺฌติฯ ภงฺคํ ปน ปตฺวา ตํ เตสํ จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติ, ตโต อปฺปฏิสนฺธิกตฺตา อญฺญํ น อุปฺปชฺชิสฺสติฯ ฐเปตฺวา ปน ปจฺฉิมจิตฺตสมงฺคิขีณาสวํ อิตเรสํ เสกฺขาเสกฺขปุถุชฺชนานํ อุปฺปาทกฺขณสมงฺคิจิตฺตํ อุปฺปาทปฺปตฺตตาย อุปฺปชฺชติ นาม, ภงฺคํ อปฺปตฺตตาย น นิรุชฺฌติฯ ภงฺคํ ปน ปตฺวา นิรุชฺฌิสฺสเตว, อญฺญํ ปน ตสฺมึ วา อญฺญสฺมึ วา อตฺตภาเว อุปฺปชฺชิสฺสติ เจว นิรุชฺฌิสฺสติ จฯ ทุติโย ปน ปเญฺห อรหโต จุติจิตฺตสฺส อุปฺปาทกฺขเณ นิยมิตตฺตา เอกํสพฺยากรณีโย, ตสฺมา ‘‘ยสฺส วา ปน จิตฺตํ นิรุชฺฌิสฺสติ น อุปฺปชฺชิสฺสติ, ตสฺส จิตฺตํ อุปฺปชฺชติ น นิรุชฺฌตี’’ติ ปุเฎฺฐน ‘‘อามนฺตา’’ติ วตฺตพฺพํฯ

ขีณาสวสฺส หิ อุปฺปาทกฺขณสมงฺคิจุติจิตฺตํ ภงฺคํ ปตฺวา นิรุชฺฌิสฺสติ นาม, ตโต ปรํ นุปฺปชฺชิสฺสติฯ อุปฺปาทกฺขณสมงฺคิตาย ปน อุปฺปชฺชติ เจว ภงฺคํ อปฺปตฺตตาย น นิรุชฺฌติ จาติ วุจฺจติฯ

อยํ ปน มาณโว เอวมิเม ปเญฺห วิสฺสเชฺชตุมสโกฺกโนฺต วิฆาตํ ปาปุณิ, ตสฺมา วุตฺตํ **“มาณโว อุทฺธํ วา อโธ วา หริตุํ อสโกฺกโนฺต”**ติอาทิฯ ตตฺถ **อุทฺธํ วา อโธ วา หริตุํ อสโกฺกโนฺต**ติ อุปริมปเท วา เหฏฺฐิมปทํ, เหฏฺฐิมปเท วา อุปริมปทํ อตฺถโต สมนฺนาหริตุํ อสโกฺกโนฺตติ อโตฺถ, ปุเพฺพนาปรํ โยเชตฺวา ปญฺหสฺส อตฺถํ ปริจฺฉินฺทิตุํ อสโกฺกโนฺตติ วุตฺตํ โหติฯ **ทฺวตฺตึสาการกมฺมฏฺฐานํ ตาว อาจิกฺขี**ติ ‘‘อตฺถิ อิมสฺมิํ กาเย’’ติอาทิกํ ทฺวตฺตึสาการกมฺมฏฺฐานํ ‘‘มนุสฺสสฺส อุปจาโร อย’’นฺติ ปฐมํ อาจิกฺขิฯ โสตาปนฺนานํ สีเลสุ ปริปูรการิตาย สมาทินฺนสีลโต นตฺถิ ปริหานีติ อาห **“อภโพฺพ ทานิ สาสนโต นิวตฺติตุ”**นฺติฯ **วเฑฺฒตฺวา**ติ อุปริมคฺคตฺถาย กมฺมฏฺฐานํ วเฑฺฒตฺวาฯ **อโปฺปสฺสุโกฺก ภเวยฺย พุทฺธวจนํ คเหตุ**นฺติ อรหตฺตปฺปตฺติยา กตกิจฺจภาวโตติ อธิปฺปาโยฯ โวหารวิธิมฺหิ เฉกภาวตฺถํ **“อุปชฺฌาโย มํ ภเนฺต ตุมฺหากํ สนฺติกํ ปหิณี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ

อุทกทนฺตโปนํ อุปฏฺฐาเปสีติ ปริโภคตฺถาย อุทกญฺจ ทนฺตกฏฺฐญฺจ ปฏิยาเทตฺวา ฐเปสิฯ ทเนฺต ปุนนฺติ วิโสเธนฺติ เอเตนาติ ทนฺตโปนํ วุจฺจติ ทนฺตกฏฺฐํฯ คุณวนฺตานํ สงฺคเหตพฺพภาวโต เถโร สามเณรสฺส จ ขนฺติวีริยอุปฏฺฐานาทิคุเณ ปจฺจกฺขกรณตฺถํ วินาว อภิญฺญาย ปกติยา วีมํสมาโน ปุน สมฺมชฺชนาทิํ อกาสิฯ ‘‘สามเณรสฺส จิตฺตทมนตฺถํ อกาสี’’ติปิ วทนฺติฯ **พุทฺธวจนํ ปฏฺฐเปสี**ติ พุทฺธวจนํ อุคฺคณฺหาเปตุํ อารภิฯ **ฐเปตฺวา วินยปิฏก**นฺติ เอตฺถ ‘‘สามเณรานํ วินยปริยาปุณนํ จาริตฺตํ น โหตีติ ฐเปตฺวา วินยปิฏกํ อวเสสํ พุทฺธวจนํ อุคฺคณฺหาเปสี’’ติ ตีสุปิ **คณฺฐิปเทสุ** วุตฺตํฯ **อวสฺสิโกว สมาโน**ติ อุปสมฺปทโต ปฏฺฐาย อปริปุณฺณเอกวโสฺสติ อธิปฺปาโยฯ โมคฺคลิปุตฺตติสฺสเตฺถรสฺส หทเย ปติฏฺฐาปิตมฺปิ พุทฺธวจนํ โวหารวเสน ตสฺส หเตฺถ ปติฏฺฐาปิตํ นาม โหตีติ กตฺวา วุตฺตํ **“หเตฺถ สกลํ พุทฺธวจนํ ปติฏฺฐาเปตฺวา”**ติฯ **ยาวตายุกํ ฐตฺวา ปรินิพฺพายิํสู**ติ โมคฺคลิปุตฺตติสฺสเตฺถรสฺส หเตฺถ สกลสาสนปติฏฺฐาปเนน ทุติยสงฺคีติการกาโรปิตทณฺฑกมฺมโต มุตฺตา หุตฺวา ยาวตายุกํ ฐตฺวา ปรินิพฺพายิํสุฯ

พินฺทุสารสฺส รโญฺญ เอกสตปุตฺตาติ เอตฺถ **พินฺทุสาโร** นาม สกฺยกุลปฺปสุโต จนฺทคุตฺตสฺส นาม รโญฺญ ปุโตฺตฯ ตถา หิ วิฏฺฏูภสงฺคาเม กปิลวตฺถุโต นิกฺขนฺตสกฺยปุเตฺตหิ มาปิเต โมริยนคเร ขตฺติยกุลสมฺภโว จนฺทคุตฺตกุมาโร ปาฏลิปุเตฺต ราชา อโหสิฯ ตสฺส ปุโตฺต พินฺทุสาโร นาม ราชกุมาโร ปิตุ อจฺจเยน ราชา หุตฺวา เอกสตปุตฺตกานํ ชนโก อโหสิฯ **เอกสต**นฺติ เอกญฺจ สตญฺจ เอกสตํ, เอเกนาธิกํ สตนฺติ อโตฺถฯ เอกาว มาตา อสฺสาติ **เอกมาติกํ,** อตฺตนา สโหทรนฺติ วุตฺตํ โหติฯ น ตาว เอกรชฺชํ กตนฺติ อาห **“อนภิสิโตฺตว รชฺชํ กาเรตฺวา”**ติฯ **เอกรชฺชาภิเสก**นฺติ สกลชมฺพุทีเป เอกาธิปจฺจวเสน กริยมานํ อภิเสกํฯ ปุญฺญปฺปภาเวน ปาปุณิตพฺพาปิ ราชิทฺธิโย อรหตฺตมเคฺคน อาคตา ปฏิสมฺภิทาทโย อวเสสวิเสสา วิย ปโยคสมฺปตฺติภูตา อภิเสกานุภาเวเนว อาคตาติ อาห **“อภิเสกานุภาเวน จสฺส อิมา ราชิทฺธิโย อาคตา”**ติฯ

ตตฺถ **ราชิทฺธิโย**ติ ราชภาวานุคตปฺปภาวาฯ **ยโต**ติ ยโต โสฬสฆฏโตฯ **สาสเน อุปฺปนฺนสโทฺธ**ติ พุทฺธสาสเน ปฏิลทฺธสโทฺธฯ **อสนฺธิมิตฺตา**ติ ตสฺสาว นามํฯ ตสฺสา กิร สรีเร สนฺธโย น ปญฺญายนฺติ, ตสฺมา เอวํนามิกา ชาตาติปิ วทนฺติฯ เทวตา เอว ทิวเส ทิวเส อาหรนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ **เทวสิก**นฺติ ทิวเส ทิวเสฯ **อคทามลก**นฺติ อปฺปเกเนว สรีรโสธนาทิสมตฺถํ

สพฺพโทสหรณํ โอสธามลกํฯ **อคทหรีตก**มฺปิ ตาทิสเมว หรีตกํฯ เตสุ กิร ทฺวีสุ ยถากามเมกํ ปริภุญฺชติฯ **ฉทฺทนฺตทหโต**ติ ฉทฺทนฺตทหสมีเป ฐิตเทววิมานโต กปฺปรุกฺขโต วาฯ ‘‘ฉทฺทนฺตทเห ตาทิสา รุกฺขวิเสสา สนฺติ, ตโต อาหรนฺตี’’ติปิ วทนฺติฯ **ทิพฺพญฺจ ปานก**นฺติ ทิพฺพผลรสปานกญฺจฯ **อสุตฺตมยิก**นฺติ กปฺปรุกฺขโต นิพฺพตฺตทิพฺพทุสฺสตฺตา สุเตฺตหิ น กตนฺติ อสุตฺตมยิกํฯ **สุมนปุปฺผปฏ**นฺติ สพฺพตฺถ สุขุมํ หุตฺวา อุคฺคตปุปฺผานํ อตฺถิตาย สุมนปุปฺผปฏํ นาม ชาตํฯ **อุฏฺฐิตสฺส สาลิโน**ติ สยํชาตสาลิโนฯ สมุทายาเปกฺขเญฺจตฺถ เอกวจนํ, สาลีนนฺติ อโตฺถฯ **นว วาหสหสฺสานี**ติ เอตฺถ ‘‘จตโสฺส มุฏฺฐิโย เอโก กุฑุโว, จตฺตาโร กุฑุวา เอโก ปโตฺถ, จตฺตาโร ปตฺถา เอโก อาฬฺหโก, จตฺตาโร อาฬฺหกา เอกํ โทณํ, จตฺตาโร โทณา เอกมานิกา, จตโสฺส มานิกา เอกขารี, วีสติ ขาริโย เอโก วาโห, ตเทว เอกํ สกฏ’’นฺติ สุตฺตนิปาตฏฺฐกถาทีสุ (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๒.โกกาลิกสุตฺตวณฺณนา; สํ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๑๘๑; อ. นิ. ๓.๑๐; ๘๙) วุตฺตํฯ อิธ ปน ‘‘เทฺว สกฏานิ เอโก วาโห’’ติ วทนฺติฯ **นิตฺถุสกเณ กโรนฺตี**ติ ถุสกุณฺฑกรหิเต กโรนฺติฯ **มธุํ กโรนฺตี**ติ อาคนฺตฺวา สมีปฏฺฐาเน มธุํ กโรนฺติฯ **พลิกมฺมํ กโรนฺตี**ติ สพฺพตฺถ พลิกมฺมการกา รฏฺฐวาสิโน วิย มธุรสรํ วิกูชนฺตา พลึ กโรนฺติฯ ‘‘อาคนฺตฺวา อากาเสเยว สทฺทํ กตฺวา อตฺตานํ อชานาเปตฺวา คจฺฉนฺตี’’ติ วทนฺติฯ

สุวณฺณสงฺขลิกาเยว พนฺธนํ **สุวณฺณสงฺขลิกพนฺธนํ**ฯ **จตุนฺนํ พุทฺธาน**นฺติ กกุสนฺธาทีนํ จตุนฺนํ พุทฺธานํฯ **อธิคตรูปทสฺสน**นฺติ ปฏิลทฺธรูปทสฺสนํฯ อยํ กิร กปฺปายุกตฺตา จตุนฺนมฺปิ พุทฺธานํ รูปสมฺปตฺตึ ปจฺจกฺขโต อทฺทกฺขิฯ **กาฬํ นาม นาคราชานํ อานยิตฺวา**ติ เอตฺถ โส ปน นาคราชา คงฺคาย นิกฺขิตฺตสุวณฺณสงฺขลิกาย คนฺตฺวา อตฺตโน ปาเทสุ ปติตสญฺญาย อาคโตติ เวทิตโพฺพฯ นนุ จ อโสกสฺส รโญฺญ อาณา เหฏฺฐา โยชนโต อุปริ ปวตฺตติ, อิมสฺส จ วิมานํ โยชนปริเจฺฉทโต เหฏฺฐา ปติฏฺฐิตํ, ตสฺมา กถํ อยํ นาคราชา รโญฺญ อาณาย อาคโตติ? กิญฺจาปิ อตฺตโน วิมานํ โยชนปริเจฺฉทโต เหฏฺฐา ปติฏฺฐิตํ, ตถาปิ รโญฺญ อาณาปวตฺติฏฺฐาเนน สห เอกาพทฺธตาย ตสฺส อาณํ อกาสิฯ ยถา หิ รชฺชสีมนฺตรวาสิโน มนุสฺสา เตหิ เตหิ ราชูหิ นิปฺปีฬิยมานา เตสํ เตสํ อาณาย ปวตฺตนฺติ, เอวํสมฺปทมิทนฺติ วทนฺติฯ

อาปาถํ กโรหีติ สมฺมุขํ กโรหิ, โคจรํ กโรหีติ อโตฺถฯ เตน นิมฺมิตํ พุทฺธรูปํ ปสฺสโนฺตติ สมฺพโนฺธฯ กีทิสํ ตํ พุทฺธรูปนฺติ อาห **‘‘สกลสรีรวิปฺปกิณฺณา’’**ติอาทิฯ ตตฺถ **ปุญฺญปฺปภาวนิพฺพตฺต**คฺคหณํ เตน นิมฺมิตานมฺปิ อสีติอนุพฺยญฺชนปฏิมณฺฑิตานํ ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณานํ ภควโต ปุญฺญปฺปภาวนิพฺพตฺตอสีติอนุพฺยญฺชนาทีหิ สทิสตฺตา กตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ น หิ เตน ตทา นิมฺมิตํ อเนกาการปริปุณฺณํ พุทฺธรูปํ ภควโต ปุญฺญปฺปภาเวน นิพฺพตฺตนฺติ สกฺกา วตฺตุํฯ **อสีติอนุพฺยญฺชนํ** ตมฺพนขตุงฺคนาสาทิฯ **ทฺวตฺตึสมหาปุริสลกฺขณํ** สุปฺปติฏฺฐิตปาทตาทิฯ **วิกสิต…เป.… สลิลตล**นฺติ สูริยรสฺมิสมฺผเสฺสน วิกสิเตหิ วิกาสมุปคเตหิ กํ อลงฺกโรตีติ ‘‘กมล’’นฺติ ลทฺธนาเมหิ รตฺตปทุเมหิ นีลุปฺปลาทิเภเทหิ อุปฺปเลหิ เจว เสตปทุมสงฺขาเตหิ ปุณฺฑรีเกหิ จ ปฏิมณฺฑิตํ สมนฺตโต สชฺชิตํ ชลตลมิวฯ **ตาราคณ…เป.… คคนตล**นฺติ สพฺพตฺถ วิปฺปกิณฺณตารกคณสฺส รสฺมิชาลวิสเทหิ วิปฺผุริตาย ภาสมานาย โสภาย กนฺติยา สมุชฺชลํ สมฺมา ภาสมานํ คคนตลมิว อากาสตลมิวฯ **สญฺฌาปฺปภา…เป.… กนกคิริสิขร**นฺติ สญฺฌากาลสญฺชาตปฺปภานุราเคหิ อินฺทจาเปหิ วิชฺชุลตาหิ จ ปริกฺขิตฺตํ สมนฺตโต ปริวาริตํ กนกคิริสิขรมิว สุวณฺณปพฺพตกูฏมิวฯ **วิมลเกตุมาลา**ติ เอตฺถ ‘‘เกตุมาลา นาม สีสโต นิกฺขมิตฺวา อุปริ มุทฺธนิ ปุโญฺช หุตฺวา ทิสฺสมานรสฺมิราสี’’ติ วทนฺติฯ ‘‘มุทฺธนิ มเชฺฌ ปญฺญายมาโน อุนฺนตปฺปเทโสติปิ วทนฺตี’’ติ ตีสุปิ **คณฺฐิปเทสุ** วุตฺตํฯ ยสฺมา ปน อโสโก ธมฺมราชา สญฺชาตปีติโสมนโสฺส สตฺตาหํ นิราหาโร หุตฺวา ยถาฐิโตว อวิกฺขิตฺตจิโตฺต ปสาทโสเมฺมหิ จกฺขูหิ นิรนฺตรํ พุทฺธรูปเมว โอโลเกสิ, ตสฺมา อกฺขีหิ ปูชา กตา นาม โหตีติ อาห

“อกฺขิปูชํ นาม อกาสี”ติฯ อถ วา จกฺขูนํ ตาทิสสฺส อิฏฺฐารมฺมณสฺส อุปฏฺฐาปเนน อกฺขีนํ ปูชา กตา นาม โหตีติ วุตฺตํ ‘‘อกฺขิปูชํ นาม อกาสี’’ติฯ

อิทฺธิวิภาวนาธิการปฺปสงฺเคน เจตํ วตฺถุ วุตฺตํ, นานุกฺกเมนฯ อยเญฺหตฺถ อนุกฺกโม – อโสโก กิร มหาราชา อุปริ วกฺขมานานุกฺกเมน สีหปญฺชเรน โอโลเกนฺโต นิโคฺรธสามเณรํ อิริยาปถสมฺปนฺนํ นาครชนนยนานิ อากฑฺฒนฺตํ ยุคมตฺตํ เปกฺขมานํ ทิสฺวา ปสีทิตฺวา สญฺชาตเปโม สพหุมาโน อามนฺตาเปตฺวา เสตจฺฉตฺตสฺส เหฏฺฐา สีหาสเน นิสีทาเปตฺวา โภเชตฺวา สามเณรสฺส วจนาทาเส ทิสฺสมานํ ทสพลสฺส ธมฺมกายํ ทิสฺวา รตนตฺตเย ปสีทิตฺวา สปริโส สรณสีเลสุ ปติฏฺฐาย ตโต ปฏฺฐาย อภิวฑฺฒมานสโทฺธ ปุเพฺพ โภชิยมานานิ ติตฺถิยสฏฺฐิสหสฺสานิ นีหริตฺวา ภิกฺขูนํ สฏฺฐิสหสฺสานํ สุวกาหตสาลิสมฺปาทิตภตฺตํ ปฏฺฐเปตฺวา เทวโตปนีตํ อโนตตฺตสลิลํ นาคลตาทนฺตกฏฺฐญฺจ อุปนาเมตฺวา นิจฺจสงฺฆุปฏฺฐานํ กโรโนฺต เอกทิวสํ สุวณฺณสงฺขลิกพนฺธนํ วิสฺสเชฺชตฺวา กาฬํ นาคราชานํ อานยิตฺวา เตน นิมฺมิตํ วุตฺตปฺปการํ สิรีโสภคฺคสมฺปนฺนํ พุทฺธรูปํ ปสฺสโนฺต ทีฆปฺปุถุลนิจฺจลนยนปฺปภาหิ สตฺตาหํ อกฺขิปูชมกาสิฯ

อิทานิ ปน ยถานุสนฺธิํ ฆเฏตฺวา อนุกฺกเมน ตสฺส สาสนาวตารํ ทเสฺสโนฺต อาห **“ราชา กิร อภิเสกํ ปาปุณิตฺวา”**ติอาทิฯ **พาหิรกปาสณฺฑนฺ**ติ พาหิรกปฺปเวทิตํ สมยวาทํฯ พาหิรกปฺปเวทิตา หิ สมยวาทา สตฺตานํ ตณฺหาปาสํ ทิฏฺฐิปาสญฺจ เฑนฺติ โอเฑฺฑนฺตีติ ‘‘ปาสณฺฑา’’ติ วุจฺจนฺติฯ **ปริคฺคณฺหี**ติ วีมํสมาโน ปริคฺคเหสิฯ **พินฺทุสาโร พฺราหฺมณภโตฺต อโหสี**ติ อตฺตโน ปิตุ จนฺทคุตฺตสฺส กาลโต ปฏฺฐาย พฺราหฺมเณสุ สมฺภโตฺต อโหสิฯ จนฺทเกน นาม กิร พฺราหฺมเณน สมุสฺสาหิโต จนฺทคุตฺตกุมาโร เตน ทินฺนนเย ฐตฺวา สกลชมฺพุทีเป เอกรชฺชมกาสิ, ตสฺมา ตสฺมิํ พฺราหฺมเณ สญฺชาตพหุมานวเสน จนฺทคุตฺตกาลโต ปฏฺฐาย สฏฺฐิสหสฺสมตฺตา พฺราหฺมณชาติกา ตสฺมิํ ราชกุเล นิจฺจภตฺติกา อเหสุํฯ **พฺราหฺมณานนฺ**ติ ปณฺฑรงฺคปริพฺพาชกาทิภาวมนุปคเต ทเสฺสติฯ ปณฺฑรงฺคปริพฺพาชกาทโย จ พฺราหฺมณชาติวโนฺตติ อาห **“พฺราหฺมณชาติยปาสณฺฑานนฺ”**ติฯ เอตฺถ ปน ทิฏฺฐิปาสาทีนํ โอฑฺฑนโต ปณฺฑรงฺคาทโยว ‘‘ปาสณฺฑา’’ติ วุตฺตาฯ **สีหปญฺชเร**ติ มหาวาตปาเนฯ **อุปสมปริพาหิเรนา**ติ อุปสมโต ปริพาหิเรน, อุปสมรหิเตนาติ อโตฺถฯ **อเนฺตปุรํ อติหรถา**ติ อเนฺตปุรํ ปเวเสถ, อาเนถาติ วุตฺตํ โหติฯ

อมา สห ภวนฺติ กิเจฺจสูติ **อมจฺจา,** รชฺชกิจฺจโวสาปนกาฯ **เทวา**ติ ราชานํ อาลปนฺติฯ ราชาโน หิ ทิพฺพนฺติ กามคุเณหิ กีฬนฺติ, เตสุ วา วิหรนฺติ วิชยสมตฺถตาโยเคน ปจฺจตฺถิเก วิเชตุํ อิจฺฉนฺติ, อิสฺสริยฐานาทิสกฺการทานคหณํ ตํ ตํ อตฺถานุสาสนํ วา กโรนฺติ โวหรนฺติ, ปุญฺญานุภาวปฺปตฺตาย ชุติยา โชตนฺตีติ วา ‘‘เทวา’’ติ วุจฺจนฺติ ฯ ตถา หิ เต จตูหิ สงฺคหวตฺถูหิ ชนํ รเญฺชนฺตา สยํ ยถาวุเตฺตหิ วิเสเสหิ ราชนฺติ ทิปฺปนฺติ โสภนฺตีติ ‘‘ราชาโน’’ติ จ วุจฺจนฺติฯ **นิคณฺฐาทโย**ติ เอตฺถ **นิคโณฺฐ** นาม ‘‘อมฺหากํ คณฺฐนกิเลโส สํสาเร ปลิพุทฺธนกิโจฺจ ราคาทิกิเลโส เขตฺตวตฺถุปุตฺตทาราทิวิสโย นตฺถิ, กิเลสคณฺฐิรหิตา มย’’นฺติ เอวํ วาทิตาย ‘‘นิคณฺฐา’’ติ ลทฺธนามา ติตฺถิยาฯ

อุจฺจาวจานีติ อุจฺจานิ จ อวจานิ จ, มหนฺตานิ เจว ขุทฺทกานิ จ, อถ วา วิสิฏฺฐานิ เจว ลามกานิ จาติ อโตฺถฯ **ภทฺทปีฐเกสู**ติ เวตฺตมยปีเฐสุฯ **สาโร**ติ สีลาทิคุณสาโรฯ **ราชงฺคเณนา**ติ ราชนิเวสนทฺวาเร วิวเฏ ภูมิปฺปเทเสนฯ องฺคณนฺติ หิ กตฺถจิ กิเลสา วุจฺจนฺติ ‘‘ราโค องฺคณ’’นฺติอาทีสุ (วิภ. ๙๒๔)ฯ ราคาทโย หิ องฺคนฺติ เอเตหิ ตํสมงฺคีปุคฺคลา นิหีนภาวํ คจฺฉนฺตีติ องฺคณานีติ วุจฺจนฺติฯ กตฺถจิ มลํ วา ปโงฺก วา ‘‘ตเสฺสว รชสฺส วา องฺคณสฺส วา

ปหานาย วายมตี''ติอาทีสุ (ม. นิ. ๑.๑๘๔)ฯ อณฺชติ สมฺมกฺเขตีติ หิ องฺคณํ, มลาทิฯ กตฺถจิ ตถารูโป วิวฏปฺปเทโส ''เจติยงฺคณํ โพธิยงฺคณ''นฺติอาทีสุฯ อณฺชติ ตตฺถ ฐิตํ อติสุนฺทรตาย อภิพฺยเณฺชตีติ หิ องฺคณํ, วิวโฏ ภูมิปฺปเทโสฯ อิธาปิ โสเยว อธิเปฺปโตฯ **ทนฺต**นฺติอาทีสุ กิเลสวิปฺผนฺทรหิตจิตฺตตาย **ทนฺตํ,** นิจฺจํ ปจฺจุปฏฺฐิตสตารกฺขตาย **คุตฺตํ,** จกฺขาทิอินฺทฺริยานํ สนฺตตาย **สนฺตินฺทฺริยํ,** ปาสาทิเกน อิริยาปเถน สมนฺนาคตตฺตา **สมฺปนฺนอิริยาปถํ**ฯ อิทานิ นิโคฺรธสามเณรํ สรูปโต วิภาเวตุกาโม อาห **''โก ปนายํ นิโคฺรโธ นามา''**ติอาทิฯ

ตตฺรายํ อนุปุพฺพิกถาติ เอตฺถ พินฺทุสารสฺส กิร เอกสตปุเตฺตสุ โมริยวํสชาย ธมฺมเทวิยา อโสกติสฺสนามานํ ทฺวินฺนํ ปุตฺตานํ มเชฺฌ เชโฏฺฐ อโสกกุมาโร อวนฺติรฏฺฐํ ภุญฺชติฯ ปิตรา เปสิโต ปาฏลิปุตฺตโต ปญฺญาสโยชนมตฺถเก วิฏฺฏภยาคตานํ สากิยานมาวาสํ เวฏิสํ นาม นครํ ปตฺวา ตตฺถ เวฏิสํ นาม เสฏฺฐิธีตรํ อาทาย อุเชฺชนีราชธานิยํ รชฺชํ กโรโนฺต มหินฺทํ นาม กุมารํ สงฺฆมิตฺตญฺจ กุมาริกํ ลภิตฺวา เตหิ สทฺธิํ รชฺชสุขมนุภวโนฺต ปิตุโน คิลานภาวํ สุตฺวา อุเชฺชนิํ ปหาย สีฆํ ปาฏลิปุตฺตํ อุปคนฺตฺวา ปิตุ อุปฏฺฐานํ กตฺวา ตสฺส อจฺจเยน รชฺชํ อคฺคเหสิฯ ตํ สุตฺวา ยุวราชา สุมนาภิธาโน กุชฺฌิตฺวา ''อชฺช เม มรณํ วา โหตุ รชฺชํ วา''ติ อฏฺฐนวุติภาติกปริวุโต สํวฏฺฏสาคเร ชลตรงฺคสงฺฆาโต วิย อโชฺฌตฺถรโนฺต อุปคจฺฉติฯ ตโต อโสโก อุเชฺชนีราชา สงฺคามํ ปกฺขนฺทิตฺวา สตฺตุมทฺทนํ กโรโนฺต สุมนํ นาม ราชกุมารํ คเหตฺวา ฆาเตสิฯ เตน วุตฺตํ **''พินฺทุสารรโญฺญ กิร ทุพฺพลกาเลเยว อโสกกุมาโร อตฺตนา ลทฺธํ อุเชฺชนีรชฺชํ ปหาย อาคนฺตฺวา สพฺพนครํ อตฺตโน หตฺถคตํ กตฺวา สุมนํ นาม ราชกุมารํ อคฺคเหสี''**ติฯ

ปริปุณฺณคพฺภาติ ปริปกฺกคพฺภาฯ **เอกํ สาล**นฺติ สพฺพปริจฺฉนฺนํ เอกํ ปาสาทํฯ ''เทวตาย ปน อานุภาเวน ตสฺมิํ ปาสาเท มหาชเนน อทิสฺสมานา หุตฺวา วาสํ กเปฺปสี''ติ วทนฺติฯ **นิพทฺธวตฺต**นฺติ ''เอกสฺส ทิวสสฺส เอตฺตก''นฺติ นิยาเมตฺวา ฐปิตวตฺตํฯ **เหตุสมฺปท**นฺติ อรหตฺตูปนิสฺสยปุญฺญสมฺปทํฯ **ขุรเคฺคเยวา**ติ ขุรกมฺมปริโยสาเนเยว, ตจปญฺจกกมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา ตํ ปริคฺคณฺหโนฺต อนฺติมาย เกสวฏฺฏิยา โวโรปนาย สมกาลเมว จ อรหตฺตํ ปาปุณีติ วุตฺตํ โหติฯ **สรีรํ ชคฺคิตฺวา**ติ ทนฺตกฏฺฐขาทนมุขโธวนาทีหิ สรีรปริกมฺมํ กตฺวาฯ

สีหปญฺชเร จงฺกมตีติ สีหปญฺชรสมีเป อปราปรํ จงฺกมติฯ **ตงฺขณเญฺญวา**ติ ตสฺมิํ ขเณเยวฯ **อยํ ชโน**ติ ราชงฺคเณ จรมานํ ชนํ ทิสฺวา วทติฯ **ภนฺตมิคปฺปฏิภาโค**ติ อนวฏฺฐิตตฺตา กายจาปเลฺลน สมนฺนาคตตฺตา ภนฺตมิคสทิโสฯ อติวิย โสภตีติ สมฺพโนฺธฯ **อาโลกิตวิโลกิต**นฺติ เอตฺถ **อาโลกิตํ** นาม ปุรโตเปกฺขนํฯ อภิมุโขโลกนญฺหิ ''อาโลกิต''นฺติ วุจฺจติฯ **วิโลกิต**นฺติ อนุทิสาเปกฺขนํ, ยํ ทิสาภิมุขํ โอโลเกติ, ตทนุคตทิสาเปกฺขนนฺติ อโตฺถฯ **สมิญฺชนํ** ปพฺพสโงฺกจนํฯ **ปสารณญฺจ** เตสํเยว ปสารณํฯ **โลกุตฺตรธโมฺม**ติ เสสชเนสุ อวิชฺชมาโน วิสิฏฺฐธโมฺมฯ **เปมํ สณฺฐหี**ติ เปมํ ปติฏฺฐาสิ, อุปฺปชฺชีติ อโตฺถฯ **วาณิชโก อโหสี**ติ มธุวาณิชโก อโหสิฯ

อตีเต กิร ตโย ภาตโร มธุวาณิชกา อเหสุํฯ เตสุ กนิโฏฺฐ มธุํ วิกฺกิณาติ, อิตเร อรญฺญโต อาหรนฺติฯ ตทา เอโก ปเจฺจกพุโทฺธ ปณฺฑุกโรคาตุโร อโหสิฯ อปโร ปน ปเจฺจกพุโทฺธ ตทตฺถํ มธุภิกฺขาย จรมาโน นครํ ปาวิสิฯ ปวิฏฺฐญฺจ ตํ เอกา กุมฺภทาสี อุทกหรณตฺถํ ติตฺถํ คจฺฉมานา อทฺทสฯ ทิสฺวา จ ปุจฺฉิตฺวา อาคตการณญฺจ ญตฺวา ''เอตฺถ, ภเนฺต, มธุวาณิชกา วสนฺติ, ตตฺถ คจฺฉถา''ติ หตฺถํ ปสาเรตฺวา มธุอาปณํ ทเสฺสสิฯ โส จ ตตฺถ อคมาสิฯ ตํ ทิสฺวา กนิโฏฺฐ มธุวาณิโช สญฺชาตปีติโสมนโสฺส ''เกนาคตาตฺถ, ภเนฺต''ติ ปุจฺฉิตฺวา ตมตฺถํ วิทิตฺวา

ปตฺตํ คเหตฺวา มธุโน ปูเรตฺวา ททมาโน ปตฺตปุณฺณํ มธุํ อุคฺคนฺตฺวา มุขโต วิสฺสนฺทิตฺวา ภูมิยํ ปตมานํ ทิสฺวา ปสนฺนมานโส ''อิมินาหํ, ภนฺเต, ปุญฺญกมฺเมน ชมฺพุทีเป เอกรชฺชํ กเรยฺยํ, อาณา จ เม อากาเส ปถวิยญฺจ โยชนปฺปมาเณ ฐาเน ผรตู''ติ ปตฺถนมกาสิฯ ปเจฺจกพุโทฺธ จ ''เอวํ โหตุ อุปาสกา''ติ วตฺวา คนฺธมาทนํ คนฺตฺวา ปเจฺจกพุทฺธสฺส เภสชฺชมกาสิฯ

กนิโฏฺฐ ปน มธุวาณิโช มธุํ ทตฺวา เคเห นิสิโนฺน อิตเร อรญฺญโต อาคเต ทิสฺวา เอวมาห ''ตุมฺหากํ ภาตโร จิตฺตํ ปสาเทถ, มมญฺจ ตุมฺหากญฺจ มธุํ คเหตฺวา อีทิสสฺส นาม ปเจฺจกพุทฺธสฺส ปตฺตํ ปูเรตฺวา อทาสิ''นฺติฯ เตสุ เชโฏฺฐ กุชฺฌิตฺวา เอวมาห ''จณฺฑาลาปิ กาสาวนิวาสิโน โหนฺติ, นนุ ตว หตฺถโต มธุํ ปฏิคฺคเหตฺวา คโต จณฺฑาโล ภวิสฺสตี''ติฯ มชฺฌิโม ปน กุชฺฌิตฺวา ''ตว ปเจฺจกพุทฺธํ คเหตฺวา ปรสมุเทฺท นิกฺขิปาหี''ติ อาหฯ ปจฺฉา ปน เตปิ เทฺว ภาตโร กนิเฏฺฐน วุจฺจมานํ ทานานิสํสปฏิสํยุตฺตกถํ สุตฺวา อนุโมทึสุเยวฯ สาปิ จ กุมฺภทาสี ''ตสฺส มธุทายกสฺส อคฺคมเหสี ภเวยฺย''นฺติ ปตฺถนมกาสิฯ เตสุ กนิโฏฺฐ อโสโก ธมฺมราชา อโหสิ, สา จ กุมฺภทาสี อติวิย รูปโสภคฺคปฺปตฺตา อสนฺธิมิตฺตา นาม ตสฺส อคฺคมเหสี อโหสิฯ ปรสมุทฺทวาที ปน มชฺฌิโม อิมสฺมึเยว ตมฺพปณฺณิทีเป เทวานํปิยติโสฺส นาม มหานุภาโว ราชา อโหสิฯ เชโฏฺฐ ปน จณฺฑาลวาทิตาย จณฺฑาลคาเม ชาโต นิโคฺรโธ นาม สามเณโร อโหสิฯ เตน วุตฺตํ **''ปุเพฺพ หิ กิร ปุญฺญกรณกาเล เอส รโญฺญ เชฏฺฐภาตา วาณิชโก อโหสี''**ติฯ

ปุเพฺพ ว สนฺนิวาเสนาติ เอตฺถ (ชา. อฎฺฐ. ๒.๒.๑๗๔) คาถาพนฺธวเสน **วา**-สทฺทสฺส รสฺสตฺตํ กตนฺติ เวทิตพฺพํ, ปุเพฺพ สนฺนิวาเสน วาติ วุตฺตํ โหติฯ ตตฺถ **ปุเพฺพ**ติ อตีตชาติยํฯ **สนฺนิวาเสนา**ติ สหวาเสนฯ สหสทฺทโตฺถ หิ อยํ สํสโทฺทฯ **ปจฺจุปฺปนฺนหิเตน วา**ติ ปจฺจุปฺปเนฺน วตฺตมานภเว หิตจรเณน วาฯ เอวํ อิเมหิ ทฺวีหิ การเณหิ สิเนหสงฺขาตํ เปมํ ชายเต อุปฺปชฺชติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – เปมํ นาเมตํ ทฺวีหิปิ การเณหิ ชายติ, ปุริมภเว มาตา วา ปิตา วา ธีตา วา ปุโตฺต วา ภาตา วา ภคินี วา ปติ วา ภริยา วา สหาโย วา มิโตฺต วา หุตฺวา โย เยน สทฺธึ เอกฎฺฐาเน นิวุตฺถปุโพฺพ, ตสฺส อิมินา ปุเพฺพ วา สนฺนิวาเสน ภวนฺตเรปิ อนุพนฺธโนฺต โส สิเนโห น วิชหติ, อิมสฺมึ อตฺตภาเว กเตน ปจฺจุปฺปเนฺนน หิเตน วาติ เอวํ อิเมหิ ทฺวีหิ การเณหิ ตํ เปมํ นาม ชายตีติฯ กึ วิยาติ อาห **''อุปฺปลํ ว ยโถทเก''**ติฯ เอตฺถาปิ **วา**-สทฺทสฺส วุตฺตนเยเนว รสฺสตฺตํ กตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ อวุตฺตสมฺปิณฺฑนโตฺถ เจตฺถ วาสโทฺทฯ เตน ปทุมาทโย สงฺคณฺหาติฯ **ยถา**-สโทฺท อุปมายํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถา อุปฺปลญฺจ เสสญฺจ ปทุมาทิ อุทเก ชายมานํ เทฺว การณานิ นิสฺสาย ชายติ อุทกเญฺจว กลลญฺจ, ตถา เอเตหิ ทฺวีหิ การเณหิ เปมํ ชายตีติฯ

รโญฺญ หเตฺถติ สนฺติกํ อุปคตสฺส รโญฺญ หเตฺถฯ **รโญฺญ อนุรูป**นฺติ เอกูนสตภาตุกานํ ฆาติตตฺตา จณฺฑปกติตาย รเชฺช ฐิตตฺตา จ ''ปมาทวิหารี อยํ''นฺติ มญฺญมาโน ตทนุรูปํ ธมฺมปเท อปฺปมาทวคฺคํ เทเสตุํ อารภิฯ ตตฺถ (ธ. ป. อฎฺฐ. ๑.๒๓) **อปฺปมาโท**ติ สติยา อวิปฺปวาโส, นิจฺจํ อุปฎฺฐิตาย สติยา เอตํ อธิวจนํฯ **อมตปท**นฺติ อมตํ วุจฺจติ นิพฺพานํฯ ตญฺหิ อชาตตฺตา น ชียติ น มียติ, ตสฺมา ''อมต''นฺติ วุจฺจติฯ อมตสฺส ปทํ อมตปทํ, อมตสฺส อธิคมุปาโยติ วุตฺตํ โหติฯ **ปมาโท**ติ ปมชฺชนภาโว, มุฎฺฐสฺสจฺจสงฺขาตสฺส สติยา โวสฺสคฺคเสฺสตํ นามํฯ **มจฺจุโน**ติ มรณสฺสฯ **ปท**นฺติ อุปาโย มโคฺคฯ ปมโตฺต หิ ชาตึ นาติวตฺตติ, ชาโต ปน ชียติ เจว มียติ จาติ ปมาโท มจฺจุโน ปทํ นาม โหติ, มรณํ อุปเนตีติ วุตฺตํ โหติฯ

อณฺญาตํ ตาต, ปริโยสาเปหีติ อิมินา ‘‘สทา อปฺปมาเทน หุตฺวา วตฺติตพฺพนฺติ เอตฺต เกเนว มยา ญาตํ, ตุเมฺห ธมฺมเทสนํ นิฎฺฐเปถา’’ติ ตสฺมึ ธเมฺม อตฺตโน ปฎิปชฺชิตุกามตํ ทีเปโนฺต ธมฺมเทสนาย ปริโยสานํ ปาเปตฺวา กถเน อุสฺสาหํ ชเนติฯ เกจิ ปน ‘‘อภาสีติ เอตฺถ ‘ภาสิสฺสามิ วิตเกฺกมี’ติ อตฺถํ คเหตฺวา ‘สพฺพํ อปฺปมาทวคฺคํ ภาสิสฺสามี’ติ สลฺลกฺขิตตฺตา อภาสีติ วุตฺตํ, รญฺญา ปน อฑฺฒคาถํ สุตฺวาว ‘อณฺญาตํ ตาต, ปริโยสาเปหี’ติ วุตฺตตฺตา ‘อุปริ น กเถสี’’’ติ วทนฺติฯ ‘‘ตํ ปน ยุตฺตํ น โหตี’’ติ ตีสุปิ **คณฺฐิปเทสุ** วุตฺตํฯ **ธุวภตฺตานี**ติ นิจฺจภตฺตานิฯ วชฺชาวชฺชํ อุปนิชฺฌายตีติ อุปชฺฌาโยติ อาห **‘‘วชฺชาวชฺชํ ทิสฺวา โจเทตา สาเรตา จา’’**ติฯ ตตฺถ **วชฺชาวชฺช**นฺติ ขุทฺทกํ มหนฺตญฺจ วชฺชํฯ **โจเทตา**ติ ‘‘อิทํ ตยา ทุกฺกฎํ, อิทํ ทุพฺภาสิต’’นฺติอาทีนิ วตฺวา โจเทตาฯ **สาเรตา**ติ อตฺตโน วชฺชํ อสฺสรนฺตสฺส สตึ อุปฺปาเทตา, สมฺมาปฎิปตฺติยํ วา สาเรตา, ปวเตฺตตาติ อโตฺถฯ

‘‘เอวํ ตยา พุทฺธวจนํ สชฺฌายิตพฺพํ, เอวํ อภิกฺกมิตพฺพํ, เอวํ ปฎิกฺกมิตพฺพ’’นฺติอาทินา อาจารสฺส สิกฺขาปนโต อาจริโย นามาติ อาห **‘‘อิมสฺมึ สาสเน สิกฺขิตพฺพกธเมฺมสุ ปติฎฺฐาเปตา’’**ติฯ ตตฺถ **สิกฺขิตพฺพกธโมฺม** นาม สกลํ พุทฺธวจนํ สีลาทโย จ ธมฺมาฯ **‘‘ปพฺพชฺชา จ อุปสมฺปทา จา’’**ติ อิทํ ลพฺภมานวเสน วุตฺตํ ฯ **อาจริยุปชฺฌายาน**นฺติ อิมินา ปพฺพชฺชา อุปสมฺปทา จ โยเชตพฺพา, **มม จา**ติ อิมินา ปน ปพฺพชฺชาวฯ ตทา สามเณรภูมิยํ ฐิตตฺตา นิโคฺรธสฺส ภาวินึ วา อุปสมฺปทํ สนฺธาย อุภยมฺปิ โยเชตพฺพํฯ สรณคมนวเสน ปพฺพชฺชาสิทฺธิโต ภิกฺขุสงฺฆสฺสปิ ปพฺพชฺชาย นิสฺสยภาโว เวทิตโพฺพฯ ภณฺฑุกมฺมวเสนปิ นิสฺสยภาโว ลพฺภเตวาติ คเหตพฺพํฯ **ทิวเส ทิวเส วฑฺฒาเปโนฺต**ติ วุตฺตนเยเนว ทิวเส ทิวเส ตโต ตโต ทิคุณํ กตฺวา วฑฺฒาเปโนฺตฯ **โปถุชฺชนิเกนา**ติ ปุถุชฺชนภาวานุรูเปนฯ นิโคฺรธเตฺถรสฺส อานุภาวกิตฺตนาธิการตฺตา ปุเพฺพ วุตฺตมฺปิ ปจฺฉา วตฺตพฺพมฺปิ สมฺปิเณฺฑตฺวา อาห **‘‘ปุน ราชา อโสการามํ นาม มหาวิหารํ กาเรตฺวา’’**ติอาทิ ฯ **เจติยปฎิมณฺฑิตานี**ติ เอตฺถ จยิตพฺพํ ปูเชตพฺพนฺติ **เจติยํ,** อิฎฺฐกาทีหิ จิตตฺตา วา เจติยํ, เจติเยหิ ปฎิมณฺฑิตานิ วิภูสิตานีติ เจติยปฎิมณฺฑิตานิฯ **ธเมฺมนา**ติ ธมฺมโต อนเปเตนฯ

วุตฺตเมวตฺถํ วิตฺถารโต วิภาเวโนฺต อาห **‘‘เอกทิวสํ กิรา’’**ติอาทิฯ **อโสการาเม มหาทานํ ทตฺวา**ติ เอตฺถ กเต อาราเม ปจฺฉา การาปกสฺส รโญฺญ นามวเสน นิรุฬฺหํ นามปณฺณตฺตึ สนฺธาย วุตฺตํ **‘‘อโสการาเม’’**ติฯ เกจิ ปน ‘‘ตสฺมึ ทิวเส ราชา อตฺตโน ฆเรเยว สพฺพํ ภิกฺขุสงฺฆํ นิสีทาเปตฺวา โภเชตฺวา อิมํ ปญฺหํ ปุจฺฉี’’ติ วทนฺติฯ **มหาทานํ ทตฺวา**ติ โภเชตฺวา สพฺพปริกฺขารทานวเสน มหาทานํ ทตฺวาฯ วุตฺตเญฺหตํ **ทีปวํเส** –

> ‘‘นิเวสนํ ปเวเสตฺวา, นิสีทาเปตฺวาน อาสเน;
> ยาคุํ นานาวิธํ ขชฺชํ, โภชนญฺจ มหารหํ;
> อทาสิ ปยตปาณิ, ยาวทตฺถํ ยทิจฺฉกํฯ
>
> ‘‘ภุตฺตาวิภิกฺขุสงฺฆสฺส, โอนีตปตฺตปาณิโน;
> เอกเมกสฺส ภิกฺขุโน, อทาสิ ยุคสาฎกํฯ
>
> ‘‘ปาทอพฺภญฺชนํ เตลํ, ฉตฺตญฺจาปิ อุปาหนํ;
> สพฺพํ สมณปริกฺขารํ, อทาสิ ผาณิตํ มธุํฯ
>
> ‘‘อภิวาเทตฺวา นิสีทิ, อโสกธโมฺม มหีปติ;
> นิสชฺช ราชา ปวาเรสิ, ภิกฺขุสงฺฆสฺส ปจฺจยํฯ

‘‘ยาวตา ภิกฺขู อิจฺฉนฺติ, ตาว เทมิ ยทิจฺฉกํ;
สนฺตเปฺปตฺวา ปริกฺขาเรน, ปวาเรตฺวาน ปจฺจเย;
ตโต อปุจฺฉิ คมฺภีรํ, ธมฺมกฺขนฺธํ สุเทสิต’’นฺติฯ

องฺคโต, มหาราช, นว องฺคานีติอาทิ โมคฺคลิปุตฺตติสฺสเตฺถเรน วุตฺตนฺติ วทนฺติฯ **นว กมฺมาธิฏฺฐายกํ อทาสี**ติ จตุราสีติวิหารสหเสฺสสุ กตฺตพฺพสฺส นวกมฺมสฺส อธิฏฺฐายกํ วิธายกํ กตฺวา อทาสิฯ **เอกทิวสเมว สพฺพนคเรหิ ปณฺณานิ อาคมิํสู**ติ สพฺพวิหาเรสุ กิร ราหุนา จนฺทสฺส คหณทิวเส นวกมฺมํ อารภิตฺวา ปุน ราหุนา จนฺทสฺส คหณทิวเสเยว นิฏฺฐาเปสุํ, ตสฺมา เอกทิวสเมว ปณฺณานิ อาคมิํสูติ วทนฺติฯ **อฏฺฐ สีลงฺคานี**ติ อฏฺฐ อุโปสถงฺคสีลานิฯ **‘‘สพฺพาลงฺการวิภูสิตายา’’**ติ อิทํ อสมาทินฺนุโปสถงฺคานํ วเสน วุตฺตํฯ **อมรวติยา ราชธานิยา**ติ ตาวติํสเทวนคเรฯ **อลงฺกตปฏิยตฺตน**ฺติ อลงฺกตกรณวเสน สพฺพสชฺชิตํฯ

อธิกํ การํ **อธิการํ,** อธิกํ กิริยนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **โลกวิวรณํ นาม ปาฏิหาริยํ อกํสู**ติ เอตฺถ อเนกสหสฺสสงฺขฺยสฺส โอกาสโลกสฺส ตนฺนิวาสีสตฺตโลกสฺส จ วิวฏภาวกรณปาฏิหาริยํ โลกวิวรณํ นามฯ ตํ ปน กโรโนฺต อิทฺธิมา อนฺธการํ วา อาโลกํ กโรติ, ปฏิจฺฉนฺนํ วา วิวฏํ, อนาปาถํ วา อาปาถํ กโรติฯ กถํ? อยญฺหิ ยถา ปฏิจฺฉโนฺนปิ ทูเร ฐิโตปิ อตฺตา วา ปโร วา ทิสฺสติ, เอวํ อตฺตานํ วา ปรํ วา ปากฏํ กาตุกาโม ปาทกชฺฌานโต วุฏฺฐาย ‘‘อิทํ อนฺธการฏฺฐานํ อาโลกชาตํ โหตู’’ติ วา ‘‘อิทํ ปฏิจฺฉนฺนํ วิวฏํ โหตู’’ติ วา ‘‘อิทํ อนาปาถํ อาปาถํ โหตู’’ติ วา อาวเชฺชตฺวา ปุน ปาทกชฺฌานํ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย อธิฏฺฐาติฯ สห อธิฏฺฐาเนน ยถาธิฏฺฐิตเมว โหติฯ อปเร ทูเร ฐิตาปิ ปสฺสนฺติ, สยมฺปิ ปสฺสิตุกาโม ปสฺสติ ภควา วิย เทโวโรหเณฯ ภควา หิ เทวโลเก อภิธมฺมเทสนํ นิฏฺฐเปตฺวา สงฺกสฺสนครํ โอตรโนฺต สิเนรุมุทฺธนิ ฐตฺวา ปุรตฺถิมํ โลกธาตุํ โอโลเกสิ, อเนกานิ จกฺกวาฬสหสฺสานิ วิวฏานิ วิย หุตฺวา เอกงฺคณํ วิย หุตฺวา ปกาสิํสุฯ ยถา จ ปุรตฺถิเมน, เอวํ ปจฺฉิเมนปิ อุตฺตเรนปิ ทกฺขิเณนปิ สพฺพํ วิวฏมทฺทสฯ เหฏฺฐาปิ ยาว อวีจิ อุปริ จ ยาว อกนิฏฺฐภวนํ, ตาว อทฺทสฯ มนุสฺสาปิ เทเว ปสฺสนฺติ, เทวาปิ มนุเสฺสฯ ตตฺถ เนว มนุสฺสา อุทฺธํ อุโลฺลเกนฺติ, น เทวา อโธ โอโลเกนฺติ, สเพฺพ สมฺมุขสมฺมุขาว อญฺญมญฺญํ ปสฺสนฺติ, ตํ ทิวสํ โลกวิวรณํ นาม อโหสิฯ

อปิจ ตมฺพปณฺณิทีเป ตฬงฺครวาสี ธมฺมทินฺนเตฺถโรปิ อิมํ ปาฏิหาริยํ อกาสิฯ โส กิร เอกทิวสํ ติสฺสมหาวิหาเร เจติยงฺคณมฺหิ นิสีทิตฺวา ‘‘ตีหิ, ภิกฺขเว, ธเมฺมหิ สมนฺนาคโต ภิกฺขุ อปณฺณกปฏิปทํ ปฏิปโนฺน โหตี’’ติ **อปณฺณกสุตฺตํ** (อ. นิ. ๓.๑๖) กเถโนฺต เหฏฺฐามุขํ พีชนิํ อกาสิ, ยาว อวีจิโต เอกงฺคณํ อโหสิ, ตโต อุปริมุขํ อกาสิ, ยาว พฺรหฺมโลกา เอกงฺคณํ อโหสิฯ เถโร นิรยภเยน ตเชฺชตฺวา สคฺคสุเขน จ ปโลเภตฺวา ธมฺมํ เทเสสิฯ เกจิ โสตาปนฺนา อเหสุํ, เกจิ สกทาคามี อนาคามี อรหโนฺตติ เอวํ ตสฺมิํ ทิวเสปิ โลกวิวรณํ นาม อโหสิฯ อิเม ปน ภิกฺขู ยถา อโสโก ธมฺมราชา อโสการาเม ฐิโต จตุทฺทิสา อนุวิโลเกโนฺต สมนฺตโต สมุทฺทปริยนฺตํ ชมฺพุทีปํ ปสฺสติ, จตุราสีติ จ วิหารสหสฺสานิ อุฬาราย วิหารมหปูชาย วิโรจมานานิ, เอวํ อธิฏฺฐหิตฺวา โลกวิวรณํ นาม ปาฏิหาริยํ อกํสุฯ

วิหารมหปูชายาติ วิหารมหสงฺขาตาย ปูชายฯ **วิภูติน**ฺติ สมฺปตฺติํฯ **เอวรูปํ ปีติปาโมชฺชน**ฺติ อีทิสํ ปริจฺจาคมูลกํ ปีติปาโมชฺชํฯ **โมคฺคลิปุตฺตติสฺสเตฺถรสฺส ภารมกาสี**ติ เถรสฺส มหานุภาวตฺตา ‘‘อุตฺตริปิ เจ กเถตพฺพํ อตฺถิ, ตมฺปิ โสเยว กเถสฺสตี’’ติ มญฺญมาโน ภิกฺขุสโงฺฆ รญฺญา ปุจฺฉิตปญฺหสฺส วิสชฺชนํ เถรสฺส ภารมกาสิฯ **สาสนสฺส ทายาโท โหมิ, น โหมี**ติ สาสนสฺส ญาตโก อพฺภนฺตโร โหมิ, น โหมีติ อโตฺถฯ เยสํ สาสเน ปพฺพชิตา ปุตฺตธีต

โร น สนฺติ, น เต สาสเน กตฺตพฺพกิจฺจํ อตฺตโน ภารํ กตฺวา วหนฺตีติ อิมมตฺถํ สนฺธาย เถโร เอว มาห “**น โข, มหาราช, เอตฺตาวตา สาสนสฺส ทายาโท โหตี**”ติฯ **กถญฺจรหิ, ภเนฺต, สาสนสฺส ทายาโท โหตี**ติ เอตฺถ **จรหี**ติ นิปาโต อกฺขนฺติ ทีเปติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยทิ เอวรูปํ ปริจฺจาคํ กตฺวาปิ สาสนสฺส ทายาโท น โหติ, อญฺญํ กึ นาม กตฺวา โหตีติฯ

ติสฺสกุมารสฺส ปพฺพชิตกาลโต ปภุตีติ ยทา จ ติสฺสกุมาโร ปพฺพชิโต, เยน จ การเณน ปพฺพชิโต, ตํ สพฺพํ วิตฺถารโต อุตฺตริ อาวิ ภวิสฺสติฯ **สกฺขสี**ติ สกฺขิสฺสสิฯ **ปาโมชฺชชาโต**ติ สญฺชาตปาโมโชฺชฯ **ปุตฺตานํ มนํ ลภิตฺวา**ติ เอตฺถ ปุตฺตีปิ สามญฺญโต ปุตฺตสเทฺทน วุตฺตาติ เวทิตพฺพา, ปุโตฺต จ ธีตา จ ปุตฺตาติ เอวํ เอกเสสนเยน วา เอวํ วุตฺตนฺติ ทฎฺฐพฺพํฯ ธีตุสเทฺทน สห ปยุชฺชมาโน หิ ปุตฺตสโทฺท เอโกว อวสิสฺสติ, ธีตุสโทฺท นิวตฺตตีติ สทฺทสตฺถวิทู วทนฺติฯ **สิกฺขาย ปติฎฺฐาเปสุ**นฺติ ตสฺมึเยว สีมมณฺฑเล สิกฺขาสมฺมุตึ ทตฺวา ปาณาติปาตาเวรมณิอาทีสุ วิกาลโภชนาเวรมณิปริโยสานาสุ ฉสุ สิกฺขาสุ สมาทปนวเสน สิกฺขาย ปติฎฺฐาเปสุํฯ สฎฺฐิวสฺสายปิ หิ สามเณริยา ‘‘ปาณาติปาตาเวรมณึ เทฺว วสฺสานิ อวีติกฺกมฺม สมาทานํ สมาทิยามี’’ติอาทินา (ปาจิ. ๑๐๗๘-๑๐๗๙) ฉ สิกฺขาโย สมาทิยิตฺวา สิกฺขิตพฺพาเยวฯ น หิ เอตาสุ ฉสุ สิกฺขาปเทสุ เทฺว วสฺสานิ อสิกฺขิตสิกฺขํ สามเณรึ อุปสมฺปาเทตุํ วฎฺฎติฯ ฉ วสฺสานิ อภิเสกสฺส อสฺสาติ **ฉพฺพสฺสาภิเสโก,** อภิเสกโต ปฎฺฐาย อติกฺกนฺตฉวโสฺสติ วุตฺตํ โหติฯ

สพฺพํ เถรวาทนฺติ เทฺว สงฺคีติโย อารุฬฺหา ปาฬิเยเวตฺถ ‘‘เถรวาโท’’ติ เวทิตพฺพาฯ สา หิ มหากสฺสปปภุตีนํ มหาเถรานํ วาทตฺตา ‘‘เถรวาโท’’ติ วุจฺจติฯ **โกนฺตปุตฺตติสฺสเตฺถโร**ติ เอตฺถ โกนฺตสกุณิโย นาม กินฺนรชาติโยฯ ‘‘ตาสุ เอกิสฺสา กุจฺฉิยํ สยิโต มนุสฺสชาติโก รญฺญา โปสิโต โกนฺตปุตฺตติสฺสเตฺถโร นามา’’ติ ตีสุปิ **คณฺฐิปเทสุ** วุตฺตํฯ **มหาวํเส**ปิ เจตํ วุตฺตํ –

> ‘‘ปุเร ปาฎลิปุตฺตมฺหา, วเน วนจโร จรํ;
> โกนฺตกินฺนริยา สทฺธึ, สํวาสํ กิร กปฺปยิฯ
>
> ‘‘เตน สํวาสมนฺวาย, สา ปุเตฺต ชนยี ทุเว;
> ติโสฺส เชโฎฺฐ กนิโฎฺฐ ตุ, สุมิโตฺต นาม นามโตฯ
>
> ‘‘มหาวรุณเตฺถรสฺส , กาเล ปพฺพชิ สนฺติเก;
> อรหตฺตํ ปาปุณึสุ, ฉฬภิญฺญาคุณํ อุโภ’’ติฯ

เกจิ ปน เอวํ วทนฺติ ‘‘โกนฺตา นาม กฎฺฐวาหนรโญฺญ วํเส ชาตา เอกา ราชธีตาฯ ตํ ครุฬยเนฺตน อรญฺญคตํ เอโก วนจรโก อาเนตฺวา ตาย สทฺธึ สํวาสํ กเปฺปสิฯ สา ตสฺส อุโภ ปุเตฺต วิชายิฯ ตตฺรายํ เชฎฺฐโก มาตุนาเมน โกนฺตปุโตฺต นาม ชาโต’’ติฯ กฎฺฐวาหนรโญฺญ กิร นคเร สเพฺพปิ วิภวสมฺปนฺนา นทีปพฺพตกีฬาทีสุ ครุฬสกุณสทิสํ ยนฺตํ กาเรตฺวา กฎฺฐวาหนราชา วิย ครุฬวาหเนน วิจรนฺติฯ

พฺยาธิปฎิกมฺมตฺถํ ภิกฺขาจารวเตฺตน อาหิณฺฑโนฺต ปสตมตฺตํ สปฺปึ อลภิตฺวาติ ตทา กิร เชฎฺฐสฺส โกนฺตปุตฺตติสฺสเตฺถรสฺส กุจฺฉิวาโต สมุฎฺฐาสิฯ ตํ พาฬฺหาย ทุกฺขเวทนาย ปีฬิตํ กนิโฎฺฐ สุมิโตฺต นาม เถโร ทิสฺวา ‘‘กิเมตฺถ, ภเนฺต, ลทฺธุํ วฎฺฎตี’’ติ ปุจฺฉิฯ ติสฺสเตฺถโร, ‘‘อาวุโส, ปสตมตฺตํ สปฺปิ ลทฺธุํ วฎฺฎตี’’ติ วตฺวา รโญฺญ นิเวทนํ ตสฺส คิลานปจฺจยํ ปจฺฉาภตฺตํ สปฺปิอตฺถาย จรณญฺจ ปฎิกฺขิปิตฺวา ‘‘ภิกฺขาจารเวลายเมว ปิณฺฑาย จรเนฺตน ตยา ยทิ สกฺกา

ลทฺธุํ, เอวํ วิจริตฺวา ยํ ลทฺธํ, ตํ อาหรา''ติ อาหฯ กนิโฏฺฐปิ วุตฺตนเยเนว ภิกฺขาจารวเตฺตน จร โนฺต ปสตมตฺตมฺปิ สปฺปึ นาลตฺถฯ โส ปน กุจฺฉิวาโต พลวตโร สปฺปิฆฏสเตนปิ วูปสเมตุํ อสกฺ กุเณโยฺย อโหสิฯ เถโร เตเนว พฺยาธิพเลน กาลมกาสิฯ เกจิ ปน ''วิจฺฉิกนามเกน กีฏวิเสน ฑโฏฺฐ เถโร ตสฺส วิสเวเคน อธิมตฺตาย ทุกฺขเวทนาย สมนฺนาคโต ตํ วูปสเมตุํ วุตฺตนเยเนว ปสตมตฺตํ สปฺปึ อลภิตฺวา ปรินิพฺพุโต''ติ วทนฺติฯ วุตฺตเญฺหตํ **มหาวํเส** –

> ''ปาเท กีฏวิเสนาสิ, ฑโฏฺฐ เชโฏฺฐ สเวทโน;
> อาห ปุโฏฺฐ กนิเฏฺฐน, เภสชฺชํ ปสตํ ฆตํฯ
>
> ''รโญฺญ นิเวทนํ เถโร, คิลานปจฺจเยปิ จ;
> สปฺปิอตฺถญฺจ จรณํ, ปจฺฉาภตฺตํ ปฏิกฺขิปิฯ
>
> ''ปิณฺฑาย เจ จรํ สปฺปึ, ลภเส ตฺวํ ตมาหร;
> อิจฺจาห ติสฺสเตฺถโร โส, สุมิตฺตํ เถรมุตฺตมํฯ
>
> ''ปิณฺฑาย จรตา เตน, น ลทฺธํ ปสตํ ฆตํ;
> สปฺปิกุมฺภสเตนาปิ, พฺยาธิ ชาโต อสาธิโยฯ
>
> ''เตเนว พฺยาธินา เถโร, ปโตฺต อายุกฺขยนฺติกํ;
> โอวทิตฺวปฺปมาเทน, นิพฺพาตุํ มานสํ อกาฯ
>
> ''อากาสมฺหิ นิสีทิตฺวา, เตโชธาตุวเสน โส;
> ยถารุจิ อธิฏฺฐาย, สรีรํ ปรินิพฺพุโตฯ
>
> ''ชาลา สรีรา นิกฺขมฺม, นิมํสฉาริกํ ฑหิ;
> เถรสฺส สกลํ กายํ, อฏฺฐิกานิ ตุ โน ฑหี''ติฯ

อปฺปมาเทน โอวทิตฺวาติ ''อมฺหาทิสานมฺปิ เอวํ ปจฺจยา ทุลฺลภา, ตุเมฺห ลภมาเนสุ ปจฺจเยสุ อปฺปมชฺชิตฺวา สมณธมฺมํ กโรถา''ติ เอวํ อปฺปมาเทน โอวทิตฺวาฯ **ปลฺลเงฺกนา**ติ สมนฺตโต อูรุพทฺธาสเนนฯ อิตฺถมฺภูตลกฺขเณ เจตํ กรณวจนํฯ **เตโชธาตุํ สมาปชฺชิตฺวา**ติ เตโชธาตุกสิณารมฺมณํ ฌานํ สมาปชฺชิตฺวาฯ **เถรสฺส สกฺการํ กตฺวา**ติ เถรสฺส ธาตุสกฺการํ กตฺวาฯ **จตูสุ ทฺวาเรสุ โปกฺขรณิโย การาเปตฺวา เภสชฺชสฺส ปูราเปตฺวา**ติ เอกสฺมึ ทฺวาเร จตโสฺส โปกฺขรณิโย การาเปตฺวา ตตฺถ เอกํ โปกฺขรณึ สปฺปิสฺส ปูราเปตฺวา เอกํ มธุโน, เอกํ ผาณิตสฺส, เอกํ สกฺกราย ปูราเปสิฯ เสสทฺวาเรสุปิ เอวเมว การาเปสีติ วทนฺติฯ

สภายํ สตสหสฺสนฺติ นครมเชฺฌ วินิจฺฉยสาลายํ สตสหสฺสํฯ อิมินา สกลนครโต สมุฏฺ ฐิตํ อายํ นิทเสฺสติฯ **ปญฺจสตสหสฺสานิ รโญฺญ อุปฺปชฺชนฺตี**ติ จ รฏฺฐโต อุปฺปชฺชนกํ อายํ ฐ เปตฺวา วุตฺตํฯ **ตโต**ติ ยถาวุตฺตปญฺจสตสหสฺสโตฯ **นิโคฺรธเตฺถรสฺส เทวสิกํ สตสหสฺสํ วิ สเชฺชสี**ติ กถํ ปน เถรสฺส สตสหสฺสํ วิสเชฺชสิ? ราชา กิร ทิวสสฺส ติกฺขตฺตุํ สาฏเก ปริวเตฺต โนฺต ''เถรสฺส จีวรํ นีต''นฺติ ปุจฺฉิตฺวา ''อาม นีต''นฺติ สุตฺวาว ปริวเตฺตติฯ เถโรปิ ทิวสสฺส ติกฺ ขตฺตุํ ติจีวรํ ปริวเตฺตติฯ ตสฺส หิ ติจีวรํ หตฺถิกฺขเนฺธ ฐเปตฺวา ปญฺจหิ จ คนฺธสมุคฺคสเตหิ ปญฺจหิ จ มาลาสมุคฺคสเตหิ สทฺธึ ปาโตว อาหรียิตฺถ, ตถา ทิวา เจว สายญฺจฯ เถโรปิ น ภณฺฑิกํ พนฺธิตฺวา ฐเปสิ, สมฺปตฺตสพฺรหฺมจารีนํ อทาสิฯ ตทา กิร ชมฺพุทีเป ภิกฺขุสงฺฆสฺส เยภุเยฺยน นิโคฺรธเตฺถรเสฺสว สนฺตกํ จีวรํ อโหสิฯ เอวํ เถรสฺส ทิวเส ทิวเส สตสหสฺสํ วิสเชฺช

สิฯ **อุฬาโร ลาภสกฺกาโร**ติ เอตฺถ ลพฺภตีติ ปาปุณียตีติ ลาโภ, จตุนฺนํ ปจฺจยานเมตํ อธิวจนํฯ สกฺกจฺจํ กาตพฺพํ ทาตพฺพนฺติ สกฺกาโร, จตฺตาโร ปจฺจยาเยวฯ ปจฺจยา เอว หิ ปณีตปณีตา สุนฺทรสุนฺทรา อภิสงฺขริตฺวา กตา ‘‘สกฺกาโร’’ติ วุจฺจนฺติฯ อถ วา ปเรหิ กาตพฺพคารวกิริยา ปุปฺผาทีหิ ปูชา วา สกฺกาโรฯ

ทิฏฺฐิคตานีติ เอตฺถ ทิฏฺฐิเยว ทิฏฺฐิคตํ ‘‘คูถคตํ มุตฺตคตํ (ม. นิ. ๒.๑๑๙), สงฺขารคต’’นฺติอาทีสุ (มหานิ. ๔๑) วิยฯ คนฺตพฺพาภาวโต วา ทิฏฺฐิยา คตมตฺตํ ทิฏฺฐิคตํ, ทิฏฺฐิยา คหณมตฺตนฺติ อโตฺถฯ ทิฏฺฐิปฺปกาโร วา ทิฏฺฐิคตํ, ทิฏฺฐิเภโทติ วุตฺตํ โหติฯ โลกิยา หิ วิธยุตฺตคตปฺปการสเทฺท สมานเตฺถ อิจฺฉนฺติฯ **น โข ปเนตํ สกฺกา อิเมสํ มเชฺฌ วสเนฺตน วูปสเมตุ**นฺติ เตสญฺหิ มเชฺฌ วสโนฺต เตสฺเวว อโนฺตคธตฺตา อาเทยฺยวจโน น โหติ, ตสฺมา เอวํ จิเนฺตสิฯ ตทา ตสฺมึ ฐาเน วสนฺตสฺส สุขวิหาราภาวโต ตํ ปหาย อิจฺฉิตพฺพสุขวิหารมตฺตํ คเหตฺวา วุตฺตํ **‘‘อตฺตนา ผาสุกวิหาเรน วิหริตุกาโม’’**ติฯ **อโหคงฺคปพฺพต**นฺติ เอวํนามกํ ปพฺพตํฯ **ธเมฺมน วินเยน สตฺถุสาสเนนา**ติ เอตฺถ **ธโมฺม**ติ ภูตํ วตฺถุฯ **วินโย**ติ โจทนา สารณา จฯ **สตฺถุสาสน**นฺติ ญตฺติสมฺปทา อนุสาวนสมฺปทา จ, ตสฺมา ภูเตน วตฺถุนา โจเทตฺวา สาเรตฺวา ญตฺติสมฺปทาย อนุสาวนสมฺปทาย จ อุเกฺขปนียาทิกมฺมวเสน นิคฺคยฺหมานาปีติ วุตฺตํ โหติฯ **อพฺพุทํ** เถนนเฎฺฐน, **มลํ** กิลิฎฺฐภาวกรณเฎฺฐน, **กณฺฏกํ** วิชฺฌนเฎฺฐนฯ **อคฺคิํ ปริจรนฺตี**ติ อคฺคิหุตฺตกา วิย อคฺคิํ ปูเชนฺติ ฯ **ปญฺจาตเป ตปฺปนฺตี**ติ จตูสุ ฐาเนสุ อคฺคิํ กตฺวา มเชฺฌ ฐตฺวา สูริยาตเปน ตปฺปนฺติฯ **อาทิจฺจํ อนุปริวตฺตนฺตี**ติ อุทยกาลโต ปภุติ สูริยํ โอโลกยมานา ยาว ตฺถงฺคมนา สูริยาภิมุขาว ปริวตฺตนฺติฯ **โวภินฺทิสฺสามาติ ปคฺคณฺหิํสู**ติ วินาเสสฺสามาติ อุสฺสาหมกํสุฯ **อวิสหโนฺต**ติ อสโกฺกโนฺตฯ

สตฺตทิวเสน รชฺชํ สมฺปฏิจฺฉาติ สตฺตทิวเส รชฺชสุขํ ตาว อนุภวฯ **ตมตฺถํ สญฺญาเปสี**ติ กุกฺกุจฺจายิตมตฺถํ โพเธสิฯ กถํ สญฺญาเปสีติ อาห **‘‘โส กิรา’’**ติอาทิฯ **จิตฺตรูป**นฺติ จิตฺตานุรูปํ, ยถากามนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **กิสฺสา**ติ เกน การเณนฯ **อเร ตฺวํ นาม ปริจฺฉินฺนมรณ**นฺติ สตฺตหิ ทิวเสหิ ปริจฺฉินฺนมรณํฯ **วิสฺสโตฺถ**ติ นิราสงฺกจิโตฺต, มรณสงฺการหิโต นิพฺภโยติ วุตฺตํ โหติฯ **อสฺสาสปสฺสาสนิพทฺธํ มรณํ เปกฺขมานา**ติ ‘‘อโห วตาหํ ตทนฺตรํ ชีเวยฺยํ, ยทนฺตรํ อสฺสสิตฺวา ปสฺสสามิ ปสฺสสิตฺวา วา อสฺสสามิ, ภควโต สาสนํ มนสิ กเรยฺยํ, พหุ วต เม กตํ อสฺสา’’ติ เอวํ มรณสฺสติยา อนุยุญฺชนโต อสฺสาสปสฺสาสปฺปวตฺติกาลปฏิพทฺธํ มรณํ เปกฺขมานาฯ ตตฺถ **อสฺสาโส**ติ พหินิกฺขมนนาสวาโตฯ **ปสฺสาโส**ติ อโนฺตปวิสนวาโตฯ วุตฺตวิปริยาเยนปิ วทนฺติฯ

มิควํ นิกฺขมิตฺวาติ มิคมารณตฺถาย ‘‘อรเญฺญ มิคปริเยสนํ จริสฺสามี’’ติ นิกฺขมิตฺวาฯ ตตฺถ **มิคว**นฺติ มิคานํ วานนโต เหสนโต พาธนโต ‘‘มิคว’’นฺติ ลทฺธสมญฺญํ มิควํฯ **โยนกมหาธมฺมรกฺขิตเตฺถร**นฺติ โยนกวิสเย ชาตํ อิธาคนฺตฺวา ปพฺพชิตํ ธมฺมรกฺขิตนามเธยฺยํ มหาเถรํฯ **หตฺถินาเคนา**ติ มหาหตฺถินาฯ มหนฺตปริยาโยปิ หิ นาคสโทฺทติ วทนฺติฯ อหินาคาทิโต วา วิเสสนตฺถํ ‘‘หตฺถินาเคนา’’ติ วุตฺตํฯ **ตสฺสาสยํ** ตสฺส อชฺฌาสยํฯ **ตสฺส ปสฺสนฺตเสฺสวา**ติ อนาทเร สามิวจนํ, ตสฺมิํ ปสฺสเนฺตเยวาติ อโตฺถฯ **อากาเส อุปฺปติตฺวา**ติ เอตฺถ อยํ วิกุพฺพนิทฺธิ น โหตีติ คิหิสฺสปิ อิมํ อิทฺธิปาฏิหาริยํ ทเสฺสสิฯ สา หิ ‘‘ปกติวณฺณํ วิชหิตฺวา กุมารกวณฺณํ วา ทเสฺสติ นาควณฺณํ วา, วิวิธมฺปิ เสนาพฺยูหํ ทเสฺสตี’’ติ เอวํ อาคตา อิทฺธิ ปกติวณฺณวิชหนวิการวเสน ปวตฺตตฺตา วิกุพฺพนิทฺธิ นามฯ อธิฏฺฐานิทฺธิยา ปน ปฏิเกฺขโป นตฺถิฯ ตถา จ วกฺขติ **ขุทฺทกวตฺถุกฺขนฺธกวณฺณนายํ** (จูฬว. อฎฺฐ. ๒๕๒) ‘‘อิทฺธิปาฏิหาริยนฺติ

เอตฺถ วิกุพฺพนิทฺธิปาฏิหาริยํ ปฏิกฺขิตฺตํ, อธิฏฺฐานิทฺธิ ปน อปฺปฏิกฺขิตฺตาติ เวทิตพฺพา’’ติฯ **ลเคฺคตฺวา**ติ อากาเส กายพนฺธนํ ปสาเรตฺวา ตตฺถ จีวรํ ลเคฺคตฺวาฯ

ฉณเวสนฺติ ตุฏฺฐิชนนเวสํ, อุสฺสวเวสนฺติ อโตฺถฯ **ปฏิยาเทสุ**นฺติ ‘‘อาคตกาเล จีวราทีนํ ปริเยสนํ ภาริย’’นฺติ ปฐมเมว ปตฺตจีวรานิ สมฺปาเทสุํฯ **ปธานฆร**นฺติ ภาวนานุโยคฺควเสน วีริยารมฺภสฺส อนุรูปํ วิวิตฺตเสนาสนํฯ **โสปี**ติ รโญฺญ ภาคิเนยฺยํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **อนุปพฺพชิโต**ติ อุฬารวิภเวน ขตฺติยชเนน อนุคนฺตฺวา ปพฺพชิโตฯ **คนฺตฺวา**ติ อิทฺธิยา คนฺตฺวาฯ **กุสลาธิปฺปาโย**ติ มนาปชฺฌาสโยฯ **เทฺวฬฺหกชาโต**ติ ‘‘อิเม ภิกฺขู น เอกมเคฺคน กเถนฺตี’’ติ สํสยมาปโนฺนฯ **เอเกกํ ภิกฺขุสหสฺสปริวาร**นฺติ เอเกกสฺส เอเกกสหสฺสปริจฺฉิน์นํ ภิกฺขุปริวารญฺจฯ **คณฺหิตฺวา อาคจฺฉถา**ติ วุเตฺตปิ ‘‘สาสนํ ปคฺคณฺหิตุํ สมโตฺถ’’ติ วุตฺตตฺตา เถรา ภิกฺขู ‘‘ธมฺมกมฺม’’นฺติ มญฺญมานา คตาฯ อีทิเสสุ หิ ฐาเนสุ กุกฺกุจฺจํ น กาตพฺพํฯ กปฺปิยสาสนเญฺหตํ น คิหิกมฺมปฏิสํยุตฺตํฯ **เถโร นาคจฺฉี**ติ กิญฺจาปิ ‘‘ราชา ปโกฺกสตี’’ติ วุเตฺตปิ ธมฺมกมฺมตฺถาย อาคนฺตุํ วฏฺฏติ, ทุวิกฺขตฺตุํ ปน เปสิเตปิ น อาคโต กิรฯ เถโร หิ สพฺพตฺถ วิขฺยาตวเสน สมฺภาวนุปฺปตฺติโต สมฺภาวิตสฺส จ อุทฺธํ กตฺตพฺพกิจฺจสิทฺธิโต อสารุปฺปวจนเลเสน น อาคจฺฉีติฯ **มหลฺลโก นุ โข ภเนฺต เถโร**ติ กิญฺจาปิ ราชา เถรํ ทิฏฺฐปุโพฺพ, นามํ ปน สลฺลเกฺขตุํ อสโกฺกโนฺต เอวํ ปุจฺฉีติ วทนฺติฯ **วยฺห**นฺติ อุปริ มณฺฑปสทิสํ ปทรจฺฉนฺนํ, สพฺพปลิคุณฺฐิมํ วา ฉาเทตฺวา กตํ สกฏวิเสสํ วยฺหนฺติ วทนฺติฯ **นาวาสงฺฆาฏํ พนฺธิตฺวา**ติ เอตฺถ **นาวา**ติ โปโตฯ โส หิ โอรโต ปารํ ปตติ คจฺฉตีติ โปโต, สเตฺต เนตีติ นาวาติ จ วุจฺจติฯ เอกโต สงฺฆฏิตา นาวา นาวาสงฺฆาฏํ, ตถา ตํ พนฺธิตฺวาติ อโตฺถฯ

สาสนปจฺจตฺถิกานํ พหุภาวโต อาห **‘‘อารกฺขํ สํวิธายา’’**ติฯ **ย**นฺติ ยสฺมา, เยน การเณนาติ อโตฺถฯ ‘‘อาคุํ น กโรตีติ นาโค’’ติ (จูฬว. เมตฺตคูมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๒๗) วจนโต ปาปกรณาภาวโต สมโณ อิธ นาโค นามาติ มญฺญมานา **‘‘เอโก ตํ มหาราช สมณนาโค ทกฺขิณหเตฺถ คณฺหิสฺสตี’’**ติ พฺยากริํสุฯ **อพฺพาหิํสู**ติ อากฑฺฒิํสุฯ ‘‘รโญฺญ หตฺถคฺคหณํ ลีฬาวเสน กตํ วิย โหตีติ กสฺมาติอาทิโจทนํ กต’’นฺติ วทนฺติฯ **พาหิรโต**ติ อุยฺยานสฺส พาหิรโตฯ ปสฺสนฺตานํ อติทุกฺกรํ หุตฺวา ปญฺญายตีติ อาห **‘‘ปเทสปถวีกมฺปนํ ทุกฺกร’’**นฺติฯ อธิฏฺฐาเน ปเนตฺถ วิสุํ ทุกฺกรตา นาม นตฺถิฯ **สีมํ อกฺกมิตฺวา**ติ อโนฺตสีมํ สีมาย อพฺภนฺตรํ อกฺกมิตฺวาฯ **อภิญฺญาปาทก**นฺติ อภิญฺญาย ปติฏฺฐาภูตํฯ วิกุพฺพนิทฺธิยา เอว ปฏิกฺขิตฺตตฺตา ปถวีจลนํ อธิฏฺฐหิฯ **รถสฺส อโนฺตสีมาย ฐิโต ปาโทว จลี**ติ เอตฺถ **ปาโท**ติ รถจกฺกํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ตญฺหิ รถสฺส คมนกิจฺจสาธนโต ปาทสทิสตฺตา อิธ ‘‘ปาโท’’ติ วุตฺตํฯ **สกฺขตี**ติ สกฺขิสฺสติฯ **เอตมตฺถ**นฺติ วินา เจตนาย ปาปสฺส อสมฺภวสงฺขาตํ อตฺถํฯ **เจตนาห**นฺติ เอตฺถ ‘‘เจตนํ อห’’นฺติ ปทเจฺฉโท กาตโพฺพฯ **เจตยิตฺวา**ติ เจตนํ ปวตฺตยิตฺวาฯ **ทีปกติตฺติโร**ติ อตฺตโน นิสินฺนภาวสฺส ทีปนโต เอวํลทฺธนาโม ติตฺติโรฯ ยํ อรญฺญํ เนตฺวา สากุณิโก ตสฺส สเทฺทน อาคตาคเต ติตฺติเร คณฺหาติฯ

ตาปสํ ปุจฺฉีติ อตีเต กิร เอกสฺมิํ ปจฺจนฺตคาเม เอโก สากุณิโก เอกํ ทีปกติตฺติรํ คเหตฺวา สุฏฺฐุ สิกฺขาเปตฺวา ปญฺชเร ปกฺขิปิตฺวา ปฏิชคฺคติฯ โส ตํ อรญฺญํ เนตฺวา ตสฺส สเทฺทน อาคตาคเต ติตฺติเร คณฺหาติฯ ติตฺติโร ‘‘มํ นิสฺสาย พหู มม ญาตกา นสฺสนฺติ, มเยฺหตํ ปาป’’นฺติ นิสฺสโทฺท อโหสิฯ โส ตสฺส นิสฺสทฺทภาวํ ญตฺวา เวฬุเปสิกาย ตํ สีเส ปหรติฯ ติตฺติโร ทุกฺขาตุรตาย สทฺทํ กโรติฯ เอวํ โส สากุณิโก ตํ นิสฺสาย ติตฺติเร คเหตฺวา ชีวิกํ กเปฺปสิฯ อถ โส ติตฺติโร จิเนฺตสิ ‘‘อิเม มรนฺตูติ มยฺหํ เจตนา นตฺถิ, ปฏิจฺจ กมฺมํ ปน มํ ผุสติฯ มยิ สทฺทํ อกโรเนฺต หิ เอเต นาคจฺฉนฺติ, กโรเนฺตเยวาคจฺฉนฺติ, อาคตาคเต อยํ คเหตฺวา ชีวิตกฺขยํ ปาเปติ, อตฺถิ

นฺ โข เอตฺถ มยฺหํ ปาปํ, นตฺถี’’ติฯ โส ตโต ปฏฺฐาย ‘‘โก นุ โข เม อิมํ กงฺขํ ฉินฺเทยฺยา’’ติ ตถารูปํ ปณฺฑิตํ อุปธาเรนฺโต จรติฯ อเถกทิวสํ โส สากุณิโก พหุเก ติตฺติเร คเหตฺวา ปจฺฉึ ปูเรตฺวา ‘‘ปานียํ ปิวิสฺสามี’’ติ โพธิสตฺตสฺส ตาปสปพฺพชฺชาย ปพฺพชิตฺวา ฌานาภิญฺญาโย นิพฺพตฺเตตฺวา อรญฺเญ วสนฺตสฺส อสฺสมํ คนฺตฺวา ตํ ปญฺชรํ โพธิสตฺตสฺส สนฺติเก ฐเปตฺวา ปานียํ ปิวิตฺวา วาลิกาตเล นิปนฺโน นิทฺทํ โอกฺกมิฯ ติตฺติโร ตสฺส นิทฺทโมกฺกนฺตภาวํ ญตฺวา ‘‘มม กงฺขํ อิมํ ตาปสํ ปุจฺฉิสฺสามิ, ชานนฺโต เม กเถสฺสตี’’ติ ปญฺชเร นิสินฺโนเยว –

> ‘‘ญาตโก โน นิสินฺโนติ, พหุ อาคจฺฉเต ชโน;
> ปฏิจฺจ กมฺมํ ผุสติ, ตสฺมึ เม สงฺกเต มโน’’ติฯ (ชา. ๑.๔.๗๕) –

ตาปสํ ปุจฺฉิฯ ตสฺสโตฺถ (ชา. อฏฺฐ. ๓.๗๕) – ภนฺเต, สจาหํ สทฺทํ น กเรยฺยํ, อยํ ติตฺติรชโน น อาคเจฺฉยฺย, มยิ ปน สทฺทํ กโรนฺเต ‘‘ญาตโก โน นิสินฺโน’’ติ อยํ พหุชโน อาคจฺฉติ, ตํ อาคตาคตํ ลุทฺโท คเหตฺวา ชีวิตกฺขยํ ปาเปนฺโต มํ ปฏิจฺจ มํ นิสฺสาย เอตํ ปาณาติปาตกมฺมํ ผุสติ ปฏิลภติ วินฺทติ, ตสฺมึ มํ ปฏิจฺจ กเต ปาเป ‘‘มม นุ โข เอตํ ปาป’’นฺติ เอวํ เม มโน สงฺกติ ปริสงฺกติ กุกฺกุจฺจํ อาปชฺชตีติฯ

น ปฏิจฺจ กมฺมํ ผุสตีติอาทิกาย ปน ตาปเสน วุตฺตคาถาย อยมโตฺถ – ยทิ ตว ปาปกิริยาย มโน น ปทุสฺสติ, ตนฺนิโนฺน ตโปฺปโณ น โหติ, เอวํ สเนฺต ลุเทฺทน ตํ ปฏิจฺจ กตมฺปิ ปาปกมฺมํ ตํ น ผุสติ น อลฺลียติฯ ปาปกิริยาย หิ อโปฺปสฺสุกฺกสฺส นิราลยสฺส ภทฺรสฺส ปริสุทฺธสฺส สโต ตว ปาณาติปาตเจตนาย อภาวา ตํ ปาปํ น อุปลิมฺปติ, ตว จิตฺตํ น อลฺลียตีติฯ

สมยํ อุคฺคณฺหาเปสีติ อตฺตโน สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ลทฺธึ อุคฺคณฺหาเปสิฯ **สาณิปาการํ ปริกฺขิปาเปตฺวา**ติ เอตฺถ **สาณิปาการ**นฺติ กรณเตฺถ อุปโยควจนํ, อตฺตานญฺจ เถรญฺจ ยถา เต ภิกฺขู น ปสฺสนฺติ, เอวํ สาณิปากาเรน สมนฺตโต ปริกฺขิปาเปตฺวาติ อโตฺถ, สาณิปาการํ วา สมนฺตโต ปริกฺขิปาเปตฺวาติ เอวเมตฺถ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ **สาณิปาการนฺตเร**ติ สาณิปาการสฺส อพฺภนฺตเรฯ **เอกลทฺธิเก**ติ สมานลทฺธิเกฯ กึ วทติ สีเลนาติ **กึวาที**ฯ อถ วา โก กตโม วาโท กึวาโท, โส เอตสฺส อตฺถีติ **กึวาที**ฯ สสฺสตํ อตฺตานญฺจ โลกญฺจ วทนฺติ ปญฺญเปนฺติ สีเลนาติ **สสฺสตวาทิโน**ฯ อถ วา วทนฺติ เอเตนาติ วาโท, ทิฏฺฐิยา เอตํ อธิวจนํฯ สสฺสโต วาโท สสฺสตวาโท, โส เอเตสํ อตฺถีติ **สสฺสตวาทิโน,** สสฺสตทิฏฺฐิโนติ อโตฺถฯ อถ สสฺสโต วาโท เอเตสมตฺถีติ กสฺมา วุตฺตํ, เตสญฺหิ อตฺตา โลโก จ สสฺสโตติ อธิเปฺปโต, น วาโทติ? สจฺจเมตํฯ สสฺสตสหจริตตาย ปน วาโทปิ สสฺสโตติ วุโตฺต ยถา ‘‘กุนฺตา ปจรนฺตี’’ติฯ สสฺสโตติ วาโท เอเตสนฺติ วา อิติสทฺทโลโป ทฏฺฐโพฺพฯ เย รูปาทีสุ อญฺญตรํ อตฺตาติ จ โลโกติ จ คเหตฺวา ตํ สสฺสตํ อมตํ นิจฺจํ ธุวํ ปญฺญเปนฺติ, เต สสฺสตวาทิโนติ เวทิตพฺพาฯ วุตฺตเญฺหตํ **นิเทฺทเส ปฏิสมฺภิทายญฺจ** –

> ‘‘รูปํ อตฺตา เจว โลโก จ สสฺสโต จาติ อตฺตานญฺจ โลกญฺจ ปญฺญเปนฺติฯ เวทนํ… สญฺญํ… สงฺขาเร… วิญฺญาณํ อตฺตา เจว โลโก จ สสฺสโต จาติ อตฺตานญฺจ โลกญฺจ ปญฺญเปนฺตี’’ติฯ

อยญฺจ อโตฺถ ‘‘รูปํ อตฺตโต สมนุปสฺสติ, เวทนํ… สญฺญํ… สงฺขาเร… วิญฺญาณํ อตฺตโต สมนุปสฺสตี’’ติ อิมิสฺสา ปญฺจวิธาย สกฺกายทิฏฺฐิยา วเสน วุโตฺตฯ ‘‘รูปวนฺตํ อตฺตาน’’นฺติอาทิกาย ปน ปญฺจทสวิธาย สกฺกายทิฏฺฐิยา วเสน จตฺตาโร จตฺตาโร ขเนฺธ ‘‘อตฺตา’’ติ คเหตฺวา ตทโญฺญ โลโกติ ปญฺญเปนฺตีติ อยญฺจ อโตฺถ ลพฺภติฯ ตถา เอกํ ขนฺธํ ‘‘อตฺตา’’ติ คเหตฺวา

อโญฺญ อตฺตโน อุปโภคภูโต โลโกติ, สสนฺตติปติเต วา ขเนฺธ ‘‘อตฺตา’’ติ คเหตฺวา ตทโญฺญ โลโกติ ปญฺญเปนฺตีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ สเตฺตสุ สงฺขาเรสุ วา เอกจฺจํ สสฺสตํ เอตสฺสาติ เอกจฺจสสฺสโต, เอกจฺจสสฺสตวาโทฯ โส เอเตสมตฺถีติ **เอกจฺจสสฺสติกา,** เอกจฺจสสฺสตวาทิโนฯ เต ทุวิธา โหนฺติ สเตฺตกจฺจสสฺสติกา สงฺขาเรกจฺจสสฺสติกาติ ฯ ตตฺถ ‘‘อิสฺสโร นิโจฺจ, อเญฺญ สตฺตา อนิจฺจา’’ติ เอวํ ปวตฺตวาทา **สเตฺตกจฺจสสฺสติกา** เสยฺยถาปิ อิสฺสรวาทาฯ ‘‘นิโจฺจ พฺรหฺมา, อเญฺญ สตฺตา อนิจฺจา’’ติ เอวํ ปวตฺตวาทาปิ สเตฺตกจฺจสสฺสติกาติ เวทิตพฺพาฯ ‘‘ปรมาณโว นิจฺจา, ทฺวิอณุกาทโย อนิจฺจา’’ติ เอวํ ปวตฺตวาทา **สงฺขาเรกจฺจสสฺสติกา** เสยฺยถาปิ กณาทวาทาทโยฯ ‘‘จกฺขาทโย อนิจฺจา, วิญฺญาณํ นิจฺจ’’นฺติ เอวํวาทิโนปิ สงฺขาเรกจฺจสสฺสติกาติ เวทิตพฺพาฯ

นนุ ‘‘เอกเจฺจ ธมฺมา สสฺสตา, เอกเจฺจ อสสฺสตา’’ติ เอตสฺมิํ วาเท จกฺขาทีนํ อสสฺสตภาวสนฺนิฎฺฐานํ ยถาสภาวาวโพโธ เอว, ตยิทํ กถํ มิจฺฉาทสฺสนนฺติ? โก วา เอวมาห – ‘‘จกฺขาทีนํ อสสฺสตภาวสนฺนิฎฺฐานํ มิจฺฉาทสฺสน’’นฺติ, อสสฺสเตสฺเยว ปน เกสญฺจิ ธมฺมานํ สสฺสตภาวาภินิเวโส อิธ มิจฺฉาทสฺสนํฯ เตน ปน เอกวาเร ปวตฺตมาเนน จกฺขาทีนํ อสสฺสตภาวาวโพโธ วิทูสิโต สํสฎฺฐภาวโต, วิสสํสโฎฺฐ วิย สโปฺพ สปฺปิมโณฺฑ สกิจฺจกรณาสมตฺถตาย สมฺมาทสฺสนปเกฺข ฐเปตพฺพตํ นารหตีติฯ อสสฺสตภาเวน นิจฺฉิตาปิ วา จกฺขุอาทโย สมาโรปิตชีวสภาวา เอว ทิฎฺฐิคติเกหิ คยฺหนฺตีติ ตทวโพธสฺส มิจฺฉาทสฺสนภาโว น สกฺกา นิวาเรตุํฯ เอวญฺจ กตฺวา อสงฺขตาย จ สงฺขตาย จ ธาตุยา วเสน ยถากฺกมํ เอกเจฺจ ธมฺมา สสฺสตา, เอกเจฺจ อสสฺสตาติ เอวํ ปวโตฺต วิภชฺชวาโทปิ เอกจฺจสสฺสตวาโท อาปชฺชตีติ เอวํปการา โจทนา อนวกาสา โหติ อวิปรีตธมฺมสภาวสมฺปฎิปตฺติภาวโตฯ กามเญฺจตฺถ ปุริมสสฺสตวาเทปิ อสสฺสตานํ ธมฺมานํ สสฺสตาติ คหณํ วิเสสโต มิจฺฉาทสฺสนํ, สสฺสตานํ ปน สสฺสตาติ คาโห น มิจฺฉาทสฺสนํ ยถาสภาวคฺคหณภาวโตฯ อสสฺสเตสฺเยว ปน เกจิเทว ธมฺมา สสฺสตาติ คเหตพฺพธเมฺมสุ วิภาคปฺปวตฺติยา อิมสฺส วาทสฺส วาทนฺตรตา วุตฺตาฯ น เจตฺถ สมุทาย โนฺตคธตฺตา เอกเทสสฺส สปฺปเทสสสฺสตคฺคาโห นิปฺปเทสสสฺสตคฺคาเห สโมธานํ คจฺฉตีติ สกฺกา วตฺตุํ วาทิตพฺพิสยวิเสสวเสน วาททฺวยสฺส ปวตฺตตฺตาฯ อเญฺญ เอว หิ ทิฎฺฐิคติกา ‘‘สเพฺพ ธมฺมา สสฺสตา’’ติ อภินิวิฎฺฐา, อเญฺญ เอกจฺจสสฺสตาติ สงฺขารานํ อนวเสสปริยาทานํ เอกเทสปริคฺคโห จ วาททฺวยสฺส ปริพฺยโตฺตเยวาติฯ

อนฺตานนฺติกาติ เอตฺถ อมติ คจฺฉติ เอตฺถ สภาโว โอสานนฺติ อโนฺต, มริยาทาฯ ตปฺปฎิเสเธน อนโนฺตฯ กสฺส ปนายํ อนฺตานโนฺตติ? โลกียติ สํสารนิสฺสรณตฺถิเกหิ ทิฎฺฐิคติเกหิ, โลกียติ วา เอตฺถ เตหิ ปุญฺญาปุญฺญํ ตพฺพิปาโก จาติ โลโกติ สงฺขฺยํ คตสฺส ปฎิภาคนิมิตฺตาทิสภาวสฺส อตฺตโนฯ อโนฺต จ อนโนฺต จ อนฺตานโนฺต จ เนวนฺตนานโนฺต จาติ อนฺตานโนฺต สามญฺญนิเทฺทเสน, เอกเสเสน วา ‘‘นามรูปปจฺจยา สฬายตน’’นฺติอาทีสุ วิยฯ อนฺตานนฺตสหจริโต วาโท อนฺตานโนฺต ยถา ‘‘กุนฺตา ปจรนฺตี’’ติฯ อนฺตานนฺตสนฺนิสฺสโย วา ยถา ‘‘มญฺจา อุกฺกุฎฺฐิํ กโรนฺตี’’ติฯ โส เอเตสมตฺถีติ อนฺตานนฺติกา, อนฺตานนฺตวาทิโนฯ ‘‘อนฺตวา อยํ โลโก, อนโนฺต อยํ โลโก, อนฺตวา จ อยํ โลโก อนโนฺต จ, เนวายํ โลโก อนฺตวา น ปนานโนฺต’’ติ เอวํ อนฺตํ วา อนนฺตํ วา อนฺตานนฺตํ วา เนวนฺตนานนฺตํ วา อารพฺภ ปวตฺตวาทาติ อโตฺถฯ จตุพฺพิธา หิ อนฺตานนฺตวาทิโน อนฺตวาที อนนฺตวาที อนฺตานนฺตวาที เนวนฺตนานนฺตวาทีติฯ ตถา หิ โกจิ ปฎิภาคนิมิตฺตํ จกฺกวาฬปริยนฺตํ อวเฑฺฒตฺวา ตํ ‘‘โลโก’’ติ คเหตฺวา อนฺตสญฺญี โลกสฺมิํ โหติฯ จกฺกวาฬปริยนฺตํ กตฺวา วฑฺฒิตกสิเณ ปน อนนฺตสญฺญี โหติฯ อุทฺธมโธ อวเฑฺฒตฺวา ปน ติริยํ วเฑฺฒตฺวา อุทฺธมโธ อนฺตสญฺญี ติริยํ อนนฺตสญฺญี โหติฯ โกจิ ปน ยสฺมา โลกสญฺญิโต อตฺตา อธิคตวิเสเสหิ มเหสีหิ กทาจิ อนโนฺต สกฺขิทิโฎฺฐ อนุสฺสุยฺยติ,

ตสฺมา เนวนฺตวาฯ ยสฺมา ปน เตหิเยว กทาจิ อนฺตวา สกฺขิทิฏฺฐ อนุสฺยฺยติ, ตสฺมา น ปน อน โนฺตติ เอวํ เนวนฺตนานนฺตสญฺญี โลกสฺมิํ โหติฯ เกจิ ปน ยทิ ปนายํ อตฺตา อนฺตวาสิยา, ทูรเทเส อุปปชฺชมานานุสฺสรณาทิกิจฺจนิปฺผตฺติ น สิยาฯ อถ อนโนฺต อิธ ฐิตสฺส เทวโลกนิรยาทีสุ สุขทุกฺขานุภวนมฺปิ สิยาฯ สเจ ปน อนฺตวา จ อนโนฺต จ, ตทุภยปฏิเสธโทสสมาโยโค, ตสฺมา อนฺตวา อนโนฺตติ จ อพฺยากรณีโย อตฺตาติ เอวํ ตกฺกนวเสน เนวนฺตนานนฺตสญฺญี โหตีติ วณฺณยนฺติฯ

เอตฺถ จ ยุตฺตํ ตาว ปุริมานํ ติณฺณํ วาทีนํ อนฺตญฺจ อนนฺตญฺจ อนฺตานนฺตญฺจ อารพฺภ ปวตฺตวาทตฺตา อนฺตานนฺติกตฺตํ, ปจฺฉิมสฺส ปน ตทุภยปฏิเสธนวเสน ปวตฺตวาทตฺตา กถํ อนฺตานนฺติกตฺตนฺติ? ตทุภยปฏิเสธนวเสน ปวตฺตวาทตฺตา เอวฯ ยสฺมา อนฺตานนฺตปอเสธวาโทปิ อนฺตานนฺตวิสโย เอว ตํ อารพฺภ ปวตฺตตฺตาฯ เอตทตฺถเมว หิ อารพฺภ ‘‘ปวตฺตวาทา’’ติ เหฏฺฐา วุตฺตํ, เอวํ สเนฺตปิ ยุตฺตํ ตาว ปจฺฉิมวาททฺวยสฺส อนฺตานนฺติกตฺตํ, อนฺตานนฺตานํ วเสน อุภยวิสยตฺตา เอเตสํ วาทสฺส, ปุริมวาททฺวยสฺส ปน กถํ วิสุํ อนฺตานนฺติกตฺตนฺติ? อุปจารวุตฺติยาฯ สมุทิเตสุ หิ อนฺตานนฺตวาเทสุ ปวตฺตมาโน อนฺตานนฺติกสโทฺท ตตฺถ นิรุฬฺหตาย ปเจฺจกมฺปิ อนฺตานนฺตวาทีสุ ปวตฺตติ ยถา อรูปชฺฌาเนสุ ปเจฺจกํ อฏฺฐวิโมกฺขปริยาโย, ยถา จ โลเก สตฺติสโยติฯ

อมราวิเกฺขปิกาติ เอตฺถ น มรติ น อุปจฺฉิชฺชตีติ อมราฯ กา สา? ‘‘เอวนฺติปิ เม โน, ตถาติปิ เม โน, อญฺญถาติปิ เม โน, โนติปิ เม โน, โน โนติปิ เม โน’’ติ (ที. นิ. ๑.๖๒) เอวํ ปวตฺตวาทวเสน ปริยนฺตรหิตา ทิฏฺฐิคติกสฺส ทิฏฺฐิ เจว วาจา จฯ ‘‘เอวนฺติปิ เม โน’’ติอาทินา วิวิโธ นานปฺปกาโร เขโป ปรวาทีนํ ขิปนํ วิเกฺขโป, อมราย ทิฏฺฐิยา วาจาย วา วิเกฺขโป อมราวิเกฺขโป, โส เอเตสมตฺถีติ อมราวิเกฺขปิกาฯ อถ วา อมราย ทิฏฺฐิยา วาจาย วิกฺขิปนฺตีติ อมราวิเกฺขปิโน, อมราวิเกฺขปิโน เอว **อมราวิเกฺขปิกา**ฯ อถ วา อมรา นาม มจฺฉชาติ, สา อุมฺมุชฺชนนิมุชฺชนาทิวเสน อุทเก สนฺธาวมานา คเหตุํ น สกฺกา, เอวเมว อยมฺปิ วาโท เอกสฺมิํ สภาเว อนวฏฺฐานโต อิโต จิโต จ สนฺธาวติ, คาหํ น อุปคจฺฉตีติ อมราย วิเกฺขโป วิยาติ อมราวิเกฺขโปติ วุจฺจติฯ อยญฺหิ อมราวิเกฺขปิโก ‘‘อิทํ กุสล’’นฺติ วา ‘‘อกุสล’’นฺติ วา ปุโฏฺฐ น กิญฺจิ พฺยากโรติฯ ‘‘อิทํ กุสล’’นฺติ วา ปุโฏฺฐ ‘‘เอวนฺติปิ เม โน’’ติ วทติฯ ตโต ‘‘กิํ อกุสล’’นฺติ วุเตฺต ‘‘ตถาติปิ เม โน’’ติ วทติฯ ‘‘กิํ อุภยโต อญฺญถา’’ติปิ วุเตฺต ‘‘อญฺญถาติปิ เม โน’’ติ วทติฯ ตโต ‘‘ติวิเธนปิ น โหติ, กิํ เต ลทฺธี’’ติ วุเตฺต ‘‘โนติปิ เม โน’’ติ วทติฯ ตโต ‘‘กิํ โน โน เต ลทฺธี’’ติ วุเตฺต ‘‘โน โนติปิ เม โน’’ติ วทติฯ เอวํ วิเกฺขปเมว อาปชฺชติ, เอกเมกสฺมิมฺปิ ปเกฺข น ติฏฺฐติฯ ตโต ‘‘อตฺถิ ปโร โลโก’’ติอาทินา ปุโฏฺฐปิ เอวเมว วิกฺขิปติ, น เอกสฺมิํ ปเกฺข ติฏฺฐติฯ โส วุตฺตปฺปกาโร อมราวิเกฺขโป เอเตสมตฺถีติ อมราวิเกฺขปิกาฯ

นนุ จายํ สโพฺพปิ อมราวิเกฺขปิโก กุสลาทโย ธเมฺม ปรโลกตฺถิกาทีนิ จ ยถาภูตํ อนวพุชฺฌมาโน ตตฺถ ตตฺถ ปญฺหํ ปุโฏฺฐ ปุจฺฉาย วิเกฺขปนมตฺตํ อาปชฺชติ, ตสฺส กถํ ทิฏฺฐิคติกภาโวฯ น หิ อวตฺตุกามสฺส วิย ปุจฺฉิตํ อชานนฺตสฺส วิเกฺขปกรณมเตฺตน ทิฏฺฐิคติกตา ยุตฺตาติ? วุจฺจเต – น เหว โข ปุจฺฉาย วิเกฺขปกรณมเตฺตน ตสฺส ทิฏฺฐิคติกตา, อถ โข มิจฺฉาภินิเวสวเสน สสฺสตาภินิเวสโตฯ มิจฺฉาภินิวิโฏฺฐเยว หิ ปุคฺคโล มนฺทพุทฺธิตาย กุสลาทิธเมฺม ปรโลกตฺถิกาทีนิ จ ยาถาวโต อสมฺปฏิปชฺชมาโน อตฺตนา อวิญฺญาตสฺส อตฺถสฺส ปรํ วิญฺญาเปตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย มุสาวาทาทิภเยน จ วิเกฺขปํ อาปชฺชตีติฯ ตถา จ วุตฺตํ ‘‘สเตฺตว อุเจฺฉททิฏฺฐิโย, เสสา สสฺสตทิฏฺฐิโย’’ติฯ อถ วา ปุญฺญปาปานํ ตพฺพิปากานญฺจ อนวโพเธน อสทฺทหเนน จ ตพฺพิสยาย ปุจฺฉาย วิเกฺขปกรณํเยว สุนฺทรนฺติ ขนฺติํ รุจิํ อุปฺปาเทตฺวา อภินิวิ

สนฺตสฺส อุปฺปนฺนา วิสุํเยว เจสา เอกา ทิฏฺฐิ สตฺตภงฺคทิฏฺฐิ วิยาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ตโตเยว จ วุตฺตํ ‘‘ปริยนฺตรหิตา ทิฏฺฐิคติกสฺส ทิฏฺฐิ เจว วาจา จา’’ติฯ

อธิจฺจสมุปฺปนฺนิกาติ เอตฺถ อธิจฺจ ยทิจฺฉกํ ยํ กิญฺจิ การณํ วินา สมุปฺปโนฺน อตฺตา จ โลโก จาติ ทสฺสนํ อธิจฺจสมุปฺปนฺนํฯ อตฺตโลกสญฺญิตานญฺหิ ขนฺธานํ อธิจฺจุปฺปตฺติอาการารมฺมณํ ทสฺสนํ ตทาการสนฺนิสฺสยวเสน ปวตฺติโต ตทาการสหจริตตาย จ อธิจฺจสมุปฺปนฺนนฺติ วุจฺจติ ยถา ‘‘มญฺจา โฆสนฺติ, กุนฺตา ปจรนฺตี’’ติ จฯ ตํ เอเตสมตฺถีติ อธิจฺจสมุปฺปนฺนิกาฯ

สญฺญีวาทาติ สญฺญี วาโท เอเตสมตฺถีติ สญฺญีวาทา ‘‘พุทฺธํ อสฺส อตฺถีติ พุโทฺธ’’ติ ยถาฯ อถ วา สญฺญีติ ปวโตฺต วาโท สญฺญีสหจรณนเยนฯ สญฺญี วาโท เยสํ เต สญฺญีวาทาฯ ‘‘รูปี อตฺตา โหติ อโรโค ปรํ มรณา, สญฺญีติ นํ ปญฺญเปนฺติ, อรูปี อตฺตา โหติ, รูปี จ อรูปี จ อตฺตา โหติ, เนว รูปี นารูปี จ อตฺตา โหติฯ อนฺตวา อตฺตา โหติ, อนนฺตวา อตฺตา โหติ, อนฺตวา จ อนนฺตวา จ อตฺตา โหติ, เนวนฺตวา นานนฺตวา อตฺตา โหติฯ เอกตฺตสญฺญี อตฺตา โหติ, นานตฺตสญฺญี อตฺตา โหติฯ ปริตฺตสญฺญี อตฺตา โหติ, อปฺปมาณสญฺญี อตฺตา โหติฯ เอกนฺตสุขี อตฺตา โหติ, เอกนฺตทุกฺขี อตฺตา โหติฯ สุขทุกฺขี อตฺตา โหติ, อทุกฺขมสุขี อตฺตา โหติ อโรโค ปรํ มรณา, สญฺญีติ นํ ปญฺญเปนฺตี’’ติ (ที. นิ. ๑.๗๖) เอวํ โสฬสวิเธน วิภตฺตวาทานเมตํ อธิวจนํฯ

อสญฺญีวาทา เนวสญฺญีนาสญฺญีวาทา จ สญฺญีวาเท วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพาฯ เกวลญฺหิ ‘‘สญฺญี อตฺตา’’ติ คณฺหนฺตานํ วเสน สญฺญีวาทา วุตฺตา, ‘‘อสญฺญี’’ติ จ ‘‘เนวสญฺญีนาสญฺญี’’ติ จ คณฺหนฺตานํ วเสน อสญฺญีวาทา จ เนวสญฺญีนาสญฺญีวาทา จ วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ ตตฺถ อสญฺญีวาทา ‘‘รูปี อตฺตา โหติ อโรโค ปรํ มรณา, อสญฺญีติ นํ ปญฺญเปนฺติ, อรูปี อตฺตา โหติ, รูปี จ อรูปี จ อตฺตา โหติ, เนว รูปี นารูปี อตฺตา โหติฯ อนฺตวา อตฺตา โหติ, อนนฺตวา อตฺตา โหติ, อนฺตวา จ อนนฺตวา จ อตฺตา โหติ, เนวนฺตวา นานนฺตวา อตฺตา โหติ อโรโค ปรํ มรณา, อสญฺญีติ นํ ปญฺญเปนฺตี’’ติ เอวํ อฏฺฐวิเธน วิภตฺตาฯ เนวสญฺญีนาสญฺญีวาทาปิ เอวเมว ‘‘รูปี อตฺตา โหติ อโรโค ปรํ มรณา, เนวสญฺญีนาสญฺญีติ นํ ปญฺญเปนฺตี’’ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๘๒) อฏฺฐวิเธน วิภตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ

อุเจฺฉทวาทาติ ‘‘อยํ อตฺตา รูปี จาตุมหาภูติโก มาตาเปตฺติกสมฺภโว กายสฺส เภทา อุจฺฉิชฺชติ วินสฺสติ, น โหติ ปรํ มรณา’’ติ (ที. นิ. ๑.๘๕) เอวมาทินา นเยน ปวตฺตํ อุเจฺฉททสฺสนํ อุเจฺฉโท สหจรณนเยนฯ อุเจฺฉโท วาโท เยสํ เต อุเจฺฉทวาทา, อุเจฺฉทวาโท วา เอเตสมตฺถีติ อุเจฺฉทวาทา, อุเจฺฉทํ วทนฺตีติ วา อุเจฺฉทวาทาฯ

ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานวาทาติ เอตฺถ ทิฏฺฐธโมฺม นาม ทสฺสนภูเตน ญาเณน อุปลทฺธธโมฺม, ปจฺจกฺขธโมฺมติ อโตฺถฯ ตตฺถ ตตฺถ ปฏิลทฺธตฺตภาวเสฺสตํ อธิวจนํฯ ทิฏฺฐธเมฺม นิพฺพานํ ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานํ, อิมสฺมิํเยว อตฺตภาเว ทุกฺขวูปสมนฺติ อโตฺถฯ ตํ วทนฺตีติ ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานวาทาฯ เต ปน ‘‘ยโต โข โภ อยํ อตฺตา ปญฺจหิ กามคุเณหิ สมปฺปิโต สมงฺคีภูโต ปริจาเรติ, เอตฺตาวตา โข โภ อยํ อตฺตา ปรมทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานปฺปโตฺต โหตี’’ติ (ที. นิ. ๑.๙๔) เอวมาทินา นเยน ทิเฏฺฐว ธเมฺม นิพฺพานํ ปญฺญเปนฺติฯ เต หิ มนุธาตุกามคุณสทิเส มานุสเก กามคุเณ, ปรนิมฺมิตวสวตฺติเทวราชสฺส กามคุณสทิเส ทิเพฺพ จ กามคุเณ อุปคตานํ ทิเฏฺฐว ธเมฺม นิพฺพานปฺปตฺติํ วทนฺติฯ

วิภชฺชวาทีติ เวรญฺชกเณฺฑ อาคตนเยเนว เวนยิกาทิภาวํ วิภชฺช วทตีติ วิภชฺชวาทีฯ

ตตฺถ หิ ภควตา ‘‘อหญฺหิ, พฺราหฺมณ, วินยาย ธมฺมํ เทเสมิ ราคสฺสา’’ติอาทึ วตฺวา ‘‘โน จ โข ยํ ตฺวํ สนฺธาย วเทสี’’ติอาทินา เวรญฺชพฺราหฺมณสฺส อตฺตโน เวนยิกาทิภาโว วิภชฺช วุตฺโตติฯ อปิจ โสมนสฺสาทีนํ จีวราทีนญฺจ เสวิตพฺพาเสวิตพฺพภาวํ วิภชฺช วทตีติ **วิภชฺชวาที,** สสฺสตุเจฺฉทวาเท วา วิภชฺช วทตีติ วิภชฺชวาที, ‘‘สสฺสโต อตฺตา จ โลโก จา’’ติอาทีนํ ฐปนียานํ ปญฺหานํ ฐปนโต ราคาทิขยสงฺขาตสฺส สสฺสตสฺส ราคาทิกายทุจฺจริตาทิอุเจฺฉทสฺส วจนโต วิภชฺชวาที, สสฺสตุเจฺฉทภูเต อุโภ อเนฺต อนุปคมฺม มชฺฌิมปฏิปทาภูตสฺส ปฏิจฺจสมุปฺปาทสฺส เทสนโต วิภชฺชวาที, ภควาฯ **ปรปฺปวาทํ มทฺทโนฺต**ติ ตสฺมึ ตติยสงฺคีติกาเล อุปฺปนฺนํ วาทํ, ตโต ปฏฺฐาย ยาว สทฺธมฺมนฺตรธานา อายตึ อุปฺปชฺชนกวาทญฺจ สนฺธาย วุตฺตํฯ ตสฺมิญฺหิ สมาคเม อยํ เถโร ยานิ จ ตทา อุปฺปนฺนานิ วตฺถูนิ, ยานิ จ อายตึ อุปฺปชฺชิสฺสนฺติ, สเพฺพสมฺปิ เตสํ ปฏิพาหนตฺถํ สตฺถารา ทินฺนนยวเสเนว ตถาคเตน ฐปิตมาติกํ วิภชโนฺต สกวาเท ปญฺจ สุตฺตสตานิ, ปรวาเท ปญฺจาติ สุตฺตสหสฺสํ อาหริตฺวา ตทา อุปฺปนฺนวาทสฺส มทฺทนโต ปรปฺปวาทมทฺทนํ อายตึ อุปฺปชฺชนกวาทานํ ปฏิเสธนลกฺขณภาวโต อายตึ ปฏิเสธลกฺขณํ กถาวตฺถุปฺปกรณํ อกาสิฯ

อิติ สมนฺตปาสาทิกาย วินยฎฺฐกถาย สารตฺถทีปนิยํ

ตติยสงฺคีติกถาวณฺณนา สมตฺตาฯ

อาจริยปรมฺปรกถาวณฺณนา

‘‘เกนาภต’’นฺติ อิมํ ปญฺหํ วิสเชฺชเนฺตน ชมฺพุทีเป ตาว อาจริยปรมฺปรา ยาว ตติยสงฺคีติ, ตาว ทเสฺสตฺวา อิทานิ สีหฬทีเป อาจริยปรมฺปรํ ทเสฺสตุํ **‘‘ตติยสงฺคหโต ปน อุทฺธ’’**นฺติ อาทิ อารทฺธํฯ **อิมํ ทีป**นฺติ อิมํ ตมฺพปณฺณิทีปํฯ **กญฺจิ กาล**นฺติ กิสฺมิญฺจิ กาเลฯ **โปราณา**ติ อฎฺฐกถาจริยาฯ **ภทฺทนาโม**ติ ภทฺทสาลเตฺถโรฯ นามสฺส เอกเทเสนปิ หิ โวหาโร ทิสฺสติ ‘‘เทวทโตฺต ทโตฺต’’ติ ยถาฯ อาคุํ น กโรนฺตีติ **นาคา**ฯ วินยปิฎกํ วาจยึสูติ สมฺพโนฺธฯ **ตมฺพปณฺณิยา**ติ ภุมฺมวจนํฯ **นิกาเย ปญฺจ วาเจสุ**นฺติ วินยาภิธมฺมวเชฺช ทีฆนิกายาทิเก ปญฺจ นิกาเย จ วาเจสุํฯ **สตฺต เจว ปกรเณ**ติ ธมฺมสงฺคณีวิภงฺคาทิเก สตฺต อภิธมฺมปฺปกรเณ จ วาเจสุนฺติ อโตฺถฯ อสนิ วิย สิลุจฺจเย กิเลเส เมธติ หึสตีติ เมธา, ขิปฺปํ คหณธารณเฎฺฐน วา เมธา, ปญฺญา, สา เอตสฺส อตฺถีติ **เมธาวีฯ ติเปฎโก**ติ ตีณิ ปิฎกานิ เอตสฺส อตฺถีติ ติเปฎโก, เตปิฎโกติ วุตฺตํ โหติ, ติปิฎกปริยตฺติธโรติ อโตฺถฯ ตารกานํ ราชาติ **ตารกราชา,** จนฺทิมาฯ **อติโรจถา**ติ อติวิย วิโรจิตฺถฯ **ปุปฺผนาโม**ติ มหาปทุมเตฺถโรฯ **สทฺธมฺมวํสโกวิโท**ติ สทฺธมฺมตนฺติยา โกวิโทฯ **ปุปฺผนาโม**ติ สุมนเตฺถโรฯ **ชมฺพุทีเป ปติฎฺฐิโต**ติ สุมนเตฺถโร กิร เอกสฺมึ สมเย สีหฬทีปมฺหิ สาสเน โอสกฺกมาเน ชมฺพุทีปํ คนฺตฺวา อุคฺคณฺหิตฺวา สาสนํ อนุรกฺขโนฺต ตเตฺถว ปติฎฺฐาสิฯ **มคฺคโกวิทา**ติ สคฺคมคฺคโมกฺขมเคฺคสุ โกวิทาฯ

ภารํ กตฺวาติ เตสํ เตสํ ภิกฺขูนํ สาสนํ ภารํ กตฺวา, ปฏิพทฺธํ กตฺวาติ อโตฺถฯ **‘‘เต เต ภิกฺขู ตตฺถ ตตฺถ เปเสสี’’**ติ สเงฺขปโต วุตฺตเมวตฺถํ วิตฺถาเรตฺวา ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘มชฺฌนฺติกเตฺถรํ กสฺมีรคนฺธารรฎฺฐํ เปเสสี’’**ติอาทิฯ **มหึสกมณฺฑล**นฺติ อนฺธกรฎฺฐํ วทนฺติฯ **วนวาสิ**นฺติ วนวาสิรฎฺฐํฯ อตฺตา ปญฺจโม เอเตสนฺติ **อตฺตปญฺจมา,** ตํ ตํ ทิสาภาคํ ปญฺจ ปเญฺจว ภิกฺขู อคมํสูติ วุตฺตํ โหติฯ

อิทานิ ตตฺถ ตตฺถ คตานํ เถรานํ กิจฺจานุภาวํ ทเสฺสตุกาโม มชฺฌนฺติกเตฺถรสฺส คตฎฺฐาเน กิจฺจํ ตาว ทเสฺสโนฺต **‘‘เตน โข ปน สมเยน กสฺมีรคนฺธารรเฎฺฐ’’**ติอาทิมาหฯ

กรกวสฺสนฺติ หิมปาตนกวสฺสํฯ **หราเปตฺวา**ติ อุทโกเฆน หราเปตฺวาฯ **อรวาฬทหปิฏฺฐิย**นฺติ อรวาฬทหสฺส อุทกปิฏฺฐิยํฯ **ฉินฺนภินฺนปฏธโร**ติ สตฺถเกน ฉินฺนํ รเงคน ภินฺนํ วณฺณวิการมาปนฺนํ ปฏํ ธาเรตีติ ฉินฺนภินฺนปฏธโรฯ อถ วา สตฺถเกน ฉินฺนานํ คิหิวตฺถวิสภาคานํ กาสาวานํ ธารณโต **ฉินฺนภินฺนปฏธโรฯ ภณฺฑู**ติ มุณฺฑโกฯ **กาสาววสโน**ติ กาสาววตฺถนิวโตฺถฯ **มกฺขํ อสหมาโน**ติ เถรํ ปฏิจฺจ อตฺตโน สนฺตาเน อุปฺปนฺนํ ปเรสํ คุณมกฺขนลกฺขณํ มกฺขํ อสหมาโน สนฺธาเรตุํ อธิสหิตุํ วูปสเมตุํ อสโกฺกโนฺตฯ **ภิํสนกานี**ติ เภรวารมฺมณานิฯ ตานิ ทเสฺสตุํ **"ตโต ตโต ภุสา วาตา วายนฺตี"**ติอาทิมาหฯ **ภุสา วาตา**ติ รุกฺขเภทนปพฺพตกูฏนิปาตนสมตฺถา พลววาตาฯ **อสนิโย ผลนฺตี**ติ อสนิโย ภิชฺชนฺติ, ปตนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ **ปหรณวุฏฺฐิโย**ติ อเนกปฺปการา อาวุธวุฏฺฐิโยฯ **นิทฺธมถา**ติ คเหตฺวา อปเนถฯ **ภิํสนก**นฺติ นาคราชสฺส กายิกวาจสิกปโยคชนิตภยนิมิตฺตํ วิปฺปการํฯ

เม ภยเภรวํ ชเนตุํ ปฏิพโล น อสฺส น ภเวยฺยาติ สมฺพโนฺธฯ ตตฺถ **ภยเภรวํ** นาม ขุทฺทานุขุทฺทกํ ภยํฯ อถ วา **ภย**นฺติ จิตฺตุตฺราสภยํ, ปฏิฆภยเสฺสตํ อธิวจนํฯ **เภรว**นฺติ ภยชนกมารมฺมณํฯ **สเจปิ ตฺวํ มหิํ สพฺพ**นฺติ สเจปิ ตฺวํ มหานาค สพฺพํ มหิํ สมุเทฺทน สห **สสมุทฺทํ** ปพฺพเตน สห **สปพฺพตํ** อุกฺขิปิตฺวา **มมูปริ** มยฺหํ สีโสปริ ขิเปยฺยาสีติ อโตฺถฯ เม ภยเภรวํ ชเนตุํ เนว สกฺกุเณยฺยาสีติ สมฺพโนฺธฯ **อญฺญทตฺถู**ติ เอกํเสนฯ **ตเววสฺส วิฆาโต อุรคาธิปา**ติ อุรคานํ นาคานํ อธิปติ ราช ตว เอว วิฆาโต ทุกฺขํ วิหิํสา อสฺส ภเวยฺยาติ อโตฺถฯ

ธมฺมิยา กถาย สนฺทเสฺสตฺวาติอาทีสุ ตงฺขณานุรูปาย ธมฺมเทสนาย ทิฏฺฐธมฺมสมฺปรายิกํ อตฺถํ สนฺทเสฺสตฺวา กุสเล ธเมฺม **สมาทเปตฺวา** คณฺหาเปตฺวา ตตฺถ จ นํ **สมุเตฺตเชตฺวา** สอุสฺสาหํ กตฺวา ตาย จ สอุสฺสาหตาย อเญฺญหิ จ วิชฺชมานคุเณหิ **สมฺปหํเสตฺวา** โตเสตฺวาติ อโตฺถฯ เถเรน กตํ นาคานุสาสนํ ทเสฺสโนฺต **"อถายสฺมา"**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อิโต อุทฺธํ ยถา ปุเร**ติ ยถา ตุเมฺห อิโต ปุเร สทฺธมฺมสวนุปฺปตฺติวิรหิตกาเล ปรสฺส โกธํ อุปฺปาทยิตฺถ, อิทานิ อิโต ปฏฺฐาย อุทฺธํ อนาคเต โกธญฺจ มา ชนยิตฺถ, วิชาตมาตุยาปิ ปุเตฺต สิเนหเจฺฉทนํ สพฺพวินาสมูลกํ สสฺสฆาตกญฺจ มา กริตฺถาติ อโตฺถฯ **สุขกามา หิ ปาณิโน**ติ เอตฺถ **หิ**-สโทฺท การโณปเทเส, ยสฺมา สเพฺพ สตฺตา สุขกามา, ตสฺมา หิตสุขอุปเจฺฉทกรํ สสฺสฆาตญฺจ มา กโรถาติ วุตฺตํ โหติฯ

ยถานุสิฏฺฐนฺติ ยํ ยํ อนุสิฏฺฐํ ยถานุสิฏฺฐํ, อนุสิฏฺฐํ อนติกฺกมฺม วา ยถานุสิฏฺฐํ, เถเรน ทิโนฺนวาทํ อนติกฺกมฺมาติ วุตฺตํ โหติฯ **ธมฺมาภิสมโย อโหสี**ติ ปฐมมคฺคผลาธิคโม อโหสีติ วทนฺติฯ **กุลสตสหสฺส**นฺติ อิมินา ปุริสานํ สตสหสฺสํ ทเสฺสติฯ **กสฺมีรคนฺธารา**ติ กสฺมีรคนฺธารรฏฺฐวาสิโนฯ **กาสาวปโชฺชตา**ติ ภิกฺขูนํ นิวตฺถปารุตกาสาววเตฺถหิ โอภาสิตาฯ **อิสิวาตปฏิวาตา**ติ ภิกฺขูนํ นิวาสนปารุปนวาเตน เจว หตฺถปาทานํ สมิญฺชนปสารณาทิวาเตน จ สมนฺตโต พีชิยมานา อเหสุํฯ **ทุฏฺฐ**นฺติ กุปิตํฯ **พนฺธนา**ติ สํสารพนฺธนโตฯ

ธมฺมจกฺขุนฺติ เหฏฺฐามคฺคตฺตเย ญาณํฯ เกจิ ปเนตฺถ ''ปฐมมคฺคญาณเมว เต ปฏิลภิํสู''ติ วทนฺติฯ **โจเทตฺวา เทวทูเตหี**ติ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๓.๒๖๓ อาทโย) **เทวทูตสุตฺตนฺตเทสนาว**เสน (ม. นิ. ๓.๒๖๑ อาทโย) ทหรกุมาโร ชราชิณฺณสโตฺต คิลานสโตฺต กมฺมการณากมฺมการณิกา วา มตสโตฺตติ อิเมหิ ปญฺจหิ เทวทูเตหิ โจเทตฺวา โอวทิตฺวา, สํเวคํ อุปฺปาเทตฺวาติ อโตฺถฯ ทหรกุมาราทโย หิ ตตฺถ ''เทวทูตา''ติ วุจฺจนฺติฯ ตถา หิ ทหรกุมาโร อตฺถโต เอวํ วทติ นาม ''ปสฺสถ โภ มยฺหมฺปิ ตุมฺหากํ วิย หตฺถปาทา อตฺถิ, สเก ปนมฺหิ มุตฺตกรีเส ปลิปโนฺน, อตฺตโน ธมฺมตาย อุฏฺฐหิตฺวา นหายิตุํ น สโกฺกมิ, 'อหํ กิลิโฏฺฐ, นหาเปถ ม'นฺติ วตฺ

ตุมฺปิ น สโกฺกมิ, ชาติโตมฺหิ อปริมุตฺตตาย เอทิโส ชาโต, น โข ปนาหเมว, ตุเมฺหปิ ชาติโต อปริมุตฺตาวฯ ยเถว หิ มยฺหํ, เอวํ ตุมฺหากมฺปิ ชาติ อาคมิสฺสติ, อิติ ตสฺสา ปุเร อาคมนาว กลฺยาณํ กโรถา’’ติฯ เตเนส เทวทูโต นาม ชาโตฯ

ชราชิณฺณสโตฺตปิ อตฺถโต เอวํ วทติ นาม ‘‘ปสฺสถ โภ อหมฺปิ ตุเมฺห วิย ตรุโณ อโหสิํ อูรุพลพาหุพลชวสมฺปโนฺน, ตสฺส เม ตา พลชวสมฺปตฺติโย อนฺตรหิตา, หตฺถปาทา หตฺถปาทกิจฺจญฺจ น กโรนฺติ, ชรายมฺหิ อปริมุตฺตตาย เอทิโส ชาโต, น โข ปนาหเมว, ตุเมฺหปิ ชราย อปริมุตฺตาวฯ ยเถว หิ มยฺหํ, เอวํ ตุมฺหากมฺปิ ชรา อาคมิสฺสติ, อิติ ตสฺสา ปุเร อาคมนาว กลฺยาณํ กโรถา’’ติฯ เตเนส เทวทูโต นาม ชาโตฯ

คิลานสโตฺตปิ อตฺถโต เอวํ วทติ นาม ‘‘ปสฺสถ โภ อหมฺปิ ตุเมฺห วิย นิโรโค อโหสิํ, โสมฺหิ เอตรหิ พฺยาธินา อภิหโต สเก มุตฺตกรีเส ปลิปโนฺน, อุฎฺฐาตุมฺปิ น สโกฺกมิ, วิชฺชมานาปิ เม หตฺถปาทา หตฺถปาทกิจฺจํ น กโรนฺติ, พฺยาธิโตมฺหิ อปริมุตฺตตาย เอทิโส ชาโต, น โข ปนาหเมว, ตุเมฺหปิ พฺยาธิโต อปริมุตฺตาวฯ ยเถว หิ มยฺหํ, เอวํ ตุมฺหากมฺปิ พฺยาธิ อาคมิสฺสติ, อิติ ตสฺส ปุเร อาคมนาว กลฺยาณํ กโรถา’’ติฯ เตเนส เทวทูโต นาม ชาโตฯ

กมฺมการณา กมฺมการณิกา วา จตุโตฺถ เทวทูโตติ เวทิตพฺพาฯ ตตฺถ กมฺมการณปเกฺข ทฺวตฺติํส ตาว กมฺมการณา อตฺถโต เอวํ วทนฺติ นาม ‘‘มยํ นิพฺพตฺตมานา น รุเกฺข วา ปาสาเณ วา นิพฺพตฺตาม, ตุมฺหาทิสานํ สรีเร นิพฺพตฺตาม, อิติ อมฺหากํ ปุเร นิพฺพตฺติโตว กลฺยาณํ กโรถา’’ติฯ เตเนตา เทวทูตา นาม ชาตาฯ กมฺมการณิกาปิ อตฺถโต เอวํ วทนฺติ นาม ‘‘มยํ ทฺวตฺติํส กมฺมการณา กโรนฺตา น รุกฺขาทีสุ กโรม, ตุมฺหาทิเสสุ สเตฺตสุเยว กโรม, อิติ อมฺหากํ ตุเมฺหสุ ปุเร กมฺมการณาการณโตว กลฺยาณํ กโรถา’’ติฯ เตเนเตปิ เทวทูตา นาม ชาตาฯ

มตกสโตฺตปิ อตฺถโต เอวํ วทติ นาม ‘‘ปสฺสถ โภ มํ อามกสุสาเน ฉฑฺฑิตํ อุทฺธุมาตกาทิภาวํ ปตฺตํ, มรณโตมฺหิ อปริมุตฺตตาย เอทิโส ชาโต, น โข ปนาหเมว, ตุเมฺหปิ มรณโต อปริมุตฺตาวฯ ยเถว หิ มยฺหํ, เอวํ ตุมฺหากมฺปิ มรณํ อาคมิสฺสติ, อิติ ตสฺส ปุเร อาคมนาว กลฺยาณํ กโรถา’’ติฯ เตเนส เทวทูโต นาม ชาโตฯ ตสฺมา ทหรกุมาราทโย เอตฺถ ‘‘เทวทูตา’’ติ เวทิตพฺพาฯ

อนมตคฺคิยนฺติ อนมตคฺคสํยุตฺตํ (สํ. นิ. ๒.๑๒๔)ฯ **ธมฺมามตํ ปาเยสี**ติ โลกุตฺตรธมฺมามตํ ปานํ ปฎิลาภกรณวเสน ปาเยสีติ อโตฺถฯ **สมธิกานี**ติ สหาธิกานิฯ สหโตฺถ เหตฺถ สํสโทฺทฯ **อิสี**ติ สีลกฺขนฺธาทโย ธมฺมกฺขเนฺธ เอสิ คเวสิ ปริเยสีติ อิสีติ วุจฺจติฯ **ปญฺจ รฎฺฐานี**ติ ปญฺจวิธจีนรฎฺฐานิฯ หิมวนฺตํ คนฺตฺวา ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนํ ปกาเสโนฺต ยกฺขเสนํ ปสาทยีติ โยเชตพฺพํฯ

เตน จ สมเยนาติ ตสฺมิํ สมเย เตสํ คมนโต ปุพฺพภาคกาเลฯ **ลทฺธํ ภวิสฺสตี**ติ เวสฺสวณสนฺติกา ลทฺธํ ภวิสฺสติฯ **เวคสา**ติ เวเคนฯ **สมนฺตโต อารกฺขํ ฐเปสี**ติ ‘‘อิโต ปฎฺฐาย มา ปวิสนฺตู’’ติ อธิฎฺฐานวเสน สมนฺตา อารกฺขํ ฐเปสิฯ **อฑฺฒุฑฺฒานิ สหสฺสานี**ติ อเฑฺฒน จตุตฺถานิ อฑฺฒุฑฺฒานิ, อติเรกปญฺจสตานิ ตีณิ สหสฺสานีติ วุตฺตํ โหติฯ **ทิยฑฺฒสหสฺส**นฺติ อเฑฺฒน ทุติยํ ทิยฑฺฒํ, อติเรกปญฺจสตํ เอกํ สหสฺสนฺติ อโตฺถฯ **โสณุตฺตรา**ติ โสโณ จ อุตฺตโร จ โสณุตฺตราฯ **นิทฺธเมตฺวานา**ติ ปลาเปตฺวานฯ **อเทสิสฺ**นฺติ อเทสยุํฯ

อชฺฌิโฏฺฐติ อาณตฺโตฯ **ปุน ทานี**ติ เอตฺถ **ทานี**ติ นิปาตมตฺตํ, ปุน อาคเจฺฉยฺยาม วา น วาติ อโตฺถฯ **ราชคหนครปริวตฺตเกนา**ติ ราชคหนครํ ปริวเชฺชตฺวา ตโต พหิ ตํ ปทกฺขิณํ กตฺวา คตมเคฺคน คมเนน วาฯ อิทานิ เถรมาตุยา เวฏิสนคเร นิวาสการณํ ทเสฺสตุํ ตสฺส นครสฺส ตสฺสา ชาติภูมิภาวํ เถรสฺส จ อฏฺฐุปฺปตฺติํ ทเสฺสโนฺต **"อโสโก กิร กุมารกาเล"**ติอาทิมาหฯ

อยํ ปเนตฺถ อนุปุพฺพิกถา – ปุเพฺพ กิร โมริยวํเส ชาตสฺส จนฺทคุตฺตสฺส นาม รโญฺญ ปุโตฺต พินฺทุสาโร นาม กุมาโร ปิตุ อจฺจเยน ปาฏลิปุตฺตมฺหิ นคเร ราชา อโหสิฯ ตสฺส เทฺว ปุตฺตา สอุทริยา อเหสุํ, เตสํ เอกูนสตมตฺตา เวมาติกภาตโร อเหสุํฯ ราชา ปน เตสํ สพฺพเชฏฺฐกสฺส อโสกกุมารสฺส อุปรชฺชฏฺฐานญฺจ อวนฺติรฏฺฐญฺจ ทตฺวา อเถกทิวสํ อตฺตโน อุปฏฺฐานํ อาคตํ ทิสฺวา ''ตาต, อุปราช, ตว รฏฺฐํ คนฺตฺวา ตตฺถ อุเชฺชนีนคเร วสาหี''ติ อาณาเปสิฯ โส ปิตุ วจเนน ตํ อุเชฺชนิํ คจฺฉโนฺต อนฺตรามเคฺค เวฏิสคิรินคเร เวฏิสนามกสฺส เสฏฺฐิสฺส ฆเร นิวาสํ อุปคนฺตฺวา ตสฺส เสฏฺฐิสฺส ธีตรํ ลกฺขณสมฺปนฺนํ โยพฺพนปฺปตฺตํ เวฏิสคิริํ นาม กุมาริํ ทิสฺวา ตาย ปฏิพทฺธจิโตฺต มาตาปิตูนํ กถาเปตฺวา ตํ เตหิ ทินฺนํ ปฏิลภิตฺวา ตาย สทฺธิํ สํวาสํ กเปฺปสิฯ สา เตน สํวาเสน สญฺชาตคพฺภา หุตฺวา ตโต อุเชฺชนิํ นีตา มหินฺทกุมารํ ชนยิฯ ตโต วสฺสทฺวเย อติกฺกเนฺต สงฺฆมิตฺตญฺจ ธีตรํ อุปลภิตฺวา อุปราเชน สทฺธิํ ตตฺถ วสติฯ อุปราชสฺส ปน ปิตา พินฺทุสาโร มรณมเญฺจ นิปโนฺน ปุตฺตํ อโสกกุมารํ สริตฺวา ตํ ปโกฺกสาเปตุํ อุเชฺชนิํ มนุเสฺส เปเสสิฯ เต ตโต อุเชฺชนิํ คนฺตฺวา อโสกสฺส ตํ ปวตฺติํ อาโรเจสุํฯ เตสํ วจเนน โส ปิตุ สนฺติกํ ตุริตคมเนนาคจฺฉโนฺต อนฺตรามเคฺค เวฏิสคิรินครมฺหิ ปุตฺตทาเร ฐเปตฺวา ปิตุ สนฺตกํ ปาฏลิปุตฺตนครํ คนฺตฺวา คตสมนนฺตรเมว กาลกตสฺส ปิตุโน สรีรกิจฺจํ การาเปตฺวา ตโต เอกูนสตมเตฺต เวมาติกภาตโร จ ฆาตาเปตฺวา วิหตกณฺฏโก หุตฺวา ตตฺถ ฉตฺตํ อุสฺสาเปตฺวา อภิเสกํ คณฺหิฯ ตทาปิ เถรมาตา ทารเก รโญฺญ สนฺติกํ เปเสตฺวา สยํ ตเตฺถว เวฏิสคิรินคเร วสิฯ เตน วุตฺตํ **"สา ตสฺส มาตา เตน สมเยน ญาติฆเร วสี"**ติฯ

อาโรเปสีติ ปฏิปาเทสิฯ **อมฺหากํ อิธ กตฺตพฺพกิจฺจํ นิฏฺฐิต**นฺติ มาตุ ทสฺสนสฺส กตภาวํ สนฺธายาหฯ **อนุภวตุ ตาว เม ปิตรา เปสิตํ อภิเสก**นฺติอาทีสุ อภิเสกเปสนาทิกถา วิตฺถาเรน อุตฺตรโต อาวิ ภวิสฺสติฯ **ฉณตฺถ**นฺติ ฉณนิมิตฺตํ, ฉณเหตูติ อโตฺถ, สยํ ฉณกีฬํ อกาตุกาโมติ วุตฺตํ โหติฯ ตทา กิร เทวานํปิยติโสฺส เชฏฺฐมูลมาสปุณฺณมิยํ นกฺขตฺตํ โฆสาเปตฺวา ''สลิลกีฬาฉณํ กโรถา''ติ อมเจฺจ อาณาเปตฺวา สยํ มิควํ กีฬิตุกาโม มิสฺสกปพฺพตํ อคมาสิฯ **มิสฺสกปพฺพต**นฺติ ปํสุปาสาณมิสฺสกตฺตา เอวํลทฺธนามํ ปพฺพตํฯ **ทิฏฺฐสโจฺจ**ติ อนาคามิมเคฺคน ปฏิวิทฺธสโจฺจ, อนาคามิผลํ ปโตฺตติ วุตฺตํ โหติฯ โส กิร เถเรน อตฺตโน มาตุเทวิยา เทสิตํ ธมฺมํ สุตฺวา อนาคามิผลํ สจฺฉากาสิ, โส จ เถรสฺส ภาคิเนโยฺยติ เวทิตโพฺพฯ ตถา หิ เถรสฺส มาตุเทวิยา ภคินี ตสฺสา ธีตา, ตสฺสา อยํ ปุโตฺตฯ วุตฺตเญฺหตํ **มหาวํเส** –

> ''เทวิยา ภคินี ธีตุ, ปุโตฺต ภณฺฑุกนามโก;
> เถเรน เทวิยา ธมฺมํ, สุตฺวา เทสิตเมว ตุ;
> อนาคามิผลํ ปตฺวา, วสิ เถรสฺส สนฺติเก''ติฯ

สมฺมาสมฺพุเทฺธน จ ตุเมฺห พฺยากตาติ โพธิมูเล เอว พุทฺธจกฺขุนา โลกํ โวโลเกตฺวา ตมฺพปณฺณิทีปํ ทิสฺวา อนาคเต ตสฺส ทีปสฺส สมฺปตฺติํ ทิเสฺวาน สมฺมาสมฺพุเทฺธน ''อนาคเต มหิโนฺท นาม ภิกฺขุ ตมฺพปณฺณิทีปํ ปสาเทสฺสตี''ติ ตุเมฺห พฺยากตาฯ ตตฺถ **ตมฺพปณฺณิทีป**นฺติ ทีปวาสิโน วุตฺตาฯ อินฺทฺริยปโรปริยตฺตญาณํ อาสยานุสยญาณญฺจ **"พุทฺธจกฺขู"**ติ วุจฺจ

ติฯ เตน ปน อินฺทฺริยปโรปราทิํ วินา อญฺญํ น สกฺกา ทฏฺฐุนฺติ ‘‘โวโลเกนฺต’’ติ อวตฺวา **‘‘โวโลเกตฺวา’’**ติ วุตฺตํฯ **เอตมตฺถ**นฺติ ‘‘อนาคเต มหิโนฺท นาม ภิกฺขุ ตมฺพปณฺณิทีปํ ปสาเทสฺสตี’’ติ อิมมตฺถํฯ

เวภฺสคิริมฺหิ ราชคเหติ เทวิยา กตวิหาเรฯ กาโลว คมนสฺส, คจฺฉาม ทีปมุตฺตมนฺติ โยเชตพฺพํฯ อิทญฺจ เตสํ ปริวิตกฺกนิทสฺสนํฯ **ปฬีนา**ติ อากาสํ ปกฺขนฺทิํสุฯ **อมฺพเร**ติ อากาเสฯ เอวมากาสํ ปกฺขนฺทิตฺวา กิํ เต อกํสูติ เจติยปพฺพเต นิปติํสูติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘เอวมุปฺปติตา เถรา, นิปติํสุ นคุตฺตเม’’**ติฯ อิทานิ ตสฺส ปพฺพตสฺส ปติฎฺฐิตฏฺฐานํ เถรานญฺจ ตตฺถ นิปติตฏฺฐานํ ทเสฺสตุํ **‘‘ปุรโต ปุรเสฎฺฐสฺสา’’**ติอาทิคาถมาหฯ **ปุรโต**ติ ปาจีนทิสาภาเคฯ **ปุรเสฎฺฐสฺสา**ติ อนุราธปุรสงฺขาตสฺส ปุรวรสฺสฯ **เมฆสนฺนิเภ**ติ สมนฺตโต นีลวณฺณตฺตา นีลมหาเมฆสทิเสฯ **สีลกูฏมฺหี**ติ เอวํนามเก ปพฺพตกูเฏฯ **หํสาว นคมุทฺธนี**ติ ปพฺพตมุทฺธนิ หํสา วิยฯ

ตตฺถ ปน ปติฎฺฐหโนฺต กทา ปติฎฺฐหีติ อาห **‘‘เอวํ อิฎฺฎิยาทีหิ สทฺธิ’’**นฺติอาทิฯ **ปรินิพฺพานโต**ติ ปรินิพฺพานวสฺสโต ตํ อวธิภูตํ มุญฺจิตฺวา ตโต อุทฺธํ ทฺวินฺนํ วสฺสสตานํ อุปริ ฉตฺติํสติเม วเสฺสติ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ กถํ เวทิตโพฺพติ อาห **‘‘อชาตสตฺตุสฺส หี’’**ติอาทิฯ **ตสฺมิํเยว วเสฺส**ติ เอตฺถ ยสฺมิํ สํวจฺฉเร ยสฺมิญฺจ ทิวเส ภควา ปรินิพฺพุโต, ตสฺมิํ สํวจฺฉเร ตสฺมิํเยว จ ทิวเส วิชยกุมาโร อิมํ ทีปมาคโตติ วทนฺติฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘ลงฺกายํ วิชยสนามโก กุมาโร,
> โอติโณฺณ ถิรมติ ตมฺพปณฺณิทีเป;
> สาลานํ ยมกคุณานมนฺตรสฺมิํ,
> นิพฺพาตุํ สยิตทิเน ตถาคตสฺสา’’ติฯ

สีหกุมารสฺส ปุโตฺตติ เอตฺถ กาลิงฺคราชธีตุ กุจฺฉิสฺมิํ สีหสฺส ชาโต กุมาโร สีหกุมาโรติ เวทิตโพฺพ, ปุเพฺพ อมนุสฺสาวาสตฺตา อาห **‘‘มนุสฺสาวาสํ อกาสี’’**ติฯ **จุทฺทสเม วเสฺส**ติ จุทฺทสเม วเสฺส สมฺปเตฺตฯ **อิธ วิชโย กาลมกาสี**ติ อิมสฺมิํ ตมฺพปณฺณิทีเป วิชยราชกุมาโร อฎฺฐติํส วสฺสานิ รชฺชํ กาเรตฺวา กาลมกาสิฯ ตถา หิ อชาตสตฺตุ ราชา ทฺวตฺติํส วสฺสานิ รชฺชํ กาเรสิ, อุทยภโทฺท โสฬส วสฺสานิ, ตสฺมา อชาตสตฺตุสฺส อฎฺฐมวสฺสํ อิธ วิชยสฺส ปฐมวสฺสนฺติ กตฺวา ตโต อุทฺธํ อชาตสตฺตุสฺส จตุวีสติ วสฺสานิ อุทยภทฺทสฺส จุทฺทส วสฺสานีติ วิชยสฺส อฎฺฐติํส วสฺสานิ ปริปูริํสุฯ ตถา จ วุตฺตํ –

> ‘‘วิชโย ลงฺกมาคมฺม, สตฺถุ นิพฺพานวาสเร;
> อฎฺฐติํส สมากาสิ, รชฺชํ ยกฺขวิมทฺทโก’’ติฯ

‘‘อุทยภทฺทสฺส ปญฺจทสเม วเสฺส ปณฺฑุวาสุเทโว นาม อิมสฺมิํ ทีเป รชฺชํ ปาปุณี’’ติ วุตฺตตฺตา อุทยภทฺทสฺส จุทฺทสมวสฺสสงฺขาตํ เอกํ วสฺสํ อิมสฺมิํ ทีเป วิชยสฺส ปณฺฑุวาสุเทวสฺส จ อนฺตเร สีหฬํ อราชิกํ หุตฺวา ฐิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ ตสฺมิญฺหิ วเสฺส วิชยราชสฺส อมจฺจา อุปติสฺสํ นาม อมจฺจํ เชฎฺฐกํ กตฺวา ตสฺส นาเมน กเต อุปติสฺสคาเม วสนฺตา อราชิกํ รชฺชมนุสาสิํสุฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘ตสฺมิํ มเต อมจฺจา เต, เปกฺขนฺตา ขตฺติยาคมํ;
> อุปติสฺสคาเม ฐตฺวาน, รฎฺฐํ สมนุสาสิสุํฯ

‘‘มเต วิชยราชมฺหิ, ขตฺติยาคมนา ปุรา;
เอกํ วสฺสํ อยํ ลงฺกา-ทีโป อาสิ อราชิโก’’ติฯ

ตตฺถาติ ชมฺพุทีเปฯ **อิธ ปณฺฑุวาสุเทโว กาลมกาสี**ติ อิมสฺมิํ สีหฬทีเป ปณฺฑุวาสุเทโว ติํส วสฺสานิ รชฺชมนุสาสิตฺวา กาลมกาสิฯ ตถา หิ อุทยภทฺทสฺส อนนฺตรํ อนุรุโทฺธ จ มุโณฺฑ จ อฎฺฐ วสฺสานิ รชฺชมนุสาสิํสุ, ตทนนฺตรํ นาคทาสโก จตุวีสติ วสฺสานิ, ตสฺมา อุทยภทฺทสฺส ปญฺจทสมโสฬสมวเสฺสหิ สทฺธิํ อนุรุทฺธสฺส จ มุณฺฑสฺส จ อฎฺฐ วสฺสานิ, นาคทาสกสฺส จ จตุวีสติวเสฺสสุ วีสติ วสฺสานีติ ปณฺฑุวาสุเทวสฺส รโญฺญ ติํส วสฺสานิ ปริปูริํสุฯ เตเนว วุตฺตํ –

‘‘ตโต ปณฺฑุวาสุเทโว, รชฺชํ ติํส สมา อกา’’ติ;

ตตฺถาติ ชมฺพุทีเปฯ **สตฺตรสเม วเสฺส**ติ สตฺตรสเม วเสฺส สมฺปเตฺตฯ ตถา หิ นาคทาสกสฺส อนนฺตรา สุสุนาโค อฎฺฐารส วสฺสานิ รชฺชํ กาเรสิ, ตสฺมา นาคทาสกสฺส จตุวีสติวเสฺสสุ วีสติ วสฺสานิ ฐเปตฺวา เสเสหิ จตูหิ วเสฺสหิ สทฺธิํ สุสุนาคสฺส อฎฺฐารสสุ วเสฺสสุ โสฬส วสฺสานีติ อิธ อภยรโญฺญ วีสติ วสฺสานิ ปริปูริํสุฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘อภโย วีสติ วสฺสานิ, ลงฺการชฺชมการยี’’ติ;

ทามริโกติ ยุทฺธการโก โจโรฯ ปณฺฑุกาภโย ปน อภยสฺส ภาคิเนโยฺย ราชาเยว, น โจโร, พลกฺกาเรน ปน รชฺชสฺส คหิตตฺตา ‘‘ทามริโก’’ติ วุตฺตํฯ **รชฺชํ อคฺคเหสี**ติ เอกเทสสฺส คหิตตฺตา วุตฺตํฯ อภยสฺส หิ วีสติเม วเสฺส น ตาว สพฺพํ รชฺชมคฺคเหสีติฯ ตถา หิ วีสติมวสฺสโต ปฎฺฐาย อภยสฺส นว ภาติเก อตฺตโน มาตุเล ตตฺถ ตตฺถ ยุทฺธํ กตฺวา ฆาเตนฺตสฺส อนภิสิตฺตเสฺสว สตฺตรส วสฺสานิ อติกฺกมิํสุ, ตโตเยว จ ตานิ ราชสุญฺญานิ นาม อเหสุํฯ ตถา จ วุตฺตํ –

‘‘ปณฺฑุกาภยรโญฺญ จ, อภยสฺส จ อนฺตเร;
ราชสุญฺญานิ วสฺสานิ, อเหสุํ ทส สตฺต จา’’ติฯ

ตตฺถาติ ชมฺพุทีเปฯ **ปณฺฑุกสฺสา**ติ ปณฺฑุกาภยสฺสฯ ภวติ หิ เอกเทเสนปิ โวหาโร ‘‘เทวทโตฺต ทโตฺต’’ติ ยถาฯ **สตฺตรส วสฺสานิ ปริปูริํสู**ติ อนภิสิตฺตเสฺสว ปริปูริํสุฯ เอตฺถ จ กาฬาโสกสฺส โสฬสมวสฺสํ ฐเปตฺวา ปนฺนรส วสฺสานิ เหฎฺฐา สุสุนาคสฺส สตฺตรสมอฎฺฐารสมวสฺสานิ จ เทฺว คเหตฺวา สตฺตรส วสฺสานิ คณิตพฺพานิฯ **ตานิ เหฎฺฐา เอเกน วเสฺสน สห อฎฺฐารส โหนฺตี**ติ ตานิ ราชสุญฺญานิ สตฺตรส วสฺสานิ เหฎฺฐา วิชยปณฺฑุวาสุเทวราชูนมนฺตเร อราชิเกน เอเกน วเสฺสน สทฺธิํ อฎฺฐารส ราชสุญฺญวสฺสานิ นาม โหนฺติฯ

จนฺทคุตฺตสฺส จุทฺทสเม วเสฺส อิธ ปณฺฑุกาภโย กาลมกาสีติ จนฺทคุตฺตสฺส จุทฺทสเม วเสฺส อิมสฺมิํ ตมฺพปณฺณิทีเป ปณฺฑุกาภโย นาม ราชา สตฺตติ วสฺสานิ รชฺชมนุสาสิตฺวา กาลมกาสิฯ ตถา หิ สุสุนาคสฺส ปุโตฺต กาฬาโสโก อฎฺฐวีสติ วสฺสานิ รชฺชํ กาเรสิฯ ตโต ตสฺส ปุตฺตา ทส ภาตุกา เทฺววีสติ วสฺสานิ รชฺชํ กาเรสุํ, เตสํ ปจฺฉา นว นนฺทา เทฺววีสติ, จนฺทคุโตฺต จตุวีสติ วสฺสานิ รชฺชํ กาเรสิฯ ตตฺถ กาฬาโสกสฺส อฎฺฐวีสติวเสฺสสุ ปนฺนรส วสฺสานิ เหฎฺฐา คหิตานีติ ตานิ ฐเปตฺวา เสสานิ เตรส วสฺสานิ, ทสภาตุกานํ เทฺววีสติ, ตถา นวนนฺทานํ เทฺววีสติ, จนฺทคุตฺตสฺส จุทฺทสมวสฺสํ ฐเปตฺวา เตรส วสฺสานีติ ปณฺฑุกาภยสฺส สตฺตติ วสฺสานิ ปริปูริํสุฯ ตถา จ วุตฺตํ –

‘‘ปณฺฑุกาภยนามสฺส, รโญฺญ วสฺสานิ สตฺตตี’’ติ;

ตตฺถ อโสกธมฺมราชสฺส สตฺตรสเม วเสฺส อิธ มุฏสิวราชา กาลมกาสีติ ตสฺมึ ชมฺพุทีเป อโสกธมฺมราชสฺส สตฺตรสเม วเสฺส อิธ มุฏสิโว นาม ราชา สฏฺฐิ วสฺสานิ รชฺชมนุสาสิตฺวา กาลมกาสิ ฯ ตถา หิ จนฺทคุตฺตสฺส ปุโตฺต พินฺทุสาโร อฏฺฐวีสติ วสฺสานิ รชฺชํ กาเรสิ, ตโต ตสฺส ปุโตฺต อโสกธมฺมราชา รชฺชํ ปาปุณิ, ตสฺมา จนฺทคุตฺตสฺส เหฏฺฐา วุเตฺตสุ จตุวีสติวเสฺสสุ เตรส วสฺสานิ คหิตานีติ ตานิ ฐเปตฺวา เสสานิ เอกาทส วสฺสานิ, พินฺทุสารสฺส อฏฺฐวีสติ วสฺสานิ, อโสกสฺส อนภิสิตฺตสฺส จตฺตาริ วสฺสานิ, อภิสิตฺตสฺส สตฺตรส วสฺสานีติ เอวํ สฏฺฐิ วสฺสานิ อิธ มุฏสิวสฺส ปริปูรึสุฯ ตถา จ วุตฺตํ –

‘‘มุฏสิโว สฏฺฐิ วสฺสานิ, ลงฺการชฺชมการยี’’ติ;

เทวานํปิยติโสฺส รชฺชํ ปาปุณีติ อโสกธมฺมราชสฺส อฏฺฐารสเม วเสฺส ปาปุณิฯ อิทานิ ปรินิพฺพุเต ภควติ อชาตสตฺตุอาทีนํ วสฺสคณนาวเสน ปรินิพฺพานโต ทฺวินฺนํ วสฺสสตานํ อุปริ ฉตฺตึสติ วสฺสานิ เอกโต คเณตฺวา ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘ปรินิพฺพุเต จ สมฺมาสมฺพุเทฺธ’’**ติ อาทิฯ ตตฺถ **อชาตสตฺตุสฺส จตุวีสตี**ติ ปรินิพฺพานวสฺสสงฺขาตํ อฏฺฐมวสฺสํ มุญฺจิตฺวา วุตฺตํฯ **อโสกสฺส ปุตฺตกา ทส ภาตุกราชาโน**ติ กาฬาโสกสฺส ปุตฺตา ภทฺทเสโน โกรณฺฑวโณฺณ มงฺกุโร สพฺพญฺชโห ชาลิโก อุภโก สญฺจโย โกรโพฺย นนฺทิวฑฺฒโน ปญฺจมโกติ อิเม ทส ภาตุกราชาโนติ เวทิตพฺพาฯ อุคฺคเสนนโนฺท ปณฺฑุกนโนฺท ปณฺฑุคตินโนฺท ภูตปาลนโนฺท รฏฺฐปาลนโนฺท โควิสาณกนโนฺท สวิทฺธกนโนฺท เกวฏฺฏกนโนฺท ธนนโนฺทติ อิเม **นว นนฺทา**ติ เวทิตพฺพาฯ **เอเตน ราชวํสานุสาเรนา**ติ เอเตน ชมฺพุทีปวาสิราชูนํ วํสานุสาเรน เวทิตพฺพเมตนฺติ อโตฺถฯ

ตมฺพปณฺณิทีปวาสีนมฺปิ ปุน ราชูนํ วเสน เอวํ คณนา เวทิตพฺพา – สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส ปรินิพฺพานวสฺสํ อิธ วิชยสฺส ปฐมํ วสฺสนฺติ กตฺวา ตํ อปเนตฺวา ปรินิพฺพานวสฺสโต อุทฺธํ วิชยสฺส สตฺตตึส วสฺสานิ, ตโต อราชิกเมกวสฺสํ, ปณฺฑุวาสุเทวสฺส ตึส วสฺสานิ, อภยสฺส วีสติ วสฺสานิ, ปณฺฑุกาภยสฺส อภิเสกโต ปุเพฺพ สตฺตรส วสฺสานิ, อภิสิตฺตสฺส สตฺตติ วสฺสานิ, มุฏสิวสฺส สฏฺฐิ วสฺสานิ, เทวานํปิยติสฺสสฺส ปฐมํ วสฺสนฺติ เอวํ ปรินิพฺพานโต ทฺวินฺนํ วสฺสสตานํ อุปริ ฉตฺตึส วสฺสานิ เวทิตพฺพานิฯ

เชฏฺฐมาสสฺส ปุณฺณมิยํ เชฏฺฐนกฺขตฺตํ มูลนกฺขตฺตํ วา โหตีติ อาห **‘‘เชฏฺฐมูลนกฺขตฺตํ นาม โหตี’’**ติฯ ตสฺมึ ปน นกฺขเตฺต กตฺตพฺพฉณมฺปิ ตนฺนิสฺสยตฺตา ตเมว นามํ ลภตีติ เวทิตพฺพํฯ **มิควนฺ**ติ มิคานํ วานนโต เหสนโต พาธนโต มิควนฺติ ลทฺธสมญฺญํ มิควํฯ **โรหิตมิครูปนฺ**ติ โคกณฺณมิคเวสํฯ **ชิยนฺ**ติ ธนุชิยํฯ **อนุพนฺธโนฺต**ติ ปทสา อนุธาวโนฺตฯ **มมํเยว ราชา ปสฺสตู**ติ เอตฺถ ‘‘อเมฺหสุ พหูสุ ทิเฏฺฐสุ ราชา อติวิย ภายิสฺสตี’’ติ อิมินา การเณน อตฺตานเมว ทเสฺสตุํ ‘‘มมํเยว ปสฺสตู’’ติ อธิฏฺฐาสีติ เวทิตพฺพํฯ **‘‘จิเนฺตสี’’**ติ วตฺวา ตสฺส จินฺตนาการํ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘อิมสฺมึ ทีเป ชาโต’’**ติอาทิฯ เถโร ตสฺส ปริวิตกฺกํ ชานิตฺวา อตฺตโน สภาวํ กเถตฺวา ตํ อสฺสาเสตุกาโม **‘‘สมณา มยํ มหาราชา’’**ติอาทิมาหฯ มหาราช มยํ สมณา นาม, ตฺวํ ปริวิตกฺกํ มา อกาสีติ วุตฺตํ โหติฯ **ตเวว อนุกมฺปายา**ติ ตว อนุกมฺปตฺถาย เอว อาคตา, น วิมุขภาวตฺถายาติ อธิปฺปาโยฯ ‘‘อิเม สมณา นามา’’ติ อชานนฺตสฺส ‘‘สมณา มยํ, มหาราชา’’ติ กสฺมา เถโร อาหาติ เจ? อโสกธมฺมราเชน เปสิตสาสเนเนว ปุเพฺพ คหิตสมณสญฺญํ สาเรตุํ เอวมาหาติฯ อิมมตฺถํ วิภาเวตุํ **‘‘เตน จ สมเยนา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ

อทิฏฺฐา หุตฺวา สหายกาติ **อทิฏฺฐสหายกา,** อญฺญมญฺญํ อทิสฺวาว สหายกภาวํ อุปคตาติ วุตฺตํ โหติฯ **ฉาตปพฺพตปาเท**ติ ฉาตวาหสฺส นาม ปพฺพตสฺส ปาเทฯ ตํ กิร ปพฺพตํ อนุราธปุรา ปุพฺพทกฺขิณทิสาภาเค อติเรกโยชนทฺวยมตฺถเก ติฏฺฐติฯ ตมฺหิ ฐาเน ปจฺฉา สทฺธาติโสฺส นาม มหาราชา วิหารํ การาเปสิ, ตํ ''ฉาตวิหาร''นฺติ โวหรึสุฯ **''รถยฏฺฐิปฺปมาณา**ติ อายามโต จ อาวฏฺฏโต จ รถปโตเทน สมปฺปมาณา''ติ ตีสุปิ **คณฺฐิปเทสุ** วุตฺตํฯ **มหาวํเส**ปิ วุตฺตํ –

> ''ฉาตปพฺพตปาทมฺหิ , ติโสฺส จ เวฬุยฏฺฐิโย;
> ชาตา รถปโตเทน, สมานา ปริมาณโต''ติฯ

คณฺฐิปเท ปน ''รถยฏฺฐิปฺปมาณาติ รถสฺส ธชยฏฺฐิปฺปมาณา''ติ วุตฺตํฯ **อุปฺปชฺชึสู**ติ ตสฺส อภิเสกสมกาลเมว อุปฺปชฺชึสุฯ เอวมุตฺตริปิ วกฺขมานานํ อจฺฉริยานํ ปาตุภาโว เวทิตโพฺพฯ ตถา จ วุตฺตํ **มหาวํเส** –

> ''เทวานํปิยติโสฺส โส, ราชาสิ ปิตุอจฺจเย;
> ตสฺสาภิเสเกน สมํ, พหูนจฺฉริยานหู''ติฯ

เอกา ลตา ยฏฺฐิ นามาติ กญฺจนลตาย ปฏิมณฺฑิตตฺตา เอวํลทฺธนามา เอกา ยฏฺฐิ อโหสิฯ **ตํ อลงฺกริตฺวา อุปฺปนฺนลตา**ติ ตํ รชตวณฺณํ ยฏฺฐึ อลงฺกริตฺวา ตเตฺถว จิตฺตกมฺมกตา วิย อุปฺปนฺนลตาฯ **ขายตี**ติ ทิสฺสติฯ **กิญฺชกฺขานี**ติ เกสรานิฯ เอตานิ จ ปุปฺผยฏฺฐิยํ นีลปุปฺผาทีนิ สกุณยฏฺฐิยญฺจ นานปฺปการา มิคปกฺขิโน ตเตฺถว จิตฺตกมฺมกตา วิย ปญฺญายนฺตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ **เสตา รชตยฏฺฐีวา**ติ รชตมยยฏฺฐิ วิย เอกา ยฏฺฐิ เสตวณฺณาติ อโตฺถฯ **ลตา**ติ ตเตฺถว จิตฺตกมฺมกตา วิย ทิสฺสมานลตาฯ **นีลาทิ ยาทิสํ ปุปฺผ**นฺติ ยาทิสํ โลเก นีลาทิปุปฺผํ อตฺถิ, ตาทิสํ ปุปฺผยฏฺฐิมฺหิ ขายตีติ อโตฺถฯ

อเนกวิหิตํ รตนํ อุปฺปชฺชีติ อเนกปฺปการํ รตนํ สมุทฺทโต สยเมว ตีรํ อารุหิตฺวา เวลเนฺต อูมิเวคาภิชาตมริยาทวฏฺฏิ วิย อุปฺปชฺชิ, อุฏฺฐหิตฺวา อฏฺฐาสีติ อโตฺถฯ **ตมฺพปณฺณิยํ ปน อฏฺฐ มุตฺตา อุปฺปชฺชึสู**ติ เอตฺถาปิ ตมฺพปณฺณิยํ สมุทฺทโต สยเมว อุฏฺฐหิตฺวา ชาติโต อฏฺฐ มุตฺตา สมุทฺทตีเร วุตฺตนเยเนว ฐิตาติ เวทิตพฺพาฯ วุตฺตเญฺหตํ **มหาวํเส** –

> ''ลงฺกาทีปมฺหิ สกเล, นิธโย รตนานิ จ;
> อโนฺตฐิตานิ อุคฺคนฺตฺวา, ปถวีตลมารุหุํฯ
>
> ''ลงฺกาทีปสมีปมฺหิ, ภินฺนนาวาคตานิ จ;
> ตตฺร ชาตานิ จ ถลํ, รตนานิ สมารุหุํฯ
>
> ''หยคชา รถามลกา, วลยงฺคุลิเวฐกา;
> กกุธผลา ปากติกา, อิเจฺจตา อฏฺฐ ชาติโตฯ
>
> ''มุตฺตา สมุทฺทา อุคฺคนฺตฺวา, ตีเร วฏฺฏิ วิย ฐิตา;
> เทวานํปิยติสฺสสฺส, สพฺพปุญฺญวิชมฺภิต''นฺติฯ

หยมุตฺตาติ อสฺสรูปสณฺฐานมุตฺตาฯ **คชมุตฺตา**ติ หตฺถิรูปสณฺฐานาฯ เอวํ สพฺพตฺถ ตํตํสณฺฐานวเสน มุตฺตาเภโท เวทิตโพฺพฯ **องฺคุลิเวฐกมุตฺตา**ติ องฺคุลียกสณฺฐานา, มุทฺทิกา

สณฺฐานาติ อโตฺถฯ **กกุธผลมุตฺตา**ติ กกุธรุกฺขผลาการา พหู อสามุทฺทิกา มุตฺตาฯ **ราชกกุธภณฺฑานี**ติ ราชารหอุตฺตมภณฺฑานิฯ ตานิ สรูเปน ทเสฺสโนฺต อาห **“ฉตฺตํ จามร”**นฺติ อาทิฯ อญฺญญฺจ พหุวิธํ ปณฺณาการํ ปหิณีติ สมฺพโนฺธฯ **สงฺข**นฺติ อภิเสกาสิญฺจนกํ สามุทฺทิกํ ทกฺขิณาวฏฺฏํ สงฺขํฯ อโนตโตฺตทกเมว **“คโงฺคทก”**นฺติ วุตฺตํฯ **วฑฺฒมาน**นฺติ อลงฺการจุณฺณํฯ ‘‘นหานจุณฺณ’’นฺติ เกจิฯ **วฏํสก**นฺติ กณฺณปิฬนฺธนวฏํสกนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ‘‘วฏํสกํ กณฺณจูฬิกฏฺฐาเน โอลมฺพก’’นฺติปิ วทนฺติฯ **ภิงฺคาร**นฺติ สุวณฺณมยํ มหาภิงฺคารํฯ ‘‘มกรมุขสณฺฐานา พลิกมฺมาทิกรณตฺถํ กตา ภาชนวิกตี’’ติปิ วทนฺติฯ **นนฺทิยาวฏฺฏ**นฺติ กากปทสณฺฐานามงฺคลตฺถํ กตา สุวณฺณภาชนวิกติฯ **กญฺญ**นฺติ ขตฺติยกุมาริํฯ **อโธวิมํ ทุสฺสยุค**นฺติ กิลิเฏฺฐ ชาเต อคฺคิมฺหิ ปกฺขิตฺตมเตฺต ปริสุทฺธภาวมุปคจฺฉนฺตํ อโธวิมํ ทุสฺสยุคํฯ **หตฺถปุญฺฉน**นฺติ ปีตวณฺณํ มหคฺฆํ หตฺถปุญฺฉนปฏํฯ **หริจนฺทน**นฺติ หริวณฺณจนฺทนํ, สุวณฺณวณฺณจนฺทนนฺติ อโตฺถฯ โลหิตจนฺทนํ วา, โคสิตจนฺทนนฺติ อโตฺถฯ ตํ กิร อุทฺธเน กุถิตเตลมฺหิ ปกฺขิตฺตมตฺตํ สกลมฺปิ เตลํ อคฺคิญฺจ นิพฺพาปนสมตฺถํ จนฺทนํฯ เตเนว ‘‘โคสิตจนฺทน’’นฺติ วุจฺจติฯ โคสเทฺทนหิ ชลํ วุจฺจติ, ตํ วิย สิตํ จนฺทนํ โคสิตจนฺทนํฯ นาคภวนสมฺภวํ **อรุณวณฺณมตฺติกํฯ หรีตกํ อามลก**นฺติ อคทหรีตกํ อคทามลกํฯ ตํ ขิปฺปเมว สรีรมลโสธนาทิกรณสมตฺถํ โหติฯ

อุณฺหีสนฺติ อุณฺหีสปฏฺฏํฯ **เวฐน**นฺติ สีสเวฐนํฯ **สารปามงฺค**นฺติ อุตฺตมํ รตนปามงฺคสุตฺตํฯ **วตฺถโกฏิก**นฺติ วตฺถยุคเมวฯ **นาคมาหฏ**นฺติ นาเคหิ อาหฏํฯ **ม**-กาโร ปทสนฺธิกโรฯ **อมโตสธ**นฺติ เอวํนามิกา คุฬิกชาติ, อมตสทิสกิจฺจตฺตา เอวํ วุจฺจติฯ ตํ กิร ปริปนฺถํ วิธเมตฺวา สพฺพตฺถ สาเธเนฺตหิ อคโทสธสมฺภาเรหิ โยเชตฺวา วเฏฺฏตฺวา กตํ คุฬิกํฯ ตํ ปน ราชูนํ มุขโสธนนหานปริโยสาเน มหตา ปริหาเรน อุปเนนฺติฯ เตน เต องฺคราคํ นาม กโรนฺติ, กโรนฺตา จ ยถารหํ ทฺวีหิ ตีหิ อคโทสธรงฺคติลกาหิ นลาฏกอํสกฏฺฐอุรมชฺฌสงฺขาตํ องฺคํ สเชฺชตฺวา องฺคราคํ กโรนฺตีติ เวทิตพฺพํฯ สา ปน คุฬิกา อหิวิจฺฉิกาทีนมฺปิ วิสํ หนติ, เตนปิ ตํ วุจฺจติ ‘‘อมโตสธ’’นฺติฯ

อหํ พุทฺธญฺจาติอาทีสุ สพฺพธเมฺม ยาถาวโต อพุชฺฌิ ปฏิพุชฺฌีติ พุโทฺธติ สงฺขฺยํ คตํ สมฺมาสมฺพุทฺธญฺจ, อธิคตมเคฺค สจฺฉิกตนิโรเธ ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชมาเน จ อปาเยสุ อปตมาเน ธาเรตีติ ธโมฺมติ สงฺขฺยํ คตํ ปริยตฺติยา สทฺธิํ นว โลกุตฺตรธมฺมญฺจ, ทิฏฺฐิสีลสามเญฺญน สํหตตฺตา สโงฺฆติ สงฺขฺยํ คตํ อริยสาวกสงฺฆญฺจ อหํ สรณํ คโต ปรายณนฺติ อุปคโต, ภชิํ เสวินฺติ อโตฺถฯ อถ วา หิํสติ ตปฺปสาทตคฺครุกตาหิ วิหตกิเลเสน ตปฺปรายณตาการปฺปวเตฺตน จิตฺตุปฺปาเทน สรณคตานํ เตเนว สรณคมเนน ภยํ สนฺตาสํ ทุกฺขํ ทุคฺคติํ ปริกิเลสํ หนติ วินาเสตีติ **สรณํ,** รตนตฺตยเสฺสตํ อธิวจนํฯ อปิจ สมฺมาสมฺพุโทฺธ หิเต ปวตฺตเนน อหิตา จ นิวตฺตเนน สตฺตานํ ภยํ หิํสตีติ สรณนฺติ วุจฺจติฯ ธโมฺมปิ ภวกนฺตารา อุตฺตารเณน อสฺสาสทาเนน จ สตฺตานํ ภยํ หิํสตีติ สรณนฺติ วุจฺจติฯ สโงฺฆปิ อปฺปกานมฺปิ การานํ วิปุลผลปฏิลาภกรเณน สตฺตานํ ภยํ หิํสตีติ สรณนฺติ วุจฺจติฯ อิมินา อเตฺถน สรณภูตํ รตนตฺตยํ เตเนว การเณน สรณนฺติ คโต อวคโต, ชานินฺติ อโตฺถฯ **อุปาสกตฺตํ เทเสสิ**นฺติ รตนตฺตยํ อุปาสตีติ อุปาสโกติ เอวํ ทสฺสิตํ อุปาสกภาวํ มยิ อภินิวิฏฺฐํ วาจาย ปกาเสสินฺติ อโตฺถ, ‘‘อุปาสโกหํ อชฺชตเคฺค ปาณุเปตํ สรณํ คโต’’ติ เอวํ อุปาสกตฺตํ ปฏิเวเทสินฺติ วุตฺตํ โหติฯ **สกฺยปุตฺตสฺส สาสเน**ติ สกฺยสฺส สุโทฺธทนสฺส ปุโตฺต โส ภควา สกฺยปุโตฺต, ตสฺส สกฺยปุตฺตสฺส สาสเนติ อโตฺถฯ **สทฺธา**ติ สทฺธาย, ‘‘สยํ อภิญฺญา สจฺฉิกตฺวา’’ติอาทีสุ วิย ยการโลโป ทฏฺฐโพฺพฯ **อุเปหี**ติ อุปคจฺฉฯ

อโสกรญฺญา เปสิเตน อภิเสเกนาติ อโสกรญฺญา เปสิเตน อภิเสกุปกรเณนฯ ยทา หิ เทวานํปิยติโสฺส มหาราชา อตฺตโน สหายสฺส ธมฺมาโสกรโญฺญ อิโต เวฬุริยฏฺฐิยาทโย มหารเห ปณฺณาการ เปเสสิฯ ตทา โสปิ เต ทิสฺวา ปสีทิตฺวา อติวิย ตุโฏฺฐ ''อิเมหิ อติเรกตรํ กิํ นาม มหคฺฆํ ปฏิปณฺณาการํ สหายสฺส เม เปเสสฺสามี''ติ อมเจฺจหิ สทฺธิํ มเนฺตตฺวา ลงฺกาทีเป อภิเสกปริหารํ ปุจฺฉิตฺวา ''น ตตฺถ อีทิโส อภิเสกปริหาโร อตฺถี''ติ สุตฺวา ''สาธุ วต เม สหายสฺส อภิเสกปริหารํ เปเสสฺสามี''ติ วตฺวา สามุทฺทิกสงฺขาทีนิ ตีณิ สงฺขานิ จ คโงฺคทกญฺจ อรุณวณฺณมตฺติกญฺจ อฏฺฐฏฺฐ ขตฺติยพฺราหฺมณคหปติกญฺญาโย จ สุวณฺณรชตโลหมตฺติกาม ยฆเฏ จ อฏฺฐหิ เสฏฺฐิกุเลหิ สทฺธิํ อฏฺฐ อมจฺจกุลานิ จาติ เอวํ สพฺพฏฺฐกํ นาม อิธ เปเสสิ ''อิเมหิ เม สหายสฺส ปุน อภิเสกํ กโรถา''ติ, อญฺญญฺจ อภิเสกตฺถาย พหุํ ปณฺณาการํ เปเสสิฯ เตน วุตฺตํ ''อโสกรญฺญา เปสิเตน อภิเสเกนา''ติฯ เอโก มาโส อภิสิตฺตสฺส อสฺสาติ **เอกมาสาภิสิโตฺต**ฯ กถํ ปน ตสฺส ตทา เอกมาสาภิสิตฺตตา วิญฺญายตีติ อาห **''วิสาขปุณฺณมายํ หิสฺส อภิเสกมกํสู''**ติ, ปุเพฺพ กตาภิเสกสฺสปิ อโสกรญฺญา เปสิเตน อนเคฺฆน ปริหาเรน วิสาขปุณฺณมายํ ปุน อภิเสกมกํสูติ อโตฺถฯ วุตฺตเญฺหตํ **มหาวํเส** –

> ''เต มิคสิรมาสสฺส, อาทิจโนฺททยํ ทิเน;
> อภิสิตฺตญฺจ ลงฺกินฺทํ, อมจฺจา สามิภตฺติโนฯ
>
> ''ธมฺมาโสกสฺส วจนํ, สุตฺวา สามิหิเต รตา;
> ปุนาปิ อภิเสจิํสุ, ลงฺกาหิตสุเข รต''นฺติฯ

ทีปวํเสปิ เจตํ วุตฺตํ –

> ''วิสาขมาเส ทฺวาทสิยํ, ชมฺพุทีปา อิธาคตา;
> อภิเสกํ สปริวารํ, อโสกธเมฺมน เปสิตํฯ
>
> ''ทุติยํ อภิสิญฺจิตฺถ, ราชานํ เทวานํปิยํ;
> อภิสิโตฺต ทุติยาภิเสเกน, วิสาขมาเส อุโปสเถฯ
>
> ''ตโต มาเส อติกฺกมฺม, เชฏฺฐมาเส อุโปสเถ;
> มหิโนฺท สตฺตโม หุตฺวา, ชมฺพุทีปา อิธาคโต''ติฯ

ตทา ปน ตสฺส รโญฺญ วิสาขปุณฺณมาย อภิเสกสฺส กตตฺตา ตโต ปภุติ ยาวชฺชตนา วิสาขปุณฺณมายเมว อภิเสกกรณมาจิณฺณํฯ อภิเสกวิธานเญฺจตฺถ เอวํ เวทิตพฺพํ – อภิเสกมงฺคลตฺถํ อลงฺกตปฺปฏิยตฺตสฺส มณฺฑปสฺส อโนฺต กตสฺส อุทุมฺพรสาขมณฺฑปสฺส มเชฺฌ สุปฺปติฏฺฐิเต อุทุมฺพรภทฺทปีเฐมฺหิ อภิเสการหํ อภิชจฺจํ ขตฺติยํ นิสีทาเปตฺวา ปฐมํ ตาว มงฺคลาภรณภูสิตา ชาติสมฺปนฺนา ขตฺติยกญฺญา คโงฺคทกปุณฺณํ สามุทฺทิกํ ทกฺขิณาวฏฺฏสงฺขํ อุโภหิ หเตฺถหิ สกฺกจฺจํ คเหตฺวา สีโสปริ อุสฺสาเปตฺวา เตน ตสฺส มุทฺธนิ อภิเสโกทกํ อภิสิญฺจติ, เอวญฺจ วเทติ ''เทว, ตํ สเพฺพปิ ขตฺติยคณา อตฺตานมารกฺขณตฺถํ อิมินา อภิเสเกน อภิเสกิกํ มหาราชํ กโรนฺติ, ตฺวํ ราชธเมฺมสุ ฐิโต ธเมฺมน สเมน รชฺชํ กาเรหิ, เอเตสุ ขตฺติยคเณสุ ตฺวํ ปุตฺตสิเนหานุกมฺปาย สหิตจิโตฺต หิตสมเมตฺตจิโตฺต จ ภว, รกฺขาวรณคุตฺติยา เตสํ รกฺขิโต จ ภวาหี''ติฯ

ตโต ปุน ปุโรหิโตปิ ปุโรหิจฺจฏฺฐานานุรูปาลงฺกาเรหิ อลงฺกตปฺปฏิยตฺต คโงฺคทกปุณฺณํ รชตมยสงฺขํ อุโภหิ หเตฺถหิ สกฺกจฺจํ คเหตฺวา ตสฺส สีโสปริ อุสฺสาเปตฺวา เตน ตสฺส มุทฺธนิ อภิเสโกทกํ อภิสิญฺจติ, เอวญฺจ วเทติ ‘‘เทว, ตํ สเพฺพปิ พฺราหฺมณคณา อตฺตานมารกฺขณตฺถํ อิมินา อภิเสเกน อภิเสกิกํ มหาราชํ กโรนฺติ, ตฺวํ ราชธเมฺมสุ ฐิโต ธเมฺมน สเมน รชฺชํ กาเรหิ, เอเตสุ พฺราหฺมเณสุ ตฺวํ ปุตฺตสิเนหานุกมฺปาย สหิตจิโตฺต หิตสมเมตฺตจิโตฺต จ ภว, รกฺขาวรณคุตฺติยา เตสํ รกฺขิโต จ ภวาหี’’ติฯ

ตโต ปุน เสฏฺฐิปิ เสฏฺฐิฏฺฐานานุรูปภูสนภูสิโต คโงฺคทกปุณฺณํ รตนมยสงฺขํ อุโภหิ หเตฺถหิ สกฺกจฺจํ คเหตฺวา ตสฺส สีโสปริ อุสฺสาเปตฺวา เตน ตสฺส มุทฺธนิ อภิเสโกทกํ อภิสิญฺจติ, เอวญฺจ วเทติ ‘‘เทว ตํ สเพฺพปิ คหปติคณา อตฺตานมารกฺขณตฺถํ อิมินา อภิเสเกน อภิเสกิกํ มหาราชํ กโรนฺติ, ตฺวํ ราชธเมฺมสุ ฐิโต ธเมฺมน สเมน รชฺชํ กาเรหิ, เอเตสุ คหปติคเณสุ ตฺวํ ปุตฺตสิเนหานุกมฺปาย สหิตจิโตฺต หิตสมเมตฺตจิโตฺต จ ภว, รกฺขาวรณคุตฺติยา เตสํ รกฺขิโต จ ภวาหี’’ติฯ

เต ปน ตสฺส เอวํ วทนฺตา ‘‘สเจ ตฺวํ อมฺหากํ วจนานุรูเปน รชฺชํ กาเรสฺสสิ, อิเจฺจตํ กุสลํฯ โน เจ กาเรสฺสสิ, ตว มุทฺธา สตฺตธา ผลตู’’ติ เอวํ รโญฺญ อภิสปนฺติ วิยาติ ทฏฺฐพฺพํฯ อิมสฺมึ ปน ทีเป เทวานํปิยติสฺสสฺส มุทฺธนิ ธมฺมาโสเกเนว อิธ เปสิตา ขตฺติยกญฺญาเยว อโนตโตฺต ทกปุเณฺณน สามุทฺทิกทกฺขิณาวฏฺฏสเงฺขน อภิเสโกทกํ อภิสิญฺจีติ วทนฺติฯ อิทญฺจ ยถาวุตฺตํ อภิเสกวิธานํ มชฺฌิมนิกาเย **จูฬสีหนาทสุตฺตวณฺณนายํ** สีหฬฏฺฐกถายมฺปิ ‘‘ปฐมํ ตาว อภิเสกํ คณฺหนฺตานํ ราชูนํ สุวณฺณมยาทีนิ ตีณิ สงฺขานิ จ คโงฺคทกญฺจ ขตฺติยกญฺญญฺจ ลทฺธุํ วฏฺฏตี’’ติอาทินา วุตฺตนฺติ วทนฺติฯ

สโมฺมทนียํ กถํ กถยมาโนติ ปีติปาโมชฺชสงฺขาตสโมฺมทชนนโต สโมฺมทิตุํ ยุตฺตภาวโต จ สโมฺมทนียํ ‘‘กจฺจิ ภเนฺต ขมนียํ, กจฺจิ ยาปนียํ, กจฺจิ โว อปฺปาพาธํ อปฺปาตงฺกํ ลหุฏฺฐานํ พลํ ผาสุวิหาโร’’ติ เอวมาทิกถํ กถยมาโนฯ **ฉ ชเน ทเสฺสสี**ติ รโญฺญ สทฺธิํ อาคตานํ ‘‘น อิเม ยกฺขา, มนุสฺสา อิเม’’ติ สญฺชานนตฺถํ ภณฺฑุกสฺส อุปาสกสฺส อานีตตฺตา เตน สทฺธิํ ฉ ชเน ทเสฺสสิฯ **เตวิชฺชา**ติ ปุเพฺพนิวาสทิพฺพจกฺขุอาสวกฺขยสงฺขาตาหิ ตีหิ วิชฺชาหิ สมนฺนาคตาฯ **อิทฺธิปฺปตฺตา**ติ อิทฺธิวิธญาณํ ปตฺตาฯ **เจโตปริยโกวิทา**ติ ปเรสํ จิตฺตาจาเร กุสลาฯ เอวเมตฺถ ปญฺจ อภิญฺญา สรูเปน วุตฺตา, ทิพฺพโสตํ ปน ตาสํ วเสน อาคตเมว โหติฯ **พหู**ติ เอวรูปา ฉฬภิญฺญา พุทฺธสาวกา พหู คณนปถํ อติกฺกนฺตา สกลชมฺพุทีปํ กาสาวปโชฺชตํ กตฺวา วิจรนฺตีติฯ เกจิ ปน ‘‘เตวิชฺชา อิทฺธิปฺปตฺตา จ ขีณาสวา เจโตปริยโกวิทา เกจิ ขีณาสวาติ วิสุํ โยเชตฺวา ‘อรหโนฺต’ติ อิมินา สุกฺขวิปสฺสกา วุตฺตา’’ติ วทนฺติฯ

ปญฺญาเวยฺยตฺติยนฺติ ปญฺญาปาฏวํ, ปญฺญาย ติกฺขวิสทภาวนฺติ อโตฺถฯ **อาสนฺน**นฺติ อาสเนฺน ฐิตํฯ **สาธุ มหาราช ปณฺฑิโตสี**ติ ราชานํ ปสํสติฯ ปุน วีมํสโนฺต **‘‘อตฺถิ ปน เต มหาราชา’’**ติอาทิมาหฯ **จูฬหตฺถิปโทปมสุตฺตนฺตํ กเถสี**ติ ‘‘อยํ ราชา ‘อิเม สมณา นาม อีทิสา, สีลาทิปฏิปตฺติ จ เตสํ อีทิสี’ติ จ น ชานาติ, หนฺท นํ อิมาย จูฬหตฺถิปโทปมสุตฺตนฺตเทสนาย สมณภาวูปคมนํ สมณปฏิปตฺติญฺจ วิญฺญาเปสฺสามี’’ติ จิเนฺตตฺวา ปฐมํ **จูฬหตฺถิปโทปมสุตฺตนฺตํ** กเถสิฯ ตตฺถ หิ –

> ‘‘เอวเมว โข, พฺราหฺมณ, อิธ ตถาคโต โลเก อุปฺปชฺชติ อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ วิชฺชาจรณสมฺปโนฺน…เป.… สาตฺถํ สพฺยญฺชนํ เกวลปริปุณฺณํ ปริสุทฺธํ พฺรหฺมจริยํ ปกาเสติ, ตํ ธมฺมํ สุณาติ คหปติ วา คหปติปุโตฺต วา อญฺญตรสฺมิํ วา กุเล ปจฺจาชา

โต, โส ตํ ธมฺมํ สุตฺวา ตถาคเต สทฺธํ ปฏิลภติ, โส เตน สทฺธาปฏิลาเภน สมนฺนาคโต อิติ ปฏิสญฺจิกฺขติ 'สมฺพาโธ ฆราวาโส รโชปโถ, อพฺโภกาโส ปพฺพชฺชา, นยิทํ สุกรํ อคารํ อชฺฌาวสตา เอกนฺตปริปุณฺณํ เอกนฺตปริสุทฺธํ สงฺขลิขิตํ พฺรหฺมจริยํ จริตุํ, ยนฺนูนาหํ เกสมสฺสุํ โอหาเรตฺวา กาสายานิ วตฺถานิ อจฺฉาเทตฺวา อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพเชยฺย'นฺติฯ โส อปเรน สมเยน อปฺปํ วา โภคกฺขนฺธํ ปหาย มหนฺตํ วา โภคกฺขนฺธํ ปหาย อปฺปํ วา ญาติปริวฏฺฏํ ปหาย มหนฺตํ วา ญาติปริวฏฺฏํ ปหาย เกสมสฺสุํ โอหาเรตฺวา กาสายานิ วตฺถานิ อจฺฉาเทตฺวา อคารสฺมา อนคาริยํ ปพฺพชติฯ

''โส เอวํ ปพฺพชิโต สมาโน ภิกฺขูนํ สิกฺขาสาชีวสมาปนฺโน ปาณาติปาตํ ปหาย ปาณาติปาตา ปฏิวิรโต โหติ นิหิตทณฺโฑ นิหิตสตฺโถ, ลชฺชี ทยาปนฺโน สพฺพปาณภูตหิตานุกมฺปี วิหรติฯ

''อทินฺนาทานํ ปหาย อทินฺนาทานา ปฏิวิรโต โหติ ทินฺนาทายี ทินฺนปาฏิกงฺขี, อเถเนน สุจิภูเตน อตฺตนา วิหรตี''ติ (ม. นิ. ๑.๒๙๑-๒๙๒) –

เอวมาทินา สาสเน สทฺธาปฏิลาภํ ปฏิลทฺธสเทฺธหิ จ ปพฺพชฺชุปคมนํ ปพฺพชิเตหิ จ ปฏิปชฺชิตพฺพา สีลกฺขนฺธาทโย ธมฺมา ปกาสิตาฯ

ราชา สุตฺตนฺตํ สุณนฺโตเยว อญฺญาสีติ ''โส พีชคามภูตคามสมารมฺภา ปฏิวิรโต โหติ, เอกภตฺติโก โหติ รตฺตูปรโต วิรโต วิกาลโภชนา''ติ เอวํ ตสฺมิํ สุตฺตเนฺต (ม. นิ. ๑.๒๙๓) อาคตตฺตา ตํ สุณนฺโตเยว อญฺญาสิฯ **อิเธว วสิสฺสามา**ติ น ตาว รตฺติยา อุปฏฺฐิตตฺตา อนาคตวจนมกาสิฯ **อาคตผโล**ติ อนาคามิผลํ สนฺธายาห, สมฺปตฺตอนาคามิผโลติ อโตฺถฯ ตโตเยว จ วิเสสโต อวิปรีตวิทิตสตฺถุสาสนตฺตา **วิญฺญาตสาสโนฯ อิทานิ ปพฺพชิสฺสตี**ติ คิหิลิเงฺคน อานีตกิจฺจสฺส นิฏฺฐิตตฺตา เอวมาหฯ **อจิรปกฺกนฺตสฺส รโญฺญ**ติ รเญฺญ อจิรปกฺกเนฺตติ อโตฺถฯ **อธิฏฺฐหิตฺวา**ติ อโนฺตตมฺพปณฺณิทีเป สมาคตา สุณนฺตูติ อธิฏฺฐหิตฺวาฯ

ภูมตฺถรณสเงฺขเปนาติ ภูมตฺถรณาการเนฯ **อุปฺปาตปาฐกา**ติ นิมิตฺตปาฐกา, เนมิตฺตกาติ อโตฺถฯ **คหิตา ทานิ อิเมหิ ปถวี**ติ อาสนานํ ปถวิยํ อตฺถตตฺตา เอวมาหํสุฯ **ปติฏฺฐหิสฺสตีติ จิเนฺตโนฺต**ติ เอตฺถ เตน การเณน สาสนปติฏฺฐานสฺส อภาวโต อวสฺสํ ปติฏฺฐหนฺตสฺส สาสนสฺส ปุพฺพนิมิตฺตมิทนฺติ เอวํ ปุพฺพนิมิตฺตภาเวน สลฺลเกฺขสีติ เวทิตพฺพํฯ **ปณีเตนา**ติ อุตฺตเมนฯ **สหตฺถา**ติ สหเตฺถน **สนฺตเปฺปตฺวา**ติ สุฏฺฐุ ตเปฺปตฺวา, ปริปุณฺณํ สุหิตํ ยาวทตฺถํ กตฺวาติ อโตฺถฯ **เปตวตฺถุํ วิมานวตฺถุํ สจฺจสํยุตฺตญฺจ กเถสี**ติ เทสนาวิธิกุสโล เถโร ชนสฺส สํเวคํ ชเนตุํ ปฐมํ เปตวตฺถุํ กเถตฺวา ตทนนฺตรํ สํเวคชาตํ ชนํ อสฺสาเสตุํ สคฺคกถาวเสน วิมานวตฺถุญฺจ กเถตฺวา ตทนนฺตรํ ปฏิลทฺธสฺสาสานํ ''มา เอตฺถ อสฺสาทํ กโรถ นิพฺพานํ วินา น อญฺญํ กิญฺจิ สงฺขารคตํ ธุวํ นาม อตฺถิ, ตสฺมา ปรมสฺสาสกํ นิพฺพานมธิคนฺตุํ วายมถา''ติ สจฺจปฏิเวธตฺถาย อุสฺสาหํ ชเนโนฺต อเนฺต สจฺจสํยุตฺตํ กเถสีติ เวทิตพฺพํฯ

เตสํ สุตฺวาติ เตสํ สนฺติกา เถรานํ คุณกถํ สุตฺวาฯ **รโญฺญ สํวิทิตํ กตฺวา**ติ รโญฺญ นิเวทนํ กตฺวา, ราชานํ ปฏิเวทยิตฺวาติ อโตฺถฯ **อลํ คจฺฉามา**ติ ปุรสฺส อจฺจาสนฺนตฺตา สารุปฺปํ น โหตีติ ปฏิปกฺขิปโนฺต อาหฯ **เมฆวนํ นาม อุยฺยาน**นฺติ มหาเมฆวนุยฺยานํฯ ตสฺส กิร อุยฺยานสฺส ภูมิคฺคหณทิวเส อกาลมหาเมโฆ อุฏฺฐหิตฺวา สพฺพตฺถกโปกฺขรณิโย ปูเรโนฺต คิมฺหาภิหตรุกฺขลตาทีนํ อนุคฺคณฺหโนฺตว ปาวสฺสิ, เตน การเณน ตํ มหาเมฆวนํ นาม อุยฺยานํ ชาตํฯ วุตฺตเญฺหตํ **มหาวํเส** –

‘‘อุยฺยานฏฺฐานคฺคหเณ, มหาเมโฆ อกาลโช;
ปาวสฺสิ เตน อุยฺยานํ, มหาเมฆวนํ อหู’’ติฯ

สุขสยิตภาวํ ปุจฺฉิตฺวาติ ‘‘กจฺจิ, ภเนฺต, อิธ สุขํ สยิตฺถ, ตุมฺหากํ อิธ นิวาโส สุโข’’นฺติ เอวํ สุขสยิตภาวํ ปุจฺฉิตฺวา ตโต เถเรน ‘‘สุขสยิตมฺหิ, มหาราช, ภิกฺขูนํ ผาสุกมิทํ อุยฺยาน’’นฺติ วุเตฺต ‘‘เอวํ สติ อิทํ โน อุยฺยานํ ทสฺสามี’’ติ จิเนฺตตฺวา **‘‘กปฺปติ, ภเนฺต, ภิกฺขุสงฺฆสฺส อาราโม’’**ติ ปุจฺฉิฯ **อิมํ สุตฺต**นฺติ เวฬุวนารามปฏิคฺคหเณ วุตฺตมิมํ สุตฺตํฯ **อุทก**นฺติ ทกฺขิโณทกํฯ **มหาเมฆวนุยฺยานํ อทาสี**ติ ‘‘อิมํ มหาเมฆวนุยฺยานํ สงฺฆสฺส ทมฺมี’’ติ วตฺวา เชฏฺฐมาสสฺส กาฬปเกฺข ทุติยทิวเส อทาสิฯ มหาวิหารสฺส ทกฺขิโณทกปาเตเนว สทฺธิํ ปติฏฺฐิตภาเวปิ น ตาว ตตฺถ วิหารกมฺมํ นิฏฺฐิตนฺติ อาห **‘‘อิทญฺจ ปฐมํ วิหารฏฺฐานํ ภวิสฺสตี’’**ติฯ **ปุนทิวเสปี**ติ กาฬปกฺขสฺส ทุติยทิวเสเยวฯ **อฑฺฒนวมานํ ปาณสหสฺสาน**นฺติ อเฑฺฒน นวมานํ ปาณสหสฺสานํ, ปญฺจสตาธิกานํ อฏฺฐสหสฺสานนฺติ อโตฺถฯ **โชติปาตุภาวฏฺฐาน**นฺติ ญาณาโลกสฺส ปาตุภาวฏฺฐานํฯ **อปฺปมาทสุตฺต**นฺติ องฺคุตฺตรนิกาเย **มหาอปฺปมาทสุตฺตํ,** ราโชวาทสุตฺตนฺติ วุตฺตํ โหติฯ

มหจฺจนฺติ กรณเตฺถ ปจฺจตฺตวจนํ, มหตา ราชานุภาเวนาติ อโตฺถฯ ตุเมฺห ชานนตฺถนฺติ สมฺพโนฺธฯ **อริโฏฺฐ นาม อมโจฺจ**ติ รโญฺญ ภาคิเนโยฺย อริโฏฺฐ นาม อมโจฺจฯ **ปญฺจปณฺณาสายา**ติ เอตฺถ ‘‘จตุปณฺณาสายา’’ติ วตฺตพฺพํฯ เอวญฺหิ สติ อุปริ วุจฺจมานํ ‘‘ทฺวาสฏฺฐิ อรหโนฺต’’ติ วจนํ สเมติฯ เตเนว จ สีหฬภาสาย ลิขิเต **มหาวํเส** ‘‘จตุปณฺณาสาย สทฺธิ’’นฺติ วุตฺตํฯ **ทสภาติกสมากุลํ ราชกุล**นฺติ มุฏสิวสฺส ปุเตฺตหิ อภโย เทวานํปิยติโสฺส มหานาโค อุตฺติโย มตฺตาภโย สูรติโสฺสติ เอวมาทีหิ ทสหิ ภาติเกหิ สมากิณฺณํ ราชกุลํฯ **เจติยคิริมฺหิ วสฺสํ วสิํสู**ติ อาสาฬฺหีปุณฺณมทิวเส รญฺญา ทินฺนวิหาเรเยว ปฏิคฺคเหตฺวา ปาฏิปททิวเส วสฺสํ วสิํสุฯ **ปวาเรตฺวา**ติ มหาปวารณาย ปวาเรตฺวาฯ **กตฺติกปุณฺณมาย**นฺติ อปรกตฺติกปุณฺณมายํฯ มหามหิโนฺทเตฺถโร หิ ปุริมิกายํ อุปคนฺตฺวา วุตฺถวโสฺส มหาปวารณาย ปวาเรตฺวา ตโต เอกมาสํ อติกฺกมฺม จาตุมาสินิยํ ปุณฺณมทิวเส อริยคณปริวุโต ราชกุลํ คนฺตฺวา โภชนาวสาเน ‘‘มหาราช, อเมฺหหิ จิรทิโฏฺฐ สมฺมาสมฺพุโทฺธ’’ติอาทิวจนมพฺรวิฯ เอวญฺจ กตฺวา วกฺขติ ‘‘ปุณฺณมายํ มหาวีโร, จาตุมาสินิยา อิธา’’ติฯ ยํ ปเนตฺถ **เกนจิ** วุตฺตํ ‘‘วุตฺถวโสฺส ปวาเรตฺวาติ จาตุมาสินิยา ปวารณายาติ อโตฺถ, ปฐมปวารณาย วา ปวาเรตฺวา เอกมาสํ ตเตฺถว วสิตฺวา กตฺติกปุณฺณมิยํ อโวจ, อญฺญถา ‘ปุณฺณมายํ มหาวีโร’ติ วุตฺตตฺตา น สกฺกา คเหตุ’’นฺติ, ตตฺถ จาตุมาสินิยา ปวารณายาติ อยมตฺถวิกโปฺป น ยุชฺชติฯ น หิ ปุริมิกาย วสฺสูปคตา จาตุมาสินิยํ ปวาเรนฺติฯ **จิรทิโฏฺฐ สมฺมาสมฺพุโทฺธ**ติ สตฺถุสฺส สรีราวยโว จ สมฺมาสมฺพุโทฺธเยวาติ กตฺวา อวยเว สมุทายโวหารวเสน เอวมาหาติ ทฏฺฐพฺพํ ยถา ‘‘สมุโทฺท ทิโฏฺฐ’’ติฯ

เถเรน วุตฺตมฺปิ คมนการณํ ฐเปตฺวา อิธ วาเส ปโยชนเมว ทเสฺสตฺวา คมนํ ปฏิเสเธตุกาโม อาห **‘‘อหํ ภเนฺต ตุเมฺห’’**ติอาทิฯ **อภิวาทนา**ทีสุ อาจริยํ ทิสฺวา อภิวาทนกรณํ **อภิวาทนํ** นามฯ ยสฺมิํ วา ทิสาภาเค อาจริโย วสติ อิริยาปเถ กเปฺปโนฺต, ตโต อภิมุโขว วนฺทิตฺวา คจฺฉติ, วนฺทิตฺวา ติฏฺฐติ, วนฺทิตฺวา นิสีทติ, วนฺทิตฺวา นิปชฺชติ, อิทํ อภิวาทนํ นามฯ อาจริยํ ปน ทูรโตว ทิสฺวา ปจฺจุฏฺฐาย ปจฺจุคฺคมนกรณํ **ปจฺจุฏฺฐานํ** นามฯ อาจริยํ ปน ทิสฺวา อญฺชลิํ ปคฺคยฺห สีเส ฐเปตฺวา อาจริยํ นมสฺสติ, ยสฺมิํ ทิสาภาเค โส วสติ, ตทภิมุโขปิ ตเถว นมสฺสติ, คจฺฉโนฺตปิ ฐิโตปิ นิสิโนฺนปิ อญฺชลิํ ปคฺคยฺห นมสฺสติเยวาติ อิทํ **อญฺชลิกมฺมํ** นามฯ อนุจฺฉวิกกมฺมสฺส ปน กรณํ **สามีจิกรณํ** นามฯ จีวราทีสุ หิ จีวรํ เทโนฺต น ยํ วา ตํ วา เทติ, มหคฺฆํ สตมูลคฺฆมฺปิ ปญฺจสตมูลคฺฆมฺปิ สตสหสฺสมูลคฺฆมฺปิ เทติเยวฯ ปิณฺฑปาตาทีสุปิ เอเสว นโยฯ

อิทํ สามีจิกรณํ นามฯ **สรีรธาตุโย**ติ สรีราวยวาฯ **อณฺญาต**นฺติ อณฺญาตํ, วิทิตํ มยาติ อ โตฺถฯ **กุโต ลจฺฉามา**ติ กุโต ลภิสฺสามฯ **สุมเนน สทฺธึ มเนฺตหี**ติ ปฐมเมว สามเณรสฺส กถิตตฺตา วา ''ชานาติ เอส อมฺหากมธิปฺปาย''นฺติ ญตฺวา วา เอวมาหาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

อโปฺปสฺสุโกฺก ตฺวํ มหาราชาติ มหาราช ตฺวํ ธาตูนํ ปฏิลาเภ มา อุสฺสุกฺกํ กโรหิ, มา ตฺวํ ตตฺถ วาวโฏ ภว, อณฺญํ ตยา กตฺตพฺพํ กโรหีติ อธิปฺปาโยฯ อิทานิ ตเทว รณฺญา กตฺตพฺพกิจฺจํ ทเสฺสโนฺต **''วีถิโย โสธาเปตฺวา''**ติอาทิมาหฯ **สพฺพตาฬาวจเร อุปฏฺฐาเปตฺวา**ติ กํสตาฬาทิตาฬํ อวจรติ เอตฺถาติ ตาฬาวจรํ วุจฺจติ อาตตวิตตาทิ สพฺพํ ตูริยภณฺฑํฯ เตเนว **ปรินิพฺพานสุตฺตฏฺฐกถายํ** ''สพฺพญฺจ ตาฬาวจรํ สนฺนิปาเตถาติ เอตฺถ สพฺพญฺจ ตาฬาวจรนฺติ สพฺพํ ตูริยภณฺฑ''นฺติ วุตฺตํฯ เอตฺถ ปน สหจรณนเยน สพฺพตูริยภณฺฑานํ วาทกาปิ คเหตุํ วฏฺฏนฺตีติ เต สเพฺพ อุปฏฺฐาเปตฺวา สนฺนิปาเตตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ **ลจฺฉสี**ติ ลภิสฺสสิฯ **เถรา เจติยคิริเมว อคมํสู**ติ ราชนิเวสนโต นิกฺขมิตฺวา ปุน เจติยคิริเมว อคมํสุฯ

ตาวเทวาติ ตํ ขณํเยวฯ **ปาฏลิปุตฺตทฺวาเร**ติ ปาฏลิปุตฺตนครทฺวาเรฯ **กึ ภเนฺต สุมน อาหิณฺฑสี**ติ สุมน ตฺวํ สมณธมฺมํ อกตฺวา กสฺมา วิจรสีติ ปุจฺฉติฯ **เจติยคิริมฺหิเยว ปติฏฺฐาเปตฺวา**ติ ปจฺฉา ตตฺถ วิหารตฺถาย อากงฺขิตพฺพภาวโต เจติยคิริมฺหิเยว ปติฏฺฐาเปตฺวาฯ **วฑฺฒมานกจฺฉายายา**ติ ปจฺฉาภตฺตนฺติ อโตฺถฯ ปจฺฉาภตฺตเมว หิ ฉายา วฑฺฒติฯ **อถสฺส เอตทโหสี**ติ ธาตุจโงฺกฏฺฐกํ ทิสฺวา เอวํ จิเนฺตสิฯ **ฉตฺตํ อปนมตู**ติ อิทํ เสตจฺฉตฺตํ สยเมว เม สีโสปริโต ธาตุจโงฺกฏกาภิมุขํ หุตฺวา นมตูติ อโตฺถฯ **มยฺหํ มตฺถเก ปติฏฺฐาตู**ติ อิทํ ธาตุจโงฺกฏฺฐกํ เถรสฺส หตฺถโต ธาตุยา สห อาคนฺตฺวา สิรสฺมึ เม ปติฏฺฐาตูติ อโตฺถฯ **โปกฺขรวสฺสํ** นาม โปกฺขรปตฺตปฺปมาณํ วลาหกมเชฺฌ อุฏฺฐหิตฺวา กเมน ผริตฺวา เตเมตุกาเมเยว เตมยมานํ มหนฺตํ หุตฺวา วสฺสติฯ **มหาวีโร**ติ มหาปรกฺกโมฯ มหาวีราวยวตฺตา เจตฺถ สตฺถุโวหาเรน ธาตุโย เอว นิทฺทิฏฺฐาฯ ธาตุสรีเรนาคมนณฺหิ สนฺธาย อยํ คาถา วุตฺตาฯ

ปจฺฉิมทิสาภิมุโขว หุตฺวา อปสกฺกโนฺตติ ปิฏฺฐิโต ปิฏฺฐิโตเยว ปจฺฉิมทิสาภิมุโข หุตฺวา โอสกฺกโนฺต, คจฺฉโนฺตติ อโตฺถฯ กิญฺจาปิ เอส ปจฺฉิมทิสํ น โอโลเกติ, ตถาปิ ปจฺฉิมทิสํ สนฺธาย คจฺฉตีติ ''ปจฺฉิมทิสาภิมุโข''ติ วุตฺตํฯ **ปุรตฺถิเมน ทฺวาเรน นครํ ปวิสิตฺวา**ติ เอตฺถ ปิฏฺฐิโต ปิฏฺฐิโตเยว อาคนฺตฺวา ทฺวาเร สมฺปเตฺต ปริวเตฺตตฺวา อุชุเกเนว นครํ ปาวิสีติ เวทิตพฺพํฯ **มเหชวตฺถุ นามา**ติ มเหชนามเกน ยเกฺขน ปริคฺคหิตํ เอกํ เทวฏฺฐานนฺติ เวทิตพฺพํ ฯ **ปริโภคเจติยฏฺฐาน**นฺติ เอตฺถ ปริภุตฺตูปกรณานิ นิทหิตฺวา กตํ เจติยํ ปริโภคเจติยนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ ติวิธณฺหิ เจติยํ วทนฺติ ปริโภคเจติยํ ธาตุเจติยํ ธมฺมเจติยนฺติฯ ตตฺถ **ปริโภคเจติยํ** วุตฺตนยเมวฯ **ธาตุเจติยํ** ปน ธาตุโย นิทหิตฺวา กตํฯ ปฏิจฺจสมุปฺปาทาทิลิขิตโปตฺถกํ นิทหิตฺวา กตํ ปน **ธมฺมเจติยํ** นามฯ สารีริกํ ปริโภคิกํ อุทฺทิสฺสกนฺติ เอวมฺปิ ติปฺปเภทํ เจติยํ วทนฺติฯ อยํ ปน ปเภโท ปฏิมารูปสฺสปิ อุทฺทิสฺสกเจติเยเนว สงฺคหิตตฺตา สุฏฺฐุตรํ ยุชฺชติฯ

กถํ ปน อิทํ ฐานํ ติณฺณํ พุทฺธานํ ปริโภคเจติยฏฺฐานํ อโหสีติ อาห **''อตีเต กิรา''**ติ อาทิฯ **ปชฺชรเกนา**ติ เอตฺถ ปชฺชรโก นาม โรโค วุจฺจติฯ โส จ ยกฺขานุภาเวน สมฺปฺปโนฺนติ เวทิตโพฺพฯ ตทา กิร ปุณฺณกาโฬ นาม ยโกฺข อตฺตโน อานุภาเวน มนุสฺสานมฺปิ สรีเร ปชฺชรกํ นาม โรคํ สมุฏฺฐาเปสิฯ วุตฺตเณฺหตํ **มหาวํเส** –

> ''รกฺขเสหิ ชนเสฺสตฺถ, โรโค ปชฺชรโก อหู''ติ;

ทีปวํเสปิ เจตํ วุตฺตํ –

‘‘รกฺขสา จ พหู ตตฺถ, ปชฺชรา จ สมุฏฺฐิตา;
ปชฺชเรน พหู สตฺตา, นสฺสนฺติ ทีปมุตฺตเม’’ติฯ

อนยพฺยสนนฺติ เอตฺถ **อนโย**ติ อวฑฺฒิฯ กายิกํ เจตสิกญฺจ สุขํ พฺยสติ วิกฺขิปติ วินาเสตีติ **พฺยสน**นฺติ ทุกฺขํ วุจฺจติฯ กิญฺจาปิ ‘‘พุทฺธจกฺขุนา โลกํ โอโลเกนฺโต’’ติ วุตฺตํ, ตถาปิ ‘‘เต สเตฺต อนยพฺยสนมาปชฺชเนฺต ทิสฺวา’’ติ วจนโต ปฐมํ พุทฺธจกฺขุนา โลกํ โอโลเกตฺวา ปจฺฉา สพฺพญฺญุตญฺญาเณน โลกํ โอโลเกนฺโต เต สเตฺต อนยพฺยสนมาปชฺชเนฺต ทิสฺวาติ คเหตพฺพํฯ น หิ อาสยานุสยาทิพุทฺธจกฺขุสฺส เต สตฺตา อนยพฺยสนํ อาปชฺชนฺตา ทิสฺสนฺติฯ **ทุพฺพุฏฺฐิกา**ติ วิสมวสฺสาทิวเสน ทุฏฺฐา อโสภนา วุฏฺฐิเยว ทุพฺพุฏฺฐิกา, สสฺสุปฺปตฺติเหตุภูตา กายสุขุปฺปตฺติสปฺปายา สตฺตุปการา สมฺมา วุฏฺฐิ ตตฺถ น โหตีติ อธิปฺปาโยฯ ตโตเยว จ **‘‘ทุพฺภิกฺขํ ทุสฺสสฺส’’**นฺติ วุตฺตํฯ ภิกฺขาย อภาโว , ทุลฺลภภาโว วา **ทุพฺภิกฺขํ,** สุลภา ตตฺถ ภิกฺขา น โหตีติ วุตฺตํ โหติฯ สสฺสานํ อภาโว, อสมฺปนฺนตา วา **ทุสฺสสฺสํฯ เทโว**ติ เมฆเสฺสตํ นามํฯ **สมฺมาธารมนุปฺปเวจฺฉี**ติ อุทกธารํ สมฺมา วิมุญฺจิ, สมฺมา อนุปวสฺสีติ วุตฺตํ โหติฯ

มหาวิวาโท โหตีติ ตสฺมิํ กิร กาเล ชยนฺตมหาราเชน จ ตสฺส รโญฺญ กนิฏฺฐภาตุเกน สมิทฺธกุมารนามเกน อุปราเชน จ สทฺธิํ อิมสฺมิํ ทีเป มหายุทฺธํ อุปฺปฏฺฐิตํฯ เตเนตํ วุตฺตํ ‘‘เตน โข ปน สมเยน มณฺฑทีเป มหาวิวาโท โหตี’’ติฯ **โหตี**ติ กิริยา กาลมเปกฺขิตฺวา วตฺตมานปโยโค, วิวาทสฺส ปน อตีตกาลิกตฺตํ ‘‘เตน โข ปน สมเยนา’’ติ อิมินาว วิญฺญายติฯ สทฺทนฺตรสนฺนิธาเนน เหตฺถ อตีตกาลาวคโม ยถา ‘‘ภาสเต วฑฺฒเต ตทา’’ติฯ เอวํ สพฺพตฺถ อีทิเสสุ ฐาเนสุ วตฺตมานปโยโค ทฏฺฐโพฺพฯ **กลหวิคฺคหชาตา**ติ เอตฺถ กลโห นาม มตฺถกปฺปโตฺต กายกลโหปิ วาจากลโหปิฯ ตตฺถ หตฺถปรามาสาทิวเสน กาเยน กาตโพฺพ กลโห **กายกลโห**ฯ มมฺมฆฏฺฏนาทิวเสน วาจาย กาตโพฺพ กลโห **วาจากลโห** ฯ วิปจฺจนีกคหณํ **วิคฺคโห**ฯ กลหสฺส ปุพฺพภาเค อุปฺปโนฺน อญฺญมญฺญวิรุทฺธคาโหฯ อถ วา กลโห นาม **วาจากลโห**ฯ อญฺญมญฺญํ หตฺถปรามาสาทิวเสน วิรูปํ วิรุทฺธํ วา คหณํ วิคฺคโห **กายกลโห**ฯ ยถาวุโตฺต กลโห จ วิคฺคโห จ ชาโต สญฺชาโต เอเตสนฺติ กลหวิคฺคหชาตา, สญฺชาตกลหวิคฺคหาติ อโตฺถฯ

ตานิ สาสนนฺตรธาเนน นสฺสนฺตีติ ปริยตฺติปฏิเวธปฏิปตฺติสงฺขาตสฺส ติวิธสฺสปิ สาสนสฺส อนฺตรธาเนน ธาตุปรินิพฺพาเน สติ ตานิ เจติยานิ วินสฺสนฺติฯ ตีณิ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๓.๑๖๑; วิภ. อฏฺฐ. ๘๐๙) หิ ปรินิพฺพานานิ กิเลสปรินิพฺพานํ ขนฺธปรินิพฺพานํ ธาตุปรินิพฺพานนฺติ, ตานิ ปน อมฺหากํ ภควโต วเสน เอวํ เวทิตพฺพานิฯ ตสฺส หิ **กิเลสปรินิพฺพานํ** โพธิปลฺลเงฺก อโหสิ, **ขนฺธปรินิพฺพานํ** กุสินารายํฯ **ธาตุปรินิพฺพานํ** อนาคเต ภวิสฺสติฯ สาสนสฺส กิร โอสกฺกนกาเล อิมสฺมิํ ตมฺพปณฺณิทีเป ธาตุโย สนฺนิปติตฺวา มหาเจติยํ คมิสฺสนฺติ, มหาเจติยโต นาคทีเป ราชายตนเจติยํ, ตโต มหาโพธิปลฺลงฺกํ คมิสฺสนฺติ, นาคภวนโตปิ เทวโลกโตปิ พฺรหฺมโลกโตปิ ธาตุโย มหาโพธิปลฺลงฺกเมว คมิสฺสนฺติ, สาสปมตฺตาปิ ธาตุ น อนฺตรา นสฺสิสฺสติฯ สพฺพา ธาตุโย มหาโพธิปลฺลเงฺก ราสิภูตา สุวณฺณกฺขโนฺธ วิย เอกคฺฆนา หุตฺวา ฉพฺพณฺณรสฺมิโย วิสฺสเชฺชสฺสนฺติ, ตา ทสสหสฺสิโลกธาตุํ ผริสฺสนฺติฯ ตโต ทสสหสฺสจกฺกวาเฬ เทวตา สนฺนิปติตฺวา ‘‘อชฺช สตฺถา ปรินิพฺพาติ, อชฺช สาสนํ โอสกฺกติ, ปจฺฉิมทสฺสนํ ทานิ อิทํ อมฺหาก’’นฺติ ทสพลสฺส ปรินิพฺพุตทิวสโต มหนฺตตรํ การุญฺญํ กริสฺสนฺติ, ฐเปตฺวา อนาคามิขีณาสเว อวเสสา สกภาเวน สณฺฐาตุํ น สกฺขิสฺสนฺติฯ ธาตูสุ เตโชธาตุ อุฏฺฐหิตฺวา ยาว พฺรหฺมโลกา อุคฺคจฺฉิสฺสติ, สาสปมตฺติยาปิ ธาตุยา สติ เอกชาลาว ภวิสฺสติ, ธาตูสุ

ปริยาทานํ คตาสุ ปริจฺฉิชฺชิสฺสติฯ เอวํ มหนฺตํ อานุภาวํ ทเสฺสตฺวา ธาตูสุ อนฺตรหิตาสุ สาสนํ อนฺตรหิตํ นาม โหติฯ

ทิวา โพธิรุกฺขฏฺฐาเน หตฺถิสาลายํ ติฏฺฐตีติ ทิวา วตฺถุวิจินนาย โอกาสํ กุรุมาโน ตโต ธาตุํ คเหตฺวา กุเมฺภ ฐเปตฺวา สธาตุโกว หุตฺวา ติฏฺฐตีติ วทนฺติฯ วุตฺตเญฺหตํ **มหาวํเส** –

> ‘‘รตฺติํ นาโคนุปริยาติ, ตํ ฐานํ โส สธาตุกํ;
> โพธิฏฺฐานมฺหิ สาลายํ, ทิวา ฐาติ สธาตุโก’’ติฯ

ถูปปติฏฺฐานภูมิํ ปริยายตีติ มตฺถกโต ธาตุํ ตตฺถ ปติฏฺฐาเปตฺวา สธาตุกํ ถูปปติฏฺฐานภูมิํ รตฺติภาเค ปริยายติ, สมนฺตโต วิจรตีติ อโตฺถฯ **ชงฺฆปฺปมาณนฺติ** ปุปฺผฏฺฐานปฺปมาณํฯ ถูปกุจฺฉิโต เหฏฺฐาภาคญฺหิ ถูปสฺส ชงฺฆาติ วทนฺติฯ **ธาตุโอโรปนตฺถายาติ** หตฺถิกุมฺภโต ธาตุกรณฺฑกสฺส โอโรปนตฺถายฯ **สกลนครญฺจ ชนปโท จาติ** นครวาสิโน ชนปทวาสิโน จ อเภทโต นครชนปทสเทฺทหิ วุตฺตา ‘‘สโพฺพ คาโม อาคโต, มญฺจา อุกฺกุฏฺฐิํ กโรนฺตี’’ติอาทีสุ วิยฯ **มหาชนกาเยติ** มหาชนสมูเหฯ สมูหปริยาโย เหตฺถ กายสโทฺทฯ เอเกกธาตุปฺปเทสโต เตโชทกนิกฺขมนาทิวเสน ยมกยมกํ หุตฺวา ปวตฺตํ ปาฏิหาริยํ **ยมกปาฏิหาริยํ** ฯ ฉนฺนํ วณฺณานํ รสฺมิโย จาติ สมฺพโนฺธ กาตโพฺพฯ ฉนฺนํ วณฺณานํ อุทกธารา จาติ เอวเมฺปตฺถ สมฺพนฺธํ วทนฺติฯ ปรินิพฺพุเตปิ ภควติ ตสฺสานุภาเวน เอวรูปํ ปาฏิหาริยมโหสิเยวาติ ทเสฺสตุํ **‘‘เอวํ อจินฺติยา’’**ติอาทิคาถมาหฯ **พุทฺธธมฺมาติ** เอตฺถ พุทฺธคุณาฯ

ธรมานกาเลปิ ติกฺขตฺตุํ อาคมาสีติ ภควา กิร อภิสโมฺพธิโต นวเม มาเส ผุสฺสปุณฺณมทิวเส ยกฺขาธิวาสํ ลงฺกาทีปมุปคนฺตฺวา ลงฺกามเชฺฌ ติโยชนายเต โยชนวิตฺถเต มหานาควนุยฺยาเน มหายกฺขสมาคเม อุปริอากาเส ฐตฺวา กปฺปุฏฺฐานสมเย สมุฏฺฐิตวุฏฺฐิวาตนิพฺพิเสสวสฺสวายุนา จ โลกนฺตริกนิรยนฺธการสทิสโฆรนฺธการนิกาเยน จ สีตนรกนิพฺพิเสสพหลสีเตน จ สํวฏฺฏกาลสญฺชาตวาตสงฺขุภิเตหิ เมฆนภคชฺชิตสทิเสน คคนเมทนีนินฺนาเทน จ ยกฺขานํ ภยํ สนฺตาสํ ชเนตฺวา เตหิ ยาจิตาภโย ‘‘เทถ เม สมคฺคา นิสีทนฏฺฐาน’’นฺติ วตฺวา ‘‘เทม เต สกลทีปํ, เทหิ โน, มาริส, อภย’’นฺติ วุเตฺต สพฺพํ ตํ อุปทฺทวํ อนฺตรธาเปตฺวา ยกฺขทตฺตภูมิยา จมฺมขณฺฑํ ปตฺถริตฺวา ตตฺถ นิสิโนฺน สมนฺตโต ชลมานํ จมฺมขณฺฑํ ปสาเรตฺวา กปฺปุฏฺฐานคฺคิสทิสทหนาภิภูตานํ ชลธิสลิลภีตานํ สมนฺตา เวลเนฺต ภมนฺตานํ ยกฺขานํ คิริทีปํ ทเสฺสตฺวา เตสุ ตตฺถ ปติฏฺฐิเตสุ ตํ ยถาฐาเน ปติฏฺฐาเปตฺวา จมฺมขณฺฑํ สงฺขิปิตฺวา นิสิโนฺน ตทา สมาคเต อเนกเทวตาสนฺนิปาเต ธมฺมํ เทเสตฺวา อเนกปาณโกฏีนํ ธมฺมาภิสมยํ กตฺวา สุมนกูฏวาสินา มหาสุมนเทวราเชน สมธิคตโสตาปตฺติผเลน ยาจิตปูชนีโย สีสํ ปรามสิตฺวา มุฏฺฐิมตฺตา นีลามลเกสธาตุโย ตสฺส ทตฺวา ชมฺพุทีปมคมาสิฯ

ทุติยํ อภิสโมฺพธิโต ปญฺจเม สํวจฺฉเร จูโฬทรมโหทรานํ ชลถลนิวาสีนํ มาตุลภาคิเนยฺยานํ นาคราชูนํ มณิปลฺลงฺกํ นิสฺสาย อุปฏฺฐิตมหาสงฺคาเม นาคานํ มหาวินาสํ ทิสฺวา จิตฺตมาสกาฬปกฺขสฺส อุโปสถทิวเส ปาโตว สมิทฺธสุมเนน นาม รุกฺขเทวปุเตฺตน ฉตฺตํ กตฺวา ธาริตราชายตโน นาคทีปํ สมาคนฺตฺวา สงฺคามมเชฺฌ อากาเส ปลฺลเงฺกน นิสิโนฺน โฆรนฺธกาเรน นาเค สนฺตาเสตฺวา อสฺสาเสโนฺต อาโลกํ ทเสฺสตฺวา สญฺชาตปีติโสมนสฺสานํ อุปคตนาคานํ สามคฺคิกรณียํ ธมฺมํ เทเสตฺวา มาตุลภาคิเนเยฺยหิ ทฺวีหิ นาคราชูหิ ปูชิเต ปถวีตลคเต มณิปลฺลเงฺก นิสิโนฺน นาเคหิ ทิพฺพนฺนปาเนหิ สนฺตปฺปิโต ชลถลนิวาสิโน อสีติโกฏินาเค สรเณสุ จ สีเลสุ จ ปติฏฺฐาเปตฺวา เตหิ นมสฺสิตุํ ปลฺลงฺกญฺจ ราชายตนปาทปญฺจ ตตฺถ ปติฏฺฐาเปตฺวา ชมฺพุทีปมคมาสิฯ

ตติยมฺปิ อภิสโมฺพธิโต อฏฺฐเม สํวจฺฉเร มโหทรมาตุเลน มณิอกฺขิกนาคราเชนาภิยาจิโต วิสาขปุณฺณมทิวเส ปญฺจภิกฺขุสตปริวุโต กลฺยาณีปเทเส มณิอกฺขิกสฺส ภวนมฺปคนฺตวา ตตฺถ มาปิตรุจิรรตนมณฺฑเป มโนหรวรปลฺลเงฺก นิสิโนฺน นาคราเชน ทิพฺพนฺนปาเนหิ สนฺตเปฺปตฺวา นาคมาณวิกคณปริวุเตน ทิพฺพมาลาคนฺธาทีหิ ปูชิโต ตตฺถ ธมฺมํ เทเสตฺวา วุฏฺฐายาสนา สุมนกูเฏ ปทํ ทเสฺสตฺวา ปพฺพตปาเท ทิวาวิหารํ กตฺวา ทีฆวาปิเจติยฏฺฐาเน จ มุภิยงฺคณเจติยฏฺฐาเน จ กลฺยาณีเจติยฏฺฐาเน จ มหาโพธิฏฺฐาเน จ ถูปารามฏฺฐาเน จ มหาเจติยฏฺฐาเน จ สสาวโก นิสีทิตฺวา นิโรธสมาปตฺตึ สมาปชฺชิตฺวา สิลาเจติยฏฺฐาเนเยว ฐตฺวา เทวนาเค สมนุสาสิตฺวา ชมฺพุทีปมคมาสิฯ เอวํ ภควา ธรมานกาเลปิ อิมํ ทีปํ ติกฺขตฺตุํ อาคมาสีติ เวทิตพฺพํฯ

อิทานิ ตเทว ติกฺขตฺตุมาคมนํ สเงฺขปโต วิภาเวโนฺต อาห **“ปฐมํ ยกฺขทมนตฺถ”**นฺติ อาทิฯ **รกฺขํ กโรโนฺต**ติ ยกฺขานํ ปุน อปวิสนตฺถาย รกฺขํ กโรโนฺตฯ **อาวิชฺชี**ติ สมนฺตโต วิจริฯ **มาตุลภาคิเนยฺยาน**นฺติ จูโฬทรมโหทรานํฯ เอตฺถ ปน กิญฺจาปิ ภควา สมิทฺธสุมเนน นาม เทวปุเตฺตน สทฺธึ อาคโต, ตถาปิ ปจฺฉาสมเณน เอเกนปิ ภิกฺขุนา สทฺธึ อนาคตตฺตา **“เอกโกว อาคนฺตฺวา”**ติ วุตฺตํฯ ตทนุรูปสฺส ปริปนฺถสฺส วิหตตฺตา **“ปริฬาหํ วูปสเมตฺวา”**ติ วุตฺตํฯ **รโญฺญ ภาตา**ติ รโญฺญ กนิฏฺฐภาตาฯ **อภโย**ติ มตฺตาภโยฯ

อนุฬา เทวีติ รโญฺญ เชฏฺฐภาตุชายา อนุฬา เทวีฯ **ปุริมกานํ ติณฺณํ สมฺมาสมฺพุทฺธานํ โพธิ ปติฏฺฐาสี**ติ ยทา หิ โส **กกุสโนฺธ** นาม ภควา อิมสฺมึ ทีเป มนุเสฺส ปชฺชรกาภิภูเต อนยพฺยสนมาปชฺชเนฺต ทิสฺวา กรุณาย สโญฺจทิตหทโย อิมํ ทีปมาคโต, ตทา ตํ โรคภยํ วูปสเมตฺวา สนฺนิปติตานํ ธมฺมํ เทเสโนฺต จตุราสีติยา ปาณสหสฺสานํ ธมฺมาภิสมยํ กตฺวา สายนฺหสมเย โพธิปติฏฺฐานารหฏฺฐานํ คนฺตฺวา ตตฺถ สมาปตฺตึ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย ‘‘มม สิรีสมหาโพธิโต ทกฺขิณมหาสาขมาทาย รุจนนฺทา ภิกฺขุนี อิธาคจฺฉตู’’ติ อธิฏฺฐาสิ ฯ สา สตฺถุ จิตฺตํ ญตฺวา ตงฺขณเญฺญว เขมวตีราชธานิยา เขมราชานมาทาย มหาโพธิมุปคนฺตฺวา ทกฺขิณมหาสาขาย มโนสิลาเลขํ เขมราเชน ทาเปตฺวา ตํ สยํ ฉิชฺชิตฺวา สุวณฺณกฏาเห ฐิตํ โพธิสาขมาทาย ปญฺจสตภิกฺขุนีหิ เจว เทวตาหิ จ ปริวาริตา อิทฺธิยา อิธาเนตฺวา ตถาคเตน ปสาริเต ทกฺขิณหเตฺถ สสุวณฺณกฏาหํ มหาโพธึ ฐเปสิฯ ตํ ตถาคโต อภยสฺส นาม รโญฺญ ทตฺวา เตน ตสฺมึ สมเย ‘‘มหาติตฺถวน’’นฺติ ปญฺญาเต มหาเมฆวนุยฺยาเน ปติฏฺฐาเปสิฯ

โกณาคมโน จ ภควา ทุพฺพุฏฺฐิปีฬิเต ทีปวาสิโน ทิสฺวา อิมํ ทีปมาคโต ตํ ภยํ วูปสเมตฺวา ธมฺมํ เทเสโนฺต จตุราสีติ ปาณสหสฺสานิ มคฺคผเลสุ ปติฏฺฐาเปตฺวา ปุพฺพโพธิฏฺฐานํ คนฺตฺวา สมาปตฺติปริโยสาเน ‘‘มม อุทุมฺพรมหาโพธิโต ทกฺขิณมหาสาขมาทาย กรกนตฺตา ภิกฺขุนี อิธาคจฺฉตู’’ติ จิเนฺตสิฯ สา ภควโต อธิปฺปายํ วิทิตฺวา ตงฺขณเญฺญว โสภราชธานิยา โสภราชานมาทาย มหาโพธิมุปคนฺตฺวา ทกฺขิณมหาสาขาย มโนสิลาเลขํ โสภราเชน ทาเปตฺวา ตํ สยํ ฉิชฺชิตฺวา เหมกฏาเห ปติฏฺฐิตํ โพธิสาขมาทาย ปญฺจสตภิกฺขุนีหิ สทฺธึ สุรคณปริวุตา อิทฺธิยา อิธาหริตฺวา สตฺถารา ปสาริตทกฺขิณปาณิตเล สเหมกฏาหํ มหาโพธึ ฐเปสิฯ ตํ ตถาคโต สมิทฺธสฺส รโญฺญ ทตฺวา เตน ตสฺมึ สมเย ‘‘มหานาควน’’นฺติ สงฺขฺยํ คเต มหาเมฆวนุยฺยาเน มหาโพธึ ปติฏฺฐาเปสิฯ

กสฺสโปปิ จ ภควา อุปฏฺฐิตราชูปราชยุเทฺธน ปาณิโน วินาสํ ทิสฺวา กรุณาย โจทิโต อิมํ ทีปมาคนฺตฺวา ตํ กลหํ วูปสเมตฺวา ธมฺมํ เทเสโนฺต จตุราสีติ ปาณสหสฺสานิ มคฺคผลํ ปาเปตฺวา มหาโพธิฏฺฐานํ คนฺตฺวา ตตฺถ สมาปตฺตึ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย ‘‘มม นิโคฺรธมหาโพธิโต

ทกฺขิณมหาสาขมาทาย สุธมฺมา ภิกฺขุนี อิธาคจฺฉตู’’ติ อธิฏฺฐาสิฯ สา ภควโต จิตฺตํ วิทิตฺวา ตงฺขณเญฺญว พาราณสีราชธานิยา พฺรหฺมทตฺตราชานมาทาย มหาโพธิมุปคนฺตฺวา ทกฺขิณมหาสาขาย มโนสิลาเลขํ พฺรหฺมทเตฺตน ทาเปตฺวา ตํ สยํ ฉินฺทิตฺวา กนกกฏาเห ฐิตํ โพธิสาขมาทาย ปญฺจสตภิกฺขุนีปริวารา เทวคณปริวุตา อิทฺธิยา เอตฺถ อาเนตฺวา มุนิเนฺทน ปสาริเต ทกฺขิณกรตเล สสุวณฺณกฏาหํ มหาโพธึ ฐเปสิฯ ตํ ภควา ชยนฺตรโญฺญ ทตฺวา เตน ตสฺมึ สมเย ‘‘มหาสาลวน’’นฺติ สงฺขฺยํ คเต มหาเมฆวนุยฺยาเน มหาโพธึ ปติฏฺฐาเปสิฯ เอวํ อิมสฺมึ ทีเป ปุริมกานํ ติณฺณํ สมฺมาสมฺพุทฺธานํ โพธึ ปติฏฺฐาเปสิฯ ตํ สนฺธาย เอวมาห ‘‘อิมสฺมิญฺจ มหาราช ทีเป ปุริมกานํ ติณฺณํ สมฺมาสมฺพุทฺธานํ โพธิ ปติฏฺฐาสี’’ติฯ

สรสรํสิชาลวิสฺสชฺชนเกนาติ สินิทฺธตาย รสวนฺตํ โอชวนฺตํ อภินวรํสิชาลํ วิสฺสเชฺชเนฺตนฯ อถ วา อิโต จิโต จ สํสรณโต สรสํ สชีวํ ชีวมานํ วิย รํสิชาลํ วิสฺสเชฺชเนฺตนฯ อถ วา สรสกาเล ธรมานกาเล พุเทฺธน วิย รํสิชาลํ มุญฺจเนฺตนาติ เอวเมตฺถ อตฺถํ วณฺณยนฺติฯ เอกทิวเสเนว อคมาสีติ สมฺพโนฺธฯ **ปญฺจหิ กญฺญาสเตหี**ติ อตฺตโน ปริจาริเกหิ ปญฺจหิ กญฺญาสเตหิฯ **อุปสฺสยํ การาเปตฺวา**ติ ภิกฺขุนุปสฺสยํ การาเปตฺวาฯ **อเปฺปสี**ติ เลขสาสนํ ปติฏฺฐาเปสิฯ **เอวญฺจ อโวจา**ติ ราชสเนฺทสํ อเปฺปตฺวา เถรสฺส มุขสาสนํ วิญฺญาเปโนฺต เอวํ อโวจฯ **อุทิกฺขตี**ติ อเปกฺขติ ปเตฺถติฯ

ฉินฺนหตฺถํ วิยาติ ฉินฺนหตฺถวนฺตํ วิยฯ ฉินฺนา หตฺถา เอตสฺสาติ ฉินฺนหโตฺถติ อญฺญปทตฺถสมาโส ทฏฺฐโพฺพฯ **ปพฺพชฺชาปุเรกฺขารา**ติ ปพฺพชฺชาภิมุขา, ปพฺพชฺชาย สญฺชาตาภิลาสา ‘‘กทา นุ โข ปพฺพชิสฺสามี’’ติ ตตฺถ อุสฺสุกฺกมาปนฺนาติ วุตฺตํ โหติฯ **มํ ปฏิมาเนตี**ติ มํ อุทิกฺขติฯ สเตฺถน ฆาตํ น อรหตีติ **อสตฺถฆาตารหํฯ หิมวลาหกคพฺภ**นฺติ หิมปุณฺณวลาหกคพฺภํฯ ปาฏิหาริยวเสน ชาตํ หิมเมว ‘‘วลาหกคพฺภ’’นฺติปิ วทนฺติฯ **โทณมตฺตา**ติ มคธนาฬิยา โสฬสนาฬิปฺปมาณาฯ

มคฺคนฺติ สตฺตโยชนิกํ มคฺคํฯ **ปฏิชคฺคาเปตฺวา**ติ โสธาเปตฺวา, ขาณุกณฺฏกาทีนิ หราเปตฺวา ตตฺถ พหลวิปุลวาลุกํ โอกิราเปตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ **กมฺมารวณฺณ**นฺติ รโญฺญ ปกติสุวณฺณการวณฺณํฯ **นวหตฺถปริเกฺขป**นฺติ นวหตฺถปฺปมาโณ ปริเกฺขโป อสฺสาติ นวหตฺถปริเกฺขปํ, ปริเกฺขปโต นวหตฺถปฺปมาณนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **‘‘ปญฺจหตฺถุเพฺพธ’’**นฺติอาทีสุปิ อิมินาว นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **ติหตฺถวิกฺขมฺภ**นฺติ ติหตฺถปฺปมาณวิตฺถารํฯ **สมุสฺสิตธชปฏาก**นฺติ อุสฺสาปิตนีลปีตาทิวิวิธธชปฏากํฯ **นานารตนวิจิตฺต**นฺติ ตตฺถ ตตฺถ รจิตนานารตเนหิ สุวิจิตฺตํฯ **อเนกาลงฺการปฏิมณฺฑิต**นฺติ ปสนฺนชนปูชิเตหิ หตฺถูปคาทีหิ นานาลงฺกาเรหิ สชฺชิตํฯ **นานาวิธกุสุมสมากิณฺณ**นฺติ อุปหารวเสน อุปนีเตหิ นานปฺปกาเรหิ วณฺณคนฺธสมฺปเนฺนหิ ชลถลปุเปฺผหิ อากิณฺณํฯ **อเนกตูริยสงฺฆุฏฺฐ**นฺติ อาตตภวิตตาทิปญฺจงฺคิกตูริยสโงฺฆสิตํฯ **อวเสสํ อทสฺสนํ อคมาสี**ติ เอตฺถ ‘‘หนฺท, มหาราช, ตยา คเหตพฺพา อยํ สาขา, ตสฺส อุปนิสฺสยภูโต อยํ ขโนฺธ, น มยํ ตยา คเหตพฺพา’’ติ วทนฺตา วิย อวเสสา สาขา สตฺถุ เตชสา อทสฺสนมคมํสูติ วทนฺติฯ **ควกฺขชาลสทิส**นฺติ ภาวนปุํสกํ, ชาลกวาฏสทิสํ กตฺวาติ อโตฺถฯ **เจลุเกฺขปสตสหสฺสานิ ปวตฺติํสู**ติ เตสํ เตสํ ชนานํ สีโสปริ ภมนฺตานํ อุตฺตราสงฺคเจลานํ อุเกฺขปสตสหสฺสานิ ปวตฺติํสูติ อโตฺถฯ **มูลสเตนา**ติ ทสสุ เลขาสุ เอเกกาย ทส ทส หุตฺวา นิกฺขนฺตมูลสเตนฯ **ทส มหามูลา**ติ ปฐมเลขาย นิกฺขนฺตทสมหามูลานิฯ

เทวทุนฺทุภิโย ผลิํสูติ เทวทุนฺทุภิโย ถนิํสุฯ **เทวทุนฺทุภี**ติ จ น เอตฺถ กาจิ เภรี อธิเปฺปตา, อถ โข อุปฺปาตภาเวน อากาสคโต นิโคฺฆสสโทฺทฯ **เทโว**ติ หิ เมโฆฯ ตสฺส หิ อจฺฉภา

เวน อากาสวณฺณสฺส เทวสฺสาภาเวน สุกฺขคชฺชิตสญฺญิเต สเทฺท นิจฺฉรเนฺต เทวทุนฺทุภีติ สมญฺญา, ตสฺมา เทวทุนฺทุภิโย ผลึสูติ เทโว สุกฺขคชฺชิตํ คชฺชีติ วุตฺตํ โหติฯ **ปพฺพตานํ นเจฺจหี**ติ ปถวีกเมฺปน อิโต จิโต จ ภมนฺตานํ ปพฺพตานํ นเจฺจหิฯ **ยกฺขานํ หิงฺการเรหี**ติ วิมฺหยชาตานํ ยกฺขานํ วิมฺหยปฺปกาสนวเสน ปวเตฺตหิ หิงฺการสเทฺทหิฯ ยกฺขา หิ วิมฺหยชาตา ‘‘หึ หิ’’นฺติ สทฺทํ นิจฺฉาเรนฺติฯ **ถุติชเปฺปหี**ติ ปสํสาวจเนหิฯ **พฺรหฺมานํ อโปฺผฏเนหี**ติ ปีติโสมนสฺสชาตานํ พฺรหฺมานํ พาหายํ ปหรณสงฺขาเตหิ อโปฺผฏเนหิฯ ปีติโสมนสฺสชาตา หิ พฺรหฺมาโน วามหตฺถํ สมิญฺชิตฺวา ทกฺขิเณน หเตฺถน พาหายํ ปหารํ เทนฺติฯ **เอกโกลาหล**นฺติ เอกโต ปวตฺตโกลาหลํ ฯ **เอกนินฺนาท**นฺติ เอกโต ปวตฺตนิโคฺฆสํฯ ผลโต นิกฺขนฺตา ฉพฺพณฺณรสฺมิโย อุชุกํ อุคฺคนฺตฺวา โอนมิตฺวา จกฺกวาฬปพฺพตมุขวฏฺฏึ อาหจฺจ ติฏฺฐนฺตีติ อาห **‘‘สกลจกฺกวาฬํ รตนโคปานสีวินทฺธํ วิย กุรุมานา’’**ติฯ **ตงฺขณโต จ ปน ปภุตี**ติ วุตฺตนเยน สุวณฺณกฏาเห ปติฏฺฐิตสฺส มหาโพธิสฺส ฉพฺพณฺณรสฺมีนํ วิสฺสชฺชิตกาลโต ปภุติฯ **หิมวลาหกคพฺภํ ปวิสิตฺวา อฏฺฐาสี**ติ สุวณฺณกฏาเหเนว สทฺธึ อุคฺคนฺตฺวา หิโมทกปุณฺณํ วลาหกคพฺภํ ปวิสิตฺวา อฏฺฐาสิฯ ปฐมํ สุวณฺณกฏาเห ปติฏฺฐิโตเยว หิ โพธิ ปจฺฉา วุตฺตปฺปการอจฺฉริยปฏิมณฺฑิโต หุตฺวา หิมวลาหกคพฺภํ ปวิสิตฺวา อฏฺฐาสิฯ เตเนว วกฺขติ ‘‘ปฐมํ สุวณฺณกฏาเห ปติฏฺฐหิ, ตโต หิมคพฺภสตฺตาหํ อภิเสกสตฺตาหญฺจ วีตินาเมตฺวา’’ติอาทิฯ ตโตเยว จ **มหาวํเส**ปิ วุตฺตํ –

> ‘‘เอวํ สเตน มูลานํ, ตเตฺถสา คนฺธกทฺทเม;
> ปติฏฺฐาสิ มหาโพธิ, ปสาเทนฺตี มหาชนํฯ
>
> ‘‘ตสฺสา ขโนฺธ ทสหโตฺถ, ปญฺจ สาขา มโนรมา;
> จตุหตฺถา จตุหตฺถา, ทสทฺธผลมณฺฑิตาฯ
>
> ‘‘สหสฺสนฺตุ ปสาขานํ, สาขานํ ตาสมาสิ จ;
> เอวํ อาสิ มหาโพธิ, มโนหรสิรินฺธราฯ
>
> ‘‘กฏาหมฺหิ มหาโพธิ, ปติฏฺฐิตกฺขเณ มหี;
> อกมฺปิ ปาฏิหีรานิ, อเหสุํ วิวิธานิ จฯ
>
> ‘‘สยํ นาเทหิ ตูริยานํ, เทเวสุ มานุเสสุ จ;
> สาธุการนินฺนาเทหิ, เทวพฺรหฺมคณสฺส จฯ
>
> ‘‘เมฆานํ มิคปกฺขีนํ, ยกฺขาทีนํ รเวหิ จ;
> รเวหิ จ มหีกเมฺป, เอกโกลาหลํ อหุฯ
>
> ‘‘โพธิยา ผลปเตฺตหิ, ฉพฺพณฺณรํสิโย สุภา;
> นิกฺขมิตฺวา จกฺกวาฬํ, สกลํ โสภยึสุ จฯ
>
> ‘‘สกฏาหา มหาโพธิ, อุคฺคนฺตฺวาน ตโต นภํ;
> อฏฺฐาสิ หิมคพฺภมฺหิ, สตฺตาหานิ อทสฺสนา’’ติฯ

ตสฺมา สุวณฺณกฏาเห ปติฏฺฐิโตเยว โพธิ กฏาเหเนว สทฺธิ อุคฺคนฺตฺวา หิมวลาหกคพฺภํ ปวิสิตฺวา อฏฺฐาสีติ เวทิตพฺพํฯ

เหฏฺฐา ปน ภควโต อธิฏฺฐานกฺกมํ ทเสฺสเนฺตน ยํ วุตฺตํ –

‘‘ภควา กิร มหาปรินิพฺพานมเญฺจ นิปโนฺน ลงฺกาทีเป มหาโพธิปติฏฺฐาปนตฺถาย อโสกมหาราชา มหาโพธิคฺคหณตฺถํ คมิสฺสติ, ตทา มหาโพธิสฺส ทกฺขิณสาขา สยเมว ฉิชฺชิตฺวา สุวณฺณกฏาเห ปติฏฺฐาตูติ อธิฏฺฐาสิ, อิทเมกมธิฏฺฐานํฯ

‘‘ตตฺถ ปติฏฺฐานกาเล จ ‘มหาโพธิ หิมวลาหกคพฺภํ ปวิสิตฺวา ติฏฺฐตู’ติ อธิฏฺฐาสิ, อิทํ ทุติยมธิฏฺฐานํฯ

‘‘สตฺตเม ทิวเส หิมวลาหกคพฺภโต โอรุยฺห สุวณฺณกฏาเห ปติฏฺฐหโนฺต ปเตฺตหิ จ ผเลหิ จ ฉพฺพณฺณรสฺมิโย มุญฺจตูติ อธิฏฺฐาสิ, อิทํ ตติยมธิฏฺฐาน’’นฺติฯ

ตํ อิมินา น สเมติฯ ตตฺถ หิ ปฐมํ หิมวลาหกคพฺภํ ปวิสิตฺวา ปจฺฉา สตฺตเม ทิวเส หิมวลาหกคพฺภโต โอรุยฺห ฉพฺพณฺณรํสิวิสฺสชฺชนํ สุวณฺณกฏาเห ปติฏฺฐหนญฺจ วุตฺตํ, ตสฺมา อฏฺฐกถายปุเพฺพนาปรํ น สเมติฯ **มหาวํเส** ปน อธิฏฺฐาเนปิ ปฐมํ สุวณฺณกฏาเห ปติฏฺฐหนํ ปจฺฉาเยว ฉพฺพณฺณรํสิวิสฺสชฺชนํ หิมวลาหกคพฺภปวิสนญฺจฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘ปรินิพฺพานมญฺจมฺหิ, นิปเนฺนน ชิเนน หิ;
กตํ มหาอธิฏฺฐานํ, ปญฺจกํ ปญฺจจกฺขุนาฯ

‘‘คยฺหมานา มหาโพธิ-สาขาโสเกน ทกฺขิณา;
ฉิชฺชิตฺวาน สยํเยว, ปติฏฺฐาตุ กฏาหเกฯ

‘‘ปติฏฺฐหิตฺวา สา สาขา, ฉพฺพณฺณรสฺมิโย สุภา;
ราชยนฺตี ทิสา สพฺพา, ผลปเตฺตหิ มุญฺจตุฯ

‘‘สสุวณฺณกฏาหา สา, อุคฺคนฺตฺวาน มโนรมา;
อทิสฺสมานา สตฺตาหํ, หิมคพฺภมฺหิ ติฏฺฐตู’’ติฯ

โพธิวํเสปิ จ อยเมว อธิฏฺฐานกฺกโม วุโตฺต, ตสฺมา อฏฺฐกถายํ วุโตฺต อธิฏฺฐานกฺกโม ยถา ปุเพฺพนาปรํ น วิรุชฺฌติ, ตถา วีมํสิตฺวา คเหตโพฺพฯ

หิมญฺจ ฉพฺพณฺณรํสิโย จ อาวตฺติตฺวา มหาโพธิเมว ปวิสึสูติ มหาโพธึ ปฏิจฺฉาเทตฺวา ฐิตํ หิมญฺจ โพธิโต นิกฺขนฺตฉพฺพณฺณรสฺมิโย จ อาวตฺติตฺวา ปทกฺขิณํ กตฺวา โพธิเมว ปวิสึสุ, โพธิปวิฏฺฐา วิย หุตฺวา อนฺตรหิตาติ วุตฺตํ โหติฯ เอตฺถ ปน ‘‘หิมญฺจ รํสิโย จา’’ติ อยเมว ปาโฐ สตโสธิตสมฺมเต โปราณโปตฺถเก เสเสสุ จ สพฺพโปตฺถเกสุ ทิสฺสติฯ **มหาวํเส**ปิ เจตํ วุตฺตํ –

‘‘อตีเต ตมฺหิ สตฺตาเห, สเพฺพ หิมวลาหกา;
ปวิสึสุ มหาโพธึ, สพฺพา ตา รํสิโยปิ จา’’ติฯ

เกนจิ ปน ‘‘ปญฺจ รํสิโย’’ติ ปาฐํ ปริกเปฺปตฺวา ยํ วุตฺตํ ‘‘สพฺพทิสาหิ ปญฺจ รสฺมิโย อาวตฺติตฺวาติ ปญฺจหิ ผเลหิ นิกฺขนฺตตฺตา ปญฺจ, ตา ปน ฉพฺพณฺณาววา’’ติ, ตํ ตสฺส สโมฺมหวิชมฺภิตมตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ปริปุณฺณขนฺธสาขาปสาขปญฺจผลปฏิมณฺฑิโต**ติ ปริปุณฺณขนฺธสาขาป

สาขาหิ เจว ปณฺจหิ จ ผเลหิ ปฏิมณฺฑิโต, สมนฺตโต วิภูสิโตติ อโตฺถฯ **อภิเสกํ ทตฺวา**ติ อโน ตโตฺตทเกน อภิเสกํ ทตฺวาฯ **มหาโพธิฏฺฐาเนเยว อฏฺฐาสี**ติ โพธิสมีเปเยว วสิฯ

ปุพฺพกตฺติกปวารณาทิวเสติ อสฺสยุชมาสสฺส ชุณฺหปกฺขปุณฺณมิยํฯ จาตุทฺทสีอุโป สถตฺตา ทฺวิสตฺตาเห ชาเต อุโปสโถ สมฺปโตฺตติ อาห **"กาฬปกฺขสฺส อุโปสถทิวเส"**ติ, อสฺสยุชมาสกาฬปกฺขสฺส จาตุทฺทสีอุโปสเถติ อโตฺถฯ **ปาจีนมหาสาลมูเล ฐเปสี**ติ นครสฺส ปาจีนทิสาภาเค ชาตสฺส มหาสาลรุกฺขสฺส เหฏฺฐา มณฺฑปํ กาเรตฺวา ตตฺถ ฐเปสิฯ **สตฺตรส เม ทิวเส**ติ ปาฏิปททิวสโต ทุติยทิวเสฯ **กตฺติกฉณปูชํ อทฺทสา**ติ กตฺติกฉณวเสน โพธิสฺส กริยมานํ ปูชํ สุมนสามเณโร อทฺทส, ทิสฺวา จ อาคโต สพฺพํ ตํ ปวตฺติํ อาโรเจสิฯ ตํ สนฺธาเยว จ เถโร โพธิอาหรณตฺถํ เปเสสิฯ

อฏฺฐารส เทวตากุลานีติ มหาโพธิํ ปริวาเรตฺวา ฐิตนาคยกฺขาทิเทวตากุลานิ ทตฺวาติ สมฺพโนฺธฯ อมจฺจกุลานิ โพธิสฺส กตฺตพฺพวิจารณตฺถาย อทาสิ, พฺราหฺมณกุลานิ โลกสมฺมตตฺ ตา อุทฺกาสิญฺจนตฺถาย อทาสิ, กุฏุมฺพิยกุลานิ โพธิสฺส กตฺตพฺพปูโชปกรณโคปนตฺถาย อทา สิฯ "โคปกา ราชกมฺมิโน ตถา ตรจฺฉา"ติ **มหาคณฺฐิปเท** วุตฺตํฯ **คณฺฐิปเท** ปน "โคปกกุลา นิ โพธิสิญฺจนตฺถํ ขีรเธนุปาลนตฺถาย ตรจฺฉกุลานิ กาลิงฺคกุลานิ วิสฺสาสิกานิ ปธานมนุสฺสกุล านี"ติ วุตฺตํฯ **กาลิงฺคกุลานี**ติ เอตฺถ "อุทกาทิคาหกา กาลิงฺคา"ติ **มหาคณฺฐิปเท** วุตฺตํฯ "กลิเงฺคสุ ชนปเท ชาติสมฺปนฺนกุลํ กาลิงฺคกุล"นฺติ เกจิฯ **อิมินา ปริวาเรนา**ติ สหเตฺถ กรณวจนํ, อิมินา วุตฺตปฺปการปริวาเรน สทฺธินฺติ อโตฺถฯ **วิญฺฌาฏวิํ สมติกฺกมฺมา**ติ ราชา ส ยมฺปิ มหาโพธิสฺส ปจฺจุคฺคมนํ กโรโนฺต เสนงฺคปริวุโต ถลปเถน คจฺฉโนฺต วิญฺฌาฏวิํ นาม อฏ วิํ อติกฺกมิตฺวาฯ **ตามลิตฺติํ อนุปฺปโตฺต**ติ ตามลิตฺติํ นาม ติตฺถํ สมฺปโตฺตฯ **อิทมฺสฺส ตติย**นฺติ สุวณฺณกฏาเห ปติฏฺฐิตมหาโพธิสฺส รชฺชสมฺปทานํ สนฺธาย วุตฺตํฯ ตโต ปุเพฺพ ปเนส เอกวารํ สทฺธาย สกลชมฺพุทีปรเชฺชน มหาโพธิํ ปูเชสิเยว, ตสฺมา เตน สทฺธิํ จตุตฺถมิทํ รชฺชสมฺป ทานํฯ มหาโพธิํ ปน ยสฺมิํ ยสฺมิํ ทิวเส รเชฺชน ปูเชสิ, ตสฺมิํ ตสฺมิํ ทิวเส สกลชมฺพุทีปรชฺชโต อุปฺปนฺนํ อายํ คเหตฺวา มหาโพธิปูชํ กาเรสิฯ

มาคสิรมาสสฺสาติ มิคสิรมาสสฺสฯ **ปฐมปาฏิปททิวเส**ติ สุกฺกปกฺขปาฏิปททิวเสฯ ตณฺหิ กณฺหปกฺขปาฏิปททิวสํ อเปกฺขิตฺวา "ปฐมปาฏิปททิวส"นฺติ วุจฺจติฯ อิทญฺจ อิมสฺมิํ ทีเป ปวตฺตมานโวหารํ คเหตฺวา วุตฺตํฯ ตตฺถ ปน ปุณฺณมิโต ปฏฺฐาย ยาว อปรา ปุณฺณมี, ตาว เอโก มาโสติ โวหารสฺส ปวตฺตตฺตา เตน โวหาเรน "ทุติยปาฏิปททิวเส"ติ วตฺตพฺพํ สิยาฯ ตตฺถ หิ กณฺหปกฺขปาฏิปททิวสํ "ปฐมปาฏิปท"นฺติ วุจฺจติฯ **อุกฺขิปิตฺวา**ติ มหาสาลมูเล ทินฺนหิ โสฬสหิ ชาติสมฺปนฺนกุเลหิ สทฺธิํ อุกฺขิปิตฺวาติ วทนฺติฯ **คจฺฉติ วตเร**ติ เอตฺถ **อเร**ติ เขเทฯ เตเนวาห "กนฺทิตฺวา"ติ, โพธิยา อทสฺสนํ อสหมาโน โรทิตฺวา ปริเทวิตฺวาติ อโตฺถฯ **สรสรํสิชาล**นฺติ เอตฺถ ปน เหฏฺฐา วุตฺตนเยเนว อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **มหาโพธิสมารุฬฺหา**ติ มหาโพธินา สมารุฬฺหาฯ **ปสฺสโต ปสฺสโต**ติ อนาทเร สามิวจนํ, ปสฺสนฺตเสฺสวาติ อโตฺถ ฯ **มหาสมุทฺทตลํ ปกฺขนฺตา**ติ มหาสมุทฺทสฺส อุทกตลํ ปกฺขนฺทิฯ **สมนฺตา โยชน**นฺติ สมนฺต โต เอเกเกน ปเสฺสน โยชนปฺปมาเณ ปเทเสฯ อจฺจนฺตสํโยเค เจตํ อุปโยควจนํฯ **วีจิโย วูป สนฺตา**ติ วีจิโย น อุฏฺฐหิํสุ, นาเหสุนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **ปวชฺชิํสู**ติ วิรวิํสุ, นาทํ ปวตฺตยิํสูติ อโตฺถฯ **รุกฺขาทิสนฺนิสฺสิตาหี**ติ เอตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน ปพฺพตาทิสนฺนิสฺสิตา เทวตา สงฺคณฺหาติฯ

สุปณฺณรูเปนาติ สุปณฺณสทิเสน รูเปนฯ **นาคกุลานิ สนฺตาเสสี**ติ มหาโพธิคฺคหณตฺถํ อาคตานิ นาคกุลานิ สนฺตาเสสิ, เตสํ ภยํ อุปฺปาเทตฺวา ปลาเปสีติ วุตฺตํ โหติฯ ตทา หิ สมุทฺ

ทวาสิโน นาคา มหาโพธึ คเหตุํ วาตวสฺสนฺธการาทีหิ มหนฺตํ วิกุพฺพนํ อกํสุฯ ตโต สงฺฆมิตฺตเตฺถรี ครุฬวณฺณํ มาเปตฺวา เตน ครุฬรูเปน อากาสํ ปูรยมานา สิขามรีจิชาเลน คคนํ เอกนฺธการํ กตฺวา ปกฺขปฺปหารวาเตน มหาสมุทฺทํ อาโลเฬตฺวา สํวฎฺฎชลธินาทสทิเสน รเวน นาคานํ หทยานิ ภินฺทนฺตี วิย ตาเสตฺวา นาเค ปลาเปสิฯ **เต จ อุตฺรสฺตรูปา นาคา อาคนฺตฺวา**ติ เต จ วุตฺตนเยน อุตฺตาสิตา นาคา ปุน อาคนฺตฺวาฯ **ตํ วิภูติ**นฺติ ตํ อิทฺธิปาฏิหาริยสงฺขาตํ วิภูติํ, ตํ อจฺฉริยนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **เถรึ ยาจิตฺวา**ติ ‘‘อเยฺย, อมฺหากํ ภควา มุจลินฺทนาคราชสฺส โภคาวลึ อตฺตโน คนฺธกุฎึ กตฺวา สตฺตาหํ ตสฺส สงฺคหํ อกาสิฯ อภิสมฺพุชฺฌนทิวเส เนรญฺชรานทีตีเร อตฺตโน อุจฺฉิฏฺฐปตฺตํ มหากาฬนาคสฺส วิสฺสเชฺชสิฯ อุรุเวลนาเคน มาปิตํ วิสธูมทหนํ อคเณตฺวา ตสฺส สรณสีลาภรณมทาสิฯ มหาโมคฺคลฺลานเตฺถรํ เปเสตฺวา นโนฺทปนนฺทนาคราชานํ ทเมตฺวา นิพฺพิสํ อกาสิฯ เอวํ โส โลกนายโก อมฺหากํ อุปการโก, ตฺวมฺปิ โน โทสมสฺสริตฺวา มุหุตฺตํ มหาโพธึ วิสฺสเชฺชตฺวา นาคโลกสฺส สคฺคโมกฺขมคฺคํ สมฺปาเทหี’’ติ เอวํ ยาจิตฺวาฯ **มหาโพธิวิโยคทุกฺขิโต**ติ มหาโพธิวิโยเคน ทุกฺขิโต สญฺชาตมานสิกทุโกฺขฯ **กนฺทิตฺวา**ติ อิมสฺส ปริยายวจนมตฺตํ **โรทิตฺวา**ติ, คุณกิตฺตนวเสน วา ปุนปฺปุนํ โรทิตฺวา, วิลาปํ กตฺวาติ อโตฺถฯ

อุตฺตรทฺวารโตติ อนุราธปุรสฺส อุตฺตรทฺวารโตฯ **มคฺคํ โสธาเปตฺวา**ติ ขาณุกณฺฎกาทีนํ อุทฺธราปนวเสน มคฺคํ โสธาเปตฺวาฯ **อลงฺการาเปตฺวา**ติ วาลุกาทีนํ โอกิราปนาทิวเสน สเชฺชตฺวาฯ **สมุทฺทสาลวตฺถุสฺมิ**นฺติ สมุทฺทาสนฺนสาลาย วตฺถุภูเต ปเทเสฯ ตสฺมิํ กิร ปเทเส ฐิเตหิ สมุทฺทสฺส ทิฎฺฐตฺตา ตํ อจฺฉริยํ ปกาเสตุํ ตตฺถ เอกา สาลา กตาฯ สา นาเมน ‘‘สมุทฺทาสนฺนสาลา’’ติ ปากฎา ชาตาฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘สมุทฺทาสนฺนสาลาย, ฐาเน ฐตฺวา มหณฺณเว;
> อาคจฺฉนฺตํ มหาโพธึ, มหาเถริทฺธิยาทฺทสฯ
>
> ‘‘ตสฺมิํ ฐาเน กตา สาลา, ปกาเสตุํ ตมพฺภุตํ;
> ‘สมุทฺทาสนฺนสาลา’ติ, นาเมนาสิธ ปากฎา’’ติฯ

ตาย วิภูติยาติ ตาย วุตฺตปฺปการาย ปูชาสกฺการาทิสมฺปตฺติยาฯ **เถรสฺสา**ติ มหามหินฺทเตฺถรสฺสฯ มคฺคสฺส กิร อุโภสุ ปเสฺสสุ อนฺตรนฺตรา ปุเปฺผหิ กูฎาคารสทิสสณฺฐานานิ ปุปฺผเจติยานิ การาเปสิฯ ตํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํ **‘‘อนฺตรนฺตเร ปุปฺผอคฺฆิยานิ ฐเปโนฺต’’**ติฯ **อาคโต วตเร**ติ เอตฺถ **อเร**ติ ปสํสายํ, สาธุ วตาติ อโตฺถฯ **โสฬสหิ ชาติสมฺปนฺนกุเลหี**ติ อฎฺฐหิ อมจฺจกุเลหิ อฎฺฐหิ จ พฺราหฺมณกุเลหีติ เอวํ โสฬสหิ ชาติสมฺปนฺนกุเลหิฯ **สมุทฺทตีเร มหาโพธึ ฐเปตฺวา**ติ สมุทฺทเวลาตเล อลงฺกตปฺปฎิยเตฺต รมณีเย มณฺฑเป มหาโพธึ ฐเปตฺวาฯ เอวํ ปน กตฺวา สกลตมฺพปณฺณิรเชฺชน มหาโพธึ ปูเชตฺวา โสฬสนฺนํ กุลานํ รชฺชํ นิยฺยาเตตฺวา สยํ โทวาริกฎฺฐาเน ฐตฺวา ตโย ทิวเส อเนกปฺปการํ ปูชํ การาเปสิฯ ตํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ตีณิ ทิวสานี’’**ติอาทิมาหฯ **รชฺชํ วิจาเรสี**ติ รชฺชํ วิจาเรตุํ วิสฺสเชฺชสิ, โสฬสหิ วา ชาติสมฺปนฺนกุเลหิ รชฺชํ วิจาราเปสีติ อโตฺถฯ **จตุเตฺถ ทิวเส**ติ มิคสิรมาสสฺส สุกฺกปกฺขทสมิยํฯ **อนุปุเพฺพน อนุราธปุรํ สมฺปโตฺต**ติ ทสมิยํ อลงฺกตปฺปฎิยตฺตรเถ มหาโพธึ ฐเปตฺวา อุฬารปูชํ กุรุมาโน ปาจีนปสฺสวิหารสฺส ปติฎฺฐาตพฺพฎฺฐานมาเนตฺวา ตตฺถ สงฺฆสฺส ปาตราสํ ปวเตฺตตฺวา มหินฺทเตฺถเรน ภาสิตํ นาคทีเป ทสพเลน กตํ นาคทมนํ สุตฺวา ‘‘สมฺมาสมฺพุเทฺธน นิสชฺชาทินา ปริภุตฺตฎฺฐาเนสุ ถูปาทีหิ สกฺการํ กริสฺสามี’’ติ สญฺญาณํ กาเรตฺวา ตโต อาหริตฺวา ตวกฺกพฺราหฺมณสฺส คามทฺวาเร ฐเปตฺวา ปูเชตฺวา เอวํ ตสฺมิํ ตสฺมิํ ฐาเน ปูชํ กตฺวา อิมินา อนุกฺกเมน

อนุราธปุรํ สมฺปตฺโตฯ **จาตุทฺทสีทิวเส**ติ มิคสิรมาสเสฺสว สุกฺกปกฺขจาตุทฺทเสฯ **วฑฺฒมานกจฺฉายายา**ติ ฉายาย วฑฺฒมานสมเย, สายนฺหสมเยติ วุตฺตํ โหติฯ **สมาปตฺติ**นฺติ ผลสมาปตฺติํฯ **ติลกภูเต**ติ อลงฺการภูเตฯ **ราชวตฺถุทฺวารโกฏฺฐกฏฺฐาเน**ติ ราชุยฺยานสฺส ทฺวารโกฏฺฐกฏฺฐาเนฯ ‘‘สกลรชฺชํ มหาโพธิสฺส ทินฺนปุพฺพตฺตา อุปจารตฺถํ ราชา โทวาริกเวสํ คณฺหี’’ติ วทนฺติฯ

อนุปุพฺพวิปสฺสนนฺติ อุทยพฺพยาทิอนุปุพฺพวิปสฺสนํฯ **ปฏฺฐเปตฺวา**ติ อารภิตฺวาฯ **อตฺถงฺคมิเต**ติ อตฺถงฺคเตฯ ‘‘สห โพธิปติฏฺฐาเนนา’’ติ วตฺตเพฺพ วิภตฺติวิปริณามํ กตฺวา **‘‘สห โพธิปติฏฺฐานา’’**ติ นิสฺสกฺกวจนํ กตํฯ สติ หิ สหโยเค กรณวจเนน ภวิตพฺพํฯ **มหาปถวี อกมฺปี**ติ จ อิทํ มุขมตฺตนิทสฺสนํ, อญฺญานิปิ อเนกานิ อจฺฉริยานิ อเหสุํเยวฯ ตถา หิ สห โพธิปติฏฺฐาเนน อุทกปริยนฺตํ กตฺวา มหาปถวี อกมฺปิ, ตานิ มูลานิ กฏาหมุขวฏฺฏิโต อุคฺคนฺตฺวา ตํ กฏาหํ วินนฺธนฺตา ปถวีตลโมตริํสุ, สมนฺตโต ทิพฺพกุสุมานิ วสฺสิํสุ, อากาเส ทิพฺพตูริยานิ วชฺชิํสุ, มหาเมโฆ อุฏฺฐหิตฺวา วุฏฺฐิธารมกาสิ, อากาสปเทสา วิรวิํสุ, วิชฺชุลตา นิจฺฉริํสุฯ เทวตา สาธุการมทํสุ, สมาคตา สกลทีปวาสิโน คนฺธมาลาทีหิ ปูชยิํสุ, คหิตมกรนฺทา มนฺทมารุตา วายิํสุ, สมนฺตโต ฆนสีตลหิมวลาหกา มหาโพธิํ ฉาทยิํสุฯ เอวํ โพธิ ปถวิยํ ปติฏฺฐหิตฺวา หิมคเพฺภ สนฺนิสีทิตฺวา สตฺตาหํ โลกสฺส อทสฺสนํ อคมาสิฯ **หิมคเพฺภ สนฺนิสีที**ติ หิมคพฺภสฺส อโนฺต อฏฺฐาสิฯ **วิปฺผุรนฺตา**ติ วิปฺผุรนฺตา อิโต จิโต จ สํสรนฺตาฯ **นิจฺฉริํสู**ติ นิกฺขมิํสุฯ **ทสฺสิํสู**ติ ปญฺญายิํสุฯ **สเพฺพ ทีปวาสิโน**ติ สเพฺพ ตมฺพปณฺณิทีปวาสิโนฯ **อุตฺตรสาขโต เอกํ ผลนฺ**ติ อุตฺตรสาขาย ฐิตํ เอกํ ผลํฯ ‘‘ปาจีนสาขาย เอกํ ผล’’นฺติปิ เกจิฯ **มหาอาสนฏฺฐาเน**ติ ปุพฺพปเสฺส มหาสิลาสเนน ปติฏฺฐิตฏฺฐาเนฯ **อิสฺสรนิมฺมานวิหาเร**ติ อิสฺสรนิมฺมานสงฺขาเต กสฺสปคิริวิหาเรฯ ‘‘อิสฺสรนิมฺมานวิหาเร’’ติ หิ ปุพฺพสเงฺกตวเสน วุตฺตํ, อิทานิ ปน โส วิหาโร ‘‘กสฺสปคิรี’’ติ ปญฺญาโตฯ ‘‘อิสฺสรสมณาราเม’’ติปิ เกจิ ปฐนฺติฯ ตถา จ วุตฺตํ –

> ‘‘ตวกฺกพฺราหฺมณคาเม , ถูปาราเม ตเถว จ;
> อิสฺสรสมณาราเม, ปฐเม เจติยงฺคเณ’’ติฯ

โยชนิยอาราเมสูติ อนุราธปุรสฺส สมนฺตา โยชนสฺส อโนฺต กตอาราเมสุฯ สมนฺตา ปติฏฺฐิเต มหาโพธิมฺหีติ สมฺพโนฺธฯ อนุราธปุรสฺส สมนฺตา เอวํ ปุตฺตนตฺตุปรมฺปราย มหาโพธิมฺหิ ปติฏฺฐิเตติ อโตฺถฯ **โลหปาสาทฏฺฐานํ ปูเชสี**ติ โลหปาสาทสฺส กตฺตพฺพฏฺฐานํ ปูเชสิฯ ‘‘กิญฺจาปิ โลหปาสาทํ เทวานํปิยติโสฺสเยว มหาราชา กาเรสฺสติ, ตถาปิ ตสฺมิํ สมเย อภาวโต ‘อนาคเต’ติ วุตฺต’’นฺติ ตีสุปิ **คณฺฐิปเทสุ** วุตฺตํฯ เกจิ ปน ‘‘ทุฏฺฐคามณิอภเยเนว การิโต โลหปาสาโท’’ติ วทนฺติฯ **มูลานิ ปนสฺส น ตาว โอตรนฺตี**ติ อิมินา, มหาราช, อิมสฺมิํ ทีเป สตฺถุสาสนํ ปติฏฺฐิตมตฺตเมว อโหสิ, น ตาว สุปติฏฺฐิตนฺติ ทเสฺสติ, อสฺส สตฺถุสาสนสฺส มูลานิ ปน น ตาว โอติณฺณานีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **โอตรนฺตี**ติ หิ อตีตเตฺถ วตฺตมานวจนํฯ เตเนวาห **‘‘กทา ปน ภเนฺต มูลานิ โอติณฺณานิ นาม ภวิสฺสนฺตี’’**ติฯ โย อมโจฺจ จตุปณฺณาสาย เชฏฺฐกนิฏฺฐภาตุเกหิ สทฺธิํ เจติยคิริมฺหิ ปพฺพชิโต, ตํ สนฺธาย วุตฺตํ **‘‘มหาอริโฏฺฐ ภิกฺขู’’**ติฯ **เมฆวณฺณาภยสฺส อมจฺจสฺส ปริเวณฏฺฐาเน**ติ เมฆวณฺณาภยสฺส รโญฺญ อมเจฺจน กตฺตพฺพสฺส ปริเวณสฺส วตฺถุภูเต ฐาเนฯ **มณฺฑปปฺปการ**นฺติ มณฺฑปสทิสํฯ สทิสตฺถมฺปิ หิ ปการสทฺทํ วณฺณยนฺติฯ **สาสนสฺส มูลานิ โอตรนฺตานิ ปสฺสิสฺสามี**ติ อิมินา สาสนสฺส สุฏฺฐุ ปติฏฺฐานาการํ ปสฺสิสฺสามีติ ทีเปติฯ

เมฆวิรหิตสฺส นิมฺมลเสฺสว อากาสสฺส วิรวิตฺตา **“อากาสํ มหาวิรวํ รวี”**ติ วุตฺตํฯ **ปเจฺจกคณีหี**ติ วิสุํ วิสุํ คณาจริเยหิฯ ปเจฺจกํ คณํ เอเตสํ อตฺถีติ ปเจฺจกคณิโนฯ ยถา เวโชฺช คิลาเนสุ กรุณาย ติกิจฺฉนเมว ปุรกฺขตฺวา วิคตจฺฉนฺทโทโส ชิคุจฺฉนีเยสุ วเณสุ คุยฺหฏฺฐาเนสุ จ เภสชฺชเลปนาทินา ติกิจฺฉนเมว กโรติ, เอวํ ภควาปิ กิเลสพฺยาธิปีฬิเตสุ สเตฺตสุ กรุณาย เตสเตฺต กิเลสพฺยาธิทุกฺขโต โมเจตุกาโม อวตฺตพฺพารหานิ คุยฺหฏฺฐานนิสฺสิตานิปิ อสปฺปายานิ วทโนฺต วินยปญฺญตฺติยา สตฺตานํ กิเลสพฺยาธึ ติกิจฺฉติฯ เตน วุตฺตํ **“สตฺถุ กรุณาคุณปริทีปก”**นฺติฯ **อนุสิฏฺฐิกรานนฺ**ติ อนุสาสนีกรานํ, เย ภควโต อนุสาสนึ สมฺมา ปฏิปชฺชนฺติ, เตสนฺติ อโตฺถฯ **กายกมฺมวจีกมฺมวิปฺผนฺทิตวินยน**นฺติ กายวจีทฺวาเรสุ อชฺฌาจารวเสน ปวตฺตสฺส กิเลสวิปฺผนฺทิตสฺส วินยนกรํฯ

ราชิโนติ อุปโยคเตฺถ สามิวจนํ, ราชานมนุสาสึสูติ อโตฺถฯ **อาโลก**นฺติ ญาณาโลกํฯ **นิพฺพายึสุ มเหสโย**ติ เอตฺถ มหามหิน्ทเตฺถโร ทฺวาทสวสฺสิโก หุตฺวา ตมฺพปณฺณิทีปํ สมฺปโตฺต, ตตฺถ เทฺว วสฺสานิ วสิตฺวา วินยํ ปติฏฺฐเปสิฯ ทฺวาสฏฺฐิวสฺสิโก หุตฺวา ปรินิพฺพุโตติ วทนฺติฯ

เตสํ เถรานํ อเนฺตวาสิกาติ เตสํ มหามหินฺทเตฺถรปฺปมุขานํ เถรานํ อเนฺตวาสิกาฯ ติสฺสทตฺตาทโย ปน มหาอริฏฺฐเตฺถรสฺส อเนฺตวาสิกา, ตสฺมา ติสฺสทตฺตกาฬสุมนทีฆสุมนาทโย มหาอริฏฺฐเตฺถรสฺส อเนฺตวาสิกา จาติ โยเชตพฺพํฯ **อเนฺตวาสิกานํ อเนฺตวาสิกา**ติ อุภยถา วุตฺตอเนฺตวาสิกานํ อเนฺตวาสิกาฯ **ปุเพฺพ วุตฺตปฺปการา**ติ –

> ‘‘ตโต มหิโนฺท อิฏฺฏิโย, อุตฺติโย สมฺพโล ตถา;
> ภทฺทนาโม จ ปณฺฑิโตฯ
>
> ‘‘เอเต นาคา มหาปญฺญา, ชมฺพุทีปา อิธาคตา;
> วินยํ เต วาจยึสุ, ปิฏกํ ตมฺพปณฺณิยาฯ
>
> ‘‘นิกาเย ปญฺจ วาเจสุํ, สตฺต เจว ปกรเณ;
> ตโต อริโฏฺฐ เมธาวี, ติสฺสทโตฺต จ ปณฺฑิโตฯ
>
> ‘‘วิสารโท กาฬสุมโน, เถโร จ ทีฆนามโก’’ติฯ –

เอวมาทินา ปุเพฺพ วุตฺตปฺปการา อาจริยปรมฺปราฯ

อาจริยปรมฺปรกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

วินยานิสํสกถาวณฺณนา

เอตฺตาวตา จ ‘‘เกนาภต’’นฺติ อิมํ ปญฺหํ วิตฺถารโต วิภชิตฺวา อิทานิ ‘‘กตฺถ ปติฏฺฐิต’’นฺติ อิมํ ปญฺหํ วิสฺสเชฺชโนฺต อาห **“กตฺถ ปติฏฺฐิต”**นฺติอาทิฯ ตตฺถ **เตลมิวา**ติ สีหเตลมิวฯ **อธิมตฺตสติคติธีติมเนฺตสู**ติ เอตฺถ **สตี**ติ พุทฺธวจนํ อุคฺคเหตฺวา ธารณกสติฯ **คตี**ติ อุคฺคณฺหนกคติฯ **ธีตี**ติ สนฺนิฏฺฐานํ กตฺวา คณฺหนกญาณํฯ **คตี**ติ วา ปญฺญาคติฯ **ธีตี**ติ พุทฺธวจนํ อุคฺคณฺหนวีริยํ สชฺฌายนวีริยํ ธารณวีริยญฺจฯ **ลชฺชีสู**ติ ปาปชิคุจฺฉนกลกฺขณาย ลชฺชาย สมนฺนาคเตสุฯ **กุกฺกุจฺจเกสู**ติ อณุมเตฺตสุปิ วเชฺชสุ โทสทสฺสาวิตาย กปฺปิยากปฺปิยํ นิสฺสาย กุกฺกุจฺ

จการีสุฯ **สิกฺขากาเมสู**ติ อธิสีลออจิตฺตอธิปญฺญาวเสน ติโสฺส สิกฺขา กามยมาเนสุ สมฺปิยายิตฺวา สิกฺขเนฺตสุฯ

อกตฺตพฺพโต นิวาเรตฺวา กตฺตเพฺพสุ ปติฏฺฐาปนโต **มาตาปิตุฏฺฐานิโย**ติ วุตฺตํฯ **อาจารโคจรกุสลตา**ติ เวฬุทานาทิมิจฺฉาชีวสฺส กายปาคพฺภิยาทีนญฺจ อกรเณน สพฺพโส อนาจารํ วเชฺชตฺวา ‘‘กายิโก อวีติกฺกโม วาจสิโก อวีติกฺกโม’’ติ (วิภ. ๕๑๑) เอวํ วุตฺตภิกฺขุสารุปฺปอาจารสมฺปตฺติยา เวสิยาทิอโคจรํ วเชฺชตฺวา ปิณฺฑปาตาทิอตฺถํ อุปสงฺกมิตุํ ยุตฺตฏฺฐานสงฺขาตโคจเรน จ สมฺปนฺนตฺตา สมณาจาเรสุ เจว สมณโคจเรสุ จ กุสลตาฯ อปิจ โย ภิกฺขุ สตฺถริ สคารโว สปฺปติโสฺส สพฺรหฺมจารีสุ สคารโว สปฺปติโสฺส หิโรตฺตปฺปสมฺปโนฺน สุนิวโตฺถ สุปารุโต ปาสาทิเกน อภิกฺกเนฺตน ปฏิกฺกเนฺตน อาโลกิเตน วิโลกิเตน สมิญฺชิเตน ปสาริเตน โอกฺขิตฺตจกฺขุ อิริยาปถสมฺปโนฺน อินฺทฺริเยสุ คุตฺตทฺวาโร โภชเน มตฺตญฺญู ชาคริยมนุยุโตฺต สติสมฺปชเญฺญน สมนฺนาคโต อปฺปิโจฺฉ สนฺตุโฎฺฐ อารทฺธวีริโย ปวิวิโตฺต อสํสโฎฺฐ อาภิสมาจาริเกสุ สกฺกจฺจการี ครุจิตฺตีการพหุโล วิหรติ, อยํ วุจฺจติ **อาจาโร**ฯ

โคจโร ปน อุปนิสฺสยโคจโร อารกฺขโคจโร อุปนิพนฺธโคจโรติ ติวิโธฯ ตตฺถ ทสกถาวตฺถุคุณสมนฺนาคโต กลฺยาณมิโตฺต, ยํ นิสฺสาย อสฺสุตํ สุณาติ, สุตํ ปริโยทาเปติ, กงฺขํ วิตรติ, ทิฏฺฐิํ อุชุํ กโรติ, จิตฺตํ ปสาเทติ, ยสฺส วา ปน อนุสิกฺขมาโน สทฺธาย วฑฺฒติ, สีเลน, สุเตน, จาเคน, ปญฺญาย วฑฺฒติ, อยํ **อุปนิสฺสยโคจโร**ฯ โย ปน ภิกฺขุ อนฺตรฆรํ ปวิโฎฺฐ วีถิปฏิปโนฺน โอกฺขิตฺตจกฺขุ ยุคมตฺตทสฺสาวี สํวุโต คจฺฉติ, น หตฺถิํ โอโลเกโนฺต, น อสฺสํ, น รถํ, น ปตฺติํ, น อิตฺถิํ, น ปุริสํ โอโลเกโนฺต, น อุทฺธํ โอโลเกโนฺต, น อโธ โอโลเกโนฺต, น ทิสาวิทิสมฺปิ เปกฺขมาโน คจฺฉติ, อยํ **อารกฺขโคจโร**ฯ อุปนิพนฺธโคจโร ปน จตฺตาโร สติปฏฺฐานา, ยตฺถ ภิกฺขุ อตฺตโน จิตฺตํ อุปนิพนฺธติฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา – ‘‘โก จ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุโน โคจโร สโก เปตฺติโก วิสโย, ยทิทํ จตฺตาโร สติปฏฺฐานา’’ติฯ อยํ **อุปนิพนฺธโคจโร**ฯ อิติ อิมินา จ อาจาเรน อิมินา จ โคจเรน สมนฺนาคตตฺตา อาจารโคจรกุสลตาฯ เอวํ อนาจารํ อโคจรญฺจ วเชฺชตฺวา สทฺธาปพฺพชิตานํ ยถาวุตฺตอาจารโคจเรสุ กุสลภาโว วินยธรายโตฺตติ อยมานิสํโส วินยปริยตฺติยา ทสฺสิโตติ เวทิตโพฺพฯ

วินยปริยตฺติํ นิสฺสายาติ วินยปริยาปุณนํ นิสฺสายฯ **อตฺตโน สีลกฺขโนฺธ สุคุโตฺต โหติ สุรกฺขิโต**ติ กถมสฺส อตฺตโน สีลกฺขโนฺธ สุคุโตฺต โหติ สุรกฺขิโต? อาปตฺติญฺหิ อาปชฺชโนฺต ฉหากาเรหิ อาปชฺชติ อลชฺชิตา, อญฺญาณตา, กุกฺกุจฺจปกตตา, อกปฺปิเย กปฺปิยสญฺญิตา, กปฺปิเย อกปฺปิยสญฺญิตา, สติสโมฺมสาติฯ วินยธโร ปน อิเมหิ ฉหากาเรหิ อาปตฺติํ นาปชฺชติฯ

กถํ **อลชฺชิตาย** นาปชฺชติ? โส หิ ‘‘ปสฺสถ โภ, อยํ กปฺปิยากปฺปิยํ ชานโนฺตเยว ปณฺณตฺติวีติกฺกมํ กโรตี’’ติ อิมํ ปรูปวาทํ รกฺขโนฺตปิ อกปฺปิยภาวํ ชานโนฺตเยว มทฺทิตฺวา วีติกฺกมํ น กโรติฯ เอวํ อลชฺชิตาย นาปชฺชติฯ สหสา อาปนฺนมฺปิ เทสนาคามินิํ เทเสตฺวา วุฏฺฐานคามินิยา วุฏฺฐหิตฺวา สุทฺธเนฺต ปติฏฺฐาติ, ตโต –

> ‘‘สญฺจิจฺจ อาปตฺติํ นาปชฺชติ, อาปตฺติํ น ปริคูหติ;
> อคติคมนญฺจ น คจฺฉติ, เอทิโส วุจฺจติ ลชฺชิปุคฺคโล’’ติฯ (ปริ. ๓๕๙) –

อิมสฺมิํ ลชฺชิภาเว ปติฏฺฐิโตว โหติฯ

กถํ **อญฺญาณตาย** นาปชฺชติ? โส หิ กปฺปิยากปฺปิยํ ชานาติ, ตสฺมา กปฺปิยํเยว กโรติ, อกปฺปิยํ น กโรติฯ เอวํ อญฺญาณตาย นาปชฺชติฯ

กถํ **กุกฺกุจฺจปกตตาย** นาปชฺชติ? กปฺปิยากปฺปิยํ นิสฺสาย กุกฺกุเจฺจ อุปฺปเนฺน วตฺถุํ โอโลเกตฺวา มาติกํ ปทภาชนํ อนฺตราปตฺตึ อนาปตฺตึ โอโลเกตฺวา กปฺปิยํ เจ โหติ, กโรติ, อกปฺปิยํ เจ, น กโรติฯ อุปฺปนฺนํ ปน กุกฺกุจฺจํ อวินิจฺฉินิตฺวาว ''วฎฺฎตี''ติ มทฺทิตฺวา น วีติกฺกมติฯ เอวํ กุกฺกุจฺจปกตตาย นาปชฺชติฯ

กถํ **อกปฺปิเย กปฺปิยสญฺญิตา**ทีหิ นาปชฺชติ? โส หิ กปฺปิยากปฺปิยํ ชานาติ, ตสฺมา อกปฺปิเย กปฺปิยสญฺญี น โหติ, กปฺปิเย อกปฺปิยสญฺญี น โหติ, สุปติฎฺฐิตา จสฺส สติ โหติ, อธิฎฺฐาตพฺพํ อธิเฎฺฐติ, วิกเปฺปตพฺพํ วิกเปฺปติฯ อิติ อิเมหิ ฉหากาเรหิ อาปตฺตึ นาปชฺชติ, อาปตฺตึ อนาปชฺชโนฺต อขณฺฑสีโล โหติ ปริสุทฺธสีโลฯ เอวมสฺส อตฺตโน สีลกฺขโนฺธ สุคุโตฺต โหติ สุรกฺขิโตฯ

กุกฺกุจฺจปกตานนฺติ กปฺปิยากปฺปิยํ นิสฺสาย อุปฺปเนฺนน กุกฺกุเจฺจน อภิภูตานํฯ กถํ ปน กุกฺกุจฺจปกตานํ ปฎิสรณํ โหติ? ติโรรเฎฺฐสุ ติโรชนปเทสุ จ อุปฺปนฺนกุกฺกุจฺจา ภิกฺขู ''อสุกสฺมิํ กิร วิหาเร วินยธโร วสตี''ติ ทูรโตปิ ตสฺส สนฺติกํ อาคนฺตฺวา กุกฺกุจฺจํ ปุจฺฉนฺติฯ โส เตหิ กตกมฺมสฺส วตฺถุํ โอโลเกตฺวา อาปตฺตานาปตฺตึ ครุกลหุกาทิเภทํ สลฺลเกฺขตฺวา เทสนาคามินิํ เทสาเปตฺวา วุฎฺฐานคามินิยา วุฎฺฐาเปตฺวา สุทฺธเนฺต ปติฎฺฐาเปติฯ เอวํ กุกฺกุจฺจปกตานํ ปฎิสรณํ โหติฯ

วิสารโท สงฺฆมเชฺฌ โวหรตีติ วิคโต สารโท ภยํ เอตสฺสาติ วิสารโท, อภีโตติ อโตฺถฯ อวินยธรสฺส หิ สงฺฆมเชฺฌ กเถนฺตสฺส ภยํ สารชฺชํ โอกฺกมติ, วินยธรสฺส ตํ น โหติฯ กสฺมา? ''เอวํ กเถนฺตสฺส โทโส โหติ, เอวํ น โทโส''ติ ญตฺวา กถนโตฯ

ปจฺจตฺถิเก สหธเมฺมน สุนิคฺคหิตํ นิคฺคณฺหาตีติ เอตฺถ ทฺวิธา ปจฺจตฺถิกา นาม อตฺตปจฺจตฺถิกา จ สาสนปจฺจตฺถิกา จฯ ตตฺถ เมตฺติยภุมฺมชกา จ ภิกฺขู วโฑฺฒ จ ลิจฺฉวี อมูลเกน อนฺติมวตฺถุนา โจเทสุํ, อิเม **อตฺตปจฺจตฺถิกา** นามฯ เย วา ปนเญฺญปิ ทุสฺสีลา ปาปธมฺมา, สเพฺพ เต อตฺตปจฺจตฺถิกาฯ วิปรีตทสฺสนา ปน อริฎฺฐภิกฺขุกณฺฎกสามเณรเวสาลิกวชฺชิปุตฺตกา มหาสงฺฆิกาทโย จ อพุทฺธสาสนํ ''พุทฺธสาสน''นฺติ วตฺวา กตปคฺคหา **สาสนปจฺจตฺถิกา** นามฯ เต สเพฺพปิ สหธเมฺมน สหการเณน วจเนน ยถา ตํ อสทฺธมฺมํ ปติฎฺฐาเปตุํ น สโกฺกนฺติ, เอวํ สุนิคฺคหิตํ กตฺวา นิคฺคณฺหาติฯ

สทฺธมฺมฎฺฐิติยา ปฎิปโนฺน โหตีติ เอตฺถ ปน ติวิโธ สทฺธโมฺม ปริยตฺติปฎิปตฺติอธิคมวเสนฯ ตตฺถ ติปิฎกํ พุทฺธวจนํ **ปริยตฺติสทฺธโมฺม** นามฯ เตรส ธุตงฺคคุณา จุทฺทส ขนฺธกวตฺตานิ เทฺวอสีติ มหาวตฺตานีติ อยํ **ปฎิปตฺติสทฺธโมฺม** นามฯ จตฺตาโร มคฺคา จ จตฺตาริ ผลานิ จ, อยํ **อธิคมสทฺธโมฺม** นามฯ ตตฺถ เกจิ เถรา ''โย โว, อานนฺท, มยา ธโมฺม จ วินโย จ เทสิโต ปญฺญโตฺต, โส โว มมจฺจเยน สตฺถา''ติ (ที. นิ. ๒.๒๑๖) อิมินา สุเตฺตน ''สาสนสฺส ปริยตฺติ มูล''นฺติ วทนฺติฯ เกจิ เถรา ''อิเม จ, สุภทฺท, ภิกฺขู สมฺมา วิหเรยฺยุํ, อสุโญฺญ โลโก อรหเนฺตหิ อสฺสา''ติ อิมินา สุเตฺตน (ที. นิ. ๒.๒๑๔) ''สาสนสฺส ปฎิปตฺติ มูล''นฺติ วตฺวา ''ยาว ปญฺจ ภิกฺขู สมฺมา ปฎิปนฺนา สํวิชฺชนฺติ, ตาว สาสนํ ฐิตํ โหตี''ติ อาหํสุฯ อิตเร ปน เถรา ''ปริยตฺติยา อนฺตรหิตาย สุปฺปฎิปนฺนสฺสปิ ธมฺมาภิสมโย นตฺถี''ติ วตฺวา อาหํสุฯ สเจปิ ปญฺจ ภิกฺขู จตฺตาริ ปาราชิกานิ รกฺขณกา โหนฺติ, เต สเทฺธ กุลปุเตฺต ปพฺพาเชตฺวา ปจฺจนฺติเม ชนป

เท อุปสมฺปาเทตฺวา ทสวคฺคคณํ ปูเรตฺวา มชฺฌิมชนปเทปิ อุปสมฺปทํ กริสฺสนฺติฯ เอเตนุปา เยน วีสติวคฺคสงฺฆํ ปูเรตฺวา อตฺตโนปิ อพฺภานกมฺมํ กตฺวา สาสนํ วุฑฺฒึ วิรุฬฺหึ คมยิสฺสนฺติฯ เอวมยํ วินยธโร ติวิธสฺสปิ สทฺธมฺมสฺส จิรฏฺฐิติยา ปฏิปนฺโน โหตีติฯ เอวมยํ วินยธโร อิเม ปญฺจานิสํเส ปฏิลภตีติ เวทิตพฺพํฯ

วินโย สํวรตฺถายาติอาทีสุ (ปริ. อฏฺฐ. ๓๖๖) **วินโย**ติ วินยสฺส ปริยาปุณนํ, **วินโย**ติ วา วินยปญฺญตฺติ วุตฺตา, ตสฺมา สกลาปิ วินยปญฺญตฺติ วินยปริยาปุณนํ วา กายวจีทฺวารสํวรตฺถา ยาติ อโตฺถ, อาชีวปาริสุทฺธิปริโยสานสฺส สีลสฺส อุปนิสฺสยปจฺจโย โหตีติ วุตฺตํ โหติฯ **อวิปฺปฏิสาโร**ติ ปาปปุญฺญานํ กตากตานุโสจนวเสน ปวตฺตจิตฺตวิปฺปฏิสาราภาโวฯ **ปาโมชฺชนฺ**ติ ทุพฺพลา ตรุณปีติฯ **ปีตี**ติ พลวปีติฯ **ปสฺสทฺธี**ติ กายจิตฺตทรถปฏิปฺปสฺสทฺธิฯ **สุขนฺ**ติ กายิกํ เจตสิกญฺจ สุขํฯ ตญฺหิ ทุวิธมฺปิ สมาธิสฺส อุปนิสฺสยปจฺจโย โหติฯ **สมาธี**ติ จิเตฺตกคฺคตาฯ **ยถาภูตญาณทสฺสนนฺ**ติ สปฺปจฺจยนามรูปปริคฺคโหฯ **นิพฺพิทา**ติ วิปสฺสนาฯ อถ วา ยถาภูตญาณทสฺสนํ ตรุณวิปสฺสนา, อุทยพฺพยญาณเสฺสตํ อธิวจนํฯ จิเตฺตกคฺคตา หิ ตรุณวิปสฺสนาย อุปนิสฺสยปจฺจโย โหติฯ **นิพฺพิทา**ติ สิขาปฺปตฺตา วุฏฺฐานคามินิพลววิปสฺสนาฯ **วิราโค**ติ อริยมโคฺคฯ **วิมุตฺตี**ติ อรหตฺตผลํฯ จตุพฺพิโธปิ หิ อริยมโคฺค อรหตฺตสฺส อุปนิสฺสยปจฺจโย โหติฯ **วิมุตฺติญาณทสฺสนนฺ**ติ ปจฺจเวกฺขณญาณํฯ **อนุปาทาปรินิพฺพานตฺถายา**ติ กญฺจิ ธมฺมํ อคฺคเหตฺวา อนวเสเสตฺวา ปรินิพฺพานตฺถาย, อปฺปจฺจยปรินิพฺพานตฺถายาติ อโตฺถฯ อปฺปจฺจยปรินิพฺพานสฺส หิ วิมุตฺติญาณทสฺสนํ ปจฺจโย โหติ ตสฺมึ อนุปฺปเตฺต อวสฺสํ ปรินิพฺพายิตพฺพโต, น จ ปจฺจเวกฺขณญาเณ อนุปฺปเนฺน อนฺตรา ปรินิพฺพานํ โหติฯ

เอตทตฺถา กถาติ อยํ วินยกถา นาม เอตทตฺถาย, อนุปาทาปรินิพฺพานตฺถายาติ อโตฺถฯ เอวํ สพฺพตฺถปิฯ **มนฺตนา**ปิ วินยมนฺตนาเอว, ''เอวํ กริสฺสาม, น กริสฺสามา''ติ วินยปฏิพทฺธสํสนฺทนาฯ **เอตทตฺถา อุปนิสา**ติ อุปนิสีทติ เอตฺถ ผลํ ตปฺปฏิพทฺธวุตฺติตายาติ อุปนิสา วุจฺจติ การณํ ปจฺจโยติฯ ''วินโย สํวรตฺถายา''ติอาทิกา การณปรมฺปรา เอตทตฺถาติ อโตฺถฯ **เอตทตฺถํ โสตาวธานนฺ**ติ อิมิสฺสา ปรมฺปรปจฺจยกถาย โสตาวธานํ อิมํ กถํ สุตฺวา ยํ อุปฺปชฺชติ ญาณํ, ตมฺปิ เอตทตฺถํฯ **ยทิทํ อนุปาทาจิตฺตสฺส วิโมโกฺข**ติ **ยทิทนฺ**ติ นิปาโตฯ สพฺพลิงฺควิภตฺติวจเนสุ ตาทิโสว ตตฺถ ตตฺถ อตฺถโต ปริณาเมตโพฺพ, ตสฺมา เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพ – โย อยํ จตูหิ อุปาทาเนหิ อนุปาทิยิตฺวา จิตฺตสฺส อรหตฺตผลสงฺขาโต วิโมโกฺข, โสปิ เอตทตฺถาย อนุปาทาปรินิพฺพานตฺถายาติ เอวเมตฺถ สมฺพโนฺธ เวทิตโพฺพฯ โย อยํ อนุปาทาจิตฺตสฺส วิโมกฺขสงฺขาโต มโคฺค, เหฏฺฐา วุตฺตํ สพฺพมฺปิ เอตทตฺถเมวาติฯ เอวญฺจ สติ อิมินา มหุสฺสาหโต สาธิตพฺพํ นิยตปฺปโยชนํ ทสฺสิตํ โหติฯ เหฏฺฐา ''วิราโค…เป.… นิพฺพานตฺถายา''ติ อิมินา ปน ลพฺภมานานิสํสผลํ ทสฺสิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ **อาโยโค**ติ อุคฺคหณจินฺตนาทิวเสน ปุนปฺปุนํ อภิโยโคฯ

วินยานิสํสกถาวณฺณนา นิฏฺฐิตาฯ

อิติ สมนฺตปาสาทิกาย วินยฏฺฐกถาย สารตฺถทีปนิยํ

พาหิรนิทานวณฺณนา สมตฺตาฯ

เวรญฺชกณฺฑวณฺณนา

๑

. **เสยฺยถิท**นฺติ ตํ กตมํ, ตํ กถนฺติ วา อตฺโถฯ **อนิยมนิเทฺทสวจน**นฺติ นตฺถิ เอตสฺส นิยโมติ อนิยโม, นิทฺทิสียติ อตฺโถ เอเตนาติ นิเทฺทโส, วุจฺจติ เอเตนาติ วจนํ, นิเทฺทโสเยว วจนํ นิเทฺทสวจนํ, อนิยมสฺส นิเทฺทสวจนํ อนิยมนิเทฺทสวจนํ, ปฐมํ อนิยมิตสฺส สมยสฺส นิเทฺทสวจนนฺติ อตฺโถฯ ‘‘เยนาติ อวตฺวา เตนาติ วุตฺตตฺตา อนิยมํ กตฺวา นิทฺทิฏฺฐวจนํ อนิยมนิเทฺทสวจน’’นฺติปิ วทนฺติฯ ยํตํสทฺทานํ นิจฺจสมฺพนฺธภาวโต อาห **‘‘ตสฺส สรูเปน อวุเตฺตนปี’’**ติ อาทิฯ ตตฺถ **ตสฺสา**ติ ‘‘เตนา’’ติ เอตสฺสฯ **สรูเปน อวุเตฺตนปี**ติ ‘‘เยนา’’ติ เอวํ สรูปโต ปาฬิยํ อวุเตฺตนปิฯ **อตฺถโต สิเทฺธนา**ติ ปรภาเค สาริปุตฺตเตฺถรสฺส อุปฺปชฺชนกปริวิตกฺกสงฺขาตอตฺถโต สิเทฺธนฯ ปริวิตเกฺก หิ สิเทฺธ เยน สมเยน ปริวิตโกฺก อุทปาทีติ อิทํ อตฺถโต สิทฺธเมว โหติฯ เตเนวาห **‘‘อปรภาเค หิ วินยปญฺญตฺติยาจนเหตุภูโต อายสฺมโต สาริปุตฺตสฺส ปริวิตโกฺก สิโทฺธ’’**ติอาทิฯ ‘‘เตนา’’ติ วตฺวา ตโต ตทตฺถเมว ‘‘เยนา’’ติ อตฺถโต วุจฺจมานตฺตา ‘‘เยนา’’ติ อยํ ‘‘เตนา’’ติ เอตสฺส ปฏินิเทฺทโส นาม ชาโตฯ **ปฏินิเทฺทโส**ติ จ วิตฺถารนิเทฺทโสติ อตฺโถฯ

อปรภาเค หีติ เอตฺถ **หิ**-สโทฺท เหตุมฺหิ, ยสฺมาติ อตฺโถฯ **วินยปญฺญตฺติยาจนเหตุภูโต**ติ ‘‘เอตสฺส ภควา กาโล, เอตสฺส สุคต กาโล, ยํ ภควา สาวกานํ สิกฺขาปทํ ปญฺญเปยฺย, อุทฺทิเสยฺย ปาติโมกฺขํฯ ยถยิทํ พฺรหฺมจริยํ อทฺธนิยํ อสฺส จิรฏฺฐิติก’’นฺติ เอวํ ปวตฺตสฺส วินยปญฺญตฺติยาจนสฺส การณภูโตติ อตฺโถฯ **ปริวิตโกฺก**ติ ‘‘กตเมสานํ โข พุทฺธานํ ภควนฺตานํ พฺรหฺมจริยํ น จิรฏฺฐิติกํ อโหสิ, กตเมสานํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ พฺรหฺมจริยํ จิรฏฺฐิติกํ อโหสี’’ติ เอวํ ปวโตฺต ปริวิตโกฺกฯ ยํตํสทฺทานํ นิจฺจสมฺพโนฺธติ อาห **‘‘ตสฺมา เยน สมเยนา’’**ติอาทิฯ **ปุเพฺพ วา ปจฺฉา วา อตฺถโต สิเทฺธนา**ติ ปุเพฺพ วา ปจฺฉา วา อุปฺปนฺนอตฺถโต สิเทฺธนฯ **ปฏินิเทฺทโส กตฺตโพฺพ**ติ เอตสฺส ‘‘ยทิท’’นฺติ อิมินา สมฺพโนฺธฯ ‘‘ปฏินิเทฺทโส กตฺตโพฺพ’’ติ ยทิทํ ยํ อิทํ วิธานํ, อยํ สพฺพสฺมิํ วินเย ยุตฺตีติ อตฺโถฯ อถ วา ‘‘ปฏินิเทฺทโส กตฺตโพฺพ’’ติ ยทิทํ ยา อยํ ยุตฺติ, อยํ สพฺพสฺมิํ วินเย ยุตฺตีติ อตฺโถฯ

ตตฺริทํ มุขมตฺตนิทสฺสนนฺติ ตสฺสา ยถาวุตฺตยุตฺติยา ปริทีปเน อิทํ มุขมตฺตนิทสฺสนํ, อุปายมตฺตนิทสฺสนนฺติ อตฺโถฯ มุขํ ทฺวารํ อุปาโยติ หิ อตฺถโต เอกํฯ **‘‘เตน หิ ภิกฺขเว ภิกฺขูนํ สิกฺขาปทํ ปญฺญเปสฺสามี’’**ติ ปาฬิํ ทเสฺสตฺวา ตตฺถ ปฏินิเทฺทสมาห **‘‘เยน สุทิโนฺน’’**ติอาทินาฯ เตนาติ เหตุอเตฺถ กรณวจนตฺตา ตสฺส ปฏินิเทฺทโสปิ ตาทิโสเยวาติ อาห **‘‘ยสฺมา ปฏิเสวี’’**ติฯ **ปุเพฺพ อตฺถโต สิเทฺธนา**ติ ปุเพฺพ อุปฺปนฺนเมถุนธมฺมปฏิเสวนสงฺขาตอตฺถโต สิเทฺธนฯ **ปจฺฉา อตฺถโต สิเทฺธนา**ติ รญฺญา อทินฺนํ ทารูนํ อาทิยนสงฺขาตปจฺฉาอุปฺปนฺนอตฺถโต สิเทฺธนฯ **สมยสโทฺท**ติ เอตสฺส ‘‘ทิสฺสตี’’ติ อิมินา สมฺพโนฺธฯ

สมวาเยติ ปจฺจยสามคฺคิยํ, การณสมวาเยติ อตฺโถฯ **ขเณ**ติ โอกาเสฯ **อสฺสา**ติ อสฺส สมยสทฺทสฺส สมวาโย อตฺโถติ สมฺพโนฺธฯ **อเปฺปว นาม เสฺวปิ อุปสงฺกเมยฺยาม กาลญฺจ สมยญฺจ อุปาทายา**ติ เอตฺถ **กาโล** นาม อุปสงฺกมนสฺส ยุตฺตปยุตฺตกาโลฯ **สมโย** นาม ตเสฺสว ปจฺจยสามคฺคี, อตฺถโต ตทนุรูปํ สรีรพลเญฺจว ตปฺปจฺจยปริสฺสยาภาโว จฯ **อุปาทานํ** นาม ญาเณน เตสํ คหณํ สลฺลกฺขณํ, ตสฺมา กาลญฺจ สมยญฺจ ปญฺญาย คเหตฺวา อุปธาเรตฺวาติ อตฺโถฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – สเจ อมฺหากํ เสฺว คมนสฺส ยุตฺตกาโล ภวิสฺสติ, กาเย พลมตฺตา

เจว ผริสุสติ, คมนปจฺจยา จ อโณฺญ อผาสุวิหาโร น ภวิสฺสติ, อเถตํ กาลญฺจ คมนการณสม วายสงฺขาตํ สมยญฺจ อุปธาเรตฺวา อปิ เอว นาม เสฺว อาคเจฺฉยฺยามาติฯ

ขโณติ โอกาโสฯ ตถาคตุปฺปาทาทิโก หิ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส โอกาโส ตปฺปจฺจยปฏิ ลาภเหตุตฺตา, ขโณ เอว จ สมโยฯ โย ขโณติ จ สมโยติ จ วุจฺจติ, โส เอโกวาติ หิ อโตฺถฯ **มหาสมโย**ติ มหาสมูโหฯ ปวุทฺธํ วนํ **ปวนํ,** ตสฺมิํ ปวนสฺมิํ, วนสเณฺฑติ อโตฺถฯ **สมโยปิ โข เต ภทฺทาลิ อปฺปฏิวิโทฺธ อโหสี**ติ เอตฺถ **สมโย**ติ สิกฺขาปทปูรณสฺส เหตุฯ **ภทฺทาลี**ติ ตสฺส ภิกฺขุโน นามํฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ภทฺทาลิ ตยา ปฏิวิชฺฌิตพฺพยุตฺตกํ เอตํ การณํ อตฺถิ, ตมฺปิ เต น ปฏิวิทฺธํ น สลฺลกฺขิตนฺติฯ กิํ ตํ การณนฺติ อาห **“ภควา โข”**ติอาทิฯ

อุคฺคาหมาโน ติอาทีสุ **มาโน**ติ ตสฺส ปริพฺพาชกสฺส ปกตินามํ, กิญฺจิ กิญฺจิ ปน อุคฺคเห ตุํ สมตฺถตาย ‘‘อุคฺคาหมาโน’’ติ นํ สญฺชานนฺติ, ตสฺมา ‘‘อุคฺคาหมาโน’’ติ วุจฺจติ ฯ สมณ มุณฺฑิกาย ปุโตฺต **สมณมุณฺฑิกาปุโตฺต**ฯ โส กิร เทวทตฺตสฺส อุปฏฺฐาโกฯ สมยํ ทิฏฺฐิํ ปว ทนฺติ เอตฺถาติ **สมยปฺปวาทโก,** ตสฺมิํ สมยปฺปวาทเก, ทิฏฺฐิปฺปวาทเกติ อโตฺถฯ ตสฺมิํ กิร ฐาเน จงฺกีตารุกฺขโปกฺขรสาติปภุตโย พฺราหฺมณา นิคณฺฐาเจลกปริพฺพาชกาทโย จ ปริพฺพา ชกา สนฺนิปติตฺวา อตฺตโน อตฺตโน สมยํ ทิฏฺฐิํ ปวทนฺติ กเถนฺติ ทีเปนฺติ, ตสฺมา โส อาราโม ‘‘สมยปฺปวาทโก’’ติ วุจฺจติ, เสฺวว ตินฺทุกาจีรสงฺขาตาย ติมฺพรุรุกฺขปนฺติยา ปริกฺขิตฺตตฺตา **“ตินฺทุกาจีร”**นฺติ วุจฺจติฯ เอกา สาลา เอตฺถาติ **เอกสาลโก**ฯ ยสฺมา ปเนตฺถ ปฐมํ เอกา สาลา กตา อโหสิ, ปจฺฉา มหาปุญฺญํ โปฏฺฐปาทปริพฺพาชกํ นิสฺสาย พหู สาลา กตา, ตสฺมา ตเมว เอกํ สาลมุปาทาย ลทฺธนามวเสน ‘‘เอกสาลโก’’ติ วุจฺจติฯ มลฺลิกาย ปน ปเส นทิรโญฺญ เทวิยา อุยฺยานภูโต โส ปุปฺผผลสญฺฉโนฺน อาราโมติ กตฺวา **“มลฺลิกาย อารา โม”**ติ สงฺขฺยํ คโตฯ ตสฺมิํ สมยปฺปวาทเก ตินฺทุกาจีเร เอกสาลเก มลฺลิกาย อาราเมฯ **ปฏิว สตี**ติ ตสฺมิํ วาสผาสุตาย วสติฯ

ทิเฏฺฐ ธเมฺมติ ปจฺจเกฺข อตฺตภาเวฯ **อโตฺถ**ติ วุฑฺฒิฯ **สมฺปรายิโก**ติ กมฺมกิเลสวเสน สมฺปเรตพฺพโต สมฺปาปุณิตพฺพโต สมฺปราโย, ปรโลโกฯ ตตฺถ นิยุโตฺต สมฺปรายิโก, ปรโลก โตฺถฯ **อตฺถาภิสมยา**ติ ยถาวุตฺตอุภยตฺถสงฺขาตหิตปฏิลาภาฯ สมฺปรายิโกปิ หิ อโตฺถ กา รณสฺส นิปฺผนฺนตฺตา ปฏิลโทฺธ นาม โหตีติ ตมตฺถทฺวยํ เอกโต กตฺวา ‘‘อตฺถาภิสมยา’’ติ วุตฺตํฯ ธิยา ปญฺญาย ราติ คณฺหาตีติ **ธีโร**ฯ อถ วา ธี ปญฺญา เอตสฺส อตฺถีติ **ธีโร**ฯ

สมฺมา มานาภิสมยาติ มานสฺส สมฺมา ปหาเนนฯ สมฺมาติ อิมินา มานสฺส อคฺ คมคฺคญาเณน สมุเจฺฉทปฺปหานํ วุตฺตํฯ **ทุกฺขสฺส ปีฬนโฏฺฐ**ติอาทีสุ ทุกฺขสจฺจสฺส ปีฬนํ ตํ สมงฺคิโน หิํสนํ อวิปฺผาริกตากรณํ, ปีฬนเมว อโตฺถ ปีฬนโฏฺฐ, ตฺถการสฺส ฐการํ กตฺวา วุตฺตํฯ เอวํ เสเสสุปิฯ สเมจฺจ ปจฺจเยหิ กตภาโว **สงฺขตโฏฺฐฯ สนฺตาโป** ทุกฺขทุกฺขตาทิวเสน สนฺตาปนํ ปริทหนํฯ **วิปริณาโม** ชราย มรเณน จาติ ทฺวิธา วิปริณาเมตพฺพตาฯ อภิสเมต โพฺพ ปฏิวิชฺฌิตโพฺพติ อภิสมโย, อภิสมโยว อโตฺถ **อภิสมยโฏฺฐ,** ปีฬนาทีนิฯ ตานิ หิ อภิส เมตพฺพภาเวน เอกีภาวํ อุปเนตฺวา ‘‘อภิสมยโฏฺฐ’’ติ วุตฺตานิ, อภิสมยสฺส วา ปฏิเวธสฺส วิสย ภูโต อโตฺถ อภิสมยโฏฺฐติ ตาเนว ปีฬนาทีนิ อภิสมยสฺส วิสยภาวูปคมนสามญฺญโต เอกเตฺ ตน วุตฺตานิฯ

เอตฺถ จ อุปสคฺคานํ โชตกมตฺตตฺตา ตสฺส ตสฺส อตฺถสฺส วาจโก สมยสโทฺท เอวาติ สมยสทฺทสฺส อตฺถุทฺธาเรปิ สอุปสโคฺค อภิสมยสโทฺท วุโตฺตฯ ตตฺถ สหการีการณสนฺนิชฺฌํ ส เมติ สมเวตีติ **สมโย,** สมวาโยฯ สเมติ สมาคจฺฉติ มคฺคพฺรหฺมจริยํ เอตฺถ ตทาธารปุคฺคเลหีติ

สมโย, ขโณฯ สเมนฺติ เอตฺถ, เอเตน วา สํคจฺฉนฺติ ธมฺมา สหชาตธมฺเมหิ อุปฺปาทาทีหิ วาติ **สมโย,** กาโลฯ ธมฺมปฺปวตฺติมตฺตตาย อตฺถโต อภูโตปิ หิ กาโล ธมฺมปฺปวตฺติยา อธิกรณํ กา รณํ วิย จ ปริกปฺปนามตฺตสิทฺเธน รูเปน โวหรียติฯ สมํ, สห วา อวยวานํ อยนํ ปวตฺติ อวฏฺฐาน นฺติ **สมโย,** สมูโห ยถา ''สมุทาโย''ติฯ อวยเวน สหาวฏฺฐานเมว หิ สมูโหฯ ปจฺจยนฺตรสมาค เม เอติ ผลํ เอตสฺมา อุปฺปชฺชติ ปวตฺตติ จาติ **สมโย,** เหตุ ยถา ''สมุทโย''ติฯ สเมติ สํโยชน ภาวโต สมฺพนฺธ เอติ อตฺตโน วิสเย ปวตฺตติ, ทฬฺหคฺคหณภาวโต วา ตํสํยุตฺตา อยนฺติ ปวตฺ ตนฺติ สตฺตา ยถาภินิเวสํ เอเตนาติ **สมโย,** ทิฏฺฐิฯ ทิฏฺฐิสํโยชเนน หิ สตฺตา อติวิย พชฺฌนฺติฯ สมิติ สงฺคติ สโมธานนฺติ **สมโย,** ปฏิลาโภฯ สมสฺส นิโรธสฺส ยานํ, สมฺมา วา ยานํ อปคโม อปฺปวตฺตีติ **สมโย,** ปหานํฯ ญาเณน อภิมุขํ สมฺมา เอตโพฺพ อธิคนฺตโพฺพติ **อภิสมโย,** ธมฺ มานํ อวิปรีโต สภาโวฯ อภิมุขภาเวน สมฺมา เอติ คจฺฉติ พุชฺฌตีติ **อภิสมโย,** ธมฺมานํ ยถา ภูตสภาวาวโพโธฯ เอวํ ตสฺมึ ตสฺมึ อตฺเถ สมยสทฺทสฺส ปวตฺติ เวทิตพฺพาฯ

นนุ จ อตฺถมตฺตํ ปฏิจฺจ สทฺทา อภินิวิสนฺติ, น เอเกน สเทฺทน อเนเก อตฺถา อภิธียนฺตีติ? สจฺจเมตํ สทฺทวิเสเส อเปกฺขิเตฯ สทฺทวิเสเส หิ อเปกฺขิยมาเน เอเกน สเทฺทน อเนกตฺถา ภิธานํ น สมฺภวติฯ น หิ โย กาลตฺเถ สมยสโทฺท, โสเยว สมูหาทิอตฺถํ วทติฯ เอตฺถ ปน เตสํ เตสํ อตฺถานํ สมยสทฺทวจนียตาสามญฺญมุปาทาย อเนกตฺถตา สมยสทฺทสฺส วุตฺตาฯ เอวํ สพฺพตฺถ อตฺถุทฺธาเร อธิปฺปาโย เวทิตโพฺพฯ **อิธ ปนสฺส กาโล อโตฺถ**ติ อสฺส สมยสทฺทสฺส อิธ กาโล อโตฺถ สมวายาทีนํ อตฺถานํ อิธ อสมฺภวโต เทสเทสกาทีนํ วิย นิทานภาเวน กาล สฺส อปทิสิตพฺพโต จฯ

อุปโยควจเนน ภุมฺมวจเนน จ นิเทฺทสมกตฺวา อิธ กรณวจเนน นิเทฺทเส ปโยชนํ นิทฺธาเรตุกาโม ปรมฺมุเขน โจทนํ สมุฏฺฐาเปติ **''เอตฺถาหา''**ติอาทิฯ **เอตฺถ** ''เตน สมเยน า''ติ อิมสฺมึ ฐาเน วิตณฺฑวาที อาหาติ อโตฺถฯ **อถา**ติ โจทนาย กตฺตุกามตํ ทีเปติ, นนูติ อิมิ นา สมานโตฺถฯ กสฺมา กรณวจเนน นิเทฺทโส กโตติ สมฺพโนฺธฯ ภุมฺมวจเนน นิเทฺทโส กโตติ โยเชตพฺพํฯ เอตฺถาปิ ''ยถา''ติ อิทํ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ **ตตฺถา**ติ เตสุ สุตฺตาภิธมฺเมสุฯ **ตถา**ติ อุปโยคภุมฺมวจเนหิฯ **อิธา**ติ อิมสฺมึ วินเยฯ **อญฺญถา**ติ กรณวจเนนฯ **อจฺจนฺตเมวา**ติ อารมฺภโต ปฏฺฐาย ยาว เทสนานิฏฺฐานํ, ตาว อจฺจนฺตเมว, นิรนฺตรเมวาติ อโตฺถฯ **กรุณาวิหา เรนา**ติ ปรหิตปฏิปตฺติสงฺขาเตน กรุณาวิหาเรนฯ ตถา หิ กรุณานิทานตฺตา เทสนาย อิธ ปร หิตปฏิปตฺติ ''กรุณาวิหาโร''ติ วุตฺตา, น ปน กรุณาสมาปตฺติวิหาโรฯ น หิ เทสนากาเล เท เสตพฺพธมฺมวิสยสฺส เทสนาญาณสฺส สตฺตวิสยาย มหากรุณาย สหุปฺปตฺติ สมฺภวติ ภินฺ นวิสยตฺตา, ตสฺมา กรุณาวเสน ปวโตฺต ปรหิตปฺปฏิปตฺติสงฺขาโต วิหาโร อิธ กรุณาวิหาโรติ เวทิตโพฺพฯ **ตทตฺถโชตนตฺถ**นฺติ อจฺจนฺตสํโยคตฺถทีปนตฺถํ อุปโยคนิเทฺทโส กโต ยถา ''มาสํ อเชฺฌตี''ติฯ

อธิกรณโตฺถติ อาธารโตฺถฯ ภาโว นาม กิริยา, กิริยาย กิริยนฺตรลกฺขณํ ภาเวนภาว ลกฺขณํ, โสเยวโตฺถ **ภาเวนภาวลกฺขณโตฺถ**ฯ กถํ ปน อภิธมฺเม ยถาวุตฺตอตฺถทฺวยสมฺภโวติ อาห **''อธิกรณญฺหี''**ติอาทิฯ ตตฺถ กาลสงฺขาโต อโตฺถ **กาลโตฺถ,** สมูหสงฺขาโต อโตฺถ **สมูหโตฺถ**ฯ อถ วา กาลสทฺทสฺส อโตฺถ **กาลโตฺถ,** สมูหสทฺทสฺส อโตฺถ สมูหโตฺถฯ โก โส? สมโยฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – กาลโตฺถ สมูหโตฺถ จ สมโย ตตฺถ อภิธมฺเม วุตฺตานํ ผสฺสาทิธมฺมานํ อธิกรณํ อาธาโรติ ยสฺมึ กาเล ธมฺมปุเญฺช วา กามาวจรํ กุสลํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหติ, ตสฺมึเยว กาเล ปุเญฺช จ ผสฺสาทโยปิ โหนฺตีติ อยญฺหิ ตตฺถ อโตฺถฯ

นนุ จายํ อุปาทาย ปญฺญตฺต กาโล สมูโห จ โวหารมตฺตโก, โส กถํ อาธาโร ตตฺถ วุตฺต ธมฺมานนฺติ? นายํ โทโสฯ ยถา หิ กาโล สภาวธมฺมปริจฺฉินฺโน สยํ ปรมตฺถโต อวิชฺชมาโนปิ อาธารภาเวน ปญฺญตฺโต ตงฺขณปฺปวตฺตานํ ตโต ปุเพฺพ ปรโต จ อภาวโต ''ปุพฺพเณฺห ชาโต สายเณฺห คจฺฉตี''ติอาทีสุ, สมูโห จ อวยววินิมุตฺโต อวิชฺชมาโนปิ กปฺปนามตฺตสิทฺโธ อวย วานํ อาธารภาเวน ปญฺญปียติ ''รุเกฺข สาขา, ยวราสิมฺหิ สมฺภูโต''ติอาทีสุ, เอวมิธาปีติ ทฏฺฐพฺพํฯ

อภิธเมฺม อาธารตฺถสมฺภวํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ภาเวนภาวลกฺขณตฺถสมฺภวํ ทเสฺสโนฺต อาห **''ขณสมวายเหตุสงฺขาตสฺสา''**ติอาทิฯ ตตฺถ **ขโณ** นาม อฏฺฐกฺขณวินิมุตฺโต นวโม พุทฺธุปฺปาทสงฺขาโต ขโณ, ยานิ วา ปเนตานิ ''จตฺตาริมานิ, ภิกฺขเว, จกฺกานิ เยหิ สมนฺนาค ตานํ เทวมนุสฺสานํ จตุจกฺกํ ปวตฺตตี''ติ (อ. นิ. ๔.๓๑) เอตฺถ ปติรูปเทสวาโส, สปฺปุริสูปนิสฺส โย, อตฺตสมฺมาปณิธิ, ปุเพฺพ จ กตปุญฺญตาติ จตฺตาริ จกฺกานิ วุตฺตานิ, ตานิ เอกชฺฌํ กตฺวา โอกาสเฏฺฐน ขโณติ เวทิตโพฺพฯ ตานิ หิ กุสลุปฺปตฺติยา โอกาสภูตานิฯ **สมวาโย** นาม ''จกฺขุญฺจ ปฏิจฺจ รูเป จ อุปฺปชฺชติ จกฺขุวิญฺญาณ''นฺติ (ม. นิ. ๑.๒๐๔; ๓.๔๒๑; สํ. นิ. ๔.๖๐) เอวมาทินา นิทฺทิฏฺฐา จกฺขุวิญฺญาณาทิสงฺขาตสาธารณผลนิปฺผาทกเตฺตน สณฺฐิตา จกฺขุรู ปาทิปจฺจยสามคฺคีฯ จกฺขุรูปาทีนญฺหิ จกฺขุวิญฺญาณาทิสาธารณผลํฯ **เหตู**ติ ชนกเหตุฯ ยถา วุตฺตขณสงฺขอาตสฺส สมวายสงฺขาตสฺส เหตุสงฺขาตสฺส จ สมยสฺส ภาเวน สตฺตาย เตสํ ผสฺ สาทิธมฺมานํ ภาโว สตฺตา ลกฺขียติ วิญฺญายตีติ อโตฺถฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถา ''คาวีสุ ทุยฺ หมานาสุ คโต, ทุทฺธาสุ อาคโต''ติ โทหนกิริยาย คมนกิริยา ลกฺขียติ, เอวมิธาปิ ''ยสฺมิํ สมเย, ตสฺมิํ สมเย''ติ จ วุเตฺต ''สตี''ติ อยมโตฺถ วิญฺญายมาโน เอว โหติ อญฺญกิริยาย สมฺ พนฺธาภาเว ปทตฺถสฺส สตฺตาวิรหาภาวโตติ สมยสฺส สตฺตากิริยาย จิตฺตสฺส อุปฺปาทกิริยา ผสฺ สาทิภวนกิริยา จ ลกฺขียตีติฯ อยญฺหิ ตตฺถ อโตฺถ ยสฺมิํ ยถาวุเตฺต ขเณ ปจฺจยสมวาเย เห ตุมฺหิ จ สติ กามาวจรํ กุสลํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหติ, ตสฺมิํเยว ขเณ ปจฺจยสมวาเย เหตุมฺหิ จ สติ ผสฺสาทโยปิ โหนฺตีติ ฯ **ตทตฺถโชตนตฺถ**นฺติ อธิกรณตฺถสฺส ภาเวนภาวลกฺขณตฺถสฺส จ ที ปนตฺถํฯ

อิธ ปนาติ อิมสฺมิํ วินเยฯ **เหตุอโตฺถ กรณโตฺถ จ สมฺภวตี**ติ ''อเนฺนน วสติ, วิชฺชาย วสตี''ติอาทีสุ วิย เหตุอโตฺถ ''ผรสุนา ฉินฺทติ, กุทาเลน ขณตี''ติอาทีสุ วิย กรณโตฺถ จ สมฺภวติฯ กถํ สมฺภวตีติ อาห **''โย หิ โส''**ติอาทิฯ **เตน สมเยน เหตุภูเตน กรณภูเตนา**ติ เอตฺถ ปน ตํตํวตฺถุวีติกฺกโมว สิกฺขาปทปญฺญตฺติยา เหตุ เจว กรณญฺจฯ ตถา หิ ยทา ภควา สิกฺขาปทปญฺญตฺติยา ปฐมเมว เตสํ เตสํ ตตฺถ ตตฺถ ตํตํสิกฺขาปทปญฺญตฺติเหตุภูตํ วีติกฺกมํ อ เปกฺขมาโน วิหรติ, ตทา ตํ ตํ วีติกฺกมํ อเปกฺขิตฺวา ตทตฺถํ วสตีติ สิทฺโธ วตฺถุวีติกฺกมสฺส เหตุ ภาโว ''อเนฺนน วสติ, อนฺนํ อเปกฺขิตฺวา ตทตฺถาย วสตี''ติอาทีสุ วิยฯ สิกฺขาปทปญฺญตฺติ กาเล ปน เตเนว ปุพฺพสิเทฺธน วีติกฺกเมน สิกฺขาปทํ ปญฺญเปตีติ สิกฺขาปทปญฺญตฺติยา สาธก ตมตฺตา กรณภาโวปิ วีติกฺกมเสฺสว สิทฺโธ ''อสินา ฉินฺทตี''ติอาทีสุ วิยฯ วีติกฺกมํ ปน อเปกฺ ขมาโน เตเนว สทฺธิํ ตนฺนิสฺสยกาลมฺปิ อเปกฺขิตฺวา วิหรตีติ กาลสฺสปิ อิธ เหตุภาโว วุโตฺต, สิกฺขาปทํ ปญฺญเปโนฺต จ ตํ ตํ วีติกฺกมกาลํ อนติกฺกมิตฺวา เตเนว กาเลน สิกฺขาปทํ ปญฺญ เปตีติ วีติกฺกมนิสฺสยสฺส กาลสฺสปิ กรณภาโว วุโตฺต, ตสฺมา อิมินา ปริยาเยน กาลสฺสปิ เหตุ ภาโว กรณภาโว จ ลพฺภตีติ วุตฺตํ ''เตน สมเยน เหตุภูเตน กรณภูเตนา''ติฯ นิปฺปริยายโต ปน วีติกฺกโมเยว เหตุภูโต กรณภูโต จฯ โส หิ วีติกฺกมกฺขเณ เหตุ หุตฺวา ปจฺฉา สิกฺขา ปทปญฺญาปเน กรณมฺปิ โหตีติฯ

สิกฺขาปทานิ ปญฺญาปยนฺตติ วีติกฺกมํ ปุจฺฉิตฺวา ภิกฺขุสงฺฆํ สนฺนิปาตาเปตฺวา โอติณฺณวตฺถุกํ ปุคฺคลํ ปฏิปุจฺฉิตฺวา วิครหิตฺวา จ ตํ ตํ วตฺถุํ โอติณฺณกาลํ อนติกฺกมิตฺวา เตเนว กาเลน กรณภูเตน สิกฺขาปทานิ ปญฺญาปยนฺตฯ **สิกฺขาปทปญฺญตฺติเหตุญฺจ อเปกฺขมาโน**ติ ตติยปาราชิกาทีสุ วิย สิกฺขาปทปญฺญตฺติยา เหตุภูตํ ตํ ตํ วตฺถุํ วีติกฺกมสมยํ อเปกฺขมาโน เตน สมเยน เหตุภูเตน ภควา ตตฺถ ตตฺถ วิหาสีติ อโตฺถฯ ‘‘สิกฺขาปทานิ ปญฺญาปยนฺต สิกฺขาปทปญฺญตฺติเหตุญฺจ อเปกฺขมาโน’’ติ วจนโต ‘‘เตน สมเยน กรณภูเตน เหตุภูเตนา’’ติ เอวํ วตฺตเพฺพปิ ปฐมํ ‘‘เหตุภูเตนา’’ติ วจนํ อิธ เหตุอตฺถสฺส อธิเปฺปตตฺตา วุตฺตํฯ ภควา หิ เวรญฺชายํ วิหรนฺต เถรสฺส สิกฺขาปทปญฺญตฺติยาจนเหตุภูตํ ปริวิตกฺกสมยํ อเปกฺขมาโน เตน สมเยน เหตุภูเตน วิหาสีติ ตีสุปิ **คณฺฐิปเทสุ** วุตฺตํฯ กิํ ปเนตฺถ ยุตฺติจินฺตาย, อาจริยสฺส อิธ กมวจนิจฺฉา นตฺถีติ เอวเมตํ คเหตพฺพํฯ เตเนว **ทีฆนิกายฎฺฐกถาย**มฺปิ (ที. นิ. อฎฺฐ. ๑.ปริพฺพาชกกถาวณฺณนา) ‘‘เตน สมเยน เหตุภูเตน กรณภูเตนา’’ติอาทินา อยเมว อนุกฺกโม วุโตฺตฯ น หิ ตตฺถ ปฐมํ ‘‘เหตุภูเตนา’’ติ วจนํ อิธ ‘‘เตน สมเยน เวรญฺชายํ วิหรตี’’ติ เอตฺถ เหตุอตฺถสฺส อธิเปฺปตภาวทีปนตฺถํ วุตฺตํฯ ‘‘สิกฺขาปทานิ ปญฺญาปยนฺต เหตุภูเตน กรณภูเตน สมเยน วิหาสิ, สิกฺขาปทปญฺญตฺติเหตุญฺจ อเปกฺขมาโน เหตุภูเตน สมเยน วิหาสีติ เอวเมตฺถ สมฺพนฺธ กาตโพฺพ’’ติปิ วทนฺติฯ **ตทตฺถโชตนตฺถ**นฺติ เหตุอตฺถสฺส กรณตฺถสฺส วา ทีปนตฺถํฯ **อิธา**ติ อิมสฺมิํ วินเยฯ **โหติ เจตฺถา**ติ เอตฺถ อิมสฺมิํ ปเทเส ยถาวุตฺตตฺถสงฺคหวเสน อยํ คาถา โหติฯ **อญฺญตฺรา**ติ สุตฺตาภิธเมฺมสุฯ

โปราณาติ อฎฺฐกถาจริยาฯ **อภิลาปมตฺตเภโท**ติ วจนมเตฺตน วิเสโสฯ เตน สุตฺตวินเยสุ วิภตฺติวิปริณาโม กโตติ ทเสฺสติฯ **ปรโต อตฺถํ วณฺณยิสฺสามา**ติ ปรโต ‘‘อิติปิ โส ภควา’’ติอาทินา อาคตฎฺฐาเน วณฺณยิสฺสามฯ **เวรญฺชาย**นฺติ เอตฺถ ‘‘พลิกรคฺคหเณน ชนสฺส ปีฬาภาวโต นิโทฺทสตฺตา วิคโต รโช อสฺสาติ **เวรญฺชา,** เสริวาณิชชาตเก เทวทตฺตสฺส เวรุปฺปนฺนปเทเส กตตฺตา เวรํ เอตฺถ ชาตนฺติ เวรญฺชา, ปวิฎฺฐปวิเฎฺฐ นฎสมชฺชาทีหิ ขาทนียโภชนียาลงฺการาทีหิ จ วิวิเธหิ อุปกรเณหิ รญฺชนโต วิวิเธหิ รญฺชยตีติ เวรญฺชา, ปฏิปเกฺข อภิภวิตฺวา กตภาวโต เวรํ อภิภวิตฺวา ชาตาติ เวรญฺชา, เวรญฺชสฺส นาม อิสิโน อสฺสมฎฺฐาเน กตตฺตา เวรญฺชา’’ติ เอวมาทินา เกจิ วณฺณยนฺติฯ กิํ อิมินา, นามมตฺตเมตํ ตสฺส นครสฺสาติ ทเสฺสนฺต อาห **‘‘เวรญฺชาติ อญฺญตรสฺส นครเสฺสตํ อธิวจน’’**นฺติฯ **สมีปเตฺถ ภุมฺมวจน**นฺติ ‘‘คงฺคายํ คาโว จรนฺติ, กูเป คคฺคกุล’’นฺติอาทีสุ วิยฯ **อวิเสเสนา**ติ ‘‘ปาติโมกฺขสํวรสํวุโต วิหรติฯ ปฐมํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหรติฯ เมตฺตาสหคเตน เจตสา เอกํ ทิสํ ผริตฺวา วิหรติฯ สพฺพนิมิตฺตานํ อมนสิการา อนิมิตฺตํ เจโตสมาธิํ สมาปชฺชิตฺวา วิหรตี’’ติอาทีสุ วิย สทฺทนฺตรสนฺนิธานสิเทฺธน วิเสสปรามสเนน วินาฯ อถ วา **อวิเสเสนา**ติ น วิเสเสน, วิหารภาวสามเญฺญนาติ อโตฺถฯ

อิริยาปถ…เป…. วิหาเรสูติ อิริยาปถวิหาโร ทิพฺพวิหาโร พฺรหฺมวิหาโร อริยวิหาโรติ เอเตสุ จตูสุ วิหาเรสุฯ ตตฺถ อิริยนํ ปวตฺตนํ อิริยา, กายปฺปโยโค กายิกกิริยาฯ ตสฺสา ปวตฺตนุปายภาวโต อิริยาย ปโถติ อิริยาปโถ, ฐานนิสชฺชาทิฯ น หิ ฐานนิสชฺชาทีหิ อวตฺถาหิ วินา กญฺจิ กายิกกิริยํ ปวเตฺตตุํ สกฺกาฯ ฐานสมงฺคี วา หิ กาเยน กิญฺจิ กเรยฺย คมนาทีสุ อญฺญตรสมงฺคี วาติฯ วิหรณํ, วิหรติ เอเตนาติ วา วิหาโร, อิริยาปโถว วิหาโร **อิริยาปถวิหาโร,** โส จ อตฺถโต ฐานนิสชฺชาทิอาการปฺปวโตฺต จตุสนฺตติรูปปฺปพนฺธวฯ ทิวิ ภโว ทิโพฺพ, ตตฺถ พหุลปฺปวตฺติยา พฺรหฺมปาริสชฺชาทิเทวโลกภโวติ อโตฺถฯ ตตฺถ โย ทิพฺพานุภาโว ตทตฺถาย สํวตฺตตีติ วา ทิโพฺพ, อภิญฺญาภินีหารวเสน มหาคติกตฺตา วา ทิโพฺพ, ทิโพฺพ จ โส วิหาโร จาติ **ทิพฺพวิหาโร,** ทิพฺพภาวาวโห วา วิหาโร ทิพฺพวิหาโร, มหคฺคตชฺฌานานิฯ อารุปฺปสมา

ปตฺติโยปิ หิ เอเตฺถว สงฺคหํ คจฺฉนฺติฯ **เนตฺติยํ** ปน ‘‘จตโสฺส อารุปฺปสมาปตฺติโย อาเนญฺชวิหาโร’’ติ วุตฺตํ, ตํ เมตฺตาฌานาทีนํ พฺรหฺมวิหารตา วิย ตาสํ ภาวนาวิเสสภาวํ สนฺธาย วุตฺตํฯ อฎฺฐกถาสุ ปน ทิพฺพภาวาวหสามญฺญโต ตาปิ ‘‘ทิพฺพวิหารา’’เตฺวว วุตฺตาฯ พฺรหฺมานํ วิหารา **พฺรหฺมวิหารา,** พฺรหฺมาโน วา วิหารา พฺรหฺมวิหารา, หิตูปสํหราทิวเสน ปวตฺติยา พฺรหฺมภูตา เสฎฺฐภูตา วิหาราติ อโตฺถ, เมตฺตาฌานาทิกา จตโสฺส อปฺปมญฺญาโยฯ อริยา อุตฺตมา วิหาราติ **อริยวิหารา,** อนญฺญสาธารณตฺตา อริยานํ วา วิหารา อริยวิหารา, จตโสฺส ผลสมาปตฺติโยฯ วิเสสโต ปน รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานํ จตโสฺส อปฺปมญฺญาโย จตุตฺถชฺฌานิกผลสมาปตฺติ จ ภควโต ทิพฺพพฺรหฺมอริยวิหาราฯ

อญฺญตรวิหารสมงฺคีปริทีปนนฺติ ยถาวุตฺตวิหาเรสุ อญฺญตรวิหารสมงฺคีภาวปริทีปนํฯ ภควา หิ โลภโทสโมหุสฺสนฺนกาเล โลเก ตสฺส สกาย ปฎิปตฺติยา วินยนตฺถํ ทิพฺพพฺรหฺมออยวิหาเร อุปสมฺปชฺช วิหรติฯ ตถา หิ ยทา สตฺตา กาเมสุ วิปฺปฎิปชฺชนฺติ, ตทา กิร ภควา ทิเพฺพน วิหาเรน วิหรติ เตสํ อโลภกุสลมูลุปฺปาทนตฺถํ ‘‘อเปฺปว นาม อิมํ ปฎิปตฺตึ ทิสฺวา เอตฺถ รุจึ อุปฺปาเทนฺตา กาเมสุ วิรเชฺชยฺยุ’’นฺติฯ ยทา ปน อิสฺสริยตฺถํ สเตฺตสุ วิปฺปฎิปชฺชนฺติ, ตทา ปน พฺรหฺมวิหาเรน วิหรติ เตสํ อโทสกุสลมูลุปฺปาทนตฺถํ ‘‘อเปฺปว นาม อิมํ ปฎิปตฺตึ ทิสฺวา เอตฺถ รุจึ อุปฺปาเทตฺวา อโทเสน โทสํ วูปสเมยฺยุ’’นฺติฯ ยทา ปน ปพฺพชิตา ธมฺมาธิกรณํ วิวทนฺติ, ตทา อริยวิหาเรน วิหรติ เตสํ อโมหกุสลมูลุปฺปาทนตฺถํ ‘‘อเปฺปว นาม อิมํ ปฎิปตฺตึ ทิสฺวา ตตฺถ รุจึ อุปฺปาเทตฺวา อโมเหน โมหํ วูปสเมยฺยุ’’นฺติฯ เอวญฺจ กตฺวา อิเมหิ ทิพฺพพฺรหฺมอริยวิหาเรหิ สตฺตานํ วิวิธํ หิตสุขํ หรติ อุปหรติ อุปเนติ ชเนติ อุปฺปาเทตีติ ‘‘วิหรตี’’ติ วุจฺจติฯ

อิริยาปถวิหาเรน ปน น กทาจิ น วิหรติ ตํ วินา อตฺตภาวปริหรณาภาวโต, ตโตเยว จ ทิพฺพวิหาราทีนมฺปิ สาธารโณ อิริยาปถวิหาโรติ อาห **‘‘อิธ ปนา’’**ติอาทิฯ **อิริยาปถสมาโยคปริทีปน**นฺติ อิตรวิหารสมาโยคปริทีปนสฺส วิเสสวจนสฺส อภาวโต อิริยาปถสมาโยคปริทีปนสฺส จ อตฺถสิทฺธตฺตา วุตฺตํฯ อสฺมึ ปน ปเทฺ **วิหรตี**ติ เอตฺถ **วิ**-สโทฺท วิเจฺฉทตฺถโชตโน, **หรตี**ติ เนติ ปวเตฺตตีติ อโตฺถ, วิจฺฉินฺทิตฺวา หรตีติ วุตฺตํ โหติฯ ตตฺถ กสฺส เกน วิจฺฉินฺทนํ, กถํ กสฺส ปวตฺตนนฺติ อโนฺตลีนโจทนํ สนฺธายาห **‘‘โส หี’’**ติอาทิฯ **โส**ติ ภควาฯ ยทิปิ ภควา เอเกนปิ อิริยาปเถน จิรตรํ กาลํ อตฺตภาวํ ปวเตฺตตุํ สโกฺกติ, ตถาปิ อุปาทินฺนกสรีรสฺส นาม อยํ สภาโวติ ทเสฺสตุํ **‘‘เอกํ อิริยาปถพาธน’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **อปริปตนฺต**นฺติ อปตนฺตํฯ ยสฺมา ปน ภควา ยตฺถ กตฺถจิ วสโนฺต วิเนยฺยานํ ธมฺมํ เทเสโนฺต นานาสมาปตฺตีหิ จ กาลํ วีตินาเมโนฺต วสตีติ สตฺตานํ อตฺตโน จ วิวิธํ หิตสุขํ หรติ อุปเนติ, ตสฺมา วิวิธํ หรตีติ วิหรตีติ เอวเมฺปตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

นเฬรุปุจิมนฺทมูเลติ เอตฺถ วณฺณยนฺติ – **นเฬรู**ติ ตสฺมึ รุเกฺข อธิวตฺถยเกฺขเสฺสตํ อธิวจนํ, ตสฺมา เตน อธิวโตฺถ ปุจิมโนฺท ‘‘นเฬรุสฺส ปุจิมโนฺท นเฬรุปุจิมโนฺท’’ติ วุจฺจติฯ อถ วา นเฬ รุหตฺตา ชาตตฺตา นเฬรุฯ สุสิรเมตฺถ นฬสเทฺทน วุจฺจติ, ตสฺมา รุกฺขสุสิเร ชาตตฺตา นเฬรุ จ โส ปุจิมโนฺท จาติ นเฬรุปุจิมโนฺทติ วุจฺจติฯ นฬวเน รุหตฺตา ชาตตฺตา วา นเฬรุฯ นฬวเน กิร โส ปุจิมนฺทรุโกฺข ชาโตฯ อุรุนโฬ ปุจิมโนฺท นเฬรุปุจิมโนฺทฯ อุรุสโทฺท เจตฺถ มหนฺตปริยาโย, นฬสโทฺท สุสิรปริยาโย, ตสฺมา มหเนฺตน สุสิเรน สมนฺนาคโต ปุจิมโนฺท นเฬรุปุจิมโนฺทติ วุจฺจตีติฯ อาจริโย ปน กิเมตฺถ พหุภาสิเตนาติ เอกเมวตฺถํ ทเสฺสโนฺต **‘‘นเฬรุ นาม ยโกฺข’’**ติอาทิมาหฯ

มูล-สโทฺท เอตฺถ สมีปวจโน อธิเปฺปโต, น มูลมูลาทีสุ วตฺตมาโนติ ทเสฺสโนฺต อาห **“มูลนฺติ สมีป”**นฺติอาทิฯ นิปฺปริยาเยน สาขาทิมโต สงฺฆาตสฺส สุปฺปติฏฺฐิตภาวสาธเน อวยววิเสเส ปวตฺตมาโน มูลสโทฺท ยสฺมา ตํสทิเสสุ ตนฺนิสฺสเย ปเทเส จ รุฬฺหีวเสน ปริยายโต ปวตฺตติ, ตสฺมา ‘‘มูลานิ อุทฺธเรยฺยา’’ติ เอตฺถ นิปฺปริยายโต มูลํ อธิเปฺปตนฺติ เอเกน มูลสเทฺทน วิเสเสตฺวา อาห **“มูลมูเล ทิสฺสตี”**ติ ยถา ‘‘ทุกฺขทุกฺขํ, รูปรูป’’นฺติ จฯ **อสาธารณเหตุมฺหีติ** อสาธารณการเณฯ โลโภ หิ โลภสหคตอกุสลจิตฺตุปฺปาทเสฺสว เหตุตฺตา อสาธารโณ, ตสฺมา โลภสหคตจิตฺตุปฺปาทานเมว อาเวณิเก เนสํ สุปฺปติฏฺฐิตภาวสาธนโต มูลเฏฺฐน อุปการเก ปจฺจยธมฺมวิเสเสติ อโตฺถฯ อถ วา ยถา อโลภาทโย กุสลาพฺยากตสาธารณา, โลภาทโย ปน ตถา น โหนฺติ อกุสลเสฺสว สาธารณตฺตาติ อสาธารณการณํฯ อถ วา **อาทีสู**ติ เอตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน อโลภาทีนมฺปิ กุสลาพฺยากตมูลานํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ เตสุปิ หิ อโลภาทิกุสลมูลํ อกุสลาพฺยากเตหิ อสาธารณตฺตา อสาธารณการณํ, ตถา อโลภาทิอพฺยากตมูลมฺปิ อิตรทฺวเยหิ อสาธารณตฺตาติฯ **นิวาเต**ติ วาตรหิเต ปเทเส, วาตสฺส อภาเว วาฯ **ปตนฺตีติ** นิปตนฺติ, อยเมว วา ปาโฐฯ **รมณีโย**ติ มนุโญฺญฯ **ปาสาทิโก**ติ ปสาทาวโห, ปสาทชนโกติ อโตฺถฯ อาธิปจฺจํ กุรุมาโน วิยาติ สมฺพโนฺธฯ

ตตฺถาติ ‘‘เตน สมเยน พุโทฺธ ภควา เวรญฺชายํ วิหรติ นเฬรุปุจิมนฺทมูเล’’ติ ยํ วุตฺตํ, ตตฺถฯ **สิยา**ติ กสฺสจิ เอวํ ปริวิตโกฺก สิยา, วกฺขมานากาเรน กทาจิ โจเทยฺย วาติ อโตฺถฯ **ยทิ ตาว ภควา**ติอาทีสุ โจทกสฺสายมธิปฺปาโย – ‘‘ปาฏลิปุเตฺต ปาสาเท วสตี’’ติอาทีสุ วิย อธิกรณาธิกรณํ ยทิ ภเวยฺย, ตทา ‘‘เวรญฺชายํ วิหรติ นเฬรุปุจิมนฺทมูเล’’ติ อธิกรณทฺวยนิเทฺทโส ยุโตฺต สิยา, อิเมสํ ปน ภินฺนเทสตฺตา น ยุโตฺต อุภยนิเทฺทโสติฯ **อถ ตตฺถ วิหรตี**ติ ยทิ นเฬรุปุจิมนฺทมูเล วิหรติฯ **น วตฺตพฺพนฺ**ติ นานาฐานภูตตฺตา เวรญฺชานเฬรุปุจิมนฺทมูลานํ ‘‘เตน สมเยนา’’ติ จ วุตฺตตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ อิทานิ โจทโก ตเมว อตฺตโน อธิปฺปายํ **“น หิ สกฺกา”**ติอาทินา วิวรติฯ เวรญฺชานเฬรุปุจิมนฺทมูลานํ ภูมิภาควเสน ภินฺนตฺตาเยว หิ น สกฺกา อุภยตฺถ เตเนว สมเยน วิหริตุํ, ‘‘อุภยตฺถ เตเนว สมเยนา’’ติ จ วุตฺตตฺตา นานาสมเยวิหาโร อวาริโตติ เวทิตโพฺพฯ

อิตโร สพฺพเมตํ อวิปรีตมตฺถํ อชานเนฺตน ตยา วุตฺตนฺติ ทเสฺสโนฺต **“น โข ปเนตํ เอวํ ทฏฺฐพฺพ”**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เอต**นฺติ ‘‘เวรญฺชายํ วิหรติ นเฬรุปุจิมนฺทมูเล’’ติ เอตํ วจนํฯ **เอว**นฺติ ‘‘ยทิ ตาว ภควา’’ติอาทินา ยํ ตํ ภวตา โจทิตํ, ตํ อตฺถโต เอวํ น โข ปน ทฏฺฐพฺพํ, น อุภยตฺถ อปุพฺพํ อจริมํ วิหารทสฺสนตฺถนฺติ อโตฺถฯ อิทานิ อตฺตนา ยถาธิเปฺปตํ อวิปรีตมตฺถํ ตสฺส จ ปฏิกเจฺจว วุตฺตภาวํ เตน จ อปฺปฏิวิทฺธตํ ปกาเสโนฺต **“นนุ อโวจุมฺห สมีปเตฺถ ภุมฺมวจน”**นฺติอาทิมาหฯ **โคยูถานี**ติ โคมณฺฑลานิฯ เอวมฺปิ นเฬรุปุจิมนฺทมูเล วิหรติเจฺจว วตฺตพฺพํ, น เวรญฺชายนฺติ, ตสฺมา สมีปาธิกรณตฺถวเสน อุภยถา นิทานกิตฺตเน กึ ปโยชนนฺติ โจทนํ มนสิ นิธายาห **“โคจรคามนิทสฺสนตฺถ”**นฺติอาทิฯ **อสฺสา**ติ ภควโตฯ

อวสฺสเญฺจตฺถ โคจรคามกิตฺตนํ กตฺตพฺพํฯ ยถา หิ นเฬรุปุจิมนฺทมูลกิตฺตนํ ปพฺพชิตานุคฺคหกรณาทิอเนกปฺปโยชนํ, เอวํ โคจรคามกิตฺตนมฺปิ คหฏฺฐานุคฺคหกรณาทิวิวิธปฺปโยชนนฺติ ทเสฺสโนฺต **“เวรญฺชากิตฺตเนนา”**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **คหฏฺฐานุคฺคหกรณ**นฺติ เตสํ ตตฺถ ปจฺจยคฺคหเณน อุปสงฺกมนปยิรุปาสนาทีนํ โอกาสทาเนน ธมฺมเทสนาย สรเณสุ สีเลสุ จ ปติฏฺฐาปเนน ยถูปนิสฺสยํ อุปริวิเสสาธิคมาวหเนน จ คหฏฺฐานํ อนุคฺคหกรณํฯ **ปพฺพชิตานุคฺคหกรณ**นฺติ อุคฺคหปริปุจฺฉานํ กมฺมฏฺฐานานุโยคสฺส จ อนุรูปวสนฏฺฐานปริคฺคเหเนตฺถ ปพฺพชิตานํ อนุคฺคหกรณํฯ

ปจฺจยคฺคหเณเนว ปจฺจยปริโภคสิทฺธิโต อาห **“ตถา ปุริเมน…เป…. วิวชฺชน**นฺติฯ ตตฺถ **ปุริเมนา**ติ เวรญฺชาวจเนนฯ อาหิโต อหํมาโน เอตฺถาติ อตฺตา, อตฺตภาโวฯ ตสฺส กิลมโถ กิลนฺตภาโว อตฺตกิลมโถ, อตฺตปีฬา อตฺตทุกฺขนฺติ วุตฺตํ โหติ, ตสฺส อนุโยโค กรณํ อตฺตกิลมถานุโยโค, อุปวาสกณฺฏกาปสฺสยเสยฺยาทินา อตฺตโน ทุกฺขุปฺปาทนนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ตสฺส วิวชฺชนํ **อตฺตกิลมถานุโยควิวชฺชนํ**ฯ อโนฺตคาเม วสนฺตานํ อนิจฺฉนฺตานมฺปิ วิสภาครูปาทิอารมฺมณทสฺสนาทิสมฺภวโต พหิคาเม ปติรูปฏฺฐาเน วสนฺตานํ ตทภาวโต อาห **“ปจฺฉิเมน วตฺถุกามปฺปหานโต”**ติอาทิฯ ตตฺถ **ปจฺฉิเมนา**ติ นเฬรุปุจิมนฺทมูลวจเนนฯ กิเลสกามสฺส วตฺถุภูตตฺตา รูปาทโย ปญฺจ กามคุณา วตฺถุกาโม, ตสฺส ปหานํ **วตฺถุกามปฺปหานํฯ กามสุขลฺลิกานุโยควิวชฺชนุปายทสฺสน**นฺติ วตฺถุกาเมสุ กิเลสกามสํยุตฺตสฺส สุขสฺส โยโค อนุโยโค อนุภโว, ตสฺส ปริวชฺชเน อุปายทสฺสนํฯ

สยเมว โคจรคามํ อุปสงฺกมิตฺวา อตฺตโน ธมฺมสฺสวนานุรูปภพฺพปุคฺคลานํ ทสฺสนโต ธมฺมเทสนาย กาโล สมฺปโตฺต นาม โหตีติ ธมฺมเทสนาย อภิโยโค วิญฺญายตีติ อาห **“ปุริเมน จ ธมฺมเทสนาภิโยค”**นฺติฯ ธมฺมเทสนาย สอุสฺสาหภาโว **ธมฺมเทสนาภิโยโค**ฯ พหิคาเม วิวิโตฺตกาเส วสนฺตสฺส อากิณฺณวิหาราภาวโต กายวิเวกาทีสุ อธิมุตฺติ ตโปฺปณตา วิญฺญายตีติ อาห **“ปจฺฉิเมน วิเวกาธิมุตฺติ”**นฺติฯ

ธมฺมเทสนาภิโยควิเวกาธิมุตฺตีนํ เหตุภูตา เอว กรุณาปญฺญา ธมฺมเทสนาย อุปคมนสฺส ตโต อปคมนสฺส การณภูตา โหนฺตีติ อาห **“ปุริเมน กรุณาย อุปคมน”**นฺติอาทิฯ กรุณาปญฺญาเยว หิ อนนฺตรทุกสฺส เหตู โหนฺติฯ เอเตน จ กรุณาย อุปคมนํ น ลาภาทินิมิตฺตํ , ปญฺญาย อปคมนํ น วิโรธาทินิมิตฺตนฺติ อุปคมนาปคมนานํ นิรุปกฺกิเลสตํ วิภาวิภนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **อธิมุตฺตต**นฺติ ตนฺนินฺนภาวํฯ **นิรุปเลปน**นฺติ อนุปเลปนํ อนลฺลียนํฯ

ธมฺมิกสุขาปริจฺจาคนิมิตฺตนฺติ เอตฺถ ธมฺมิกสุขํ นาม อนวชฺชสุขํฯ ตญฺหิ ธมฺมิกํ ลาภํ ปฏิจฺจ อุปฺปนฺนตฺตา ‘‘ธมฺมิกสุข’’นฺติ วุจฺจติฯ อุตฺตริมนุสฺสธมฺมาภิโยคนิมิตฺตํ ผาสุวิหารนฺติ สมฺพโนฺธฯ **มนุสฺสานํ อุปการพหุลต**นฺติ ปจฺจยปฏิคฺคหณธมฺมเทสนาทิวเสน อุปการพหุลตํฯ **เทวตานํ** อุปการพหุลตํ ชนวิวิตฺตตายฯ ปจุรชนวิวิตฺตญฺหิ ฐานํ เทวา อุปสงฺกมิตพฺพํ มญฺญนฺติฯ **โลเก สํวทฺฒภาว**นฺติ อามิโสปโภเคน สํวทฺฒิตภาวํฯ

เอกปุคฺคโลติ เอตฺถ (อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๑๗๐) **เอโก**ติ ทุติยาทิปฏิเกฺขปโตฺถ คณนปริเจฺฉโทฯ **ปุคฺคโล**ติ สมฺมุติกถา, น ปรมตฺถกถาฯ พุทฺธสฺส หิ ภควโต ทุวิธา เทสนา สมฺมุติเทสนา ปรมตฺถเทสนา จาติฯ อยมโตฺถ ปน เหฏฺฐา วิตฺถาริโตวาติ อิธ น วุจฺจติฯ เอโก จ โส ปุคฺคโล จาติ เอกปุคฺคโลฯ เกนเฏฺฐน เอกปุคฺคโล? อสทิสเฏฺฐน คุณวิสิฏฺฐเฏฺฐน อสมสมเฏฺฐนฯ โส หิ ทสนฺนํ ปารมีนํ ปฏิปาฏิยา อาวชฺชนํ อาทิํ กตฺวา โพธิสมฺภารคุเณหิ เจว พุทฺธคุเณหิ จ เสสมหาชเนน อสทิโสติ **อสทิสเฏฺฐน**ปิ เอกปุคฺคโลฯ เย จสฺส เต คุณา, เตปิ อญฺญสตฺตานํ คุเณหิ วิสิฏฺฐาติ **คุณวิสิฏฺฐเฏฺฐน**ปิ เอกปุคฺคโลฯ ปุริมกา สมฺมาสมฺพุทฺธา สพฺพสเตฺตหิ อสมา, เตหิ สทฺธิํ อยเมว เอโก รูปกายคุเณหิ เจว นามกายคุเณหิ จ สโมติ **อสมสมเฏฺฐน**ปิ เอกปุคฺคโลฯ **โลเก**ติ สตฺตโลเกฯ

อุปฺปชฺชมาโน อุปฺปชฺชตีติ อิทํ ปน อุภยมฺปิ วิปฺปกตวจนเมวฯ อุปฺปชฺชโนฺต พหุชนหิตตฺถาย อุปฺปชฺชติ, น อเญฺญน การเณนาติ เอวํ ปเนตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ เอวรูปเญฺจตฺถ ลกฺขณํ น สกฺกา เอตํ อเญฺญน สทฺทลกฺขเณน ปฏิพาหิตุํฯ อปิจ อุปฺปชฺชมาโน นาม, อุปฺปชฺชติ นาม, อุปฺปโนฺน นามาติ อยเมตฺถ เภโท เวทิตโพฺพฯ เอส หิ ทีปงฺกรปาทมูลโต ลทฺธพฺยา

กรโณ พุทฺธการกธมฺเม ปริเยสนฺโต ทส ปารมิโย ทิสฺวา ‘‘อิเม ธมฺมา มยา ปูเรตพฺพา’’ติ กตสนฺนิฏฺฐาโน ทานปารมึ ปูเรนฺโตปิ **อุปฺปชฺชมาโน** นามฯ สีลปารมึ…เป…. อุเปกฺขาปารมินฺติ อิมา ทส ปารมิโย ปูเรนฺโตปิ, ทส อุปปารมิโย ปูเรนฺโตปิ อุปฺปชฺชมาโน นามฯ ทส ปรมตฺถปารมิโย ปูเรนฺโตปิ อุปฺปชฺชมาโน นามฯ ปญฺจ มหาปริจฺจาเค ปริจฺจชนฺโตปิ อุปฺปชฺชมาโน นามฯ ญาตตฺถจริยํ โลกตฺถจริยํ พุทฺธตฺถจริยํ ปูรยมาโนปิ อุปฺปชฺชมาโน นามฯ กปฺปสตสหสฺสาธิกานิ จตฺตาริ อสงฺเขฺยยฺยานิ พุทฺธการเก ธมฺเม มตฺถกํ ปาเปนฺโตปิ อุปฺปชฺชมาโน นามฯ เวสฺสนฺตรตฺตภาวํ ปหาย ตุสิตปุเร ปฏิสนฺธึ คเหตฺวา สฏฺฐิวสฺสสตสหสฺสาธิกา สตฺตปณฺณาสวสฺสโกฏิโย ติฏฺฐนฺโตปิ อุปฺปชฺชมาโน นามฯ เทวตาหิ ยาจิโต ปญฺจ มหาวิโลกนานิ วิโลเกตฺวา มายาเทวิยา กุจฺฉิสฺมึ ปฏิสนฺธึ คณฺหนฺโตปิ, อนูนาธิเก ทส มาเส คพฺภวาสํ วสนฺโตปิ อุปฺปชฺชมาโน นามฯ เอกูนตึส วสฺสานิ อคารมชฺเฌ ติฏฺฐนฺโตปิ อุปฺปชฺชมาโน นามฯ กาเมสุ อาทีนวํ เนกฺขมฺเม จ อานิสํสํ ทิสฺวา ราหุลภทฺทสฺส ชาตทิวเส ฉนฺนสหาโย กณฺฑกํ อสฺสวรมารุยฺห นิกฺขมนฺโตปิ อุปฺปชฺชมาโน นามฯ ตีณิ รชฺชานิ อติกฺกมนฺโต อโนมนทีตีเร ปพฺพชนฺโตปิ อุปฺปชฺชมาโน นามฯ ฉพฺพสฺสานิ มหาปธานํ กโรนฺโตปิ อุปฺปชฺชมาโน นามฯ ปริปากคเต ญาเณ โอฬาริกํ อาหารํ อาหรนฺโตปิ อุปฺปชฺชมาโน นามฯ สายนฺหสมเย วิสาขปุณฺณมายํ มหาโพธิมณฺฑํ อารุยฺห มารพลํ วิธเมตฺวา ปฐมยาเม ปุพฺเพนิวาสํ อนุสฺสริตฺวา มชฺฌิมยาเม ทิพฺพจกฺขุํ ปริโสเธตฺวา ปจฺฉิมยามสมนนฺตเร ทฺวาทสงฺคํ ปฏิจฺจสมุปฺปาทํ อนุโลมปฏิโลมโต สมฺมสิตฺวา โสตาปตฺติมคฺคํ ปฏิวิชฺฌนฺโตปิ อุปฺปชฺชมาโน นามฯ โสตาปตฺติผลกฺขเณปิ สกทาคามิผลกฺขเณปิ อนาคามิผลกฺขเณปิ อุปฺปชฺชมาโน นามฯ อรหตฺตมคฺคกฺขเณ ปน **อุปฺปชฺชติ** นามฯ อรหตฺตผลกฺขเณ **อุปฺปนฺโน** นามฯ พุทฺธานญฺหิ สาวกานํ วิย น ปฏิปาฏิยา อิทฺธิวิธญาณาทีนิ อุปฺปชฺชนฺติ, สเหว ปน อรหตฺตมคฺเคน สกโลปิ สพฺพญฺญุตญฺญาณาทิคุณราสิ อาคโตว นาม โหติ, ตสฺมา นิพฺพตฺตสพฺพกิจฺจตฺตา อรหตฺตผลกฺขเณ อุปฺปนฺโน นาม โหติฯ อิมสฺมิมฺปิ สุตฺเต อรหตฺตผลกฺขณํเยว สนฺธาย ‘‘อุปฺปชฺชตี’’ติ วุตฺตํฯ อุปฺปนฺโน โหตีติ อยเมฺหตฺถ อโตฺถฯ

พหุชนหิตายาติ มหาชนสฺส หิตตฺถาย อุปฺปชฺชติฯ **พหุชนสุขายา**ติ มหาชนสฺส สุขตฺถาย อุปฺปชฺชติฯ **โลกานุกมฺปายา**ติ สตฺตโลกสฺส อนุกมฺปํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติฯ กตรสตฺตโลกสฺสาติ? โย ตถาคตสฺส ธมฺมเทสนํ สุตฺวา อมตปานํ ปิวิ, ธมฺมํ ปฏิวิชฺฌิ, ตสฺสฯ ภควตา หิ มหาโพธิมเณฺฑ สตฺตสตฺตาหํ วีตินาเมตฺวา โพธิมณฺฑา อิสิปตนํ อาคมฺม ‘‘เทฺวเม, ภิกฺขเว, อนฺตา ปพฺพชิเตน น เสวิตพฺพา’’ติ ธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนสุตฺตเนฺต (สํ. นิ. ๓.๕; มหาว. ๑๓) เทสิเต อายสฺมตา อญฺญาสิโกณฺฑญฺญเตฺถเรน สทฺธึ อฏฺฐารสโกฏิสงฺขา พฺรหฺมาโน อมตปานํ ปิวึสุ, เอตสฺส สตฺตโลกสฺส อนุกมฺปาย อุปฺปโนฺนฯ ปญฺจมทิวเส อนตฺตลกฺขณสุตฺตนฺตปริโยสาเน ปญฺจวคฺคิยเตฺถรา อรหเตฺต ปติฏฺฐหึสุ, เอตสฺสปิ สตฺตโลกสฺส อนุกมฺปาย อุปฺปโนฺนฯ ตโต ยสทารกปฺปมุเข ปญฺจปณฺณาส ปุริเส อรหเตฺต ปติฏฺฐาเปสิ, ตโต กปฺปาสิกวนสเณฺฑ ตึส ภทฺทวคฺคิเย ตโย มเคฺค จ ผลานิ จ สมฺปาเปสิ, เอตสฺสปิ สตฺตโลกสฺส อนุกมฺปาย อุปฺปโนฺนฯ คยาสีเส อาทิตฺตปริยายปริโยสาเน (สํ. นิ. ๔.๒๘; มหาว. ๕๔) ชฏิลสหสฺสํ อรหเตฺต ปติฏฺฐาเปสิ, ตโต ลฏฺฐิวเน พิมฺพิสารปฺปมุขา เอกาทส นหุตา พฺราหฺมณคหปติกา สตฺถุ ธมฺมเทสนํ สุตฺวา โสตาปตฺติผเล ปติฏฺฐหึสุ, เอกํ นหุตํ สรเณสุ ปติฏฺฐิตํฯ ติโรกุฏฺฏอนุโมทนาวสาเน (ขุ. ปา. ๗. ๑ อาทโย) จตุราสีติยา ปาณสหเสฺสหิ อมตปานํ ปีตํฯ สุมนมาลาการสมาคเม จตุราสีติยา, ธนปาลสมาคเม ทสหิ ปาณสหเสฺสหิ, ขทิรงฺคารชาตกสมาคเม จตุราสีติยา ปาณสหเสฺสหิ, ชมฺพุกอาชีวกสมาคเม จตุราสีติยาว, อานนฺทเสฏฺฐิสมาคเม จตุราสีติยาว ปาณสหเสฺสหิ อมตปานํ ปีตํฯ ปาสาณกเจติเย ปารายนสุตฺตกถาทิวเส (สุ. นิ. ๙๘๒ อาทโย) จุทฺทส โกฏิโย อมตปานํ ปิวึสุฯ ยมกปาฏิหาริยทิวเส วีสติ ปาณโกฏิโย, ตาวตึสภวเน ปณฺฑุ

กมฺพลสิลายํ นิสีทิตฺวา มาตรํ กายสกฺขึ กตฺวา สตฺตปฺปกรณํ อภิธมฺมํ เทเสนฺตสฺส อสีติ ปาณโกฏิโย, เทโวโรหเณ ตึส ปาณโกฏิโย, สกฺกปญฺหสุตฺตเนฺต (ที. นิ. ๒.๓๔๔ อาทโย) อสีติ เทวสหสฺสานิ อมตปานํ ปิวึสุฯ มหาสมยสุตฺตเนฺต (ที. นิ. ๒.๓๓๑ อาทโย) มงฺคลสุเตฺต (ขุ. ปา. ๕.๑ อาทโย; สุ. นิ. มงฺคลสุตฺต) จูฬราหุโลวาเท (ม. นิ. ๓.๔๑๖ อาทโย) สมจิตฺตปฏิปทายาติ (อ. นิ. ๒.๓๓) อิเมสุ จตูสุ ฐาเนสุ อภิสมยปฺปตฺตสตฺตานํ ปริเจฺฉโท นตฺถิ, เอตสฺสปิ สตฺตโลกสฺส อนุกมฺปาย อุปฺปโนฺนติฯ ยาวชฺชทิวสา อิโต ปรมฺปิ อนาคเต อิมํ สาสนํ นิสฺสาย สคฺคโมกฺขมเคฺค ปติฏฺฐหนฺตานํ วเสนปิ อยมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

เทวมนุสฺสานนฺติ น เกวลํ เทวมนุสฺสานํเยว, อวเสสานํ นาคสุปณฺณาทีนมฺปิ อตฺถาย หิตาย สุขาเยว อุปฺปโนฺนฯ สเหตุกปฏิสนฺธิเก ปน มคฺคผลสจฺฉิกิริยาย ภเพฺพ ปุคฺคเล ทเสฺสตุํ เอวํ วุตฺตํฯ ตสฺมา เอเตสมฺปิ อตฺถตฺถาย หิตตฺถาย สุขตฺถาเยว อุปฺปโนฺนติ เวทิตโพฺพฯ

กตโม เอกปุคฺคโลติ กเถตุกมฺยตาปุจฺฉาฯ อิทานิ ตาย ปุจฺฉาย ปุฏฺฐํ เอกปุคฺคลํ วิภาเวโนฺต **"ตถาคโต อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ"**ติ อาหฯ **ตทตฺถปรินิปฺผาทน**นฺติ โลกตฺถนิปฺผาทนํ, พุทฺธกิจฺจสมฺปาทนนฺติ อโตฺถฯ **ปฐมํ ลุมฺพินีวเน ทุติยํ โพธิมเณฺฑ**ติ ลุมฺพินีวเน รูปกาเยน ชาโต, โพธิมเณฺฑ ธมฺมกาเยนฯ **เอวมาทินา**ติ **อาทิ**-สเทฺทน เวรญฺชากิตฺตนโต รูปกายสฺส อนุคฺคณฺหนํ ทเสฺสติ, นเฬรุปุจิมนฺทมูลกิตฺตนโต ธมฺมกายสฺสฯ ตถา ปุริเมน ปราธีนกิริยากรณํ, ทุติเยน อตฺตาธีนกิริยากรณํฯ ปุริเมน วา กรุณากิจฺจํ, อิตเรน ปญฺญากิจฺจํ , ปุริเมน จสฺส ปรมาย อนุกมฺปาย สมนฺนาคมํ, ปจฺฉิเมน ปรมาย อุเปกฺขาย สมนฺนาคมนฺติ เอวมาทึ สงฺคณฺหาติฯ

ปจฺฉิมโกติ คุเณน ปจฺฉิมโกฯ อานนฺทเตฺถรํ สนฺธาเยตํ วุตฺตํฯ **สงฺขยายปี**ติ คณนโตปิฯ ทิฏฺฐิสีลสามเญฺญน สํหตตฺตา สโงฺฆติ อิมมตฺถํ วิภาเวโนฺต อาห **"ทิฏฺฐิสีลสามญฺญสงฺขาตสงฺฆาเตน สมณคเณนา"**ติฯ เอตฺถ ปน ''ยายํ ทิฏฺฐิ อริยา นิยฺยานิกา นิยฺยาติ ตกฺกรสฺส สมฺมา ทุกฺขกฺขยาย, ตถารูปาย ทิฏฺฐิยา ทิฏฺฐิสามญฺญคโต วิหรตี''ติ (ที. นิ. ๓.๓๒๔, ๓๕๖, ม. นิ. ๑.๔๙๒; ๓.๕๔) เอวํ วุตฺตาย ทิฏฺฐิยา, ''ยานิ ตานิ สีลานิ อขณฺฑานิ อจฺฉิทฺทานิ อสพลานิ อกมฺมาสานิ ภุชิสฺสานิ วิญฺญุปฺปสตฺถานิ อปรามฏฺฐานิ สมาธิสํวตฺตนิกานิ, ตถารูเปสุ สีเลสุ สีลสามญฺญคโต วิหรตี''ติ (ที. นิ. ๓.๓๒๔; ๓๕๖; ม. นิ. ๑.๔๙๒; ๓.๕๔) เอวํ วุตฺตานญฺจ สีลานํ สามญฺญสงฺขาเตน สงฺฆโต สงฺฆฏิโต สเมโตติ **ทิฏฺฐิสีลสามญฺญสงฺขาตสงฺฆาโต,** สมณคโณฯ ทิฏฺฐิสีลสามเญฺญน สํหโตติ วุตฺตํ โหติฯ ตถา หิ ''อฏฺฐานเมตํ, ภิกฺขเว, อนวกาโส, ยํ ทิฏฺฐิสมฺปโนฺน ปุคฺคโล สญฺจิจฺจ ปาณํ ชีวิตา โวโรเปยฺย, เนตํ ฐานํ วิชฺชตี''ติ อาทิวจนโต ทิฏฺฐิสีลานํ นิยตสภาวตฺตา โสตาปนฺนาปิ อญฺญมญฺญํ ทิฏฺฐิสีลสามเญฺญน สํหตา, ปเคว สกทาคามิอาทโยฯ อริยปุคฺคลา หิ ยตฺถ กตฺถจิ ทูเร ฐิตาปิ อตฺตโน คุณสามคฺคิยา สํหตาเยวฯ ''ตถารูปาย ทิฏฺฐิยา ทิฏฺฐิสามญฺญคโต วิหรติ (ที. นิ. ๓.๓๒๔, ๓๕๖; ม. นิ. ๑.๔๙๒; ๓.๕๔), ตถารูเปสุ สีเลสุ สีลสามญฺญคโต วิหรตี''ติ (ที. นิ. ๓.๓๒๔, ๓๕๖; ม. นิ. ๑.๔๙๒; ๓.๕๔) วจนโต ปุถุชฺชนานมฺปิ ทิฏฺฐิสีลสามเญฺญน สํหตภาโว ลพฺภติเยว, อิธ ปน อริยสโงฺฆเยว อธิเปฺปโต ''โย ตตฺถ ปจฺฉิมโก, โส โสตาปโนฺน''ติ วจนโตฯ **เอเตนา**ติ ''ปญฺจมเตฺตหิ ภิกฺขุสเตหี''ติ เอเตน วจเนนฯ **อสฺสา**ติ ปญฺจมตฺตสฺส ภิกฺขุสตสฺสฯ **นิรพฺพุโท**ติอาทีนํ วจนโตฺถ ปรโต เอว อาวิ ภวิสฺสติฯ

อโสฺสสีติ เอตฺถ สวนมฺปลโพฺภติ อาห **"อโสฺสสีติ สุณิ อุปลภิ"**ติ, อญฺญาสีติ อโตฺถฯ โส จายมฺปลโพฺภ สวนวเสเนวาติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต อาห **"โสตทฺวารสมฺปตฺตวจนนิโคฺฆ**

สานุสาเรน อญฺญาสี''ติฯ อวธารณผลตฺตา สทฺทปฺปโยคสฺส สพฺพมฺปิ วากฺยํ อโนฺตคธาวธารณนฺติ อาห **"โขติ ปทปูรณมเตฺต นิปาโต"**ติฯ **อวธารณเตฺถ**ติ ปน อิมินา อโนฺตคธาวธารเณปิ สพฺพสฺมึ วาเกฺย อิฏฺฐโตวธารณตฺถํ โขสทฺทคฺคหณนฺติ ทเสฺสติฯ ตเมว อิฏฺฐโตวธารณํ ทเสฺสโนฺต อาห **"ตตฺถ อวธารณเตฺถนา"**ติอาทิฯ อถ ปทปูรณเตฺถน โขสเทฺทน กึ ปโยชนนฺติ อาห **"ปทปูรเณน ปน พฺยญฺชนสิลิฏฺฐตามตฺตเมวา"**ติฯ ''อโสฺสสี''ติ หิ ปทํ โขสเทฺท คหิเต เตน ผุลฺลิตมณฺฑิตวิภูสิตํ วิย โหนฺตํ ปูริตํ นาม โหติ, เตน จ ปุริมปจฺฉิมปทานิ สิลิฏฺฐานิ โหนฺติ, น ตสฺมึ อคฺคหิเต, ตสฺมา ปทปูรเณน พฺยญฺชนสิลิฏฺฐตามตฺตเมว ปโยชนํฯ **มตฺต**-สเทฺท เจตฺถ วิเสสนิวตฺติอโตฺถ, เตนสฺส อนตฺถนฺตรทีปนตํ ทเสฺสติ, **เอว**-สเทฺทน ปน พฺยญฺชนสิลิฏฺฐตาย เอกนฺติกตํฯ

เวรโญฺชติ เอตฺถ สทฺทลกฺขณานุสาเรน อตฺถํ ทเสฺสโนฺต อาห **"เวรญฺชายํ ชาโต"**ติอาทิฯ **พฺรหฺมํ อณตี**ติ เอตฺถ **พฺรหฺม**นฺติ เวโท วุจฺจติ, โส ปน มนฺตพฺรหฺมกปฺปวเสน ติวิโธฯ ตตฺถ มนฺตา ปธานมูลภาวโตเยว อฏฺฐกาทีหิ ปวุตฺตา, อิตเร ปน ตนฺนิสฺสเยน ชาตา, เตน ปธานเสฺสว คหณํฯ **มเนฺต สชฺฌายตี**ติ อิรุเวทาทิเก มนฺตสเตฺถ สชฺฌายตีติ อโตฺถฯ อิรุเวทาทโย หิ คุตฺตภาสิตพฺพตาย ''มนฺตา''ติ วุจฺจนฺติฯ **อิทเมว หี**ติ อวธารเณน พฺรหฺมโต ชาโตติ อาทิกํ นิรุตฺตึ ปฏิกฺขิปติฯ **ชาติพฺราหฺมณาน**นฺติ อิมินา อเญฺญปิ พฺราหฺมณา อตฺถีติ ทเสฺสติฯ ทุวิธา หิ พฺราหฺมณา ชาติพฺราหฺมณา วิสุทฺธิพฺราหฺมณา จาติฯ อิทานิ ตตฺถ วิสุทฺธิพฺราหฺมณานํ นิรุตฺตึ ทเสฺสโนฺต อาห **"อริยา ปนา"**ติอาทิฯ

สมิตปาปตฺตาติ อจฺจนฺตํ อนวเสสโต สวาสนํ สมิตปาปตฺตาฯ เอวญฺหิ พาหิรกอวีตราคเสกฺขาเสกฺขปาปสมณโต ภควโต ปาปสมณํ วิเสสิตํ โหติฯ วุตฺตเมวตฺถํ อุทาหรเณน วิภาเวโนฺต อาห **"วุตฺตเญฺหต"**นฺติอาทิฯ เอตฺถ ปน **"พาหิตปาโปติ พฺราหฺมโณ, สมิตปาปตฺตา สมโณติ วุจฺจตี**ติ อิทํ ภินฺนคาถาสนฺนิสฺสิตปททฺวยํ เอกโต คเหตฺวา วุตฺต''นฺติ วทนฺติฯ วุตฺตเญฺหตํ ตีสุปิ **คณฺฐิปเทสุ** ''สมิตตฺตา หิ ปาปานํ, สมโณติ ปวุจฺจตีติ อิทํ วจนํ คเหตฺวา 'สมิตตฺตา สมโณติ วุจฺจตี'ติ วุตฺตํฯ พาหิตปาโปติ พฺราหฺมโณติ อิทํ ปน อญฺญสฺมึ คาถาพเนฺธ วุตฺตวจน''นฺติฯ อเนกตฺถตฺตา นิปาตานํ อิธ อนุสฺสวนเตฺถ อธิเปฺปโตติ อาห **"ขลูติ อนุสฺสวนเตฺถ นิปาโต"**ติฯ **ชาติสมุทาคต**นฺติ ชาติยา อาคตํ, ชาติสิทฺธนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **อาลปนมตฺต**นฺติ ปิยาลาปวจนมตฺตํฯ ปิยสมุทาหารา เหเต โภติ วา อาวุโสติ วา เทวานมฺปิยาติ วาฯ **โภวาที นาม โส โหตี**ติ โย อามนฺตนาทีสุ ''โภ โภ''ติ วทโนฺต วิจรติ, โส โภวาที นาม โหตีติ อโตฺถฯ **สกิญฺจโน**ติ ราคาทีหิ กิญฺจเนหิ สกิญฺจโนฯ ราคาทโย หิ สเตฺต กิเญฺจนฺติ มทฺทนฺติ ปลิพุนฺธนฺตีติ ''กิญฺจนานี''ติ วุจฺจนฺติฯ มนุสฺสา กิร โคเณหิ ขลํ มทฺทาเปนฺตา ''กิเญฺจหิ กปิล, กิเญฺจหิ กาฬกา''ติ วทนฺติ, ตสฺมา มทฺทนโฏฺฐ กิญฺจนโฏฺฐติ เวทิตโพฺพฯ

โคตฺตวเสนาติ เอตฺถ คํ ตายตีติ โคตฺตํฯ โคสเทฺทน เจตฺถ อภิธานํ พุทฺธิ จ วุจฺจติ, ตสฺมา เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ โคตโมติ ปวตฺตมานํ อภิธานํ พุทฺธิญฺจ เอกํสิกวิสยตาย ตายติ รกฺขตีติ โคตฺตํฯ ยถา หิ พุทฺธิ อารมฺมณภูเตน อเตฺถน วินา น วตฺตติ, เอวํ อภิธานํ อภิเธยฺยภูเตน, ตสฺมา โส โคตฺตสงฺขาโต อโตฺถ ตานิ พุทฺธิอภิธานานิ ตายติ รกฺขตีติ วุจฺจติฯ โส ปน อญฺญกุลปรมฺปราย อสาธารณํ ตสฺส กุลสฺส อาทิปุริสสมุทาคตํ ตํกุลปริยาปนฺนสาธารณํ สามญฺญรูปนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอตฺถ จ **สมโณ**ติ อิมินา สริกฺขกชเนหิ ภควโต พหุมตภาโว ทสฺสิโต สมิตปาปตากิตฺตนโต, **โคตโม**ติ อิมินา โลกิยชเนหิ อุฬารกุลสมฺภูตตาทีปนโตฯ สกฺยสฺส สุโทฺธทนมหาราชสฺส ปุโตฺต **สกฺยปุโตฺต**ฯ อิมินา จ อุทิโตทิตวิปุลขตฺติยกุลวิภาวนโต วุตฺตํ **"อิทํ ปน ภควโต อุจฺจากุลปอทีปน"**นฺติฯ สพฺพขตฺติยานญฺหิ อาทิภูตมหาสมฺมตมหาราช

โต ปฏฺฐาย อสมฺภินฺนํ อุฬารตมํ สกฺยราชกุลํฯ **เกนจิ ปาริชุเญฺญน อนภิภูโต**ติ ญาติปาริชุญฺญโภคปาริชุญฺญาทินา เกนจิ ปาริชุเญฺญน ปริหานิยา อนภิภูโต อนโชฺฌตฺถโฏฯ ตถา หิ โลกนาถสฺส อภิชาติยํ ตสฺส กุลสฺส น กิญฺจิ ปาริชุญฺญํ, อถ โข วฑฺฒิเยวฯ อภินิกฺขมเน จ ตโต สมิทฺธตมภาโว โลเก ปากโฏ ปญฺญาโตฯ เตน **“สกฺยกุลา ปพฺพชิโต”**ติ อิทํ วจนํ ภควโต สทฺธาปพฺพชิตภาวปริทีปนตฺถํ วุตฺตํ มหนฺตํ ญาติปริวฏฺฏํ มหนฺตญฺจ โภคกฺขนฺธํ ปหาย ปพฺพชิตภาวสิทฺธิโตฯ **ตโต ปรน**ฺติ ‘‘เวรญฺชายํ วิหรตี’’ติอาทิฯ

อิตฺถมฺภูตาขฺยานตฺเถ อุปโยควจนนฺติ อิตฺถํ อิมํ ปการํ ภูโต อาปนฺโนติ อิตฺถมฺภูโต, ตสฺส อาขฺยานํ อิตฺถมฺภูตาขฺยานํ, โสเยว อตฺโถ อิตฺถมฺภูตาขฺยานตฺโถฯ อถ วา อิตฺถํ เอวํ ปกาโร ภูโต ชาโตติ เอวํ กถนตฺโถ อิตฺถมฺภูตาขฺยานตฺโถ, ตสฺมิํ อุปโยควจนนฺติ อตฺโถฯ เอตฺถ จ **อพฺภุคฺคโต**ติ เอตฺถ **อภิ**-สโทฺท อิตฺถมฺภูตาขฺยานตฺถโชตโก อภิภวิตฺวา อุคฺคมนปฺปการสฺส ทีปนโตฯ เตน โยคโต ‘‘ตํ โข ปน ภวนฺตํ โคตม’’นฺติ อิทํ อุปโยควจนํ สามิอตฺเถปิ สมานํ อิตฺถมฺภูตาขฺยานทีปนโต ‘‘อิตฺถมฺภูตาขฺยานตฺเถ’’ติ วุตฺตํฯ เตเนวาห **“ตสฺส โข ปน โภโต โคตมสฺสาติ อตฺโถ”**ติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยถา ‘‘สาธุ เทวทตฺโต มาตรมภี’’ติ เอตฺถ อภิสทฺทโยคโต อิตฺถมฺภูตาขฺยาเน อุปโยควจนํ กตํ, เอวมิธาปิ ตํ โข ปน ภวนฺตํ โคตมํ อภิ เอวํ กลฺยาโณ กิตฺติสโทฺท อุคฺคโตติ อภิสทฺทโยคโต อิตฺถมฺภูตาขฺยาเน อุปโยควจนนฺติฯ ‘‘สาธุ เทวทตฺโต มาตรมภี’’ติ เอตฺถ หิ ‘‘เทวทตฺโต มาตรมภิ มาตริ วิสเย มาตุยา วา สาธู’’ติ เอวํ อธิกรณตฺเถ สามิอตฺเถ วา ภุมฺมวจนสฺส วา สามิวจนสฺส วา ปสเงฺค อิตฺถมฺภูตาขฺยานตฺถโชตเกน อภิสเทฺทน โยเค อุปโยควจนํ กตํฯ ยถา เจตฺถ ‘‘เทวทตฺโต มาตุ วิสเย มาตุสมฺพนฺธี วา สาธุตฺตปฺปการปฺปโตฺต’’ติ อยมโตฺถ วิญฺญายติ , เอวมิธาปิ ‘‘โภโต โคตมสฺส สมฺพนฺธี กิตฺติสโทฺท อพฺภุคฺคโต อภิภวิตฺวา อุคฺคมนปฺปการปฺปโตฺต’’ติ อยมโตฺถ วิญฺญายติฯ ตตฺถ หิ เทวทตฺตคฺคหณํ วิย อิธ กิตฺติสทฺทคฺคหณํ, ตถา ตตฺถ ‘‘มาตร’’นฺติ วจนํ วิย อิธ ‘‘ตํ โข ปน ภวนฺตํ โคตม’’นฺติ วจนํ, ตตฺถ สาธุสทฺทคฺคหณํ วิย อิธ อุคฺคตสทฺทคฺคหณํ เวทิตพฺพํฯ

กลฺยาโณติ ภทฺทโกฯ กลฺยาณภาโว จสฺส กลฺยาณคุณวิสยตายาติ อาห **“กลฺยาณคุณสมนฺนาคโต”**ติ, กลฺยาเณหิ คุเณหิ สมนฺนาคโต ตํวิสยตาย ยุโตฺตติ อโตฺถฯ ตํวิสยตาเหตฺถ สมนฺนาคโม กลฺยาณคุณวิสยตาย ตนฺนิสฺสิโตติ อธิปฺปาโยฯ **เสโฎฺฐ**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ เสฏฺฐคุณวิสยตาย เอว หิ กิตฺติสทฺทสฺส เสฏฺฐตา ‘‘ภควาติ วจนํ เสฏฺฐ’’นฺติอาทีสุ วิยฯ ‘‘ภควา อรห’’นฺติอาทินา คุณานํ สํกิตฺตนโต สทฺทนียโต จ กิตฺติสโทฺท วโณฺณติ อาห **“กิตฺติสโทฺทติ กิตฺติ เอวา”**ติฯ วโณฺณเยว หิ กิเตฺตตพฺพโต กิตฺติสทฺทนียโต สโทฺทติ จ วุจฺจติฯ กิตฺติปริยาโย หิ สทฺทสโทฺท ยถา ‘‘อุฬารสทฺทา อิสโย, คุณวโนฺต ตปสฺสิโน’’ติฯ อภิตฺถวนวเสน ปวโตฺต สโทฺท ถุติโฆโส, อภิตฺถวุทาหาโรฯ

‘‘อพฺภุคฺคโต’’ติ ปน เอตสฺส อโตฺถ อฏฺฐกถายํ น ทสฺสิโต, ตสฺมา ตสฺสโตฺถ เอวํ เวทิตโพฺพ – **อพฺภุคฺคโต**ติ อภิภวิตฺวา อุคฺคโต, อนญฺญสาธารณคุเณ อารพฺภ ปวตฺตตฺตา สเทวกํ โลกํ อโชฺฌตฺถริตฺวา ปวโตฺตติ วุตฺตํ โหติฯ กินฺติ สโทฺท อพฺภุคฺคโตติ อาห **“อิติปิ โส ภควา”**ติอาทิฯ อิโต ปรํ ปน อีทิเสสุ ฐาเนสุ ยตฺถ ยตฺถ ปาฬิปาฐสฺส อโตฺถ วตฺตโพฺพ สิยา, ตตฺถ ตตฺถ ‘‘ปาฬิยํ ปนา’’ติ วตฺวา อตฺถํ ทสฺสยิสฺสาม, อิทานิ ตตฺถ ปทโยชนาปุพฺพกํ อตฺถํ ทเสฺสโนฺต อาห **“อิติปิ โส ภควาติอาทีสุ ปน อยํ ตาว โยชนา”**ติอาทิฯ **โส ภควา**ติ โย โส สมติํส ปารมิโย ปูเรตฺวา สพฺพกิเลเส ภญฺชิตฺวา อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธิํ อภิสมฺพุโทฺธ เทวานํ อติเทโว สกฺกานํ อติสโกฺก พฺรหฺมานํ อติพฺรหฺมา โลกนาโถ ภาคฺยวนฺตตาทีหิ การเณหิ ภควาติ ลทฺธนาโม, โส ภควาฯ ภควาติ หิ อิทํ สตฺถุ นามกิตฺตนํฯ เตนาห อายสฺมา ธมฺมเสนา

ปติ ‘‘ภควาติ เนตํ นามํ มาตรา กต’’นฺติอาทิ (มหานิ. ๘๔)ฯ ปรโต ปน ภควาติ คุณกิตฺตน เมวฯ ยถา กมฺมฏฺฐานิเกน ‘‘อรห’’นฺติอาทีสุ นวสุ ฐาเนสุ ปเจฺจกํ อิติปิสทฺทํ โยเชตฺวา พุทฺธ คุณา อนุสฺสรียนฺติ, เอวํ พุทฺธคุณสํกิตฺตเกนปีติ ทเสฺสโนฺต **‘‘อิติปิ อรหํ อิติปิ สมฺมาสมฺพุ โทฺธ...เป.... อิติปิ ภควา’’**ติ อาหฯ เอวญฺหิ สติ ‘‘อรห’’นฺติอาทีหิ นวหิ ปเทหิ เย สเทวเก โลเก อติวิย ปากฏา ปญฺญาตา พุทฺธคุณา, เต นานปฺปการโต วิภาวิตา โหนฺติฯ ‘‘อิติเปตํ ภูตํ, อิติเปตํ ตจฺฉ’’นฺติอาทีสุ (ที. นิ. ๑.๖) วิย หิ อิธ **อิติ**-สโทฺท อาสนฺนปจฺจกฺขการณโตฺถ , **ปิ**-สโทฺท สมฺปิณฺฑนโตฺถ, เตน จ เตสํ คุณานํ พหุภาโว ทีปิโต, ตานิ จ คุณสลฺลกฺขณการณา นิ สทฺธาสมฺปนฺนานํ วิญฺญุชาติกานํ ปจฺจกฺขานิ โหนฺตีติ ตานิ สํกิเตฺตนฺตน วิญฺญุนา จิตฺตสฺส สมฺมุขีภูตาเนว กตฺวา สํกิเตฺตตพฺพานีติ ทเสฺสโนฺต **‘‘อิมินา จ อิมินา จ การเณนาติ วุตฺตํ โหตี’’**ติ อาหฯ

‘‘สุตฺตนฺติกานํ วจนานมตฺถํ, สุตฺตานุรูปํ ปริทีปยนฺตี’’ติ เหฏฺฐา วุตฺตตฺตา **วิสุทฺธิมเคฺค** (วิสุทฺธิ. ๑.๑๒๕-๑๒๘) สพฺพาการโต สํวณฺณิตมฺปิ อตฺถํ อิธาปิ วิตฺถาเรตฺวา ทเสฺสตุกาโม ตตฺถ ปโยชนมาห **‘‘อิทานิ วินยธราน’’**นฺติอาทิฯ ตตฺถ **จิตฺตสมฺปหํสนตฺถ**นฺติ จิตฺตสโนฺต สนตฺถํ, จิตฺตปฺปสาทชนนตฺถนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ‘‘อารกตฺตา’’ติอาทีสุ **อารกตฺตา**ติ สุวิทูรตฺตาฯ **อรีน**นฺติ กิเลสารีนํฯ **อราน**นฺติ สํสารจกฺกสฺส อรานํฯ **หตตฺตา**ติ วิทฺธํสิตตฺตาฯ **ปจฺจยาทีน**นฺติ จีวราทิปจฺจยานเญฺจว ปูชาวิเสสานญฺจฯ

อิทานิ ยถาวุตฺตเมวตฺถํ วิภาเวโนฺต อาห **‘‘อารกา หิ โส’’**ติอาทิฯ ทูรตา นาม อาสนฺน ตา วิย อุปาทายุปาทาย วุจฺจตีติ ปรมุกฺกํสคตํ ทูรภาวํ ทเสฺสโนฺต **‘‘สุวิทูรวิทูเร ฐิโต’’**ติ อาห, สุฏฺฐุ วิทูรภาเวเนว วิทูเร ฐิโตติ อโตฺถฯ โส ปนสฺส กิเลเสหิ ทูเร ฐิตภาโว, น ปเทสว เสน, อถ โข เตสํ สพฺพโส ปหีนตฺตาติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘มเคฺคน กิเลสานํ วิทฺธํสิตตฺ ตา’’**ติฯ นนุ อเญฺญสมฺปิ ขีณาสวานํ เต ปหีนา เอวาติ อนุโยคํ มนสิ กตฺวา วุตฺตํ **‘‘สวา สนาน’’**นฺติฯ น หิ ฐเปตฺวา ภควนฺตํ อเญฺญ สห วาสนาย กิเลเส ปหาตุํ สโกฺกนฺติฯ เอเตน อเญฺญหิ อสาธารณํ ภควโต อรหตฺตนฺติ ทสฺสิตํ โหติฯ กา ปนายํ วาสนา นาม? ปหี นกิเลสสฺสปิ อปฺปหีนกิเลสสฺส ปโยคสทิสปโยคเหตุภูโต กิเลสนิสฺสิโต สามตฺถิยวิเสโส อาย สฺมโต ปิลินฺทวจฺฉสฺส วสลสมุทาจารนิมิตฺตํ วิยฯ กถํ ปน ‘‘อารกา’’ติ วุเตฺต ‘‘กิเลสหี’’ติ อ ยมโตฺถ ลพฺภตีติ สามญฺญโจทนาย วิเสเส อวฏฺฐานโต วิเสสตฺถินา จ วิเสสสฺส อนุปยุชฺชิต พฺพโต ‘‘อารกาสฺส โหนฺติ ปาปกา อกุสลา ธมฺมา’’ติอาทีนิ (ม. นิ. ๑.๔๓๔) สุตฺตปทาเนตฺถ อุทาหริตพฺพานิฯ **อารกา**ติ เจตฺถ **อา**-การสฺส รสฺสตฺตํ, **ก**-การสฺส จ หการํ สานุสารํ กตฺวา นิ รุตฺตินเยน ‘‘อรห’’นฺติ ปทสิทฺธิ เวทิตพฺพาฯ ยถาวุตฺตเสฺสวตฺถสฺส สุขคฺคหณตฺถํ อิทเมตฺถ วุจฺจติ –

> ‘‘โส ตโต อารกา นาม, ยสฺส เยนาสมงฺคิตา;
> อสมงฺคี จ โทเสหิ, นาโถ เตนารหํ มโต’’ติฯ (วิสุทฺธิ. ๑.๑๒๕);

อนตฺถจรเณน กิเลสา เอว อรโยติ **กิเลสารโย**ฯ อรีนํ หตตฺตา อริหาติ วตฺตเพฺพ นิรุตฺติน เยน **‘‘อรห’’**นฺติ วุตฺตํฯ เอตฺถาปิ ยถาวุตฺตสฺสตฺถสฺส สุขคฺคหณตฺถํ อิทํ เวทิตพฺพํ –

> ‘‘ยสฺมา ราคาทิสงฺขาตา, สเพฺพปิ อรโย หตา;
> ปญฺญาสเตฺถน นาเถน, ตสฺมาปิ อรหํ มโต’’ติฯ (วิสุทฺธิ. ๑.๑๒๖);

ยเญฺจตํ สํสารจกฺกนฺติ สมฺพนฺโธฯ รถจกฺกสฺส นาภิ วิย มูลาวยวภูตํ อโนฺต พหิ จ สมวฏฺฐิตํ อวิชฺชาภวตณฺหาทฺวยนฺติ วุตฺตํ **“อวิชฺชาภวตณฺหามยนาภี”**ติฯ นาภิยา เนมิยา จ สมฺพทฺธอรสทิสา ปจฺจยผลภูเตหิ อวิชฺชาตณฺหาชรามรเณหิ สมฺพทฺธา ปุญฺญาภิสงฺขารอปุญฺญาภิสงฺขารอาเนญฺชาภิสงฺขาราติ วุตฺตํ **“ปุญฺญาทิอภิสงฺขาราร”**นฺติฯ ตตฺถ ตตฺถ ภเว ปริยนฺตภาเวน ปากฏํ ชรามรณนฺติ ตํ เนมิฏฺฐานิยํ กตฺวา อาห **“ชรามรณเนมี”**ติฯ ยถา รถจกฺกปฺปวตฺติยา ปธานการณํ อโกฺข, เอวํ สํสารจกฺกปฺปวตฺติยา อาสวสมุทโยติ อาห **“อาสวสมุทยมเยน อเกฺขน วิชฺฌิตฺวา”**ติฯ อาสวา เอว อวิชฺชาทีนํ การณตฺตา อาสวสมุทโยฯ ยถาห ‘‘อาสวสมุทยา อวิชฺชาสมุทโย’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๐๓)ฯ วิปากกฏตฺตารูปปฺปเภโท กามภวาทิโก ติภโว เอว รโถ, ตสฺมิํ **ติภวรเถ**ฯ อตฺตโน ปจฺจเยหิ สมํ, สพฺพโส วา อาทิโต ปฏฺฐาย โยชิตนฺติ **สมาโยชิตํ**ฯ อาทิรหิตํ กาลํ ปวตฺตตีติ กตฺวา **อนาทิกาลปฺปวตฺตํ**ฯ

> ‘‘ขนฺธานญฺจ ปฏิปาฏิ, ธาตุอายตนาน จ;
> อโพฺพจฺฉินฺนํ วตฺตมานา, สํสาโรติ ปวุจฺจตี’’ติฯ (วิสุทฺธิ. ๒.๖๑๙; ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๙๕ อปสาทนาวณฺณนา; สํ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๒.๖๐; อ. นิ. อฏฺฐ. ๒.๔.๑๙๙) –

เอวํ วุตฺตสํสาโรว **สํสารจกฺกํฯ อเนนา**ติ ภควตาฯ **โพธิมเณฺฑ**ติ โพธิสงฺขาตสฺส ญาณสฺส มณฺฑภาวปฺปเตฺต ฐาเน กาเล วาฯ โพธีติ ปญฺญา, สา เอตฺถ มณฺฑา ปสนฺนา ชาตาติ **โพธิมโณฺฑฯ วีริยปาเทหี**ติ สํกิเลสโวทานปกฺขิเยสุ สนฺนิรุมฺภนสนฺนิกฺขิปนกิจฺจตาย ทฺวิธา ปวเตฺตติ อตฺตโน วีริยสงฺขาเตหิ ปาเทหิฯ **สีลปถวิย**นฺติ ปติฏฺฐานเฏฺฐน สีลเมว ปถวี, ตสฺสํฯ **ปติฏฺฐายา**ติ สมฺปาทนวเสน ปติฏฺฐหิตฺวาฯ **สทฺธาหเตฺถนา**ติ อนวชฺชธมฺมาทานสาธนโต สทฺธาว หโตฺถ, เตนฯ **กมฺมกฺขยกร**นฺติ กายกมฺมาทิเภทสฺส สพฺพสฺสปิ กมฺมสฺส ขยกรณโต กมฺมกฺขยกรํฯ **ญาณผรสุ**นฺติ สมาธิสิลายํ สุนิสิตํ มคฺคญาณผรสุํ คเหตฺวาฯ

เอวํ ‘‘อรานํ หตตฺตา’’ติ เอตฺถ วุตฺตํ อรสงฺขาตํ สํสารํ จกฺกํ วิย จกฺกนฺติ คเหตฺวา อตฺถโยชนํ กตฺวา อิทานิ ปฏิจฺจสมุปฺปาทเทสนากฺกเมนปิ ตํ ทเสฺสตุํ **“อถ วา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อนมตคฺคสํสารวฏฺฏ**นฺติ อนุ อนุ อมตคฺคํ อวิญฺญาตปุพฺพโกฏิกํ สํสารมณฺฑลํฯ **เสสา ทส ธมฺมา**ติ สงฺขาราทโย ชาติปริโยสานา ทส ธมฺมาฯ กถํ เตสํ สงฺขาราทีนํ อรภาโวติ อาห **“อวิชฺชามูลกตฺตา ชรามรณปริยนฺตตฺตา จา”**ติฯ ตตฺถ อวิชฺชา มูลํ ปธานการณํ เยสํ สงฺขาราทีนํ เต อวิชฺชามูลกา, เตสํ ภาโว **อวิชฺชามูลกตฺตํ**ฯ ชรามรณํ ปริยนฺตํ ปริโยสานภูตํ เอเตสนฺติ ชรามรณปริยนฺตา, สงฺขาราทโย ทส ธมฺมาฯ เตสํ ภาโว **ชรามรณปริยนฺตตฺตํ**ฯ สงฺขาราทิชาติปริโยสานานํ ทสธมฺมานํ อวิชฺชามูลกตฺตา ชรามรณปริโยสานตฺตา จาติ อโตฺถ, นาภิภูตาย อวิชฺชาย มูลโต เนมิภูเตน ชรามรเณน อนฺตโต สงฺขาราทีนํ สมฺพนฺธตฺตาติ อธิปฺปาโยฯ

ทุกฺขาทีสูติ ทุกฺขสมุทยนิโรธมคฺคสุฯ **อญฺญาณ**นฺติ ญาณปฺปฏิปกฺขตฺตา โมโห อญฺญาณํ, น ปน ญาณโต อญฺญํ, นปิ ญาณสฺส อภาวมตฺตํฯ ตตฺถ ทุกฺขาทีสุ อญฺญาณํ ยถาสภาวปฺปฏิเวธาปฺปทานโต ตปฺปฏิจฺฉาทนวเสเนวฯ เอตฺถ หิ กิญฺจาปิ ฐเปตฺวา โลกุตฺตรสจฺจทฺวยํ เสสฏฺฐาเนสุ อารมฺมณวเสนปิ อวิชฺชา อุปฺปชฺชติ, เอวํ สเนฺตปิ ปฏิจฺฉาทนวเสเนว อิธ อธิเปฺปตาฯ สา หิ อุปฺปนฺนา ทุกฺขสจฺจํ ปฏิจฺฉาเทตฺวา ติฏฺฐติ, ยาถาวสรสลกฺขณํ ปฏิวิชฺฌิตุํ น เทติ, ตถา สมุทยํ นิโรธํ มคฺคนฺติฯ

ทุกฺขนฺติ เจตฺถ ทุกฺขํ อริยสจฺจํ อธิเปฺปตนฺติ ตํ กามภวาทิวเสน ติธา ภินฺทิตฺวา ตถา ตปฺปฏิจฺฉาทิกญฺจ อวิชฺชํ ติธา กตฺวา อวิชฺชาทิปจฺจเย ตีสุ ภเวสุ สงฺขาราทิเก ปฏิปาฏิยา ท

เสฺสโนฺต “**กามภเว จ อวิชฺชา**”ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **กามภเว จ อวิชฺชา**ติ กามภเว อาทีนว ปฏิจฺฉาทิกา อวิชฺชาฯ **รูปภเว อวิชฺชา อรูปภเว อวิชฺชา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **กามภเว สงฺขาราน**นฺติ กามภูมิปริยาปนฺนานํ ปุญฺญาปุญฺญสงฺขารานํ, กามภเว วา นิปฺผาเทตพฺพา เย ปุญฺญาปุญฺญสงฺขารา, เตสํ กามภวูปปตฺตินิพฺพตฺตกสงฺขารานนฺติ อโตฺถฯ **สงฺขารา**ติ เจตฺถ โลกิยกุสลากุสลเจตนา เวทิตพฺพาฯ **ปจฺจโย โหตี**ติ ปุญฺญาภิสงฺขารานํ ตาว อารมฺมณปจฺจ เยน เจว อุปนิสฺสยปจฺจเยน จาติ ทฺวิธา ปจฺจโย โหติ, อปุญฺญาภิสงฺขาเรสุ สหชาตสฺส สห ชาตาทิวเสน, อสหชาตสฺส อนนฺตรสมนนฺตราทิวเสน, อนานนฺตรสฺส ปน อารมฺมณวเสน เจว อุปนิสฺสยวเสน จ ปจฺจโย โหติฯ **อรูปภเว สงฺขาราน**นฺติ อาเนญฺชาภิสงฺขารานํฯ **ปจฺจโย โหตี**ติ อุปนิสฺสยปจฺจยวเสเนวฯ อิมสฺมิญฺจ ปนเตฺถ เอตฺถ วิตฺถาริยมาเน อติปฺปปโญฺจ โหติ, ตสฺมา ตํ นยิธ วิตฺถารยิสฺสามฯ **อิตเรสู**ติ รูปารูปภเวสุฯ

ติณฺณํ อายตนานนฺติ จกฺขุโสตมนายตนานํ ฆานาทิตฺตยสฺส ตตฺถ อสมฺภวโตฯ **เอกสฺสา**ติ มนายตนสฺส อิตเรสํ ตตฺถ อสมฺภวโตฯ อิมินา นเยน **ติณฺณํ ผสฺสาน**นฺติอาทีสุปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **ฉพฺพิธสฺส ผสฺสสฺสา**ติ จกฺขุสมฺผสฺสโสตสมฺผสฺสฆานสมฺผสฺสชิวฺหาสมฺผสฺสกา ยสมฺผสฺสมโนสมฺผสฺสานํ วเสน ฉพฺพิธสฺส ผสฺสสฺสฯ **ฉนฺนํ เวทนาน**นฺติ จกฺขุสมฺผสฺสชา เวทนา, ตถา โสตสมฺผสฺสชา ฆานสมฺผสฺสชา ชิวฺหาสมฺผสฺสชา กายสมฺผสฺสชา มโนสมฺผสฺส ชา เวทนาติ อิมาสํ ฉนฺนํ เวทนานํฯ **ฉนฺนํ ตณฺหากายาน**นฺติ รูปตณฺหา สทฺทตณฺหา คนฺธตณฺหา รสตณฺหา โผฏฺฐพฺพตณฺหา ธมฺมตณฺหาติ อิเมสํ ฉนฺนํ ตณฺหากายานํฯ **ตตฺถ ตตฺถ สา สา ตณฺหา**ติ รูปตณฺหาทิเภทา ตตฺถ ตตฺถ กามภวาทีสุ อุปฺปชฺชนกตณฺหาฯ

สา ตณฺหาทิมูลิกา กถา อติสํขิตฺตาติ ตํ อุปาทานภเว จ วิภชิตฺวา วิตฺถาเรตฺวา ทเสฺสตุํ “**กถ**”นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **กาเม ปริภุญฺชิสฺสามี**ติ อิมินา กามตณฺหาปวตฺติมาห, ตถา **สคฺคสมฺปตฺตึ อนุภวิสฺสามี**ติอาทีหิฯ สา ปน ตณฺหา ยสฺมา ภุสมาทานวเสน ปวตฺตมานา กา มุปาทานํ นาม โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ “**กามุปาทานปจฺจยา**”ติฯ **ตเถวา**ติ กามุปาทานปจฺจยา เอวฯ **พฺรหฺมโลกสมฺปตฺติ**นฺติ รูปีพฺรหฺมโลเก สมฺปตฺตึฯ ‘‘สเพฺพปิ เตภูมกา ธมฺมา กา มนียเฏฺฐน กามา’’ติ วจนโต ภวราโคปิ กามุปาทานเมวาติ กตฺวา “**กามุปาทานปจฺจยา เอว เมตฺตํ ภาเวตี**”ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เมตฺตํ ภาเวตี**ติ มิชฺชติ สินิยฺหตีติ เมตฺตา, ตํ ภาเวติ วเฑฺฒตีติ อโตฺถฯ อถ วา เมตฺตา เอตสฺส อตฺถีติ เมตฺตํ, จิตฺตํ, ตํสมฺปยุตฺตํ ฌานํ วา, ตํ ภาเวติ วเฑฺฒติ อุปฺปาเทติ วาติ อโตฺถฯ **กรุณํ ภาเวตี**ติอาทีสุปิ อิมินาว นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

เสสุปาทานมูลิกาสุปีติ ทิฏฺฐุปาทานสีลพฺพตุปาทานอตฺตวาทุปาทานมูลิกาสุปิ โยชนาสุ เอเสว นโยติ อโตฺถฯ ตตฺถายํ โยชนา – อิเธกโจฺจ ‘‘นตฺถิ ปรโลโก’’ติ นตฺถิกทิฏฺฐึ คณฺหาติ, โส ทิฏฺฐุปาทานปจฺจยา กาเยน ทุจฺจริตํ จรตีติอาทิ วุตฺตนเยน โยเชตพฺพํฯ อปโร ‘‘อสุกสฺมึ สมฺปตฺติภเว อตฺตา อุจฺฉิชฺชตี’’ติ อุเจฺฉททิฏฺฐึ คณฺหาติ, โส ตตฺรูปปตฺติยา กาเยน สุจริตํ จรตีติอาทิ วุตฺตนเยเนว โยเชตพฺพํฯ อปโร ‘‘รูปี มโนมโย หุตฺวา อตฺตา อุจฺฉิชฺชตี’’ติ รู ปูปปตฺติยา มคฺคํ ภาเวติ ภาวนาปาริปูริยาติ สพฺพํ วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ อปโรปิ ‘‘อรูปภเว อุปฺปชฺชิตฺวา อตฺตา อุจฺฉิชฺชตี’’ติ อรูปูปปตฺติยา มคฺคํ ภาเวติ ภาวนาปาริปูริยาติ สพฺพํ วุตฺตน เยเนว เวทิตพฺพํฯ เอตาหิเยว อตฺตวาทุปาทานมูลิกาปิ โยชนา สํวณฺณิตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอวํ ทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานวาทวเสนปิ โยชนา เวทิตพฺพาฯ อปโร ‘‘สีเลน สุทฺธิ, วเตน สุทฺธี’’ติ อสุ ทฺธิมคฺคํ ‘‘สุทฺธิมโคฺค’’ติ ปรามสโนฺต สีลพฺพตุปาทานปจฺจยา กาเยน ทุจฺจริตํ จรตีติอาทิ สพฺพํ วุตฺตนเยเนว โยเชตพฺพํฯ

อิทานิ ยุวายํ สํสารจกฺกํ ทเสฺสเนฺตน ''กามภเว อวิชฺชา กามภเว สงฺขารานํ ปจฺจโย โหตี''ติอาทินา อวิชฺชาทีนํ ปจฺจยภาโว สงฺขาราทีนํ ปจฺจยุปฺปนฺนภาโว จ ทสฺสิโต, ตเมว **ปฏิสมฺภิทามคฺคปาฬึ** อาเนตฺวา นิคมนวเสน ทเสฺสเนฺต **"เอวมย"**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ ยถา สงฺขารา เหตุนิพฺพตฺตา, เอวํ อวิชฺชาปิ กามาสวาทินา สเหตุกา เอวาติ อาห **"อุโภเปเต เหตุสมุปฺปนฺนา"**ติฯ **ปจฺจยปริคฺคเห**ติ นามรูปสฺส ปจฺจยานํ อวิชฺชาทีนํ ปริจฺฉิชฺช คหเณฯ นิปฺผาเทตพฺเพ ภุมฺมํฯ **ปญฺญา**ติ กงฺขาวิตรณวิสุทฺธิสงฺขาตา ปการโต ชานนาฯ **ธมฺมฏฺฐิติญาณ**นฺติ ติฏฺฐนฺติ เอตฺถ ผลธมฺมา ตทายตฺตวุตฺติตายาติ ฐิติ, การณํ, ธมฺมานํ ฐิติ ธมฺมฏฺฐิติ, ธมฺมฏฺฐิติยา ญาณํ ธมฺมฏฺฐิติญาณํ, ปจฺจยญาณนฺติ อตฺโถ, ปฏิจฺจสมุปฺปาทาวโพโธติ วุตฺตํ โหติฯ กามเญฺจตฺถ ปจฺจยปริคฺคเห ปญฺญาเยว ธมฺมฏฺฐิติญาณํ, สงฺขาเรสุ ปน อทิเฏฺฐสุ อวิชฺชาย สงฺขารานํ ปจฺจยภาโว น สกฺกา ทฏฺฐุนฺติ **"สงฺขารา เหตุสมุปฺปนฺนา"**ติ ปจฺจยุปฺปนฺนธมฺมานมฺปิ คหณํ กตนฺติ เวทิตพฺพํฯ **อุโภเปเต เหตุสมุปฺปนฺนา**ติ อิทํ ปน อุภินฺนมฺปิ ปจฺจยุปฺปนฺนภาวํ ทเสฺสตุกามตาย วุตฺตํฯ อิทญฺจ ธมฺมฏฺฐิติญาณํ ยสฺมา อทฺธตฺตเย กงฺขามลวิตรณวเสน ปวตฺตติ, ตสฺมา **"อตีตมฺปิ อทฺธาน"**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **เอเตน นเยน สพฺพปทานิ วิตฺถาเรตพฺพานี**ติ เอเตน นเยน ''อวิชฺชา เหตู''ติอาทินา อวิชฺชายํ วุตฺตนเยน ''สงฺขารา เหตุ, วิญฺญาณํ เหตุสมุปฺปนฺน''นฺติอาทินา สพฺพปทานิ วิตฺถาเรตพฺพานิฯ

สํขิปฺปนฺติ เอตฺถ อวิชฺชาทโย วิญฺญาณาทโย จาติ **สเงฺขโป,** เหตุ วิปาโก จฯ อถ วา เหตุวิปาโกติ สํขิปฺปตีติ สเงฺขโป, อวิชฺชาทโย วิญฺญาณาทโย จฯ สเงฺขปภาวสามเญฺญน ปน เอกวจนํ กตนฺติ ทฏฺฐพฺพํ ฯ เต ปน สเงฺขปา อตีเต เหตุ, เอตรหิ วิปาโก, เอตรหิ เหตุ, อายตึ วิปาโกติ เอวํ กาลวิภาเคน จตฺตาโร ชาตา, เตนาห **"ปุริมสเงฺขโป เจตฺถ อตีโต อทฺธา"**ติอาทิฯ ปจฺจุปฺปโนฺน อทฺธาติ สมฺพโนฺธฯ **ตณฺหุปาทานภวา คหิตาว โหนฺตี**ติ เอตฺถ อวิชฺชาคหเณน กิเลสภาวสามญฺญโต ตณฺหุปาทานา คหิตา, สงฺขารคฺคหเณน กมฺมภาวสามญฺญโต ภโว คหิโต, อวิชฺชาสงฺขารานํ เตหิ วินา สกิจฺจากรณโต จ ตณฺหุปาทานภวา คหิตาว โหนฺติฯ อถ วา อวิทฺวา ปริตสฺสติ, ปริตสิโต อุปาทิยติ, ตสฺสุปาทานปจฺจยา ภโว, ตสฺมา ตณฺหุปาทานภวาปิ คหิตา โหนฺติฯ ตถา จ วุตฺตํ –

> ''ปุริมกมฺมภวสฺมิํ โมโห อวิชฺชา, อายูหนา สงฺขาราฯ นิกนฺติ ตณฺหา, อุปคมนํ อุปาทานํ, เจตนา ภโว, อิติ อิเม ปญฺจ ธมฺมา ปุริมกมฺมภวสฺมิํ อิธ ปฏิสนฺธิยา ปจฺจยา''ติ (ปฏิ. ม. ๑.๔๗)ฯ

ตตฺถ (วิภ. อฏฺฐ. ๒๔๒; ปฏิ. ม. อฏฺฐ. ๑.๑.๔๗) **ปุริมกมฺมภวสฺมิ**นฺติ ปุริเม กมฺมภเว, อตีตชาติยํ กมฺมภเว กริยมาเนติ อโตฺถฯ **โมโห อวิชฺชา**ติ โย ตทา ทุกฺขาทีสุ โมโห เยน มูโฬฺห กมฺมํ กโรติ, สา อวิชฺชาฯ **อายูหนา สงฺขารา**ติ ตํ กมฺมํ กโรโต ยา ปุริมเจตนาโย, ยถา ''ทานํ ทสฺสามี''ติ จิตฺตํ อุปฺปาเทตฺวา มาสมฺปิ สํวจฺฉรมฺปิ ทานูปกรณานิ สเชฺชนฺตสฺส อุปฺปนฺนา ปุริมเจตนาโย, ปฏิคฺคาหกานํ ปน หเตฺถ ทกฺขิณํ ปติฏฺฐาปยโต เจตนา ภโวติ วุจฺจติฯ เอกาวชฺชเนสุ วา ฉสุ ชวเนสุ เจตนา อายูหนสงฺขารา นาม, สตฺตมา ภโวฯ ยา กาจิ วา ปน เจตนา ภโว, สมฺปยุตฺตา อายูหนสงฺขารา นามฯ **นิกนฺติ ตณฺหา**ติ ยา กมฺมํ กโรนฺตสฺส ตสฺส ผเล อุปปตฺติภเว นิกามนา ปตฺถนา, สา ตณฺหา นามฯ **อุปคมนํ อุปาทาน**นฺติ ยํ กมฺมภวสฺส ปจฺจยภูตํ ''อิทํ กตฺวา อสุกสฺมิํ นาม ฐาเน กาเม เสวิสฺสามิ อุจฺฉิชฺชิสฺสามี''ติอาทินา นเยน ปวตฺตํ อุปคมนํ คหณํ ปรามสนํ, อิทํ อุปาทานํ นามฯ **เจตนา ภโว**ติ ''ตํ กมฺมํ กโรโต ยา ปุริมา เจตนาโย''ติอาทินา เหฏฺฐา วุเตฺตสุ ตีสุ อตฺถวิกเปฺปสุ ยา เจตนา ภโวติ วุตฺตา, สา เจตนา ภโวติ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อิทานิ สเพฺพเปเต อวิชฺชาทโย ธเมฺม ทฺวีหิ วเฏฺฐหิ สงฺคเหตฺวา ทเสฺสตุกาโม อาห **“อิเม ปญฺจ ธมฺมา อตีเต กมฺมวฏฺฏ”**นฺติฯ เอตฺถ จ นิปฺปริยายโต สงฺขารา ภโว จ กมฺมํ, อวิชฺชาทโย ปน กมฺมสหายตาย กมฺมสริกฺขกา ตทุปการกา จาติ กมฺมนฺติ วุตฺตาฯ อวิชฺชาทโย หิ วิปากธมฺมธมฺมตาย กมฺมสริกฺขกา สหชาตโกฏิยา อุปนิสฺสยโกฏิยา จ กมฺมสฺส จ อุปการกาฯ กมฺมเมว จ อญฺญมญฺญสมฺพนฺธํ หุตฺวา ปุนปฺปุนํ ปริวตฺตนเฏฺฐน กมฺมวฏฺฏํฯ **วิญฺญาณาทโย ปญฺจา**ติ วิญฺญาณาทโย เวทนาปริยนฺตา ปญฺจ เอตรหิ อิทานิ อิมสฺมึ อตฺตภาเวติ วุตฺตํ โหติฯ **อวิชฺชาสงฺขารา คหิตาว โหนฺตี**ติ เอตฺถาปิ ปุเพฺพ วิย กิเลสกมฺมภาวสามญฺญโต ตณฺหุปาทานคฺคหเณน อวิชฺชา คหิตา, ภวคฺคหเณน สงฺขารา คหิตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ อถ วา ภเว คหิเต ตสฺส ปุพฺพภาคา ตํสมฺปยุตฺตา วา สงฺขารา คหิตาว โหนฺติ , ตณฺหุปาทานคฺคหเณน จ ตํสมฺปยุตฺตา ยาย วา มูโฬฺห กมฺมํ กโรติ, สา อวิชฺชาว โหตีติ ตณฺหุปาทานภวคฺคหเณน อวิชฺชาสงฺขารา คหิตาว โหนฺติฯ เตเนว วุตฺตํ –

> ‘‘อิธ ปริปกฺกตฺตา อายตนานํ โมโห อวิชฺชา, อายูหนา สงฺขารา, นิกนฺติ ตณฺหา, อุปคมนํ อุปาทานํ, เจตนา ภโว, อิติ อิเม ปญฺจ ธมฺมา อิธ กมฺมภวสฺมึ อายตึ ปฏิสนฺธิยา ปจฺจยา’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๔๗)ฯ

ตตฺถ **อิธ ปริปกฺกตฺตา อายตนาน**นฺติ ปริปกฺกายตนสฺส กมฺมกรณกาเล สโมฺมโห ทสฺสิโตฯ เสสํ เหฏฺฐา วุตฺตนยเมวฯ

วิญฺญาณนามรูปสฬายตนผสฺสเวทนานํ ชาติชราภงฺคาวตฺถา ชาติชรามรณนฺติ วุตฺตาติ อวตฺถานํ คหเณน อวตฺถาวนฺตา คหิตาว โหนฺติ ตทวินาภาวโตติ อาห **“ชาติชรามรณาปเทเสน วิญฺญาณาทีนํ นิทฺทิฏฺฐตฺตา”**ติฯ **อปเทเสนา**ติ ชาติชรามรณานํ กถเนนฯ **อิเม**ติ วิญฺญาณาทโยฯ **อายตึ วิปากวฏฺฏ**นฺติ ปจฺจุปฺปนฺนเหตุโต ภาวีนํ อนาคตานํ คหิตตฺตาฯ **เต**ติ อวิชฺชาทโยฯ **อาการโต**ติ สรูปโต อวุตฺตาปิ ตสฺมึ ตสฺมึ สงฺคเห อากิรียนฺติ อวิชฺชาสงฺขาราทิคฺคหเณหิ ปกาสียนฺตีติ อาการา, อตีตเหตุอาทีนํ วา ปการา อาการา ฯ ตโต อาการโตฯ **วีสติวิธา โหนฺตี**ติ อตีเต เหตุปญฺจกาทิเภทโต วีสติวิธา โหนฺติฯ

สงฺขารวิญฺญาณานเญฺจตฺถ อนฺตรา เอโก สนฺธีติ เหตุโต ผลสฺส อวิเจฺฉทปฺปวตฺติภาวโต เหตุผลสฺส สมฺพนฺธภูโต เอโก สนฺธิ, ตถา ภวชาตีนมนฺตราฯ เวทนาตณฺหานมนฺตรา ปน ผลโต เหตุโน อวิเจฺฉทปฺปวตฺติภาวโต ผลเหตุสมฺพนฺธภูโต เอโก สนฺธิฯ ผลภูโตปิ หิ ธโมฺม อญฺญสฺส เหตุสภาวสฺส ธมฺมสฺส ปจฺจโย โหตีติฯ

อิตีติ วุตฺตปฺปการปรามสนํฯ เตนาห **“จตุสเงฺขป”**นฺติอาทิฯ **สพฺพาการโต**ติ อิธ วุเตฺตหิ จ อวุเตฺตหิ จ ปฏิจฺจสมุปฺปาทวิภเงฺค อนนฺตนยสมนฺตปฏฺฐานาทีสุ จ อาคเตหิ สเพฺพหิ อากาเรหิฯ **ชานาตี**ติ อวพุชฺฌติฯ **ปสฺสตี**ติ ทสฺสนภูเตน ญาณจกฺขุนา ปจฺจกฺขโต ปสฺสติฯ **อญฺญาติ ปฏิวิชฺฌตี**ติ เตสํเยว เววจนํฯ **ตนฺ**ติ ตํ ชานนํฯ **ญาตเฏฺฐนา**ติ ยถาสภาวโต ชานนเฏฺฐนฯ **ปชานนเฏฺฐนา**ติ อนิจฺจาทีหิ ปกาเรหิ ปฏิวิชฺฌนเฏฺฐนฯ

อิทานิ ยทตฺถมิทํ ภวจกฺกํ อิธานีตํ, ตํ ทเสฺสตุํ **“อิมินา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เต ธเมฺม**ติ เต อวิชฺชาทิเก ธเมฺมฯ **ยถาภูตํ ญตฺวา**ติ มหาวชิรญาเณน ยาถาวโต ชานิตฺวาฯ **นิพฺพินฺทนฺโต**ติ พลววิปสฺสนาย นิพฺพินฺทนฺโตฯ **วิรชฺชนฺโต วิมุจฺจนฺโต**ติ อริยมเคฺคหิ วิรชฺชนฺโต วิมุจฺจนฺโตฯ อเร หนีติ สมฺพนฺโธฯ ตตฺถ ยทา ภควา วิรชฺชติ วิมุจฺจติ, ตทา อเร หนติ นามฯ ตโต ปรํ ปน อภิสมฺพุทฺธกฺขณํ คเหตฺวา วุตฺตํ ‘‘หนิ วิหนิ วิทฺธํเสสี’’ติฯ **เอวมฺปิ อรานํ หตตฺ**

ตา อรหนฺติ เอวํ อิมินาปิ ปกาเรน ยถาวุตฺตสํสารจกฺกสฺส สงฺขาราทิอรานํ หตตฺตา อรหํฯ เอเตฺถทํ วุจฺจติ –

> ‘‘อรา สํสารจกฺกสฺส, หตา ญาณาสินา ยโต;
> โลกนาเถน เตเนส, **อรห**นฺติ ปวุจฺจตี’’ติฯ (วิสุทฺธิ. ๑.๑๒๘);

อคฺคทกฺขิเณยฺยตฺตาติ อุตฺตมทกฺขิเณยฺยภาวโตฯ จกฺกวตฺติโน อเจตเน จกฺกรตเน อุปฺปเนฺน ตเตฺถว โลโก ปูชํ กโรติ, อญฺญตฺถ ปูชาวิเสสา ปจฺฉิชฺชนฺติ, กิมงฺคํ ปน สมฺมาสมฺพุเทฺธ อุปฺปเนฺนติ ทเสฺสโนฺต **‘‘อุปฺปเนฺน ตถาคเต’’**ติอาทิมาหฯ ‘‘เอเกกํ ธมฺมกฺขนฺธํ เอเกกวิหาเรน ปูเชสฺสามี’’ติ วุเตฺตปิ สตฺถารํเยว อุทฺทิสฺส กตตฺตา **‘‘ภควนฺตํ อุทฺทิสฺสา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **โก ปน วาโท อเญฺญสํ ปูชาวิเสสาน**นฺติ ยถาวุตฺตโต อเญฺญสํ อมเหสเกฺขหิ เทวมนุเสฺสหิ กริยมานานํ นาติอุฬารานํ ปูชาวิเสสานํ อรหภาเว กา นาม กถาฯ **ปจฺจยาทีนํ อรหตฺตาปิ อรห**นฺติ ยถาวุตฺตจีวราทิปจฺจยานํ ปูชาวิเสสสฺส จ อคฺคทกฺขิเณยฺยภาเวน อนุจฺฉวิกตฺตาปิ อรหํฯ อิมสฺสปิ อตฺถสฺส สุขคฺคหณตฺถํ อิทํ วุจฺจติ –

> ‘‘ปูชาวิเสสํ สห ปจฺจเยหิ,
> ยสฺมา อยํ อรหติ โลกนาโถ;
> อเตฺถานุรูปํ **อรห**นฺติ โลเก,
> ตสฺมา ชิโน อรหติ นามเมต’’นฺติฯ (วิสุทฺธิ. ๑.๑๒๙);

อสิโลกภเยนาติ อกิตฺติภเยน, อยสภเยน ครหาภเยนาติ วุตฺตํ โหติฯ **รโห ปาปํ กโรนฺตี**ติ ‘‘มา นํ โกจิ ชญฺญา’’ติ รหสิ ปาปํ กโรนฺติฯ **เอวเมส น กทาจิ กโรตี**ติ เอส ภควา ปาปเหตูนํ โพธิมเณฺฑเยว สุปฺปหีนตฺตา กทาจิปิ เอวํ น กโรติฯ โหติ เจตฺถ –

> ‘‘ยสฺมา นตฺถิ รโห นาม, ปาปกเมฺมสุ ตาทิโน;
> รหาภาเวน เตเนส, **อรหํ** อิติ วิสฺสุโต’’ติฯ (วิสุทฺธิ. ๑.๑๓๐);

อิทานิ สุขคฺคหณตฺถํ ยถาวุตฺตมตฺถํ สพฺพมฺปิ สงฺคเหตฺวา ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘โหติ เจตฺถา’’**ติอาทิฯ **กิเลสารีน โส มุนี**ติ เอตฺถ คาถาพนฺธสุขตฺถํ นิคฺคหีตโลโป ทฎฺฐโพฺพ, กิเลสารีนํ หตตฺตาติ อโตฺถฯ **ปจฺจยาทีน จารโห**ติ เอตฺถาปิ นิคฺคหีตโลโป วุตฺตนเยเนว ทฎฺฐโพฺพฯ

อรหนฺติ เอตฺถ อยมปโรปิ นโย ทฎฺฐโพฺพ – อารกาติ **อรหํ,** สุวิทูรภาวโต อิเจฺจว อโตฺถฯ กุโต ปน สุวิทูรภาวโตติ? เย อภาวิตกายา อภาวิตสีลา อภาวิตจิตฺตา อภาวิตปญฺญา, ตโต เอว อปฺปหีนราคโทสโมหา อริยธมฺมสฺส อโกวิทา อริยธเมฺม อวินีตา อริยธมฺมสฺส อทสฺสาวิโน อปฺปฎิปนฺนา มิจฺฉาปฎิปนฺนา จ, ตโต สุวิทูรภาวโตฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา –

> ‘‘สงฺฆาฎิกเณฺณ เจปิ เม, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ คเหตฺวา ปิฎฺฐิโต ปิฎฺฐิโต อนุพโนฺธ อสฺส ปาเท ปาทํ นิกฺขิปโนฺต, โส จ โหติ อภิชฺฌาลุ กาเมสุ ติพฺพสาราโค พฺยาปนฺนจิโตฺต ปทุฎฺฐมนสงฺกโปฺป มุฎฺฐสฺสติ อสมฺปชาโน อสมาหิโต วิพฺภนฺตจิโตฺต ปากตินฺทฺริโย, อถ โข โส อารกาว มยฺหํ, อหญฺจ ตสฺสฯ ตํ กิสฺส เหตุ? ธมฺมญฺหิ โส, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ น ปสฺสติ, ธมฺมํ อปสฺสโนฺต น มํ ปสฺสตี’’ติ (อิติวุ. ๙๒)ฯ

ยถาวุตฺตปุคฺคลา หิ สเจปิ สายํปาตํ สตฺถุ สนฺติกาวจราว สิยุํ, น เต ตาวตา ‘‘สตฺถุ สนฺติกา’’ติ วตฺตพฺพา, ตถา สตฺถาปิ เนสํฯ อิติ อสปฺปุริสานํ อารกา ทูเรติ อรหํฯ เตเนทํ วุจฺจติ –

> ‘‘สมฺมา น ปฏิปชฺชนฺติ, เย นิหีนาสยา นรา;
> อารกา เตหิ ภควา, ทูเร เตนารหํ มโต’’ติฯ

ตถา อารกาติ **อรหํ,** อาสนฺนภาวโตติ อโตฺถฯ กุโต ปน อาสนฺนภาวโตติ? เย ภาวิตกายา ภาวิตสีลา ภาวิตจิตฺตา ภาวิตปญฺญา, ตโต เอว ปหีนราคโทสโมหา อริยธมฺมสฺส โกวิทา อริยธเมฺม สุวินีตา อริยธมฺมสฺส ทสฺสาวิโน สมฺมาปฏิปนฺนา, ตโต อาสนฺนภาวโตฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ภควตา –

> ‘‘โยชนสเต เจปิ เม, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ วิหเรยฺย, โส จ โหติ อนภิชฺฌาลุ กาเมสุ น ติพฺพสาราโค อพฺยาปนฺนจิโตฺต อปทุฏฺฐมนสงฺกโปฺป อุปฏฺฐิตสฺสติ สมฺปชาโน สมาหิโต เอกคฺคจิโตฺต สํวุตินฺทฺริโย, อถ โข โส สนฺติเกว มยฺหํ, อหญฺจ ตสฺสฯ ตํ กิสฺส เหตุ? ธมฺมญฺหิ โส, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ปสฺสติ, ธมฺมํ ปสฺสโนฺต มํ ปสฺสตี’’ติ (อิติวุ. ๙๒)ฯ

ตถารูปา หิ ปุคฺคลา สตฺถุ โยชนสตนฺตริกาปิ โหนฺติ, น ตาวตา เต ‘‘สตฺถุ ทูรจาริโน’’ติ วตฺตพฺพา, ตถา สตฺถาปิ เนสํฯ อิติ สปฺปุริสานํ อารกา อาสเนฺนติ อรหํฯ เตเนทํ วุจฺจติ –

> ‘‘เย สมฺมา ปฏิปชฺชนฺติ, สุปฺปณีตาธิมุตฺติกา;
> อารกา เตหิ อาสเนฺน, เตนาปิ **อรหํ** ชิโน’’ติฯ

เย อิเม ราคาทโย ปาปธมฺมา ยสฺมิํ สนฺตาเน อุปฺปชฺชนฺติ, ตสฺส ทิฏฺฐธมฺมิกมฺปิ สมฺปรายิกมฺปิ อนตฺถํ อาวหนฺติ, นิพฺพานคามินิยา ปฏิปทาย เอกํเสเนว อุชุวิปจฺจนีกภูตา จ, เต อตฺตหิตํ ปรหิตญฺจ ปริปูเรตุํ สมฺมา ปฏิปชฺชเนฺตหิ สาธูหิ ทูรโต รหิตพฺพา ปริจฺจชิตพฺพา ปหาตพฺพาติ รหา นาม, เต จ ยสฺมา ภควโต โพธิมูเลเยว อริยมเคฺคน สพฺพโส ปหีนา สุสมุจฺฉินฺนาฯ ยถาห –

> ‘‘ตถาคตสฺส โข, พฺราหฺมณ, ราโค ปหีโน โทโส โมโห, สเพฺพปิ ปาปกา อกุสลา ธมฺมา ปหีนา อุจฺฉินฺนมูลา ตาลาวตฺถุกตา อนภาวํกตา อายติํ อนุปฺปาทธมฺมา’’ติ (ปารา. ๙)ฯ

ตสฺมา สพฺพโส น สนฺติ เอตสฺส รหาติ อรโหติ วตฺตเพฺพ โอการสฺส สานุสารํ อการาเทสํ กตฺวา **‘‘อรห**’’นฺติ วุตฺตํฯ เตเนทํ วุจฺจติ –

> ‘‘ปาปธมฺมา รหา นาม, สาธูหิ รหิตพฺพโต;
> เตสํ สุฏฺฐุ ปหีนตฺตา, ภควา **อรหํ** มโต’’ติฯ

เย เต สพฺพโส ปริญฺญาตกฺขนฺธา ปหีนกิเลสา ภาวิตมคฺคา สจฺฉิกตนิโรธา อรหโนฺต ขีณาสวา, เย จ เสขา อปฺปตฺตมานสา อนุตฺตรํ โยคเกฺขมํ ปตฺถยมานา วิหรนฺติ, เย จ ปริสุทฺธปฺปโยคา กลฺยาณชฺฌาสยา สทฺธาสีลสุตาทิคุณสมฺปนฺนา ปุคฺคลา, เตหิ น รหิตโพฺพ น ปริจฺจชิตโพฺพ, เต จ ภควตาติ **อรหํ**ฯ ตถา หิ อริยปุคฺคลา สตฺถารา ทิฏฺฐธมฺมสฺส ปจฺจกฺขกรณโต สตฺถุ ธมฺมสรีเรน อวิรหิตาว โหนฺติฯ ยถาห อายสฺมา ปิงฺคิโย –

‘‘ปสฺสามิ นํ มนสา จกฺขุนาว,
รตฺตินฺทิวํ พฺราหฺมณ อปฺปมตฺโต;
นมสฺสมาโน วิวเสมิ รตฺตึ,
เตเนว มญฺญามิ อวิปฺปวาสํฯ

‘‘สทฺธา จ ปีติ จ มโน สติ จ,
นาเปนฺติเม โคตมสาสนมฺหา;
ยํ ยํ ทิสํ วชติ ภูริปญฺโญ,
ส เตน เตเนว นโตหมสฺมี’’ติฯ (สุ. นิ. ๑๑๔๘-๑๑๔๙);

เตเนว จ เต อญฺญํ สตฺถารํ น อุทฺทิสนฺติฯ ยถาห –

‘‘อฏฺฐานเมตํ, ภิกฺขเว, อนวกาโส, ยํ ทิฏฺฐิสมฺปนฺโน ปุคฺคโล อญฺญํ สตฺถารํ อุทฺทิเสยฺย, เนตํ ฐานํ วิชฺชตี’’ติ (ม. นิ. ๓.๑๒๘; อ. นิ. ๑.๒๗๖)ฯ

กลฺยาณปุถุชฺชนาปิ เยภุยฺเยน สตฺถริ นิจฺจลสทฺธา เอว โหนฺติฯ อิติ สุปฺปฏิปนฺเนหิ ปุริสวิเสเสหิ อวิรหิตพฺพโต เตสญฺจ อวิรหนโต น สนฺติ เอตสฺส รหา ปริจฺจชนกา, นตฺถิ วา เอตสฺส รหา สาธูหิ ปริจฺจชิตพฺพตาติ **อรหํ**ฯ เตเนทํ วุจฺจติ –

‘‘เย สจฺฉิกตสทฺธมฺมา, อริยา สุทฺธโคจรา;
น เตหิ รหิโต โหติ, นาโถ เตนา**รหํ** มโต’’ติฯ

รโหติ จ คมนํ วุจฺจติ, ภควโต จ นานาคตีสุ ปริพฺภมนสงฺขาตํ สํสาเร คมนํ นตฺถิ กมฺมกฺขยกเรน อริยมคฺเคน โพธิมูเลเยว สพฺพโส สสมฺภารสฺส กมฺมวฏฺฏสฺส วิทฺธํสิตตฺตาฯ ยถาห –

‘‘เยน เทวูปปตฺยสฺส, คนฺธพฺโพ วา วิหงฺคโม;
ยกฺขตฺตํ เยน คจฺเฉยฺยํ, มนุสฺสตฺตญฺจ อพฺพเช;
เต มยฺหํ อาสวา ขีณา, วิทฺธสฺตา วินฬีกตา’’ติฯ (อ. นิ. ๔.๓๖);

เอวํ นตฺถิ เอตสฺส รโห คมนํ คตีสุ ปจฺจาชาตีติปิ **อรหํ**ฯ เตเนทํ วุจฺจติ –

‘‘รโห วา คมนํ ยสฺส, สํสาเร นตฺถิ สพฺพโส;
ปหีนชาติมรโณ, **อรหํ** สุคโต มโต’’ติฯ

ปาสํสตฺตา วา ภควา **อรหํ**ฯ อกฺขรจินฺตกา หิ ปสํสายํ อรหสทฺทํ วณฺเณนฺติฯ ปาสํสภาโว จ ภควโต อนญฺญสาธารณโต ยถาภุจฺจคุณาธิคโต สเทวเก โลเก สุปฺปติฏฺฐิโตฯ ตถา เหส อนุตฺตเรน สีเลน อนุตฺตเรน สมาธินา อนุตฺตราย ปญฺญาย อนุตฺตราย วิมุตฺติยา อสโม อสมสโม อปฺปฏิโม อปฺปฏิภาโค อปฺปฏิปุคฺคโลติ เอวํ ตสฺมึ ตสฺมึ คุเณ วิภชิตฺวา วุจฺจมาเน ปณฺฑิตปุริเสหิ เทเวหิ พฺรเหฺมหิ ภควตา วา ปน ปริโยสาเปตุํ อสกฺกุเณยฺยรูโปฯ อิติ ปาสํสตฺตาปิ ภควา อรหํฯ เตเนทํ วุจฺจติ –

‘‘คุเณหิ สทิโส นตฺถิ, ยสฺมา โลเก สเทวเก;
ตสฺมา ปาสํสิยตฺตาปิ, **อรหํ** ทฺวิปทุตฺตโม’’ติฯ

สพฺพสงฺคหวเสน ปน –

> อารกา มนฺทพุทฺธีนํ, อารกา จ วิชานตํ;
> รหานํ สุปฺปหีนตฺตา, วิทูนมรเหยฺยโต;
> ภเวสุ จ รหาภาวา, ปาสํสา อรหํ ชิโนติฯ

เอตฺตาวตา จ ‘‘อรห’’นฺติ ปทสฺส สพฺพโส อตฺถ วิภตฺต โหติฯ

อิทานิ **สมฺมาสมฺพุทฺธ**ติ อิมสฺส อตฺถํ วิภชิตฺวา ทเสฺสนฺต อาห **‘‘สมฺมา สามญฺจา’’**ติ อาทิฯ ตตฺถ **สมฺมา**ติ อวิปรีตํฯ **สาม**นฺติ สยเมว, อปรเนยฺย หุตฺวาติ อตฺถฯ **สมฺพุทฺธ**ติ หิ เอตฺถ **สํ**-สทฺท สยนฺติ เอตสฺส อตฺถสฺส โพธโกติ ทฏฺฐพฺพฯ **สพฺพธมฺมาน**นฺติ อนวเสสานํ เนยฺยธมฺมานํฯ กถํ ปเนตฺถ สพฺพธมฺมานนฺติ อยํ วิเสโส ลพฺภตีติ? เอกเทสสฺส อคฺคหณโตฯ ปเทสคฺคหเณ หิ อสติ คเหตพฺพสฺส นิปฺปเทสตาว วิญฺญายติ ยถา ‘‘ทิกฺขิโต น ททาตี’’ติฯ เอวญฺจ กตฺวา อตฺถวิเสสนเปกฺขา กตฺตริ เอว พุทฺธสทฺทสิทฺธิ เวทิตพฺพา กมฺมวจนิจฺฉาย อ ภาวโตฯ ‘‘สมฺมา สามญฺจ พุทฺธตฺตา สมฺมาสมฺพุทฺธ’’ติ เอตฺตกเมว หิ อิธ สทฺทโต ลพฺภติ, ‘‘สพฺพธมฺมาน’’นฺติ อิทํ ปน อตฺถโต ลพฺภมานํ คเหตฺวา วุตฺตํฯ น หิ พุชฺฌนกิริยา อวิสยา ยุชฺชติฯ

อิทานิ ตสฺสา วิสยํ ‘‘สพฺพธมฺม’’ติ สามญฺญโต วุตฺตํ วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ **‘‘อภิเญฺญยฺย ธมฺม’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อภิเญฺญยฺย**ติ อนิจฺจาทิโต ลกฺขณรสาทิโต จ อภิวิสิเฏฺฐน ญาเณน ชานิตพฺพ จตุสจฺจธมฺมฯ **อภิเญฺญยฺยโต พุทฺธ**ติ อภิเญฺญยฺยภาวโต พุชฺฌิ, ปุพฺพภาเค วิปสฺสนาปญฺญาทีหิ อธิคมกฺขเณ มคฺคปญฺญาย อปรภาเค สพฺพญฺญุตญฺญาณา ทีหิ อญฺญาสีติ อตฺถฯ อิโต ปเรสุปิ เอเสว นโย ฯ **ปริเญฺญยฺย ธมฺม**ติ อนิจฺจาทิวเสน ปริ ชานิตพฺพํ ทุกฺขํ อริยสจฺจมาหฯ **ปหาตพฺพ**ติ สมุทยปกฺขิเยฯ **สจฺฉิกาตพฺพ**ติ นิพฺพานํ สนฺธายาหฯ พหุวจนนิเทฺทโส ปเนตฺถ โสปาทิเสสาทิกํ ปริยายสิทฺธํ เภทมเปกฺขิตฺวา กโต, อุ เทฺทโส วา อยํ จตุสจฺจธมฺมานมฺปิฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘จกฺขุ ทุกฺขสจฺจ’’นฺติอาทิฯ อุเทฺทโส จ อ วินิจฺฉิตตฺถปริเจฺฉทสฺส ธมฺมสฺส วเสน กรียติฯ อุเทฺทเสน หิ อุทฺทิสิยมานานํ อตฺถิตามตฺตํ วุจฺจติ, น ปริเจฺฉโทติ อปริเจฺฉเทน พหุวจเนน วุตฺตํ ยถา ‘‘อปฺปจฺจยา ธมฺมา, อสงฺขตา ธมฺ มา’’ติฯ **สจฺฉิกาตพฺพ**ติ วา ผลวิมุตฺตีนมฺปิ คหณํ, น นิพฺพานเสฺสวาติ พหุวจนนิเทฺทโส กโตฯ เอวญฺจ **ภาเวตพฺพ**ติ เอตฺถ ฌานานมฺปิ คหณํ ทฏฺฐพฺพํฯ **เตเนว จาหา**ติ เสลพฺ ราหฺมณสฺส อตฺตโน พุทฺธภาวํ สาเธนฺต เอวมาหฯ

กึ ปน ภควา สยเมว อตฺตโน สมฺมาสมฺพุทฺธภาวํ สาเธตีติ? สาเธติ มหากรุณาย อเญฺญสํ อวิสยโตฯ ตตฺถ ‘‘เอโกมฺหิ สมฺมาสมฺพุทฺธ, สพฺพาภิภู สพฺพวิทูหมสฺมี’’ติอาทีนิ (ม. นิ. ๒.๓๔๑; มหาว. ๑๑) สุตฺตปทานิ, อิทเมว จ ‘‘อภิเญฺญยฺย’’นฺติอาทิ สุตฺตปทํ เอตสฺส อตฺถสฺส สาธกํฯ ตตฺถ **อภิเญฺญยฺย**นฺติ อิมินา ทุกฺขสจฺจมาห, **ภาเวตพฺพ**นฺติ มคฺคสจฺจํฯ **จ**-สทฺท ป เนตฺถ อวุตฺตสมุจฺจยตฺถ, เตน สจฺฉิกาตพฺพสฺส คหณํ เวทิตพฺพํฯ อถ วา **อภิเญฺญยฺย**นฺติ อิมิ นาว ปาริเสสญาเยน ปริเญฺญยฺยธมฺม สจฺฉิกาตพฺพธมฺม จ ทเสฺสติฯ **ตสฺมา พุทฺธสฺมี**ติ ยสฺ มา จตฺตาริ สจฺจานิ มยา พุทฺธานิ, สจฺจวินิมุตฺตญฺจ กิญฺจิ เญยฺยํ นตฺถิ, ตสฺมา สพฺพมฺปิ เญยฺยํ พุทฺธสฺมิ, อพฺภญฺญาสินฺติ อตฺถฯ **เสลสุตฺตฏฺฐกถายํ** ปน อิทํ วุตฺตํ –

‘‘อภิเญฺญยฺยนฺติ วิชฺชา จ วิมุตฺติ จฯ ภาเวตพฺพํ มคฺคสจฺจํฯ ปหาตพฺพํ สมุทยสจฺจํฯ เหตุวจเนน ปน ผลสิทฺธิโต เตสํ ผลานิ นิโรธสจฺจทุกฺขสจฺจานิปิ วุตฺตา

เนว โหนฺติฯ เอวํ สจฺฉิกาตพฺพํ สจฺฉิกตํ, ปริญฺญาตพฺพํ ปริญฺญาตนฺติ อิทเมฺปตฺถ สงฺคหิตเมวาติ จตุสจฺจภาวนํ จตุสจฺจภาวนาผลญฺจ วิมุตฺติํ ทเสฺสโนฺต 'พุชฺฌิตพฺพํ พุชฺฌิตฺวา พุโทฺธ ชาโตสฺมี'ติ ยุตฺตเหตุนา พุทฺธภาวํ สาเธตี''ติ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๙๙)ฯ

ตตฺถ **วิชฺชา**ติ มคฺควิชฺชา วุตฺตา อุกฺกฏฺฐนิเทฺทเสนฯ **วิมุตฺตี**ติ ผลวิมุตฺติฯ กามเญฺจตฺถ มคฺควิชฺชาปิ ภาเวตพฺพภาเวน คหิตา, สเพฺพปิ ปน สภาวธมฺมา อภิเญฺญยฺยาติ วิชฺชาย อภิเญฺญยฺยภาโว วุโตฺตฯ อิมินาว นเยน สเพฺพสมฺปิ อภิเญฺญยฺยภาโว วุโตฺต เอวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ผเลน วินา เหตุภาวเสฺสว อภาวโต เหตุวจเนน ผลสิทฺธิ วุตฺตาติ เวทิตพฺพํฯ นิโรธสฺส หิ สมฺปาปเนน มคฺคสฺส เหตุภาโว, ทุกฺขสฺส นิพฺพตฺตเนน ตณฺหาย สมุทยภาโวติฯ

เอวํ สจฺจวเสน สามญฺญโต วุตฺตมตฺถํ ทฺวารารมฺมเณหิ สทฺธิํ ทฺวารปฺปวตฺตธเมฺมหิ เจว ขนฺธาทีหิ จ สจฺจวเสเนว วิภชิตฺวา ทเสฺสตุํ **''อปิจา''**ติอาทิ อารทฺธํฯ **มูลการณภาเวนา**ติ สเนฺตสุปิ อวิชฺชาทีสุ อเญฺญสุ การเณสุ เตสมฺปิ มูลภูตการณภาเวนฯ ตณฺหา หิ กมฺมสฺส วิจิตฺตภาวเหตุโต สหายภาวูปคมนโต จ ทุกฺขวิจิตฺตตาย ปธานการณํฯ **สมุฏฺฐาปิกา**ติ อุปฺปาทิกาฯ **ปุริมตณฺหา**ติ ปุริมภวสิทฺธา ตณฺหาฯ **อุภินฺนน**ฺติ จกฺขุสฺส ตํสมุทยสฺส จฯ **อปฺปวตฺตี**ติ อปฺปวตฺตินิมิตฺตํฯ **นิโรธปฺปชานนา**ติ สจฺฉิกิริยาภิสมยวเสน นิโรธสฺส ปฏิวิชฺฌนาฯ **เอเกกปทุทฺธาเรนา**ติ ''จกฺขุํ จกฺขุสมุทโย จกฺขุนิโรโธ''ติอาทินา เอเกกโกฏฺฐาสนิทฺธารเณนฯ ตณฺหายปิ ปริเญฺญยฺยภาวสพฺภาวโต อุปาทานกฺขโนฺธคฺคตฺตา สงฺขารทุกฺขภาวโต จ ทุกฺขสจฺจสงฺคหํ ทเสฺสตุํ **''รูปตณฺหาทโย ฉ ตณฺหากายา''**ติ วุตฺตํ, ตสฺมา วตฺตมานภเว ตณฺหา ขนฺธปริยาปนฺนตฺตา สงฺขารทุกฺขภาวโต จ ทุกฺขสจฺจํฯ ยสฺมิํ ปน อตฺตภาเว สา อุปฺปชฺชติ, ตสฺส อตฺตภาวสฺส มูลการณภาเวน สมุฏฺฐาปิกา ปุริมภวสิทฺธา ตณฺหา สมุทยสจฺจนฺติ คเหตพฺพาฯ

กสิณานีติ กสิณารมฺมณิกชฺฌานานิฯ **ทฺวตฺติํสาการา**ติ ทฺวตฺติํส โกฏฺฐาสา ตทารมฺมณชฺฌานานิ จฯ **นว ภวา**ติ กามภโว รูปภโว อรูปภโว สญฺญีภโว อสญฺญีภโว เนวสญฺญีนาสญฺญีภโว เอกโวการภโว จตุโวการภโว ปญฺจโวการภโวติ นว ภวาฯ ตตฺถ ภวตีติ ภโว, กามราคสงฺขาเตน กาเมน ยุโตฺต ภโว, กามสงฺขาโต วา ภโว **กามภโว,** เอกาทส กามาวจรภูมิโยฯ กาเม ปหาย รูปราคสงฺขาเตน รูเปน ยุโตฺต ภโว, รูปสงฺขาโต วา ภโว **รูปภโว,** โสฬส รูปาวจรภูมิโยฯ กามญฺจ รูปญฺจ ปหาย อรูปราคสงฺขาเตน อรูเปน ยุโตฺต ภโว, อรูปสงฺขาโต วา ภโว **อรูปภโว,** จตโสฺส อารุปฺปภูมิโยฯ สญฺญาวตํ ภโว **สญฺญีภโว,** สญฺญา วา เอตฺถ ภเว อตฺถีติ สญฺญีภโว, โส กามภโว จ อสญฺญีภวมุโตฺต รูปภโว จ เนวสญฺญีนาสญฺญีภวมุโตฺต อรูปภโว จ โหติฯ น สญฺญีภโว **อสญฺญีภโว,** โส รูปภเวกเทโสฯ โอฬาริกตฺตาภาวโต เนวสญฺญา, สุขุมตฺตสฺส สพฺภาวโต นาสญฺญาติ เนวสญฺญานาสญฺญา, ตาย ยุโตฺต ภโว **เนวสญฺญานาสญฺญาภโว**ฯ อถ วา โอฬาริกาย สญฺญาย อภาวา สุขุมาย จ ภาวา เนวสญฺญา นาสญฺญา อสฺมิํ ภเวติ เนวสญฺญานาสญฺญาภโว, โส อรูปภเวกเทโสฯ เอเกน รูปกฺขเนฺธน โวกิโณฺณ ภโว, เอเกน วา โวกาโร อสฺส ภวสฺสาติ **เอกโวการภโว,** โส อสญฺญีภโวฯ จตูหิ อรูปกฺขเนฺธหิ โวกิโณฺณ ภโว, จตูหิ วา โวกาโร อสฺส ภวสฺสาติ **จตุโวการภโว,** โส อรูปภโว เอวฯ ปญฺจหิ ขเนฺธหิ โวกิโณฺณ ภโว, ปญฺจหิ วา โวกาโร อสฺส ภวสฺสาติ **ปญฺจโวการภโว,** โส กามภโว จ รูปภเวกเทโส จ โหติฯ **โวกาโร**ติ วา ขนฺธานเมตมธิวจนํ, ตสฺมา เอโก โวกาโร อสฺส ภวสฺสาติ เอกโวการภโวติ เอวมาทินาเปตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **จตฺตาริ ฌานานี**ติ อคฺคหิตารมฺมณวิเสสานิ จตฺตาริ รูปาวจรชฺฌานานิฯ วิปากชฺฌานานํ วา เอตํ คหณํฯ เอตฺถ จ กุสลธมฺมานํ อุปนิสฺสยภูตา ตณฺหาสมุฏฺฐาปิกา ปุริมตณฺหาติ เวทิตพฺพาฯ กิ

ริยธมฺมานํ ปน ยตฺถ เต กิริยธมฺมา อุปฺปชฺชนฺติ, ตสฺส อตฺตภาวสฺส การณภูตา ตณฺหาฯ **อนุโลมโต**ติ เอตฺถ ‘‘สงฺขารา ทุกฺขสจฺจํ, อวิชฺชา สมุทยสจฺจ’’นฺติ อิมินา อนุกฺกเมน โย เชตพฺพํฯ

อนุพุโทฺธติ พุชฺฌิตพฺพธมฺมสฺส อนุรูปโต พุโทฺธฯ **เตนา**ติ ยสฺมา สามญฺญโต วิเสสโต จ เอเกกปทุทฺธาเรน สพฺพธเมฺม พุโทฺธ, ตสฺมา วุตฺตํฯ กึ วุตฺตนฺติ อาห **‘‘สมฺมา สามญฺจ สพฺพธมฺมานํ พุทฺธตฺตา’’**ติ, สพฺพสฺสปิ เญยฺยสฺส สพฺพาการโต อวิปรีตํ สยเมว อภิสมฺพุทฺธตฺตาติ อโตฺถฯ อิมินาสฺส ปโรปเทสรหิตสฺส สพฺพากาเรน สพฺพธมฺมาวโพธนสมตฺถสฺส อากงฺขปฺปฏิพทฺธวุตฺติโน อนาวรณญาณสงฺขาตสฺส สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส อธิคโม ทสฺสิโตฯ

นนุ จ สพฺพญฺญุตญฺญาณโต อญฺญํ อนาวรณญาณํ, อญฺญถา ‘‘ฉ อสาธารณญาณานิ พุทฺธญาณานี’’ติ วจนํ วิรุเชฺฌยฺยาติ? น วิรุชฺฌติ วิสยปฺปวตฺติเภทวเสน อเญฺญหิ อสาธารณภาวทสฺสนตฺถํ เอกเสฺสว ญาณสฺส ทฺวิธา วุตฺตตฺตาฯ เอกเมว หิ ตํ ญาณํ อนวเสสสงฺขตาสงฺขตสมฺมุติธมฺมวิสยตาย สพฺพญฺญุตญฺญาณํ, ตตฺถ จ อาวรณาภาวโต นิสฺสงฺคจารมุปาทาย อนาวรณญาณนฺติ วุตฺตํฯ ยถาห **ปฏิสมฺภิทายํ** (ปฏิ. ม. ๑.๑๑๙) ‘‘สพฺพํ สงฺขตมสงฺขตํ อนวเสสํ ชานาตีติ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ, ตตฺถ อาวรณํ นตฺถีติ อนาวรณญาณ’’นฺติอาทิฯ ตสฺมา นตฺถิ เนสํ อตฺถโต เภโท, เอกเนฺตน เจตํ เอวมิจฺฉิตพฺพํฯ อญฺญถา สพฺพญฺญุตานาวรณญาณานํ สาธารณตา อสพฺพธมฺมารมฺมณตา จ อาปเชฺชยฺยฯ น หิ ภควโต ญาณสฺส อณุมตฺตมฺปิ อาวรณํ อตฺถิ, อนาวรณญาณสฺส อสพฺพธมฺมารมฺมณภาเว ยตฺถ ตํ น ปวตฺตติ, ตตฺถาวรณสพฺภาวโต อนาวรณภาโวเยว น สิยาฯ อถ วา ปน โหตุ อญฺญเมว อนาวรณญาณํ สพฺพญฺญุตญฺญาณโต, อิธ ปน สพฺพตฺถ อปฺปฏิหตวุตฺติตาย อนาวรณญาณนฺติ สพฺพญฺญุตญฺญาณเมว อธิเปฺปตํ, ตสฺส จาธิคมเนน ภควา สพฺพญฺญู สพฺพวิทู สมฺมาสมฺพุโทฺธติ จ วุจฺจติ น สกึเยว สพฺพธมฺมาวโพธนโตฯ ตถา จ วุตฺตํ **ปฏิสมฺภิทายํ** (ปฏิ. ม. ๑.๑๖๒) ‘‘วิโมกฺขนฺติกเมตํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ โพธิยา มูเล สห สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส ปฏิลาภา สจฺฉิกา ปญฺญตฺติ ยทิทํ พุโทฺธ’’ติฯ สพฺพธมฺมาวโพธนสมตฺถญาณสมธิคเมน หิ ภควโต สนฺตาเน อนวเสสธเมฺม ปฏิวิชฺฌิตุํ สมตฺถตา อโหสีติฯ

เอตฺถาห – กึ ปนิทํ ญาณํ ปวตฺตมานํ สกึเยว สพฺพสฺมึ วิสเย ปวตฺตติ, อุทาหุ กเมนาติฯ กิเญฺจตฺถ – ยทิ ตาว สกึเยว สพฺพสฺมึ วิสเย ปวตฺตติ, อตีตานาคตปจฺจุปฺปนฺนอชฺฌตฺตพหิทฺธาทิเภทภินฺนานํ สงฺขตธมฺมานํ อสงฺขตสมฺมุติธมฺมานญฺจ เอกชฺฌํ อุปฏฺฐาเน ทูรโต จิตฺตปฏํ เปกฺขนฺตสฺส วิย ปฏิวิภาเคนาวโพโธ น สิยา, ตถา สติ ‘‘สเพฺพ ธมฺมา อนตฺตา’’ติ วิปสฺสนฺตานํ อนตฺตากาเรน วิย สพฺพธมฺมา อนิรูปิตรูเปน ภควโต ญาณสฺส วิสยา โหนฺตีติ อาปชฺชติฯ เยปิ ‘‘สพฺพเญฺญยฺยธมฺมานํ ฐิตลกฺขณวิสยํ วิกปฺปรหิตํ สพฺพกาลํ พุทฺธานํ ญาณํ ปวตฺตติ, เตน เต สพฺพวิทูติ วุจฺจนฺติ, เอวญฺจ กตฺวา ‘จรํ สมาหิโต นาโค, ติฏฺฐโนฺตปิ สมาหิโต’ติ อิทมฺปิ วจนํ สุวุตฺตํ โหตี’’ติ วทนฺติ, เตสมฺปิ วุตฺตโทสา นาติวตฺติ, ฐิตลกฺขณารมฺมณตาย จ อตีตานาคตสมฺมุติธมฺมานํ ตทภาวโต เอกเทสวิสยเมว ภควโต ญาณํ สิยา, ตสฺมา สกึเยว ญาณํ ปวตฺตตีติ น ยุชฺชติฯ

อถ กเมน สพฺพสฺมึ วิสเย ญาณํ ปวตฺตตีติฯ เอวมฺปิ น ยุชฺชติฯ น หิ ชาติภูมิสภาวาทิวเสน ทิสาเทสกาลาทิวเสน จ อเนกเภทภิเนฺน เญเยฺย กเมน คยฺหมาเน ตสฺส อนวเสสปฺปฏิเวโธ สมฺภวติ อปริยนฺตภาวโต เญยฺยสฺสฯ เย ปน ‘‘อตฺถสฺส อวิสํวาทนโต เญยฺยสฺส เอกเทสํ ปจฺจกฺขํ กตฺวา เสเสปิ เอวนฺติ อธิมุจฺจิตฺวา ววตฺถาปเนน สพฺพญฺญู ภควา, ตญฺจ

ญาณํ น อนุมานญาณํ สํสยาภาวโตฯ สํสยานุพทฺธญฺหิ โลเก อนุมานญาณ''นฺติ วทนฺติ, เต สมฺปิ ตํ น ยุตฺตํฯ สพฺพสฺส หิ อปฺปจฺจกฺขภาเว อตฺถาวิสํวาทเนน เญยฺยสฺส เอกเทสํ ปจฺจกฺขํ กตฺวา เสเสปิ เอวนฺติ อธิมุจฺจิตฺวา ววตฺถาปนสฺส อสมฺภวโตฯ ยญฺหิ ตํ เสสํ, ตํ อปฺปจฺจกฺขนฺติฯ

อถ ตมฺปิ ปจฺจกฺขํ ตสฺส เสสภาโว เอว น สิยาติ? สพฺพเมตํ อการณํฯ กสฺมา? อวิสยวิจารณภาวโตฯ วุตฺตเญฺหตํ ภควตา – ''พุทฺธวิสโย, ภิกฺขเว, อจิเนฺตโยฺย น จิเนฺตตโพฺพ, โย จิเนฺตยฺย, อุมฺมาทสฺส วิฆาตสฺส ภาคี อสฺสา''ติ (อ. นิ. ๔.๗๗)ฯ อิทํ ปเนตฺถ สนฺนิฎฺฐานํ – ยํ กิญฺจิ ภควตา ญาตุํ อิจฺฉิตํ สกลํ เอกเทโส วา, ตตฺถ ตตฺถ อปฺปฎิหตวุตฺติตาย ปจฺจกฺขโต ญาณํ ปวตฺตติ นิจฺจสมาธานญฺจ วิเกฺขปาภาวโตฯ ญาตุํ อิจฺฉิตสฺส จ สกลสฺส อวิสยภาเว ตสฺส อากงฺขปฺปฎิพทฺธวุตฺติตา น สิยา, เอกเนฺตเนวสฺสา อิจฺฉิตพฺพา ''สเพฺพ ธมฺมา พุทฺธสฺส ภควโต อาวชฺชนปฺปฎิพทฺธา อากงฺขปฺปฎิพทฺธา มนสิการปฺปฎิพทฺธา จิตฺตุปฺปาทปฺปฎิพทฺธา''ติ (มหานิ. ๖๙; ปฎิ. ม. ๓.๕) วจนโตฯ อตีตานาคตวิสยมฺปิ ภควโต ญาณํ อนุมานาคมตกฺกคหณวิรหิตตฺตา ปจฺจกฺขเมวฯ

นนุ จ เอตสฺมิมฺปิ ปเกฺข ยทา สกลํ ญาตุํ อิจฺฉิตํ, ตทา สกิํเยว สกลวิสยตาย อนิรูปิตรูเปน ภควโต ญาณํ ปวเตฺตยฺยาติ วุตฺตโทสา นาติวตฺติเยวาติ? น, ตสฺส วิโสธิตตฺตาฯ วิโสธิโต หิ โส พุทฺธวิสโย อจิเนฺตโยฺยติฯ อญฺญถา ปจฺจฺรชนญาณสมานวุตฺติตาย พุทฺธานํ ภควนฺตานํ ญาณสฺส อจิเนฺตยฺยตา น สิยา, ตสฺมา สกลธมฺมารมฺมณมฺปิ ตํ เอกธมฺมารมฺมณํ วิย สุววตฺถาปิเตเยว เต ธเมฺม กตฺวา ปวตฺตตีติ อิทเมตฺถ อจิเนฺตยฺยํ, ''ยาวตกํ เญยฺยํ, ตาวตกํ ญาณํฯ ยาวตกํ ญาณํ, ตาวตกํ เญยฺยํฯ เญยฺยปริยนฺติกํ ญาณํ, ญาณปริยนฺติกํ เญยฺย''นฺติ (ปฎิ. ม. ๓.๕) เอวเมกชฺฌํ วิสุํ สกิํ กเมน วา อิจฺฉานุรูปํ สมฺมา สามํ สพฺพธมฺมานํ พุทฺธตฺตา สมฺมาสมฺพุโทฺธฯ

วิชฺชาหีติ เอตฺถ วินฺทิยํ วินฺทตีติ วิชฺชา, ยาถาวโต อุปลพฺภตีติ อโตฺถฯ อตฺตโน วา ปฎิปกฺขสฺส วิชฺฌนเฎฺฐน วิชฺชา, ตโมกฺขนฺธาทิกสฺส ปทาลนเฎฺฐนาติ อโตฺถฯ ตโต เอว อตฺตโน วิสยสฺส วิทิตกรณเฎฺฐนปิ วิชฺชาฯ **สมฺปนฺนตฺตา**ติ สมนฺนาคตตฺตา ปริปุณฺณตฺตา วา, อวิกลตฺตาติ อโตฺถฯ **ตตฺรา**ติ อมฺพฎฺฐสุเตฺตฯ **มโนมยิทฺธิยา**ติ เอตฺถ ''อิธ ภิกฺขุ อิมมฺหา กายา อญฺญํ กายํ อภินิมฺมินาติ รูปิํ มโนมยํ สพฺพงฺคปจฺจงฺคํ อหีนินฺทฺริย''นฺติ (ที. นิ. ๑.๒๓๖) อิมินา นเยน อาคตา อิทฺธิ สรีรพฺภนฺตเร อญฺญเสฺสว ฌานมเนน นิพฺพตฺตตฺตา มโนมยสฺส สรีรสฺส นิพฺพตฺติวเสน ปวตฺตา มโนมยิทฺธิ นามฯ **ฉ อภิญฺญา**ติ อาสวกฺขยญาเณน สทฺธิํ อิทฺธิวิธาทิกา ปญฺจาภิญฺญาโยฯ ติสฺสนฺนํ อฎฺฐนฺนญฺจ วิชฺชานํ ตตฺถ ตตฺถ สุเตฺต คหณํ เวเนยฺยชฺฌาสยวเสนาติ ทฎฺฐพฺพํฯ **สตฺต สทฺธมฺมา** นาม สทฺธา หิรี โอตฺตปฺปํ พาหุสจฺจํ วีริยํ สติ ปญฺญา จฯ เย สนฺธาย วุตฺตํ ''อิธ ภิกฺขุ สโทฺธ โหติ, หิริมา, โอตฺตปฺปี, พหุสฺสุโต, อารทฺธวีริโย, อุปฎฺฐิตสฺสติ, ปญฺญวา โหตี''ติ (ที. นิ. ๓.๓๓๐)ฯ **จตฺตาริ ฌานานี**ติ ยานิ กานิจิ จตฺตาริ รูปาวจรชฺฌานานิฯ

กสฺมา ปเนตฺถ สีลาทโยเยว ปนฺนรส ''จรณ''นฺติ วุตฺตาติ โจทนํ สนฺธายาห **''อิเมเยว หี''**ติอาทิฯ เตน เตสํ สิกฺขตฺตยสงฺคหโต นิพฺพานุปคมเน เอกํสโต สาธนภาวมาหฯ อิทานิ ตทตฺถสาธนาย อาคมํ ทเสฺสโนฺต **''ยถาหา''**ติอาทิมาหฯ ***ภควา***ติอาทิ วุตฺตเสฺสวตฺถสฺส นิคมนวเสน วุตฺตํฯ นนุ จายํ วิชฺชาจรณสมฺปทา สาวเกสฺปิ ลพฺภตีติ? กิญฺจาปิ ลพฺภติ, น ปน ตถา, ยถา ภควโตติ ทเสฺสตุํ **''ตตฺถ วิชฺชาสมฺปทา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ อาสวกฺขยวิชฺชาย สพฺพญฺญุภาวสิทฺธิโต อาห **''วิชฺชาสมฺปทา ภควโต สพฺพญฺญุตํ ปูเรตฺวา ฐิตา''**ติฯ จตูสุ

ฌาเนสุ อโนฺตคธภาเวน จรณธมฺมปริยาปนฺนตฺตา กรุณาพฺรหฺมวิหารสฺส ยถารหํ ตสฺส จ มหากรุณาสมาปตฺติวเสน อสาธารณสภาวสฺส ภควติ อุปลพฺภนโต อาห **"จรณสมฺปทา มหาการุณิกตํ ปูเรตฺวา ฐิตา"**ติฯ ยถา สตฺตานํ อนตฺถํ ปริวชฺชตฺวา อเตฺถ นิโยชนํ ปญฺญาย วินา น โหติ, เอวํ เนสํ อตฺถานตฺถชานนํ สตฺถุ กรุณาย วินา น โหตีติ อุภยมฺปิ อุภยตฺถ สกิจฺจกเมว สิยาฯ ยตฺถ ปน ยสฺสา ปธานภาโว, ตํ ทเสฺสตุํ **"โส สพฺพญฺญุตายา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **ยถา ตํ วิชฺชาจรณสมฺปโนฺน**ติ เอตฺถ **ตนฺ**ติ นิปาตมตฺตํ, ยถา อโญฺญปิ วิชฺชาจรณสมฺปโนฺน นิโยเชติ, ตถา อยนฺติ อโตฺถฯ เตน วิชฺชาจรณสมฺปนฺนเสฺสวายํ อาเวณิกา ปฏิปตฺตีติ ทเสฺสติฯ สาปนายํ สตฺถุ วิชฺชาจรณสมฺปทา สาสนสฺส นิยฺยานิกตาย สาวกานํ สมฺมาปฏิปตฺติยา เอกนฺตการณนฺติ ทเสฺสตุํ **"เตนสฺสา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อตฺตนฺตปาทโย**ติ **อาทิ**-สเทฺทน ปรนฺตปอุภยนฺตปา คหิตาฯ เสสํ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

เอตฺถ จ วิชฺชาสมฺปทาย สตฺถุ ปญฺญามหตฺตํ ปกาสิตํ โหติ, จรณสมฺปทาย กรุณามหตฺตํฯ เตสุ ปญฺญาย ภควโต ธมฺมรชฺชปฺปตฺติ, กรุณาย ธมฺมสํวิภาโคฯ ปญฺญาย สํสารทุกฺขนิพฺพิทา, กรุณาย สํสารทุกฺขสหนํฯ ปญฺญาย ปรทุกฺขปริชานนํ, กรุณาย ปรทุกฺขปติการารมฺภฯ ปญฺญาย ปรินิพฺพานาภิมุขภาโว, กรุณาย ตทธิคโมฯ ปญฺญาย สยํ ตรณํ, กรุณาย ปเรสํ ตารณํฯ ปญฺญาย พุทฺธภาวสิทฺธิ, กรุณาย พุทฺธกิจฺจสิทฺธิฯ กรุณาย วา โพธิสตฺตภูมิยํ สํสาราภิมุขภาโว, ปญฺญาย ตตฺถ อนภิรติ, ตถา กรุณาย ปเรสํ อภิํสาปนํ, ปญฺญาย สยํ ปเรหิ อภายนํฯ กรุณาย ปรํ รกฺขโนฺต อตฺตานํ รกฺขติ, ปญฺญาย อตฺตานํ รกฺขโนฺต ปรํ รกฺขติฯ ตถา กรุณาย อปรนฺตโป, ปญฺญาย อนตฺตนฺตโป, เตน อตฺตหิตาย ปฏิปนฺนาทีสุ จตูสุ ปุคฺคเลสุ จตุตฺถปุคฺคลภาโว สิโทฺธ โหติฯ ตถา กรุณาย โลกนาถตา, ปญฺญาย อตฺตนาถตาฯ กรุณาย จสฺส นินฺนตาภาโว, ปญฺญาย อุนฺนมาภาโวฯ ตถา กรุณาย สพฺพสเตฺตสุ ชนิตานุคฺคโห, ปญฺญานุคตตฺตา น จ น สพฺพตฺถ วิรตฺตจิโตฺต, ปญฺญาย สพฺพธเมฺมสุ วิรตฺตจิโตฺต, กรุณานุคตตฺตา น จ น สพฺพสตฺตานุคฺคหาย ปวโตฺตฯ ยถา หิ กรุณา ภควโต สิเนหโสกวิรหิตา, เอวํ ปญฺญา อหํการมมํการวินิมุตฺตาติ อญฺญมญฺญวิโสธิตา ปรมวิสุทฺธา คุณวิเสสา วิชฺชาจรณสมฺปทาหิ ปกาสิตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

อิทานิ **สุคโต**ติ อิมสฺส อตฺถํ ทเสฺสโนฺต อาห **"โสภนคมนตฺตา"**ติอาทิฯ ''คเต ฐิเต''ติ อาทีสุ คมนมฺปิ คตนฺติ วุจฺจตีติ อาห **"คมนมฺปิ หิ คตนฺติ วุจฺจตี"**ติฯ **โสภน**นฺติ สุภํ, สุภภาโว วิสุทฺธตาย, วิสุทฺธตา โทสวิคเมนาติ อาห **"ปริสุทฺธมนวชฺช"**นฺติฯ คมนญฺจ นาม พหุวิธนฺติ อิธาธิเปฺปตํ คมนํ ทเสฺสโนฺต **"อริยมโคฺค"**ติ อาหฯ โส หิ นิพฺพานสฺส คติ อธิคโมติ จ กตฺวา คตํ คมนนฺติ จ วุจฺจติฯ อิทานิ ตเสฺสว คมเน การณํ ทเสฺสตุํ **"เตน เหสา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เขมํ ทิส**นฺติ นิพฺพานํฯ **อสชฺชมาโน**ติ ปริปนฺถาภาเวน สุคติคมเนปิ อสชฺชโนฺต สงฺคํ อกโรโนฺต, ปเคว อิตรตฺถฯ อถ วา เอกาสเน นิสีทิตฺวา ขิปฺปาภิญฺญาวเสเนว จตุนฺนมฺปิ มคฺคานํ ปฏิลทฺธภาวโต อสชฺชมาโน อพชฺฌโนฺต คโตฯ ยํ คมนํ คจฺฉโนฺต สพฺพคมนตฺถํ อาวหติ, สพฺพญฺจ อนุตฺตรํ สมฺปตฺตึ อาวหติ, ตเทว โสภนํ นาม, เตน จ ภควา คโตติ อาห **"อิติ โสภนคมนตฺตา สุคโต"**ติ โสภนโตฺถ สุสโทฺทติ กตฺวาฯ

อสุนฺทรานํ ทุกฺขานํ สงฺขารปฺปวตฺตีนํ อภาวโต อจฺจนฺตสุขตฺตา เอกนฺตโต สุนฺทรํ นาม อสงฺขตา ธาตูติ อาห **"สุนฺทรเญฺจส ฐานํ คโต อมตํ นิพฺพาน"**นฺติฯ เตนาห ภควา ''นิพฺพานํ ปรมํ สุข''นฺติ (ม. นิ. ๒.๒๑๕; ธ. ป. ๒๐๓-๒๐๔)ฯ **สมฺมา**ติ สุฏฺฐุฯ สุฏฺฐุ คมนญฺจ นาม ปฏิปเกฺขน อนภิภูตสฺส คมนนฺติ อาห **"ปหีเน กิเลเส ปุน อปจฺจาคจฺฉโนฺต"**ติ, ปหีนานํ ปุน อสมุทาจารวเสน อปจฺจาคจฺฉโนฺตฯ วุตฺตเมวตฺถํ อาคมํ ทเสฺสตฺวา วิภาเวโนฺต อาห

“วุตฺตเญฺจต”นฺติอาทิฯ **เอต**นฺติ เตน เตน มเคฺคน ปหีนกิเลสานํ ปุน อปจฺจาคมนํ, อิทญฺจ สิขาปฺปตฺตํ สมฺมาคมนํ, ยาย อาคมนียปฏิปทาย สิทฺธํ, สาปิ สมฺมาคมนเมวาติ เอวมฺปิ ภควา สุคโตติ ทเสฺสตุํ **“สมฺมา วา อาคโต”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สมฺมาปฏิปตฺติยา**ติ สมฺมาสโมฺพธิยา สมฺปาปเน อวิปรีตปฏิปตฺติยาฯ **สพฺพโลกสฺส หิตสุขเมว กโรนฺตา**ติ เอเตน มหาโพธิยา ปฏิปทา อวิภาเคน สพฺพสตฺตานํ สพฺพทา หิตสุขาวหภาเวเนว ปวตฺตตีติ ทเสฺสติฯ **สสฺสตํ อุเจฺฉทนฺติ อิเม อเนฺต อนุปคจฺฉโนฺต คโต**ติ เอเตน ปฏิจฺจสมุปฺปาทคตึ ทเสฺสติฯ **กามสุขํ อตฺตกิลมถนฺติ อิเม อนุปคจฺฉโนฺต คโต**ติ เอเตน อริยมคฺคคตึ ทเสฺสติฯ

ตตฺราติ ยุตฺตฏฺฐาเน ยุตฺตเสฺสว ภาสเนฯ นิปฺผาเทตเพฺพ สาเธตเพฺพ เจตํ ภุมฺมํฯ **อภูต**นฺติ อภูตตฺถํฯ อตฺถมุเขน หิ วาจาย อภูตตา ภูตตา วาฯ **อตจฺฉ**นฺติ ตเสฺสว เววจนํฯ **อนตฺถสํหิต**นฺติ ทิฏฺฐธมฺมิเกน สมฺปรายิเกน วา อนเตฺถน สํหิตํ **อนตฺถสํหิตํ,** อนตฺถาวหํฯ น อโตฺถติ อนโตฺถ, อตฺถสฺส ปฏิปโกฺข อภาโว จ, เตน สํหิตํ, ปิสุณวาจํ สมฺผปฺปลาปญฺจาติ อโตฺถฯ เอวเมตฺถ จตุพฺพิธสฺสปิ วจีทุจฺจริตสฺส สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ เอตฺถ จ ปฐมา วาจา สีลวนฺตํ ‘‘ทุสฺสีโล’’ติ, อจณฺฑาลาทึ ‘‘จณฺฑาโล’’ติอาทินา ภาสมานสฺส ทฏฺฐพฺพาฯ ทุติยา ทุสฺสีลํ ‘‘ทุสฺสีโล’’ติ, จณฺฑาลาทิเมว ‘‘จณฺฑาโล’’ติอาทินา อวินเยน ภาสมานสฺสฯ ตติยา เนรยิกาทิกสฺส เนรยิกาทิภาววิภาวนีกถา ยถา ‘‘อาปายิโก เทวทโตฺต เนรยิโก’’ติอาทิกาฯ จตุตฺถี ‘‘เวทวิหิเตน ยญฺญวิธินา ปาณาติปาตาทิกตํ สุคตึ อาวหตี’’ติ โลกสฺส พฺยาโมหนกถาฯ ปญฺจมี ภูเตน เปสุญฺญุปสํหารา กถาฯ ฉฏฺฐา ยุตฺตปตฺตฏฺฐาเน ปวตฺติตา ทานสีลาทิกถา เวทิตพฺพาฯ **เอวํ สมฺมา คทตฺตา**ติ ยถาวุตฺตํ อภูตาทึ วเชฺชตฺวา ภูตํ ตจฺฉํ อตฺถสํหิตํ ปิยํ มนาปํ ตโต เอว สมฺมา สุฏฺฐุ คทนโต สุคโตฯ อาปาถคมนมเตฺตน กสฺสจิ อปฺปิยมฺปิ หิ ภควโต วจนํ ปิยํ มนาปเมว อตฺถสิทฺธิยา โลกสฺส หิตสุขาวหตฺตาฯ เอตฺถ ปน ท-การสฺส ต-การํ กตฺวา ‘‘สุคโต’’ติ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ

อปโร นโย – โสภนํ คตํ คมนํ เอตสฺสาติ **สุคโต**ฯ ภควโต หิ เวเนยฺยชนุปสงฺกมนํ เอกเนฺตน เตสํ หิตสุขนิปฺผาทนโต โสภนํ ภทฺทกํฯ ตถา ลกฺขณานุพฺยญฺชนปฺปฏิมณฺฑิตรูปกายตาย ทุตวิลมฺพิตขลิตานุกฑฺฒนนิปฺปีฬนุกฺกุฏิกกุฏิลากุลตาทิโทสวิรหิตํ วิลาสิตราชหํสวสภวารณมิคราชคมนํ กายคมนํ ญาณคมนญฺจ วิปุลนิมฺมลกรุณาสติวีริยาทิคุณวิเสสหิตมภินีหารโต ยาว มหาโพธิ อนวชฺชตาย สตฺตานํ หิตสุขาวหตาย จ โสภนเมวฯ อถ วา สยมฺภูญาเณน สกลมฺปิ โลกํ ปริญฺญาภิสมยวเสน ปริชานโนฺต สมฺมา คโต อวคโตติ **สุคโต**ฯ ตถา โลกสมุทยํ ปหานาภิสมยวเสน ปชหโนฺต อนุปฺปตฺติธมฺมตํ อาปาเทโนฺต สมฺมา คโต อตีโตติ สุคโตฯ โลกนิโรธํ นิพฺพานํ สจฺฉิกิริยาภิสมยวเสน สมฺมา คโต อธิคโตติ สุคโตฯ โลกนิโรธคามินึ ปฏิปทํ ภาวนาภิสมยวเสน สมฺมา คโต ปฏิปโนฺนติ สุคโตฯ ตถา ยํ อิมสฺส สเทวกสฺส โลกสฺส ทิฏฺฐํ สุตํ มุตํ วิญฺญาตํ ปตฺตํ ปริเยสิตํ ญาตํ อนุวิจริตํ มนสา, สพฺพํ ตํ หตฺถตเล อามลกํ วิย สมฺมา ปจฺจกฺขโต คโต อพฺภญฺญาสีติ สุคโตฯ

อิทานิ **โลกวิทู**ติ อิมสฺส อตฺถํ ปกาเสโนฺต อาห **“สพฺพถา วิทิตโลกตฺตา”**ติอาทิฯ ตตฺถ **สพฺพถา**ติ สพฺพปฺปกาเรน, โย โย โลโก เยน เยน ปกาเรน เวทิตโพฺพ, เตน เตน ปกาเรนาติ อโตฺถฯ เต ปน ปกาเร ทเสฺสตุํ **“สภาวโต”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สภาวโต**ติ ทุกฺขสภาวโตฯ สโพฺพ หิ โลโก ทุกฺขสภาโวฯ ยถาห ‘‘สํขิเตฺตน ปญฺจุปาทานกฺขนฺธา ทุกฺขา’’ติฯ **สมุทยโต**ติ ยโต สมุเทติ, ตโต ตณฺหาทิโตฯ **นิโรธโต**ติ ยตฺถ โส นิรุชฺฌติ, ตโต วิสงฺขารโตฯ **นิโรธูปายโต**ติ เยน วิธินา โส นิโรโธ ปตฺตโพฺพ, ตโต อริยมคฺคโต อิโต อญฺญสฺส ปการสฺส อภาวาฯ อิติ ‘‘สพฺพถา โลกํ อเวที’’ติ วตฺวา ตทตฺถสาธกํ สุตฺตํ ทเสฺสโนฺต **“ยตฺถ

โข, อาวุโส’’ติอาทิมาหฯ อิทญฺจ สุตฺตํ ‘‘ยตฺถ โข, ภเนฺต, น ชายติ…เป…. น อุปปชฺชติ, สกฺกา นุ โข โส, ภเนฺต, คมเนน โลกสฺส อโนฺต ญาตุํ วา ทฏฺฐุํ วา ปาปุณิตุํ วา’’ติ (สํ. นิ. ๑.๑๐๗; อ. นิ. ๔.๔๕) โอกาสโลกสฺส คตึ สนฺธาย โรหิตเทวปุเตฺตน ปุโฏฺฐ ภควา อภาสิฯ ตตฺถ **น ชายตี**ติอาทินา อุชุกํ ชาติอาทีนิ ปฏิกฺขิปิตฺวา **น จวติ น อุปปชฺชตี**ติ ปททฺวเยน อปราปรํ จวนุปปตนานิ ปฏิกฺขิปติฯ เกจิ ปน ‘‘น ชายตีติอาทิ คพฺภเสยฺยกาทิวเสน วุตฺตํ, อิตรํ โอปปาติกวเสนา’’ติ วทนฺติฯ **ตนฺ**ติ ชาติอาทิรหิตํฯ **คมเนนา**ติ ปทสา คมเนนฯ **โลกสฺสนฺต**นฺติ สงฺขารโลกสฺส อนฺตภูตํ นิพฺพานํฯ **ญาเตยฺย**นฺติ ชานิตพฺพํฯ **ทเฏฺฐยฺย**นฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **ปเตฺตยฺย**นฺติ ปตฺตพฺพํฯ ‘‘ญาตายํ ทิฏฺฐายํ ปตฺตาย’’นฺติ วา ปาโฐ, ตตฺถ คมเนน โลกสฺสนฺตํ ญาตา อยํ ทิฏฺฐา อยํ ปตฺตา อยนฺติ น วทามีติ อโตฺถฯ **อย**นฺติ นิพฺพานตฺถิโกฯ

กามํ ปทสา คมเนน คนฺตฺวา โลกสฺสนฺตํ ญาตุํ ทฏฺฐุํ ปตฺตุํ วา น สกฺกา, อปิ จ ปริมิตปริจฺฉินฺนฏฺฐาเน ตํ ปญฺญาเปตฺวา ทเสฺสมีติ ทเสฺสโนฺต **‘‘อปิ จา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **พฺยามมเตฺต กเฬวเร**ติ พฺยามปฺปมาเณ อตฺตภาเวฯ อิมินา รูปกฺขนฺธํ ทเสฺสติฯ **สสญฺญิมฺหี**ติ สญฺญาย สหิเตฯ อิมินา สญฺญาสีเสน เวทนาทโย ตโย ขเนฺธ ทเสฺสติ สญฺญาสหิตตฺตา เอวฯ **สมนเก**ติ สวิญฺญาณเกติ อโตฺถฯ อิมินา วิญฺญาณกฺขนฺธํ ทเสฺสติ, อวิญฺญาณเก ปน อุตุสมุฏฺฐานรูปสมุทายมเตฺต ปญฺญาเปตุํ น สกฺกาติ อธิปฺปาโยฯ **โลก**นฺติ ขนฺธาทิโลกํฯ **โลกนิโรธ**นฺติ ตสฺส โลกสฺส นิรุชฺฌนํ นิพฺพานเมว วาฯ นิพฺพานมฺปิ หิ ขเนฺธ ปฏิจฺจ ปญฺญาปนโต สรีรสฺมึเยว ปญฺญาเปติฯ อเทสมฺปิ หิ ตํ เยสํ นิโรโธ, เตสํ วเสน เทสโตปิ อุปจารวเสน นิทฺทิสียติ ยถา ‘‘จกฺขุํ โลเก ปิยรูปํ สาตรูปํ, เอเตฺถสา ตณฺหา ปหียมานา ปหียติ, เอตฺถ นิรุชฺฌมานา นิรุชฺฌตี’’ติ (ที. นิ. ๒.๔๐๑; ม. นิ. ๑.๑๓๔; วิภ. ๒๐๔)ฯ

คมเนนาติ ปากติกคมเนนฯ **โลกสฺสโนฺต**ติ สงฺขารโลกสฺส อโนฺต อนฺตกิริยาย เหตุภูตํ นิพฺพานํฯ **กุทาจน**นฺติ กทาจิปิฯ **อปฺปตฺวา**ติ อคฺคมเคฺคน อนธิคนฺตฺวาฯ **ปโมจน**นฺติ ปมุตฺติ นิสฺสรณํฯ **ตสฺมา**ติ ยสฺมา โลกนฺตํ อปฺปตฺวา วฏฺฏทุกฺขโต มุตฺติ นตฺถิ, ตสฺมาฯ **หเว**ติ นิปาตมตฺตํฯ **โลกวิทู**ติ สภาวาทิโต สพฺพํ โลกํ วิชานโนฺตฯ **สุเมโธ**ติ สุนฺทรปโญฺญฯ **โลกนฺตคู**ติ ปริญฺญาภิสมเยน โลกํ วิทิตฺวา ปหานาภิสมเยน โลกนฺตคูฯ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส ปรินิฏฺฐิตตฺตา **วุสิตพฺรหฺมจริโย**ฯ สเพฺพสํ กิเลสานํ สมิตตฺตา จตุสจฺจธมฺมานํ วา อภิสมิตตฺตา **สมิตาวี**ฯ **นาสีสตี**ติ น ปเตฺถติ, ยถา อิมํ โลกํ, เอวํ ปรญฺจ โลกํ นาสีสติ อปฺปฏิสนฺธิกตฺตาฯ

เอวํ ยทิปิ โลกวิทุตา อนวเสสโต ทสฺสิตา สภาวาทิโต ทสฺสิตตฺตา, โลโก ปน เอกเทเสเนว วุโตฺตติ ตํ อนวเสสโต ทเสฺสตุํ **‘‘อปิ จ ตโย โลกา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ อินฺทฺริยพทฺธานํ ขนฺธานํ สมูโห สนฺตาโน จ **สตฺตโลโก**ฯ รูปาทีสุ สตฺตวิสตฺตตาย สโตฺต, โลกียติ เอตฺถ กุสลากุสลํ ตพฺพิปาโก จาติ โลโกฯ อนินฺทฺริยพทฺธานํ รูปาทีนํ สมูโห สนฺตาโน จ **โอกาสโลโก** โลกียนฺติ เอตฺถ ชงฺคมา ถาวรา จ เตสญฺจ โอกาสภูโตติ กตฺวาฯ ตทาธารตาย เหส ‘‘ภาชนโลโก’’ติปิ วุจฺจติฯ อุภเยปิ ขนฺธา **สงฺขารโลโก** ปจฺจเยหิ สงฺขรียนฺติ ลุชฺชนฺติ ปลุชฺชนฺติ จาติฯ **อาหารฏฺฐิติกา**ติ ปจฺจยฏฺฐิติกา, ปจฺจยายตฺตวุตฺติกาติ อโตฺถฯ ปจฺจยโตฺถ เหตฺถ อาหารสโทฺท ‘‘อยมาหาโร อนุปฺปนฺนสฺส วา กามจฺฉนฺทสฺส อุปฺปาทายา’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๕.๒๓๒) วิยฯ เอวญฺหิ ‘‘สเพฺพ สตฺตา’’ติ อิมินา อสญฺญสตฺตาปิ ปริคฺคหิตา โหนฺติฯ สาปนายํ อาหารฏฺฐิติกตา นิปฺปริยายโต สงฺขารธโมฺม, น สตฺตธโมฺมติ อาห **‘‘อาหารฏฺฐิติกาติ อาคตฏฺฐาเน สงฺขารโลโก เวทิตโพฺพ’’**ติฯ

ยทิ เอวํ ‘‘สเพฺพ สตฺตา’’ติ อิทํ กถนฺติ? ปุคฺคลาธิฏฺฐานเทสนาติ นายํ โทโสฯ กสฺมา ปน ภควา กตฺถจิ ปุคฺคลาธิฏฺฐานํ กตฺวา ธมฺมํ เทเสติ, กตฺถจิ ธมฺมาธิฏฺฐานํ กตฺวา ธมฺมํ เทเสตีติ? เทสนาวิลาสโต เวเนยฺยชฺฌาสยโต จฯ เทสนาวิลาสปฺปตฺตา หิ พุทฺธา ภควนฺโต, เต ยถารุจิ กตฺถจิ ปุคฺคลาธิฏฺฐานํ กตฺวา กตฺถจิ ธมฺมาธิฏฺฐานํ กตฺวา ธมฺมํ เทเสนฺติฯ เย วา ปน เวเนยฺยา สาสนกฺกมํ อโนติณฺณา, เตสํ ปุคฺคลาธิฏฺฐานํ เทสนํ เทเสนฺติฯ เย จ โอติณฺณา, เตสํ ธมฺมาธิฏฺฐานํฯ สมฺมุติสจฺจวิสยา ปุคฺคลาธิฏฺฐานา เทสนา, อิตรา ปรมตฺถสจฺจวิสยาฯ ปุริมา กรุณานุกูลา, อิตรา ปญฺญานุกูลาฯ สทฺธานุสารีโคตฺตานํ วา ปุริมาฯ เต หิ ปุคฺคลปฺปมาณิกา, ปจฺฉิมา ธมฺมานุสารีโคตฺตานํฯ สทฺธาจริตตาย วา โลกาธิปตีนํ วเสน ปุคฺคลาธิฏฺฐานา, ปญฺญาจริตตาย ธมฺมาธิปตีนํ วเสน ธมฺมาธิฏฺฐานาฯ ปุริมา จ เนยฺยตฺถา, ปจฺฉิมา นีตตฺถาฯ อิติ ภควา ตํ ตํ วิเสสํ อเปกฺขิตฺวา ตตฺถ ตตฺถ ทุวิธํ เทสนํ เทเสตีติ เวทิตพฺพํฯ

ทิฏฺฐิคติกานํ สสฺสตาทิวเสน ‘‘อตฺตา โลโก’’ติ ปริกปฺปนา เยภุยฺเยน สตฺตวิสยา, น สงฺขารวิสยาติ อาห **‘‘สสฺสโต โลโกติ วา อสสฺสโต โลโกติ วาติ อาคตฏฺฐาเน สตฺตโลโก เวทิตโพฺพ**’’ติฯ **ยาวตา จนฺทิมสูริยา ปริหรนฺตี**ติ ยตฺตเก ฐาเน จนฺทิมสูริยา ปริวตฺตนฺติ ปริพฺภมนฺติฯ **ทิสา ภนฺติ วิโรจมานา**ติ เตสํ ปริพฺภมเนเนว ตา ตา ทิสา ปภสฺสรา หุตฺวา วิโรจนฺติฯ อถ วา **ทิสา**ติ อุปโยคพหุวจนํ, ตสฺมา สยํ วิโรจมานา จนฺทิมสูริยา ยตฺตกา ทิสา ภนฺติ โสเภนฺติ โอภาสยนฺตีติ อโตฺถฯ **ตาว สหสฺสธา โลโก**ติ ตตฺตเกน ปมาเณน สหสฺสปฺปกาโร โอกาสโลโก, สหสฺสโลกธาตุโยติ อโตฺถฯ ‘‘ตาวสหสฺสวา’’ติ วา ปาโฐ, ตาว ตตฺตกํ สหสฺสํ อสฺส อตฺถีติ ตาวสหสฺสวาฯ **เอตฺถา**ติ สหสฺสโลกธาตุสงฺขาเต โลเกฯ

ตมฺปีติ ติวิธมฺปิ โลกํฯ **สพฺพถา อเวที**ติ สพฺพปฺปการโต ปฏิวิชฺฌิฯ กถํ ปฏิวิชฺฌีติ อาห **‘‘ตถา หี’’**ติอาทิฯ **ตถา หิสฺสา**ติ อิมสฺส ‘‘สพฺพถา วิทิโต’’ติ เอเตน สมฺพนฺธฯ **อสฺสา**ติ อเนน ภควตาฯ **เอโก โลโก สเพฺพ สตฺตา อาหารฏฺฐิติกา**ติ ยาย ปุคฺคลาธิฏฺฐานาย กถาย สเพฺพสํ สงฺขารานํ ปจฺจยายตฺตวุตฺติตา วุตฺตา, ตาย สโพฺพ สงฺขารโลโก เอกวิโธ ปการนฺตรสฺส อภาวโตฯ **เทฺว โลกา**ติอาทีสุปิ อิมินาว นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ นามคฺคหเณน เจตฺถ นิพฺพานสฺส อคฺคหณํ ตสฺส อโลกสภาวตฺตาฯ นนุ จ ‘‘อาหารฏฺฐิติกา’’ติ เอตฺถ ปจฺจยายตฺตวุตฺติตาย มคฺคผลธมฺมานมฺปิ โลกตา อาปชฺชตีติ? นาปชฺชติ ปริเญฺญยฺยานํ ทุกฺขสจฺจธมฺมานํ อิธ โลโกติ อธิเปฺปตตฺตาฯ อถ วา น ลุชฺชติ น ปลุชฺชตีติ โย คหิโต ตถา น โหติ, โส โลโกติ ตํคหณรหิตานํ โลกุตฺตรานํ นตฺถิ โลกตาฯ

ติโสฺส เวทนาติ สุขทุกฺขอุเปกฺขาวเสนฯ **จตฺตาโร อาหารา**ติ กพฬีการาหาโร ผสฺสาหาโร มโนสเญฺจตนาหาโร วิญฺญาณาหาโรติ จตฺตาโร อาหาราฯ ตตฺถ กพฬีการาหาโร โอชฏฺฐมกํ รูปํ อาหรตีติ อาหาโรฯ ผโสฺส ติโสฺส เวทนา อาหรตีติ อาหาโรฯ มโนสเญฺจตนา ตีสุ ภเวสุ ปฏิสนฺธึ อาหรตีติ อาหาโรฯ วิญฺญาณํ ปฏิสนฺธิกฺขเณ นามรูปํ อาหรตีติ อาหาโรฯ อุปาทานานํ อารมฺมณภูตา ขนฺธา **อุปาทานกฺขนฺธาฯ ฉ อชฺฌตฺติกานิ อายตนานี**ติ จกฺขายตนาทีนิ อายตนปริยนฺตานิฯ **สตฺต วิญฺญาณฏฺฐิติโย**ติ นานตฺตกายา นานตฺตสญฺญิโน, นานตฺตกายา เอกตฺตสญฺญิโน, เอกตฺตกายา นานตฺตสญฺญิโน, เอกตฺตกายา เอกตฺตสญฺญิโน, เหฏฺฐิมา จ ตโย อารุปฺปาติ อิมา สตฺต ‘‘วิญฺญาณํ ติฏฺฐติ เอตฺถาติ วิญฺญาณฏฺฐิติโย’’ติ วุจฺจนฺติฯ ตตฺถ นานตฺตํ กาโย เอเตสํ, นานโตฺต วา กาโย เอเตสนฺติ นานตฺตกายา, นานตฺตสญฺญา เอเตสํ อตฺถีติ นานตฺตสญฺญิโนฯ อิมินา นเยน เสสปเทสุปิ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

สเพฺพ มนุสฺสา (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๑๒๗; อ. นิ. อฏฺฐ. ๓.๗.๔๔-๔๕) ฉกามาวจรา จ เทวา เอกเจฺจ จ วินิปาติกา **“นานตฺตกายา นานตฺตสญฺญิโน”**ติ วุจฺจนฺติฯ อปริมาเณสุ หิ จกฺกวาเฬสุ อปริมาณานํ มนุสฺสานํ วณฺณสณฺฐานาทิวเสน เทฺวปิ เอกสทิสา นตฺถิฯ เยปิ กตฺถจิ ยมกภาตโร วเณฺณน วา สณฺฐาเนน วา เอกสทิสา โหนฺติ, เตสมฺปิ อาโลกิตวิโลกิตกถิตหสิตคมนฐานาทีหิ วิเสโส โหติเยว, ปฏิสนฺธิสญฺญา จ เนสํ ติเหตุกาปิ ทฺวิเหตุกาปิ อเหตุกาปิ โหติ, ตสฺมา สเพฺพปิ มนุสฺสา นานตฺตกายา นานตฺตสญฺญิโนฯ ฉกามาวจรเทเวสุ จ เกสญฺจิ กาโย นีโล โหติ, เกสญฺจิ ปีตาทิวเณฺณ, ปฏิสนฺธิสญฺญา จ เนสํ ทฺวิเหตุกาปิ ติเหตุกาปิ โหติ, ตสฺมา เตปิ นานตฺตกายา นานตฺตสญฺญิโนฯ เอกเจฺจ วินิปาติกา ปน จตุอปายวินิมุตฺตกา อุตฺตรมาตา ยกฺขินี, ปิยงฺกรมาตา, ธมฺมคุตฺตาติ เอวมาทโย ทฏฺฐพฺพาฯ เอเตสญฺหิ โอทาตกอาฬมงฺคุรจฺฉวิสามวณฺณาทิวเสน เจว กิสถูลรสฺสทีฆาทิวเสน จ กาโย นานา โหติ, มนุสฺสานํ วิย ติเหตุกทฺวิเหตุกาเหตุกวเสน ปฏิสนฺธิสญฺญาปิ, เต ปน เทวา วิย น มเหสกฺขา , กปณมนุสฺสา วิย อเปฺปสกฺขา ทุลฺลภฆาสจฺฉาทนา ทุกฺขปีฬิตา วิหรนฺติ, เอกเจฺจ กาฬปเกฺข ทุกฺขิตา ชุณฺหปเกฺข สุขิตา โหนฺติ, ตสฺมา สุขสมุสฺสยโต วินิปติตตฺตา สุขสมุสฺสยโต วินิปาโต เอเตสํ อตฺถีติ วินิปาติกาติ วุตฺตา สติปิ เทวภาเว ทิพฺพสมฺปตฺติยา อภาวโตฯ เย ปเนตฺถ ติเหตุกา, เตสํ ธมฺมาภิสมโยปิ โหติฯ ปิยงฺกรมาตา หิ ยกฺขินี ปจฺจูสสมเย อนุรุทฺธเตฺถรสฺส ธมฺมํ สชฺฌายโต สุตฺวา –

> ‘‘มา สทฺทํ กริ ปิยงฺกร, ภิกฺขุ ธมฺมปทานิ ภาสติ;
> อปิจ ธมฺมปทํ วิชานิย, ปฏิปเชฺชม หิตาย โน สิยาฯ
>
> ‘‘ปาเณสุ จ สํยมามเส, สมฺปชานมุสา น ภณามเส;
> สิเกฺขม สุสีลฺยมตฺตโน, อปิ มุเจฺจม ปิสาจโยนิยา’’ติฯ (สํ. นิ. ๑.๒๔๐) –

เอวํ ปุตฺตกํ สญฺญาเปตฺวา ตํ ทิวสํ โสตาปตฺติผลํ ปตฺตาฯ อุตฺตรมาตา ปน ภควโต ธมฺมํ สุตฺวาว โสตาปนฺนา ชาตาฯ เอวมิเมปิ กายสฺส เจว ปฏิสนฺธิสญฺญาย จ นานตฺตา ‘‘นานตฺตกายา นานตฺตสญฺญิโน’’เตฺวว สงฺขฺยํ คจฺฉนฺติฯ

พฺรหฺมปาริสชฺชพฺรหฺมปุโรหิตมหาพฺรหฺมสงฺขาตา ปน หีนมชฺฌิมปณีตเภทภิเนฺนน ปฐมชฺฌาเนน นิพฺพตฺตา พฺรหฺมกายิกา เจว จตูสุ อปาเยสุ สตฺตา จ **“นานตฺตกายา เอกตฺตสญฺญิโน”**ติ วุจฺจนฺติฯ เอเตสุ หิ พฺรหฺมกายิเกสุ พฺรหฺมปุโรหิตานํ กาโย พฺรหฺมปาริสเชฺชหิ ปมาณโต วิปุลตโร โหติ, มหาพฺรหฺมานํ กาโย ปน พฺรหฺมปุโรหิเตหิปิ ปมาณโต วิปุลตโร โหติฯ กามญฺจ เนสํ ปภาวเสนปิ กาโย เหฏฺฐิมเหฏฺฐิเมหิ อุฬารตโร โหติ, ตํ ปน อิธ อปฺปมาณํฯ ตถา หิ ปริตฺตาภาทีนํ ปริตฺตสุภาทีนญฺจ กาเย สติปิ ปภาเวมเตฺต เอกตฺตวเสเนว ววตฺถปียตีติ ‘‘เอกตฺตกายา’’เตฺวว เต วุจฺจนฺติฯ เอวมิเม พฺรหฺมกายิกา กายสฺส นานตฺตา ปฐมชฺฌานวิปากวเสน ปน ปฏิสนฺธิสญฺญาย จ เอกตฺตา นานตฺตกายา เอกตฺตสญฺญิโนฯ ยถา จ เต, เอวํ จตูสุ อปาเยสุ สตฺตาฯ นิรเยสุ หิ เกสญฺจิ คาวุตํ, เกสญฺจิ อฑฺฒโยชนํ, เกสญฺจิ โยชนํ อตฺตภาโว โหติ, เทวทตฺตสฺส ปน โยชนสติโก ชาโตฯ ติรจฺฉาเนสุปิ เกจิ ขุทฺทกา, เกจิ มหนฺตา, เปตฺติวิสเยปิ เกจิ สฏฺฐิหตฺถา, เกจิ อสีติหตฺถา โหนฺติ, เกจิ สุวณฺณา, เกจิ ทุพฺพณฺณา, ตถา กาลกญฺจิกา อสุราฯ อปิ เจตฺถ ทีฆปิฏฺฐิกเปตา นาม สฏฺฐิโยชนิกาปิ โหนฺติ, ปฏิสนฺธิสญฺญา ปน สเพฺพสมฺปิ อกุสลวิปากาเหตุกาว โหติฯ อิติ อาปายิกาปิ ‘‘นานตฺตกายา เอกตฺตสญฺญิโน’’เตฺวว สงฺขฺยํ คจฺฉนฺติฯ

ทุติยชฺฌานภูมิกา ปน ปริตฺตาภา อปฺปมาณาภา อาภสฺสรา **“เอกตฺตกายา นาน ตฺตสญฺญิโน”**ติ วุจฺจนฺติฯ เนสญฺหิ สพฺเพสํ กาโย เอกปฺปมาโณว โหติ, ปฏิสนฺธิสญฺญา ปน ทุติยตติยชฺฌานวิปากวเสน นานา โหติฯ

ปริตฺตสุภา อปฺปมาณสุภา สุภกิณฺหา ปน ตติยชฺฌานภูมิกา **เอกตฺตกายา เอก ตฺตสญฺญิโน**ฯ เตสํ วุตฺตนเยน กายสฺส เจว จตุตฺถชฺฌานวิปากวเสน ปฏิสนฺธิสญฺญาย จ เอก ตฺตาฯ ‘‘เวหปฺผลาปิ อิมํเยว จตุตฺถวิญฺญาณฏฺฐิตึ ภชนฺติ กายสฺส เจว ปญฺจมชฺฌานวิปากว เสน ปฏิสนฺธิสญฺญาย จ เอกรูปตฺตาฯ สุทฺธาวาสา ปน อปุนราวตฺตนโต วิวฏฺฏปกฺข ฐิตา, น สพฺพกาลิกาฯ กปฺปสตสหสฺสมฺปิ อสงฺเขยฺยมฺปิ พุทฺธสุญฺเญ โลเก นุปฺปชฺชนฺติ, โสฬสกปฺป สหสฺสพฺภนฺตเร พุทฺเธสุ อุปฺปชฺชเนฺตสฺเยว อุปฺปชฺชนฺติ, ธมฺมจกฺกปฺปวตฺติสฺส ภควโต ขนฺธา วารฏฺฐานสทิสา โหนฺติ, ตสฺมา เนว วิญฺญาณฏฺฐิตึ, น สตฺตาวาสํ ภชนฺตี’’ติ วทนฺติฯ มหาสีว เตฺถโร ปน ‘‘น โข ปน โส สาริปุตฺต อาวาโส สุลภรูโป, โย มยา อนาวุฏฺฐปุพฺพ อิมินา ทีฆน อทฺธุนา อญฺญตฺร สุทฺธาวาเสหิ เทเวหี’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๖๐) อิมินา สุเตฺตน ‘‘สุทฺธาวาสาปิ จตุ ตฺถวิญฺญาณฏฺฐิตึ จตุตฺถสตฺตาวาสํ ภชนฺตี’’ติ วทติ, ตํ อปฺปฏิพาหิยตฺตา สุตฺตสฺส อนุญฺญาตํฯ ตสฺมา อสญฺญสตฺตํ อปเนตฺวา ปริตฺตสุภาทีสุ อกนิฏฺฐปริโยสานาสุ นวสุ ภูมีสุ สตฺตา ‘‘เอกตฺ ตกายา เอกตฺตสญฺญิโน’’ติ คเหตพฺพาฯ

อสญฺญสตฺตา ปน วิญฺญาณาภาวา เอตฺถ สงฺคหํ น คจฺฉนฺติฯ ตถา หิ อนุปฺปเนฺน พุเทฺธ ติตฺถายตเน ปพฺพชิตา วาโยกสิเณ ปริกมฺมํ กตฺวา จตุตฺถชฺฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา ตโต วุฏฺฐาย ‘‘ธี จิตฺตํ, ธี จิตฺตํ, จิตฺตสฺส นาม อภาโวเยว สาธุฯ จิตฺตญฺหิ นิสฺสาย วธพนฺธาทิปจฺจยํ ทุกฺขํ อุปฺปชฺชติ, จิเตฺต อสติ นเตฺถต’’นฺติ ขนฺตึ รุจึ อุปฺปาเทตฺวา อปริหีนชฺฌานา กาลํ กตฺวา รูปปฏิ สนฺธิวเสน อสญฺญภเว นิพฺพตฺตนฺติฯ โย ยสฺส อิริยาปโถ มนุสฺสโลเก ปณิหิโต อโหสิ, โส เตน อิริยาปเถน นิพฺพตฺติตฺวา ปญฺจ กปฺปสตานิ ฐิโต วา นิสิโนฺน วา นิปโนฺน วา โหติฯ เอวํ จิตฺตวิราคภาวนาวเสน เตสํ ตตฺถ วิญฺญาณุปฺปตฺติ น โหตีติ วิญฺญาณาภาวโต วิญฺญาณฏฺฐิตึ เต น ภชนฺติฯ เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ ปน ยเถว สญฺญาย, เอวํ วิญฺญาณสฺสปิ สุขุมตฺตา วิญฺญาณฏฺฐิตีสุ สงฺคหํ น คจฺฉติฯ ตญฺหิ สญฺญาย วิย วิญฺญาณสฺสปิ สงฺขาราวเสสสุขุมภาว ปฺปตฺตตฺตา ปริพฺยตฺตวิญฺญาณกิจฺจาภาวโต เนว วิญฺญาณํ , น จ สพฺพโส อวิญฺญาณํ โหตีติ เนววิญฺญาณา นาวิญฺญาณํ, ตสฺมา ปริปฺผุฏวิญฺญาณกิจฺจวนฺตีสุ วิญฺญาณฏฺฐิตีสุ สงฺคหํ น คจฺฉติฯ ตสฺมา วินิปาติเกหิ สทฺธึ ฉกามาวจรเทวา มนุสฺสา จ นานตฺตกายา นานตฺตสญฺญิโน, ปฐมชฺฌานภูมิกา อปายสตฺตา จ นานตฺตกายา เอกตฺตสญฺญิโน, ทุติยชฺฌานภูมิกา เอกตฺ ตกายา นานตฺตสญฺญิโน, ตติยชฺฌานภูมิกา อสญฺญสตฺตํ วเชฺชตฺวา เสสา จตุตฺถชฺฌานภูมิ กา จ เอกตฺตกายา เอกตฺตสญฺญิโนติ อิมา จตโสฺส วิญฺญาณฏฺฐิติโย เนวสญฺญานาสญฺญาย ตนํ วเชฺชตฺวา อากาสานญฺจายตนาทิเหฏฺฐิมารุปฺปตฺตเยน สทฺธึ ‘‘สตฺต วิญฺญาณฏฺฐิติโย’’ติ เวทิตพฺพาฯ

อฏฺฐ โลกธมฺมาติ ลาโภ อลาโภ ยโส อยโส นินฺทา ปสํสา สุขํ ทุกฺขนฺติ อิเม อฏฺฐ โลก สฺส ธมฺมตฺตา โลกธมฺมาฯ อิเม หิ สตฺตโลกสฺส อวสฺสํภาวิโน ธมฺมา, ตสฺมา เอเตหิ วินิมุเตฺต นาม โกจิ สเตฺต นตฺถิฯ เต หิ อปราปรํ กทาจิ โลกํ อนุปตนฺติ, กทาจิ เต โลโก จ อนุปตติฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ‘‘อฏฺฐิเม, ภิกฺขเว, โลกธมฺมา โลกํ อนุปริวตฺตนฺติ, โลโก จ อฏฺฐ โลกธเมฺม อนุ ปริวตฺตตี’’ติ (อ. นิ. ๘.๖)ฯ ฆาสจฺฉาทนาทีนํ ลทฺธิ, ตานิ เอว วา ลทฺธพฺพโต **ลาโภ**ฯ ตทภา โว **อลาโภ**ฯ ลาภคฺคหเณน เจตฺถ ตพฺพิสโย อนุโรโธ คหิโต, อลาภคฺคหเณน วิโรโธฯ เอวํ **ยสา**ทีสุปิ ตพฺพิสยอนุโรธวิโรธานํ คหณํ เวทิตพฺพํฯ ลาเภ ปน อาคเต อลาโภ อาคโตเยว

โหตีติ ลาโภ จ อลาโภ จ วุตฺโตฯ **ยสา**ทีสุปิ เอเสว นโยฯ ตถา จ โลหิเต สติ ตทุปฺฆาตวเสน ปุโพฺพ วิย ลาภาทีสุ อนุโรเธ สติ อลาภาทีสุ วิโรโธ ลทฺธาวสโร เอว โหติฯ

นว สตฺตาวาสาติ เหฏฺฐา วุตฺตสตฺตวิญฺญาณฏฺฐิติโย เอว อสญฺญสตฺตจตุตฺถารุเปฺปหิ สทฺธิํ ''นว สตฺตาวาสา''ติ วุจฺจนฺติฯ สตฺตา อาวสนฺติ เอเตสูติ สตฺตาวาสา, นานตฺตกายนานตฺตสญฺญีอาทิเภทา สตฺตนิกายาฯ เต หิ สตฺตนิกายา ตปฺปริยาปนฺนานํ สตฺตานํ ตาย เอว ตปฺปริยาปนฺนตาย อาธาโร วิย วตฺตพฺพตํ อรหนฺติ สมุทายาธารตาย อวยวสฺส ยถา ''รุเกฺข สาขา''ติฯ สุทฺธาวาสานมฺปิ สตฺตาวาสคฺคหเณ การณํ เหฏฺฐา วุตฺตเมวฯ

ทสายตนานีติ อรูปสภาวํ มนายตนํ รูปารูปาทิมิสฺสกํ ธมฺมายตนญฺจ ฐเปตฺวา เกวลํ รูปธมฺมานํเยว วเสน จกฺขายตนาทโย ปญฺจ, รูปายตนาทโย ปญฺจาติ ทสายตนานิ วุตฺตานิ, มนายตนธมฺมายตเนหิ ปน สทฺธิํ ตานิเยว **''ทฺวาทสายตนานี''**ติ วุตฺตานิฯ

กสฺมา ปเนตฺถ จกฺขาทโย ''อายตนานี''ติ วุจฺจนฺติ? อายตนโต (วิภ. อฏฺฐ. ๑๕๔) อายานํ วา ตนนโต อายตสฺส จ นยนโต อายตนานิฯ จกฺขุรูปาทีสุ หิ ตํตํทฺวารารมฺมณา จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา เสน เสน อนุภวนาทินา กิเจฺจน อายตนฺติ อุฏฺฐหนฺติ ฆฏนฺติ วายมนฺติ, เต จ ปน อายภูเต ธเมฺม เอตานิ ตโนนฺติ วิตฺถาเรนฺติ, อิทญฺจ อนมตเคฺค สํสาเร ปวตฺตํ อติวิย อายตํ สํสารทุกฺขํ ยาว น นิวตฺตติ, ตาว นยนฺติ ปวตฺตยนฺติ, ตสฺมา ''อายตนานี''ติ วุจฺจนฺติฯ อปิ จ นิวาสฏฺฐานเฏฺฐน อากรเฏฺฐน สโมสรณเฏฺฐน สญฺชาติเทสเฏฺฐน การณเฏฺฐน จ อายตนานิฯ ตถา หิ โลเก ''อิสฺสรายตนํ วาสุเทวายตน''นฺติอาทีสุ นิวาสฏฺฐานํ อายตนนฺติ วุจฺจติฯ ''สุวณฺณายตนํ รชตายตน''นฺติอาทีสุ อากโรฯ สาสเน ปน ''มโนรเม อายตเน, เสวนฺติ นํ วิหงฺคมา''ติอาทีสุ (อ. นิ. ๕.๓๘) สโมสรณฏฺฐานํฯ ''ทกฺขิณาปโถ คุนฺนํ อายตน''นฺติอาทีสุ สญฺชาติเทโสฯ ''ตตฺร ตเตฺรว สกฺขิภพฺพตํ ปาปุณาติ สติ สติอายตเน''ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๑๕๘; อ. นิ. ๓.๑๐๒; ๕.๒๓) การณํ อายตนนฺติ วุจฺจติฯ จกฺขุอาทีสุ จ เต เต จิตฺตเจตสิกา ธมฺมา นิวสนฺติ ตทายตฺตวุตฺติตายาติ จกฺขาทโย เตสํ นิวาสฏฺฐานํฯ จกฺขาทีสุ จ เต อากิณฺณา ตนฺนิสฺสิตตฺตา ตทารมฺมณตฺตา จาติ จกฺขาทโยว เนสํ อากโรฯ ตตฺถ ตตฺถ วตฺถุทฺวารารมฺมณวเสน สโมสรณโต จกฺขาทโยว เนสํ สโมสรณฏฺฐานํฯ ตนฺนิสฺสยารมฺมณภาเวน ตเตฺถว อุปฺปตฺติโต จกฺขาทโยว เนสํ สญฺชาติเทโสฯ จกฺขาทีนํ อภาเว อภาวโต จกฺขาทโยว เนสํ การณนฺติ ยถาวุเตฺตนเตฺถน จกฺขุ จ ตํ อายตนญฺจาติ จกฺขายตนํฯ เอวํ เสสานิปิฯ

อิมาเนว ปน ทฺวาทสายตนานิ จกฺขุวิญฺญาณาทิฉวิญฺญาเณหิ สทฺธิํ **อฏฺฐารส** วิทหนาทิโต **''ธาตุโย''**ติ วุจฺจนฺติฯ ตถา หิ จกฺขาทีสุ เอเกโก ธโมฺม ยถาสมฺภวํ วิทหติ, ธียเต, วิธานํ, วิธียเต เอตาย, เอตฺถ วา ธียตีติ ธาตูติ วุจฺจติฯ โลกิยา หิ ธาตุโย การณภาเวน ววตฺถิตาว หุตฺวา สุวณฺณรชตาทิธาตุโย วิย สุวณฺณรชตาทิํ, อเนกปฺปการํ สํสารทุกฺขํ วิทหนฺติ, ภารหาเรหิ จ ภาโร วิย สเตฺตหิ ธียนฺติ ธารียนฺติ, ทุกฺขวิธานมตฺตเมว เจตา อวสวตฺตนโตฯ เอตาหิ จ การณภูตาหิ สํสารทุกฺขํ สเตฺตหิ อนุวิธียติ, ตถาวิหิตญฺจ ตํ เอตาเสฺวว ธียติ ฐปียติ, ตสฺมา ''ธาตุโย''ติ วุจฺจนฺติฯ อปิ จ ยถา ติตฺถิยานํ อตฺตา นาม สภาวโต นตฺถิ, น เอวเมตา, เอตา ปน อตฺตโน สภาวํ ธาเรนฺตีติ ธาตุโยฯ ยถา จ โลเก วิจิตฺตา หริตาลมโนสิลาทโย เสลาวยวา ''ธาตุโย''ติ วุจฺจนฺติ, เอวเมตาปิ ธาตุโย วิย ธาตุโยฯ วิจิตฺตา เหตา ญาณเญยฺยาวยวาติฯ ยถา วา สรีรสงฺขาตสฺส สมุทายสฺส อวยวภูเตสุ รสโสณิตาทีสุ อญฺญมญฺญวิสภาคลกฺขณปริจฺฉิเนฺนสุ ธาตุสมญฺญา, เอวเมเตสุปิ ปญฺจกฺขนฺธสงฺขาตสฺส อตฺตภาวสฺส อวยเวสุ ธาตุสมญฺญา เวทิตพฺพาฯ อญฺญมญฺญวิสภาคลกฺขณปริจฺฉินฺนา เหเต จกฺขาทโยติฯ อปิ จ **ธาตู**ติ นิชฺชีวมตฺต

เสฺสตํ อธิวจนํฯ ตถา หิ ภควา ‘‘ฉธาตุโร อยํ ภิกฺขุ ปุริโส’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๓๔๓) ชีวสญฺญาสมูหนนตฺถํ ธาตุเทสนมกาสิฯ ตสฺมา นิชฺชีวเฏฺฐนปิ ธาตุโยติ วุจฺจนฺติฯ

เอตฺถ จ ‘‘อาหารฏฺฐิติกา’’ติ ปจฺจยายตฺตวุตฺติตาวจเนน สงฺขารานํ อนิจฺจตา, ตาย จ ‘‘ยทนิจฺจํ ตํ ทุกฺขํ, ยํ ทุกฺขํ ตทนตฺตา’’ติ (สํ. นิ. ๓.๑๕) วจนโต ทุกฺขานตฺตตา จ ปกาสิตา โหนฺตีติ ตีณิปิ สามญฺญลกฺขณานิ คหิตานิฯ **นาม**นฺติ จตฺตาโร อรูปิโน ขนฺธา, เต จ อตฺถโต ผสฺสาทโยฯ **รูป**นฺติ ภูตุปาทายรูปานิ, ตานิ จ อตฺถโต ปถวีอาทโยติ อวิเสเสเนว สลกฺขณโต สงฺขารา คหิตาฯ ตคฺคหเณเนว เย เต สวิเสสา กุสลาทโย เหตุอาทโย จ, เตปิ คหิตา เอว โหนฺตีติ อาห **‘‘อิติ อยํ สงฺขารโลโกปิ สพฺพถา วิทิโต’’**ติฯ

เอวํ สงฺขารโลกสฺส สพฺพถา วิทิตภาวํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ สตฺตโลกสฺสปิ สพฺพถา วิทิตภาวํ ทเสฺสนฺโต **‘‘ยสฺมา ปเนสา’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อาสยํ ชานาตี**ติ อาคมฺม จิตฺตํ เสติ เอตฺถาติ อาสโย มิคาสโย วิยฯ ยถา มิโค โคจราย คนฺตฺวา ปจฺจาคนฺตฺวา ตเตฺถว วนคหเน สยตีติ โส ตสฺส อาสโย, เอวํ อญฺญถา ปวตฺติตฺวาปิ จิตฺตํ อาคมฺม ยตฺถ เสติ, โส ตสฺส อาสโยติ วุจฺจติฯ โส ปน สสฺสตทิฏฺฐิอาทิวเสน จตุพฺพิโธฯ วุตฺตญฺจ –

‘‘สสฺสตุเจฺฉททิฏฺฐี จ, ขนฺติ เจวานุโลมิกา;
ยถาภูตญฺจ ยํ ญาณํ, เอตํ อาสยสทฺทิต’’นฺติฯ

ตตฺถ สพฺพทิฏฺฐีนํ สสฺสตุเจฺฉททิฏฺฐีหิ สงฺคหิตตฺตา สเพฺพปิ ทิฏฺฐิคติกา สตฺตา อิมา เอว เทฺว ทิฏฺฐิโย สนฺนิสฺสิตาฯ ยถาห ‘‘ทฺวยนิสฺสิโต ขฺวายํ กจฺจาน โลโก เยภุเยฺยน อตฺถิตเญฺจว นตฺถิตญฺจา’’ติ (สํ. นิ. ๒.๑๕)ฯ **อตฺถิตา**ติ หิ สสฺสตคฺคาโห อธิเปฺปโต, **นตฺถิตา**ติ อุเจฺฉทคฺคาโหฯ อยํ ตาว วฏฺฏนิสฺสิตานํ ปุถุชฺชนานํ อาสโย, วิวฏฺฏนิสฺสิตานํ ปน สุทฺธสตฺตานํ อนุโลมิกา ขนฺติ ยถาภูตญาณนฺติ ทุวิโธ อาสโยฯ ตตฺถ ‘‘อนุโลมิกา ขนฺติ วิปสฺสนาญาณํ, ยถาภูตญาณํ ปน มคฺคญาณ’’นฺติ **สโมฺมหวิโนทนิยา** วิภงฺคฏฺฐกถายํ (วิภ. อฏฺฐ. ๘๑๕) วุตฺตํ ฯ ตํ จตุพฺพิธมฺปิ สตฺตานํ อาสยํ ชานาติ, ชานโนฺต จ เตสํ ทิฏฺฐิคตานํ เตสญฺจ ญาณานํ อปฺปวตฺติกฺขเณปิ ชานาติฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘กามํ เสวนฺตเญฺญว ชานาติ ‘อยํ ปุคฺคโล กามครุโก กามาสโย กามาธิมุโตฺต’ติ, กามํ เสวนฺตเญฺญว ชานาติ ‘อยํ ปุคฺคโล เนกฺขมฺมครุโก เนกฺขมฺมาสโย เนกฺขมฺมาธิมุโตฺต’’’ติอาทิ (ปฏิ. ม. ๑.๑๑๓)ฯ

อนุสยํ ชานาตีติ อนุ อนุ สยนฺตีติ อนุสยา, อนุรูปํ การณํ ลภิตฺวา อุปฺปชฺชนฺตีติ อโตฺถฯ เอเตน เนสํ การณลาเภ อุปฺปชฺชนารหตํ ทเสฺสติฯ อปฺปหีนา หิ กิเลสา การณลาเภ สติ อุปฺปชฺชนฺติฯ เก ปน เต? กามราคาทโย สตฺต อนาคตา กิเลสา, อตีตา ปจฺจุปฺปนฺนา จ ตํสภาวตฺตา ตถา วุจฺจนฺติฯ น หิ ธมฺมานํ กาลเภเทน สภาวเภโท อตฺถิ, ตํ สตฺตวิธํ อนุสยํ ตสฺส ตสฺส สตฺตสฺส สนฺตาเน ปโรปรภาเวน ปวตฺตมานํ ชานาติฯ

จริตํ ชานาตีติ เอตฺถ **จริต**นฺติ สุจริตทุจฺจริตํฯ ตญฺหิ **วิภเงฺค** (วิภ. ๘๑๔ อาทโย) จริตนิเทฺทเส นิทฺทิฏฺฐํฯ อถ วา **จริต**นฺติ จริยา เวทิตพฺพาฯ ตา ปน ราคโทสโมหสทฺธาพุทฺธิวิตกฺกวเสน ฉ มูลจริยา, ตาสํ อปริยโนฺต อนฺตรเภโท, สํสคฺคเภโท ปน เตสฏฺฐิวิโธฯ ตํ จริตํ สภาวโต สํกิเลสโต โวทานโต สมุฏฺฐานโต ผลโต นิสฺสนฺทโตติ เอวมาทินา ปกาเรน ชานาติฯ

อธิมุตฺติํ ชานาตีติ เอตฺถ **อธิมุตฺตี**ติ อชฺฌาสยธาตุฯ สา ทุวิธา หีนาธิมุตฺติ ปณีตาธิมุตฺตีติฯ ยาย หีนาธิมุตฺติกา สตฺตา หีนาธิมุตฺติเกเยว เสวนฺติ, ปณีตาธิมุตฺติกา จ ปณีตาธิมุตฺติเกเอวฯ สเจ หิ อาจริยุปชฺฌายา น สีลวโนฺต โหนฺติ, สทฺธิวิหาริกา สีลวโนฺต โหนฺติ, เต อตฺตโน อาจริยุปชฺฌาเยปิ น อุปสงฺกมนฺติ, อตฺตนา สทิเส สารุปฺปภิกฺขูเยว อุปสงฺกมนฺติฯ สเจ อาจริยุปชฺฌายา สารุปฺปภิกฺขู, อิตเร อสารุปฺปา, เตปิ น อาจริยุปชฺฌาเย อุปสงฺกมนฺติ, อตฺตนา สทิเส หีนาธิมุตฺติเก เอว อุปสงฺกมนฺติฯ ติปิฏกจูฬาภยเตฺถโร กิร นาคทีเป เจติยวนฺทนาย ปญฺจหิ ภิกฺขุสเตหิ สทฺธิํ คจฺฉโนฺต เอกสฺมิํ คาเม มนุเสฺสหิ นิมนฺติโต เถเรน จ สทฺธิํ เอโก อสารุปฺปภิกฺขุ อตฺถิ, ธุรวิหาเรปิ เอโก อสารุปฺปภิกฺขุ อตฺถิ, ภิกฺขุสเงฺฆสุ คามํ โอสรเนฺตสุ เต อุโภ ชนา กิญฺจาปิ อาคนฺตุเกน เนวาสิโก, เนวาสิเกน วา อาคนฺตุโก น ทิฎฺฐปุโพฺพ, เอวํ สเนฺตปิ เอกโต หุตฺวา หสิตฺวา หสิตฺวา กถยมานา อฎฺฐํสุฯ เถโร ทิสฺวา ‘‘สมฺมาสมฺพุเทฺธน ชานิตฺวา **ธาตุสํยุตฺตํ** (สํ. นิ. ๒.๘๕ อาทโย) กถิต’’นฺติ อาหฯ เอวมยํ หีนาธิมุตฺติกาทีนํ อญฺญมญฺญูปเสวนาทินิยามิกา อชฺฌาสยธาตุ อชฺฌาสยภาโว อธิมุตฺตีติ วุจฺจติ, ตํ อธิมุตฺติํ ชานาติฯ ‘‘อิมสฺส อธิมุตฺติ หีนา, อิมสฺส ปณีตาฯ ตตฺถาปิ อิมสฺส มุทุ, อิมสฺส มุทุตรา, อิมสฺส มุทุตมา’’ติอาทินา ปฎิวิชฺฌติฯ อธิมุตฺติยา ปน ติกฺขมุทุภาวาทิโก อินฺทฺริยานํ ติกฺขมุทุภาวาทินา เวทิตโพฺพฯ

อปฺปรชเกฺขติ ปญฺญามเย อกฺขิมฺหิ อปฺปํ ปริตฺตํ ราคโทสโมหรชํ เอเตสนฺติ อปฺปรชกฺขา, อปฺปํ วา ราคาทิรชํ เอเตสนฺติ อปฺปรชกฺขา, อนุสฺสทราคาทิรชา สตฺตาฯ เต อปฺปรชเกฺขฯ **มหารชเกฺข**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโย, อุสฺสทราคาทิรชา มหารชกฺขาฯ **ชานาตี**ติ ‘‘อิมสฺส ราครโช อโปฺป, อิมสฺส โทสรโช อโปฺป’’ติอาทินา อปฺปรชกฺขาทิเก ชานาติฯ

ติกฺขินฺทฺริเยติ ติขิเณหิ สทฺธาทีหิ อินฺทฺริเยหิ สมนฺนาคเตฯ **มุทินฺทฺริเย**ติ มุทุเกหิ สทฺธาทีหิ อินฺทฺริเยหิ สมนฺนาคเตฯ อุภยตฺถาปิ อุปนิสฺสยภูตินฺทฺริยานิ อธิเปฺปตานิฯ **สฺวาการเ**ติ สุนฺทรากาเร, กลฺยาณปกติเก วิวฎฺฎชฺฌาสเยติ อโตฺถฯ เยสํ วา อาสยาทโย อาการา โกฎฺฐาสา สุนฺทรา, เต **สฺวาการา**ฯ วิปรีตา **ทฺวาการาฯ สุวิญฺญาปเย**ติ สมฺมตฺตนิยามํ วิญฺญาเปตุํ สุกเร สเทฺธ ปญฺญวเนฺต จ, เย วา กถิตํ การณํ สลฺลเกฺขนฺติ, สุเขน สกฺกา โหนฺติ วิญฺญาเปตุํ, เต **สุวิญฺญาปยา**ฯ วิปรีตา **ทุวิญฺญาปยาฯ ภเพฺพ อภเพฺพ**ติ เอตฺถ เย อริยมคฺคปฺปฎิเวธสฺส อนุจฺฉวิกา อุปนิสฺสยสมฺปนฺนา กมฺมาวรณกิเลสาวรณวิปากาวรณรหิตา, เต **ภพฺพา**ฯ วิปรีตา **อภพฺพาฯ ตสฺมา**ติ ยสฺมา ภควา อปริมาเณ สเตฺต อาสยาทิโต อนวเสเสตฺวา ชานาติ, ตสฺมา อสฺส ภควโต สตฺตโลโกปิ สพฺพถา วิทิโตฯ

นนุ จ สเตฺตสุ ปมาณาทิปิ ชานิตโพฺพ อตฺถีติ? อตฺถิ, ตสฺส ปน ชานนํ น นิพฺพิทาย วิราคาย นิโรธายาติ อิธ น คหิตํ, ภควโต ปน ตมฺปิ สุวิทิตํ สุววตฺถาปิตเมว, ปโยชนาภาวา เทสนํ นารุฬฺหํฯ เตน วุตฺตํ –

> ‘‘อถ โข ภควา ปริตฺตํ นขสิขายํ ปํสุํ อาโรเปตฺวา ภิกฺขู อามเนฺตสิ – ‘ตํ กิํ มญฺญถ, ภิกฺขเว, กตมํ นุ โข พหุตรํ โย วายํ มยา ปริโตฺต นขสิขายํ ปํสุ อาโรปิโต, อยํ วา มหาปถวี’’’ติอาทิ (สํ. นิ. ๕.๑๑๒๑)ฯ

เอวํ สตฺตโลกสฺสปิ สพฺพถา วิทิตภาวํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ โอกาสโลกสฺสปิ ตเถว วิทิตภาวํ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘ยถา จ สตฺตโลโก’’**ติอาทิ ฯ โอกาสโลโกปิ สพฺพถา วิทิโตติ สมฺพโนฺธฯ **จกฺกวาฬ**นฺติ โลกธาตุฯ สา หิ เนมิมณฺฑลสทิเสน จกฺกวาฬปพฺพเตน สมนฺตโต ปริกฺขิตฺตตฺตา ‘‘จกฺกวาฬ’’นฺติ วุจฺจติฯ **อฑฺฒฉฎฺฐานี**ติ อุปฑฺฒจตุตฺถานิ, ตีณิ สตานิ ปญฺญาสญฺ

จาติ อโตฺถฯ **นหุตานี**ติ ทสสหสฺสานิฯ **สงฺขาตา**ติ กถิตาฯ ยสฺมา ปถวี นามายํ ติริยํ อปริจฺฉินฺนา, ตสฺมา “**เอตฺตกํ พหลเตฺตน, สงฺขาตายํ วสุนฺธรา**”ติ พหลโตเยว ปริเจฺฉโท วุโตฺตฯ นนุ จกฺกวาฬปพฺพเตหิ ตํตํจกฺกวาฬปถวี ปริจฺฉินฺนาติ? น ตทญฺญจกฺกวาฬปถวิยา เอกาพทฺธภาวโตฯ ติณฺณํ ติณฺณญฺหิ ปตฺตานํ อนฺตราฬสทิเส ติณฺณํ ติณฺณํ โลกธาตูนํ อนฺตเรเยว ปถวี นตฺถิ โลกนฺตรนิรยภาวโต, จกฺกวาฬปพฺพตานํ ปน จกฺกวาฬปพฺพตนฺตเรหิ สมฺพทฺธฏฺฐาเน ปถวี เอกาพทฺธาว, วิวฏฺฏกาเล สณฺฐหมานาปิ ปถวี ยถาสณฺฐิตปถวิยา เอกาพทฺธาว สณฺฐหติฯ

สณฺฐิตีติ เหฏฺฐา อุปริโต จาติ สพฺพโส ฐิติฯ **เอวํ สณฺฐิเต**ติ เอวํ อวฏฺฐิเตฯ **เอตฺถา**ติ จกฺกวาเฬฯ **อโชฺฌคาโฬฺห**ติ โอคาหิตฺวา อนุปวิสิตฺวา ฐิโตฯ **อจฺจุคฺคโต ตาวเทวา**ติ ตตฺตกเมว จตุราสีติ โยชนสตสหสฺสานิเยว อุคฺคโตฯ น เกวลเญฺจตฺถ อุเพฺพโธว, อถ โข อายามวิตฺถาราปิสฺส ตตฺตกาเยวฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘สิเนรุ, ภิกฺขเว, ปพฺพตราชา จตุราสีติ โยชนสหสฺสานิ อายาเมน, จตุราสีติ โยชนสหสฺสานิ วิตฺถาเรนา’’ติ (อ. นิ. ๗.๖๖)ฯ

สิเนรุปพฺพตุตฺตโมติ ปพฺพเตสุ อุตฺตโม, ปพฺพโตเยว วา อุตฺตโม ปพฺพตุตฺตโม, สิเนรุสงฺขาโต ปพฺพตุตฺตโม สิเนรุปพฺพตุตฺตโม, สิเนรุปพฺพตราชาติ วุตฺตํ โหติฯ ตสฺส จ ปาจีนปสฺสํ รชตมยํ, ตสฺมา ตสฺส ปภาย อโชฺฌตฺถรนฺติยา ปาจีนทิสาย สมุโทฺททกํ ขีรํ วิย ปญฺญายติฯ ทกฺขิณปสฺสํ ปน อินฺทนีลมณิมยํ, ตสฺมา ทกฺขิณทิสาย สมุโทฺททกํ เยภุเยฺยน นีลวณฺณํ หุตฺวา ปญฺญายติ, ตถา อากาสํฯ ปจฺฉิมปสฺสํ ผลิกมยํฯ อุตฺตรปสฺสํ สุวณฺณมยํฯ จตฺตาโร สมุทฺทาปิ สิเนรุรสฺมีหิ เอว ปริจฺฉินฺนาฯ ตถา หิ ปุพฺพทกฺขิณปเสฺสหิ นิกฺขนฺตา รชตมณิรสฺมิโย เอกโต หุตฺวา มหาสมุทฺทปิเฏฺฐน คนฺตฺวา จกฺกวาฬปพฺพตํ อาหจฺจ ติฏฺฐนฺติ, ทกฺขิณปจฺฉิมปเสฺสหิ นิกฺขนฺตา มณิผลิกรสฺมิโย, ปจฺฉิมุตฺตรปเสฺสหิ นิกฺขนฺตา ผลิกสุวณฺณรสฺมิโย, อุตฺตรปาจีนปเสฺสหิ นิกฺขนฺตา สุวณฺณรชตรสฺมิโย เอกโต หุตฺวา มหาสมุทฺทปิเฏฺฐน คนฺตฺวา จกฺกวาฬปพฺพตํ อาหจฺจ ติฏฺฐนฺติ, ตาสํ รสฺมีนํ อนฺตเรสุ จตฺตาโร มหาสมุทฺทา โหนฺติฯ

ตโตติ สิเนรุสฺส เหฏฺฐา อุปริ จ วุตฺตปฺปมาณโตฯ **อุปฑฺฒุปเฑฺฒนา**ติ อุปเฑฺฒน อุปเฑฺฒนฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ทฺวาจตฺตาลีส โยชนสหสฺสานิ สมุเทฺท อโชฺฌคาโฬฺห ตตฺตกเมว อุปริ อุคฺคโต **ยุคนฺธรปพฺพโต,** เอกวีสติ โยชนสหสฺสานิ มหาสมุเทฺท อโชฺฌคาโฬฺห ตตฺตกเมว จ อุปริ อุคฺคโต **อีสธโร** ปพฺพโตติ อิมินา นเยน เสเสสุปิ อุปฑฺฒุปฑฺฒปฺปมาณตา เวทิตพฺพาฯ ยถา มหาสมุโทฺท ยาว จกฺกวาฬปาทมูลา อนุปุพฺพนิโนฺน, เอวํ ยาว สิเนรุปาทมูลาติ เหฏฺฐา สิเนรุปฺปมาณโต อุปฑฺฒปฺปมาโณปิ ยุคนฺธรปพฺพโต ปถวิยํ สุปฺปติฏฺฐิโต, เอวํ อีสธราทโยปีติ ทฏฺฐพฺพํฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘มหาสมุโทฺท, ภิกฺขเว, อนุปุพฺพนิโนฺน อนุปุพฺพโปโณ อนุปุพฺพปพฺภาโร’’ติ (จูฬว. ๑๘๔; อุทา. ๔๕)ฯ สิเนรุยุคนฺธราทีนํ อนฺตเร **สีทนฺตรสมุทฺทา** นาม โหนฺติฯ ตตฺถ กิร อุทกํ สุขุมํ โมรปตฺตมตฺตมฺปิ ปกฺขิตฺตํ ปติฏฺฐาตุํ น สโกฺกติ สีทเตว, ตสฺมา เต สีทสมุทฺทา นาม วุจฺจนฺติฯ เต ปน วิตฺถารโต ยถากฺกมํ สิเนรุอาทีนํ อจฺจุคฺคมสมานปอมาณาติ วทนฺติฯ **อโชฺฌคาฬฺหุคฺคตา**ติ อโชฺฌคาฬฺหา จ อุคฺคตา จฯ **พฺรหา**ติ มหนฺตาฯ

สิเนรุสฺส สมนฺตโตติ ปริกฺขิปนวเสน สิเนรุสฺส สมนฺตโต ฐิตาฯ สิเนรุํ ตาว ปริกฺขิปิตฺวา ฐิโต ยุคนฺธโร, ตํ ปริกฺขิปิตฺวา อีสธโรฯ เอวํ ตํ ตํ ปริกฺขิปิตฺวา ฐิตา ‘‘สิเนรุสฺส สมนฺตโต’’ติ วุตฺตาฯ กตฺถจิ ปน ‘‘สิเนรุํ ปริกฺขิปิตฺวา อสฺสกโณฺณ นาม ปพฺพโต ปติฏฺฐิโต, ตํ ปริกฺขิปิตฺวา วินตโก นาม ปพฺพโต’’ติ เอวํ อโญฺญเยว อนุกฺกโม อาคโตฯ ตถา หิ **นิมิชาตเก** –

‘‘สหสฺสยุตฺตํ หยวาหึ, ทิพฺพยานมธิฏฺฐิโต;
ยายมาโน มหาราชา, อทฺทา สีทนฺตเร นเค;
ทิสฺวานามนฺตยี สูตํ, อิเม เก นาม ปพฺพตา’’ติฯ (ชา. ๒.๒๒.๕๖๖)

เอวํ นิมิมหาราเชน ปุฏฺเฐน มาตลิเทวปุตฺเตน –

‘‘สุทสฺสโน กรวีโก, อีสธโร ยุคนฺธโร;
เนมินฺธโร วินตโก, อสฺสกโณฺณ คิรี พฺรหาฯ

‘‘เอเต สีทนฺตเร นคา, อนุปุพฺพสมุคฺคตา;
มหาราชานมาวาสา, ยานิ ตฺวํ ราช ปสฺสสี’’ติฯ (ชา. ๒.๒๒.๕๖๘-๕๖๙)

วุตฺตํฯ

ตตฺถ อฏฺฐกถายํ อิทํ วุตฺตํ –

‘‘อยํ, มหาราช, เอเตสํ สพฺพพาหิโร สุทสฺสโน ปพฺพโต นาม, ตทนนฺตเร กรวีโก นาม, โส สุทสฺสนโต อุจฺจตโรฯ อุภินฺนมฺปิ ปน เตสํ อนฺตเร เอโกปิ สีทนฺตรมหาสมุโทฺทฯ กรวีกสฺส อนนฺตเร อีสธโร นาม, โส กรวีกโต อุจฺจตโรฯ เตสมฺปิ อนฺตเร เอโก สีทนฺตรมหาสมุโทฺทฯ อีสธรสฺส อนนฺตเร ยุคนฺธโร นาม, โส อีสธรโต อุจฺจตโรฯ เตสมฺปิ อนฺตเร เอโก สีทนฺตรมหาสมุโทฺทฯ ยุคนฺธรสฺส อนนฺตเร เนมินฺธโร นาม, โส ยุคนฺธรโต อุจฺจตโรฯ เตสมฺปิ อนฺตเร เอโก สีทนฺตรมหาสมุโทฺทฯ เนมินฺธรสฺส อนนฺตเร วินตโก นาม, โส เนมินฺธรโต อุจฺจตโรฯ เตสมฺปิ อนฺตเร เอโก สีทนฺตรมหาสมุโทฺทฯ วินตกสฺส อนนฺตเร อสฺสกโณฺณ นาม, โส วินตกโต อุจฺจตโรฯ เตสมฺปิ อนฺตเร เอโก สีทนฺตรมหาสมุโทฺทฯ เอเต สีทนฺตรมหาสมุเทฺท สตฺต ปพฺพตา อนุปฏิปาฏิยา สมุคฺคตา โสปานสทิสา หุตฺวา ฐิตา’’ติ (ชา. อฏฺฐ. ๖.๒๒.๕๖๙)ฯ

โยชนานํ สตานุโจฺจ, หิมวา ปญฺจ ปพฺพโตติ หิมวา ปพฺพโต ปญฺจ โยชนสตานิ อุโจฺจ, อุเพฺพโธติ อโตฺถฯ ตตฺถ **หิมวา**ติ หิมปาตสมเย หิมยุตฺตตาย หิมํ อสฺส อตฺถีติ หิมวา, คิมฺหกาเล หิมํ วมตีติ หิมวาฯ **ปพฺพโต**ติ เสโลฯ เสโล หิ สนฺธิสงฺขาเตหิ ปเพฺพหิ สหิตตฺตา ‘‘ปพฺพโต’’ติ วุจฺจติ, ปสวนาทิวเสน ชลสฺส สารภูตานํ เภสชฺชาทีนํ วตฺถูนญฺจ คิรณโต ‘‘คิรี’’ติ จ วุจฺจติฯ **โยชนานํ สหสฺสานิ, ตีณิ อายตวิตฺถโต**ติ โยชนานํ ตีณิ สหสฺสานิ อายามโต จ วิตฺถารโต จาติ อโตฺถ, อายามโต จ วิตฺถารโต จ ตีณิ โยชนสหสฺสานีติ วุตฺตํ โหติฯ

จตุราสีติสหเสฺสหิ, กูเฏหิ ปฏิมณฺฑิโตติ สุทสฺสนกูฏจิตฺรกูฏาทีหิ จตุราสีติกูฏสหเสฺสหิ ปฏิมณฺฑิโต, โสภิโตติ อโตฺถฯ อปิเจตฺถ อวุโตฺตปิ อยํ วิเสโส เวทิตโพฺพ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๒.๓๑; อ. นิ. อฏฺฐ. ๓.๘.๑๙; สุ. นิ. อฏฺฐ. เสลสุตฺตวณฺณนา) – อยํ หิมวา นาม ปพฺพโต สมนฺตโต สนฺทมานปญฺจสตนทีวิจิโตฺต, ยตฺถ อายามวิตฺถาเรน เจว คมฺภีรตาย จ ปณฺณาสปณฺณาส โยชนา ทิยฑฺฒโยชนสตปริมณฺฑลา อโนตตฺตทโห กณฺณมุณฺฑทโห รถการทโห ฉทฺทนฺตทโห กุณาลทโห มนฺทากินีทโห สีหปฺปปาตทโหติ สตฺต มหาสรา ปติฏฺฐิตาฯ เตสุ **อโนตโตฺต** สุทสฺสนกูฏํ จิตฺรกูฏํ กาฬกูฏํ คนฺธมาทนกูฏํ เกลาสกูฏนฺติ อิเมหิ ปญฺจหิ ปพฺพเตหิ ปริกฺขิโตฺตฯ ตตฺถ **สุทสฺสนกูฏํ** โสวณฺณมยํ ทฺวิโยชนสตุเพฺพธํ อโนฺตวงฺกํ กากมุขสณฺฐานํ ตเมว สรํ ปฏิจฺฉาเทตฺวา ฐิตํฯ **จิตฺรกูฏํ** สพฺพรตนมยํฯ **กาฬกูฏํ** อญฺชนมยํฯ **คนฺธมา**

ทนกูฏํ สานุมยํ อพฺภนฺตเร มุคฺควณฺณํ กาฬานุสาริยาทิมูลคนฺธ จนฺทนาทิสารคนฺธ สรลาทิเผคฺคุคนฺธ ลวงฺคาทิตจคนฺธ กปิฏฺฐาทิปปฺปฏิกคนฺธ สชฺชาทิรสคนฺธ ตมาลาทิปตฺตคนฺธ นาคกุงฺกุมาทิปุปฺผคนฺธ ชาติผลาทิผลคนฺธ สพฺพถา คนฺธภาวโต คนฺธคนฺธติ อิเมหิ ทสหิ คเนฺธหิ อุสฺสนฺนํ นานปฺปการโอสธสญฺฉนฺนํ กาฬปกฺขอุโปสถทิวเส อาทิตฺตมิว องฺคารํ ชลนฺตํ ติฏฺฐติฯ

ตเตฺถว นนฺทมูลกํ (สุ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๓๕) นาม ปพฺภารํ ปเจฺจกพุทฺธานํ วสโนกาโสฯ ติโสฺส คุหาโย สุวณฺณคุหา มณิคุหา รชตคุหาติฯ ตตฺถ มณิคุหาทฺวาเร มญฺชูสโก นาม รุโกฺข โยชนํ อุเพฺพเธน, โยชนํ วิตฺถาเรน, โส ยตฺตกานิ อุทเก วา ถเล วา ปุปฺผานิ, สพฺพานิ ปุปฺผติ วิเสเสน ปเจฺจกพุทฺธาคมนทิวเส, ตสฺสูปริโต สพฺพรตนมาโฬ โหติฯ ตตฺถ สมฺมชฺชนกวาโต กจวรํ ฉเฑฺฑติ, สมกรณวาโต สพฺพรตนมยํ วาลิกํ สมํ กโรติ, สิญฺจนกวาโต อโนตตฺตทหโต อาเนตฺวา อุทกํ สิญฺจติ, สุคนฺธกรณวาโต สเพฺพสํ คนฺธรุกฺขานํ คเนฺธ อาเนติ, โอจินกวาโต ปุปฺผานิ โอจินิตฺวา ปาเตติ, สนฺถรณกวาโต สพฺพตฺถ สนฺถรติ, สทา ปญฺญตฺตาเนว เจตฺถ อาสนานิ โหนฺติฯ เยสุ ปเจฺจกพุทฺธุปฺปาททิวเส อุโปสถทิวเส จ สพฺพปเจฺจกพุทฺธา สนฺนิปติตฺวา นิสีทนฺติ, อยํ ตตฺถ ปกติฯ อภิสมฺพุทฺธปเจฺจกพุโทฺธ ตตฺถ คนฺตฺวา ปญฺญตฺตาสเน นิสีทติฯ ตโต สเจ ตสฺมิํ กาเล อเญฺญปิ ปเจฺจกพุทฺธา สํวิชฺชนฺติ, เตปิ ตงฺขณํ สนฺนิปติตฺวา ปญฺญตฺตาสเนสุ นิสีทนฺติ, นิสีทิตฺวา กิญฺจิเทว สมาปตฺติํ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐหนฺติฯ ตโต สงฺฆเตฺถโร อธุนาคตํ ปเจฺจกพุทฺธํ สเพฺพสํ อนุโมทนตฺถาย ‘‘กถมธิคต’’นฺติ กมฺมฏฺฐานํ ปุจฺฉติ, ตทา โส อตฺตโน อุทานพฺยากรณคาถํ ภาสติฯ เอวมิทํ คนฺธมาทนกูฏํ ปเจฺจกพุทฺธานํ อาวาสฏฺฐานํ โหตีติ เวทิตพฺพํฯ

เกลาสกูฏํ ปน รชตมยํฯ สพฺพานิ เจตานิ จิตฺรกูฏาทีนิ สุทสฺสเนน สมานุเพฺพธสณฺฐานานิ ตเมว สรํ ปฏิจฺฉาเทตฺวา ฐิตานิฯ สพฺพานิ ปน ปุถุลโต ปญฺญาสโยชนานิ, อายามโต ปน อุเพฺพธโต วิย ทฺวิโยชนสตาเนวาติ วทนฺติฯ ตานิ สพฺพานิ เทวานุภาเวน นาคานุภาเวน จ ฐสฺสนฺติ, นทิโย จ เตสุ สนฺทนฺติ, ตํ สพฺพมฺปิ อุทกํ อโนตตฺตเมว ปวิสติ, จนฺทิมสูริยา ทกฺขิเณน วา อุตฺตเรน วา คจฺฉนฺตา ปพฺพตนฺตเรน ตตฺถ โอภาสํ กโรนฺติ, อุชุํ คจฺฉนฺตา น กโรนฺติ, เตเนวสฺส **‘‘อโนตตฺต’’**นฺติ สงฺขา อุทปาทิฯ ตตฺถ รตนมยมนุญฺญโสปานสิลาตลานิ นิมฺมจฺฉกจฺฉปานิ ผลิกสทิสนิมฺมลูทกานิ นฺหานติตฺถานิ ตทุปโภคีสตฺตานํ สาธารณกมฺมุนาว สุปฺปฏิยตฺตานิ สุสณฺฐิตานิ โหนฺติ, เยสุ พุทฺธปเจฺจกพุทฺธขีณาสวา จ อิทฺธิมโนฺต จ อิสโย นฺหายนฺติ, เทวยกฺขาทโย อุยฺยานกีฬํ กีฬนฺติฯ

ตสฺส จตูสุ ปเสฺสสุ สีหมุขํ หตฺถิมุขํ อสฺสมุขํ อุสภมุขนฺติ จตฺตาริ มุขานิ โหนฺติ, เยหิ จตโสฺส นทิโย สนฺทนฺติฯ สีหมุเขน นิกฺขนฺตนทีตีเร สีหา พหุตรา โหนฺติ, หตฺถิมุขาทีหิ หตฺถิอสฺสอุสภาฯ ปุรตฺถิมทิสโต นิกฺขนฺตนที อโนตตฺตํ ติกฺขตฺตุํ ปทกฺขิณํ กตฺวา อิตรา ติโสฺส นทิโย อนุปคมฺม ปาจีนหิมวเนฺตเนว อมนุสฺสปถํ คนฺตฺวา มหาสมุทฺทํ ปวิสติฯ ปจฺฉิมทิสโต จ อุตฺตรทิสโต จ นิกฺขนฺตนทิโยปิ ตเถว ปทกฺขิณํ กตฺวา ปจฺฉิมหิมวเนฺตเนว อุตฺตรหิมวเนฺตเนว จ อมนุสฺสปถํ คนฺตฺวา มหาสมุทฺทํ ปวิสนฺติฯ ทกฺขิณทิสโต นิกฺขนฺตนที ปน ตํ ติกฺขตฺตุํ ปทกฺขิณํ กตฺวา ทกฺขิเณน อุชุกํ ปาสาณปิเฏฺฐเนว สฏฺฐิ โยชนานิ คนฺตฺวา ปพฺพตํ ปหริตฺวา วุฏฺฐาย ปริเกฺขเปน ติคาวุตปฺปมาณา อุทกธารา หุตฺวา อากาเสน สฏฺฐิ โยชนานิ คนฺตฺวา ติยคฺคเฬ นาม ปาสาเณ ปติตา, ปาสาโณ อุทกธาราเวเคน ภิโนฺนฯ ตตฺถ ปญฺญาสโยชนปฺปมาณา ติยคฺคฬา นาม มหาโปกฺขรณี ชาตา, มหาโปกฺขรณิยา กูลํ ภินฺทิตฺวา ปาสาณํ ปวิสิตฺวา สฏฺฐิ โยชนานิ คตา, ตโต ฆนปถวิํ ภินฺทิตฺวา อุมเงฺคน สฏฺฐิ โยชนานิ คนฺตฺวา วิญฺฌํ นาม ติรจฺฉาน

ปพฺพตํ ปหริตฺวา หตฺถตเล ปญฺจงฺคุลิสทิสา ปญฺจธารา หุตฺวา ปวตฺตติฯ สา ติกฺขตฺตุํ อโน ตตฺตํ ปทกฺขิณํ กตฺวา คตฏฺฐาเน “**อาวฏฺฏคงฺคา**”ติ วุจฺจติ, อุชุกํ ปาสาณปิฏฺเฐน สฏฺฐิ โยชนานิ คตฏฺฐาเน “**กณฺหคงฺคา**”ติ, อากาเสน สฏฺฐิ โยชนานิ คตฏฺฐาเน “**อากาสคงฺคา**”ติ, ติยคฺคฬปาสาเณ ปญฺญาสโยชโนกาเส ฐิตา “**ติยคฺคฬโปกฺขรณี**”ติ, กูลํ ภินฺทิตฺวา ปาสาณํ ปวิสิตฺวา สฏฺฐิ โยชนานิ คตฏฺฐาเน “**พหลคงฺคา**”ติ, อุมเงฺคน สฏฺฐิ โยชนานิ คตฏฺฐาเน “**อุมงฺคคงฺคา**”ติ วุจฺจติฯ วิญฺฌํ นาม ติรจฺฉานปพฺพตํ ปหริตฺวา ปญฺจธารา หุตฺวา ปวตฺตฏฺฐาเน ปน คงฺคา ยมุนา อจิรวตี สรภู มหีติ ปญฺจธา สงฺขฺยํ คตาฯ เอวเมตา ปญฺจ มหานทิโย หิมวนฺตโต ปภวนฺติฯ

ฉทฺทนฺตทหสฺส ปน (ชา. อฏฺฐ. ๕.๑๖.ฉทฺทนฺตชาตกวณฺณนา) มเชฺฌ ทฺวาทสโยชนปฺปมาเณ ฐาเน เสวาโล วา ปณกํ วา นตฺถิ, มณิกฺขนฺธวณฺณํ อุทกเมว สนฺติฏฺฐติ, ตทนนฺตรํ โยชนวิตฺถตํ สุทฺธกลฺลหารวนํ ตํ อุทกํ ปริกฺขิปิตฺวา ฐิตํ, ตทนนฺตรํ โยชนวิตฺถตเมว สุทฺธนีลุปฺปลวนํ ตํ ปริกฺขิปิตฺวา ฐิตํ, โยชนโยชนวิตฺถตาเนว รตฺตุปฺปลเสตุปฺปลรตฺตปทุมเสตปทุมกุมุทวนานิ ปุริมํ ปุริมํ ปริกฺขิปิตฺวา ฐิตานิ, อิเมสํ ปน สตฺตนฺนํ วนานํ อนนฺตรํ สเพฺพสมฺปิ กลฺลหาราทีนํ วเสน โวมิสฺสกวนํ โยชนวิตฺถตเมว ตานิ ปริกฺขิปิตฺวา ฐิตํ, ตทนนฺตรํ นาคานํ กฏิปฺปมาเณ อุทเก โยชนวิตฺถตเมว รตฺตสาลิวนํ, ตทนนฺตรํ อุทกปริยเนฺต นีลปีตโลหิโตทาตสุรภิสุขุมกุสุมสมากิณฺณํ ขุทฺทกคจฺฉวนนฺติ อิมานิ ทส วนานิ โยชนโยชนวิตฺถตาเนวฯ ตโต ขุทฺทกราชมาสมหาราชมาสมุคฺควนํ, ตทนนฺตรํ ติปุสเอฬาลุกอลาพุกุมฺภณฺฑวลฺลิวนานิ, ตโต ปูครุกฺขปฺปมาณํ อุจฺฉุวนํ, ตโต หตฺถิทนฺตปฺปมาณผลํ กทลิวนํ, ตโต สาลวนํ, ตทนนฺตรํ จาฏิปฺปมาณผลํ ปนสวนํ, ตโต มธุรผลํ อมฺพวนํ, ตโต จิญฺจวนํ, ตโต กปิฏฺฐวนํ, ตโต โวมิสฺสโก มหาวนสโณฺฑ, ตโต เวณุวนํ, เวณุวนํ ปน ปริกฺขิปิตฺวา สตฺต ปพฺพตา ฐิตา, เตสํ พาหิรนฺตโต ปฏฺฐาย ปฐโม จูฬกาฬปพฺพโต นาม, ทุติโย มหากาฬปพฺพโต นาม, ตโต อุทกปสฺสปพฺพโต นาม, ตโต จนฺทปสฺสปพฺพโต นาม, ตโต สูริยปสฺสปพฺพโต นาม, ตโต มณิปสฺสปพฺพโต นาม, สตฺตโม สุวณฺณปสฺสปพฺพโต นามฯ โส อุเพฺพธโต สตฺตโยชนิโก ฉทฺทนฺตทหํ ปริกฺขิปิตฺวา ปตฺตสฺส มุขวฏฺฏิ วิย ฐิโตฯ ตสฺส อพฺภนฺตริมปสฺสํ สุวณฺณวณฺณํ, ตโต นิกฺขเนฺตน โอภาเสน ฉทฺทนฺตทโห สมุคฺคตพาลสูริโย วิย โหติฯ พาหิริมปพฺพเตสุ ปน เอโก อุเพฺพธโต ฉ โยชนานิ, เอโก ปญฺจ, เอโก จตฺตาริ, เอโก ตีณิ, เอโก เทฺว, เอโก โยชนํฯ

เอวํ สตฺตปพฺพตปริกฺขิตฺตสฺส ปน ตสฺส ทหสฺส ปุพฺพุตฺตรกเณฺณ อุทกวาตปฺปหรโณกาเส มหานิโคฺรธรุโกฺข, ตสฺส ขโนฺธ ปริเกฺขปโต ปญฺจโยชนิโก, อุเพฺพธโต สตฺตโยชนิโกฯ จตูสุ ทิสาสุ จตโสฺส สาขาโย ฉโยชนิกา, อุทฺธํ อุคฺคตสาขาปิ ฉโยชนิกาวฯ อิติ โส มูลโต ปฏฺฐาย อุเพฺพเธน เตรสโยชนิโก สาขานํ โอริมนฺตโต ยาว ปาริมนฺตา ทฺวาทสโยชนิโก อฏฺฐหิ ปาโรหสหเสฺสหิ ปฏิมณฺฑิโต มุณฺฑมณิปพฺพโต วิย วิลาสมาโน ติฏฺฐติฯ ฉทฺทนฺตทหสฺส ปน ปจฺฉิมทิสาภาเค สุวณฺณปพฺพเต ทฺวาทสโยชนิกา กญฺจนคุหาฯ ฉทฺทโนฺต นาคราชา วสฺสารตฺเต อฏฺฐสหสฺสนาคปริวุโต กญฺจนคุหายํ วสติ, คิมฺหกาเล อุทกวาตํ สมฺปฏิจฺฉมาโน มหานิโคฺรธมูเล ปาโรหนฺตเร ติฏฺฐติฯ

มนฺทากินิยา ปน มเชฺฌ ปญฺจวีสติโยชนมตฺเต ฐาเน เสวาโล วา ปณกํ วา นตฺถิ, ผลิกวณฺณํ อุทกเมว โหติ, ตโต ปรํ ปน นาคานํ กฏิปฺปมาเณ อุทเก อฑฺฒโยชนวิตฺถตํ เสตปทุมวนํ ตํ อุทกํ ปริกฺขิปิตฺวา ฐิตํฯ ตตฺถ มุฬาลํ นงฺคลสีสมตฺตํ โหติ, ภิสํ มหาเภริโปกฺขรปฺปมาณํ โหติฯ ตสฺส เอเกกสฺมิํ ปพฺพนฺตเร อาฬฺหกปฺปมาณํ ขีรํ โหติฯ ปทุมานํ ปุปฺผสมเย วาโต เรณุวฏฺฏิํ อุฏฺฐาเปตฺวา ปทุมินีปเตฺตสุ ฐเปติ, ตตฺถ อุทกผุสิตานิ ปตนฺติ, ตโต อาทิจฺจปาเกน ปจฺ

จิตฺวา ปกฺกอโยฆฏิกา วิย โปกฺขรมธุ ติฏฺฐติ, ตทนนฺตรํ ตาวมหนฺตเมว รตฺตปทุมวนํ, ตทนนฺตรํ รตฺตกุมุทวนํ, ตทนนฺตรํ เสตกุมุทวนํ , ตทนนฺตรํ นีลุปฺปลวนํ, ตทนนฺตรํ รตฺตุปฺปลวนํ, ตทนนฺตรํ สุคนฺธสาลิวนํ, ตทนนฺตรํ เอฬาลุกอลาพุกุมฺภณฺฑาทีนิ มธุรรสานิ วลฺลิผลานิ, ตทนนฺตรํ อฑฺฒโยชนวิตฺถตเมว อุจฺฉุวนํ, ตตฺถ ปูครุกฺขกฺขนฺธปฺปมาณํ อุจฺฉุฯ ตทนนฺตรํ กทลิวนํ, ยโต ทฺเว ปกฺกานิ ขาทนฺตา กิลมนฺติฯ ตทนนฺตรํ จาฏิปฺปมาณผลํ ปนสวนํ, ตทนนฺตรํ อมฺพวนํ, ชมฺพุวนํ, กปิฏฺฐวนนฺติ สเงฺขปโต ตสฺมิํ ทเห ขาทิตพฺพยุตฺตกํ ผลํ นาม นตฺถีติ น วตฺตพฺพํฯ อิติ อิมสฺมิํ หิมวติ วิชฺชมานกสตฺตมหาสรปฺปภุตีนํ ปมาณสณฺฐานาทิเภทํ สพฺพเมว วิเสสํ ภควา สพฺพถา อเวทิ อญฺญาสิ ปฏิวิชฺฌิเยวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ติปญฺจโยชนกฺขนฺธปริเกฺขปาติ ปนฺนรสโยชนปฺปมาณกฺขนฺธปริเกฺขปา, ขนฺธสฺส ปริณาโห ปนฺนรสโยชนปฺปมาโณติ วุตฺตํ โหติฯ **นควฺหยา**ติ นคสเทฺทน อวฺหาตพฺพา, รุกฺขาภิธานาติ อโตฺถฯ รุโกฺข หิ น คจฺฉตีติ นโคติ วุจฺจติฯ นควฺหยา ชมฺพูติ โยเชตพฺพํฯ **ปญฺญาสโยชนกฺขนฺธสาขายามา**ติ อุเพฺพธโต ปญฺญาสโยชนปฺปมาณกฺขนฺธายามา อุเพฺพธโต สมนฺตโต จ ปญฺญาสโยชนสาขายามา จฯ ตโต เอว **สตโยชนวิตฺถิณฺณา, ตาวเทว จ อุคฺคตา**ฯ ชมฺพุรุกฺขสฺส หิ มูลโต ปฏฺฐาย ยาว สาขาวิฏปา, ตาว ปณฺณาส โยชนานิ, ตโต ปรมฺปิ อุชุกํ อุคฺคตสาขา ปณฺณาส โยชนานิ, สมนฺตโต จ เอเกกา สาขา ปณฺณาส ปณฺณาส โยชนานิ วฑฺฒิตานิฯ ตาสุ ปน มหนฺตา มหนฺตา นทิโย สนฺทนฺติ, ตาสํ นทีนํ อุภยตีเร ชมฺพุปกฺกานํ ปติตฏฺฐาเน สุวณฺณงฺกุรา อุฏฺฐหนฺติ, เต นทีชเลน วุยฺหมานา อนุปุเพฺพน มหาสมุทฺทํ ปวิสนฺติ, ตโตเยว ชมฺพุนทิยํ นิพฺพตฺตตฺตา ''ชมฺพุนท''นฺติ ตํ สุวณฺณํ วุจฺจติฯ

ยสฺสานุภาเวนาติ ยสฺสา มหนฺตตา กปฺปฏฺฐายิกาทิปฺปกาเรน ปภาเวนฯ ยเญฺจตํ ชมฺพุยา ปมาณํ, เอตเทว อสุรานํ จิตฺตปาฏลิยา, ครุฬานํ สิมฺพลิรุกฺขสฺส, อปรโคยาเน กทมฺพสฺส, อุตฺตรกุรูสุ กปฺปรุกฺขสฺส, ปุพฺพวิเทเห สิรีสสฺส, ตาวติํเสสุ ปาริจฺฉตฺตกสฺสาติฯ เตนาหุ โปราณา –

> ''ปาฏลี สิมฺพลี ชมฺพู, เทวานํ ปาริฉตฺตโก;
> กทโมฺพ กปฺปรุโกฺข จ, สิรีเสน ภวติ สตฺตม''นฺติฯ (วิสุทฺธิ. ๑.๑๓๗; อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๓๒๒);

เอตฺถ **สิรีเสน ภวติ สตฺตม**นฺติ เอตฺถ **สิรีเสนา**ติ ปจฺจเตฺต กรณวจนํฯ **สตฺตม**นฺติ ลิงฺควิปลฺลาเสน วุตฺตํ, สิรีโส ภวติ สตฺตโมติ อโตฺถฯ

จกฺกวาฬสิลุจฺจโยติ จกฺกวาฬปพฺพโตฯ **ปริกฺขิปิตฺวา ตํ สพฺพํ, โลกธาตุมยํ ฐิโต**ติ เหฏฺฐา วุตฺตํ สพฺพมฺปิ ตํ ปริกฺขิปิตฺวา จกฺกวาฬสิลุจฺจโย ปติฏฺฐิโต, อยํ เอกา โลกธาตุ นามาติ อโตฺถฯ ม-กาโร ปทสนฺธิวเสน อาคโตฯ ''ตํ สพฺพํ โลกธาตุํ ปริกฺขิปิตฺวา อยํ จกฺกวาฬสิลุจฺจโย ฐิโต''ติ เอวเมฺปตฺถ สมฺพนฺธํ วทนฺติ, เอวํ วุเตฺตปิ จกฺกวาฬปพฺพโตปิ โลกธาตุเยวาติ เวทิตพฺพํฯ

ตตฺถาติ ติสฺสํ โลกธาตุยํฯ **จนฺทมณฺฑลํ เอกูนปญฺญาสโยชน**นฺติ อุชุกํ อายามโต วิตฺถารโต อุเพฺพธโต จ เอกูนปญฺญาสโยชนํ, ปริมณฺฑลโต ปน ตีหิ โยชเนหิ อูนทิยฑฺฒสตโยชนํฯ **สูริยมณฺฑลํ ปญฺญาสโยชน**นฺติ เอตฺถาปิ จนฺทมณฺฑเล วุตฺตนเยเนว อุชุกํ ปญฺญาสโยชนนฺติ เวทิตพฺพํ, ปริมณฺฑลโต ปน ทิยฑฺฒสตโยชนํฯ

เตสุ ปน จนฺทมณฺฑลํ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๓.๑๒๑) เหฏฺฐา, สูริยมณฺฑลํ อุปริ, อนฺตรา เนสํ โยชนํ โหติฯ จนฺทสฺส เหฏฺฐิมนฺตโต สูริยสฺส อุปริมนฺตํ โยชนสตํ โหติ, จนฺทวิมานํ อโนฺต มณิมยํ, พหิ รชเตน ปริกฺขิตฺตํ, อโนฺต จ พหิ จ สีตลเมว โหติฯ สูริยวิมานํ อโนฺต กนกมยํ, พาหิรํ ผลิกปริกฺขิตฺตํ โหติ, อโนฺต จ พหิ จ อุณฺหเมวฯ จโนฺท อุชุกํ สณิกํ คจฺฉติฯ โส หิ อมาวาสิยํ สูริเยน สทฺธิํ คจฺฉโนฺต ทิวเส ทิวเส โถกํ โถกํ โอหียโนฺต ปุณฺณมาสิยํ อุปฑฺฒมคฺคโต โอหียติ, ติริยํ ปน สีฆํ คจฺฉติฯ ตถา เหส เอกสฺมิํ มาเส กทาจิ ทกฺขิณโต, กทาจิ อุตฺตรโต ทิสฺสติ, จนฺทสฺส อุโภสุ ปเสฺสสุ นกฺขตฺตตารกา คจฺฉนฺติ, จโนฺท เธนุ วิย วจฺฉํ ตํ ตํ นกฺขตฺตํ อุปสงฺกมติ, นกฺขตฺตานิ ปน อตฺตโน คมนฏฺฐานํ น วิชหนฺติ, อตฺตโน วีถิยาว คจฺฉนฺติฯ สูริยสฺส ปน อุชุกํ คมนํ สีฆํ, ติริยํ คมนํ ทนฺธํฯ ติริยํ คมนํ นาม ทกฺขิณทิสโต อุตฺตรทิสาย, อุตฺตรทิสโต ทกฺขิณทิสาย คมนํ, ตํ ทนฺธํ ฉหิ ฉหิ มาเสหิ อิชฺฌนโตฯ

สูริโย กาฬปกฺขอุโปสเถ จเนฺทน สเหว คนฺตฺวา ตโต ปรํ ปาฏิปททิวเส โยชนานํ สตสหสฺสํ จนฺทมณฺฑลํ โอหาย คจฺฉติ อตฺตโน สีฆคามิตาย ตสฺส จ ทนฺธคามิตาย, อถ จโนฺท เลขา วิย ปญฺญายติฯ ตโต ปรมฺปิ ปกฺขสฺส ทุติยาย โยชนานํ สตสหสฺสํ จนฺทมณฺฑลํ โอหาย คจฺฉติฯ เอวํ ทิวเส ทิวเส ยาว สุกฺกปกฺขอุโปสถทิวสา สตสหสฺสํ สตสหสฺสํ โอหาย คจฺฉติ, อถ จโนฺท อนุกฺกเมน วฑฺฒิตฺวา อุโปสถทิวเส ปริปุโณฺณ โหติฯ อนุกฺกเมน วฑฺฒนเญฺจตฺถ อุปริภาคโต ปติตสูริยาโลกตาย เหฏฺฐโต ปวตฺตาย สูริยสฺส ทูรภาเวน ทิวเส ทิวเส อนุกฺกเมน ปริหายมานาย อตฺตโน ฉายาย วเสน อนุกฺกเมน จณฺฑมณฺฑลปฺปเทสสฺส วฑฺฒมานสฺส วิย ทิสฺสมานตายาติ เวทิตพฺพํ, ตสฺมา อนุกฺกเมน วฑฺฒิตฺวา วิย อุโปสถทิวเส ปุณฺณมายํ ปริปุณฺณมณฺฑโล หุตฺวา ทิสฺสติฯ อถ สูริโย ปาฏิปททิวเส โยชนานํ สตสหสฺสํ ธาวิตฺวา ปุน จนฺทมณฺฑลํ คณฺหาติ จนฺทสฺส ทนฺธคติตาย อตฺตโน จ สีฆคติตาย, ตถา ทุติยาย สตสหสฺสนฺติ เอวํ ยาว อุโปสถทิวสา สตสหสฺสํ สตสหสฺสํ ธาวิตฺวา คณฺหาติฯ อถ จโนฺท อนุกฺกเมน หายิตฺวา กาฬปกฺขอุโปสถทิวเส สพฺพโส น ปญฺญายติ, อนุกฺกเมน หายมานตา เจตฺถ อนุกฺกเมน วฑฺฒมานตาย วุตฺตนเยน เวทิตพฺพาฯ ตตฺถ ปน ฉายาย หายมานตาย มณฺฑลํ วฑฺฒมานํ วิย ทิสฺสติ, อิธ จ ฉายาย วฑฺฒมานตาย มณฺฑลํ หายมานํ วิย ทิสฺสติ, ตสฺมา อนุกฺกเมน หายิตฺวา วิย อุโปสถทิวเส สพฺพโส น ปญฺญายติฯ จนฺทํ เหฏฺฐา กตฺวา สูริโย อุปริ โหติ, มหติยา ปาติยา ขุทฺทกภาชนํ วิย จนฺทมณฺฑลํ ปิธียติ, มชฺฌนฺหิเก เคหจฺฉายา วิย จนฺทสฺส ฉายา น ปญฺญายติฯ โส ฉายาย อปญฺญายมานาย ทูเร ฐิตานํ ทิวา ปทีโป วิย สยมฺปิ น ปญฺญายติฯ

อิเมสํ ปน อชวีถิ นาควีถิ โควีถีติ ติโสฺส คมนวีถิโย โหนฺติฯ ตตฺถ อชานํ อุทกํ ปฏิกูลํ โหติ, หตฺถินาคานํ มนาปํ, คุนฺนํ สีตุณฺหสมตาย ผาสุ โหติฯ ตถา จ ยาย วีถิยา สูริเย คจฺฉเนฺต วสฺสวลาหกเทวปุตฺตา สูริยาภิตาปสนฺตตฺตา อตฺตโน วิมานโต น นิกฺขมนฺติ, กีฬาปสุตา หุตฺวา น วิจรนฺติ, ตทา กิร สูริยวิมานํ ปกติมคฺคโต อโธ โอตริตฺวา วิจรติ, ตสฺส โอรุยฺห จรเณเนว จนฺทวิมานมฺปิ อโธ โอรุยฺห จรติ ตคฺคติกตฺตา, ตสฺมา สา วีถิ อุทกาภาเวน อชานุรูปตาย **“อชวีถี”**ติ สมญฺญา คตาฯ ยาย ปน วีถิยา สูริเย คจฺฉเนฺต วสฺสวลาหกเทวปุตฺตา สูริยาภิตาปาภาวโต อภิณฺหํ อตฺตโน วิมานโต พหิ นิกฺขมิตฺวา กีฬาปสุตา หุตฺวา อิโต จิโต จ วิจรนฺติ, ตทา กิร สูริยวิมานํ ปกติมคฺคโต อุทฺธํ อารุหิตฺวา วิจรติ, ตสฺส อุทฺธํ อารุยฺห จรเณเนว จนฺทวิมานมฺปิ อุทฺธํ อารุยฺห จรติ ตคฺคติกตฺตา, ตคฺคติกตา จ สมานคติ นาม วาตมณฺฑเลน วิมานสฺส เผลฺลิตพฺพตฺตา, ตสฺมา สา วีถิ อุทกพหุภาเวน นาคานุรูปตาย **“นาควีถี”**ติ สมญฺญา คตาฯ ยทา สูริโย อุทฺธํ อนาโรหโนฺต อโธ จ อโนตรโนฺต ปกติมเคฺคเนว คจฺฉติ, ตทา วสฺสวลาหกา ยถากาลํ ยถารุจิญฺจ วิมานโต นิกฺขมิตฺวา สุเขน วิจรนฺติ, เตน กาเลน กาลํ วสฺสนโต โลเก อุตุสมตา โหติ, ตาย อุตุสมตาย เหตุภูตาย สา จนฺทิมสูริยานํ คติ ควานุรูป

ตาย **“โควีถี”**ติ สมญฺญา คตาฯ ตสฺมา ยํ กาลํ จนฺทิมสูริยา อชวีถึ อารุหนฺติ, ตทา เทโว เอก พินฺทุมฺปิ น วสฺสติฯ ยทา นาควีถึ อาโรหนฺติ, ตทา ภินฺนํ วิย นภํ ปคฺฆรติฯ ยทา โควีถึ อาโร หนฺติ, ตทา อุตุสมตา สมฺปชฺชติฯ

ยทา ปน ราชาโน อธมฺมิกา โหนฺติ, เตสํ อธมฺมิกตาย อุปราชเสนาปติปฺปภุตโย สเพฺพ เทวา พฺรหฺมาโน จ อธมฺมิกา โหนฺติ, ตทา เตสํ อธมฺมิกตาย วิสมํ จนฺทิมสูริยา ปริวตฺตนฺติฯ ตทา หิ พหฺวาพาธตาทิอนิฏฺฐผลูปนิสฺสยภูตสฺส ยถาวุตฺตสฺส อธมฺมิกตาสญฺญิตสฺส สาธารณ สฺส ปาปกมฺมสฺส พเลน วิสมํ วายเนฺตน วายุนา เผลฺลิยมานา จนฺทิมสูริยา สิเนรุํ ปริกฺขิปนฺตา วิสมํ ปริวตฺตนฺติ, ยถามเคฺคน น ปวตฺตนฺติฯ วาโต ยถามเคฺคน น วายติ, อยถามเคฺคน วายติ, อยถามเคฺคน วายโนฺต อากาสฏฺฐวิมานานิ โขเภติ, วิมาเนสุ โขภิเตสุ เทวตานํ กีฬนตฺถาย จิตฺตานิ น นมนฺติ, จิเตฺตสุ อนมเนฺตสุ สีตุณฺหเภโท อุตุ ยถากาเลน น สมฺปชฺชติ, ตสฺมิํ อ สมฺปชฺชเนฺต น สมฺมา เทโว วสฺสติ, กทาจิ วสฺสติ, กทาจิ น วสฺสติ, กตฺถจิ วสฺสติ, กตฺถจิ น วสฺสติฯ วสฺสโนฺตปิ วปฺปกาเล องฺกุรกาเล นาฬกาเล ปุปฺผกาเล ขีรคฺคหณาทิกาเลสุ ยถา ยถา สสฺสานํ อุปกาโร น โหติ, ตถา ตถา วสฺสติ จ วิคจฺฉติ จฯ เตน สสฺสานิ วิสมปากานิ โหนฺ ติ วิคตคนฺธรสาทิสมฺปทานิ, เอกภาชเน ปกฺขิตฺตตณฺฑุเลสุปิ เอกสฺมิํ ปเทเส ภตฺตํ อุตฺตณฺฑุลํ โหติ, เอกสฺมิํ อติกิลินฺนํ, เอกสฺมิํ สมปากํฯ ตํ ปริภุตฺตํ กุจฺฉิยมฺปิ สพฺพโส อปริณตํ, เอกเท เสน ปริณตํ, สุปริณตนฺติ เอวํ ตีหิเยว ปกาเรหิ ปจฺจติ, ปกฺกาสยํ น สมฺมา อุปคจฺฉติฯ เตน สตฺ ตา พหฺวาพาธา เจว โหนฺติ อปฺปายุกา จฯ

ธมฺมิกานํ ปน ราชูนํ กาเล วุตฺตวิปริยาเยน จนฺทิมสูริยา สมํ ปริวตฺตนฺติ, ยถามเคฺคน ปวตฺตนฺติ, อุตุสมตา จ สมฺปชฺชติ, จนฺทิมสูริยา ฉ มาเส สิเนรุโต พหิ นิกฺขมนฺติ, ฉ มาเส อ โนฺต วิจรนฺติฯ ตถา หิ สิเนรุสมีเปน ตํ ปทกฺขิณํ กตฺวา คจฺฉนฺตา ฉ มาเส ตโต คมนวีถิโต พหิ อตฺตโน ติริยํ คมเนน จกฺกวาฬาภิมุขา นิกฺขมนฺติ ฯ เอวํ ฉ มาเส ขเณ ขเณ สิเนรุโต อปสกฺ กนวเสน ตโต นิกฺขมิตฺวา จกฺกวาฬสมีปํ ปตฺตาฯ ตโตปิ ฉ มาเส ขเณ ขเณ อปสกฺกนวเสน นิกฺขมิตฺวา สิเนรุสมีปํ ปาปุณนฺตา อโนฺต วิจรนฺติฯ เต หิ อาสาฬฺหีมาเส สิเนรุสมีเปน จรนฺติ, ตโต เทฺว มาเส นิกฺขมิตฺวา พหิ จรนฺติฯ ปฐมกตฺติกมาเส มเชฺฌน คจฺฉนฺติ, ตโต จกฺกวาฬาภิ มุขา คนฺตฺวา ตโย มาเส จกฺกวาฬสมีเปน วิจริตฺวา ปุน นิกฺขมิตฺวา จิตฺรมาเส มเชฺฌน คนฺตฺวา ตโต ปเร เทฺว มาเส สิเนรุอภิมุขา ปกฺขนฺทิตฺวา ปุน อาสาเฬฺห สิเนรุสมีเปน จรนฺติฯ เอตฺถ จ สิเนรุสฺส จกฺกวาฬสฺส จ ยํ ฐานํ เวมชฺฌํ, ตสฺส สิเนรุสฺส จ ยํ ฐานํ เวมชฺฌํ, เตน คจฺฉนฺตา สิเนรุสมีเปน จรนฺตีติ เวทิตพฺพา, น สิเนรุสฺส อคฺคาลินฺทํ อลฺลีนา, จกฺกวาฬสมีเปน จรณมฺปิ อิมินาว นเยน เวทิตพฺพํฯ ยทา ปน สิเนรุสฺส จกฺกวาฬสฺส อุชุกํ เวมเชฺฌน คจฺฉนฺติ, ตทา เวมเชฺฌน วิจรนฺตีติ เวทิตพฺพํฯ

เอวํ วิจรนฺตา จ เอกปฺปหาเรน ตีสุปิ ทีเปสุ อาโลกํ กโรนฺติฯ เอเกกาย ทิสาย นว นว โย ชนสตสหสฺสานิ อนฺธการํ วิธมิตฺวา อาโลกํ ทเสฺสนฺติฯ กถํ? อิมสฺมิญฺหิ ทีเป สูริยุคฺคมนกาโล ปุพฺพวิเทเห มชฺฌนฺหิโก โหติ, อุตฺตรกุรูสุ อตฺถงฺคมนกาโล, อปรโคยาเน มชฺฌิมยาโม, ปุพฺพวิเทหมฺหิ อุคฺคมนกาโล อุตฺตรกุรูสุ มชฺฌนฺหิโก, อปรโคยาเน อตฺถงฺคมนกาโล, อิธ มชฺฌิมยาโม, อุตฺตรกุรูสุ อุคฺคมนกาโล อปรโคยาเน มชฺฌนฺหิโก, อิธ อตฺถงฺคมนกาโล, ปุพฺพวิเทเห มชฺฌิมยาโม, อปรโคยานทีเป อุคฺคมนกาโล อิธ มชฺฌนฺหิโก, ปุพฺพวิเทหทีเป อตฺถงฺคมนกาโล, อุตฺตรกุรูสุ มชฺฌิมยาโมฯ อิมสฺมิญฺหิ ทีเป ฐิตมชฺฌนฺหิกเวลายํ ปุพฺพวิเทห วาสีนํ อตฺถงฺคมนวเสน อุปฑฺฒํ สูริยมณฺฑลํ ปญฺญายติ, อปรโคยานวาสีนํ อุคฺคมนวเสน อุป

ฑฺฒํ ปญฺญายติฯ เอวํ เสสทีเปสุปิฯ อิติ อิมินาว ปกาเรน ตีสุ ทีเปสุ เอกปฺปหาเรเนว จนฺทิม สูริยา อาโลกํ ทเสฺสนฺตีติ เวทิตพฺพํฯ

อิโต อญฺญถา ปน ทฺวีสุ เอว ทีเปสุ เอกปฺปหาเรเนว อาโลกํ ทเสฺสนฺติฯ ยสฺมิญฺหิ ทีเป อตฺถงฺคมนวเสน อุปฑฺฒํ สูริยมณฺฑลํ ปญฺญายติ, อตฺถงฺคมิเต ตตฺถ น ปญฺญายติ, อาโลกํ น ทเสฺสติ, ทฺวีสุ เอว ทีเปสุ เอกปฺปหาเรน อุภยํฯ เอเกกาย ทิสาย นว นว โยชนสตสหสฺสานิ อนฺธการวิธมนมฺปิ อิมินาว นเยน ทฏฺฐพฺพํฯ อิมสฺมิญฺหิ ทีเป ฐิตมชฺฌนฺหิกเวลายํ ปุพฺพวิเทห วาสีนํ อตฺถงฺคมนวเสน อุปฑฺฒํ สูริยมณฺฑลํ ปญฺญายตีติ ปุพฺพวิเทเห นวโยชนสตสหสฺสปฺ ปมาเณ ฐาเน อนฺธการํ วิธมิตฺวา อาโลกํ ทเสฺสติ, ตถา อปรโคยาเน อุคฺคมนวเสน ตตฺถาปิ อุปฑฺฒเมเสฺสว ปญฺญายมานตฺตาฯ ปุพฺพวิเทหานํ ปน อตฺถงฺคมิเต น ปญฺญายตีติ ทฺวีสุ ทีเปสุ สพฺพตฺถ อนฺธการํ วิธมิตฺวา อาโลกํ ทเสฺสติ อปรโคยาเนปิ อุคฺคเต สูริเย สพฺพตฺถ อนฺธการ วิธมนโตฯ

ปาตุภวนฺตา จ จนฺทิมสูริยา เอกโตว โลเก ปาตุภวนฺติ, เตสุ สูริโย ปฐมตรํ ปญฺญายติฯ ปฐมกปฺปิกานญฺหิ สตฺตานํ สยํปภาย อนฺตรหิตาย อนฺธกาโร อโหสิฯ เต ภีตตสิตา ''ภทฺทกํ วตสฺส, สเจ อโญฺญ อาโลโก ภเวยฺยา''ติ จินฺตยึสุฯ ตโต มหาชนสฺส สูรภาวํ ชนยมานํ สูริ ยมณฺฑลํ อุฏฺฐหิ, เตเนวสฺส **''สูริโย''**ติ นามํ อโหสิฯ ตสฺมึ ทิวสํ อาโลกํ กตฺวา อตฺถงฺคมิเต ปุน อนฺธกาโร อโหสิฯ เต ภีตตสิตา ''ภทฺทกํ วตสฺส, สเจ อโญฺญ อาโลโก อุปฺปชฺเชยฺยา''ติ จินฺตยึสุฯ อถ เนสํ ฉนฺทํ ญตฺวา วิย จนฺทมณฺฑลํ อุฏฺฐหิ, เตเนวสฺส **''จโนฺท''**ติ นามํ อโหสิฯ เอวํ จนฺทิมสูริเยสุ ปาตุภูเตสุ นกฺขตฺตานิ ตารกรูปานิ ปาตุภวนฺติ , ตโต ปภุติ รตฺตินฺทิวา ปญฺญายนฺติฯ อนุกฺกเมน จ มาสฑฺฒมาสอุตุสํวจฺฉรา ชายนฺติฯ จนฺทิมสูริยานํ ปน ปาตุภูตทิว เสเยว สิเนรุจกฺกวาฬหิมวนฺตปพฺพตา จตฺตาโร จ ทีปา ปาตุภวนฺติ, เต จ โข อปุพฺพํ อจริมํ ผคฺคุณปุณฺณมทิวเสเยว ปาตุภวนฺตีติ เวทิตพฺพํฯ

ยสฺมา เจตฺถ ''เอกํ จกฺกวาฬํ อายามโต จ วิตฺถารโต จ โยชนานํ ทฺวาทส สตสหสฺสานิ ตีณิ สหสฺสานิ จตฺตาริ สตานิ ปญฺญาสญฺจ โยชนานี''ติ **อฏฺฐกถายํ** (ปารา. อฏฺฐ. ๑.๑ เวรญฺ ชกณฺฑวณฺณนา) วุตฺตํ, ตสฺมา วุตฺตปฺปมาณโต อิมสฺส จกฺกวาฬสฺส สิเนรุปติฏฺฐิโตกาเส จตุ ราสีติ โยชนสหสฺสานิ ปรโต ยาว จกฺกวาฬปพฺพตา อุตฺตรทิสาภาคปฺปมาณญฺจ ปหาย อิมิสฺ สา ทกฺขิณทิสาย –

> สิเนรุจกฺกวาฬานํ, อนฺตรํ ปริมาณโต;
> ปญฺจ สตสหสฺสานิ, สหสฺสานูนสฏฺฐิ จฯ
>
> สตานิ สตฺต เญยฺยานิ, ปญฺจวีสุตฺตรานิ จ;
> มชฺฌวีถิคโต นาม, ตตฺถ เวมชฺฌโค รวิฯ
>
> มชฺฌโต ยาว เมรุมฺหา, จกฺกวาฬานมนฺตเร;
> เวมชฺฌโค ยทา โหติ, อุภยนฺตคโต ตทาฯ
>
> มชฺฌโต ยาว เมรุมฺหา, จกฺกวาฬา จ ปพฺพตา;
> ทฺเว สตสหสฺสานิ, สหสฺสานูนสีติ จฯ
>
> อฏฺฐสตํ ทฺเว สฏฺฐิ, โยชนานิ ทฺวิคาวุตํ;

อุภโต อนฺตโต เมรุ-จกฺกวาฬานมนฺตเรฯ

เอกํ สตสหสฺสญฺจ, สหสฺสานูนตาลีสํ;
นวสตาเนกตึส, โยชนานิ จ คาวุตํฯ

ปมาณโต สมนฺตา จ, มณฺฑลํ มชฺฌวีถิยา;
สตสหสฺสานูนวีส, สหสฺสาเนกตึส จฯ

สตเมกญฺจ วิเญฺญยฺยํ, ปญฺจสตฺตติ อุตฺตรํ;
ทกฺขิณํ อุตฺตรญฺจาปิ, คจฺฉนฺต ปน ภาณุมาฯ

มชฺฌวีถิปฺปมาเณน , มณฺฑเลเนว คจฺฉติ;
คจฺฉนฺต จ ปเนวํ โส, โอรุโยฺหรุยฺห เหฏฺฐโตฯ

อารุยฺหารุยฺห อุทฺธญฺจ, ยโต คจฺฉติ สพฺพทา;
ตโต คติวเสนสฺส, ทูรมทฺธานมาสิ ตํฯ

ตึส สตสหสฺสานิ, โยชนานิ ปมาณโต;
ตสฺมา โส ปริโต ยาติ, ตตฺตกํว ทิเน ทิเนฯ

สหสฺสเมกํ ปญฺจสตํ, จตุปญฺญาสโยชนํ;
ติคาวุตํ เตรสูสภํ, เตตฺตึส รตนานิ จฯ

อฏฺฐงฺคุลานิ จ ติริยํ, คจฺฉเตกทิเน รวิ;
ฉตาลีสสหสฺสานิ, ฉ สตานิ ติคาวุตํฯ

โยชนานํ ติตาลีสํ, มาเสเนเกน คจฺฉติ;
เตนวุติสหสฺสานิ, ทฺวิสตํ สตฺตสีติ จฯ

คาวุตานิ ทุเว จาปิ, ทฺวีหิ มาเสหิ คจฺฉติ;
อิมาย คติยา อนฺต-วีถิโต วีถิอนฺติมํฯ

คจฺฉติ ฉหิ มาเสหิ, ติมาเสหิ จ มชฺฌิมํ;
สิเนรุสนฺติเก อนฺต-วีถิโต ปน ภาณุมา;
อาคจฺฉนฺต ทฺวิมาเสหิ, อสฺส ทีปสฺส มชฺฌโคฯ

ตสฺมา สีหฬทีปสฺส, มชฺฌโต เมรุอนฺตรํ;
ทุเว สตสหสฺสานิ, ทฺวิสเตนาธิกานิ ตุฯ

เตตฺตึสญฺจ สหสฺสานิ, อฏฺฐารส ติคาวุตํ;
จกฺกวาฬนฺตรญฺจสฺส, ทีปเสฺสว จ มชฺฌโตฯ

ตีณิ สตสหสฺสานิ, สหสฺสานิ ฉวีสติ;
ฉ อุตฺตรานิ ปเญฺจว, สตาเนกญฺจ คาวุตนฺติฯ

เอวเมตฺถ อยมฺปิ วิเสโส เวทิตโพฺพฯ

ตาวตึสภวนํ ทสสหสฺสโยชนนฺติ เอตฺถ เตตฺตึส สหปุญฺญการิโน เอตฺถ นิพฺพตฺตาติ ตํ สหจริตฏฺฐานํ เตตฺตึสํ, ตเทว ตาวตึสํ , ตํ นิวาโส เอเตสนฺติ ตาวตึสา, เทวา, เตสํ ภวนํ ตาวตึสภวนํฯ ตถา หิ มเฆน มาณเวน สทฺธึ มจลคามเก กาลํ กตฺวา ตตฺถ อุปฺปเนฺน เตตฺตึส เทวปุเตฺต อุปาทาย อสฺส เทวโลกสฺส อยํ ปณฺณตฺติ ชาตาติ วทนฺติฯ อถ วา ยสฺมา เสสจกฺกวาเฬสุปิ ฉ กามาวจรเทวโลกา อตฺถิฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ‘‘สหสฺสํ จาตุมหาราชิกานํ สหสฺสํ ตาวตึสาน’’นฺติฯ ตสฺมา นามปณฺณตฺติเยเวสา ตสฺส เทวโลกสฺสาติ เวทิตพฺพาฯ **ทสสหสฺสโยชน**นฺติ อิทํ ปน สกฺกปุรํ สนฺธาย วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ ตถา หิ ตาวตึสกายิกา เทวา อตฺถิ ปพฺพตฏฺฐกา, อตฺถิ อากาสฏฺฐกา, เตสํ ปรมฺปรา จกฺกวาฬปพฺพตํ ปตฺตา, ตถา จาตุมหาราชิกานํ ยามาทีนญฺจฯ เอกเทวโลเกปิ หิ เทวานํ ปรมฺปรา จกฺกวาฬปพฺพตํ อปฺปตฺตา นาม นตฺถิฯ อิทํ ปน ตาวตึสภวนํ สิเนรุสฺส อุปริมตเล ทสสหสฺสโยชนิเก ฐาเน ปติฏฺฐิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ ตสฺส ปาจีนปจฺฉิมทฺวารานํ อนฺตรา ทสโยชนสหสฺสํ โหติ, ตถา ทกฺขิณุตฺตรทฺวารานํฯ ตํ โข ปน นครํ ทฺวารสหสฺสยุตฺตํ อโหสิ อารามโปกฺขรณีปฏิมณฺฑิตํฯ

ตสฺส มเชฺฌ (ธ. ป. อฏฺฐ. ๑.๒๙ มฆวตฺถุ) ติโยชนสตุเพฺพเธหิ, ธเชหิ ปฏิมณฺฑิโต สตฺตรตนมโย สตฺตโยชนสตุเพฺพโธ สกฺกสฺส **เวชยโนฺต** นาม ปาสาโทฯ ตตฺถ สุวณฺณยฏฺฐีสุ มณิธชา อเหสุํ, มณิยฏฺฐีสุ สุวณฺณธชา, ปวาฬยฏฺฐีสุ มุตฺตธชา, มุตฺตยฏฺฐีสุ ปวาฬธชา, สตฺตรตนมยาสุ ยฏฺฐีสุ สตฺตรตนมยา ธชาฯ

ทิยฑฺฒโยชนสตายาโม **เวชยนฺตรโถ** (สํ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๒๔๙ อาทโย)ฯ ตสฺส หิ ปจฺฉิมโนฺต ปณฺณาสโยชโน, มเชฺฌ รถปญฺชโร ปณฺณาสโยชโน, รถสนฺธิโต ยาว รถสีสา ปณฺณาเสว โยชนานิฯ ตเทว ปมาณํ ทิคุณํ กตฺวา ‘‘ติโยชนสตายาโม’’ติปิ วทนฺติเยวฯ ตสฺมึ โยชนิกปลฺลโงฺก อตฺถโต ติฏฺฐติฯ ตตฺถ ติโยชนิกํ เสตจฺฉตฺตํ, เอกสฺมิํเยว ยุเค สหสฺสอาชญฺญยุตฺตํฯ เสสาลงฺการสฺส ปมาณํ นตฺถิฯ ธโช ปนสฺส อฑฺฒติยานิ โยชนสตานิ อุคฺคโต, ยสฺส วาตาหตสฺส ปญฺจงฺคิกตูริยเสฺสว สโทฺท นิจฺฉรติฯ

สกฺกสฺส ปน **เอราวโณ** นาม หตฺถี ทิยฑฺฒโยชนสติโก, โสปิ เทวปุโตฺตเยวฯ น หิ เทวโลกสฺมิํ ติรจฺฉานคตา โหนฺติ, ตสฺมา โส อุยฺยานกีฬาย นิกฺขมนกาเล อตฺตภาวํ วิชหิตฺวา ทิยฑฺฒโยชนสติโก เอราวโณ นาม หตฺถี โหติฯ โส เตตฺตึสกุเมฺภ มาเปติ อาวเฏฺฏน คาวุตอฑฺฒโยชนปฺปมาเณ, สเพฺพสํ มเชฺฌ สกฺกสฺส อตฺถาย สุทสฺสนํ นาม ตึสโยชนิกํ กุมฺภํ มาเปติฯ ตสฺส อุปริ ทฺวาทสโยชนิโก รตนมณฺฑโป โหติฯ ตตฺถ อนฺตรนฺตรา สตฺตรตนมยา โยชนุเพฺพธา ธชา อุฏฺฐหนฺติฯ ปริยเนฺต กิงฺกิณิกชาลา โอลมฺพนฺติ, ยสฺส มนฺทวาเตริตสฺส ปญฺจงฺคิกตูริยสทฺทสทิโส ทิพฺพคีตสโทฺท วิย รโว นิจฺฉรติฯ มณฺฑปมเชฺฌ สกฺกสฺส โยชนิโก มณิปลฺลโงฺก ปญฺญโตฺต โหติ, ตตฺถ สโกฺก นิสีทติฯ เตตฺตึสาย กุมฺภานํ เอเกกสฺมิํ กุเมฺภ สตฺต สตฺต ทเนฺต มาเปติ, เตสุ เอเกโก ปณฺณาสโยชนายาโมฯ เอเกกสฺมิเญฺจตฺถ ทเนฺต สตฺต สตฺต โปกฺขรณิโย โหนฺติ, เอเกกาย โปกฺขรณิยา สตฺต สตฺต ปทุมินิคจฺฉา, เอเกกสฺมิํ คเจฺฉ สตฺต สตฺต ปุปฺผานิ โหนฺติ, เอเกกสฺส ปุปฺผสฺส สตฺต สตฺต ปตฺตานิ, เอเกกสฺมิํ ปเตฺต สตฺต สตฺต เทวธีตโร นจฺจนฺติฯ เอวํ สมนฺตา ปณฺณาสโยชนฏฺฐาเน หตฺถิทเนฺตสฺเยว นจฺจนฏฺสมโชฺช โหติฯ

นนฺทา นาม ปน โปกฺขรณี ปญฺญาสโยชนาฯ ‘‘ปญฺจสตโยชนิกา’’ติปิ วทนฺติฯ

จิตฺตลตาวนํ ปน สฏฺฐิโยชนิกํฯ ‘‘ปญฺจโยชนสติก’’นฺติปิ วทนฺติฯ ตํ ปน ทิพฺพรุกฺข สหสฺสปฏิมณฺฑิตํ, ตถา **นนฺทนวนํ ผารุสกวนญฺจ**ฯ สโกฺก ปเนตฺถ อจฺฉราสงฺฆปริวุโต สฏฺฐิ โยชนิกํ สุวณฺณมหาวีถึ โอตริตฺวา นกฺขตฺตํ กีฬโนฺต นนฺทนวนาทีสุ วิจรติฯ

ปาริจฺฉตฺตโก ปน โกวิฬาโร สมนฺตา ติโยชนสตปริมณฺฑโล ปญฺจทสโยชนปริณา หกฺขโนฺธ โยชนสตุเพฺพโธฯ ตสฺส มูเล สฏฺฐิโยชนายามา ปญฺญาสโยชนวิตฺถารา ปญฺจทส โยชนุเพฺพธา ชยสุมนปุปฺผกวณฺณา **ปณฺฑุกมฺพลสิลา,** ยสฺสา มุทุตาย สกฺกสฺส นิสีทโต อุป ฑฺฒกาโย อนุปวิสติ, อุฏฺฐิตกาเล อูนํ ปริปูรติฯ

สุธมฺมา นาม เทวสภา อายามโต จ วิตฺถารโต จ ติโยชนสติกา, ปริเกฺขปโต นวโยชน สติกา, อุเพฺพธโต ปญฺจโยชนสติกา, ตสฺสา ผลิกมยา ภูมิ, ถมฺภตุลาสงฺฆาฏาทีสุ วาฬรูปาทิ สงฺฆฏฺฏนกอาณิโย มณิมยา, สุวณฺณมยา ถมฺภา, รชตมยา ถมฺภฆฏกา จ สงฺฆาฏญฺจ, ปวาฬ มยานิ วาฬรูปานิ, สตฺตรตนมยา โคปานสิโย จ ปกฺขปาสา จ มุขวฏฺฏิ จ, อินฺทนีลอิฏฺฐกาหิ ฉทนํ, โสวณฺณมยํ ฉทนวิธํ, รชตมยา ถุปิกาฯ

อาสาวตี นาม เอกา ลตา อตฺถิ, ‘‘สา ปุปฺผิสฺสตี’’ติ เทวา วสฺสสหสฺสํ อุปฏฺฐานํ คจฺฉนฺ ติ, ปาริจฺฉตฺตเก ปุปฺผมาเน เอกํ วสฺสํ อุปฏฺฐานํ คจฺฉนฺติฯ เต ตสฺส ปณฺฑุปลาสาทิภาวโต ปฏฺฐาย อตฺตมนา โหนฺติฯ ยถาห –

> ‘‘ยสฺมิํ, ภิกฺขเว, สมเย เทวานํ ตาวติํสานํ ปาริจฺฉตฺตโก โกวิฬาโร ปณฺฑุปลาโส โหติ, อตฺตมนา, ภิกฺขเว, เทวา ตาวติํสา ตสฺมิํ สมเย โหนฺติ ‘ปณฺฑุปลาโส ทานิ ปา ริจฺฉตฺตโก โกวิฬาโร, น จิรเสฺสว ทานิ ปนฺนปลาโส ภวิสฺสตี’’’ติอาทิ (อ. นิ. ๗.๖๙)ฯ

สพฺพปาลิผุลฺลสฺส ปน ปาริจฺฉตฺตกสฺส โกวิฬารสฺส สมนฺตา ปญฺจ โยชนสตานิ อาภา ผรติ, อนุวาตํ โยชนสตํ คโนฺธ คจฺฉติฯ ปุปฺผิเต ปาริจฺฉตฺตเก อาโรหณกิจฺจํ วา องฺกุสํ คเหตฺ วา นามนกิจฺจํ วา ปุปฺผาหรณตฺถํ จโงฺกฏกกิจฺจํ วา นตฺถิฯ กนฺตนกวาโต อุฏฺฐหิตฺวา ปุปฺผานิ วณฺฏโต กนฺตติ, สมฺปฏิจฺฉนกวาโต สมฺปฏิจฺฉติ, ปเวสนกวาโต สุธมฺมเทวสภํ ปเวเสติ, สมฺมชฺชนกวาโต ปุราณปุปฺผานิ นีหรติ, สนฺถรณกวาโต ปตฺตกณฺณิกเกสรานิ รเจโนฺต สนฺถ รติ, มชฺฌฏฺฐาเน ธมฺมาสนํ โหติ โยชนปฺปมาโณ รตนปลฺลโงฺก, ตสฺส อุปริ ธาริยมานํ ติโย ชนิกํ เสตจฺฉตฺตํ, ตทนนฺตรํ สกฺกสฺส เทวรโญฺญ อาสนํ อตฺถรียติ, ตโต พาตฺติํสาย เทวปุตฺ ตานํ, ตโต อเญฺญสํ มเหสกฺขเทวตานํฯ อเญฺญสํ เทวตานํ ปน ปุปฺผกณฺณิกาว อาสนํ โหติฯ เทวา เทวสภํ ปวิสิตฺวา นิสีทนฺติฯ ตโต ปุเปฺผหิ เรณุวฏฺฏิ อุคฺคนฺตฺวา อุปริ กณฺณิกํ อาหจฺจ นิ ปตมานา เทวตานํ ติคาวุตปฺปมาณํ อตฺตภาวํ ลาขาปริกมฺมสชฺชิตํ วิย กโรติ, เตสํ สา กีฬา จ ตูหิ มาเสหิ ปริโยสานํ คจฺฉติฯ อิติ อิมาหิ สมฺปตฺตีหิ สมนฺนาคตํ ตาวติํสภวนํ ภควา สพฺพถา อเวทีติ เวทิตพฺพํฯ

ตถา อสุรภวนนฺติ เอตฺถ เทวา วิย น สุรนฺติ น อีสรนฺติ น วิโรจนฺตีติ อสุราฯ สุรา นาม เทวา, เตสํ ปฏิปกฺขาติ วา อสุราฯ สโกฺก กิร มจลคามเก มโฆ นาม มาณโว หุตฺวา เตตฺติํส ปุ ริเส คเหตฺวา กลฺยาณกมฺมํ กโรโนฺต สตฺต วตฺตปทานิ ปูเรตฺวา ตตฺถ กาลกโต เทวโลเก นิพฺพตฺติ สทฺธิํ ปริสายฯ ตโต ปุพฺพเทวา ‘‘อาคนฺตุกเทวปุตฺตา อาคตา, สกฺการํ เนสํ กโร มา’’ติ วตฺวา ทิพฺพปทุมานิ อุปนาเมสุํ, อุปฑฺฒรเชฺชน จ นิมเนฺตสุํฯ สโกฺก อุปฑฺฒรเชฺชน อ สนฺตุโฏฺฐ อโหสิ, อถ เนวาสิกา ‘‘อาคนฺตุกเทวปุตฺตานํ สกฺการํ กโรมา’’ติ คนฺธปานํ สชฺชยิํ สุฯ สโกฺก สกปริสาย สญฺญํ อทาสิ ‘‘มาริสา มา คนฺธปานํ ปิวิตฺถ, ปิวมานาการมตฺตเมว ท

เสฺสถา’’ติฯ เต ตถา อกํสุฯ เนวาสิกเทวตา สุวณฺณสรเกหิ อุปนีตํ คนฺธปานํ ยาวทตฺถํ ปิวิตฺวา มตฺตา ตตฺถ ตตฺถ สุวณฺณปถวิยํ ปติตฺวา สยึสุฯ สกฺโก ‘‘คณฺหถ ธุตฺเต, หรถ ธุตฺเต’’ติ เต ปาเทสุ คาหาเปตฺวา สิเนรุปาเท ขิปาเปสิฯ สกฺกสฺส ปุญฺญเตเชน ตทนุวตฺตกาปิ สเพฺพ ตเตฺถว ปตึสุฯ อถ เนสํ กมฺมปจฺจยอุตุสมุฏฺฐานํ สิเนรุสฺส เหฏฺฐิมตเล ทสโยชนสหสฺสํ อสุรภวนํ นิพฺพตฺติ ปาริจฺฉตฺตกปฏิจฺฉนฺนภูตาย จิตฺรปาฏลิยา อุปโสภิตํฯ สกฺโก เตสํ นิวตฺติตฺวา อนาคมนตฺถาย อารกฺขํ ฐเปสิฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ –

> ‘‘อนฺตรา ทฺวินฺนํ อยุชฺฌปุรานํ, ปญฺจวิธา ฐปิตา อภิรกฺขา;
> อุรคกโรฏิปยสฺส จ หารี, มทนยุตา จตุโร จ มหตฺถา’’ติฯ (สํ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๒๔๗; ชา. อฏฺฐ. ๑.๑.๓๑);

ตตฺถ **ทฺวินฺนํ อยุชฺฌปุราน**นฺติ ทฺวินฺนํ เทวาสุรนครานํ อนฺตราติ อโตฺถฯ เทฺว กิร นครานิ ยุเทฺธน คเหตุํ อสกฺกุเณยฺยตาย **อยุชฺฌปุรานิ** นาม ชาตานิฯ ยทา หิ อสุรา พลวโนฺต โหนฺติ, อถ เทเวหิ ปลายิตฺวา เทวนครํ ปวิสิตฺวา ทฺวาเร ปิหิเต อสุรานํ สตสหสฺสมฺปิ กิญฺจิ กาตุํ น สโกฺกติฯ ยทา เทวา พลวโนฺต โหนฺติ, อถ อสุเรหิ ปลายิตฺวา อสุรนครํ ปวิสิตฺวา ทฺวาเร ปิหิเต สกฺกานํ สตสหสฺสมฺปิ กิญฺจิ กาตุํ น สโกฺกติฯ อิติ อิมานิ เทฺว นครานิ อยุชฺฌปุรานิ นามฯ เตสํ อนฺตรา เอเตสุ อุรคาทีสุ ปญฺจสุ ฐาเนสุ สเกฺกน อารกฺขา ฐปิตาฯ ตตฺถ **อุรค**สเทฺทน นาคา คหิตาฯ เต อุทเก มหพฺพลา โหนฺติ, ตสฺมา สิเนรุสฺส ปฐมาลิเนฺท เอเตสํ อารกฺขาฯ สิเนรุสฺส กิร สมนฺตโต พหลโต ปุถุลโต จ ปญฺจโยชนสหสฺสปริมาณานิ จตฺตาริ ปริภณฺฑานิ ตาวตึสภวนสฺส อารกฺขาย นาเคหิ ครุเฬหิ กุมฺภเณฺฑหิ ยเกฺขหิ จ อธิฏฺฐิตานิฯ เตหิ กิร สิเนรุสฺส อุปฑฺฒํ ปริยาทินฺนํ, เอตานิเยว จ สิเนรุสฺส อาลินฺทานิ เมขลานิ จ วุจฺจนฺติฯ **กโรฏิ**สเทฺทน สุปณฺณา คหิตาฯ เตสํ กิร กโรฏิ นาม ปานโภชนํ, เตน นามํ ลภึสุ, ทุติยาลิเนฺท เตสํ อารกฺขาฯ **ปยสฺสหารี**สเทฺทน กุมฺภณฺฑา คหิตาฯ ทานวรกฺขสา กิร เต, ตติยาลิเนฺท เตสํ อารกฺขาฯ **มทนยุต**สเทฺทน ยกฺขา คหิตาฯ วิสมจาริโน กิร เต ยุทฺธโสณฺฑา, จตุตฺถาลิเนฺท เตสํ อารกฺขาฯ **จตุโร จ มหตฺถา**ติ จตฺตาโร มหาราชาโน วุตฺตาฯ เต หิ สิเนรุสฺส ตสฺมึ ตสฺมึ ปเสฺส ยุคนฺธราทีสุ ปญฺจสตปริตฺตทีปปริวาเร มหาทีเป จ สาสิตพฺพสฺส มหโต อตฺถสฺส วเสน ‘‘มหตฺถา’’ติ วุจฺจนฺติ, ปญฺจมาลิเนฺท เตสํ อารกฺขาฯ

เต ปน อสุรา อายุวณฺณยสอิสฺสริยสมฺปตฺตีหิ ตาวตึสสทิสาวฯ ตสฺมา อนฺตรา อตฺตานํ อชานิตฺวา ปาฏลิยา ปุปฺผิตาย ‘‘นยิทํ เทวนครํ, ตตฺถ ปาริจฺฉตฺตโก ปุปฺผติ, อิธ ปน จิตฺตปาฏลี, ชรสเกฺกน มยํ สุรํ ปาเยตฺวา วญฺจิตา, เทวนครญฺจ โน คหิตํ, คจฺฉาม เตน สทฺธึ ยุชฺฌิสฺสามา’’ติ หตฺถิอสฺสรเถ อารุยฺห สุวณฺณรชตมณิผลกานิ คเหตฺวา ยุทฺธสชฺชา หุตฺวา อสุรเภริโย วาเทนฺตา มหาสมุเทฺท อุทกํ ทฺวิธา ภินฺทิตฺวา อุฎฺฐหนฺติฯ เต เทเว วุเฎฺฐ วมฺมิกมกฺขิกา วมฺมิกํ วิย สิเนรุํ อภิรุหิตุํ อารภนฺติฯ อถ เนสํ ปฐมํ นาเคหิ สทฺธึ ยุทฺธํ โหติฯ ตสฺมึ โข ปน ยุเทฺธ น กสฺสจิ ฉวิ วา จมฺมํ วา ฉิชฺชติ, น โลหิตํ อุปฺปชฺชติ, เกวลํ กุมารกานํ ทารุเมณฺฑกยุทฺธํ วิย อญฺญมญฺญํ สนฺตาสนมตฺตเมว โหติฯ โกฏิสตาปิ โกฏิสหสฺสาปิ นาคา เตหิ สทฺธึ ยุชฺฌิตฺวา อสุรปุรํเยว ปเวเสตฺวา นิวตฺตนฺติฯ สเจ ปน อสุรา พลวโนฺต โหนฺติ, อถ นาคา โอสกฺกิตฺวา ทุติเย อาลิเนฺท สุปเณฺณหิ สทฺธึ เอกโต หุตฺวา ยุชฺฌนฺติฯ เอส นโย สุปณฺณาทีสุปิฯ ยทา ปน ตานิ ปญฺจปิ ฐานานิ อสุรา มทฺทนฺติ, ตทา เอกโต สมฺปิณฺฑิตานิปิ ตานิ ปญฺจ พลานิ โอสกฺกนฺติ ฯ อถ จตฺตาโร มหาราชาโน คนฺตฺวา สกฺกสฺส ปวตฺตึ อาโรเจนฺติฯ สโกฺก เตสํ วจนํ สุตฺวา ทิยฑฺฒโยชนสติกํ เวชยนฺตรถํ อารุยฺห สยํ วา นิกฺขมติ, เอกํ วา ปุตฺตํ เปเสติฯ เอกสฺมึ ปน ทิวเส เอวํ นิกฺขมิตฺวา อสุเร ยุเทฺธน อพฺภุคฺคนฺตฺวา สมุเทฺท ปกฺขิปิตฺวา จตูสุ ทฺวาเรสุ อตฺตนา

สทิสา ปฏิมา มาเปตฺวา ฐเปติ, ตสฺมา อสุรา นาคาทโย ชินิตฺวา อาคตาปิ อินฺทปฏิมา ทิสฺวา ‘‘สโกฺก นิกฺขโนฺต’’ติ ปลายนฺติฯ อิติ สุรานํ ปฏิปกฺขาติ อสุรา, เวปจิตฺติปหาราทาทโย, เตสํ ภวนํ อสุรภวนํฯ ตํ ปน อายามโต จ วิตฺถารโต จ ทสสหสฺสโยชนนฺติ ทเสฺสตุํ ‘‘ตถา อสุรภวน’’นฺติ วุตฺตํฯ

อวีจิมหานิรโย ชมฺพุทีโป จาติ เอตฺถาปิ **ตถา**-สโทฺท โยเชตโพฺพ, อวีจิมหานิรโย ชมฺพุทีโป จ ตถา ทสสหสฺสโยชนเมวาติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ อวีจิมหานิรยสฺส อพฺภนฺตรํ อายาเมน จ วิตฺถาเรน จ โยชนสตํ โหติ, โลหปถวี โลหฉทนํ เอเกกา จ ภิตฺติ นวนวโยชนิกา โหติฯ ปุรตฺถิมาย ภิตฺติยา อจฺจิ อุฎฺฐหิตฺวา ปจฺฉิมํ ภิตฺติํ คเหตฺวา ตํ วินิวิชฺฌิตฺวา ปรโต โยชนสตํ คจฺฉติฯ เสสทิสาสุปิ เอเสว นโยฯ อิติ ชาลปริยนฺตวเสน อายามวิตฺถารโต อฎฺฐารสโยชนาธิกานิ ตีณิ โยชนสตานิ โหนฺติ, ปริเกฺขเปน นว โยชนสตานิ จตุปณฺณาสญฺจ โยชนานิฯ สมนฺตา ปน อุสฺสเทหิ สทฺธิํ ทสโยชนสหสฺสํ โหติฯ กสฺมา ปเนส นรโก ‘‘อวีจี’’ติ สงฺขฺยํ คโตติ? วีจิ นาม อนฺตรํ วุจฺจติ, ตตฺถ จ อคฺคิชาลานํ วา สตฺตานํ วา ทุกฺขสฺส วา อนฺตรํ นตฺถิ, ตสฺมา โส ‘‘อวีจี’’ติ สงฺขฺยํ คโตฯ ตสฺส หิ ปุรตฺถิมภิตฺติโต ชาลา อุฎฺฐหิตฺวา สํสิพฺพมานโยชนสตํ คนฺตฺวา ภิตฺติํ วินิวิชฺฌิตฺวา ปรโต โยชนสตํ คจฺฉติฯ เสสทิสาสุปิ เอเสว นโยฯ เอวํ ชาลานํ นิรนฺตรตาย อวีจิฯ อพฺภนฺตเร ปนสฺส โยชนสติเก ฐาเน นาฬิยํ โกเฎฺฏตฺวา ปูริตปิฎฺฐํ วิย สตฺตา นิรนฺตรา, ‘‘อิมสฺมิํ ฐาเน สโตฺต อตฺถิ, อิมสฺมิํ ฐาเน นตฺถี’’ติ น วตฺตพฺพํ, คจฺฉนฺตานํ ฐิตานํ นิสินฺนานํ นิปนฺนานญฺจ ปจฺจมานานํ อโนฺต นตฺถิ, คจฺฉนฺตา ฐิเต วา นิสิเนฺน วา นิปเนฺน วา น พาเธนฺติฯ เอวํ สตฺตานํ นิรนฺตรตาย อวีจิฯ กายทฺวาเร ปน ฉ อุเปกฺขาสหคตานิ จิตฺตานิ อุปฺปชฺชนฺติ, เอกํ ทุกฺขสหคตํฯ เอวํ สเนฺตปิ ยถา ชิวฺหาเคฺค ฉ มธุพินฺทูนิ ฐเปตฺวา เอกสฺมิํ ตมฺพโลหพินฺทุมฺหิ ฐปิเต อนุทหนพลวตาย ตเทว ปญฺญายติ, อิตรานิ อโพฺพหาริกานิ โหนฺติ, เอวํ อนุทหนพลวตาย ทุกฺขเมเวตฺถ นิรนฺตรํ, อิตรานิ อโพฺพหาริกานีติ เอวํ ทุกฺขสฺส นิรนฺตรตาย อวีจีติ วุจฺจติฯ ‘‘อยญฺจ อวีจิมหานิรโย ชมฺพุทีปสฺส เหฎฺฐา ปติฎฺฐิโต’’ติ วทนฺติฯ

ชมฺพุทีโป ปน อายามโต จ วิตฺถารโต จ ทสสหสฺสโยชนปริมาโณฯ ตตฺถ จ จตุสหสฺสโยชนปฺปมาโณ ปเทโส ตทุปโภคีสตฺตานํ ปุญฺญกฺขยา อุทเกน อโชฺฌตฺถโฎ ‘‘สมุโทฺท’’ติ สงฺขฺยํ คโตฯ ติสหสฺสโยชนปฺปมาเณ มนุสฺสา วสนฺติ, ติสหสฺสโยชนปฺปมาเณ หิมวา ปติฎฺฐิโตติ เวทิตโพฺพฯ

อปรโคยานํ สตฺตสหสฺสโยชนนฺติอาทีสุ อายามโต จ วิตฺถารโต จ ปมาณํ ทสฺสิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ ตตฺถ ชมฺพุทีโป สกฏสณฺฐาโน, ฉนฺนวุติยา ปฏฺฎนโกฏิสตสหเสฺสหิ ฉปณฺณาสรตนาคาเรหิ นวนวุติยา โทณมุขสตสหเสฺสหิ ติกฺขตฺตุํ เตสฎฺฐิยา นครสหเสฺสหิ จ สมนฺนาคโตฯ ชมฺพุทีเป กิร อาทิโต เตสฎฺฐิมตฺตานิ นครสหสฺสานิ อุปฺปนฺนานิ, ตถา ทุติยํ, ตถา ตติยํฯ ตานิ ปน สมฺปิเณฺฑตฺวา สตสหสฺสํ, ตโต ปรํ อสีติ สหสฺสานิ จ นว สหสฺสานิ จ โหนฺติฯ **โทณมุข**นฺติ จ มหานครสฺส อายุปฺปตฺติฎฺฐานภูตํ ปธานฆรํ วุจฺจติฯ อปรโคยาโน อาทาสสณฺฐาโน, ปุพฺพวิเทโห อฑฺฒจนฺทสณฺฐาโน, อุตฺตรกุรุ ปีฐสณฺฐาโนฯ ‘‘ตํตํนิวาสีนํ ตํตํปริวารทีปวาสีนญฺจ มนุสฺสานํ มุขมฺปิ ตํตํสณฺฐาน’’นฺติ วทนฺติฯ

อปิ เจตฺถ อุตฺตรกุรุกานํ ปุญฺญานุภาวสิโทฺธ อยมฺปิ วิเสโส เวทิตโพฺพฯ ตตฺถ กิร เตสุ เตสุ ปเทเสสุ ฆนนิจิตปตฺตสญฺฉนฺนสาขาปสาขา กูฎาคารูปมา มโนรมา รุกฺขา เตสํ มนุสฺสานํ นิเวสนกิจฺจํ สาเธนฺติฯ ยตฺถ สุขํ นิวสนฺติ, อเญฺญปิ ตตฺถ รุกฺขา สุชาตา สพฺพทาปิ ปุปฺ

ผิตฺคฺคา ติฏฺฐนฺติฯ ชลาสยาปิ วิกสิตปทุมปุณฺฑรีกโสคนฺธิกาทิปุปฺผสญฺฉนฺนา สพฺพกาลํ ปรมสุคนฺธา สมนฺตโต ปวายนฺตา ติฏฺฐนฺติฯ

สรีรมฺปิ เตสํ อติทีฆตาทิโทสรหิตํ อาโรหปริณาหสมฺปนฺนํ ชราย อนภิภูตตฺตา วลิตปลิตาทิโทสวิรหิตํ ยาวตายุกํ อปริกฺขีณชวพลปรกฺกมโสภเมว หุตฺวา ติฏฺฐติฯ อนุฏฺฐานผลูปชีวิตาย น จ เตสํ กสิวณิชฺชาทิวเสน อาหารปริเยฏฺฐิวเสน ทุกฺขํ อตฺถิ, ตโต เอว น ทาสทาสีกมฺมกราทิปริคฺคโห อตฺถิฯ น จ ตตฺถ สีตุณฺหฑํสมกสวาตาตปสรีสปวาฬาทิปริสฺสโย อตฺถิฯ ยถา นาเมตฺถ คิมฺหานํ ปจฺฉิเม มาเส ปจฺจูสเวลายํ สมสีตุโณฺห อุตุ โหติ, เอวเมว สพฺพกาลํ ตตฺถ สมสีตุโณฺหว อุตุ โหติ, น จ เนสํ โกจิ อุปฆาโต วิเหสา วา อุปฺปชฺชติฯ

อกฏฺฐปากิมเมว สาลึ อกณํ อถุสํ สุทฺธํ สุคนฺธํ ตณฺฑุลผลํ นิทฺธูมงฺคาเรน อคฺคินา ปจิตฺวา ปริภุญฺชนฺติฯ ตตฺถ กิร โชติกปาสาณา นาม โหนฺติ, อถ เต ตโย ปาสาเณ ฐเปตฺวา ตตฺถ อุกฺขลึ อาโรเปนฺติ, ปาสาเณหิ เตโช สมุฏฺฐหิตฺวา ตํ ปาเจติ, อโญฺญ สูโป วา พฺยญฺชโน วา น โหติ, ภุญฺชนฺตานํ จิตฺตานุกูโลเยวสฺส รโส โหติฯ ตํ ปน ภุญฺชนฺตานํ เนสํ กุฏฺฐํ คโณฺฑ กิลาโส โสโส กาโส อปมาโร ชโรติ เอวมาทิโก น โกจิ โรโค อุปฺปชฺชติฯ เต ตํ ฐานํ สมฺปตฺตานํ เทนฺติเยว, มจฺฉริยจิตฺตํ นาม เนว โหติ, พุทฺธปเจฺจกพุทฺธาทโยปิ มหิทฺธิกา ตตฺถ คนฺตฺวา ปิณฺฑปาตํ คณฺหนฺติฯ น จ เต ขุชฺชา วา วามนา วา กาณา วา กุณี วา ขญฺชา วา ปกฺขหตา วา วิกลงฺคา วา วิกลินฺทฺริยา วา โหนฺติฯ

อิตฺถิโยปิ ตตฺถ นาติทีฆา นาติรสฺสา นาติกิสา นาติถูลา นาติกาฬิกา นาโจฺจทาตา โสภคฺคปฺปตฺตรูปา โหนฺติฯ ตถา หิ ทีฆงฺคุลี ตมฺพนขา อลมฺพถนา ตนุมชฺฌา ปุณฺณจนฺทมุขี วิสาลกฺขี มุทุคตฺตา สหิโภรู โอทาตทนฺตา คมฺภีรนาภี ตนุชงฺฆา ทีฆนีลเวลฺลิตเกสี ปุถุลสุโสฺสณี นาติโลมา นาโลมา สุภคา อุตุสุขสมฺผสฺสา สณฺหา สขิลสมฺภาสา นานาภรณวิภูสิตา วิจรนฺติ, สพฺพทาปิ โสฬสวสฺสุเทฺทสิกา วิย โหนฺติฯ

ปุริสาปิ ปญฺจวีสติวสฺสุเทฺทสิกา วิย, น ปุตฺตา มาตาทีสุ รชฺชนฺติ, อยํ ตตฺถ ธมฺมตาฯ สตฺตาหิกเมว จ ตตฺถ อิตฺถิปุริสา กามรติยา วิหรนฺติ , ตโต วีตราคา วิย ยถาสุขํ คจฺฉนฺติ, น ตตฺถ อิธ วิย คโพฺภกฺกนฺติมูลกํ คพฺภปริหรณมูลกํ วา ทุกฺขํ วิชายนมูลกํ วา ทุกฺขํ โหติ, รตฺตกญฺจุกโต กญฺจนปฏิมา วิย ทารกา มาตุกุจฺฉิโต อมกฺขิตา เอว เสมฺหาทินา สุเขเนว นิกฺขมนฺติ, อยํ ตตฺถ ธมฺมตาฯ มาตา ปน ปุตฺตํ วา ธีตรํ วา วิชายิตฺวา เตสํ วิจรณกปฺปเทเส ฐเปตฺวา อนเปกฺขา ยถารุจิ คจฺฉติฯ เตสํ ตตฺถ สยิตานํ เย ปสฺสนฺติ ปุริสา วา อิตฺถิโย วา, เต อตฺตโน องฺคุลิโย อุปนาเมนฺติ, เตสํ กมฺมพเลน ตโต ขีรํ ปวตฺตติ, เตน เต ทารกา ยาเปนฺติฯ เอวํ ปน วฑฺฒนฺตา กติปยทิวเสเยว ลทฺธพลา หุตฺวา ทาริกา อิตฺถิโย อุปคจฺฉนฺติ, ทารกา ปุริเสฯ

กปฺปรุกฺขโต เอว จ เตสํ ตตฺถ วตฺถาภรณานิ นิปฺผชฺชนฺติฯ นานาวิราควณฺณวิจิตฺตานิ หิ วตฺถานิ สุขุมานิ มุทุสุขสมฺผสฺสานิ ตตฺถ ตตฺถ กปฺปรุเกฺขสุ โอลมฺพนฺตานิ ติฏฺฐนฺติฯ นานาวิธรํสิชาลสมุชฺชลวิวิธวณฺณรตนวินทฺธานิ อเนกวิธมาลากมฺมลตากมฺมภิตฺติกมฺมวิจิตฺตานิ สีสูปคคีวูปคกฏูปคหตฺถูปคปาทูปคานิ โสวณฺณมยานิ อาภรณานิ จ กปฺปรุกฺขโต โอลมฺพนฺติฯ ตถา วีณามุทิงฺคปณวสมฺมตาฬสงฺขวํสเวตาฬปริวาราทีนิ วลฺลกีปภอุติกานิ ตูริยภณฺฑานิปิ ตโต โอลมฺพนฺติฯ ตตฺถ จ พหู ผลรุกฺขา กุมฺภมตฺตานิ ผลานิ ผลนฺติ, มธุรรสานิ ยานิ ปริภุญฺชิตฺวา เต สตฺตาหมฺปิ ขุปฺปิปาสาหิ น พาธียนฺติฯ

นโชฺชปิ ตตฺถ สุวิสุทฺธชลา สุปติตฺถา รมณียา อกทฺทมา วาลุกตลา นาติสีตา นาติอุณฺหา สุรภิคนฺธีหิ ชลชปุปฺเผหิ สญฺฉนฺนา สพฺพกาลํ สุรภี วายนฺติโย สนฺทนฺติ, น ตตฺถ กณฺฏกินา กกฺขฬคจฺฉลตา โหนฺติ, อกณฺฏกา ปุปฺผผลสจฺฉนฺนา เอว โหนฺติ, จนฺทนนาครุกฺขา สยเมว รสํ ปคฺฆรนฺติฯ นหายิตุกามา จ นทีติเตฺถ เอกชฺฌํ วตฺถาภรณานิ ฐเปตฺวา นทึ โอตริตฺวา นหายิตฺวา อุตฺติณฺณา อุตฺติณฺณา อุปริฏฺฐิมํ อุปริฏฺฐิมํ วตฺถาภรณํ คณฺหนฺติ, น เตสํ เอวํ โหติ ‘‘อิทํ มม, อิทํ ปรสฺสา’’ติฯ ตโต เอว น เตสํ โกจิ วิคฺคโห วา วิวาโท วา, สตฺตาหิกา เอว จ เนสํ กามรติกีฬา โหติ, ตโต วีตราคา วิย วิจรนฺติฯ ยตฺถ จ รุกฺเข สยิตุกามา โหนฺติ, ตเตฺถว สยนํ อุปลพฺภติฯ

มเต จ สเตฺต น โรทนฺติ น โสจนฺติ, ตญฺจ มณฺฑยิตฺวา นิกฺขิปนฺติฯ ตาวเทว จ ตถารูปา สกุณา อุปคนฺตฺวา มตํ ทีปนฺตรํ เนนฺติ, ตสฺมา สุสานํ วา อสุจิฏฺฐานํ วา ตตฺถ นตฺถิ, น จ ตโต มตา นิรยํ วา ติรจฺฉานโยนึ วา เปตฺติวิสยํ วา อุปฺปชฺชนฺติฯ ‘‘ธมฺมตาสิทฺธสฺส ปญฺจสีลสฺส อานุภาเวน เต เทวโลเก นิพฺพตฺตนฺตี’’ติ วทนฺติฯ วสฺสสหสฺสเมว จ เนสํ สพฺพกาลํ อายุปฺปมาณํ, สพฺพเมตํ เนสํ ปญฺจสีลํ วิย ธมฺมตาสิทฺธเมวาติ เวทิตพฺพํฯ

ตทนฺตเรสูติ เตสํ จกฺกวาฬานํ อนฺตเรสุฯ **โลกนฺตริกนิรยา**ติ โลกานํ โลกธาตูนํ อนฺตโร วิวโร โลกนฺตโร, ตตฺถ ภวา โลกนฺตริกา, นิรยาฯ ติณฺณณฺหิ สกฏจกฺกานํ ปตฺตานํ วา อญฺญมญฺญํ อาสนฺนภาเวน ฐปิตานํ อนฺตรสทิเสสุ ติณฺณํ ติณฺณํ จกฺกวาฬานํ อนฺตเรสุ เอเกโก โลกนฺตริกนิรโยฯ โส ปน ปริมาณโต อฏฺฐโยชนสหสฺสปฺปมาโณ โหติ นิจฺจวิวโฏ เหฏฺฐา อุปริ จ เกนจิ น ปิหิโตฯ ยถา หิ เหฏฺฐา อุทกสฺส ปิธายิกา ปถวี นตฺถีติ อสํวุตา โลกนฺตริกนิรยา, เอวํ อุปริปิ จกฺกวาเฬสุ วิย เทววิมานานํ อภาวโต อสํวุตา อปิหิตา จกฺขุวิญฺญาณุปฺปตฺตินิวารณสมเตฺถน จ อนฺธกาเรน สมนฺนาคตาฯ ตตฺถ กิร จกฺขุวิญฺญาณํ น ชายติ อาโลกสฺส อภาวโตฯ ตีสุ ทีเปสุ เอกปฺปหาเรน อาโลกกรณสมตฺถาปิ จนฺทิมสูริยา ตตฺถ อาโลกํ น ทเสฺสนฺติฯ เต หิ ยุคนฺธรสมปฺปมาเณ อากาสปฺปเทเส วิจรณโต จกฺกวาฬปพฺพตสฺส เวมชฺฌเมน วิจรนฺติ, จกฺกวาฬปพฺพตญฺจ อติกฺกมฺม โลกนฺตริกนิรยา, ตสฺมา เต ตตฺถ อาโลกํ น ทเสฺสนฺตีติ จกฺขุวิญฺญาณํ นุปฺปชฺชติฯ ยทา ปน สพฺพญฺญุโพธิสตฺตสฺส ปฏิสนฺธิคฺคหณาทีสุ โอภาโส อุปฺปชฺชติ, ตทา จกฺขุวิญฺญาณํ อุปฺปชฺชติฯ ‘‘อเญฺญปิ กิร โภ สนฺติ สตฺตา อิธูปปนฺนา’’ติ ตํ ทิวสํ อญฺญมญฺญํ ปสฺสนฺติฯ อยํ ปน โอภาโส เอกํ ยาคุปานมตฺตมฺปิ น ติฏฺฐติ, อจฺฉราสงฺฆาฏมตฺตเมว วิโชฺชภาโส วิย นิจฺฉริตฺวา ‘‘กึ อิท’’นฺติ ภณนฺตานํเยว อนฺตรธายติฯ

กึ ปน กมฺมํ กตฺวา ตตฺถ สตฺตา นิพฺพตฺตนฺตีติ? ภาริยํ ทารุณํ ครุกํ มาตาปิตูนํ ธมฺมิกสมณพฺราหฺมณานญฺจ อุปริ อปราธํ อญฺญญฺจ ทิวเส ทิวเส ปาณวธาทึ สาหสิกกมฺมํ กตฺวา อุปฺปชฺชนฺติ ตมฺพปณฺณิทีเป อภยโจรนาคโจราทโย วิยฯ เตสํ อตฺตภาโว ติคาวุติโก โหติ, วคฺคุลีนํ วิย ทีฆนขา โหนฺติฯ เต รุกฺเข วคฺคุลิโย วิย นเขหิ จกฺกวาฬปาเท ลคฺคนฺติ, ยทา สํสปฺปนฺตา อญฺญมญฺญสฺส หตฺถปาสคตา โหนฺติ, อถ ‘‘ภกฺโข โน ลโทฺธ’’ติ มญฺญมานา ขาทนตฺถํ คณฺหิตุํ อุปกฺกมนฺตา วิปริวตฺติตฺวา โลกสนฺธารเก อุทเก ปตนฺติ, วาเต ปหรเนฺตปิ มธุกผลานิ วิย ฉิชฺชิตฺวา อุทเก ปตนฺติ, ปติตมตฺตาว อจฺจนฺตขาเร อุทเก ปิฏฺฐปิณฺฑํ วิย วิลียนฺติ อติสีตลภาวโต อาตปสนฺตาปาภาเวนฯ อติสีตลภาวเมว หิ สนฺธาย อจฺจนฺตขารตา วุตฺตาฯ น หิ ตํ กปฺปสณฺฐหนอุทกํ สมฺปตฺติกรมหาเมฆวุฏฺฐํ ปถวีสนฺธารกํ กปฺปวินาสกอุทกํ วิย ขารํ ภวิตุํ อรหติฯ ตถา หิ สติ ปถวีปิ วิลีเยยฺย, เตสํ วา ปาปกมฺมพเลน เปตานํ ปกติอุทกสฺส ปุพฺพเขฬภาวาปตฺติ วิย ตสฺส อุทกสฺส ตทา ขารภาวปฺปตฺติ โหตีติ วุตฺตํ ‘‘อจฺจนฺตขาเร อุทเก ปิฏฺฐปิณฺฑํ วิย วิลียนฺตี’’ติฯ

อนนฺตานีติ อปริมาณานิ, ‘‘เอตฺตกานี’’ติ อเญฺญหิ มินิตุํ อสกฺกุเณยฺยานิฯ ตานิ จ ภควา อนเนฺตน พุทฺธญาเณน อเวทิ ‘‘อนโนฺต อากาโส, อนโนฺต สตฺตนิกาโย, อนนฺตานิ จกฺกวาฬานี’’ติฯ ติวิธมฺปิ หิ อนนฺตํ พุทฺธญาเณน ปริจฺฉินฺทติ สยมฺปิ อนนฺตตฺตาฯ ยาวตกญฺหิ เญยฺยํ, ตาวตกํ ญาณํฯ ยาวตกํ ญาณํ, ตาวตกเมว เญยฺยํฯ เญยฺยปริยนฺติกํ ญาณํ, ญาณปริยนฺติกํ เญยฺยนฺติฯ เตน วุตฺตํ **‘‘อนเนฺตน พุทฺธญาเณน อเวที’’**ติอาทิฯ อนนฺตตา จสฺส อนนฺตเญยฺยปฺปฏิวิชฺฌเนเนว เวทิตพฺพา ตตฺถ อปฺปฏิหตจารตฺตาฯ อิทานิ ยถาวุตฺตมตฺถํ นิคเมโนฺต อาห **‘‘เอวมสฺส โอกาสโลโกปิ สพฺพถา วิทิโต’’**ติฯ

อปิ เจตฺถ วิวฏฺฏาทีนมฺปิ วิทิตตา วตฺตพฺพา, ตสฺมา วิวฏฺฏาทโยปิ อาทิโต ปฏฺฐาย เอวํ เวทิตพฺพา – สํวโฏฺฏ สํวฏฺฏฎฺฐายี วิวโฏฺฏ วิวฏฺฏฎฺฐายีติ กปฺปสฺส จตฺตาริ อสเงฺขฺยยฺยานิฯ ตตฺถ สํวฏฺฏนํ วินสฺสนํ **สํวโฏฺฏ,** วินสฺสมาโน อสเงฺขฺยยฺยกโปฺปฯ โส ปน อตฺถโต กาโลเยว, ตทา ปวตฺตมานสงฺขารวเสนสฺส วินาโส เวทิตโพฺพฯ สํวฏฺฏโต อุทฺธํ ตถาฐายีกาโล **สํวฏฺฏฎฺฐายี**ฯ วิวฏฺฏนํ นิพฺพตฺตนํ วฑฺฒนํ วา **วิวโฏฺฏ,** วฑฺฒมาโน อสเงฺขฺยยฺยกโปฺปฯ โสปิ อตฺถโต กาโลเยว, ตทา ปวตฺตมานสงฺขารวเสนสฺส วฑฺฒิ เวทิตพฺพาฯ วิวฏฺฏโต อุทฺธํ ตถาฐายีกาโล **วิวฏฺฏฎฺฐายี**ฯ ตตฺถ ตโย สํวฏฺฏา เตโชสํวโฏฺฏ อาโปสํวโฏฺฏ วาโยสํวโฏฺฏติฯ ติโสฺส สํวฏฺฏสีมา อาภสฺสรา สุภกิณฺหา เวหปฺผลาติฯ ยทา กโปฺป เตเชน สํวฏฺฏติ, ตทา อาภสฺสรโต เหฎฺฐา อคฺคินา ฑยฺหติฯ ยทา อาเปน สํวฏฺฏติ, ตทา สุภกิณฺหโต เหฎฺฐา อุทเกน วิลียติฯ ยทา วายุนา สํวฏฺฏติ, ตทา เวหปฺผลโต เหฎฺฐา วาเตน วิทฺธํสติฯ

วิตฺถารโต ปน ตีสุปิ สํวฏฺฏกาเลสุ เอกํ พุทฺธเกฺขตฺตํ วินสฺสติฯ พุทฺธเกฺขตฺตํ นาม ติวิธํ โหติ ชาติเกฺขตฺตํ อาณาเกฺขตฺตํ วิสยเกฺขตฺตญฺจฯ ตตฺถ **ชาติเกฺขตฺตํ** ทสสหสฺสจกฺกวาฬปริยนฺตํ โหติ, ยํ ตถาคตสฺส ปฏิสนฺธิคฺคหณาทีสุ กมฺปติฯ ยตฺตเก หิ ฐาเน ตถาคตสฺส ปฏิสนฺธิญาณาทิญาณานุภาโว ปุญฺญผลสมุเตฺตชิโต สรเสเนว ปฏิวิชฺฌภติ, ตํ สพฺพมฺปิ พุทฺธงฺกุรสฺส นิพฺพตฺตนเกฺขตฺตํ นามาติ พุทฺธเกฺขตฺตนฺติ วุจฺจติฯ **อาณาเกฺขตฺตํ** ปน โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาฬปริยนฺตํ, ยตฺถ รตนสุตฺตํ (ขุ. ปา. ๖.๑ อาทโย; สุ. นิ. ๒๒๔ อาทโย) ขนฺธปริตฺตํ (อ. นิ. ๔.๖๗; ชา. ๑.๒.๑๐๕-๑๐๖; จูฬว. ๒๕๑ อาทโย) ธชคฺคปริตฺตํ (สํ. นิ. ๑.๒๔๙) อาฏานาฏิยปริตฺตํ (ที. นิ. ๓.๒๗๕ อาทโย) โมรปริตฺตนฺติ (ชา. ๑.๒.๑๗-๑๘) อิเมสํ ปริตฺตานํ อานุภาโว วตฺตติฯ อิทฺธิมา หิ เจโตวสิปฺปโตฺต อาณาเกฺขตฺตปริยาปเนฺน ยตฺถ กตฺถจิ จกฺกวาเฬ ฐตฺวา อตฺตโน อตฺถาย ปริตฺตํ กตฺวา ตเตฺถว อญฺญํ จกฺกวาฬํ คโตปิ กตปริโตฺต เอว โหติฯ เอกจกฺกวาเฬ ฐตฺวา สพฺพสตฺตานํ อตฺถาย ปริเตฺต กเต อาณาเกฺขเตฺต สพฺพสตฺตานมฺปิ อภิสมฺภุณาเตว ปริตฺตานุภาโว ตตฺถ เทวตาหิ ปริตฺตานํ สมฺปฏิจฺฉิตพฺพโต, ตสฺมา ตํ อาณาเกฺขตฺตนฺติ วุจฺจติฯ **วิสยเกฺขตฺตํ** ปน อนนฺตํ อปริมาณํฯ อนนฺตาปริมาเณสุ หิ จกฺกวาเฬสุ ยํ ยํ ตถาคโต อากงฺขติ, ตํ ตํ ชานาติ อากงฺขปฺปฏิพทฺธวุตฺติตาย พุทฺธญาณสฺสฯ เอวเมเตสุ ตีสุ พุทฺธเกฺขเตฺตสุ เอกํ อาณาเกฺขตฺตํ วินสฺสติ, ตสฺมิํ ปน วินสฺสเนฺต ชาติเกฺขตฺตํ วินฏฺฐเมว โหติฯ วินสฺสนฺตมฺปิ เอกโตว วินสฺสติ, สณฺฐหนฺตมฺปิ เอกโตว สณฺฐหติ, ตเสฺสวํ วินาโส สณฺฐหนญฺจ เวทิตพฺพํฯ

ยสฺมิํ สมเย กโปฺป **อคฺคินา** นสฺสติ, อาทิโตว กปฺปวินาสกมหาเมโฆ อุฎฺฐหิตฺวา โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาเฬ เอกํ มหาวสฺสํ วสฺสติ , มนุสฺสา ตุฎฺฐา สพฺพพีชานิ นีหริตฺวา วปนฺติ, สเสฺสสุ ปน โคขายิตมเตฺตสุ ชาเตสุ คทฺรภรวํ รวโนฺต เอกพินฺทุมฺปิ น วสฺสติ, ตทา ปจฺฉินฺนปจฺฉินฺนเมว โหติ วสฺสํฯ อิทํ สนฺธาย หิ ภควตา ‘‘โหติ โส, ภิกฺขเว, สมโย ยํ พหูนิ วสฺสานิ พหูนิ วสฺสสตานิ พหูนิ วสฺสสหสฺสานิ พหูนิ วสฺสสตสหสฺสานิ เทโว น วสฺสตี’’ติ (อ. นิ. ๗.๖๖)

วุตฺตํฯ วสฺสูปชีวิโนปิ สตฺตา กาลํ กตฺวา ปริตฺตาภาทิพฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺตนฺติ, ปุปฺผผลูปชีวินิโย จ เทวตาฯ เอวํ ทีเฆ อทฺธาเน วีติวเตฺต ตตฺถ ตตฺถ อุทกํ ปริกฺขยํ คจฺฉติ, อถานุปุเพฺพน มจฺฉกจฺฉปาปิ กาลํ กตฺวา พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺตนฺติ เนรยิกสตฺตาปิฯ ตตฺถ เนรยิกา สตฺตมสุริยปาตุภาเว วินสฺสนฺตีติ เอเกฯ

ฌานํ ปน วินา นตฺถิ พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺติ, เอเตสญฺจ เกจิ ทุพฺภิกฺขปีฬิตา, เกจิ อภพฺพา ฌานาธิคมาย, เต กถํ ตตฺถ นิพฺพตฺตนฺตีติ? เทวโลเก ปฏิลทฺธชฺฌานวเสนฯ ตทา หิ ‘‘วสฺสสตสหสฺสสฺส อจฺจเยน กปฺปวุฏฺฐานํ ภวิสฺสตี’’ติ โลกพฺยูหา นาม กามาวจรเทวา มุตฺตสิรา วิกิณฺณเกสา รุทมฺมุขา อสฺสูนิ หเตฺถหิ ปุญฺฉมานา รตฺตวตฺถนิวตฺถา อติวิย วิรูปเวสธาริโน หุตฺวา มนุสฺสปเถ วิจรนฺตา เอวํ อาโรเจนฺติ ‘‘มาริสา มาริสา อิโต วสฺสสตสหสฺสสฺส อจฺจเยน กปฺปวุฏฺฐานํ ภวิสฺสติ, อยํ โลโก วินสฺสิสฺสติ, มหาสมุโทฺทปิ อุสฺสุสฺสิสฺสติ, อยญฺจ มหาปถวี สิเนรุ จ ปพฺพตราชา ฑยฺหิสฺสนฺติ วินสฺสิสฺสนฺติ, ยาว พฺรหฺมโลกา โลกวินาโส ภวิสฺสติ, เมตฺตํ มาริสา ภาเวถ, กรุณํ, มุทิตํ, อุเปกฺขํ มาริสา ภาเวถ, มาตรํ อุปฏฺฐหถ, ปิตรํ อุปฏฺฐหถ, กุเล เชฏฺฐาปจายิโน โหถา’’ติฯ เต ปน เทวา โลกํ พฺยูเหนฺติ สมฺปิเณฺฑนฺตีติ **‘‘โลกพฺยูหา’’**ติ วุจฺจนฺติฯ เต กิร ทิสฺวา มนุสฺสา ยตฺถ กตฺถจิ ฐิตาปิ นิสินฺนาปิ สํเวคชาตา สมฺภมปฺปตฺตาว หุตฺวา เตสํ อาสเนฺน ฐาเน สนฺนิปตนฺติฯ

กถํ ปเนเต กปฺปวุฏฺฐานํ ชานนฺตีติ? ‘‘ธมฺมตาย สโญฺจทิตา’’ติ อาจริยาฯ ‘‘ตาทิสนิมิตฺตทสฺสเนนา’’ติ เอเกฯ ‘‘พฺรหฺมเทวตาหิ อุโยฺยชิตา’’ติ อปเรฯ เตสํ ปน วจนํ สุตฺวา เยภุเยฺยน มนุสฺสา จ ภุมฺมเทวตา จ สํเวคชาตา อญฺญมญฺญํ มุทุจิตฺตา หุตฺวา เมตฺตาทีนิ ปุญฺญานิ กริตฺวา เทวโลเก นิพฺพตฺตนฺติฯ ตตฺถ ทิพฺพสุธาโภชนํ ภุญฺชิตฺวา ตโต วาโยกสิเณ ปริกมฺมํ กตฺวา ฌานํ ปฏิลภนฺติฯ เทวานํ กิร สุขสมฺผสฺสวาตคฺคหณปจฺจเยน วาโยกสิเณ ฌานานิ สุเขเนว อิชฺฌนฺติฯ ตทเญฺญ ปน อาปายิกา สตฺตา อปราปริยเวทนีเยน กเมฺมน เทวโลเก นิพฺพตฺตนฺติฯ อปราปริยเวทนียกมฺมรหิโต หิ สํสาเร สํสรโนฺต นาม สโตฺต นตฺถิฯ เตปิ ตตฺถ ตเถว ฌานํ ปฏิลภนฺติฯ เอวํ เทวโลเก ปฏิลทฺธชฺฌานวเสน สเพฺพปิ พฺรหฺมโลเก นิพฺพตฺตนฺติฯ อิทญฺจ เยภุยฺยวเสน วุตฺตํฯ

เกจิ ปน ‘‘อปายสตฺตา สํวฏฺฏมานโลกธาตูหิ อเญฺญสุ โลกธาตูสุปิ นิพฺพตฺตนฺติฯ น หิ สเพฺพ อปายสตฺตา ตทา รูปารูปภเวสุ อุปฺปชฺชนฺตีติ สกฺกา วิญฺญาตุํ อปาเยสุ ทีฆายุกานํ เทวโลกูปปตฺติยา อสมฺภวโตฯ นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิโก ปน วินสฺสมาเนปิ กเปฺป นิรยโต น มุจฺจติเยว, ตสฺมา โส ตตฺถ อนิพฺพตฺติตฺวา ปิฏฺฐิจกฺกวาเฬ นิพฺพตฺตติฯ นิยตมิจฺฉาทิฏฺฐิยา หิ สมนฺนาคตสฺส ภวโต วุฏฺฐานํ นาม นตฺถิฯ ตาย หิ สมนฺนาคตสฺส เนว สโคฺค อตฺถิ, น มโคฺค, ตสฺมา โส สํวฏฺฏมานจกฺกวาฬโต อญฺญตฺถ นิรเย นิพฺพตฺติตฺวา ปจฺจติฯ กึ ปน ปิฏฺฐิจกฺกวาฬํ น ฌายตีติ? ฌายติฯ ตสฺมึ ฌายมาเนปิ เอส อากาเส เอกสฺมึ ปเทเส ปจฺจตี’’ติ วทนฺติฯ

วสฺสูปเจฺฉทโต ปน อุทฺธํ ทีฆสฺส อทฺธุโน อจฺจเยน ทุติโย สูริโย ปาตุภวติ, ปาตุภูเต ปน ตสฺมึ เนว รตฺติปริเจฺฉโท, น ทิวาปริเจฺฉโท ปญฺญายติฯ เอโก สูริโย อุเฏฺฐติ, เอโก อตฺถํ คจฺฉติ, อวิจฺฉินฺนสูริยสนฺตาโปว โลโก โหติฯ ยถา จ กปฺปวุฏฺฐานกาลโต ปุเพฺพ อุปฺปนฺนสูริยวิมาเน สูริยเทวปุโตฺต โหติ, เอวํ กปฺปวินาสกสูริเย นตฺถิฯ กปฺปวุฏฺฐานกาเล ปน ยถา อเญฺญ กามาวจรเทวา, เอวํ สูริยเทวปุโตฺตปิ ฌานํ นิพฺพเตฺตตฺวา พฺรหฺมโลกํ อุปปชฺชติฯ สูริยมณฺฑลํ ปน ปภสฺสรตรเญฺจว เตชวนฺตตรญฺจ หุตฺวา ปวตฺตติฯ ตํ อนฺตรธายิตฺวา อญฺญเมว อุปฺปชฺชตีติ อปเรฯ ตตฺถ ปกติสูริเย วตฺตมาเน อากาเส วลาหกาปิ ธูมสิขาปิ วตฺตนฺติ, กปฺปวิ

นาสกสูริเย วตฺตมาเน วิคตธูมวลาหกํ อาทาสมณฺฑลํ วิย นิมฺมลํ นภํ โหติฯ ฐเปตฺวา ปญฺจ มหานทิโย เสสกุนฺนทิอาทีสุ อุทกํ สุสฺสติฯ

ตโตปิ ทีฆสฺส อทฺธุโน อจฺจเยน ตติโย สูริโย ปาตุภวติ, ยสฺส ปาตุภาวา มหานทิโยปิ สุสฺสนฺติฯ

ตโตปิ ทีฆสฺส อทฺธุโน อจฺจเยน จตุโตฺถ สูริโย ปาตุภวติ, ยสฺส ปาตุภาวา หิมวติ มหานทีนํ ปภวา สีหปฺปปาตทโห มนฺทากินีทโห กณฺณมุณฺฑทโห รถการทโห อโนตตฺตทโห ฉทฺทนฺตทโห กุณาลทโหติ อิเม สตฺต มหาสรา สุสฺสนฺติฯ

ตโตปิ ทีฆสฺส อทฺธุโน อจฺจเยน ปญฺจโม สูริโย ปาตุภวติ, ยสฺส ปาตุภาวา อนุปุพฺเพน มหาสมุเทฺท องฺคุลิปพฺพเตมนมตฺตมฺปิ อุทกํ น สณฺฐาติฯ

ตโตปิ ทีฆสฺส อทฺธุโน อจฺจเยน ฉโฎฺฐ สูริโย ปาตุภวติ, ยสฺส ปาตุภาวา สกลจกฺกวาฬํ เอกธูมํ โหติ ปริยาทินฺนสิเนหํ ธูเมนฯ ยาย หิ อาโปธาตุยา ตตฺถ ตตฺถ ปถวีธาตุ อาพนฺธตฺตา สมฺปิณฺฑิตา หุตฺวา ติฎฺฐติ, สา ฉฎฺฐสูริยปาตุภาเวน ปริกฺขยํ คจฺฉติฯ ยถา จิทํ, เอวํ โกฎิสตสหสฺสจกฺกวาฬานิปิฯ

ตโตปิ ทีฆสฺส อทฺธุโน อจฺจเยน สตฺตโม สูริโย ปาตุภวติ, ยสฺส ปาตุภาวา สกลจกฺกวาฬํ เอกชาลํ โหติ สทฺธึ โกฎิสตสหสฺสจกฺกวาเฬหิ, โยชนสติกาทิเภทานิ สิเนรุกูฎานิ ปลุชฺชิตฺวา อากาเสเยว อนฺตรธายนฺติฯ สา อคฺคิชาลา อุฎฺฐหิตฺวา จาตุมหาราชิเก คณฺหาติฯ ตตฺถ กนกวิมานรตนวิมานมณิวิมานานิ ฌาเปตฺวา ตาวติํสภวนํ คณฺหาติฯ เอเตเนวูปาเยน ยาว ปฐมชฺฌานภูมิํ คณฺหาติ, ตตฺถ ตโยปิ พฺรหฺมโลเก ฌาเปตฺวา อาภสฺสเร อาหจฺจ ติฎฺฐติฯ สา ยาว อณุมตฺตมฺปิ สงฺขารคตํ อตฺถิ, ตาว น นิพฺพายติฯ สพฺพสงฺขารปริกฺขยา ปน สปฺปิเตลชฺฌาปนคฺคิสิขา วิย ฉาริกมฺปิ อนวเสเสตฺวา นิพฺพายติฯ เหฎฺฐาอากาเสน สห อุปริอากาโส เอโก โหติ มหนฺธกาโรฯ

เอวํ เอกมสงฺเขฺยยฺยํ เอกงฺคณํ หุตฺวา ฐิเต โลกสนฺนิวาเส โลกสฺส สณฺฐานตฺถาย เทโว วสฺสิตุํ อารภติ, อาทิโตว อนฺตรฎฺฐเก หิมปาโต วิย โหติฯ ตโต กณมตฺตา ตณฺฑุลมตฺตา มุคฺคมาสพทรอามลกเอฬาลุกกุมฺภณฺฑอลาพุมตฺตา อุทกธารา หุตฺวา อนุกฺกเมน อุสภเทฺวอุสภอฑฺฒคาวุตคาวุตอฑฺฒโยชนโยชนทฺวิโยชน…เป.… โยชนสตโยชนสหสฺสมตฺตา หุตฺวา โกฎิสตสหสฺสจกฺกวาฬคพฺภนฺตรํ ยาว อวินฎฺฐพฺรหฺมโลกา ปูเรตฺวา อนฺตรธายติฯ ตํ อุทกํ เหฎฺฐา จ ติริยญฺจ วาโต สมุฎฺฐหิตฺวา ฆนํ กโรติ ปริวฎุมํ ปทุมินีปเตฺต อุทกพินฺทุสทิสํฯ

กถํ ตาวมหนฺตํ อุทกราสิํ ฆนํ กโรตีติ เจ? วิวรสมฺปทานโต วาตสฺสาติฯ ตณฺหิสฺส ตหิํ ตหิํ วิวรํ เทติฯ ตํ เอวํ วาเตน สมฺปิณฺฑิยมานํ ฆนํ กริยมานํ ปริกฺขยมานํ อนุปุพฺเพน เหฎฺฐา โอตรติฯ โอติเณฺณ โอติเณฺณ อุทเก พฺรหฺมโลกฎฺฐาเน พฺรหฺมโลโก, อุปริจตุกามาวจรเทวโลกฎฺฐาเน จ เทวโลกา ปาตุภวนฺติฯ จาตุมหาราชิกตาวติํสภวนานิ ปน ปถวีสมฺพนฺธตาย น ตาว ปาตุภวนฺติฯ ปุริมปถวิฎฺฐานํ โอติเณฺณ ปน พลววาตา อุปฺปชฺชนฺติ, เต ตํ ปิหิตทฺวาเร ธมฺมกรเณ ฐิตอุทกมิว นิรุสฺสาสํ กตฺวา รุมฺภนฺติ ฯ มธุโรทกํ ปริกฺขยํ คจฺฉมานํ อุปริ รสปถวิํ สมุฎฺฐาเปติ, อุทกปิเฎฺฐ อุปฺปลินีปตฺตํ วิย ปถวี สณฺฐาติฯ สา วณฺณสมฺปนฺนา เจว โหติ คนฺธรสสมฺปนฺนา จ นิรุทกปายาสสฺส อุปริ ปฎลํ วิยฯ เอตฺถ ปน มหาโพธิปลฺลงฺกฎฺฐานํ วินสฺสมาเน โลเก ปจฺฉา วินสฺสติ, สณฺฐหมาเน ปฐมํ สณฺฐหตีติ เวทิตพฺพํฯ

ตทา จ อาภสฺสรพฺรหฺมโลเก ปฐมตราภินิพฺพตฺตา สตฺตา อายุกฺขยา วา ปุญฺญกฺขยา วา ตโต จวิตฺวา โอปปาติกา หุตฺวา อิธูปปชฺชนฺติ, เต โหนฺติ สยํปภา อนฺตลิกฺขจรา, เต ตํ รสปถวิํ สายิตฺวา ตณฺหาภิภูตา อาลุปฺปการกํ ปริภุญฺชิตุํ อุปกฺกมนฺติฯ อถ เตสํ สยํปภา อนฺตรธายติ, อนฺธกาโร โหติฯ เต อนฺธการํ ทิสฺวา ภายนฺติฯ ตโต เตสํ ภยํ นาเสตฺวา สูรภาวํ ชนยนฺตํ ปริปุณฺณปญฺญาสโยชนํ สูริยมณฺฑลํ ปาตุภวติฯ เต ตํ ทิสฺวา ''อาโลกํ ปฏิลภิมฺหา''ติ หฏฺฐตุฏฺฐา หุตฺวา ''อมฺหากํ ภีตานํ ภยํ นาเสตฺวา สูรภาวํ ชนยโนฺต อุฏฺฐิโต, ตสฺมา สูริโย โหตู''ติ **สูริโย**เตฺววสฺส นามํ กโรนฺติฯ

อถ สูริเย ทิวสํ อาโลกํ กตฺวา อตฺถงฺคเต ''ยมฺปิ อาโลกํ ลภิมฺห, โสปิ โน นฏฺโฐ''ติ ปุน ภีตา โหนฺติฯ เตสํ เอวํ โหติ ''สาธุ วตสฺส, สเจ อญฺญํ อาโลกํ ลเภยฺยามา''ติฯ เตสํ จิตฺตํ ญตฺวา วิย เอกูนปญฺญาสโยชนํ จนฺทมณฺฑลํ ปาตุภวติฯ เต ตํ ทิสฺวา ภิโยฺยโส มตฺตาย หฏฺฐตุฏฺฐา หุตฺวา ''อมฺหากํ ฉนฺทํ ญตฺวา วิย อุฏฺฐิโต, ตสฺมา จโนฺท โหตู''ติ **จโนฺท**เตฺววสฺส นามํ กโรนฺติฯ

เอวํ จนฺทิมสูริเยสุ ปาตุภูเตสุ นกฺขตฺตานิ ตารกรูปานิ ปาตุภวนฺติ, ตโต ปภุติ รตฺตินฺทิวา ปญฺญายนฺติ, อนุกฺกเมน จ มาสฑฺฒมาสอุตุสํวจฺฉรา, จนฺทิมสูริยานํ ปาตุภูตทิวเสเยว สิเนรุจกฺกวาฬหิมวนฺตปพฺพตา ทีปสมุทฺทา จ ปาตุภวนฺติฯ เต จ โข อปุพฺพํ อจริมํ ผคฺคุณปุณฺณมทิวเสเยว ปาตุภวนฺติฯ กถํ? ยถา นาม กงฺคุภเตฺต ปจฺจมาเน เอกปฺปหาเรเนว ปุพฺพุฬกา อุฏฺฐหนฺติ, เอเก ปเทสา ถูปถูปา โหนฺติ, เอเก นินฺนนินฺนา, เอเก สมสมา, เอวเมว ถูปถูปฏฺฐาเน ปพฺพตา โหนฺติ, นินฺนนินฺนฏฺฐาเน สมุทฺทา, สมสมฏฺฐาเน ทีปาติฯ

อถ เตสํ สตฺตานํ รสปถวิํ ปริภุญฺชนฺตานํ กเมฺมน เอกเจฺจ วณฺณวโนฺต โหนฺติ, เอกเจฺจ ทุพฺพณฺณา โหนฺติฯ ตตฺถ วณฺณวโนฺต ทุพฺพเณฺณ อติมญฺญนฺติ, เตสํ อติมานปจฺจยา สาปิ **รสปถวี** อนฺตรธายติ, **ภูมิปปฺปฏโก** ปาตุภวติฯ อถ เนสํ เตเนว นเยน โสปิ อนฺตรธายติ, อถ **ปทาลตา** ปาตุภวติฯ เตเนว นเยน สาปิ อนฺตรธายติ, อกฏฺฐปาโก **สาลิ** ปาตุภวติ อกโณ อถุโส สุคโนฺธ ตณฺฑุลผโลฯ ตโต เนสํ ภาชนานิ อุปฺปชฺชนฺติฯ เต สาลิํ ภาชเน ฐเปตฺวา ปาสาณปิฏฺฐิยํ ฐเปนฺติ, สยเมว ชาลสิขา อุฏฺฐหิตฺวา ตํ ปจติฯ โส โหติ โอทโน สุมนชาติปุปฺผสทิโส, น ตสฺส สูเปน วา พฺยญฺชเนน วา กรณียํ อตฺถิ, ยํ ยํ รสํ ภุญฺชิตุกามา โหนฺติ, ตํตํรโสว โหติฯ เตสํ ตํ โอฬาริกํ อาหารํ อาหรยตํ ตโต ปภุติ มุตฺตกรีสํ สญฺชายติฯ ตถา หิ รสปถวี ภูมิปปฺปฏโก ปทาลตาติ อิเม ตาว ปริภุตฺตา สุธาหาโร วิย ขุทํ วิโนเทตฺวา รสหรณีหิ รสเมว ปริพฺยูเหนฺตา ติฏฺฐนฺติ วตฺถุโน สุขุมภาเวน, น นิสฺสนฺทา, สุขุมภาเวเนว คหณินฺธนเมว จ โหติฯ โอทโน ปน ปริภุโตฺต รสํ วเฑฺฒโนฺตปิ วตฺถุโน โอฬาริกภาเวเนว นิสฺสนฺทํ วิสฺสเชฺชโนฺต ปสฺสาวํ กรีสญฺจ อุปฺปาเทติฯ

อถ เตสํ นิกฺขมนตฺถาย วณมุขานิ ปภิชฺชนฺติฯ ปุริสสฺส ปุริสภาโว, อิตฺถิยา อิตฺถิภาโว ปาตุภวติฯ ปุริมตฺตภาเวสุ หิ ปวตฺตอุปจารชฺฌานานุภาเวน ยาว สตฺตสนฺตาเนสุ กามราโค วิกฺขมฺภนเวเคน สมิโต , น ตาว พหลกามราคูปนิสฺสยานิ อิตฺถิปุริสินฺทฺริยานิ ปาตุรเหสุํฯ ยทา ปนสฺส วิจฺฉินฺนตาย พหลกามราโค ลทฺธาวสโร อโหสิ, ตทา ตทุปนิสฺสยานิ ตานิ สตฺตานํ อตฺตภาเวสุ สญฺชายิํสุ, ตทา อิตฺถี ปุริสํ, ปุริโส จ อิตฺถิํ อติเวลํ อุปนิชฺฌายติฯ เตสํ อติเวลํ อุปนิชฺฌายนปจฺจยา กามปริฬาโห อุปฺปชฺชติ, ตโต **เมถุนํ ธมฺมํ** ปฏิเสวนฺติฯ เต อสทฺธมฺมปฏิเสวนปจฺจยา วิญฺญูหิ ครหิยมานา วิเหฐิยมานา ตสฺส อสทฺธมฺมสฺส ปฏิจฺฉาทนเหตุ **อคารานิ** กโรนฺติฯ เต อคารํ อชฺฌาวสมานา อนุกฺกเมน อญฺญตรสฺส อลสชาติกสฺส สตฺตสฺส ทิฏฺฐานุ

คตึ อาปชฺชนฺตา สนฺนิธึ กโรนฺติฯ ตโต ปภุติ กโณปิ ถุโสปิ ตณฺฑุลํ ปริโยนนฺธนฺติ, ลายิตฏฺฐานมฺปิ น ปฏิวิรุหติฯ

เต สนฺนิปติตฺวา อนุตฺถุนนฺติ ‘‘ปาปกา วต โภ ธมฺมา สเตฺตสุ ปาตุภูตา, มยญฺหิ ปุเพฺพ มโนมยา อหุมฺหา’’ติ, **อคฺคญฺญสุเตฺต** (ที. นิ. ๓.๑๒๘) วุตฺตนเยน วิตฺถาเรตพฺพํฯ ตโต มริยาทํ ฐเปนฺติ, อญฺญตโร สโตฺต อญฺญสฺส ภาคํ อทินฺนํ อาทิยติ, ตํ ทฺวิกฺขตฺตุํ ปริภาเสตฺวา ตติยวาเร ปาณิเลฑฺฑุทเณฺฑหิ ปหรนฺติฯ เต เอวํ อทินฺนาทาเน กลหมุสาวาททณฺฑาทาเนสุ อุปฺปเนฺนสุ จ สนฺนิปติตฺวา จินฺตยนฺติ ‘‘ยนฺนูน มยํ เอกํ สตฺตํ สมฺมเนฺนยฺยาม, โย โน สมฺมา ขียิตพฺพํ ขีเยยฺย, ครหิตพฺพํ ครเหยฺย, ปพฺพาเชตพฺพํ ปพฺพาเชยฺย, มยํ ปนสฺส สาลีนํ ภาคมนุปฺปทสฺสามา’’ติฯ เอวํ กตสนฺนิฏฺฐาเนสุ ปน สเตฺตสุ อิมสฺมึ ตาว กเปฺป อยเมว ภควา โพธิสตฺตภูโต เตน สมเยน เตสุ สเตฺตสุ อภิรูปตโร จ ทสฺสนียตโร จ มเหสกฺขตโร จ พุทฺธิสมฺปโนฺน ปฏิพโล นิคฺคหปคฺคหํ กาตุํฯ เต ตํ อุปสงฺกมิตฺวา ยาจิตฺวา สมฺมนฺนิํสุฯ โส เตน มหาชเนน สมฺมโตติ **มหาสมฺมโต,** เขตฺตานํ อธิปตีติ **ขตฺติโย,** ธเมฺมน สเมน ปเรสํ รเญฺชตีติ **ราชา**ติ ตีหิ นาเมหิ ปญฺญายิตฺถฯ ยญฺหิ โลเก อจฺฉริยฏฺฐานํ, โพธิสโตฺตว ตตฺถ อาทิปุริโสติ เอวํ โพธิสตฺตํ อาทึ กตฺวา ขตฺติยมณฺฑเล สณฺฐิเต อนุปุเพฺพน พฺราหฺมณาทโยปิ วณฺณา สณฺฐหิํสุฯ

ตตฺถ กปฺปวินาสกมหาเมฆโต ยาว ชาโลปเจฺฉโท, อิทเมกมสเงฺขฺยยฺยํ **สํวโฏฺฏ**ติ วุจฺจติฯ กปฺปวินาสกชาโลปเจฺฉทโต ยาว โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาฬปริปูรโก สมฺปตฺติมหาเมโฆ, อิทํ ทุติยมสเงฺขฺยยฺยํ **สํวฏฺฏฏฺฐายี**ติ วุจฺจติฯ สมฺปตฺติมหาเมฆโต ยาว จนฺทิมสูริยปาตุภาโว, อิทํ ตติยมสเงฺขฺยยฺยํ **วิวโฏฺฏ**ติ วุจฺจติฯ จนฺทิมสูริยปาตุภาวโต ยาว ปุน กปฺปวินาสกมหาเมโฆ, อิทํ จตุตฺถมสเงฺขฺยยฺยํ **วิวฏฺฏฏฺฐายี**ติ วุจฺจติฯ วิวฏฺฏฏฺฐายีอสเงฺขฺยยฺยํ จตุสฏฺฐิอนฺตรกปฺปสงฺคหํฯ ‘‘วีสติอนฺตรกปฺปสงฺคห’’นฺติ เกจิฯ เสสาสเงฺขฺยยฺยานิ กาลโต เตน สมปฺปมาณาเนวฯ อิมานิ จตฺตาริ อสเงฺขฺยยฺยานิ เอโก มหากโปฺป โหติฯ เอวํ ตาว อคฺคินา วินาโส จ สณฺฐหนญฺจ เวทิตพฺพํฯ

ยสฺมึ ปน สมเย กโปฺป **อุทเกน** นสฺสติ, อาทิโตว กปฺปวินาสกมหาเมโฆ วุฏฺฐหิตฺวาติ ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว วิตฺถาเรตพฺพํฯ อยํ ปน วิเสโส – ยถา ตตฺถ ทุติยสูริโย, เอวมิธ กปฺปวินาสโก ขารุทกมหาเมโฆ วุฏฺฐาติฯ โส อาทิโต สุขุมํ สุขุมํ วสฺสโนฺต อนุกฺกเมน มหาธาราหิ โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาฬานํ ปูเรโนฺต วสฺสติฯ ขารุทเกน ผุฏฺฐผุฏฺฐา ปถวีปพฺพตาทโย วิลียนฺติ, อุทกํ สมนฺตโต วาเตหิ ธารียติฯ ปถวิยา เหฏฺฐิมนฺตโต ปภุติ ยาว ทุติยชฺฌานภูมึ อุทกํ คณฺหาติฯ เตน หิ ขารุทเกน ผุฏฺฐผุฏฺฐา ปถวีปพฺพตาทโย อุทเก ปกฺขิตฺตโลณสกฺขรา วิย วิลียเนฺตว, ตสฺมา ปถวีสนฺธารกอุทเกน สทฺธึ เอกูทกเมว ตํ โหตีติ เกจิฯ อปเร ปน ‘‘ปถวีสนฺธารกอุทกํ ตํ สนฺธารกวายุกฺขนฺธญฺจ อนวเสสโต วินาเสตฺวา สพฺพตฺถ สยเมว เอโก ฆนภูโต ติฏฺฐตี’’ติ วทนฺติ, ตํ ยุตฺตํฯ อุปริ ปน ฉปิ พฺรหฺมโลเก วิลียาเปตฺวา สุภกิเณฺห อาหจฺจ ติฏฺฐติ, ตํ ยาว อณุมตฺตมฺปิ สงฺขารคตํ อตฺถิ, ตาว น วูปสมฺมติ, อุทกานุคตํ ปน สพฺพํ สงฺขารคตํ อภิภวิตฺวา สหสา วูปสมฺมติ, อนฺตรธานํ คจฺฉติฯ เหฏฺฐาอากาเสน สห อุปริอากาโส เอโก โหติ มหนฺธกาโรติ สพฺพํ วุตฺตสทิสํฯ เกวลํ ปนิธ อาภสฺสรพฺรหฺมโลกํ อาทึ กตฺวา โลโก ปาตุภวติฯ สุภกิณฺหโต จวิตฺวา อาภสฺสรฏฺฐานาทีสุ สตฺตา นิพฺพตฺตนฺติฯ ตตฺถ กปฺปวินาสกมหาเมฆโต ยาว กปฺปวินาสกขารุทโกปเจฺฉโท, อิทเมกมสเงฺขฺยยฺยํ ฯ อุทกุปเจฺฉทโต ยาว สมฺปตฺติมหาเมโฆ, อิทํ ทุติยมสเงฺขฺยยฺยํฯ สมฺปตฺติมหาเมฆโต ยาว จนฺทิมสูริยปาตุภาโว, อิทํ ตติยมสเงฺขฺยยฺยํฯ จนฺทิมสูริยปาตุภาวโต ยาว กปฺปวินาสกมหอาเมโฆ, อิทํ จตุตฺถมสเงฺขฺยยฺยํฯ อิ

มานิ จตฺตาริ อสงฺขฺเยฺยานิ เอโก มหากปฺโป โหติฯ เอวํ อุทเกน วินาโส จ สณฺฐหนญฺจ เวทิตพฺพํฯ

ยสฺมึ สมเย กปฺโป **วาเตน** นสฺสติ, อาทิโตว กปฺปวินาสกมหาเมโฆ วุฏฺฐหิตฺวาติ ปุพฺเพ วุตฺตนเยเนว วิตฺถาเรตพฺพํฯ อยํ ปน วิเสโส – ยถา ตตฺถ ทุติยสูริโย, เอวมิธ กปฺปวินาสนตฺถํ วาโต สมุฏฺฐาติฯ โส ปฐมํ ถูลรชํ อุฏฺฐาเปติ, ตโต สณฺหรชํ สุขุมวาลิกํ ถูลวาลิกํ สกฺขรปาสาณาทโยติ ยาวกูฏาคารมตฺเต ปาสาเณ วิสมฏฺฐาเน ฐิตมหารุกฺเข จ อุฏฺฐาเปติฯ เต ปถวิโต นภมุคฺคตา น ปุน ปตนฺติ, ตตฺเถว จุณฺณวิจุณฺณา หุตฺวา อภาวํ คจฺฉนฺติฯ อถานุกฺกเมน เหฏฺฐา มหาปถวิยา วาโต สมุฏฺฐหิตฺวา ปถวึ ปริวตฺเตตฺวา อุทฺธํ มูลํ กตฺวา อากาเส ขิปติฯ โยชนสตปฺปมาณาปิ ปถวิปฺปเทสา ทฺวิโยชนติโยชนจตุโยชนปญฺจโยชนฉโยชนสตฺตโยชนปฺปมาณาปิ ปภิชฺชิตฺวา วาตเวคุกฺขิตฺตา อากาเสเยว จุณฺณวิจุณฺณา หุตฺวา อภาวํ คจฺฉนฺติฯ จกฺกวาฬปพฺพตมฺปิ สิเนรุปพฺพตมฺปิ วาโต อุกฺขิปิตฺวา อากาเส ขิปติฯ เต อญฺญมญฺญํ อภิหนฺตฺวา จุณฺณวิจุณฺณา หุตฺวา วินสฺสนฺติฯ เอเตเนวูปาเยน ภูมฏฺฐกวิมานานิ จ อากาสฏฺฐกวิมานานิ จ วินาเสนฺโต ฉกามาวจรเทวโลเก วินาเสตฺวา โกฏิสตสหสฺสจกฺกวาฬานิ วินาเสติฯ ตตฺถ จกฺกวาฬา จกฺกวาเฬหิ, หิมวนฺตา หิมวนฺเตหิ, สิเนรู สิเนรูหิ อญฺญมญฺญํ สมาคนฺตฺวา จุณฺณวิจุณฺณา หุตฺวา วินสฺสนฺติฯ ปถวิโต ยาว ตติยชฺฌานภูมิ วาโต คณฺหาติ, นวปิ พฺรหฺมโลเก วินาเสตฺวา เวหปฺผเล อาหจฺจ ติฏฺฐติฯ เอวํ ปถวีสนฺธารกอุทเกน ตํสนฺธารกวาเตน จ สทฺธึ สพฺพสงฺขารคตํ วินาเสตฺวา สยมฺปิ วินสฺสติ อวฏฺฐานสฺส การณาภาวโตฯ เหฏฺฐาอากาเสน สห อุปริ อากาโส เอโก โหติ มหนฺธกาโรติ สพฺพํ วุตฺตสทิสํฯ อิธ ปน สุภกิณฺหพฺรหฺมโลกํ อาทึ กตฺวา โลโก ปาตุภวติฯ เวหปฺผลโต จวิตฺวา สุภกิณฺหฏฺฐานาทีสุ สตฺตา นิพฺพตฺตนฺติฯ ตตฺถ กปฺปวินาสกมหาเมฆโต ยาว กปฺปวินาสกวาตุปเจฺฉโท, อิทเมกมสงฺขฺเยฺยํฯ วาตุปจฺเฉทโต ยาว สมฺปตฺติมหาเมโฆ, อิทํ ทุติยมสงฺขฺเยฺยนฺติอาทิ วุตฺตนยเมวฯ เอวํ วาเตน วินาโส จ สณฺฐหนญฺจ เวทิตพฺพํฯ

อถ กึการณา เอวํ โลโก วินสฺสติฯ ยทิปิ หิ สงฺขารานํ อเหตุโก สรสนิโรโธ วินาสกาภาวโต, สนฺตานนิโรโธ ปน เหตุวิรหิโต นตฺถิฯ ยถา ตํ สตฺตนิกาเยสูติ ภาชนโลกสฺสปิ สเหตุเกน วินาเสน ภวิตพฺพํ, ตสฺมา กิเมวํ โลกวินาเส การณนฺติ? อกุสลมูลํ การณํฯ ยถา หิ ตตฺถ นิพฺพตฺตนกสตฺตานํ ปุญฺญพเลน ปฐมํ โลโก วิวฏฺฏติ, เอวํ เตสํ ปาปกมฺมพเลน สํวฏฺฏติ, ตสฺมา อกุสลมูเลสุ อุสฺสเนฺนสุ เอวํ โลโก วินสฺสติฯ ยถา หิ ราคโทสโมหานํ อธิกภาเวน ยถากฺกมํ โรคนฺตรกปฺโป สตฺถนฺตรกปฺโป ทุพฺภิกฺขนฺตรกปฺโปติ อิเม ติวิธา อนฺตรกปฺปา วิวฏฺฏฏฺฐายิมฺหิ อสงฺขฺเยฺยกเปฺป ชายนฺติฯ เอวเมเต ยถาวุตฺตา ตโย สํวฏฺฏา ราคาทีนํ อธิกภาเวเนว โหนฺติฯ

ตตฺถ ราเค อุสฺสนฺนตเร อคฺคินา วินสฺสติ, โทเส อุสฺสนฺนตเร อุทเกน วินสฺสติฯ โทเส หิ อุสฺสนฺนตเร อธิกตเรน โทเสน วิย ติกฺขตเรน ขารุทเกน วินาโส ยุตฺโตติฯ เกจิ ปน ''โทเส อุสฺสนฺนตเร อคฺคินา, ราเค อุทเกนา''ติ วทนฺติ, เตสํ กิร อยมธิปฺปาโย – ปากฏสตฺตุสทิสสฺส โทสสฺส อคฺคิสทิสตา, อปากฏสตฺตุสทิสสฺส ราคสฺส ขารุทกสทิสตา จ ยุตฺตาติฯ โมเห ปน อุสฺสนฺนตเร วาเตน วินสฺสติฯ เอวํ วินสฺสโนฺตปิ จ นิรนฺตรเมว สตฺต วาเร อคฺคินา นสฺสติ, อฏฺฐเม วาเร อุทเกน, ปุน สตฺต วาเร อคฺคินา, อฏฺฐเม อุทเกนาติ เอวํ อฏฺฐเม อฏฺฐเม วาเร วินสฺสโนฺต สตฺตกฺขตฺตุํ อุทเกน วินสฺสิตฺวา ปุน สตฺต วาเร อคฺคินา นสฺสติฯ เอตฺตาวตา เตสฏฺฐิ กปฺปา อตีตา โหนฺติฯ เอตฺถนฺตเร อุทเกน นสฺสนวารํ สมฺปตฺตมฺปิ ปฏิพาหิตฺวา ลทฺโธกาโส วาโต ปริปุณฺณจตุสฏฺฐิกปฺปายุเก สุภกิเณฺห วิทฺธํเสนฺโต โลกํ วินาเสติฯ เอตฺถ ปน ราโค สตฺตานํ

พหุลํ ปวตฺตตีติ อคฺคิวเสน พหุโส โลกวินาโส เวทิตโพฺพฯ อิติ เอวํ อิเมหิ การเณหิ วินสฺสิตฺวา สณฺฐหนฺตํ สณฺฐหิตฺวา ฐิตญฺจ โอกาสโลกํ ภควา ยาถาวโต อเวทีติ เอวมฺปิสฺส สพฺพถา โอกาสโลโก วิทิโตติ ทฎฺฐพฺพํฯ

ยํ ปน เหฎฺฐา วุตฺตํ ‘‘สพฺพถา วิทิตโลกตฺตา โลกวิทู’’ติ, อิทานิ ตํ นิคเมนฺโต อาห **‘‘เอวํ สพฺพถา วิทิตโลกตฺตา โลกวิทู’’**ติฯ ตตฺถ **สพฺพถา**ติ ลกฺขณาทิปฺปเภทโต สงฺขารโลกสฺส, อาสยาทิปฺปเภทโต สตฺตโลกสฺส, ปริมาณสณฺฐานาทิปฺปเภทโต โอกาสโลกสฺสาติ เอวํ สพฺพปฺปกาเรน วิทิตโลกตฺตาติ อโตฺถฯ

อิทานิ **อนุตฺตโร**ติ ปทสฺส อตฺถํ สํวเณฺณโนฺต อาห **‘‘อตฺตโน ปน คุเณหี’’**ติอาทิฯ ตตฺถ **อตฺตโน**ติ นิสฺสกฺกเตฺถ สามิวจนเมตํ, อตฺตโตติ อโตฺถฯ คุเณหิ อตฺตโน วิสิฎฺฐตรสฺสาติ สมฺพโนฺธฯ ตรคฺคหณเญฺจตฺถ ‘‘อนุตฺตโร’’ติ ปทสฺส อตฺถนิเทฺทสตาย กตํ, น วิสิฎฺฐสฺส กสฺสจิ อตฺถิตายฯ สเทวเก หิ โลเก สทิสกโปฺปปิ นาม โกจิ ตถาคตสฺส นตฺถิ, กุโต สทิโส, วิสิเฎฺฐ ปน กา กถาฯ **กสฺสจี**ติ กสฺสจิปิฯ **อภิภวตี**ติ สีลสมฺปทาย อุปนิสฺสยภูตานํ หิโรตฺตปฺปเมตฺตากรุณานํ วิเสสปจฺจยานํ สทฺธาสติวีริยปญฺญานญฺจ อุกฺกํสปฺปตฺติยา สมุทาคมโต ปฎฺฐาย น อญฺญสาธารโณ สวาสนปฎิปกฺขสฺส ปหีนตฺตา อุกฺกํสปารมิปฺปโตฺต สตฺถุ สีลคุโณ, เตน ภควา สเทวกํ โลกํ อญฺญทตฺถุ อภิภุยฺย ปวตฺตติ, น สยํ เกนจิ อภิภุยฺยตีติ อธิปฺปาโยฯ เอวํ สมาธิคุณาทีสุปิ ยถารหํ วตฺตพฺพํฯ สีลาทโย เจเต โลกิยโลกุตฺตรมิสฺสกา เวทิตพฺพา, วิมุตฺติญาณทสฺสนํ ปน โลกิยํ กามาวจรเมวฯ

ยทิ เอวํ กถํ เตน สเทวกํ โลกํ อภิภวตีติ? ตสฺสปิ อานุภาวโต อสทิสตฺตาฯ ตมฺปิ หิ วิสยโต ปวตฺติโต ปวตฺติอาการโต จ อุตฺตริตรเมวฯ ตญฺหิ อนญฺญสาธารณํ สตฺถุ วิมุตฺติคุณํ อารพฺภ ปวตฺตติ, ปวตฺตมานญฺจ อตกฺกาวจรํ ปรมคมฺภีรํ สณฺหํ สุขุมํ สาติสยํ ปฎิปกฺขธมฺมานํ สุปฺปหีนตฺตา สุฎฺฐุ ปากฎํ วิภูตตรํ กตฺวา ปวตฺตติ, สมฺมเทว จ วสีภาวสฺส ปาปกตฺตา ภวงฺคปริวาสสฺส จ อติปริตฺตกตฺตา ลหุ ลหุ ปวตฺตตีติฯ

เอวํ สีลาทิคุเณหิ ภควโต อุตฺตริตรสฺส อภาวํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ สทิสสฺสปิ อภาวํ ทเสฺสตุํ **‘‘สีลคุเณนปิ อสโม’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อสโม**ติ เอกสฺมิํ กาเล นตฺถิ เอตสฺส สีลาทิคุเณน สโม สทิโสติ อสโมฯ ตถา อสเมหิ สโม **อสมสโม**ฯ อสมา วา สมา เอตสฺสาติ อสมสโมฯ สีลาทิคุเณน นตฺถิ เอตสฺส ปฎิมาติ **อปฺปฎิโม**ฯ เสสปททฺวเยปิ เอเสว นโยฯ ตตฺถ อุปมามตฺตํ ปฎิมา, สทิสูปมา ปฎิภาโค, ยุคคฺคาหวเสน ฐิโต ปฎิปุคฺคโลติ เวทิตโพฺพฯ

น โข ปนาหํ ภิกฺขเว สมนุปสฺสามีติอาทีสุ มม สมนฺตจกฺขุนา หตฺถตเล อามลกํ วิย สพฺพํ โลกํ ปสฺสโนฺตปิ ตตฺถ สเทวเก…เป.… ปชาย อตฺตโน อตฺตโต สีลสมฺปนฺนตรํ สมฺปนฺนตรสีลํ กญฺจิปิ ปุคฺคลํ น โข ปน ปสฺสามิ ตาทิสสฺส อภาวโตติ อธิปฺปาโยฯ

อคฺคปฺปสาทสุตฺตาทีนีติ เอตฺถ –

> ‘‘ยาวตา, ภิกฺขเว, สตฺตา อปทา วา ทฺวิปทา วา จตุปฺปทา วา พหุปฺปทา วา รูปิโน วา อรูปิโน วา สญฺญิโน วา อสญฺญิโน วา เนวสญฺญีนาสญฺญิโน วา, ตถาคโต เตสํ อคฺคมกฺขายติ อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธฯ เย, ภิกฺขเว, พุเทฺธ ปสนฺนา, อเคฺค เต ปสนฺนาฯ อเคฺค โข ปน ปสนฺนานํ อโคฺค วิปาโก โหตี’’ติ (อ. นิ. ๔.๓๔; อิติวุ. ๙๐) –

อิทํ อคฺคปฺปสาทสุตฺตํฯ **อาทิ**-สเทฺทน –

> ‘‘สเทวเก, ภิกฺขเว, โลเก…เป…. สเทวมนุสฺสาย ตถาคโต อภิภู อนภิภูโต อญฺญทตฺถุ ทโส วสวตฺตี, ตสฺมา ตถาคโตติ วุจฺจตี’’ติ (อ. นิ. ๔.๒๓; ที. นิ. ๓.๑๘๘) –

เอวมาทีนิ สุตฺตปทานิ เวทิตพฺพานิฯ **อาทิกา คาถาโย**ติ –

> ‘‘อหญฺหิ อรหา โลเก, อหํ สตฺถา อนุตฺตโร;
> เอโกมฺหิ สมฺมาสมฺพุโทฺธ, สีติภูโตสฺมิ นิพฺพุโตฯ (มหาว. ๑๑; ม. นิ. ๑.๒๘๕; ๒.๓๔๑);
>
> ‘‘ทโนฺต ทมยตํ เสโฎฺฐ, สโนฺต สมยตํ อิสิ;
> มุโตฺต โมจยตํ อโคฺค, ติโณฺณ ตารยตํ วโรฯ (อิติวุ. ๑๑๒)
>
> ‘‘นยิมสฺมิํ โลเก ปรสฺมิํ วา ปน,
> พุเทฺธน เสโฎฺฐ สทิโส จ วิชฺชติ;
> อาหุเนยฺยานํ ปรมาหุติํ คโต,
> ปุญฺญตฺถิกานํ วิปุลปฺผเลสิน’’นฺติฯ (วิ. ว. ๑๐๔๗; กถา. ๗๙๙) –

เอวมาทิกา คาถา วิตฺถาเรตพฺพาฯ

ปุริสทมฺมสารถีติอาทีสุ ทมิตพฺพาติ ทมฺมา, ทมิตุํ อรหรูปาฯ ปุริสา จ เต ทมฺมา จาติ ปุริสทมฺมาฯ วิเสสนสฺส เจตฺถ ปรนิปาตํ กตฺวา นิเทฺทโส, ทมฺมปุริสาติ อโตฺถฯ ‘‘สติปิ มาตุคามสฺสปิ ทมฺมภาเว ปุริสคฺคหณํ อุกฺกฎฺฐปริเจฺฉทวเสนา’’ติ วทนฺติฯ **สาเรตี**ติ อิมสฺส อตฺถํ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘ทเมตี’’**ติอาทิฯ ตตฺถ **ทเมตี**ติ สเมติ, กายสมาทีหิ โยเชตีติ อโตฺถฯ ตํ ปน กายสมาทีหิ โยชนํ ยถารหํ ตทงฺควินยาทีสุ ปติฎฺฐาปนํ โหตีติ อาห **‘‘วิเนตีติ วุตฺตํ โหตี’’**ติฯ **อทนฺตา**ติ อิทํ สเพฺพน สพฺพํ ทมตํ อนุปคตา ปุริสทมฺมาติ วุตฺตาติ กตฺวา วุตฺตํฯ เย ปน วิปฺปกตทมฺมภาวา สพฺพถา ทเมตพฺพตํ นาติวตฺตา, เตปิ ปุริสทมฺมา เอว, ยโต เต สตฺถา ทเมติฯ ภควา หิ วิสุทฺธสีลสฺส ปฐมชฺฌานํ อาจิกฺขติ, ปฐมชฺฌานลาภิโน ทุติยชฺฌานนฺติอาทินา ตสฺส ตสฺส อุปรูปริ วิเสสํ อาจิกฺขโนฺต เอกเทเสน ทเนฺตปิ สเมติฯ เตเนว วุตฺตํ **วิสุทฺธิมเคฺค** (วิสุทฺธิ. ๑.๑๓๙) ‘‘อปิ จ โส ภควา วิสุทฺธสีลาทีนํ ปฐมชฺฌานาทีนิ โสตาปนฺนาทีนญฺจ อุตฺตริมคฺคปฺปฎิปทํ อาจิกฺขโนฺต ทเนฺตปิ ทเมติเยวา’’ติฯ อถ วา สเพฺพน สพฺพํ อทนฺตา เอกเทเสน ทนฺตา จ อิธ อทนฺตคฺคหเณเนว สงฺคหิตาติ เวทิตพฺพํฯ **ทเมตุํ ยุตฺตา**ติ ทมนารหาฯ

ติรจฺฉานปุริสาติอาทีสุ อุทฺธํ อนุคฺคนฺตฺวา ติริยํ อญฺจิตา คตา วฑฺฒิตาติ ติรจฺฉานา, เทวมนุสฺสาทโย วิย อุทฺธํ ทีฆํ อหุตฺวา ติริยํ ทีฆาติ อโตฺถฯ ติรจฺฉานาเยว ปุริสา ติรจฺฉานปุริสาฯ มนสฺส อุสฺสนฺนตาย **มนุสฺสา**ฯ สติสูรภาวพฺรหฺมจริยโยคฺยตาทิคุณวเสน อุปจิตมานสา อุกฺกฎฺฐคุณจิตฺตาฯ เก ปน เต? ชมฺพุทีปวาสิโน สตฺตวิเสสาฯ เตนาห ภควา –

> ‘‘ตีหิ, ภิกฺขเว, ฐาเนหิ ชมฺพุทีปกา มนุสฺสา อุตฺตรกุรุเก จ มนุเสฺส อธิคฺคณฺหนฺติ เทเว จ ตาวติํเสฯ กตเมหิ ตีหิ? สูรา สติมโนฺต อิธ พฺรหฺมจริยวาโส’’ติ (อ. นิ. ๙.๒๑)ฯ

ตถา หิ พุทฺธา ภควโนฺต ปเจฺจกพุทฺธา อคฺคสาวกา มหาสาวกา จกฺกวตฺติโน อเญฺญ จ มหานุภาวา สตฺตา ตเตฺถว อุปฺปชฺชนฺติฯ เตหิ สมานรูปาทิตาย ปน สทฺธิํ ปริตฺตทีปวาสีหิ อิตรมหาทีปวาสิโนปิ มนุสฺสาเตฺวว ปญฺญายิํสูติ เอเกฯ อปเร ปน ภณนฺติ – โลภาทีหิ จ อโลภาทีหิ จ สหิตสฺส มนสฺส อุสฺสนฺนตาย มนุสฺสาฯ เย หิ สตฺตา มนุสฺสชาติกา, เตสุ วิเสสโต โลภาทโย อโลภาทโย จ อุสฺสนฺนา, เต โลภาทิอุสฺสนฺนตาย อปายมคฺคํ, อโลภาทิอุสฺสนฺนตาย สุคติมคฺคํ นิพฺพานคามิมคฺคญฺจ ปูเรนฺติ, ตสฺมา โลภาทีหิ อโลภาทีหิ จ สหิตสฺส มนสฺส อุสฺสนฺนตาย ปริตฺตทีปวาสีหิ สทฺธิํ จตุมหาทีปวาสิโน สตฺตวิเสสา มนุสฺสาติ วุจฺจนฺติฯ โลกิยา ปน ‘‘มนุโน อปจฺจภาเวน มนุสฺสา’’ติ วทนฺติฯ มนุ นาม ปฐมกปฺปิโก โลกมริยาทาย อาทิภูโต หิตาหิตวิธายโก สตฺตานํ ปิตุฏฺฐานิโย, โย สาสเน มหาสมฺมโตติ วุจฺจติ, ปจฺจกฺขโต ปรมฺปราย จ ตสฺส โอวาทานุสาสนิยํ ฐิตา ตสฺส ปุตฺตสทิสตาย มนุสฺสา มานุสาติ จ วุจฺจนฺติฯ ตโต เอว หิ เต มาณวา ‘‘มนุชา’’ติ จ โวหรียนฺติ, มนุสฺสา จ เต ปุริสา จาติ มนุสฺสปุริสาฯ

อมนุสฺสปุริสาติ เอตฺถ น มนุสฺสาติ อมนุสฺสาฯ ตํสทิสตา เอตฺถ โชเตียติฯ เตน มนุสฺสตฺตมตฺตํ นตฺถิ, อญฺญํ สมานนฺติ ยกฺขาทโย อมนุสฺสาติ อธิเปฺปตาฯ น เย เกจิ มนุเสฺสหิ อเญฺญ, ตถา ติรจฺฉานปุริสานํ วิสุํ คหณํ กตํฯ ยกฺขาทโย เอว จ นิทฺทิฏฺฐาฯ อปลาโล หิมวนฺตวาสี, จูโฬทรมโหทรา นาคทีปวาสิโน, อคฺคิสิขธูมสิขา สีหฬทีปวาสิโน นิพฺพิสา กตา โทสวิสสฺส วิโนทเนนฯ เตนาห **‘‘สรเณสุ จ สีเลสุ จ ปติฏฺฐาปิตา’’**ติฯ **กูฏทนฺตาทโย**ติ **อาทิ**-สเทฺทน โฆรมุขอุปาลิคหปติอาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ **สกฺกาทโย**ติ **อาทิ**-สเทฺทน อชกลาปยกฺขพกพฺรหฺมาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ เอเตสํ ปน ทมนํ ตตฺถ ตตฺถ วุตฺตนเยเนว สกฺกา วิญฺญาตุนฺติ อติปฺปปญฺจภาวโต อิธ น วุจฺจติฯ **อิทเญฺจตฺถ สุตฺตํ วิตฺถาเรตพฺพ**นฺติ อิทํ เกสีสุตฺตํ **‘‘วินีตา วิจิเตฺรหิ วินยนูปาเยหี’’**ติ เอตสฺมิํ อเตฺถ วิตฺถาเรตพฺพํ ยถารหํ สณฺหาทีหิ อุปาเยหิ วินยนสฺส ทีปนโตฯ

อตฺถปทนฺติ อตฺถาภิพฺยญฺชนกํ ปทํ, วากฺยนฺติ อโตฺถฯ วาเกฺยน หิ อตฺถาภิพฺยตฺติ, น นามาทิปทมเตฺตน, เอกปทภาเวน จ อนญฺญสาธารโณ สตฺถุ ปุริสทมฺมสารถิภาโว ทสฺสิโต โหติฯ เตนาห **‘‘*ภควา หี*’’**ติอาทิฯ **อฏฺฐ ทิสา**ติ อฏฺฐ สมาปตฺติโยฯ ตา หิ อญฺญมญฺญํ สมฺพนฺธาปิ อสํกิณฺณภาเวน ทิสฺสนฺติ อปทิสฺสนฺติ, ทิสา วิยาติ วา ทิสาฯ **อสชฺชมานา**ติ น สชฺชมานา วสีภาวปฺปตฺติยา นิสฺสงฺคจาราฯ **ธาวนฺตี**ติ ชวนวุตฺติโยคโต ธาวนฺติฯ **เอกํเยว ทิสํ ธาวตี**ติ อตฺตโน กายํ อปริวตฺตโนฺตติ อธิปฺปาโย, สตฺถารา ปน ทมิตา ปุริสทมฺมา เอกิริยาปเถเนว อฏฺฐ ทิสา ธาวนฺติฯ เตนาห **‘‘เอกปลฺลเงฺกเนว นิสินฺนา’’**ติฯ **อฏฺฐ ทิสา**ติ จ นิทสฺสนมตฺตเมตํ โลกิเยหิ อคตปุพฺพํ นิโรธสมาปตฺติทิสํ อมตทิสญฺจ ปกฺขนฺทนโตฯ

ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมเตฺถหีติอาทีสุ ทิฏฺฐธโมฺม วุจฺจติ ปจฺจโกฺข อตฺตภาโว, ตตฺถ นิยุโตฺตติ ทิฏฺฐธมฺมิโก, อิธโลกโตฺถฯ กมฺมกิเลสวเสน สมฺปเรตพฺพโต สมฺมา คนฺตพฺพโต สมฺปราโย, ปรโลโกฯ ตตฺถ นิยุโตฺตติ สมฺปรายิโก, ปรโลกโตฺถฯ ปรโม อุตฺตโม อโตฺถ ปรมโตฺถ, นิพฺพานํฯ เตหิ ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมเตฺถหิฯ **ยถารห**นฺติ ยถานุรูปํ, เตสุ เตสุ อเตฺถสุ โย โย ปุคฺคโล ยํ ยํ อรหติ, ตทนุรูปํฯ **อนุสาสตี**ติ วิเนติ ตสฺมิํ ตสฺมิํ อเตฺถ ปติฏฺฐาเปติฯ สห อเตฺถน วตฺตตีติ **สโตฺถ,** ภณฺฑมูเลน วณิชฺชาย เทสนฺตรํ คจฺฉโนฺต ชนสมูโหฯ หิตุปเทสาทิวเสน ปริปาเลตโพฺพ สาสิตโพฺพ โส เอตสฺส อตฺถีติ **สตฺถา** สตฺถวาโห นิรุตฺตินเยนฯ โสวิย ภควาติ อาห **‘‘สตฺถา วิยาติ สตฺถา, *ภควา* สตฺถวาโห’’**ติฯ

อิทานิ ตมตฺถํ นิเทฺทสปาฬินเยน ทเสฺสตุํ **“ยถา สตฺถวาโห”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สเตฺถ**ติ สตฺถิเก ชเนฯ กํ อุทกํ ตาเรนฺติ เอตฺถาติ **กนฺตาโร,** นิรุทโก อรญฺญปฺปเทโสฯ รุฬฺหีวเสน ปน อิตโรปิ อรญฺญปฺปเทโส ตถา วุจฺจติฯ **โจรกนฺตาร**นฺติ โจเรหิ อธิฏฺฐิตกนฺตารํ, ตถา **วาฬกนฺตารํ**ฯ **ทุพฺภิกฺขกนฺตาร**นฺติ ทุลฺลภภิกฺขํ กนฺตารํฯ **ตาเรตี**ติ อเขมนฺตฏฺฐานํ อติกฺกาเมติฯ **อุตฺตาเรตี**ติอาทิ อุปสเคฺคน ปทํ วเฑฺฒตฺวา วุตฺตํฯ อถ วา **อุตฺตาเรตี**ติ เขมนฺตภูมิํ อุปเนนฺต ตาเรติฯ **นิตฺตาเรตี**ติ อเขมนฺตฏฺฐานโต นิกฺขาเมนฺต ตาเรติฯ **ปตาเรตี**ติ ปริคฺคเหตฺวา ตาเรติ, หเตฺถน ปริคฺคเหตฺวา ตาเรติ วิย ตาเรตีติ อโตฺถฯ สพฺพเมฺปตํ ตารณุตฺตารณาทิ เขมฏฺฐาเน ฐปนเมวาติ อาห **“เขมนฺตภูมิํ สมฺปาเปตี”**ติฯ **สเตฺต**ติ เวเนยฺยสเตฺตฯ มหาคหนตาย มหานตฺถตาย ทุนฺนิตฺถรตาย จ ชาติเยว กนฺตาโร **ชาติกนฺตาโร,** ตํ ชาติกนฺตารํฯ

อุกฺกฏฺฐปริเจฺฉทวเสนาติ อุกฺกฏฺฐสตฺตปริเจฺฉทวเสนฯ เทวมนุสฺสา เอว หิ อุกฺกฏฺฐสตฺตา, น ติรจฺฉานาทโยฯ **เอต**นฺติ ‘‘เทวมนุสฺสาน’’นฺติ เอตํ วจนํฯ **ภพฺพปุคฺคลปริเจฺฉทวเสนา**ติ สมฺมตฺตนิยาโมกฺกมนสฺส โยคฺยปุคฺคลสฺส ปริจฺฉินฺทนวเสนฯ **ภควโต**ติ นิสฺสเกฺก สามิวจนํ ยถา ‘‘อุปชฺฌายโต อเชฺฌตี’’ติฯ ภควโต สนฺติเก วาติ อโตฺถฯ **อุปนิสฺสยสมฺปตฺติ**นฺติ ติเหตุกปฏิสนฺธิอาทิกํ มคฺคผลาธิคมสฺส พลวการณํฯ **คคฺคราย**ติ คคฺคราย นาม รโญฺญ เทวิยา, ตาย วา การิตตฺตา ‘‘คคฺครา’’ติ ลทฺธนามายฯ **สเร นิมิตฺตํ อคฺคเหสี**ติ ‘‘ธโมฺม เอโส วุจฺจตี’’ติ ธมฺมสญฺญาย สเร นิมิตฺตํ คณฺหิ, คณฺหเนฺต จ ปสนฺนจิเตฺต ปริสปริยเนฺต นิปชฺชิฯ **สนฺนิรุมฺภิตฺวา อฏฺฐาสี**ติ ตสฺส สีเส ทณฺฑสฺส ฐปิตภาวํ อปสฺสเนฺต ตตฺถ ทณฺฑํ อุปฺปีเฬตฺวา อฏฺฐาสิฯ มณฺฑูโกปิ ทเณฺฑ ฐปิเตปิ อุปฺปีฬิเตปิ ธมฺมคเตน ปสาเทน วิสฺสรมกโรเนฺตว กาลมกาสิฯ เทวโลเก นิพฺพตฺตสตฺตานํ อยํ ธมฺมตา, ยา ‘‘กุโตหํ อิธ นิพฺพโตฺต, ตตฺถ กินฺนุ โข กมฺมมกาสิ’’นฺติ อาวชฺชนาฯ ตสฺมา อตฺตโน ปุริมภวสฺส ทิฏฺฐตฺตา อาห **“อเร อหมฺปิ นาม อิธ นิพฺพโตฺต”**ติฯ **ภควโต ปาเท สิรสา วนฺที**ติ กตญฺญุตาสํวฑฺฒิเตน เปมคารวพหุมาเนน วนฺทิฯ

ชานโนฺตว ปุจฺฉีติ มหาชนสฺส กมฺมผลํ พุทฺธานุภาวญฺจ ปจฺจกฺขํ กาตุกาโม ภควา **“โก เม วนฺทตี”**ติ คาถาย ปุจฺฉิฯ ตตฺถ (วิ. ว. อฏฺฐ. ๘๕๗) **โก**ติ เทวนาคยกฺขคนฺธพฺพาทีสุ โก, กตโมติ อโตฺถฯ **เม**ติ มมฯ **ปาทานี**ติ ปาเทฯ **อิทฺธิยา**ติ อิมาย เอวรูปาย เทวิทฺธิยาฯ **ยสสา**ติ อิมินา เอทิเสน ยเสน จ ปริวาเรน จฯ **ชล**นฺติ วิโรชมาโนฯ **อภิกฺกเนฺตนา**ติ อติวิย กเนฺตน กามนีเยน สุนฺทเรนฯ **วเณฺณนา**ติ ฉวิวเณฺณน สรีรวณฺณนิภายฯ **สพฺพา โอภาสยํ ทิสา**ติ สพฺพา ทสปิ ทิสา ปภาเสโนฺต, จโนฺท วิย สูริโย วิย จ เอโกภาสํ เอกาโลกํ กโรโนฺตติ อโตฺถฯ

เอวํ ปน ภควตา ปุจฺฉิโต เทวปุโตฺต อตฺตานํ ปเวเทโนฺต **“มณฺฑูโกหํ ปุเร อาสิ”**นฺติ คาถมาหฯ ตตฺถ **ปุเร**ติ ปุริมชาติยํฯ **อุทเก**ติ อิทํ ตทา อตฺตโน อุปฺปตฺติฏฺฐานทสฺสนํฯ **อุทเก มณฺฑูโก**ติ เตน อุทฺธุมายิกาทิกสฺส ถเล มณฺฑูกสฺส นิวตฺตนํ กตํ โหติฯ คาโว จรนฺติ เอตฺถาติ โคจโร, คุนฺนํ ฆาเสสนฏฺฐานํฯ อิธ ปน โคจโร วิยาติ โคจโร, วาริ อุทกํ โคจโร เอตสฺสาติ **วาริโคจโร**ฯ อุทกจารีปิ หิ โกจิ กจฺฉปาทิ อวาริโคจโรปิ โหตีติ ‘‘วาริโคจโร’’ติ วิเสเสตฺวา วุตฺตํฯ **ตว ธมฺมํ สุณนฺตสฺสา**ติ พฺรหฺมสฺสเรน กรวีกรุตมญฺชุนา เทเสนฺตสฺส ตว ธมฺมํ ‘‘ธโมฺม เอโส วุจฺจตี’’ติ สเร นิมิตฺตคฺคาหวเสน สุณนฺตสฺสฯ อนาทเร เจตํ สามิวจนํฯ **อวธี วจฺฉปาลโก**ติ วเจฺฉ รกฺขโนฺต โคปาลกทารโก มม สมีปํ อาคนฺตฺวา ทณฺฑโมลุพฺภ ติฏฺฐโนฺต มม สีเส ทณฺฑํ สนฺนิรุมฺภิตฺวา มํ มาเรสีติ อโตฺถฯ

สิตํ กตฺวาติ ‘‘ตถา ปริตฺตตเรนปิ ปุญฺญานุภาเวน เอวํ อติวิย อุฬารา โลกิยโลกุตฺตรสมฺปตฺติโย ลพฺภนฺตี’’ติ ปีติโสมนสฺสชาโต ภาสุรตรธวฬวิปฺผุรนฺตทสนขกิรณาวฬีหิ ภิโยฺยโส มตฺตาย ตํ ปเทสํ โอภาเสนฺโต สิตํ กตฺวาฯ ปีติโสมนสฺสวเสน หิ โส –

‘‘มุหุตฺตํ จิตฺตปสาทสฺส, อิทฺธิํ ปสฺส ยสญฺจ เม;
อานุภาวญฺจ เม ปสฺส, วณฺณํ ปสฺส ชุติญฺจ เมฯ

‘‘เย จ เต ทีฆมทฺธานํ, ธมฺมํ อโสฺสสุํ โคตม;
ปตฺตา เต อจลฏฺฐานํ, ยตฺถ คนฺตฺวา น โสจเร’’ติฯ (วิ. ว. ๘๕๙-๘๖๐) –

อิมา เทฺว คาถา วตฺวา ปกฺกามิฯ

ยํ ปน กิญฺจีติ เอตฺถ **ย**นฺติ อนิยมิตวจนํ, ตถา **กิญฺจี**ติฯ **ปนา**ติ วจนาลงฺการมตฺตํฯ ตสฺมา ยํ กิญฺจีติ เญยฺยสฺส อนวเสสปริยาทานํ กตํ โหติฯ **ปนา**ติ วา วิเสสตฺถทีปโก นิปาโตฯ เตน ‘‘สมฺมาสมฺพุทฺโธ’’ติ อิมินา สเงฺขปโต วิตฺถารโต จ สตฺถุ จตุสจฺจาภิสโมฺพโธ วุโตฺตฯ **พุทฺโธ**ติ ปน อิมินา ตทญฺญสฺสปิ เญยฺยสฺส อวโพโธฯ ปุริเมน วา สตฺถุ ปฏิเวธญาณานุภาโว, ปจฺฉิเมน เทสนาญาณานุภาโวฯ **ปี**-ติ อุปริ วุจฺจมาโน วิเสโส โชตียติฯ **วิโมกฺขนฺติกญาณวเสนา**ติ เอตฺถ สพฺพโส ปฏิปเกฺขหิ วิมุจฺจตีติ วิโมโกฺข, อคฺคมโคฺค, ตสฺส อโนฺต, อคฺคผลํ, ตสฺมิํ ลเทฺธ ลทฺธพฺพโต ตตฺถ ภวํ **วิโมกฺขนฺติกํ, ญาณํ** สพฺพญฺญุตญฺญาเณน สทฺธิํ สพฺพมฺปิ พุทฺธญาณํฯ

เอวํ ปวโตฺตติ เอตฺถ –

‘‘สพฺพญฺญุตาย พุโทฺธ, สพฺพทสฺสาวิตาย พุโทฺธ, อนญฺญเนยฺยตาย พุโทฺธ, วิสวิตาย พุโทฺธ, ขีณาสวสงฺขาเตน พุโทฺธ, นิรุปเลปสงฺขาเตน พุโทฺธ, เอกนฺตวีตราโคติ พุโทฺธ, เอกนฺตวีตโทโสติ พุโทฺธ, เอกนฺตวีตโมโหติ พุโทฺธ, เอกนฺตนิกฺกิเลโสติ พุโทฺธ, เอกายนมคฺคํ คโตติ พุโทฺธ, เอโก อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธิํ อภิสมฺพุโทฺธติ พุโทฺธ, อพุทฺธิวิหตตฺตา พุทฺธิปฏิลาภา พุโทฺธฯ พุโทฺธติ เนตํ นามํ มาตรา กตํ, น ปิตรา กตํ, น ภาตรา กตํ, น ภคินิยา กตํ, น มิตฺตามเจฺจหิ กตํ, น ญาติสาโลหิเตหิ กตํ, น สมณพฺราหฺมเณหิ กตํ, น เทวตาหิ กตํ, วิโมกฺขนฺติกเมตํ พุทฺธานํ ภควนฺตานํ โพธิยา มูเล สห สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส ปฏิลาภา สจฺฉิกา ปญฺญตฺติ ยทิทํ พุโทฺธ’’ติ (มหานิ. ๑๙๒) –

อยํ นิเทฺทสปาฬินโยฯ ยสฺมา เจตฺถ ตสฺสา ปฏิสมฺภิทาปาฬิยา (ปฏิ. ม. ๑.๑๖๒) เภโท นตฺถิ, ตสฺมา ทฺวีสุ เอเกนปิ อตฺถสิทฺธีติ ทสฺสนตฺถํ **‘‘ปฏิสมฺภิทานโย วา’’**ติ อนิยมโตฺถ **วา**สโทฺท วุโตฺตฯ

ตตฺถ (ปฏิ. ม. อฏฺฐ. ๒.๑.๑๖๒; มหานิ. อฏฺฐ. ๑๙๒) ยถา โลเก อวคนฺตา ‘‘อวคโต’’ติ วุจฺจติ, เอวํ **พุชฺฌิตา สจฺจานีติ พุโทฺธ** สุทฺธกตฺตุวเสนฯ ยถา ปณฺณโสสา วาตา ‘‘ปณฺณสุสา’’ติ วุจฺจนฺติ, เอวํ **โพเธตา ปชายาติ พุโทฺธ** เหตุกตฺตุวเสนฯ เหตุอโตฺถ เจตฺถ อโนฺตนีโตฯ **สพฺพญฺญุตาย พุโทฺธ**ติ สพฺพธมฺมพุชฺฌนสมตฺถาย พุทฺธิยา พุโทฺธติ อโตฺถฯ **สพฺพทสฺสาวิตาย พุโทฺธ**ติ สพฺพธมฺมโพธนสมตฺถาย พุทฺธิยา พุโทฺธติ อโตฺถฯ **อนญฺญเนยฺยตาย พุโทฺธ**ติ อเญฺญน อโพธิโต สยเมว พุทฺธตฺตา พุโทฺธติ อโตฺถฯ **วิสวิตาย พุโทฺธ**ติ นานาคุณ

วิสวนโต ปทุมมิว วิกสนเฏฺเน พุโทฺธติ อโตฺถฯ **ขีณาสวสงฺขาเตน พุโทฺธ**ติ เอวมาทีหิ ฉหิ ปเทหิ จิตฺตสโงฺกจกรธมฺมปฺปหาเนน นิทฺทากฺขยวิพุโทฺธ ปุริโส วิย สพฺพกิเลสนิทฺทากฺขยวิพุทฺธตฺตา พุโทฺธติ วุตฺตํ โหติฯ ตตฺถ สงฺขา สงฺขาตนฺติ อตฺถโต เอกตฺตา **สงฺขาเตนา**ติ วจนสฺส โกฏฺฐาเสนาติ อโตฺถฯ ตณฺหาเลปทิฏฺฐิเลปาภาเวน **นิรุปเลปสงฺขาเตน**ฯ สวาสนานํ สพฺพกิเลสานํ ปหีนตฺตา เอกนฺตวจเนเนว วิเสเสตฺวา **"เอกนฺตวีตราโค"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **เอกนฺตนิกฺกิเลโส**ติ ราคโทสโมหาวเสเสหิ สพฺพกิเลเสหิ นิกฺกิเลโสฯ **เอกายนมคฺคํ คโตติ พุโทฺธ**ติ คมนตฺถานํ พุทฺธิอตฺถตา วิย พุทฺธิอตฺถานมฺปิ คมนตฺถตา ลพฺภตีติ เอกายนมคฺคํ คตตฺตา พุโทฺธติ วุจฺจตีติ อโตฺถฯ **เอโก อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธึ อภิสมฺพุโทฺธติ พุโทฺธ**ติ น ปเรหิ พุทฺธตฺตา พุโทฺธ, อถ โข สยเมว อนุตฺตรํ สมฺมาสโมฺพธึ อภิสมฺพุทฺธตฺตา พุโทฺธติ อโตฺถฯ **อพุทฺธิวิหตตฺตา พุทฺธิปฏิลาภา พุโทฺธ**ติ พุทฺธิ พุทฺธํ โพโธติ อนตฺถนฺตรํฯ ตตฺถ ยถา รตฺตคุณโยคโต รโตฺต ปโฏ, เอวํ พุทฺธคุณโยคโต พุโทฺธติ ญาปนตฺถํ วุตฺตํฯ ตโต ปรํ **พุโทฺธติ เนตํ นาม**นฺติอาทิ อตฺถานุคตายํ ปญฺญตฺตีติ โพธนตฺถํ วุตฺตนฺติ เอวเมตฺถ อิมินาปิ การเณน ภควา พุโทฺธติ เวทิตโพฺพฯ

อิทานิ ***ภควา***ติ อิมสฺส อตฺถํ ทเสฺสโนฺต อาห ***"ภควาติ อิทํ ปนสฺสา"***ติอาทิฯ ตตฺถ **อสฺสา**ติ ภควโตฯ **คุณวิสิฏฺฐสตฺตุตฺตมครุคารวาธิวจน**นฺติ สเพฺพหิ สีลาทิคุเณหิ วิสิฏฺฐสฺส ตโต เอว สพฺพสเตฺตหิ อุตฺตมสฺส ครุโน คารววเสน วุจฺจมานวจนเมตํ ภควาติฯ ตถา หิ โลกนาโถ อปริมิตนิรุปมปฺปภาวสีลาทิคุณวิเสสสมงฺคิตาย สพฺพานตฺถปริหารปุพฺพงฺคมาย นิรวเสสหิตสุขวิธานตปฺปราย นิรติสยาย ปโยคสมฺปตฺติยา สเทวมนุสฺสาย ปชาย อจฺจนฺตุปการิตาย จ อปริมาณาสุ โลกธาตูสุ อปริมาณานํ สตฺตานํ อุตฺตมํ คารวฏฺฐานนฺติฯ

ภควาติ วจนํ เสฏฺฐนฺติ เสฏฺฐวาจกํ วจนํ เสฏฺฐคุณสหจรณโต ''เสฏฺฐ''นฺติ วุตฺตํฯ อถ วา วุจฺจตีติ วจนํ, อโตฺถ, ตสฺมา โย ''*ภควา*''ติ วจเนน วจนีโย อโตฺถ, โส เสโฏฺฐติ อโตฺถฯ ***ภควาติ วจนมุตฺตม***นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **คารวยุโตฺต**ติ ครุภาวยุโตฺต ครุคุณโยคโตฯ ครุกรณํ วา สาติสยํ อรหตีติ คารวยุโตฺต, คารวารโหติ อโตฺถฯ ''สิปฺปาทิสิกฺขาปกา ครู โหนฺติ, น จ คารวยุตฺตา, อยํ ปน ตาทิโส น โหติ, ตสฺมา 'ครู'ติ วตฺวา 'คารวยุโตฺต'ติ วุตฺต''นฺติ เกจิฯ

คุณวิเสสเหตุกํ ''*ภควา*''ติ อิทํ ภควโต นามนฺติ สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิตฺถารโต วิภชิตุกาโม นามํเยว ตาว อตฺถุทฺธารวเสน ทเสฺสโนฺต **"จตุพฺพิธญฺหิ นาม"**นฺติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อาวตฺถิก**นฺติ อวตฺถาย วิทิตํ ตํ ตํ อวตฺถํ อุปาทาย ปญฺญตฺตํ โวหริตํฯ ตถา **ลิงฺคิกํ** เตน เตน ลิเงฺคน โวหริตํฯ **เนมิตฺติก**นฺติ นิมิตฺตโต อาคตํฯ **อธิจฺจสมุปฺปนฺน**นฺติ ยทิจฺฉาย ปวตฺตํ, ยทิจฺฉาย อาคตํ ยทิจฺฉกํฯ อิทานิ อาวตฺถิกาทีนิ นามานิ สรูปโต ทเสฺสโนฺต อาห **"ตตฺถ วโจฺฉ ทโมฺม พลิพโทฺท"**ติอาทิฯ ตตฺถ ปฐเมน **อาทิ**-สเทฺทน พาโล ยุวา วุโฑฺฒติ เอวมาทึ สงฺคณฺหาติ, ทุติเยน มุณฺฑี ชฏีติ เอวมาทึ, ตติเยน พหุสฺสุโต ธมฺมกถิโก ฌายีติ เอวมาทึ, จตุเตฺถน อฑฺฒปทีปนํ ปาวจนนฺติ เอวมาทึ สงฺคณฺหาติฯ เนมิตฺติกนฺติ วุตฺตมตฺถํ พฺยติเรกวเสน ปติฏฺฐาเปตุํ **"น มหามายายา"**ติอาทิ วุตฺตํฯ **วิโมกฺขนฺติก**นฺติ อิมินา ปน อิทํ นามํ อริยาย ชาติยา ชาตกฺขเณเยว ชาตนฺติ ทเสฺสติฯ ยทิ วิโมกฺขนฺติกํ, อถ กสฺมา อเญฺญหิ ขีณาสเวหิ อสาธารณนฺติ อาห **"สห สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส ปฏิลาภา"**ติฯ พุทฺธานญฺหิ อรหตฺตผลํ นิปฺผชฺชมานํ สพฺพญฺญุตญฺญาณาทีหิ สเพฺพหิ พุทฺธคุเณหิ สทฺธึเยว นิปฺผชฺชติฯ เตน วุตฺตํ ''วิโมกฺขนฺติก''นฺติฯ **สจฺฉิกา ปญฺญตฺตี**ติ สพฺพธมฺมานํ สจฺฉิกิริยาย นิมิตฺตา ปญฺญตฺติฯ อถ วา **สจฺฉิ**

กา ปญฺญตฺตีติ ปจฺจกฺขสิทฺธา ปญฺญตฺติฯ ยํคุณนิมิตฺตา หิ สา, เต สตฺถุ ปจฺจกฺขภูตา, ตํคุณา วิย สาปิ สจฺฉิกตา เอว นาม โหติ, น ปเรสํ โวหารมตฺเตนาติ อธิปฺปาโยฯ

วทนฺตีติ มหาเถรสฺส ครุภาวโต พหุวจเนนาห, สงฺคีติกาเรหิ วา กตมนุวาทํ สนฺธายฯ อิสฺสริยาทิเภโท ภโค อสฺส อตฺถีติ **ภคี**ฯ มคฺคผลาทิอริยธมฺมรตนํ อรญฺญวนปตฺถานิ ปนฺตานิ เสนาสนานิ อปฺปสทฺทาทิคุณยุตฺตานิ ภชิ เสวิ สีเลนาติ **ภชี,** ภชนสีโลติ อตฺโถฯ **ภาคี**ติ จีวรปิณฺฑปาตาทีนํ จตุนฺนํ ปจฺจยานเญฺจว อตฺถธมฺมวิมุตฺติรสสฺส จ อธิสีลาทีนญฺจ ภาคีติ อตฺโถฯ วิภชิ ปวิภชิ ธมฺมรตนนฺติ **วิภตฺตวา**ฯ **อกาสิ ภคฺค**นฺติ ราคาทิปาปธมฺมํ ภคฺคํ อกาสีติ ภควาติ อตฺโถฯ ครุปิ โลเก ภควาติ วุจฺจตีติ อาห **“ครู”**ติฯ ยสฺมา ครุ, ตสฺมาปิ ภควาติ วุตฺตํ โหติฯ เหตุอตฺโถ หิ **อิติ**-สทฺโทฯ โส จ ยตฺถ อิติ-สทฺโท นตฺถิ ภคีติอาทีสุ, ตตฺถ ปเจฺจกํ โยเชตพฺโพฯ ภาคฺยมสฺส อตฺถีติ **ภาคฺยวา**ฯ **พหูหิ ญาเยหี**ติ กายภาวนาทิเกหิ อเนเกหิ ภาวนากฺกเมหิฯ **สุภาวิตตฺตโน**ติ สมฺมเทว ภาวิตสภาวสฺสฯ ปจฺจเตฺต เจตํ สามิวจนํ, เตน สุภาวิตตฺตาติ วุตฺตํ โหติ, สุภาวิตสภาโวติ อตฺโถฯ **มหาคณฺฐิปเท** ปน ‘‘สุภาวิตตฺตโน สุภาวิตกาโย’’ติ วุตฺตํฯ ภวานํ อนฺตํ นิพฺพานํ คโตติ **ภวนฺตโค**ฯ

นิเทฺทเส วุตฺตนเยนาติ เอตฺถายํ นิเทฺทสนโย –

> ‘‘ภควาติ คารวาธิวจนเมตํฯ อปิจ ภคฺคราโคติ ภควา, ภคฺคโทโสติ ภควา, ภคฺคโมโหติ ภควา, ภคฺคมาโนติ ภควา, ภคฺคทิฏฺฐีติ ภควา, ภคฺคตโณฺหติ ภควา, ภคฺคกิเลโสติ ภควา, ภชิ วิภชิ ปวิภชิ ธมฺมรตนนฺติ ภควา, ภวานํ อนฺตกโรติ ภควา, ภาวิตกาโย ภาวิตสีโล ภาวิตจิโตฺต ภาวิตปโญฺญติ ภควา, ภชิ วา ภควา อรญฺญวนปตฺถานิ ปนฺตานิ เสนาสนานิ อปฺปสทฺทานิ อปฺปนิโคฺฆสานิ วิชนวาตานิ มนุสฺสราหเสฺสยฺยกานิ ปฏิสลฺลานสารุปฺปานีติ ภควาฯ ภาคี วา ภควา จีวรปิณฺฑปาตเสนาสนคิลานปจฺจยเภสชฺชปริกฺขารานนฺติ ภควาฯ ภาคี วา ภควา อตฺถรสสฺส ธมฺมรสสฺส วิมุตฺติรสสฺส อธิสีลสฺส อธิจิตฺตสฺส อธิปญฺญายาติ ภควาฯ ภาคี วา ภควา จตุนฺนํ ฌานานํ จตุนฺนํ อปฺปมญฺญานํ จตุนฺนํ อรูปสมาปตฺตีนนฺติ ภควาฯ ภาคี วา ภควา อฏฺฐนฺนํ วิโมกฺขานํ อฏฺฐนฺนํ อภิภายตนานํ นวนฺนํ อนุปุพฺพวิหารสมาปตฺตีนนฺติ ภควาฯ ภาคี วา ภควา ทสนฺนํ สญฺญาภาวนานํ ทสนฺนํ กสิณสมาปตฺตีนํ อานาปานสฺสติสมาธิสฺส อสุภสมาปตฺติยาติ ภควาฯ ภาคี วา ภควา จตุนฺนํ สติปฏฺฐานานํ จตุนฺนํ สมฺมปฺปธานานํ จตุนฺนํ อิทฺธิปาทานํ ปญฺจนฺนํ อินฺทฺริยานํ ปญฺจนฺนํ พลานํ สตฺตนฺนํ โพชฺฌงฺคานํ อริยสฺส อฏฺฐงฺคิกสฺส มคฺคสฺสาติ ภควาฯ ภาคี วา ภควา ทสนฺนํ ตถาคตพลานํ จตุนฺนํ เวสารชฺชานํ จตุนฺนํ ปฏิสมฺภิทานํ ฉนฺนํ อภิญฺญานํ ฉนฺนํ พุทฺธธมฺมานนฺติ ภควาฯ ภควาติ เนตํ นามํ…เป…. สจฺฉิกา ปญฺญตฺติ ยทิทํ ภควา’’ติ (มหานิ. ๘๔)ฯ

เอตฺถ จ ‘‘คารวาธิวจน’’นฺติอาทีนิ ยทิปิ คาถายํ อาคตปทานุกฺกเมน น นิทฺทิฏฺฐานิ, ยถารหํ ปน เตสํ สเพฺพสมฺปิ นิเทฺทสภาเวน เวทิตพฺพานิฯ ตตฺถ **คารวาธิวจน**นฺติ ครูนํ ครุภาววาจกํ วจนํฯ **ภชี**ติ ภาคโส กเถสิฯ เตนาห ‘‘วิภชิ ปวิภชิ ธมฺมรตน’’นฺติฯ มคฺคผลาทิ อริยธโมฺมเยว **ธมฺมรตนํ**ฯ ปุน **ภชี**ติ อิมสฺส เสวีติ อตฺโถฯ **ภาคี**ติ ภาคาภิเธยฺยวาฯ ปุน **ภาคี**ติ เอตฺถ ภชนสีโลติ อตฺโถฯ **อตฺถรสสฺสา**ติ อตฺถสนฺนิสฺสยสฺส รสสฺสฯ วิมุตฺตายตนสีเส หิ ฐตฺวา ธมฺมํ กเถนฺตสฺส สุณนฺตสฺส จ ตทตฺถํ อารพฺภ อุปฺปชฺชนกปีติโสมนสฺสํ อตฺถรโสฯ ธมฺมํ อารพฺภ **ธมฺมรโส**ฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘ลภติ อตฺถเวทํ, ลภติ ธมฺมเวท’’นฺติ (อ. นิ. ๖.๑๐)ฯ **วิมุตฺติรสสฺสา**ติ วิมุตฺติภูตสฺส วิมุตฺติสนฺนิสฺสยสฺส วา รสสฺสฯ **สญฺญาภาวนาน**นฺติ อนิจฺจสญฺญา

ทีนํ ทสนฺนํ สญฺญาภาวนานํ ฯ **ฉนฺนํ พุทฺธธมฺมานนฺ**ติ ฉ อสาธารณญาณานิ สนฺธาย วุตฺตํฯ ตตฺถ ตตฺถ ภควาติสทฺทสิทฺธิ นิรุตฺตินเยเนว เวทิตพฺพาฯ

ยทิปิ ‘‘ภาคฺยวา’’ติอาทีหิ ปเทหิ วุจฺจมาโน อโตฺถ ‘‘ภคี ภชี’’ติ (มหานิ. ๘๔) นิเทฺทส คาถาย สงฺคหิโต เอว, ตถาปิ ปทสิทฺธิอตฺถวิภาคอตฺถโยชนาทิสหิโต สํวณฺณนานโย ตโต อญฺญากาโรติ วุตฺตํ **‘‘อยํ ปน อปโร นโย’’**ติฯ **วณฺณวิปริยาโยติ เอต**นฺติ เอตฺถ **อิติ**สโทฺท อาทิอโตฺถ, เตน วณฺณวิกาโร วณฺณโลโป ธาตุอเตฺถน นิโยชนญฺจาติ อิมํ ติวิธํ ลกฺขณํ สงฺคณฺหาติฯ **สทฺทนเยนา**ติ สทฺทลกฺขณนเยนฯ ปิโสทราทีนํ สทฺทานํ อากติคณภาวโต วุตฺตํ **‘‘ปิโสทราทิปเกฺขปลกฺขณํ คเหตฺวา’’**ติฯ ปกฺขิปนเมว ลกฺขณํฯ ตปฺปริยาปนฺนตา กรณญฺหิ ปกฺขิปนํฯ **ปารปฺปตฺต**นฺติ ปรมุกฺกํสคตํ ปารมีภาวปฺปตฺตํฯ **ภาคฺย**นฺติ กุสลํฯ ตตฺถ มคฺคกุสลํ โลกุตฺตรสุขนิพฺพตฺตกํ, อิตรํ โลกิยสุขนิพฺพตฺตกํ, อิตรมฺปิ วา วิวฏฺฏุปนิสฺสยํ ปริยายโต โลกุตฺตรสุขนิพฺพตฺตกํ สิยาฯ

อิทานิ **ภควา**ติ อิมสฺส อตฺถํ วิภชิตฺวา ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘ยสฺมา ปนา’’**ติอาทิฯ ตตฺถ โลภาทโย เอกกวเสน คหิตา, ตถา วิปรีตมนสิกาโร วิปลฺลาสภาวสามเญฺญน, อหิริกาทโย ทุกวเสนฯ ตตฺถ กุชฺฌนลกฺขโณ **โกโธ,** โส นววิธอาฆาตวตฺถุสมฺภโวฯ ‘‘อโกฺกจฺฉิ มํ อวธิ ม’’นฺติอาทินา (ธ. ป. ๓-๔) ปุนปฺปุนํ กุชฺฌนวเสน จิตฺตปริโยนนฺธโน **อุปนาโห**ฯ อุภยมฺปิ ปฏิโฆเยว, โส ปวตฺตินานตฺตโต ภินฺทิตฺวา วุโตฺตฯ สกึ อุปฺปโนฺน โกโธ โกโธเยว, ตทุตฺตริ อุปนาโหฯ วุตฺตเญฺจตํ ‘‘ปุพฺพกาเล โกโธ, อปรกาเล อุปนาโห’’ติ (วิภ. ๘๙๑)ฯ อคาริยสฺส (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๗๑) อนคาริยสฺส วา สุกตกรณวินาสโน **มโกฺข**ฯ อคาริโยปิ หิ เกนจิ อนุกมฺปเกน ทลิโทฺท สมาโน อุเจฺจ ฐาเน ฐปิโต อปเรน สมเยน ‘‘กึ ตยา มยฺหํ กต’’นฺติ ตสฺส สุกตกรณํ วินาเสติฯ อนคาริโยปิ สามเณรกาลโต ปภุติ อาจริเยน วา อุปชฺฌาเยน วา จตูหิ ปจฺจเยหิ อุเทฺทสปริปุจฺฉาทีหิ จ อนุคฺคเหตฺวา ธมฺมกถานยปฺปกรณโกสลฺลาทีนิ สิกฺขาปิโต อปเรน สมเยน ราชราชมหามตฺตาทีหิ สกฺกโต ครุกโต อาจริยุปชฺฌาเยสุ อจิตฺตีกโต จรมาโน ‘‘อยํ อเมฺหหิ ทหรกาเล เอวํ อนุคฺคหิโต สํวฑฺฒิโต จ, อถ จ ปนิทานิ นิสฺสิเนโห ชาโต’’ติ วุจฺจมาโน ‘‘กึ มยฺหํ ตุเมฺหหิ กต’’นฺติ เตสํ สุกตกรณํ วินาเสติ, ตเสฺสโส ปุพฺพการิตาลกฺขณสฺส คุณสฺส วินาสโน อุทกปุญฺฉนิยา วิย สรีรานุคตํ อุทกํ นิปุญฺฉโนฺต มโกฺขฯ ตถา หิ โส ปเรสํ คุณานํ มกฺขนเฏฺฐน ‘‘มโกฺข’’ติ วุจฺจติฯ ปฬาสตีติ **ปฬาโส,** ปรสฺส คุเณ ทเสฺสตฺวา อตฺตโน คุเณหิ สเม กโรตีติ อโตฺถฯ โส ปน พหุสฺสุเตปิ ปุคฺคเล อโชฺฌตฺถริตฺวา ‘‘อีทิสสฺส จ พหุสฺสุตสฺส อนิยตา คติ, ตว วา มม วา โก วิเสโส’’ติ, รตฺตญฺญู จิรปพฺพชิเต ปุคฺคเล อโชฺฌตฺถริตฺวา ‘‘ตฺวมฺปิ อิมสฺมึ สาสเน ปพฺพชิโต, อหมฺปิ ปพฺพชิโต, ตฺวมฺปิ สีลมเตฺต ฐิโต, อหมฺปี’’ติอาทินา นเยน อุปฺปชฺชมาโน ยุคคฺคาโหฯ ยุคคฺคาหลกฺขโณ หิ ปฬาโสฯ

ปเรสํ สกฺการาทีนิ ขียมานา อุสฺสูยมานา **อิสฺสา**ฯ อตฺตโน สมฺปตฺติยา นิคูหนํ ปเรหิ สาธารณภาวํ อสหมานํ **มจฺฉริยํ**ฯ วญฺจนิกจริยภูตา **มายา,** สา สกโทสปฏิจฺฉาทนลกฺขณาฯ ตถา หิ สา อตฺตโน วิชฺชมานโทสปฏิจฺฉาทนโต จกฺขุโมหนมายา วิยาติ ‘‘มายา’’ติ วุจฺจติฯ อตฺตโน อวิชฺชมานคุณปฺปกาสนลกฺขณํ เกราฏิกภาเวน อุปฺปชฺชมานํ **สาเฐยฺยํ**ฯ อสนฺตคุณทีปนญฺหิ ‘‘เกราฏิย’’นฺติ วุจฺจติฯ เกราฏิโก หิ ปุคฺคโล อายนมโจฺฉ วิย โหติฯ อายนมโจฺฉ นาม สปฺปมุขมจฺฉวาลา เอกา มจฺฉชาติฯ โส กิร มจฺฉานํ นงฺคุฏฺฐํ ทเสฺสติ, สปฺปานํ สีสํ ‘‘ตุมฺหากํ สทิโส อห’’นฺติ ชานาเปตุํ, เอวเมว เกราฏิโก ปุคฺคโล ยํ ยํ สุตฺตนฺติกํ วา อาภิธมฺมิกํ วา อุปสงฺกมติ, ตํ ตํ เอวํ วทติ ‘‘อหํ ตุมฺหากํ อเนฺตวาสี, ตุเมฺห มยฺหํ อนุกมฺปกา, นาหํ ตุเมฺห มุญฺจา

มี’’ติฯ เอวเมเต ‘‘สคารโว อยํ อเมฺหสุ สปฺปติโสฺส’’ติ มญฺญิสฺสนฺติ, ตเสฺสวํ เกราฏิกภาเวน อุปฺปชฺชมานํ สาเฐยฺยํฯ

สพฺพโส มทฺทวาภาเวน วาตภริตภสฺตสทิสสฺส ถทฺธภาวสฺส อโนนมิตทณฺฑสทิสตาย ปคฺคหิตสิรอนิวาตวุตฺติกายสฺส จ การโก **ถโมฺภ**ฯ ตทุตฺตริกรโณ **สารโมฺภ**ฯ โส ทุวิเธน ลพฺภติ อกุสลวเสน เจว กุสลวเสน จฯ ตตฺถ อคาริยสฺส ปเรน กตํ อลงฺการาทิํ ทิสฺวา ตทฺทิคุณตทฺทิคุณกรเณน อุปฺปชฺชมาโน, อนคาริยสฺส จ ยตฺตกํ ยตฺตกํ ปโร ปริยาปุณาติ วา กเถติ วา, มานวเสน ตทฺทิคุณตทฺทิคุณกรเณน อุปฺปชฺชมาโน อกุสโลฯ เตน หิ สมนฺนาคโต ปุคฺคโล ตทฺทิคุณํ ตทฺทิคุณํ กโรติฯ อคาริโย สมาโน เอเกเนกสฺมิํ ฆรวตฺถุสฺมิํ สชฺชิเต อปโร เทฺว วตฺถูนิ สเชฺชติ, อปโร จตฺตาโร, อปโร อฏฺฐ, อปโร โสฬสฯ อนคาริโย สมาโน เอเกเนกสฺมิํ นิกาเย คหิเต ‘‘นาหํ เอตสฺส เหฏฺฐา ภวิสฺสามี’’ติ อปโร เทฺว คณฺหาติ, อปโร ตโย, อปโร จตฺตาโร, อปโร ปญฺจฯ สารมฺภวเสน หิ คณฺหิตุํ น วฏฺฏติฯ อกุสลปโกฺข เหส นิรยคามิมโคฺคฯ อคาริยสฺส ปน ปรํ เอกํ สลากภตฺตํ เทนฺตํ ทิสฺวา อตฺตโน เทฺว วา ตีณิ วา ทาตุกามตาย อุปฺปชฺชมาโน, อนคาริยสฺส จ ปเรน เอกนิกาเย คหิเต มานํ อนิสฺสาย เกวลํ ตํ ทิสฺวา อตฺตโน อาลสิยํ อภิภุยฺย เทฺว นิกาเย คเหตุกามตาย อุปฺปชฺชมาโน กุสโลฯ กุสลปกฺขวเสน หิ เอกสฺมิํ เอกํ สลากภตฺตํ เทเนฺต เทฺว, เทฺว เทเนฺต จตฺตาริ ทาตุํ วฏฺฏติฯ ภิกฺขุนาปิ ปเรน เอกสฺมิํ นิกาเย คหิเต ‘‘เทฺว นิกาเย คเหตฺวา สชฺฌายนฺตสฺส เม ผาสุ โหตี’’ติ วิวฏฺฏูปเนฺข ฐตฺวา ตทุตฺตริ คณฺหิตุํ วฏฺฏติ, อิธ ปน อกุสลปกฺขิโย ตทุตฺตริกรโณ ‘‘สารโมฺภ’’ติ วุโตฺตฯ

ชาติอาทีนิ นิสฺสาย เสยฺยสฺส ‘‘เสโยฺยหมสฺมี’’ติอาทินา อุนฺนติวเสน ปคฺคณฺหนวเสน ปวโตฺต **มาโน**ฯ อพฺภุนฺนติวเสน ปวโตฺต **อติมาโน**ฯ ปุเพฺพ เกนจิ อตฺตานํ สทิสํ กตฺวา ปจฺฉา ตโต อธิกโต ทหโต อุปฺปชฺชมานโก อติมาโนติ เวทิตโพฺพฯ ชาติอาทิํ ปฏิจฺจ มชฺชนาการโร **มโท,** โสปิ อตฺถโต มาโน เอวฯ โส ปน ชาติมโท โคตฺตมโท อาโรคฺยมโท โยพฺพนมโท ชีวิตมโท ลาภมโท สกฺการมโท ครุการมโท ปุเรกฺขารมโท ปริวารมโท โภคมโท วณฺณมโท สุตมโท ปฏิภานมโท รตฺตญฺญุมโท ปิณฺฑปาติกมโท อนวญฺญตฺติมโท อิริยาปถมโท อิทฺธิมโท ยสมโท สีลมโท ฌานมโท สิปฺปมโท อาโรหมโท ปริณาหมโท สณฺฐานมโท ปาริปูริมโทติ อเนกวิโธฯ

ตตฺถ (วิภ. อฏฺฐ. ๘๔๓-๘๔๔) ชาติํ นิสฺสาย อุปฺปโนฺน มชฺชนาการปฺปวโตฺต มาโน **ชาติมโท,** โส ขตฺติยาทีนํ จตุนฺนมฺปิ วณฺณานํ อุปฺปชฺชติฯ ชาติสมฺปโนฺน หิ ขตฺติโย ‘‘มาทิโส อโญฺญ นตฺถิ, อวเสสา อนฺตรา อุฏฺฐาย ขตฺติยา ชาตา, อหํ ปน วํสาคตขตฺติโย’’ติ มานํ กโรติฯ พฺราหฺมณาทีสุปิ เอเสว นโยฯ โคตฺตํ นิสฺสาย อุปฺปโนฺน มชฺชนาการปฺปวโตฺต มาโน **โคตฺตมโท,** โสปิ ขตฺติยาทีนํ จตุนฺนมฺปิ วณฺณานํ อุปฺปชฺชติฯ ขตฺติโยปิ หิ ‘‘อหํ โกณฺฑญฺญโคโตฺต, อหํ อาทิจฺจโคโตฺต’’ติ มานํ กโรติฯ พฺราหฺมโณปิ ‘‘อหํ กสฺสปโคโตฺต, อหํ ภารทฺวาชโคโตฺต’’ติ มานํ กโรติฯ เวโสฺสปิ สุโทฺทปิ อตฺตโน อตฺตโน กุลโคตฺตํ นิสฺสาย มานํ กโรติฯ อาโรคฺยมทาทีสุปิ ‘‘อหํ อโรโค, เสสา โรคพหุลา, กณฺฑุวนมตฺตมฺปิ มยฺหํ พฺยาธิ นาม นตฺถี’’ติ มชฺชนวเสน อุปฺปโนฺน มาโน **อาโรคฺยมโท** นามฯ ‘‘อหํ ตรุโณ, อวเสสสตฺตานํ อตฺตภาโว ปปาเต ฐิตรุกฺขสทิโส, อหํ ปน ปฐมวเย ฐิโต’’ติ มชฺชนวเสน อุปฺปโนฺน มาโน **โยพฺพนมโท**ฯ ‘‘อหํ จิรํ ชีวิํ, จิรํ ชีวามิ, จิรํ ชีวิสฺสามิ, สุขํ ชีวิํ, สุขํ ชีวามิ, สุขํ ชีวิสฺสามี’’ติ มชฺชนวเสน อุปฺปโนฺน มาโน **ชีวิตมโท** นามฯ ‘‘อหํ ลาภี, อวเสสา สตฺตา อปฺปลาภา, มยฺหํ ปน ลาภสฺส ปมาณํ นตฺถี’’ติ มชฺชนวเสน อุปฺปโนฺน มาโน **ลาภมโท** นามฯ

‘‘อวเสสา สตฺตา ยํ วา ตํ วา ลภนฺติ, อหํ ปน สุกตํ ปณีตํ จีวราทิปจฺจยํ ลภามี’’ติ มชฺชนวเสน อุปฺปโนฺน มาโน **สกฺการมโท** นามฯ ‘‘อวเสสภิกฺขูนํ ปาทปิฏฺฐิยํ อกฺกมิตฺวา คจฺฉนฺตา มนุสฺสา ‘อยํ สมโณ’ติปิ น วนฺทนฺติ, มํ ปน ทิสฺวา วนฺทนฺติ, ปาสาณจฺฉตฺตํ วิย ครุกํ กตฺวา อคฺคิกฺขนฺธํ วิย จ ทุราสทํ กตฺวา มญฺญนฺตี’’ติ มชฺชนวเสน อุปฺปโนฺน มาโน **ครุการมโท** นามฯ ‘‘อุปฺปโนฺน ปโญฺห มยฺหเมว มุเขน ฉิชฺชติ, ภิกฺขาจารํ คจฺฉนฺตาปิ อาคจฺฉนฺตาปิ มเมว ปุรโต กตฺวา ปริวาเรตฺวา คจฺฉนฺตี’’ติ มชฺชนวเสน อุปฺปโนฺน มาโน **ปุเรกฺขารมโท** นามฯ อคาริยสฺส ตาว มหาปริวารสฺส ‘‘ปุริสสตมฺปิ ปุริสสหสฺสมฺปิ มํ ปริวาเรตี’’ติ, อนคาริยสฺส ‘‘สมณสตมฺปิ สมณสหสฺสมฺปิ มํ ปริวาเรติ, เสสา อปฺปปริวารา, อหํ มหาปริวาโร เจว สุจิปริวาโร จา’’ติ มชฺชนวเสน อุปฺปโนฺน มาโน **ปริวารมโท** นามฯ ‘‘อวเสสา สตฺตา อตฺตโน ปริโภคมตฺตกมฺปิ น ลภนฺติ, มยฺหํ ปน นิธานคตเสฺสว ธนสฺส ปมาณํ นตฺถี’’ติ มชฺชนวเสน อุปฺปโนฺน มาโน **โภคมโท** นามฯ ‘‘อวเสสา สตฺตา ทุพฺพณฺณา ทุรูปา, อหํ อภิรูโป ปาสาทิโก’’ติปิ ‘‘อวเสสสตฺตา นิคฺคุณา ปตฺถฏอกิตฺติโน, มยฺหํ ปน กิตฺติสโทฺท เทวมนุเสฺสสุ ปากโฏ ‘อิติปิ เถโร พหุสฺสุโต, อิติปิ สีลวา, อิติปิ ธุตคุณยุโตฺต’’’ติ, เอวํ สรีรวณฺณํ คุณวณฺณญฺจ ปฏิจฺจ มชฺชนวเสน อุปฺปโนฺน มาโน **วณฺณมโท** นามฯ

‘‘อวเสสา สตฺตา อปฺปสฺสุตา, อหํ ปน พหุสฺสุโต’’ติ มชฺชนวเสน อุปฺปโนฺน มาโน **สุตมโท** นามฯ ‘‘อวเสสา สตฺตา อปฺปฏิภานา, มยฺหํ ปน ปฏิภานสฺส ปมาณํ นตฺถี’’ติ มชฺชนวเสน อุปฺปโนฺน มาโน **ปฏิภานมโท** นามฯ ‘‘อหํ รตฺตญฺญู อสุกํ พุทฺธวํสํ ราชวํสํ ชนปทวํสํ คามวํสํ รตฺตินฺทิวปริเจฺฉทํ นกฺขตฺตมุหุตฺตโยคํ ชานามี’’ติ มชฺชนวเสน อุปฺปโนฺน มาโน **รตฺตญฺญุมโท** นามฯ ‘‘อวเสสา ภิกฺขู อนฺตรา ปิณฺฑปาติกา ชาตา, อหํ ปน ชาติปิณฺฑปาติโก’’ติ มชฺชนวเสน อุปฺปโนฺน มาโน **ปิณฺฑปาติกมโท** นามฯ ‘‘อวเสสา สตฺตา อุญฺญาตา อวญฺญาตา, อหํ ปน อนวญฺญาโต’’ติ มชฺชนวเสน อุปฺปโนฺน มาโน **อนวญฺญตฺติมโท** นามฯ ‘‘อวเสสานํ สตฺตานํ อิริยาปโถ อปาสาทิโก, มยฺหํ ปน ปาสาทิโก’’ติ มชฺชนวเสน อุปฺปโนฺน มาโน **อิริยาปถมโท** นามฯ ‘‘อวเสสา สตฺตา ฉินฺนปกฺขกากสทิสา, อหํ ปน มหิทฺธิโก มหานุภาโว’’ติ วา ‘‘อหํ ยํ ยํ กมฺมํ กโรมิ, ตํ ตํ อิชฺฌตี’’ติ วา มชฺชนวเสน อุปฺปโนฺน มาโน **อิทฺธิมโท** นามฯ

ยสมโท ปน อคาริเกนปิ อนคาริเกนปิ ทีเปตโพฺพฯ อคาริโกปิ หิ เอกโจฺจ อฏฺฐารสสุ เสณีสุ เอกิสฺสา เชฏฺฐโก โหติ, ตสฺส ‘‘อวเสเส ปุริเส อหํ ปฏฺฐเปมิ, อหํ วิจาเรมี’’ติ, อนคาริโกปิ เอกโจฺจ กตฺถจิ เชฏฺฐโก โหติ, ตสฺส ‘‘อวเสสา ภิกฺขู มยฺหํ โอวาเท วตฺตนฺติ, อหํ เชฏฺฐโก’’ติ มชฺชนวเสน อุปฺปโนฺน มาโน **ยสมโท** นามฯ ‘‘อวเสสา สตฺตา ทุสฺสีลา, อหํ ปน สีลวา’’ติ มชฺชนวเสน อุปฺปโนฺน มาโน **สีลมโท** นามฯ ‘‘อวเสสานํ สตฺตานํ กุกฺกุฏสฺส อุทกปานมเตฺตปิ กาเล จิเตฺตกคฺคตา นตฺถิ, อหํ ปน อุปจารปฺปนานํ ลาภี’’ติ มชฺชนวเสน อุปฺปโนฺน มาโน **ฌานมโท** นามฯ ‘‘อวเสสา สตฺตา นิสฺสิปฺปา, อหํ สิปฺปวา’’ติ มชฺชนวเสน อุปฺปโนฺน มาโน **สิปฺปมโท** นามฯ ‘‘อวเสสา สตฺตา รสฺสา, อหํ ทีโฆ’’ติ มชฺชนวเสน อุปฺปโนฺน มาโน **อาโรหมโท** นามฯ ‘‘อวเสสา สตฺตา รสฺสา วา โหนฺติ ทีฆา วา, อหํ นิโคฺรธปริมณฺฑโล’’ติ มชฺชนวเสน อุปฺปโนฺน มาโน **ปริณาหมโท** นามฯ ‘‘อวเสสานํ สตฺตานํ สรีรสณฺฐานํ วิรูปํ พีภจฺฉํ, มยฺหํ ปน มนาปํ ปาสาทิก’’นฺติ มชฺชนวเสน อุปฺปโนฺน มาโน **สณฺฐานมโท** นามฯ ‘‘อวเสสานํ สตฺตานํ สรีเร พหู โทสา, มยฺหํ ปน สรีเร เกสคฺคมตฺตมฺปิ วชฺชํ นตฺถี’’ติ มชฺชนวเสน อุปฺปโนฺน มาโน **ปาริปูริมโท** นามฯ เอวมยํ สโพฺพปิ ชาติอาทึ นิสฺสาย มชฺชนาการวสปฺปวโตฺต มาโน อิธ ‘‘มโท’’ติ วุโตฺตฯ กามคุเณสุ จิตฺตสฺส โวสฺสโคฺค **ปมาโท,** ปญฺจสุ กามคุเณสุ สติยา อนิคฺคณฺหิตฺวา จิตฺตสฺส โวสฺสชฺชนํ, สติวิรโหติ วุตฺตํ โหติฯ **ตณฺหาวิชฺชา** ปากฏาเยวฯ

โลภาทโย จ ปุน **ติวิธากุสลมูล**นฺติ ติกวเสน คหิตาฯ ทุจฺจริตาทีสุปิ **ติวิธ**-สโทฺท ปเจฺจกํ โยเชตโพฺพฯ ตตฺถ กายทุจฺจริตาทีนิ **ติวิธทุจฺจริตานิ**ฯ ตณฺหาสํกิเลสาทโย **ติวิธสํกิเลสา**ฯ ราคมลาทโย มลีนภาวกรตฺตา **ติวิธมลานิ**ฯ ราคาทโย หิ จิตฺตํ มลีนํ กโรนฺติ, มลํ คาหาเปนฺติ, ตสฺมา ''มลานี''ติ วุจฺจนฺติฯ ''ราโค วิสมํ, โทโส วิสมํ, โมโห วิสม''นฺติ (วิภ. ๙๒๔) เอวํ วุตฺตา ราคาทโย ''กายวิสมํ วจีวิสมํ มโนวิสม''นฺติ (วิภ. ๙๒๔) เอวมาคตา กายทุจฺจริตาทโย จ **ติวิธวิสมานิ**ฯ ตานิ ปน ยสฺมา ราคาทีสุ เจว กายทุจฺจริตาทีสุ จ สตฺตา ปกฺขลนฺติ, ปกฺขลิตา จ สาสนโตปิ สุคติโตปิ ปตนฺติ, ตสฺมา ปกฺขลนปาตเหตุภาวโต ''วิสมานี''ติ วุจฺจนฺติฯ ''กามสญฺญา พฺยาปาทสญฺญา วิหิํสาสญฺญา''ติ (วิภ. ๙๑๑) เอวมาคตา กามาทิปฏิสํยุตฺตา สญฺญา **ติวิธสญฺญา**ฯ ตถา ''กามวิตโกฺก พฺยาปาทวิตโกฺก วิหิํสาวิตโกฺก''ติ เอวมาคตา **ติวิธวิตกฺกา**ฯ ตณฺหาปปโญฺจ ทิฏฺฐิปปโญฺจ มานปปโญฺจติ อิเม **ติวิธปปญฺจา**ฯ วฏฺฏสฺมิํ สเตฺต ปปเญฺจนฺตีติ ตณฺหาทโย ''ปปญฺจา''ติ วุจฺจนฺติฯ

จตุพฺพิธวิปริเยสาติอาทีสุ **จตุพฺพิธ**-สโทฺท ปเจฺจกํ โยเชตโพฺพฯ ตตฺถ อนิจฺจาทีนิ วตฺถูนิ นิจฺจนฺติอาทินา นเยน วิปรีตโต เอสนฺตีติ วิปริเยสาฯ ''อนิเจฺจ นิจฺจนฺติ สญฺญาวิปริเยโส จิตฺตวิปริเยโส ทิฏฺฐิวิปริเยโส , ทุเกฺข สุขนฺติ สญฺญาวิปริเยโส จิตฺตวิปริเยโส ทิฏฺฐิวิปริเยโส, อสุเภ สุภนฺติ สญฺญาวิปริเยโส จิตฺตวิปริเยโส ทิฏฺฐิวิปริเยโส , อนตฺตนิ อตฺตาติ สญฺญาวิปริเยโส จิตฺตวิปริเยโส ทิฏฺฐิวิปริเยโส''ติ เอวมาคตา ทฺวาทส วิปลฺลาสา จตุนฺนํ อนิจฺจาทิวตฺถูนํ วเสน ''จตุพฺพิธวิปริเยสา''ติ วุตฺตาฯ เอตฺถ ปน จิตฺตกิจฺจสฺส ทุพฺพลฏฺฐาเน ทิฏฺฐิวิรหิตาย อกุสลสญฺญาย สกกิจฺจสฺส พลวกาเล สญฺญาวิปลฺลาโส เวทิตโพฺพ, ทิฏฺฐิวิรหิตเสฺสว อกุสลจิตฺตสฺส สกกิจฺจสฺส พลวกาเล จิตฺตวิปลฺลาโส, ทิฏฺฐิสมฺปยุตฺตจิเตฺต ทิฏฺฐิวิปลฺลาโสฯ ตสฺมา สพฺพทุพฺพโล สญฺญาวิปลฺลาโส, ตโต พลวตโร จิตฺตวิปลฺลาโส, สพฺพพลวตโร ทิฏฺฐิวิปลฺลาโสฯ อชาตพุทฺธิทารกสฺส กหาปณทสฺสนํ วิย สญฺญา อารมฺมณสฺส อุปฏฺฐานาการมตฺตคหณโตฯ คามิกปุริสสฺส กหาปณทสฺสนํ วิย จิตฺตํ ลกฺขณปฺปฏิเวธสฺสปิ สมฺปาทนโตฯ กมฺมารสฺส มหาสณฺฑาเสน อโยคหณํ วิย ทิฏฺฐิ อภินิเวสปรามสนโตฯ ตตฺถ จตฺตาโร ทิฏฺฐิวิปลฺลาสา, อนิจฺจานเตฺตสุ นิจฺจนฺติอาทิวสปฺปวตฺตา จตฺตาโร สญฺญาจิตฺตวิปลฺลาสาติ อิเม อฏฺฐ วิปลฺลาสา โสตาปตฺติมเคฺคน ปหียนฺติฯ อสุเภ สุภนฺติ สญฺญาจิตฺตวิปลฺลาสา สกทาคามิมเคฺคน ตนุกา โหนฺติ, อนาคามิมเคฺคน ปหียนฺติฯ ทุเกฺข สุขนฺติ สญฺญาจิตฺตวิปลฺลาสา อรหตฺตมเคฺคน ปหียนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ

''กามาสโว ภวาสโว ทิฏฺฐาสโว อวิชฺชาสโว''ติ (จูฬนิ. ชตุกณฺณิมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๖๙) เอวมาคตา กามตณฺหาทโย จตฺตาโร อาสวนฺติ จกฺขุอาทิโต สนฺทนฺติ ปวตฺตนฺตีติ **อาสวา**ฯ กิญฺจาปิ จกฺขุอาทิโต กุสลาทีนมฺปิ ปวตฺติ อตฺถิ, กามาสวาทโย เอว ปน วณโต ยูสํ วิย ปคฺฆรณกอสุจิภาเวน สนฺทนฺติ, ตสฺมา เต เอว ''อาสวา''ติ วุจฺจนฺติฯ ตตฺถ หิ ปคฺฆรณกอสุจิมฺหิ นิรุโฬฺห อาสวสโทฺทติฯ อถ วา ธมฺมโต ยาว โคตฺรภุํ, โอกาสโต ยาว ภวคฺคํ สวนฺติ คจฺฉนฺติ อารมฺมณกรณวเสน ปวตฺตนฺตีติ อาสวา, เอเต ธเมฺม เอตญฺจ โอกาสํ อโนฺตกริตฺวา ปวตฺตนฺตีติ อโตฺถฯ อวธิอโตฺถ หิ **อา**-กาโรฯ อวธิ จ มริยาทาภิวิธิเภทโต ทุวิโธฯ ตตฺถ มริยาทํ กิริยํ พหิกตฺวา ปวตฺตติ ยถา ''อาปาฏลิปุตฺตํ วุโฏฺฐ เทโว''ติ, อภิวิธิ ปน กิริยํ พฺยาเปตฺวา ปวตฺตติ ยถา ''อาภวคฺคํ ภควโต ยโส ปวตฺตตี''ติ, อภิวิธิอโตฺถ จายํ **อา**-กาโร อิธ คหิโต, ตสฺมา เต ธเมฺม ตญฺจ โอกาสํ อโนฺตกริตฺวา อารมฺมณกรณวเสน สวนฺตีติ ''อาสวา''ติ วุจฺจนฺติฯ จิรปาริวาสิยเฏฺฐน มทิราทโย อาสวา วิยาติปิ อาสวาฯ โลกสฺมิญฺหิ จิรปาริวาสิกา มทิราทโย ''อาสวา''ติ วุจฺจนฺติฯ ยทิ จ จิรปาริวาสิยเฏฺฐน อาสวา, เอเตเยว ภวิตุมรหนฺติฯ วุตฺตเญฺหตํ ''ปุริมา, ภิกฺขเว, โกฏิ น ปญฺญายติ อวิชฺชาย, อิโต ปุเพฺพ อวิชฺชา นาโหสี''ติ

อาทิ (อ. นิ. ๑๐.๖๑)ฯ อเญฺญสุ ปน ยถาวุเตฺต ธเมฺม โอกาสญฺจ อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺตมาเนสุ มานาทีสุ จ วิชฺชมาเนสุ อตฺตตฺตนิยาทิคฺคาหวเสน อภิชฺฌาปนํ มทนกรณวเสน อาสวสทิสตา จ เอเตสํเยว, น อเญฺญสนฺติ ทฺวีสุปิ อตฺถวิกปฺเปสุ เอเตสฺเวว อาสวสโทฺท นิรุโฬฺหติ ทฏฺฐพฺพฯ อายตํ วา สํสารทุกฺขํ สวนฺติ ปสวนฺตีติปิ อาสวาฯ น หิ ตํ กิญฺจิ สํสารทุกฺขํ อตฺถิ, ยํ อาสเวหิ วินา อุปฺปเชฺชยฺยฯ

‘‘อภิชฺฌา กายคโนฺถ พฺยาปาโท กายคโนฺถ สีลพฺพตปรามาโส กายคโนฺถ อิทํสจฺจาภินิเวโส กายคโนฺถ’’ติ (สํ. นิ. ๕.๑๗๕; มหานิ. ๒๙, ๑๔๗) เอวมาคตา อภิชฺฌาทโย จตฺตาโร ยสฺส สํวิชฺชนฺติ, ตํ จุติปฏิสนฺธิวเสน วฏฺฏสฺมิํ คเนฺถนฺติ ฆเฏฺฏนฺตีติ **คนฺถา**ฯ ‘‘กาโมโฆ ภโวโฆ ทิโฏฺฐโฆ อวิโชฺชโฆ’’ติ (สํ. นิ. ๕.๑๗๒; มหานิ. ๑๔; จูฬนิ. เมตฺตคูมาณวปุจฺฉานิเทฺทส ๒๑) เอวมาคตา จตฺตาโร กามตณฺหาทโย ยสฺส สํวิชฺชนฺติ, ตํ วฏฺฏสฺมิํ โอหนนฺติ โอสีทาเปนฺตีติ **โอฆา**ฯ เตเยว ‘‘กามโยโค ภวโยโค ทิฏฺฐิโยโค อวิชฺชาโยโค’’ติ (สํ. นิ. ๕.๑๗๓; อ. นิ. ๔.๑๐) เอวมาคตา วฏฺฏสฺมิํ โยเชนฺตีติ **โยคา**ฯ อริยา เอตาย น คจฺฉนฺตีติ **อคติ,** สา ฉนฺทาทิวเสน จตุพฺพิธาฯ ‘‘จีวรเหตุ วา ภิกฺขุโน ตณฺหา อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชติ, ปิณฺฑปาต, เสนาสน, อิติภวาภวเหตุ วา ภิกฺขุโน ตณฺหา อุปฺปชฺชมานา อุปฺปชฺชตี’’ติ (อ. นิ. ๔.๙) เอวมาคตา จตฺตาโร **ตณฺหุปฺปาทา**ฯ ตตฺถ **อิติภวาภวเหตู**ติ เอตฺถ **อิตี**ติ นิทสฺสเน นิปาโต, ยถา จีวราทิเหตุ, เอวํ ภวาภวเหตุปีติ อโตฺถฯ **ภวาภโว**ติ เจตฺถ ปณีตปณีตตรานิ เตลมธุผาณิตาทีนิ อธิเปฺปตานิฯ กามุปาทานาทีนิ จตฺตาริ อุปาทานานิฯ

ปญฺจ เจโตขิลาติอาทีสุ ‘‘พุเทฺธ กงฺขติ, ธเมฺม, สเงฺฆ, สิกฺขาย กงฺขติ, สพฺรหฺมจารีสุ กุปิโต โหติ อนตฺตมโน อาหตจิโตฺต ขิลชาโต’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๘๕; ที. นิ. ๓.๓๑๙) เอวมาคตานิ ปญฺจ เจโตขิลานิ, เจโต ขิลยติ ถทฺธภาวํ อาปชฺชติ เอเตหีติ **เจโตขิลานิ**ฯ **วินิพนฺธาทีสุ**ปิ **ปญฺจ**-สโทฺท ปเจฺจกํ โยเชตโพฺพฯ ‘‘กาเม อวีตราโค โหติ, กาเย อวีตราโค, รูเป อวีตราโค, ยาวทตฺถํ อุทราวเทหกํ ภุญฺชิตฺวา เสยฺยสุขํ ปสฺสสุขํ มิทฺธสุขํ อนุยุโตฺต วิหรติ, อญฺญตรํ เทวนิกายํ ปณิธาย พฺรหฺมจริยํ จรตี’’ติ (ม. นิ. ๑.๑๘๖; ที. นิ. ๓.๓๒๐) อาคตา ปญฺจ จิตฺตํ พนฺธิตฺวา มุฏฺฐิยํ กตฺวา วิย คณฺหนฺตีติ **เจโตวินิพนฺธา**ฯ เอเต หิ ตณฺหาปฺปวตฺติภาวโต กุสลปฺปวตฺติยา อวสราปฺปทานวเสน จิตฺตํ พนฺธํ วิย สโมโรเธตฺวา คณฺหนฺติฯ สทฺทตฺถโต ปน เจโต วิรูปํ นิพนฺธียติ สํยมียติ เอเตหีติ เจโตวินิพนฺธาฯ กามจฺฉนฺทาทีนิ ปญฺจ กุสลธเมฺม นีวาเรนฺติ อาวรนฺตีติ **นีวรณานิ**ฯ รูปาภินนฺทนาทโย **ปญฺจาภินนฺทนา**ฯ

ฉ วิวาทมูลาติอาทีสุ โกโธ มโกฺข อิสฺสา สาเฐยฺยํ ปาปิจฺฉตา สนฺทิฏฺฐิปรามาโสติ อิมานิ **ฉ วิวาทมูลานิ**ฯ ยสฺมา กุโทฺธ วา โกธวเสน…เป.… สนฺทิฏฺฐิปรามาสี วา สนฺทิฏฺฐิปรามสิตาย กลหํ วิคฺคหํ วิวาทํ อาปชฺชติ, ตสฺมา โกธาทโย ‘‘ฉ วิวาทมูลานี’’ติ วุจฺจนฺติฯ รูปตณฺหาสทฺทตณฺหาทโย **ฉ ตณฺหากายา**ฯ กามราคปฏิฆทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาภวราคมานาวิชฺชา **สตฺตานุสยา**ฯ ถามคตเฏฺฐน อปฺปหีนเฏฺฐน จ อนุเสนฺตีติ อนุสยาฯ มิจฺฉาทิฏฺฐิมิจฺฉาสงฺกปฺปมิจฺฉาวาจามิจฺฉากมฺมนฺตมิจฺฉาอาชีวมิจฺฉาวายามมิจฺฉาสติมิจฺฉาสมาธี **อฏฺฐ มิจฺฉตฺตา**ฯ

‘‘ตณฺหํ ปฏิจฺจ ปริเยสนา, ปริเยสนํ ปฏิจฺจ ลาโภ, ลาภํ ปฏิจฺจ วินิจฺฉโย, วินิจฺฉยํ ปฏิจฺจ ฉนฺทราโค, ฉนฺทราคํ ปฏิจฺจ อโชฺฌสานํ, อโชฺฌสานํ ปฏิจฺจ ปริคฺคโห, ปริคฺคหํ ปฏิจฺจ มจฺฉริยํ, มจฺฉริยํ ปฏิจฺจ อารโกฺข, อารกฺขาธิกรณํ ทณฺฑาทานสตฺถาทานกลหวิคฺคหวิวาทตุวํตุวํเปสุญฺญมุสาวาทา อเนเก ปาปกา อกุสลา ธมฺมา สมฺภวนฺตี’’ติ (ที. นิ. ๒.๑๐๓; ๓.๓๕๙) เอวมาคตา ปริเยสนาทโย **นว ตณฺหามูลกา**ฯ ตตฺถ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๑๐๓) **ตณฺหํ ปฏิจฺจา**ติ

ตณฺหํ นิสฺสายฯ **ปริเยสนา**ติ รูปาทิอารมฺมณปริเยสนาฯ สา หิ ตณฺหาย สติ โหติฯ **ลาโภ**ติ รูปาทิอารมฺมณปฏิลาโภฯ โส หิ ปริเยสนาย สติ โหติฯ **วินิจฺฉโย**ติ อิธ วิตกฺโก อธิเปฺปโตฯ ลาภํ ลภิตฺวา หิ อิฏฺฐานิฏฺฐํ สุนฺทราสุนฺทรญฺจ วิตเกฺกเนว วินิจฺฉินติ ‘‘เอตฺตกํ เม รูปารมฺมณตฺถาย ภวิสฺสติ, เอตฺตกํ สทฺทาทิอารมฺมณตฺถาย, เอตฺตกํ มยฺหํ ภวิสฺสติ, เอตฺตกํ ปรสฺส, เอตฺตกํ ปริภุญฺชิสฺสามิ, เอตฺตกํ นิทหิสฺสามี’’ติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ลาภํ ปฏิจฺจ วินิจฺฉโย’’ติฯ **ฉนฺทราโค**ติ เอวํ อกุสลวิตเกฺกน วิตกฺกิเต วตฺถุสฺมิํ ทุพฺพลราโค จ พลวราโค จ อุปฺปชฺชติฯ **ฉโนฺท**ติ หิ อิธ ทุพฺพลราคสฺสาธิวจนํฯ **อโชฺฌสาน**นฺติ อหํ มมนฺติ พลวสนฺนิฏฺฐานํฯ **ปริคฺคโห**ติ ตณฺหาทิฏฺฐิวเสน ปริคฺคหกรณํฯ **มจฺฉริย**นฺติ ปเรหิ สาธารณภาวสฺส อสหนตาฯ เตเนวสฺส โปราณา เอวํ วจนตฺถํ วทนฺติ ‘‘อิทํ อจฺฉริยํ มยฺหเมว โหตุ, มา อญฺญสฺส อจฺฉริยํ โหตูติ ปวตฺตตฺตา มจฺฉริยนฺติ วุจฺจตี’’ติฯ **อารโกฺข**ติ ทฺวารปิทหนมญฺชุสโคปนาทิวเสน สุฏฺฐุ รกฺขณํฯ อธิกโรตีติ **อธิกรณํ,** การณเสฺสตํ นามํฯ **อารกฺขาธิกรณ**นฺติ ภาวนปุํสกํ, อารกฺขเหตูติ อโตฺถฯ ทณฺฑาทานาทีสุ ปรนิเสธนตฺถํ ทณฺฑสฺส อาทานํ **ทณฺฑาทานํ**ฯ เอกโตธาราทิโน สตฺถสฺส อาทานํ **สตฺถาทานํฯ กลโห**ติ กายกลโหปิ วาจากลโหปิฯ ปุริโม ปุริโม วิโรโธ **วิคฺคโห**ฯ ปจฺฉิโม ปจฺฉิโม **วิวาโท**ฯ **ตุวํ ตุว**นฺติ อคารววจนํ, ตุวํ ตุวนฺติ อโตฺถฯ

ปาณาติปาตอทินฺนาทานกาเมสุมิจฺฉาจารมุสาวาทปิสุณวาจาผรุสวาจาสมฺผปฺปลาปอภิชฺฌาพฺยาปาทมิจฺฉาทิฏฺฐี **ทส อกุสลกมฺมปถา**ฯ จตฺตาโร สสฺสตวาทา จตฺตาโร เอกจฺจสสฺสตวาทา จตฺตาโร อนฺตานนฺติกา จตฺตาโร อมราวิเกฺขปิกา เทฺว อธิจฺจสมุปฺปนฺนิกา โสฬส สญฺญีวาทา อฏฺฐ อสญฺญีวาทา อฏฺฐ เนวสญฺญีนาสญฺญีวาทา สตฺต อุเจฺฉทวาทา ปญฺจ ปรมทิฏฺฐธมฺมนิพฺพานวาทาติ เอตานิ **ทฺวาสฏฺฐิ ทิฏฺฐิคตานิ**ฯ รูปตณฺหาทิฉตณฺหาเยว ปเจฺจกํ กามตณฺหาภวตณฺหาวิภวตณฺหาวเสน อฏฺฐารส โหนฺติฯ ตถา หิ รูปารมฺมณา ตณฺหา, รูเป วา ตณฺหาติ รูปตณฺหา, สา กามราคภาเวน รูปํ อสฺสาเทนฺตี ปวตฺตมานา กามตณฺหา, สสฺสตทิฏฺฐิสหคตราคภาเวน ‘‘รูปํ นิจฺจํ ธุวํ สสฺสต’’นฺติ เอวํ อสฺสาเทนฺตี ปวตฺตมานา ภวตณฺหา, อุเจฺฉททิฏฺฐิสหคตราคภาเวน ‘‘รูปํ อุจฺฉิชฺชติ วินสฺสติ เปจฺจ น ภวตี’’ติ เอวํ อสฺสาเทนฺตี ปวตฺตมานา วิภวตณฺหาติ เอวํ ติวิธา โหติฯ ยถา จ รูปตณฺหา, เอวํ สทฺทตณฺหาทโยปีติ เอตานิ อฏฺฐารส ตณฺหาวิจริตานิ โหนฺติ, ตานิ อชฺฌตฺตรูปาทีสุ อฏฺฐารส, พหิทฺธารูปาทีสุ อฏฺฐารสาติ ฉตฺติํส, อิติ อตีตานิ ฉตฺติํส, อนาคตานิ ฉตฺติํส, ปจฺจุปฺปนฺนานิ ฉตฺติํสาติ **อฏฺฐสตตณฺหาวิจริตานิ,** อฏฺฐุตฺตรสตตณฺหาวิจริตานีติ อโตฺถฯ **ปเภท**-สโทฺท ปเจฺจกํ สมฺพนฺธิตโพฺพฯ ตตฺถายํ โยชนา ‘‘โลภปฺปเภโท โทสปฺปเภโท ยาว อฏฺฐสตตณฺหาวิจริตปฺปเภโท’’ติฯ **สพฺพทรถปริฬาหกิเลสสตสหสฺสานี**ติ สพฺพานิ สตฺตานํ ทรถปริฬาหกรานิ กิเลสานํ อเนกานิ สตสหสฺสานิฯ อารมฺมณาทิวิภาคโต หิ ปวตฺติอาการวิภาคโต จ อนนฺตปฺปเภทา กิเลสาฯ

สเงฺขปโต วาติอาทีสุ สมฺปติ อายติญฺจ สตฺตานํ อนตฺถาวหตฺตา มารณเฏฺฐน วิพาธนเฏฺฐน กิเลสาว มาโรติ **กิเลสมาโร**ฯ วธกเฏฺฐน ขนฺธาว มาโรติ **ขนฺธมาโร**ฯ ตถา หิ วุตฺตํ ‘‘วธกํ รูปํ, วธกํ รูปนฺติ ยถาภูตํ นปฺปชานาตี’’ติอาทิฯ ชาติชราทิมหาพฺยสนนิพฺพตฺตเนน อภิสงฺขาโรว มาโร **อภิสงฺขารมาโร**ฯ สกิเลสนิมิตฺตํ หุตฺวา คุณมารณเฏฺฐน เทวปุโตฺตว มาโรติ **เทวปุตฺตมาโร**ฯ สตฺตานํ ชีวิตสฺส ชีวิตปริกฺขารานญฺจ ชานิกรเณน มหาพาธรูปตฺตา มจฺจุ เอว มาโรติ **มจฺจุมาโร**ฯ ตตฺถ สมุเจฺฉทปฺปหานวเสน สพฺพโส อปฺปวตฺติกรเณน กิเลสมารํ, สมุทยปฺปหานปริญฺญาวเสน ขนฺธมารํ, สหายเวกลฺลกรณวเสน สพฺพโส อปฺปวตฺติกรเณน อภิสงฺขารมารํ, พลวิธมนวิสยาติกฺกมนวเสน เทวปุตฺตมจฺจุมารญฺจ อภญฺชิ, ภเคฺค อกาสีติ อโตฺถฯ **ปริสฺสยาน**นฺติ อุปทฺทวานํฯ

สตปุญฺญชลกฺขณธรสฺสาติ อเนก สต ปุญฺญ นิพฺพตฺตมหา ปุริสลกฺขณธรสฺส ฯ เอตฺถ หิ ‘‘เกวลํ สตมเตฺตน ปุญฺญกเมฺมน เอเกกลกฺขณํ นิพฺพตฺต’’นฺติ อิมมตฺถํ น โรจยึสุ อฏฺฐกถาจริยา ‘‘เอวํ สเนฺต โย โกจิ พุโทฺธ ภเวยฺยา’’ติ, อนนฺตาสุ ปน โลกธาตูสุ ยตฺตกา สตฺตา, เตหิ สเพฺพหิ ปเจฺจกํ สตกฺขตฺตุํ กตานิ ทานาทีนิ ปุญฺญกมฺมานิ ยตฺตกานิ, ตโต เอเกกํ ปุญฺญกมฺมํ มหาสเตฺตน สตคุณํ กตํ สตนฺติ อธิเปฺปตนฺติ อิมมตฺถํ โรจยึสุ ฯ ตสฺมา อิธ **สต**-สโทฺท พหุภาวปริยาโย, น สงฺขฺยาวิเสสวจโนติ ทฏฺฐโพฺพ ‘‘สตคฺฆํ สตํ เทวมนุสฺสา’’ติอาทีสุ วิย ฯ **รูปกายสมฺปตฺติ ทีปิตา โหติ** อิตราสํ ผลสมฺปทานํ มูลภาวโต อธิฏฺฐานภาวโต จ ฯ **ทีปิตา โหตี**ติ อิทํ ธมฺมกายสมฺปตฺตีติอาทีสุปิ โยเชตพฺพํ ฯ ตตฺถ ปหานสมฺปทาปุพฺพกตฺตา ญาณสมฺปทาทีนํ ธมฺมกายสมฺปตฺติ ทีปิตา โหตีติ เวทิตพฺพํ ฯ **โลกิยสริกฺขกานํ พหุมตภาโว**ติ เอตฺถ ภาคฺยวนฺตตาย โลกิยานํ พหุมตภาโว, ภคฺคโทสตาย สริกฺขกานํ พหุมตภาโวติ โยเชตพฺพํ ฯ เอวํ อิโต ปเรสุปิ ยถากฺกมํ โยชนา เวทิตพฺพา ฯ

ปุญฺญวนฺตํ คหฏฺฐา ขตฺติยาทโย อภิคจฺฉนฺติ, ปหีนโทสํ โทสวินยาย ธมฺมํ เทเสตีติ ปพฺพชิตา ตาปสปริพฺพาชกาทโย อภิคจฺฉนฺตีติ อาห **‘‘คหฏฺฐปพฺพชิเตหิ อภิคมนียตา’’**ติ ฯ อภิคตานญฺจ เตสํ กายจิตฺตทุกฺขาปนยเน ปฏิพลภาโว อามิสทานธมฺมทาเนหิ อุปการสพฺภาวโต รูปกายํ ตสฺส ปสาทจกฺขุนา, ธมฺมกายํ ปญฺญาจกฺขุนา ทิสฺวา ทุกฺขทฺวยสฺส ปฏิปฺปสฺสมฺภนโตติ เวทิตโพฺพ ฯ ภาคฺยวนฺตตาย อุปคตานํ อามิสทานํ เทติ, ภคฺคโทสตาย ธมฺมทานํ เทตีติ อาห **‘‘อามิสทานธมฺมทาเนหิ อุปการิตา’’**ติ ฯ **โลกิยโลกุตฺตรสุเขหิ จ สํโยชนสมตฺถตา ทีปิตา โหตี**ติ ‘‘ปุเพฺพ อามิสทานธมฺมทาเนหิ มยา อยํ โลกคฺคภาโว อธิคโต, ตสฺมา ตุเมฺหหิปิ เอวเมว ปฏิปชฺชิตพฺพ’’นฺติ เอวํ สมฺมาปฏิปตฺติยํ นิโยชเนน อภิคตานํ โลกิยโลกุตฺตรสุเขหิ สํโยชนสมตฺถตา จ ทีปิตา โหติ ฯ

สกจิเตฺต อิสฺสริยํ นาม อตฺตโน จิตฺตสฺส วสีภาววาปาทนํเยว, ปฏิกูลาทีสุ อปฺปฏิกูลสญฺญิตาทิวิหารสิทฺธิ, อธิฏฺฐานิทฺธิอาทิโก อิทฺธิวิโธปิ จิตฺติสฺสริยเมว จิตฺตภาวนาย วสีภาวปฺปตฺติยา อิชฺฌนโต ฯ **อณิมาลฆิมาทิกนฺติ อาทิ**-สเทฺทน มหิมา ปตฺติ ปากมฺมํ อีสิตา วสิตา ยตฺถกามาวสายิตาติ อิเม ฉปิ สงฺคหิตา ฯ ตตฺถ กายสฺส อณุภาวกรณํ **อณิมา** ฯ อากาเส ปทสา คมนาทีนํ อรหภาเวน ลหุภาโว **ลฆิมา** ฯ มหตฺตํ **มหิมา** กายสฺส มหนฺตตาปาทนํ ฯ อิฏฺฐเทสสฺส ปาปุณนํ **ปตฺติ** ฯ อธิฏฺฐานาทิวเสน อิจฺฉิตนิปฺผาทนํ **ปากมฺมํ** ฯ สยํวสิตา อิสฺสรภาโว **อีสิตา** ฯ อิทฺธิวิเธ วสีภาโว **วสิตา** ฯ อากาเสน วา คจฺฉโต อญฺญํ วา กิญฺจิ กโรโต ยตฺถ กตฺถจิ โวสานปฺปตฺติ **ยตฺถกามาวสายิตา** ฯ ‘‘กุมารกรูปาทิทสฺสน’’นฺติปิ วทนฺติ ฯ เอวมิทํ อฏฺฐวิธํ โลกิยสมฺมตํ อิสฺสริยํ ฯ ตํ ปน ภควโต อิทฺธิวิธโนฺตคธํ อนญฺญสาธารณญฺจาติ อาห **‘‘สพฺพการปริปูรํ อตฺถี’’**ติ ฯ ตถา โลกุตฺตโร ธโมฺม อตฺถีติ สมฺพโนฺธ ฯ เอวํ ยสาทีสุปิ **อตฺถิ**-สโทฺท โยเชตโพฺพ ฯ

เกสญฺจิ ยโส ปเทสวุตฺติ อยถาภูตคุณสนฺนิสฺสยตฺตา อปริสุโทฺธ จ โหติ, น เอวํ ตถาคตสฺสาติ ทเสฺสตุํ **‘‘โลกตฺตยพฺยาปโก’’**ติ วุตฺตํ ฯ ตตฺถ อิธ อธิคตสตฺถุคุณานํ อารุเปฺป อุปฺปนฺนานํ ‘‘อิติปิ โส ภควา’’ติอาทินา ภควโต ยโส ปากโฏ โหตีติ อาห ‘‘โลกตฺตยพฺยาปโก’’ติ ฯ **ยถาภุจฺจคุณาธิคโต**ติ ยถาภูตคุเณหิ อธิคโต ฯ **อติวิย ปริสุโทฺธ**ติ ยถาภูตคุณาธิคตตฺตา เอว อจฺจนฺตปริสุโทฺธ ฯ **สพฺพาการปริปูรา**ติ อนวเสสลกฺขณานุพฺยญฺชนาทิสมฺปตฺติยา สพฺพากาเรหิ ปริปุณฺณา ฯ **สพฺพงฺคปจฺจงฺคสิรี**ติ สเพฺพสํ องฺคปจฺจงฺคานํ โสภา ฯ **ยํ ยํ เอเตน อิจฺฉิตํ ปตฺถิต**นฺติ ‘‘ติโณฺณ ตาเรยฺย’’นฺติอาทินา ยํ ยํ เอเตน โลกนาเถน มโนวจีปณิธานว

เสน อิจฺฉิตํ กายปณิธานวเสน ปตฺถิตํฯ **ตเถวา**ติ ปณิธานานุรูปเมวฯ **สมฺมาวายามสงฺขาโต ปยโตฺต**ติ วีริยปารมิภาวปฺปโตฺต อริยมคฺคปริยาปโนฺน จ สมฺมาวายามสงฺขาโต อุสฺสาโหฯ

กุสลาทีหิ เภเทหีติ สพฺพตฺติกทุกปทสงฺคหิเตหิ กุสลาทิปฺปเภเทหิฯ **ปฏิจฺจสมุปฺปาทาทีหี**ติ **อาทิ**-สเทฺทน น เกวลํ วิภงฺคปาฬิยํ อาคตา สติปฏฺฐานาทโยว สงฺคหิตา, อถ โข สงฺคหาทโย สมยวิมุตฺตาทโย ฐปนาทโย ติกปฏฺฐานาทโย จ สงฺคหิตาติ เวทิตพฺพํฯ **ปีฬนสงฺขตสนฺตาปวิปริณามเฏฺฐน วา ทุกฺขมริยสจฺจ**นฺติอาทีสุ **ปีฬนโฏฺฐ** ตํสมงฺคิโน สตฺตสฺส หึสนํ อวิปฺผาริกตากรณํฯ **สงฺขตโฏฺฐ** สเมจฺจ สงฺคมฺม สมฺภูย ปจฺจเยหิ กตภาโวฯ **สนฺตาปโฏฺฐ** ทุกฺขทุกฺขตาทีหิ สนฺตาปนํ ปริทหนํฯ **วิปริณามโฏฺฐ** ชราย มรเณน จาติ ทฺวิธา วิปริณาเมตพฺพตาฯ สมุทยสฺส **อายูหนโฏฺฐ** ทุกฺขสฺส นิพฺพตฺตนวเสน สมฺปิณฺฑนํฯ **นิทานโฏฺฐ** ''อิทํ ตํ ทุกฺข''นฺติ นิทเสฺสนฺตสฺส วิย สมุฎฺฐาปนํฯ **สํโยคโฏฺฐ** สํสารทุเกฺขน สํโยชนํฯ **ปลิโพธโฏฺฐ** มคฺคาธิคมสฺส นิวารณํฯ นิโรธสฺส **นิสฺสรณโฏฺฐ** สพฺพูปธีนํ ปฏินิสฺสคฺคสภาวตฺตา ตโต วินิสฺสฏตา, ตํนิสฺสรณนิมิตฺตตา วาฯ **วิเวกโฏฺฐ** สพฺพสงฺขารวิสํยุตฺตตาฯ **อสงฺขตโฏฺฐ** เกนจิปิ ปจฺจเยน อนภิสงฺขตตาฯ **อมตโฏฺฐ** นิจฺจสภาวตฺตา มรณาภาโว, สตฺตานํ มรณาภาวเหตุตา วาฯ **มคฺคสฺส นิยฺยานโฏฺฐ** วฏฺฏทุกฺขโต นิกฺกมนโฏฺฐฯ **เหตุอโตฺถ** นิพฺพานสฺส สมฺปาปกภาโวฯ **ทสฺสนโฏฺฐ** อจฺจนฺตสุขุมสฺส นิพฺพานสฺส สจฺฉิกรณํฯ **อาธิปเตยฺยโฏฺฐ** จตุสจฺจทสฺสเน สมฺปยุตฺตานํ อาธิปจฺจกรณํ, อารมฺมณาธิปติภาโว วา วิเสสโต มคฺคาธิปติวจนโต ฯ สติปิ หิ ฌานาทีนํ อารมฺมณาธิปติภาเว ''ฌานาธิปติโน ธมฺมา''ติ เอวมาทึ อวตฺวา ''มคฺคาธิปติโน ธมฺมา''อิเจฺจว วุตฺตํ, ตสฺมา วิญฺญายติ ''อตฺถิ มคฺคสฺส อารมฺมณาธิปติภาเว วิเสโส''ติฯ เอเตเยว จ ปีฬนาทโย โสฬสาการาติ วุจฺจนฺติฯ

ทิพฺพพฺรหฺมอริยวิหาเรติอาทีสุ กสิณาทิอารมฺมณานิ รูปาวจรชฺฌานานิ **ทิพฺพวิหาโร**ฯ เมตฺตาทิชฺฌานานิ **พฺรหฺมวิหาโร**ฯ ผลสมาปตฺติ **อริยวิหาโร**ฯ กาเมหิ วิเวกฏฺฐกายตาวเสน เอกีภาโว **กายวิเวโก**ฯ ปฐมชฺฌานาทินา นีวรณาทีหิ วิวิตฺตจิตฺตตา **จิตฺตวิเวโก**ฯ **อุปธิวิเวโก** นิพฺพานํฯ **อุปธี**ติ เจตฺถ จตฺตาโร อุปธี กามุปธิ ขนฺธุปธิ กิเลสุปธิ อภิสงฺขารุปธีติฯ กามาปิ หิ ''ยํ ปญฺจ กามคุเณ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชติ สุขํ โสมนสฺสํ, อยํ กามานํ อสฺสาโท''ติ (ม. นิ. ๑.๑๖๖) เอวํ วุตฺตสฺส สุขสฺส อธิฏฺฐานภาวโต อุปธียติ เอตฺถ สุขนฺติ อิมินา วจนเตฺถน ''อุปธี''ติ วุจฺจนฺติ, ขนฺธาปิ ขนฺธมูลกสฺส ทุกฺขสฺส อธิฏฺฐานภาวโต, กิเลสาปิ อปายทุกฺขสฺส อธิฏฺฐานภาวโต, อภิสงฺขาราปิ ภวทุกฺขสฺส อธิฏฺฐานภาวโต วุตฺตนเยน ''อุปธี''ติ วุจฺจนฺติฯ อิเมหิ ปน จตูหิ อุปธีหิ วิวิตฺตตาย นิพฺพานํ ''อุปธิวิเวโก''ติ วุจฺจติฯ

สุญฺญตากาเรน นิพฺพานํ อารมฺมณํ กตฺวา ปวโตฺต อริยมโคฺค **สุญฺญตวิโมโกฺข**ฯ โส หิ สุญฺญตาย ธาตุยา อุปฺปนฺนตฺตา สุญฺญโต, กิเลเสหิ จ วิมุตฺตตฺตา วิโมโกฺขฯ เอเตเนว นเยน อปฺปณิหิตากาเรน นิพฺพานํ อารมฺมณํ กตฺวา ปวโตฺต **อปฺปณิหิตวิโมโกฺข**ฯ อนิมิตฺตากาเรน นิพฺพานํ อารมฺมณํ กตฺวา ปวโตฺต **อนิมิตฺตวิโมโกฺข**ฯ อถ วา สุญฺญตานุปสฺสนาสงฺขาตาย อนตฺตานุปสฺสนาย วเสน ปฏิลโทฺธ อริยมโคฺค อาคมนวเสน ''สุญฺญตวิโมโกฺข''ติ วุจฺจติฯ ตถา อปฺปณิหิตานุปสฺสนาสงฺขาตาย ทุกฺขานุปสฺสนาย วเสน ปฏิลโทฺธ อปฺปณิหิตวิโมโกฺขฯ อนิมิตฺตานุปสฺสนาสงฺขาตาย อนิจฺจานุปสฺสนาย วเสน ปฏิลโทฺธ ''อนิมิตฺตวิโมโกฺข''ติ เวทิตโพฺพฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ''อนิจฺจโต มนสิกโรโนฺต อธิโมกฺขพหุโล อนิมิตฺตวิโมกฺขํ ปฏิลภติ, ทุกฺขโต มนสิกโรโนฺต ปสฺสทฺธิพหุโล อปฺปณิหิตวิโมกฺขํ ปฏิลภติ, อนตฺตโต มนสิกโรโนฺต เวท

พหุโล สุญฺญตวิโมกฺขํ ปฏิลภตี’’ติ (ปฏิ. ม. ๑.๒๒๓)ฯ

อเญฺญติ โลกิยอภิญฺญาทิเกฯ

กิเลสาภิสงฺขารวเสน ภเวสุ ปริพฺภมนํ, ตญฺจ ตณฺหาปธานนฺติ อาห **“ตณฺหาสงฺขาตํ คมน**’’นฺติฯ **วนฺต**นฺติ อริยมคฺคมุเขน อุคฺคิริตํ ปุน อปจฺจาคมนวเสน ฉฑฺฑิตํฯ ภควาติ วุจฺจติ นิรุตฺตินเยนาติ ทเสฺสโนฺต อาห **“ยถา โลเก’’**ติอาทิฯ ยถา โลเก นิรุตฺตินเยน เอเกกปทโต เอเกกมกฺขรํ คเหตฺวา ‘‘เมขลา’’ติ วุตฺตํ, เอวมิธาปีติ อโตฺถฯ **เมหนสฺสา**ติ คุยฺหปฺปเทสสฺสฯ **ขสฺสา**ติ โอกาสสฺสฯ

อปโร นโย (อิติวุ. อฏฺฐ. นิทานวณฺณนา) – *ภาควาติ ภควาฯ ภตวาติ ภควาฯ ภาเค วนีติ ภควาฯ ภเค วนีติ ภควาฯ ภตฺตวาติ ภควาฯ ภเค วมีติ ภควาฯ ภาเค วมีติ ภควาฯ*

> *ภาควา ภตวา ภาเค, ภเค จ วนิ ภตฺตวา;*
> *ภเค วมิ ตถา ภาเค, วมีติ ภควา ชิโนฯ*

ตตฺถ กถํ ***ภาควาติ ภควา***? เย เต สีลาทโย ธมฺมกฺขนฺธา คุณโกฏฺฐาสา, เต อนญฺญสาธารณา นิรติสยา ตถาคตสฺส อตฺถิ อุปลพฺภนฺติฯ ตถา หิสฺส สีลํ สมาธิ ปญฺญา วิมุตฺติ วิมุตฺติญาณทสฺสนํ, หิรี โอตฺตปฺปํ, สทฺธา วีริยํ, สติ สมฺปชญฺญํ, สีลวิสุทฺธิ ทิฏฺฐิวิสุทฺธิ, สมโถ วิปสฺสนา, ตีณิ กุสลมูลานิ, ตีณิ สุจริตานิ, ตโย สมฺมาวิตกฺกา, ติโสฺส อนวชฺชสญฺญา, ติโสฺส ธาตุโย, จตฺตาโร สติปฏฺฐานา, จตฺตาโร สมฺมปฺปธานา, จตฺตาโร อิทฺธิปาทา, จตฺตาโร อริยมคฺคา, จตฺตาริ อริยผลานิ, จตโสฺส ปฏิสมฺภิทา, จตุโยนิปริเจฺฉทกญาณานิ, จตฺตาโร อริยวํสา, จตฺตาริ เวสารชฺชญาณานิ, ปญฺจ ปธานิยงฺคานิ, ปญฺจงฺคิโก สมฺมาสมาธิ, ปญฺจญาณิโก สมฺมาสมาธิ, ปญฺจินฺทฺริยานิ, ปญฺจ พลานิ, ปญฺจ นิสฺสารณียา ธาตุโย, ปญฺจ วิมุตฺตายตนญาณานิ, ปญฺจ วิมุตฺติปริปาจนียา สญฺญา, ฉ อนุสฺสติฏฺฐานานิ, ฉ คารวา, ฉ นิสฺสารณียา ธาตุโย, ฉ สตตวิหารา, ฉ อนุตฺตริยานิ, ฉนิเพฺพธภาคิยา สญฺญา, ฉ อภิญฺญา, ฉ อสาธารณญาณานิ, สตฺต อปริหานียา ธมฺมา, สตฺต อริยธนานิ, สตฺต โพชฺฌงฺคานิ, สตฺต สปฺปุริสธมฺมา, สตฺต นิชฺชรวตฺถูนิ, สตฺต สญฺญา, สตฺตทกฺขิเณยฺยปุคฺคลเทสนา, สตฺตขีณาสวพลเทสนา, อฏฺฐปญฺญาปฏิลาภเหตุเทสนา, อฏฺฐ สมฺมตฺตานิ, อฏฺฐโลกธมฺมาติกฺกโม, อฏฺฐ อารมฺภวตฺถูนิ, อฏฺฐอกฺขณเทสนา, อฏฺฐ มหาปุริสวิตกฺกา, อฏฺฐอภิภายตนเทสนา, อฏฺฐ วิโมกฺขา, นว โยนิโสมนสิการมูลกา ธมฺมา, นว ปาริสุทฺธิปธานิยงฺคานิ, นวสตฺตาวาสเทสนา, นว อาฆาตปฺปฏิวินยา, นว สญฺญา, นว นานตฺตา, นว อนุปุพฺพวิหารา, ทส นาถกรณา ธมฺมา, ทส กสิณายตนานิ, ทส กุสลกมฺมปถา, ทส สมฺมตฺตานิ, ทส อริยวาสา, ทส อเสกฺขธมฺมา, ทส ตถาคตพลานิ, เอกาทส เมตฺตานิสํสา, ทฺวาทส ธมฺมจกฺกาการา, เตรส ธุตคุณา, จุทฺทส พุทฺธญาณานิ, ปญฺจทส วิมุตฺติปริปาจนียา ธมฺมา, โสฬสวิธา อานาปานสฺสติ, โสฬส อปรนฺตปนียา ธมฺมา, อฏฺฐารส พุทฺธธมฺมา, เอกูนวีสติ ปจฺจเวกฺขณญาณานิ, จตุจตฺตาลีส ญาณวตฺถูนิ, ปญฺญาส อุทยพฺพยญาณานิ, ปโรปณฺณาส กุสลธมฺมา, สตฺตสตฺตติ ญาณวตฺถูนิ, จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสสมาปตฺติสญฺจาริมหาวชิรญาณํ, อนนฺตนยสมนฺตปฏฺฐานปวิจยปจฺจเวกฺขณเทสนาญาณานิ, ตถา อนนฺตาสุ โลกธาตูสุ อนนฺตานํ สตฺตานํ อาสยาทิวิภาวนญาณานิ จาติ เอวมาทโย อนนฺตาปริมาณเภทา อนญฺญสาธารณา นิรติสยา คุณภาคา คุณโกฏฺฐาสา สํวิชฺชนฺติ อุปลพฺภนฺติ, ตสฺมา ยถาวุตฺตวิภาคา คุณภาคา อสฺส อตฺถีติ ภาควาติ วตฺตเพฺพ อาการสฺส รสฺสตฺตํ กตฺวา ‘‘ภควา’’ติ วุโตฺตฯ เอวํ ตาว ภาควาติ ภควาฯ

ยสฺมา สีลาทโย สเพฺพ, คุณภาคา อเสสโต;
วิชฺชนฺติ สุคเต ตสฺมา, ภควาติ ปวุจฺจติฯ

กถํ **ภตวาติ ภควา**? เย เต สพฺพโลกหิตาย อุสฺสุกฺกมาปเนฺนหิ มนุสฺสตฺตาทิเก อฏฺฐ ธเมฺม สโมธาเนตฺวา สมฺมาสโมฺพธิยา กตมหาภินีหาเรหิ มหาโพธิสเตฺตหิ ปริปูเรตพฺพา ทานปารมี สีลเนกฺขมฺมปญฺญาวีริยขนฺติสจฺจอธิฏฺฐานเมตฺตาอุเปกฺขาปารมีติ ทส ปารมิโย ทส อุปปารมิโย ทส ปรมตฺถปารมิโยติ สมตฺึส ปารมิโย, ทานาทีนิ จตฺตาริ สงฺคหวตฺถูนิ, จตฺตาริ อธิฏฺฐานานิ, อตฺตปริจฺจาโค นยนธนรชฺชปุตฺตทารปริจฺจาโคติ ปญฺจ มหาปริจฺจาคา, ปุพฺพโยโค, ปุพฺพจริยา, ธมฺมกฺขานํ, ญาตตฺถจริยา, โลกตฺถจริยา, พุทฺธตฺถจริยาติ เอวมาทโย สเงฺขปโต วา ปุญฺญสมฺภารญาณสมฺภารา พุทฺธกรา ธมฺมา, เต มหาภินีหารโต ปฏฺฐาย กปฺปานํ สตสหสฺสาธิกานิ จตฺตาริ อสเงฺขฺยยฺยานิ ยถา หานภาคิยา สํกิเลสภาคิยา ฐิติภาคิยา วา น โหนฺติ, อถ โข อุตฺตรุตฺตริ วิเสสภาคิยาว โหนฺติ, เอวํ สกฺกจฺจํ นิรนฺตรํ อนวเสสโต ภตา สมฺภตา อสฺส อตฺถีติ ภตวาติ ภควา นิรุตฺตินเยน ต-การสฺส ค-การํ กตฺวาฯ อถ วา **ภตวา**ติ เตเยว ยถาวุเตฺต พุทฺธกเร ธเมฺม วุตฺตนเยน ภริ สมฺภริ, ปริปูเรสีติ อโตฺถฯ เอวมฺปิ ภตวาติ ภควาฯ

ยสฺมา สโมฺพธิยา สเพฺพ, ทานปารมิอาทิเก;
สมฺภาเร ภตวา นาโถ, ตสฺมาปิ ภควา มโตฯ

กถํ **ภาเค วนีติ ภควา**? เย เต จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสสงฺขา เทวสิกํ วฬญฺชนกสมาปตฺติภาคา, เต อนวเสสโต โลกหิตตฺถํ อตฺตโน จ ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารตฺถํ นิจฺจกปฺปํ วนิ ภชิ เสวิ พหุลมกาสีติ ภาเค วนีติ ภควาฯ อถ วา อภิเญฺญยฺยธเมฺมสุ กุสลาทีสุ ขนฺธาทีสุ จ เย เต ปริเญฺญยฺยาทิวเสน สเงฺขปโต วา จตุพฺพิธา อภิสมยภาคา, วิตฺถารโต ปน ‘‘จกฺขุ ปริเญฺญยฺยํ, โสตํ ปริเญฺญยฺยํ…เป.… ชรามรณํ ปริเญฺญยฺย’’นฺติอาทินา (ปฏิ. ม. ๑.๒๑) อเนเก ปริเญฺญยฺยภาคา, ‘‘จกฺขุสฺส สมุทโย ปหาตโพฺพ…เป.… ชรามรณสฺส สมุทโย ปหาตโพฺพ’’ติอาทินา นเยน ปหาตพฺพภาคา, ‘‘จกฺขุสฺส นิโรโธ…เป.… ชรามรณสฺส นิโรโธ สจฺฉิกาตโพฺพ’’ติอาทินา สจฺฉิกาตพฺพภาคา, ‘‘จกฺขุสฺส นิโรธคามินี ปฏิปทา’’ติอาทินา ‘‘จตฺตาโร สติปฏฺฐานา’’ติอาทินา จ อเนกเภทา ภาเวตพฺพภาคา จ ธมฺมา วุตฺตา, เต สเพฺพ วนิ ภชิ ยถารหํ โคจรภาวนาเสวนานํ วเสน เสวิฯ เอวมฺปิ ภาเค วนีติ ภควาฯ อถ วา เย อิเม สีลาทโย ธมฺมกฺขนฺธา สาวเกหิ สาธารณา คุณโกฏฺฐาสา คุณภาคา, กินฺติ นุ โข เต วิเนยฺยสนฺตาเนสุ ปติฏฺฐเปยฺยนฺติ มหากรุณาย วนิ อภิปตฺถยิ, สา จสฺส อภิปตฺถนา ยถาธิเปฺปตผลาวหา อโหสิฯ เอวมฺปิ ภาเค วนีติ ภควาฯ

ยสฺมา เญยฺยสมาปตฺติ-คุณภาเค ตถาคโต;
ภชิ ปตฺถยิ สตฺตานํ, หิตาย ภควา ตโตฯ

กถํ **ภเค วนีติ ภควา**? สมาสโต ตาว กตปุเญฺญหิ ปโยคสมฺปเนฺนหิ ยถาวิภวํ ภชียนฺตีติ ภคา, โลกิยโลกุตฺตรสมฺปตฺติโยฯ ตตฺถ โลกิเย ตาว ตถาคโต สโมฺพธิโต ปุเพฺพ โพธิสตฺตภูโต ปรมุกฺกํสคเต วนิ ภชิ เสวิ, ยตฺถ ปติฏฺฐาย นิรวเสสโต พุทฺธกรธเมฺม สมนฺนาเนฺโต พุทฺธธเมฺม ปริปาเจสิฯ พุทฺธภูโต ปน เต นิรวชฺชสุขูปสํหิเต อนญฺญสาธารเณ โลกุตฺตเรปิ วนิ ภชิ เสวิฯ วิตฺถารโต ปน ปเทสรชฺชอิสฺสริยจกฺกวตฺติสมฺปตฺติเทวรชฺชสมฺปตฺติอาทิวเสน ฌานวิโมกฺขสมาธิสมาปตฺติญาณทสฺสนมคฺคภาวนาผลสจฺฉิกิริยาทิอุตฺตริมนุสฺสธมฺมวเสน จ อเนกวิหิเต อนญฺญสาธารเณ ภเค วนิ ภชิ เสวิฯ เอวํ ภเค วนีติ ภควาฯ

ยา ตา สมฺปตฺติโย โลเก, ยา จ โลกุตฺตรา ปุถุ;
สพฺพา ตา ภชิ สมฺพุโทฺธ, ตสฺมาปิ ภควา มโตฯ

กถํ **ภตฺตวาติ ภควา**? ภตฺตา ทฬฺหภตฺติกา อสฺส พหู อตฺถีติ ภตฺตวาฯ ตถาคโต หิ มหากรุณาสพฺพญฺญุตญฺญาณาทิอปริมิตนิรุปมปฺปภาวคุณวิเสสสมงฺคีภาวโต สพฺพสตฺตาอุตฺตโม, สพฺพานตฺถปริหารปุพฺพงฺคมาย นิรวเสสหิตสุขวิธานตปฺปราย นิรติสยาย ปโยคสมฺปตฺติยา สเทวมนุสฺสาย ปชาย อจฺจนฺตุปการิตาย ทฺวตฺตึส มหาปุริสลกฺขณาสีติ อนุพฺยญฺชน พฺยามปฺปภาทิ อนญฺญสาธารณวิเสสปฏิมณฺฑิตรูปกายตาย ยถาภุจฺจคุณาธิคเตน ‘‘อิติปิ โส ภควา’’ติอาทินยปฺปวตฺเตน โลกตฺตยพฺยาปินา สุวิปุเลน สุวิสุเทฺธน จ ถุติโฆเสน สมนฺนาคตตฺตา อุกฺกํสปารมิปฺปตฺตาสุ อปฺปิจฺฉตาสนฺตุฏฺฐิตาอาทีสุ สุปฺปติฏฺฐิตภาวโต ทสพลจตุเวสารชฺชาทินิรติสยคุณวิเสสสมงฺคีภาวโต จ รูปปฺปมาโณ รูปปฺปสโนฺน, โฆสปฺปมาโณ โฆสปฺปสโนฺน, ลูขปฺปมาโณ ลูขปฺปสโนฺน, ธมฺมปฺปมาโณ ธมฺมปฺปสโนฺนติ เอวํ จตุปฺปมาณิเก โลกสนฺนิวาเส สพฺพถาปิ ปสาทาวหภาเวน สมนฺตปาสาทิกตฺตา อปริมาณานํ สตฺตานํ สเทวมนุสฺสานํ อาทรพหุมานคารวายตนตาย ปรมเปมสมฺภตฺติฏฺฐานํฯ เย จสฺส โอวาเท ปติฏฺฐิตา อเวจฺจปฺปสาเทน สมนฺนาคตา โหนฺติ, เกนจิ อสํหาริยา เตสํ สมฺภตฺติ สมเณน วา พฺราหฺมเณน วา เทเวน วา มาเรน วา พฺรหฺมุนา วาติฯ ตถา หิ เต อตฺตโน ชีวิตปอจฺจาเคปิ ตตฺถ ปสาทํ น ปริจฺจชนฺติ ตสฺส วา อาณํ ทฬฺหภตฺติภาวโตฯ เตเนวาห –

‘‘โย เว กตญฺญู กตเวทิ ธีโร,
กลฺยาณมิโตฺต ทฬฺหภตฺติ จ โหตี’’ติฯ (ชา. ๒.๑๗.๗๘);

‘‘เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, มหาสมุโทฺท ฐิตธโมฺม เวลํ นาติวตฺตติ, เอวเมว โข, ภิกฺขเว, ยํ มยา สาวกานํ สิกฺขาปทํ ปญฺญตฺตํ, ตํ มม สาวกา ชีวิตเหตุปิ นาติกฺกมนฺตี’’ติ (อุทา. ๔๕; จูฬว. ๓๘๕) จฯ

เอวํ ภตฺตวาติ ภควา นิรุตฺตินเยน เอกสฺส ต-การสฺส โลปํ กตฺวา อิตรสฺส ต-การสฺส ค-การํ กตฺวาฯ

คุณาติสยยุตฺตสฺส, ยสฺมา โลกหิเตสิโน;
สมฺภตฺตา พหโว สตฺถุ, ภควา เตน วุจฺจติฯ

กถํ **ภเค วมีติ ภควา**? ยสฺมา ตถาคโต โพธิสตฺตภูโตปิ ปุริมาสุ ชาตีสุ ปารมิโย ปูเรโนฺต ภคสงฺขาตํ สิรึ อิสฺสริยํ ยสญฺจ วมิ อุคฺคิริ, เขฬปิณฺฑํ วิย อนเปโกฺข ฉฑฺฑยิฯ ตถา หิสฺส **โสมนสฺสกุมารกาเล**(ชา. ๑.๑๕.๒๑๑ อาทโย) **หตฺถิปาลกุมารกาเล** (ชา. ๑.๑๕.๓๓๗ อาทโย) **อโยฆรปณฺฑิตกาเล**(ชา. ๑.๑๕.๓๖๓ อาทโย) **มูคปกฺขปณฺฑิตกาเล** (ชา. ๒.๒๒.๑ อาทโย) **จูฬสุตโสมกาเล**ติ (ชา. ๒.๑๗.๑๙๕ อาทโย) เอวมาทีสุ เนกฺขมฺมปารมีปูรณวเสน เทวรชฺชสทิสาย รชฺชสิริยา ปริจฺจตฺตตฺตภาวานํ ปมาณํ นตฺถิ, จริมตฺตภาเวปิ หตฺถคตํ จกฺกวตฺติสิรึ เทวโลกาธิปจฺจสอสํ จตุทีปิสฺสริยํ จกฺกวตฺติสมฺปตฺติสนฺนิสฺสยํ สตฺตรตนสมุชฺชลํ ยสญฺจ ติณายปิ อมญฺญมาโน นิรเปโกฺข ปหาย อภินิกฺขมิตฺวา สมฺมาสโมฺพธึ อภิสมฺพุโทฺธ, ตสฺมา อิเม สิริอาทิเก ภเค วมีติ ภควาฯ อถ วา ภานิ นาม นกฺขตฺตานิ, เตหิ สมํ คจฺฉนฺติ ปวตฺตนฺตีติ ภคา, สิเนรุยุคนฺธรอุตฺตรกุรุหิมวนฺตาทิภาชนโลกวิเสสสนฺนิสฺสยา โสภากปฺปฏฺฐายิภาวโต, เตปิ ภควา วมิ ตํนิวาสิสตฺตาวาสสมติกฺกมนโต ตปฺปฏิพทฺธฉนฺทราคปฺปหาเนน ปชหีติฯ เอวมฺปิ ภเค วมีติ ภควาฯ

> จกฺกวตฺติสิรึ ยสฺมา, ยสํ อิสฺสริยํ สุขํ;
> ปหาสิ โลกจิตฺตญฺจ, สุคโต ภควา ตโตฯ

กถํ ***ภาเค วมีติ ภควา***? ภาคา นาม สภาคธมฺมโกฏฺฐาสา, เต ขนฺธายตนธาตาทิวเสน, ตตฺถาปิ รูปเวทนาทิวเสน อตีตาทิวเสน จ อเนกวิธา, เต จ ภควา สพฺพํ ปปญฺจํ สพฺพํ โยคํ สพฺพํ คนฺถํ สพฺพํ สํโยชนํ สมุจฺฉินฺทิตฺวา อมตธาตุํ สมธิคจฺฉนฺโต วมิ อุคฺคิริ, อนเปกฺโข ฉฑฺฑยิ น ปจฺจาคมิฯ ตถา เหส สพฺพตฺถกเมว ปถวึ อาปํ เตชํ วายํ, จกฺขุํ โสตํ ฆานํ ชิวฺหํ กายํ มนํ, รูเป สทฺเท คนฺเธ รเส โผฏฺฐพฺเพ ธมฺเม, จกฺขุวิญฺญาณํ…เป.… มโนวิญฺญาณํ, จกฺขุสมฺผสฺสํ…เป.… มโนสมฺผสฺสํ, จกฺขุสมฺผสฺสชํ เวทนํ…เป.… มโนสมฺผสฺสชํ เวทนํ, จกฺขุสมฺผสฺสชํ สญฺญํ…เป.… มโนสมฺผสฺสชํ สญฺญํ, จกฺขุสมฺผสฺสชํ เจตนํ…เป.… มโนสมฺผสฺสชํ เจตนํ, รูปตณฺหํ…เป.… ธมฺมตณฺหํ, รูปวิตกฺกํ…เป.… ธมฺมวิตกฺกํ, รูปวิจารํ…เป.… ธมฺมวิจารนฺติอาทินา อนุปทธมฺมวิภาควเสนปิ สพฺพว ธมฺมโกฏฺฐาเส อนวเสสโต วมิ อุคฺคิริ, อนเปกฺขปริจฺจาเคน ฉฑฺฑยิฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘ยํ ตํ, อานนฺท, จตฺตํ วนฺตํ มุตฺตํ ปหีนํ ปฏินิสฺสฏฺฐํ, ตํ ตถาคโต ปุน ปจฺจาคมิสฺสตีติ เนตํ ฐานํ วิชฺชตี’’ติ (ที. นิ. ๒.๑๘๓)ฯ เอวมฺปิ ภาเค วมีติ ภควาฯ อถวา **ภาเค วมี**ติ สพฺพปิ กุสลากุสเล สาวชฺชานวชฺช หีนปณีเต กณฺหสุกฺกสปฺปฏิภาเค ธมฺเม อริยมคฺคญาณมุเขน วมิ อุคฺคิริ, อนเปกฺโข ปริจฺจชิ ปชหิ, ปเรสญฺจ ตถตฺตาย ธมฺมํ เทเสสิฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ‘‘ธมฺมาปิ โว, ภิกฺขเว , ปหาตพฺพา ปเคว อธมฺมา (ม. นิ. ๒๔๐)ฯ กุลฺลูปมํ โว, ภิกฺขเว, ธมฺมํ เทเสสฺสามิ นิตฺถรณตฺถาย, โน คหณตฺถายา’’ติอาทิ (ม. นิ. ๑.๒๔๐)ฯ เอวมฺปิ ภาเค วมีติ ภควาฯ

> ขนฺธายตนธาตาทิ ธมฺมเภทา มเหสินา;
> กณฺหา สุกฺกา ยโต วนฺตา, ตโตปิ ภควา มโตฯ

เตน วุตฺตํ –

> ‘‘ภาควา ภตวา ภาเค, ภเค จ วนิ ภตฺตวา;
> ภเค วมิ ตถา ภาเค, วมีติ ภควา ชิโน’’ติฯ

เอตฺถ จ ยสฺมา สเงฺขปโต อตฺตหิตสมฺปตฺติปรหิตปฏิปตฺติวเสน ทุวิธา พุทฺธคุณา, ตาสุ อตฺตหิตสมฺปตฺติ ปหานสมฺปทาญาณสมฺปทาเภทโต ทุวิธา อานุภาวสมฺปทาทีนํ ตทวินาภาเวน ตทโนฺตคธตฺตาฯ ปรหิตปฏิปตฺติ ปโยคาสยเภทโต ทุวิธาฯ ตตฺถ ปโยคโต ลาภสกฺการาทินิรเปกฺขจิตฺตสฺส สพฺพทุกฺขนิยฺยานิกธมฺมูปเทโส, อาสยโต ปฏิวิรุทฺเธสุปิ นิจฺจํ หิเตสิตา ญาณปริปากกาลาคมนาทิปรหิตปฺปฏิปตฺติฯ อามิสปฏิคฺคหณาทินาปิ อตฺถจริยา ปรหิตปฏิปตฺติ โหติเยว, ตสฺมา เตสมฺปิ วิภาวนวเสน **ปาฬิยํ** ‘‘อรห’’นฺติอาทีนํ ปทานํ คหณํ เวทิตพฺพํฯ

ตตฺถ **อรห**นฺติ อิมินา ปเทน ปหานสมฺปทาวเสน ภควโต อตฺตหิตสมฺปตฺติ วิภาวิตา, **สมฺมาสมฺพุทฺโธ โลกวิทู**ติ จ อิเมหิ ปเทหิ ญาณสมฺปทาวเสนฯ นนุ จ ‘‘โลกวิทู’’ติ อิมินาปิ สมฺมาสมฺพุทฺธตา วิภาวียตีติ? สจฺจํ วิภาวียติ, อตฺถิ ปน วิเสโส ‘‘สมฺมาสมฺพุทฺโธ’’ติ อิมินา สพฺพญฺญุตญฺญาณานุภาโว วิภาวิโต, ‘‘โลกวิทู’’ติ ปน อิมินา อาสยานุสยญาณาทีนมฺปิ อานุภาโว วิภาวิโตติฯ **วิชฺชาจรณสมฺปนฺโน**ติ อิมินา สพฺพาปิ ภควโต อตฺตหิตสมฺปตฺติ วิภาวิตาฯ **สุคโต**ติ ปน อิมินา สมุทาคมโต ปฏฺฐาย ภควโต อตฺตหิตสมฺปตฺติ ปรหิตปฏิปตฺติ จ วิภาวิตาฯ **อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ สตฺถา เทวมนุสฺสาน**นฺติ อิเมหิ ปเทหิ ภควโต ปรหิต

ปฏิปตฺติ วิภาวิตาฯ **พุโทฺธ**ติ อิมินา ภควโต อตฺตหิตสมฺปตฺติ ปรหิตปฏิปตฺติ จ วิภาวิตาฯ เอวญฺจ กตฺวา ‘‘สมฺมาสมฺพุโทฺธ’’ติ วตฺวา ‘‘พุโทฺธ’’ติ วจนํ สมตฺถิตํ โหติฯ เตเนวาห ‘‘อตฺตนาปิ พุชฺฌิ, อเญฺญปิ สเตฺต โพเธสี’’ติอาทิ ฯ **ภควา**ติ จ อิมินาปิ สมุทาคมโต ปฏฺฐาย ภควโต สพฺพา อตฺตหิตสมฺปตฺติ ปรหิตปฏิปตฺติ จ วิภาวิตาฯ

อปโร นโย – เหตุผลสตฺตุปการวเสน สเงฺขปโต ติวิธา พุทฺธคุณาฯ ตตฺถ **อรหํ สมฺมาสมฺพุโทฺธ วิชฺชาจรณสมฺปโนฺน โลกวิทู**ติ อิเมหิ ปเทหิ ผลสมฺปตฺติวเสน พุทฺธคุณา วิภาวิตาฯ **อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ สตฺถา เทวมนุสฺสาน**นฺติ อิเมหิ สตฺตุปการวเสน พุทฺธคุณา ปกาสิตาฯ **พุโทฺธ**ติ อิมินา ผลวเสน สตฺตุปการวเสน จ พุทฺธคุณา วิภาวิตาฯ **สุคโต ภควา**ติ ปน อิเมหิ ปเทหิ เหตุผลสตฺตุปการวเสน พุทฺธคุณา วิภาวิตาติ เวทิตพฺพํฯ

โส อิมํ โลกนฺติอาทีสุ **โส ภควา**ติ โย ‘‘อรห’’นฺติอาทินา กิตฺติตคุโณ, โส ภควาฯ **อิมํ โลก**นฺติ นยิทํ มหาชนสฺส สมฺมุขามตฺตํ สนฺธาย วุตฺตํ, อถ โข อนวเสสํ ปริยาทายาติ ทเสฺสตุํ **‘‘สเทวก’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ เตนาห **‘‘อิทานิ วตฺตพฺพํ นิทเสฺสตี’’**ติฯ **ปชาตตฺตา**ติ ยถาสกํ กมฺมกิเลเสหิ นิพฺพตฺตตฺตาฯ **สเทวกวจเนน ปญฺจกามาวจรเทวคฺคหณํ** ปาริเสสญาเยนาติ เวทิตพฺพํ อิตเรสํ ปทนฺตเรหิ สงฺคหิตตฺตาฯ **สเทวก**นฺติ จ อวยเวน วิคฺคโห สมุทาโย สมาสโตฺถฯ **สมารกวจเนน ฉฎฺฐกามาวจรเทวคฺคหณํ** ปจฺจาสตฺติญาเยนาติ ทฎฺฐพฺพํฯ ตตฺถ หิ โส ชาโต ตํนิวาสี จฯ **สพฺรหฺมกวจเนน พฺรหฺมกายิกาทิพฺรหฺมคฺคหณ**นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **ปจฺจตฺถิกา…เป…. สมณพฺราหฺมณคฺคหณ**นฺติ นิทสฺสนมตฺตเมตํ อปจฺจตฺถิกานํ อสมิตาพาหิตปาปานญฺจ สมณพฺราหฺมณานํ สสฺสมณพฺราหฺมณีวจเนน คหิตตฺตาฯ กามํ ‘‘สเทวก’’นฺติอาทิวิเสสนานํ วเสน สตฺตวิสโย โลกสโทฺทติ วิญฺญายติ ตุลฺยโยควิสยตฺตา เตสํ, ‘‘สโลมโก สปกฺขโก’’ติอาทีสุ ปน อตุลฺยโยเคปิ อยํ สมาโส ลพฺภตีติ พฺยภิจารทสฺสนโต ปชาคหณนฺติ อาห **‘‘ปชาวจเนน สตฺตโลกคฺคหณ’’**นฺติฯ สเทวกาทิวจเนน อุปปตฺติเทวานํ, สสฺสมณพฺราหฺมณีวจเนน วิสุทฺธิเทวานญฺจ คหิตตฺตา อาห **‘‘สเทวมนุสฺสวจเนน สมฺมุติเทวอวเสสมนุสฺสคฺคหณ’’**นฺติฯ ตตฺถ **สมฺมุติเทวา** ราชาโนฯ **อวเสสมนุสฺสคฺคหณ**นฺติ สมณพฺราหฺมเณหิ อวเสสมนุสฺสคฺคหณํฯ **ตีหิ ปเทหี**ติ สเทวกสมารกสพฺรหฺมกวจเนหิฯ **ทฺวีหี**ติ สสฺสมณพฺราหฺมณิํ สเทวมนุสฺสนฺติ อิเมหิ ทฺวีหิ ปเทหิฯ

อรูปี สตฺตา อตฺตโน อาเนญฺชวิหาเรน วิหรนฺตา ทิพฺพนฺตีติ เทวาติ อิมํ นิพฺพจนํ ลภนฺตีติ อาห **‘‘สเทวกคฺคหเณน อรูปาวจรโลโก คหิโต’’**ติฯ เตเนวาห ภควา ‘‘อากาสานญฺจายตนูปคานํ เทวานํ สหพฺยต’’นฺติอาทิ (อ. นิ. ๓.๑๑๗)ฯ ฉกามาวจรเทวโลกสฺส สวิเสสํ มารสฺส วเส วตฺตนโต อาห **‘‘สมารกคฺคหเณน ฉกามาวจรเทวโลโก’’**ติ ฯ อรูปีพฺรหฺมโลกสฺส วิสุํ คหิตตฺตา อาห **‘‘รูปี พฺรหฺมโลโก’’**ติฯ **จตุปริสวเสนา**ติ ขตฺติยปริสา, พฺราหฺมณคหปติสมณจาตุมหาราชิกตาวติํสมารพฺรหฺมปริสาติ อิมาสุ อฎฺฐสุ ปริสาสุ ขตฺติยาทิจตุปริสวเสนฯ อิตรา ปน จตโสฺส ปริสา สมารกคฺคหเณน คหิตา เอวาติฯ

กถํ ปเนตฺถ จตุปริสวเสน มนุสฺสโลโก คหิโต? ‘‘สสฺสมณพฺราหฺมณิ’’นฺติ อิมินา สมณปริสา พฺราหฺมณปริสา จ คหิตา โหนฺติ, ‘‘สเทวมนุสฺส’’นฺติ อิมินา ขตฺติยปริสา คหปติปริสา จ คหิตา, ‘‘ปช’’นฺติ อิมินา ปน อิมาเยว จตโสฺส ปริสา วุตฺตา, จตุปริสสงฺขาตํ ปชนฺติ วุตฺตํ โหติ, กถํ ปน สมฺมุติเทเวหิ สห มนุสฺสโลโก คหิโต? เอตฺถาปิ ‘‘สสฺสมณพฺราหฺมณิ’’นฺติ อิมินา สมณพฺราหฺมณา คหิตา, ‘‘สเทวมนุสฺส’’นฺติ อิมินา สมฺมุติเทวสงฺขาตา ขตฺติยา, คหปติสุทฺทสงฺขาตา อวเสสมนุสฺสา จ คหิตา โหนฺติฯ อิโต ปน อเญฺญสํ มนุสฺสสตฺตานํ อภาวโต

‘‘ปช’’นฺติ อิมินา จตูหิ ปกาเรหิ ฐิตา เอเตเยว มนุสฺสสตฺตา วุตฺตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอวํ วิก ปฺปทฺวเยปิ ปชาคฺคหเณน จตุปริสาทิวเสน ฐิตานํ มนุสฺสานํเยว คหิตตฺตา อิทานิ ‘‘ปช’’นฺติ อิ มินา อวเสสสเตฺต สงฺคเหตฺวา ทเสฺสตุกาโม อาห **‘‘อวเสสสพฺพสตฺตโลโก วา’’**ติฯ ตตฺถ นาคครุฬาทิวเสน อวเสสสตฺตโลโก เวทิตโพฺพฯ เอตฺถาปิ จตุปริสวเสน สมฺมุติเทเวหิ วา สห อวเสสสพฺพสตฺตโลโก วาติ โยเชตพฺพํฯ จตุปริสสหิโต อวเสสสุทฺธนาคสุปณฺณเนรยิก าทิสตฺตโลโก, จตุธา ฐิตมนุสฺสสหิโต วา อวเสสนาคสุปณฺณเนรยิกาทิสตฺตโลโก คหิโตติ วุตฺตํ โหติฯ

เอตฺตาวตา ภาคโส โลกํ คเหตฺวา โยชนํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ เตน เตน วิเสเสน อภาคโส โลกํ คเหตฺวา โยชนํ ทเสฺสตุํ **‘‘อปิเจตฺถา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **อุกฺกฏฺฐปริเจฺฉทโต**ติ อุกฺกํส คติวิชานเนนฯ ปญฺจสุ หิ คตีสุ เทวคติปริยาปนฺนาว เสฏฺฐา, ตตฺถาปิ อรูปิโน ทูรสมุสฺสาริ ตกิเลสทุกฺขตาย สนฺตปณีตอาเนญฺชวิหารสมงฺคิตาย อติวิย ทีฆายุกตายาติ เอวมาทีหิ วิเส เสหิ อติวิย อุกฺกฏฺฐาฯ **พฺรหฺมา มหานุภาโว**ติ ทสสหสฺสิยํ มหาพฺรหฺมุโน วเสน วทติฯ ‘‘อุกฺ กฏฺฐปริเจฺฉทโต’’ติ หิ วุตฺตํฯ **อนุตฺตรน**ฺติ เสฏฺฐํ นวโลกุตฺตรํฯ **อนุสนฺธิกฺกโม**ติ อตฺถานเญฺจว ปทานญฺจ อนุสนฺธานุกฺกโมฯ โปราณา ปเนตฺถ เอวํ วณฺณยนฺติ – **สเทวก**นฺติ เทวตาหิ สทฺธิํ อวเสสํ โลกํฯ **สมารก**นฺติ มาเรน สทฺธิํ อวเสสํ โลกํฯ **สพฺรหฺมก**นฺติ พฺรเหฺมหิ สทฺธิํ อวเสสํ โลกํฯ เอวํ สเพฺพปิ ติภวูปเค สเตฺต เทวมารพฺรหฺมสหิตตาสงฺขาเตหิ ตีหิ ปกาเรหิ ‘‘สเท วก’’นฺติอาทีสุ ตีสุ ปเทสุ ปกฺขิปิตฺวา ปุน ทฺวีหิ ปเทหิ ปริยาทิยโนฺต **‘‘สสฺสมณพฺราหฺมณิํ ปชํ สเทวมนุสฺส’’**นฺติ อาหฯ เอวํ ปญฺจหิปิ ปเทหิ สเทวกตฺตาทินา เตน เตน ปกาเรน เตธาตุ กเมว ปริยาทินฺนนฺติฯ

อภิญฺญาติ ยการโลเปนายํ นิเทฺทโส, อภิชานิตฺวาติ อยเมตฺถ อโตฺถติ อาห **‘‘อภิ ญฺญาย อธิเกน ญาเณน ญตฺวา’’**ติฯ **อนุมานาทิปฏิเกฺขโป**ติ อนุมานอุปมานอตฺถาปตฺติ อาทิปฏิเกฺขโป เอกปฺปมาณตฺตาฯ สพฺพตฺถ อปฺปฏิหตญาณจารตาย หิ สพฺพปจฺจกฺขา พุทฺธา ภควโนฺตฯ **อนุตฺตรํ วิเวกสุข**นฺติ ผลสมาปตฺติสุขํฯ เตน วีถิมิสฺสาปิ กทาจิ ภควโต ธมฺมเทสนา โหตีติ **หิตฺวาปี**ติ ปิสทฺทคฺคหณํฯ ภควา หิ ธมฺมํ เทเสโนฺต ยสฺมิํ ขเณ ปริสา สาธุ การํ วา เทติ, ยถาสุตํ วา ธมฺมํ ปจฺจเวกฺขติ, ตํ ขณํ ปุพฺพภาเคน ปริจฺฉินฺทิตฺวา ผลสมาปตฺติํ สมาปชฺชติ, ยถาปริเจฺฉทญฺจ สมาปตฺติโต วุฏฺฐาย ฐิตฏฺฐานโต ปฏฺฐาย ธมฺมํ เทเสติฯ **อปฺปํ วา พหุํ วา เทเสโนฺต**ติ อุคฺฆฏิตญฺญุสฺส วเสน อปฺปํ วา, วิปญฺจิตญฺญุสฺส เนยฺยสฺส วา วเสน พหุํ วา เทเสโนฺตฯ **อาทิกลฺยาณาทิปฺปการเมว เทเสตี**ติ อาทิมฺหิปิ กลฺยาณํ ภทฺทกํ อ นวชฺชเมว กตฺวา เทเสติฯ มเชฺฌปิ ปริโยสาเนปิ กลฺยาณํ ภทฺทกํ อนวชฺชเมว กตฺวา เทเสตีติ วุตฺตํ โหติฯ ธมฺมสฺส หิ กลฺยาณตา นิยฺยานิกตาย นิยฺยานิกตา จ สพฺพโส อนวชฺชภาเวนฯ

สมนฺตภทฺทกตฺตาติ สพฺพภาเคหิ สุนฺทรตฺตาฯ **ธมฺมสฺสา**ติ ปริยตฺติธมฺมสฺสฯ กิญฺจาปิ อวยววินิมุโตฺต สมุทาโย นาม ปรมตฺถโต โกจิ นตฺถิ, เยสุ ปน อวยเวสุ สมุทายรูเปน อเปกฺขิ เตสุ คาถาติ สมญฺญา, ตํ ตโต ภินฺนํ วิย กตฺวา สํสามิโวหารํ อาโรเปตฺวา ทเสฺสโนฺต **‘‘ปฐม ปาเทน อาทิกลฺยาณา’’**ติอาทิมาหฯ **เอกานุสนฺธิก**นฺติ อิทํ นาติพหุวิภาคํ ยถานุสนฺธินา เอกานุสนฺธิกํ สนฺธาย วุตฺตํฯ อิตรสฺส ปน เตเนว เทเสตพฺพธมฺมวิภาเคน อาทิมชฺฌปริโยสาน ภาคา ลพฺภนฺตีติฯ **นิทาเนนา**ติ อานนฺทเตฺถเรน ฐปิตกาลเทสเทสกปริสาทิอปทิสน ลกฺขเณน นิทานคเนฺถนฯ **นิคเมนา**ติ ‘‘อิทมโวจา’’ติอาทิเกน ‘‘อิติ ยํ ตํ วุตฺตํ, อิทเมตํ ปฏิจฺจ วุตฺต’’นฺติ วา ยถาวุตฺตตฺถนิคมเนนฯ สงฺคีติการเกหิ ฐปิตานิปิ หิ นิทานนิคมนานิ ทเสฺสตฺวา ตีณิ ปิฏกานิ สตฺถุ เทสนาย อนุวิธานโต ตทโนฺตคธาเนวฯ เตเนว **ทีฆนิกายฏฺฐกถายํ**

‘‘เอกานุสนฺธิกสฺส สุตฺตสฺส นิทานํ อาทิ, อิทมโวจาติ ปริโยสานํ, อุภินฺนมนฺตรา มชฺฌ’’นฺติ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๙๐) วุตฺตํฯ

เอวํ สุตฺตนฺตปิฏกวเสน ธมฺมสฺส อาทิกลฺยาณาทิตํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ ตีณิ ปิฏกานิ เอกชฺฌํ คเหตฺวา ตํ ทเสฺสตุํ **‘‘สกโลปี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สาสนธโมฺม**ติ –

> ‘‘สพฺพปาปสฺส อกรณํ, กุสลสฺส อุปสมฺปทา;
> สจิตฺตปริโยทปนํ, เอตํ พุทฺธาน สาสน’’นฺติฯ (ที. นิ. ๒.๙๐; ธ. ป. ๑๘๓; เนตฺติ. ๓๐, ๕๐) –

เอวํ วุตฺตสฺส สตฺถุสาสนสฺส ปกาสโก ปริยตฺติธโมฺมฯ สีลมูลกตฺตา สาสนสฺส **‘‘สีเลน อาทิกลฺยาโณ’’**ติ วุตฺตํฯ สมถาทีนํ สาสนสมฺปตฺติยา เวมชฺฌภาวโต อาห **‘‘สมถวิปสฺสนามคฺคผเลหิ มเชฺฌกลฺยาโณ’’**ติฯ นิพฺพานาธิคมโต อุตฺตริ กรณียาภาวโต วุตฺตํ **‘‘นิพฺพาเนน ปริโยสานกลฺยาโณ’’**ติฯ สาสเน สมฺมาปฏิปตฺติ นาม ปญฺญาย โหติ, ตสฺสา จ สีลํ สมาธิ จ มูลนฺติ อาห **‘‘สีลสมาธีหิ วา อาทิกลฺยาโณ’’**ติฯ ปญฺญา ปน อนุโพธปอเวธวเสน ทุวิธาติ ตทุภยมฺปิ คณฺหโนฺต **‘‘วิปสฺสนามเคฺคหิ มเชฺฌกลฺยาโณ’’**ติ อาหฯ ตสฺสา นิปฺผตฺติผลกิจฺจํ นิพฺพานสจฺฉิกิริยา, ตโต ปรํ กตฺตพฺพํ นตฺถีติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘ผลนิพฺพาเนหิ ปริโยสานกลฺยาโณ’’**ติฯ ผลคฺคหเณน วา สอุปาทิเสสํ นิพฺพานมาห, อิตเรน อิตรํ ตทุภยญฺจ สาสนสมฺปตฺติยา โอสานนฺติ อาห ‘‘ผลนิพฺพาเนหิ ปริโยสานกลฺยาโณ’’ติฯ

พุทฺธสุโพธิตาย วา อาทิกลฺยาโณติ พุทฺธสฺส สุโพธิตา สมฺมาสมฺพุทฺธตา, ตาย อาทิกลฺยาโณ ตปฺปภวตฺตาฯ สพฺพโส สํกิเลสปฺปหานํ โวทานปาริปูรี จ ธมฺมสุธมฺมตา, ตาย **มเชฺฌกลฺยาโณ** ตํสรีรตฺตาฯ สตฺถารา ยถานุสิฏฺฐํ ตถา ปฏิปตฺติ สงฺฆสุปฺปฏิปตฺติ, ตาย **ปริโยสานกลฺยาโณ** ตาย สาสนสฺส โลเก สุปฺปติฏฺฐิตภาวโตฯ **ต**นฺติ สาสนธมฺมํฯ **ตถตฺตายา**ติ ยถตฺตาย ภควตา ธโมฺม เทสิโต, ตถตฺตาย ตถภาวายฯ โส ปน อภิสโมฺพธิ ปเจฺจกโพธิ สาวกโพธีติ ติวิโธ อิโต อญฺญถา นิพฺพานาธิคมสฺส อภาวโตฯ ตตฺถ สพฺพคุเณหิ อคฺคภาวโต อิตรโพธิทฺวยมูลตาย จ ปฐมาย โพธิยา อาทิกลฺยาณตา, คุเณหิ เวมชฺฌภาวโต ทุติยาย มเชฺฌกลฺยาณตา, ตทุภยตาย วา โวสานตาย จ สาสนธมฺมสฺส ตติยาย ปริโยสานกลฺยาณตา วุตฺตาฯ

เอโสติ สาสนธโมฺมฯ **นีวรณวิกฺขมฺภนโต**ติ วิมุตฺตายตนสีเส ฐตฺวา สทฺธมฺมํ สุณนฺตสฺส นีวรณานํ วิกฺขมฺภนสพฺภาวโตฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ‘‘ยถา ยถาวุโส, ภิกฺขุโน สตฺถา วา ธมฺมํ เทเสติ, อญฺญตโร วา ครุฏฺฐานีโย สพฺรหฺมจารี, ตถา ตถา โส ตตฺถ ลภติ อตฺถเวทํ ลภติ ธมฺมเวท’’นฺติฯ
>
> ‘‘ยสฺมิํ , ภิกฺขเว, สมเย อริยสาวโก โอหิตโสโต ธมฺมํ สุณาติ, ปญฺจสฺส นีวรณานิ ตสฺมิํ สมเย ปหีนานิ โหนฺตี’’ติ –

จ อาทิฯ **สมถวิปสฺสนาสุขาวหนโต**ติ สมถสุขสฺส วิปสฺสนาสุขสฺส จ สมฺปาปนโตฯ วุตฺตมฺปิ เจตํ ‘‘โส วิวิเจฺจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธเมฺมหิ สวิตกฺกํ สวิจารํ วิเวกชํ ปีติสุข’’นฺติอาทิ, ตถา –

> ‘‘ยโต ยโต สมฺมสติ, ขนฺธานํ อุทยพฺพยํ;

> ลภตี ปีติปาโมชฺชํ, อมตํ ตํ วิชานตํฯ
> อมานุสี รตี โหติ, สมฺมา ธมฺมํ วิปสฺสโต''ติ จฯ (ธ. ป. ๓๗๔-๓๗๓);

ตถา ปฏิปนฺนติ ยถา สมถวิปสฺสนาสุขํ อาวหติ, ยถา วา สตฺถารา อนุสิฏฺฐํ, ตถา ปฏิปนฺน สาสนธมฺมํฯ **ตาทิภาวาวหนโต**ติ ฉฬงฺคุเปกฺขาวเสน อิฏฺฐาทีสุ ตาทิภาวสฺส โลกธมฺเมหิ อนุปเลปสฺส อาวหนโตฯ **นาถปฺปภวตฺตา**ติ ปภวติ เอตสฺมาติ ปภโว, อุปฺปตฺติฏฺฐานํ, นาโถว ปภโว เอตสฺสาติ นาถปฺปภโว, ตสฺส ภาโว นาถปฺปภวตฺตํ, ตสฺมา สาสนธมฺมสฺส นาถเหตุกตฺตาติ อโตฺถฯ **อตฺถสุทฺธิยา มเชฺฌกลฺยาโณ**ติ นิรุปกฺกิเลสตาย นิยฺยานิกตา อตฺถสุทฺธิ, ตาย มเชฺฌกลฺยาโณฯ **กิจฺจสุทฺธิยา ปริโยสานกลฺยาโณ**ติ สุปฺปฏิปตฺติสงฺขาตกิจฺจสฺส สุทฺธิยา ปริโยสานกลฺยาโณ สุปฺปฏิปตฺติปริโยสานตฺตา สาสนธมฺมสฺสฯ ยถาวุตฺตมตฺถํ นิคเมนฺโต อาห **''ตสฺมา''**ติอาทิฯ

สาสนพฺรหฺมจริยนฺติอาทีสุ อวิเสเสน ติโสฺส สิกฺขา สกโล จ ตนฺติธโมฺม สาสนพฺรหฺมจริยํฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ ''กตเมสานํ โข, ภเนฺต, พุทฺธานํ ภควนฺตานํ พฺรหฺมจริยํ น จิรฏฺฐิติกมโหสี''ติอาทิ (ปารา. ๑๘)ฯ อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค มคฺคพฺรหฺมจริยํฯ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ ''ขีณา ชาติ, วุสิตํ พฺรหฺมจริยํ, กตํ กรณีย''นฺติ (ปารา. ๑๔)ฯ **ยถานุรูป**นฺติ ยถารหํฯ สิกฺขตฺตยสงฺคหณฺหิ สาสนพฺรหฺมจริยํ อตฺถสมฺปตฺติยา **สาตฺถํ,** ตถา มคฺคพฺรหฺมจริยํฯ อิตรํ ปน ตนฺติธมฺมสงฺขาตํ สาสนพฺรหฺมจริยํ ยถาวุเตฺตนเตฺถน **สาตฺถํ สพฺยญฺชนญฺจฯ อตฺถสมฺปตฺติยา**ติ สมฺปนฺนตฺถตายฯ สมฺปตฺติอโตฺถ หิ อิธ สหสโทฺทฯ **พฺยญฺชนสมฺปตฺติยา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ ยสฺส หิ ยาคุภตฺตาทิอิตฺถิปุริสาทิวณฺณนานิสฺสิตา เทสนา โหติ, น โส สาตฺถํ เทเสติ นิยฺยานตฺถวิรหโต ตสฺสา เทสนายฯ ภควา ปน ตถารูปํ เทสนํ ปหาย จตุสติปฏฺฐานาทินิสฺสิตํ เทสนํ เทเสติ, ตสฺมา ''อตฺถสมฺปตฺติยา สาตฺถํ เทเสตี''ติ วุจฺจติ ฯ ยสฺส ปน เทสนา สิถิลธนิตาทิเภเทสุ พฺยญฺชเนสุ เอกปฺปกาเรเนว ทฺวิปฺปกาเรเนว วา พฺยญฺชเนน ยุตฺตตาย เอกพฺยญฺชนาทิยุตฺตา วา ทมิฬภาสา วิย, วิวฏกรณตาย โอเฏฺฐ อผุสาเปตฺวา อุจฺจาเรตพฺพโต สพฺพนิโรฏฺฐพฺยญฺชนา วา กิราตภาสา วิย, สพฺพเตฺถว วิสฺสชฺชนียยุตฺตตาย สพฺพวิสฺสฏฺฐพฺยญฺชนา วา ยวนภาสา วิย, สพฺพเตฺถว สานุสารตาย สพฺพนิคฺคหีตพฺยญฺชนา วา ปาทสิกาทิ มิลกฺขุภาสา วิย, ตสฺส พฺยญฺชนปาริปูริยา อภาวโต อพฺยญฺชนา นาม เทสนา โหติฯ สพฺพาปิ หิ เอสา พฺยญฺชเนกเทสวเสเนว ปวตฺติยา อปริปุณฺณพฺยญฺชนาติ กตฺวา ''อพฺยญฺชนา''ติ วุจฺจติฯ ภควา ปน –

> ''สิถิลํ ธนิตญฺจ ทีฆรสฺสํ, ครุกํ ลหุกญฺจ นิคฺคหีตํ;
> สมฺพนฺธํ ววตฺถิตํ วิมุตฺตํ, ทสธา พฺยญฺชนพุทฺธิยา ปเภโท''ติฯ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๙๐; ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒๙๑; ปริ. อฏฺฐ. ๔๘๕) –

เอวํ วุตฺตํ ทสวิธํ พฺยญฺชนํ อมเกฺขตฺวา ปริปุณฺณพฺยญฺชนเมว กตฺวา ธมฺมํ เทเสติ, ตสฺมา ''พฺยญฺชนสมฺปตฺติยา สพฺยญฺชนํ เทเสตี''ติ วุจฺจติฯ

อิทานิ ''สาตฺถํ สพฺยญฺชน''นฺติ เอตฺถ เนตฺตินเยนปิ อตฺถํ ทเสฺสตุํ **''สงฺกาสนํ...เป.... สพฺยญฺชน''**นฺติ วุตฺตํฯ ตตฺถ ยทิปิ **เนตฺติยํ** ''พฺยญฺชนมฺเขน พฺยญฺชนตฺถคฺคหณํ โหตีติ อกฺขรํ ปท''นฺติอาทินา พฺยญฺชนปทานิ ปฐมํ อุทฺทิฏฺฐานิ, อิธ ปน ปาฬิยํ ''สาตฺถํ สพฺยญฺชน''นฺติ อาคตตฺตา อตฺถปทานิเยว ปฐมํ ทเสฺสตุํ **''สงฺกาสนปกาสนา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ สเงฺขปโต กาสนํ ทีปนํ **สงฺกาสนํฯ กาสน**นฺติ จ กาสียติ ทีปียติ วิภาวียตีติ อโตฺถฯ ''มญฺญมาโน โข ภิกฺขุ พโทฺธ มารสฺส อมญฺญมาโน มุโตฺต''ติอาทีสุ วิย สเงฺขเปน ทีปนํ สงฺกาสนํ

นามฯ ตตฺตเกน หิ เตน ภิกฺขุนา ปฏิวิทฺธํฯ เตนาห ‘‘อญฺญาตํ ภควา’’ติอาทิฯ ปฐมํ กาสนํ **ปกาสนํ**ฯ ‘‘สพฺพํ, ภิกฺขเว, อาทิตฺต’’นฺติ เอวมาทีสุ ปจฺฉา กถิตพฺพมตฺถํ ปฐมํ วจเนน ทีปนํ ปกาสนํ นามฯ อาทิกมฺมสฺมิญฺหิ อยํ ป-สโทฺท ‘‘ปญฺญเปติ ปฏฺฐเปตี’’ติอาทีสุ วิยฯ ติกฺขินฺทฺริยาเปกฺขเญฺจตํ ปททฺวยํ อุเทฺทสภาวโตฯ ติกฺขินฺทฺริโย หิ สเงฺขปโต ปฐมญฺจ วุตฺตมตฺถํ ปฏิปชฺชติฯ สํขิตฺตสฺส วิตฺถารวจนํ สกึ วุตฺตสฺส ปุน วจนญฺจ **วิวรณวิภชนานิ,** ยถา ‘‘กุสลา ธมฺมา’’ติ สเงฺขปโต สกึเยว จ วุตฺตสฺส อตฺถสฺส ‘‘กตเม ธมฺมา กุสลา? ยสฺมึ สมเย กามาวจรํ กุสลํ จิตฺต’’นฺติอาทินา วิตฺถารโต วิวรณวเสน วิภชนวเสน จ ปุน วจนํฯ มชฺฌิมินฺทฺริยาเปกฺขเมตํ ปททฺวยํ นิเทฺทสภาวโตฯ วิวฏสฺส วิตฺถารตราภิธานํ วิภตฺตสฺส จ ปกาเรหิ ญาปนํ วิเนยฺยานํ จิตฺตปริโตสนํ **อุตฺตานีกรณปญฺญาปนานิ,** ยถา ‘‘ผโสฺส โหตี’’ติอาทินา วิวฏวิภตฺตสฺส อตฺถสฺส ‘‘กตโม ตสฺมึ สมเย ผโสฺส โหติ? โย ตสฺมึ สมเย ผโสฺส ผุสนา สํผุสนา’’ติอาทินา อุตฺตานีกิริยา ปญฺญาปนา จฯ มุทินฺทฺริยาเปกฺขเมตํ ปททฺวยํ ปฏินิเทฺทสภาวโตฯ

อถ วา ‘‘สพฺพํ, ภิกฺขเว, อาทิตฺต’’นฺติ เอวํ ปฐมํ ทีปิตมตฺถํ ปุน ปากฏํ กตฺวา ทีปเนน ‘‘กิญฺจ, ภิกฺขเว, สพฺพํ อาทิตฺตํ? จกฺขุ, ภิกฺขเว, อาทิตฺตํ, รูปา อาทิตฺตา’’ติ เอวมาทินา สํขิตฺตสฺส วิตฺถาราภิธาเนน สกึ วุตฺตสฺส ปุนปิ อภิธาเนน วิตฺถาเรตฺวา เทสนํ **วิวรณํ** นามฯ ‘‘กุสลา ธมฺมา’’ติ สเงฺขเปน นิกฺขิตฺตสฺส ‘‘กตเม ธมฺมา กุสลา? ยสฺมึ สมเย กามาวจรํ กุสลํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหตี’’ติ นิเทฺทสวเสน วิวริเต กุสเล ธเมฺม ‘‘ตสฺมึ สมเย ผโสฺส โหติ เวทนา โหตี’’ติ วิภาคกรณํ **วิภชนํ** นามฯ วิวฏสฺส วิตฺถาราภิธาเนน วิภตฺตสฺส จ อุปมาภิธาเนน อุตฺตานึ กโรตีติ วิวรเณน วิวริตตฺถสฺส ‘‘กตโม ตสฺมึ สมเย ผโสฺส โหติ? โย ตสฺมึ สมเย ผโสฺส ผุสนา สํผุสนา’’ติ อติวิวริตฺวา กถนํ, วิภชเนน วิภตฺตสฺส ‘‘เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว, คาวี นิจฺจมฺมา, เอวเมว ขฺวายํ ภิกฺขเว ผสฺสาหาโร ทฏฺฐโพฺพติ วทามี’’ติ เอวมาทิอุปมากถนญฺจ **อุตฺตานีกรณํ** นามฯ ธมฺมํ สุณนฺตานํ ธมฺมเทสเนน วิจิเตฺตน อเนกวิเธน โสมนสฺสสฺส อุปฺปาทนํ อติขิณพุทฺธีนํ อเนกวิเธน ญาณติขิณกรณญฺจ **ปญฺญตฺติ** นาม โสตูนํ จิตฺตโตสเนน จิตฺตนิสาเนน จ ปญฺญาปนํ ปญฺญตฺตีติ กตฺวาฯ **อตฺถปทสมาโยคโต สาตฺถ**นฺติ ปริยตฺติอตฺถสฺส สงฺกาสนาทิอตฺถปทรูปตฺตา ยถาวุตฺตฉอตฺถปทสมาโยคโต **สาตฺถํ**ฯ สงฺกาสนปกาสนาทโย หิ อตฺถาการตฺตา **‘‘อตฺถปทานี’’**ติ วุจฺจนฺติฯ อโตฺถเยว หิ พฺยญฺชนปเทหิ สงฺกาสียติ ปกาสียติ วิวรียติ วิภชียติ อุตฺตานี กรียติ ปญฺญาปียติฯ

อกฺขรปทพฺยญฺชนาการนิรุตฺตินิเทฺทสสมฺปตฺติยาติ เอตฺถ ‘‘สฏฺฐิ วสฺสสหสฺสานี’’ติ เอวมาทีสุ ส-การ ทุ-การ โส-การาทิ วิย อุจฺจารณเวลาย อปริโยสิเต ปเท วโณฺณ **อกฺขรํ** ปริยายวเสน อกฺขรณโต อเววจนโตฯ น หิ วณฺณสฺส ปริยาโย วิชฺชติฯ ยถา หิ ปทํ สเววจนตาย อตฺถวเสน ปริยายํ จรนฺตํ สญฺจรนฺตํ วิย โหติ, น เอวํ วโณฺณ อเววจนตฺตาฯ เอกกฺขรํ วา ปทํ อกฺขรํ ‘‘มา เอวํ กิร ต’’นฺติอาทีสุ มา-การาทโย วิยฯ เกจิ ปน ‘‘ตีสุ ทฺวาเรสุ ปริสุทฺธปโยคภาเวน วิสุทฺธกรณฏฺฐานานํ จิเตฺตน ปวตฺติตเทสนาวาจาหิ อกฺขรณโต อเววจนโต อกถิตตฺตา อกฺขรนฺติ สญฺญิตาฯ ตํ ปารายนิกพฺราหฺมณานํ มนสา ปุจฺฉิตปญฺหานํ วเสน ภควตา รตนฆเร นิสีทิตฺวา สมฺมสิตปฏฺฐานมหาปกรณวเสน จ คเหตพฺพ’’นฺติ วทนฺติฯ วิภตฺติยนฺตํ อตฺถสฺส ญาปนโต **ปทํ**ฯ ปชฺชติ อโตฺถ เอเตนาติ หิ ปทํฯ ตํ นามปทํ อาขฺยาตปทํ อุปสคฺคปทํ นิปาตปทนฺติ จตุพฺพิธํฯ ตตฺถ ผโสฺส เวทนา จิตฺตนฺติ เอวมาทิกํ ทพฺพปธานํ **นามปทํ**ฯ นามปเทหิ ทพฺพมาวิภูตรูปํ, กิริยา อนาวิภูตรูปาฯ ผุสติ เวทยติ วิชานาตีติ เอวมาทิกํ กิริยาปธานํ **อาขฺยาตปทํ**ฯ อาขฺยาตปเทหิ กิริยา อาวิภูตรูปา, ทพฺพมนาวิภูตรูปํฯ ยถา ‘‘จิรปฺปวาสิ’’นฺติ เอตฺถ ป-สโทฺท วสนกิริยาย วิโยควิสิฏฺฐตํ ทีเปติ, เอวํ กิริยาวิเสสทีปนโต กิริยาวิเสสาวโพธนิมิตฺตํฯ ป-อิติ เอวมาทิกํ **อุปสคฺคปทํ**ฯ กิริยาย ทพฺพสฺส จ สรูปวิเสสปฺปกาสนเหตุภูตํ เอวนฺติ

เอวมาทิกํ **นิปาตปทํ**ฯ ‘‘เอวํ มนสิ กโรถ, มา เอวํ มนสากตฺถา’’ติอาทีสุ หิ กิริยาวิเสสทีปน โต กิริยาวิเสสสฺส โชตโก เอวํสโทฺท, ‘‘เอวํสีลา เอวํธมฺมา’’ติอาทีสุ ทพฺพวิเสสสฺสฯ สเงฺขป โต วุตฺตํ ปทาภิหิตํ อตฺถํ พฺยเญฺชตีติ **พฺยญฺชนํ,** วากฺยํฯ ‘‘จตฺตาโร อิทฺธิปาทา’’ติ สเงฺขเปน กถิตมตฺถํ ‘‘กตเม จตฺตาโร? อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ ฉนฺทสมาธิปธานสงฺขารสมนฺนาคตํ อิทฺธิปาทํ ภาเวติ, วีริย, จิตฺต, วีมํสสมาธิปธานสงฺขารสมนฺนาคตํ อิทฺธิปาทํ ภาเวตี’’ติอาทินา ปากฏํ ก โรตีติ วากฺยเมว พฺยญฺชนํ, ตํ ปน อตฺถโต ปทสมุทาโยติ ทฏฺฐพฺพํฯ สอาขฺยาตํ สนิปาตํ สการกํ สวิเสสนํ วากฺยนฺติ หิ วทนฺติฯ นนุ จ ปเทนปิ อโตฺถ พฺยญฺชียตีติ ปทมฺปิ พฺยญฺชนนฺติ อาปชฺชตีติ? ตํ นฯ ปทมตฺตสวเนปิ หิ อธิการาทิวเสน ลพฺภมาเนหิ ปทนฺตเรหิ อนุสนฺธานํ กตฺวาว อตฺถสมฺปฏิปตฺติ โหตีติ วากฺยเมว อตฺถํ พฺยญฺชยตีติฯ

ปการโต วากฺยวิภาโค **อาการโร**ฯ ‘‘ตตฺถ กตโม ฉโนฺท? โย ฉโนฺท ฉนฺทิกตา กตฺตุกมฺยตา’’ติ เอวมาทีสุ กถิตเสฺสว วากฺยสฺส อเนกวิเธน วิภาคกรณํ อาการโร นามฯ อาการาภิหิตํ นิพฺพจนํ **นิรุตฺติ**ฯ ‘‘ผโสฺส เวทนา’’ติ เอวมาทีสุ อาการเรน กถิตํ ‘‘ผุสตีติ ผโสฺส, เวทยตีติ เวทนา’’ติ นีหริตฺวา วิตฺถารวจนํ นิรุตฺติ นามฯ ‘‘นิพฺพานํ มคฺคติ, นิพฺพานตฺถิเกหิ วา มคฺคียติ, กิเลเส วา มาเรโนฺต คจฺฉตีติ มโคฺค’’ติอาทินา นิพฺพจนวิตฺถาโร นิรวเสสเทสนตฺตา **นิเทฺทโส**ฯ อถ วา เวทยตีติ เวทนาติ นิพฺพจนลทฺธปเทสุ สุขทุกฺขอทุกฺขมสุขาสุ สุขยตีติ สุขา, ทุกฺขยตีติ ทุกฺขา, เนว ทุกฺขยติ น สุขยตีติ อทุกฺขมสุขาติ อตฺถวิตฺถาโร นิรวเสเสน กถิตตฺตา **นิเทฺทโส** นามฯ เอเตสํ อกฺขราทีนํ พฺยญฺชนปทานํ สมฺปตฺติยา สมฺปนฺนตาย **สพฺยญฺชนํ**ฯ

เอวํ ปนสฺส อตฺถปทสมาโยโค พฺยญฺชนปทสมฺปตฺติ จ เวทิตพฺพาฯ ตตฺถ ภควา อกฺขเรหิ สงฺกาเสติ, ปเทหิ ปกาเสติ, พฺยญฺชเนหิ วิวรติ, อาการเรหิ วิภชติ, นิรุตฺตีหิ อุตฺตานิํ กโรติ, นิเทฺทเสหิ ปญฺญเปติฯ ตถา หิ ปทาวยวคฺคหณมุเขน ปทคฺคหณํ, คหิเตน จ ปเทน ปทตฺถาว โพโธ คหิตปุพฺพสเงฺกตสฺส โหตีติ ภควา อกฺขเรหิ สงฺกาเสติฯ ยสฺมา ปน อกฺขเรหิ สํขิเตฺตน ทีปียมาโน อโตฺถ ปทปริโยสาเน วากฺยสฺส อปริโยสิตตฺตา ปเทน ปฐมํ ปกาสิโต ทีปิโต โหติ, ตสฺมา ปเทหิ ปกาเสติฯ วากฺยปริโยสาเน ปน โส อโตฺถ วิวริโต วิวโฏ กโต โหตีติ พฺยญฺชเนหิ วิวรติฯ ยสฺมา จ ปการเรหิ วากฺยเภเท กเต ตทโตฺถ วิภโตฺต นาม โหติ, ตสฺมา อาการเรหิ วิภชติฯ ตถา วากฺยาวยวานํ ปเจฺจกํ นิพฺพจนวิภาเค กเต โส อโตฺถ ปากโฏ โหตีติ นิรุตฺตีหิ อุตฺตานิํ กโรติฯ กตนิพฺพจเนหิ ปน วากฺยาวยเวหิ วิตฺถารวเสน นิรวเสสโต เทสิเตหิ เวเนยฺยานํ จิตฺตปริโตสนํ พุทฺธินิสานญฺจ กตํ โหตีติ นิเทฺทเสหิ ปญฺญเปติฯ อปิจ ภควา อกฺขเรหิ อุคฺฆเฏตฺวา ปเทหิ วิเนติ อุคฺฆฏิตญฺญุํ, พฺยญฺชเนหิ วิปเญฺจตฺวา อาการเรหิ วิเนติ วิปญฺจิตญฺญุํ, นิรุตฺตีหิ เนตฺวา นิเทฺทเสหิ วิเนติ เนยฺยํฯ เอวญฺจายํ ธโมฺม อุคฺฆฏิยมาโน อุคฺฆฏิตญฺญุํ วิเนติ, วิปญฺจิยมาโน วิปญฺจิตญฺญุํ, นียมาโน เนยฺยํฯ ตตฺถ อุคฺฆฏนา อาทิ, วิปญฺจนา มเชฺฌ, นยนํ อเนฺตฯ เอวํ ตีสุ กาเลสุ ติธา เทสิโต โทสตฺตยวิธมโน คุณตฺตยาวโห ติวิธวิเนยฺยวินยโนติ เอวมฺปิ ติวิธกลฺยาโณยํ ธโมฺม อตฺถพฺยญฺชนปาริปูริยา สาโตฺถ สพฺยญฺชโนติ เวทิตโพฺพฯ วุตฺตเญฺหตํ **เนตฺติปกรเณ** (เนตฺติ. ๙) –

> ‘‘ตตฺถ ภควา อกฺขเรหิ สงฺกาเสติ, ปเทหิ ปกาเสติ, พฺยญฺชเนหิ วิวรติ, อาการเรหิ วิภชติ, นิรุตฺตีหิ อุตฺตานิํ กโรติ, นิเทฺทเสหิ ปญฺญเปติฯ ตตฺถ ภควา อกฺขเรหิ จ ปเทหิ จ อุคฺฆเฏติ, พฺยญฺชเนหิ จ อาการเรหิ จ วิปเญฺจติ, นิรุตฺตีหิ จ นิเทฺทเสหิ จ วิตฺถาเรติฯ ตตฺถ อุคฺฆฏนา อาทิ, วิปญฺจนา มเชฺฌ, วิตฺถารนา ปริโยสานํฯ โสยํ ธมฺมวินโย อุคฺฆฏิยโนฺต อุคฺฆฏิตญฺญุํ ปุคฺคลํ วิเนติ, เตน นํ อาหุ อาทิกลฺยาโณติฯ วิปญฺจิยโนฺต

วิปญฺจิตญฺญุ ปุคฺคลํ วิเนติ, เตน นํ อาหุ มชฺฌกลฺยาโณติฯ วิตฺถาริยโนฺต เนยฺยํ ปุคฺคลํ วิเนติ, เตน นํ อาหุ ปริโยสานกลฺยาโณตี''ติฯ

อตฺถคมฺภีรตาติอาทีสุ **อโตฺถ** นาม ตนฺติอโตฺถฯ **ธโมฺม** ตนฺติฯ **ปฏิเวโธ** ตนฺติยา ตนฺติอตฺถสฺส จ ยถาภูตาวโพโธฯ **เทสนา** นาม มนสา ววตฺถาปิตาย ตนฺติยา เทสนาฯ เต ปเนเต อตฺถาทโย ยสฺมา สสาทีหิ วิย มหาสมุโทฺท มนฺทพุทฺธีหิ ทุโกฺขคาหา อลพฺภเนยฺยปติฏฺฐา จ, ตสฺมา **คมฺภีรา**ฯ อถ วา **อโตฺถ** นาม เหตุผลํฯ **ธโมฺม** เหตุฯ **เทสนา** ปญฺญตฺติ, ยถาธมฺมํ ธมฺมาภิลาโปฯ อนุโลมปฏิโลมสเงฺขปวิตฺถาราทิวเสน วา กถนํฯ **ปฏิเวโธ** อภิสมโย, อตฺถานุรูปํ ธเมฺมสุ, ธมฺมานุรูปํ อเตฺถสุ, ปญฺญตฺติปถานุรูปํ ปญฺญตฺตีสุ อวโพโธฯ เตสํ เตสํ วา ธมฺมานํ ปฏิวิชฺฌิตโพฺพ ลกฺขณสงฺขาโต อวิปรีตสภาโวฯ เตปิ เจเต อตฺถาทโย ยสฺมา อนุปจิตกุสลสมฺภาเรหิ ทุปฺปเญฺญหิ สสาทีหิ วิย มหาสมุโทฺท ทุโกฺขคาหา อลพฺภเนยฺยปติฏฺฐา จ, ตสฺมา **คมฺภีรา**ฯ เตสุ ปฏิเวธสฺสปิ อตฺถสนฺนิสฺสิตตฺตา วุตฺตํ **''อตฺถคมฺภีรตาปฏิเวธคมฺภีรตาหิ สาตฺถ**''นฺติ อตฺถคุณทีปนโตฯ ตาสํ ธมฺมเทสนานํ พฺยญฺชนสนฺนิสฺสิตตฺตา วุตฺตํ **''ธมฺมคมฺภีรตาเทสนาคมฺภีรตาหิ สพฺยญฺชน**''นฺติ ตาสํ พฺยญฺชนสมฺปตฺติทีปนโตฯ อเตฺถสุ ปเภทคตํ ญาณํ อตฺถปฏิสมฺภิทา, อตฺถธมฺมนิรุตฺติปฏิสมฺภิทาสุ ปเภทคตํ ญาณํ ปฏิภานปฏิสมฺภิทาติ อิมิสฺสาปิ ปฏิสมฺภิทาย อตฺถวิสยตฺตา อาห **''อตฺถปฏิภานปฏิสมฺภิทาวิสยโต สาตฺถ**''นฺติ อตฺถสมฺปตฺติยา อสติ ตทภาวโตฯ **ธโมฺม**ติ ตนฺติฯ **นิรุตฺตี**ติ ตนฺติปทานํ นิทฺธาเรตฺวา วจนํฯ ตตฺถ ปเภทคตานิ ญาณานิ ธมฺมนิรุตฺติปฏิสมฺภิทาติ อาห **''ธมฺมนิรุตฺติปฏิสมฺภิทาวิสยโต สพฺยญฺชน**''นฺติ อสติ พฺยญฺชนสมฺปตฺติยา ตทภาวโตฯ

ปริกฺขกชนปฺปสาทกนฺตีติ เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท เหตุอโตฺถฯ ยสฺมา ปริกฺขกชนานํ กิํกุสลคเวสีนํ ปสาทาวหํ, ตสฺมา **สาตฺถํ**ฯ อตฺถสมฺปนฺนนฺติ ผเลน เหตุโน อนุมานํ นทีปูเรน วิย อุปริวุฏฺฐิปวตฺติยาฯ สาตฺถกตา ปนสฺส **ปณฺฑิตเวทนียตาย,** สา ปรมคมฺภีรสณฺหสุขุมภาวโต เวทิตพฺพาฯ วุตฺตเญฺหตํ ''คมฺภีโร ทุทฺทโส''ติอาทิฯ **โลกิยชนปฺปสาทกนฺติ สพฺยญฺชน**นฺติ ยสฺมา โลกิยชนสฺส ปสาทาวหํ, ตสฺมา **สพฺยญฺชนํ**ฯ โลกิยชโน หิ พฺยญฺชนสมฺปตฺติยา ตุสฺสติฯ อิธาปิ ผเลน เหตุโน อนุมานํฯ สพฺยญฺชนตา ปนสฺส **สเทฺธยฺยตาย,** สา อาทิกลฺยาณาทิภาวโต เวทิตพฺพาฯ อถ วา **ปณฺฑิตเวทนียโต สาตฺถ**นฺติ ปญฺญาปทฏฺฐานตาย อตฺถสมฺปนฺนตํ อาห, ตโต **ปริกฺขกชนปฺปสาทกํ สเทฺธยฺยโต สพฺยญฺชน**นฺติ สทฺธาปทฏฺฐานตาย พฺยญฺชนสมฺปนฺนตํ, ตโต โลกิยชนปฺปสาทตนฺติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **คมฺภีราธิปฺปายโต สาตฺถ**นฺติ อธิปฺปายโต อคาธาปารตาย อตฺถสมฺปนฺนํ อญฺญถา ตทภาวโตฯ **อุตฺตานปทโต สพฺยญฺชน**นฺติ สุโพธสทฺทกตาย พฺยญฺชนสมฺปนฺนํ ปรมคมฺภีรสฺสปิ อตฺถสฺส วิเนยฺยานํ สุวิเญฺญยฺยภาวาปาทนโตฯ สโพฺพเปส อตฺถสมฺปตฺติยา สาตฺถํ, พฺยญฺชนสมฺปตฺติยา สพฺยญฺชนนฺติ สพฺพปฐมํ วุตฺตเสฺสว อตฺถทฺวยสฺส ปปโญฺจติ ทฏฺฐโพฺพฯ ตถา เจว ตตฺถ ตตฺถ สํวณฺณิตํฯ ตถา เหตฺถ วิกปฺปสฺส สมุจฺจยสฺส วา อคฺคหณํฯ **อุปเนตพฺพสฺส อภาวโต**ติ ปกฺขิปิตพฺพสฺส โวทานตฺถสฺส อวุตฺตสฺส อภาวโตฯ **เกวล**สโทฺท สกลาธิวจนนฺติ อาห **''สกลปริปุณฺณภาเวนา''**ติ , สพฺพภาเคหิ ปริปุณฺณตายาติ อโตฺถฯ **อปเนตพฺพสฺสา**ติ สํกิเลสธมฺมสฺสฯ

พฺรหฺมจริยํ ปกาเสตีติ เอตฺถ ปน อยํ **พฺรหฺมจริย**-สโทฺท ทาเน เวยฺยาวเจฺจ ปญฺจสิกฺขาปทสีเล อปฺปมญฺญาสุ เมถุนวิรติยํ สทารสโนฺตเส วีริเย อุโปสถเงฺคสุ อริยมเคฺค สาสเนติ อิเมสุ อเตฺถสุ ทิสฺสติฯ

‘‘กึ เต วตํ กึ ปน พฺรหฺมจริยํ,
กิสฺส สุจิณฺณสฺส อยํ วิปาโก;
อิทฺธี ชุตี พลวีริยูปปตฺติ,
อิทญฺจ เต นาคมหาวิมานํฯ

‘‘อหญฺจ ภริยา จ มนุสฺสโลเก,
สทฺธา อุโภ ทานปตี อหุมฺหา;
โอปานภูตํ เม ฆรํ ตทาสิ,
สนฺตปฺปิตา สมณพฺราหฺมณา จฯ

‘‘ตํ เม วตํ ตํ ปน พฺรหฺมจริยํ,
ตสฺส สุจิณฺณสฺส อยํ วิปาโก;
อิทฺธี ชุตี พลวีริยูปปตฺติ,
อิทญฺจ เม ธีร มหาวิมาน’’นฺติฯ –

อิมสฺมิญฺหิ **ปุณฺณกชาตเก** (ชา. ๒.๒๒.๑๕๙๒-๑๕๙๓, ๑๕๙๕) ทานํ ‘‘พฺรหฺมจริย’’นฺติ วุตฺตํฯ

‘‘เกน ปาณิ กามทโท, เกน ปาณิ มธุสฺสโว;
เกน เต พฺรหฺมจริเยน, ปุญฺญํ ปาณิมฺหิ อิชฺฌติฯ

‘‘เตน ปาณิ กามทโท, เตน ปาณิ มธุสฺสโว;
เตน เม พฺรหฺมจริเยน, ปุญฺญํ ปาณิมฺหิ อิชฺฌตี’’ติฯ –

อิมสฺมึ **องฺกุรเปตวตฺถุมฺหิ** (เป. ว. ๒๗๕, ๒๗๗) เวยฺยาวจฺจํ ‘‘พฺรหฺมจริย’’นฺติ วุตฺตํฯ ‘‘เอวํ โข ตํ ภิกฺขเว ติตฺติริยํ นาม พฺรหฺมจริยํ อโหสี’’ติ (จูฬว. ๓๑๑) อิมสฺมึ **ติตฺติรชาตเก** ปญฺจสิกฺขาปทสีลํ ‘‘พฺรหฺมจริย’’นฺติ วุตฺตํฯ ‘‘ตํ โข ปน เม ปญฺจสิข พฺรหฺมจริยํ เนว นิพฺพิทาย น วิราคาย น นิโรธาย ยาวเทว พฺรหฺมโลกูปปตฺติยา’’ติ อิมสฺมึ **มหาโควินฺทสุตฺเต** (ที. นิ. ๒.๓๒๙) จตโสฺส อปฺปมญฺญาโย ‘‘พฺรหฺมจริย’’นฺติ วุตฺตาฯ ‘‘ปเร อพฺรหฺมจารี ภวิสฺสนฺติ, มยเมตฺถ พฺรหฺมจารี ภวิสฺสามา’’ติ อิมสฺมึ **สเลฺลขสุตฺเต** (ม. นิ. ๑.๘๓) เมถุนวิรติ ‘‘พฺรหฺมจริย’’นฺติ วุตฺตาฯ

‘‘มยญฺจ ภริยา นาติกฺกมาม,
อเมฺห จ ภริยา นาติกฺกมนฺติ;
อญฺญตฺร ตาหิ พฺรหฺมจริยํ จราม,
ตสฺมา หิ อมฺหํ ทหรา น มียเร’’ติฯ –

มหาธมฺมปาลชาตเก (ชา. ๑.๑๐.๙๗) สทารสโนฺตโส ‘‘พฺรหฺมจริย’’นฺติ วุโตฺตฯ ‘‘อภิชานามิ โข ปนาหํ, สาริปุตฺต, จตุรงฺคสมนฺนาคตํ พฺรหฺมจริยํ จริตา, ตปสฺสี สุทํ โหมี’’ติ **โลมหํสนสุตฺเต** (ม. นิ. ๑.๑๕๕) วีริยํ ‘‘พฺรหฺมจริย’’นฺติ วุตฺตํฯ

‘‘หีเนน พฺรหฺมจริเยน, ขตฺติเย อุปปชฺชติ;
มชฺฌิเมน จ เทวตฺตํ, อุตฺตเมน วิสุชฺฌตี’’ติฯ –

เอวํ (ชา. ๒.๒๒.๔๒๙) **นิมิชาตเก** อตฺตทมนวเสน กโต อฏฺฐงฺคิโก อุโปสโถ ‘‘พฺรหฺม จริย’’นฺติ วุโตฺตฯ ‘‘อิทํ โข ปน เม, ปญฺจสิข, พฺรหฺมจริยํ เอกนฺตนิพฺพิทาย วิราคาย…เป…. อยเมว อริโย อฏฺฐงฺคิโก มโคฺค’’ติ **มหาโควินฺทสุตฺตสฺมิํ**เยว (ที. นิ. ๒.๓๒๙) อริยมโคฺค ‘‘พฺรหฺมจริย’’นฺติ วุโตฺตฯ ‘‘ตยิทํ พฺรหฺมจริยํ อิทฺธเญฺจว ผีตญฺจ วิตฺถาริกํ พาหุชญฺญํ ปุถุภูตํ ยาวเทว มนุเสฺสหิ สุปฺปกาสิต’’นฺติ **ปาสาทิกสุเตฺต** (ที. นิ. ๓.๑๗๔) สิกฺขตฺตยสงฺคหํ สกล สาสนํ ‘‘พฺรหฺมจริย’’นฺติ วุตฺตํฯ อิมสฺมิมฺปิ ฐาเน อิทเมว ‘‘พฺรหฺมจริย’’นฺติ อธิเปฺปตนฺติ อาห **‘‘สิกฺขตฺตยปริคฺคหิตตฺตา’’**ติอาทิฯ **เสเฏฺฐหี**ติ พุทฺธาทีหิ เสเฏฺฐหิฯ เสฎฺฐเฎฺฐน พฺรหฺมภูตํ วา จริยํ **พฺรหฺมจริยํ**ฯ

สนิทานนฺติ เหฎฺฐา วุตฺตลกฺขเณน นิทาเนน สนิทานํฯ **สอุปฺปตฺติกนฺ**ติ สอฎฺฐุปฺปตฺติกํฯ **เวเนยฺยานํ อนุรูปโต**ติ เวเนยฺยานํ จริยาทิอนุรูปโตฯ **อตฺถสฺสา**ติ เทสิยมานสฺส สีลาทิอตฺถสฺสฯ **เหตุทาหรณยุตฺตโต**ติ ‘‘ตํ กิสฺส เหตุ เสยฺยถาปิ, ภิกฺขเว’’ติ จ อาทินา ตตฺถ ตตฺถ เหตุปมคฺคหเณน เหตุทาหรเณหิ ยุตฺตโตฯ **สทฺธาปฎิลาเภนา**ติ ‘‘เต ตํ ธมฺมํ สุตฺวา ตถาคเต สทฺธํ ปฎิลภนฺตี’’ติอาทินา วุตฺตสทฺธาปฎิลาเภนฯ **ปฎิปตฺติยา**ติ สีลวิสุทฺธิยาทิสมฺมาปฎิปตฺติยา, ปฎิปตฺตินิมิตฺตนฺติ อโตฺถฯ **อธิคมพฺยตฺติโต**ติ สจฺจปฺปฎิเวเธน อธิคมเวยฺยตฺติยสพฺภาวโต สาตฺถํ กปิลมตาทิ วิย ตุจฺฉํ นิรตฺถกํ อหุตฺวา อตฺถสมฺปนฺนนฺติ กตฺวาฯ **ปริยตฺติยา**ติ ปริยตฺติธมฺมปริจเยนฯ **อาคมพฺยตฺติโต**ติ ทุรกฺขาตธเมฺมสุ ปริจยํ กโรนฺตสฺส วิย สโมฺมหํ อชเนตฺวา พาหุสจฺจเวยฺยตฺติยสพฺภาวโต **สพฺยญฺชนํ**ฯ พฺยญฺชนสมฺปตฺติยา หิ สติ อาคมพฺยตฺตีติฯ **สีลาทิปญฺจธมฺมกฺขนฺธยุตฺตโต**ติ สีลาทีหิ ปญฺจหิ ธมฺมโกฎฺฐาเสหิ อวิรหิตตฺตาฯ **เกวลปริปุณฺณนฺ**ติ อนวเสเสน สมนฺตโต ปุณฺณํ ปูริตํฯ **นิรุปกฺกิเลสโต**ติ ทิฎฺฐิมานาทิอุปกฺกิเลสาภาวโตฯ **นิตฺถรณตฺถายา**ติ วฎฺฎทุกฺขโต นิสฺสรณายฯ **โลกามิสนิรเปกฺขโต**ติ กถญฺจิปิ ตณฺหาสนฺนิสฺสยสฺส อนิสฺสยโต **ปริสุทฺธํ**ฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – โย ‘‘อิมํ ธมฺมเทสนํ นิสฺสาย ลาภํ วา สกฺการํ วา ลภิสฺสามี’’ติ เทเสติ, ตสฺส อปริสุทฺธา เทสนา โหติฯ ภควา ปน โลกามิสนิรเปโกฺข หิตผรเณน เมตฺตาภาวนาย มุทุหทโย อุลฺลุมฺปนสภาวสณฺฐิเตน จิเตฺตน เทเสติ, ตสฺมา ตสฺส เทสนา ปริสุทฺธาติฯ

สาธูติ อยํ สโทฺท ‘‘สาธุ เม ภเนฺต ภควา สํขิเตฺตน ธมฺมํ เทเสตู’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๔.๙๕) อายาจเน ทิสฺสติฯ ‘‘สาธุ ภเนฺตติ โข โส ภิกฺขุ ภควโต ภาสิตํ อภินนฺทิตฺวา อนุโมทิตฺวา’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๓.๘๖) สมฺปฎิจฺฉเนฯ ‘‘สาธุ สาธุ สาริปุตฺตา’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๓.๓๔๙) สมฺปหํสเนฯ ‘‘เตน หิ พฺราหฺมณ สาธุกํ สุโณหี’’ติอาทีสุ (ม. นิ. ๕.๑๙๒) ทฬฺหีกเมฺม อาณตฺติยญฺจ ทิสฺสติฯ

> ‘‘สาธุ ธมฺมรุจิ ราชา, สาธุ ปญฺญาณวา นโร;
> สาธุ มิตฺตานมทฺทุโพฺภ, ปาปสฺสากรณํ สุข’’นฺติฯ –

อาทีสุ (ชา. ๒.๑๘.๑๐๑) สุนฺทเรฯ อิธาปิ สุนฺทเรเยว ทฎฺฐโพฺพติ อาห **‘‘สาธุ โข ปนาติ สุนฺทรํ โข ปนา’’**ติฯ ตตฺถ **สุนฺทรนฺ**ติ ภทฺทกํฯ ภทฺทกตา จ ปสฺสนฺตสฺส หิตสุขาวหภาเวนาติ อาห **‘‘อตฺถาวหํ สุขาวห’’**นฺติฯ ตตฺถ **อตฺถาวหนฺ**ติ ทิฎฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกปรมตฺถสญฺญิตหิตาวหํฯ **สุขาวหนฺ**ติ ยถาวุตฺตติวิธสุขาวหํฯ **ตถารูปานนฺ**ติ ตาทิสานํ ฯ ยาทิเสหิ ปน คุเณหิ ภควา สมนฺนาคโต, เตหิ จตุปฺปมาณิกสฺส โลกสฺส สพฺพกาเลปิ อจฺจนฺตาย ปสาทนีโย เตสํ ยถาภูตสภาวตฺตาติ ทเสฺสโนฺต **‘‘ยถารูโป’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **ยถาภุจฺจ…เป…. อรหตนฺ**ติ อิมินา ธมฺมปฺปมาณานํ ลูขปฺปมาณานญฺจ สตฺตานํ ภควโต ปสาทาวหตํ ทเสฺสติ, ตํทสฺสเนน

จ อิตเรสมฺปิ รูปปฺปมาณโฆสปฺปมาณานํ ปสาทาวหตา ทสฺสิตา โหตีติ ทฏฺฐพฺพํ ตทวินาภาวโตฯ พฺรหฺมจริยํ ปกาเสตีติ กิตฺติสทฺโท อพฺภุคฺคโตติ เอวเมตฺถ สมฺพนฺธติ อาห **“ทสฺสนมตฺตมฺปิ สาธุ โหตีติ เอวมชฺฌาสยํ กตฺวา”**ติอาทิฯ ตตฺถ **ทสฺสนมตฺตมฺปิ สาธุ โหตี**ติ เอตฺถ **โกสิยสกุณวตฺถุ** กเถตพฺพํฯ

๒. เยน วา การเณนาติ เหตุมฺหิ อิทํ กรณวจนํฯ เหตุอโตฺถ หิ กิริยาการณํ, น กรณํ วิย กิริยโตฺถ, ตสฺมา นานปฺปการคุณวิเสสาธิคมตฺถา อิธ อุปสงฺกมนกิริยาติ ‘‘อเนฺนน วสตี’’ติอาทีสุ วิย เหตุอตฺถเมเวตํ กรณวจนํ ยุตฺตํ, น กรณตฺถํ ตสฺส อยุชฺชมานตฺตาติ วุตฺตํ ‘‘เยน วา การเณนา’’ติฯ อวิภาคโต หิ สตตปฺปวตฺตนิรติสยสาทุวิปุลามตรสสทฺธมฺมผลตายสฺส สาทุผลนิจฺจผลิตมหารุเกฺขน ภควา อุปมิโตฯ สาทุผลูปโภคาธิปฺปายคฺคหเณเนว หิ มหารุกฺขสฺส สาทุผลตา คหิตาติฯ **อุปสงฺกมี**ติ อุปสงฺกมโนฺตฯ สมฺปตฺตกามตาย หิ กิญฺจิ ฐานํ คจฺฉโนฺต ตํตํปเทสาติกฺกมเนน อุปสงฺกมิ อุปสงฺกมโนฺตติ วตฺตพฺพตํ ลภติฯ เตนาห **“คโตติ วุตฺตํ โหตี”**ติ, อุปคโตติ อโตฺถฯ **อุปสงฺกมิตฺวา**ติ ปุพฺพกาลกิริยานิเทฺทโสติ อาห **“อุปสงฺกมนปริโยสานทีปน”**นฺติฯ **ตโต**ติ ยํ ฐานํ ปโตฺต อุปสงฺกมีติ วุโตฺต, ตโต อุปคตฏฺฐานโตฯ **อาสนฺนตรํ ฐาน**นฺติ ปญฺหํ วา ปุจฺฉิตุํ ธมฺมํ วา โสตุํ สกฺกุเณยฺยฏฺฐานํฯ

ยถา ขมนียาทีนิ ปุจฺฉโนฺตติ ยถา ภควา ‘‘กจฺจิ เต พฺราหฺมณ ขมนียํ, กจฺจิ ยาปนีย’’นฺติอาทินา ขมนียาทีนิ ปุจฺฉโนฺต เตน พฺราหฺมเณน สทฺธึ สมปฺปวตฺตโมโท อโหสิฯ ปุพฺพภาสิตาย ตทนุกรเณน เอวํ โสปิ พฺราหฺมโณ ภควตา สทฺธึ สมปฺปวตฺตโมโท อโหสีติ โยชนาฯ ตํ ปน สมปฺปวตฺตโมทตํ อุปมาย ทเสฺสตุํ **“สีโตทกํ วิยา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สโมฺมทิต**นฺติ สํสนฺทิตํฯ **เอกีภาว**นฺติ สโมฺมทนกิริยาย สมานตํ เอกรูปตํฯ **ขมนีย**นฺติ ‘‘อิทํ จตุจกฺกํ นวทฺวารํ สรีรยนฺตํ ทุกฺขพหุลตาย สภาวโต ทุสฺสหํ, กจฺจิ ขมิตุํ สกฺกุเณยฺย’’นฺติ ปุจฺฉติฯ **ยาปนีย**นฺติ ปจฺจยายตฺตวุตฺติกํ จิรปฺปพนฺธสงฺขาตาย ยาปนาย กจฺจิ ยาเปตุํ สกฺกุเณยฺยํฯ สีสโรคาทิอาพาธาภาเวน **กจฺจิ อปฺปาพาธํ**ฯ ทุกฺขชีวิกาภาเวน **กจฺจิ อปฺปาตงฺกํ**ฯ ตํตํกิจฺจกรเณ อุฏฺฐานสุขตาย **กจฺจิ ลหุฏฺฐานํ**ฯ ตทนุรูปพลโยคโต **กจฺจิ พลํ**ฯ สุขวิหารสมฺภเวน **กจฺจิ ผาสุวิหาโร** อตฺถีติ ตตฺถ ตตฺถ กจฺจิสทฺทํ โยเชตฺวา อโตฺถ เวทิตโพฺพ ฯ พลปฺปตฺตา ปีติ **ปีติ**เยวฯ ตรุณปีติ **ปาโมชฺชํ**ฯ สโมฺมทํ ชเนติ กโรตีติ สโมฺมทนิกํ, ตเทว สโมฺมทนียนฺติ อาห **“สโมฺมทชนนโต”**ติฯ สโมฺมทิตพฺพโต สโมฺมทนียนฺติ อิทํ ปน อตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“สโมฺมทิตุํ ยุตฺตภาวโต”**ติ อาหฯ **สริตพฺพภาวโต**ติ อนุสฺสริตพฺพภาวโตฯ ‘‘สรณีย’’นฺติ วตฺตเพฺพ ทีฆํ กตฺวา **“สารณีย”**นฺติ วุตฺตํฯ **สุยฺยมานสุขโต**ติ อาปาถมธุรตมาหฯ **อนุสฺสริยมานสุขโต**ติ วิมทฺทรมณียตํฯ **พฺยญฺชนปริสุทฺธตายา**ติ สภาวนิรุตฺติภาเวน ตสฺสา กถาย วจนจาตุริยมาหฯ **อตฺถปริสุทฺธตายา**ติ อตฺถสฺส นิรุปกฺกิเลสตํฯ **อเนเกหิ ปริยาเยหี**ติ อเนเกหิ การเณหิฯ

อติทูรอจฺจาสนฺนปฏิเกฺขเปน นาติทูรนาจฺจาสนฺนํ นาม คหิตํ, ตํ ปน อวกํสโต อุภินฺนํ ปสาริตหตฺถาสงฺฆฏฺฏเนน ทฏฺฐพฺพํฯ **คีวํ ปสาเรตฺวา**ติ คีวํ ปริวตฺตนวเสน ปสาเรตฺวาฯ **เม**ติ กตฺตุอเตฺถ สามิวจนนฺติ อาห **“มยา สุต”**นฺติฯ **ชาติพฺราหฺมเณ**ติ ชาติยา พฺราหฺมเณ, น พาหิตปาปตายาติ วุตฺตํ โหติฯ **ขณฺฑิจฺจาทิภาวํ อาปาทิเต**ติ ขณฺฑิตทนฺตปลิตเกสาทิภาวํ สมฺปาปิเตฯ **วุฑฺฒิมริยาทปฺปเตฺต**ติ วุฑฺฒิปริเจฺฉทํ สมฺปเตฺต, วุฑฺฒิปริยนฺตปฺปเตฺตติ วุตฺตํ โหติฯ **ชาติมหลฺลกตายา**ติ อุปฺปตฺติยา มหลฺลกภาเวนฯ มหตฺตํ ลาติ คณฺหาตีติ มหลฺลโก, ชาติยา มหลฺลโก, น วิภวาทินาติ ชาติมหลฺลโกฯ **อทฺธาน**นฺติ ทีฆกาลํฯ กิตฺตโก ปน โสติ อาห **“เทฺว ตโย ราชปริวเฏฺฏ”**ติ, ทฺวินฺนํ ติณฺณํ ราชูนํ รชฺชปสาสนปฏิปาฏิโยติ อโตฺถฯ

‘‘อทฺธคเต’’ติ วตฺวา กถํ วโยคหณํ โอสานวยาเปกฺขนฺติ อาห **“ปจฺฉิมวยํ อนุปฺปตฺโต”**ติฯ **ปจฺฉิโม ตติยภาโค**ติ สตฺตสฏฺฐิโต ปฏฺฐาย ปจฺฉิมวโย โกฏฺฐาโสฯ

ทุติเย อตฺถวิกปฺเป **ชิณฺณ**ติ นายํ ชิณฺณตา วโยมตฺเตน, อถ โข กุลปริวฏฺฏเน ปุราณ ตายาติ อาห **“ชิณฺณติ โปราเณ”**ติอาทิฯ เตน เตสํ พฺราหฺมณานํ กุลวเสน อุทิโตทิตภาว มาหฯ ‘‘วโยอนุปฺปตฺโต’’ติ อิมินา ชาติวุฑฺฒิยา วกฺขมานตฺตา คุณวุฑฺฒิยา ตโต สาติสยตฺตา จ **“วุฑฺฒติ สีลาจาราทิคุณวุฑฺฒิยุตฺตา”**ติ อาหฯ ตถา ชาติมหลฺลกตายปิ เตเนว วกฺขมา นตฺตา **มหลฺลเก**ติ ปเทน วิภวมหตฺตตา โยชิตาฯ **มคฺคปฏิปนฺน**ติ พฺราหฺมณานํ ปฏิปตฺติวิธึ อุปคเต ตํ อโวกฺกมฺม จรณโตฯ **อนฺติมวย**นฺติ ปจฺฉิมวยํฯ

ปจฺจุฏฺฐานํ นาม อาสนา วุฏฺฐานนฺติ อาห **“นาสนา วุฏฺฐหตี”**ติ, นิสินฺนาสนโต น วุฏฺฐา ตีติ อตฺโถฯ เอตฺถ จ ชิณฺณ…เป.… วโยอนุปฺปตฺตติ อุปโยควจนํ อาสนา วุฏฺฐานกิริยาเปกฺ ขํ น โหติ, ตสฺมา ชิณฺณ…เป.… วโยอนุปฺปตฺเต ทิสฺวาติ อชฺฌาหารํ กตฺวา อตฺโถ เวทิต พฺพฯ อถ วา ปจฺจุคฺคมนกิริยาเปกฺขํ อุปโยควจนํ, ตสฺมา **น ปจฺจุเฏฺฐตี**ติ อุฏฺฐาย ปจฺจุคฺคมนํ น กโรตีติ อตฺโถ เวทิตพฺพฯ ปจฺจุคฺคมนมฺปิ หิ ปจฺจุฏฺฐานนฺติ วุจฺจติฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘อาจริยํ ปน ทูรโตว ทิสฺวา ปจฺจุฏฺฐาย ปจฺจุคฺคมนกรณํ ปจฺจุฏฺฐานํ นามา’’ติฯ นาสนา วุฏฺฐาตีติ อิมินา ปน ปจฺจุคฺคมนาภาวสฺส อุปลกฺขณมตฺตํ ทสฺสิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **วิภาวเน นาม อเตฺถ**ติ ปกติ วิภาวนสงฺขาเต อเตฺถ, **น อภิวาเทติ วา**ติ น อภิวาเทตพฺพนฺติ สลฺลเกฺขตีติ วุตฺตํ โหติฯ

ตํ อญฺญาณนฺติ ‘‘อยํ มม อภิวาทนาทีนิ กาตุํ อรหรูโป น โหตี’’ติ อชานนวเสน ปวตฺตํ อญฺญาณํฯ **โอโลเกนฺโต**ติ ‘‘ทุกฺขํ โข อคารโว วิหรติ อปฺปติสฺโส, กึ นุ โข อหํ สมณํ วา พฺ ราหฺมณํ วา สกฺกเรยฺยํ, ครุํ กเรยฺย’’นฺติอาทิสุตฺตวเสน (อ. นิ. ๔.๒๑) ญาณจกฺขุนา โอโลเก นฺโตฯ **นิปจฺจการารห**นฺติ ปณิปาตารหํฯ **สมฺปติชาโต**ติ มุหุตฺตชาโต, ชาตสมนนฺตรเมวาติ วุตฺตํ โหติฯ อุตฺตเรน มุโขติ **อุตฺตราภิมุโข,** อุตฺตรทิสาภิมุโขติ วุตฺตํ โหติฯ **สตฺตปทวีติหา เรน คนฺตฺวา สกลํ ทสสหสฺสิโลกธาตุํ โอโลเกสิ**นฺติ อิทํ ‘‘ธมฺมตา เอสา, ภิกฺขเว, สมฺปติ ชาโต โพธิสโตฺต สเมหิ ปาเทหิ ปติฏฺฐหิตฺวา อุตฺตราภิมุโข สตฺตปทวีติหาเรน คจฺฉติ, เส ตมฺหิ ฉเตฺต อนุธาริยมาเน สพฺพา ทิสา วิโลเกติ, อาสภิญฺจ วาจํ ภาสตี’’ติ เอวํ ปาฬิยํ (ที. นิ. ๒.๓๑) สตฺตปทวีติหารูปริฏฺฐิตสฺส วิย สพฺพทิสานุวิโลกนสฺส กถิตตฺตา วุตฺตํ, น ปเนตํ เอวํ ทฏฺฐพฺพํ, สตฺตปทวีติหารโต ปเคว ทิสาวิโลกนสฺส กตตฺตาฯ มหาสโตฺต หิ มนุสฺสานํ หตฺถ โต มุจฺจิตฺวา ปุรตฺถิมทิสํ โอโลเกสิ, อเนกานิ จกฺกวาฬสหสฺสานิ เอกงฺคณานิ อเหสุํฯ ตตฺถ เทวมนุสฺสา คนฺธมาลาทีหิ ปูชยมานา ‘‘มหาปุริส อิธ ตุเมฺหหิ สทิโสปิ นตฺถิ, กุโต อุตฺตริต โร’’ติ อาหํสุฯ เอวํ จตโสฺส ทิสา จตโสฺส อนุทิสา เหฏฺฐา อุปรีติ ทสปิ ทิสา อนุวิโลเกตฺวา อตฺตโน สทิสํ อทิสฺวา ‘‘อยํ อุตฺตรา ทิสา’’ติ สตฺตปทวีติหาเรน อคมาสีติ เวทิตโพฺพฯ **โอโล เกสิ**นฺติ มม ปุญฺญานุภาเวน โลกวิวรณปาฏิหาริเย ชาเต ปญฺญายมานํ ทสสหสฺสิโลกธาตุํ มํสจกฺขุนาว โอโลเกสินฺติ อโตฺถฯ

มหาปุริโสติ ชาติโคตฺตกุลปฺปเทสาทิวเสน มหนฺตปุริโสฯ **อโคฺค**ติ คุเณหิ สพฺพปธา โนฯ **เชโฏฺฐ**ติ คุณวเสเนว สเพฺพสํ วุฑฺฒตโม, คุเณหิ มหลฺลกตโมติ วุตฺตํ โหติฯ **เสโฏฺฐ**ติ คุณวเสเนว สเพฺพสํ ปสตฺถตโมฯ อตฺถโต ปน ปจฺฉิมานิ เทฺว ปุริมเสฺสว เววจนานีติ เวทิ ตพฺพํฯ **ตยา**ติ นิสฺสเกฺก กรณวจนํฯ **อุตฺตริตโร**ติ อธิกตโรฯ **ปติมาเนสี**ติ ปูเชสิฯ **อาสภิ**นฺติ อุตฺตมํฯ **มยฺหํ อภิวาทนาทิรโห ปุคฺคโล**ติ มยฺหํ อภิวาทนาทิกิริยาย อรโห อนุจฺฉวิโก ปุคฺคโลฯ นิจฺจสาเปกฺขตาย ปเนตฺถ สมาโส ทฏฺฐโพฺพฯ **ตถาคตา**ติ ตถาคตโต, ตถาคตสฺส

สนฺติกาติ วุตฺตํ โหติฯ **เอวรูป**นฺติ อภิวาทนาทิสภาวํฯ **ปริปากสิถิลพนฺธน**นฺติ ปริปาเกน สิถิลพนฺธนํฯ

๓. ตํ วจนนฺติ ‘‘นาหํ ตํ พฺราหฺมณา’’ติอาทิวจนํฯ ‘‘นาหํ อรสรูโป, มาทิสา วา อรสรูปา’’ติ วุเตฺต พฺราหฺมโณ ถโทฺธ ภเวยฺยฯ เตน วุตฺตํ **‘‘จิตฺตมุทุภาวชนนตฺถ’’**นฺติฯ **อยญฺหิ ปริยายสโทฺท เทสนาวารการเณสุ วตฺตตี**ติ เอตฺถ ปริยาเยติ เทเสตพฺพมตฺถํ อวคเมติ โพเธตีติ **ปริยาโย,** เทสนาฯ ปริยายติ อปราปรํ ปริวเตฺตตีติ **ปริยาโย** , วาโรฯ ปริยายติ อตฺตโน ผลํ ปริคฺคเหตฺวา วตฺตติ, ตสฺส วา การณภาวํ คจฺฉตีติ **ปริยาโย,** การณนฺติ เอวํ ปริยายสทฺทสฺส เทสนาวารการเณสุ ปวตฺติ เวทิตพฺพาฯ **อญฺญาย สณฺฐเหยฺยา**ติ อรหเตฺต ปติฏฺฐเหยฺยฯ **กตโม ปน โส**ติ ปริยาเยปโกฺข ปุลฺลิงฺคนิเทฺทโส, กตโม โส ปริยาโยติ อโตฺถฯ **ชาติวเสนา**ติ ขตฺติยาทิชาติวเสนฯ **อุปฺปตฺติวเสนา**ติ เทเวสุ อุปฺปตฺติวเสนฯ **เสฏฺฐสมฺมตานมฺปี**ติ **อปิ**-สเทฺทน ปเคว อเสฏฺฐสมฺมตานนฺติ ทเสฺสติฯ **อภินนฺทนฺตาน**นฺติ สปฺปีติกตณฺหาวเสน ปโมทมานานํฯ **รชฺชนฺตาน**นฺติ พลวราควเสน รชฺชนฺตานํฯ รูปาทิปริโภเคน อุปฺปนฺนตณฺหายุตฺตโสมนสฺสเวทนา รูปโต นิพฺพตฺติตฺวา หทยตปฺปนโต อมฺพรสาทโย วิย **‘‘รูปรสา’’**ติ วุจฺจนฺติฯ **อาวิญฺฉนฺตี**ติ อากฑฺฒนฺติฯ **วตฺถารมฺมณาทิสามคฺคิย**นฺติ วตฺถุอารมฺมณาทิการณสามคฺคิยํฯ **อนุกฺขิปโนฺต**ติ อตฺตุกฺกํสนวเสน กถิเต พฺราหฺมณสฺส อสปฺปายภาวโต อตฺตานํ อนุกฺขิปโนฺต อนุกฺกํเสโนฺตฯ

เอตสฺมิํ ปนเตฺถ กรเณ สามิวจนนฺติ ‘‘ชหิตา’’ติ เอตสฺมิํ อเตฺถฯ **ตถาคตสฺสา**ติ กรเณ สามิวจนํ, ตถาคเตน ชหิตาติ อโตฺถฯ **มูล**นฺติ ภวมูลํฯ ‘‘ตาลวตฺถุวตฺถุกตา’’ติ วตฺตเพฺพ ‘‘โอฏฺฐมุโข’’ติอาทีสุ วิย มเชฺฌปทโลปํ กตฺวา อการญฺจ ทีฆํ กตฺวา ‘‘ตาลาวตฺถุกตา’’ติ วุตฺตนฺติ อาห **‘‘ตาลวตฺถุ วิย เนสํ วตฺถุ กตนฺติ ตาลาวตฺถุกตา’’**ติฯ ตตฺถ ตาลสฺส วตฺถุ ตาลวตฺถุฯ ยถา อารามสฺส วตฺถุภูตปุโพฺพ ปเทโส อารามสฺส อภาเว ‘‘อารามวตฺถู’’ติ วุจฺจติ, เอวํ ตาลสฺส ปติฏฺฐิโตกาโส สมูลํ อุทฺธริเต ตาเล ปเทสมเตฺต ฐิเต ตาลสฺส วตฺถุภูตปุพฺพตฺตา ‘‘ตาลวตฺถู’’ติ วุจฺจติฯ **เนส**นฺติ รูปรสาทีนํฯ กถํ ปน ตาลวตฺถุ วิย เนสํ วตฺถุ กตนฺติ อาห **‘‘ยถา หี’’**ติอาทิฯ รูปาทิปริโภเคน อุปฺปนฺนตณฺหายุตฺตโสมนสฺสเวทนาสงฺขาตรูปรสาทีนํ จิตฺตสนฺตานสฺส อธิฏฺฐานภาวโต วุตฺตํ **‘‘เตสํ ปุเพฺพ อุปฺปนฺนปุพฺพภาเวน วตฺถุมเตฺต จิตฺตสนฺตาเน กเต’’**ติฯ ตตฺถ **ปุเพฺพ**ติ ปุเร, สราคกาเลติ วุตฺตํ โหติฯ **ตาลาวตฺถุกตาติ วุจฺจนฺตี**ติ ตาลวตฺถุ วิย อตฺตโน วตฺถุสฺส กตตฺตา รูปรสาทโย ‘‘ตาลาวตฺถุกตา’’ติ วุจฺจนฺติฯ เอเตน ปหีนกิเลสานํ ปุน อุปฺปตฺติยา อภาโว ทสฺสิโตฯ

อวิรุฬฺหิธมฺมตฺตาติ อวิรุฬฺหิสภาวตายฯ มตฺถกจฺฉิโนฺน ตาโล ปตฺตผลาทีนํ อวตฺถุภูโต ตาลาวตฺถูติ อาห **‘‘มตฺถกจฺฉินฺนตาโล วิย กตา’’**ติฯ เอเตน ‘‘ตาลาวตฺถุ วิย กตาติ ตาลาวตฺถุกตา’’ติ อยํ วิคฺคโห ทสฺสิโตฯ เอตฺถ ปน อวตฺถุภูโต ตาโล วิย กตาติ อวตฺถุตาลากตาติ วตฺตเพฺพ วิเสสนสฺส ปทสฺส ปรนิปาตํ กตฺวา ‘‘ตาลาวตฺถุกตา’’ติ วุตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ อิมินา ปนเตฺถน อิทํ ทเสฺสติ – รูปรสาทิวจเนน วิปากธมฺมธมฺมา หุตฺวา ปุเพฺพ อุปฺปนฺนา กุสลากุสลธมฺมา คหิตา, เต อุปฺปนฺนาปิ มตฺถกสทิสานํ ตณฺหาวิชฺชานํ มคฺคสเตฺถน ฉินฺนตฺตา อายติํ ตาลปตฺตสทิเส วิปากกฺขเนฺธ นิพฺพเตฺตตุํ อสมตฺถา ชาตา, ตสฺมา ตาลาวตฺถุ วิย กตาติ ตาลาวตฺถุกตา รูปรสาทโยติฯ อิมสฺมิญฺหิ อเตฺถ ‘‘อภินนฺทนฺตาน’’นฺติ อิมินา ปเทน กุสลโสมนสฺสมฺปิ สงฺคหิตนฺติ วทนฺติฯ

อนภาวํกตาติ เอตฺถ **อนุ**-สโทฺท ปจฺฉา-สเทฺทน สมานโตฺถติ อาห **“ยถา เนสํ ปจฺฉา ภาโว น โหตี”**ติอาทิฯ **อนุอภาวํ คตา**ติ ปจฺฉา อนุปฺปตฺติธมฺมตาวเสน อภาวํ คตา วินา สมฺปคตา, ปหีนาติ อโตฺถฯ ‘‘อิมา อนจฺฉริยา คาถาโย ปฏิภํสู’’ติ (มหาว. ๗, ๘) เอตฺถ อนจฺฉริยสทฺทํ อุทาหรณวเสน ทเสฺสโนฺต อาห **“ยถา อนุอจฺฉริยา อนจฺฉริยา”**ติฯ ตตฺถ **อนุอจฺฉริยา**ติ สวนกาเล อุปรูปริ วิมฺหยกราติ อโตฺถฯ

ยญฺจ โข ตฺวํ วเทสิ, โส ปริยาโย น โหตีติ ยํ วนฺทนาทิสามคฺคิรสาภาวสงฺขาตํ การณํ อรสรูปตาย วเทสิ, ตํ การณํ น โหติ, น วิชฺชตีติ อโตฺถฯ นนุ จ พฺราหฺมโณ ยํ วนฺทนาทิสามคฺคิรสาภาวสงฺขาตํ ปริยายํ สนฺธาย ‘‘อรสรูโป ภวํ โคตโม’’ติ อาห, โส ปริยาโย นตฺถีติ วุเตฺต วนฺทนาทีนิ ภควา กโรตีติ อาปชฺชตีติ อิมํ อนิฏฺฐปฺปสงฺคํ ทเสฺสโนฺต อาห **“กสฺมา ปน ภควา เอวมาหา”**ติอาทิฯ

๔. **สพฺพปริยาเยสู**ติ สพฺพวาเรสุฯ **สนฺธาย ภาสิตมตฺถ**นฺติ ยํ สนฺธาย พฺราหฺมโณ ‘‘นิโพฺภโค ภวํ โคตโม’’ติอาทิมาห, ภควา จ ยํ สนฺธาย นิโพฺภคตาทึ อตฺตนิ อนุชานาติ, ตํ สนฺธาย ภาสิตมตฺถํ ฯ **ฉนฺทราคปริโภโค**ติ ฉนฺทราควเสน ปริโภโคฯ **อปรํ ปริยาย**นฺติ อญฺญํ การณํฯ

๕. **กุลสมุทาจารกมฺม**นฺติ กุลาจารสงฺขาตํ กมฺมํ, กุลจาริตฺตนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **อกิริย**นฺติ อกรณภาวํฯ ทุฏฺฐุ จริตํ ทุจฺจริตํ, กายทฺวาเร พาหุลฺลวุตฺติโต กายโต ปวตฺตํ ทุจฺจริตนฺติ **กายทุจฺจริตํ**ฯ ตํ สรูปโต ทเสฺสโนฺต **“ตตฺถ จา”**ติอาทิมาหฯ **ปาณาติปาตอทินฺนาทานมิจฺฉาจารเจตนา เวทิตพฺพา**ติ เอตฺถ (อิติวุ. อฏฺฐ. ๗๔) **ปาโณ**ติ ปรมตฺถโต ชีวิตินฺทฺริยํ, โวหารโต สโตฺตฯ ชีวิตินฺทฺริยเญฺจตฺถ รูปารูปวเสน เวทิตพฺพํฯ รูปชีวิตินฺทฺริเย หิ วิโกปิเต อิตรมฺปิ ตํสมฺพนฺธตาย วินสฺสติฯ **สโตฺต**ติ จ ขนฺธสนฺตาโน คเหตโพฺพฯ ตตฺถ หิ สตฺตปญฺญตฺติฯ สรเสเนว ปตนสภาวสฺส อนฺตรา เอว อตีว ปาตนํ อติปาโต, สณิกํ ปติตุํ อทตฺวา สีฆํ ปาตนนฺติ อโตฺถฯ อติกฺกมฺม วา สตฺถาทีหิ อภิภวิตฺวา ปาตนํ อติปาโต, ปาณสฺส อติปาโต **ปาณาติปาโต,** ปาณวโธ ปาณฆาโตติ วุตฺตํ โหติฯ อตฺถโต ปน ปาเณ ปาณสญฺญิโน ปรสฺส ชีวิตินฺทฺริยุปเจฺฉทกปโยคสมุฏฺฐาปิกา กายวจีทฺวารานมญฺญตรปฺปวตฺตา วธกเจตนาฯ ยาย หิ เจตนาย วตฺตมานสฺส ชีวิตินฺทฺริยสฺส นิสฺสยภูเตสุ มหาภูเตสุ อุปกฺกมกรณเหตุกมหาภูตปจฺจยา อุปฺปชฺชนกมหาภูตา นุปฺปชฺชิสฺสนฺติ, สา ตาทิสปฺปโยคสมุฏฺฐาปิกา เจตนา ปาณาติปาโตฯ ลทฺธุปกฺกมานิ หิ ภูตานิ อิตรภูตานิ วิย น วิสทานีติ สมานชาติยานํ การณานิ น โหนฺติฯ

เอตฺถาห – ขเณ ขเณ นิรุชฺฌนสภาเวสุ สงฺขาเรสุ โก หนฺตา, โก วา หญฺญติ, ยทิ จิตฺตเจตสิกสนฺตาโน, โส อรูปตาย น เฉทนเภทนาทิวเสน วิโกปนสมโตฺถ, นปิ วิโกปนีโยฯ อถ รูปสนฺตาโน, โส อเจตนตาย กฏฺฐกลิงฺครูปโมติ น ตตฺถ เฉทนาทินา ปาณาติปาโต ลพฺภติ ยถา มตสรีเรฯ ปโยโคปิ ปาณาติปาตสฺส ปหรณปฺปหาราทิ อตีเตสุ วา สงฺขาเรสุ ภเวยฺย อนาคเตสุ วา ปจฺจุปฺปเนฺนสุ วา, ตตฺถ น ตาว อตีตานาคเตสุ สมฺภวติ เตสํ อภาวโต, ปจฺจุปฺปเนฺนสุ จ สงฺขารานํ ขณิกตฺตา สรเสเนว นิรุชฺฌนสภาวตาย วินาสาภิมุเขสุ นิปฺปโยชโน ปโยโค สิยา, วินาสสฺส จ การณรหิตตฺตา น ปหรณปฺปหาราทิปฺปโยคเหตุกํ มรณํ, นิรีหกตาย จ สงฺขารานํ กสฺส โส ปโยโค, ขณิกตฺตา วธาธิปฺปายสมกาลภิชฺชนโต กสฺส กิริยา, ปริโยสานกาลานวฏฺฐานโต กสฺส วา ปาณาติปาตกมฺมพโทฺธติ?

วุจฺจเต – ยถาวุตฺตวธกเจตนาสหิโต สงฺขารานํ ปุโญฺช สตฺตสงฺขาโต หนฺตาฯ เตน ปวตฺติตวธปฺปโยคนิมิตฺตํ อปคตุสฺมาวิญฺญาณชีวิตินฺทฺริโย มตโวหารปฺปวตฺตินิพนฺธโน ยถา

วุตฺตวธปฺปโยคกรเณ อุปฺปชฺชนารโห รูปารูปธมฺมสมูโห หญฺญติ, เกวโล วา จิตฺตเจตสิกสนฺตาโนฯ วธปฺปโยคาวิสยภาเวปิ ตสฺส ปญฺจโวการภเว รูปสนฺตานาธีนวุตฺติตาย รูปสนฺตาเน ปเรน ปโยชิตชีวิตินฺทฺริยุปเจฺฉทกปโยควเสน ตนฺนิพฺพตฺติวินิพนฺธกวิสทิสรูปุปฺปตฺติยา วิหเต วิจฺเฉโท โหตีติ น ปาณาติปาตสฺส อสมฺภโว, นปิ อเหตุโก ปาณาติปาโต, น จ ปโยโค นิปฺปโยชโนฯ ปจฺจุปฺปเนฺนสุ สงฺขาเรสุ กตปโยควเสน ตทนนฺตรํ อุปฺปชฺชนารหสฺส สงฺขารกลาปสฺส ตถา อนุปฺปตฺติโต ขณิกานํ สงฺขารานํ ขณิกมรณสฺส อิธ มรณภาเวน อนธิเปฺปตตฺตา สนฺตติมรณสฺส จ ยถาวุตฺตนเยน สเหตุกภาวโต น อเหตุกํ มรณํ, น จ กตฺตุรหิโต ปาณาติปาตปโยโค นิรีหเกสุปิ สงฺขาเรสุ สนฺนิหิตตามเตฺตน อุปการเกสุ อตฺตโน อตฺตโน อนุรูปผลุปฺปาทนิยเตสุ การเณสุ กตฺตุโวหารสิทฺธิโต ยถา ‘‘ปทีโป ปกาเสติ, นิสากโรว จนฺทิมา’’ติฯ น จ เกวลสฺส วธาธิปฺปายสหภุโน จิตฺตเจตสิกกลาปสฺส ปาณาติปาโต อิจฺฉิตโพฺพ สนฺตานวเสน อวฏฺฐิตเสฺสว ปฏิชานนโตฯ สนฺตานวเสน วตฺตมานานญฺจ ปทีปาทีนํ อตฺถกิริยา ทิสฺสตีติ อเตฺถว ปาณาติปาเตน กมฺมพโทฺธฯ อยญฺจ วิจาโร อทินฺนาทานาทีสุปิ ยถาสมฺภวํ วิภาเวตโพฺพฯ

โส (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๘๙; ธ. ส. อฏฺฐ. อกุสลกมฺมปถกถา) จ ปาณาติปาโต คุณวิรหิเตสุ ติรจฺฉานคตาทีสุ ปาเณสุ ขุทฺทเก ปาเณ อปฺปสาวโชฺช, มหเนฺต มหาสาวโชฺชฯ กสฺมา? ปโยคมหนฺตตาย, ปโยคสมเตฺตปิ วตฺถุมหนฺตตายฯ คุณวเนฺตสุ มนุสฺสาทีสุ อปฺปคุเณ ปาเณ อปฺปสาวโชฺช, มหาคุเณ มหาสาวโชฺชฯ สรีรคุณานํ ปน สมภาเว สติปิ กิเลสานํ อุปกฺกมานญฺจ มุทุตาย อปฺปสาวโชฺช, ติพฺพตาย มหาสาวโชฺชติ เวทิตโพฺพฯ

กายวาจาหิ น ทินฺนนฺติ อทินฺนํ, ปรสนฺตกํ, ตสฺส อาทานํ **อทินฺนาทานํ**ฯ ปรสฺสหรณํ เถยฺยํ, โจริกาติ วุตฺตํ โหติฯ อตฺถโต ปน ปรปริคฺคเห ปรปริคฺคหิตสญฺญิโน ตทาทายกอุปกฺกมสมุฏฺฐาปิกา กายวจีทฺวารานมญฺญตรทฺวารปฺปวตฺตา เถยฺยเจตนาฯ ตํ หีเน ปรสนฺตเก อปฺปสาวชฺชํ, ปณีเต มหาสาวชฺชํฯ กสฺมา? วตฺถุปณีตตายฯ วตฺถุสมเตฺต สติ คุณาธิกานํ สนฺตเก วตฺถุสฺมิํ มหาสาวชฺชํ, ตํตํคุณาธิกํ อุปาทาย ตโต ตโต หีนคุณสฺส สนฺตเก วตฺถุสฺมิํ อปฺปสาวชฺชํฯ

มิจฺฉา จรณํ **มิจฺฉาจาโร,** เมถุนสมาจาเรสุ เอกนฺตนินฺทิโต ลามกาจาโรฯ โส ปน ลกฺขณโต อสทฺธมฺมาธิปฺปาเยน กายทฺวารปฺปวตฺตา อคมนียฏฺฐานวีติกฺกมเจตนาฯ โส ปเนส มิจฺฉาจาโร สีลาทิคุณวิรหิเต อคมนียฏฺฐาเน อปฺปสาวโชฺช, สีลาทิคุณสมฺปเนฺน มหาสาวโชฺชฯ ตสฺส จตฺตาโร สมฺภารา – อคมนียวตฺถุ, ตสฺมิํ เสวนจิตฺตํ, เสวนปโยโค, มเคฺคน มคฺคปฺปฏิปตฺติอธิวาสนนฺติฯ เอโก ปโยโค สาหตฺถิโก เอวฯ

วจีทฺวาเร พาหุลฺลวุตฺติโต วาจโต ปวตฺตํ ทุจฺจริตนฺติ **วจีทุจฺจริตํ**ฯ ตํ สรูปโต ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘มุสาวาทปิสุณวาจาผรุสวาจาสมฺผปฺปลาปเจตนา เวทิตพฺพา’’**ติฯ ตตฺถ **มุสา**ติ อภูตํ อตจฺฉํ วตฺถุฯ มุสา วทียติ วุจฺจติ เอตายาติ **มุสาวาโท,** อตถํ วตฺถุํ ตถโต ปรํ วิญฺญาเปตุกามสฺส ตถาวิญฺญตฺติสมุฏฺฐาปิกา เจตนาฯ โส ยมตฺถํ ภญฺชติ, ตสฺส อปฺปตาย อปฺปสาวโชฺช, มหนฺตตาย มหาสาวโชฺชฯ อปิจ คหฏฺฐานํ อตฺตโน สนฺตกํ อทาตุกามตาย นตฺถีติ อาทินยปฺปวโตฺต อปฺปสาวโชฺช, สกฺขินา หุตฺวา อตฺถภญฺชนตฺถํ วุโตฺต มหาสาวโชฺชฯ ปพฺพชิตานํ อปฺปกมฺปิ เตลํ วา สปฺปิํ วา ลภิตฺวา หสาธิปฺปาเยน ‘‘อชฺช คาเม เตลํ นที มเญฺญ สนฺทตี’’ติ ปูรณกถานเยน ปวโตฺต อปฺปสาวโชฺช, อทิฏฺฐํเยว ปน ทิฏฺฐนฺติอาทินา นเยน วทนฺตานํ มหาสาวโชฺชฯ ตสฺส จตฺตาโร สมฺภารา โหนฺติ – อตถํ วตฺถุ, วิสํวาทนจิตฺตํ, ตโชฺช วายาโม, ปรสฺส

ตทตฺถวิญฺญาปนนฺติฯ เอโก ปโยโค สาหตฺถิโกวฯ โส กาเยน วา กายปฏิพเทฺธน วา วาจาย วา ปรวิสํวาทกกิริยากรเณ ทฏฺฐโพฺพฯ ตาย เจ กิริยาย ปโร ตมตฺถํ ชานาติ, อยํ กิริยาสมุฏฺฐาปิกเจตนากฺขเณเยว มุสาวาทกมฺมุนา พชฺฌติฯ ยสฺมา ปน ยถา กายกายปฏิพทฺธวาจาหิ ปรํ วิสํวาเทติ, ตถา ''อิทมสฺส ภณาหี''ติ อาณาเปโนฺตปิ, ปณฺณํ ลิขิตฺวา ปุรโต นิสฺสชฺชโนฺตปิ, ''อยํ อโตฺถ เอวํ เวทิตโพฺพ''ติ กุฏฺฏาทีสุ ลิขิตฺวา ฐเปโนฺตปิ, ตสฺมา เอตฺถ อาณตฺติกนิสฺสคฺคิยถาวราปิ ปโยคา ยุชฺชนฺติฯ อฏฺฐกถาสุ ปน อนาคตตฺตา วีมํสิตฺวา คเหตพฺพาฯ

ปิสตีติ **ปิสุณา,** สมเคฺค สเตฺต อวยวภูเต วเคฺค ภิเนฺน กโรตีติ อโตฺถฯ นิรุตฺตินเยน วา ปิยสุญฺญกรณโต **ปิสุณา**ฯ ยาย หิ วาจาย ยสฺส ตํ วาจํ ภาสติ, ตสฺส หทเย อตฺตโน ปิยภาวํ, ปรสฺส จ ปิยสุญฺญภาวํ กโรติ, สา **ปิสุณวาจา**ฯ ลกฺขณโต ปน สํกิลิฏฺฐจิตฺตสฺส ปเรสํ วา เภทาย อตฺตโน ปิยกมฺยตาย วา กายวจีปโยคสมุฏฺฐาปิกา เจตนา ปิสุณวาจา ปิสุณํ วทติ เอตายาติ กตฺวาฯ สา ยสฺส เภทํ กโรติ, ตสฺส อปฺปคุณตาย อปฺปสาวชฺชา, มหาคุณตาย มหาสาวชฺชาฯ ตสฺสา จตฺตาโร สมฺภารา – ภินฺทิตโพฺพ ปโร, ''อิติ อิเม นานา ภวิสฺสนฺติ วินา ภวิสฺสนฺตี''ติ เภทปุเรกฺขารตา วา ''อิติ อหํ ปิโย ภวิสฺสามิ วิสฺสาสิโก''ติ ปิยกมฺยตา วา, ตชฺโช วายาโม, ตสฺส ตทตฺถวิชานนนฺติฯ ปเร ปน อภิเนฺน กมฺมปถเภโท นตฺถิ, ภิเนฺน เอว โหติฯ

ผรุสยตีติ **ผรุสา,** วาจาฯ ยาย หิ วาจาย อตฺตานมฺปิ ปรมฺปิ ผรุสํ สิเนหาภาเวน ลูขํ กโรติ, สา **ผรุสวาจา**ฯ อถ วา สยมฺปิ ผรุสา โทมนสฺสสมุฏฺฐิตตฺตา สภาเวนปิ กกฺกสา เนว กณฺณสุขา น หทยสุขาติ **ผรุสวาจา**ฯ เอตฺถ ปน ปเรสํ มมฺมเจฺฉทนวเสน ปวตฺติยา เอกนฺตนิฏฺฐุรตาย สภาเวน การณโวหาเรน จ วาจาย ผรุสสทฺทปฺปวตฺติ ทฏฺฐพฺพาฯ ตํ ผรุสํ วทติ เอตายาติ ผรุสวาจา, ปรสฺส มมฺมเจฺฉทกกายวจีปโยคสมุฏฺฐาปิกา เอกนฺตผรุสา เจตนาฯ ตสฺสา อาวิภาวตฺถมิทํ วตฺถุ – เอโก กิร ทารโก มาตุ วจนํ อนาทิยิตฺวา อรญฺญํ คจฺฉติ, ตํ มาตา นิวเตฺตตุํ อสโกฺกนฺตี ''จณฺฑา ตํ มหิํสี อนุพนฺธตู''ติ อโกฺกสิฯ อถสฺส ตเถว อรเญฺญ มหิํสี อุฏฺฐาสิฯ ทารโก ''ยํ มม มาตา มุเขน กเถสิ, ตํ มา โหตุฯ ยํ จิเตฺตน จิเนฺตสิ, ตํ โหตู''ติ สจฺจกิริยมกาสิฯ มหิํสี ตเตฺถว พทฺธา วิย อฏฺฐาสิ ฯ เอวํ มมฺมเจฺฉทโกปิ ปโยโค จิตฺตสณฺหตาย ผรุสวาจา น โหติฯ มาตาปิตโร หิ กทาจิ ปุตฺตเก เอวมฺปิ วทนฺติ ''โจรา โว ขณฺฑาขณฺฑิกํ กโรนฺตู''ติ, อุปฺปลปตฺตมฺปิ จ เนสํ อุปริ ปตนฺตํ น อิจฺฉนฺติฯ อาจริยุปชฺฌายา จ กทาจิ นิสฺสิตเก เอวํ วทนฺติ ''กิํ อิเม อหิริกา อโนตฺตปฺปิโน จรนฺติ, นิทฺธมถ เน''ติฯ อถ จ เนสํ อาคมาธิคมสมฺปตฺติํ อิจฺฉนฺติ, ยถา จิตฺตสณฺหตาย ผรุสวาจา น โหติ, เอวํ วจนสณฺหตาย อผรุสวาจาปิ น โหติฯ น หิ มาราเปตุกามสฺส ''อิมํ สุขํ สยาเปถา''ติ วจนํ อผรุสวาจา โหติ, จิตฺตผรุสตาย ปน เอสา ผรุสวาจาวฯ สา ยํ สนฺธาย ปวตฺติตา, ตสฺส อปฺปคุณตาย อปฺปสาวชฺชา, มหาคุณตาย มหาสาวชฺชาฯ ตสฺสา ตโย สมฺภารา – อโกฺกสิตโพฺพ ปโร, กุปิตจิตฺตํ, อโกฺกสนาติฯ

สํ สุขํ หิตญฺจ ผลติ วิสรติ วินาเสตีติ สมฺผํ, อตฺตโน ปเรสญฺจ อนุปการกํ ยํ กิญฺจิ, สมฺผํ ปลปติ เอตายาติ **สมฺผปฺปลาโป,** อนตฺถวิญฺญาปิกกายวจีปโยคสมอุฏฺฐาปิกา อกุสลเจตนาฯ โส อาเสวนมนฺทตาย อปฺปสาวโชฺช, อาเสวนมหนฺตตาย มหาสาวโชฺชฯ ตสฺส เทฺว สมฺภารา – ภารตยุทฺธสีตาหรณาทินิรตฺถกกถาปุเรกฺขารตา, ตถารูปีกถากถนญฺจฯ ปเร ปน ตํ กถํ อคณฺหเนฺต กมฺมปถเภโท นตฺถิ, ปเรน ปน สมฺผปฺปลาเป คหิเตเยว โหติฯ

อภิชฺฌาพฺยาปาทมิจฺฉาทิฏฺฐีโยติ เอตฺถ ปรสมฺปตฺติํ อภิมุขํ ฌายตีติ **อภิชฺฌา,** ปรสมฺปตฺตีสุ โลโภฯ สา ปน ''อโห วต อิทํ มมสฺสา''ติ เอวํ ปรภณฺฑาภิชฺฌายนลกฺขณาฯ อทินฺนาทานํ วิย อปฺปสาวชฺชา มหาสาวชฺชา จฯ ตสฺสา เทฺว สมฺภารา – ปรภณฺฑํ, อตฺตโน

ปริณามนญฺจฯ ปรภณฺฑวตฺถุเก หิ โลเภ อุปฺปเนฺนปิ น ตาว กมฺมปถเภโท โหติ, ยาว ‘‘อโห วต อิทํ มมสฺสา’’ติ อตฺตโน น ปริณาเมติฯ

หิตสุขํ พฺยาปาเทติ วินาเสตีติ **พฺยาปาโท,** ปฏิโฆฯ โส ปรวินาสาย มโนปโทสลกฺขโณฯ โส ผรุสวาจา วิย อปฺปสาวชฺโช มหาสาวชฺโช จฯ ตสฺส เทฺว สมฺภารา – ปรสตฺโต, ตสฺส จ วินาสนจินฺตาฯ ปรสตฺตวตฺถุเก หิ โกเธ อุปฺปเนฺนปิ น ตาว กมฺมปถเภโท โหติ, ยาว ‘‘อโห วตายํ อุจฺฉิเชฺชยฺย วินเสฺสยฺยา’’ติ ตสฺส วินาสนํ น จิเนฺตติฯ

ยถาภุจฺจคหณาภาเวน มิจฺฉา ปสฺสตีติ **มิจฺฉาทิฏฺฐิฯ** สา ‘‘นตฺถิ ทินฺน’’นฺติอาทินา นเยน วิปรีตทสฺสนลกฺขณาฯ สมฺผปฺปลาโป วิย อปฺปสาวชฺชา มหาสาวชฺชา จฯ อปิจ อนิยตา อปฺปสาวชฺชา, นิยตา มหาสาวชฺชาฯ ตสฺส เทฺว สมฺภารา – วตฺถุโน คหิตาการวิปรีตตา, ยถา จ ตํ คณฺหาติ, ตถาภาเวน ตสฺสุปฏฺฐานนฺติฯ ตตฺถ นตฺถิกาเหตุกออริยทิฏฺฐีหิ เอว กมฺมปถเภโท โหติฯ

‘‘อเนกวิหิตานํ ปาปกานํ อกุสลานํ ธมฺมาน’’นฺติ สามญฺญวจเนปิ ปาริเสสญายโต วุตฺตาวเสสา อกุสลา ธมฺมา คเหตพฺพาติ อาห **‘‘ฐเปตฺวา เต ธเมฺม’’**ติอาทิฯ เต ยถาวุตฺตกายทุจฺจริตาทิเก อกุสลธเมฺม ฐเปตฺวาติ อโตฺถฯ **อเนกวิหิตา**ติ อเนกปฺปการาฯ

๖. **อยํ โลกตนฺตี**ติ อยํ วุฑฺฒานํ อภิวาทนาทิกิริยาลกฺขณา โลกปฺปเวณีฯ อนาคามิพฺรหฺมานํ อลงฺการาทีสุ อนาคามิภิกฺขูนญฺจ จีวราทีสุ นิกนฺติวเสน ราคุปฺปตฺติ โหตีติ อนาคามิมเคฺคน ปญฺจกามคุณิกราคเสฺสว ปหานํ เวทิตพฺพนฺติ อาห **‘‘ปญฺจกามคุณิกราคสฺสา’’**ติฯ รูปาทีสุ ปญฺจสุ กามคุเณสุ วตฺถุกามโกฏฺฐาเสสุ อุปฺปชฺชมาโน ราโค ‘‘ปญฺจกามคุณิกราโค’’ติ เวทิตโพฺพฯ โกฏฺฐาสวจโน เหตฺถ คุณสโทฺท ‘‘วโยคุณา อนุปุพฺพํ ชหนฺตี’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๔) วิยฯ **ทฺวีสุ อกุสลจิเตฺตสู**ติ โทมนสฺสสหคเตสุ ทฺวีสุ อกุสลจิเตฺตสุฯ โมหสฺส สพฺพากุสลสาธารณตฺตา อาห **‘‘สพฺพากุสลสมฺภวสฺสา’’**ติฯ **อวเสสาน**นฺติ สกฺกายทิฏฺฐิอาทีนํฯ

๗. **ชิคุจฺฉติ มเญฺญ**ติ ‘‘อหมภิชาโต รูปวา ปญฺญวา, กถํ นาม อเญฺญสํ อภิวาทนาทึ กเรยฺย’’นฺติ ชิคุจฺฉติ วิย ชิคุจฺฉตีติ วา สลฺลเกฺขมิฯ **อโกสลฺลสมฺภูตเฏฺฐนา**ติ อญฺญาณสมฺภูตเฏฺฐนฯ อกุสเล ธเมฺม ชิคุจฺฉมาโน เตสํ สมงฺคีภาวมฺปิ ชิคุจฺฉตีติ วุตฺตํ **‘‘อกุสลานํ ธมฺมานํ สมาปตฺตี’’**ติฯ **สมาปตฺตี**ติ เอตเสฺสว เววจนํ **สมาปชฺชนา สมงฺคิภาโว**ติฯ **มณฺฑนกชาติโย**ติ มณฺฑนสภาโว, มณฺฑนสีโลติ อโตฺถฯ **เชคุจฺฉิต**นฺติ ชิคุจฺฉนสีลตํฯ

๘. **โลกเชฏฺฐกกมฺม**นฺติ โลเก เชฏฺฐกานํ กตฺตพฺพกมฺมํ, โลเก วา เสฏฺฐสมฺมตํ กมฺมํฯ **ตตฺรา**ติ ยถาวุเตฺตสุ ทฺวีสุปิ อตฺถวิกเปฺปสุฯ ปทาภิหิโต อโตฺถ **ปทโตฺถ,** พฺยญฺชนโตฺถติ วุตฺตํ โหติฯ **วินยํ วา อรหตี**ติ เอตฺถ วินยนํ วินโย, นิคฺคณฺหนนฺติ อโตฺถฯ เตนาห **‘‘นิคฺคหํ อรหตีติ วุตฺตํ โหตี’’**ติฯ นนุ จ ปฐมํ วุเตฺตสุ ทฺวีสุปิ อตฺถวิกเปฺปสุ สกเตฺถ อรหเตฺถ จ ภทฺธิตปจฺจโย สทฺทลกฺขณโต ทิสฺสติ, น ปน ‘‘วินยาย ธมฺมํ เทเสตี’’ติ อิมสฺมึ อเตฺถ, ตสฺมา กถเมตฺถ ตทฺธิตปจฺจโยติ อาห **‘‘วิจิตฺรา หิ ตทฺธิตวุตฺตี’’**ติฯ วิจิตฺรตา เจตฺถ โลกปฺปมาณโต เวทิตพฺพาฯ ตถา หิ ยสฺมึ ยสฺมึ อเตฺถ ตทฺธิตปฺปโยโค โลกสฺส, ตตฺถ ตตฺถ ตทฺธิตวุตฺติ โลกโต สิทฺธาติ วิจิตฺรา ตทฺธิตวุตฺติฯ ตสฺมา ยถา ‘‘มา สทฺทมกาสี’’ติ วทโนฺต ‘‘มาสทฺทิโก’’ติ วุจฺจติ, เอวํ วินยาย ธมฺมํ เทเสตีติ เวนยิโกติ วุจฺจตีติ อธิปฺปาโยฯ

๙. **กปณปุริโส**ติ คุณวิรหิตตาย ทีนมนุโสฺสฯ **พฺยญฺชนานิ อวิจาเรตฺวา**ติ ติสฺสทตฺตา ทิสเทฺทสุ วิย ''อิมสฺมึ อเตฺถ อยํ นาม ปจฺจโย''ติ เอวํ พฺยญฺชนํ วิจารํ อกตฺวา, อนิปฺผนฺน ปาฏิปทิกวเสนาติ วุตฺตํ โหติฯ

๑๐. **เทวโลกคพฺภสมฺปตฺติยา**ติ วตฺวา ฐเปตฺวา ภุมฺมเทเว เสเสสุ เทเวสุ คพฺภคฺ คหณสฺส อภาวโต ปฏิสนฺธิเยเวตฺถ คพฺภสมฺปตฺตีติ เวทิตพฺพาติ วุตฺตเมวตฺถํ วิวริตฺวา ทเสฺส โนฺต อาห **''เทวโลกปฏิสนฺธิปฏิลาภาย สํวตฺตตี''**ติฯ **อสฺสา**ติ อภิวาทนาทิสามีจิกมฺมสฺสฯ **มาตุกุจฺฉิสฺมึ ปฏิสนฺธิคฺคหเณ โทสํ ทเสฺสโนฺต**ติ มาติโต อปริสุทฺธภาวํ ทเสฺสโนฺต, อโกฺ กสิตุกามสฺส ทาสิยา ปุโตฺตติ ทาสิกุจฺฉิสฺมึ นิพฺพตฺตภาเว โทสํ ทเสฺสตฺวา อโกฺกสนํ วิย ภคว โต มาตุกุจฺฉิสฺมึ ปฏิสนฺธิคฺคหเณ โทสํ ทเสฺสตฺวา อโกฺกสโนฺตปิ เอวมาหาติ อธิปฺปาโยฯ **คพฺภโต**ติ เทวโลกปฏิสนฺธิโตฯ เตเนวาห **''อภโพฺพ เทวโลกูปปตฺติํ ปาปุณิตุนฺติ อธิปฺ ปาโย''**ติฯ **หีโน วา คโพฺภ อสฺสาติ อปคโพฺภ**ติ อิมสฺส วิคฺคหสฺส เอเกน ปริยาเยน อธิปฺ ปายํ ทเสฺสโนฺต อาห **''เทวโลกคพฺภปริพาหิรตฺตา อายติํ หีนคพฺภปฏิลาภภาคีตี''**ติฯ **อิติ-สทฺทา** เอ เหตุอโตฺถ, ยสฺมา อายติมฺปิ หีนคพฺภปฏิลาภภาคี, ตสฺมา หีโน วา คโพฺภ อสฺ สาติ อปคโพฺภติ อธิปฺปาโยฯ

ปุน ตเสฺสว วิคฺคหสฺส **โกธวเสน...เป.... ทเสฺสโนฺต**ติ เหฏฺฐา วุตฺตนยสฺส อนุรูปํ กตฺวา อธิปฺปายํ ทเสฺสโนฺต อาห **''หีโน วาสฺส มาตุกุจฺฉิสฺมึ คพฺภวาโส อโหสีติ อธิปฺปาโย''**ติฯ **คพฺภ**-สโทฺท อตฺถิ มาตุกุจฺฉิปริยาโย ''คเพฺภ วสติ มาณโว''ติอาทีสุ (ชา. ๑.๑๕.๓๖๓) วิย ฯ อตฺถิ มาตุกุจฺฉิสฺมึ นิพฺพตฺตสตฺตปริยาโย ''อนฺตมโส คพฺภปาตนํ อุปาทายา''ติอาทีสุ (มหาว. ๑๒๙) วิยฯ ตตฺถ มาตุกุจฺฉิปริยายํ คเหตฺวา อตฺถํ ทเสฺสโนฺต อาห **''อนาคเต คพฺภ เสยฺยา''**ติฯ คเพฺภ เสยฺยา **คพฺภเสยฺยาฯ อนุตฺตเรน มเคฺคนา**ติ อคฺคมเคฺคนฯ กมฺมกิเล สานํ มเคฺคน วิหตตฺตา อาห **''วิหตการณตฺตา''**ติฯ **อิตรา ติโสฺสปี**ติ อณฺฑชสํเสทชโอป ปาติกาฯ เอตฺถ จ ยทิปิ ''อปคโพฺภ''ติ อิมสฺส อนุรูปโต คพฺภเสยฺยา เอว วตฺตพฺพา, ปสงฺคโต ปน ลพฺภมานํ สพฺพมฺปิ วตฺตุํ วฏฺฏตีติ ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺติปิ วุตฺตาติ เวทิตพฺพาฯ

อิทานิ สตฺตปริยายสฺส คพฺภสทฺทสฺส วเสน วิคฺคหนานตฺตํ ทเสฺสโนฺต อาห **''อปิจา''**ติ อาทิฯ อิมสฺมึ ปน วิกเปฺป **คพฺภเสยฺยา ปุนพฺภวาภินิพฺพตฺตี**ติ อุภยมฺปิ คพฺภเสยฺยวเสเนว วุตฺตนฺติปิ วทนฺติฯ นนุ จ ''อายติํ คพฺภเสยฺยา ปหีนา''ติ (ปารา. ๑๐) วุตฺตตฺตา คพฺภสฺส เสยฺ ยา เอว ปหีนา, น ปน คโพฺภติ อาปชฺชตีติ อาห **''ยถา จา''**ติอาทิฯ อถ ''อภินิพฺพตฺตี''ติ เอตฺตกเมว อวตฺวา ปุนพฺภวคฺคหณํ กิมตฺถนฺติ อาห **''อภินิพฺพตฺติ จ นามา''**ติอาทิฯ **อปุ นพฺภวภูตา**ติ ขเณ ขเณ อุปฺปชฺชมานานํ ธมฺมานํ อภินิพฺพตฺติฯ

๑๑. **ธมฺมธาตุ**นฺติ เอตฺถ ธเมฺม อนวเสเส ธาเรติ ยาถาวโต อุปธาเรตีติ ธมฺมธาตุ, ธมฺ มานํ ยถาสภาวโต อวพุชฺฌนสภาโว, สพฺพญฺญุตญฺญาณเสฺสตํ อธิวจนํฯ **ปฏิวิชฺฌิตฺวา**ติ สจฺฉิกตฺวา, ปฏิลภิตฺวาติ อโตฺถ, ปฏิลาภเหตูติ วุตฺตํ โหติฯ **เทสนาวิลาสปฺปโตฺต โหตี**ติ รุจิ วเสน ปริวเตฺตตฺวา เทเสตุํ สมตฺถตา เทสนาวิลาโส, ตํ ปโตฺต อธิคโตติ อโตฺถฯ **กรุณาวิปฺ ผาร**นฺติ สพฺพสเตฺตสุ มหากรุณาย ผรณํฯ ตาทิคุณลกฺขณเมว ปุน อุปมาย วิภาเวตฺวา ทเสฺส โนฺต อาห **''ปถวีสมจิตฺตต''**นฺติฯ ยถา ปถวี สุจิอสุจินิเกฺขปเฉทนเภทนาทีสุ น วิกมฺปติ, อนุ โรธวิโรธํ น ปาปุณาติ, เอวํ อิฏฺฐานิเฏฺฐสุ ลาภาลาภาทีสุ อนุโรธวิโรธปฺปหานโต อวิกมฺปิต จิตฺตตาย ปถวีสมจิตฺตตนฺติ อโตฺถฯ **อกุปฺปธมฺมต**นฺติ เอตฺถ ''อกุปฺปธโมฺม นาม ผลสมาปตฺ ตี''ติ ตีสุปิ **คณฺฐิปเทสุ** วุตฺตํฯ ''ปเรสุ ปน อโกฺกสเนฺตสุปิ อตฺตโน ปถวีสมจิตฺตตาลกฺขณํ

อกุชฺฌนสภาวตนฺติ เอวเมตฺถ อโตฺถ คเหตโพฺพ’’ติ อมฺหากํ ขนฺติฯ **ชราย อนุสฏ**นฺติ ชราย ปลิเวฐิตํฯ **วฏฺฏขาณุภูต**นฺติ อเนเกสํ อนยพฺยสนานํ นิปาตลกฺขณตฺถมฺภภูตตาย สํสารขาณุภูตํฯ พฺราหฺมณสฺส วุฑฺฒตาย อาสนฺนวุตฺติมรณนฺติ สมฺภาวนวเสน **“อชฺช มริตฺวา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **มหเนฺตน โข ปน อุสฺสาเหนา**ติ ‘‘สาธุ โข ปน ตถารูปานํ อรหตํ ทสฺสนํ โหตี’’ติ เอวํ สญฺชาตมหุสฺสาเหนฯ **อปฺปฏิสมํ ปุเรชาตภาว**นฺติ อนญฺญสาธารณํ ปุเรชาตภาวํฯ นตฺถิ เอตสฺส ปฏิสโมติ **อปฺปฏิสโม,** ปุเรชาตภาโวฯ

‘‘อปิ’’ติ อวตฺวา ‘‘ปิ’’ติ วทโนฺต ปิ-สโทฺทปิ วิสุํ อตฺถิ นิปาโตติ ทเสฺสติฯ **สมฺภาวนเตฺถ**ติ ‘‘อปิ นาเมวํ สิยา’’ติ วิกปฺปนโตฺถ สมฺภาวนโตฺถ, ตสฺมิํ โชตกตาย ปิสโทฺท วตฺตติฯ **วจนสิลิฏฺฐตายา**ติ วจนสฺส มธุรภาวตฺถํ, มุทุภาวตฺถนฺติ อโตฺถฯ **เอวญฺหิ โลเก สิลิฏฺฐวจนํ โหตี**ติ เอวํ เอกเมว คณนํ อวตฺวา อปราย คณนาย สทฺธิํ วจนํ โลเก สิลิฏฺฐวจนํ โหติ ยถา ‘‘เทฺว วา ตีณิ วา อุทกผุสิตานี’’ติฯ **สมฺมา อธิสยิตานี**ติ ปาทาทีหิ อตฺตนา เนสํ กิญฺจิ อุปฆาตํ อกโรนฺติยา พหิวาตาทิปริสฺสยปริหารตฺถํ สมฺมเทว อุปริ สยิตานิฯ อุปริอโตฺถ เหตฺถ **อธิ**-สโทฺทฯ **อุตุํ คณฺหาเปนฺติยา**ติ เตสํ อลฺลสิเนหปริยาทานตฺถํ อตฺตโน กายุสฺมาวเสน อุตุํ คณฺหาเปนฺติยาฯ เตนาห **“อุสฺมีกตานี”**ติฯ **สมฺมา ปริภาวิตานี**ติ สมฺมเทว สพฺพโส กุกฺกุฏวาสนาย วาสิตานิฯ เตนาห **“กุกฺกุฏคนฺธํ คาหาปิตานี”**ติฯ

เอตฺถ จ สมฺมา ปริเสทนํ กุกฺกุฏคนฺธปริภาวนญฺจ สมฺมา อธิสยนนิปฺผตฺติยา อานุภาวนิปฺผาทิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ สมฺมา อธิสยเนเนว หิ อิตรทฺวยํ อิชฺฌติ ฯ น หิ สมฺมา อธิสยนโต วิสุํ สมฺมา ปริเสทนสฺส สมฺมา ปริภาวนสฺส จ กรณํ อตฺถิ, เตน ปน สทฺธิํเยว อิตเรสํ ทฺวินฺนมฺปิ อิชฺฌนโต วุตฺตํ **“เอวํ ตีหิ ปการเรหิ ตานิ อณฺฑานิ ปริปาลิยมานานี”**ติฯ **นขสิขา**ติ นขคฺคานิฯ **มุขตุณฺฑก**นฺติ มุขคฺคํฯ **กปาลสฺส ตนุกตฺตา**ติ เอตฺถ ยถา กปาลสฺส ตนุตา อาโลกสฺส อโนฺต ปญฺญายมานสฺส การณํ, ตถา กปาลสฺส ตนุตาย นขสิขามุขตุณฺฑกานํ ขรตาย จ อลฺลสิเนหปริยาทานํ การณวจนนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **สงฺกุฏิตหตฺถปาทา**ติ เอตฺถ **หตฺถา**ติ ปกฺขาฯ น หิ กุกฺกุฏานํ ปกฺขโต อโญฺญ หโตฺถ นาม อตฺถิฯ **เอตฺถา**ติ อาโลกฏฺฐาเนฯ **ปเกฺข วิธุนนฺตา**ติ ปเกฺข จาเลนฺตาฯ **นิกฺขมนฺตาน**นฺติ นิทฺธารเณ สามิวจนํ, นิกฺขมเนฺตสูติ อโตฺถฯ

โส เชโฏฺฐ อิติ อสฺส วจนีโยติ โย ปฐมตรํ อณฺฑโกสโต นิกฺขโนฺต กุกฺกุฏโปตโก, โสเยว เชโฏฺฐติ วจนีโย อสฺส, ภเวยฺยาติ อโตฺถฯ **สมฺปฏิปาเทโนฺต**ติ สํสเนฺทโนฺตฯ ติฎฺฐมกปริยาปนฺนาปิ สตฺตา อวิชฺชาโกสสฺส อโนฺต ปวิฏฺฐา ตตฺถ ตตฺถ อปฺปหีนาย อวิชฺชาย เวฐิตตฺตาติ อาห **“อวิชฺชาโกสสฺส อโนฺต ปวิเฏฺฐสุ สเตฺตสู”**ติฯ **อณฺฑโกส**นฺติ พีชกปาลํฯ **โลกสนฺนิวาเส**ติ โลโก เอว โลกสนฺนิวาโสฯ **สมฺมาสโมฺพธิ**นฺติ เอตฺถ **สมฺมา**ติ อวิปรีตโตฺถ, **สํ**-สโทฺท สามนฺติ อิมมตฺถํ ทีเปติ, ตสฺมา สมฺมา อวิปรีเตนากาเรน สยเมว จตฺตาริ สจฺจานิ พุชฺฌติ ปฏิวิชฺฌตีติ สมฺมาสโมฺพธีติ มโคฺค วุจฺจติฯ เตนาห **“สมฺมา สามญฺจ โพธิ”**นฺติ, สมฺมา สยเมว จ พุชฺฌนกนฺติ อโตฺถฯ **สมฺมา**ติ วา ปสตฺถวจโน, **สํ**-สโทฺท สุนฺทรวจโนติ อาห **“อถ วา ปสตฺถํ สุนฺทรญฺจ โพธิ”**นฺติฯ โพธิสทฺทสฺส อเนกตฺถตํ ทเสฺสตฺวา อิธาธิเปฺปตมตฺถํ นิทฺธาเรตฺวา ทเสฺสตุกาโม อาห **“โพธีติ รุโกฺขปิ มโคฺคปี”**ติอาทิฯ ตตฺถ อพุชฺฌิ เอตฺถาติ **รุโกฺข** โพธิฯ สยํ พุชฺฌติ, พุชฺฌนฺติ วา เตน อริยาติ **มโคฺค** โพธิฯ สพฺพธเมฺม สพฺพาการโต พุชฺฌติ ปฏิวิชฺฌตีติ **สพฺพญฺญุตญฺญาณํ** โพธิฯ พุชฺฌียติ สจฺฉิกรียตีติ **นิพฺพานํ** โพธิฯ **อนุตฺตรา จ โพธิ**นฺติ ทุติยมุทาหรณํ วินาปิ รุกฺขสเทฺทน โพธิสทฺทสฺส รุเกฺข ปวตฺติทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ **วรภูริเมธโส**ติ มหาปฐวี วิย ปตฺถฏวรปโญฺญติ อโตฺถฯ **อสพฺพคุณทายกตฺตา**ติ

สพฺพคุณานํ อทายกตฺตาฯ สพฺพคุเณ น ททาตีติ หิ อสพฺพคุณทายโก, อยุตฺตสมาโสยํ คม กตฺตา ยถา ‘‘อสูริยํปสฺสานิ มุขานี’’ติฯ

ติโสฺส วิชฺชาติ อุปนิสฺสยวโต สเหว อรหตฺตผเลน ติโสฺส วิชฺชา เทติฯ นนุ เจตฺถ ตีสุ วิชฺชาสุ อาสวกฺขยญาณสฺส มคฺคปริยาปนฺนตฺตา กถเมตํ ยุชฺชติ ‘‘มโคฺค ติโสฺส วิชฺชา เทตี’’ติ? นายํ โทโสฯ สติปิ อาสวกฺขยญาณสฺส มคฺคปริยาปนฺนภาเว อฏฺฐงฺคิเก มเคฺค สติ มคฺคญาเณน สทฺธิํ ติโสฺส วิชฺชา ปริปุณฺณา โหนฺตีติ ‘‘มโคฺค ติโสฺส วิชฺชา เทตี’’ติ วุจฺจติฯ **ฉ อภิญฺญา**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **สาวกปารมิญาณ**นฺติ อคฺคสาวเกหิ ปฏิลภิตพฺพํ สพฺพ เมว โลกิยโลกุตฺตรญาณํฯ **ปเจฺจกโพธิญาณ**นฺติ เอตฺถาปิ อิมินาว นเยน อโตฺถ เวทิต โพฺพฯ **อพฺภญฺญาสิ**นฺติ ชานิํฯ ชานนญฺจ น อนุสฺสวาทิวเสนาติ อาห **‘‘ปฏิวิชฺฌิ’’**นฺติ, ปจฺ จกฺขมกาสินฺติ อโตฺถฯ ปฏิเวโธปิ น ทูเร ฐิตสฺส ลกฺขณปฺปฏิเวโธ วิยาติ อาห **‘‘ปโตฺตมฺหี’’**ติ, ปาปุณินฺติ อโตฺถฯ ปาปุณนญฺจ น สยํ คนฺตฺวาติ อาห **‘‘อธิคโตมฺหี’’**ติ, สกสนฺตาเน อุปฺปาท นวเสน ปฏิลภินฺติ อโตฺถฯ

โอปมฺมสมฺปฏิปาทนนฺติ โอปมฺมตฺถสฺส อุปเมยฺเยน สมฺมเทว ปฏิปาทนํฯ **อเตฺถนา**ติ อุปเมยฺยเตฺถนฯ ยถา กุกฺกุฏิยา อเณฺฑสุ ติวิธกิริยากรณํ กุกฺกุฏจฺฉาปกานํ อณฺฑโกสโต นิกฺ ขมนสฺส มูลการณํ, เอวํ โพธิสตฺตภูตสฺส ภควโต ติวิธานุปสฺสนากรณํ อวิชฺชณฺฑโกสโต นิกฺ ขมนสฺส มูลการณนฺติ อาห **‘‘ยถา หิ ตสฺสา กุกฺกุฏิยา...เป.... ติวิธานุปสฺสนากรณ’’**นฺติฯ ‘‘สนฺตาเน’’ติ วุตฺตตฺตา อณฺฑสทิสตา สนฺตานสฺส พหิ นิกฺขนฺตกุกฺกุฏจฺฉาปกสทิสตา พุทฺธ คุณานํ, พุทฺธคุณาติ จ อตฺถโต พุโทฺธเยว ‘‘ตถาคตสฺส โข เอตํ, วาเสฏฺฐ, อธิวจนํ ธมฺมกาโย อิติปี’’ติ วจนโตฯ **อวิชฺชณฺฑโกสสฺส ตนุภาโว**ติ พลววิปสฺสนาวเสน อวิชฺชณฺฑโกสสฺส ตนุภาโว, ปฏิจฺฉาทนสามเญฺญน จ อวิชฺชาย อณฺฑโกสสทิสตาฯ มุทุภูตสฺสปิ ขรภาวาปตฺติ โหตีติ ตนฺนิวตฺตนตฺถํ **‘‘ถทฺธขรภาโว’’**ติ วุตฺตํฯ **ติกฺขขรวิปฺปสนฺนสูรภาโว**ติ เอตฺถ ปริคฺคยฺ หมาเนสุ สงฺขาเรสุ วิปสฺสนาญาณสฺส สมาธินฺทฺริยวเสน สุขานุปฺปเวโส **ติกฺขตา,** อนุปวิสิตฺ วาปิ สตินฺทฺริยวเสน อนติกฺกมนโต อกุณฺฐตา **ขรภาโว**ฯ ติโกฺขปิ หิ เอกโจฺจ สโร ลกฺขํ ปตฺวา กุโณฺฐ โหติ, น ตถา อิทํฯ สติปิ ขรภาเว สุขุมปฺปวตฺติวเสน กิเลสสมุทาจารสโงฺขภรหิตตาย สทฺธินฺทฺริยวเสน **ปสนฺนภาโว,** สติปิ จ ปสนฺนภาเว อนฺตรา อโนสกฺกิตฺวา กิเลสปจฺจตฺถิกานํ สุฏฺฐุ อภิภวนโต วีริยินฺทฺริยวเสน **สูรภาโว** เวทิตโพฺพฯ เอวมิเมหิ ปกาเรหิ สงฺขารุเปกฺขา ญาณเมว คหิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ **วิปสฺสนาญาณสฺส ปริณามกาโล**ติ วิปสฺสนาย วุฏฺฐานคามินิ ภาวปฺปตฺติ, ตทา จ สา มคฺคญาณคพฺภํ ธาเรนฺตี วิย โหตีติ อาห **‘‘คพฺภคฺคหณกาโล’’**ติฯ **คพฺภํ คณฺหาเปตฺวา**ติ สงฺขารุเปกฺขาย อนนฺตรํ สิขาปฺปตฺตอนุโลมวิปสฺสนาวเสน มคฺควิ ชายนตฺถํ คพฺภํ คณฺหาเปตฺวาฯ **อนุปุพฺพาธิคเตนา**ติ ปฐมมคฺคปฏิปาฏิยา อธิคเตนฯ **อภิ ญฺญาปเกฺข**ติ โลกิยาภิญฺญาปเกฺขฯ โลกุตฺตราภิญฺญา หิ อวิชฺชณฺฑโกสํ ปทาลิตาฯ โปตฺถ เกสุ ปน กตฺถจิ ‘‘ฉอภิญฺญาปเกฺข’’ติ ลิขนฺติ, โส อปาโฐติ เวทิตโพฺพฯ **เชโฏฺฐ เสโฏฺฐ**ติ วุทฺธตมตฺตา **เชโฏฺฐ,** สพฺพคุเณหิ อุตฺตมตฺตา ปสตฺถตโมติ **เสโฏฺฐ**ฯ

อิทานิ ‘‘อารทฺธํ โข ปน เม พฺราหฺมณ วีริย’’นฺติอาทิกาย เทสนาย อนุสนฺธิํ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘เอวํ ภควา’’**ติอาทิฯ ตตฺถ **ปุพฺพภาคโต ปภุตี**ติ ภาวนาย ปุพฺพภาคิยวีริยารมฺภาทิโต ปฏฺฐายฯ **จิตฺตเมวมุปฺปนฺน**นฺติ เอวํ อุปริ วกฺขมานปริวิตกฺกวเสน จิตฺตมุปฺปนฺนนฺติ อโตฺถฯ ‘‘จิตฺตเมว อุปฺปนฺน’’นฺติปิ ปาโฐ, ตตฺถ จิตฺตเมว อุปฺปนฺนํ, น ตาว ภควติ ปสาโทติ อโตฺถฯ **มุฏฺฐสฺสตินา**ติ วินฏฺฐสฺสตินา, สติวิรหิเตนาติ อโตฺถฯ **สารทฺธกาเยนา**ติ สทรถกาเยนฯ **โพธิมเณฺฑ**ติ โพธิสงฺขาตสฺส ญาณสฺส มณฺฑภาวปฺปเตฺต ฐาเนฯ โพธีติ หิ ปญฺญา วุจฺจติ,

สา เอตฺถ มณฺฑา ปสนฺนา ชาตาติ โส ปเทโส ‘‘โพธิมณฺโฑ’’ติ ปญฺญาโตฯ **จตุรงฺคสมนฺนาคต**นฺติ ‘‘กามํ ตโจ จ นฺหารุ จ อฏฺฐิ จ อวสิสฺสตุ, สรีเร อุปสุสฺสตุ มํสโลหิต’’นฺติ (ม. นิ. ๒.๑๘๔; สํ. นิ. ๒.๒๒; อ. นิ. ๒.๕; มหานิ. ๑๙๖) เอวํ วุตฺตจตุรงฺคสมนฺนาคตํ วีริยํฯ ตตฺถ ตโจติ เอกํ องฺคํ นฺหารุ เอกํ องฺคํ อฏฺฐิ เอกํ องฺคํ มํสโลหิตํ เอกํ องฺคนฺติ เวทิตพฺพํฯ **ตโจ เอกํ องฺค**นฺติ จ ตเจ นิรเปกฺขภาโว เอกํ องฺคนฺติ คเหตพฺพํฯ ปธานํ อนุยุญฺชนฺตสฺส หิ ตเจ ปลุชฺชมาเนปิ ตํนิมิตฺตํ อโวสานาปชฺชนํ ตสฺส วีริยสฺส เอกํ องฺคํ เอกํ การณํฯ เอวํ เสเสสุปิ อตฺโถ เวทิตโพฺพฯ **ปคฺคหิต**นฺติ อารมฺภํ สิถิลํ อกตฺวา ทฬฺหปรกฺกมสงฺขาตุสฺสาหนภาเวน คหิตํฯ เตนาห **‘‘อสิถิลปฺปวตฺติตนฺติ วุตฺตํ โหตี’’**ติฯ

อสลฺลีนนฺติ อสงฺกุจิตํ โกสชฺชวเสน สโงฺกจํ อนาปนฺนํฯ **อุปฏฺฐิตา**ติ โอคาหนสงฺขาเตน อปิลาปภาเวน อารมฺมณํ อุปคนฺตฺวา ฐิตาฯ เตนาห **‘‘อารมฺมณาภิมุขีภาเวนา’’**ติฯ สโมฺมสสฺส วิทฺธํสนวเสน ปวตฺติยา น สมฺมุฏฺฐาติ **อสมฺมุฏฺฐา**ฯ กิญฺจาปิ จิตฺตปสฺสทฺธิวเสเนว จิตฺตเมว ปสฺสทฺธํ, กายปสฺสทฺธิวเสเนว จ กาโย ปสฺสโทฺธ โหติ, ตถาปิ ยสฺมา กายปสฺสทฺธิ อุปฺปชฺชมานา จิตฺตปสฺสทฺธิยา สเหว อุปฺปชฺชติ, น วินา, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘กายจิตฺตปสฺสทฺธิวเสนา’’**ติฯ กายปสฺสทฺธิยา อุภเยสมฺปิ กายานํ ปสฺสมฺภนาวหตฺตา วุตฺตํ **‘‘รูปกาโยปิ ปสฺสโทฺธเยว โหตี’’**ติฯ **โส จ โข**ติ โส จ โข กาโยฯ **วิคตทรโถ**ติ วิคตกิเลสทรโถฯ นามกาเย หิ วิคตทรเถ รูปกาโยปิ วูปสนฺตทรถปริฬาโห โหติฯ **สมฺมา อาหิต**นฺติ นานารมฺมเณสุ วิธาวนสงฺขาตํ วิเกฺขปํ วิจฺฉินฺทิตฺวา เอกสฺมึเยว อารมฺมเณ อวิกฺขิตฺตภาวาปาทเนน สมฺมเทว อาหิตํ ฐปิตํฯ เตนาห **‘‘สุฏฺฐุ ฐปิต’’**นฺติอาทิฯ จิตฺตสฺส อเนกคฺคภาโว วิเกฺขปวเสน จญฺจลตา, สา สติ เอกคฺคตาย น โหตีติ อาห **‘‘เอกคฺคํ อจลํ นิปฺผนฺทน’’**นฺติฯ **เอตฺตาวตา**ติ ‘‘อารทฺธํ โข ปนา’’ติอาทินา วีริยสติปสฺสทฺธิสมาธีนํ กิจฺจสิทฺธิทสฺสเนนฯ

นนุ จ สทฺธาปญฺญานมฺปิ กิจฺจสิทฺธิ ฌานสฺส ปุพฺพปฏิปทาย อิจฺฉิตพฺพาติ? สจฺจํ อิจฺฉิตพฺพา, สา ปน นานนฺตริกภาเวน อวุตฺตสิทฺธาติ น คหิตาฯ อสติ หิ สทฺธาย วีริยารมฺภาทีนํ อสมฺภโวเยว, ปญฺญาปริคฺคเห จ เนสํ อสติ ญายารมฺภาทิภาโว น สิยา, ตถา อสลฺลีนาสโมฺมสตาทโย วีริยาทีนนฺติ อสลฺลีนตาทิคฺคหเณเนวตฺถ ปญฺญากิจฺจสิทฺธิ คหิตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ฌานภาวนายํ วา สมาธิกิจฺจํ อธิกํ อิจฺฉิตพฺพนฺติ ทเสฺสตุํ สมาธิปริโยสานาว ฌานสฺส ปุพฺพปฏิปทา กถิตาติ ทฏฺฐพฺพํฯ

ปฐมชฺฌานกถา

อิทานิ ‘‘วิวิเจฺจว กาเมหี’’ติอาทินยปฺปวตฺตาย ปาฬิยา ฌานวิภเงฺค (วิภ. ๕๐๘) วุตฺตมฺปิ อตฺถํ อฏฺฐกถานเยเนว สํวเณฺณตุกาโม วิภงฺคปาฬึ วุตฺตนเยน อวจเน การณํ ทเสฺสตุํ **‘‘กิญฺจาปิ ตตฺถ กตเม กามา’’**ติอาทิมาห ฯ ตตฺถ ปตฺถนากาเรน ปวโตฺต ทุพฺพโล โลโภ ฉนฺทนเฏฺฐน **ฉโนฺท,** ตโต พลวา รญฺชนเฏฺฐน **ราโค,** ตโตปิ พลวตโร พหลราโค **ฉนฺทราโค**ฯ นิมิตฺตานุพฺยญฺชนานิ สงฺกเปฺปติ เอเตนาติ **สงฺกโปฺป,** ตถาปวโตฺต โลโภฯ ตตฺถ **นิมิตฺตสงฺกปฺปนา** นาม อวยเว สโมธาเนตฺวา ‘‘อิตฺถี ปุริโส’’ติอาทินา เอกชฺฌํ กตฺวา อุปรูปริ กิเลสุปฺปตฺติยา นิมิตฺตสฺส กปฺปนาฯ **อนุพฺยญฺชนสงฺกปฺปนา** ปน ‘‘หตฺถา โสภนา, ปาทา โสภนา’’ติ เอวํ อนุพฺยญฺชนวเสน วิภชิตฺวา กปฺปนาติฯ กิเลสานญฺหิ อนุ อนุ พฺยญฺชนโต ปริพฺยญฺชนโต ปริพฺยตฺติวเสน อุปฺปตฺติยา ปจฺจยภาวโต อนุพฺยญฺชนํ หตฺถปาทาทิอวยวา วุจฺจนฺติฯ ตโต พลวา รญฺชนเฏฺฐน **ราโค,** สงฺกปฺปวเสเนว ปวโตฺต ตโตปิ พลวตโร **สงฺกปฺปราโค**ฯ สฺวายํ

ปเภโท เอกเสฺสว โลภสฺส ปวตฺติอาการวเสน อวตฺถาเภทวเสน จ เวทิตโพฺพ ยถา ‘‘วโจฺฉ ท โมฺม พลีพโทฺท’’ติฯ **กามา**ติ กิเลสกามา, กาเมนฺตีติ กามา, กาเมนฺติ เอเตหีติ วาฯ

เสยฺยถิทนฺติ อิมสฺส ตํ กตมํ, ตํ กถนฺติ วา อโตฺถฯ **วิวิจฺจิตฺวา**ติ วิสุํ หุตฺวาฯ เตนาห **‘‘วินา หุตฺวา อปสกฺกิตฺวา’’**ติ, ปชหนวเสน อปกฺกมิตฺวาติ อโตฺถฯ **วิวิเจฺจว กาเมหี**ติ เอตฺถ **วิวิจฺจา**ติ อิมินา วิเวจนํ ฌานกฺขเณ กามานํ อภาวมตฺตํ วุตฺตํฯ **วิวิเจฺจวา**ติ ปน อิมินา เอกํส โต กามานํ วิเวเจตพฺพตาทีปเนน ตปฺปฏิปกฺขตา ฌานสฺส กามวิเวกปฺปหานสฺส จ ฌานาธิคมู ปายตา ทสฺสิตา โหตีติ อิมมตฺถํ ทเสฺสตุํ **‘‘ปฐมชฺฌาน’’**นฺติอาทิํ วตฺวา ตเมวตฺถํ ปากฏตรํ กาตุํ **‘‘กถ’’**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ **อนฺธกาเร สติ ปทีโป วิยา**ติ เอเตน ยถา ปทีปาภาเวน รตฺติยํ อนฺธการาภิภโว, เอวํ ฌานาภาเวน จิตฺตสนฺตติยํ กามาภิภโวติ ทเสฺสติฯ

เอตนฺติ ปุพฺพปเทเยว อวธารณวจนํ, น โข ปน เอวํ ทฎฺฐพฺพํ ‘‘กาเมหิ เอวา’’ติ อว ธารณสฺส อกตตฺตาฯ **ตนฺนิสฺสรณโต**ติ นิสฺสรนฺติ นิคฺคจฺฉนฺติ เอเตน, เอตฺถ วาติ นิสฺสรณํฯ เก นิคฺคจฺฉนฺติ? กามาฯ เตสํ กามานํ นิสฺสรณํ ปหานํ **ตนฺนิสฺสรณํ,** ตโต กามนิสฺสรณโตติ อ โตฺถฯ กถํ ปน สมาเน วิกฺขมฺภเน กามานเมเวตํ นิสฺสรณํ, น พฺยาปาทาทีนนฺติ โจทนํ ยุตฺติโต อาคมโต จ สาเธตุํ **‘‘กามธาตู’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **กามธาตุสมติกฺกมนโต**ติ สกลสฺสปิ กามภวสฺส สมติกฺกมปฏิปทาภาวโตฯ เตน อิมสฺส ฌานสฺส กามปริญฺญาภาวมาห ฯ **กา มราคปฏิปกฺขโต**ติ ‘‘ฉโนฺท กาโม’’ติอาทินา (มหานิ. ๑) วุตฺตวิภาคสฺส กิเลสกามสฺส ปจฺจตฺถิกภาวโตฯ เตน ยถา เมตฺตา พฺยาปาทสฺส, กรุณา วิหิํสาย, เอวมิทํ ฌานํ กามราคสฺส อุชุวิปจฺจนีกภูตนฺติ ทเสฺสติฯ วิปาเกน เจตฺถ กามธาตุสมติกฺกโม อตฺตโน ปวตฺติกฺขเณ กา มราคปฏิปกฺขตา จ เวทิตพฺพาฯ เอวมตฺตโน ปวตฺติยา วิปากปฺปวตฺติยา จ กามราคโต กาม ธาตุโต จ วินิวตฺตสภาวตฺตา อิทํ ฌานํ วิเสสโต กามานเมว นิสฺสรณํ, สฺวายมโตฺถ ปาฐาคโต เอวาติ อาห **‘‘ยถาหา’’**ติอาทิฯ **เนกฺขมฺม**นฺติ ปฐมชฺฌานํฯ

กามเฉฺจตฺถ ตมตฺถํ ทีเปตุํ ปุริมปเทเยว อวธารณํ คหิตํ, อุตฺตรปเทปิ ปน ตํ คเหตพฺพ เมว ตถา อตฺถสมฺภวโตติ ทเสฺสตุํ **‘‘อุตฺตรปเทปี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อิโต**ติ กามจฺฉนฺทโตฯ **เอส ทฎฺฐโพฺพ**ติ เอส นิยโม ทฎฺฐโพฺพฯ **สาธารณวจเนนา**ติ สพฺพวิเวกสาธารณวจเนนฯ ตทงฺควิกฺขมฺภนสมุเจฺฉทปฏิปฺปสฺสทฺธินิสฺสรณวิเวกา **ตทงฺควิเวกาทโย**ฯ กายจิตฺตอุปธิวิ เวกา **กายวิเวกาทโยฯ ตโย เอว อิธ ทฎฺฐพฺพา**ติ ตโย เอว อิธ ฌานกถายํ ทฎฺฐพฺพา สมุ เจฺฉทวิเวกาทีนํ อสมฺภวโตฯ **นิเทฺทเส**ติ มหานิเทฺทเส (มหานิ. ๑)ฯ ตตฺถ หิ ‘‘อุทฺทานโต เทฺว กามา วตฺถุกามา กิเลสกามา จา’’ติ อุทฺทิสิตฺวา ตตฺถ ‘‘กตเม วตฺถุกามา มนาปิยา รูปา…เป…. มนาปิยา โผฎฺฐพฺพา’’ติอาทินา วตฺถุกามา นิทฺทิฎฺฐาฯ เต ปน กามียนฺตีติ กามา ติ เวทิตพฺพาฯ **ตเตฺถวา**ติ นิเทฺทเสเยวฯ **วิภเงฺค**ติ ฌานวิภเงฺคฯ **เอวญฺหิ สตี**ติ เอวํ อุภเยส มฺปิ กามานํ สงฺคเห สติฯ **วตฺถุกาเมหิปี**ติ วตฺถุกาเมหิ วิวิเจฺจวาติปิ อโตฺถ ยุชฺชตีติ เอวํ ยุชฺ ชมานตฺถนฺตรสมุจฺจยโตฺถ **ปิ**-สโทฺท, น กิเลสกามสมุจฺจยโตฺถฯ กสฺมา? อิมสฺมิํ อเตฺถ กิเลส กาเมหิ วิเวกสฺส ทุติยปเทน วุตฺตตฺตาฯ **เตนา**ติ วตฺถุกามวิเวเกนฯ **กายวิเวโก วุโตฺต โหตี**ติ ปุตฺตทาราทิปริคฺคหวิเวกทีปนโต กายวิเวโก วุโตฺต โหติฯ

ปุริเมนาติ กายวิเวเกนฯ **เอตฺถา**ติ ‘‘วิวิเจฺจว กาเมหิ วิวิจฺจ อกุสเลหิ ธเมฺมหี’’ติ เอตสฺมิํ ปททฺวเยฯ อิโต วา นิทฺธาริเต วิเวกทฺวเย, อกุสลสเทฺทน ยทิ กิเลสกามา, สพฺพากุสลาปิ วา คหิตา, สพฺพถา กิเลสกาเมหิ วิเวโก วุโตฺตติ อาห **‘‘ทุติเยน กิเลสกาเมหิ วิเวกวจน โต’’**ติฯ **ทุติเยนา**ติ จ จิตฺตวิเวเกนาติ อโตฺถฯ **เอเตส**นฺติ ยถาวุตฺตานํ ทฺวินฺนํ ปทานํฯ นิทฺธาร

เณ เจตํ สามิวจนํฯ ตณฺหาทิสํกิเลสานํ วตฺถุโน ปหานํ **สํกิเลสวตฺถุปฺปหานํ**ฯ **โลลภาโว** นาม ตตฺถ ตตฺถ รูปาทีสุ ตณฺหุปฺปาโท, ตสฺส เหตู วตฺถุกามา เอว เวทิตพฺพาฯ พาลภาวสฺส เหตุปริจฺจาโคติ สมฺพนฺโธฯ **พาลภาโว** นาม อวิชฺชา, ทุจินฺติตจินฺติตาทิ วา, ตสฺส อโยนิโส มนสิกาโร, สเพฺพปิ วา อกุสลา ธมฺมา เหตูฯ กามคุณาธิคมเหตุ ปาณาติปาตาทิอสุทฺธปฺปโย โค โหตีติ ตพฺพิเวเกน **ปโยคสุทฺธิ** วิภาวิตาฯ ตณฺหาสํกิเลสโสธเนน วิวฏฺฏู ปนิสฺสยสํวฑฺฒเนน จ อชฺฌาสยวิโสธนํ **อาสยโปสนํ**ฯ **อาสยโปสน**นฺติ จ ฌานภาวนาย ปจฺจยภูตา ปุพฺพโยคาทิวเสน สิทฺธา อชฺฌาสยสมฺปทา , สา ปน ตณฺหุปตาปวิคเมน โหติฯ เตน วุตฺตํ ‘‘ตณฺหาสํกิเลสวิโสธเนนา’’ติฯ **กาเมสู**ติ นิทฺธารเณ ภุมฺมํฯ

อเนกเภโทติ กามาสวกามราคสํโยชนาทิวเสน รูปตณฺหาทิวเสน จ อเนกปฺปเภโทฯ **กามจฺฉนฺทเยวา**ติ กามสภาโวเยว ฉนฺโท, น กตฺตุกมฺยตาฉนฺโท นปิ กุสลจฺฉนฺทติ อธิปฺ ปาโยฯ **อกุสลปริยาปนฺนนฺปี**ติ ‘‘วิวิจฺจ อกุสเลหี’’ติ เอตฺถ วุตฺตอกุสเลสุ อนฺโตคโธปิฯ **ฌานปฏิปกฺขโต**ติ ฌานสฺส ปฏิปกฺขภาวโต ตํเหตุ ตํนิมิตฺตํ วิสุํ วุโตฺต, อกุสลภาวสา มเญฺญน อคฺคเหตฺวา วิสุํ สรูเปน คหิโตฯ ยทิ กิเลสกาโมว ปุริมปเท วุโตฺต, ตํ กถํ พหุวจนนฺติ อาห **‘‘อเนกเภทโต’’**ติอาทิฯ **อเญฺญสมฺปี**ติ ทิฏฺฐิมานอหิริกาโนตฺตปฺปาทีนํ ตํสหิตผสฺสา ทีนญฺจฯ **อุปริฌานงฺคปจฺจนีกปฏิปกฺขภาวทสฺสนโต**ติ ‘‘สวิตกฺกํ สวิจาร’’นฺติอาทินา อุปริ วุจฺจมานานิ ฌานงฺคานิ อุปริฌานงฺคานิ, เตสํ อตฺตโน ปจฺจนีกานํ ปฏิปกฺขภาวทสฺสนโต ตปฺปจฺจนีกนีวรณวจนํฯ ‘‘อุปริฌานงฺคานํ ปจฺจนีกปฏิปกฺขภาวทสฺสนโต’’ติปิ ปาโฐฯ ตตฺถ **ปจฺจนีกปฏิปกฺขภาวทสฺสนโต**ติ อุปริ วุจฺจมานฌานงฺคานํ อุชุวิปจฺจนีกวเสน ปฏิปกฺขภาว ทสฺสนโตติ อตฺถํ วทนฺติฯ **ฌานงฺคปจฺจนีกานี**ติ ฌานงฺคานํ ปวตฺตินิวารณโต ฌานงฺคปจฺจนี กานิฯ **วิทฺธํสกานี**ติ วิฆาตกานิฯ **สมาธิ กามจฺฉนฺทสฺส ปฏิปโกฺข**ติ ราคปณิธิยา อุชุวิปจฺ จนีกภาวโต นานารมฺมเณหิ ปโลภิตสฺส ปริพฺภมนฺตสฺส จิตฺตสฺส สมาธานโต กามจฺฉนฺทสฺส สมาธิ ปฏิปโกฺขฯ **ปีติ พฺยาปาทสฺสา**ติ ปาโมเชฺชน สมานโยคเกฺขมตฺตา พฺยาปาทสฺส ปีติ ปฏิปกฺขาฯ **วิตโกฺก ถินมิทฺธสฺสา**ติ โยนิโส สงฺกปฺปนวเสน สวิปฺผารปฺปวตฺติโต วิตโกฺก ถิ นมิทฺธสฺส ปฏิปโกฺขฯ **สุขํ อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจสฺสา**ติ สุขํ วูปสนฺตสีตลสภาวตฺตา อวูปสมานุตา ปสภาวสฺส อุทฺธจฺจกุกฺกุจฺจสฺส ปฏิปกฺขํฯ **วิจาโร วิจิกิจฺฉายา**ติ วิจาโร อารมฺมเณ อนุมชฺชน วเสน ปญฺญาปติรูปสภาวตฺตา วิจิกิจฺฉาย ปฏิปโกฺขฯ มหากจฺจานเตฺถเรน เทสิตา ปิฏกานํ สํวณฺณนา เปฏกํ, ตสฺมึ **เปฏเก**ฯ

ปญฺจกามคุณเภทวิสยสฺสาติ รูปาทิปญฺจกามคุณวิเสสวิสยสฺสฯ **อาฆาตวตฺถุเภทา ทิวิสยาน**นฺติ พฺยาปาทวิเวกวจเนน ‘‘อนตฺถํ เม อจรี’’ติอาทิอาฆาตวตฺถุเภทวิสยสฺส โทส สฺส, โมหาธิเกหิ ถินมิทฺธาทีหิ วิเวกวจเนน ปฏิจฺฉาทนวเสน ทุกฺขาทิปุพฺพนฺตาทิเภทวิสยสฺส โมหสฺส วิกฺขมฺภนวิเวโก วุโตฺตฯ กามราคพฺยาปาทตเทกฏฺฐถินมิทฺธาทิวิกฺขมฺภกเญฺจตํ สพฺ พากุสลปฏิปกฺขสภาวตฺตา สพฺพกุสลานํ, เตน สภาเวน สพฺพากุสลปฺปหายกํ โหนฺตมฺปิ กาม ราคาทิวิกฺขมฺภนสภาวเมว โหติ ตํสภาวตฺตาติ อวิเสเสตฺวา นีวรณากุสลมูลาทีนํ วิกฺขมฺภ นวิเวโก วุโตฺต โหตีติ อาหฯ

ยถาปจฺจยํ ปวตฺตมานานํ สภาวธมฺมานํ นตฺถิ กาจิ วสวตฺติตาติ วสวตฺติภาวนิวารณตฺถํ **‘‘วิตกฺกนํ วิตโกฺก’’**ติ วุตฺตํฯ **วิตกฺกน**นฺติ หิ วิตกฺกนกิริยา, สา จ วิตกฺกสฺส อตฺตโน ปจฺจเยหิ ปวตฺติมตฺตเมวาติ ภาวนิเทฺทโส วสวตฺติภาวนิวารณาย โหติฯ ตยิทํ วิตกฺกนํ ‘‘อีทิสมิท’’นฺติ อารมฺมณปริกปฺปนนฺติ อาห **‘‘อูหนนฺติ วุตฺตํ โหตี’’**ติฯ ยสฺมา จิตฺตํ วิตกฺกพเลน อารมฺมณํ อภินิรุฬฺหํ วิย โหติ, ตสฺมา โส อารมฺมณาภินิโรปนลกฺขโณ วุโตฺตฯ ยถา หิ โกจิ ราชวลฺลภํ

ญาติํ วา มิตฺตํ วา นิสฺสาย ราชเคหํ อาโรหติ อนุปวิสติ, เอวํ วิตกฺกํ นิสฺสาย จิตฺตํ อารมฺมณํ อาโรหติฯ ยทิ เอวํ กถํ อวิตกฺกํ จิตฺตํ อารมฺมณํ อาโรหตีติ? วิตกฺกพเลเนวฯ ยถา หิ โส ปุริโส ปริจเยน เตน วินาปิ นิราสโงฺก ราชเคหํ ปวิสติ, เอวํ ปริจเยน วิตเกฺกน วินาปิ อวิตกฺกํ จิตฺตํ อารมฺมณํ อาโรหติฯ **ปริจเยนา**ติ จ สนฺตาเน ปวตฺตวิตกฺกภาวนาสงฺขาเตน ปริจเยนฯ วิตกฺกสฺส หิ สนฺตาเน อภิณฺหํ ปวตฺตสฺส วเสน จิตฺตสฺส อารมฺมณาภิรุหนํ จิรปริจิตํ, เตน ตํ กทาจิ วิตเกฺกน วินาปิ ตตฺถ ปวตฺตเตวฯ ยถา ตํ ญาณสหิตํ หุตฺวา สมฺมสนวเสน จิรปริจิตํ กทาจิ ญาณรหิตมฺปิ สมฺมสนวเสน ปวตฺตติ, ยถา วา กิเลสสหิตํ หุตฺวา ปวตฺตํ สพฺพโส กิเลสรหิตมฺปิ ปริจเยน กิเลสวาสนาวเสน ปวตฺตติ, เอวํสมฺปทมิทํ ทฎฺฐพฺพํฯ

อาหนนปริยาหนนรโสติ อาทิโต, อภิมุขํ วา หนนํ **อาหนนํ**ฯ ปริโต, ปริวตฺติตฺวา วา อาหนนํ **ปริยาหนนํ**ฯ ''รูปํ รูปํ, ปถวี ปถวี''ติ อาโกเฎนฺตสฺส วิย ปวตฺติ อาหนนํ ปริยาหนนนฺติ จ เวทิตพฺพํฯ ยสฺมิญฺหิ อารมฺมเณ จิตฺตํ อภินิโรเปติ, ตํ ตสฺส คหณโยคฺยํ กโรนฺโต วิตโกฺก อาโกเฎโนฺต วิย โหติฯ ยทิ เอวํ นาคเสนเตฺถเรน ''อาโกฎนลกฺขโณ วิตโกฺกฯ ยถา, มหาราช, เภรี อาโกฏิตา อถ ปจฺฉา อนุรวติ อนุสทฺทายติ, เอวเมว โข, มหาราช, ยถา อาโกฎนา, เอวํ วิตโกฺก ทฎฺฐโพฺพฯ อถ ปจฺฉา อนุรวนา อนุสทฺทนา, เอวํ วิจาโร ทฎฺฐโพฺพ''ติ อาโกฎนลกฺขณตา วิตกฺกสฺส กสฺมา วุตฺตา? นายํ วิโรโธฯ เถเรน หิ กิจฺจสนฺนิสฺสิตํ กตฺวา ลกฺขณํ วุตฺตํฯ ธมฺมานญฺหิ สภาววินิมุตฺตา กาจิ กิริยา นาม นตฺถิ ตถา คเหตพฺพากาโร จฯ โพธเนยฺยชนานุโรเธน ปน ปรมตฺถโต เอกีภาโวปิ สภาวธโมฺม ปริยายวจเนหิ วิย สมาโรปิตรูเปหิ พหูหิ ปกาเรหิ ปกาสียติฯ เอวญฺหิ โส สุฎฺฐุ ปกาสิโต โหติฯ **อานยนปจฺจุปฎฺฐาโน**ติ เอตฺถ **อานยนํ** จิเตฺต อารมฺมณสฺส อุปนยนํ, อากฑฺฒนํ วาฯ

อนุสญฺจรณํ อนุปริพฺภมนํฯ สฺวายํ วิเสโส สนฺตานมฺหิ ลพฺภมาโน เอว สนฺตาเน ปากโฎ โหตีติ ทฎฺฐโพฺพฯ เสเสสุปิ เอเสว นโยฯ **อนุมชฺชน**นฺติ อารมฺมเณ จิตฺตสฺส อนุมสนํ, ปริมชฺชนนฺติ อโตฺถฯ ตถา หิ ''วิจาโร ปริมชฺชนหโตฺถ วิย สญฺจรณหโตฺถ วิยา''ติ จ วุโตฺตฯ **ตตฺถา**ติ อารมฺมเณฯ สหชาตานํ อนุโยชนํ อารมฺมเณ อนุวิจรณสงฺขาตอนุมชฺชนวเสเนว เวทิตพฺพํฯ อนุปฺปพนฺธนํ อารมฺมเณ จิตฺตสฺส อวิจฺฉินฺนสฺส วิย ปวตฺติฯ ตถา หิ โส ''อนุปฺปพนฺธนตา''ติ นิทฺทิโฎฺฐฯ เตเนว จ ''ฆณฺฎานุรโว วิย, ปริพฺภมนํ วิยา''ติ จ วุโตฺตฯ **กตฺถจี**ติ ปฐมชฺฌาเน ปริตฺตจิตฺตุปฺปาเทสุ จฯ **โอฬาริกเฎฺฐนา**ติ วิจารโต โอฬาริกเฎฺฐนฯ ยถา ฆณฺฎาภิฆาตสโทฺท ปฐมาภินิปาโต โหติ, เอวํ อารมฺมณาภิมุขนิโรปนเฎฺฐน วิตโกฺก เจตโส ปฐมาภินิปาโต วิย โหตีติ อาห **''ฆณฺฎาภิฆาตสโทฺท วิยา''**ติอาทิฯ **วิปฺผารวา**ติ เอตฺถ **วิปฺผาโร** นาม วิตกฺกสฺส ถินมิทฺธปฎิปโกฺข อารมฺมเณ อโนลีนตา อสโงฺกโจ, โส ปน อภินิโรปนภาเวน จลนํ วิย โหตีติ อธิปฺปาเยนาห **''ปริปฺผนฺทนภาโว จิตฺตสฺสา''**ติฯ **ปริพฺภมนํ วิยา**ติ เอตฺถ ปริสฺสยาภาววีมํสนตฺถํ ปริพฺภมนนฺติ เวทิตพฺพํฯ **ทุกนิปาตฎฺฐกถายํ** ปน –

> ''อากาเส คจฺฉโต มหาสกุณสฺส อุโภหิ ปเกฺขหิ วาตํ คเหตฺวา ปเกฺข สนฺนิสีทาเปตฺวา คมนํ วิย อารมฺมเณ เจตโส อภินิโรปนภาเวน ปวโตฺต วิตโกฺก, วาตคฺคหณตฺถํ ปเกฺข ผนฺทาปยมานสฺส คมนํ วิย อนุมชฺชนภาเวน ปวโตฺต วิจาโร''ติ –

วุตฺตํ, ตํ อนุปฺปพนฺธเนน ปวตฺติยํ ยุชฺชติฯ ตถา หิ อุปจาเร วา อปฺปนายํ วา สนฺตาเนน ปวตฺติยํ วิตโกฺก นิจฺจโล หุตฺวา อารมฺมณํ อนุปวิสิตฺวา วิย ปวตฺตติ, น ปฐมาภินิปาเต ปากโฎ โหติฯ ยถา หิ อปุพฺพารมฺมเณ ปฐมาภินิปาตภูโต วิตโกฺก วิปฺผารวา โหติ, น ตถา เอกสฺมิํเยว อารมฺมเณ นิรนฺตรํ อนุปฺปพนฺธวเสน ปวตฺติยํ, นาติวิปฺผารวา ปน ตตฺถ โหติ สนฺนิสินฺนภาวโตฯ

ปฐมทุติยชฺฌาเนสุ ปากโฏ โหตีติ วิตกฺกสฺส วิเสโส อภินิโรปนากาโร โอฬาริกตฺตา ปฐมชฺฌาเน ปากโฏ โหติ, ตทภาวโต ปณฺจกนเย ทุติยชฺฌาเน วิจารสฺส วิเสโส อนุมชฺชนากาโร ปากโฏ โหติฯ

อยํ ปเนตฺถ อปโร นโย – มลคฺคหิตํ กํสภาชนํ เอเกน หตฺเถน ทฬฺหํ คเหตฺวา อิตเรน หตฺเถน จุณฺณเตลเอฬกโลมาทิกตจุมฺพฏเกน ปริมชฺชนฺตสฺส ทฬฺหํ คหณหตฺโถ วิย วิตกฺโก, ปริมชฺชนหตฺโถ วิย วิจาโรฯ ตถา กุมฺภการสฺส ทณฺฑปฺปหาเรน จกฺกํ ภมยิตฺวา ภาชนํ กโรนฺตสฺส ปิณฺฑสฺส อุปฺปีฬนหตฺโถ วิย วิตกฺโก, ตเสฺสว อิโต จิโต จ สญฺจรณหตฺโถ วิย วิจาโรฯ ตถา กํสภาชนาทีสุ กิญฺจิ มณฺฑลํ วฏฺฏเลขํ กโรนฺตสฺส มเชฺฌ สนฺนิรุมฺภิตฺวา ฐิตกณฺฏโก วิย อภินิโรปโน วิตกฺโก, พหิ ปริพฺภมนกณฺฏโก วิย อนุมชฺชโน วิจาโรติ เวทิตพฺพํฯ

ยถา ปุปฺผผลสาขาทิอวยววินิมุตฺโต อวิชฺชมาโนปิ รุกฺโข ‘‘สปุปฺโผ สผโล’’ติ โวหรียติ, เอวํ วิตกฺกาทิองฺควินิมุตฺตํ อวิชฺชมานมฺปิ ฌานํ ‘‘สวิตกฺกํ สวิจาร’’นฺติ โวหรียตีติ ทเสฺสตุํ **‘‘รุกฺโข วิยา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **วิภเงฺค ปนา**ติอาทีสุ ฌานภาวนาย ปุคฺคลวเสน เทเสตพฺพตฺตา ‘‘อิธ ภิกฺขุ วิวิเจฺจว กาเมหี’’ติอาทินา (วิภ. ๕๐๘) ปุคฺคลาธิฏฺฐาเนน ฌานานิ อุทฺทิฏฺฐานีติฯ ยทิปิ วิภเงฺค ปุคฺคลาธิฏฺฐานา เทสนา กตา, อโตฺถ ปน ตตฺราปิ วิภเงฺคปิ ยถา อิธ ‘‘อิมินา จ วิตเกฺกนา’’ติอาทินา ธมฺมวเสน วุโตฺต, เอวเมว ทฏฺฐโพฺพ, ปรมตฺถโต ปุคฺคลเสฺสว อภาวโตติ อธิปฺปาโยฯ อถ วา ฌานสมงฺคิโน วิตกฺกวิจารสมงฺคิตาทสฺสเนน ฌานเสฺสว สวิตกฺกสวิจารตา วุตฺตาติ อาห **‘‘อโตฺถ ปน ตตฺราปิ เอวเมว ทฏฺฐโพฺพ’’**ติฯ

วิเวกสทฺทสฺส ภาวสาธนตํ สนฺธายาห **‘‘ตสฺมา วิเวกา’’**ติฯ เหตฺอเตฺถ เจตํ นิสฺสกฺกวจนํ, ตสฺมา วิเวกา เหตุภูตาติ อโตฺถฯ **วิเวก**สทฺทสฺส กตฺตุสาธนตํ กมฺมสาธนตํ วา สนฺธายาห **‘‘ตสฺมึ วา วิเวเก’’**ติฯ ‘‘วิวิโตฺต’’ติ หิ อิมินา นีวรเณหิ วินาภูโต เตหิ วิเวจิโตติ จ สาธนทฺวยมฺปิ สงฺคหิตเมวาติฯ **ปีนยตี**ติ ตเปฺปติ วเฑฺฒติ วาฯ **สมฺปิยายนลกฺขณา**ติ ปริตุสฺสนลกฺขณาฯ **ปีนนรสา**ติ ปริพฺรูหนรสาฯ **ผรณรสา**ติ ปณีตรูเปหิ กายสฺส พฺยาปนรสาฯ อุทคฺคภาโว **โอทคฺยํ**ฯ สุขยตีติ **สุขํ,** อตฺตนา สมฺปยุตฺตธเมฺม ลทฺธสฺสาเท กโรตีติ อโตฺถฯ สฺวายํ กตฺตุนิเทฺทโส ปริยายลโทฺธ ธมฺมโต อญฺญสฺส กตฺตุนิวตฺตนโตฺถ, นิปฺปริยาเยน ปน ภาวสาธนเมว ลพฺภตีติ **‘‘สุขนํ สุข’’**นฺติ วุตฺตํฯ **สาตลกฺขณ**นฺติ อิฏฺฐสภาวตฺตา ตํสมงฺคีปุคฺคลํ, สมฺปยุตฺตธเมฺม วา อตฺตนิ สาทยตีติ สาตํ ท-การสฺส ต-การํ กตฺวาฯ สาตํ มธุรนฺติ วทนฺติ, สาตํ ลกฺขณํ เอตสฺสาติ สาตลกฺขณํฯ **อุปพฺรูหนรส**นฺติอาทีสุ **อุปพฺรูหนํ** สมฺปยุตฺตธมฺมานํ สํวทฺธนํ, ทุกฺขํ วิย อวิสฺสเชฺชตฺวา อทุกฺขมสุขา วิย อนชฺฌุเปกฺขิตฺวา อนุ อนุ คณฺหนํ อุปการิตา วา อนุคฺคโหฯ **กตฺถจี**ติ ปฐมชฺฌานาทิเกฯ **ปฏิลาภตุฏฺฐี**ติ ปฏิลาภวเสน อุปฺปชฺชนกตุฏฺฐิฯ **ปฏิลทฺธรสานุภวน**นฺติ ปฏิลทฺธสฺส อารมฺมณรสสฺส อนุภวนํฯ เอเตน ปีติสุขานิ สภาวโต วิภชิตฺวา ทสฺสิตานิฯ **ยตฺถ ปีติ, ตตฺถ สุข**นฺติ วิตกฺกสฺส วิย วิจาเรน ปีติยา สุเขน อเจฺจนฺตสํโยคมาหฯ **ยตฺถ สุขํ, ตตฺถ น นิยมโต ปีตี**ติ วิจารสฺส วิย วิตเกฺกน, สุขสฺส ปีติยา อนเจฺจนฺตสํโยคํฯ เตน อเจฺจนฺตานเจฺจนฺตสํโยคิตาย ปีติสุขานํ วิเสสํ ทเสฺสติฯ

กํ อุทกํ ตาเรนฺติ เอตฺถาติ **กนฺตารํ,** นิรุทกมรุฏฺฐานํฯ วนเมว **วนนฺตํ**ฯ **วนจฺฉายปฺปเวสนอุทกปริโภเคสุ วิย สุข**นฺติ ยถา หิ ปุริโส มหากนฺตารมคฺคํ ปฏิปโนฺน ฆมฺมปเรโต ตสิโต ปิปาสิโต ปฏิปเถ ปุริสํ ทิสฺวา ‘‘กตฺถ ปานียํ อตฺถี’’ติ ปุเจฺฉยฺย, โส ‘‘อฏวึ อุตฺตริตฺวาว ชาตสฺสรวนสโณฺฑ อตฺถิ, ตตฺถ คนฺตฺวา ลภิสฺสสี’’ติ วเทยฺย, โส ตสฺส กถํ สุตฺวาว หฏฺฐปหฏฺโฐ ภเวยฺย, ตโต คจฺฉโนฺต ภูมิยํ ปติตานิ อุปฺปลทลนาฬปตฺตาทีนิ ทิสฺวา สุฏฺฐุตรํ หฏฺฐปหฏฺโฐ

หุตฺวา คจฺฉโนฺต อลฺลวเตฺถ อลฺลเกเส ปุริเส ปเสฺสยฺย, วนกุกฺกุฏวนโมราทีนํ สทฺทํ สุเณยฺย, ชาตสฺสรปริยเนฺต ชาตมณิชาลสทิสํ นีลวนสณฺฑํ ปเสฺสยฺย, สเร ชาตานิ อุปฺปลปทุมกุมุทานิ ปเสฺสยฺย, อจฺฉํ วิปฺปสนฺนํ อุทกมฺปิ ปเสฺสยฺย, โส ภิโยฺย ภิโยฺย หฎฺฐปหโฎฺฐ หุตฺวา ชาตสฺสรํ โอตริตฺวา ยถารุจิ นฺหตฺวา จ ปิวิตฺวา จ ปสฺสทฺธทรโถ ภิสมุฬาลโปกฺขราทีนิ ขาทิตฺวา นีลุปฺปลาทีนิ ปิฬนฺธิตฺวา มนฺทาลวมูลานิ ขเนฺธ ขิปิตฺวา อุตฺตริตฺวา สาฎกํ นิวาเสตฺวา อุทกสาฎกํ อาตเป กตฺวา สีตจฺฉายาย มนฺทมเนฺท วาเต ปหรเนฺต นิปโนฺนว ''อโห สุขํ อโห สุข''นฺติ วเทยฺย, เอวํสมฺปทมิทํ ทฎฺฐพฺพํฯ ตสฺส หิ ปุริสสฺส ชาตสฺสรวนสณฺฑสวนโต ปฎฺฐาย ยาว อุทกทสฺสนา หฎฺฐปหฎฺฐกาโล วิย ปุพฺพภาคารมฺมเณ หฎฺฐปหฎฺฐาการา ปีติ, นฺหายิตฺวา จ ปิวิตฺวา จ สีตจฺฉายาย มนฺทมเนฺท วาเต ปหรเนฺต ''อโห สุขํ อโห สุข''นฺติ วทโนฺต นิปนฺนกาโล วิย พลปฺปตฺตํ อารมฺมณรสานุภวนาการสณฺฐิตํ สุขํฯ

ตสฺมิํ ตสฺมิํ สมเยติ อิฎฺฐารมฺมณสฺส ปฎิลาภสมเย ปฎิลทฺธสฺส รสานุภวนสมเย วนจฺฉายาทีนํ สวนทสฺสนสมเย ปริโภคสมเย จฯ **ปากฎภาวโต**ติ ยถากฺกมํ ปีติสุขานํ วิภูตภาวโตฯ **วิเวกชํ ปีติสุข**นฺติ เอตฺถ ปุริมสฺมิํ อเตฺถ วิเวกชนฺติ ฌานํ วุตฺตํฯ ปีติสุขสทฺทโต จ อตฺถิอตฺถวิเสสวโต **อสฺส ฌานสฺส, อสฺมิํ วา ฌาเน**ติ เอตฺถ อกาโร ทฎฺฐโพฺพ ยถา อริสโสติฯ ทุติเย ปีติสุขเมว วิเวกชํ, วิเวกชํปีติสุขนฺติ จ อญฺญปทตฺถสมาโส ปจฺจตฺตนิเทฺทสสฺส จ อโลโป กโต, โลเป วา สติ ''วิเวกชปีติสุข''นฺติ ปาโฐติ อยํ วิเสโสฯ

คณนานุปุพฺพโต ปฐมนฺติ อิมินา เทสนากฺกมํ อุลฺลิเงคติฯ ''คณนานุปุพฺพตา ปฐม''นฺติปิ ปาโฐ, ตตฺถาปิ คณนานุปุพฺพตายาติ อโตฺถ, คณนานุปุพฺพตามตฺตํ วา ปฐมนฺติ อิทํ วจนนฺติ อโตฺถฯ **ปฐมํ สมาปชฺชตีติ ปฐม**นฺติ อิทํ ปน น เอกนฺตลกฺขณํฯ จิณฺณวสีภาโว หิ อฎฺฐสมาปตฺติลาภี อาทิโต ปฎฺฐาย มตฺถกํ ปาเปโนฺตปิ สมาปชฺชิตุํ สโกฺกติ, มตฺถกโต ปฎฺฐาย อาทิํ ปาเปโนฺตปิ สมาปชฺชิตุํ สโกฺกติ, อนฺตรนฺตรา โอกฺกมโนฺตปิ สโกฺกติฯ เอวํ ปุพฺพุปฺปตฺติยเฎฺฐน ปน ปฐมํ อุปฺปนฺนนฺติปิ ปฐมํฯ เตเนว **วิสุทฺธิมเคฺค** (วิสุทฺธิ. ๑.๗๕) ''คณนานุปุพฺพตา ปฐมํ, ปฐมํ อุปฺปนฺนนฺติปิ ปฐม''นฺติ เอตฺตกเมว วุตฺตํฯ **ปจฺจนีกธเมฺม ฌาเปตี**ติ นีวรณาทิปจฺจนีกธเมฺม ทหติ, วิกฺขมฺภนวเสน ปชหตีติ อโตฺถฯ **โคจร**นฺติ กสิณาทิอาลมฺพนํฯ **ต**นฺติ ตํ โคจรํฯ **อุปนิชฺฌายตี**ติ ปสฺสติฯ **สห อุปจาเรนา**ติ สทฺธิํ อุปจารชฺฌาเนนฯ **กสิณารมฺมณูปนิชฺฌายนโต**ติ ปถวีกสิณาทิโน อตฺตโน อารมฺมณสฺส รูปํ วิย จกฺขุนา อุปนิชฺฌายนโตฯ **ลกฺขณูปนิชฺฌายนโต**ติ ยถาสมฺภวํ อนิจฺจาทิลกฺขณตฺตยสฺส นิพฺพานธาตุยา ตถลกฺขณสฺส จ อุปนิชฺฌายนโตฯ เตเนวาห **''เอตฺถ หี''**ติอาทิฯ นิจฺจาทิวิปลฺลาสปฺปหาเนน มโคฺค อสโมฺมหโต อนิจฺจาทิลกฺขณานิ อุปนิชฺฌายตีติ ลกฺขณูปนิชฺฌานนฺติ อาห **''วิปสฺสนาย อุปนิชฺฌายนกิจฺจ''**นฺติอาทิฯ **ตถลกฺขณ**นฺติ อวินาสธมฺมสฺส นิพฺพานสฺส อนญฺญถาภาวโต อวิปรีตสภาโว ตถลกฺขณํ, มคฺคสฺสปิ วา นิพฺพานารมฺมณโต ตถลกฺขณูปนิชฺฌานตา โยเชตพฺพาฯ

วิสทิโสทาหรณํ ตาว ทเสฺสโนฺต อาห **''ยถา สธโน''**ติอาทิฯ **อโญฺญ อปเทสารโห โหตี**ติ ธนโต ปริชนโต จ อโญฺญ ธนวา ปริชนวา จ ปุริโส สห ธเนน วตฺตติ ปริชเนน จาติ สธโน สปริชโนติ อปเทสํ อรหตีติ อปเทสารโห โหติ , อปทิสิตโพฺพ โหตีติ วุตฺตํ โหติฯ **เสนเงฺคสุ เอว เสนาสมฺมุตี**ติ รถาทิเสนงฺควินิมุตฺตาย เสนาย อภาเวปิ รเถหิ ปตฺตีหิ จ สห วตฺตนโต สรถา สปตฺติ เสนาติ รถาทิเสนเงฺคสฺเยว เสนาโวหาโรติ อโตฺถฯ กสฺมา ปเนตฺถ ฌานปาเฐ อคฺคหิตา จิเตฺตกคฺคตา คหิตาติ อนุโยคํ สนฺธายาห **''อวุตฺตตฺตา''**ติอาทิฯ **เอวํ วุตฺตาเยวา**ติ เอวํ สรูปโต วิภเงฺค วุตฺตาเยวฯ **สจิเตฺตกคฺคตนฺติ อิธ อวุเตฺตปี**ติ ''สจิเตฺ

ตกคฺคต’’นฺติ เอวํ สรูปโต อิมสฺมึ ฌานปาเฐ อวุเตฺตปีติ อโตฺถ, สามญฺญโต ปน ฌานคฺคหเณน คหิตา เอวฯ เตเนวาห **“เยน หี”**ติอาทิ ฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – เยน วิตกฺกาทีหิ สห วตฺตพฺพํ, ตํ ธมฺมํ ทีเปตุํ ตสฺส ปกาสนาธิปฺปาเยน ‘‘สวิตกฺกํ สวิจาร’’นฺติอาทินา อุเทฺทโส กโต, โส เอว อธิปฺปาโย เตน ภควตา วิภเงฺค (วิภ. ๕๖๙) ‘‘จิตฺตเสฺสกคฺคตา’’ติ นิทฺทิสเนฺตน ปกาสิโต, ตสฺมา สา ฌานปาเฐ อคฺคหิตาติ น จิเนฺตตพฺพนฺติฯ

อุปสมฺปชฺชาติ เอตฺถ **อุป-สํ**สทฺทา ‘‘อุปลพฺภตี’’ติอาทีสุ วิย นิรตฺถกาติ ทเสฺสตุํ ‘‘อุปคนฺตฺวา’’ติอาทึ วตฺวา ปุน เตสํ สาตฺถกภาวํ ทเสฺสตุํ **“อุปสมฺปาทยิตฺวา”**ติอาทิ วุตฺตํ, ตสฺมา **อุปสมฺปชฺชา**ติ เอตฺถ ปตฺวา สาเธตฺวาติ วา อโตฺถฯ **อิริย**นฺติ กิริยํฯ **วุตฺติ**นฺติอาทีนิ ตเสฺสว เววจนานิฯ เอกํ อิริยาปถพาธนํ อิริยาปถนฺตเรหิ รกฺขณํ **ปาลนํ**ฯ สพฺพพุทฺธานํ อาจิณฺณตฺตา อานาปานสฺสติกมฺมฏฺฐานเมว วุตฺตํฯ ตญฺหิ สพฺพพุทฺธานํ อาจิณฺณนฺติ วทนฺติฯ

ปฐมชฺฌานกถา นิฏฺฐิตาฯ

ทุติยชฺฌานกถา

วูปสมาติ วูปสมเหตุฯ วูปสโมติ เจตฺถ ปหานํ อธิเปฺปตํ, ตญฺจ วิตกฺกวิจารานํ อติกฺกโม อตฺถโต ทุติยชฺฌานกฺขเณ อนุปฺปาโทติ อาห **“สมติกฺกมา”**ติอาทิฯ กตเมสํ ปเนตฺถ วิตกฺกวิจารานํ วูปสโม อธิเปฺปโต, กึ ปฐมชฺฌานิกานํ, อุทาหุ ทุติยชฺฌานิกานนฺติ, กิเญฺจตฺถ – ยทิ ปฐมชฺฌานิกานํ, นตฺถิ เตสํ วูปสโมฯ น หิ กทาจิ ปฐมชฺฌานํ วิตกฺกวิจารรหิตํ อตฺถิฯ อถ ทุติยชฺฌานิกานํ, เอวมฺปิ นเตฺถว วูปสโม สเพฺพน สพฺพํ เตสํ ตตฺถ อภาวโตติ อิมํ อนุโยคํ สนฺธายาห **“ตตฺถ กิญฺจาปี”**ติอาทิฯ ยสฺมา ทิฏฺฐาทีนวสฺส ตํตํฌานกฺขเณ อนุปฺปตฺติธมฺมตาปาทนํ วูปสมนํ อธิเปฺปตํ, วิตกฺกาทโย เอว จ ฌานงฺคภูตา ตถา กรียนฺติ, น ตํสมฺปยุตฺตา ผสฺสาทโย, ตสฺมา วิตกฺกาทีนํเยว วูปสมาธิวจนํ ฌาเน อาคตํฯ ยสฺมา ปน วิตกฺกาทีนํ วิย ตํสมฺปยุตฺตธมฺมานมฺปิ ‘‘เอเตน เอตํ โอฬาริก’’นฺติ อาทีนวทสฺสนํ สุเตฺต อาคตํ, ตสฺมา อวิเสเสน วิตกฺกาทีนํ ตํสหคตานญฺจ วูปสมาทิเก วตฺตเพฺพ วิตกฺกาทีนํเยว วูปสโม วุจฺจมาโน อธิกวจนํ อญฺญมตฺถํ โพเธตีติ กตฺวา กญฺจิ วิเสสํ ทีเปตีติ ทเสฺสโนฺต **“โอฬาริกสฺส ปนา”**ติอาทิมาหฯ อยเญฺหตฺถ อธิปฺปาโย – เยหิ วิตกฺกวิจาเรหิ ปฐมชฺฌานสฺส โอฬาริกตา, เตสํ สมติกฺกมา ทุติยชฺฌานสฺส สมธิคโม, น สภาวโต อโนฬาริกานํ ผสฺสาทีนํ สมติกฺกมาติ อยมโตฺถ ‘‘วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา’’ติ เอเตน ทีปิโต , ตสฺมา ‘‘กึ ปฐมชฺฌานิกานํ วิตกฺกวิจารานํ วูปสโม อิธาธิเปฺปโต, อุทาหุ ทุติยชฺฌานิกาน’’นฺติ เอทิสี โจทนา อโนกาสาวฯ ‘‘ปีติยา จ วิราคา’’ติอาทีสุปิ เอเสว นโยฯ ตสฺมา วิตกฺกวิจารปีติสุขสมติกฺกมวจนานิ โอฬาริโกฬาริกงฺคสมติกฺกมา ทุติยาทิอธิคมทีปกานีติ เตสํ เอกเทสภูตํ วิตกฺกวิจารสมติกฺกมวจนํ อวยเวน สมุทาโยปลกฺขณนเยน ตํ ทีปกํ วุตฺตํฯ วิสุํ วิสุํ ฐิเตปิ หิ วิตกฺกวิจารสมติกฺกมวจนาทิเก ปเหยฺยงฺคนิเทฺทสตาสามเญฺญน จิเตฺตน สมูหโต คหิเต วิตกฺกวิจารวูปสมวจนสฺส ตเทกเทสตา โหตีติฯ อถ วา วิตกฺกวิจารวูปสมวจเนเนว ตํสมติกฺกมา ทุติยาทิอธิคมทีปเกน ปีติวิราคาทิวจนานํ ปีติอาทิสมติกฺกมา ตติยาทิอธิคมทีปกตา ทีปิตา โหตีติ ตสฺส ตํทีปกตา วุตฺตาฯ เอวญฺหิ อวยเวน สมุทาโยปลกฺขณํ วินา วิตกฺกวิจารวูปสมวจเนน ปีติวิราคาทิวจนานํ สวิสเย สมานพฺยาปารตา ทสฺสิตา โหติฯ

อชฺฌตฺตนฺติ นิยกชฺฌตฺตํ อธิเปฺปตํ, น อชฺฌตฺตชฺฌตฺตาทีติ ทเสฺสโนฺต อาห **“อชฺฌตฺตนฺติ นิยกชฺฌตฺตํ อธิเปฺปต”**นฺติฯ ตตฺถ การณมาห **“วิภเงฺค ปนา”**ติอาทิฯ **ปน**-สโทฺทปิ อปิสทฺทโตฺถ, วิภเงฺคปีติ อโตฺถฯ อยเมว วา ปาโฐฯ

นีลวณฺณโยคโต นีลวตฺถํ วิยาติ นีลโยคโต วตฺถํ นีลํ วิยาติ อธิปฺปาโยฯ **อิมสฺมิญฺจ อตฺถวิกปฺเป**ติ ‘‘เจโต สมฺปสาทยตี’’ติ เอตสฺมึ ปเกฺขฯ **เจตโส**ติ จ อุปโยคเตฺถ สามิวจนํฯ **ปุริมสฺมิ**นฺติ ‘‘สมฺปสาทนโยคโต ฌานมฺปิ สมฺปสาทน’’นฺติ วุตฺตปเกฺขฯ **เจตโส**ติ สมฺพเนฺธ สามิวจนํฯ ‘‘ยาว น ปเร เอกคเต กโรมี’’ติอาทีสุ เสฎฺฐวจโนปิ เอกสโทฺท โลเก ทิสฺสตีติ อาห **‘‘เสโฎฺฐปิ หิ โลเก เอโกติ วุจฺจตี’’**ติฯ ‘‘เอกากีหิ ขุทฺทเกหิ ชิต’’นฺติอาทีสุ อสหายโตฺถปิ เอกสโทฺท ทิโฎฺฐติ อาห **‘‘เอโก อสหาโย หุตฺวา’’**ติฯ สทฺธาทโยปิ กามํ สมฺปยุตฺตธมฺมานํ สาธารณโต จ อสาธารณโต จ ปจฺจยา โหนฺติเยว, สมาธิ ปน ฌานกฺขเณ สมฺปยุตฺตธมฺมานํ อวิเกฺขปลกฺขเณ อินฺทฺรฎฺฐกรเณน สาติสยํ ปจฺจโย โหตีติ ทเสฺสโนฺต **‘‘สมฺปยุตฺตธเมฺม…เป.… อธิวจน’’**นฺติ อาหฯ

‘‘สมฺปสาทนํ เจตโส เอโกทิภาว’’นฺติ วิเสสนทฺวยํ ฌานสฺส อติสยวจนิจฺฉาวเสน คหิตํฯ สฺวายมติสโย ยถา อิมสฺมึ ฌาเน ลพฺภติ, น ตถา ปฐมชฺฌาเนติ อิมํ วิเสสํ ทเสฺสตุํ **‘‘นนุ จา’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ อารมฺมเณ อาหนนปริยาหนนวเสน อนุมชฺชนอนุยุชฺชนวเสน จ ปวตฺตมานา ธมฺมา สติปิ นีวรณปฺปหาเนน กิเลสกาลุสฺสิยาปคเม สมฺปยุตฺตานํ กิญฺจิ โขภํ กโรนฺตา วิย เตหิ จ เต น สนฺนิสินฺนา โหนฺตีติ วุตฺตํ **‘‘วิตกฺกวิจารโกฺขเภน…เป.… น สุปฺปสนฺน’’**นฺติฯ ตตฺถ ขุทฺทิกา อูมิโย **วีจิโย,** มหติโย **ตรงฺคาฯ สมาธิปิ น สุฎฺฐุ ปากโฎ**ติ สติปิ อินฺทฺริยสมเตฺต วีริยสมตาย จ เตเนว โขเตน สมฺปสาทาภาเวน จ พหเล วิย ชเล มโจฺฉ สมาธิปิ น สุฎฺฐุ ปากโฎฯ **วิตกฺกวิจารปลิโพธาภาเวนา**ติ เอตฺถ ยถาวุตฺตโขโภ เอว ปลิโพโธฯ **เอวํ วุเตฺตนา**ติ ยสฺสา สทฺธาย วเสน สมฺปสาทนํ, ยสฺสา จ จิเตฺตกคฺคตาย วเสน เอโกทิภาวนฺติ จ ฌานํ วุตฺตํ, ตาสํ เอว ‘‘สทฺทหนา’’ติอาทินา (วิภ. ๕๗๔) ปวตฺติอาการวิเสสวิภาวนวเสน วุเตฺตน เตน วิภงฺคปาเฐนฯ **อยํ อตฺถวณฺณนา**ติ ‘‘สมฺปสาทนโยคโต, สมฺปสาทนโต วา สมฺปสาทนํฯ เอโกทึ ภาเวตีติ เอโกทิภาวนฺติ ฌานํ วุตฺต’’นฺติ เอวํ ปวตฺตา อยํ อตฺถวณฺณนาฯ **อญฺญทตฺถุ สํสนฺทติ เจว สเมติ จ, เอวํ เวทิตพฺพา**ติ กถํ ปนายํ อตฺถวณฺณนา เตน วิภงฺคปาเฐน สทฺธึ สํสนฺทติ สเมติ, นนุ ฌานวิภเงฺค ‘‘สมฺปสาทน’’นฺติ ปทํ อุทฺธริตฺวา ‘‘ยา สทฺธา สทฺทหนา’’ติอาทินา (วิภ. ๕๗๔) สทฺธาเยว วุตฺตา, ‘‘เจตโส เอโกทิภาว’’นฺติ จ ปทํ อุทฺธริตฺวา ‘‘ยา จิตฺตสฺส ฐิติ สณฺฐิติ อวฎฺฐิตี’’ติอาทินา สมาธิเสฺสว นิเทฺทโส กโต, อฎฺฐกถายํ ปน ‘‘สมฺปสาทนํ เอโกทิภาว’’นฺติ ฌานเมว วุตฺตนฺติ อฎฺฐกถาย วิภงฺคปาเฐน สทฺธึ วิโรโธ อาปชฺชตีติ? นาปชฺชติ วิภเงฺคปิ อิมินาว อธิปฺปาเยน นิเทฺทสสฺส กตตฺตาฯ ตถา หิ เยน สมฺปสาทเนน โยคา ฌานํ ‘‘สมฺปสาทน’’นฺติ วุจฺจติ, ตสฺมึ ‘‘ยา สทฺธา สทฺทหนา’’ติอาทินา ทสฺสิเต สมฺปสาทนํ ฌานนฺติ สมานาธิกรณนิเทฺทเสเนว ตํโยคา ฌาเน ตํสทฺทปฺปวตฺติ ทสฺสิตา โหติฯ ‘‘เอโกทิภาว’’นฺติ จ ปทํ อุทฺธริตฺวา เอโกทิมฺหิ ทสฺสิเต เอโกทิภาวํ ฌานนฺติ สมานาธิกรณนิเทฺทเสเนว ฌานสฺส เอโกทิวฑฺฒนตา วุตฺตาว โหตีติ อิมินา อธิปฺปาเยน พฺยญฺชนวิจารํ อกตฺวา ธมฺมมตฺตเมว นิทฺทิฎฺฐนฺติ อวิโรโธ ยุโตฺตฯ

ยํ ปน วุตฺตํ ฎีกากาเรหิ อาจริยธมฺมปาลเตฺถราทีหิ ‘‘ยทิ เอโกทีติ สมาธิสฺส คหณํ อธิเปฺปตํ, ตทา ‘เอโกทิภาว’นฺติ ปทํ อุทฺธริตฺวา สมาธิสฺส นิเทฺทโส น กตฺตโพฺพ สิยาฯ ตสฺมา เอโกทิภาวสโทฺท เอว สมาธิมฺหิ ปวโตฺต สมฺปสาทนสโทฺท วิย ฌาเน ปวตฺตตีติ ยุตฺต’’นฺติ, ตํ อฎฺฐกถาย วิรุชฺฌติฯ ตสฺมา โส อฎฺฐกถานิรเปโกฺข วิสุํเยเวโก อตฺถวิกโปฺปติ คเหตพฺพํฯ อยญฺหิ เนสํ อธิปฺปาโย – วิตกฺกวิจาเรหิ อนชฺฌารุฬฺหตฺตา เอกํ อุเทตีติ เอโกทีติ ตถาวิธสมาธิยุตฺตํ ฌานจิตฺตเมว คเหตฺวา เอโกทิสฺส ภาโว เอโกทิภาโวติ สมาธิสฺส คหณํ สกฺกา วตฺตุนฺติฯ โย ปนายํ เตสมภินิเวโส ‘‘เอโกทีติ สมาธิสฺส คหเณ สติ ‘เอโกทิภาว’นฺติ ปทํ อุทฺ

ธริตฺวา สมาธิสฺส นิเทฺทโส น กตฺตโพฺพ สิยา’’ติ , โส อเนกนฺติกตฺตา อยุตฺโตฯ อญฺญตฺถปิ หิ พฺยญฺชนวิจารํ อกตฺวา อตฺถมตฺตเสฺสว พาหุเลฺลน วิภเงฺค นิเทฺทโส ทิสฺสติฯ

สนฺตาติ สมํ นิโรธํ คตาฯ **สมิตา**ติ ภาวนาย สมํ คมิตา นิโรธิตาฯ **วูปสนฺตา**ติ ตโต เอว สุฎฺฐุ อุปสนฺตาฯ **อตฺถงฺคตา**ติ อตฺถํ วินาสํ คตาฯ **อพฺภตฺถงฺคตา**ติ อุปสเคฺคน ปทํ วเฑฺฒตฺวา วุตฺตํฯ **อปฺปิตา**ติ คมิตา วินาสํ คตาฯ **โสสิตา**ติ ปวตฺติสงฺขาตสฺส สนฺตานสฺส อภาเวน โสสํ สุกฺขภาวํ คตาฯ **พฺยนฺตีกตา**ติ วิคตนฺตา กตาฯ

อยมโตฺถติ ภาวนาย ปหีนตฺตา วิตกฺกวิจารานํ อภาวสงฺขาโต อโตฺถฯ โจทเกน วุตฺตมตฺถํ สมฺปฏิจฺฉิตฺวา ปริหริตุํ **“เอวเมตํ สิโทฺธวายมโตฺถ**”ติ วตฺวา **“น ปเนต**”นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **เอต**นฺติ ‘‘วิตกฺกวิจารานํ วูปสมา’’ติ เอตํ วจนํฯ **ตทตฺถทีปก**นฺติ ตสฺส วิตกฺกวิจาราภาวมตฺตสงฺขาตสฺส อตฺถสฺส ทีปกํฯ **น กิเลสกาลุสฺสิยสฺสา**ติ อุปจารกฺขเณ วิย นีวรณสงฺขาตสฺส กิเลสสโงฺขภสฺส วูปสมา น สมฺปสาทนนฺติ อโตฺถฯ นนุ จ **“ปฺริมํ วตฺวาปิ วตฺตพฺพเมวา**”ติ อิทํ กสฺมา วุตฺตํฯ ตถา หิ ทุติยชฺฌานาทิอธิคมูปายทีปเกน อชฺฌตฺตํ สมฺปสาทนตาย เจตโส เอโกทิภาวตาย จ เหตุทีปเกน อวิตกฺกอวิจารภาวเหตุทีปเกน จ วิตกฺกวิจารวูปสมวจเนเนว วิตกฺกวิจาราภาโว ทีปิโตติ, กิํ ปุน อวิตกฺกอวิจารวจเนน กเตนาติ? น, อทีปิตตฺตาฯ น หิ วิตกฺกวิจารวูปสมวจเนน วิตกฺกวิจารานํ อปฺปวตฺติ วุตฺตา โหติฯ วิตกฺกวิจาเรสุ หิ ตณฺหาปฺปหานํ เอเตสํ วูปสมนํฯ โอฬาริกงฺคมุเขน หิ ตํตํฌานนิกนฺติยา วิกฺขมฺภนํ วิตกฺกวิจารวูปสมวจนาทีหิ ปกาสิตํฯ ยโต วิตกฺกวิจาเรสุ วิรตฺตภาวทีปกํ วิตกฺกวิจารวูปสมวจนํ, เย จ สงฺขาเรสุ ตณฺหาปฺปหานํ กโรนฺติ, เตสุ มเคฺคสุ ปหีนตเณฺหสุ จ ผเลสุ สงฺขารปฺปวตฺติ โหติ, เอวมิธาปิ วิกฺขมฺภิตวิตกฺกวิจารตเณฺหสฺส ทุติยชฺฌานสฺส วิตกฺกวิจารสมฺปโยโค ปุริเมน น นิวาริโต สิยาติ ตนฺนิวารณตฺถํ อาวชฺชิตุกามตาทิอติกฺกโม จ เตสํ วูปสโมติ ทสฺสนตฺถญฺจ **“อวิตกฺกํ อวิจาร**”นฺติ วุตฺตํฯ ปฐมชฺฌานํ ทุติยชฺฌานสฺส อุปนิสฺสยปจฺจเยน ปจฺจโย โหตีติ อาห **“ปฐมชฺฌานสมาธิโต**”ติฯ **ปฐมมฺปี**ติ ปฐมชฺฌานมฺปิฯ

คณนานุปุพฺพโตติอาทิ เหฎฺฐา วุตฺตนเยเนว เวทิตพฺพํฯ เอตฺถาปิ ‘‘ทุติยํ อุปฺปนฺนนฺติปิ ทุติย’’นฺติ วตฺตุํ วฎฺฎติเยวฯ วุตฺตเมวตฺถํ วิภงฺคปาเฐน สาเธโนฺต อาห **“ยถาหา**”ติอาทิฯ ยํ ปน **วิภเงฺค** (วิภ. ๕๘๐) ‘‘ฌานนฺติ สมฺปสาโท ปีติ สุขํ จิตฺตเสฺสกคฺคตา’’ติ วุตฺตํ, ตํ สปริกฺขารํ ฌานํ ทเสฺสตุํ ปริยาเยน วุตฺตํฯ รถสฺส ปญฺจุกมฺพลํ วิย หิ สมฺปสาโท ฌานสฺส ปริกฺขาโร, น ฌานงฺคนฺติ อาห **“ปริยาโยเยว เจโส**”ติฯ นิปฺปริยายโต ปน อุปนิชฺฌานลกฺขณปฺปตฺตานํ องฺคานํ วเสน ติวงฺคิกเมเวตํ โหตีติ อาห **“สมฺปสาทนํ ปน ฐเปตฺวา**”ติอาทิฯ

ทุติยชฺฌานกถา นิฎฺฐิตาฯ

ตติยชฺฌานกถา

วิรชฺชนํ วิราโคฯ ตํ ปน วิรชฺชนํ นิพฺพินฺทนมุเขน หีฬนํ วา ตปฺปฎิพทฺธราคปฺปหานํ วาติ ทเสฺสตุํ **“ตสฺสา ปีติยา ชิคุจฺฉนํ วา สมติกฺกโม วา**”ติ วุตฺตํฯ **อุภินฺนมนฺตรา**ติ ปีติยา วิราคาติ อิเมสํ ทฺวินฺนํ ปทานํ อนฺตรา, มเชฺฌติ อโตฺถฯ **สมฺปิณฺฑนํ** สมุจฺจโยฯ **มโคฺค**ติ อุปาโยฯ ทุติยชฺฌานสฺส หิ ปฎิลาภํ วินา ตติยชฺฌานสฺส อธิคโม น โหตีติ วิตกฺกวิจารานํ วูปสโม ตติยชฺฌานาธิคมสฺส อุปาโยฯ **ตทธิคมายา**ติ ตติยมคฺคาธิคมายฯ

อุปปตฺติโตติ สมวาหิตภาเวน ปติรูปโต ฌานุเปกฺขาปิ สมวาหิตเมว อโนฺตนีตํ กตฺวา ปวตฺตตีติ อาห **“สมํ ปสฺสตี”**ติฯ **วิสทายา**ติ สํกิเลสวิคเมน ปริพฺยตฺตายฯ **วิปุลายา**ติ สาติสยํ มหคฺคตภาวปฺปตฺติโต มหติยาฯ **ถามคตายา**ติ ปีติวิคเมน ถิรภาวปฺปตฺตายฯ นนุ เจตฺถ อุเปกฺขาเวทนาว น สมฺภวติ, ตสฺมา กถมยํ ตติยชฺฌานสมงฺคี อุเปกฺขาย สมนฺนาคตตฺตา ‘‘อุเปกฺขโก’’ติ วุจฺจตีติ เจ? น เกวลํ เวทนุเปกฺขาว อุเปกฺขาติ วุจฺจติ, อถ โข อญฺญาปิ อุเปกฺขา วิชฺชนฺตีติ ทเสฺสโนฺต อาห **“อุเปกฺขา ปน ทสวิธา โหตี”**ติอาทิฯ ตตฺถ (ธ. ส. อฏฺฐ. ๑๖๓; วิสุทฺธิ. ๑.๘๔) ‘‘อิธ, ภิกฺขเว, ภิกฺขุ จกฺขุนา รูปํ ทิสฺวา เนว สุมโน โหติ น ทุมฺมโน, อุเปกฺขโก วิหรติ สโต สมฺปชาโน’’ติ (อ. นิ. ๖.๑) เอวมาคตา ขีณาสวสฺส ฉสุ ทฺวาเรสุ อิฏฺฐานิฏฺฐฉฬารมฺมณาปาเถ ปริสุทฺธปกติภาวาวิชหนาการภูตา อุเปกฺขา **ฉฬงฺคุเปกฺขา** นามฯ

ยา ปน ‘‘อุเปกฺขาสหคเตน เจตสา เอกํ ทิสํ ผริตฺวา วิหรตี’’ติ (ที. นิ. ๓.๓๐๘) เอวมาคตา สเตฺตสุ มชฺฌตฺตาการภูตา อุเปกฺขา, อยํ **พฺรหฺมวิหารุเปกฺขา** นามฯ

ยา ‘‘อุเปกฺขาสโมฺพชฺฌงฺคํ ภาเวติ วิเวกนิสฺสิต’’นฺติ (ม. นิ. ๑.๒๗; สํ. นิ. ๕.๑๘๒, ๑๙๐-๑๙๑) เอวมาคตา สหชาตธมฺมานํ มชฺฌตฺตาการภูตา อุเปกฺขา, อยํ **โพชฺฌงฺคุเปกฺขา** นามฯ

ยา ปน ‘‘กาเลน กาลํ อุเปกฺขานิมิตฺตํ มนสิ กโรตี’’ติ (อ. นิ. ๓.๑๐๓) เอวมาคตา อนจฺจารทฺธนาติสิถิลวีริยสงฺขาตา อุเปกฺขา, อยํ **วีริยุเปกฺขา** นามฯ

ยา –

> ‘‘กติ สงฺขารุเปกฺขา สมถวเสน อุปฺปชฺชนฺติ, กติ สงฺขารุเปกฺขา วิปสฺสนาวเสน อุปฺปชฺชนฺติ? อฏฺฐ สงฺขารุเปกฺขา สมถวเสน อุปฺปชฺชนฺติ, ทส สงฺขารุเปกฺขา วิปสฺสนาวเสน อุปฺปชฺชนฺติฯ
>
> ‘‘กตมา อฏฺฐ สงฺขารุเปกฺขา สมถวเสน อุปฺปชฺชนฺติ? ปฐมชฺฌานปฏิลาภตฺถาย นีวรเณ ปฏิสงฺขา สนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณํ, ทุติยชฺฌานปฏิลาภตฺถาย วิตกฺกวิจาเร ปฏิสงฺขา สนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณํ, ตติยชฺฌานปฏิลาภตฺถาย ปีติํ ปฏิสงฺขา สนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณํ, จตุตฺถชฺฌานปฏิลาภตฺถาย สุขทุเกฺข ปฏิสงฺขา สนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณํ, อากาสานญฺจายตนสมาปตฺติปฏิลาภตฺถาย รูปสญฺญํ ปฏิฆสญฺญํ นานตฺตสญฺญํ ปฏิสงฺขา สนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณํ, วิญฺญาณญฺจายตนสมาปตฺติปฏิลาภตฺถาย อากาสานญฺจายตนสญฺญํ ปฏิสงฺขา สนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณํ, อากิญฺจญฺญายตนสมาปตฺติปฏิลาภตฺถาย วิญฺญาณญฺจายตนสญฺญํ ปฏิสงฺขา สนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณํ, เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติปฏิลาภตฺถาย อากิญฺจญฺญายตนสญฺญํ ปฏิสงฺขา สนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณํ, อิมา อฏฺฐ สงฺขารุเปกฺขา สมถวเสน อุปฺปชฺชนฺติฯ
>
> ‘‘กตมา ทส สงฺขารุเปกฺขา วิปสฺสนาวเสน อุปฺปชฺชนฺติ? โสตาปตฺติมคฺคปฏิลาภตฺถาย อุปฺปาทํ ปวตฺตํ นิมิตฺตํ อายูหนํ ปฏิสนฺธิํ คติํ นิพฺพตฺติํ อุปปตฺติํ ชาติํ ชรํ พฺยาธิํ มรณํ โสกํ ปริเทวํ อุปายาสํ ปฏิสงฺขา สนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณํ, โสตาปตฺติผลสมาปตฺตตฺถาย อุปฺปาทํ ปวตฺตํ นิมิตฺตํ อายูหนํ ปฏิสนฺธิํ ปฏิสงฺขา สนฺ

ติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณํ, สกทาคามิมคฺคปอลาภตฺถาย…เป.… สกทาคามิผลสมาปตฺตตฺถาย…เป.… อนาคามิมคฺคปฏิลาภตฺถาย…เป.… อนาคามิผลสมาปตฺตตฺถาย…เป.… อรหตฺตมคฺคปฏิลาภตฺถาย อุปฺปาทํ ปวตฺตํ นิมิตฺตํ อายูหนํ ปฏิสนฺธึ คตึ นิพฺพตฺตึ อุปปตฺตึ ชาตึ ชรํ พฺยาธึ มรณํ โสกํ ปริเทวํ อุปายาสํ ปฏิสงฺขา สนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณํ, อรหตฺตผลสมาปตฺตตฺถาย…เป.… สุญฺญตวิหารสมาปตฺตตฺถาย…เป.… อนิมิตฺตวิหารสมอาปตฺตตฺถาย อุปฺปาทํ ปวตฺตํ นิมิตฺตํ อายูหนํ ปฏิสนฺธึ ปฏิสงฺขา สนฺติฏฺฐนา ปญฺญา สงฺขารุเปกฺขาสุ ญาณํ, อิมา ทส สงฺขารุเปกฺขา วิปสฺสนาวเสน อุปฺปชฺชนฺตี''ติ (ปฏิ. ม. ๑.๕๗) –

เอวมาคตา นีวรณาทิปฏิสงฺขาสนฺติฏฺฐนาการภูตา อุเปกฺขา, อยํ **สงฺขารุเปกฺขา** นามฯ

ตตฺถ **นีวรเณ ปฏิสงฺขา**ติ ปญฺจ นีวรณานิ ปหาตพฺพภาเวน ปฏิสงฺขาย, ปริคฺคเหตฺวาติ อโตฺถฯ **สนฺติฏฺฐนา**ติ นีวรณานํ ปหานาภิมุขีภูตตฺตา เตสํ ปหาเนปิ อพฺยาปารภาวูปคมเนน มชฺฌตฺตตาย สนฺติฏฺฐนาฯ **สงฺขารุเปกฺขาสู**ติ นีวรณปฺปหาเน พฺยาปาราภาวูปคมเนน นีวรณสงฺขาตานํ สงฺขารานํ อุเปกฺขนาสูติ อโตฺถฯ เอส นโย **วิตกฺกวิจารา**ทีสุ **อุปฺปาทา**ทีสุ จฯ ตตฺถ **อุปฺปาท**นฺติ ปุริมกมฺมปจฺจยา ขนฺธานํ อิธ อุปฺปตฺติมาหฯ **ปวตฺต**นฺติ ตถาอุปฺปนฺนสฺส ปวตฺตึฯ **นิมิตฺต**นฺติ สพฺพมฺปิ เตภูมกํ สงฺขารคตํ นิมิตฺตภาเวน อุปฏฺฐานโตฯ **อายูหน**นฺติ อายตึ ปฏิสนฺธิเหตุภูตํ กมฺมํฯ **ปฏิสนฺธิ**นฺติ อายตึ อุปปตฺตึฯ **คติ**นฺติ ยาย คติยา สา ปฏิสนฺธิ โหติฯ **นิพฺพตฺติ**นฺติ ขนฺธานํ นิพฺพตฺตนํฯ **อุปปตฺติ**นฺติ วิปากปฺปวตฺตึฯ **ชาติ**นฺติ ชราทีนํ ปจฺจยภูตํ ภวปจฺจยา ชาตึฯ **ชรามรณา**ทโย ปากฏา เอวฯ

เอตฺถ จ อุปฺปาทาทโย ปเญฺจว สงฺขารุเปกฺขาญาณสฺส วิสยวเสน วุตฺตา, เสสา เตสํ เววจนวเสนฯ นิพฺพตฺติ ชาตีติ อิทญฺหิ ทฺวยํ อุปฺปาทสฺส เจว ปฏิสนฺธิยา จ เววจนํฯ คติ อุปปตฺติจาติ อิทํ ทฺวยํ ปวตฺตสฺส, ชราทโย นิมิตฺตสฺสาติ เวทิตพฺพํฯ นนุ เจตฺถ จตูสุ มคฺควาเรสุ ''อุปฺปาท''นฺติอาทีนิ ปญฺจ มูลปทานิ, ''คตี''ติอาทีนิ ทส เววจนปทานีติ ปนฺนรส ปทานิ วุตฺตานิ, ฉสุ ปน ผลสมาปตฺติวาเรสุ ปญฺจ มูลปทาเนว วุตฺตานิ, ตํ กสฺมาติ เจ? สงฺขารุเปกฺขาย ติกฺขภาเว สติ กิเลสปฺปหานสมตฺถสฺส มคฺคสฺส สพฺภาวโต ตสฺสา ติกฺขภาวทสฺสนตฺถํ เววจนปเทหิ สห ทฬฺหํ กตฺวา มูลปทานิ วุตฺตานิ, ผลสฺส นิรุสฺสาหภาเวน สนฺตสภาวตฺตา มคฺคายตฺตตฺตา จ มนฺทภูตาปิ สงฺขารุเปกฺขา ผลสฺส ปจฺจโย โหตีติ ทสฺสนตฺถํ มูลปทาเนว วุตฺตานีติ เวทิตพฺพานิฯ

ตตฺถ ''โสตาปตฺติมคฺคปฏิลาภตฺถายา''ติอาทีสุ จตูสุ มคฺควาเรสุ สุญฺญตานิมิตฺตปฺปณิหิตมคฺคานํ อญฺญตโร วุโตฺตฯ ''โสตาปตฺติผลสมาปตฺตตฺถายา''ติอาทีสุ จตูสุ ผลวาเรสุ ปน อปฺปณิหิตผลสมาปตฺติ เวทิตพฺพาฯ กสฺมา? สุญฺญตวิหารสมาปตฺตตฺถาย อนิมิตฺตวิหารสมาปตฺตตฺถายาติ อิตราสํ ทฺวินฺนํ ผลสมาปตฺตีนํ วิสุํ วุตฺตตฺตาฯ อนิจฺจานุปสฺสนาวุฏฺฐานวเสน หิ อนิมิตฺตมโคฺค, ตเถว ผลสมาปตฺติกาเล อนิมิตฺตผลสมาปตฺติ, ทุกฺขานุปสฺสนาวุฏฺฐานวเสน อปฺปณิหิตมคฺคผลสมาปตฺติโย, อนตฺตานุปสฺสนาวุฏฺฐานวสเอน สุญฺญตมคฺคผลสมาปตฺติโย สุตฺตนฺตนเยน เวทิตพฺพาฯ เอวญฺจ กตฺวา สุญฺญตาทิวิโมกฺขวเสน มคฺคุปฺปตฺติเหตุภูตา จตโสฺส, ตถา อปฺปณิหิตผลสมาปตฺติยา จตโสฺส, สุญฺญตวิหารอนิมิตฺตวิหารวเสน เทฺวติ ทส สงฺขารุเปกฺขาวิปสฺสนาปญฺญา วุตฺตา, สมถสงฺขารุเปกฺขา ปน อปฺปนาวีถิยา อาสนฺนปุพฺพภาเค พลปฺปตฺตํ ภาวนามยญาณํฯ

ยา ปน ‘‘ยสฺมึ สมเย กามาวจรํ กุสลํ จิตฺตํ อุปฺปนฺนํ โหติ อุเปกฺขาสหคต’’นฺติ (ธ. ส. ๑๕๐) เอวมาคตา อทุกฺขมสุขสญฺญิตา อุเปกฺขา, อยํ **เวทนุเปกฺขา** นามฯ

ยา ‘‘ยทตฺถิ ยํ ภูตํ, ตํ ปชหติ, อุเปกฺขํ ปฏิลภตี’’ติ (ม. นิ. ๓.๗๑; อ. นิ. ๗.๕๕) เอวมาคตา วิจินเน มชฺฌตฺตภูตา อุเปกฺขา, อยํ **วิปสฺสนุเปกฺขา** นามฯ

ตตฺถ **ยทตฺถิ ยํ ภูต**นฺติ ขนฺธปญฺจกํ, ตํ มุญฺจิตุกมฺยตาญาเณน ปชหติฯ **อุเปกฺขํ ปฏิลภตี**ติ ทิฏฺฐโสวตฺติกตฺตยสฺส สปฺปสฺส ลกฺขณวิจินเน วิย ทิฏฺฐลกฺขณตฺตยสฺส ขนฺธปญฺจกสฺส สงฺขารลกฺขณวิจินเน อุเปกฺขํ ปฏิลภตีติ อตฺโถฯ

ยา ปน ฉนฺทาทีสุ เยวาปนเกสุ อาคตา สหชาตานํ สมปฺปวตฺติเหตุภูตา อุเปกฺขา, อยํ **ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขา** นามฯ

ยา ‘‘อุเปกฺขโก จ วิหรตี’’ติ (ที. นิ. ๑.๒๓๐; ธ. ส. ๑๖๓) เอวมาคตา อคฺคสุเขปิ ตสฺมึ อปกฺขปาตชนนี อุเปกฺขา, อยํ **ฌานุเปกฺขา** นามฯ

ยา ปน ‘‘อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธึ จตุตฺถํ ฌาน’’นฺติ (ที. นิ. ๑.๒๓๒; ธ. ส. ๑๖๕) เอวมาคตา สพฺพปจฺจนีกปริสุทฺธา ปจฺจนีกวูปสมเนปิ อพฺยาปารภูตา อุเปกฺขา, อยํ **ปาริสุทฺธุเปกฺขา** นามฯ

ตตฺถ ฉฬงฺคุเปกฺขา จ พฺรหฺมวิหารุเปกฺขา จ โพชฺฌงฺคุเปกฺขา จ ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขา จ ฌานุเปกฺขา จ ปาริสุทฺธุเปกฺขา จ อตฺถโต เอกา ตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขาว โหติฯ เตน เตน อวตฺถาเภเทน ปนสฺสา อยํ เภโท เอกสฺสปิ สโต สตฺตสฺส กุมารยุวเถรเสนาปติราชาทิวเสน เภโท วิยฯ ตสฺมา ตาสุ ยตฺถ ฉฬงฺคุเปกฺขา, น ตตฺถ โพชฺฌงฺคุเปกฺขาทโยฯ ยตฺถ วา ปน โพชฺฌงฺคุเปกฺขา, น ตตฺถ ฉฬงฺคุเปกฺขาทโย โหนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ ยถา เจตาสํ อตฺถโต เอกีภาโว, เอวํ สงฺขารุเปกฺขาวิปสฺสนุเปกฺขานมฺปิฯ ปญฺญา เอว หิ สา กิจฺจวเสน ทฺวิธา ภินฺนาฯ ยถา หิ ปุริสสฺส สายํ เคหํ ปวิฏฺฐํ สปฺปํ อชปททณฺฑํ คเหตฺวา ปริเยสมานสฺส ตํ ถุสโกฏฺฐเก นิปนฺนํ ทิสฺวา ‘‘สปฺโป นุ โข, โน’’ติ อวโลเกนฺตสฺส โสวตฺติกตฺตยํ ทิสฺวา นิพฺพมติกสฺส ‘‘สปฺโป, น สปฺโป’’ติ วิจินเน มชฺฌตฺตตา โหติ, เอวเมว ยา อารทฺธวิปสฺสกสฺส วิปสฺสนาญาเณน ลกฺขณตฺตเย ทิเฏฺฐ สงฺขารานํ อนิจฺจภาวาทิวิจินเน มชฺฌตฺตตา อุปฺปชฺชติ, อยํ **วิปสฺสนุเปกฺขา**ฯ ยถา ปน ตสฺส ปุริสสฺส อชปเทน ทเณฺฑน คาฬฺหํ สปฺปํ คเหตฺวา ‘‘กินฺตาหํ อิมํ สปฺปํ อวิเหเฐนฺโต อตฺตานญฺจ อิมินา อฑํสาเปนฺโต มุเญฺจยฺย’’นฺติ มุญฺจนาการเมว ปริเยสโต คหเณ มชฺฌตฺตตา โหติ, เอวเมว ยา ลกฺขณตฺตยสฺส ทิฏฺฐตฺตา อาทิตฺเต วิย ตโย ภเว ปสฺสโต สงฺขารคฺคหเณ มชฺฌตฺตตา, อยํ **สงฺขารุเปกฺขา**ฯ อิติ วิปสฺสนุเปกฺขาย สิทฺธาย สงฺขารุเปกฺขาปิ สิทฺธาว โหติฯ อิมินา ปเนสา วิจินนคหเณสุ มชฺฌตฺตสงฺขาเตน กิจฺเจน ทฺวิธา ภินฺนาฯ วีริยุเปกฺขา ปน เวทนุเปกฺขา จ อญฺญมญฺญญฺจ อวเสสาหิ จ อตฺถโต ภินฺนา เอวาติฯ

อิมาสํ ปน ทสนฺนมฺปิ อุเปกฺขานํ ภูมิปุคฺคลาทิวเสน วิภาโค ตตฺถ ตตฺถ วุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘เอวมยํ ทสวิธาปี’’**ติอาทิฯ ตตฺถ **ภูมิปุคฺคลจิตฺตารมฺมณโต**ติ ‘‘ฉฬงฺคุเปกฺขา กามาวจรา, พฺรหฺมวิหารุเปกฺขา รูปาวจรา’’ติ เอวมาทินา **ภูมิโต**ฯ ‘‘ฉฬงฺคุเปกฺขา ขีณาสวเสฺสว, พฺรหฺมวิหารุเปกฺขา ติณฺณมฺปิ ปุถุชฺชนเสกฺขาเสกฺขาน’’นฺติ เอวมาทินา **ปุคฺคลโต**ฯ ‘‘ฉฬงฺคุเปกฺขา โสมนสฺสุเปกฺขาสหคตจิตฺตสมฺปยุตฺตา’’ติอาทินา **จิตฺตโต**ฯ ‘‘ฉฬงฺคุเปกฺขา ฉฬารมฺมณา, พฺรหฺมวิหารุเปกฺขา ธมฺมารมฺมณา’’ติอาทินา **อารมฺมณโต**ฯ

ขนฺธสงฺคหเอกกฺขณกุสลตฺติกสเงฺขปวเสนาติ ‘‘เวทนุเปกฺขา เวทนากฺขเนฺธน สงฺคหิตา, อิตรา นว สงฺขารกฺขเนฺธนา’’ติ **ขนฺธสงฺคหวเสน**ฯ ฉฬงฺคุเปกฺขา พฺรหฺมวิหารโพชฺฌงฺคฌานปาริสุทฺธิตตฺรมชฺฌตฺตุเปกฺขา จ อตฺถโต เอกา, ตสฺมา เอกกฺขเณ ตาสุ เอกาย สติ น อิตรา, ตถา สงฺขารุเปกฺขาวิปสฺสนุเปกฺขาปิ เวทิตพฺพา, เวทนาวีริยุเปกฺขานํ เอกกฺขเณ สิยา อุปฺปตฺตีติ เอวํ **เอกกฺขณวเสน**ฯ ฉฬงฺคุเปกฺขา อพฺยากตา, พฺรหฺมวิหารุเปกฺขา กุสลาพฺยากตา, ตถา เสสา, เวทนุเปกฺขา ปน สิยา อกุสลาปีติ เอวํ **กุสลตฺติกวเสน**ฯ ทสเปตา สเงฺขปโต จตฺตาโรว ธมฺมา วีริยเวทนาตตฺรมชฺฌตฺตตาญาณวเสนาติ เอวํ **สเงฺขปวเสน**ฯ

อิทานิ อิธาธิเปฺปตาย ฌานุเปกฺขาย ลกฺขณาทึ นิทฺธาเรตฺวา ทเสฺสนฺโต อาห **‘‘ลกฺขณาทิโต ปนา’’**ติอาทิฯ ตตฺถ **อนาโภครสา**ติ ปณีตสุเขปิ ตสฺมึ อวนติปฏิปกฺขกิจฺจาติ อโตฺถฯ **อพฺยาปารปจฺจุปฏฺฐานา**ติ สติปิ สุขปารมิปฺปตฺติยํ ตสฺมึ สุเข อพฺยาวฏา หุตฺวา ปจฺจุปติฏฺฐติ, สมฺปยุตฺตานํ วา ตตฺถ อพฺยาปารํ ปจฺจุปฏฺฐเปตีติ อโตฺถฯ สมฺปยุตฺตธมฺมานํ โขภํ อุปฺปีลวญฺจ อาวหเนฺตหิ วิตกฺกาทีหิ อภิภูตตฺตา อปริพฺยตฺตํ ตตฺถ ตตฺรมชฺฌตฺตตาย กิจฺจํ, ตทภาวโต อิธ ปริพฺยตฺตนฺติ อาห **‘‘อปริพฺยตฺตกิจฺจโต’’**ติฯ เตเนวาห ‘‘อปริพฺยตฺตํ หี’’ติ อาทิฯ

อิทานิ สโต จ สมฺปชาโนติ เอตฺถ ‘‘วุจฺจตี’’ติ อชฺฌาหริตพฺพํฯ **สรตี**ติ อิมินา ‘‘สโต’’ติ ปทสฺส กตฺตุสาธนตมาหฯ **สมฺปชานาตี**ติ สมฺมเทว ปชานาติฯ **ปุคฺคเลนา**ติ ปุคฺคลาธิฏฺฐาเนนฯ สรณํ จินฺตนํ อุปฏฺฐานํ ลกฺขณเมติสฺสาติ **สรณลกฺขณา**ฯ สมฺมุสฺสนปฏิปกฺข อสมฺมุสฺสนํ กิจฺจํ เอติสฺสาติ **อสมฺมุสฺสนรสา**ฯ กิเลเสหิ อารกฺขา หุตฺวา ปจฺจุปติฏฺฐติ, ตโต วา อารกฺขํ ปจฺจุปฏฺฐเปตีติ **อารกฺขปจฺจุปฏฺฐานา**ฯ อสมฺมุยฺหนํ สมฺมเทว ปชานนํ, สโมฺมหปฏิปกฺข วา อสโมฺมโห ลกฺขณเมตสฺสาติ **อสโมฺมหลกฺขณํฯ ตีรณํ** กิจฺจสฺส ปารคมนํฯ **ปวิจโย** วีมํสาฯ กามํ อุปจารชฺฌานาทึ อุปาทาย ปฐมทุติยชฺฌานานิปิ สุขุมาเนว, อิมํ ปน อุปริมชฺฌานํ อุปาทาย **‘‘โอฬาริกตฺตา ปน เตสํ ฌานาน’’**นฺติ วุตฺตํ, สา จ โอฬาริกตา วิตกฺกาทิถูลงฺคตาย เวทิตพฺพาฯ เกจิ ‘‘พหุเจตสิกตายา’’ติ จ วทนฺติฯ **ภูมิยํ วิย ปุริสสฺสา**ติ ปุริสสฺส ภูมิยํ คติ วิยาติ วุตฺตํ โหติฯ **คติ สุขา โหตี**ติ เตสุ ฌาเนสุ คติ สุขา โหติฯ **อพฺยตฺตํ ตตฺถ สติสมฺปชญฺญกิจฺจ**นฺติ ‘‘อิทํ นาม ทุกฺกรํ กรียตี’’ติ วตฺตพฺพสฺส อภาวโต วุตฺตํฯ **โอฬาริกงฺคปฺปหาเนน ปน สุขุมตฺตา**ติ อยมโตฺถ กามํ ทุติยชฺฌาเนปิ สมฺภวติ, ตถาปิ เยภุเยฺยน อวิปฺปโยคีภาเวน วตฺตมาเนสุ ปีติสุเขสุ ปีติสงฺขาตสฺส โอฬาริกงฺคสฺส ปหาเนน สุขุมตาย อิธ สาติสโย สติปญฺญาพฺยาปาโรติ วุตฺตํ **‘‘ปุริสสฺสา’’**ติอาทิฯ เธนุํ ปิวตีติ **เธนุปโค,** เธนุยา ขีรํ ปิวโนฺตติ วุตฺตํ โหติฯ **ปุนเทว ปีตึ อุปคเจฺฉยฺยา**ติ หานภาคิยํ ฌานํ สิยา , ทุติยชฺฌานเมว สมฺปเชฺชยฺยาติ อโตฺถฯ เตนาห **‘‘ปีติสมฺปยุตฺตเมว สิยา’’**ติฯ **อิทญฺจ อติมธุรํ สุข**นฺติ ตติยชฺฌาเน สุขํ สนฺธายาห, อติมธุรตา จสฺส ปหาโสทคฺยสภาวาย ปีติยา อภาเวเนว เวทิตพฺพาฯ **อิท**นฺติ ‘‘สโต สมฺปชาโน’’ติ ปททฺวยํฯ

สุขญฺจ กาเยน ปฏิสํเวเทสินฺติ เอตฺถ กถมาโภเคน วินา สุขปฏิสํเวทนาติ อาห **‘‘กิญฺจาปี’’**ติอาทิฯ ยสฺมา ตสฺส นามกาเยน สมฺปยุตฺตํ สุขํ, ตสฺมา เอตมตฺถํ ทเสฺสโนฺต ‘‘สุขญฺจ กาเยน ปฏิสํเวเทสิ’’นฺติ อาหาติ โยเชตพฺพํฯ อยํ ปเนตฺถ สเงฺขปโตฺถ – ‘‘สุขํ เวทยามี’’ติ เอวมาโภเค อสติปิ นามกาเยน เจตสิกสุขํ, กายิกสุขเหตุรูปสมุฏฺฐาปเนน กายิกสุขญฺจ ฌานสมงฺคี ปฏิสํเวเทตีติ วุจฺจตีติฯ **ตสฺสา**ติ ฌานสมงฺคิโนฯ **ยํ วา ตนฺ**ติ ยํ วา ตํ ยถาวุตฺตํ นามกายสมฺปยุตฺตํ สุขํฯ **ตํสมุฏฺฐาเนนา**ติ ตโต สมุฏฺฐิเตน อติปณีเตน รูเปน อสฺส ฌานสมงฺคิโน รูปกาโย ยสฺมา ผุโฏ, ตสฺมา เอตมตฺถํ ทเสฺสโนฺตติ สมฺพนฺธิตพฺพํฯ **ยสฺสา**ติ รูปกายสฺสฯ

ผุฏตฺตาติ พฺยาปิตตฺตาติ อโตฺถฯ ยถา หิ อุทเกน ผุฏฺฐสรีรสฺส ตาทิเส โผฏฺฐเพฺพ ผุเฏฺฐ สุขํ อุปฺปชฺชติ, เอวํ เอเตหิ ฌานจิตฺตสมุฏฺฐิเตหิ รูเปหิ ผุฏฺฐสรีรสฺสฯ **ฌานา วุฏฺฐิโตปี**ติ ฌานมฺหา วุฏฺฐิโตปิฯ **สุขํ ปฏิสํเวเทยฺยา**ติ จิตฺตสมุฏฺฐิตรูเปหิ อวเสสติสมุฏฺฐิตรูปสงฺฆฏฺฏเนน อุปฺปนฺนกายวิญฺญาเณน กายิกํ สุขํ ปฏิสํเวเทยฺยฯ **เอตมตฺถ**นฺติ วุตฺตนเยน เจตสิกกายิกสุขปฏิสํเวทนสงฺขาตํ อตฺถํฯ

ยนฺติ เหตุอเตฺถ นิปาโต, ยสฺมาติ อโตฺถฯ เตนาห **“ยํฌานเหตู”**ติฯ **อาจิกฺขนฺตี**ติอาทีนิ ปทานิ กิตฺตนตฺถานีติ อธิปฺปาเยนาห **“ปสํสนฺตีติ อธิปฺปาโย”**ติฯ **กินฺตี**ติ ปสํสนาการปุจฺฉาฯ **สุขปารมิปฺปเตฺต**ติ สุขสฺส ปรมํ ปริยนฺตํ ปเตฺตฯ **สุขาภิสเงฺคนา**ติ สุขสฺมิํ อาลเยนฯ เอทิเสสุ ฐาเนสุ สติคฺคหเณเนว สมฺปชญฺญมฺปิ คหิตํ โหตีติ อิธ ปาฬิยํ สติยา เอว คหิตตฺตา เอวํ อุปฏฺฐิตสฺสติตาย สติมา อิเจฺจว วุตฺตํ, สมฺปชาโนติ เหฏฺฐา วุตฺตตฺตา วาฯ **อสํกิลิฏฺฐ**นฺติ กิเลเสหิ อสมฺมิสฺสตฺตา อสํกิลิฏฺฐํฯ ฌานกฺขเณ นิปฺปริยายโต เจตสิกสุขเมว ลพฺภตีติ **“สุขํ นามกาเยน ปฏิสํเวเทตี”**ติ วุตฺตํฯ **ตติยนฺติ คณนานุปุพฺพโต ตติย**นฺติอาทิ เหฏฺฐา วุตฺตนยานุสาเรน เวทิตพฺพํฯ

ตติยชฺฌานกถา นิฏฺฐิตาฯ

จตุตฺถชฺฌานกถา

“ปุเพฺพวา”ติ วุตฺตตฺตา **“กทา ปน เนสํ ปหานํ โหตี”**ติ โจทนํ สมุฏฺฐาเปตฺวา อาห **“จตุนฺนํ ฌานานํ อุปจารกฺขเณ”**ติฯ เอวํ เวทิตพฺพนฺติ สมฺพโนฺธฯ **ปหานกฺกเมน อวุตฺตาน**นฺติ เอตฺถ **ปหานกฺกโม** นาม ปหายกธมฺมานํ อุปฺปตฺติปฏิปาฏิฯ เตน ปน วุจฺจมาเน ‘‘ทุกฺขํ โทมนสฺสํ สุขํ โสมนสฺส’’นฺติ วตฺตพฺพํ สิยา, กสฺมา อิโต อญฺญถา วจนนฺติ อาห **“อินฺทฺริยวิภเงฺค”**ติอาทิ ฯ **อุเทฺทสกฺกเมนา**ติ ‘‘สุขินฺทฺริยํ ทุกฺขินฺทฺริยํ โสมนสฺสินฺทฺริยํ โทมนสฺสินฺทฺริย’’นฺติ เอวํ ปวตฺตอุเทฺทสกฺกเมนฯ

อถ กสฺมา ฌาเนเสฺวว นิโรโธ วุโตฺตติ สมฺพโนฺธฯ **กตฺถ จุปฺปนฺนํ ทุกฺขินฺทฺริย**นฺติ อตฺตโน ปจฺจเยหิ อุปฺปนฺนํ อวิกฺขมฺภิตํ ทุกฺขินฺทฺริยํฯ **กตฺถ จ อปริเสสํ นิรุชฺฌตี**ติ นิโรธฏฺฐานํ นิโรธการณํ ปุจฺฉติฯ เตน **กตฺถา**ติ ปุจฺฉาย **เอตฺถา**ติ วิสฺสชฺชเนปิ เหตุมฺหิ ภุมฺมวจนํ ทฏฺฐพฺพํฯ ฌานานุภาวนิมิตฺตญฺหิ อนุปฺปชฺชนฺตํ ทุกฺขินฺทฺริยํ อปริเสสํ นิรุชฺฌตีติ วุตฺตํฯ **อติสยนิโรโธ** สุฏฺฐุ ปหานํ อุชุปฏิปเกฺขน วูปสโมฯ **นิโรโธ** ปหานมตฺตํฯ **นานาวชฺชเน**ติ เยน อาวชฺชเนน อปฺปนาวีถิ, ตโต ภินฺนาวชฺชเน อเนกาวชฺชเน วาฯ อปฺปนาวีถิยญฺหิ อุปจาโร เอกาวชฺชโน, อิตโร อเนกาวชฺชโน อเนกกฺขตฺตุํ ปวตฺตนโตฯ วิสมนิสชฺชาย อุปฺปนฺนกิลมโถ **วิสมาสนุปตาโปฯ ปีติผรเณนา**ติ ปีติยา ผรณรสตฺตา ปีติสมุฏฺฐานานํ วา ปณีตรูปานํ กายสฺส พฺยาปนโต วุตฺตํฯ เตนาห **“สโพฺพ กาโย สุโขกฺกโนฺต โหตี”**ติฯ ปณีตรูปผุฏฺฐสรีรสฺส สุโขกฺกนฺตกายตฺตา กุโต ทุกฺขุปฺปตฺติ วิสมาสนุปตาปาทินาติ อาห **“ปฏิปเกฺขน อวิหตตฺตา”**ติฯ **วิตกฺกวิจารปจฺจเยปี**ติ **ปิ**-สโทฺท อฏฺฐานปฺปยุโตฺต, โส ‘‘ปหีนสฺสา’’ติ เอตฺถ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตโพฺพฯ **ปหีนสฺสปิ โทมนสฺสินฺทฺริยสฺสา**ติ อิทญฺจ ‘‘สิยา อุปฺปตฺตี’’ติ อิมินา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ **เอต**นฺติ โทมนสฺสินฺทฺริยํฯ ‘‘อุปฺปชฺชตี’’ติ อิมินา สมฺพโนฺธฯ ‘‘ตสฺส มยฺหํ อติจิรํ วิตกฺกยโต วิจารยโต กาโยปิ กิลมิ, จิตฺตมฺปิ อูหญฺญี’’ติ วจนโต กายจิตฺตเขทานํ วิตกฺกวิจารปจฺจยตา เวทิตพฺพาฯ **วิตกฺกวิจารภาเว**ติ เอตฺถ ‘‘อุปฺปชฺชติ โทมนสฺสินฺทฺริย’’นฺติ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ **ตเตฺถวสฺส สิยา อุปฺปตฺตี**ติ ตตฺถ ทุติยชฺฌานูปจาเร อสฺส ปหีนสฺสปิ โทมนสฺสินฺทฺริยสฺส อุปฺปตฺติ ภเวยฺยฯ

เอตฺถ จ ยเทเก วทนฺติ ''ตตฺถสฺส สิยา อุปฺปตฺตีติ วทเนฺตน ฌานลาภีนมฺปิ โทมนสฺสุปฺปตฺติ อตฺถีติ ทสฺสิตํ โหติ, เตน จ อนีวรณสภาโว โลโภ วิย โทโสปิ อตฺถีติ ทีเปติฯ น หิ โทเสน วินา โทมนสฺสํ ปวตฺตติ, น เจตฺถ ปฏฺฐานปาฬิยา วิโรโธ จิเนฺตตโพฺพฯ ยสฺมา ตตฺถ ปริหีนชฺฌานํ อารมฺมณํ กตฺวา ปวตฺตมานํ โทมนสฺสํ ทสฺสิตํ, อปริหีนชฺฌานํ อารมฺมณํ กตฺวา อุปฺปชฺชมานสฺส โทมนสฺสสฺส อสมฺภวโต ฌานลาภีนํ สพฺพโส โทมนสฺสํ นุปฺปชฺชตีติ จ น สกฺกา วตฺตุํ อฎฺฐสมาปตฺติลาภิโน อปิ ตสฺส อุปฺปนฺนตฺตา, น เหว โข โส ปริหีนชฺฌาโน อโหสี''ติ, ตํ อยุตฺตํ อนีวรณสภาวสฺส โทมนสฺสสฺส อภาวโตฯ ยทิ สิยา, รูปารูปาวจรสตฺตานมฺปิ อุปฺปเชฺชยฺย, น จ อุปฺปชฺชติฯ ตถา หิ อารุเปฺป กามจฺฉนฺทนีวรณํ ปฎิจฺจ ถินมิทฺธนีวรณํ อุทฺธจฺจนีวรณํ อวิชฺชานีวรณนฺติอาทีสุ พฺยาปาทกุกฺกุจฺจนีวรณานิ อนุทฺธฏานิ, น เจตฺถ อนีวรณตา ปริยาโย กามจฺฉนฺทาทีนมฺปิ อนีวรณานํเยว นีวรณสทิสตาย นีวรณปริยายสฺส วุตฺตตฺตาฯ ยํ ปน วุตฺตํ ''อฎฺฐสมาปตฺติลาภิโน อปิ ตสฺส อุปฺปนฺนตฺตา''ติ, ตมฺปิ อการณํ อุปฺปชฺชมาเนน จ โทมนเสฺสน ฌานโต ปริหายนโตฯ ลหุเกน ปน ปจฺจเยน ปริหีนํ ตาทิสา นํ อปฺปกสิเรเนว ปฎิปากติกํ กโรนฺตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ ''ตตฺถสฺส สิยา อุปฺปตฺตี''ติ อิทํ ปน ปริกปฺปนวจนํ อุปจารกฺขเณ โทมนสฺสสฺส อปฺปหีนภาวทสฺสนตฺถํฯ ตถา หิ วุตฺตํ **''น เตฺวว อโนฺตอปฺปนาย''**นฺติฯ ยทิ ปน ตทา โทมนสฺสํ อุปฺปเชฺชยฺย, ปฐมชฺฌานมฺปิสฺส ปริหีนเมวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ ปหีนมฺปิ โสมนสฺสินฺทฺริยํ ปีติ วิย น ทูเรติ กตฺวา **''อาสนฺนตฺตา''**ติ วุตฺตํฯ นานาวชฺชนูปจาเร ปหีนมฺปิ ปหานงฺคํ ปฎิปเกฺขน อวิหตตฺตา อนฺตรนฺตรา อุปฺปเชฺชยฺย วาติ อิมมตฺถํ ทเสฺสโนฺต **''อปฺปนาปฺปตฺตายา''**ติอาทิมาหฯ ตาทิสาย อาเสวนาย อิจฺฉิตพฺพตฺตา ยถา มคฺควีถิโต ปุเพฺพ เทฺว ตโย ชวนวารา สทิสานุปสฺสนาว ปวตฺตนฺติ, เอวมิธาปิ อปฺปนาวารโต ปุเพฺพ เทฺว ตโย ชวนวารา อุเปกฺขาสหคตาว ปวตฺตนฺตีติ วทนฺติฯ

สมาหรีติ สมาเนสิ, สงฺคเหตฺวา อภาสีติ อโตฺถฯ **สุขุมา**ติ สุขทุกฺขานิ วิย อโนฬาริกตฺตา อวิภูตตาย สุขุมา, ตโต เอว อนุมินิตพฺพสภาวตฺตา **ทุพฺพิเญฺญยฺยาฯ ทุฎฺฐสฺสา**ติ ทุฎฺฐปโยคสฺส, ทุทฺทมสฺสาติ อโตฺถฯ **สกฺกา โหติ เอสา คาหยิตุ**นฺติ อญฺญาโปหนนเยน สกฺกา คาหยิตุนฺติ อธิปฺปาโยฯ **อทุกฺขมสุขาย เจโตวิมุตฺติยา**ติ อิทเมว จตุตฺถํ ฌานํ ทฏฺฐพฺพํฯ **ปจฺจยทสฺสนตฺถ**นฺติ อธิคมสฺส อุปายภูตปจฺจยทสฺสนตฺถํฯ เตนาห **''ทุกฺขปฺปหานาทโย หิ ตสฺสา ปจฺจยา''**ติฯ **ทุกฺขปฺปหานาทโย**ติ จ โสปจารา ปฐมชฺฌานาทโยเวตฺถ อธิเปฺปตาฯ **ปหีนาติ วุตฺตา**ติ ''ปญฺจนฺนํ โอรมฺภาคิยานํ สํโยชนานํ ปริกฺขยา''ติ (ม. นิ. ๓.๑๔๗; สํ. นิ. ๕.๑๐๒๑) วุตฺตตฺตาฯ **เอตา**ติ สุขาทโย เวทนาฯ **สุขํ โสมนสฺสสฺส ปจฺจโย**ติ วสนคนฺธาเลปนปุปฺผาภรณสมาเลปนาทินิพฺพตฺตํ กายิกสุขํ โสมนสฺสสฺส ปจฺจโยฯ ''สุขาย โข, อาวุโส วิสาข เวทนาย, ราคานุสโย อนุเสตี''ติ (ม. นิ. ๑.๔๖๕) วจนโต อาห **''โสมนสฺสํ ราคสฺส ปจฺจโย''**ติฯ ''ทุกฺขาย โข, อาวุโส วิสาข, เวทนาย ปฎิฆานุสโย อนุเสตี''ติ วจนโต วุตฺตํ **''โทมนสฺสํ โทสสฺส ปจฺจโย''**ติฯ **สุขาทิฆาเตนา**ติ สุขาทีนํ ปหาเนนฯ

อทุกฺขมสุขนฺติ เอตฺถ น ทุกฺขนฺติ อทุกฺขํ, ทุกฺขวิทูรํฯ ยสฺมา ตตฺถ ทุกฺขํ นตฺถิ, ตสฺมา วุตฺตํ **''ทุกฺขาภาเวนา''**ติฯ **อสุข**นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ **เอเตนา**ติ ทุกฺขสุขปฎิเกฺขปวจเนนฯ **ปฎิปกฺขภูต**นฺติ อิทํ อิธ ตติยเวทนาย ทุกฺขาทีนํ สมติกฺกมวเสน ปตฺตพฺพตฺตา วุตฺตํ, น กุสลากุสลานํ วิย อุชุวิปจฺจนีกตายฯ **อิฎฺฐานิฎฺฐวิปรีตานุภวนลกฺขณา**ติ อิฎฺฐานิฎฺฐวิปรีตสฺส มชฺฌตฺตารมฺมณสฺส, อิฎฺฐานิฎฺฐวิปรีตํ วา มชฺฌตฺตากาเรน อนุภวนลกฺขณาฯ ตโต เอว **มชฺฌตฺตรสาฯ อวิภูตปจฺจุปฎฺฐานา**ติ สุขทุกฺขานิ วิย น วิภูตาการา ปิฎฺฐิปาสาเณ มิคคตมโคฺค วิย เตหิ อนุมาตพฺพาวิภูตาการโรปฏฺฐานาฯ สุขนิโรโธ นาม อิธ จตุตฺถชฺฌานูปจาโร, โส ปทฏฺฐานํ เอติสฺสาติ **สุขนิโรธปทฏฺฐานาฯ อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธิ**นฺติ ปุริม

ปเท อุตฺตรปทโลเปเนตํ สมาสปทนฺติ อาห **“อุเปกฺขาย ชนิตสติปาริสุทฺธิ”**นฺติฯ สพฺพปจฺจนีกธมฺมปริสุทฺธาย ปจฺจนีกสมเนปิ อพฺยาวฏาย ปาริสุทฺธุเปกฺขาย วตฺตมานาย จตุตฺถชฺฌาเน สติ สมฺปหํสนปญฺญา วิย สุปริสุทฺธา สุวิสทา จ โหตีติ อาห **“สติยา ปาริสุทฺธิ, สา อุเปกฺขาย กตา น อเญฺญนา”**ติฯ ยทิ ตตฺรมชฺฌตฺตตา อิธ ‘‘อุเปกฺขา’’ติ อธิเปฺปตา, กถํ สติเยว ปาริสุทฺธาติ วุตฺตาติ อาห **“น เกวล”**นฺติอาทิฯ **สติสีเสนา**ติ สตึ อุตฺตมงฺคํ กตฺวา, ปธานํ กตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ

เอวมฺปิ กสฺมา อิเธว สติ ‘‘อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธี’’ติ วุตฺตาติ อนุโยคํ สนฺธาย **“ตตฺถ กิญฺจาปี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ เหฏฺฐา ตีสุ ฌาเนสุ วิชฺชมานายปิ ตตฺรมชฺฌตฺตตาย ปจฺจนีกาภิภวนโต สหายปจฺจยเวกลฺลโต จ อปาริสุทฺธิ, ตถา ตํสมฺปยุตฺตานํ ตทภาวโต อิธ ปาริสุทฺธีติ อิมมตฺถํ อุปมาวเสน ทเสฺสตุํ **“ยถา ปนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ **สูริยปฺปภาภิภวา**ติ สูริยปฺปภาย อภิภุยฺยมานตฺตาฯ อติกฺขตาย จนฺทเลขา วิย รตฺติปิ โสมฺมสภาวา สภาคาย รตฺติยเมว จ จนฺทเลขา สมุชฺชลตีติ สา ตสฺสา สงฺคยฺหตีติ ทเสฺสโนฺต **“โสมฺมภาเวน จ อตฺตโน อุปการกเตฺตน วา สภาคาย รตฺติยา”**ติ อาหฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺถเมวฯ

จตุตฺถชฺฌานกถา นิฏฺฐิตาฯ

ปุเพฺพนิวาสกถา

๑๒. รูปวิราคภาวนาวเสน ปวตฺตํ จตุพฺพิธมฺปิ อรูปชฺฌานํ จตุตฺถชฺฌานสงฺคหเมวาติ อาห **“จตฺตาริ ฌานานี”**ติฯ ยุตฺตํ ตาว จิเตฺตกคฺคตา ภโวกฺกมนตฺถตา วิย วิปสฺสนาปาทกตาปิ จตุนฺนํ ฌานานํ สาธารณาติ เตสํ วเสน ‘‘จตฺตาริ ฌานานี’’ติ วจนํ, อภิญฺญาปาทกตา ปน นิโรธปาทกตา จ จตุตฺถเสฺสว ฌานสฺส อาเวณิกา, สา กถํ จตุนฺนํ ฌานานํ สาธารณา วุตฺตาติ? ปรมฺปราธิฏฺฐานภาวโตฯ ปทฏฺฐานปทฏฺฐานมฺปิ หิ ปทฏฺฐานเนฺตฺวว วุจฺจติ, การณการณมฺปิ การณนฺติ ยถา ‘‘ติเณหิ ภตฺตํ สิทฺธ’’นฺติฯ เอวญฺจ กตฺวา ปโยชนนิเทฺทเส อฏฺฐสมาปตฺติคฺคหณํ สมตฺถิตํ โหติฯ **จิเตฺตกคฺคตตฺถานี**ติ อิตฺตสมาธตฺถานิ, ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหารตฺถานีติ อโตฺถฯ จิเตฺตกคฺคตาสีเสน หิ ทิฏฺฐธมฺมสุขวิหาโร วุโตฺต, สุกฺขวิปสฺสกขีณาสววเสน เจตํ วุตฺตํฯ เตนาห **“เอกคฺคจิตฺตา สุขํ ทิวสํ วิหริสฺสามา”**ติฯ **ภโวกฺกมนตฺถานี**ติ ภเวสุ นิพฺพตฺติอตฺถานิฯ สตฺตาหํ นิโรธสมาปตฺติยา สมาปชฺชนโต อาห **“สตฺตาหํ อจิตฺตกา หุตฺวา”**ติฯ กสฺมา ปน สตฺตาหเมว นิโรธํ สมาปชฺชนฺตีติ? ตถากาลปริเจฺฉทกรณโต, ตญฺจ เยภุเยฺยน อาหารูปชีวีนํ สตฺตานํ อุปาทินฺนกปฺปวตฺตสฺส เอกทิวสํ ภุตฺตาหารสฺส สตฺตาหเมว ยาปนโตฯ

กา (วิสุทฺธิ. ๒.๘๖๗-๘๖๘) ปนายํ นิโรธสมาปตฺติ นาม, เก ตํ สมาปชฺชนฺติ, เก น สมาปชฺชนฺติ, กตฺถ สมาปชฺชนฺติ, กสฺมา สมาปชฺชนฺติ, กถญฺจสฺสา สมาปชฺชนํ โหตีติ? วุจฺจเต – ตตฺถ **กา ปนายํ นิโรธสมาปตฺติ นามา**ติ ยา อนุปุพฺพนิโรธวเสน จิตฺตเจตสิกานํ ธมฺมานํ อปฺปวตฺติฯ **เก ตํ สมาปชฺชนฺติ** , **เก น สมาปชฺชนฺตี**ติ สเพฺพปิ ปุถุชฺชนโสตาปนฺนสกทาคามิโน สุกฺขวิปสฺสกา จ อนาคามิอรหโนฺต น สมาปชฺชนฺติ, อฏฺฐสมาปตฺติลาภิโน ปน อนาคามิโน ขีณาสวา จ สมาปชฺชนฺติฯ **กตฺถ สมาปชฺชนฺตี**ติ ปญฺจโวการภเวฯ กสฺมา? อนุปุพฺพสมาปตฺติสพฺภาวโตฯ จตุโวการภเว ปน ปฐมชฺฌานาทีนํ อุปฺปตฺติเยว นตฺถิ, ตสฺมา น สกฺกา ตตฺถ สมาปชฺชิตุํฯ **กสฺมา สมาปชฺชนฺตี**ติ สงฺขารานํ ปวตฺติเภเท อุกฺกณฺฐิตฺวา ‘‘ทิฏฺฐธเมฺม อจิตฺตกา หุตฺวา นิโรธํ นิพฺพานํ ปตฺวา สุขํ วิหริสฺสามา’’ติฯ **กถญฺจสฺสา สมาปชฺชนํ โหตี**ติ สมถวิปสฺสนาวเสน อุสฺสกฺกิตฺวา กตปุพฺพกิจฺจสฺส เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ นิโรธยโต เอวมสฺสา

สมาปชฺชนํ โหติฯ โย หิ สมถวเสเนว อุสฺสกฺกติ, โส เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺตึ ปตฺวา ติฏฺฐติฯ โยปิ วิปสฺสนาวเสเนว อุสฺสกฺกติ, โส ผลสมาปตฺตึ ปตฺวา ติฏฺฐติฯ โย ปน อุภยวเสเนว อุสฺสกฺกิตฺวา เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ นิโรเธติ, โส ตํ สมาปชฺชตีติ อยเมตฺถ สงฺเขโปฯ

อยํ ปน วิตฺถาโร – อิธ ภิกฺขุ นิโรธํ สมาปชฺชิตุกาโม ปฐมชฺฌานํ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย ตตฺถ สงฺขาเร อนิจฺจโต ทุกฺขโต อนตฺตโต วิปสฺสติฯ วิปสฺสนา จ ปเนสา ติวิธา สงฺขารปริคฺคณฺหนกวิปสฺสนา ผลสมาปตฺติวิปสฺสนา นิโรธสมาปตฺติวิปสฺสนาติฯ ตตฺถ **สงฺขารปริคฺคณฺหนกวิปสฺสนา** มนฺทา วา ติกฺขา วา มคฺคสฺส ปทฏฺฐานํ โหติเยวฯ **ผลสมาปตฺติวิปสฺสนา** ติกฺขาว วฏฺฏติ มคฺคภาวนาสทิสาฯ **นิโรธสมาปตฺติวิปสฺสนา** ปน นาติมนฺทนาติติกฺขา วฏฺฏติ, ตสฺมา เอส นาติมนฺทาย นาติติกฺขาย วิปสฺสนาย เต สงฺขาเร วิปสฺสติฯ ตโต ทุติยชฺฌานํ…เป.… ตโต วิญฺญาณญฺจายตนํ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย ตตฺถ สงฺขาเร ตเถว วิปสฺสติฯ อถ อากิญฺจญฺญายตนํ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย จตุพฺพิธํ ปุพฺพกิจฺจํ กโรติ นานาพทฺธอวิโกปนํ สงฺฆปติมานนํ สตฺถุปโกฺกสนํ อทฺธานปริเจฺฉทนฺติฯ

ตตฺถ **นานาพทฺธอวิโกปน**นฺติ ยํ อิมินา ภิกฺขุนา สทฺธึ เอกาพทฺธํ น โหติ, นานาพทฺธํ หุตฺวา ฐิตํ ปตฺตจีวรํ วา มญฺจปีฐํ วา นิวาสเคหํ วา อญฺญํ วา ปน ยํ กิญฺจิ ปริกฺขารชาตํ, ตํ ยถา น วิกุปฺปติ, อคฺคิอุทกวาตโจรอุนฺทูราทีนํ วเสน น วินสฺสติ, เอวํ อธิฏฺฐาตพฺพํฯ ตตฺริทํ อธิฏฺฐานวิธานํ ‘‘อิทญฺจิทญฺจ อิมสฺมึ สตฺตาหพฺภนฺตเร มา อคฺคินา ฌายตุ, มา อุทเกน วุยฺหตุ, มา วาเตน วิทฺธํสตุ, มา โจเรหิ หรียตุ, มา อุนฺทูราทีหิ ขชฺชตู’’ติฯ เอวํ อธิฏฺฐิเต ตํ สตฺตาหํ ตสฺส น โกจิ ปริสฺสโย โหติ, อนธิฏฺฐหโต ปน อคฺคิอาทีหิ นสฺสติ, อิทํ นานาพทฺธอวิโกปนํ นามฯ ยํ ปน เอกาพทฺธํ โหติ นิวาสนปารุปนํ วา นิสินฺนาสนํ วา, ตตฺถ วิสุํ อธิฏฺฐานกิจฺจํ นตฺถิ, สมาปตฺติเยว นํ รกฺขติฯ

สงฺฆปติมานนนฺติ ภิกฺขุสงฺฆสฺส ปติมานนํ อุทิกฺขนํ, ยาว โส ภิกฺขุ อาคจฺฉติ, ตาว สงฺฆกมฺมสฺส อกรณนฺติ อโตฺถฯ เอตฺถ จ ปติมานนํ เอตสฺส น ปุพฺพกิจฺจํ, ปติมานนาวชฺชนํ ปน ปุพฺพกิจฺจํฯ ตสฺมา เอวํ อาวชฺชิตพฺพํ ‘‘สเจ มยิ สตฺตาหํ นิโรธํ สมาปชฺชิตฺวา นิสินฺเน สโงฺฆ อปโลกนกมฺมาทีสุ กิญฺจิเทว กมฺมํ กตฺตุกาโม โหติ, ยาว มํ โกจิ ภิกฺขุ อาคนฺตฺวา น ปโกฺกสติ, ตาวเทว วุฏฺฐหิสฺสามี’’ติฯ เอวํ กตฺวา สมาปโนฺน หิ ตสฺมึ สมเย วุฏฺฐหติเยวฯ โย ปน เอวํ น กโรติ, สโงฺฆ เจ สนฺนิปติตฺวา ตํ อปสฺสโนฺต ‘‘อสุโก ภิกฺขุ กุหิ’’นฺติ ปุจฺฉิตฺวา ‘‘นิโรธํ สมาปโนฺน’’ติ วุตฺเต กญฺจิ ภิกฺขุํ เปเสติ ‘‘ตํ ปโกฺกสาหี’’ติ, อถสฺส เตน ภิกฺขุนา สวนูปจาเร ฐตฺวา ‘‘สโงฺฆ ตํ อาวุโส ปติมาเนตี’’ติ วุตฺตมตฺตเยว วุฏฺฐานํ โหติฯ เอวํ ครุกา หิ สงฺฆสฺส อาณา นาม, ตสฺมา ตํ อาวชฺชิตฺวา ยถา ปฐมเมว วุฏฺฐาติ, เอวํ สมาปชฺชิตพฺพํฯ

สตฺถุปโกฺกสนนฺติ อิธาปิ สตฺถุปโกฺกสนาวชฺชนเมว อิมสฺส ปุพฺพกิจฺจํ, ตสฺมา ตมฺปิ เอวํ อาวชฺชิตพฺพํฯ เสสํ ปุริมนเยเนว เวทิตพฺพํฯ

อทฺธานปริเจฺฉโทติ ชีวิตทฺธานสฺส ปริเจฺฉโทฯ อิมินา ภิกฺขุนา อทฺธานปริเจฺฉเทสุ กุสเลน ภวิตพฺพํ, ‘‘อตฺตโน อายุสงฺขารา สตฺตาหํ ปวตฺติสฺสนฺติ น ปวตฺติสฺสนฺตี’’ติ อาวชฺชิตฺวาว สมาปชฺชิตพฺพํฯ สเจ หิ สตฺตาหพฺภนฺตเร นิรุชฺฌนเก อายุสงฺขาเร อนาวชฺชิตฺวาว สมาปชฺชติ, ตสฺส นิโรธสมาปตฺติ มรณํ ปฏิพาหิตุํ น สโกฺกติ, อโนฺตนิโรเธ มรณสฺส นตฺถิตาย อนฺตราว สมาปตฺติโต วุฏฺฐาติ, ตสฺมา เอตํ อาวชฺชิตฺวาว สมาปชฺชิตพฺพํฯ อวเสสญฺหิ อนาวชฺชิตุมฺปิ วฏฺฏติ, อิทํ ปน อาวชฺชิตพฺพเมวาติ วุตฺตํฯ โส เอวํ อากิญฺจญฺญายตนํ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย

อิทํ ปุพฺพกิจฺจํ กตฺวา เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ สมาปชฺชติ, อเถกํ วา เทฺว วา จิตฺตวาเร อติกฺกมิตฺวา อจิตฺตโก โหติ, นิโรธํ ผุสติ ฯ กสฺมา ปนสฺส ทฺวินฺนํ จิตฺตานํ อุปริ จิตฺตานิ น ปวตฺตนฺตีติ? นิโรธสฺส ปโยคตฺตาฯ อิทญฺหิ อิมสฺส ภิกฺขุโน เทฺว สมถวิปสฺสนาธมฺเม ยุคนทฺเธ กตฺวา อฏฺฐสมาปตฺติอาโรหนํ อนุปุพฺพนิโรธสฺส ปโยโค, น เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺติยาติ นิโรธสฺส ปโยคตฺตา ทฺวินฺนํ จิตฺตานํ อุปริ จิตฺตานิ น ปวตฺตนฺตีติฯ

ยสฺมา โพธิสเตฺตน โพธิมณฺฑุปสงฺกมนโต ปุเพฺพปิ จริมภเว จตุตฺถชฺฌานํ นิพฺพตฺติตปุพฺพํ, ตทา ปน ตํ นิพฺพตฺติตมตฺตเมว อโหสิ, น วิปสฺสนาทิปาทกํฯ ตสฺมา ‘‘โพธิรุกฺขมูเล นิพฺพตฺติต’’นฺติ ตโต วิเสเสตฺวา วุตฺตํฯ **วิปสฺสนาปาทก**นฺติ วิปสฺสนารมฺภ วิปสฺสนาย ปาทกํฯ **อภิญฺญาปาทก**นฺติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ พุทฺธานญฺหิ ปฐมารมฺภ เอว ปาทกชฺฌาเนน ปโยชนํ อโหสิ, น ตโต ปรํ อุปริมคฺคาธิคมผลสมาปตฺติอภิญฺญาวฬญฺชนาทิอตฺถํฯ อภิสโมฺพธิสมธิคมโต ปฏฺฐาย หิ สพฺพํ ญาณสมาธิกิจฺจํ อากงฺขามตฺตปฏิพทฺธเมวาติฯ **สพฺพกิจฺจสาธก**นฺติ อนุปุพฺพวิหาราทิสพฺพกิจฺจสาธกํฯ **สพฺพโลกิยโลกุตฺตรคุณทายก**นฺติ เอตฺถ วิปสฺสนาภิญฺญาปาทกตฺตา เอว จตุตฺถสฺส ฌานสฺส ภควโต สพฺพโลกิยโลกุตฺตรคุณทายกตา เวทิตพฺพาฯ สพฺพญฺญุตญฺญาณปทฏฺฐานญฺหิ มคฺคญาณํ ตํปทฏฺฐานญฺจ สพฺพญฺญุตญฺญาณํ อภิสโมฺพธิ, ตทธิคมสมกาลเมว จ ภควโต สเพฺพ พุทฺธคุณา หตฺถคตา อเหสุํ, จตุตฺถชฺฌานสนฺนิสฺสโย จ มคฺคาธิคโมติฯ

‘‘จตุตฺถํ ฌานํ อุปสมฺปชฺช วิหาสิ’’นฺติ วตฺวา ‘‘โส’’ติ วุตฺตตฺตา อาห **‘‘โส อห’’**นฺติฯ **เอวํ สมาหิเต**ติ เอตฺถ **เอวํ**-สโทฺท เหฏฺฐา ฌานตฺตยาธิคมปฏิปาฏิสิทฺธสฺส จตุตฺถชฺฌานสมาธานสฺส นิทสฺสนโตฺถติ อาห **‘‘เอวนฺติ จตุตฺถชฺฌานกฺกมนิทสฺสนเมต’’**นฺติฯ จตุตฺถชฺฌานสฺส ตสฺส จ อธิคมมคฺคสฺส นิทสฺสนํ, เยน สมาธานานุกฺกเมน จตุตฺถชฺฌานสมาธิ ลโทฺธ, ตทุภยนิทสฺสนนฺติ อโตฺถฯ เตนาห **‘‘อิมินา...เป.... วุตฺตํ โหตี’’**ติฯ ตตฺถ **อิมินา กเมนา**ติ อิมินา ปฐมชฺฌานาธิคมาทินา กเมนฯ ยทิปิ ‘‘เอว’’นฺติ อิทํ อาคมนสมาธินา สทฺธึ จตุตฺถชฺฌานสมาธานํ ทีเปติ, สติปาริสุทฺธิสมาธิ เอว ปน อิทฺธิยา อธิฏฺฐานภาวโต ปธานนฺติ อาห **‘‘จตุตฺถชฺฌานสมาธินา สมาหิเต’’**ติฯ สพฺพปจฺจนีกธมฺมุปกฺกิเลสปริสุทฺธาย ปจฺจนีกสมเนปิ อพฺยาวฏาย ปาริสุทฺธุเปกฺขาย วตฺตมานาย จตุตฺถชฺฌานํ ตํสมฺปยุตฺตา จ ธมฺมา สุปริสุทฺธา สุวิสทา จ โหนฺติ, สติสีเสน ปน ตตฺถ เทสนา กตาติ อาห **‘‘อุเปกฺขาสติปาริสุทฺธิภาเวน ปริสุเทฺธ’’**ติ, อุเปกฺขาย ชนิตสติปาริสุทฺธิสมฺภเวนาติ อโตฺถฯ ปริสุทฺธิยา เอว ปจฺจยวิเสเสน ปวตฺติวิเสโส ปริโยทาตตา สุธนฺตสุวณฺณสฺส นิฆํสเนน ปภสฺสรตา วิยาติ อาห **‘‘ปริสุทฺธตฺตาเยว ปริโยทาเต, ปภสฺสเรติ วุตฺตํ โหตี’’**ติฯ

สุขาทีนํ ปจฺจยานํ ฆาเตนาติ สุขโสมนสฺสานํ ทุกฺขโทมนสฺสานญฺจ ยถากฺกมํ ราคโทสปจฺจยานํ วิกฺขมฺภเนนฯ ‘‘สุขํ โสมนสฺสสฺส ปจฺจโย, โสมนสฺสํ ราคสฺส, ทุกฺขํ โทมนสฺสสฺส ปจฺจโย, โทมนสฺสํ โทสสฺสา’’ติ วุตฺตํฯ ยถา ราคาทโย เจตโส มลาสุจิภาเวน ‘‘องฺคณานี’’ติ วุจฺจนฺติ, เอวํ อุปคนฺตฺวา กิเลสนเฏฺฐน อุปกฺกิเลสาติ อาห **‘‘อนงฺคณตฺตา เอว จ วิคตูปกฺกิเลเส’’**ติฯ เตนาห **‘‘องฺคเณน หิ จิตฺตํ อุปกฺกิลิสฺสตี’’**ติ, วิพาธียติ อุปตาปียตีติ อโตฺถฯ **สุภาวิตตฺตา**ติ ปคุณภาวาปาทเนน สุฏฺฐุ ภาวิตตฺตาฯ เตนาห **‘‘วสีภาวปฺปเตฺต’’**ติ, อาวชฺชนาทินา ปญฺจธา จุทฺทสวิเธน วา ปริทมเนน วสํ วตฺติตุํ อุปคเตติ อโตฺถฯ **วเส วตฺตมานญฺหิ จิตฺตํ มุทูติ วุจฺจตี**ติ วเส วตฺตมานํ จิตฺตํ ปคุณภาวาปตฺติยา สุปริมทฺทิตํ วิย จมฺมํ สุปริกมฺมกตา วิย จ ลาขา มุทูติ วุจฺจติฯ **กมฺมกฺขเม**ติ วิกุพฺพนาทิอิทฺธิกมฺมกฺขเมฯ **ตทุภย**นฺติ มุทุตากมฺมนิยทฺวยํฯ

นาหนฺติอาทีสุ (อ. นิ. อฎฺฐ. ๑.๑.๑) **น**-กาโร ปฏิเสธโตฺถฯ **อหนฺ**ติ สตฺถา อตฺตานํ นิทฺทิสติฯ **ภิกฺขเว**ติ ภิกฺขู อาลปติฯ **อญฺญ**นฺติ อิทานิ วุจฺจมานจิตฺตโต อญฺญํฯ **เอกธมฺมมฺปี**ติ เอกมฺปิ สภาวธมฺมํฯ น สมนุปสฺสามีติ สมฺพนฺโธฯ อยเญฺหตฺถ อโตฺถ – อหํ, ภิกฺขเว, สพฺพญฺญุตญฺญาเณน โอโลเกโนฺตปิ อญฺญํ เอกธมฺมมฺปิ น สมนุปสฺสามิ, ยํ วสีภาวาปาทเนน ภาวิตํ ตถา ปุนปฺปุนํ กรเณน พหุลีกตํ เอวํ สวิเสสมุทุภาวปฺปตฺติยา มุทุ กมฺมกฺขมตาย กมฺมนิยญฺจ โหติ ยถา อิทํ จิตฺตนฺติฯ **อิทํ จิตฺต**นฺติ จ อตฺตโน เตสญฺจ ปจฺจกฺขตาย เอวมาหฯ

ยถา ยถาวุตฺตา ปริสุทฺธตาทโย น วิคจฺฉนฺติ, เอวํ สุภาวิตํ จิตฺตํ ตตฺถ อวฏฺฐิตํ อิธ ‘‘ฐิตํ อาเนญฺชปฺปตฺต’’นฺติ จ วุตฺตนฺติ อาห **‘‘เอเตสุ ปริสุทฺธภาวาทีสุ ฐิตตฺตา ฐิเต, ฐิตตฺตาเยว อาเนญฺชปฺปเตฺต’’**ติฯ ยถา มุทุกมฺมญฺญตา วสีภาวปฺปตฺติยา ลกฺขียติ, เอวํ วสีภาวปฺปตฺติปิ มุทุกมฺมญฺญตาหิ ลกฺขียตีติ **‘‘มุทุกมฺมญฺญภาเวน วา อตฺตโน วเส ฐิตตฺตา ฐิเต’’**ติ วุตฺตํฯ ยถา หิ การเณน ผลํ นิทฺธารียติ, เอวํ ผเลนปิ การณํ นิทฺธารียตีติ นิจฺจลภาเวน อวฏฺฐานํ อาเนญฺชปฺปตฺติยา จ สมฺปยุตฺตธเมฺมสุ ถิรภาเวน ปฏิปเกฺขหิ อกมฺปนิยตาย จ สมฺภวตํ สทฺธาทิพลานํ อานุภาเวน โหตีติ อาห **‘‘สทฺธาทีหิ ปริคฺคหิตตฺตา อาเนญฺชปฺปเตฺต’’**ติฯ

อิทานิ สเงฺขปโต วุตฺตเมวตฺถํ วิวริตุํ **‘‘สทฺธาปริคฺคหิตํ หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สทฺธาปริคฺคหิต**นฺติ เอวํ สุภาวิตํ วสีภาวปฺปตฺตํ จิตฺตํ เอกํเสน อภิญฺญาสจฺฉิกรณียานํ ธมฺมานํ อภิญฺญาสจฺฉิกิริยาย สํวตฺตตีติ เอวํ ปวตฺตาย สทฺธาย ปริคฺคหิตํ ยถาวุตฺตสทฺธาพเลน อุปตฺถมฺภิตํฯ **อสฺสทฺธิเยนา**ติ ตปฺปฏิปเกฺขน อสฺสทฺธิเยน เหตุนาฯ **น อิญฺชตี**ติ น จลติ น กมฺปติ, อญฺญทตฺถุ อุปริวิเสสาวหภาเวเนว ติฏฺฐติฯ **วีริยปริคฺคหิต**นฺติอาทีสุปิ อิมินาว นเยน อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ อยํ ปน วิเสโส – **วีริยปริคฺคหิต**นฺติ วสีภาวาปาทนปริทมนสาธเนน วีริเยน อุปตฺถมฺภิตํฯ **สติปริคฺคหิต**นฺติ ยถาวุเตฺต ภาวนาพหุลีกาเร อสโมฺมสาทิกาย กุสลานญฺจ ธมฺมานํ คติโย สมเนฺวสมานาย สติยา อุปตฺถมฺภิตํฯ **สมาธิปริคฺคหิต**นฺติ ตเตฺถว อวิเกฺขปสาธเนน สมาธาเนน อุปตฺถมฺภิตํฯ **ปญฺญาปริคฺคหิต**นฺติ ตสฺสา เอว ภาวนาย อุปการานุปการธมฺมานํ ปชานนลกฺขณาย ปญฺญาย อุปตฺถมฺภิตํฯ **โอภาสคต**นฺติ ญาโณภาสสหคตํฯ โอภาสภูเตน หิ ยถาวุตฺตสมาธานสํวทฺธิเตน ญาเณน สํกิเลสปกฺขํ ยาถาวโต ปสฺสโนฺต ตโต อุตฺราสโนฺต โอตฺตปฺปโนฺต ตํ อภิภวติ, น เตน อภิภุยฺยติฯ เตนาห **‘‘กิเลสนฺธกาเรน น อิญฺชตี’’**ติฯ เอเตน ญาณปริคฺคหิตํ หิโรตฺตปฺปพลํ ทเสฺสติฯ **อฎฺฐงฺคสมนฺนาคต**นฺติ จตุตฺถชฺฌานสมาธินา สมาหิตตา ปริสุทฺธตา ปริโยทาตตา อนงฺคณตา วิคตูปกฺกิเลสตา มุทุภาโว กมฺมนิยตา อาเนญฺชปฺปตฺติยา ฐิตตาติ อิเมหิ อฏฺฐหิ อเงฺคหิ สมนฺนาคตํฯ อถ วา สมาหิตสฺส จิตฺตสฺส อิมานิ องฺคานีติ ‘‘สมาหิเต’’ติ อิมํ องฺคภาเวน อคฺคเหตฺวา ฐิติอาเนญฺชปฺปตฺติโย วิสุํ คเหตฺวา ยถาวุเตฺตหิ อฏฺฐหิ อเงฺคหิ สมนฺนาคตนฺติ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพฯ **อภินีหารกฺขม**นฺติ อิทฺธิวิธาทิอตฺถํ อภินีหารกฺขมํ ตทภิมุขกรณโยคฺคํฯ เตนาห **‘‘อภิญฺญาสจฺฉิกรณียานํ ธมฺมานํ อภิญฺญาสจฺฉิกิริยายา’’**ติฯ

กามํ นีวรณานิ วิกฺขเมฺภตฺวา เอว ปฐมชฺฌานสมธิคโม, วิตกฺกาทิวูปสมา เอว จ ทุติยชฺฌานาทิสมธิคโม, ตถาปิ น ตถา เต เตหิ ทูรีภูตา, อเปตา วา ยถา จตุตฺถชฺฌานโต, ตสฺมา เจตโส มลีนภาวสโงฺขภอุปฺปิลาภาวกเรหิ นีวรณาทีหิ สุฏฺฐุ วิมุตฺติยา ตสฺส ปริสุทฺธิปริโยทาตตา จ วุตฺตาติ อาห **‘‘นีวรณ...เป.... ปริโยทาเต’’**ติฯ **ฌานปฏิลาภปจฺจนีกาน**นฺติ เอตฺถ **อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน** ‘‘ฌานปฏิลาภปจฺจยาน’’นฺติ ปาฐํ คเหตฺวา ‘‘ฌานปฏิลาภปจฺจนีกาน’’นฺติ อยํ ปาโฐ ปฏิกฺขิโตฺตฯ วุตฺตญฺหิ เตน –

> “**ฌานปฏิลาภปจฺจยาน**นฺติ ฌานปฏิลาภเหตุกานํ ฌานปฏิลาภํ นิสฺสาย อุปฺปชฺชนกานํฯ **ปาปกาน**นฺติ ลามกานํฯ **อิจฺฉาวจราน**นฺติ อิจฺฉาย อวจรานํ อิจฺฉาวเสน โอติณฺณานํ ‘อโห วต มเมว สตฺถา ปฏิปุจฺฉิตฺวา ภิกฺขูนํ ธมฺมํ เทเสยฺยา’ติอาทิน ยปฺปวตฺตานํ มานมายาสาเฐยฺยาทีนํฯ **อภิชฺฌาทีน**นฺติ **อาทิ**-สทฺเทนปิ เตสํเยว สงฺคโหฯ อภิชฺฌา เจตฺถ ปฐมชฺฌาเนน อวิกฺขมฺภเนยฺยา มานาทโย จ ตเทกฏฺฐา ทฏฺฐพฺพา ฌานปฏิลาภปจฺจยานนฺติ อนุวตฺตมานตฺตาฯ วิกฺขมฺภเนยฺยา ปน นีวรณคฺคหเณน คหิตาฯ กถํ ปน ปฐมชฺฌาเนน อวิกฺขมฺภเนยฺยา อิธ วิคจฺฉนฺตีติ? ‘สพฺพ กุสลา ธมฺมา สพฺพากุสลานํ ปฏิปกฺขา’ติ สเลฺลขปฏิปตฺติวเสน เอวํ วุตฺตํ ฌานสฺส อปรามฏฺฐภาวทสฺสนโตฯ เย ปเนตฺถ ‘อิจฺฉาวจรานํ อภิชฺฌาทีน’นฺติ อิเมหิ ปเทหิ โกปอปฺปจฺจยกามราคพฺยาปาทาทโย คหิตาติ อธิปฺปาเยน ‘ฌานปฏิลาภปจฺจยาน’นฺติ ปาฐํ ปฏิกฺขิปิตฺวา ‘ฌานปฏิลาภปจฺจนีกาน’นฺติ ปาโฐติ วทนฺติ, ตํ เตสํ มติมตฺตํ ตถา ปาฐเสฺสว อภาวโต, ฌานปฏิลาภปจฺจนีกา จ นีวรณา เจว ตเทกฏฺฐา จ, เตสํ ทูรีภาวํ วตฺวา ปุน เตสํเยว อภาววิคมโจทนาย อยุชฺชมานตฺตาฯ นนุ จ อนงฺคณสุตฺตวตฺถสุเตฺตสุ อยมตฺโถ ลพฺภติ โอฬาริกานํเยว ปาปธมฺมานํ ตตฺถ อธิเปฺปตตฺตาติฯ สจฺจเมตํ, อิธ ปน อธิคตจตุตฺถชฺฌานสฺส วเสน วุตฺตตฺตา สุขุมาเยว เต คหิตา, องฺคณุปกฺกิเลส ตาสามเญฺญน ปเนตฺถ สุตฺตานํ อปทิสนํฯ ตถา หิ ‘สุตฺตานุสาเรนา’ติ วุตฺตํ, น ปน สุตฺตวเสนา’’ติฯ

อวสฺสเญฺจตเมวํ สมฺปฏิจฺฉิตพฺพํ อธิคตชฺฌานานมฺปิ เกสญฺจิ อิจฺฉาวจรานํ ปวตฺติสพฺภาวโตติ ฯ เตเนว **อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน** ‘‘ฌานปฏิลาภปจฺจยาน’’นฺติ ปาฐํ คเหตฺวา ‘‘ฌานปฏิลาภปจฺจนีกาน’’นฺติ อยํ ปาโฐ ปฏิกฺขิโตฺตฯ **มหาคณฺฐิปเท** วิสุทฺธิมคฺคสฺส **สีหฬคณฺฐิปเทปิ** จ ‘‘ฌานปฏิลาภปจฺจยาน’’นฺติ อิมเสฺสว ปาฐสฺส อโตฺถ วุโตฺต, ตสฺมา อยเมว ปาโฐ คเหตโพฺพ, อโตฺถปิ เจตฺถ ยถาวุตฺตนเยเนว เวทิตโพฺพฯ เตน ‘‘อิจฺฉาวจรานนฺติ อิจฺฉาย อวจรานํ อิจฺฉาวเสน โอติณฺณานํ ปวตฺตานํ นานปฺปการานํ โกปอปฺปจฺจยานนฺติ อโตฺถ’’ติ อยมฺปิ ปาโฐ อยุโตฺตเยวาติ คเหตพฺพํ, ตโตเยว จ **วิสุทฺธิมเคฺค** อยํ ปาโฐ สเพฺพน สพฺพํ น ทสฺสิโตติฯ

อิทฺธิปาทกภาวูปคมเนนาติ อิทฺธิยา ปาทกภาวสฺส ปทฏฺฐานภาวสฺส อุปคมเนนฯ **ภาวนาปาริปูริยา**ติ อิโต ปรํ กตฺตพฺพสฺส อภาววเสน อภินีหารกฺขมภาวนาย ปริปุณฺณตฺตาฯ **ปณีตภาวูปคมเนนา**ติ ตโต เอว ปธานภาวํ นีตตาย อุตฺตมเฏฺฐน อติตฺติกรเฏฺฐน จ ปณีตภาวสฺส อุปคมเนนฯ อุภยเญฺจตํ ภาวนาย ฐิติยา การณวจนํ, ปริปุณฺณาย ภาวนาย ปณีตภาวปฺปตฺติยา ฐิเตติฯ **อาเนญฺชปฺปเตฺต**ติ อิทํ ฐิติยา วิเสสนํฯ เตนาห **‘‘ยถา อาเนญฺชปฺปตฺตํ โหติ, เอวํ ฐิเต’’**ติฯ อิมสฺมึ ปเกฺข ‘‘ฐิเต อาเนญฺชปฺปเตฺต’’ติ อุภยเมกํ องฺคํ, ‘‘สมาหิเต’’ติ ปน อิทมฺปิ เอกมงฺคํฯ เตเนวสฺส ปฐมวิกปฺปโต วิเสสํ สนฺธายาห **‘‘เอวมฺปิ อฏฺฐงฺคสมนฺนาคต’’**นฺติฯ

ปุเพฺพนิวาสํ อนุสฺสรติ, ตสฺส วา อนุสฺสรณํ **ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติ** ตํนิสฺสยาทิปจฺจยภูตํ ปฏิจฺจ อุปฺปชฺชนโตฯ **ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติมฺหิ ยํ ญาณํ ตทตฺถายา**ติ สเงฺขเปน วุตฺตมตฺถํ วิวรโนฺต ปุเพฺพนิวาสํ ตาว ทเสฺสตฺวา ตตฺถ สติญาณานิ ทเสฺสตุํ **‘‘ปุเพฺพนิวาโส’’**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ ‘‘ปุเพฺพ’’ติ อิทํ ปทํ ‘‘เอกมฺปิ ชาติ’’นฺติอาทิวจนโต อตีตภววิสยํ อิธาธิเปฺปตนฺติ อาห **‘‘อตีตชาตีสู’’**ติฯ **นิวาส**สโทฺท กมฺมสาธโน, ขนฺธวินิมุโตฺต จ นิวสิตธโมฺม นตฺถีติ อาห **‘‘นิวุตฺถกฺขนฺธา’’**ติฯ นิวุตฺถตา เจตฺถ สนฺตาเน ปวตฺตตา, ตถาภูตา จ เต อนุ อนุ ภูตา ชาตา

ปวตฺตา, ตตฺถ อุปฺปชฺชิตฺวา วิคตา จ โหนฺตีติ อาห **“นิวุตฺถาติ อชฺฌาวุตฺถา อนุภูตา อตฺตโน สนฺตาเน อุปฺปชฺชิตฺวา นิรุทฺธา”**ติฯ เอวํ สสนฺตติปริยาปนฺนธมฺมวเสน นิวาสสทฺทสฺส อตฺถํ วตฺวา อิทานิ อวิเสเสน วตฺตุํ **“นิวุตฺถธมฺมา วา นิวุตฺถา”**ติ วตฺวา ตํ วิวริตุํ **“โคจรนิวาเสนา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ โคจรภูตาปิ หิ โคจราเสวนาย อาเสวิตา อารมฺมณกรณวเสน อนุภูตา นิวุตฺถา นาม โหนฺติฯ เต ปน ทุวิธา สปรวิญฺญาณโคจรตายาติ อุภเยปิ เต ทเสฺสตุํ **“อตฺตโน”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **“อตฺตโน วิญฺญาเณน วิญฺญาตา”**ติ วตฺวา **“ปริจฺฉินฺนา”**ติ วจนํ เย เต โคจรนิวาเสน นิวุตฺถธมฺมา, น เต เกวลํ วิญฺญาเณน วิญฺญาตมตฺตา, อถ โข ยถา ปุเพฺพ นามโคตฺตวณฺณลิงฺคาหาราทีหิ วิเสเสหิ ปริเจฺฉทการิกาย ปญฺญาย ปริจฺฉิชฺช คหิตา, ตเถเวตํ ญาณํ ปริจฺฉิชฺช คณฺหาตีติ อิมสฺส อตฺถสฺส ทีปนตฺถํ วุตฺตํฯ ปรวิญฺญาณวิญฺญาตาปิ วา นิวุตฺถาติ สมฺพนฺโธฯ น เกวลํ อตฺตโนว วิญฺญาเณน, อถ โข ปเรสํ วิญฺญาเณน วิญฺญาตาปีติ อโตฺถฯ อิธาปิ ‘‘ปริจฺฉินฺนา’’ติ ปทํ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํ, ปเรสมฺปิ วา วิญฺญาเณน วิญฺญาตา ปริจฺฉินฺนาติฯ ตสฺส จ คหเณ ปโยชนํ วุตฺตนเยเนว วตฺตพฺพํฯ

เต จ โข ยสฺมา อตีตาสุ เอว ชาตีสุ อเญฺญหิ วิญฺญาตา ปริจฺฉินฺนา, เต จ ปรินิพฺพุตาปิ โหนฺติ, เยหิ เต วิญฺญาตา, เตสํ ตทา วตฺตมานสนฺตานานุสาเรน เตสมฺปิ อตีเต ปวตฺติ วิญฺญายตีติ สิขาปฺปตฺตํ ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาณสฺส วิสยภูตํ ปุเพฺพนิวาสํ ทเสฺสตุํ **“ฉินฺนวฏุมกานุสฺสรณาทีสู”**ติ วุตฺตํฯ ฉินฺนวฏุมกา สมฺมาสมฺพุทฺธา, เตสํ อนุสฺสรณํ **ฉินฺนวฏุมกานุสฺสรณํ**ฯ ‘‘อาทิสเทฺทน ปเจฺจกพุทฺธพุทฺธสาวกานุสฺสรณานิ คยฺหนฺตี’’ติ เกจิ วทนฺติฯ ฉินฺนวฏุมกา ปน สเพฺพว อนุปาทิเสสาย นิพฺพานธาตุยา ปรินิพฺพุตา ฉินฺนสํสารมคฺคตฺตา, เตสํ อนุสฺสรณํ นาม เตสํ ปฏิปตฺติยา อนุสฺสรณํฯ สา ปน ปฏิปตฺติ สเงฺขปโต ฉฬารมฺมณคฺคหณลกฺขณาติ ตานิ อิธ ปรวิญฺญาณวิญฺญาตคฺคหเณน คหิตานิฯ ตสฺมา ปุริมาสุ ชาตีสุ อตฺตโน วิญฺญาเณน อวิญฺญาตานํ ปรินิพฺพุตานํ สเพฺพสมฺปิ พุทฺธปเจฺจกพุทฺธสาวกานํ อนุสฺสรณํ ฉินฺนวฏุมกานุสฺสรณนฺติ เวทิตพฺพํฯ **อาทิ**-สเทฺทน ปเนตฺถ ปุริมาสุ ชาตีสุ อตฺตโน วิญฺญาเณน อวิญฺญาตานํ อปรินิพฺพุตานมฺปิ วตฺตมานกฺขนฺธปฏิปาฏิยา อคนฺตฺวา สีโหกฺกนฺติกวเสน อนุสฺสรณํ คหิตํ, อิเม ปน ยถาวุตฺตฉินฺนวฏุมกานุสฺสรณาทโย พุทฺธานํเยว ลพฺภนฺติฯ น หิ อตีเต พุทฺธา ภควโนฺต เอวํ วิปสฺสึสุ, เอวํ มคฺคํ ภาเวสุํ, ผลนิพฺพานานิ สจฺฉากํสุ, เอวํ เวเนยฺย วิเนสุนฺติ เอตฺถ สพฺพถา อเญฺญสํ ญาณสฺส คติ อตฺถีติฯ เย ปน ปุริมาสุ ชาตีสุ อตฺตโนว วิญฺญาเณน วิญฺญาตา, เต ปรินิพฺพุเตปิ ขนฺธปฏิพทฺธตฺตา สาวกา อนุสฺสรนฺติเยวฯ ยาย สติยา ปุเพฺพนิวาสํ อนุสฺสรติ, สา ปุเพฺพนิวาสานุสฺสตีติ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพํฯ **อภินีหรินฺติ** จิตฺตํ ฌานารมฺมณโต อปเนตฺวา ปุเพฺพนิวาสาภิมุขํ เปเสสึ, ปุเพฺพนิวาสนินฺนํ ปุเพฺพนิวาสโปณํ ปุเพฺพนิวาสปพฺภารํ อกาสินฺติ อโตฺถฯ

ปาฬิยํ ‘‘อภินินฺนาเมสิ’’นฺติ อุตฺตมปุริสปฺปโยคตฺตา ‘‘โส’’ติ เอตฺถ อหํสโทฺท อาเนตฺวา วุจฺจมาโน ตทโตฺถ ปากโฏ โหตีติ **“โส อห”**นฺติ วุตฺตํฯ **อเนกวิธ**นฺติ นานาภวโยนิคติวิญฺญาณฏฺฐิติสตฺตาวาสาทิวเสน พหุวิธํฯ **ปกาเรหี**ติ นามโคตฺตาทิอากาเรหิ สทฺธึฯ สหโยเค เจตํ กรณวจนํฯ **ปวตฺติต**นฺติ เทสนาวเสน ปวตฺติตํฯ เตนาห **“สํวณฺณิต”**นฺติ, วิตฺถาริตนฺติ อโตฺถฯ **นิวาส**นฺติ อโนฺตคธเภทสามญฺญวจนเมตนฺติ เต เภเท พฺยาปนิจฺฉาวเสน สงฺคเหตฺวา ทเสฺสโนฺต **“ตตฺถ ตตฺถ นิวุตฺถสนฺตาน”**นฺติ อาหฯ **อนุคนฺตฺวา อนุคนฺตฺวา**ติ ญาณคติยา อนุคนฺตฺวา อนุคนฺตฺวาฯ **อนุเทฺวา**ติ อนุ เอว, ท-กาโร ปทสนฺธิวเสน อาคโตฯ ‘‘อภินินฺนาเมสิ’’นฺติ วตฺวา ‘‘อนุสฺสรามี’’ติ วุตฺตตฺตา จิตฺตสฺส อภินีหารสมนนฺตรภาวสรณํ อนุสโทฺท ทีเปตีติ อาห **“จิเตฺต อภินินฺนามิตมเตฺต เอว สรามีติ ทเสฺสตี”**ติฯ **ปริกมฺมํ วตฺตพฺพํ สิยา**ติ ‘‘ปุเพฺพนิวาสํ อนุสฺสริตุกาเมน อาทิกมฺมิเกน ภิกฺขุนา ปจฺฉาภตฺตํ ปิณฺฑปาตปฏิกฺกเนฺตน

รโหคเตน ปฏิสลฺลีเนน ปฏิปาฏิยา จตฺตาริ ฌานานิ สมาปชฺชิตฺวา อภิญฺญาปาทกจตุตฺถชฺฌานโต วุฏฺฐาย สพฺพปจฺฉิมา นิสชฺชา อาวชฺชิตพฺพา''ติ เอวมาทินา ปุเพฺพนิวาสญาณสฺส ปริกมฺมภูตํ ปุพฺพกรณํ วตฺตพฺพํ ภเวยฺยฯ

อารทฺธปฺปการทสฺสนเตฺถติ อนุสฺสริตุํ อารทฺธสฺส ปุเพฺพนิวาสสฺส ปเภททสฺสนเตฺถฯ **เอกมฺปิ ชาติ**นฺติ เอกมฺปิ ภวํฯ โส หิ เอกกมฺมนิพฺพโตฺต อาทานนิเกฺขปปริจฺฉิโนฺน อโนฺตคธธมฺมปฺปเภโท ขนฺธปฺปพโนฺธ อิธ ''ชาตี''ติ อธิเปฺปโต ชายตีติ ชาตีติ กตฺวาฯ เตนาห **''เอกมฺปิ...เป.... ขนฺธสนฺตาน''**นฺติฯ **ปริหายมาโน**ติ ขียมาโน วินสฺสมาโนฯ **กโปฺป**ติ อสเงฺขฺยยฺยกโปฺปฯ โส ปน อตฺถโต กาโล, ตทา ปวตฺตมานสงฺขารวเสนสฺส ปริหานิ เวทิตพฺพาฯ **วฑฺฒมาโน วิวฏฺฏกโปฺป**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ โย ปน ''กาลํ เขเปติ, กาโล ฆสติ ภูตานิ, สพฺพาเนว สหตฺตนา''ติ (ชา. ๑.๒.๑๙๐) อาทีสุ กาลสฺสปิ ขโย วุจฺจติ, โส อิธ นาธิเปฺปโต อนิฏฺฐปฺปสงฺคโตฯ สํวฏฺฏนํ วินสฺสนํ สํวโฏฺฏ, สํวฏฺฏโต อุทฺธํ ตถาฐายี **สํวฏฺฏฏฺฐายี**ฯ **ตมฺมูลกตฺตา**ติ ตํปุพฺพกตฺตาฯ วิวฏฺฏนํ นิพฺพตฺตนํ, วฑฺฒนํ วา **วิวโฏฺฏ**ฯ

เตเชน สํวโฏฺฏ **เตโชสํวโฏฺฏ**ฯ **สํวฏฺฏสีมา**ติ สํวฏฺฏนมริยาทาฯ **สํวฏฺฏตี**ติ วินสฺสติฯ **สทา**ติ สพฺพกาลํ, ตีสุปิ สํวฏฺฏกาเลสูติ อโตฺถฯ **เอกํ พุทฺธเกฺขตฺต**นฺติ อิธ ยํ สนฺธาย วุตฺตํ, ตํ นิยเมตฺวา ทเสฺสตุํ **''พุทฺธเกฺขตฺตํ นาม ติวิธ''**นฺติอาทิ วุตฺตํฯ ยตฺตเก ฐาเน ตถาคตสฺส ปฏิสนฺธิญาณาทิญาณานุภาโว ปุญฺญผลสมุเตฺตชิโต สรเสเนว ปริชมฺภติ, ตํ สพฺพมฺปิ พุทฺธงฺกุรสฺส นิพฺพตฺตนเกฺขตฺตํ นามาติ อาห **''ชาติเกฺขตฺตํ ทสสหสฺสจกฺกวาฬปริยนฺต''**นฺติฯ **อานุภาโว ปวตฺตตี**ติ อิธ อิทฺธิมา เจโตวสิปฺปโตฺต อาณาเกฺขตฺตปริยาปเนฺน ยตฺถ กตฺถจิ จกฺกวาเฬ ฐตฺวา อตฺตโน อตฺถาย ปริตฺตํ กตฺวา ตเตฺถว อญฺญํ จกฺกวาฬํ คโตปิ กตปริโตฺต เอว โหตีติ กตฺวา วุตฺตํฯ อถ วา ตตฺถ เอกสฺมิํ จกฺกวาเฬ ฐตฺวา สพฺพสตฺตานํ อตฺถาย ปริเตฺต กเต อาณาเกฺขเตฺต สพฺพสตฺตานํ อภิสมฺภุณาเตฺวว ปริตฺตานุภาโว ตตฺถ เทวตาหิ ปริตฺตานํ สมฺปฏิจฺฉิตพฺพโตติ วุตฺตํ ''อานุภาโว ปวตฺตตี''ติฯ **ยํ ยาวตา วา ปน อากเงฺขยฺยาติ วุตฺต**นฺติ ยํ วิสยเกฺขตฺตํ สนฺธาย เอกสฺมิํเยว ขเณ สเรน อภิวิญฺญาปนํ อตฺตโน รูปทสฺสนญฺจ ปฏิชานเนฺตน ภควตา ''ยาวตา วา ปน อากเงฺขยฺยา''ติ วุตฺตํฯ **ยตฺถา**ติ ยสฺมิํ ปเทเส อนนฺตาปริมาเณ วิสยเกฺขเตฺตฯ **ยํ ยํ อากงฺขติ, ตํ ตํ อนุสฺสรตี**ติ อากงฺขมตฺตปฏิพทฺธวุตฺติตาย พุทฺธญาณสฺส ยํ ยํ อนุสฺสริตุํ อิจฺฉติ, ตํ ตํ อนุสฺสรติฯ **เอกํ อาณาเกฺขตฺตํ วินสฺสตี**ติ อิมินา ติริยโต สํวฏฺฏมานปริเจฺฉโท วุโตฺตฯ **สณฺฐหนฺต**นฺติ วิวฏฺฏมานํ ชายมานํฯ **ตสฺส วินาโส จ สณฺฐหนญฺจ วิสุทฺธิมเคฺค วุตฺต**นฺติ อเมฺหหิปิ เหฏฺฐา ''โลกวิทู''ติ อิมสฺส อตฺถสํวณฺณนาธิกาเร ปสงฺคโต วุตฺตตฺตา อิธ น วุจฺจติฯ

เอวํ ปสเงฺคน สํวฏฺฏาทิเก ปกาเสตฺวา อิทานิ ยถาธิคตํ เตสํ อนุสฺสรณาการํ ทเสฺสตุํ **''เย ปเนเต สํวฏฺฏวิวฏฺฏา วุตฺตา''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **เอเตสู**ติ นิทฺธารเณ ภุมฺมํ สํวฏฺฏวิวฏฺฏกปฺปสมุทายโต อเนเกสํ สํวฏฺฏกปฺปาทีนํ นิทฺธาริยมานตฺตาฯ **อมุมฺหิ สํวฏฺฏกเปฺป**ติ เอตฺถ **วา**-สโทฺท ลุตฺตนิทฺทิโฏฺฐ ทฏฺฐโพฺพฯ เตน จ อนิยมเตฺถน อิตราสํ อสเงฺขฺยยฺยานมฺปิ สงฺคโห สิโทฺธติฯ อถ วา **อมุมฺหิ สํวฏฺฏกเปฺป**ติ อิทํ สํวฏฺฏกปฺปสฺส อาทิโต ปาฬิยํ คหิตตฺตา วุตฺตํฯ ตตฺถาปิ หิ อิมสฺส กติปยกาลํ ภวาทีสุ สํสรณํ อุปลพฺภตีติฯ สํวฏฺฏกเปฺป วา วตฺตมาเน เยสุ ภวาทีสุ อิมสฺส อุปฺปตฺติ อโหสิ, ตํทสฺสนเมตํ ทฏฺฐพฺพํฯ **ภเว วา**ติอาทีสุ กามาทิภเว วา อณฺฑชาทิโยนิยา วา เทวาทิคติยา วา นานตฺตกายนานตฺตสญฺญีอาทิวิญฺญาณฏฺฐิติยา วา สตฺตาวาเส วา ขตฺติยาทิสตฺตนิกาเย วาฯ ยสฺมา อิทํ ภควโต วเสน ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาณํ อาคตํ, ตสฺมา ตเสฺสว นามาทิวเสน อตฺถํ โยเชตฺวา ทเสฺสโนฺต อาห **''เอวํนาโมติ เวสฺสนฺต**

โร วา โชติปาโล วา”ติอาทิฯ **สาลิมํโสทนาหาโร วา**ติ คิหิกาลํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **ปวตฺตผล โภชโน วา**ติ ตาปสาทิกาลํ สนฺธายฯ **ปวตฺตผลโภชโน**ติ สยมฺปติตผลาหาโรฯ **สามิสนิรา มิสาทิปฺปเภทาน**นฺติ เอตฺถ **สามิสา** เคหสฺสิตโสมนสฺสาทโย, **นิรามิสา** เนกฺขมฺมสฺสิตโสม นสฺสาทโยฯ **อาทิ**-สเทฺทน วิเวกชสมาธิชสุขาทีนํ สงฺคโหฯ

เหฏฺฐา สามญฺญโต วุตฺตเมวตฺถํ วิภชิตฺวา ทเสฺสตุกาโม “**อถ วา**”ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **อมุตฺราสิ**นฺติ สามญฺญนิเทฺทโสยํ, พฺยาปนิจฺฉาโลโป วา, อมุตฺร อมุตฺร อาสินฺติ วุตฺตํ โหติฯ **อนุปุเพฺพน อาโรหนฺตสฺส ยาวทิจฺฉกํ อนุสฺสรณ**นฺติ เอตฺถ **อาโรหนฺตสฺสา**ติ ปฏิโลมโต ญาเณน ปุเพฺพนิวาสํ อาโรหนฺตสฺสฯ **ปฏินิวตฺตนฺตสฺสา**ติ ปุเพฺพนิวาสํ อนุสฺสรณวเสน ยาว ทิจฺฉกํ คนฺตฺวา ปจฺจาคจฺฉนฺตสฺสฯ **ปจฺจเวกฺขณ**นฺติ อนุสฺสริตานุสฺสริตสฺส ปจฺจเวกฺขณํฯ **ตสฺ มา**ติ วุตฺตเสฺสวตฺถสฺส การณภาเวน ปจฺจามสนํ, ปฏินิวตฺตนฺตสฺส ปจฺจเวกฺขณภาวโตติ วุตฺตํ โหติฯ **อิธูปปตฺติยา**ติ อิธ จริมภเว อุปปตฺติยาฯ **อนนฺตร**นฺติ อตีตานนฺตรมาหฯ **อมุตฺรา**ติ อมุกสฺมิํ ภเวติ อโตฺถฯ **อุทปาทิ**นฺติ อุปฺปชฺชิํฯ **ตาหิ เทวตาหี**ติ ตุสิตเทวตาหิฯ **เอกโค โตฺต**ติ ตุสิตโคเตฺตน เอกโคโตฺตฯ มหาโพธิสตฺตานํ สนฺตานสฺส ปริโยสานาวตฺถายํ เทวโลกู ปปตฺติชนกํ นาม อกุสเลน กมฺมุนา อนุปทฺทุตเมว โหตีติ อธิปฺปาเยน “**ทุกฺขํ ปน สงฺขารทุกฺ ขมเตฺตเมวา**”ติ วุตฺตํฯ มหาปุญฺญานมฺปิ ปน เทวปุตฺตานํ ปุพฺพนิมิตฺตุปฺปตฺติกาลาทีสุ อ นิฏฺฐารมฺมณสมาโยโค โหติเยวาติ ‘‘กทาจิ ทุกฺขทุกฺขสฺสปิ สมฺภโว นตฺถี’’ติ น สกฺกา วตฺตุํ, ธมฺมานํ อุปฺปาทนิโรธสงฺขารทุกฺขนฺติ เวทิตพฺพํฯ **สตฺตปญฺญาส...เป.... ปริยนฺโต**ติ อิทํ มนุสฺสวสฺสคณนาวเสน วุตฺตํฯ ตตฺถ เทวานํ วสฺสคณนาย ปน จตุสหสฺสเมวฯ

อิตีติ วุตฺตตฺถนิทสฺสนเมตํ, ตญฺจ โข ยถารหโต, น ยถานุปุพฺพโตติ ทเสฺสโนฺต “**นาม โคตฺตวเสนา**”ติอาทิมาหฯ **อุทฺทิสียตี**ติ ทิสฺวาว อวิเญฺญยฺยตฺตา ‘‘อยํ โก นาโม’’ติ ปุจฺฉิเต ‘‘ติโสฺส โคตโม’’ติ นามโคเตฺตน อุทฺทิสียติฯ **วณฺณาทีหี**ติ วณฺณาหารเวทยิตายุปริเจฺฉ เทหิฯ **สาโมตี**ติ เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท อาทิอโตฺถ, ปการโตฺถ วาฯ เตน เอวมาทิเอวํปการนาน ตฺตโตติ ทสฺสิตํ โหติฯ **นามโคตฺตํ อุเทฺทโส**ติ อุทฺทิสียติ สโตฺต เอเตนาติ อุเทฺทโส นาม โคตฺตํฯ **อิตเร อาการา**ติ อากรียติ ทิสฺวาว สโตฺต วิญฺญายติ เอเตหีติ อิตเร วณฺณาทโย อา การาฯ “**โน จ โข อวิเสเสนา**”ติ สเงฺขปโต วุตฺตเมวตฺถํ วิตฺถาเรน ทเสฺสโนฺต อาห “**ติตฺถิ ยา หี**”ติอาทิฯ ตตฺถ **ติตฺถิยา**ติ อญฺญติตฺถิยาฯ เต ปน กมฺมวาทิโน กิริยวาทิโน ตาปสาท โยฯ ยสฺมา ติตฺถิยานํ **พฺรหฺมชาลา**ทีสุ จตฺตาลีสาย เอว สํวฏฺฏวิวฏฺฏานํ อนุสฺสรณํ อาคตํ, ตสฺมา “**น ตโต ปร**”นฺติ วตฺวา ตตฺถ การณํ วทโนฺต “**ทุพฺพลปญฺญตฺตา**”ติอาทิมาหฯ เตน วิปสฺสนาภิโยโค ปุเพฺพนิวาสานุสฺสติญาณสฺส วิเสสการณนฺติ ทเสฺสติฯ ตโตเยว จ พลว ปญฺญตฺตา ฐเปตฺวา อคฺคสาวกมหาสาวเก อิตเร ปกติสาวกา กปฺปสตมฺปิ กปฺปสหสฺสมฺปิ อนุ สฺสรนฺติเยวาติ ทฏฺฐพฺพํฯ เตเนว วุตฺตํ **วิสุทฺธิมเคฺค** (วิสุทฺธิ. ๒.๔๐๒) ‘‘ปกติสาวกา กปฺปส ตมฺปิ กปฺปสหสฺสมฺปิ อนุสฺสรนฺติเยว พลวปญฺญตฺตา’’ติฯ **เอตฺตโก หิ เตสํ อภินีหาโร**ติ กปฺ ปานํ สตสหสฺสมฺปิ ตทธิกํ เอกํ เทฺว จ อสเงฺขฺยยฺยานีติ กาลวเสน เอวํปริมาโณ ยถากฺกมํ เตสํ มหาสาวกอคฺคสาวกปเจฺจกพุทฺธานํ ปุญฺญญาณาภินีหาโร, สาวกปเจฺจกโพธิปารมิตา สิทฺธาฯ ยทิ โพธิสมฺภารสมฺภรณกาลปริจฺฉิโนฺน เตสํ เตสํ อริยานํ อภิญฺญาญาณวิภโว, เอวํ สเนฺต พุทฺธานมฺปิสฺส ปริเจฺฉทตา อาปนฺนาติ อาห “**พุทฺธานํ ปน ปริเจฺฉโท นตฺถี**”ติฯ ‘‘ยาวตกํ เญยฺยํ, ตาวตกํ ญาณ’’นฺติ (ปฏิ. ม. ๓.๕) วจนโต สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส วิย พุทฺธานํ อภิญฺญาญาณานมฺปิ สวิสเย ปริเจฺฉโท นาม นตฺถีติ ตตฺถ ยํ ยํ ญาตุํ อิจฺฉนฺติ, ตํ ตํ ชานนฺติ เอวฯ อถ วา สติปิ กาลปริเจฺฉเท การญฺญปายโกสลฺลปริคฺคหาทินา สาติสยตฺตา มหา โพธิสมฺภารานํ ปญฺญาปารมิตาย ปวตฺติอานุภาวสฺส ปริเจฺฉโท นาม นตฺถิ, กุโต ตํนิพฺพตฺตานํ

อภิญฺญาญาณานนฺติ อาห **“พุทฺธานํ ปน ปริเจฺฉโท นตฺถี”**ติฯ อตีเต ‘‘เอตฺตกานํ กปฺปานํ อสเงฺขฺยยฺยานี’’ติ เอวํ กาลปริเจฺฉโท นตฺถิ อนาคเต อนาคตํสญาณสฺส วิยฯ เตนาห **“ยาว อิจฺฉนฺติ ตาว สรนฺตี”**ติฯ

เอวํ ปญฺจนฺนํ ชนานํ ปุเพฺพนิวาสานุสฺสรณํ กาลวิภาคโต ทเสฺสตฺวา อิทานิ อารมฺมณคฺคหณวเสนสฺส ปวตฺติวิเสสํ ทเสฺสโนฺต **“ติตฺถิยา จา”**ติอาทิมาหฯ **ขนฺธปฏิปาฏิเมว สรนฺตี**ติ เอตฺถ **ขนฺธปฏิปาฏิ** ขนฺธานํ อนุกฺกโม, สา จ โข จุติโต ปฏฺฐาย อุปฺปฏิปาฏิวเสนฯ เกจิ ปเนตฺถ ‘‘อิริยาปถปฏิปาฏิ ขนฺธปฏิปาฏี’’ติ วทนฺติฯ วุตฺตเมวตฺถํ พฺยติเรกโต วิภาเวโนฺต อาห **“ปฏิปาฏึ มุญฺจิตฺวา”**ติอาทิฯ ตตฺถ **จุติปฏิสนฺธิวเสนา**ติ อตฺตโน ปรสฺส วา ตสฺมึ ตสฺมึ อตฺตภาเว จุตึ ทิสฺวา อนฺตรา กิญฺจิ อนามสิตฺวา ปฏิสนฺธิยา เอว คหณวเสนฯ ยถา ปน อนฺธา ยฏฺฐึ อมุญฺจิตฺวา คจฺฉนฺติ, เอวํ เต ขนฺธปฏิปาฏึ อมุญฺจิตฺวาว สรนฺตีติ อาห **“เตสญฺหิ อนฺธานํ วิย อิจฺฉิตปฺปเทโสกฺกมนํ นตฺถี”**ติฯ **สาวกา**ติ ปกติสาวกาปิ มหาสาวกาปิ อคฺคสาวกาปิ สามญฺญโต วุตฺตาฯ ปกติสาวกาปิ หิ ขนฺธปฏิปาฏิยาปิ อนุสฺสรนฺติ , จุติปฏิสนฺธิวเสนปิ สงฺกมนฺติ พลวปญฺญตฺตา, ตถา อสีติมหาสาวกาฯ ทฺวินฺนํ ปน อคฺคสาวกานํ ขนฺธปฏิปาฏิกิจฺจํ นตฺถิฯ เอกสฺส อตฺตภาวสฺส จุตึ ทิสฺวา ปฏิสนฺธึ ปสฺสนฺติ, ปุน อปรสฺส จุตึ ทิสฺวา ปฏิสนฺธินฺติ เอวํ จุติปฏิสนฺธิวเสนปิ สงฺกมนฺตา คจฺฉนฺติฯ ยถา นาม สรทสมเย ฐิตมชฺฌนฺหิกเวลายํ จตุรตนิเก เคเห จกฺขุมโต ปุริสสฺส รูปคตํ สุปากฏเมว โหตีติ โลกสิทฺธเมตํฯ สิยา ปน ตสฺส สุขุมตรติโรกฺกฏฺฐาทิเภทสฺส รูปคตสฺส อโคจรตา, น เตฺวว พุทฺธานํ ญาตุํ อิจฺฉิตสฺส เญยฺยสฺส อโคจรตา, อถ โข ตํ ญาณาโลเกน โอภาสิตํ หตฺถตเล อามลกํ วิย สุปากฏํ สุวิภูตเมว โหติ, ตถา เญยฺยาวรณสฺส สุปฺปหีนตฺตาติ อาห **“พุทฺธา ปนา”**ติอาทิฯ

ตตฺถ **สีโหกฺกนฺตวเสนา**ติ สีหคติปตนวเสนฯ **ยํ ยํ ฐานํ อากงฺขนฺตี**ติ ยสฺมึ กเปฺป ยสฺมึ ภเว ยํ ยํ ฐานํ ชานิตุํ อิจฺฉนฺติฯ **ตํ สพฺพํ สรนฺติเยวา**ติ ญาตุํ อิจฺฉิตํ ตํ สพฺพํ สรนฺติเยว, น น สรนฺติฯ พุทฺธานญฺหิ เนว ขนฺธปฏิปาฏิกิจฺจํ, น จ จุติปฏิสนฺธิวเสน สงฺกมนกิจฺจํ อตฺถิฯ เตสญฺหิ อเนกาสุ กปฺปโกฏีสุ เหฏฺฐา วา อุปริ วา ยํ ยํ ฐานํ อิจฺฉนฺติ, ตํ ตํ ปากฏเมว โหติฯ ตสฺมา ยถา เปยฺยาลปาฬึ ปฐนฺตา ‘‘ปฐมํ ฌานํ...เป.... ปญฺจมํ ฌาน’’นฺติอาทิปริโยสานเมว คณฺหนฺตา สงฺขิปิตฺวา สชฺฌายนฺติ, น อนฺปทํ, เอวํ อเนกาปิ กปฺปโกฏิโย เปยฺยาลปาฬึ วิย สงฺขิปิตฺวา ยํ ยํ อิจฺฉนฺติ, ตตฺถ ตเตฺถว ญาเณน โอกฺกมนฺตา สีโหกฺกนฺตวเสน คจฺฉนฺติฯ เอวํ คจฺฉนฺตานญฺจ เตสํ ญาณํ ยถา นาม กตวาลเวธิปริจยสฺส สรภงฺคสทิสสฺส ธนุคฺคหสฺส ขิโตฺต สโร อนฺตรนฺตรา รุกฺขลตาทีสุ อสชฺชมาโน ลเกฺขเยว ปตติ น สชฺชติ น วิรชฺฌติ, เอวํ อนฺตรนฺตราสุ ชาตีสุ น สชฺชติ น วิรชฺฌติ, อสชฺชมานํ อวิรชฺฌมานํ อิจฺฉิติจฺฉิตฏฺฐานํเยว คณฺหาติฯ

อตีตภเว ขนฺธา ตปฺปฏิพทฺธนามโคตฺตานิ จ สพฺพํ ปุเพฺพนิวาสเนฺตฺวว สงฺคหิตานีติ อาห **“กึ วิทิตํ กโรติ? ปุเพฺพนิวาส”**นฺติฯ โมโห ปฏิจฺฉาทกเฏฺฐน ตโม วิย ตโมติ อาห **“เสฺวว โมโห”**ติอาทิฯ **โอภาสกรณเฏฺฐนา**ติ กาตพฺพโต กรณํ, โอภาโสว กรณํ โอภาสกรณํ, อตฺตโน ปจฺจเยหิ โอภาสภาเวน นิพฺพเตฺตตพฺพเฏฺฐนาติ อโตฺถฯ **เสสํ ปสํสาวจน**นฺติ ปฏิปกฺขวิธมนปวตฺติวิเสสานํ โพธนโต วุตฺตํฯ **อวิชฺชา วิหตา**ติ เอเตน วิชานนเฏฺฐน วิชฺชาติ อยมฺปิ อโตฺถ ทีปิโตติ ทฏฺฐพฺพํฯ **กสฺมา? ยสฺมา วิชฺชา อุปฺปนฺนา**ติ เอเตน วิชฺชาปฏิปกฺขา อวิชฺชา, ปฏิปกฺขตา จสฺสา ปหาตพฺพภาเวน วิชฺชาย จ ปหายกภาเวนาติ ทเสฺสติฯ **เอส นโย อิตรสฺมิมฺปิ ปททฺวเย**ติ อิมินา ตโม วิหโต วินโฏฺฐฯ กสฺมา? ยสฺมา อาโลโก อุปฺปโนฺนติ อิมมตฺถํ อติทิสติฯ กิเลสานํ อาตาปนปริตาปนเฏฺฐน วีริยํ อาตาโปติ อาห **“วีริยาตาเปน อาตาปิโน”**ติ, วีริยวโตติ อโตฺถฯ **เปสิตจิตฺตสฺสา**ติ ยถาธิเปฺปตตฺถสิทฺธึ ปติวิสฺสฏฺฐจิตฺตสฺสฯ

ยถา อปฺปมตฺตสฺส อาตาปิโน ปหิตตฺตสฺส วิหรโตติ อญฺญสฺสปิ กสฺสจิ มาทิสสฺสาติ อธิปฺปาโยฯ **ปธานานุโยคสฺสา**ติ สมฺมปฺปธานมนุยุตฺตสฺสฯ เสสเมตฺถ อุตฺตานตฺตา วุตฺตนยตฺตา จ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

ปุเพฺพนิวาสกถา นิฎฺฐิตาฯ

ทิพฺพจกฺขุญาณกถา

๑๓. **จุติยา**ติ จวเนฯ **อุปปาเต**ติ อุปปชฺชเนฯ สมีปเตฺถ เจตํ ภุมฺมวจนํ, จุติกฺขณสามนฺตา อุปปตฺติกฺขณสามนฺตา จาติ วุตฺตํ โหติฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘เย ปน อาสนฺนจุติกา’’ติอาทิฯ **เยน ญาเณนา**ติ เยน ทิพฺพจกฺขุญาเณนฯ ทิพฺพจกฺขุญาเณเนว หิ สตฺตานํ จุติ จ อุปปตฺติ จ ญายติฯ **ปริกมฺมํ วตฺตพฺพํ สิยา**ติ ‘‘ทิพฺพจกฺขุญาณํ อุปฺปาเทตุกาเมน อาทิกมฺมิเกน กุลปุเตฺตน กสิณารมฺมณํ อภิญฺญาปาทกชฺฌานํ สพฺพากาเรน อภินีหารกฺขมํ กตฺวา เตโชกสิณํ โอทาตกสิณํ อาโลกกสิณนฺติ อิเมสุ ตีสุ กสิเณสุ อญฺญตรํ อาสนฺนํ กาตพฺพํ, อุปจารชฺฌานโคจรํ กตฺวา วเฑฺฒตฺวา ฐเปตพฺพ’’นฺติอาทินา ทิพฺพจกฺขุญาณสฺส ปริกมฺมํ วตฺตพฺพํ ภเวยฺยฯ

โส อหนฺติ โส กตจิตฺตาภินีหาโร อหํฯ **ทิพฺพสทิสตฺตา**ติ ทิวิ ภวนฺติ ทิพฺพํ, เทวานํ ปสาทจกฺขุ, เตน ทิเพฺพน จกฺขุนา สทิสตฺตาติ อโตฺถฯ **ทิพฺพสทิสตฺตา**ติ จ หีนูปมาทสฺสนํ เทวตานํ ทิพฺพจกฺขุโตปิ อิมสฺส มหานุภาวตฺตาฯ อิทานิ ตํ ทิพฺพสทิสตฺตํ วิภาเวตุํ **‘‘เทวตานญฺหี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถ **สุจริตกมฺมนิพฺพตฺต**นฺติ สทฺธาพหุลตาวิสุทฺธทิฎฺฐิตาอานิสํสทสฺสาวิตาทิสมฺปตฺติยา สุฎฺฐุ จริตตฺตา สุจริเตน เทวูปปตฺติชนเกน ปุญฺญกเมฺมน นิพฺพตฺตํฯ **ปิตฺตเสมฺหรุหิราทีหีติ อาทิ**-สเทฺทน วาตโรคาทีนํ สงฺคโหฯ **อปลิพุทฺธ**นฺติ อนุปทฺทุตํฯ ปิตฺตาทีหิ อนุปทฺทุตตฺตา กมฺมสฺส จ อุฬารตาย อุปกฺกิเลสวิมุตฺติ เวทิตพฺพาฯ อุปกฺกิเลสโทสรหิตญฺหิ กมฺมํ ติณาทิโทสรหิตํ วิย สสฺสํ อุฬารผลํ อนุปกฺกิลิฎฺฐํ โหติฯ การณูปจาเรน จสฺส ผลํ ตถา โวหรียติ ยถา ‘‘สุกฺกํ สุกฺกวิปาก’’นฺติฯ **ทูเรปี**ติ **ปิ**-สเทฺทน สุขุมสฺสปิ อารมฺมณสฺส สมฺปฎิจฺฉนสมตฺถตํ สงฺคณฺหาติฯ **ปสาทจกฺขู**ติ จตุนฺนํ มหาภูตานํ ปสาทลกฺขณํ จกฺขุฯ **วีริยภาวนาพลนิพฺพตฺต**นฺติ วีริยารมฺภวเสเนว อิชฺฌนโต สพฺพาปิ กุสลภาวนา วีริยภาวนา, ปธานสงฺขารสมนฺนาคตา วา อิทฺธิปาทภาวนา วิเสสโต วีริยภาวนา, ตสฺสา อานุภาเวน นิพฺพตฺตํ วีริยภาวนาพลนิพฺพตฺตํฯ ญาณมยํ จกฺขุ **ญาณจกฺขุฯ ตาทิสเมวา**ติ อุปกฺกิเลสวิมุตฺตตาย ทูเรปิ สุขุมสฺสปิ อารมฺมณสฺส สมฺปฎิจฺฉนสมตฺถตาย จ ตํสทิสเมวฯ

ทิพฺพวิหารวเสน ปฎิลทฺธตฺตาติ ทิพฺพวิหารสงฺขาตานํ จตุนฺนํ ฌานานํ วเสน ปฎิลทฺธตฺตาฯ อิมินา การณวเสนสฺส ทิพฺพภาวมาหฯ **ทิพฺพวิหารสนฺนิสฺสิตตฺตา**ติ อฎฺฐงฺคสมนฺนาคเมน อุกฺกํสคตํ ปาทกชฺฌานสงฺขาตํ ทิพฺพวิหารํ สนฺนิสฺสาย ปวตฺตตฺตา, ทิพฺพวิหารปริยาปนฺนํ วา อตฺตนา สมฺปยุตฺตํ รูปาวจรจตุตฺถชฺฌานํ นิสฺสาย ปจฺจยภูตํ สนฺนิสฺสิตตฺตาติ เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฎฺฐโพฺพฯ **อาโลกปริคฺคเหน มหาชุติกตฺตาปิ ทิพฺพ**นฺติ กสิณาโลกานุคฺคเหน ปตฺตพฺพตฺตา สยํ ญาณาโลกผรณภาเวน จ มหาชุติกภาวโตปิ ทิพฺพนฺติ อโตฺถฯ มหาชุติกมฺปิ หิ ทิพฺพนฺติ วุจฺจติ ‘‘ทิพฺพมิทํ พฺยมฺห’’นฺติอาทีสุฯ **มหาคติกตฺตา**ติ มหนียคมนตฺตา, วิมฺหยนียปฺปวตฺติกตฺตาติ อโตฺถฯ วิมฺหยนียา หิสฺส ปวตฺติ ติโรกุฎฺฎาทิคตรูปทสฺสนโตฯ **ตํ สพฺพ**นฺติ ‘‘เหฎฺฐา วุตฺตํ อตฺถปญฺจกมเปกฺขิตฺวา วุตฺต’’นฺติ วทนฺติฯ เกจิ ปน ‘‘ชุติคติอเตฺถสุปิ สทฺทวิทู ทิวุสทฺทํ อิจฺฉนฺตีติ มหาชุติกตฺตา มหาคติกตฺตาติ อิทเมว ทฺวยํ สนฺธาย วุตฺตํ, ตสฺมา ‘สทฺทสตฺถานุสาเรน เวทิตพฺพ’นฺติ อิทํ ทิพฺพติ โชตยตีติ ทิพฺพํ, ทิพฺพติ คจฺฉติ อสชฺ

ชมานํ ปวตฺตตีติ ทิพฺพนฺติ อิมมตฺถํ ทเสฺสตุํ วุตฺต’’นฺติ วทนฺติฯ **อาจริยธมฺมปาลเตฺถโร** ปน –

> ‘‘ทิพฺพจกฺขุลาภาย โยคิโน ปริกมฺมกรณํ ตปฺปฏิปกฺขาภิภวสฺส อตฺถโต ตสฺส วิชยิจฺฉา นาม โหติ, ทิพฺพจกฺขุลาภี จ อิทฺธิมา เทวตานํ วจนคหณกฺขมนธมฺมทานวเสน มหาโมคฺคลฺลานเตฺถราทโย วิย ทานคฺคหณลกฺขเณ โวหาเร จ ปวเตฺตยฺยาติ เอวํ วิหารวิชยิจฺฉาโวหารชุติคติสงฺขาตานํ อตฺถานํ วเสน อิมสฺส อภิญฺญาญาณสฺส ทิพฺพจกฺขุภาวสิทฺธิโต สทฺทวิทู จ เตสุ เอว อเตฺถสุ ทิวุสทฺทํ อิจฺฉนฺตีติ ‘ตํ สพฺพํ สทฺทสตฺถานุสาเรน เวทิตพฺพ’นฺติ วุตฺต’’นฺติ –

อาหฯ

ทสฺสนเฏฺฐนาติ รูปทสฺสนภาเวนฯ จกฺขุนา หิ สตฺตา รูปํ ปสฺสนฺติฯ ยถา มํสจกฺขุ วิญฺญาณาธิฏฺฐิตํ สมวิสมํ อาจิกฺขนฺตํ วิย ปวตฺตติ, น ตถา อิทํฯ อิทํ ปน สยเมว ตโต สาติสยํ จกฺขุกิจฺจการีติ อาห **‘‘จกฺขุกิจฺจกรเณน จกฺขุมิวาติปิ จกฺขู’’**ติฯ **ทิฏฺฐิวิสุทฺธิเหตุตฺตา**ติ สเงฺขปโต วุตฺตมตฺถํ วิวริตุํ **‘‘โย หี’’**ติอาทิ วุตฺตํฯ **อุเจฺฉททิฏฺฐึ คณฺหาตี**ติ ปรโต อุปฺปตฺติยา อทสฺสนโต ‘‘เอเตฺถ วายํ สโตฺต อุจฺฉิโนฺน, เอวมิตเรปี’’ติ อุเจฺฉททิฏฺฐึ คณฺหาติฯ **นวสตฺตปาตุภาวทิฏฺฐึ คณฺหาตี**ติ ฌานลาภี อธิจฺจสมุปฺปนฺนิโก วิย คณฺหาติฯ ยถา หิ โส อสญฺญสตฺตา จวิตฺวา อิธูปปโนฺน ปพฺพชิโต สมาโน อภิญฺญาลาภี หุตฺวา ปุเพฺพนิวาสํ อนุสฺสรโนฺต อิธูปปตฺติเมว ทิสฺวา ตโต ปรํ อสญฺญภเว อุปฺปตฺตึ อนุสฺสริตุมสโกฺกโนฺต ‘‘อหํ อธิจฺจสมุปฺปโนฺน ปุเพฺพ นาโหสึ, โสมฺหิ เอตรหิ อหุตฺวา สตฺตตาย ปริณโต, เสสาปิ สตฺตา ตาทิสาเยวา’’ติ อภินวสตฺตปาตุภาวทิฏฺฐึ คณฺหาติ, เอวมยมฺปิ อุปปาตมตฺตเมว ทิสฺวา จุตึ อปสฺสโนฺต นวสตฺตปาตุภาวทิฏฺฐึ คณฺหาติฯ

อิทานิ อญฺญถาปิ วิสุทฺธิการณํ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘เอกาทสอุปกฺกิเลสวิรหโต วา’’**ติ อาทิฯ **ยถาหา**ติ อุปกฺกิเลสสุเตฺต อาคตปาฬึ นิทเสฺสติฯ ตตฺถ หิ อนุรุโทฺธ นนฺทิโย กิมิโลติ อิเม ตโย กุลปุเตฺต อามเนฺตตฺวา ธมฺมํ ทเสฺสเนฺตน ‘‘อนุรุทฺธา ตุเมฺห กึ อิเมหิ น อาลุฬิสฺสนฺติ, อหมฺปิ อิเมหิ อุปาทาย เอกาทสหิ อุปกฺกิเลเสหิ อาลุฬิตปุโพฺพ’’ติ ทเสฺสตุํ –

> ‘‘อหมฺปิ สุทํ อนุรุทฺธา ปุเพฺพว สโมฺพธา อนภิสมฺพุโทฺธ โพธิสโตฺตว สมาโน โอภาสเญฺจว สญฺชานามิ ทสฺสนญฺจ รูปานํ, โส โข ปน เม โอภาโส น จิรเสฺสว อนฺตรธายติ ทสฺสนญฺจ รูปานํฯ ตสฺส มยฺหํ อนุรุทฺธา เอตทโหสิ ‘โก นุ โข เหตุ, โก ปจฺจโย, เยน เม โอภาโส อนฺตรธายติ ทสฺสนญฺจ รูปาน’นฺติฯ ตสฺส มยฺหํ อนุรุทฺธา เอตทโหสิ ‘วิจิกิจฺฉา โข เม อุทปาทิ, วิจิกิจฺฉาธิกรณญฺจ เม สมาธิ จวิ, สมาธิมฺหิ จุเต โอภาโส อนฺตรธายติ ทสฺสนญฺจ รูปานํ, โสหํ ตถา กริสฺสามิ, ยถา เม ปุน น วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชิสฺสตี’ติฯ

> ‘‘โส โข อหํ อนุรุทฺธา อปฺปมโตฺต อาตาปี ปหิตโตฺต วิหรโนฺต โอภาสเญฺจว สญฺชานามิ ทสฺสนญฺจ รูปานํ, โส โข ปน เม โอภาโส น จิรเสฺสว อนฺตรธายติ ทสฺสนญฺจ รูปานํฯ ตสฺส มยฺหํ อนุรุทฺธา เอตทโหสิ ‘โก นุ โข เหตุ, โก ปจฺจโย, เยน เม โอภาโส อนฺตรธายติ ทสฺสนญฺจ รูปาน’นฺติฯ ตสฺส มยฺหํ อนุรุทฺธา เอตทโหสิ ‘อมนสิกาโร โข เม อุทปาทิ, อมนสิการาธิกรณญฺจ ปน เม สมาธิ จวิ, สมาธิมฺหิ จุเต โอ

> ภาโส อนฺตรธายติ ทสฺสนญฺจ รูปานํ, โสหํ ตถา กริสฺสามิ, ยถา เม ปุน น วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชิสฺสติ น อมนสิกาโร’’’ติ –

อาทินา (ม. นิ. ๓.๒๔๑) เทสนํ อารภิตฺวา อิทํ วุตฺตํ ‘‘โส โข อหํ อนุรุทฺธา วิจิกิจฺฉา จิตฺตสฺส อุปกฺกิเลโสติ อิติ วิทิตฺวา’’ติอาทิฯ

ตตฺถ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๓.๒๔๑) **วิจิกิจฺฉา**ติ มหาสตฺตสฺส อาโลกํ วเฑฺฒตฺวา ทิพฺพจกฺขุนา นานาวิธานิ รูปานิ ปสฺสนฺตสฺส ‘‘อิทํ นุ โข กิ’’นฺติ อุปฺปนฺนา วิจิกิจฺฉาฯ มนสิการวเสน ปน เม รูปานิ อุปฏฺฐหึสุ, รูปานิ ปสฺสโต วิจิกิจฺฉา อุปฺปชฺชติ, ตสฺมา อิทานิ กิญฺจิ น มนสิ กริสฺสามีติ ตุณฺหี ภวติ, ตํ ตุณฺหีภาวปฺปตฺตึ สนฺธายาห **‘‘อมนสิกาโร’’**ติฯ **ถินมิทฺธ**นฺติ กิญฺจิ อมนสิกโรนฺตสฺส อุปฺปนฺนํ ถินมิทฺธํฯ ตถาภูตสฺส หิ สวิปฺผาริกมนสิการสฺส อภาวโต ถินมิทฺธํ อุปฺปชฺชติฯ **ฉมฺภิตตฺต**นฺติ ถินมิทฺธํ วิโนเทตฺวา ยถารทฺธมนสิการวเสน หิมวนฺตาภิมุขํ อาโลกํ วเฑฺฒตฺวา ทานวรกฺขสอชคราทโย ปสฺสนฺตสฺส อุปฺปนฺนํ ฉมฺภิตตฺตํฯ **อุปฺปิล**นฺติ ‘‘มยา ทิฏฺฐภยํ ปกติยา จกฺขุวิญฺญาเณน โอโลกิยมานํ น ปสฺสติ, อทิเฏฺฐ ปริกปฺปิตสทิเส กึนาม ภย’’นฺติ ภยสฺส วิโนทนวเสน จิเนฺตนฺตสฺส อตฺตโน ปจฺจเวกฺขณาโกสลฺลํ นิสฺสาย อุปฺปนฺนํ อุปฺปิลาวิตตฺตํฯ **ทุฏฺฐุลฺล**นฺติ กายาลสิยํฯ ‘‘มยา ถินมิทฺธํ ฉมฺภิตตฺตานํ วูปสมนตฺถํ คาฬฺหํ วีริยํ ปคฺคหิตํ, เตน เม อุปฺปิลสงฺขาตา จิตฺตสมาธิทูสิตา เคหสฺสิตา พลวปีติ อุปฺปนฺนา’’ติ วีริยํ สิถิลํ กโรนฺตสฺส หิ กายทุฏฺฐุลฺลํ กายทรโถ กายาลสิยํ อุทปาทิฯ

อจฺจารทฺธวีริยนฺติ ‘‘มม วีริยํ สิถิลํ กโรโต ทุฏฺฐุลฺลํ อุปฺปนฺน’’นฺติ ปุน วีริยํ ปคฺคณฺหโต อุปฺปนฺนํ อจฺจารทฺธวีริยํฯ **อติลีนวีริย**นฺติ ‘‘มม วีริยํ ปคฺคณฺหโต เอวํ ชาต’’นฺติ ปุน วีริยํ สิถิลยโต อุปฺปนฺนํ อติลีนวีริยํฯ **อภิชปฺปา**ติ เทวโลกาภิมุขํ อาโลกํ วเฑฺฒตฺวา เทวสงฺฆํ ปสฺสโต อุปฺปนฺนา ตณฺหาฯ ‘‘เอวํ เม โหตู’’ติ หิ อภินิวิสนวเสน ชปฺปตีติ อภิชปฺปา, ตณฺหาฯ **นานตฺตสญฺญา**ติ ‘‘มยฺหํ เอกชาติกํ รูปํ มนสิกโรนฺตสฺส อภิชปฺปา อุปฺปนฺนา, นานาวิธํ รูปํ มนสิการํ กริสฺสามี’’ติ กาเลน เทวโลกาภิมุขํ กาเลน มนุสฺสโลกาภิมุขํ วเฑฺฒตฺวา นานาวิธานิ รูปานิ มนสิกโรโต อุปฺปนฺนา นานตฺตสญฺญา, นานเตฺต นานาสภาเว สญฺญาติ นานตฺตสญฺญาฯ **อตินิชฺฌายิตตฺต**นฺติ ‘‘มยฺหํ นานาวิธานิ รูปานิ มนสิกโรนฺตสฺส นานตฺตสญฺญา อุทปาทิ, อิฏฺฐํ วา อนิฏฺฐํ วา เอกชาติกเมว รูปํ มนสิ กริสฺสามี’’ติ ตถา มนสิกโรโต อุปฺปนฺนํ รูปานํ อตินิชฺฌายิตตฺตํ, อติวิย อุตฺตริ กตฺวา นิชฺฌานํ เปกฺขนํ อตินิชฺฌายิตตฺตํฯ **โอภาส**นฺติ ปริกมฺมสมุฏฺฐิตํ โอภาสํฯ **น จ รูปานิ ปสฺสามี**ติ ปริกโมฺมภาสมนสิการปฺปสุตตาย ทิพฺพจกฺขุนา รูปานิ น ปสฺสามิฯ **รูปานิ หิ โข ปสฺสามี**ติ เตน ปริกโมฺมภาเสน ผริตฺวา ฐิตฏฺฐาเน ทิพฺพจกฺขุโน วิสยภูตานิ รูปคตานิ ปสฺสามิฯ

เอวมาทีติ อาทิ-สเทฺทน –

> ‘‘เกวลมฺปิ รตฺตึ เกวลมฺปิ ทิวํ เกวลมฺปิ รตฺตินฺทิวํ ตสฺส มยฺหํ อนุรุทฺธา เอตทโหสิ ‘โก นุ โข เหตุ, โก ปจฺจโย, ยฺวาหํ โอภาสญฺหิ โข สญฺชานามิ, น จ รูปานิ ปสฺสามิ, รูปานิ โข ปสฺสามิ, น จ โอภาสํ สญฺชานามิ เกวลมฺปิ รตฺตึ เกวลมฺปิ ทิวํ เกวลมฺปิ รตฺตินฺทิว’นฺติฯ ตสฺส มยฺหํ อนุรุทฺธา เอตทโหสิ ‘ยสฺมิญฺหิ โข อหํ สมเย รูปนิมิตฺตํ อมนสิกริตฺวา โอภาสนิมิตฺตํ มนสิ กโรมิฯ โอภาสญฺหิ โข ตสฺมึ สมเย สญฺชานามิ, น จ รูปานิ ปสฺสามิฯ ยสฺมึ ปนาหํ สมเย โอภาสนิมิตฺตํ อมนสิกริตฺวา รูปนิมิตฺตํ มนสิ กโรมิฯ รูปานิ หิ โข ตสฺมึ สมเย ปสฺสามิ, น จ โอภาสํ สญฺชานามิ เกวลมฺปิ รตฺตึ เกวลมฺปิ ทิวํ เกวลมฺปิ รตฺตินฺทิว’’นฺติ (ม. นิ. ๓.๒๔๓) –

เอวมาทิปาฬิ สงฺคณฺหาติฯ

มนุสฺสานํ อิทนฺติ มานุสกํ, มนุสฺสานํ โคจรภูตํ รูปารมฺมณํฯ ตทญฺญสฺส ปน ทิพฺพติโรกุฏฺฏสุขุมาทิเภทสฺส รูปสฺส ทสฺสนโต อติกฺกนฺตมานุสกํฯ เอวรูปํ ตญฺจ มนุสฺสูปจารํ อติกฺกนฺตํ นาม โหตีติ อาห **“มนุสฺสูปจารํ อติกฺกมิตฺวา รูปทสฺสเนนา”**ติฯ ตตฺถ **มนุสฺสูปจาร**นฺติ มนุเสฺสหิ อุปจริตพฺพฏฺฐานํ, ปกติยา จกฺขุทฺวาเรน คเหตพฺพํ วิสยนฺติ อธิปฺปาโยฯ เอวํ วิสยมุเขน ทเสฺสตฺวา อิทานิ วิสยิมุเขน ทเสฺสตุํ **“มานุสกํ วา”**ติอาทิ วุตฺตํฯ ตตฺถาปิ มํสจกฺขาติกฺกโมตสฺส กิจฺจาติกฺกเมเนว ทฏฺฐโพฺพฯ **ทิเพฺพน จกฺขุนา**ติ ทิพฺพจกฺขุญาเณนปิ ทฏฺฐุํ น สกฺกาขณสฺส อติอิตฺตรตาย อติสุขุมตาย เกสญฺจิ รูปสฺส, อปิจ ทิพฺพจกฺขุสฺส ปจฺจุปฺปนฺนํ รูปารมฺมณํ, ตญฺจ ปุเรชาตปจฺจยภูตํ, น จ อาวชฺชนปริกเมฺมหิ วินา มหคฺคตสฺส ปวตฺติ อตฺถิ, นาปิ อุปฺปชฺชมานเมว รูปํ อารมฺมณปจฺจโย ภวิตุํ สโกฺกติ, ภิชฺชมานํ วา, ตสฺมา จุตูปปาตกฺขเณ รูปํ ทิพฺพจกฺขุนา ทฏฺฐุํ น สกฺกาติ สุวุตฺตเมตํฯ

ยทิ ทิพฺพจกฺขุญาณํ รูปารมฺมณเมว, อถ กสฺมา ‘‘สเตฺต ปสฺสามี’’ติ วุตฺตนฺติ? เยภุเยฺยน สตฺตสนฺตานคตรูปทสฺสนโต เอวํ วุตฺตํฯ สตฺตคหณสฺส วา การณภาวโต โวหารวเสน วุตฺตนฺติปิ วทนฺติฯ เต จวมานาติ อธิเปฺปตาติ สมฺพโนฺธฯ **เอวรูเป**ติ น จุตูปปาตกฺขณสมงฺคิโนติ อธิปฺปาโยฯ โมหูปนิสฺสยํ นาม กมฺมํ นิหีนํ นิหีนผลํ โหตีติ อาห **“โมหนิสฺสนฺทยุตฺตตฺตา”**ติฯ โมหูปนิสฺสยตา จ กุสลกมฺมสฺส ปุพฺพภาเค โมหปฺปวตฺติพหุลตาย เวทิตพฺพาฯ ตาย ปน โมหปฺปวตฺติยา สํกิลิฏฺฐํ กุสลกมฺมํ นิหีนเมว ชาติอาทิํ นิปฺผาเทตีติ นิหีนชาติอาทโย โมหสฺส นิสฺสนฺทผลานีติ อาห **“หีนานํ ชาติกุลโภคาทีน”**นฺติอาทิฯ **หีฬิเต**ติ ครหิเตฯ **โอหีฬิเต**ติ วิเสสโต ครหิเตฯ **อุญฺญาเต**ติ ลามกภาเวน ญาเตฯ **อวญฺญาเต**ติ วิเสสโต ลามกภาเวน วิทิเตฯ **อโมหนิสฺสนฺทยุตฺตตฺตา**ติ เอตฺถ อโมโห สมฺปยุตฺตวเสน ปุพฺพภาควเสน จ ปวโตฺต กถิโต, เตน จ ติเหตุกปฏิสนฺธิเก ทเสฺสติฯ **ตพฺพิปรีเต**ติ ตสฺส หีฬิตาทิภาวสฺส วิปรีเต, อหีฬิเต อโนหีฬิเต อนุญฺญาเต อนวญฺญาเต จิตฺตีกเตติ อโตฺถฯ

สุวเณฺณติ สุนฺทรวเณฺณฯ **ทุพฺพเณฺณ**ติ อสุนฺทรวเณฺณฯ สา ปนายํ สุวณฺณทุพฺพณฺณตา ยถากฺกมํ กมฺมสฺส อโทสโทสูปนิสฺสยตาย โหตีติ อาห **“อโทสนิสฺสนฺทยุตฺตตฺตา”**ติอาทิฯ อโทสูปนิสฺสยตา จ กมฺมสฺส เมตฺตาทีหิ ปริภาวิตสนฺตานปฺปวตฺติยา เวทิตพฺพาฯ **อภิรูเป วิรูเป**ติ อิทํ สณฺฐานวเสน วุตฺตํฯ สณฺฐานวจโนปิ หิ วณฺณสโทฺท โหติ ‘‘มหนฺตํ หตฺถิวณฺณํ อภินิมฺมินิตฺวา’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๑.๑๓๘) วิยฯ ปฐมํ วุโตฺต ปน อโตฺถ วณฺณวเสเนว วุโตฺตฯ สุนฺทรํ คติํ คตา สุคตาติ อาห **“สุคติคเต”**ติ, สุคติํ อุปฺปเนฺนติ อโตฺถฯ อโลภชฺฌาสยา สตฺตา วทญฺญู วิคตมเจฺฉรา อโลภูปนิสฺสเยน กมฺมุนา สุคตา สมิทฺธา โหนฺตีติ อาห **“อโลภนิสฺสนฺทยุตฺตตฺตา วา อเฑฺฒ มหทฺธเน”**ติฯ ทุกฺขํ คติํ คตา ทุคฺคตาติ อาห **“ทุคฺคติคเต”**ติฯ โลภชฺฌาสยา สตฺตา ลุทฺธา มจฺฉริโน โลภูปนิสฺสเยน กมฺมุนา ทุคฺคตา ทุรูปา โหนฺตีติ อาห **“โลภนิสฺสนฺทยุตฺตตฺตา วา ทลิเทฺท อปฺปนฺนปาเน”**ติฯ **อุปจิต**นฺติ ผลาวหภาเวน กตํฯ ยถา กตญฺหิ กมฺมํ ผลทานสมตฺถํ โหติ, ตถา กตํ อุปจิตํฯ **จวมาเนติอาทีหิ ทิพฺพจกฺขุกิจฺจํ วุตฺต**นฺติ วิสยมุเขน วิสยิพฺยาปารมาหฯ **ปุริเมหี**ติ ‘‘ทิเพฺพน จกฺขุนา’’ติอาทีนิ ปทานิ สนฺธาย วุตฺตํฯ **อาทีหี**ติ เอตฺถ **จ**-สโทฺท ลุตฺตนิทฺทิโฏฺฐ, ตสฺมา ‘‘ทิเพฺพน…เป.… ปสฺสามี’’ติ อิเมหิ ‘‘จวมาเน’’ติอาทีหิ จ ทิพฺพจกฺขุกิจฺจํ วุตฺตนฺติ อโตฺถฯ **อิมินา ปน ปเทนา**ติ ‘‘ยถากมฺมูปเค สเตฺต ปชานามี’’ติ อิมินา วาเกฺยนฯ ปชฺชติ ญายติ อโตฺถ อิมินาติ หิ ปทํ วากฺยํฯ

มหนฺตํ ทุกฺขมนุภวมาเนติ เอตฺถ ทิพฺพจกฺขุญาเณน รูปํ ทิสฺวา เตสํ ทุกฺขานุภวนํ กามาวจรจิเตฺตเนว ชานาตีติ เวทิตพฺพํฯ **โส**ติ เนรยิกสเตฺต ปจฺจกฺขโต ทิสฺวา ฐิโต ทิพฺพจกฺขุญาณลาภีฯ **เอวํ มนสิ กโรตี**ติ เตสํ เนรยิกานํ นิรยสํวตฺตนิกสฺส กมฺมสฺส ญาตุกามตาวเสน ปาทกชฺฌานํ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐาย ปริกมฺมวเสน มนสิ กโรติฯ **กิํ นุ โข**ติอาทิ มนสิการวิธิทสฺสนํฯ เอวํ ปน ปริกมฺมํ กตฺวา ปาทกชฺฌานํ สมาปชฺชิตฺวา วุฏฺฐิตสฺส ตํ กมฺมํ อารมฺมณํ กตฺวา อาวชฺชนํ อุปฺปชฺชติ, ตสฺมิํ นิรุเทฺธ จตฺตาริ ปญฺจ วา ชวนานิ ชวนฺติฯ เยสํ ปุริมานิ ตีณิ จตฺตาริ วา ปริกมฺมอุปจารานุโลมโคตฺรภุนามกานิ กามาวจรานิ, จตุตฺถํ ปญฺจมํ วา อปฺปนาจิตฺตํ รูปาวจรํ จตุตฺถชฺฌานิกํ, ตตฺถ ยํ เตน อปฺปนาจิเตฺตน สทฺธิํ อุปฺปนฺนํ ญาณํ, ตํ ยถากมฺมูปคญาณนฺติ เวทิตพฺพํฯ **“วิสุํ ปริกมฺมํ นตฺถี”**ติ อิทํ ปน ทิพฺพจกฺขุญาเณน วินา ยถากมฺมูปคญาณสฺส วิสุํ ปริกมฺมํ นตฺถีติ อธิปฺปาเยน วุตฺตํฯ เอวเญฺจตํ อิจฺฉิตพฺพํ, อญฺญถา ยถากมฺมูปคญาณสฺส มหคฺคตภาโว เอว น สิยาฯ เทวานํ ทสฺสเนปิ เอเสว นโยฯ เนรยิกเทวคฺคหณเญฺจตฺถ นิทสฺสนมตฺตํ ทฏฺฐพฺพํฯ อากงฺขมาโน หิ ทิพฺพจกฺขุลาภี อญฺญคติเกสฺวิปิ เอวํ ปฏิปชฺชติเยวฯ ตถา หิ วกฺขติ ‘‘อปายคฺคหเณน ติรจฺฉานโยนิํ ทีเปตี’’ติอาทิ, ‘‘สุคติคฺคหเณน มนุสฺสคติปิ สงฺคยฺหตี’’ติ จฯ ตํ นิรยสํวตฺตนิยกมฺมํ อารมฺมณเมตสฺสาติ **ตํกมฺมารมฺมณํฯ ผารุสกวนาทีสู**ติ **อาทิ**-สเทฺทน จิตฺตลตาวนาทีนํ สงฺคโหฯ

ยถา จิมสฺสาติ ยถา จ อิมสฺส ยถากมฺมูปคญาณสฺส วิสุํ ปริกมฺมํ นตฺถิ, เอวํ อนาคตํสญาณสฺสปีติ วิสุํ ปริกมฺมาภาวญฺจ นิทเสฺสติฯ ตตฺถ การณมาห **“ทิพฺพจกฺขุปาทกาเนว หิ อิมานี”**ติฯ ตตฺรายมธิปฺปาโย – ยถา ทิพฺพจกฺขุลาภี นิรยาทิอภิมุขํ อาโลกํ วเฑฺฒตฺวา เนรยิกาทิเก สเตฺต ทิสฺวา เตหิ ปุเพฺพ อายูหิตํ นิรยสํวตฺตนิยาทิกํ กมฺมํ ตาทิเสน สมาทาเนน ตเชฺชน จ มนสิกาเรน ปริกฺขเต จิเตฺต ยาถาวโต ชานาติ, เอวํ ยสฺส ยสฺส สตฺตสฺส สมนนฺตรํ อนาคตํ อตฺตภาวํ ญาตุกาโม, ตํ ตํ โอทิสฺส อาโลกํ วเฑฺฒตฺวา เตน เตน อตีเต เอตรหิ วา อายูหิตํ ตสฺส นิพฺพตฺตกํ กมฺมํ ยถากมฺมูปคญาเณน ทิสฺวา เตน เตน นิพฺพเตฺตตพฺพํ อนาคตํ อตฺตภาวํ ญาตุกาโม ตาทิเสน สมาทาเนน ตเชฺชน จ มนสิกาเรน ปริกฺขเต จิเตฺต ยาถาวโต ชานาติฯ เอส นโย ตโต ปเรสุปิ อตฺตภาเวสุฯ เอตํ อนาคตํสญาณํ นามฯ ยสฺมา เอตํ ทฺวยํ ทิพฺพจกฺขุญาเณ สติ เอว สิชฺฌติ, นาสติฯ เตน วุตฺตํ **“อิมานิ ทิพฺพจกฺขุนา สเหว อิชฺฌนฺตี”**ติฯ

กาเยน ทุจฺจริตํ, กายโต วา อุปฺปนฺนํ ทุจฺจริตนฺติ กาเยน ทุฏฺฐุ จริตํ, กายโต วา อุปฺปนฺนํ กิเลสปูติกตฺตา ทุฏฺฐุ จริตํ กายทุจฺจริตนฺติ เอวํ ยถากฺกมํ โยเชตพฺพํฯ **กาโย**ติ เจตฺถ โจปนกาโย อธิเปฺปโตฯ กายวิญฺญตฺติวเสน ปวตฺตํ อกุสลํ กายกมฺมํ กายทุจฺจริตํฯ ยสฺมิํ สนฺตาเน กมฺมํ กตุปจิตํ, อสติ อาหารุปเจฺฉเท วิปาการหสภาวสฺส อวิคจฺฉนโต โส เตน สหิโตเยวาติ วตฺตโพฺพติ อาห **“สมนฺนาคตาติ สมงฺคีภูตา”**ติฯ **อนตฺถกามา หุตฺวา**ติ เอเตน มาตาปิตโร วิย ปุตฺตานํ, อาจริยุปชฺฌายา วิย จ นิสฺสิตกานํ อตฺถกามา หุตฺวา ครหกา อุปวาทกา น โหนฺตีติ ทเสฺสติฯ **คุณปริธํสเนนา**ติ วิชฺชมานานํ คุณานํ วิทฺธํสเนน, วินาสเนนาติ อโตฺถฯ นนุ จ อนฺติมวตฺถุนาปิ อุปวาโท คุณปริธํสนเมวาติ? สจฺจเมตํ, คุณาติ ปเนตฺถ ฌานาทิวิเสสา อุตฺตริมนุสฺสธมฺมา อธิเปฺปตาติ สีลปริธํสนํ วิสุํ คหิตํฯ เตนาห **“นตฺถิ อิเมสํ สมณธโมฺม”**ติ อาทิฯ **สมณธโมฺม**ติ จ สีลสํยมํ สนฺธาย วทติฯ **ชานํ วา**ติ ยํ อุปวทติ, ตสฺส อริยภาวํ ชานโนฺต วาฯ **อชานํ วา**ติ อชานโนฺต วาฯ ชานนาชานนเญฺจตฺถ อปฺปมาณํ, อริยภาโว เอว ปมาณํฯ เตนาห **“อุภยถาปิ อริยูปวาโทว โหตี”**ติฯ ‘‘อริโยติ ปน อชานโต อทุฏฺฐจิตฺตเสฺสว ตตฺถ อริยคุณภาวํ ปเวเทนฺตสฺส คุณปริธํสนํ น โหตีติ ตสฺส อริยูปวาโท นตฺถี’’ติ วทนฺ

ติฯ **ภาริยํ กมฺม**นฺติ อานนฺตริยสทิสตฺตา ภาริยํ กมฺมํ, สเตกิจฺฉํ ปน โหติ ขมาปเนน, น อานนฺตริยํ วิย อเตกิจฺฉํฯ

ตสฺส จ อาวิภาวตฺถนฺติ ภาริยาทิสภาวสฺส ปกาสนตฺถํฯ **ตํ ชิคุจฺฉี**ติ ตํ เถรํ, ตํ วา กิริยํ ชิคุจฺฉิฯ **อติจฺฉาโต**ติ อติวิย ขุทาภิภูโตฯ **มหลฺลโก**ติ สมณานํ สารุปฺปมสารุปฺปํ, โลกสมุทาจารมตฺตํ วา น ชานาตีติ อธิปฺปาเยน วุตฺตตฺตา คุณปริธํสเนน ครหตีติ เวทิตพฺพํฯ **อมฺหากํ ลชฺชิตพฺพกํ อกาสี**ติ ‘‘สมเณน นาม เอวํ กต’’นฺติ วุเตฺต มยํ สีสํ อุกฺขิปิตุํ น สโกฺกมาติ อธิปฺปาโยฯ ชานโนฺต เอว เถโร **‘‘อตฺถิ เต อาวุโส อิมสฺมิํ สาสเน ปติฎฺฐา’’**ติ ปุจฺฉิฯ อิตโรปิ สจฺจาภิสมโย สาสเน ปติฎฺฐาติ อาห **‘‘โสตาปโนฺน อห’’**นฺติฯ เถโร ตํ กรุณายมาโน **‘‘ขีณาสโว ตยา อุปวทิโต’’**ติ อตฺตานํ อาวิ อกาสิฯ **เตนสฺส ตํ ปากติกํ อโหสี**ติ เตน อสฺส ตํ กมฺมํ มคฺคาวรณํ นาโหสีติ อธิปฺปาโยฯ ปุเพฺพว ปน โสตาปนฺนตฺตา อปายคามีนํ สุปฺปหีนภาวโต สคฺคาวรณมสฺส กาตุมสมตฺถเมว ตํ กมฺมํฯ **อตฺตนา วุฑฺฒตโร โหตี**ติ เอตฺถ ‘‘อุกฺกุฎิกํ นิสีทิตฺวา ขมาเปตโพฺพ’’ติ **วิสุทฺธิมเคฺค** วุตฺตํฯ โสตาปนฺนสกทาคามิโน โทเสนปิ นกฺขมนฺติ, เสสอริยา วา ตสฺส อตฺถกามา หุตฺวา อายติํ สํวรณตฺถาย น ขมาเปยฺยุนฺติ อาห **‘‘สเจ โส นกฺขมตี’’**ติฯ **อตฺตนา วุฑฺฒตโร โหติ, ฐิตเกเนวา**ติ เอตฺถาปิ ‘‘อุกฺกุฎิกํ นิสีทิตฺวา’’ติ **วิสุทฺธิมเคฺค** (วิสุทฺธิ. ๒.๔๑๑) วุตฺตํฯ เอวญฺหิ ตตฺถ วุตฺตํ –

> ‘‘สเจ ทิสาปกฺกโนฺต โหติ, สยํ วา คนฺตฺวา สทฺธิวิหาริเก วา เปเสตฺวา ขมาเปตโพฺพฯ สเจ นาปิ คนฺตุํ, น เปเสตุํ สกฺกา โหติ, เย ตสฺมิํ วิหาเร ภิกฺขู วสนฺติ, เตสํ สนฺติกํ คนฺตฺวา สเจ นวกตรา โหนฺติ, อุกฺกุฎิกํ นิสีทิตฺวา, สเจ วุฑฺฒตรา, วุเฑฺฒสุ วุตฺตนเยเนว ปฎิปชฺชิตฺวา ‘อหํ, ภเนฺต, อสุกํ นาม อายสฺมนฺตํ อิทญฺจิทญฺจ อวจํ, ขมตุ เม โส อายสฺมา’ติ วตฺวา ขมาเปตพฺพํฯ สมฺมุขา อขมเนฺตปิ เอตเทว กาตพฺพ’’นฺติฯ

อิทํ ปน ปรมฺปิ ตตฺถ (วิสุทฺธิ. ๒.๔๑๑) วุตฺตํ –

> ‘‘สเจ เอกจาริกภิกฺขุ โหติ, เนวสฺส วสนฎฺฐานํ, น คตฎฺฐานํ ปญฺญายติ, เอกสฺส ปณฺฑิตสฺส ภิกฺขุโน สนฺติกํ คนฺตฺวา ‘อหํ, ภเนฺต, อสุกํ นาม อายสฺมนฺตํ อิทญฺจิทญฺจ อวจํ, ตํ เม อนุสฺสรโต อนุสฺสรโต วิปฺปฎิสาโร โหติ, กิํ กโรมี’ติ วตฺตพฺพํฯ โส วกฺขติ ‘ตุเมฺห มา จินฺตยิตฺถ, เถโร ตุมฺหากํ ขมติ, จิตฺตํ วูปสเมถา’ติฯ เตนปิ อริยสฺส คตทิสาภิมุเขน อญฺชลิํ ปคฺคเหตฺวา ‘ขมตู’ติ วตฺตพฺพ’’นฺติฯ

ปรินิพฺพุตมญฺจฎฺฐานนฺติ ปูชากรณฎฺฐานํ สนฺธายาหฯ **ปากติกเมว โหตี**ติ เอวํ กเต อตฺตโน จิตฺตํ ปสีทตีติ ตํ กมฺมํ สคฺคาวรณํ มคฺคาวรณญฺจ น โหตีติ อธิปฺปาโยติ เกจิ วทนฺติฯ **จริยาปิฎเก มาตงฺคจริตสํวณฺณนายํ** (จริยา. อฎฺฐ. ๒.๖๔) –

> ‘‘ปารมิตาปริภาวนสมิทฺธาหิ นานาสมาปตฺติวิหารปริปูริตาหิ สีลทิฎฺฐิสมฺปทาหิ สุสงฺขตสนฺตาเน มหากรุณาธิวาเส มหาสเตฺต อริยูปวาทกมฺมอภิสปสงฺขาตํ ผรุสวจนํ สํยุตฺตํ มหาสตฺตสฺส เขตฺตวิเสสภาวโต ตสฺส จ อชฺฌาสยผรุสตาย ทิฎฺฐธมฺมเวทนียํ หุตฺวา สเจ โส มหาสตฺตํ น ขมาเปติ, สตฺตเม ทิวเส วิปจฺจนสภาวํ ชาตํฯ ขมาปิเต ปน มหาสเตฺต ปโยคสมฺปตฺติยา วิปากสฺส ปฎิพาหิตตฺตา อวิปากธมฺมตํ อาปชฺชิ อโหสิกมฺมภาวโตฯ อยญฺหิ อริยูปวาทปาปสฺส ทิฎฺฐธมฺมเวทนียสฺส จ ธมฺมตา’’ติ –

อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน วุตฺตตฺตา เอวํ ขมาปิเต ตํ กมฺมํ ปโยคสมฺปตฺติยา วิปากสฺส ปฏิพาหิตตฺตา อโหสิกมฺมภาเวน อวิปากธมฺมตํ อาปนฺนนฺติ เนว สคฺคาวรณํ น โมกฺขาวรณญฺจ โหตีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ คเหตโพฺพฯ

วิปรีตํ ทสฺสนเมเตสนฺติ **วิปรีตทสฺสนา**ฯ สมาทาตพฺพเฏฺฐน สมาทานานิ, กมฺมานิ สมาทานานิ เยสํ เต กมฺมสมาทานา, มิจฺฉาทิฏฺฐิวเสน กมฺมสมาทานา **มิจฺฉาทิฏฺฐิกมฺมสมาทานา,** เหตฺอตฺถํ วา อโนฺตคธํ กตฺวา มิจฺฉาทิฏฺฐิวเสน ปเร กเมฺมสุ สมาทาปกา **มิจฺฉาทิฏฺฐิกมฺมสมาทานา**ฯ ตยิมํ อตฺถํ ทเสฺสโนฺต **“มิจฺฉาทิฏฺฐิวเสนา”**ติอาทิมาหฯ เย จ…เป….สมาทเปนฺติ, เตปิ มิจฺฉาทิฏฺฐิกมฺมสมาทานาติ โยเชตพฺพํฯ **สีลสมฺปโนฺน**ติอาทิ ปริปกฺกินฺทฺริยสฺส มคฺคสมงฺคิโน วเสน วุตฺตํ, อคฺคมคฺคเฏฺฐ ปน วตฺตพฺพเมว นตฺถิฯ อถ วา อคฺคมคฺคปริยาปนฺนา เอว สีลาทโย เวทิตพฺพาฯ อคฺคมคฺคฎฺฐสฺส หิ ทิเฎฺฐว ธเมฺม เอกํสิกา อญฺญาราธนา, อิตเรสํ อเนกํสิกาฯ **อญฺญ**นฺติ อรหตฺตํฯ **เอวํสมฺปทมิท**นฺติ เอตฺถ สมฺปชฺชนํ สมฺปทา, นิปฺผตฺติ, เอวํ อวิรชฺฌนกนิปฺผตฺติกนฺติ อโตฺถ, ยถา ตํ อวสฺสมฺภาวี, เอวมิทมฺปีติ วุตฺตํ โหติ ฯ ยถา หิ มคฺคานนฺตรํ อวิรชฺฌิตฺวาว ผลํ นิพฺพตฺตํ, เอวเมตํ อิมสฺสปิ ปุคฺคลสฺส จุติอนนฺตรํ อวิรชฺฌิตฺวาว นิรเย ปฏิสนฺธิ โหตีติ ทเสฺสติฯ สกลสฺมิญฺหิ พุทฺธวจเน น อิมาย อุปมาย คาฬฺหตรํ กตฺวา วุตฺตอุปมา อตฺถิฯ **ตํ วาจํ อปฺปหายา**ติอาทีสุ (ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑๔๙) อริยูปวาทํ สนฺธาย ‘‘ปุน เอวรูปึ วาจํ น วกฺขามี’’ติ วทโนฺต วาจํ ปชหติ นาม, ‘‘ปุน เอวรูปํ จิตฺตํ น อุปฺปาเทสฺสามี’’ติ จิเนฺตโนฺต จิตฺตํ ปชหติ นาม, ‘‘ปุน เอวรูปึ ทิฏฺฐึ น คณฺหิสฺสามี’’ติ ปชหโนฺต ทิฏฺฐึ ปชหติ นามฯ ตถา อกโรโนฺต เนว ปชหติ น ปฏินิสฺสชฺชติฯ **ยถาภตํ นิกฺขิโตฺต เอวํ นิรเย**ติ ยถา นิรยปาเลหิ อาหริตฺวา นิรเย ฐปิโต, เอวํ นิรเย ฐปิโตเยว, นาสฺส นิรยูปปตฺติยา โกจิ วิพโนฺธฯ ตตฺรายํ ยุตฺติ – นิรยูปโค อริยูปวาที ตทาทายกสฺส อวิชหนโต เสยฺยถาปิ มิจฺฉาทิฏฺฐีติฯ เอตฺถ จ ‘‘ตํ วาจํ อปฺปหายา’’ติ เอวมาทิวจเนน ตทาทายกสฺส อปฺปหาเนเนว อริยูปวาโท อนฺตรายิโก อนตฺถาวโหว, ปหาเนน ปน อจฺจยํ เทเสตฺวา ขมาปเนน น อนฺตรายิโก อนตฺถาวโห ยถา ตํ วุฏฺฐิตา เทสิตา จ อาปตฺตีติ ทเสฺสติฯ มิจฺฉาทิฏฺฐิวเสน อกตฺตพฺพํ นาม ปาปํ นตฺถิ, ยโต สํสารขาณุภาโวปิ นาม โหตีติ อาห **“มิจฺฉาทิฏฺฐิปรมานิ, ภิกฺขเว, วชฺชานี”**ติฯ

‘‘อุจฺฉินฺนภวเนตฺติโก, ภิกฺขเว, ตถาคตสฺส กาโย ติฏฺฐตี (ที. นิ. ๑. ๑๔๗), อยเญฺจว กาโย พหิทฺธา จ นามรูป’’นฺติ จ เอวมาทีสุ วิย อิธ **กาย**-สโทฺท ขนฺธปญฺจกวิสโยติ อาห **“กายสฺส เภทาติ อุปาทินฺนกฺขนฺธปริจฺจาคา”**ติฯ อวีตราคสฺส มรณโต ปรํ นาม ภวนฺตรูปาทานเมวาติ อาห **“ปรํ มรณาติ ตทนนฺตรํ อภินิพฺพตฺตกฺขนฺธคฺคหเณ”**ติฯ เยน ติฏฺฐติ, ตสฺส อุปเจฺฉเทเนว กาโย ภิชฺชตีติ อาห **“กายสฺส เภทาติ ชีวิตินฺทฺริยสฺส อุปเจฺฉทา”**ติฯ เอติ อิมสฺมา สุขนฺติ อโย, ปุญฺญนฺติ อาห **“ปุญฺญสมฺมตา อยา”**ติฯ อายนฺติ เอตสฺมา สุขานีติ อาโย, ปุญฺญกมฺมาทีนํ สุขสาธนํฯ เตนาห **“สุขานํ วา อายสฺส อภาวา”**ติฯ **วิวสา**ติ กมฺมสฺส วเส วตฺตนโต อตฺตโน วเส วตฺติตุํ น สโกฺกนฺตีติ วิคโต วโส เอเตสนฺติ วิวสา, อวสวตฺติโนติ อโตฺถฯ อิยติ อสฺสาทียตีติ อโย, อสฺสาโทติ อาห **“อสฺสาทสญฺญิโต อโย”**ติฯ

นาคราชาทีนนฺติ **อาทิ**-สเทฺทน สุปณฺณาทีนํ สงฺคโหฯ **อสุรสทิส**นฺติ เปตาสุรสทิสํฯ **โส หีติ** โส อสุรกาโยฯ **สพฺพสมุสฺสเยหี**ติ สเพฺพหิ สมฺปตฺติสมุสฺสเยหิ, สพฺพสมฺปตฺติราสิโตติ วุตฺตํ โหติฯ **วุตฺตวิปริยาเยนา**ติ ‘‘สุฏฺฐุ จริตํ, โสภนํ วา จริตํ อนวชฺชตฺตาติ สุจริต’’นฺติ อาทินา กายทุจฺจริเตนาติอาทีนํ ปทานํ วุตฺตสฺส อตฺถสฺส วิปริยาเยนฯ ‘‘อิโต โภ สุคตึ

คจฺฉา''ติ (อิติวุ. ๘๓) วจนโต มนุสฺสคติปิ สุคติเยวาติ อาห **"สุคติคฺคหเณน มนุสฺสคติปิ สงฺคยฺหตี"**ติฯ เสสเมตฺถ วุตฺตนยตฺตา อุตฺตานตฺถโต จ สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

ทิพฺพจกฺขุญาณกถา นิฏฺฐิตาฯ

อาสวกฺขยญาณกถา

๑๔. **วิปสฺสนาปาทก**นฺติ วิปสฺสนาย ปทฏฺฐานภูตํฯ วิปสฺสนา จ ติวิธา วิปสฺสกปุคฺคลเภเทนฯ มหาโพธิสตฺตานญฺหิ ปเจฺจกโพธิสตฺตานญฺจ จินฺตามยญาณสํวทฺธิตตฺตา สยมฺภูญาณภูตา, อิตเรสํ สุตมยญาณสํวทฺธิตตฺตา ปโรปเทสสมฺภูตาฯ สา ''ฐเปตฺวา เนวสญฺญานาสญฺญายตนํ อวเสสรูปารูปชฺฌานานํ อญฺญตรโต วุฏฺฐายา''ติอาทินา อเนกธา อรูปมุขวเสน จตุธาตุววตฺถาเน วุตฺตานํ เตสํ เตสํ ธาตุปริคฺคหมุขานํ อญฺญตรมุขวเสน อเนกธาว **วิสุทฺธิมเคฺค** นานานยโต วิภาวิตาฯ มหาโพธิสตฺตานํ ปน จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสมุเขน ปเภทคมนโต นานานยํ สพฺพญฺญุตญฺญาณสนฺนิสฺสยสฺส อริยมคฺคญาณสฺส อธิฏฺฐานภูตํ ปุพฺพภาคญาณคพฺภํ คณฺหาเปนฺตํ ปริปากํ คจฺฉนฺตํ ปรมคมฺภีรํ สณฺหสุขุมตรํ อนญฺญสาธารณํ วิปสฺสนาญาณํ โหติฯ ยํ อฏฺฐกถาสุ มหาวชิรญฺญาณนฺติ วุจฺจติฯ ยสฺส จ ปวตฺติวิภาเคน จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสปเภทสฺส ปาทกภาเวน สมาปชฺชิยมานา จตุวีสติโกฏิสตสหสฺสสงฺขฺยา เทวสิกํ สตฺถุ วฬญฺชนกสมาปตฺติโย วุจฺจนฺติ, สฺวายํ พุทฺธานํ วิปสฺสนาจาโร **ปรมตฺถมญฺชุสายํ** วิสุทฺธิมคฺควณฺณนายํ อุเทฺทสโต ทสฺสิโต, อตฺถิเกหิ ตโต คเหตพฺโพฯ

อาสวานํ เขปนโต สมุจฺฉินฺทนโต อาสวกฺขโย อริยมโคฺค, อุกฺกฏฺฐนิเทฺทสวเสน อรหตฺตมคฺคคฺคหณํฯ อาสวานํ ขเย ญาณํ อาสวกฺขยญาณนฺติ ทเสฺสโนฺต **"ตตฺร เจตํ ญาณ"**นฺติ วตฺวา **ขเย**ติ จ อาธาเร ภุมฺมํ, น วิสเยติ ทเสฺสโนฺต **"ตปฺปริยาปนฺนตฺตา"**ติ อาหฯ **อิทํ ทุกฺขนฺ**ติ ทุกฺขสฺส อริยสจฺจสฺส ตทา ปจฺจกฺขโต คหิตภาวทสฺสนํฯ **เอตฺตกํ ทุกฺขนฺ**ติ ตสฺส ปริจฺฉิชฺช คหิตภาวทสฺสนํฯ **น อิโต ภิโยฺย**ติ อนวเสเสตฺวา คหิตภาวทสฺสนํฯ เตนาห **"สพฺพมฺปิ ทุกฺขสจฺจ"**นฺติอาทิฯ **สรสลกฺขณปฏิเวเธนา**ติ สภาวสงฺขาตสฺส ลกฺขณสฺส อสโมฺมหโต ปฏิวิชฺฌเนนฯ อสโมฺมหปฏิเวโธติ จ ยถา ตสฺมิํ ญาเณ ปวเตฺต ปจฺฉา ทุกฺขสฺส สรูปาทิปริเจฺฉเท สโมฺมโห น โหติ, ตถา ปวตฺติฯ เตนาห **"ยถาภูตํ อพฺภญฺญาสิ"**นฺติฯ **นิพฺพตฺติก**นฺติ นิปฺผาเทนฺตํฯ **ยํ ฐานํ ปตฺวา**ติ ยํ นิพฺพานํ มคฺคสฺส อารมฺมณปจฺจยเฏฺฐน การณภูตํ อาคมฺมฯ ตทุภยวโต หิ ปุคฺคลสฺส ปตฺติ ตทุภยสฺส ปตฺตีติ วุตฺตํฯ **ปตฺวา**ติ วา ปาปุณนเหตุฯ **อปฺปวตฺติ**นฺติ อปฺปวตฺตินิมิตฺตํฯ เต วา น ปวตฺตนฺติ เอตฺถาติ อปฺปวตฺติ, นิพฺพานํฯ **ตสฺสา**ติ ทุกฺขนิโรธสฺสฯ **สมฺปาปก**นฺติ สจฺฉิกิริยาวเสน สมฺมเทว ปาปกํฯ

กิเลสวเสนาติ อาสวสงฺขาตกิเลสวเสนฯ ยสฺมา อาสวานํ ทุกฺขสจฺจปริยาโย, ตปฺปริยาปนฺนตฺตา, เสสสจฺจานญฺจ ตํสมุทยาทิปริยาโย อตฺถิ, ตสฺมา วุตฺตํ **"ปริยายโต"**ติฯ ทเสฺสโนฺต สจฺจานีติ โยชนาฯ อาสวานํเยว เจตฺถ คหณํ ''อาสวานํ ขยญาณายา''ติ อารทฺธตฺตาฯ ตถา หิ อาสววิมุตฺติสีเสเนว สพฺพสํกิเลสวิมุตฺติ วุตฺตาฯ **อิทํ ทุกฺขนฺติ ยถาภูตํ อพฺภญฺญาสินฺ**ติอาทินา มิสฺสกมโคฺค อิธ กถิโตติ **"สห วิปสฺสนาย โกฏิปฺปตฺตํ มคฺคํ กเถตี"**ติ วุตฺตํฯ เอตฺถ จ สจฺจปฺปฏิเวธสฺส ตทา อตีตกาลิกตฺตา ''ยถาภูตํ อพฺภญฺญาสิ''นฺติ วตฺวาปิ อภิสมยกาเล ตสฺส ปจฺจุปฺปนฺนตํ อุปาทาย ''เอวํ ชานโต เอวํ ปสฺสโต''ติ วตฺตมานกาเลน นิเทฺทโส กโตฯ โส จ กามํ มคฺคกฺขณโต ปรํ ยาวชฺชตนา อตีตกาลิโก เอว, สพฺพปฐมํ ปนสฺส อตีตกาลิกตฺตํ ผลกฺขเณเนว เวทิตพฺพนฺติ อาห **"วิมุจฺจิตฺถาติ อิมินา ผลกฺขณํ ทเสฺสตี"**ติฯ **ชานโต ปสฺสโต**ติ วา เหตุนิเทฺทโสยํฯ ชานนเหตุ ทสฺสนเหตุ กามาสวาปิ จิตฺตํ วิมุจฺจิตฺถาติ โย

ชนาฯ ภวาสวคฺคหเณเนว เจตฺถ ภวราคสฺส วิย ภวทิฏฺฐิยาปิ สมวโรโธติ ทิฏฺฐาสวสฺสปิ สงฺคโห ทฏฺฐพฺโพฯ

ยสฺมา ปหีนกิเลสปจฺจเวกฺขเณน วิชฺชมานสฺสปิ กมฺมสฺส อายตึ อปฺปฏิสนฺธิกภาวโต ‘‘ขีณา ชาตี’’ติ ชานาติ, ยสฺมา จ มคฺคปจฺจเวกฺขณาทีหิ วุสิตํ พฺรหฺมจริยนฺติอาทึ ปชานาติ, ตสฺมา วุตฺตํ **‘‘ขีณา ชาตีติ อาทีหิ ตสฺส ภูมิ’’**นฺติฯ ตตฺถ **ตสฺสา**ติ ปจฺจเวกฺขณญาณสฺสฯ **ภูมิ**นฺติ ปวตฺติฏฺฐานํฯ เยนาธิปฺปาเยน **‘‘กตมา ปนา’’**ติอาทินา โจทนา กตา, ตํ ปกาเสตฺวา ปริหารํ วตฺตุกาโม อาห **‘‘น ตาวสฺสา’’**ติอาทิฯ **น ตาวสฺส อตีตา ชาติ ขีณา**ติ มคฺคภาวนาย น ขีณาติ อธิปฺปาโยฯ ตตฺถ การณมาห **‘‘ปุพฺเพว ขีณตฺตา’’**ติฯ น อนาคตา อสฺส ชาติ ขีณาติ โยชนาฯ **น อนาคตา**ติ จ อนาคตตฺตสามญฺญํ คเหตฺวา เลเสน วทติฯ เตนาห **‘‘อนาคเต วายามาภาวโต’’**ติฯ วิชฺชมาเนเยว หิ ปโยโค สมฺภวติ, นาวิชฺชมาเนติ อธิปฺปาโยฯ อนาคตวิเสโส ปเนตฺถ อธิเปฺปโต, ตสฺส จ เขปเน วายาโมปิ ลพฺภเตวฯ เตนาห **‘‘ยา ปน มคฺคสฺสา’’**ติอาทิฯ ‘‘ยา ปนา’’ติ หิ อาทินา มคฺคภาวนาย อนาคตชาติยา เอว เหตุวินาสนทฺวาเรน ขีณภาโว ปกาสียติฯ **เอกจตุปญฺจโวการภเวสู**ติ ภวตฺตยคฺคหณํ วุตฺตนเยน อนวเสสโต ชาติยา ขีณภาวทสฺสนตฺถํฯ **ต**นฺติ ยถาวุตฺตชาตึฯ **โส**ติ ภควาฯ

พฺรหฺมจริยวาโส นาม อิธ มคฺคพฺรหฺมจริยสฺส นิพฺพตฺตนเมวาติ อาห **‘‘นิฏฺฐิต’’**นฺติฯ สมฺมาทิฏฺฐิยา จตูสุ สเจฺจสุ ปริญฺญาทิกิจฺจสาธนวเสน ปวตฺตมานาย สมฺมาสงฺกปฺปาทีนมฺปิ ทุกฺขสเจฺจ ปริญฺญาภิสมยานุคุณา ปวตฺติ, อิตรสเจฺจสุ จ เนสํ ปหานาภิสมยาทิวเสน ปวตฺติ ปากฏา เอวฯ เตน วุตฺตํ **‘‘จตูหิ มเคฺคหิ ปริญฺญาปหานสจฺฉิกิริยาภาวนาภิสมยวเสนา’’**ติฯ **นาปรํ อิตฺถตฺตายา**ติ อิเม ปการา อิตฺถํ, ตพฺภาโว อิตฺถตฺตํ, ตทตฺถนฺติ วุตฺตํ โหติฯ เต ปน ปการา อริยมคฺคพฺยาปารภูตา ปริญฺญาทโย อิธาธิเปฺปตาติ อาห **‘‘เอวํโสฬสกิจฺจภาวาย’’**ติฯ เต หิ มคฺคํ ปจฺจเวกฺขโต มคฺคานุภาเวน ปากฏา หุตฺวา อุปฏฺฐหนฺติ , ปริญฺญาทีสุ จ ปหานเมว ปธานํ, ตทตฺถตฺตาย อิตเรสนฺติ อาห **‘‘กิเลสกฺขยาย วา’’**ติฯ ปหีนกิเลสปจฺจเวกฺขณวเสน วา เอตํ วุตฺตํฯ ‘‘นาปรํ อิตฺถตฺตายาติ อพฺภญฺญาสิ’’นฺติ เอตฺถายมปโร นโย – **อิตฺถตฺตายา**ติ นิสฺสเกฺก สมฺปทานวจนํฯ เตนายมโตฺถ – อิตฺถตฺตาย อิตฺถมฺภาวโต อิมสฺมา เอวํปการา อิทานิ วตฺตมานกฺขนฺธสนฺตานา อปรํ อนาคตกฺขนฺธสนฺตานํ มยฺหํ นตฺถิ, อิเม ปน จริมตฺตภาวสงฺขาตา ปญฺจกฺขนฺธา ปริญฺญาตา อปฺปติฏฺฐา ติฏฺฐนฺติ ฉินฺนมูลกา รุกฺขา วิยฯ อปริญฺญาตมูลกา หิ ปติฏฺฐาฯ ยถาห ‘‘กพฬีกาเร เจ, ภิกฺขเว, อาหาเร อตฺถิ ราโค อตฺถิ นนฺที อตฺถิ ตณฺหา, ปติฏฺฐิตํ ตตฺถ วิญฺญาณํ วิรุฬฺห’’นฺติอาทิ (สํ. นิ. ๒.๖๔; กถา. ๒๙๖; มหานิ. ๗)ฯ เต ปน ปญฺจกฺขนฺธา จริมกวิญฺญาณนิโรเธน อนุปาทาโน วิย ชาตเวโท นิพฺพายิสฺสนฺตีติ อพฺภญฺญาสินฺติฯ

ปจฺจเวกฺขณญาณปริคฺคหิตนฺติ น ปฐมทุติยญาณทฺวยาธิคมํ วิย เกวลนฺติ อธิปฺปาโยฯ **ทเสฺสโนฺต**ติ นิคมนวเสน ทเสฺสโนฺตฯ สรูปโต หิ ปุเพฺพ ทสฺสิตเมวาติฯ เสสเมตฺถ วุตฺตนยตฺตา สุวิเญฺญยฺยเมวฯ

ติกฺขตฺตุํ ชาโตติ อิมินา ปน อิทํ ทเสฺสติ ‘‘อหํ, พฺราหฺมณ, ปฐมวิชฺชาย ชาโตเยว ปุเรชาตสฺส สหชาตสฺส วา อภาวโต สเพฺพสํ วุฑฺฒฺโม มหลฺลโก, กิมงฺคํ ปน ตีหิ วิชฺชาหิ ติกฺขตฺตุํ ชาโต’’ติฯ **ปุเพฺพนิวาสญาเณน อตีตํสญาณ**นฺติ อตีตารมฺมณสภาคตาย ตพฺภาวีภาวโต จ ปุเพฺพนิวาสญาเณน อตีตํสญาณํ ปกาเสตฺวาติ โยเชตพฺพํฯ ตตฺถ **อตีตํสญาณ**นฺติ อตีตกฺขนฺธายตนธาตุสงฺขาเต อตีตโกฏฺฐาเส อปฺปฏิหตญาณํฯ ทิพฺพจกฺขุญาณสฺส ปจฺจุปฺปนฺนา

รมฺมณตฺตา ยถากมฺมูปคญาณสฺส อนาคตํสญาณสฺส จ ทิพฺพจกฺขุวเสเนว อิชฺฌนโต ทิพฺพจกฺขุโน ปริภณฺฑญาณตฺตา ทิพฺพจกฺขุมฺหิเยว จ ฐิตสฺส เจโตปริยญาณสิทฺธิโต วุตฺตํ **“ทิพฺพจกฺขุนา ปจฺจุปฺปนฺนานาคตํสญาณ”**นฺติฯ ตตฺถ **ทิพฺพจกฺขุนา**ติ สปริภณฺฑน ทิพฺพจกฺขุญาเณนฯ ปจฺจุปฺปนฺนํโส จ อนาคตํโส จ ปจฺจุปฺปนฺนานาคตํสํ, ตตฺถ ญาณํ **ปจฺจุปฺปนฺนานาคตํสญาณํ**ฯ อาสวกฺขยญาณาธิคเมเนว สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส วิย เสสาสาธารณญาณทสพลญาณอาเวณิกพุทฺธธมฺมาทีนมฺปิ อนญฺญสาธารณานํ พุทฺธคุณานํ อิชฺฌนโต วุตฺตํ **“อาสวกฺขเยน สกลโลกิยโลกุตฺตรคุณ”**นฺติฯ เตนาห **“สเพฺพปิ สพฺพญฺญุคุเณ ปกาเสตฺวา”**ติฯ

อาสวกฺขยญาณกถา นิฏฺฐิตาฯ

เทสนานุโมทนกถา

๑๕. **ปีติวิปฺผารปริปุณฺณคตฺตจิโตฺต**ติ ปีติผรเณน ปริปุณฺณกายจิโตฺตฯ **อญฺญาณ**นฺติ อญฺญาณสฺสาติ อโตฺถฯ **ธี**สทฺทสฺส โยคโต หิ สามิอเตฺถ เอตํ อุปโยควจนํฯ **อภิกฺกนฺตา**ติ เอตฺถ อติกฺกนฺตา, วิคตาติ อโตฺถติ อาห **“ขเย ทิสฺสตี”**ติฯ เตเนว หิ **“นิกฺขโนฺต ปฐโม ยาโม”**ติ วุตฺตํฯ **อภิกฺกนฺตตโร จา**ติ อติวิย กนฺตตโร มโนรโม, ตาทิโส จ สุนฺทโร ภทฺทโก นาม โหตีติ อาห **“สุนฺทเร ทิสฺสตี”**ติฯ **โก**ติ เทวนาคยกฺขคนฺธพฺพาทีสุ โก กตโมฯ **เม**ติ มมฯ **ปาทานี**ติ ปาเทฯ **อิทฺธิยา**ติ อิมาย เอวรูปาย เทวิทฺธิยาฯ **ยสสา**ติ อิมินา เอทิเสน ปริวาเรน ปริเจฺฉเทนฯ **ชล**นฺติ วิโชฺชตมาโนฯ **อภิกฺกเนฺตนา**ติ อติวิย กเนฺตน กมนีเยน อภิรูเปนฯ **วเณฺณนา**ติ ฉวิวเณฺณน สรีรวณฺณนิภายฯ **สพฺพา โอภาสยํ ทิสา**ติ ทสปิ ทิสา ปภาเสโนฺต จโนฺท วิย สูริโย วิย จ เอโกภาสํ เอกาโลกํ กโรโนฺตติ คาถาย อโตฺถฯ **อภิรูเป**ติ อุฬารรูเป สมฺปนฺนรูเปฯ

อภิกฺกนฺตํ โภ โคตม, อภิกฺกนฺตํ โภ โคตมาติ วจนทฺวยสฺส **“สาธุ สาธุ โภ โคตมา”**ติ อาเมฑิตวเสน อตฺถํ ทเสฺสตฺวา ตสฺส วิสยํ นิทฺธาเรโนฺต อาห **“ภเย โกเธ”**ติอาทิฯ ตตฺถ ‘‘โจโร โจโร, สโปฺป สโปฺป’’ติอาทีสุ **ภเย** อาเมฑิตํฯ ‘‘วิชฺฌ วิชฺฌ, ปหร ปหรา’’ติอาทีสุ **โกเธ**ฯ ‘‘สาธุ สาธู’’ติอาทีสุ **ปสํสายํ**ฯ ‘‘คจฺฉ คจฺฉ, ลุนาหิ ลุนาหี’’ติอาทีสุ **ตุริเต**ฯ ‘‘อาคจฺฉ อาคจฺฉา’’ติอาทีสุ **โกตูหเล**ฯ ‘‘พุโทฺธ พุโทฺธติ จิเนฺตโนฺต’’ติอาทีสุ (พุ. วํ. ๒.๔๔) **อจฺฉเร**ฯ ‘‘อภิกฺกมถายสฺมโนฺต, อภิกฺกมถายสฺมโนฺต’’ติอาทีสุ (ที. นิ. ๓.๒๐; อ. นิ. ๙.๑๑) **หาเส**ฯ ‘‘กหํ เอกปุตฺตก, กหํ เอกปุตฺตกา’’ติอาทีสุ **โสเก**ฯ ‘‘อโห สุขํ, อโห สุข’’นฺติอาทีสุ (อุทา. ๒๐; จูฬว. ๓๓๒) **ปสาเท**ฯ **จ**-สโทฺท อวุตฺตสมุจฺจยโตฺถ ฯ เตน ครหอสมฺมานาทีนํ สงฺคโห ทฎฺฐโพฺพฯ ตตฺถ ‘‘ปาโป ปาโป’’ติอาทีสุ **ครหายํ**ฯ ‘‘อภิรูปก อภิรูปกา’’ติอาทีสุ **อสมฺมาเน** ทฎฺฐพฺพํฯ

นยิทํ อาเมฑิตวเสน ทฺวิกฺขตฺตุํ วุตฺตํ, อถ โข อตฺถทฺวยวเสนาติ ทเสฺสโนฺต **“อถ วา”**ติ อาทิมาหฯ **อภิกฺกนฺต**นฺติ วจนํ อเปกฺขิตฺวา นปุํสกลิงฺควเสน วุตฺตํฯ ตํ ปน ภควโต วจนํ ธมฺมสฺส เทสนาติ กตฺวา วุตฺตํ **“ยทิทํ โภโต โคตมสฺส ธมฺมเทสนา”**ติฯ อตฺถมตฺตทสฺสนํ วา เอตํ, ตสฺมา อตฺถวเสน ลิงฺควิภตฺติวิปริณาโม เวทิตโพฺพฯ ทุติยปเทปิ เอเสว นโยฯ **โทสนาสนโต**ติ ราคาทิกิเลสวิทฺธํสนโตฯ **คุณาธิคมนโต**ติ สีลาทิคุณานํ สมฺปาปนโตฯ เย คุเณ เทสนา อธิคเมติ, เตสุ ปธานภูตา คุณา ทเสฺสตพฺพาติ เต ปธานภูเต คุเณ ตาว ทเสฺสตุํ **“สทฺธาชนนโต ปญฺญาชนนโต”**ติ วุตฺตํฯ สทฺธาปมุขา หิ โลกิยา คุณา, ปญฺญาปมุขา โลกุตฺตราฯ **สาตฺถโต**ติอาทีสุ สีลาทิอตฺถสมฺปตฺติยา **สาตฺถโต,** สภาวนิรุตฺติสมฺปตฺติยา

สพฺพญฺชนโตฯ สุวิเญฺญยฺยสทฺทปฺปโยคตาย **อุตฺตานปทโต,** สณฺหสุขุมภาเวน ทุวิเญฺญยฺยตฺถตาย **คมฺภีรตฺถโต**ฯ สินิทฺธมุทุมธุรสทฺทปฺปโยคตาย **กณฺณสุขโต,** วิปุลวิสุทฺธเปมนียตฺถตาย **หทยงฺคมโต**ฯ มานาติมานวิธมเนน **อนตฺตุกฺกํสนโต,** ถมฺภสารมฺภนิมฺมทฺทเนน **อปรวมฺภนโต**ฯ หิตาธิปฺปายปฺปวตฺติยา ปเรสํ ราคปริฬาหาทิวูปสมเนน **กรุณาสีตลโต,** กิเลสนฺธการวิธมเนน **ปญฺญาวทาตโต**ฯ กรวีกรุตมญฺชุตาย **อาปาถรมณียโต,** ปุพฺพาปราวิรุทฺธสุวิสุทฺธตฺถตาย **วิมทฺทกฺขมโต**ฯ อาปาถรมณียตาย เอว **สุยฺยมานสุขโต,** วิมทฺทกฺขมตาย หิตชฺฌาสยปฺปวตฺติตาย จ **วีมํสิยมานหิตโต**ติ เอวมโตฺถ เวทิตโพฺพฯ **เอวมาทีหีติ อาทิ**-สเทฺทน สํสารจกฺกนิวตฺตนโต, สทฺธมฺมจกฺกปฺปวตฺตนโต, มิจฺฉาวาทวิธมนโต, สมฺมาวาทปติฏฺฐาปนโต, อกุสลมูลสมุทฺธรณโต, กุสลมูลสํโรปนโต, อปายทฺวารปิธานโต, สคฺคมคฺคทฺวารวิวรณโต, ปริยุฏฺฐานวูปสมนโต, อนุสยสมุคฺฆาตนโตติ เอวมาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ

อโธมุขฐปิตนฺติ เกนจิ อโธมุขํ ฐปิตํฯ **เหฏฺฐามุขชาต**นฺติ สภาเวเนว เหฏฺฐามุขํ ชาตํฯ **อุคฺฆาเฏยฺยา**ติ วิวฏํ กเรยฺยฯ **หเตฺถ คเหตฺวา**ติ ''ปุรตฺถาภิมุโข อุตฺตราภิมุโข วา คจฺฉา''ติ อาทีนิ อวตฺวา หเตฺถ คเหตฺวา ''นิสฺสเนฺทหํ เอส มโคฺค, เอวํ คจฺฉา''ติ ทเสฺสยฺยฯ **กาฬปกฺขจาตุทฺทสี**ติ กาฬปเกฺข จาตุทฺทสี กาฬปกฺขจาตุทฺทสีฯ **นิกฺกุชฺชิตํ อุกฺกุเชฺชยฺยา**ติ อาเธยฺยสฺส อนาธารภูตํ ภาชนํ อาธารภาวาปาทนวเสน อุกฺกุเชฺชยฺยฯ เหฏฺฐามุขชาตตาย **สทฺธมฺมวิมุขํ** อโธมุขฐปิตตาย **อสทฺธเมฺม ปติฏฺฐิต**นฺติ เอวํ ปททฺวยํ ยถารหํ โยเชตพฺพํ, น ยถาสงฺขฺยํฯ กามํ กามจฺฉนฺทาทโยปิ ปฏิจฺฉาทกา นีวรณภาวโต, มิจฺฉาทิฏฺฐิ ปน สวิเสสํ ปฏิจฺฉาทิกา สเตฺต มิจฺฉาภินิเวสเนนาติ อาห **''มิจฺฉาทิฏฺฐิคหนปฏิจฺฉนฺน**''นฺติฯ เตนาห ภควา – ''มิจฺฉาทิฏฺฐิปรมาหํ, ภิกฺขเว, วชฺชํ วทามี''ติฯ สโพฺพ อปายคามิมโคฺค **กุมฺมโคฺค** กุจฺฉิโต มโคฺคติ กตฺวา, สมฺมาทิฏฺฐิอาทีนํ อุชุปฏิปกฺขตาย มิจฺฉาทิฏฺฐิอาทโย อฏฺฐ มิจฺฉตฺตธมฺมา **มิจฺฉามโคฺค**ฯ เตเนว หิ ตทุภยปฏิปกฺขตํ สนฺธาย **''สคฺคโมกฺขมคฺคํ อาจิกฺขเนฺตนา**''ติ วุตฺตํฯ สปฺปิอาทิสนฺนิสฺสโย ปทีโป น ตถา, อุชฺชโล ยถา เตลสนฺนิสฺสโยติ เตลปโชฺชตคฺคหณํฯ **เอเตหิ ปริยาเยหี**ติ เอเตหิ นิกฺกุชฺชิตุกฺกุชฺชนปฏิจฺฉนฺนวิวรณาทิอุปโมปมิตพฺพปฺปกาเรหิ, เอเตหิ วา ยถาวุเตฺตหิ อรสรูปตาทีนํ อตฺตนิ อญฺญถา ปฏิปาทนปริยาเยหิ อตฺตโน ทิพฺพวิหารวิภาวนปริยาเยหิ วิชฺชตฺตยวิภาวนาปเทเสน อตฺตโน สพฺพญฺญุคุณวิภาวนปริยาเยหิ จฯ เตนาห **''อเนกปริยาเยน ธโมฺม ปกาสิโต**''ติฯ

เทสนานุโมทนกถา นิฏฺฐิตาฯ

ปสนฺนาการกถา

ปสนฺนาการนฺติ ปสเนฺนหิ กาตพฺพํ สกฺการํฯ **สรณํ คจฺฉามี**ติ เอตฺถ อิติ-สโทฺท ลุตฺตนิทฺทิโฏฺฐติ อาห **''สรณนฺติ คจฺฉามี''**ติฯ เอตฺถ หิ นายํ คมิสโทฺท นีสทฺทาทโย วิย ทฺวิกมฺมโก, ตสฺมา ยถา อชํ คามํ เนตีติ วุจฺจติ, เอวํ ''โคตมํ สรณํ คจฺฉามี''ติ วตฺตุํ น สกฺกา, ''สรณนฺติ คจฺฉามี''ติ ปน วตฺตพฺพํ, ตสฺมา เอตฺถ อิติ-สโทฺท ลุตฺตนิทฺทิโฏฺฐติ เวทิตพฺพํฯ **สรณ**นฺติ ปฏิสรณํฯ เตนาห **''ปรายณ**''นฺติฯ ปรายณภาโว จ อนตฺถนิเสธเนน อตฺถสมฺปฏิปาทเนน จ โหตีติ อาห **''อฆสฺส ตาตา หิตสฺส จ วิธาตา''**ติฯ **อฆสฺสา**ติ ทุกฺขโตติ วทนฺติ, ปาปโตติ ปน อโตฺถ ยุโตฺต, นิสฺสเกฺก เจตํ สามิวจนํฯ สรณนฺติ คมนเญฺจตฺถ ตทธิปฺปาเยน ภชนํ ตถา ชานนํ วาติ ทเสฺสโนฺต **''อิติ อิมินา อธิปฺปาเยนา''**ติอาทิมาหฯ ตตฺถ **คจฺฉามี**ติ อาทีสุ ปุริมสฺส ปุริมสฺส ปจฺฉิมํ ปจฺฉิมํ อตฺถวจนํฯ **ภชนํ** วา สรณาธิปฺปาเยน อุปสงฺกมนํ,

เสวนา สนฺติกาวจรตา, **ปยิรุปาสนํ** วตฺตปฺปฏิวตฺตกรเณน อุปฏฺฐานนฺติ เอวํ สพฺพถาปิ อนญฺญสรณตํเยว ทีเปติฯ **คจฺฉามี**ติ ปทสฺส กถํ พุชฺฌามีติ อยมฺโตฺถ ลพฺภตีติ อาห **“เยสํ หี”**ติอาทิฯ

อธิคตมคฺเค สจฺฉิกตนิโรเธติ ปททฺวเยนปิ ผลฏฺฐา เอว ทสฺสิตา, น มคฺคฏฺฐาติ เต ทเสฺสนฺโต **“ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชมาเน จา”**ติ อาหฯ นนุ จ กลฺยาณปุถุชฺชโนปิ ยถานุสิฏฺฐํ ปฏิปชฺชตีติ วุจฺจตีติ? กิญฺจาปิ วุจฺจติ, นิปฺปริยาเยน ปน มคฺคฏฺฐา เอว ตถา วตฺตพฺพา, น อิตเร นิยาโมกฺกมนาภาวโตฯ ตถา หิ เต เอว **“อปาเยสุ อปตมาเน ธาเรตี”**ติ วุตฺตาฯ สมฺมตฺตนิยาโมกฺกมเนน หิ อปายวินิมุตฺตสมฺภโวฯ **อกฺขายตีติ** เอตฺถ **อิติ**-สโทฺท อาทิอตฺโถ, ปการตฺโถ วาฯ เตน ‘‘ยาวตา, ภิกฺขเว, ธมฺมา สงฺขตา วา อสงฺขตา วา, วิราโค เตสํ อคฺคมกฺขายตี’’ติ (อิติวุ. ๙๐; อ. นิ. ๔.๓๔) **สุตฺตปทํ** สงฺคณฺหาติ, **“วิตฺถาโร”**ติ วา อิมินาฯ เอตฺถ จ อริยมโคฺค นิยฺยานิกตาย, นิพฺพานํ ตสฺส ตทตฺถสิทฺธิเหตุตายาติ อุภยเมว นิปฺปริยาเยน ธโมฺมติ วุโตฺตฯ นิพฺพานญฺหิ อารมฺมณปจฺจยภูตํ ลภิตฺวา อริยมคฺคสฺส ตทตฺถสิทฺธิ, ตถาปิ อริยผลานํ ‘‘ยสฺมา ตาย สทฺธาย อวูปสนฺตายา’’ติอาทิวจนโต มเคฺคน สมุจฺฉินฺนานํ กิเลสานํ ปฏิปฺปสฺสทฺธิปฺปหานกิจฺจตาย นิยฺยานานุคุณตาย นิยฺยานปริโยสานตาย จฯ ปริยตฺติธมฺมสฺส ปน นิยฺยานธมฺมสมธิคมเหตุตายาติ อิมินา ปริยาเยน วุตฺตนเยน ธมฺมภาโว ลพฺภติ เอว, สฺวายมโตฺถ ปาฐารุโฬฺห เอวาติ ทเสฺสโนฺต **“น เกวล”**นฺติอาทิมาหฯ

ราควิราโคติ มโคฺค กถิโตติ กามราโค ภวราโคติ เอวมาทิเภโท สโพฺพปิ ราโค วิรชฺชติ ปหียติ เอเตนาติ ราควิราโคติ มโคฺค กถิโตฯ **อเนชมโสกนฺติ ผล**นฺติ เอชาสงฺขาตาย ตณฺหาย อโนฺตนิชฺฌานลกฺขณสฺส โสกสฺส จ ตทุปฺปตฺติยํ สพฺพโส ปริกฺขีณตฺตา อเนชมโสกนฺติ ผลํ กถิตํฯ **อปฺปฏิกูล**นฺติ อวิโรธทีปนโต เกนจิ อวิรุทฺธํ, อิฏฺฐํ ปณีตนฺติ วา อโตฺถฯ ปคุณรูเปน ปวตฺติตตฺตา, ปกฏฺฐคุณวิภาวนโต วา **ปคุณํ**ฯ ยถาห ‘‘วิหิํสสญฺญี ปคุณํ นภาสิํ, ธมฺมํ ปณีตํ มนุเชสุ พฺรเหฺม’’ติ (ม. นิ. ๑.๒๘๓; มหาว. ๙)ฯ สพฺพธมฺมกฺขนฺธา กถิตาติ โยชนาฯ **ทิฏฺฐิสีลสงฺฆาเตนา**ติ ‘‘ยายํ ทิฏฺฐิ อริยา นิยฺยานิกา นิยฺยาติ ตกฺกรสฺส สมฺมา ทุกฺขกฺขยาย, ตถารูปาย ทิฏฺฐิยา ทิฏฺฐิสามญฺญคโต วิหรตี’’ติ (ที. นิ. ๓.๓๒๔, ๓๕๖; ม. นิ. ๑.๔๙๒; ๓.๕๔) เอวํ วุตฺตาย ทิฏฺฐิยา ‘‘ยานิ ตานิ สีลานิ อขณฺฑานิ อจฺฉิทฺทานิ อสพลานิ อกมฺมาสานิ ภุชิสฺสานิ วิญฺญุปฺปสตฺถานิ อปรามฏฺฐานิ สมาธิสํวตฺตนิกานิ, ตถารูเปหิ สีเลหิ สีลสามญฺญคโต วิหรตี’’ติ (ที. นิ. ๓.๓๒๔, ๓๕๖; ม. นิ. ๑.๔๙๒; ๓.๕๔; อ. นิ. ๖.๑๒) เอวํ วุตฺตานํ สีลานญฺจ สํหตภาเวน, ทิฏฺฐิสีลสามญฺญนาติ อโตฺถฯ **สํหโต**ติ ฆฏิโต, สเมโตติ อโตฺถฯ อริยปุคฺคลา หิ ยตฺถ กตฺถจิ ทูเร ฐิตาปิ อตฺตโน คุณสามคฺคิยา สํหตา เอวฯ **อฏฺฐ จ ปุคฺคลา ธมฺมทสา เต**ติ ปุริสยุคฬวเสน จตฺตาโรปิ ปุคฺคลวเสน อเฏฺฐว อริยธมฺมสฺส ปจฺจกฺขทสฺสาวิตาย ธมฺมทสาฯ ตีณิ วตฺถูนิ สรณนฺติ คมเนน ติกฺขตฺตุํ คมเนน จ **ตีณิ สรณคมนานิฯ ปฏิเวเทสี**ติ อตฺตโน หทยงฺคตํ วาจาย ปเวเทสิฯ

ปสนฺนาการกถา นิฏฺฐิตาฯ

สรณคมนกถา

สรณคมนสฺส วิสยปฺปเภทผลสํกิเลสเภทานํ วิย กตฺตุ จ วิภาวนา ตตฺถ โกสลฺลาย โหตีติ **“สรณคมเนสุ โกสลฺลตฺถํ สรณํ...เป.... เวทิตโพฺพ”**ติ วุตฺตํ เตน วินา สรณคมนเสฺสว อสมฺภวโตฯ ตตฺถ **สรณ**นฺติ ปทตฺถโต ตาว หิํสตีติ สรณํฯ หิํสตฺถสฺส หิ สรสทฺทสฺส วเสเนตํ ปทํ ทฏฺฐพฺพํ, ตสฺมา สรณคตานํ เตเนว สรณคมเนน วฏฺฏภยํ จิตฺตุตฺราสํ กายิกํ ทุกฺขํ ทุคฺคติ

ปริยาปนฺนํ สพฺพมฺปิ ทุกฺขํ หนติ, วินาเสตีติ อโตฺถฯ รตนตฺตยเสฺสเวตํ อธิวจนํ ฯ อถ วา หิเต ปวตฺตเนน “สมฺปนฺนสีลา, ภิกฺขเว, วิหรถา”ติอาทินา (ม. นิ. ๑.๖๔) อเตฺถ นิโยชเนน อหิตา จ นิวตฺตเนน “ปาณาติปาตสฺส โข ปน ปาปโก วิปาโก, ปาปกํ อภิสมฺปราย”นฺติอาทินา อาทีนวทสฺสนาทิมฺเขน อนตฺถโต นิวตฺตเนน สตฺตานํ ภยํ หึสติ, หิตาหิเตสุ อปฺปวตฺติปวตฺติเหตุกํ พฺยสนํ อปวตฺติกรเณน วินาเสติ พุโทฺธฯ ภวกนฺตารอุตฺตรเณน มคฺคสงฺขาโต ธโมฺม สตฺตานํ ภยํ หึสติ, อิตโร อสฺสาสทาเนนฯ อปฺปกานมฺปิ ทานวเสน ปูชาวเสน จ อุปนีตานํ สกฺการานํ วิปุลผลปฏิลาภกรเณน สตฺตานํ ภยํ หึสติ สโงฺฆ อนุตฺตรทกฺขิเณยฺยภาวโต, ตสฺมา อิมินาปิ วิภชิตฺวา วุตฺตปริยาเยน รตนตฺตยํ สรณํฯ “สมฺมาสมฺพุโทฺธ ภควา, สฺวากฺขาโต ธโมฺม, สุปฺปฏิปโนฺน สโงฺฆ”ติ เอวํ ปวตฺตรตนตฺตยปสาทาทิคารวาตาหิ วิธุตทิฏฺฐิวิจิกิจฺฉาสโมฺมหอสฺสทฺธิยาทิตาย วิหตกิเลโส ตเทว รตนตฺตยํ สรณํ ปรายณํ คติ ตาณํ เลณนฺติ เอวํ ปวตฺติยา ตปฺปรายณตาการปฺปวโตฺต จิตฺตุปฺปาโท **สรณคมนํ** สรณนฺติ คจฺฉติ เอเตนาติ กตฺวาฯ เตน ยถาวุตฺตจิตฺตุปฺปาเทน สมนฺนาคโต สโตฺต สรณนฺติ คจฺฉติ, วุตฺตปฺปกาเรน จิตฺตุปฺปาเทน “เอตานิ เม ตีณิ รตนานิ สรณํ, เอตานิ ปรายณ”นฺติ เอวํ อุเปติ ภชติ เสวติ ปยิรุปาสติ, เอวํ วา ชานาติ, พุชฺฌตีติ อโตฺถฯ เอวํ ตาว สรณํ, สรณคมนํ, โย จ สรณํ คจฺฉติ, อิทํ ตยํ เวทิตพฺพํฯ

สรณคมนปฺปเภเท ปน ทุวิธํ สรณคมนํ โลกุตฺตรํ โลกิยญฺจฯ ตตฺถ โลกุตฺตรํ ทิฏฺฐสจฺจานํ มคฺคกฺขเณ สรณคมนุปกฺกิเลสสมุเจฺฉทเนน อารมฺมณโต นิพฺพานารมฺมณํ หุตฺวา กิจฺจโต สกเลปิ รตนตฺตเย อิชฺฌติฯ อตฺถโต จตุสจฺจาธิคโม เอว หิ โลกุตฺตรสรณคมนํฯ ตตฺถ หิ นิพฺพานธโมฺม สจฺฉิกิริยาภิสมยวเสน, มคฺคธโมฺม ภาวนาภิสมยวเสน ปฏิวิชฺฌิยมาโนเยว สรณคมนตฺถํ สาเธติ, พุทฺธคุณา ปน สาวกโคจรภูตา ปริญฺญาภิสมยวเสน, ตถา อริยสงฺฆคุณาฯ เตน วุตฺตํ “กิจฺจโต สกเลปิ รตนตฺตเย อิชฺฌตี”ติ ฯ อิชฺฌนฺตญฺจ สเหว อิชฺฌติ, น โลกิยํ วิย ปฏิปาฏิยา อสโมฺมหปฏิเวเธน ปฏิวิทฺธตฺตาฯ เย ปน วทนฺติ “น สรณคมนํ นิพฺพานารมฺมณํ หุตฺวา ปวตฺตติ, มคฺคสฺส อธิคตตฺตา ปน อธิคตเมว โหติ เอกจฺจานํ เตวิชฺชาทีนํ โลกิยวิชฺชาทโย วิยา”ติ, เตสํ โลกิยเมว สรณคมนํ สิยา, น โลกุตฺตรํฯ ตญฺจ อยุตฺตํ ทุวิธสฺสปิ อิจฺฉิตพฺพตฺตาฯ โลกิยํ ปน สรณคมนํ ปุถุชฺชนานํ สรณคมนุปกฺกิเลสวิกฺขมฺภเนน อารมฺมณโต พุทฺธาทิคุณารมฺมณํ หุตฺวา อิชฺฌติฯ ตํ อตฺถโต พุทฺธาทีสุ วตฺถูสุ “สมฺมาสมฺพุโทฺธ ภควา”ติอาทินา สทฺธาปฏิลาโภ ยถาวุตฺตสทฺธาปุพฺพงฺคมา จ สมฺมาทิฏฺฐิ, ทสสุ ปุญฺญกิริยวตฺถูสุ ทิฏฺฐิชุกมฺมนฺติ วุจฺจติฯ เอตฺถ จ “สทฺธาปฏิลาโภ”ติ อิมินา มาตาทีหิ อุสฺสาหิตทารกาทีนํ วิย ญาณวิปฺปยุตฺตสรณคมนํ ทสฺสิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ “สมฺมาทิฏฺฐี”ติ อิมินา ปน ญาณสมฺปยุตฺตํ สรณคมนํ ทสฺสิตํ พุทฺธสุพุทฺธตํ ธมฺมสุธมฺมตํ สงฺฆสุปฺปฏิปตฺติญฺจ โลกิยาวโพธวเสเนว สมฺมา ญาเยน ทสฺสนโตฯ

ตยิทํ โลกิยสรณคมนํ จตุธา ปวตฺตติ อตฺตสนฺนิยฺยาตเนน ตปฺปรายณตาย สิสฺสภาวูปคมเนน ปณิปาเตนาติฯ ตตฺถ **อตฺตสนฺนิยฺยาตนํ** นาม “อชฺช อาทึ กตฺวา อหํ อตฺตานํ พุทฺธสฺส นิยฺยาเตมิ, ธมฺมสฺส, สงฺฆสฺสา”ติ เอวํ พุทฺธาทีนํเยว สํสารทุกฺขนิตฺถรณตฺถํ อตฺตโน อตฺตภาวสฺส ปริจฺจชนํฯ **ตปฺปรายณตา** นาม “อชฺช อาทึ กตฺวา อหํ พุทฺธปรายโณ ธมฺมปรายโณ สงฺฆปรายโณติ มํ ธาเรถา”ติ เอวํ ตปฺปรายณภาโวฯ **สิสฺสภาวูปคมนํ** นาม “อชฺช อาทึ กตฺวา ‘อหํ พุทฺธสฺส อเนฺตวาสิโก, ธมฺมสฺส, สงฺฆสฺสา’ติ มํ ธาเรถา”ติ เอวํ สิสฺสภาวูปคโมฯ **ปณิปาโต** นาม “อชฺช อาทึ กตฺวา ‘อหํ อภิวาทนํ ปจฺจุฏฺฐานํ อญฺชลิกมฺมํ สามีจิกมฺมํ พุทฺธาทีนํเยว ติณฺณํ วตฺถูนํ กโรมี’ติ มํ ธาเรถา”ติ เอวํ พุทฺธาทีสุ ปรมนิปจฺจกาโรฯ อิเมสญฺหิ จตุนฺนํ อาการานํ อญฺญตรมฺปิ กโรเนฺตน คหิตํเยว โหติ สรณคมนํฯ

อปิจ ‘‘ภควโต อตฺตานํ ปริจฺจชามิ, ธมฺมสฺส สงฺฆสฺส อตฺตานํ ปริจฺจชามิ, ชีวิตํ ปริจฺจชามิ, ปริจฺจโตฺตเยว เม อตฺตา, ปริจฺจตฺตํเยว เม ชีวิตํ, ชีวิตปริยนฺติกํ พุทฺธํ สรณํ คจฺฉามิ, พุโทฺธ เม สรณํ เลณํ ตาณ’’นฺติ เอวมฺปิ **อตฺตสนฺนิยฺยาตนํ** เวทิตพฺพํฯ ‘‘สตฺถารญฺจ วตาหํ ปสฺสามิ, ภควนฺตเมว ปสฺสามิ, สุคตญฺจ วตาหํ ปสฺสามิ, ภควนฺตเมว ปสฺสามิ, สมฺมาสมฺพุทฺธญฺจ วตาหํ ปสฺสามิ, ภควนฺตเมว ปสฺสามี’’ติ (สํ. นิ. ๒.๑๕๔) เอวํ มหากสฺสปเตฺถรสฺส สรณคมนํ วิย **สิสฺสภาวูปคมนํ** ทฎฺฐพฺพํฯ

> ‘‘โส อหํ วิจริสฺสามิ, คามา คามํ ปุรา ปุรํ;
> นมสฺสมาโน สมฺพุทฺธํ, ธมฺมสฺส จ สุธมฺมตํฯ (สํ. นิ. ๑.๒๔๖; สุ. นิ. ๑๙๔);
>
> ‘‘เต มยํ วิจริสฺสาม, คามา คามํ นคา นคํ…เป.… สุธมฺมต’’นฺติฯ (สุ. นิ. ๑๘๒) –

เอวมฺปิ อาฬวกสาตาคิรเหมวตาทีนํ สรณคมนํ วิย **ตปฺปรายณตา** เวทิตพฺพาฯ นนุ เจเต อาฬวกาทโย มเคฺคเนว อาคตสรณคมนา, กถํ เตสํ ตปฺปรายณตาสรณคมนํ วุตฺตนฺติ? มเคฺคนาคตสรณคมเนหิปิ ‘‘โสหํ วิจริสฺสามิ คามา คาม’’นฺติอาทินา (สํ. นิ. ๑.๒๔๖; สุ. นิ. ๑๙๔) เตหิ ตปฺปรายณตาการสฺส ปเวทิตตฺตา ตถา วุตฺตํฯ อถ โข พฺรหฺมายุ พฺราหฺมโณ อุฎฺฐายาสนา เอกํสํ อุตฺตราสงฺคํ กริตฺวา ภควโต ปาเทสุ สิรสา นิปติตฺวา ภควโต ปาทานิ มุเขน จ ปริจุมฺพติ, ปาณีหิ จ ปริสมฺพาหติ, นามญฺจ สาเวติ ‘‘พฺรหฺมายุ อหํ, โภ โคตม, พฺราหฺมโณ, พฺรหฺมายุ อหํ, โภ โคตม, พฺราหฺมโณ’’ติ (ม. นิ. ๒.๓๙๔) เอวมฺปิ **ปณิปาโต** ทฎฺฐโพฺพฯ

โส ปเนส ญาติภยาจริยทกฺขิเณยฺยตาวเสน จตุพฺพิโธ โหติฯ ตตฺถ ทกฺขิเณยฺยตาเหตุเกน ปณิปาเตน สรณคมนํ โหติ, น อิตเรหิ ญาติภยาทิวสปฺปวเตฺตหิ ตีหิ ปณิปาเตหิฯ เสฎฺฐวเสเนว หิ สรณํ คยฺหติ, เสฎฺฐวเสน ภิชฺชติ, ตสฺมา โย สากิโย วา โกลิโย วา ‘‘พุโทฺธ อมฺหากํ ญาตโก’’ติ วนฺทติ, อคฺคหิตเมว โหติ สรณํฯ โย วา ‘‘สมโณ โคตโม ราชปูชิโต มหานุภาโว อวนฺทิยมาโน อนตฺถมฺปิ กเรยฺยา’’ติ ภเยน วนฺทติ, อคฺคหิตเมว โหติ สรณํฯ โยปิ โพธิสตฺตกาเล ภควโต สนฺติเก กิญฺจิ อุคฺคหิตํ สรมาโน พุทฺธกาเล วา –

> ‘‘เอเกน โภคํ ภุเญฺชยฺย, ทฺวีหิ กมฺมํ ปโยชเย;
> จตุตฺถญฺจ นิธาเปยฺย, อาปทาสุ ภวิสฺสตี’’ติฯ (ที. นิ. ๓.๒๖๕) –

เอวรูปึ ทิฎฺฐธมฺมิกํ อนุสาสนึ อุคฺคเหตฺวา ‘‘อาจริโย เม’’ติ วนฺทติ, อคฺคหิตเมว โหติ สรณํ, สมฺปรายิกํ ปน นิยฺยานิกํ วา อนุสาสนึ ปจฺจาสีสโนฺต ทกฺขิเณยฺยปณิปาตเมว กโรติฯ โย ปน ‘‘อยํ โลเก อคฺคทกฺขิเณโยฺย’’ติ วนฺทติ, เตเนว คหิตํ โหติ สรณํฯ

เอวํ คหิตสรณสฺส จ อุปาสกสฺส วา อุปาสิกาย วา อญฺญติตฺถิเยสุ ปพฺพชิตมฺปิ ญาตึ ‘‘ญาตโก เม อย’’นฺติ วนฺทโตปิ สรณคมนํ น ภิชฺชติ, ปเคว อปพฺพชิตํฯ ตถา ราชานํ ภยวเสน วนฺทโตฯ โส หิ รฎฺฐปูชิตตฺตา อวนฺทิยมาโน อนตฺถมฺปิ กเรยฺยาติฯ ตถา ยํ กิญฺจิ สิปฺปสิกฺขาปกํ ติตฺถิยมฺปิ ‘‘อาจริโย เม อย’’นฺติ วนฺทโตปิ น ภิชฺชติฯ เอวํ **สรณคมนสฺส ปเภโท** เวทิตโพฺพฯ

สรณคมนกถา นิฎฺฐิตาฯ

สรณคมนผลกถา

เอตฺถ จ โลกุตฺตรสฺส สรณคมนสฺส จตฺตาริ สามญฺญผลานิ วิปากผลํ อริยมคฺคเสฺสว โลกุตฺตรสรณคมนนฺติ อธิเปฺปตตฺตาฯ สกลสฺส ปน วฏฺฏทุกฺขสฺส อนุปฺปาทนิโรโธ อานิสํส ผลํฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘โย จ พุทฺธญฺจ ธมฺมญฺจ, สงฺฆญฺจ สรณํ คโต;
จตฺตาริ อริยสจฺจานิ, สมฺมปฺปญฺญาย ปสฺสติฯ

‘‘ทุกฺขํ ทุกฺขสมุปฺปาทํ, ทุกฺขสฺส จ อติกฺกมํ;
อริยญฺจฏฺฐงฺคิกํ มคฺคํ, ทุกฺขูปสมคามินํฯ

‘‘เอตํ โข สรณํ เขมํ, เอตํ สรณมุตฺตมํ;
เอตํ สรณมาคมฺม, สพฺพทุกฺขา ปมุจฺจตี’’ติฯ (ธ. ป. ๑๙๐-๑๙๒);

อปิจ นิจฺจโต อนุปคมนาทิวเสน เปตสฺส อานิสํสผลํ เวทิตพฺพํฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘อฏฺฐานเมตํ, ภิกฺขเว, อนวกาโส, ยํ ทิฏฺฐิสมฺปโนฺน ปุคฺคโล กญฺจิ สงฺขารํ นิจฺจ โต อุปคเจฺฉยฺย, สุขโต อุปคเจฺฉยฺย, กญฺจิ ธมฺมํ อตฺตโต อุปคเจฺฉยฺย, มาตรํ ชีวิตา โวโรเปยฺย, ปิตรํ ชีวิตา โวโรเปยฺย, อรหนฺตํ ชีวิตา โวโรเปยฺย, ปทุฏฺฐจิโตฺต ตถาคต สฺส โลหิตํ อุปฺปาเทยฺย, สงฺฆํ ภิเนฺทยฺย, อญฺญํ สตฺถารํ อุทฺทิเสยฺย, เนตํ ฐานํ วิชฺช ตี’’ติ (ม. นิ. ๓.๑๒๘; อ. นิ. ๑.๒๗๖)ฯ

โลกิยสฺส ปน สรณคมนสฺส ภวสมฺปทาปิ โภคสมฺปทาปิ ผลเมวฯ วุตฺตเญฺหตํ –

‘‘เย เกจิ พุทฺธํ สรณํ คตาเส,
น เต คมิสฺสนฺติ อปายภูมิํ;
ปหาย มานุสํ เทหํ,
เทวกายํ ปริปูเรสฺสนฺตี’’ติฯ(ที. นิ. ๒.๓๓๒; สํ. นิ. ๑.๓๗);

อปรมฺปิ วุตฺตํ –

‘‘อถ โข สโกฺก เทวานมิโนฺท อสีติยา เทวตาสหเสฺสหิ สทฺธิํ เยนายสฺมา มหา โมคฺคลฺลาโน เตนุปสงฺกมิ…เป.… เอกมนฺตํ ฐิตํ โข สกฺกํ เทวานมินฺทํ อายสฺมา มหา โมคฺคลฺลาโน เอตทโวจ ‘สาธุ โข, เทวานมินฺท, พุทฺธสรณคมนํ โหติ, พุทฺธสรณ คมนเหตุ โข, เทวานมินฺท, เอวมิเธกเจฺจ สตฺตา กายสฺส เภทา ปรํ มรณา สุคติํ สคฺคํ โลกํ อุปปชฺชนฺติฯ เต อเญฺญ เทเว ทสหิ ฐาเนหิ อธิคณฺหนฺติ ทิเพฺพน อายุนา ทิเพฺ พน วเณฺณน สุเขน ยเสน อาธิปเตเยฺยน ทิเพฺพหิ รูเปหิ สเทฺทหิ คเนฺธหิ รเสหิ โผฏฺฐ เพฺพหี’’’ติ (สํ. นิ. ๔.๓๔๑)ฯ

เอส นโย ธเมฺม สเงฺฆ จฯ

อปิจ เวลามสุตฺตาทิวเสนปิ สรณคมนสฺส ผลวิเสโส เวทิตโพฺพฯ ตถา หิ **เวลามสุเตฺต** (อ. นิ. ๙.๒๐) ‘‘กรีสสฺส จตุตฺถภาคปฺปมาณานํ จตุราสีติสหสฺสสงฺขฺยานํ สุวณฺณปาติรูปิยปา ติกํสปาตีนํ ยถากฺกมํ รูปิยสุวณฺณหิรญฺญปูรานํ สพฺพาลงฺการปฏิมณฺฑิตานํ จตุราสีติยา หตฺถิ สหสฺสานํ จตุราสีติยา อสฺสสหสฺสานํ จตุราสีติยา รถสหสฺสานํ จตุราสีติยา เธนุสหสฺสานํ จตุ

ราสีติยา กญฺญาสหสฺสานํ จตุราสีติยา ปลฺลงฺกสหสฺสานํ จตุราสีติยา วตฺถโกฏิสหสฺสานํ อปริมาณสฺส จ ขชฺชโภชฺชาทิเภทสฺส อาหารสฺส ปริจฺจชนวเสน สตฺตมาสาธิกานิ สตฺต สํวจฺฉรานิ นิรนฺตรํ ปวตฺตเวลามมหาทานโต เอกสฺส โสตาปนฺนสฺส ทินฺนํ มหปฺผลตรํ, ตโต สตํ โสตาปนฺนานํ ทินฺนทานโต เอกสฺส สกทาคามิโน, ตโต เอกสฺส อนาคามิโน, ตโต เอกสฺส อรหโต, ตโต เอกสฺส ปเจฺจกสมฺพุทฺธสฺส, ตโต สมฺมาสมฺพุทฺธสฺส, ตโต พุทฺธปฺปมุขสฺส สงฺฆสฺส ทินฺนทานํ มหปฺผลตรํ, ตโต จาตุทฺทิสํ สงฺฆํ อุทฺทิสฺส วิหารกรณํ, ตโต สรณคมนํ มหปฺผลตร''นฺติ ปกาสิตํฯ วุตฺตเญฺหตํ –

> ''ยํ, คหปติ, เวลาโม พฺราหฺมโณ ทานํ อทาสิ มหาทานํ, โย เจกํ ทิฏฺฐิสมฺปนฺนํ โภเชยฺย, อิทํ ตโต มหปฺผลตร''นฺติ (อ. นิ. ๙.๒๐) –

อาทิฯ เอวํ **สรณคมนผลํ** เวทิตพฺพํฯ

สรณคมนผลกถา นิฏฺฐิตาฯ

สรณคมนสํกิเลสเภทกถา

ตตฺถ จ โลกิยสรณคมนํ ตีสุ วตฺถูสุ อญฺญาณสํสยมิจฺฉาญาณาทีหิ สํกิลิสฺสติ, น มหาชุติกํ, น อุชฺชลํ อปริสุทฺธํ อปริโยทาตํ โหติ, น มหาวิปฺผารํ อนุฬารํฯ เอตฺถ จ **อญฺญาณํ** นาม วตฺถุตฺตยสฺส คุณานํ อชานนํ ตตฺถ สโมฺมโหฯ ''พุโทฺธ นุ โข, น นุ โข''ติอาทินา วิจิกิจฺฉา **สํสโยฯ มิจฺฉาญาณํ** นาม ตสฺส คุณานํ อคุณภาวปริกปฺปเนน วิปรีตคฺคาโหติ เวทิตพฺพํฯ โลกุตฺตรสฺส ปน สรณคมนสฺส นตฺถิ สํกิเลโสฯ โลกิยสฺส จ สรณคมนสฺส ทุวิโธ เภโท สาวโชฺช อนวโชฺช จฯ ตตฺถ **สาวโชฺช** อญฺญสตฺถาราทีสุ อตฺตนิยฺยาตนาทีหิ โหติ, โส อนิฏฺฐผโลฯ **อนวโชฺช** ปน กาลกิริยาย โหติฯ โลกิยญฺหิ สรณคมนํ สิกฺขาปทสมาทานํ วิย อคฺคหิตกาลปริเจฺฉทกํ ชีวิตปริยนฺตเมว โหติ, ตสฺมา ตสฺส ขนฺธเภเทน เภโท, โส อวิปากตฺตา อผโลฯ โลกุตฺตรสฺส ปน เนวตฺถิ เภโทฯ ภวนฺตเรปิ หิ อริยสาวโก อญฺญํ สตฺถารํ น อุทฺทิสตีติฯ เอวํ สรณคมนสฺส **สํกิเลโส** จ **เภโท** จ เวทิตโพฺพฯ

กสฺมา ปเนตฺถ โวทานํ น คหิตํ, นนุ โวทานวิภาวนาปิ ตตฺถ โกสลฺลาย โหตีติ? สจฺจเมตํ, ตํ ปน สํกิเลสคฺคหเณน อตฺถโต ทีปิตํ โหตีติ น คหิตํฯ ยานิ หิ เตสํ สํกิเลสการณานิ อญฺญาณาทีนิ , เตสํ สเพฺพน สพฺพํ อนุปฺปาทเนน อุปฺปนฺนานญฺจ ปหาเนน โวทานํ โหตีติฯ เอวเมตฺถ ''สรณํ สรณคมน''นฺติอาทีนํ ปปโญฺจ เวทิตโพฺพฯ อิมสฺส ปน ยถาวุตฺตปปญฺจสฺส อิธ อวจเน การณํ ทเสฺสโนฺต อาห **''โส ปน อิธ วุจฺจมาโน''**ติอาทิฯ ตตฺถ **สรณวณฺณนโต**ติ สามญฺญผลสุเตฺต วุตฺตสรณวณฺณนโตฯ

สรณคมนสํกิเลสเภทกถา นิฏฺฐิตาฯ

อุปาสกตฺตปฏิเวทนากถา

เอวํ ธาเรตูติ เอวํ ชานาตูติ อโตฺถฯ เอตฺถ **โก อุปาสโก**ติ สรูปปุจฺฉา, ตสฺมา กึลกฺขโณ อุปาสโกติ วุตฺตํ โหติฯ **กสฺมา**ติ เหตุปุจฺฉาฯ เตน เกน ปวตฺตินิมิเตฺตน อุปาสกสโทฺท ตสฺมึ ปุคฺคเล นิรุโฬฺหติ ทเสฺสติฯ เตนาห **''กสฺมา อุปาสโกติ วุจฺจตี''**ติฯ สทฺทสฺส หิ อภิเธยฺยปวตฺตินิมิตฺตํ ตทตฺถสฺส ตพฺภาวการณํฯ **กิมสฺส สีล**นฺติ กีทิสํ อสฺส อุปาสกสฺส สีลํ, กิตฺตเกน สีเลนายํ สีลสมฺปโนฺน นาม โหตีติ อโตฺถฯ **โก อาชีโว**ติ โก อสฺส สมฺมาอาชีโวฯ โส ปน

มิจฺฉาชีวสฺส ปริวชฺชเนน โหตีติ โสปิ วิภชียติฯ **กา วิปตฺตี**ติ กสฺส สีลสฺส อาชีวสฺส วา วิปตฺติฯ อนนฺตรสฺส หิ วิธิ วา ปฏิเสโธ วาฯ **สมฺปตฺตี**ติ เอตฺถาปิ เอเสว นโยฯ

อิทํ ปกิณฺณกํ เวทิตพฺพนฺติ กถํ เวทิตพฺพํ? วุจฺจเต – **โก อุปาสโก**ติ ขตฺติยาทีสุ โย โกจิ ติสรณํ คโต คหฏฺฐฯ สรณคมนเมว เหตุถ การณํ, น ชาติอาทิวิเสโสฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘ยโต โข, มหานาม, พุทฺธํ สรณํ คโต โหติ, ธมฺมํ, สงฺฆํ สรณํ คโต โหติฯ เอตฺตาวตา โข, มหานาม, อุปาสโก โหตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๑๐๓๓)ฯ

กสฺมา อุปาสโกติ รตนตฺตยอุปาสนโตฯ เตเนว สรณคมเนน ตตฺถ จ สกฺกจฺจกิริยาย อาทรคารวพหุมานาทิโยเคน ปยิรุปาสนโตติ วุตฺตํ โหติฯ โส หิ พุทฺธํ อุปาสตีติ อุปาสโกฯ ธมฺมํ, สงฺฆํ อุปาสตีติ อุปาสโกฯ

กิมสฺส สีลนฺติ ปญฺจ เวรมณิโยฯ **เวรมณิโย**ติ เจตฺถ เวรํ วุจฺจติ ปาณาติปาตาทีสุ ทุสฺสีลฺยํ, ตสฺส มนนโต หนนโต วินาสนโต เวรมณิโย ปญฺจ วิรติโย วิรติปฺปธานตฺตา ตสฺส สีลสฺสฯ วุตฺตเญฺหตํ ‘‘ยโต โข, มหานาม, อุปาสโก ปาณาติปาตา ปฏิวิรโต โหติ, อทินฺนาทานา, กาเมสุมิจฺฉาจารา, มุสาวาทา, สุราเมรยมชฺชปมาทฏฺฐานา ปฏิวิรโต โหติฯ เอตฺตาวตา โข, มหานาม, อุปาสโก สีลวา โหตี’’ติ (สํ. นิ. ๕.๑๐๓๓)ฯ

โก อาชีโวติ ปญฺจ มิจฺฉาวณิชฺชา ปหาย ธเมฺมน สเมน ชีวิตกปฺปนํฯ วุตฺตเญฺหตํ – ‘‘ปญฺจิมา, ภิกฺขเว, วณิชฺชา อุปาสเกน อกรณียาฯ กตมา ปญฺจ? สตฺถวณิชฺชา สตฺตวณิชฺชา มํสวณิชฺชา มชฺชวณิชฺชา วิสวณิชฺชาฯ อิมา โข, ภิกฺขเว, ปญฺจ วณิชฺชา อุปาสเกน อกรณียา’’ติ (อ. นิ. ๕.๑๗๗)ฯ

เอตฺถ จ **สตฺถวณิชฺชา**ติ อาวุธภณฺฑํ กตฺวา วา กาเรตฺวา วา ยถากตํ วา ปฏิลภิตฺวา ตสฺส วิกฺกโยฯ **สตฺตวณิชฺชา**ติ มนุสฺสวิกฺกโยฯ **มํสวณิชฺชา**ติ สูนการาทโย วิย มิคสูกราทิเก โปเสตฺวา มํสํ สมฺปาเทตฺวา วิกฺกโยฯ **มชฺชวณิชฺชา**ติ ยํ กิญฺจิ มชฺชํ โยเชตฺวา ตสฺส วิกฺกโยฯ **วิสวณิชฺชา**ติ วิสํ โยเชตฺวา สงฺคเหตฺวา วา ตสฺส วิกฺกโยฯ ตตฺถ สตฺถวณิชฺชา ปโรปโรธนิมิตฺตตาย อกรณียา วุตฺตา, สตฺตวณิชฺชา อภุชิสฺสภาวกรณโต, มํสวิสวณิชฺชา วธเหตุโต, มชฺชวณิชฺชา ปมาทฏฺฐานโตติ เวทิตพฺพาฯ

กา วิปตฺตีติ ยา ตเสฺสว สีลสฺส จ อาชีวสฺส จ วิปตฺติ เภโท โกโป ปโกโป จ, อยมสฺส วิปตฺติฯ อปิจ ยาย เอส จณฺฑาโล เจว โหติ มลญฺจ ปฏิกุโฏฺฐ จ, สาปิสฺส วิปตฺตีติ เวทิตพฺพาฯ เต จ อตฺถโต อสฺสทฺธิยาทโย ปญฺจ ธมฺมา โหนฺติฯ ยถาห –

> ‘‘ปญฺจหิ, ภิกฺขเว, ธเมฺมหิ สมนฺนาคโต อุปาสโก อุปาสกจณฺฑาโล จ โหติ อุปาสกมลญฺจ อุปาสกปฏิกุโฏฺฐ จฯ กตเมหิ ปญฺจหิ? อสฺสโทฺธ โหติ, ทุสฺสีโล โหติ, โกตูหลมงฺคลิโก โหติ, มงฺคลํ ปเจฺจติ, โน กมฺมํ , อิโต จ พหิทฺธา ทกฺขิเณยฺยํ ปริเยสติ, ตตฺถ จ ปุพฺพการํ กโรตี’’ติ (อ. นิ. ๕.๑๗๕)ฯ

เอตฺถ จ **อุปาสกปฏิกุโฏฺฐ**ติ อุปาสกนิหีโนฯ พุทฺธาทีสุ กมฺมกมฺมผเลสุ จ สทฺธาวิปริยาโย อสฺสทฺธิยํ มิจฺฉาธิโมกฺโข, ยถาวุเตฺตน อสฺสทฺธิเยน สมนฺนาคโต **อสฺสโทฺธ**ฯ ยถาวุตฺตสีลวิปตฺติอาชีววิปตฺติวเสน **ทุสฺสีโล**ฯ ‘‘อิมินา ทิฏฺฐาทินา อิทํ นาม มงฺคลํ โหตี’’ติ เอวํ พาลชนปริกปฺปิตโกตูหลสงฺขาเตน ทิฏฺฐสุตมุตมงฺคเลน สมนฺนาคโต **โกตูหลมงฺคลิโก**ฯ **มงฺคลํ ป**

เจฺจตีติ ทิฏฺฐมงฺคลาทิเภทํ มงฺคลเมว ปตฺติยายติฯ **โน กมฺม**นฺติ กมฺมสฺสกตํ โน ปตฺติยายติฯ **อิโตพหิทฺธา**ติ อิโต สพฺพญฺญุพุทฺธสาสนโต พหิทฺธา พาหิรกสมเยฯ **ทกฺขิเณยฺยํ ปริเยสตี**ติ ทุปฺปฏิปนฺนํ ทกฺขิณารหสญฺญี คเวสติฯ **ปุพฺพการํ กโรตี**ติ ทานมานนาทิกํ กุสลกิริยํ ปฐมตรํ กโรติฯ เอตฺถ จ ทกฺขิเณยฺยปอเยสนปุพฺพกาเร เอกํ กตฺวา ปญฺจ ธมฺมา เวทิตพฺพาฯ

กา สมฺปตฺตีติ สาว ตสฺส สีลสมฺปทา จ อาชีวสมฺปทา จ สมฺปตฺติ, เย จสฺส รตนภาวาทิกรา สทฺธาทโย ปญฺจ ธมฺมาฯ ยถาห –

> ‘‘ปญฺจหิ, ภิกฺขเว, ธเมฺมหิ สมนฺนาคโต อุปาสโก อุปาสกรตนญฺจ โหติ อุปาสกปทุมญฺจ อุปาสกปุณฺฑรีโก จฯ กตเมหิ ปญฺจหิ? สโทฺธ โหติ, สีลวา โหติ, น โกตูหลมงฺคลิโก โหติ, กมฺมํ ปเจฺจติ, โน มงฺคลํ, น อิโต พหิทฺธา ทกฺขิเณยฺยํ ปริเยสติ, อิธ จ ปุพฺพการํ กโรตี’’ติฯ

เอตฺถ จ จตุนฺนมฺปิ ปริสานํ รติชนนเฏฺฐน อุปาสโกว รตนํ **อุปาสกรตนํ,** คุณโสภากิตฺติสทฺทสุคนฺธตาหิ อุปาสโกว ปทุมํ **อุปาสกปทุมํ,** ตถา **อุปาสกปุณฺฑรีโก** จ เวทิตโพฺพฯ เสสเมตฺถ วิปตฺติยํ วุตฺตวิปริยาเยน วิเญฺญยฺยํฯ เอวมิทํ ‘‘โก อุปาสโก’’ติอาทิกํ ปกิณฺณกํ วิตฺถารโต เวทิตพฺพํฯ อิมสฺส ปน ปกิณฺณกสฺส อิธ วิตฺถาเรตฺวา อวจเน การณํ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘ตํ อติภาริยกรณโต’’**ติอาทิฯ

อาทิมฺหีติ อาทิอเตฺถฯ **โกฏฺฐ**นฺติ ปริยนฺตโกฏฺฐํฯ **วิหารเคฺคนา**ติ โอวรกโกฏฺฐาเสน, ‘‘อิมสฺมิํ คเพฺภ วสนฺตานํ อิทํ ปนสผลํ ปาปุณาตี’’ติอาทินา ตํตํวสนฏฺฐานโกฏฺฐาเสนาติ อโตฺถฯ **อชฺชต**นฺติ อชฺช อิเจฺจว อโตฺถฯ **ปาเณหิ อุเปต**นฺติ อิมินา ตสฺส สรณคมนสฺส อาปาณโกฏิกตํ ทเสฺสโนฺต **‘‘ยาว เม ชีวิตํ ปวตฺตตี’’**ติอาทีนิ วตฺวา ปุน ชีวิเตนปหํ วตฺถุตฺตยํ ปฏิปูเชโนฺต สรณคมนญฺจ รกฺขามีติ อุปฺปนฺนํ ตสฺส พฺราหฺมณสฺส อธิปฺปายํ วิภาเวโนฺต **‘‘อหญฺหี’’**ติอาทิมาหฯ **ปาเณหิ อุเปต**นฺติ หิ ยาว เม ปาณา ธรนฺติ, ตาว สรณํ อุเปตํ, อุเปโนฺต น วาจามเตฺตน น เอกวารํ จิตฺตุปฺปาทนมเตฺตน, อถ โข ปาณานํ ปริจฺจชนวเสน ยาวชีวํ อุเปตนฺติ เอวเมตฺถ อโตฺถ เวทิตโพฺพฯ

อธิวาเสตูติ สาทิยตุ, ตํ ปน สาทิยนํ มนสา สมฺปฏิคฺคโห โหตีติ อาห **‘‘สมฺปฏิจฺฉตู’’**ติฯ **กายงฺค**นฺติ กายเมว องฺคนฺติ วทนฺติ, กายสฺส วา องฺคํ สีสาทิ กายงฺคํ, สีสาทิ สรีราวยวนฺติ วุตฺตํ โหติฯ **วาจงฺค**นฺติ ‘‘โหตุ สาธู’’ติ เอวมาทิวาจาย องฺคํ อวยวํฯ วาจงฺคสฺส โจปนํ วาจาย ปวตฺตนเมวาติ เวทิตพฺพํฯ **อพฺภนฺตเรเยวา**ติ อตฺตโน จิตฺตสนฺตาเนเยวฯ **ขนฺติํ จาเรตฺวา**ติ ขนฺติํ ปวเตฺตตฺวา, รุจิํ อุปฺปาเทตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ ‘‘ขนฺติํ ธาเรตฺวา’’ติปิ ปาโฐ, อุปฺปนฺนํ รุจิํ อพฺภนฺตเรเยว ธาเรตฺวา วจีเภทน อปกาเสตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ

กถํ ปน เวรโญฺช พฺราหฺมโณ ภควโต อธิวาสนํ อญฺญาสิฯ น หิ เตน สกฺกา ภควโต จิตฺตปฺปวตฺติ ปจฺจกฺขโต วิญฺญาตุํ, ตสฺมา ‘‘ภควโต อธิวาสนํ วิทิตฺวา’’ติ กสฺมา วุตฺตนฺติ เจ? กิญฺจาปิ เตน น สกฺกา จิตฺตปฺปวตฺติ ปจฺจกฺขโต วิญฺญาตุํ, ตถาปิ อาการสลฺลกฺขณกุสลตาย อนฺวยพฺยติเรกวเสน อนุมานโต อญฺญาสีติ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘สเจ เม สมโณ โคตโม’’**ติอาทิฯ **อาการสลฺลกฺขณกุสลตายา**ติ จิตฺตปฺปวตฺติอาการวิชานเน เฉกตาย, อธิปฺปายวิชานเน กุสลตายาติ วุตฺตํ โหติฯ **ทสนขสโมธานสมุชฺชล**นฺติ ทฺวีสุ หเตฺถสุ ทสนฺนํ นขานํ สโมธาเนน เอกีภาเวน สมุชฺชลนฺตํฯ **อญฺชลิ**นฺติ หตฺถปุฏํฯ **ปฏิมุโขเยวา**ติ อภิมุโขเยว, น ภควโต ปิฏฺฐิํ ทเสฺสตฺวาติ อโตฺถฯ **วนฺทิตฺวา**ติ ปญฺจปติฏฺฐิเตน วนฺทิตฺวาฯ

อุปาสกตฺตปฏิเวทนากถา นิฏฺฐิตาฯ

ทุพฺภิกฺขกถา

๑๖. **สุสสฺสกาเลปี**ติ สมฺปนฺนสสฺสกาเลปิฯ **อติสมเคฺฆปี**ติ อติสเยน อปฺปเคฺฆปิ, ยทา กิญฺจิเทว ทตฺวา พหุํ ปุพฺพณฺณาปรณฺณํ คณฺหนฺติ, ตาทิเส กาเลปีติ อโตฺถฯ สาลิอาทิ ธญฺญํ **ปุพฺพณฺณํ,** มุคฺคมาสาทิ **อปรณฺณํ**ฯ ทฺวิธา ปวตฺตํ อีหิตํ เอตฺถาติ ทฺวีหิติกาติ มชฺฌปทโลปี พาหิรตฺถสมาโสยมีติ ทเสฺสโนฺต อาห **“ทฺวิธา ปวตฺตอีหิติกา”**ติฯ อีหนํ อีหิตนฺติ อีหิตสโทฺทยํ ภาวสาธโนติ อาห **“อีหิตํ นาม อิริยา”**ติฯ ตตฺถ **อิริยา**ติ กิริยาฯ กสฺส ปเนสา กิริยาติ อาห **“จิตฺตอิริยา”**ติ, จิตฺตกิริยา จิตฺตปฺปโยโคติ อโตฺถฯ เตเนวาห **“จิตฺตอีหา”**ติฯ กถํ ปเนตฺถ อีหิตสฺส ทฺวิธา ปวตฺตีติ อาห **“ลจฺฉาม นุ โข”**ติอาทิฯ ตตฺถ **ลจฺฉาม นุ โข**ติ อิทํ ทุคฺคตานํ วเสน วุตฺตํฯ **ชีวิตุํ วา สกฺขิสฺสาม นุ โข, โน**ติ อิทํ ปน อิสฺสรานํ วเสน วุตฺตนฺติ เวทิตพฺพํฯ **ภิกฺขมานา**ติ ยาจมานาฯ ‘‘ทุหิติกา’’ติปิ ปาโฐฯ ตตฺถาปิ วุตฺตนเยเนวโตฺถ เวทิตโพฺพฯ ทฺวิ-สทฺทสฺส หิ ทฺุ-สทฺทาเทเสนายํ นิเทฺทโส โหติฯ ทุกฺขํ วา อีหิตํ เอตฺถ น สกฺกา โกจิ ปโยโค สุเขน กาตุนฺติ **ทุหิติกา,** ทุกฺกรชีวิตปฺปโยคาติ อโตฺถฯ

ทุ-สเทฺท วา อุการสฺส วการํ กตฺวา ทฺวีหิติกาติ อยํ นิเทฺทโสติ อาห **“อถ วา”**ติอาทิฯ **พฺยาธิ โรโค**ติ เอตานิ ‘‘อาตุรตา’’ติ อิมสฺส เววจนานิฯ เตน เสตฏฺฐิกา นาม เอกา โรคชาตีติ ทเสฺสติฯ โส ปน โรโค ปาณกโทเสน สมฺภวติฯ เอโก กิร ปาณโก นาฬมชฺฌคตํ คณฺฐึ วิชฺฌติ, เยน วิทฺธตฺตา นิกฺขนฺตมฺปิ สาลิสีสํ ขีรํ คเหตุํ น สโกฺกติฯ เตนาห **“ปจฺฉินฺนขีร”**นฺติอาทิฯ

วุตฺตสสฺสนฺติ วปิตสสฺสํฯ **ตตฺถา**ติ เวรญฺชายํฯ สลากามตฺตํ วุตฺตํ เอตฺถาติ **สลากาวุตฺตา,** ปุริมปเท อุตฺตรปทโลเปนายํ นิเทฺทโสฯ เตนาห **“สลากา เอว สมฺปชฺชตี”**ติฯ ยํ ตตฺถ วุตฺตํ วาปิตํ, ตํ สลากามตฺตเมว อโหสิ, ผลํ น ชายตีติ อโตฺถฯ **สมฺปชฺชตี**ติ จ อิมินา ‘‘สลากาวุตฺตา’’ติ เอตฺถายํ วุตฺตสโทฺท นิปฺผตฺติอโตฺถติ ทเสฺสติฯ **สลากายา**ติ เวฬุวิลีวตาลปณฺณาทีหิ กตสลากายฯ **ธญฺญวิกฺกยกานํ สนฺติก**นฺติ ธญฺญํ วิกฺกิณนฺตีติ ธญฺญวิกฺกยกา, เตสํ สมีปนฺติ อโตฺถฯ **กยเกสู**ติ ธญฺญคณฺหนเกสุฯ **กิณิตฺวา**ติ คเหตฺวาฯ **ธญฺญกรณฏฺฐาเน**ติ โกฏฺฐาคารสฺส สมีปฏฺฐาเน, ธญฺญมินนฏฺฐาเนติ วุตฺตํ โหติ ฯ **วณฺณชฺฌกฺข**นฺติ กหาปณปริกฺขกํฯ **นสุกรา อุเญฺฉน ปคฺคเหน ยาเปตุ**นฺติ ปคฺคยฺหตีติ ปคฺคโห, ปโตฺตฯ เตน ปคฺคเหน ปเตฺตนาติ อโตฺถ, ปตฺตํ คเหตฺวา ภิกฺขาจริยาย ยาเปตุํ น สกฺกาติ วุตฺตํ โหติฯ เตเนวาห **“ปคฺคเหน โย อุโญฺฉ”**ติอาทิฯ **นสุกรา**ติ สุกรภาโว เอตฺถ นตฺถีติ นสุกราฯ **ปิณฺฑาย จริตฺวา**ติ ปิณฺฑาย จรณเหตุฯ เหตุอเตฺถปิ หิ ตฺวาสทฺทเมเก อิจฺฉนฺติฯ

อุตฺตราปถโต อาคตา, อุตฺตราปโถ วา นิวาโส เอเตสนฺติ อุตฺตราปถกาติ วตฺตเพฺพ นิรุตฺตินเยน ‘‘อุตฺตราหกา’’ติ วุตฺตํฯ เตนาห **“อุตฺตราปถวาสิกา”**ติอาทิฯ ‘‘อุตฺตราปถกา’’อิเจฺจว วา ปาฬิปาโฐ เวทิตโพฺพฯ เกจิ ปน ‘‘อุตฺตรํ วิสิฏฺฐํ ภณฺฑํ อาหรนฺตีติ อุตฺตราหกา, อุตฺตรํ วา อธิกํ อคฺฆํ เนนฺตีติ อุตฺตราหกา’’ติอาทินา อเญฺญน ปกาเรน อตฺถํ วณฺณยนฺติฯ **อสฺสานํ อุฏฺฐานฏฺฐาเน**ติ อสฺสานํ อากรฏฺฐาเนฯ **เวรญฺช**นฺติ เวรญฺชายํฯ ภุมฺมเตฺถ เหตํ อุปโยควจนํฯ **มนฺทิร**นฺติ อสฺสสาลํฯ **อสฺสมณฺฑลิกาโยติ ปญฺญายึสู**ติ ปริมณฺฑลากาเรน กตตฺตา อสฺสมณฺฑลิกาโยติ ปากฏา อเหสุํฯ เอวํ กตานญฺจ อสฺสสาลานํ พหุตฺตา พหุวจนนิเทฺทโส กโตฯ ทสนฺนํ ทสนฺนํ อสฺสานํ วสโนกาโส เอเกกา อสฺสมณฺฑลิกาติปิ วทนฺติฯ

อทฺธานกฺขมา น โหนฺตีติ ทีฆกาลํ ปวเตฺตตุํ ขมา น โหนฺติ, น จิรกาลปฺปวตฺติโนติ วุตฺตํ โหติฯ

คงฺคาย ทกฺขิณา ทิสา อปฺปติรูปเทโส, อุตฺตรา ทิสา ปติรูปเทโสติ อธิปฺปาเยนาห **“น หิ เต”**ติอาทิฯ คงฺคาย ทกฺขิณตีรชาตา **ทกฺขิณาปถมนุสฺสา**ฯ ‘‘อมฺหากํ พุโทฺธ’’ติ เอวํ พุทฺธํ มมายนฺตีติ **พุทฺธมามกา**ฯ เอวํ เสเสสุปิฯ **ปฏิยาเทตุ**นฺติ สมฺปาเทตุํฯ **นิจฺจภตฺตสเงฺขเปนา**ติ นิจฺจภตฺตาการเนฯ **ปุพฺพณฺหสมย**นฺติ อิทํ ภุมฺมเตฺถ อุปโยควจนนฺติ อาห **“ปุพฺพณฺหสมเยติ อโตฺถ”**ติฯ อจฺจนฺตสํโยเค วา อิทํ อุปโยควจนนฺติ ทเสฺสตุํ ยถา อจฺจนฺตสํโยคโตฺถ สมฺภวติ, ตถา อตฺถํ ทเสฺสโนฺต อาห **“ปุพฺพเณฺห วา สมย”**นฺติอาทิฯ **เอว**นฺติ เอวํ ปจฺฉา วุตฺตนเยน อเตฺถ วุจฺจมาเนฯ นนุ จ วิหาเร นิสีทนฺตาปิ อนฺตรวาสกํ นิวาเสตฺวาว นิสีทนฺติ, ตสฺมา ‘‘นิวาเสตฺวา’’ติ อิทํ กสฺมา วุตฺตนฺติ อาห **“วิหารนิวาสนปริวตฺตนวเสนา”**ติอาทิฯ วิหารนิวาสนปริวตฺตนญฺจ วิหาเร นิสินฺนกาเล นิวตฺถมฺปิ ปุน คามปฺปเวสนสมเย จาเลตฺวา อิโต จิโต จ สณฺฐเปตฺวา สกฺกจฺจํ นิวาสนเมวาติ เวทิตพฺพํฯ เตเนวาห **“น หิ เต ตโต ปุเพฺพ อนิวตฺถา อเหสุ”**นฺติฯ **ปตฺตจีวรมาทายา**ติ ปตฺตญฺจ จีวรญฺจ คเหตฺวาฯ คหณเญฺจตฺถ น เกวลํ หเตฺถเนว, อถ โข เยน เกนจิ อากาเรน ธารณเมวาติ ทเสฺสโนฺต ยถาสมฺภวมตฺถโยชนํ กโรติ **“ปตฺตํ หเตฺถหี”**ติอาทินาฯ

คตคตฏฺฐาเนติ อสฺสมณฺฑลิกาสุ สมฺปตฺตสมฺปตฺตฏฺฐาเนฯ **อุทฺกฺขเล โกเฏฺฏตฺวา โกเฏฺฏตฺวา ปริภุญฺชนฺตี**ติ เอตฺถ กสฺมา ปน เต ภิกฺขู สยเมว เอวํ กตฺวา ปริภุญฺชนฺติ, กิเมวํ ลทฺธํ กปฺปิยการเกหิ ยาคุํ วา ภตฺตํ วา ปจาเปตฺวา สยํ วา ปจิตฺวา ปริภุญฺชิตุํ น วฏฺฏตีติ อาห **“เถรานํ โกจิ กปฺปิยการโก นตฺถี”**ติอาทิฯ กปฺปิยากปฺปิยภาวํ อนเปกฺขิตฺวา ภิกฺขูนํ เอวํ กาตุํ สารุปฺปํ น โหตีติ วตฺวา ปุน อกปฺปิยภาวมฺปิ ทเสฺสโนฺต อาห **“น จ วฏฺฏตี”**ติฯ ภาชนาทิปริหรณวเสน พหุภณฺฑิกตาย อภาวโต วุตฺตํ **“สลฺลหุกวุตฺติตา”**ติฯ **สกํ สกํ ปฏิวีส**นฺติ อตฺตโน อตฺตโน โกฏฺฐาสํฯ **อโปฺปสฺสุกฺกา**ติ สมณธมฺมโต อญฺญตฺถ นิรุสฺสาหาฯ **ตทุปิย**นฺติ ตทนุรูปํฯ **ปิสตี**ติ จุเณฺณติฯ ปุญฺญญาณวิเสเสหิ กตฺตพฺพกมฺมสฺส มนาปตา โหตีติ อาห **“ปุญฺญวตา”**ติอาทิฯ **น**นฺติ นํ ปตฺถปุลกํฯ ‘‘น ตโต ปฏฺฐายา’’ติ วจนโต ตโต ปุเพฺพ ภควโต ปิณฺฑาย จรณมฺปิ ทสฺสิตนฺติ เวทิตพฺพํฯ

ลทฺธาติ ลภิตฺวาฯ ‘‘ลโทฺธ’’ติ วา ปาโฐ, อุปฏฺฐากฏฺฐานํ เนว ลโทฺธติ อโตฺถฯ กทา ปน เถโร อุปฏฺฐากฏฺฐานํ ลโทฺธติ? วุจฺจเต (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๑๑; อ. นิ. อฏฺฐ. ๑.๑.๒๑๙-๒๒๓) – เอกทา กิร ภควา นาคสมาลเตฺถเรน สทฺธิํ อทฺธานมคฺคปฺปฏิปโนฺน เทฺวธาปถํ ปโตฺตฯ เถโร มคฺคา อุกฺกมฺม ‘‘ภควา อหํ อิมินา มเคฺคน คจฺฉามี’’ติ อาหฯ อถ นํ ภควา ‘‘เอหิ ภิกฺขุ, อิมินา คจฺฉามา’’ติ อาหฯ โส ‘‘หนฺท ภควา ตุมฺหากํ ปตฺตจีวรํ คณฺหถ, อหํ อิมินา คจฺฉามี’’ติ วตฺวา ปตฺตจีวรํ ฉมายํ ฐเปตุํ อารโทฺธฯ อถ ภควา ‘‘อาหร ภิกฺขู’’ติ วตฺวา ปตฺตจีวรํ คเหตฺวา คโตฯ ตสฺสปิ ภิกฺขุโน อิตเรน มเคฺคน คจฺฉโต โจรา ปตฺตจีวรเญฺจว หริํสุ, สีสญฺจ ภินฺทิํสุฯ โส ‘‘ภควา ทานิ เม ปฏิสรณํ, น อโญฺญ’’ติ จิเนฺตตฺวา โลหิเตน คฬเนฺตน ภควโต สนฺติกํ อาคมิฯ ‘‘กิมิทํ ภิกฺขู’’ติ จ วุเตฺต ตํ ปวตฺติํ อาโรเจสิฯ อถ นํ ภควา ‘‘มา จินฺตยิ ภิกฺขุ, เอตํ การณํเยว เต นิวารยิมฺหา’’ติ วตฺวา สมสฺสาเสสิฯ

เอกทา ปน ภควา เมฆิยเตฺถเรน สทฺธิํ ปาจีนวํสมิคทาเย ชนฺตุคามํ อคมาสิฯ ตตฺราปิ เมฆิโย ชนฺตุคาเม ปิณฺฑาย จริตฺวา นทีตีเร ปาสาทิกํ อมฺพวนํ ทิสฺวา ‘‘ภควา ตุมฺหากํ ปตฺตจีวรํ คณฺหถ, อหํ เอตสฺมิํ อมฺพวเน สมณธมฺมํ กโรมี’’ติ วตฺวา ภควตา ติกฺขตฺตุํ นิวาริยมาโนปิ

คนฺตฺวา อกุสลวิตกฺเกหิ อนฺวาสโตฺต ปจฺจาคนฺตฺวา ตํ ปวตฺตึ อาโรเจสิฯ ตมฺปิ ภควา ‘‘อิทเมว เต การณํ สลฺลกฺขยิตฺวา นิวารยิมฺหา’’ติ วตฺวา อนุปุพฺเพน สาวตฺถึ อคมาสิฯ ตตฺถ คนฺธกุฏิปริเวเณ ปญฺญตฺตวรพุทฺธาสเน นิสิโนฺน ภิกฺขุสงฺฆปริวุโต ภิกฺขู อามเนฺตสิ – ‘‘ภิกฺขเว, อิทานิมฺหิ มหลฺลโก, เอกเจฺจ ภิกฺขู ‘อิมินา มเคฺคน คจฺฉามา’ติ วุเตฺต อเญฺญน คจฺฉนฺติ, เอกเจฺจ มยฺหํ ปตฺตจีวรํ ภูมิยํ นิกฺขิปนฺติ, มยฺหํ นิพทฺธุปฏฺฐากํ ภิกฺขุํ ชานาถา’’ติฯ ภิกฺขูนํ ธมฺมสํเวโค อุทปาทิฯ อถายสฺมา สาริปุโตฺต อุฏฺฐาย ภควนฺตํ วนฺทิตฺวา ‘‘อหํ, ภเนฺต, ตุเมฺหเยว ปตฺถยมาโน สตสหสฺสกปฺปาธิกํ อสเงฺขฺยยฺยํ ปารมิโย ปูเรสึ, นนุ มาทิโส มหาปโญฺญ อุปฏฺฐาโก นาม วฏฺฏติ, อหํ อุปฏฺฐหิสฺสามี’’ติ อาหฯ ตํ ภควา ‘‘อลํ, สาริปุตฺต, ยสฺสํ ทิสายํ ตฺวํ วิหรสิ, อสุญฺญาเยว สา ทิสา, ตว โอวาโท พุทฺธานํ โอวาทสทิโส, น เม ตยา อุปฏฺฐากกิจฺจํ อตฺถี’’ติ ปฏิกฺขิปิฯ เอเตเนวุปาเยน มหาโมคฺคลฺลานํ อาทึ กตฺวา อสีติมหาสาวกา อุฏฺฐหิํสุฯ สเพฺพ ภควา ปฏิกฺขิปิฯ

อานนฺทเตฺถโร ปน ตุณฺหีเยว นิสีทิฯ อถ นํ ภิกฺขู อาหํสุ ‘‘อาวุโส, ภิกฺขุสโงฺฆ อุปฏฺฐากฏฺฐานํ ยาจติ, ตฺวมฺปิ ยาจาหี’’ติฯ ยาจิตฺวา ลทฺธฏฺฐานํ นาม อาวุโส กีทิสํ โหติ, กิํ มํ สตฺถา น ปสฺสติ, สเจ โรเจสฺสติ, ‘‘อานโนฺท มํ อุปฏฺฐาตู’’ติ วกฺขตีติฯ อถ ภควา ‘‘น, ภิกฺขเว, อานโนฺท อเญฺญน อุสฺสาเหตโพฺพ, สยเมว ชานิตฺวา มํ อุปฏฺฐหิสฺสตี’’ติ อาหฯ ตโต ภิกฺขู ‘‘อุเฏฺฐหิ อาวุโส อานนฺท, อุเฏฺฐหิ, อาวุโส อานนฺท, ทสพลํ อุปฏฺฐากฏฺฐานํ ยาจาหี’’ติ อาหํสุฯ เถโร อุฏฺฐหิตฺวา จตฺตาโร ปฏิเกฺขเป จ จตโสฺส จ อายาจนาติ อฏฺฐ วเร ยาจิฯ

จตฺตาโร ปฏิเกฺขปา นาม ‘‘สเจ เม, ภเนฺต ภควา, อตฺตนา ลทฺธํ ปณีตํ จีวรํ น ทสฺสติ , ปิณฺฑปาตํ น ทสฺสติ, เอกคนฺธกุฏิยํ วสิตุํ น ทสฺสติ, นิมนฺตนํ คเหตฺวา น คมิสฺสติ, เอวาหํ ภควนฺตํ อุปฏฺฐหิสฺสามี’’ติ วตฺวา ‘‘กํ ปเนตฺถ, อานนฺท, อาทีนวํ อทฺทสา’’ติ วุเตฺต อาห ‘‘สจาหํ, ภเนฺต, อิมานิ วตฺถูนิ ลภิสฺสามิ, ภวิสฺสนฺติ วตฺตาโร ‘อานโนฺท ทสพเลน ลทฺธํ ปณีตํ จีวรํ ปริภุญฺชติ, ปิณฺฑปาตํ ปริภุญฺชติ, เอกคนฺธกุฏิยํ วสติ, เอกนิมนฺตนํ คจฺฉติ, เอตํ ลาภํ ลภโนฺต ตถาคตํ อุปฏฺฐาติ, โก เอวํ อุปฏฺฐหโต ภาโร’’’ติฯ อิเม จตฺตาโร ปฏิเกฺขเป ยาจิฯ

จตโสฺส อายาจนา นาม ‘‘สเจ, ภเนฺต ภควา, มยา คหิตํ นิมนฺตนํ คมิสฺสติ, สจาหํ ติโรรฏฺฐา ติโรชนปทา ภควนฺตํ ทฏฺฐุํ อาคตปริสํ อาคตกฺขเณ เอว ภควนฺตํ ทเสฺสตุํ ลจฺฉามิ, ยทา เม กงฺขา อุปฺปชฺชติ, ตสฺมิํเยว ขเณ ภควนฺตํ อุปสงฺกมิตุํ ลจฺฉามิ, ตถา ยํ ภควา มยฺหํ ปรมฺมุขํ ธมฺมํ เทเสติ, ตํ อาคนฺตฺวา มยฺหํ กเถสฺสติ, เอวาหํ ภควนฺตํ อุปฏฺฐหิสฺสามี’’ติ วตฺวา ‘‘กํ ปเนตฺถ, อานนฺท, อานิสํสํ ปสฺสสี’’ติ วุเตฺต อาห ‘‘อิธ, ภเนฺต, สทฺธา กุลปุตฺตา ภควโต โอกาสํ อลภนฺตา มํ เอวํ วทนฺติ ‘เสฺวว, ภเนฺต อานนฺท, ภควตา สทฺธิํ อมฺหากํ ฆเร ภิกฺขํ คเณฺหยฺยาถา’ติฯ สเจ ภควา ตตฺถ น คมิสฺสติ, อิจฺฉิตกฺขเณเยว ปริสํ ทเสฺสตุํ กงฺขญฺจ วิโนเทตุํ โอกาสํ น ลจฺฉามิ, ภวิสฺสนฺติ วตฺตาโร ‘กิํ อานโนฺท ทสพลํ อุปฏฺฐาติ, เอตฺตกมฺปิสฺส อนุคฺคหํ ภควา น กโรตี’ติฯ ภควโต จ ปรมฺมุขา มํ ปุจฺฉิสฺสนฺติ ‘อยํ, อาวุโส อานนฺท, คาถา อิทํ สุตฺตํ อิทํ ชาตกํ กตฺถ เทสิต’นฺติฯ สจาหํ ตํ น สมฺปายิสฺสามิ, ภวิสฺสนฺติ วตฺตาโร ‘เอตฺตกมฺปิ, อาวุโส, น ชานาสิ, กสฺมา ตฺวํ ฉายา วิย ภควนฺตํ น วิชหโนฺต ทีฆรตฺตํ จิรํ วิจรี’ติฯ เตนาหํ ปรมฺมุขา เทสิตสฺสปิ ธมฺมสฺส ปุน กถนํ อิจฺฉามี’’ติฯ อิมา จตโสฺส อายาจนา ยาจิฯ ภควาปิสฺส อทาสิฯ เอวํ อิเม อฏฺฐ วเร คเหตฺวา นิพทฺธุปฏฺฐาโก อโหสิฯ

ตเสฺสว ฐานนฺตรสฺส อตฺถาย กปฺปสตสหสฺสํ ปูริตานํ ปารมีนํ ผลํ ปาปุณิ, ปาปุณิตฺวา จ อุปฏฺฐากานํ อโคฺค หุตฺวา ภควนฺตํ อุปฏฺฐหิฯ เถโร หิ อุปฏฺฐากฏฺฐานํ ลทฺธกาลโต ปฏฺฐาย ภ

ควนฺตํ ทฺวิเธน อุทเกน ติวิเธน ทนฺตกเฏฺฐน ปาทปริกเมฺมน ปิฏฺฐิปริกเมฺมน คนฺธกุฏิปริเวณ สมฺมชฺชเนนาติ เอวมาทีหิ กิจฺจหิ อุปฏฺฐหโนฺต ‘‘อิมาย นาม เวลาย สตฺถุ อิทํ นาม ลทฺธุํ วฏฺฏติ, อิทํ นาม กาตุํ วฏฺฏตี’’ติ จิเนฺตตฺวา ตํ ตํ นิปฺผาเทโนฺต มหติํ ทณฺฑทีปิกํ คเหตฺวา เอ กรตฺติํ คนฺธกุฏิปริเวณํ นว วาเร อนุปริยายติฯ เอวญฺหิสฺส อโหสิ ‘‘สเจ เม ถินมิทฺธํ โอกฺกเมยฺย, ภควติ ปโกฺกสเนฺต ปฏิวจนํ ทาตุํ นาหํ สกฺกุเณยฺย’’นฺติฯ ตสฺมา สพฺพรตฺติํ ทณฺฑทีปิกํ ห เตฺถน น มุญฺจติ, เอวเมตสฺส นิพทฺธุปฏฺฐากฏฺฐานสฺส อลทฺธภาวํ สนฺธาย วุตฺตํ **‘‘โน จ โข อุป ฏฺฐากฏฺฐานํ ลทฺธา’’**ติฯ **นิพทฺธุปฏฺฐาโก นาม นตฺถี**ติ นิยตุปฏฺฐาโก นาม นตฺถิฯ อนิยตุ ปฏฺฐากา ปน ภควโต ปฐมโพธิยํ พหู อเหสุํ, เต ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘กทาจิ นาคสมาลเตฺถ โร’’**ติอาทิฯ ญาติ จ โส ปสตฺถตมคุณโยคโต เสโฎฺฐ จาติ **ญาติเสโฎฺฐฯ เอวรูเปสุ ฐาเนสุ อยเมว ปติรูโป**ติ อาปทาสุ อามิสสฺส อภิสงฺขริตฺวา ทานํ นาม ญาตเกเนว กาตุํ ยุตฺตตรนฺติ อธิปฺปาโยฯ

มาราวฏฺฏนายาติ มาเรน กตจิตฺตาวฏฺฏนาย, มารานุภาเวน สญฺชาตจิตฺตสโมฺมเหนาติ วุตฺตํ โหติฯ เตเนวาห **‘‘อาวเฏฺฏตฺวา โมเหตฺวา’’**ติอาทิฯ **ติฏฺฐนฺตุ...เป.... ตมฺปิ มาโร อาวเฏฺฏยฺยา**ติ ผุสฺสสฺส ภควโต กาเล กตุปจิตสฺส อกุสลกมฺมสฺส ตทา ลโทฺธกาสวเสน อุป ฏฺฐิตตฺตาฯ วุตฺตเญฺหตํ **อปทาเน** –

> ‘‘ผุสฺสสฺสาหํ ปาวจเน, สาวเก ปริภาสยิํ;
> ยวํ ขาทถ ภุญฺชถ, มา จ ภุญฺชถ สาลโยฯ
>
> ‘‘เตน กมฺมวิปาเกน, เตมาสํ ขาทิตํ ยวํ;
> นิมนฺติโต พฺราหฺมเณน, เวรญฺชายํ วสิํ ตทา’’ติฯ (อป. เถร ๑.๓๙.๘๘-๘๙);

ปริยุฏฺฐิตจิโตฺตติ ปริโยนทฺธจิโตฺต, อภิภูตจิโตฺตติ อโตฺถฯ **อาวฏฺฏิตปริโยสาเน อาคมิํสู**ติ มาเรน อาวเฏฺฏตฺวา คเต ปจฺฉา อาคมิํสุฯ **อวิสหตายา**ติ อสกฺกุเณยฺยตายฯ **อภิหฏภิกฺขายา**ติ ปจิตฺวา อภิหริยมานภิกฺขายฯ **นิพทฺธทานสฺสา**ติ ‘‘เอตฺตกํ กาลํ ภควโต ทสฺสามา’’ติ นิจฺจภตฺตวเสน ปริจฺฉินฺทิตฺวา ฐปิตทานสฺสฯ **อปฺปิตวตฺถสฺสา**ติ ‘‘อิทํ พุทฺธสฺส จตุปจฺจยปริโภคตฺถ’’นฺติ วิหารํ เนตฺวา ทินฺนวตฺถุโนฯ **น วิสหตี**ติ น สโกฺกติฯ **อภิหฏภิกฺขาสเงฺขเปนา**ติ อภิหฏภิกฺขานีหาเรน ฯ **พฺยามปฺปภายา**ติ สมนฺตโต พฺยามมตฺตาย ปภายฯ เอตฺถ จ อนุพฺยญฺชนานํ พฺยามปฺปภาย จ นิปฺปภากรณํ อนฺตราโยติ ทฏฺฐพฺพํฯ เตเนวาห **‘‘จนฺทิมสูริยเทวพฺรหฺมานมฺปิ หี’’**ติอาทิฯ อนุพฺยญฺชนานํ พฺยามปฺปภาย เอกาพทฺธตฺตา วุตฺตํ **‘‘อนุพฺยญฺชนพฺยามปฺปภาปฺปเทสํ ปตฺวา’’**ติฯ **สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส อนฺตราโย** นาม เญยฺยธเมฺมสุ อาวรณํฯ

อโสฺสสิ โข ภควา อุทุกฺขลสทฺทนฺติ กิํ สยเมว อุปฺปนฺนํ อุทุกฺขลสทฺทํ อโสฺสสีติ เจติ อาห **‘‘ปตฺถปตฺถปุลกํ โกเฏฺฏนฺตาน’’**นฺติอาทิฯ **อตฺถสญฺหิต**นฺติ ปโยชนสาธกํฯ **อนตฺถสญฺหิเต**ติ อนตฺถนิสฺสิเต วจเนฯ ฆาตาเปกฺขํ ภุมฺมวจนํฯ ยสฺมิญฺจ เยน ฆาโต นิปฺผาทียติ, ตเสฺสว เตน ฆาโต กโต นาม โหตีติ อาห **‘‘มเคฺคเนว ตาทิสสฺส วจนสฺส ฆาโต สมุเจฺฉโทติ วุตฺตํ โหตี’’**ติฯ สามิอเตฺถ วา ภุมฺมวจนนฺติ มญฺญมาโน เอวมาหาติ ทฏฺฐพฺพํฯ วจนสฺส จ สมุคฺฆาโต ตมฺมูลกิเลสานํ สมุคฺฆาเตนาติ เวทิตพฺพํฯ

อากโรติ อตฺตโน อนุรูปตาย สมริยาทํ สปริเจฺฉทํ ผลํ นิปฺผเตฺตตีติ อากาโร การณนฺติ อาห **‘‘อากาเรหีติ การเณหี’’**ติฯ **อฏฺฐุปฺปตฺติยุตฺต**นฺติ ปจฺจุปฺปนฺนวตฺถุํ นิสฺสาย ปวตฺตํฯ

ตาย ปุจฺฉาย วีติกฺกมํ ปากฏํ กตฺวาติ ''สจฺจํ กิร ตฺวํ ภิกฺขู''ติอาทิปุจฺฉาย เตน ภิกฺขุนา กตวีติกฺกมํ ปกาเสตฺวา, วีติกฺกมปฺปกาสนญฺจ กิมตฺถมิทํ สิกฺขาปทํ ปญฺญเปตีติ อนุชานนตฺถํฯ

นตฺถิ กิญฺจิ วตฺตพฺพนฺติ ปุเพฺพ วุตฺตนยตฺตา น กิญฺจิ เอตฺถ อปุพฺพํ วตฺตพฺพมตฺถีติ ทเสฺสติฯ เตนาห **''ปุเพฺพ วุตฺตเมว หี''**ติอาทิฯ **สาธุ สาธู**ติ อิทํ ปสํสายํ อาเมฑิตวจนนฺติ อาห **''อายสฺมนฺตํ อานนฺทํ สมฺปหํเสนฺต''**ติฯ **ทฺวีสุ อากาเรสู**ติ ธมฺมเทสนสิกฺขาปทปญฺญตฺติสงฺขาเตสุ ทฺวีสุ การเณสุฯ **เอกํ คเหตฺวา**ติ ธมฺมํ วา เทเสสฺสามาติ เอวํ วุตฺตการณํ คเหตฺวาฯ **เอวํทุพฺภิเกฺข**ติ เอวํ ทุเกฺขน ลภิตพฺพา ภิกฺขา เอตฺถาติ เอวํทุพฺภิเกฺข กาเล, เทเส วาฯ **ทุลฺลภปิเณฺฑ**ติ เอตเสฺสว อตฺถทีปนํฯ ภาชนาทิปริหรณวเสน พหุภณฺฑิกตาย อภาวโต วุตฺตํ **''อิมาย สลฺลหุกวุตฺติตาย''**ติฯ เอตฺตกเมว อลํ ยาเปตุนฺติ อุตฺตริ ปตฺถนาภาวโต ปน **''อิมินา จ สเลฺลขนา''**ติ วุตฺตํฯ **ทุพฺภิกฺขํ วิชิต**นฺติ เอตฺถ หิ ภิกฺขานํ อภาโว ทุพฺภิกฺขํ ''นิมฺมกฺขิก''นฺติอาทีสุ วิยฯ ภิกฺขาภาโวเยว หิ ตํนิมิตฺตจิตฺตวิฆาตานํ อภาวโต ภิกฺขูหิ วิชิโต วเส วตฺติโตฯ **โลโภ วิชิโต**ติ อามิสเหตุ รตฺติเจฺฉทวสฺสเจฺฉทสมุฏฺฐาปโก โลลุปฺปาโทปิ เตสํ นาโหสีติ อามิสโลลตาสงฺขาโต โลโภ วิชิโตฯ **อิจฺฉาจาโร วิชิโต**ติ ''อามิสเหตุ อญฺญมญฺญสฺส อุตฺตริมนุสฺสธมฺมปฺปกาสนวเสน คุณวณิชฺชํ กตฺวา ชีวิกํ กเปฺปสฺสามา''ติ เอวํ ปวตฺตอิจฺฉาจารสฺส อภาวโต ยถาวุโตฺต อิจฺฉาจาโร วิชิโตฯ จิตฺตุปฺปาทมตฺตสฺสปิ อนุปฺปนฺนภาวํ สนฺธาย **''จินฺตา วา''**ติ วุตฺตํฯ ปุนปฺปุนานุโสจนวเสน ปน จิตฺตปีฬาปิ นาโหสีติ ทสฺสนตฺถํ **''วิฆาโต วา''**ติ วุตฺตํฯ

รตฺติเจฺฉโท วาติ สตฺตาหกรณียวเสน คนฺตฺวา พหิ อรุณุฏฺฐาปนวเสน รตฺติเจฺฉโท วา น กโต สตฺตาหกิจฺจวเสนปิ กตฺถจิ อคตตฺตาฯ สตฺตาหกิจฺจวเสน วิปฺปวาสญฺหิ สนฺธาย รตฺติเจฺฉโทติ อฏฺฐกถาโวหาโร, ตโตเยว จ **วสฺสูปนายิกกฺขนฺธกวณฺณนายํ** (มหาว. อฏฺฐ. ๑๙๙) ''อยํ ปเนตฺถ ปาฬิมุตฺตกรตฺติเจฺฉทวินิจฺฉโย''ติ วตฺวา ''ธมฺมสฺสวนตฺถาย อนิมนฺติเตน คนฺตุํ น วฏฺฏตี''ติอาทินา สตฺตาหกรณียเมว วิภตฺตํฯ **มหาอฏฺฐกถายมฺปิ** วุตฺตํ ''สตฺตาหกิเจฺจน คนฺตฺวา เอกภิกฺขุนาปิ รตฺติเจฺฉโท วา น กโต''ติฯ เอวญฺจ กตฺวา รตฺติเจฺฉโท นาม สตฺตาหกรณียวเสน โหติ, น อญฺญถาติ รตฺติเจฺฉทลกฺขณญฺจ กถิตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เอตฺถ จ ปจฺจยเวกลฺลสงฺขาเต วสฺสเจฺฉทการเณ สติ รตฺติเจฺฉทสฺสปิ วุตฺตตฺตา ยตฺถ วสฺสเจฺฉทการณํ ลพฺภติ, ตตฺถ สตฺตาหกิเจฺจน คนฺตุมฺปิ วฏฺฏตีติ สิทฺธนฺติ **จูฬคณฺฐิปเท มชฺฌิมคณฺฐิปเท** จ วุตฺตํ, ตํ สุวุตฺตํ วสฺสูปนายิกกฺขนฺธเก วสฺสเจฺฉทาธิกาเร –

> ''เตน โข ปน สมเยน อญฺญตรสฺมิํ อาวาเส วสฺสูปคตานํ ภิกฺขูนํ คาโม โจเรหิ วุฏฺฐาสิฯ ภควโต เอตมตฺถํ อาโรเจสุํฯ อนุชานามิ, ภิกฺขเว, เยน คาโม เตน คนฺตุ''นฺติ (มหาว. ๒๐๑) –

เอตฺถ ''สเจ คาโม อวิทูรคโต โหติ, ตตฺถ ปิณฺฑาย จริตฺวา วิหารเมว อาคนฺตฺวา วสิตพฺพํฯ สเจ ทูรคโต, สตฺตาหวาเรน อรุโณ อุฏฺฐาเปตโพฺพฯ น สกฺกา เจ โหติ, ตเตฺถว สภาคฏฺฐาเน วสิตพฺพ''นฺติ (มหาว. อฏฺฐ. ๒๐๑) อิมินา อฏฺฐกถาวจเนนปิ สํสนฺทนโตฯ ตถา หิ คาเม วุฏฺฐิเต ภิกฺขาย อภาวโต วสฺสเจฺฉทเทปิ อนาปตฺติํ วทเนฺตน ภควตา ''อนุชานามิ, ภิกฺขเว, เยน คาโม เตน คนฺตุ''นฺติ (มหาว. ๒๐๑) วุตฺตตฺตา ภิกฺขาย อภาโว วสฺสเจฺฉทการณํฯ ตตฺถ ''สเจ ทูรคโต, สตฺตาหวาเรน อรุโณ อุฏฺฐาเปตโพฺพ''ติ (มหาว. อฏฺฐ. ๒๐๑) อิทํ อฏฺฐกถาวจนํ วสฺสเจฺฉทการเณ สติ สตฺตาหกิเจฺจน คนฺตุมฺปิ วฏฺฏตีติ อิมมตฺถํ สาเธติฯ

ยํ ปน วุตฺตํ **เกนจิ** –

> **“รตฺติเจฺฉโท**ติ สตฺตาหกิจฺจํ สนฺธาย วุตฺตํ, สตฺตาหกรณีเยน คนฺตฺวา รตฺติเจฺฉโท วา วสฺสเจฺฉโท วา เอกภิกฺขุนาปิ น กโตติ วุตฺตํ กิร มหาอฏฺฐกถายํ, ตสฺมา วสฺสเจฺฉทสฺส การเณ สติ สตฺตาหกิจฺจํ กาตุํ วฏฺฏตีติ เอเกฯ วินยธรา ปน น อิจฺฉนฺติ, ตสฺมา อฏฺฐกถาธิปฺปาโย วีมํสิตโพฺพ’’ติฯ

ตํ ปน สยํ สมฺมูฬฺหสฺส ปเรสํ โมหุปฺปาทนมตฺตํฯ น หิ วินยธรานํ อนิจฺฉาย การณํ ทิสฺสติ อฏฺฐกถาย วิรุชฺฌนโต ยุตฺติอภาวโต จฯ ยญฺหิ การณํ วสฺสเจฺฉเทปิ อนาปตฺตึ สาเธติ, ตสฺมึ สติ วินา วสฺสเจฺฉทํ สตฺตาหกิเจฺจน คนฺตุํ น วฏฺฏตีติ กา นาม ยุตฺติฯ ‘‘ปจฺฉิมิกาย ตตฺถ วสฺสํ อุปคจฺฉามา’’ติ อิทํ เตสํ ภิกฺขูนํ อนุรูปปริวิตกฺกนปอทีปนํ, น ปน วิเสสตฺถปริทีปนํฯ ตถา หิ ทุพฺภิกฺขตาย วสฺสเจฺฉทกรณสพฺภาวโต ปุริมิกาย ตาว วสฺสเจฺฉเทปิ อนาปตฺติฯ ปจฺฉิมิกายํ อนุปคนฺตุกามตาย คมเนปิ นตฺถิ โทโส ปจฺฉิมิกาย วสฺสูปนายิกทิวสสฺส อสมฺปตฺตภาวโตฯ

น กิสฺมิญฺจิ มญฺญนฺตีติ กิสฺมิญฺจิ คุเณ สมฺภาวนวเสน น มญฺญนฺติฯ **ปกาเสตฺวา**ติ ปฏิลทฺธชฺฌานาทิคุณวเสน ปกาเสตฺวาฯ ‘‘ปจฺฉา สีลํ อธิฏฺฐเหยฺยามา’’ติ วุตฺตนเยน กุจฺฉิปฏิชคฺคเน สติ ตถาปวตฺตอิจฺฉาจารสฺส อปริสุทฺธภาวโต อาชีวสุทฺธิยา จ อภาวโต ปุน วายมิตฺวา สํวเร ปติฏฺฐาตพฺพนฺติ อาห **“ปจฺฉา สีลํ อธิฏฺฐเหยฺยามา”**ติฯ

กึ อิทนฺติ ครหณวเสน วุตฺตํฯ สาลิตณฺฑุเลหิ สมฺปาทิตํ มํเสน อุปสิตฺตํ โอทนํ **สาลิมํโสทนํฯ อติมญฺญิสฺสตี**ติ อวญฺญาตกรณวเสน อติกฺกมิตฺวา มญฺญิสฺสติ, ลามกํ นิหีนํ กตฺวา มญฺญิสฺสตีติ วุตฺตํ โหติ ฯ เตนาห **“โอญฺญาตํ อวญฺญาตํ กริสฺสตี”**ติฯ เหฏฺฐา กตฺวา นิหีนํ กตฺวา ญาตํ **โอญฺญาตํฯ อวญฺญาต**นฺติ ตเสฺสว เววจนํฯ **สุวาย**นฺติ โส อยํ ชนปโทฯ **อิมาย ปฏิปตฺติยา**ติ เวรญฺชายํ ปูริตาย สุทุกฺกราย ปฏิปตฺติยาฯ **ตุเมฺห นิสฺสายา**ติ ตุมฺหากํ อิมํ อปฺปิจฺฉปฏิปทํ นิสฺสายฯ **สพฺรหฺมจารีสงฺขาตา**ติ ฉพฺพคฺคิยาทโย วุตฺตาฯ **ตุมฺหากํ อนฺตเร นิสีทิตฺวา**ติ ตุมฺหากํ มเชฺฌ นิสีทิตฺวา, ตุเมฺหหิ สทฺธึ นิสีทิตฺวาติ วุตฺตํ โหติฯ **โอมาน**นฺติ อติมานํฯ อติมาโนเยว เหตฺถ นิหีนตาย ‘‘โอมาน’’นฺติ วุโตฺต, น ปน หีเฬตฺวา มญฺญนํฯ ตุเมฺหหิ, อานนฺท, สปฺปุริเสหิ วิชิตํ สาลิมํโสทนํ ปจฺฉิมา ชนตา อติมญฺญิสฺสตีติ เอวเมตฺถ ปาฬึ โยเชตฺวา อตฺถํ วณฺณยนฺติฯ อิทํ วุตฺตํ โหติ – ยํ ลทฺธํ, เตเนว ตุสฺสิตฺวา สาลิมํโสทนปตฺถนาย ฉินฺนตฺตา จ ตุเมฺหหิ วิชิตํ อภิภูตํ สาลิมํโสทนํ ปจฺฉิมา ชนตา ตตฺถ ปตฺถนํ ฉินฺทิตุํ อสมตฺถตาย อติมญฺญิสฺสตีติฯ

ทุพฺภิกฺขกถา นิฏฺฐิตาฯ

มหาโมคฺคลฺลานสฺส สีหนาทกถา

๑๗. อายสฺมาติ วา เทวานํปิยาติ วา ภทฺรภวนฺติ วา ปิยสมุทาจาโร เอโสติ อาห **“อายสฺมาติ ปิยวจนเมต”**นฺติฯ วิญฺญุชาติกา หิ ปรํ ปิเยน สมุทาจรนฺตา ‘‘ภว’’นฺติ วา ‘‘เทวานํปิยา’’ติ วา ‘‘อายสฺมา’’ติ วา สมุทาจรนฺติ, ตสฺมา สมฺมุขา สโมฺพธนวเสน อาวุโสติ, ติโรกฺขํ อายสฺมาติ อยมฺปิ สมุทาจาโรฯ ตยิทํ ปิยวจนํ ครุคารวสปฺปติสฺสวเสน วุจฺจตีติ อาห **“ครุคารวสปฺปติสฺสาธิวจนเมต”**นฺติฯ คุณมหตฺตตาย มหาโมคฺคลฺลาโน, น จูฬโมคฺคลฺลานสฺส อตฺถิตายาติ อาห **“มหา จ โส คุณมหนฺตตายา”**ติฯ **ปปฺปฏโกช**นฺติ ปถวีสนฺธารกํ อุทกํ อาหจฺจ ฐิเต มหาปถวิยา เหฏฺฐิมตเล สมุฏฺฐิตํ อุทโกเฬน อโชฺฌตฺถเฏ ภูมิปฺปเทเส สณฺชาตกทฺทมปฏลสทิสํ อติมธุรปถวีมณฺฑํฯ **น เม ตํ อสฺส ปติรูป**นฺติ ตํ อนาปุจฺฉา กรณํ น เม อนุจฺฉวิกํ ภเวยฺยาติ อโตฺถฯ อนาปุจฺฉา กโรเนฺตน จ ยถา ภควา อิจฺฉิติจฺฉิตํ กิญฺจิ อนาปุจฺฉา ก

โรติ, เอวมหมฺปีติ ภควตา สมานํ กตฺวา อตฺตานํ มาเนน กตํ วิย ภวิสฺสตีติ อาห **“ยุคคฺคาโห วิย ภควตา สทฺธิํ กโต ภเวยฺยา”**ติฯ ปเรน หิ สทฺธิํ อตฺตานํ ยุคํ ยุคฬํ สมานํ กตฺวา คาโห, ตสฺส มม วา โก วิเสโสติ คหณํ **ยุคคฺคาโห**ฯ

สมฺปนฺนนฺติ สมฺปตฺติยุตฺตํฯ สา ปเนตฺถ รสสมฺปตฺติ อธิเปฺปตา สามญฺญโชตนาย วิเสเส อวฏฺฐานโตฯ เตนาห **“สมฺปนฺนนฺติ มธุรํ สาทุรสนฺติ อโตฺถ”**ติฯ ติวิธญฺหิ สมฺปนฺนํ ปริปุณฺณสมงฺคิมธุรวเสนฯ ตตฺถ –

> ‘‘สมฺปนฺนํ สาลิเกทารํ, สุวา ภุญฺชนฺติ โกสิย;
> ปฏิเวทมิ เต พฺรเหฺม, น เน วาเรตุมุสฺสเห’’ติฯ (ชา. ๑.๑๔.๑) –

อิทํ **ปริปุณฺณสมฺปนฺนํ** นามฯ ปริปุณฺณมฺปิ หิ สมนฺตโต ปนฺนํ ปตฺตนฺติ สมฺปนฺนนฺติ วุจฺจติฯ ‘‘อิมินา ปาติโมกฺขสํวเรน อุเปโต โหติ สมุเปโต อุปคโต สมุปคโต สมฺปโนฺน สมนฺนาคโต’’ติ (วิภ. ๕๑๑) อิทํ **สมงฺคีสมฺปนฺนํ** นามฯ สมงฺคีปิ หิ สมฺมเทว ปโนฺน คโต อุปคโตติ สมฺปโนฺนติ วุจฺจติฯ ‘‘ตตฺรสฺส รุโกฺข สมฺปนฺนผโล จ อุปปนฺนผโล จา’’ติ (ม. นิ. ๒.๔๘) อิทํ **มธุรสมฺปนฺนํ** นามฯ ตตฺถ มธุรสมฺปนฺนํ อิธาธิเปฺปตนฺติ เวทิตพฺพํฯ **อุปปนฺนผโล**ติ พหุผโลฯ **อสฺสา**ติ ปถวิยา เหฏฺฐิมตลสฺสฯ **โอปมฺมนิทสฺสนตฺถ**นฺติ อุปมาย นิทสฺสนตฺถํฯ **อนีฬก**นฺติ นิโทฺทสํฯ นิโทฺทสตา เจตฺถ มกฺขิกาทิรหิตตายาติ อาห **“นิมฺมกฺขิก”**นฺติอาทิฯ นตฺถิ เอตฺถ มกฺขิกาติ นิมฺมกฺขิกํฯ มกฺขิกาสเทฺทน เจตฺถ มกฺขิกณฺฑกมฺปิ สามญฺญโต คหิตนฺติ วทนฺติฯ เตเนว **ตีสุปิ คณฺฐิปเทสุ** วุตฺตํ ‘‘นิมฺมกฺขิกนฺติ อิมเสฺสวตฺถํ ปกาเสตุํ นิมฺมกฺขิกณฺฑกนฺติ วุตฺตํ, มกฺขิกาหิ ตาสํ อณฺฑเกหิ จ วิรหิตนฺติ อโตฺถ’’ติฯ อยํ ปเนตฺถ อมฺหากํ ขนฺติ ‘‘มกฺขิกานํ อณฺฑานิ มกฺขิกณฺฑานิ, นตฺถิ เอตฺถ มกฺขิกณฺฑานีติ นิมฺมกฺขิกณฺฑนฺติฯ อิมินา มกฺขิกานํ อเณฺฑหิ รหิตตา วุตฺตา, ‘นิมฺมกฺขิก’นฺติ อิมินา ปน มกฺขิกานํเยว อภาโว วุโตฺต’’ติฯ **เอตํ กิร มธู**ติ ขุทฺทกมกฺขิกาหิ กตมธุฯ **สพฺพมธูหีติ** มหามกฺขิกภมรมกฺขิกาทิกเตหิฯ **อคฺค**นฺติ อุตฺตมํฯ **เสฏฺฐ**นฺติ ปสตฺถตมํฯ **สุรส**นฺติ โสภนรสํฯ **โอชวนฺต**นฺติ อจฺจนฺตโมชสมฺปนฺนํฯ

อายาจนวจนเมตนฺติ อิมินา สมฺปฏิจฺฉนสมฺปหํสนาทิอตฺถํ นิวเตฺตติฯ **เอกํ หตฺถ**นฺติ เอกํ ปาณิตลํฯ **“อภินิมฺมินิสฺสามี”**ติ วุตฺตมตฺถํ ปกาเสตุํ **“ปถวีสทิสํ กริสฺสามี”**ติ วุตฺตํฯ **อยํ นุ โข ปถวี, อุทาหุ น อย**นฺติ อิมินา นิมฺมิตปถวิยา ปกติปถวิยา จ สนฺทิสฺสมานตฺตา ‘‘เอสา นุ โข อมฺหากํ ปถวี, อุทาหุ อญฺญา’’ติ อุปฺปชฺชมานกุกฺกุจฺจํ ทเสฺสติฯ นิพทฺธวิปฺปลาคโม คาโม **นิคโม,** ปวตฺติตมหาอาโย มหาคาโมติ วุตฺตํ โหติฯ **น วา เอส วิปลฺลาโส**ติ ปุพฺพปกฺขํ นิทเสฺสติฯ กสฺมา ปเนส วิปลฺลาโส น โหตีติ อาห **“อจิเนฺตโยฺย หิ อิทฺธิมโต อิทฺธิวิสโย”**ติฯ อิทฺธิพเลเนว เตสํ สตฺตานํ ตาทิโส วิปลฺลาโส น ภวิสฺสตีติ อธิปฺปาโยฯ อิทานิ อญฺญถา วิปลฺลาสปฺปฏิลาภํ ทเสฺสโนฺต อาห **“เอวํ ปนา”**ติอาทิฯ **ครหนฺตา**ติ สมฺมุขา ครหนฺตาฯ **อุปวทนฺตา**ติ ปรมฺมุขา อโกฺกสนฺตาฯ

นนุ จ อุตฺตรกุรุํ ปิณฺฑาย คมนํ ปฏิเสเธตฺวา วิปลฺลาสมฺปิ สตฺตา ปฏิลเภยฺยุนฺติ การณํ น วุตฺตํ, ตสฺมา กิเมตฺถ การณนฺติ อาห **“ตตฺถ กิญฺจาปี”**ติอาทิฯ ยทิปิ น วุตฺตํ, ตถาปิ ‘‘วิปลฺลาสมฺปิ สตฺตา ปฏิลเภยฺยุ’’นฺติ ปุเพฺพ อธิกตตฺตา เตเนว การเณน ปิณฺฑาย อุตฺตรกุรุคมนมฺปิ ภควตา ปฏิสิทฺธนฺติ วิญฺญายติ, ตสฺมา ตเทว การณํ อิธาปิ คเหตพฺพนฺติ ทเสฺสโนฺต อาห **“ปุเพฺพ วุตฺตนเยเนว คเหตพฺพ”**นฺติฯ **วิปลฺลาสมฺปิ สตฺตา ปฏิลเภยฺยุ**นฺติ อิทํ อิธ อวุตฺตมฺปิ อาเนตฺวา สมฺพนฺธิตพฺพนฺติ อธิปฺปาโยฯ อโตฺถปิ จสฺส วุตฺตสทิสเมว เวทิตโพฺพติฯ ‘‘เอวํ ปน วิปลฺลาสํ ปฏิลเภยฺยุ’’นฺติอาทินา ปจฺฉา วุตฺตเมว อตฺถวิกปฺปํ สนฺธาย วทติฯ ยํ ปน ตตฺถ วุตฺตํ

‘‘เต คุเณ นิพฺพเตฺตตฺวา ทุพฺภิกฺขกาเล ปถวึ ปริวเตฺตตฺวา ปปฺปฏโกชํ ปริภุญฺชิํสู’’ติ, ตํ อปเนตฺวา เต คุเณ นิพฺพเตฺตตฺวา ทุพฺภิกฺขกาเล อุตฺตรกุรุํ คนฺตฺวา ปิณฺฑาย จริตฺวา ปริภุญฺชิํสูติ เอวเมตฺถ โยชนา กาตพฺพาฯ **เอเกน ปทวีติหาเรนา**ติ เอตฺถ ปทสฺส วีติหรณํ นิกฺขิปนํ ปทวีติหาโร, ปทนิเกฺขโป, ตสฺมา เอเกน ปทนิเกฺขเปนาติ วุตฺตํ โหติฯ เอเกน ปทวีติหาเรน อติกฺกมิตพฺพฏฺฐานญฺจ สมคมเนน ทฺวินฺนํ ปทานํ อนฺตเร มุฏฺฐิรตนมตฺตํ, ตสฺมาฯ **มาติกามตฺตํ อธิฏฺฐหิตฺวา**ติ มุฏฺฐิรตนปฺปมาณํ มาติกามตฺตํ อธิฏฺฐายาติ อโตฺถฯ

นิฏฺฐิตา มหาโมคฺคลฺลานสฺส สีหนาทกถาฯ

วินยปญฺญตฺติยาจนกถา

๑๘. **วินยปญฺญตฺติยา**ติ ปุเพฺพ อปญฺญตฺตสิกฺขาปทํ สนฺธาย วุตฺตํฯ เถโร หิ ปญฺญตฺตสิกฺขาปทานิ ฐเปตฺวา อิทานิ ปญฺญเปตพฺพสิกฺขาปทานิ ปาติโมกฺขุเทฺทสญฺจ สนฺธาย ‘‘เอตสฺส ภควา กาโล, เอตสฺส สุคต กาโล, ยํ ภควา สาวกานํ สิกฺขาปทํ ปญฺญเปยฺย, อุทฺทิเสยฺย ปาติโมกฺข’’นฺติ (ปารา. ๒๑) อาหฯ ภควตาปิ –

> ‘‘โก นุ โข, ภเนฺต, เหตุ, โก ปจฺจโย, เยน ปุเพฺพ อปฺปตรานิ เจว สิกฺขาปทานิ อเหสุํ, พหุตรา จ ภิกฺขู อญฺญาย สณฺฐหิํสุฯ โก ปน, ภเนฺต, เหตุ, โก ปจฺจโย, เยน เอตรหิ พหุตรานิ เจว สิกฺขาปทานิ โหนฺติ, อปฺปตรา จ ภิกฺขู อญฺญาย สณฺฐหนฺตีติฯ เอวเมตํ, ภทฺทาลิ, โหติ, สเตฺตสุ หายมาเนสุ สทฺธเมฺม อนฺตรธายมาเน พหุตรานิ เจว สิกฺขาปทานิ โหนฺติ, อปฺปตรา จ ภิกฺขู อญฺญาย สณฺฐหนฺตีติฯ น ตาว, ภทฺทาลิ, สตฺถา สาวกานํ สิกฺขาปทํ ปญฺญเปติ, ยาว น อิเธกเจฺจ อาสวฏฺฐานียา ธมฺมา สเงฺฆ ปาตุภวนฺตี’’ติ –

อิมสฺมิํ **ภทฺทาลิสุเตฺต** (ม. นิ. ๒.๑๔๕) วิย เอกเจฺจสุ ปญฺญเตฺตสุปิ ตโต ปรํ ปญฺญเปตพฺพานิ สนฺธาย ‘‘น ตาว, สาริปุตฺต, สตฺถา สาวกานํ สิกฺขาปทํ ปญฺญเปตี’’ติ วุตฺตํฯ อิเธว จ อฏฺฐกถายํ ‘‘สามมฺปิ ปจนํ สมณสารุปฺปํ น โหติ, น จ วฏฺฏตี’’ติ วจนํ ‘‘รตฺติเจฺฉโท วา วสฺสเจฺฉโท วา น กโต’’ติ วจนญฺจ ปุเพฺพ ปญฺญตฺตสิกฺขาปทานํ สพฺภาเว ปมาณนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ เสสสิกฺขาปทานเญฺจว ปาติโมกฺขุเทฺทสสฺส จ เถรสฺส อายาจเนน ปญฺญตฺตตฺตา **‘‘มูลโต ปภุติ นิทานํ ทเสฺสตุ’’**นฺติ อาหฯ **รโหคตสฺสา**ติ รโห ชนวิวิตฺตํ ฐานํ อุปคตสฺสฯ เตน คณสงฺคณิกาภาเวน เถรสฺส กายวิเวกมาหฯ **ปฏิสลฺลีนสฺสา**ติ นานารมฺมณจารโต จิตฺตสฺส นิวตฺติยา ปฏิ สมฺมเทว นิลีนสฺส ตตฺถ อวิสฏจิตฺตสฺสฯ เตน จิตฺตสงฺคณิกาภาเวนสฺส ปุพฺพภาคิยํ จิตฺตวิเวกมาหฯ **จิร**นฺติ กาลาเปกฺขํ อจฺจนฺตสํโยเค อุปโยควจนํฯ **จิรา**ติ จิรกาลยุตฺตา ฐิติ อเภเทน วุตฺตาฯ

เอตํ น สโกฺกตีติ เอตํ วินิจฺฉินิตุํ น สโกฺกติฯ อฏฺฐกถายํ วุตฺตนยํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ เถรวาทํ ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘มหาปทุมเตฺถโร ปนา’’**ติอาทิฯ อฏฺฐกถายมฺปิ ‘‘น สโกฺกตี’’ติ อิทํ ยสฺมา ชานมาโนปิ สมฺมเทว ปริจฺฉินฺทิตุํ น สโกฺกติ, ตสฺมา วุตฺตนฺติ วทนฺติฯ **โสฬสวิธาย ปญฺญาย มตฺถกํ ปตฺตสฺสา**ติ **มชฺฌิมนิกาเย อนุปทสุตฺตนฺตเทสนาย** (ม. นิ. ๓.๙๓) –

> ‘‘มหาปโญฺญ ภิกฺขเว สาริปุโตฺต, ปุถุปโญฺญ ภิกฺขเว สาริปุโตฺต, หาสปโญฺญ ภิกฺขเว สาริปุโตฺต, ชวนปโญฺญ ภิกฺขเว สาริปุโตฺต, ติกฺขปโญฺญ ภิกฺขเว สาริปุโตฺต, นิเพฺพธิกปโญฺญ ภิกฺขเว สาริปุโตฺต’’ติ –

เอวมาคตา มหาปญฺญาทิกา ฉ, ตสฺมิํเยว สุเตฺต อาคตา นวานุปุพฺพวิหารสมาปตฺติปญฺญา, อรหตฺตมคฺคปญฺญาติ อิมาสํ โสฬสปฺปเภทานํ ปญฺญานํ สาวกวิสเย อุกฺกฏฺฐโกฏิปฺปตฺตสฺสฯ

กสฺมา ปเนตฺถ ภควา วิปสฺสีอาทีนํ สตฺตนฺนํเยว พุทฺธานํ พฺรหฺมจริยสฺส จิรฏฺฐิติกาจิรฏฺฐิติกภาวํ กเถสิ, น พุทฺธวํสเทสนายํ วิย ปญฺจวีสติยา พุทฺธานํ, ตโต วา ปน ภิโยฺยติ? เยสํ สมฺมาสมฺพุทฺธานํ ปฏิเวธสาสนํ เอกํสโต นิจฺฉเยน อชฺชาปิ ธรติ, น อนฺตรหิตํ, เต เอว กิเตฺตโนฺต วิปสฺสีอาทีนํเยว ภควนฺตานํ พฺรหฺมจริยสฺส จิรฏฺฐิติกาจิรฏฺฐิติกภาวํ อิธ กเถสิฯ เตสํเยว หิ สาวกา ตทา เจว เอตรหิ จ สุทฺธาวาสภูมิยํ ฐิตา, น อเญฺญสํ ปรินิพฺพุตตฺตาฯ สิทฺธตฺถติสฺสผุสฺสานํ กิร พุทฺธานํ สาวกา สุทฺธาวาเสสุ อุปฺปนฺนา อุปฺปตฺติสมนนฺตรเมว อิมสฺมิํ สาสเน อุปกาทโย วิย อรหตฺตํ อธิคนฺตฺวา น จิรเสฺสว ปรินิพฺพายิํสุ, น ตตฺถ ตตฺถ สาวกา ยาวตายุกํ อฏฺฐํสูติ วทนฺติฯ อปุพฺพาจริมนิยโม ปน อปราปรํ สํสรณกสตฺตาวาสวเสน เอกิสฺสา โลกธาตุยา อิจฺฉิโตติ น เตเนตํ วิรุชฺฌตีติ ทฏฺฐพฺพํฯ

๑๙. อสาธารโณ เหตุ, สาธารโณ ปจฺจโยติ เอวมาทิวิภาเคน อิธ ปโยชนํ นตฺถิ, วิปสฺสีอาทีนํ ปน พฺรหฺมจริยสฺส อจิรฏฺฐิติกตาย จิรฏฺฐิติกตาย จ การณปุจฺฉาปรตฺตา โจทนายาติ อาห **“เหตุ ปจฺจโยติ อุภยเมตํ การณาธิวจน”**นฺติฯ หิโนติ เตน ผลนฺติ เหตูติ กรณสาธโนยํ เหตุสโทฺทติ อาห **“เตน ตสฺส ผล”**นฺติอาทิฯ กตฺตุสาธโนปิ เหตุสโทฺท โน น ยุชฺชติ หิโนติ ผลสฺส เหตุภาวํ อุปคจฺฉตีติ เหตูติฯ ตํ ปฏิจฺจ เอติ ปวตฺตตีติ ตํ การณํ ปฏิจฺจ ตสฺส ผลํ เอติ ปวตฺตติ นิพฺพตฺตตีติ อโตฺถฯ

กิลาสุโน อเหสุนฺติ อโปฺปสฺสุกฺกา อเหสุํ, นิรุสฺสาหา อเหสุนฺติ อโตฺถฯ สา ปน นิรุสฺสาหตา น อาลสิยวเสนาติ อาห **“น อาลสิยกิลาสุโน”**ติ, อาลสิยวเสน กิลาสุโน นาเหสุนฺติ อโตฺถฯ ตตฺถ การณมาห **“น หี”**ติอาทิฯ **อาลสิยํ วา**ติ อิมินา ถินมิทฺธวสปฺปวตฺตานํ อกุสลานํ อภาวมาหฯ **โอสนฺนวีริยตา วา**ติ อิมินา ปน ‘‘อาลสิยาภาเวปิ อนุตมโส อนฺนภารเนสาทานมฺปิ สกฺกจฺจํเยว ธมฺมํ เทเสตี’’ติ วจนโต ยสฺส กสฺสจิปิ ธมฺมเทสนาย นิรุสฺสาหตา นตฺถีติ ทีเปติ สเพฺพสํ สมเกเนว อุสฺสาเหน ธมฺมเทสนาย ปวตฺตนโตฯ เตนาห **“พุทฺธา หี”**ติอาทิฯ **โอสนฺนวีริยา**ติ โอหีนวีริยา, อโปฺปสฺสุกฺกาติ อโตฺถฯ **อุสฺสนฺนวีริยา**ติ อธิกวีริยา, มหุสฺสาหาติ อโตฺถฯ **เวเคนา**ติ ชเวนฯ ธเมฺม ครุ เอเตสนฺติ **ธมฺมครุโน**ฯ ธเมฺม คารวเมเตสนฺติ **ธมฺมคารวา**ฯ วิปสฺสิสฺส ภควโต กาเล อสีติ วสฺสสหสฺสานิ อายุปฺปมาณํ สิขิสฺส สตฺตติ วสฺสสหสฺสานิ, เวสฺสภุสฺส สฏฺฐิวสฺสสหสฺสานิ อายุปฺปมาณนฺติ อาห **“เตสํ กิร กาเล ทีฆายุกา สตฺตา”**ติฯ **อภิสเมนฺตี**ติ ปฏิวิชฺฌนฺติฯ

นิโทฺทสตายาติ วีติกฺกมโทสสฺส อภาวโตฯ ‘‘อิมสฺมิํ วีติกฺกเม อยํ นาม อาปตฺตี’’ติ เอวํ อาปตฺติวเสน อปญฺญเปตฺวา ‘‘ปาณาติปาตํ ปหาย ปาณาติปาตา ปฏิวิรโต โหตี’’ติอาทินา (ที. นิ. ๑.๘, ๑๙๔) ธมฺมเทสนาวเสน โอวาทสิกฺขาปทานํเยว ปญฺญตฺตตฺตา วุตฺตํ **“สตฺตาปตฺติกฺขนฺธวเสน อาณาสิกฺขาปทํ อปญฺญตฺต”**นฺติฯ ฉนฺนํ ฉนฺนํ วสฺสานํ อจฺจเยนาติ ปาฐเสโส ทฏฺฐโพฺพฯ อถ วา ฉนฺนํ ฉนฺนํ วสฺสานํ โอสานทิวสํ อเปกฺขิตฺวา **“สกิํ สกิ”**นฺติ วุตฺตตฺตา ตทเปกฺขมิทํ สามิวจนํฯ สกลชมฺพุทีเป สโพฺพปิ ภิกฺขุสโงฺฆ เอกสฺมิํเยว ฐาเน อุโปสถํ อกาสีติ สมฺพโนฺธฯ กตมํ ตํ ฐานนฺติ อาห **“พนฺธุมติยา ราชธานิยา”**ติอาทิฯ อิสิปตนํ เตน สมเยน เขมํ นาม อุยฺยานํ โหติ, มิคานํ ปน อภยวาสตฺถาย ทินฺนตฺตา มิคทาโยติ วุจฺจติฯ ตํ สนฺธาย วุตฺตํ **“เขเม มิคทาเย”**ติฯ

อโพฺพกิณฺณานิ ทสปิ วีสติปิ ภิกฺขุสหสฺสานิ วสนฺตีติ วิสภาคปุคฺคเลหิ อสํสฏฺฐานิ ทสปิ วีสติปิ ภิกฺขูนํ สหสฺสานิ วสนฺติฯ **ทีฆนิกายฏฺฐกถายํ** ปน ‘‘เต สเพฺพปิ ทฺวาทส สหสฺสภิกฺขุคณฺหนกา มหาวิหารา อภยคิริเจติยปพฺพตจิตฺตลปพฺพตวิหารสทิสา จ อเห สุ’’นฺติ วุตฺตํฯ **อุโปสถาโรจิกา**ติ อุโปสถาโรจนกาฯ ตา กิร เทวตา เอกมฺหิ วเสฺส นิกฺขเนฺต ตตฺถ ตตฺถ คนฺตฺวา อาโรเจนฺติ ‘‘นิกฺขนฺตํ โข, มาริสา, เอกํ วสฺสํ, ปญฺจ ทานิ วสฺสานิ เสสานิ, ปญฺจนฺนํ วสฺสานํ อจฺจเยน พนฺธุมตี ราชธานี อุปสงฺกมิตพฺพา ปาติโมกฺขุเทฺทสายา’’ติฯ ตถา ทฺวีสุ วเสฺสสุ นิกฺขเนฺตสุ ‘‘นิกฺขนฺตานิ โข, มาริสา, เทฺว วสฺสานิ , จตฺตาริ วสฺสานิ เสสานิ, จตุนฺนํ วสฺสานํ อจฺจเยน พนฺธุมตี ราชธานี อุปสงฺกมิตพฺพา ปาติโมกฺขุเทฺทสายา’’ติ อาโรเจนฺติฯ อิมินาว นเยน ตีสุ จตูสุ ปญฺจสุ วเสฺสสุ อติกฺกเนฺตสุ อาโรเจนฺติฯ เตน วุตฺตํ **‘‘มาริสา เอกํ วสฺสํ อติกฺกนฺต**’’นฺติอาทิฯ **สานุภาวา**ติ อิทฺธานุภาเวน สานุภาวาฯ **เต กิร ภิกฺขู**ติ เย เทว ตานุภาเวน คจฺฉนฺติ, เต สนฺธาย วทติฯ **ปาจีนสมุทฺทเนฺต**ติ ปาจีนสมุทฺทสฺส สมีปเทเสฯ **คมิยวตฺตนฺ**ติ คมิเกหิ กาตพฺพํ เสนาสนปฏิชคฺคนาทิวตฺตํฯ **อุโปสถคฺคนฺ**ติ อุโปสถกรณฏฺ ฐานํฯ **คตาว โหนฺตี**ติ เทวตานุภาเวน คตา เอว โหนฺติฯ **เต**ติ อตฺตโน อตฺตโน อานุภาเวน เทวตานุภาเวน จ คตา สเพฺพปิฯ

ขนฺตี ปรมนฺติอาทีสุ (ที. นิ. อฏฺฐ. ๒.๙๐; ธ. ป. อฏฺฐ. ๒.๑๘๕) ปรูปวาทํ ปราปการํ สี ตุณฺหาทิเภทญฺจ คุโณปโรธํ ขมติ สหติ อธิวาเสตีติ **ขนฺติ**ฯ สา ปน สีลาทีนํ ปฏิปกฺขธเมฺม ส วิเสสํ ตปติ สนฺตปติ วิธมตีติ **ปรมํ** อุตฺตมํ **ตโป**ฯ ติติกฺขนํ ขมนํ **ติติกฺขา**ฯ ขนฺติยาเยเวตํ เวว จนํฯ อกฺขรจินฺตกา หิ ขมายํ ติติกฺขาสทฺทํ วเณฺณนฺติ, ตสฺมา เอวเมตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพ ‘‘ติ ติกฺขาสงฺขาตา อธิวาสนขนฺติ นาม อุตฺตมํ ตโป’’ติฯ **นิพฺพานํ ปรมํ วทนฺติ พุทฺธา**ติ ภเวน ภ วนฺตรํ วินาติ ภวนิกนฺติภาเวน สํสิพฺพติ, สตณฺหเสฺสว วา อายตึ ปุนพฺภวภาวโต ผเลน สทฺธึ กมฺมํ วินาติ สํสิพฺพตีติ วานนฺติ สงฺขฺยํ คตาย ตณฺหาย นิกฺขนฺตํ นิพฺพานํ ตตฺถ ตสฺสา สพฺพโส อภาวโตฯ ตํ นิพฺพานํ ปน สนฺตปณีตนิปุณสิวเขมาทินา สพฺพากาเรน ปรมนฺติ วทนฺติ พุทฺธาฯ

น หิ ปพฺพชิโต ปรูปฆาตีติ โย อธิวาสนขนฺติรหิตตฺตา ปรํ อุปฆาเตติ พาธติ วิหึสติ, โส ปพฺพชิโต นาม น โหติ ปพฺพาเชตพฺพธมฺมสฺส อปพฺพาชนโตฯ จตุตฺถปาโท ปน ตติย ปาทเสฺสว เววจนํ อนตฺถนฺตรตฺตาฯ ‘‘น หิ ปพฺพชิโต’’ติ เอตสฺส หิ ‘‘น สมโณ โหตี’’ติ เวว จนํฯ ‘‘ปรูปฆาตี’’ติ เอตสฺส ‘‘ปรํ วิเหฐยโนฺต’’ติ เววจนํฯ อถ วา **ปรูปฆาตี**ติ สีลูปฆาตีฯ สีลญฺหิ อุตฺตมเฏฺฐน ‘‘ปร’’นฺติ วุจฺจติ ปรสทฺทสฺส เสฏฺฐวาจกตฺตา ‘‘ปุคฺคลปโรปรญฺญู’’ติอา ทีสุ วิยฯ โย จ สมโณ ปรํ ยํ กญฺจิ สตฺตํ วิเหฐยโนฺต ปรูปฆาตี โหติ อตฺตโน สีลวินาสโก, โส ปพฺพชิโต นาม น โหตีติ อโตฺถฯ อถ วา โย อธิวาสนขนฺติยา อภาวา ปรูปฆาตี โหติ, ปรํ อนฺ ตมโส ฑํสมกสมฺปิ ชีวิตา โวโรเปติ, โส น หิ ปพฺพชิโตฯ กึ การณา? ปาปมลสฺส อปพฺพาชิต ตฺตา อนีหฏตฺตาฯ ‘‘ปพฺพาชยมตฺตโน มลํ, ตสฺมา ปพฺพชิโตติ วุจฺจตี’’ติ (ธ. ป. ๓๘๘) อิทญฺหิ ปพฺพชิตลกฺขณํ ฯ โยปิ นเหว โข อุปฆาเตติ น มาเรติ, อปิจ ทณฺฑาทีหิ วิเหเฐติ, โสปิ ปรํ วิเหฐยโนฺต สมโณ น โหติฯ กึการณา? วิเหสาย อสมิตตฺตาฯ สมิตตฺตา สมโณติ วุจฺจตีติ อิทญฺหิ สมณลกฺขณํฯ ‘‘สมิตตฺตา หิ ปาปานํ, สมโณติ ปวุจฺจตี’’ติ (ธ. ป. ๒๖๕) หิ วุตฺตํฯ

อปิจ ภควา ภิกฺขูนํ ปาติโมกฺขํ อุทฺทิสโนฺต ปาติโมกฺขกถาย จ สีลปฺปธานตฺตา สีลสฺส จ วิเสสโต โทโส ปฏิปโกฺขติ ตสฺส นิคฺคณฺหนวิธึ ทเสฺสตุํ อาทิโต **‘‘ขนฺตี ปรมํ ตโป’’**ติ อาหฯ เตน อนิฏฺฐสฺส ปฏิหนนูปาโย วุโตฺต, ติติกฺขาคฺคหเณน ปน อิฏฺฐสฺส, ตทุภเยนปิ อุปฺปนฺนํ อร ตึ อุปฺปนฺนํ รตึ อภิภุยฺย วิหรตีติ อยมโตฺถ ทสฺสิโตฯ ตณฺหาวานสฺส วูปสมนโต นิพฺพานํ ปรมํ

วทนฺติ พุทฺธาฯ ตตฺถ ขนฺติคฺคหเณน ปโยควิปตฺติยา อภาโว ทสฺสิโต, ติติกฺขาคฺคหเณน อาสยวิปตฺติยา อภาโวฯ ตถา ขนฺติคฺคหเณน ปราปราธสหตา, ติติกฺขาคฺคหเณน ปเรสุ อนปรชฺฌนา ทสฺสิตาฯ เอวํ การณมุเขน อนฺวยโต ปาติโมกฺขํ ทเสฺสตฺวา อิทานิ พฺยติเรกโต ตํ ทเสฺสตุํ **“น หี”**ติอาทิ วุตฺตํฯ เตน ยถา สตฺตานํ ชีวิตา โวโรปนํ ปรํ ปาณิเลฑฺฑุทณฺฑาทีหิ วิเหฐนญฺจ ‘‘ปรูปฆาโต ปรํ วิเหฐน’’นฺติ วุจฺจติ, เอวํ เตสํ สาปเตยฺยาวหรณํ ปรามสนํ วิสํวาทนํ อญฺญมญฺญเภทนํ ผรุสวจเนน มมฺมฆฏฺฏนํ นิรตฺถกวิปฺปลาโป ปรสนฺตกาภิชฺฌานํ อุเจฺฉทจินฺตนํ มิจฺฉาภินิเวสนญฺจ อุปฆาโต ปรวิเหฐนญฺจ โหตีติ ยสฺส กสฺสจิ อกุสลสฺส กมฺมปถสฺส กมฺมสฺส จ กรเณน ปพฺพชิโต สมโณ จ น โหตีติ ทเสฺสติฯ

ทุติยคาถาย **สพฺพปาปสฺสา**ติ สพฺพากุสลสฺส สพฺพสฺสปิ ทฺวาทสากุสลสฺส สพฺพจิตฺตุปฺปาทสงฺคหิตสฺส สาวชฺชธมฺมสฺสฯ **อกรณ**นฺติ อนุปฺปาทนํฯ กรณญฺหิ นาม ตสฺส อตฺตโน สนฺตาเน อุปฺปาทนนฺติ ตปฺปฏิเกฺขปโต อกรณํ อนุปฺปาทนํฯ **กุสลสฺสา**ติ จตุภูมิกกุสลสฺสฯ ‘‘กุสลสฺสา’’ติ หิ อิทํ ‘‘เอตํ พุทฺธาน สาสน’’นฺติ วกฺขมานตฺตา อริยมคฺคธมฺม เตสญฺจ สมฺภารภูเต เตภูมิกกุสเล ธมฺเม โพเธติฯ **อุปสมฺปทา**ติ อุปสมฺปาทนํฯ ตํ ปน อตฺถโต ตสฺส กุสลสฺส สมธิคโม ปฏิลาโภฯ **สจิตฺตปริโยทปน**นฺติ อตฺตโน จิตฺตสฺส โชตนํ จิตฺตสฺส ปภสฺสรภาวกรณํ สพฺพโส ปริโสธนํฯ ตํ ปน อรหตฺตน โหติฯ เอตฺถ จ ยสฺมา อคฺคมคฺคสมงฺคิโน จิตฺตํ สพฺพโส ปริโยทปียติ นาม, อคฺคผลกฺขเณ ปน ปริโยทปิตํ โหติ ปุน ปริโยทเปตพฺพตาย อภาวโต, ตสฺมา ปรินิฏฺฐิตปริโยทปนตํ สนฺธาย วุตฺตํ ‘‘ตํ ปน อรหตฺตน โหตี’’ติฯ อิติ สีลสํวเรน สพฺพปาปํ ปหาย โลกิยโลกุตฺตราหิ สมถวิปสฺสนาหิ กุสลํ สมฺปาเทตฺวา อรหตฺตผเลน จิตฺตํ ปริโยทเปตพฺพนฺติ เอตํ พุทฺธานํ สาสนํ โอวาโท อนุสิฏฺฐิฯ

ตติยคาถาย **อนุปวาโท**ติ วาจาย กสฺสจิ อนุปวทนํฯ **อนุปฆาโต**ติ กาเยน มนสา จ กสฺสจิ อุปฆาตากรณํ มนสาปิ ปเรสํ อนตฺถจินฺตนาทิวเสน อุปฆาตกรณสฺส วเชฺชตพฺพตฺตาฯ **ปาติโมเกฺข**ติ ยํ ตํ ปอติโมกฺขํ อติปโมกฺขํ อุตฺตมํ สีลํ, ปาติ วา สุคติภเยหิ โมเกฺขติ ทุคฺคติภเยหิ, โย วา นํ ปาติ, ตํ โมเกฺขตีติ ปาติโมกฺขนฺติ วุจฺจติ, ตสฺมิํ ปาติโมเกฺข จฯ **สํวโร**ติ สตฺตนฺนํ อาปตฺติกฺขนฺธานํ อวีติกฺกมลกฺขโณ สํวโรฯ **มตฺตญฺญุตา**ติ โภชเน มตฺตญฺญุตา ปฏิคฺคหณปริโภควเสน ปมาณญฺญุตาฯ **ปนฺตญฺจ สยนาสน**นฺติ ชนสงฺฆฏฺฏวิรหิตํ นิชฺชนสมฺพาธํ วิวิตฺตํ เสนาสนญฺจฯ เอตฺถ ทฺวีหิเยว ปจฺจเยหิ จตุปจฺจยสโนฺตโส ทีปิโตติ เวทิตโพฺพ ปจฺจยสโนฺตสสามเญฺญน อิตรทฺวยสฺสปิ ลกฺขณหารนเยน โชติตภาวโตฯ **อธิจิเตฺต จ อาโยโค**ติ วิปสฺสนาปาทกํ อฏฺฐสมาปตฺติจิตฺตํ อธิจิตฺตํ, ตโตปิ จ มคฺคผลจิตฺตเมว อธิจิตฺตํ, ตสฺมิํ ยถาวุเตฺต อธิจิเตฺต อาโยโค จ, อนุโยโคติ อโตฺถฯ **เอตํ พุทฺธาน สาสน**นฺติ เอตํ ปรสฺส อนุปวทนํ อนุปฆาตนํ ปาติโมเกฺข สํวโร ปฏิคฺคหณปริโภเคสุ มตฺตญฺญุตา วิวิตฺตเสนาสนเสวนํ อธิจิตฺตานุโยโค จ พุทฺธานํ สาสนํ โอวาโท อนุสิฏฺฐิฯ

อิมา ปน สพฺพพุทฺธานํ ปาติโมกฺขุเทฺทสคาถา โหนฺตีติ เวทิตพฺพาฯ เตนาห **“เอเตเนว อุปาเยนา”**ติอาทิฯ **ยาว สาสนปริยนฺตา**ติ ธรมานกพุทฺธานํ อนุสาสนปริยนฺตํ สนฺธาย วุตฺตํ, ยาว พุทฺธา ธรนฺติ, ตาว อุทฺทิสิตพฺพตํ อาคจฺฉนฺตีติ วุตฺตํ โหติฯ โอวาทปาติโมกฺขญฺหิ พุทฺธาเยว อุทฺทิสนฺติ, น สาวกาฯ ปฐมโพธิยํเยว อุเทฺทสมาคจฺฉนฺตีติ สมฺพโนฺธฯ ปฐมโพธิ เจตฺถ วีสติวสฺสปริจฺฉินฺนาติ **มหาคณฺฐิปเท** วุตฺตํฯ ตญฺจ เหฏฺฐา อฏฺฐกถายเมว ‘‘ภควโต หิ ปฐมโพธิยํ วีสติวสฺสนฺตเร นิพทฺธุปฏฺฐาโก นาม นตฺถี’’ติ กถิตตฺตา ‘‘ปฐมโพธิ นาม วีสติวสฺสานี’’ติ คเหตฺวา วุตฺตํฯ **อาจริยธมฺมปาลเตฺถเรน** ปน ‘‘ปญฺจจตฺตาลีสาย วเสฺสสุ อาทิโต ปนฺนรส วสฺสานิ ปฐมโพธี’’ติ วุตฺตํฯ เอวญฺจ สติ มเชฺฌ ปนฺนรส วสฺสานิ มชฺฌิมโพธิ, อเนฺต

ปนฺนรส วสฺสานิ ปจฺฉิมโพธีติ ติณฺณํ โพธีนํ สมปฺปมาณตา สิยาติ ตมฺปิ ยุตฺตํฯ ปนฺนรสตฺติเกน หิ ปญฺจจตฺตาลีส วสฺสานิ ปูเรนฺติฯ อฏฺฐกถายํ ปน ปนฺนรสวสฺสปฺปมาณาย ปฐมโพธิยา วีสติว เสฺสสุเยว อโนฺตคธตฺตา ''ปฐมโพธิยํ วีสติวสฺสนฺตเร''ติ วุตฺตนฺติ เอวมฺปิ สกฺกา วิญฺญาตุํฯ

นนุ จ กานิจิ สิกฺขาปทานิ ปญฺญเปตฺวาปิ น ตาว อาณาปาติโมกฺขํ อนุญฺญาตํ ปจฺฉา เถร สฺส อายาจเนน อนุญฺญาตตฺตา, ตสฺมา กถเมตํ วุตฺตํ ''สิกฺขาปทปญฺญตฺติกาลโต ปน ปภุติ อาณาปาติโมกฺขเมว อุทฺทิสียตี''ติ, ยทิปิ กานิจิ สิกฺขาปทานิ ปญฺญเปตฺวาว อาณาปาติโมกฺ ขํ น อนุญฺญาตํ, ตถาปิ อปญฺญเตฺต สิกฺขาปเท อาณาปาติโมกฺขํ นตฺถิ, กินฺตุ ปญฺญเตฺตเยวา ติ อิมมตฺถํ ทเสฺสตุํ **''สิกฺขาปทปญฺญตฺติกาลโต ปน ปภุตี''**ติ วุตฺตํฯ **ปุพฺพาราเม**ติ สาว ตฺถิยา ปาจีนทิสาภาเค กตฺตตา เอวํลทฺธโวหาเร มหาวิหาเรฯ **มิคารมาตุปาสาเท**ติ มิคาร เสฏฺฐิโน มาตุฏฺฐานิยตฺตา มิคารมาตาติ สงฺขยํ คตาย วิสาขามหาอุปาสิกาย การิเต ปาสา เทฯ **อฏฺฐาน**นฺติ เหตุปฏิเกฺขโปฯ **อนวกาโส**ติ ปจฺจยปฏิเกฺขโปฯ อุภเยนปิ การณเมว ปฏิกฺขิ ปติฯ **ย**นฺติ เยน การเณนฯ

เตสนฺติ ภิกฺขูนํฯ **สมฺมุขสาวกานํ สนฺติเก ปพฺพชิตา**ติ สพฺพนฺติมานํ สุภทฺทสทิสานํ สมฺมุขสาวกานํ สนฺติเก ปพฺพชิเต สนฺธาย วทติฯ ขตฺติยกุลาทิวเสเนว วิวิธา กุลาติ สมฺพ โนฺธฯ **อุจฺจนีจอุฬารุฬารโภคาทิกุลวเสน วา**ติ อุจฺจนีจกุลวเสน อุฬารุฬารโภคาทิกุลว เสน วาติ โยเชตพฺพํฯ ตตฺถ ขตฺติยพฺราหฺมณวเสน วา ขตฺติยพฺราหฺมณคหปติกานํ วเสน วา **อุจฺจกุลตา** เวทิตพฺพา, เสสานํ วเสน **นีจกุลตา**ฯ **อุฬารุฬารโภคาทิกุลวเสน วา**ติ อุฬาร ตรตมอุปโภควนฺตาทิกุลวเสนฯ อุฬาราติสยโชตนตฺถญฺหิ ปุน อุฬารคฺคหณํ ''ทุกฺขทุกฺข''นฺติ อาทีสุ วิยฯ **อาทิ**-สเทฺทน อุฬารานุฬารานํ คหณํ เวทิตพฺพํฯ

พฺรหฺมจริยํ รกฺขนฺตีติ วุตฺตเมวตฺถํ ปกาเสตฺวา ทเสฺสโนฺต อาห **''จิรํ ปริยตฺติธมฺมํ ปริ หรนฺตี''**ติฯ อปญฺญเตฺตปิ สิกฺขาปเท ยทิ สมานชาติอาทิกา สิยุํ, อตฺตโน อตฺตโน กุลานุคต คนฺถํ วิย น นาเสยฺยุํฯ ยสฺมา ปน สิกฺขาปทมฺปิ อปญฺญตฺตํ, อิเม จ ภิกฺขู น สมานชาติอาทิกา, ตสฺมา วินาเสสฺนฺติ อิมมตฺถํ ทเสฺสตุํ **''ยสฺมา เอกนามา...เป.... ตสฺมา อญฺญมญฺญํ วิ เหเฐนฺตา''**ติอาทิ วุตฺตํฯ ยทิ เอวํ กสฺมา จิรฏฺฐิติกวาเรปิ ''นานานามา''ติอาทิ วุตฺตนฺติ? สติ ปิ เตสํ นานาชจฺจาทิภาเว สิกฺขาปทปญฺญตฺติยา เอว สาสนสฺส จิรปฺปวตฺตีติ ทสฺสนตฺถํ วุตฺตํฯ สิกฺขาปทปญฺญตฺติวเสเนว สาสนสฺส จิรปฺปวตฺติฯ ยสฺมา พุทฺธา อตฺตโน ปรินิพฺพานโต อุทฺ ธมฺปิ วิเนตพฺพสตฺตสมฺภเว สติ สิกฺขาปทํ ปญฺญเปนฺติ, อสติ น ปญฺญเปนฺติ, ตสฺมาติ เวทิต โพฺพฯ ยถา กายวจีทฺวารสงฺขาตํ วิญฺญตฺตึ สมุฏฺฐาเปตฺวา ปวตฺตมานมฺปิ จิตฺตํ ตสฺสาเยว วิญฺญตฺติยา วเสน ปวตฺตนโต ''กายวจีทฺวาเรหิ ปวตฺต''นฺติ วุจฺจติ, เอวํสมฺปทมิทํ ทฏฺฐพฺพํฯ **ยถา ต**นฺติ เอตฺถ **ต**นฺติ นิปาตมตฺตํฯ **วคฺคสงฺคหปณฺณาสสงฺคหาทีหี**ติ สีลกฺขนฺธวคฺคม หาวคฺคาทิวคฺคสงฺคหวเสน มูลปณฺณาสมชฺฌิมปณฺณาสาทิปณฺณาสสงฺคหวเสนฯ **อาทิ**-สเทฺ ทน สํยุตฺตาทิสงฺคโห เวทิตโพฺพฯ

เอวํ วิตเกฺกถ, มา เอวํ วิตกฺกยิตฺถาติ เอตฺถ **เอว**นฺติ ยถานุสิฏฺฐาย อนุสาสนิยา วิธิว เสน ปฏิเสธนวเสน จ ปวตฺติตาการปรามสนํ, สา จ สมฺมาวิตกฺกานํ มิจฺฉาวิตกฺกานญฺจ ปวตฺติ อาการทสฺสนวเสน ปวตฺตติ อตฺถอานิสํสสฺส อาทีนวสฺส จ วิภาวนตฺถํฯ เตนาห **''เนกฺขมฺมวิ ตกฺกาทโย ตโย วิตเกฺก วิตเกฺกถา''**ติอาทิฯ เอตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน อพฺยาปาทวิตกฺกอวิหิํสา วิตกฺกานํ คหณํ เวทิตพฺพํฯ ตตฺถ เนกฺขมฺมํ วุจฺจติ โลภโต นิกฺขนฺตตฺตา อโลโภ, นีวรเณหิ นิกฺ ขนฺตตฺตา ปฐมชฺฌานํ, สพฺพากุสเลหิ นิกฺขนฺตตฺตา สโพฺพ กุสโล ธโมฺม, สพฺพสงฺขเตหิ นิกฺ

ขนฺตตฺตา นิพฺพานํ, อุปนิสฺสยโต สมฺปโยคโต อารมฺมณกรณโต จ เนกฺขเมฺมน ปฏิสํยุตฺโต วิตกฺโก **เนกฺขมฺมวิตกฺโก,** สมฺมาสงฺกปฺโปฯ โส อสุภชฺฌานสฺส ปุพฺพภาเค กามาวจโร โหติ, อสุภชฺฌาเน รูปาวจโร, ตํ ฌานํ ปาทกํ กตฺวา อุปฺปนฺนมคฺคผลกาเล โลกุตฺตโรฯ พฺยาปาทสฺส ปฏิปกฺข อพฺยาปาโท, กญฺจิปิ น พฺยาปาเทนฺติ เอเตนาติ วา อพฺยาปาโท, เมตฺตาฯ ยถาวุตฺเตน อพฺยาปาเทน ปฏิสํยุตฺโต วิตกฺโก **อพฺยาปาทวิตกฺโก**ฯ โส เมตฺตาฌานสฺส ปุพฺพภาเค กามาวจโร โหติ, เมตฺตาภาวนาวเสน อธิคเต ปฐมชฺฌาเน รูปาวจโร, ตํ ฌานํ ปาทกํ กตฺวา อุปฺปนฺนมคฺคผลกาเล โลกุตฺตโรฯ วิหิํสาย ปฏิปกฺขา, น วิหิํสนฺติ วา เอตาย สเตฺตติ อวิหิํสา, กรุณาฯ ตาย ปฏิสํยุตฺโต วิตกฺโก **อวิหิํสาวิตกฺโก**ฯ โส กรุณาฌานสฺส ปุพฺพภาเค กามาวจโร, กรุณาภาวนาวเสน อธิคเต ปฐมชฺฌาเน รูปาวจโร, ตํ ฌานํ ปาทกํ กตฺวา อุปฺปนฺนมคฺคผลกาเล โลกุตฺตโรฯ

นนุ จ อโลภาโทสาโมหานํ อญฺญมญฺญาวิรหโต เนสํ วเสน อุปฺปชฺชนกานํ อิเมสํ เนกฺขมฺมวิตกฺกาทีนํ อญฺญมญฺญํ อสงฺกรโต ววตฺถานํ น โหตีติ? โน น โหติฯ ยทา หิ อโลโภ ปธาโน โหติ นิยมิตปริณตสมุทาจาราทิวเสน, ตทา อิตเร เทฺว ตทนฺวายิกา ภวนฺติฯ ตถา หิ ยทา อโลภปฺปธาโน เนกฺขมฺมครุโก จิตฺตุปฺปาโท โหติ, ตทา ลทฺธาวสโร เนกฺขมฺมวิตกฺโก ปติฏฺฐหติฯ ตํสมฺปยุตฺตสฺส ปน อโทสลกฺขณสฺส อพฺยาปาทสฺส วเสน โย ตเสฺสว อพฺยาปาทวิตกฺกภาโว สมฺภเวยฺย, สติ จ อพฺยาปาทวิตกฺกภาเว กสฺสจิปิ อวิเหฐนชาติกตาย อวิหิํสาวิตกฺกภาโว จ สมฺภเวยฺยฯ เต อิตเร เทฺว ตเสฺสว เนกฺขมฺมวิตกฺกสฺส อนุคามิโน สรูปโต อทิสฺสนโต ตสฺมิํ สติ โหนฺติ, อสติ น โหนฺตีติ อนุมาเนยฺยา ภวนฺติฯ เอวเมว ยทา เมตฺตาปธาโน จิตฺตุปฺปาโท โหติ, ตทา อิตเร เทฺว ตทนฺวายิกา ภวนฺติฯ ยทา กรุณาปธาโน จิตฺตุปฺปาโท โหติ, ตทา อิตเร เทฺว ตทนฺวายิกา ภวนฺติฯ

กามวิตกฺกาทโยติ เอตฺถ **อาทิ**-สเทฺทน พฺยาปาทวิตกฺกวิหิํสาวิตกฺกานํ คหณํ เวทิตพฺพํฯ ตตฺถ กามปฏิสํยุตฺโต วิตกฺโก **กามวิตกฺโก**ฯ เอตฺถ หิ เทฺว กามา วตฺถุกาโม จ กิเลสกาโม จฯ ตตฺถ วตฺถุกามปเกฺข อารมฺมณวเสน กาเมหิ ปฏิสํยุตฺโต วิตกฺโก กามวิตกฺโก, กิเลสกามปเกฺข ปน สมฺปโยควเสน กาเมน ปฏิสํยุตฺโตติ โยเชตพฺพํฯ พฺยาปาทปฏิสํยุตฺโต วิตกฺโก **พฺยาปาทวิตกฺโก**ฯ วิหิํสาปฏิสํยุตฺโต วิตกฺโก **วิหิํสาวิตกฺโก**ฯ เตสุ เทฺว สเตฺตสุปิ สงฺขาเรสุปิ อุปฺปชฺชนฺติฯ กามวิตกฺโก หิ ปิเย มนาเป สเตฺต วา สงฺขาเร วา วิตเกฺกนฺตสฺส อุปฺปชฺชติ, พฺยาปาทวิตกฺโก อปฺปิเย อมนาเป สเตฺต วา สงฺขาเร วา กุชฺฌิตฺวา โอโลกนกาลโต ปฏฺฐาย ยาว วินาสนา อุปฺปชฺชติ, วิหิํสาวิตกฺโก สงฺขาเรสุ นุปฺปชฺชติฯ สงฺขาโร หิ ทุกฺขาเปตโพฺพ นาม นตฺถิ, ‘‘อิเม สตฺตา หญฺญนฺตุ วา อุจฺฉิชฺชนฺตุ วา วินสฺสนฺตุ วา มา วา อเหสุ’’นฺติ จินฺตนกาเล ปน สเตฺตสุ อุปฺปชฺชติฯ อถ กสฺมา วุตฺตํ ‘‘สงฺขาโร ทุกฺขาเปตโพฺพ นาม นตฺถี’’ติ, นนุ เย ทุกฺขาเปตพฺพาติ อิจฺฉิตา สตฺตสญฺญิตา, เตปิ อตฺถโต สงฺขารา เอวาติ? สจฺจเมตํ, เต ปน อินฺทฺริยพทฺธา สวิญฺญาณกตาย ทุกฺขํ ปฏิสํเวเทนฺติ, ตสฺมา เต วิหิํสาวิตกฺกสฺส วิสยา อิจฺฉิตา สตฺตสญฺญิตาฯ เย ปน น ทุกฺขํ ปฏิสํเวเทนฺติ วุตฺตลกฺขณาโยคโต, เต สนฺธาย ‘‘วิหิํสาวิตกฺโก สงฺขาเรสุ นุปฺปชฺชตี’’ติ วุตฺตํฯ

อนุปาทาย อาสเวหิ จิตฺตานิ วิมุจฺจิํสูติ เอตฺถ **อาสเวหี**ติ กตฺตุอเตฺถ กรณนิเทฺทโส, **จิตฺตานี**ติ ปจฺจตฺตพหุวจนํ, **วิมุจฺจิํสู**ติ กมฺมสาธนํ, ตสฺมา อาสเวหิ กตฺตุภูเตหิ อนุปาทาย อารมฺมณวเสน อคฺคเหตฺวา จิตฺตานิ วิมุจฺจิตานีติ เอวเมตฺถ อโตฺถ คเหตโพฺพติ อาห **‘‘เตสญฺหิ จิตฺตานี’’**ติอาทิฯ **เยหิ อาสเวหี**ติ เอตฺถาปิ กตฺตุอเตฺถ เอว กรณนิเทฺทโสฯ **วิมุจฺจิํสู**ติ กมฺมสาธนํฯ **น เต ตานิ คเหตฺวา วิมุจฺจิํสู**ติ เต อาสวา ตานิ จิตฺตานิ อารมฺมณวเสน น คเหตฺวา วิ

มุจฺจึสุ วิโมเจสุํฯ เอตฺถ หิ **จิตฺตานี**ติ อุปโยคพหุวจนํ, **วิมุจฺจึสู**ติ กตฺตุสาธนํฯ **อนุปฺปาทนิโรเธน นิรุชฺฌมานา**ติ อายตึ อนุปฺปตฺติสงฺขาเตน นิโรเธน นิรุชฺฌมานา อาสวาฯ **อคฺคเหตฺวา วิมุจฺจึสู**ติ อารมฺมณกรณวเสน อคฺคเหตฺวา จิตฺตานิ วิโมเจสุํฯ **วิกสิตจิตฺตา อเหสุ**นฺติ สาติสยญาณรสฺมิสมฺผเสฺสน สมฺผุลฺลจิตฺตา อเหสุํฯ **ปุริมวจนาเปกฺข**นฺติ ‘‘อญฺญตรสฺมึ ภึสนเกวนสเณฺฑ’’ติ วุตฺตวจนาเปกฺขํฯ เตนาห **‘‘ยํ วุตฺตํ อญฺญตรสฺมึ ภึสนเก วนสเณฺฑติ, ตตฺรา’’**ติฯ **กต**นฺติ ภาวสาธนวาจิ อิทํ ปทนฺติ อาห **‘‘ภึสนกตสฺมึ โหติ, ภึสนกกิริยายา’’**ติฯ ภึสนสฺส กรณํ กิริยา ภึสนกตํ, ตสฺมึ **ภึสนกตสฺมึ**ฯ

อิทานิ อญฺญถาปิ อตฺถโยชนํ ทเสฺสนฺโต อาห **‘‘อถ วา’’**ติอาทิฯ อิมสฺมึ อตฺถวิกเปฺป ภึสยตีติ ภึสโน, ภึสโน เอว ภึสนโก, ตสฺส ภาโว ภึสนกตฺตนฺติ วตฺตเพฺพ ต-การสฺส โลปํ กตฺวา ‘‘ภึสนกต’’นฺติ วุตฺตนฺติ ทเสฺสนฺโต อาห **‘‘ภึสนกตสฺมินฺติ ภึสนกภาเวติ อโตฺถ’’**ติอาทิฯ เยภุยฺยคฺคหณํ โลมวนฺตวเสนปิ โยเชตพฺพํ, น โลมวเสเนวาติ อาห **‘‘พหุตรานํ วา’’**ติอาทิฯ

ปุริสยุควเสนาติ ปุริสกาลวเสน, ปุริสานํ อายุปฺปมาณวเสนาติ วุตฺตํ โหติฯ ‘‘สพฺพปจฺฉิมโก สุภทฺทสทิโส’’ติ **ตีสุปิ คณฺฐิปเทสุ** วุตฺตํฯ ตสฺมึ กาเล วิชฺชมานานํ ทฺวินฺนํ ปุริสานํ อายุปริเจฺฉทํ สกลเมว คเหตฺวา **‘‘สตสหสฺสํ...เป.... อฎฺฐาสี’’**ติ วุตฺตํฯ **เทฺวเยว ปุริสยุคานี**ติ เอตฺถ ปุริสานํ ยุคปฺปวตฺติกาโล ปุริสยุคํฯ อภิลาปมตฺตเมว เจตํ, อตฺถโต ปน ปุริโสว ปุริสยุคํฯ ธรมาเน ภควติ เอกํ ปุริสยุคํ, ปรินิพฺพุเต เอกนฺติ กตฺวา ‘‘เทฺวเยว ปุริสยุคานี’’ติ วุตฺตํฯ ปรินิพฺพุเต ปน ภควติ เอกเมว ปุริสยุคํ อสีติเยว วสฺสสหสฺสานิ พฺรหฺมจริยํ อฎฺฐาสีติ เวทิตพฺพํฯ

๒๐. **สาวกยุคานี**ติ สาวกา เอว สาวกยุคานิฯ **อสมฺภุณเนฺตนา**ติ อปาปุณเนฺตนฯ **คพฺภํ คณฺหาเปนฺตสฺสา**ติ สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส วิชายนตฺถํ ญาณคพฺภํ คณฺหาเปนฺตสฺสฯ

๒๑. **โก อนุสนฺธี**ติ ปุพฺพาปรกถานํ กึ อนุสนฺธานํ, โก สมฺพโนฺธติ อโตฺถฯ **สิกฺขาปทปญฺญตฺติยาจนาเปกฺข**นฺติ ยาจียตีติ ยาจนา, สิกฺขาปทปญฺญตฺติเยว ยาจนา สิกฺขาปทปญฺญตฺติยาจนา, ตํ อเปกฺขตีติ สิกฺขาปทปญฺญตฺติยาจนาเปกฺขํ ภุมฺมวจนํ, ยาจิยมานสิกฺขาปทปญฺญตฺติอเปกฺขํ ภุมฺมวจนนฺติ วุตฺตํ โหติฯ ยาจนวิสิฎฺฐา สิกฺขาปทปญฺญตฺติเยว หิ ‘‘ตตฺถา’’ติ อิมินา ปรามฎฺฐา, เตเนว วกฺขติ ‘‘ตตฺถ ตสฺสา สิกฺขาปทปญฺญตฺติยา’’ติฯ **ยํ วุตฺต**นฺติ ‘‘สิกฺขาปทํ ปญฺญเปยฺยา’’ติ อิมินา ยํ สิกฺขาปทปญฺญปนํ วุตฺตํ, ยาจิตนฺติ อโตฺถฯ **ตตฺถ ตสฺสา สิกฺขาปทปญฺญตฺติยา**ติ ตสฺสํ ยาจิยมานสิกฺขาปทปญฺญตฺติยนฺติ อโตฺถฯ **อกาล**นฺติ สิกฺขาปทปญฺญตฺติยา อกาลํฯ

อาสวฎฺฐานียาติ เอตฺถ อธิกรเณ อนียสโทฺทติ อาห **‘‘อาสวา ติฎฺฐนฺติ เอเตสู’’**ติอาทิฯ เก ปน เต อาสวา, เก จ ธมฺมา ตทธิกรณภูตาติ อาห **‘‘เยสุ ทิฎฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกา’’**ติอาทิฯ **ทิฎฺฐธมฺมิกา** ปรูปวาทาทโย, **สมฺปรายิกา** อาปายิกา อปายทุกฺขวิเสสาฯ เต อาสวนฺติ เตน เตน ปจฺจยวเสน ปวตฺตนฺตีติ **อาสวาฯ เนส**นฺติ ปรูปวาทาทิอาสวานํฯ **เตติ** วีติกฺกมธมฺมาฯ อสติ อาสวฎฺฐานีเย ธเมฺม สิกฺขาปทปญฺญตฺติยํ โก โทโส, เยเนวํ วุตฺตนฺติ อาห **‘‘ยทิ หิ ปญฺญเปยฺยา’’**ติอาทิ, วีติกฺกมโทสํ อทิสฺวา ยทิ ปญฺญเปยฺยาติ อธิปฺปาโยฯ ปรมฺมุขา อโกฺกสนํ **ปรูปวาโท,** ปเรหิ วจเนสุ โทสาโรปนํ **ปรูปารโมฺภ,** สมฺมุขา ครหนํ **ครหโทโส**ฯ

กถญฺหิ นาม ปลิเวเฐสฺสตีติ สมฺพโนฺธ, กถํ-สทฺทโยเค อนาคตปฺปโยโค ทฎฺฐโพฺพฯ **อนฺวายิโก**ติ อนุวตฺตโกฯ **โภคกฺขนฺธ**นฺติ โภคราสึฯ ‘‘อมฺหากเมเต’’ติ ญายนฺตีติ ญาตี, ปิตามห

ปิตุปุตฺตาทิวเสน ปริวฏฺฏนเฏฺฐน ปริวโฏฺฏ, ญาตีเยว ปริวโฏฺฏ **ญาติปริวโฏฺฏฯ ฆาสจฺฉาทน ปรมตาย สนฺตุฏฺฐา**ติ ฆาสจฺฉาทเน ปรมตาย อุตฺตมตาย สนฺตุฏฺฐา, ฆาสจฺฉาทนปริเยสเน สเลฺลขวเสน ปรมตาย อุกฺกฏฺฐภาเว สณฺฐิตาติ อโตฺถฯ ฆาสจฺฉาทนเมว วา ปรมํ ปรมา โกฏิ เอเตสํ น ตโต ปรํ กิญฺจิ อสามิสชาตํ ปริเยสนฺติ ปจฺจาสีสนฺติ จาติ ฆาสจฺฉาทนปรมา, เตสํ ภาโว ฆาสจฺฉาทนปรมตา, ตสฺสํ **ฆาสจฺฉาทนปรมตาย สนฺตุฏฺฐาฯ เตสุ นาม โก**ติ ยถา วุตฺตคุณวิสิเฏฺฐสุ เตสุ ภิกฺขูสุ โก นามฯ **โลกามิสภูต**นฺติ โลกปริยาปนฺนํ หุตฺวา กิเลเสหิ อามสิตพฺพตฺตา โลกามิสภูตํฯ **ปพฺพชฺชาสเงฺขเปเนวา**ติ ‘‘ปาณาติปาตา เวรมณี’’ติอาทินา ปพฺพชฺชามุเขเนวฯ **เอต**นฺติ เมถุนาทีนํ อกรณํฯ **ถาม**นฺติ สิกฺขาปทานํ ปญฺญาปนกิริยาย สามตฺถิยํฯ **พล**นฺติ ยาถาวโต สพฺพธมฺมานํ ปฏิเวธสมตฺถํ ญาณพลํฯ **กุเปฺปยฺยา**ติ กุปฺปํ ภเวยฺยฯ เอตเสฺสวตฺถสฺส ปากฏกรณํ **น ยถาฐาเน ติเฎฺฐยฺยา**ติ, ปญฺญตฺติฏฺฐาเน น ติเฎฺฐยฺยาติ อโตฺถฯ **อกุสโล**ติ ติกิจฺฉิตุํ ยุตฺตกาลสฺส อปริชานนโต อกุสโล อเฉโกฯ อวุทฺธิ **อนโย, พฺยสนํ** ทุกฺขํฯ **ปฏิกเจฺจวา**ติ คณฺฑุปฺปาทนโต ปฐมเมวฯ **สญฺฉวิํ กตฺวา**ติ โสภนจฺฉวิํ กตฺวาฯ **พาลเวโชฺช**ติ อปณฺฑิตเวโชฺชฯ **โลหิตกฺขยญฺจ มํ ปาเปตี**ติ วิภตฺติวิปริณามํ กตฺวา โยเชตพฺพํฯ

อกาลํ ทเสฺสตฺวาติ สิกฺขาปทปญฺญตฺติยา อกาลํ ทเสฺสตฺวาฯ **โรคํ วูปสเมตฺวา**ติ ผาสุํ กตฺวาฯ **สเก อาจริยเก**ติ อาจริยสฺส ภาโว, กมฺมํ วา อาจริยกํ, ตสฺมิํ อตฺตโน อาจริยภาเว, อาจริยกเมฺม วาฯ นิมิตฺตเตฺถ เจตํ ภุมฺมวจนํฯ **วิทิตานุภาโว**ติ ปากฏานุภาโวฯ

วิปุลภาเวนาติ ปพฺพชิตานํ พหุภาเวนฯ **สาสเน เอกเจฺจ อาสวฏฺฐานียา ธมฺมา น อุปฺปชฺชนฺตี**ติ ยสฺมา เสนาสนานิ ปโหนฺติ, ตสฺมา อาวาสมจฺฉริยาทิเหตุกา สาสเน เอกเจฺจ อาสวฏฺฐานียา ธมฺมา น อุปฺปชฺชนฺติฯ **อิมินา นเยนา**ติ เอเตน ปทโสธมฺมสิกฺขาปทาทีนํ สงฺคโห ทฏฺฐโพฺพฯ

ลาภคฺคมหตฺตนฺติ จีวราทิลภิตพฺพปจฺจโย ลาโภ, ตสฺส อคฺคํ มหตฺตํ ปณีตตา พหุภาโว วาฯ พหุสฺสุตสฺส ภาโว **พาหุสจฺจํฯ อโยนิโส อุมฺมุชฺชมานา**ติ อนุปาเยน อภินิวิสมานา, วิปรีตโต ชานมานาติ อโตฺถฯ **รเสน รสํ สํสนฺทิตฺวา**ติ สภาเวน สภาวํ สํสนฺทิตฺวา, อนุญฺญาตปจฺจตฺถรณาทีสุ สุขสมฺผสฺสสามญฺญโต อุปาทินฺนผสฺสรเสปิ อนวชฺชสญฺญิตาย อนุปาทินฺนผสฺสรเสน อุปาทินฺนผสฺสรสํ สํสนฺทิตฺวา, สมานภาวํ อุปเนตฺวาติ อโตฺถฯ **อุทฺธมฺมํ อุพฺพินยํ สตฺถุสาสนํ ทีเปนฺตี**ติ ‘‘ตถาหํ ภควตา ธมฺมํ เทสิตํ อาชานามี’’ติอาทินา (ปาจิ. ๔๑๘) สตฺถุสาสนํ อุทฺธมฺมํ อุพฺพินยํ กตฺวา ทีเปนฺติฯ

อิมสฺมิํ อเตฺถติ ‘‘นิรพฺพุโท หิ, สาริปุตฺต, ภิกฺขุสโงฺฆ’’ติ (ปารา. ๒๑) เอวํ วุตฺตภิกฺขุสงฺฆสญฺญิเต อเตฺถฯ กถํ ปน ทุสฺสีลานํ โจรภาโวติ อาห **‘‘เต หิ อสฺสมณาว หุตฺวา’’**ติ อาทิฯ **กาฬกธมฺมโยคา**ติ ทุสฺสีลตาสงฺขาตปาปธมฺมโยคโตฯ **ปภสฺสโร**ติ ปภสฺสรสีโลฯ **สาโรติ วุจฺจนฺตี**ติ สาสนพฺรหฺมจริยสฺส สารภูตตฺตา สีลาทโย คุณา ‘‘สาโร’’ติ วุจฺจนฺติฯ

สพฺพปริตฺตคุโณติ สเพฺพหิ นิหีนคุโณ, อปฺปคุโณ วาฯ **โส โสตาปโนฺน**ติ อานนฺทเตฺถรํ สนฺธาย วทติฯ **โสตํ อาปโนฺน**ติ มคฺคโสตํ อาปโนฺนฯ ปฏิปกฺขธมฺมานํ อนวเสสโต สวนโต เปลฺลนโต โสโต อริยมโคฺคติ อาห **‘‘โสโตติ จ มคฺคเสฺสตํ อธิวจน’’**นฺติฯ **โสตาปโนฺนติ เตน สมนฺนาคตสฺส ปุคฺคลสฺสา**ติ อิมินา มคฺคสมงฺคี โสตาปโนฺนติ วตฺวา ตเมวตฺถํ อุทาหรเณน สาเธตฺวา อิทานิ อิธาธิเปฺปตปุคฺคลํ นิทฺธาเรตฺวา ทเสฺสโนฺต อาห **‘‘อิธ ปนา’’**ติ อาทิฯ อิธ อาปนฺนสโทฺท ‘‘ผลสจฺฉิกิริยาย ปฏิปโนฺน’’ติอาทีสุ (สํ. นิ. ๕.๔๘๘) วิย วตฺตมา

นกาลิโกติ อาห **“มเคฺคน ผลสฺส นามํ ทินฺน”**นฺติฯ มเคฺคน หิ อตฺตนา สทิสสฺส อฏฺฐงฺคิกสฺส วา สตฺตงฺคิกสฺส วา ผลสฺส โสโตติ นามํ ทินฺนํ, อตีตกาลิกเตฺต ปน สรสโตว นามลาโภ สิยาฯ มคฺคกฺขเณ หิ มคฺคโสตํ อาปชฺชติ นาม, ผลกฺขเณ อาปโนฺนฯ

วิรูปํ สทุกฺขํ สอุปายาสํ นิปาเตตีติ **วินิปาโต,** อปายทุเกฺข ขิปนโกฯ **ธโมฺม**ติ สภาโวฯ เตนาห **“น อตฺตานํ อปาเยสุ วินิปาตนสภาโว”**ติฯ อถ วา **ธโมฺม**ติ อปาเยสุ ขิปนโก สกฺกายทิฏฺฐิอาทิโก อกุสลธโมฺมฯ ยสฺส ปน โส อกุสลธโมฺม นตฺถิ สพฺพโส ปหีนตฺตา, โส ยสฺมา อปาเยสุ อตฺตานํ วินิปาตนสภาโว น โหติ, ตสฺมา วุตฺตํ **“น อตฺตานํ อปาเยสุ วินิปาตนสภาโวติ วุตฺตํ โหตี”**ติฯ **กสฺมา**ติ อวินิปาตนธมฺมตาย การณํ ปุจฺฉติฯ อปายํ คเมนฺตีติ **อปายคมนียาฯ วินิปาตนสภาโว**ติ อุปฺปชฺชนสภาโวฯ **สมฺมตฺตนิยาเมน มเคฺคนา**ติ สมฺมาภวนิยามเกน ปฐมมเคฺคนฯ **นิยโต**ติ วา เหฏฺฐิมนฺตโต สตฺตมภวโต อุปริ อนุปฺปชฺชนธมฺมตาย นิยโตฯ **สโมฺพธี**ติ อุปริมคฺคตฺตยสงฺขาตา สโมฺพธิฯ สมฺพุชฺฌตีติ หิ สโมฺพธิ, อริยมโคฺคฯ โส จ อิธ ปฐมมคฺคสฺส อธิคตตฺตา อวสิโฏฺฐ เอว อธิคนฺตพฺพภาเวน อิจฺฉิตโพฺพติฯ เตนาห **“อุปริมคฺคตฺตยํ อวสฺสํ สมฺปาปโก”**ติฯ อุปริมคฺคตฺตยํ อวสฺสํ สมฺปาปุณาตีติ **สมฺปาปโก,** โสตาปโนฺนฯ

วินยปญฺญตฺติยาจนกถา นิฏฺฐิตาฯ

พุทฺธาจิณฺณกถา

๒๒. **อนุธมฺมตา**ติ โลกุตฺตรธมฺมานุคโต ธโมฺมฯ **อนปโลเกตฺวา**ติ ปทสฺส วิวรณํ **“อนาปุจฺฉิตฺวา”**ติฯ **ชนปทจาริกํ ปกฺกมนฺตี**ติ เอตฺถ อิติ-สโทฺท คมฺยมานตาย น วุโตฺต, เอวํ อญฺญตฺถาปิ อีทิเสสุ ฐาเนสุฯ ตตฺถ **ชนปทจาริก**นฺติ ชนปเทสุ จรณํ, จรณํ วา จาโร, โส เอว จาริกา, ชนปเทสุ จาริกา ชนปทจาริกาฯ ตํ ปกฺกมนฺติ, ชนปทคมนํ คจฺฉนฺตีติ อโตฺถฯ **ปกฺกมนฺติเยวา**ติ อวธารเณน โน น ปกฺกมนฺตีติ ทเสฺสติฯ ‘‘ชนปทจาริกํ ปกฺกมนฺตี’’ติ เอตฺถ ฐตฺวา ภควโต จาริกาปกฺกมนวิธิํ ทเสฺสโนฺต อาห **“ชนปทจาริกํ จรนฺตา จา”**ติอาทิฯ จาริกา จ นาเมสา (ที. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒๕๔; ม. นิ. อฏฺฐ. ๑.๒๕๔) ทุวิธา ตุริตจาริกา เจว อตุริตจาริกา จฯ ตตฺถ ทูเรปิ โพธเนยฺยปุคฺคลํ ทิสฺวา ตสฺส โพธนตฺถาย สหสา คมนํ **ตุริตจาริกา** นาม, สา มหากสฺสปเตฺถรปจฺจุคฺคมนาทีสุ ทฏฺฐพฺพาฯ ภควา หิ มหากสฺสปเตฺถรํ ปจฺจุคฺคจฺฉโนฺต มุหุเตฺตน ติคาวุตมคมาสิ, อาฬวกสฺสตฺถาย ติํสโยชนํ, ตถา องฺคุลิมาลสฺส, ปุกฺกุสาติสฺส ปน ปญฺจจตฺตาลีสโยชนํ, มหากปฺปินสฺส วีสโยชนสตํ, ธนิยสฺสตฺถาย สตฺตโยชนสตานิ อคมาสิ, ธมฺมเสนาปติโน สทฺธิวิหาริกสฺส วนวาสีติสฺสสามเณรสฺส ติคาวุตาธิกํ วีสโยชนสตํ อคมาสิ, อยํ ตุริตจาริกาฯ ยํ ปน คามนิคมนครปฏิปาฏิยา เทวสิกํ โยชนอฑฺฒโยชนวเสน ปิณฺฑปาตจริยาทีหิ โลกํ อนุคฺคณฺหนฺตสฺส คมนํ, อยํ **อตุริตจาริกา** นามฯ อิมํ ปน จาริกํ จรโนฺต ภควา มหามณฺฑลํ มชฺฌิมมณฺฑลํ อนฺติมมณฺฑลนฺติ อิเมสํ ติณฺณํ มณฺฑลานํ อญฺญตรสฺมิํ จรติฯ ตตฺถ ‘‘ชนปทจาริก’’นฺติ วุตฺตตฺตา อตุริตจาริกาว อิธาธิเปฺปตาฯ ตเมว วิภชิตฺวา ทเสฺสโนฺต อาห **“มหามณฺฑลํ มชฺฌิมมณฺฑล”**นฺติอาทิฯ

ตตฺถ **อนฺติมมณฺฑล**นฺติ ขุทฺทกมณฺฑลํ, อิตเรสํ วา มณฺฑลานํ อโนฺตคธตฺตา อนฺติมมณฺฑลํ, อพฺภนฺตริมมณฺฑลนฺติ วุตฺตํ โหติฯ อิเมสํ ปน มณฺฑลานํ กิํ ปมาณนฺติ อาห **“ตตฺถ มหามณฺฑลํ นวโยชนสติก”**นฺติอาทิฯ นวโยชนสติกมฺปิ ฐานํ มชฺฌิมเทสปริยาปนฺนเมว, ตโต ปรํ นาธิเปฺปตํ ตุริตจาริกาวเสน อคมนโตฯ ยสฺมา นิกฺขนฺตกาลโต ปฏฺฐาย คตคตฏฺฐานสฺส จตูสุ ปเสฺสสุ สมนฺตโต โยชนสตํ เอกโกลาหลํ โหติ, ปุริมํ ปุริมํ อาคตา นิมเนฺตตุํ ลภนฺติ,

อิตเรสุ ทฺวีสุ มณฺฑเลสุ สกฺกาโร มหามณฺฑลํ โอสรติ, ตตฺถ พุทฺธา ภควนฺโต เตสุ เตสุ คามนิคเมสุ เอกาหํ ทฺวีหํ วสนฺตา มหาชนํ อามิสปฏิคฺคเหน อนุคฺคณฺหนฺติ, ธมฺมทาเนน จ วิวฏฺฏูปนิสฺสิตํ กุสลํ วเฑฺฒนฺติ, ตสฺมา วุตฺตํ **“คามนิคมาทีสุ มหาชนํ อามิสปฏิคฺคเหน อนุคฺคณฺหนฺตา”**ติอาทิฯ **สมถวิปสฺสนา ตรุณา โหนฺตี**ติ เอตฺถ ตรุณา วิปสฺสนาติ สงฺขารปริเจฺฉทเน ญาณํ กงฺขาวิตรเณ ญาณํ สมฺมสเน ญาณํ มคฺคามคฺเค ญาณนฺติ จตุนฺนํ ญาณานํ อธิวจนํฯ สมถสฺส ตรุณภาโว ปน อุปจารสมาธิวเสน เวทิตโพฺพฯ ‘‘สเจ ปน อโนฺตวสฺเส ภิกฺขูนํ สมถวิปสฺสนา ตรุณา โหนฺตี’’ติ อิทํ นิทสฺสนมตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ อเญฺญนปิ มชฺฌิมมณฺฑเล เวเนยฺยานํ ญาณปริปากาทิการเณน มชฺฌิมมณฺฑเล จาริกํ จริตุกามา จาตุมาสํ วสิตฺวาว นิกฺขมนฺติฯ

ปวารณาสงฺคหํ ทตฺวาติ อนุมติทานวเสน ทตฺวาฯ **มาคสิรสฺส ปฐมทิวเส**ติ มาคสิรมาสสฺส ปฐมทิวเสฯ อิทเญฺจตรหิ ปวตฺตโวหารวเสน กตฺติกมาสสฺส อปรปกฺขปาฏิปททิวสํ สนฺธาย วุตฺตํฯ **เตส**นฺติ เตสํ พุทฺธานํฯ เตหิ วิเนตพฺพตฺตา ‘‘เตสํ วิเนยฺยสตฺตา’’ติ วุตฺตํฯ **วิเนยฺยสตฺตา**ติ จ จาริกาย วิเนตพฺพสตฺตาฯ **มาคสิรมาสมฺปิ ตเตฺถว วสิตฺวา ผุสฺสมาสสฺส ปฐมทิวเส**ติ อิทมฺปิ นิทสฺสนมตฺตนฺติ ทฏฺฐพฺพํฯ จตุมาสวุตฺถานมฺปิ พุทฺธานํ วิเนยฺยสตฺตา อปริปกฺกินฺทฺริยา โหนฺติ, เตสํ อินฺทฺริยปริปากํ อาคมยมานา อปรมฺปิ เอกมาสํ วา ทฺวิติจตุมาสํ วา ตเตฺถววสิตฺวา มหาภิกฺขุสงฺฆปริวารา นิกฺขมิตฺวา ปุริมนเยเนว โลกํ อนุคฺคณฺหนฺตา สตฺตหิ วา ฉหิ วา ปญฺจหิ วา จตูหิ วา มาเสหิ จาริกํ ปริโยสาเปนฺติฯ **เวเนยฺยวเสเนวา**ติ อวธารเณน น จีวราทิเหตุ จรนฺตีติ ทเสฺสติฯ ตถา หิ อิเมสุ ตีสุ มณฺฑเลสุ ยตฺถ กตฺถจิ จาริกํ จรนฺตา น จีวราทิเหตุ จรนฺติ, อถ โข เย ทุคฺคตพาลชิณฺณพฺยาธิกา, เต ‘‘กทา ตถาคตํ อาคนฺตฺวา ปสฺสิสฺสนฺติ, มยิ ปน จาริกํ จรเนฺต มหาชโน ตถาคตทสฺสนํ ลภิสฺสติ, ตตฺถ เกจิ จิตฺตานิ ปสาเทสฺสนฺติ, เกจิ มาลาทีหิ ปูเชสฺสนฺติ, เกจิ กฏจฺฉุภิกฺขํ ทสฺสนฺติ, เกจิ มิจฺฉาทสฺสนํ ปหาย สมฺมาทิฏฺฐิกา ภวิสฺสนฺติ, ตํ เนสํ ภวิสฺสติ ทีฆรตฺตํ หิตาย สุขายา’’ติ เอวํ โลกานุกมฺปาย จาริกํ จรนฺติฯ

อปิจ จตูหิ การเณหิ พุทฺธา ภควนฺโต จาริกํ จรนฺติ ชงฺฆวิหารวเสน สรีรผาสุกตฺถาย, อฏฺฐุปฺปตฺติกาลาภิกงฺขนตฺถาย, ภิกฺขูนํ สิกฺขาปทปญฺญาปนตฺถาย, ตตฺถ ตตฺถ ปริปากคตินฺทฺริเย โพธเนยฺยสเตฺต โพธนตฺถายาติฯ อปเรหิปิ จตูหิ การเณหิ พุทฺธา ภควนฺโต จาริกํ จรนฺติ พุทฺธํ สรณํ คจฺฉิสฺสนฺตีติ วา, ธมฺมํ, สงฺฆํ สรณํ คจฺฉิสฺสนฺตีติ วา, มหตา ธมฺมวเสฺสน จตโสฺส ปริสา สนฺตเปฺปสฺสามาติ วาฯ อปเรหิปิ ปญฺจหิ การเณหิ พุทฺธา ภควนฺโต จาริกํ จรนฺติ ปาณาติปาตา วิรมิสฺสนฺตีติ วา, อทินฺนาทานา, กาเมสุมิจฺฉาจารา, มุสาวาทา, สุราเมรยมชฺชปมาทฏฺฐานา วิรมิสฺสนฺตีติ วาฯ อปเรหิปิ อฏฺฐหิ การเณหิ พุทฺธา ภควนฺโต จาริกํ จรนฺติ ปฐมํ ฌานํ ปฏิลภิสฺสนฺตีติ วา, ทุติยํ…เป.… เนวสญฺญานาสญฺญายตนสมาปตฺตึ ปฏิลภิสฺสนฺตีติ วาฯ อปเรหิปิ อฏฺฐหิ การเณหิ พุทฺธา ภควนฺโต จาริกํ จรนฺติ โสตาปตฺติมคฺคํ อธิคมิสฺสนฺตีติ วา, โสตาปตฺติผลํ…เป.… อรหตฺตผลํ สจฺฉิกริสฺสนฺตีติ วาติฯ

ปุปฺผานิ โอจินนฺตา วิย จรนฺตีติ อิมินา ยถา มาลาการโร พหุํ ปุปฺผคจฺฉํ ทิสฺวา ตตฺถ จิรมฺปิ ฐตฺวา ปุปฺผานิ โอจินิตฺวา ปุปฺผสุญฺญํ คจฺฉํ ทิสฺวา ตตฺถ ปปญฺจํ อกตฺวา ตํ ปหาย อญฺญตฺถ คนฺตฺวา ปุปฺผานิ โอจินโนฺต วิจรติ, เอวเมว พุทฺธาปิ ยตฺถ คามนิคมาทีสุ วิเนยฺยสตฺตา พหู โหนฺติ, ตตฺถ จิรมฺปิ วสนฺตา เต วิเนตฺวา วิเนยฺยสุญฺญคามาทีสุ ปปญฺจํ อกตฺวา ตํ ปหาย อญฺญตฺถ พหุวิเนยฺยเกสุ คามาทีสุ วสนฺตา วิจรนฺตีติ ทเสฺสติฯ ตโตเยว จ อติขุทฺท

เกปิ อนฺติมมณฺฑเล อุปนิสฺสยวนฺตานํ พหุภาวโต ตาว พหุมฺปิ กาลํ สตฺตมาสปริยนฺตํ จาริกํ จรนฺติฯ

สนฺตสภาวตฺตา กิเลสสมณเหตุตาย วา สนฺตํ นิพฺพานํ, สุขการณตาย จ สุขนฺติ อาห **“สนฺตํ สุขํ นิพฺพานมารมฺมณํ กตฺวา”**ติฯ **ทสสหสฺสจกฺกวาเฬ**ติ ชาติเกฺขตฺตภูตาย ทสสหสฺสิโลกธาตุยาฯ อิทญฺจ เทวพฺรหฺมานํ วเสน วุตฺตํ, มนุสฺสา ปน อิมสฺมึเยว จกฺกวาเฬ โพธเนยฺยา โหนฺติฯ **โพธเนยฺยสตฺตสมวโลกน**นฺติ ปฐมํ มหากรุณาย ผริตฺวา ปจฺฉา สพฺพญฺญุตญฺญาณชาลํ ปตฺถริตฺวา ตสฺส อโนฺต ปวิฏฺฐานํ โพธเนยฺยสตฺตานํ สโมโลกนํฯ พุทฺธา กิร มหากรุณาสมาปตฺตึ สมาปชฺชิตฺวา ตโต วุฏฺฐาย ‘‘เย สตฺตา ภพฺพา ปริปากญาณา อชฺชเยว มยา วิเนตพฺพา, เต มยฺหํ ญาณสฺส อุปฏฺฐหนฺตู’’ติ จิตฺตํ อธิฏฺฐาย สมนฺนาหรนฺติฯ เตสํ สห สมนฺนาหารา เอโก วา เทฺว วา พหู วา ตทา วินยูปคา เวเนยฺยา สพฺพญฺญุตญฺญาณสฺส อาปาถมาคจฺฉนฺติ, อยเมตฺถ พุทฺธานุภาโวฯ เอวํ อาปาถมาคตานํ ปน เนสํ อุปนิสฺสยํ ปุพฺพจริยํ ปุพฺพเหตุํ สมฺปติวตฺตมานญฺจ ปฏิปตฺตึ โอโลเกนฺติฯ เวเนยฺยสตฺตปริคฺคณฺหนตฺถญฺหิ สมนฺนาหาเร กเต ปฐมํ เนสํ เวเนยฺยภาเวเนว อุปฏฺฐานํ โหติฯ อถ ‘‘กึ นุ โข ภวิสฺสตี’’ติ สรณคมนาทิวเสน กญฺจิ นิปฺผตฺตึ วีมํสมานา ปุพฺพุปนิสฺสยานิ โอโลเกนฺติฯ

โอติเณฺณติ อาโรจิเต, ปริสมชฺฌํ วา โอติเณฺณฯ **ทฺวิกฺขตฺตุ**นฺติ เอกสฺมึ สํวจฺฉเร ทฺวิกฺขตฺตุํฯ พุทฺธกาเล กิร เอเกกสฺมึ สํวจฺฉเร เทฺว วาเร ภิกฺขู สนฺนิปตนฺติ อุปกฏฺฐวสฺสูปนายิกกาเล จ ปวารณากาเล จฯ อุปกฏฺฐาย วสฺสูปนายิกาย ทสปิ วีสมฺปิ ตึสมฺปิ จตฺตาลีสมฺปิ ปญฺญาสมฺปิ ภิกฺขู วคฺควคฺคา หุตฺวา กมฺมฏฺฐานตฺถาย อาคจฺฉนฺติฯ ภควา เตหิ สทฺธึ สโมฺมทิตฺวา ‘‘กสฺมา, ภิกฺขเว, อุปกฏฺฐาย วสฺสูปนายิกาย วิจรถา’’ติ ปุจฺฉติฯ อถ เต ‘‘ภควา กมฺมฏฺฐานตฺถํ อาคตมฺห, กมฺมฏฺฐานํ โน เทถา’’ติ ยาจนฺติฯ สตฺถา เตสํ จริยวเสน ราคจริตสฺส อสุภกมฺมฏฺฐานํ เทติ, โทสจริตสฺส เมตฺตากมฺมฏฺฐานํ, โมหจริตสฺส ‘‘อุเทฺทโส ปริปุจฺฉา กาเลน ธมฺมสฺสวนํ กาเลน ธมฺมสากจฺฉา อิทํ ตุยฺหํ สปฺปาย’’นฺติ อาจิกฺขติฯ กิญฺจาปิ หิ โมหจริตสฺส อานาปานสฺสติกมฺมฏฺฐานํ สปฺปายํ, กมฺมฏฺฐานภาวนาย ปน ภาชนภูตํ กาตุํ สโมฺมหวิคมาย ปฐมํ อุเทฺทสปริปุจฺฉาธมฺมสฺสวนธมฺมสากจฺฉาสุ นิโยเชติฯ วิตกฺกจริตสฺส อานาปานสฺสติกมฺมฏฺฐานํ เทติฯ สทฺธาจริตสฺส วิเสสโต ปุริมา ฉ อนุสฺสติโย สปฺปายา, ตาสํ ปน อนุยุญฺชเน อยํ ปุพฺพภาคปฏิปตฺตีติ ทเสฺสตุํ ปสาทนียสุตฺตเนฺตน พุทฺธสุโพธิตํ ธมฺมสุธมฺมตํ สงฺฆสุปฺปฏิปตฺติญฺจ ปกาเสติฯ ญาณจริตสฺส ปน มรณสฺสติ อุปสมานุสฺสติ จตุธาตุววตฺถานํ อาหาเรปฏิกูลสญฺญา วิเสสโต สปฺปายา, เตสํ อุปการธมฺมทสฺสนตฺถํ อนิจฺจตาทิปฏิสํยุเตฺต คมฺภีเร สุตฺตเนฺต กเถติฯ เต กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา สเจ สปฺปายํ โหติ, สตฺถุ สนฺติเก เอว วสนฺติฯ โน เจ โหติ, สปฺปายํ เสนาสนํ ปุจฺฉนฺตา คจฺฉนฺติฯ เตปิ ตตฺถ วสนฺตา เตมาสิกํ ปฏิปทํ คเหตฺวา ฆเฏนฺตา วายมนฺตา โสตาปนฺนาปิ โหนฺติ สกทาคามิโนปิ อนาคามิโนปิ อรหโนฺตปิฯ ตโต วุตฺถวสฺสา ปวาเรตฺวา สตฺถุ สนฺติกํ คนฺตฺวา ‘‘ภควา อหํ ตุมฺหากํ สนฺติเก กมฺมฏฺฐานํ คเหตฺวา โสตาปตฺติผลํ ปโตฺต…เป.… อหํ อคฺคผลํ อรหตฺต’’นฺติ ปฏิลทฺธคุณํ อาโรเจนฺติ, อุปริ อนธิคตสฺส อธิคมาย กมฺมฏฺฐานญฺจ ยาจนฺติฯ เตน วุตฺตํ **“ปุเร วสฺสูปนายิกาย จ กมฺมฏฺฐานคฺคหณตฺถํ…เป.… อุปริ กมฺมฏฺฐานคฺคหณตฺถญฺจา”**ติฯ

อายามาติ เอตฺถ **อา**-สโทฺท ‘‘อาคจฺฉา’’ติ อิมินา สมานโตฺถติ อาห **“อายามาติ อาคจฺฉ ยามา”**ติ, เอหิ คจฺฉามาติ อโตฺถฯ **อานนฺทา**ติ ภควา สนฺติกาวจรตฺตา เถรํ อาลปติ, น ปน ตทา สตฺถุ สนฺติเก วสนฺตานํ ภิกฺขูนํ อภาวโตฯ ปญฺจสตปริมาโณ หิ ตทา ภควโต สนฺติเก ภิกฺขุสโงฺฆฯ เถโร ปน ‘‘คณฺหถาวุโส ปตฺตจีวรานิ, ภควา อสุภฏฺฐานํ คนฺตุกาโม’’ติ ภิกฺขูนํ

อาโรเจติฯ ‘‘อถ โข ภควา อายสฺมนฺตํ อานนฺทํ อามเนฺตสี’’ติ วุตฺตตฺตา **‘‘ภควโต ปจฺจโสฺสสี’’**ติ อิธ **ภควโต**ติ สามิวจนํ อามนฺตนวจนเมว สมฺพนฺธีอนฺตรํ อเปกฺขตีติ อิมินา อธิปฺปาเยน **‘‘ภควโต วจนํ ปฏิอโสฺสสี’’**ติ วุตฺตํฯ **ภควโต**ติ ปน อิทํ ปติสฺสวสมฺพเนฺธน สมฺปทานวจนํ ยถา ‘‘เทวทตฺตสฺส ปฏิสฺสุโณตี’’ติฯ **ปจฺจโสฺสสี**ติ เอตฺถ **ปฏิ**-สโทฺท อภิมุขวจโนติ อาห **‘‘อภิมุโข หุตฺวา สุณี’’**ติฯ ภควโต มุขาภิมุโข หุตฺวา อธิวาเสตฺวา สุณิ, น อุทาสิโน หุตฺวาติ อธิปฺปาโยฯ

ตสฺส ปาฏิหาริยสฺส อาคนฺตุกวเสน กตตฺตา วุตฺตํ **‘‘นครทฺวารโต ปฏฺฐายา’’**ติฯ **สุวณฺณรสปิญฺชราหิ รสฺมีหี**ติ เอตฺถ **รส**-สโทฺท อุทกปริยาโย, **ปิญฺชร**-สโทฺท เหมวณฺณปริยาโย, ตสฺมา สุวณฺณชลธารา วิย สุวณฺณวณฺณาหิ รสฺมีหีติ อโตฺถฯ **สมุโชฺชตยมาโน**ติ โอภาสยมาโนฯ **อสฺสา**ติ เวรญฺชสฺส พฺราหฺมณสฺสฯ **ภควนฺตํ อุปนิสีทิตุกาโม**ติ ภควนฺตํ อุปคนฺตฺวา นิสีทิตุกาโม, ภควโต สมีเป นิสีทิตุกาโมติ วุตฺตํ โหติฯ

พฺราหฺมณ ตยา นิมนฺติตา วสฺสํวุตฺถา อมฺหาติ ปาฬิยํ สมฺพโนฺธ เวทิตโพฺพฯ **ทาตโพฺพ อสฺสา**ติ ทาตโพฺพ ภเวยฺยฯ **โน อสโนฺต**ติ เนว อวิชฺชมาโน, กินฺตุ วิชฺชมาโนเยวาติ ทีเปติฯ วินา วา ลิงฺควิปลฺลาเสเนตฺถ อโตฺถ ทฏฺฐโพฺพติ อาห **‘‘อถ วา’’**ติอาทิฯ อิมินา สามญฺญวจนโต เอตฺถ นปุํสกลิงฺคนิเทฺทโสติ ทเสฺสติฯ **โน นตฺถี**ติ โน อมฺหากํ นตฺถิฯ **โน**ติ วา เอตสฺส วิวรณํ **นตฺถี**ติฯ เกสํ อทาตุกามตา วิยาติ อาห **‘‘ยถา’’**ติอาทิฯ **ปหูตวิตฺตูปกรณาน**นฺติ เอตฺถ **วิตฺตี**ติ ตุฏฺฐิ, วิตฺติยา อุปกรณํ วิตฺตูปกรณํ, ตุฏฺฐิการณนฺติ อโตฺถฯ ปหูตํ ธนธญฺญชาตรูปรชตนานาวิธาลงฺการสุวณฺณภาชนาทิเภทํ วิตฺตูปกรณเมเตสนฺติ ปหูตวิตฺตูปกรณา, เตสํ ปหูตวิตฺตูปกรณานํ มจฺฉรีนํ ยถา อทาตุกามตา, เอวํ โน อทาตุกามตาปิ นตฺถีติ สมฺพโนฺธฯ **ตํ กุเตตฺถ ลพฺภา**ติ เอตฺถ **ต**นฺติ ตํ การณํ, ตํ กิจฺจํ วาฯ **เอตฺถา**ติ ฆราวาเสฯ ทุติเย ปน อตฺถวิกเปฺป **ต**นฺติ เทยฺยธมฺมสฺส ปรามสนํฯ **เอตฺถา**ติ อิมสฺมิํ เตมาสพฺภนฺตเรติ อโตฺถฯ **ย**นฺติ เยน การเณน, กิริยาปรามสนํ วาฯ ทุติเย ปน อตฺถวิกเปฺป **ย**นฺติ ยํ เทยฺยธมฺมนฺติ อโตฺถฯ

อลํ ฆราวาสปลิโพธจินฺตายาติ สญฺญาเปตฺวาติ พฺราหฺมณ เนตํ ฆราวาสปลิโพเธน กตํ, อถ โข มาราวฏฺฏเนนาติ พฺราหฺมณํ สญฺญาเปตฺวาฯ **ตงฺขณานุรูปายา**ติ ยาทิสี ตทา ตสฺส อชฺฌาสยปฺปวตฺติ, ตทนุรูปายาติ อโตฺถฯ ตสฺส ตทา ตาทิสสฺส วิวฏฺฏสนฺนิสฺสิตสฺส ญาณปริปากสฺส อภาวโต เกวลํ อพฺภนฺตรสนฺนิสฺสิโต เอว อโตฺถ ทสฺสิโตติ อาห **‘‘ทิฏฺฐธมฺมิกสมฺปรายิกํ อตฺถํ สนฺทเสฺสตฺวา’’**ติ, ปจฺจกฺขโต วิภาเวตฺวาติ อโตฺถฯ **กุสเล ธเมฺม**ติ เตภูมเก กุสเล ธเมฺมฯ **ตตฺถา**ติ กุสลธเมฺม ยถาสมาทปิเตฯ **น**นฺติ พฺราหฺมณํฯ **สมุเตฺตเชตฺวา**ติ สมฺมเทว อุปรูปริ นิเวเสตฺวา ปุญฺญกิริยาย ติกฺขวิสทภาวํ อาปาเทตฺวาฯ ตํ ปน อตฺถโต ตสฺส อุสฺสาหชนนํ โหตีติ อาห **‘‘สอุสฺสาหํ กตฺวา’’**ติฯ เอวํ ปุญฺญกิริยาย สอุสฺสาหโต เอวรูปคุณสมงฺคิตา จ นิยมโต ทิฏฺฐธมฺมิกาทิอตฺถสมฺปาทนนฺติ เอวํ สอุสฺสาหตาย อเญฺญหิ จ ตสฺมิํ วิชฺชมานคุเณหิ **สมฺปหํเสตฺวา** สมฺมเทว หฏฺฐตุฏฺฐภาวํ อาปาเทตฺวาฯ

ยทิ ภควา ธมฺมรตนวสฺสํ วสฺสิ, อถ กสฺมา โส วิเสสํ นาธิคจฺฉิ? อุปนิสฺสยสมฺปตฺติยา อภาวโตฯ ยทิ เอวํ กสฺมา ภควา ตสฺส ตถา ธมฺมรตนวสฺสํ วสฺสีติ? วุจฺจเต – ยทิปิ ตสฺส วิเสสาธิคโม นตฺถิ, อายติํ ปน นิพฺพานาธิคมตฺถาย วาสนาภาคิยา จ สพฺพา ปุริมปจฺฉิมธมฺมกถา อโหสีติ ทฏฺฐพฺพาฯ น หิ ภควโต นิรตฺถกา ธมฺมเทสนา อตฺถิฯ **เตมาสิโกปิ เทยฺยธโมฺม**ติ เตมาสํ ทาตโพฺพปิ เทยฺยธโมฺมฯ **ยํ ทิวส**นฺติ ยสฺมิํ ทิวเสฯ

๒๓. พุทฺธปริณายกนฺติ พุโทฺธ ปริณายโก เอตสฺสาติ พุทฺธปริณายโก, ภิกฺขุสโงฺฆ ตํ พุทฺธปริณายกํ, พุทฺธเชฏฺฐกนฺติ อโตฺถฯ **ยาวทตฺถํ กตฺวา**ติ ยาว อโตฺถ, ตาว โภชเนน ตทา กตนฺติ อธิปฺปาโยฯ ทาตุํ อุปนีตภิกฺขาย ปฏิเกฺขโป นาม หตฺถสญฺญาย มุขวิการเรน วจีเภเทน วา โหตีติ อาห **''หตฺถสญฺญาย''**ติอาทิฯ **โอนีตปตฺตปาณิ**นฺติ เอตฺถ โอนีโต ปตฺตโต ปาณิ เอตสฺสาติ โอนีตปตฺตปาณีติ ภินฺนาธิกรณวิสโยยํ สโทฺท พาหิรตฺถสมาโสติ อาห **''ปตฺตโต โอนีตปาณิ''**นฺติอาทิฯ ''โอนิตฺตปตฺตปาณิ''นฺติปิ ปาโฐ, ตสฺสโตฺถ โอนิตฺตํ นานาภูตํ วินาภูตํ อามิสาปนยเนน วา สุจิกตํ ปตฺตํ ปาณิโต อสฺสาติ โอนิตฺตปตฺตปาณิ , ตํ โอนิตฺตปตฺตปาณึ, หเตฺถ จ ปตฺตญฺจ โธวิตฺวา เอกมเนฺต ปตฺตํ นิกฺขิปิตฺวา นิสินฺนนฺติ อโตฺถฯ **ปตฺตุณฺณปฏฺฏปเฏ จา**ติ ปตฺตุณฺณปเฏ จ ปฏฺฏปเฏ จฯ ตตฺถ ปตฺตุณฺณปเทเส ภวา ปตฺตุณฺณา, โกสิยวิเสสาติปิ วทนฺติฯ ปฏฺฏานิ ปน จีนปฏฺฏานิฯ **อาโยคา**ทีสุ **อาโยโค**ติ ปฏิอาโยโค, **อํสพทฺธกํ** ปตฺตตฺถวิกาทีสุฯ **เภสชฺชเตลาน**นฺติ เภสชฺชสมฺปาเกน สาธิตเตลานํฯ **ตุมฺพานี**ติ จมฺมมยเตลภาชนานิฯ เอกเมกสฺส ภิกฺขุโน สหสฺสคฺฆนกํ เตลมทาสีติ สมฺพโนฺธฯ

มหายาคํ ยชิตฺวาติ มหาทานํ ทตฺวาฯ **สปุตฺตทารํ วนฺทิตฺวา นิสินฺน**นฺติ ปุตฺตทาเรหิ สทฺธึ วนฺทิตฺวา นิสินฺนํฯ **เตมาส**นฺติ อจฺจนฺตสํโยเค อุปโยควจนํฯ ''เตมาสํ โสตพฺพธมฺมํ อเชฺชว สุณิสฺสามี''ติ นิสินฺนสฺส ตํ อชฺฌาสยํ ปูเรตฺวา เทสิตตฺตา วุตฺตํ **''ปริปุณฺณสงฺกปฺปํ กุรุมาโน''**ติฯ **อนุพนฺธิตฺวา**ติ อนุคนฺตฺวาฯ

พุทฺธานํ อนภิรติปริตสฺสิตา นาม นตฺถีติ อาห **''ยถาชฺฌาสยํ ยถารุจิตํ วาสํ วสิตฺวา''**ติฯ อภิรนฺตํ อภิรตีติ หิ อตฺถโต เอกํฯ อภิรนฺตสโทฺท จายํ อภิรุจิปริยาโย, น อสฺสาทปริยาโยฯ อสฺสาทวเสน จ กตฺถจิ วสนฺตสฺส อสฺสาทวตฺถุวิคมเนน สิยา ตสฺส ตตฺถ อนภิรติ, ตยิทํ ขีณาสวานํ นตฺถิ, ปเคว พุทฺธานํ, ตสฺมา อภิรติวเสน กตฺถจิ วสิตฺวา ตทภาวโต อญฺญตฺถ คมนํ นาม พุทฺธานํ นตฺถิ, วิเนยฺยวินยนตฺถํ ปน กตฺถจิ วสิตฺวา ตสฺมึ สิเทฺธ วิเนยฺยวินยตฺถเมว ตโต อญฺญตฺถ คจฺฉนฺติ, อยเมตฺถ ยถารุจิฯ **โสเรยฺยาทีนิ อนุปคมฺมา**ติ มหามณฺฑลจาริกาย วีถิภูตานิ โสเรยฺยนคราทีนิ อนุปคนฺตฺวาฯ **ปยาคปติฏฺฐาน**นฺติ คามสฺสปิ อธิวจนํ ติตฺถสฺสปิฯ **คงฺคํ นทิ**นฺติ คงฺคํ นาม นทึฯ **ตทวสรี**ติ เอตฺถ **ต**นฺติ กรณเตฺถ อุปโยควจนนฺติ อาห **''เตน อวสริ ตทวสรี''**ติฯ

พุทฺธาจิณฺณกถา นิฏฺฐิตาฯ

สมนฺตปาสาทิกายาติ สมนฺตโต สพฺพโส ปสาทํ ชเนตีติ สมนฺตปาสาทิกา, ตสฺสา สมนฺตปาสาทิกายฯ **ตตฺริทํ สมนฺตปาสาทิกาย สมนฺตปาสาทิกตฺตสฺมิ**นฺติ เอตฺถ **ตตฺรา**ติ ปุริมวจนาเปกฺขํ, **อิท**นฺติ วกฺขมานการณวจนาเปกฺขํฯ ตตฺรายํ โยชนา – ยํ วุตฺตํ ''สมนฺตปาสาทิกาย วินยสํวณฺณนายา''ติ, ตตฺร ยา สา สมนฺตปาสาทิกาติ สํวณฺณนา วุตฺตา , ตสฺสา สมนฺตปาสาทิกาย สํวณฺณนาย สมนฺตปาสาทิกตฺตสฺมึ สมนฺตปาสาทิกภาเว สพฺพโส ปสาทชนกเตฺต อิทํ โหติฯ กึ โหตีติ อาห **''อาจริยปรมฺปรโต''**ติอาทิฯ

อาจริยปรมฺปรโตติ ''อุปาลิ ทาสโก''ติอาทินา (ปริ. ๓)ฯ วุตฺตอาจริยปรมฺปรโตฯ **นิทานวตฺถุปฺปเภททีปนโต**ติ นิทานปฺปเภททีปนโต วตฺถุปฺปเภททีปนโต จฯ ตตฺถ พาหิรนิทานอพฺภนฺตรนิทานสิกฺขาปทนิทานทสฺสนวเสน **นิทาน**ปฺปเภททีปนํ เวทิตพฺพํ, เถรวาทปฺปกาสนํ ปน **วตฺถุ**ปฺปเภททีปนํฯ **ปรสมยวิวชฺชนโต**ติ ''สกาย ปฏิญฺญาย เมตฺติยํ ภิกฺขุนึ นาเสถา''ติอาทีสุ (ปารา. ๓๘๔) มิจฺฉาปฏิปนฺนานํ ปเรสํ ลทฺธินิราภรณโต, ตโตเยว จ อตฺตโน สมยปติฏฺฐาปเนน สกสมยวิสุทฺธิโตฯ

พฺยญฺชนปริโสธนโตติ ปาฐโสธเนน พฺยญฺชนปริโสธนํ เวทิตพฺพํ, สทฺทสตฺถานุสาเรน วา นิพฺพจนํ ทเสฺสตฺวา ปทนิปฺผตฺติทสฺสนํ พฺยญฺชนปริโสธนํฯ **วิภงฺคนยเภททสฺสนโต**ติ ‘‘ติโสฺส อิตฺถิโย’’ติอาทิปทภาชนสฺส อนุรูปวเสน นยเภททสฺสนโตฯ **สมฺปสฺสต**นฺติ ญาณจกฺขุนา สมฺมา ปสฺสนฺตานํ, อุปปริกฺขนฺตานนฺติ อโตฺถฯ **อปาสาทิก**นฺติ อปฺปสาทาวหํฯ **เอตฺถา**ติ สมนฺตปาสาทิกายฯ สมฺปสฺสตํ วิญฺญูนนฺติ สมฺพโนฺธฯ ตสฺมา อยํ สํวณฺณนา สมนฺตปาสาทิกาเตฺวว ปวตฺตาติ โยเชตพฺพํฯ กสฺส เกน เทสิตสฺส สํวณฺณนาติ อาห **‘‘วินยสฺสา’’**ติอาทิฯ

อิติ สมนฺตปาสาทิกาย วินยฎฺฐกถาย สารตฺถทีปนิยํ

เวรญฺชกณฺฑวณฺณนา สมตฺตาฯ

ปฐโม ภาโค นิฎฺฐิโตฯ